

ARCHEOLOGIA GDAŃSKA

tom VI

MONOGRAFIA 1

Muzeum Archeologiczne w Gdańsku

Borys Paszkiewicz

MONETA W DAWNYM GDAŃSKU

Badania archeologiczne
w latach 1997-2009

Gdańsk 2013

Wydawca:

*Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
ul. Mariacka 25/26
80-958 Gdańsk*

Redaktor naczelny:

Henryk Paner

Komitety redakcyjne:

Zbigniew Borowski, Henryk Paner

Redaktor techniczny:

Beata Ceynowa

Recenzent:

Prof. dr hab. Stanisław Suchodolski

Korekta:

Anna Ciemińska

Tłumaczenia:

Joanna Skórska

Skład komputerowy:

Dariusz Śpiewak

Ilustracja na okładce:

*Półkojec pruski, prawdopodobnie wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera z 1416 r.
(Wyspa Spichrzów, spichlerz Kamienny Gołąb).*

Adres redakcji:

*Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
ul. Mariacka 25/26
80-958 Gdańsk
tel (+48) 058 3222 100
fax (+48) 058 3222 111
email. mag@archeologia.pl
www.archeologia.pl*

**Muzeum Archeologiczne w Gdańsku jest instytucją finansowaną
przez Samorząd Województwa Pomorskiego.**

ISSN 2300–7001

Gdańsk 2013

Henryk Paner

Dyrektor Muzeum Archeologicznego w Gdańsku

Kolejny, szósty już tom Archeologii Gdańska, który oddajemy do rąk Czytelnika, zatytułowany „Moneta w dawnym Gdańsku”, to dzieło niecodzienne, tak ze względu na osobę autora i niezwykle wysoki poziom omawianej publikacji, jak i rangę publikowanych tutaj kolekcji numizmatycznych, pozyskanych w trakcie ratowniczych badań archeologicznych w Gdańsku. Kolekcja ta licząca ponad 1900 numizmatów, pochodzi z 24 stanowisk, usytuowanych na obszarze historycznego miasta w granicach jego wczesno nowożytnych fortyfikacji¹, a jak napisał nieco dalej sam autor tomu, niezwykle jest „...*wielkie bogactwo tego materiału, nie mające porównania w Polsce i trudne do przebicia w świecie...*”

Bogactwo numizmatów zarejestrowanych w toku badań prowadzonych przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (dalej MAG), przekłada się także na wiele innych kategorii zabytków i to zarówno wykonanych z metali jak i z materiałów organicznych, a wartość zbiorów zgromadzonych w trakcie ostatnich 20 lat, powiększa fakt, że wszystkie rzeczzone zabytki, mimo pozornego rozproszenia, pochodzą z tej samej przestrzeni urbanistycznej, o ponad 1000-letniej historii. Należy w tym miejscu podkreślić, że bez wątpienia jest to efektem ogromnego zaangażowania i profesjonalizmu archeologów prowadzących badania z ramienia MAG, na tych bardzo trudnych metodycznie stanowiskach, w tym przede wszystkim doboru odpowiedniego instrumentarium do niejednokrotnie bardzo trudnych warunków eksploracji, gwarantującego jak największą efektywność prac wykopaliskowych.

Jednakże żadna z dotychczas zgromadzonych kolekcji nie była dotąd przedmiotem tak wnikliwych badań i analiz jak kolekcja numizmatyczna, która od wielu

już lat jest sukcesywnie opracowywana i publikowana właśnie przez profesora Borysa Paszkiewicza, wspierającego gdańskich archeologów swoją wiedzą i doświadczeniem od ponad 20 lat. Warto w tym miejscu przypomnieć jego wcześniejsze wydania materiałów gdańskich, jak choćby z najstarszych badań MAG na Starym i Głównym (Prawym) Mieście, Wyspie Spichrzów i Starym Przedmieściu, drukowane w roczniku MAG pt. „Pomorania Antiqua”, (Paszkiewicz 1998, s. 265-285; 2006, s. 419-477 i s. 479-542), a także w poprzednich tomach „Archeologii Gdańska” (Paszkiewicz 2007, s. 47-55), oraz w materiałach pokonferencyjnych MAG pt. „Stan badań archeologicznych miast w Polsce” (Paszkiewicz 2009, s. 59-81). Poza oczywistym walorem naukowym tych prac, dla archeologów mają one jeszcze inne istotne znaczenie, pozwalając w wielu przypadkach weryfikować chronologię przebadanych warstw i obiektów, chociażby w konfrontacji z datami uzyskanymi metodą dendrochronologiczną.

Bez wątpienia zarówno w/w opracowania i artykuły jak i dzieło, które obecnie oddajemy do rąk Czytelnika, obejmujące źródła numizmatyczne z ponad tysiąca lat, są pracami o ogromnej wartości dla dalszych badań nad dziejami aglomeracji gdańskiej i na długi czas staną się drogowskazem nie tylko dla wielu badaczy, ale także i kolekcjonerów.

Pragnę gorąco podziękować profesorowi Borysowi Paszkiewiczowi za podjęcie się tak wielkiego dzieła, i zgodę na jego opublikowanie właśnie w Archeologii Gdańska. Kończąc chcę wyrazić także moją wdzięczność i uznanie pani Beacie Ceynowa, Głównemu Konserwatorowi Zbiorów MAG i zarazem kierownikowi Gabinetu Numizmatycznego, za jej nieocenioną pomoc i współpracę przy powstaniu niniejszej publikacji.

¹ Wyjątkiem jest zbiór 20 numizmatów ze stanowiska przy ul. Do Studzienki w Gdańsku Wrzeszczu, który autor postanowił również włączyć do niniejszego opracowania.

Introduction

Henryk Paner

Director of the Archeological Museum in Gdańsk

The next, already the sixth volume of “The archaeology of Gdańsk” which we give to the Readers, titled “The coin in the ancient Gdańsk”, is an extraordinary work, both on account of the author and the extremely high level of the publication as well as the importance of numismatic collections published here, uncovered during archaeological rescue excavations in Gdańsk. The collection, having more than 1900 coins, comes from 24 sites situated in the area of the historic town within the limits of its early modern fortifications¹, and as the author of this volume himself writes in the text, what is unusual here, is “...a great richness of this material, unprecedented in Poland and rare to find in the world...”

The richness of coins registered during excavations conducted by the Archaeological Museum in Gdańsk (MAG) also finds analogy in many other categories of relics, both those made of metals and those of organic materials, and the value of the collection gathered for the last 20 years is increased by the fact that all the said relics, in spite of their alleged scatter, derive from the same urban space of more than 1000-year history. It should be emphasized that this is undoubtedly the effect of great commitment and professionalism of archaeologists conducting excavations on behalf of MAG on those sites, very difficult in respect of methods, above all including the selection of appropriate instruments for frequently very difficult conditions of exploration, ensuring the most possible effectiveness of excavations.

Nevertheless, none of the collections gathered before has not been the subject of so thorough studies and analyses as the numismatic collection, which has been successively worked out and published for many

years by professor Borys Paszkiewicz, supporting Gdańsk archaeologists with his knowledge and experience for more than 20 years. His earlier editions of Gdańsk material are worth reminding, for instance those concerning the oldest MAG excavations at the Old and Main (Right) Town, Granary Island and Old Suburb, printed in the MAG yearbook “Pomorania Antiqua”, (Paszkiewicz 1998, p. 265-285; 2006, p. 419-477 and p. 479-542), as well as in the previous volumes of “Archeology of Gdańsk” (Paszkiewicz 2007, p. 47-55), as well as in post-conference MAG material titled “The state of archaeological excavations of towns in Poland” (Paszkiewicz 2009, p. 59-81). Besides the obvious scientific value of those works, they have one more significant importance for archaeologists, since they allow them in many cases to verify the chronology of examined layers and features, for example in comparison with dates obtained with the dendrochronological method.

Both the studies and articles mentioned above and the work we now give to the Reader, involving numismatic sources from more than thousand years, are undoubtedly works of the tremendous value for further studies over the history of Gdańsk agglomeration and for a long time they will become the lodestar not only for many researchers but also for collectors.

I wish to sincerely thank professor Borys Paszkiewicz for undertaking such a great work and for his consent to publish it in “The archaeology of Gdańsk”. In closing, I would also like to express my gratitude and appreciation for Ms Beata Ceynowa, the Head Conservator of MAG Collections and the Manager of the Coin Room, for her invaluable assistance and cooperation in work on this publication.

¹ An exception is the collection of 20 coins from the site at Do Studzienki Street in Gdańsk Wrzeszcz, which the author decided to include in this study.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
1. Problematyka pojedynczych znalezisk monet	11
2. Gdańsk – casus znaleziska obszarowego	14
3. Założenia i treść tomu	17
4. Podziękowania	18
Część I. INWENTARZE NUMIZMATYCZNE	19
1. Ulica Gnilna, lata 1997-1998	19
2. Badania „Theatrum Gedanense”, lata 2000, 2001	30
3. Wyspa Spichrzów, lata 2001-2002	36
4. Badania „Nowa Radunia”, 2002	46
5. Badania „Na Szańcach”, 2002	47
6. Lastadia, 2003-2005	48
7. Wyspa Spichrzów, 2004	65
8. Ulica Strzelecka, 2005	68
9. Ulica Toruńska, 2005/2006	76
10. Ulica Chmielna 114, 2005/2006	81
11. Kościół św. Jana, lata 2006 i 2008	82
12. Łagiewniki, 2006	91
13. Targ Rybny, 2006	97
14. Baszta Łabędź, 2006	98
15. Ulica Sieroca, 2006	116
16. Ulica Żytnia, 2006	119
17. Rejon Hali Targowej, 2006/2007	139
18. Studzienka, 2007	154
19. Badania „Bogusławskiego-Teatr”, 2007	157
20. Ulica Grzaska 1-4, 2007	162
21. Ulica Klesza, 2007	176
22. Ulica Chmielna 73-74, lata 2007-2008	178
23. Długa Grobla 8/10, 2008	203
24. Ulica Chmielna 63/64, lata 2008-2009	207
Część II. OBIEG MONET I UŻYTEK LICZMANÓW W GDAŃSKU W ŚWIELE ZNALEZISK	211
1. Monety rzymskie	212
2. Monety wczesnośredniowieczne	213
3. Monety pruskie	216
4. Monety polskie i litewskie	232
5. Monety inflanckie	240
6. Monety gotlandzkie	243
7. Monety duńskie, szwedzkie i norweskie	244
8. Monety pomorskie i brandenburskie	248
9. Monety z kręgu stopy lubeckiej	251
10. Monety niderlandzkie	253
11. Monety angielskie i szkockie	256
12. Monety francuskie	260
13. Monety hiszpańskie i portugalskie	261
14. Monety włoskie	263
15. Monety zachodnioniemieckie	264
16. Monety środkowoniemieckie (Saksonia, Turynia, Frankonia)	266
17. Monety południowoniemieckie	268
18. Monety śląskie, czeskie i austriackie	269
19. Monety węgierskie	272
20. Monety mołdawskie	273
21. Monety ruskie	274
22. Moneta syryjska	275
23. Monety fałszywe	276
24. Monety epoki industrialnej	281
25. Monety zastępcze	284
26. Liczmany, żetony i inne przedmioty podobne do monet	285
PODSUMOWANIE	293
LITERATURA	297
1. Skróty katalogów numizmatycznych (w opisach monet)	297
2. Bibliografia	300
Skróty i symbole użyte w katalogach monet	310
SUMMARY	311
TABLICE ILUSTRACYJNE	337
INDEKS MONET	407

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	11
1. The issue of single coin finds	11
2. Gdańsk – a case of an area find	14
3. Aims and content of the volume	17
4. Acknowledgements	18
Part One. NUMISMATIC INVENTORIES	19
1. Gnilna Street, 1997-1998	19
2. Excavation 'Theatrum Gedanense', 2000 and 2001	30
3. Granary Island, 2001-2002	36
4. Excavation 'Nowa Radunia', 2002	46
5. Excavation 'Na Szańcach', 2002	47
6. Lastadia, 2003-2005	48
7. Granary Island, 2004	65
8. Strzelecka Street, 2005	68
9. Toruńska Street, 2005/2006	76
10. 114, Chmielna Street, 2005/2006	81
11. Saint John's Church, 2006 and 2008	82
12. Łagiewniki, 2006	91
13. Targ Rybny Square, 2006	97
14. Łabędź ('Swan') Tower, 2006	98
15. Sieroca Street, 2006	116
16. Żytnia Street, 2006	119
17. Region of the Covered Market, 2006/2007	139
18. Studzienka Manor, 2007	154
19. Excavation 'Bogusławskiego-Theatre', 2007	157
20. 1-4, Grzaska Street, 2007	162
21. Klesza Street, 2007	176
22. 73-74, Chmielna Street, 2007-2008	178
23. 8/10, Długa Grobla Street, 2008	203
24. 63/64, Chmielna Street, 2008-2009	207
Part Two. CIRCULATION OF COINS AND USE OF JETONS IN GDAŃSK IN THE LIGHT OF THE FINDS	211
1. Roman coins	212
2. Early medieval coins	213
3. Prussian coins	216
4. Polish and Lithuanian coins	232
5. Livonian coins	240
6. Gotlandic coins	243
7. Danish, Swedish and Norwegian coins	244
8. Pomeranian and Brandenburg coins	248
9. Coins from the area of Lübeck standard	251
10. Netherlandish coins	253
11. English and Scottish coins	256
12. French coins	260
13. Spanish and Portuguese coins	261
14. Italian coins	263
15. West-German coins	264
16. Central-German coins (Saxony, Thuringia, Franconia)	266
17. South-German coins	268
18. Silesian, Czech and Austrian coins	269
19. Hungarian coins	272
20. Moldavian coins	273
21. Russian coins	274
22. Syrian coins	275
23. Counterfeit coin	276
24. Coins of the industrial era	281
25. Emergency coins	284
26. Jetons, tokens and other coin-like objects	285
CONCLUSION	293
LITERATURE	297
1. Numismatic catalogue abbreviations (in the coin descriptions)	297
2. Bibliography	300
List of abbreviations and symbols used in the catalogues of coins	310
ENGLISH SUMMARY	311
PLATES	337
THE COIN INDEX	407

WSTĘP

1. Problematyka pojedynczych znalezisk monet

W numizmatycznym i archeologicznym piśmiennictwie naukowym wyróżnia się kategoria publikacji znalezisk gromadnych monet i innych przedmiotów, umownie zwanych skarbami¹. Już od dziewiętnastego wieku opracowuje się i publikuje w postaci samodzielnych tomów co ważniejsze tego rodzaju kompleksy zabytkowe, a publikacje te są potem szeroko cytowane jako źródła oraz jako podstawa atrybucji i klasyfikacji innych zabytków. Znacznie gorszy los spotyka monety znalezione pojedynczo. Numizmatycy już od XIX wieku używają wprawdzie takich znalezisk jako argumentów w dyskusji nad pochodzeniem poszczególnych typów monet, niechętnie jednak podejmują się szerszego ich inwentaryzowania, bez wahania skazując „bezwartościowe”, zniszczone lub pospolite na przetopienie. Archeolodzy dawniej mieli skłonność do pomijania monet całkiem – zwłaszcza, gdy pochodziły z innej epoki niż główny przedmiot ich badań – a dziś najczęściej włączają je do opracowań wykopalisk w kategorii „zabytki metalowe”, zazwyczaj omawiając je wybiórczo, bardzo ogólnikowo, a zdarza się niestety, że i niekompetentnie. Powroty archeologów po latach na badane niegdyś stanowiska z użyciem

¹ Termin „skarby”, jako budzący skojarzenia powieściowo-sensacyjne czy wręcz emocjonalne, chętnie bywa zastępowany przez środkowoeuropejskich badaczy technicznym określeniem „znalezisko gromadne”. Jest on jednak tyleż poręczny, co łatwo przetłumaczalny na terminy powszechnie stosowane w językach zachodnich (*hoard*, *Hortfund* lub *Schatz*, *tesoro*, *trésor*), nie ma też nic złego w tym, że praca naukowa działa na wyobraźnię czytelnika – wprost przeciwnie. Zastrzeżmy jednak, że często używany w dalszym tekście termin „skarby” oznaczać będzie znalezienie razem kilku lub więcej monet ukrytych również razem (dla grupy od dwóch do kilku monet, „małego znaleziska gromadnego”, będę używać terminu „mały zespół”). Ale „...strictly speaking, two coins hidden together constitute a hoard, but it is difficult to suppose that anyone would deliberately conceal only two coins [niekoniecznie, np. jeśli były złote – BP], so that although these might confirm each other's evidence it is only for purposes of classification that they can be regarded as hoards” (P. Grierson, *Numismatics*, London 1975, s. 130).

nowej techniki, zwłaszcza wykrywaczy metalu, dowodzą dodatkowo, że nawet 9/10 monet na stanowiskach późnośredniowiecznych – jeśli nie używano sita lub szlamowania – nie było podejmowanych z ziemi podczas badań. To oznacza poważne straty informacji i materiału zabytkowego, a w dodatku tak prymitywne techniki badań stanowisk średniowiecznych i nowożytnych są wciąż stosowane na stanowiskach ważnych, co bywa zupełnie poważnie usprawiedliwiane lękiem przed wykrywaczem metalu, a to ma wszelkie etnologiczne cechy przesądu.

Już w latach pięćdziesiątych XX wieku pojawił się w numizmatyce nowy kierunek analizy, w Polsce zainaugurowany przez Ryszarda Kiersnowskiego, uczestniczącego intensywnie w ówczesnym programie badań nad początkami Polski (tzw. badań milenijnych). Ów pionier nowoczesnych badań wczesnośredniowiecznego obiegu kruszców za godne wnikliwej uwagi uznał również okazy monet znalezione pojedynczo. „Monety «luźne» – pisał ów uczony, krytykując zastaną sytuację – są natomiast traktowane przeważnie drugoplanowo, najczęściej w roli pomocniczych elementów datujących i jako sprawdziany ustaleń chronologicznych, a niekiedy także jako jedne z wyznaczników powiązań handlowych ziem polskich z krajami obcymi.” Dalej wywód Kiersnowskiego prowadzi do wniosku, że pojedyncze znaleziska monet wczesnośredniowiecznych są fragmentami tej samej masy monetarnej, którą chwytamy w analizie skarbów z tej samej epoki i wobec tego są równowarte z tymi drugimi jako źródło historyczne do badań tych samych zjawisk².

Gdy w 1963 roku łódzki numizmatyk, Anatol Gupieniec, opublikował pierwsze podsumowanie znalezisk numizmatycznych dokonanych podczas wieloletnich badań średniowiecznego centrum Gdańska, prowadzonych przez Konrada Jażdżewskiego, zauważył więcej: „W ujęciu tradycyjnym najmniejszą wartość dla badacza posiadają pojedyncze znaleziska monet zagubionych, znajdujących luźno w obrębie warstwy kulturowej bez wyraźnego celowego powiąza-

² R. Kiersnowski, *O tzw. „luźnych” znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXV, 1958, z. 3, s. 181–196.

nia z określonymi obiektami. Ponieważ jednak monety te, zagubione przypadkiem przez właściciela, były powszechnie w tym czasie używanym środkiem płatniczym – stanowią w pewnym sensie odbicie istniejących wówczas stosunków, fragment życia uchwyconego na gorąco, nie zmienionego przez taką czy inną działalność ludzką (mam na myśli między innymi powolne gromadzenie i przechowywanie pieniędzy jako majątku osobistego) [...]. Z tego też względu znaleziskom monet luźnych należałoby poświęcić maksimum uwagi oraz dążyć do wydobywania ukrytych w nich treści³. Dzięki temu, że Gupieniec otrzymał do analizy nie tylko monety wczesnośredniowieczne, ale także późniejsze, mógł dostrzec, że znaleziska pojedyncze⁴ nie zawsze powtarzają tylko i potwierdzają to, czego można się dowiedzieć ze skarbów – czasem przynoszą informacje dotyczące całkiem innych zjawisk. Jak bowiem zauważył wówczas Philip Grierson, sytuacja, w której w obiegu są monety tylko jednego rodzaju, skutkująca zgodnością skarbów i znalezisk pojedynczych, jest wyjątkowa; gdy bowiem wielkości monet na rynku są różne, zazwyczaj skarby gromadzą monety o wyższych nominałach, a znaleziska pojedyncze – najdrobniejszych⁵. Dziś już wiemy, że natura skarbów i znalezisk pojedynczych jest zasadniczo odmienna. Analizy obydwu fenomenów raczej uzupełniają się wzajemnie niż potwierdzają⁶.

Aby jednak można było użyć pojedynczych znalezisk monet do analiz, należało wprawdzie zgromadzić

³ A. Gupieniec, *Monety średniowieczne znalezione na terenie Gdańska*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, nr 9, 1963, s. 171. W sprawie lokalizacji stanowisk i wykopów warto konfrontować te informacje (oraz późniejsze wychodzące z ośrodka łódzkiego i oparte na dokumentacji badań Konrada Jażdżewskiego) z danymi R. Barnycz-Gupieniec, *Badania nad wczesnośredniowiecznym Gdańskiem. Historia – rezultaty*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 5–11 (niestety, pozbawionymi mapy).

⁴ Ówczesnie używany termin „znaleziska luźne” jest dziś zawężany do monet pozbawionych kontekstu archeologicznego, a więc takich, których jedynie miejsce znalezienia daje się określić mniej lub bardziej dokładnie. Dla monet znalezionych pojedynczo w warstwie archeologicznej używamy terminu „znalezisko pojedyncze”. W sprawie terminologii zob. ważną pracę S. Suchodolskiego, *Próba klasyfikacji znalezisk monet*, [in:] *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa slavânskoj arheologii*, t. 5, *Istoriâ i kul'tura drevnih i srednevekovyh slavân*, Moskva 1999, s. 277–286.

⁵ P. Grierson, *The interpretation of coin finds* (I), „The Numismatic Chronicle”, 7th series, 5, 1965, s. x.

⁶ M. Blackburn, *'Productive' Sites and the Pattern of Coin Loss in England, 600–1180*, [in:] *Markets in Early Medieval Europe. Trading and 'Productive' Sites, 650–850*, ed. by T. Pestell and K. Ulmschneider, Bollington 2003, s. 22–24.

bazę danych, a stan rzeczy w tej mierze już omówiliśmy. Kierowane przez Ryszarda Kiersnowskiego i Stanisława Suchodolskiego „Wiadomości Numizmatyczne” wprowadziły w Polsce standard rejestracji znalezisk monet, praktycznie doprowadzonej do połowy XIX wieku, skłaniając do naśladownictwa inne ośrodki badawcze, zwłaszcza łódzki, bardzo aktywny w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Obecnie jednak rejestracja znalezisk monet, prowadzona w wolnym czasie przez kilka osób kierowanych dobrą wolą, załamała się najpierw pod ciężarem masy, potem jeszcze dodatkowo nieracjonalnych uregulowań prawnych. W dobie wykrywaczy metali znaleziska są tak liczne, że dla sprawnej ich rejestracji dla potrzeb naukowych potrzebne są prowadzone przez służby konserwatorskie szerokie programy inwentaryzacyjne, angażujące liczne, przeszkolone i opłacane grono, w rodzaju Portable Antiquities Scheme w Wielkiej Brytanii. Próby zbudowania czegoś w tym rodzaju w Polsce, podejmowane zwłaszcza w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, nie powiodły się, w dużej mierze z powodu obstrukcji części środowiska archeologicznego. Z kolei regulacja prawna z 2003 roku, na mocy której Skarb Państwa może dowolnie rościć pretensje do każdego znalezionego śmiecia przy pomocy całego aparatu represji – i nierzadko to robi – skutecznie zapobiega ujawnianiu znalezisk. W rezultacie do obiegu naukowego – jak w XIX wieku – przebijają się tylko niektóre znaleziska. Z dokonanych przez archeologów – przede wszystkim te, w przypadku których prowadzący badania potrafią i chcą doprowadzić do publikacji materiałów i umieją część budżetu poświęcić nie tylko na analizy osteologiczne, dendrochronologiczne i paleobotaniczne, ale także numizmatyczne. Intuicyjnie oceniam część ogólnej masy znalezisk archeologicznych udostępnioną tą drogą na około 1/6 lub mniej, przy czym wybór udostępnionej próby wydaje się bliski obiektywnemu, tzn. publikowane są materiały bez względu na ich atrakcyjność dla numizmatyka – z wyłączeniem jednak monet z XIX i XX wieku (zazwyczaj pomijanych) i monet starożytnych (publikowanych w dużo większej części). Znaleziska pozaarcheologiczne obecnie przedostają się do wiadomości naukowej najczęściej w przypadku niektórych okazów wyjątkowych, nietypowych, więc szczególnie atrakcyjnych. Jest to sytuacja bardziej niekorzystna niż na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać. Metryka znaleziskowa bywa w takich razach wątpliwa, nieraz jawnie sfałszowana, a poza tym giną z obserwacji naukowej niemal całkowicie znaleziska typowe, banalne, takie, które powinny służyć do rekonstrukcji zjawisk życia

codziennego. Powody tego stanu rzeczy były wielokrotnie a bezskutecznie wskazywane⁷. Będziemy tu nieraz potykać się o problemy powstałe ze spotkania złego prawa ze złym obyczajem.

Gromadzony w tym znoju materiał posłużył już do wielu prac badawczych. Pierwszą w polskiej literaturze numizmatycznej próbę syntezy znalezisk pojedynczych z 11 miejscowości podjął Andrzej Mikołajczyk w 1987 roku⁸. Materiał użyty w tym opracowaniu był jeszcze liczbowo skromny (wykrywacz metali w ręku archeologa dopiero wchodził do użytku), w dodatku autor zawęził go do epoki nowożytnej, czyli tej właśnie, z której znaleziska pojedyncze były rejestrowane szczególnie rzadko w pracach naukowych – pomijane w publikacjach archeologicznych, nakierowanych na starsze epoki. Dostrzegł, że „gatunki monet występujące w omawianych znaleziskach na ogół odpowiadały najniższym nominałom z poszczególnych okresów”. Wykazał miażdżącą przewagę monety miedzianej na większości badanych stanowisk (w których wszelako nie było miejscowości spoza przedrozbiorowych granic Rzeczypospolitej). Ujawniła się już specyfika Prus w granicach Korony Królestwa Polskiego: miedź wystąpiła tam (w analizie użyto materiału z Fromborka) w najmniejszym odsetku, pokrywającym się z odsetkiem fałszyfikatów, a w jej miejsce dominował bilon. Autor skomentował to domysłem o skuteczności zakazu obiegu szelągów Boratyniego, niewątpliwie słusznym, ale wszak niewyczerpującym zagadnienia, jeśli mowa także o 2. połowie XVIII wieku. Z dzisiejszej perspektywy studium Mikołajczyka jest niewątpliwie zbyt ogólne, zanadto zawężone terytorialnie i czasowo, wyabstrahowane z realiów politycznych badanej epoki – ale przed ćwierćwieczem dobrze wytyczyło kierunki dalszych badań. Współcześnie z tą pracą autor opublikował analizę materiału numizmatycznego z obszaru wsi Tum pod Łęczycą. Znaleziska monet odniesione do czasu ich powstania posłużyły mu tym razem do ukazania przemian struktury osadniczej wsi, potraktował je więc z czysto archeologicznego punktu widzenia (opisy samych monet, niekiedy zasługujących na nadzwyczajną uwagę, były bardzo lakoniczne i dla numizmatyka w zasadzie bezużyteczne)⁹.

⁷ Zob. ostatnio A. Dymowski, *Metodyczne aspekty rejestracji znalezisk monet rzymskich z terenu Polski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 117–171, zwłaszcza s. 139–143, gdzie polecam Czytelnikom wierzącym w moc doskonałych, obowiązujących regulacji prawnych, zgromadzoną twardą empirię.

⁸ A. Mikołajczyk, *Wstępna charakterystyka monet nowożytnych ze znalezisk drobnych w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 205–212.

⁹ A. Mikołajczyk, *Pojedyncze znaleziska monet jako źródła*

Drugą ważną pracą jest studium Stanisława Suchodolskiego o monetach z badań archeologicznych Sandomierza. Autor podszedł do problemu z przeciwnej strony niż Mikołajczyk w swej syntezie 11 stanowisk – zamiast syntezy wielu miejscowości przedstawił analizę nawet nie miasta, ale jednego, choć ważnego stanowiska w tym mieście, dziedzina *Collegium Gostomianum* w miejscu średniowiecznego kościoła św. Piotra. Posłużył się wszelako nie tylko materiałem z tego stanowiska, ale zestawiał go z porównywalnymi pod względem liczebności i metody pozyskania zbiorami znalezisk pojedynczych, a następnie z wiadomościami (różnej jakości) o znaleziskach w Sandomierzu i okolicy. To pozwoliło na odróżnienie monet specyficznych od powszechnych, uchwycenie różnic w obecności tych ostatnich, wreszcie obserwację przemian w czasie i przestrzeni badanego stanowiska¹⁰. Praca ta była jednocześnie sposobnością do prezentacji wielu wyjątkowych, niezwykłych monet z badań. Mniejszy zakres miała moja praca o znaleziskach nowożytnych monet wokół unickiego kompleksu klasztorowego w Supraślu¹¹. Równocześnie ukazała się publikacja Aleksandra Burschego o 109 monetach rzymskich zebranych na obszarze osady z okresu wpływów rzymskich w Jakuszowicach w powiecie kazimierskim – wówczas „najliczniejszej serii monet rzymskich pochodzących z osady położonej na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum”¹². Nie tylko liczebność, ale i szczególny skład tej grupy (a więc dane ściśle numizmatyczne – niezwykle wysoka reprezentacja subaeratów), stał się istotnym elementem charakteryzującym badaną osadę.

Podobnych analiz materiałów numizmatycznych z poszczególnych obiektów lub większych obszarów opublikowano już więcej. Rzadko jednak mogły one objąć całe miejscowości i materiał bardziej zróżnicowany czasowo. Na szczególne uznanie zasługują nowe opracowania Tadeusza Szczurka, obejmujące miasto

do historii osadnictwa w Tumie, województwo płockie, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska”, nr 7, 1987, s. 25–32.

¹⁰ S. Suchodolski, *Monety z badań archeologicznych na dziedzińcu Gostomianum w Sandomierzu. Próba odtworzenia obiegu pieniężnego w mieście i okolicy*, [in:] *Sandomierz. Badania 1969–1973*, red. S. Tabaczyński, Warszawa 1996, s. 390–404.

¹¹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska numizmatyczne pod Monasterem Błahowieszczeńskim w Supraślu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska”, nr 11, 1996, s. 25–64. Towarzysząca tej pracy mapa znalezisk zaginęła w redakcji.

¹² A. Bursche, *Roman coinage from Jakuszowice settlement in north Małopolska*, „Notae Numismaticae-Zapiski Numizmatyczne”, t. II, 1997, s. 119–145.

lub wieś z najbliższą okolicą, w dodatku konfrontujące materiał znaleziskowy z przekazami pisanymi¹³. Ciekawe, choć bardzo skrótowe omówienie znalezisk numizmatycznych z badań archeologicznych w jednym mieście przedstawili niedawno Bogusław Chorąży, Stanisław Misztal i Wiesław Zawadzki. Ośrodek był niewielki – górnośląskie Bielsko – i monet niewiele, bo ledwo 47 (i sześć liczmanów), z czterech badanych miejsc o różnym charakterze w obrębie historycznego centrum (rynek, cmentarz, kamienica, zamek). Okazało się jednak, że zupełnie nieźle pokazują one obieg monety drobnej w mieście od XV do początku XX wieku, a do tego również tematyka znalezionych liczmanów ilustruje przekonania mieszkańców, co wydaje się szczególnie świeżym spostrzeżeniem autorów¹⁴. Da się też z tych monet wyciągnąć spostrzeżenia o różnicach w charakterze poszczególnych miejsc.

2. Gdańsk – casus znaleziska obszarowego

Jak widzieliśmy, już pierwsza w Polsce refleksja badacza dotycząca nadzwyczajnej roli źródłowej znalezisk drobnych powstała na podstawie materiału gdańskiego. To nie był przypadek – wielkie bogactwo tego materiału, niemające porównania w Polsce i trudne do przebiccia w świecie, rzeczywiście pokazuje walory trudniejsze do dostrzeżenia w mniej efektownych źródłach. Jest tak nie tylko z tego powodu, że ranga Gdańska w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności była pierwszorzędna w skali europejskiej.

Dlaczego w Gdańsku znaleziono tak wiele monet, gdy np. w Elblągu, przecież porównywalnym ośrodku, badanym na szerokich powierzchniach – tak niewiele? Bardzo wątpliwe, by obyczaje mieszkańców i użytek monety w obu miastach różniły się tak zasadniczo. Skłaniam się raczej ku sądowi, że przyczyna tkwi w technicznej metodzie badań lub wręcz – niestety – w ścisłości nadzoru nad materiałem w wykopach. Ten ostatni problem nie jest obcy numizmatyce światowej¹⁵. Ten

pierwszy natomiast został rozwiązany przyjęciem przez Muzeum i jego współpracowników praktyki wielokrotnego przeszukiwania ziemi wykrywaczem metalu, zarówno *in situ*, jak i po wydobyciu. Obfitość materiału wynika więc ze stosowania z właściwą starannością przez archeologów pracujących w muzeum lub dla muzeum odpowiednich metod eksploracji i zarządzania wykopem.

Znaleziska monet z Gdańska mają już bardzo bogatą literaturę, od cytowanej pracy Anatola Gupienca począwszy¹⁶. Mamy już nawet – dzięki Jarosławowi Dutkow-

dziesiątych, podobnie jak krakowskie zasilane były z badań Rynku Głównego tamże w latach dwutysięcznych. Na temat nowych metod organizacji badań, wymuszonych niespotykanym rozmiarem zadań stojących przed archeologiem w Gdańsku, zob. uwagi Z. Borcowskiego, *Archeolodzy na placu wielkiej inwestycji. Ewolucja metod dokumentacji w badaniach ratowniczych w Gdańsku*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 12–15.

¹⁶ Szersze zestawienia materiału: zob. przypis 3, dalej A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska, nr 1, 1981 [1982], s. 26–27, poz. 77–89; S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998, nr 31, 299. Ważniejsze publikacje poszczególnych znalezisk: J. Dutkowski, *Monety z Kanału Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 213–226; idem, *Gdańsk m. woj. – Kanał Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, 1990, z. 1–2, s. 65–7; idem, *Gdańsk, m. pow. i woj.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, 1998, z. 3–4, s. 217–18; [J. Dutkowski], *Gdańsk*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2000, nr 2, s. 47–50; idem, *Znaleziska dirchemów [sic!] z Gdańska*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2001, nr 2, s. 17 (zob. też przypis następny); B. Kościński, *Znaleziska skarbu brakteatów oraz domniemanego stempla mennicznego z XIII w. na stan. 2 w Gdańsku*, [in:] *Międzynarodowa sesja numizmatyczna w Gdańsku z okazji 65. rocznicy [sic!] prof. Stanisława Suchodolskiego. Materiały*, red. A. Kuźmin, Gdańsk 2003, s. 29–36; S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet znalezionych w 1996 roku na stanowisku nr 2 w Gdańsku przy ul. Olejarnej*, ibidem, s. 36–37; B. Paszkiewicz, *Skarb skandynawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XVII, 1998, s. 265–285; idem, *Monety*, [in:] *Badania archeologiczne terenu przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku. Sezon 2000*, red. A. Gołembnik, Warszawa 2001, Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages, vol. VI, s. 181–183; idem, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 2000 r.*, „Fontes Numismatici”, II, 2001, s. 18–19, nr 18; idem, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzcziciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 419–477; idem, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993–1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 479–542; B. Paszkiewicz, *Numizmaty z badań Hali Targowej w Gdańsku z 2001 roku*, [in:] *Archeologia Gdańska*, t. III, red. H. Paner, Gdańsk 2007, s. 47–55; idem, *Znaleziska monet a rynek pieniężny. Skarb, poje-*

¹³ T. Szczurek, *Moneta w Gorzowie Wielkopolskim i okolicy na przestrzeni dziejów*, Gorzów Wielkopolski 2007; T. Szczurek, J. Łybek, G. Bejcar, *Znaleziska monet z Deszczna. Historyczne i geograficzne aspekty numizmatyki partykularnej*, Gorzów Wielkopolski–Deszczno 2009.

¹⁴ B. Chorąży, S. Misztal i W. Zawadzki, *Numizmaty pozyskane w trakcie badań archeologicznych na terenie Starego Miasta w Bielsku-Białej*, [in:] *Znaleziska numizmatyczne w regionalnych czasopiśmie numizmatycznych. Materiały z III-go [sic!] Ogólnopolskiego Seminarium w Praszce zorganizowanego 16 listopada 2007 r.*, Praszka 2008, s. 29–32.

¹⁵ Por. Grierson, *The interpretation* (1), s. xi. Panuje *communis opinio*, że antykwarjaty gdańskie widziały sporo zabytków (i nie były to tylko monety) z badań Elbląga w latach osiem-

skiemu – pierwszą próbę syntezy tego materiału¹⁷. Mimo swej obfitości literatura ta jest – jak się przekonamy – daleka od wyczerpania problemu. W archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku zebrano już kilkadziesiąt moich opracowań monet z kolejnych wykopów, które nie znalazły dotychczas sposobności do publikacji¹⁸. Dalsze opracowania wykonywałem też dla innych instytucji lub z przeznaczeniem do archeologicznych monografii stanowisk i innych specjalnych publikacji¹⁹, a z pewnością nie byłem jedynym numi-

dyniczne monety i liczmany z badań Zielonej Bramy w Gdańsku, [in:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Panner, M. Fudziński, Z. Borcowski, Gdańsk 2009, s. 59–81.

¹⁷ J. Dutkowski, *Drobna moneta w Gdańsku od XV do połowy XIX wieku w świetle nieopisanego zespołu z kanału Raduni i znalezisk luźnych*, [in:] *Znaleziska monet i metody ich badań. XII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Nowa Sól 2003, s. 103–137.

¹⁸ Gdańsk, Wyspa Spichrzów (SAZ 0255/20/39), (2002); Monety z badań Kanału Raduni i nadzoru archeologicznego Na Szańcach (2002); Numizmaty z badań stanowiska Gdańsk-Wyspa Spichrzów w 2002 r. (SAZ 0255/020/039) (2003); Materiał numizmatyczny z badań na ul. Gnilnej w Gdańsku w sezonie 1997/8 (2003); Theatrum Gedanense – monety z badań (2004); Monety z badań Lastadii w Gdańsku w sezonach 2003–2005 (2005); Monety z badań Wyspy Spichrzów w Gdańsku w 2004 r. (2005); Monety, żetony i odważnik ze stanowiska Gdańsk, ul. Strzelecka, sezon 2005 (SAZ 0255/111/04), (2005); Monety, liczmany i odważniki z badań przy ul. Toruńskiej w Gdańsku w sezonie 2005 (2006); Monety z ul. Chmielnej 114 w Gdańsku (SAZ 255/20/43), (2006); Gdańsk, kościół św. Jana: monety z badań w 2006 r. (0255/21/09), (2006); Targ Rybny, sezon 2006 (SAZ 0255/03/09). Monety (2007); Monety ze stanowiska Gdańsk-Łagiewniki, sezon 2006 (0255/039/07), (2007); Materiał numizmatyczny ze stanowiska Baszta Łabędź (0255/03/027), (2007); Monety, liczmany i odważnik z badań przy ul. Sierociej w Gdańsku w 2006 roku (SAZ 255/105/02), (2008); Monety z badań stanowiska Do Studzienki (ul. Traugutta 94) we Wrzeszczu w 2007 roku (SAZ 269/11/02), (2008); Monety, liczmany i odważniki z badań stanowiska ul. Grzaska 1–4 w Gdańsku (SAZ 255/129/02), (2009); Monety, liczmany i odważniki z badań stanowiska „Żytnia” w Gdańsku (SAZ 255/20/48), (2009); Żetony ze stanowiska „Klesza” w Gdańsku (SAZ 255/129/03), (2009); Monety z badań archeologicznych kościoła świętych Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Gdańsku w 2008 roku (SAZ 255/21/11), (2010); Numizmaty z badań parceli Chmielna 63/64 w Gdańsku w latach 2008–2009 (SAZ nr 0255/20/52), (2010); Numizmaty ze stanowiska Długa Grobla 8/10 w Gdańsku (SAZ nr 255/102/02), (2010); Monety, liczmany i przyrządy do ważenia monet z parceli przy ul. Chmielnej 73 w Gdańsku (SAZ 0255/20/51), (2010); Monety, żetony i odważnik monetarny ze stanowiska „Bogusławskiego-Teatr” (SAZ 0255/125/03), (2010); Monety, żetony i odważniki ze stanowiska Toruńska 10A (2011); Skarb i pojedyncze monety wczesnośredniowieczne ze stanowiska Czopowa w Gdańsku (SAZ 255/01/36), (2011).

¹⁹ Gdańsk, ul. Powroźnicza. Numizmaty z badań 2002 r. (2003); *Monety* (opracowanie do monografii stanowiska Jatki Rzeźniczej; 2008); *Sambor I i Otto z Bambergu na wczesnych mo-*

natykiem zaangażowanym do rozpoznawania gdańskiego materiału i na pewno istnieją też prace innych osób, również jeszcze niepublikowane²⁰.

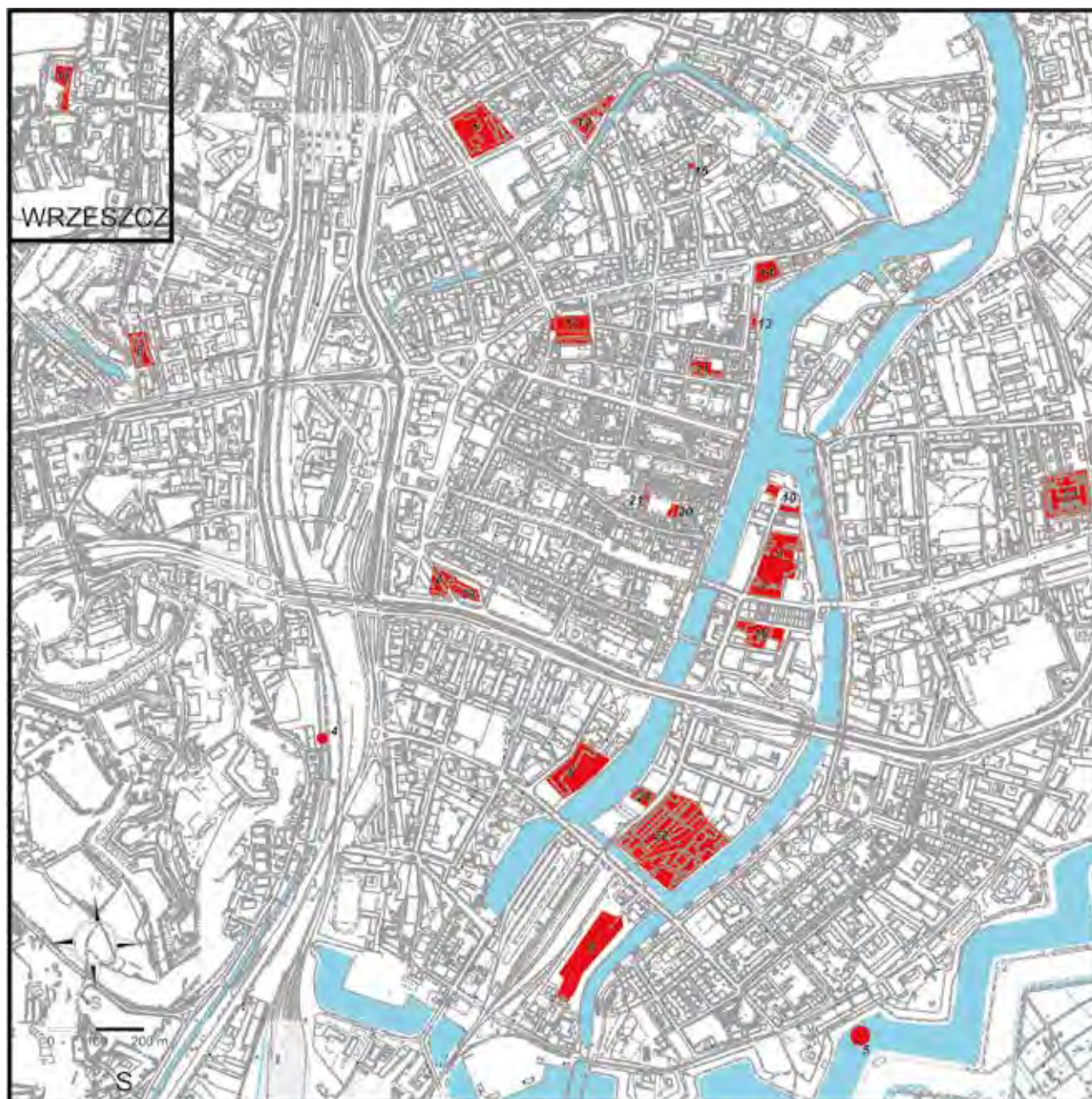
Philip Grierson prawie pół wieku temu, charakteryzując różne typy znalezisk monet i uwarunkowaną nimi interpretację, wyróżnił, ze względu na ich naturę, znaleziska pojedyncze, kumulatywne i skarby, ze względu zaś na okoliczności znalezienia – znaleziska luźne i wykopaliskowe (tzn. pozbawione lub nie kontekstu archeologicznego). Te drugie podzielił na „miejscowe” (*location finds*) i „obszarowe” (*area finds*). To ostatnie rozróżnienie zwraca uwagę na specyfikę tych monet, które zgromadzono z pojedynczego budynku lub bardzo ograniczonego obszaru („np. rzymska villa lub anglosaskie cmentarzysko”) oraz tych, które zebrano na „znacznym obszarze” (*a substantial extent of ground*), jak Antiochia, Korynt czy Agora ateńska. Te archeologiczne znaleziska obszarowe – zauważa dalej Grierson – możliwe są wtedy, gdy stanowisko jest całkowicie lub w większości opuszczone, lub gdy podjęto specjalne zabiegi dla jego udostępnienia. „Wykopaliska tego rodzaju są praktycznie ograniczone do Bliskiego i Środkowego Wschodu”, tam jednak, gdzie uda się je metodycznie przeprowadzić, numizmatyczne rezultaty są znaczące. Pozostawało to wówczas specjalnością badaczy amerykańskich, kopiujących Ateny, Korynt, Olint, Sardes czy Antiochię, a także mnóstwo innych sławnych stanowisk. Badania te pozwoliły na analizy znalezisk obszarowych w kierunkach, których w numizmatyce przedtem nie było²¹.

Nietrudno zauważyć, że w Gdańsku mamy właśnie do czynienia z sytuacją w mieście późnośredniowiecznym i nowożytnym wyjątkową: taką liczbą archeologicznych „znalezisk miejscowych”, że możemy – by tak rzec – scałkować je jako „znalezisko obszarowe”. Niniejsza praca – mimo znacznych rozmiarów, cząstkowa – nie podejmie tego zadania w całej rozciągłości, ale może przygotować pod nie gruntu poprzez zebranie znacznej części materiałów i wstępną refleksję. Można bowiem doświadcze-

netach gdańskich, [in:] *Pomorzanie we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Materiały z sympozjum* (współautorka: Beata Ceynowa; 2009); Gdańsk, ul. Tokarska 21/25 (SAZ 255/89/02). Monety (2010); Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia w Gdańsku (SAZ 255/100/05) (2010).

²⁰ Zob. np. *Archeologia Dolnego Miasta w Gdańsku*, red. B. Bobowski, Łódź 2010, s. 7, gdzie wzmianka o monetach ze stanowiska Szafarnia/Angielska Grobla, opracowanych przez Grzegorza Arkuszewskiego – niepublikowanych jednak w owym tomiku.

²¹ P. Grierson, *The interpretation* (I), s. ii–v.

Mapa: Rozmieszczenie omówionych w tomie badań na obszarze Gdańska.
Excavation areas in Gdańsk, described in this volume.

Wykonał: Bartek Kozłowski
Drawing by Bartek Kozłowski.

nia poszczególnych stanowisk, narażone na przypadkowość, poddane specyfice miejsc, wreszcie specyfice badaczy i metod stosowanych w ciągu kilkunastu lat – zobiektywizować poprzez wzajemne zestawienie i porównanie. Pełne opracowanie problemu wymagałoby jednak nie tylko zebrania i przeanalizowania rozproszonych i często irytująco nieporządkanych publikacji licznych drobnych znalezisk przypadkowych, ale także dotarcia do materiałów z badań spoza Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, co z wielu względów było dla mnie możliwe w bardzo ograniczonym stopniu.

W zamian mamy jednak inne walory zgromadzonego materiału. Archeolog – o czym mało mieli sposobności pamiętać twórcy klasyfikacji znalezisk przed kilkudziesięciami laty – znajduje nie tylko monety pojedyncze, ale także mniejsze lub większe gromady monet ukryte niegdyś razem, które umówiliśmy się nazywać skarbami. W rezultacie możemy próbować konfrontacji znalezisk pojedynczych ze skarbami nie tylko odwołując się do materiału z innych publikacji, ale również wewnątrz tego tomu. Znalezione skarby nie są wprawdzie zbyt wielkie i dużo wśród nich monet XX-wiecznych, ale i one mogą przynieść ciekawe informacje.

3. Założenia i treść tomu

Pomysł połączenia jak największej liczby opracowań inwentarzy numizmatycznych z badań Gdańska w jeden tom i wspólnej ich analizy ma zatem walor praktyczny – jest po prostu dostępną drogą publikacji dużych materiałów ze stanowisk, które z różnych względów nie otrzymują drukowanych monografii – ale przede wszystkim walor rzeczowy, właśnie poprzez osiągnięcie statusu *area find*. Dla numizmatyka jest też niewątpliwie dogodne takie wyekstrahowanie interesującego go materiału, choć z punktu widzenia archeologa z pewnością da się wskazać również mankamenty tego rozwiązania.

Materiału nie można było zestawić mechanicznie. Opracowania, które zebrały się w ciągu z górą dekady, były wprawdzie sporządzane na zbliżonym poziomie szczegółowości opisu, ale już formularz opisu, kolejność danych, ulegały zmianom. Była to jednak dekada owocna również w postęp badań i ważniejsze od ujednolicenia formalnego stało się unaczęśnienie określeń monet, by odzwierciedlały obecny poziom wiedzy. W takiej sytuacji rygorystyczne ujednolicenie sposobu opisu setek monet w dwóch tuzinach zestawień oznaczałoby dalszą zwłokę w publikacji – gdy materiały z bieżących badań również wymagają czasochłonnego opracowania.

Dlatego zdecydowałem się – łącząc opracowania monet z tych samych stanowisk i kolejnych sezonów – pozostawić osobno te, które rozdzielała przerwa w badaniach, a ponadto zachować z grubsza w tomie kolejność powstawania prac. Dzięki temu Czytelnik uzyska także obraz przyrostu wiedzy w miarę pozyskiwania nowego materiału z badań, a pełne komentarze do każdego rodzaju monet znajdzie w drugiej części pracy.

Zestawiony w ten sposób tom zawiera opisy blisko 1900 numizmatów wydobytych z ziemi w 24 różnych miejscach Gdańska, przede wszystkim jednak w obrębie historycznego centrum objętego na początku XVI wieku fortyfikacjami miejskimi (zob. mapę i tabelę 1). Oprócz monet i liczmanów w niektórych sporządzanych na bieżąco opracowaniach uwzględniałem także odważniki monetarne, w innych jednak zabytki te trafiały do opracowania w ręce innych badaczy, toteż dla jednolitości ten – skądinąd interesujący i ważny naukowo – materiał został tutaj pominięty i będzie opublikowany gdzie indziej. Ze względu na ekonomikę języka zdecydowałem się wprowadzić potoczne (używane w dokumentacji polowej) nazwy poszczególnych badań. Łączą one zwięźłość z komunikatywnością i umożliwiają płynne komentowanie znalezisk w perspektywie całego miasta, czego za pomocą oficjalnych nazw stanowisk nie da się osiągnąć ze względu na ich rozwlekłość.

Tabela 1. Przegląd materiału zestawionego w części I niniejszego tomu.

Rozdział	Stanowisko	Monety pojedyncze	Zespoły 2-5 monet	Zespoły 6 i więcej monet	Liczba monet ogółem	Liczmany bite	Inne
1.	„Gnilna” 1997-1998	86	1	1	100	4	2
2.	„Theatrum Gedanense” 2000-2001	40			40	6	
3.	Spichlerze 2001-2002	54	1		59	3	
4.	„Nowa Radunia” 2002	8			8		
5.	„Na Szańcach” 2002	5			5		
6.	Lastadia 2003-2005	112			112	20	2
7.	Spichlerze 2004	19			19		
8.	Strzelecka 2005	88	1	1	99	2	1
9.	Toruńska 2005/2006	32			32	6	3
10.	Chmielna 114, 2005/2006	2			2		

Rozdział	Stanowisko	Monety pojedyncze	Zespoły 2-5 monet	Zespoły 6 i więcej monet	Liczba monet ogółem	Liczmany bite	Inne
11.	Św. Jan 2006-2008	96			96		
12.	Łagiewniki 2006	37			37	5	2
13.	Targ Rybny 2006	4			4		
14.	Baszta Łąbędz 2006	174	1	1	182	14	5
15.	Sieroca 2006	9			9	1	
16.	Żytnia 2006	123		3	183	6	2
17.	Hala Targowa 2006/2007	153	1		156	4	
18.	Studzienka 2007	19			19	1	
19.	„Bogusławskiego-Teatr”	44			44	3	1
20.	Grząska 1-4	89	6	2	288	10	1
21.	Klesza 2007					6	1
22.	Chmielna 73/74	151			151	36	26
23.	Długa Grobla 8/10	28			28	2	
24.	Chmielna 63/64	17			17	3	3
Razem		1390	11	8	1690	132	49

Można się wahać, czy włączenie do zestawu stanowisk podmiejskiej Studzienki (dworu we Wrzeszczu) będzie właściwe. Wszak struktura obiegu w dużym mieście może się znacznie różnić od jego otoczenia²². Wydaje się jednak, że właśnie porównanie tych materiałów (także stanowisk peryferyjnych w obrębie aglomeracji, jak „Strzelecka” czy „Długa Grobla 8/10”) pozwoli nam rozpoznać i ocenić te różnice.

4. Podziękowania

Jestem wielce zobowiązany Pani Beacie Ceynowie za wszechstronną pomoc udzieloną zarówno podczas pracy nad poszczególnymi stanowiskami, jak i obecnie, przy przekuwaniu ich w niniejszy tom, a zwłaszcza przy opatrzeniu go materiałem ilustracyjnym ze zbioru muzealnego. Pracując poza Gdańskiem, bez jej stałej pomocy nigdy bym nie zdołał ukończyć tej pracy. Nie mogę jednak zapomnieć o osobie, która przed kilkunastoma laty w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku wciągnęła mnie do współpracy

w opracowaniu coraz liczniejszych wówczas monet z wykopalisk, Pani Ewie Kazimierczak. To dzięki niej podjąłem się tego zadania, które stało się jednym z ważniejszych pól mojej pracy naukowej. Serdecznie dziękuję też Panu Dyrektorowi Henrykowi Panerowi, który podtrzymywał przez lata naszą współpracę i zdecydował się opublikować plon mojej pracy w tej – niezwykle przecież dla autora atrakcyjnej – formie. Bardzo dziękuję Panu Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu za uwagi recenzyjne, które przyczyniły się do ulepszenia tego tomu. Na koniec dziękuję Żonie za cierpliwe czytanie maszynopisu i wygładzenie stylu.

Natolin, Wrocław, kwiecień 2011 r.

adres autora:
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
Pałac Matuschków
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław
borys.paszkiewicz@poczta.fm

²² Ibidem, s. xii.

CZĘŚĆ I

INWENTARZE NUMIZMATYCZNE

1. Ulica Gnilna, lata 1997-1998

W toku badań ratowniczych posesji przy ul. Gnilnej w północnej części Starego Miasta, prowadzonych w sezonie 1997 i początkach następnego roku przez Dorotę Mikłaszewicz, znaleziono 107 monet i obiektów podobnych do monet (SAZ 255/39/03). Z tego 93 numizmaty znaleziono pojedynczo, a 14 wystąpiło w dwu małych zespołach.

Szczególnie ciekawe są owe znaleziska zespołowe, oba z XV wieku. Pierwsze (I), które możemy nazwać małym skarbem, zawiera dwanaście monet. Brak informacji o ich zabezpieczeniu – prawdopodobnie nie zostało zaobserwowane. Jedenaście z nich to szelągi krzyżackie wielkiego mistrza Michała Kűchmeistra, z krótkim krzyżem, monety o niewielkiej wartości kruszcowej emitowane w znacznych ilościach w latach 1414-16 na pokrycie kosztów wojennych i znajduwane niezmiennie często, zarówno w skarbach, jak luzem. Mimo że w 1416 roku zakończono ich bicie, pozostały w obiegu bardzo długo i jeszcze w latach dziewięćdziesiątych stanowiły dostrzegalny element rynku monetarnego. Dwunasta moneta to duński grosz króla Eryka Pomorskiego. Czas początku emisji takich groszy dziewięciodenarowych nie jest znany, ogólnie są datowane na „lata trzydzieste”. Nominalna próba szelągów z krótkim krzyżem mistrza Michała wynosiła 0,2622¹, a według Georga Galstera badania realnej próby groszy wykazały 0,202-0,256². Były to więc monety porównywalne. Obieg tych groszy w państwie zakonnym prawdopodobnie nie był dopuszczony, mamy więc do czynienia nie z sakiewką podręczną, jak sugerowałyby wielkość znalezionego zespołu, ale z odłożonymi monetami złej jakości. Być może oczekiwały na puszczenie do obiegu w sprzyjającym momencie.

Drugi zespół (II) złożony jest z dwóch tylko monet: groszy praskich Władysława II (1471-1516).

W przeciwieństwie do groszy praskich wybijanych do czasów króla Wacława IV (1378-1419), są to monety niezmiennie rzadko spotykane w polskich znaleziskach. Poza Śląskiem, gdzie czasem napływały, kilka pojedynczych okazów zarejestrowano w Krakowie, a w Prusach Królewskich pojedynczy egzemplarz trafił do ukrytego po 1498 r. skarbu z Rubinkowa pod Toruniem³. Tam był jednak znacznie obcięty, w dużym skarbie drobnej monety. Mamy więc do czynienia nie z monetami ściągniętymi z rynku, lecz z importem: obie te monety przywieziono prawdopodobnie razem, niekoniecznie z samych Czech, może ze Śląska lub Łużyc, oczywiście po roku 1479, kiedy rozpoczęto bicie młodszej ze znalezionych odmian.

Na monety pojedyncze złożyło się 11 numizmatów z XV wieku, 12 z XVI wieku, 41 z XVII wieku, 13 z XVIII, 10 z XIX i pięć z XX wieku oraz jeden nieokreślony co do chronologii. Kulminacja monet z XVII wieku, choć typowa w Polsce, w Gdańsku nie jest powszechna, w jakiejś mierze wyróżnia zatem badane miejsce.

Monety z XV wieku to miejscowe szelągi: krzyżackie i miast Prus Królewskich (Gdańska i Torunia). Zwraca uwagę zły szeląg Jana von Tiefen, moneta stosunkowo rzadka. Uzupełniają ten zestaw dwa polskie półgrosze królów Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta ze schyłku stulecia, monety niechętnie tolerowane na miejscowym rynku, które – w wyniku badań archeologicznych ostatniej dekady – zaczęły zyskiwać coraz więcej poświadczeń w znaleziskach pojedynczych. Zwróćmy uwagę, że nie ma z XV wieku monet drobnych, fenigów, a jedynie większe monety srebrne: szelągi i ich polskie odpowiedniki.

Zdominowany przez pieniądź miejscowy jest także wiek następny. Monety pruskie: szeląg elbląski z 1532 roku, szelągi gdańskie z lat 1532 i 1540, denar tegoż miasta z 1554 roku, szeląg Prus Królewskich z 1531 roku, rzadki denar księcia Prus

¹ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981, s. 72.

² G. Galster, *Unionstidens udmøntinger: Danmark og Norge 1397-1540, Sverige 1362-1521*, København 1972, s. 22, 49-50.

³ A. Musiałowski, *Późnośredniowieczny skarb brakteatowy z Torunia*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, t. X, 2001, s. 162.

Albrechta Fryderyka z lat 1571-2 – wzbogacone są monetami z rynku polskiego: polskim groszem z 1580 roku i półgroszem świdnickim z 1526 roku. Ten ostatni był wprawdzie emisją obcą, ale dostosowaną i przeznaczoną dla rynku polskiego, choć na nim tępioną. Do tego jednak mamy denar węgierski z 1556 lub 1558 roku (stosunkowo często spotykany w Polsce), *Dreier* saski z 1534 roku (dość wyjątkowy) oraz fenig (szerf) pomorski ze schyłku stulecia (sporadycznie spotykany na Pomorzu Gdańskim, ale na pewno jako nielegalna domieszka do masy monetarnej). Widzimy więc, że oprócz dokumentacji obiegu pieniężnego mamy tu monety z obiegu odrzucone, a oprócz monet średnich, groszy, szelągów i półgroszy, są także najmniejsze, fenigi i denary.

Najliczniej reprezentowane XVII stulecie przynosi monety od najdrobniejszych już wówczas szelągów do półtoraków, a więc o standardzie zbliżonym do tego, co widzieliśmy w poprzednim wieku. Nie wiele jest z tego stulecia monet gdańskich (trzy szelągi Jana Kazimierza). Zamiast szelągów gdańskich widzimy przede wszystkim litewskie z lat dwudziestych (trzy), ryskie (trzy) i pruskie, głównie z drugiej połowy stulecia (łącznie 11 sztuk), oraz dwa toruńskie, także z drugiej połowy XVII wieku. Ciekawy jest brak szelągów elbląskich, mających na ogół złą opinię. Trudno się domyślać ich odrzucania z obiegu, jeśli właśnie z XVII wieku mamy tutaj dwa miedziane szelągi litewskie Jana Kazimierza, w Gdańsku zakazane (jeden z nich wybity w Oliwie), szwedzkie ćwierć öre w miedzi oraz cztery monety fałszywe (w tym trzy szelągi i grosz polski) – bardzo duży odsetek (10% w tym przedziale czasowym, a może do nich należeć również miedziany krążek nr 95 poniższego inwentarza). Do monet obcych na gdańskim rynku należą okazy z zachodnich wybrzeży Bałtyku: *Sechsling* lubecki z 1604 (?) roku i szeląg duński króla Krystiana V (1676 rok lub później). Do miejscowego systemu monetarnego należy pruski trojak z końca stulecia oraz cztery półtoraki. Wykopiska gdańskie wykazały już wcześniej występowanie w tym mieście półtoraków Zygmunta III – i tym razem są dwa, a towarzyszą im dwa tępione w całej Rzeczypospolitej z powodu wyjątkowo złej jakości półtoraki szwedzkie wybite w Elblągu. Tymczasem monety te nie mają śladów intencjonalnego usunięcia z obiegu, jakie widzimy na przełamanym na pół polskim szóstaku Jana Kazimierza. Do ciekawych monet z tego przedziału czasowego zaliczyć trzeba jeszcze rzadki denar łobżeński z 1623 roku – najdrobniejszą monetą z XVII wieku.

W XVIII wieku monety są już mniej liczne i bardzo ujednolicone pod względem nominałów. Wśród 10 jest bowiem dziewięć szelągów: pruskie z pierw-

szej połowy stulecia i miast pruskich (Gdańska, Torunia, Elbląga) z lat sześćdziesiątych. Jedyną domieszką obcą jest halerz księstwa Bayreuth z 1738 roku. Napływ pojedynczych halerzy z Frankonii i Turyngii około 2. ćwierci XVIII wieku na teren Rzeczypospolitej jest zauważany w praktycznie każdym większym kumulatywnym znalezisku monet, ale nie został dotychczas wyjaśniony. Tu jest szczególnie wyrazisty: ów halerz jest jedyną ówczesną monetą pozapruską w zestawie.

W tymże stuleciu pojawiają się trzy liczmany. Obiekty tego rodzaju znajduwane były w Gdańsku wielokrotnie, także okazy pochodzące jeszcze z XIV i XV wieku. Tu są wyjątkowo późne, najwcześniejsze z drugiej ćwierci XVIII wieku dopiero, a najpóźniejszy okaz powstał już na początku następnego stulecia, w 1804 roku. Zapewne zostały zgubione podczas gry w karty. Monety z XIX wieku to wyłącznie miejscowe emisje: najpierw gdańskie, a potem pruskie i niemieckie. Są jednak dość zróżnicowane pod względem nominałów, od najdrobniejszych szelągów i fenigów po 1/6 talara, największą pod względem wartości monetę z tych badań. Podobnie lokalny charakter mają monety dwudziestowieczne z zabawnym wyjątkiem algierskiego dinara z 1983 roku, tym dziwniejszym, że pozbawionym kontekstu powojennych monet polskich.

W całym materiale numizmatycznym uderza mocna reprezentacja monety gdańskiej: z emisji miasta Gdańska pochodzi aż 15 monet, a do tego jedna wybita została w mennicy Wielkiego Księstwa Litewskiego w Oliwie, tj. razem miejscowego pochodzenia jest 17% całego materiału luźnego. Zwraca też uwagę fakt reprezentowania w materiale piętnastowiecznym tylko monet średnich, bez najdrobniejszych, co może świadczyć o pewnej zamożności badanego rejonu, która później – zwłaszcza w XVII wieku – przeminęła. Nie odbiega od rejestrowanych w innych miejscach miasta zarówno obecność monet z konkretnych krajów i mennic, jak i absencja innych – w tym zwłaszcza nieobecność monet z Wysp Brytyjskich i Niderlandów, uderzająca w całym niemal materiale numizmatycznym z Gdańska ze względu na kontrast, jaki tworzy z dobrze znanymi z innych źródeł kontaktami handlowymi.

Reasumując, materiał numizmatyczny z badanego rejonu można uznać za typowy, ale mający pewne godne uwagi cechy swoiste, jak zagęszczenie fałszyfikatów w XVII wieku. Znaleziska zespołowe z XV wieku stanowią na pewno najcenniejszy element tego materiału i będą mogły posłużyć do studiów nad obiegiem monetarnym i tezauryzacją w późnośredniowiecznym Gdańsku.

KATALOG

Monety

1. Algeria, 1 dinar 1983 na 20-lecie niepodległości.

Miedzionikiel, 6,92 g, 25,0 mm. Krause 1988: 112.
Wykop 79, ar 37, warstwa 8081, 2 X 1997, ip. 2647/97, kat. 16674/97.

*A1. Brandenburgia, Fryderyk Wilhelm III, 1/6 talara (4 dobre grosze) 1807, men. Berlin.

Av. FRIDERICUS WILHELM· BORUSS· REX, popiersie króla w mundurze i peruce w lewo.
Rv. od prawej 84 EX MARCA / A / PURA COLON·, pod koroną zamkniętą tarcza francuska z orłem w koronie, z berłem i jabłkiem w szponach, z boków tarczy 18-07, 4. GR. u dołu.
Srebro, skorodowany, 2,62 g, 25,8 mm. AKS 23.
Wykop 61, warstwa 3523, 11 VII 1997, ip. 1173/97, kat. 7681/97, MAG/GN/3057.

*2. Brandenburgia-Bayreuth-Kulmbach, Fryderyk, halers 1738, men. Bayreuth.

Av. inicjał F* pod mitrą książęcą.
Rv. ✱ 1 ✱ / HEL / LER / 1738·.
Miedź, 0,51 g, 17,1 mm. Schön 18.Jh 65.
Wykop 76, warstwa 7584, 19 IX 1997, ip. 2472/97, kat. 15642/97, MAG/GN/3077.

*3. Dania, Krystian V, szeląg r.? [1676, 1677 lub 1680], men. Kopenhaga.

Av. CHRISTIAN·\·D·G·DAN, na ukoronowanej tarczy hiszpańskiej w polu obrzuconym sercami trzy lwy.
Rv. ·NOR·VAN·GOT·REX·16\\, w polu ·I· / SKIL / DANS.
Srebro, 1,06 g, 15,7 mm. Hede 75A.
Wykop 82, warstwa 8587, 8 X 1997, ip. 2725/97, kat. 17202, MAG/GN/3092.

*4. Elbląg, Zygmunt I, szeląg 1532.

Av. ✱SIGIS·I·REX·POLO·DO·PRVSS, orzeł ze zbrojnym lewym ramieniem.
Rv. ✱SOLID·CIVIT·ELBINK·I53Z, tarcza dwupolowa z herbem Elbląga.
Bilon, 0,73 g, 19,3 mm. KS 7075.
Wykop 77, warstwa 7535, 30 IX 1997, ip. 2602/97, kat. 16418/97, MAG/GN/3089.

5. —, August III, szeląg 1761.

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-61.
Rv. ✱ / SOLID / CIVITAT / ELBING, niżej tarcza z herbem miasta między dwiema rozetami jak u góry.
Bilon, 0,62 g, 16,6 mm. KS 7162.
Wykop 76/97, ar 51B, warstwa 4981, 26 IX 1997, ip. 2567/97, kat. 16221/97, MAG/GN/3082.

*6. —, August III, szeląg 1763.

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. SOLID / CIVITAT / ELBING / 1·C - ·S·, herb Elbląga.

Bilon, 0,43 g, 15,5 mm. KS 7168.

Wykop 56, warstwa 1341, 24 IX 1997, ip. 3173/97, kat. 20178A/97, MAG/GN/3129.

*7. Gdańsk, Kazimierz IV Jagiellończyk, zły szeląg [po 1457].

Av. ✱K\SIMIRV\R\POLOD\\, tarcza ostrołukowa z Orłem w koronie.

Rv. 8\\CIVIT\DA\DC3, na tarczy ostrołukowej korona i dwa krzyże.

Srebro, 0,88 g, 20,0 mm. KubiakPr II.2.

Wykop 73, warstwa 4398, 21 VIII 1997, ip. 2096/97, kat. 13711/97, MAG/GN/3066.

*8. —, Kazimierz IV, zły szeląg [po 1457].

Av. \KASIMIRVS·\\·\\, tarcza o podstawie lekko zaostrożonej, z Orłem, na głowicy tarczy korona.

Rv. ·M\T·CIVITA·\, na tarczy o podstawie zatopionej w obwódce korona i dwa krzyże.

Srebro, zgięty, 0,79 g, 19,2 mm. KubiakPr II.3.

Wykop 64, warstwa 4963, 5 IX 1997, ip. 2295/97, kat. 14583/97, MAG/GN/3069.

9. —, Kazimierz IV, zły szeląg [po 1457].

Av. \KASIM\\O\\, tarcza o podstawie lekko zaostrożonej, z Orłem, na głowicy tarczy korona.

Rv. ...VIT·..., na tarczy o podstawie zatopionej w obwódce korona i dwa krzyże.

Srebro, 0,71 g, 19,5 mm. KubiakPr II.3.

Hałda, 5 IX 1997, ip. 2296/97, kat. 14584/97, MAG/GN/3070.

*10. —, Kazimierz IV, zły szeląg [po 1457].

Av. \\SIMIRVS·REX·PO, tarcza o zaokrąglonej podstawie, z Orłem, pole nad tarczą nieczytelne.

Rv. \MO\ET·CIVITA·DA\\, na tarczy o podstawie zatopionej w obwódce korona i dwa krzyże.

Srebro, 1,21 g, 20,4 mm. KubiakPr II.3.

Wykop 76, ar 51C, warstwa 1981, 16 IX 1997, ip. 2907/97, kat. 15202/97, MAG/GN/3074.

*11. —, Zygmunt I, szeląg 1530.

Av. ✱SIGIS·DEI·GRA·REX·POL (rozeta inicjalna przerobiona na stemplu z litery O), orzeł z koroną na szyi i lewym ramieniem zbrojnym.

Rv. ✱MONE CIVI·DANC3·I53O, dwa krzyże pod koroną.

Srebro, skorodowany, 0,70 g, 19,3 mm. KS 7265.

Wykop 64, warstwa 4963, 10 IX 1997, ip. 2359/97, kat. 14958/97, MAG/GN/3071.

*12. —, Zygmunt I, szeląg 1546.

Av. ✱SIGIS·I·DI·GRA·REX·POLON, orzeł z koroną na szyi i lewym ramieniem zbrojnym.

Rv. ✱MONE·CIVI·GEDANEN·1546, dwa krzyże pod koroną.

Srebro, skorodowany, 0,75 g, 20,4 mm. KS 7288.

- Wykop 83, warstwa 9052, 15 X 1997, ip. 2847/97, kat. 17966/97, MAG/GN/3098.
- 13. —, Zygmunt August, denar 1554.**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym lewym ramieniem.
Rv. dwa krzyże pod koroną, z boków data 5-4.
Bilon, skorodowany, 0,12 g. KS 7350.
Wykop 47, warstwa 3501, 8 VII 1997, ip. 1049/97, kat. 6802/97, MAG/GN/3054.
- *14. —, Jan Kazimierz, szeląg 1658.**
Av. monogram ICR pod koroną, z boków 16-58.
Rv. ★ / SOLID / CIVITAT / GEDAN.
Bilon, skorodowany, 0,42 g, 15,6 mm. KS 7606.
Wykop 88, warstwa 5800, 20 X 1997, ip. 3042/97, kat. 19274/97, MAG/GN/3116.
- 15. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1657-8].**
Av. pod nią niewyraźne ślady monogramu ICR pod koroną, z lewej cyfra daty 6.
Rv. ✱ / SOLID / \VITAT / GEDAN.
Bilon, ułamany, 0,15 g (z klejem), 15,5 mm. KS 7605 lub 7606.
Wykop 58, warstwa 3107, 14 VII 1997, ip. 1216/97, kat. 8023/97, MAG/GN/3059.
- *16. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1657-8].**
Av. monogram ICR pod koroną, z lewej cyfry daty 16.
Rv. ✱ / SOLID / CIVITAT / G\AN.
Bilon, obłamany, 0,36 g, 15,5 mm. KS 7605 lub 7606.
Wykop 82, warstwa 8610, 25 X 1997, kat. 18860/97, MAG/GN/3113.
- *17. —, August III, szeląg 1763.**
Av. monogram A3R pod koroną, z boków data 17-63.
Rv. ✱ ✱ ✱ / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R E - Œ, godło herbu Gdańska.
Bilon, skorodowany, 0,27 g, 15,0 mm. KS 7726.
Wykop 35, warstwa 638, 13 V 1997, ip. 190/97, kat. 1134/97, MAG/GN/3051.
- *18. —, Stanisław August, szeląg 1766.**
Av. monogram SAR pod koroną, z boków 17-66.
Rv. SOLID / CIVITAT / GEDAN / F·L· - ·S·, godło herbu Gdańska.
Bilon, 0,54 g, 15,1 mm. KS 7791.
Wykop 88, warstwa 5800, 30 X 1997, ip. 3042/97, kat. 19277/97, MAG/GN/3119.
- *19. —, I Wolne Miasto, szeląg 1808.**
Av. tarcza z dwoma krzyżami, nad nią korona, z boków 18-08.
Rv. ✱ I ✱ / \CHILLING, niżej skrzyżowane dwie palmowe gałązki, pod nimi M.
Miedź, 0,94 g, 15,5 mm. Plage II.46.
Wykop 77, warstwa 7535, 30 IX 1997, ip. 2602/97, kat. 16415/97, MAG/GN/3086.
- *20. —, I Wolne Miasto, grosz 1809.**
Av. na tarczy francuskiej dwa krzyże pod koroną, u góry wieniec i dwie skrzyżowane gałązki palmy, w odcinku data 1809.
- Rv. DANZIG\ KUPFER MUENZE, w polu EIN / GROSCHEN, niżej skrzyżowane gałązki palmowe, pod nimi M.
Miedź, 2,51 g, 20,5 mm. Plage II.48.
1 warstwa mech., 13 V 1997, ip. 194/97, kat. 1152/97, MAG/GN/3052.
- 21. —, II Wolne Miasto, 1 fenig 1923, men. Berlin.**
Av. korona i dwa krzyże, z boków data 19-23.
Rv. 1 / Pfennig / Danzig.
Brąz, 1,54 g, 17,1 mm. Parchimowicz 52a.
Odgruzowanie, 28 VII 1997, ip. 1630/97, kat. 11269.
- *22. Litwa, Zygmunt III, szeląg 1624, men. Wilno.**
Av. \IG:D:G·REX·P·M·DL, pod koroną inicjał S z tarczką ze Snopkiem.
Rv. SOLIDVS·M·-:D:LITV\624, połączone wygięte tarcze z Orłem i Pogonią pod koroną, niżej godło herbu Wadwic.
Bilon, 0,43 g, 16,5 mm. KS 3465.
Wykop 56, warstwa 1341, 23 IX 1997, ip. 2501/97, kat. 15806/97, MAG/GN/3079.
- *23. —, Zygmunt III, szeląg 1627, men. Wilno.**
Av. SIG... ..POM·D·L, pod koroną inicjał S z tarczką ze Snopkiem.
Rv. SOLIDVS·M·-\\V\1627, połączone wygięte tarcze z Orłem i Pogonią pod koroną, niżej godło herbu Wadwic.
Bilon, obłamany, 0,38 g, 15,5 mm. KS 3475.
Wykop 82, warstwa 8610, 25 X 1997, ip. 980/97, kat. 18858/97, MAG/GN/3111.
- *24. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1623-7], men. Wilno.**
Av. SIG:III:D\\O·M·D:L, pod koroną inicjał S z tarczką ze Snopkiem.
Rv. \OLIDVS·M·-..., połączone wygięte tarcze z Orłem i Pogonią pod koroną, niżej godło herbu Wadwic; na sąsiednim stemplu ...ITV...
Bilon, 0,59 g, 16,5 mm. Kopicki VII.
Wykop 90, warstwa 8259, 17 X 1997, ip. 2903/97, kat. 18329/97, MAG/GN/3104.
- *25. —, Jan Kazimierz, szeląg 1663, men. Oliwa.**
Av. I\\-CAS·REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. SOL·MAG-\\LIT·1663, pod mitrą godło Pogoni, rycerz ze wstęgą, bez tarczy, niżej nierozpoznany znak (Snopek? wieża?) i godło Wieniawy (łeb byka).
Miedź, 1,20 g, 15,5 mm.
Wykop 77, ar 39, warstwa 7655, 15 X 1997, ip. 2838/97, kat. 17889/97, MAG/GN/3096.
- *26. —, Jan Kazimierz, szeląg 1665, men. Kowno.**
Av. ...-CA\\REX, zarys głowy króla w peruce w prawo.
Rv. SOLI·MAG\\IT·1665, Pogoń (rycerz ze wstęgą, bez tarczy), niżej głowa jelenia.

- Miedź, 1,48 g, 15,7 mm.
Wykop 86, warstwa 5757, 17 X 1997, ip. 2899/97, kat. 18306/97, MAG/GN/3103.
- *27. Lubeka, sechsling 1663(?).**
Av. CIVIT... ..ERAL*, orzeł dwugłowy pod koroną cesarską, z dwupolową tarczą Lubeki na piersi.
Rv. MONE·NOVA·LVBEC663 (?), jabłko panowania, w nim nieczytelne cyfry.
Srebro, 0,65 g, 20,4 mm. Douglas Nicol 5.
Wykop 123, warstwa 10763, 23 III 1998, ip. 3659/98, kat. 22490/98, MAG/GN/3132.
- *28. Łobżenica, Zygmunt III, denar 1623.**
Av. inicjał S z kartuszem ze Snopkiem (4d wg T. Opozdy), u góry korona (6p), z boków dwie kropki i data Z-3.
Rv. pod koroną (6k?) kartusze herbowe z Orłem i Pogonią, niżej godło Brogu (10l).
Bilon, 0,26 g, 13,2 mm. Opozda Vf pod.
Wykop 46, warstwa 1897, 10 VII 1997, ip. 1099/97, kat. 7117/97, MAG/GN/3056.
- *29. Moldawia, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg ryski Krystyny „1650” [1662-64?], men. Suczawa.**
Av. CHRIS\INA·D·G·R·S·, inicjał C ze Snopkiem pod koroną bez dolnej obręczy.
Rv. SOLIDVS·CIV·RIG·50, kartusz z krzyżem i dwoma kluczami, u góry liść palmy.
Miedź, ubytek (śląd wyrwanego otworu?), 0,29 g, 15,4 mm. Jak Mrowiński 539.
Wykop 88, warstwa 5800, 5 XI 1997, ip. 3067/97, kat. 19507/97, MAG/GN/3125.
- *30. —, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg ryski Krystyny „1653” [1662-64?], men. Suczawa.**
Av. CHRISTIN·D·G·R·S·, inicjał C ze Snopkiem pod koroną bez dolnej obręczy.
Rv. SOLIDV·IVI·RIG·5·3·, kartusz z krzyżem i dwoma kluczami, u góry liść palmy.
Miedź, ubytek, 0,29 g, 15,1 mm. Jak Mrowiński 544.
Wykop 76, warstwa 4981, ar 51C, 23 IX 1997, ip. 2506/97, kat. 15876A/97, MAG/GN/3080.
- 31. Niemcy, Wilhelm II, 1 fenig 1900, men. Berlin.**
Av. orzeł w koronie cesarskiej z tarczą z Orłem pruskim na piersi, przy ogonie A-A.
Rv. DEUTSCHES REICH 1900 / · PFENNIG ·, 1.
Miedź, skorodowany, 1,83 g, 17,9 mm. AKS 21.
Wykop 78, warstwa 8036, 17 IX 1997, ip. 2427/97, kat. 15325/97.
- 32. —, Wilhelm II, 1 fenig 1910, men.?**
Av. orzeł w koronie cesarskiej z tarczą z Orłem pruskim na piersi, przy ogonie nieczytelne znaki mennicze.
Rv. DEUTSCHES REICH 1910 / · PFENNIG ·, 1.
Miedź, skorodowany, 1,65 g, 17,4 mm. AKS 21.
- Wykop 102, warstwa 9800, 17 I 1998, ip. 3285/98, kat. 20709/98.
- 33. —, Wilhelm II, 5 fenigów, 1908, men. Berlin.**
Av. orzeł cesarski pod koroną, na piersi otoczona łańcuchem Orderu Orła Czarnego tarcza z Orłem pruskim, na piersi tarcza z szachownicą Zoller-nów, z boków ogona orła A-A.
Rv. DEUTSCHES REICH 1908 / · PFENNIG ·, w polu 5.
Miedzionikiel, 2,32 g, 18,1 mm. AKS 16.
Hałda, 30 IX 1997, ip. 2607/97, kat. 16439/97.
- 34. —, Wilhelm II, 5 fenigów 19[1900-1915], men.?**
Av. orzeł.
Rv. DEUTSCHES REICH 19[1900-1915] / PFENNIG ·, 5.
Miedzionikiel, silnie skorodowany, 1,01 g, 17,5 mm. AKS 16.
Wykop 103, warstwa 9627, 9 XII 1997, ip. 3184/97, kat. 20241/97.
- *35. Polska, Kazimierz IV Jagiellończyk, półgrosz, ok. 1479-1492, men. Kraków.**
Av. +МОНЕТЯ·КЯ3ИМІРІ, Orzeł w koronie.
Rv. +REGIS·POLODIE (znak · po obu stronach skośny, litera S odwrócona), wysoka korona o połączonych górnych i dolnych płatkach, w prawym polu krzyż na obręczy (lewe nieczytelne), niżej godło herbu Róża.
Srebro, 0,56 g, 20,0 mm. KubiakMK III.
Wykop 77, 17 X 1997, ip. 2882/97, kat. 18197, MAG/GN/3100.
- *36. —, Jan Olbracht, półgrosz, 1492-8, men. Kraków.**
Av. +МОНЕТЯ·І·ЯЛБЕРТІ, Orzeł w koronie.
Rv. +REGIS· - POLODIE (litera S odwrócona), wysoka korona o połączonych górnych i dolnych płatkach, w prawym polu krzyż na obręczy (lewe nieczytelne), niżej godło herbu Róża.
Srebro, 0,68 g, 18,2 mm. KubiakMK I.
Wykop 58, warstwa 3189, 18 VII 1997, ip. 1356/97, kat. 9342/97, MAG/GN/3061.
- *37. —, Stefan, grosz 1580, men. Olkusz.**
Av. ·STEPHANVS·D·G·REX·POL·, głowa króla w koronie zamkniętej i zbroi w prawo.
Rv. ·OSS·NO·REG·POL·1580·, połączone tarcze z Orłem i Pogonią pod wspólną koroną, w której obręczy mała tarcza z herbem Wilcze Zęby, u dołu trójliść, z boków korony dwie rozetki.
Srebro, 1,12 g, 22,5 mm. Reyman 98.
Wykop 58, warstwa 3107, 28 VII 1997, ip. 1635/97, kat. 11306/97, MAG/GN/3063.
- *38. —, Zygmunt III, szeląg fałszywy b.d. [po 1622].**
Av. ornament z przemiennych znaków YO, odwrócone S pod koroną, z niewidoczną tarczą pośrodku, z boków imitacje cyfr podobne do Y - Y.

Rv. otok jak Av., tarcza pięciopółowa z imitacjami herbów, wokół zygzaki.

Bity stemplem, miedź, 0,63 g, 17,1 mm. Typ Kopicki XXV (bity od 1622).

Wykop 84, warstwa 9002, 22 X 1997, ip. 2992/97, kat. 18612, MAG/GN/3106.

****39. —, Zygmunt III, grosz fałszywy „1611”.**

Av. dekoracyjna korona zamknięta, z boków dwie rozety, poziomo \G:DG / \EX:POL / M·D·L·.

Rv. ♣GROSS·REG... 6-II, orzeł w koronie, na piersi Snopek na tarczy normañskiej.

Miedź, 1,48 g, 20,6 mm. Por. A. Schmidt, *Fragment skarbu fałszywych groszy koronnych Zygmunta III z Torunia*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIX, 1995, z. 3-4, s. 155-6, ryc. 1 — zapewne ten sam stempel Rv.

Wykop 77/97, warstwa 7735, 15 X 1997, ip. 2841/97, kat. 17894/97, MAG/GN/3097.

40. —, Zygmunt III, półtorak 161 [1614-19], men. Bydgoszcz.

Av. ...RE..., pod koroną słabo widoczna tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią.

Rv. MON\NO..., jabłko panowania, z boków data 1-\.

Srebro, silnie skorodowany, ubytki, 0,27 g. Wykop 76, warstwa 4981, 17 IX 1997, ip. 2426/97, kat. 15322/97, MAG/GN/3075.

***41. —, Zygmunt III, półtorak 1622?, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS·D·G·-REX·P·M·D·L, tarcza pięciopółowa ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią, w polu sercowym Snopek, u dołu tarczka z cyfrą 3.

Rv. *\\E*NO-REG*POLO*, jabłko królewskie, na nim cyfry 24, u góry z boków data 2-2?, na dole herb Sas na tarczce z trzech łuków.

Srebro, 0,91 g, 19,6 mm. KS 860.

Wykop 77, warstwa 7535, 30 IX 1997, ip. 2602/97, kat. 16417/97, MAG/GN/3088.

42. —, Jan Kazimierz, szóstak 1664, men. Bydgoszcz.

Av. ·IOAN... ·D L R·, słabo widoczne popiersie króla w prawym profilu.

Rv. ...OL·1664, zarysy trzech tarcz herbowych pod koroną.

Srebro, zniszczona połówka monety, złamana intencjonalnie, 1,37 g, 24,7 mm. KS 1672.

Wykop 84, warstwa 9113, X 1997, ip. 2973/97, kat. 18793/97, MAG/GN/3107.

43. Pomorze, Jan Fryderyk, fenig r.? [1587-95], men. Szczecin.

Av. I F / \ Z S.

Rv. gryf.

Miedź, skorodowany, 0,27 g, 14,0 mm. KS 4370-77.

Wykop 94, warstwa 9501, 12 XI 1997, ip. 3116/97, kat. 19882/97, MAG/GN/3128.

***44. Prusy, mistrz?, szeląg z krótkim krzyżem, 1380-1416.**

Av. legendy nieczytelne, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. \MOI\\\DORVM\\, tarcza z krzyżem.

Srebro, ok. 2/3 monety, 0,42 g, 20,3 mm.

Luźne, 13 V 1998, ip. 3991/98, kat. 24132/98, MAG/GN/3146.

***45. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. *M\ST\MICH·AEL·PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *MOI·\DORVM·PRV (znaki \ odwrócone), tarcza z krzyżem.

Srebro, 0,86 g, 21,3 mm. Voßberg 741.

Wykop 106, warstwa 10658, 20 II 1998, ip. 3466/98, kat. 21536/98, MAG/GN/3130.

46. —, Michał Kuchmeister(?), szeląg z długim krzyżem, 1416-22(?).

Av. MAGS\hA\\, tarcza wielkiego mistrza z długim krzyżem.

Rv. ...M·PRV\\, tarcza z długim krzyżem.

Srebro, skorodowany, 0,67 g, 19,2 mm. Voßberg IX. Art?

Wykop 108, warstwa 11041, 4 III 1998, ip. 3528/98, kat. 21949/98, MAG/GN/3131.

***47. Prusy Zakonne, Jan von Tiefen, zły szeląg 1489-ok. 1493, men. Królewiec.**

Av. \GIS·IOh\\, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu liliowatym.

Rv. ♣MOI·ETA·DORV\\, tarcza z krzyżem.

Srebro, uszczerbiony, 0,72 g, 19,5 mm. Voßberg 1085-8?

Wykop 47, warstwa 3501, 8 VII 1997, ip. 1049/97, kat. 6803, MAG/GN/3055.

***48. Prusy Królewskie, Zygmunt I Stary, szeląg 1531, men. Toruń.**

Av. +SIGIS·REX·POLO·DO·PRVS, pod koroną inicjał S.

Rv. \\IDVS·PRVSSIE·I53I, orzeł ze zbrojnym prawym (herald.) ramieniem.

Srebro, uszczerbiony, 0,62 g, 19,3 mm. KS 3080.

Ar 70C, warstwa 9113, 24 X 1997, ip. 2973/97, kat. 18785/97, MAG/GN/3109.

***49. Prusy szwedzkie, Gustaw II Adolf, półtorak 1632, men. Elbląg.**

Av. GVS·ADO·DG·REX·S·, na tarczy hiszpańskiej skwadrowane Trzy Korony i Lew, w polu sercowym Snopek, u dołu w tarczce 3.

Rv. MON·NO·REG·SVE·, jabłko królewskie, w nim 24, u góry z boków data 3-2, u dołu serce z dwoma ćwiekami? na łukowatej tarczce.

Bilon, 0,95 g, 19,1 mm. AAJ 4a.

25 X 1997, ip. 2980/97, kat. 18859/97, MAG/GN/3112.

***50. —, Gustaw II Adolf, półtorak 1633, men. Elbląg.**

- Av. ...O-·D'G'REX·S', na tarczy hiszpańskiej skwadrowane Trzy Korony i Lew, w polu sercowym Snopek, u dołu w tarczce 3.
Rv. ...NNO-REG·SVE', jabłko królewskie, w nim 24, u góry z boków data 3-3, u dołu serce z dwoma ćwiekami (?) na łukowatej tarczce.
Bilon, 0,74 g, 19,7 mm. AAJ 5.
Wykop 58, ar 50, warstwa 3107, 12 VII 1997, ip. 1183/97, kat. 7787/97, MAG/GN/3058.
- *51. Prusy, Albrecht Fryderyk, denar (fenig) r.? [1571-2], men. Królewiec.**
Av. monogram AF w ligaturze, u góry rozetka, u dołu tarczka z herbem Zollern.
Rv. nieczytelny.
Bilon, silnie skorodowany, 0,05 g. BftM 1270-3.
Wykop 58, warstwa 3260, 11 VIII 1997, ip. 1859/57, kat. 13052/97, MAG/GN/3064.
- *52. —, Jerzy Wilhelm, szeląg r.? [1623-33], men. Królewiec.**
Av. GEOR·WIL... ..EL, orzeł, na piersi litera S, u góry serce z krzyżem.
Rv. ...VSSIAE16\\, inicjały GW w enklawie.
Bilon, skorodowany, 0,40 g, 15,5 mm.
Wykop 88, warstwa 5800, 5 XI 1997, ip. 3067/97, kat. 19506/97, MAG/GN/3124.
- *53. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1654, men. Królewiec.**
Av. FRID·WILH·MAR·B·W\\EL, orzeł z monogramem ICR na piersi, u góry czapka elektorska.
Rv. ·S\\uS·PR-uSSIAE·1654, monogram FW, niżej tarcza z herbem Zollern.
Bilon, 0,32 g, 15,5 mm. BftM 1574.
Hałda, 29 X 1997, ip. 3034/97, kat. 19224/97, MAG/GN/3115.
- 54. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg r.? [1653-1655], men. Królewiec.**
Av. W\\WILH·MAR·BR\\, figura niewidoczna.
Rv. W\\uS·PR-uSSIAE16\\, monogram FW, niżej tarcza z herbem Zollern, stemple obu stron przesunięte, poza nimi gwiazdki i fragmenty sąsiednich stempli.
Bilon, skorodowany, 0,36 g, 16,0 mm.
Wykop 58, warstwa 3107, 19 VII 1997, ip. 1385/97, kat. 9583/97, MAG/GN/3062.
- *55. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1658, men. Królewiec.**
Av. monogram FWC pod czapką elektorską, z boków data 16-58.
Rv. · / SOLID / DVCAT / PRVSS / N · \\.
Bilon, 0,34 g, 15,2 mm. BftM 1608 (odm. liternictwa).
Wykop 88, warstwa 5800, 30 X 1997, ip. 3042/97, kat. 19275/97, MAG/GN/3117.
- *56. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. inicjały FWC i pionowe berło pod czapką elektorską.
Rv. \\uSSI\\ / \\uCALI\\ / 1669; stempel przesunięty w dół, z drugiego widoczna górna rozetka.
Bilon, skorodowany, 0,41 g, 15,6 mm. BftM 1651.
Wykop 82, warstwa 8587, 8 X 1997, ip. 2725/97, kat. 17203/97, MAG/GN/3093.
- *57. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. inicjały FWC i słabo widoczne pionowe berło pod czapką elektorską.
Rv. · / SOLID / PRuSSIAE / DuCALIS / 1669.
Bilon, 0,54 g, 16,1 mm. BftM 1651.
Wykop 90, ar 85A, warstwa 8298, 30 X 1997, ip. 3044/97, kat. 19294/97, MAG/GN/3121.
- *58. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. inicjały FWC i słabo widoczne pionowe berło pod czapką elektorską.
Rv. · / SOLID / PRuSSIAE / DuCALIS / 1669 (druga litera u w lustrzanym odbiciu).
Bilon, 0,62 g, 15,8 mm. BftM 1651 odm.
Wykop 88, warstwa 5838, 6 XI 1997, ip. 3074/97, kat. 19598/97, MAG/GN/3127.
- *59. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1671, men. Królewiec.**
Av. inicjały FWC i pionowe berło pod czapką elektorską.
Rv. · / SOLID / PRUSSIAE / DuCALIS / 1671.
Bilon, 0,59 g, 16,2 mm. BftM 1670 odm.
Wykop 86, warstwa 5757, 18 X 1997, ip. 2899/97, kat. 18304/97, MAG/GN/3101.
- 60. —, Fryderyk Wilhelm lub Fryderyk III, szeląg r.? [1667-71, 1693-1700], men. Królewiec.**
Av. nieczytelny.
Rv. ...USS... / ...CA...
Bilon pokryty produktami korozji, drobny fragment, 0,11 g.
Wykop 60, warstwa 3577, 24 VII 1997, ip. 1533/97, kat. 10599/97.
- *61. —, Fryderyk III, szeląg 1694, men. Królewiec.**
Av. FCIII i pionowe berło pod czapką elektorską, u dołu H-S.
Rv. · · · / SOLID / PRUSSIAE / DUCALIS / 1694.
Bilon, 0,50 g, 14,9 mm. BftM 1857.
Wykop 88, warstwa 5800, 30 X 1997, ip. 3042/97, kat. 19276/97, MAG/GN/3118.
- *62. —, Fryderyk III, szeląg 1700, men. Królewiec.**
Av. inicjały FC3 i berło pod czapką elektorską, u góry dwie gwiazdki, u dołu C-G.
Rv. · / SOLID / PRUSSIAE / DUCALIS / 1700 (gwiazdka uszkodzona: bez górnego i dolnego promienia).
Bilon, 0,52 g, 15,5 mm. BftM 1911.
Wykop 77, warstwa 7619, 19 IX 1997, ip. 2472/97, kat. 15645/97, MAG/GN/3078.

***63. —, Fryderyk III, trojak (3 grosze) 1697, men. Królewiec.**

Av. od lewej FRIDIIDG-MBSRIAC&E, popiersie elektora w płaszczu, peruce i wieńcu laurowym w prawo.

Rv. S////////-INPRUSSIA1697, pod czapką elektorską III i dwie tarcze z orłami, niżej tarcza z berłem, z boków której S-D.

Srebro, zgięty, 1,41 g, 21,2 mm. BftM 1874.

Ar 52BC, wykop 54/97, warstwa 2170, 18 VI 1997, ip. 696/97, kat. 4574/97, MAG/GN/3053.

***64. —, Fryderyk I, szeląg 1702, men. Królewiec.**

Av. monogram FR pod koroną zamkniętą, niżej CG.

Rv. ★ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1702.

Bilon, 0,39 g, 15,7 mm. Henckel 3565 odm.

Hałda, 30 IX 1997, ip. 2607/97, kat. 16438/97, MAG/GN/3090.

***65. —, Fryderyk I, szeląg 1703, men. Królewiec.**

Av. monogram FR pod koroną zamkniętą, niżej CG.

Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1703.

Bilon, 0,40 g, 15,6 mm. BftMbg 1961.

Wykop 76, ar 51C, warstwa 4981, 30 IX 1997, ip. 2601/97, kat. 16412/97, MAG/GN/3083.

***66. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1733, men. Królewiec.**

Av. monogram FRW pod koroną, u dołu z boków C-S.

Rv. SOLID / REGNI / PRUSS / 1733.

Bilon, 0,51 g, 16,5 mm. Henckel 3642 odm.

Wykop 90, warstwa 8298, 30 X 1997, ip. 3044/97, kat. 19293/97, MAG/GN/3120.

67. —, Fryderyk Wilhelm III, 3 grosze (Düttchen) r.? [1800-8], men. Berlin?

Av. ...ELM III BORUSS REX, popiersie króla w peruce w lewo.

Rv. napisy nieczytelne, wzlatający Orzeł w koronie, z berłem i jabłkiem w szponach, niżej III.

Bilon, 1,33 g, 17,9 mm. AKS 36.

Ar 40, ćw. D, wykop 56, warstwa 1339, 19 IX 1997, ip. 2459/97, kat. 15550/97, MAG/GN/3076.

69. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1821, men. Berlin.

Av. od lewej 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z Orłem ukoronowanym z berłem i jabłkiem w szponach.

Rv. górą SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1821 / A.

Miedź, 1,46 g, 17,3 mm. AKS 35.

Hałda, 30 IX 1997, ip. 2607/97, kat. 16440/97, MAG/GN/3091.

70. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1822, men. Berlin.

Av. od lewej 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z Orłem ukoronowanym z berłem i jabłkiem w szponach.

Rv. górą SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1822 / A.

Miedź, 1,39 g, 17,2 mm. AKS 35.

Wykop 87, warstwa 5752, 18 X 1997, ip. 2912/97, kat. 18383/97, MAG/GN/3105.

71. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1822, men. Berlin.

Av. od lewej 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z Orłem ukoronowanym z berłem i jabłkiem w szponach.

Rv. górą SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1822 / A.

Miedź, 1,36 g, 17,5 mm. AKS 35.

Wykop 91, warstwa 8310, 30 X 1997, ip. 3048/97, kat. 19321/97, MAG/GN/3122.

72. —, Fryderyk Wilhelm III, grosz srebrny r.(?). (1821-40), men.?

Av. ...HELM III KOENIG V. PRE..., zarys głowy króla w prawo.

Rv. zupełnie nieczytelny.

Bilon, 1,84 g, 18,4 mm. AKS 27.

Wykop 87, ar 66A, warstwa 5752, 18 X 1997, ip. 2912/97, kat. 18382/97.

***73. Ryga, Zygmunt III, szeląg 1604(?).**

Av. \\G·III·D\\REX\\PO·D·LI, litera S pod koroną zamkniętą, z tarczą ze Snopkiem.

Rv. [lilia]SOLIDVS·CIVIRIGENS1604, kartusz z herbem Rygi: dwa klucze pod krzyżem.

Bilon, 0,48 g, 18,1 mm. KS 8127.

Wykop 123, warstwa 10763, 23 III 1998, ip. 3659/98, kat. 22491/98, MAG/GN/3133.

***74. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1588-1609].**

Av. ·SIG·III·D·G·REX·PO·D·LI, litera S pod koroną zamkniętą, z tarczą ze Snopkiem.

Rv. [lilia]SOLIDVS·CIVIRIGENS\\, kartusz z herbem Rygi: dwa klucze pod krzyżem.

Srebro, 0,39 g, 17,0 mm. Kopicki I.

Wykop 69, ar 68, warstwa 5592, 24 IX 1997, ip. 2512/97, kat. 15913/97, MAG/GN/3081.

75. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1600-9].

Av. ...PO·D·LI, litera S pod koroną zamkniętą, z kartuszem ze Snopkiem.

Rv. SOI\\CIVI·\\\\0\\, kartusz z nieczytelnym herbem Rygi.

Srebro, ułamany, 0,39 g, 18,0 mm. Kopicki I.

Z hałdy, 4 IX 1997, ip. 2292/97, kat. 14577/97, MAG/GN/3068.

***76. —, Krystyna, szeląg 1639(?).**

Av. CHRISTINA·D·G·D·R·S, pod koroną inicjał C, w środku Snopek.

Rv. SOLID·S·CIVIRIGENSIS, kartusz z małym herbem Rygi, zwieńczony palmowym liściem, z którego boków data 3-9 (?).

Bilon, 0,48 g, 16,1 mm. Mrowiński 496?

- Wykop 76, warstwa 4981, 16 IX 1997, ip. 2408/97, kat. 15201/97, MAG/GN/3073.
- *77. —, Krystyna, szeląg 1645.**
 Av. CHRISTINA·D·G·D·R·S:, pod koroną inicjał C ze Snopkiem.
 Rv. ·SOLIDVS... ·IG:·45:, kartusz z małym herbem Rygi, u góry trójliść, fragment sąsiedniego stempla.
 Bilon, 0,65 g, 15,5 mm. Mrowiński 520.
 Hałda, 24 X 1997, ip. 2979/97, kat. 18857/97, MAG/GN/3110.
- *78. Saksonia Elektorska, Jan Fryderyk i Jerzy, Dreier (3 halerze) 1534, men. Buchholz?**
 Av. legenda nieczytelna, słabo widoczna tarcza ze skrzyżowanymi mieczami elektorskimi.
 Rv. \EORI·DV\O1534, herb saski z Rutą.
 Srebro, ubytki, 0,26 g (z klejem). Saurma 4433; Haupt 58:7.
 Wykop 58, warstwa 7053, 16 IX 1997, ip. 2400/97, kat. 15157/97, MAG/GN/3072.
- *79. Szwecja, Krystyna, 1/4 öre 1635, men. Nyköping lub Säter.**
 Av. C / R-S wśród trzech koron zestawionych w trójkąt, u dołu dwie rozetki, między nimi tarcza ze strzałą.
 Rv. Snopek na tarczy pod koroną zamkniętą, u góry data \-35, z boków 1/4-ÖR, wokół cztery gwiazdki.
 Miedź z produktami korozji, 2,81 g (jądro) + 11,25 g (produkty korozji), 30,5 mm. AAH 123a.
 Wykop 67, warstwa 5219, 14 VIII 1997, ip. 2008/97, kat. 13303/97, MAG/GN/3065 (na fot. odcisk rewersu w produktach korozji).
- *80. Śląsk, Ludwik II, półgrosz 1526 [bite 1526-28], men. Świdnica.**
 Av. ·LVDOVICVS·R·VII·E·BO, Orzeł w koronie.
 Rv. ·CIVITAS·SWICII·ISZ6, korona otwarta.
 Srebro, 0,74 g, 18,3 mm. FbgCDS 721h (odm. interpunkcji Rv.).
 Wykop 58, warstwa ?, 16 VII 1997, ip. 1302/97, kat. 8827/97, MAG/GN/3060.
- *81. Toruń, Kazimierz IV Jagiellończyk, zły szeląg [1457-1525].**
 Av. ·KASIMIRD\LODIE, tarcza ostrołukowa z podwójnym krzyżem,
 Rv. \ODETA\VD·EDSIS, tarcza ostrołukowa ze słabo widocznym Orłem ze zbrojnym lewym ramieniem, nad nią kulka.
 Srebro, 1,11 g, 19,8 mm. KubiakPr I.8.
 Wykop 84, warstwa 9113, 24 X 1997, ip. 2973/97, kat. 18794/97, MAG/GN/3108.
- *82. —, Jan Kazimierz, szeląg 1666.**
 Av. monogram ICR pod koroną, z boków 16-66.
 Rv. ·★· / SOLID / CIVITATIS / THORVN / ·★· .
- Bilon, 0,40 g, 15,3 mm. KS 8309.
 Wykop 90, ar 35A, warstwa 8294, 25 X 1997, ip. 2994/97, kat. 18965/97, MAG/GN/3114.
- *83. —, Michał I, szeląg b.d. [1669-1676]⁴.**
 Av. monogram MR pod koroną, niżej arabeska.
 Rv. S\LIDV\ / CIVIT\ / THORVN, niżej godło herbu Torunia.
 Bilon, skorodowany, 0,33 g, 16,3 mm. KS 8366-70.
 Wykop 86, warstwa 5757, 18 X 1997, ip. 2899/97, kat. 18305/97, MAG/GN/3102.
- *84. —, August III, szeląg 1761.**
 Av. monogram A3R pod koroną, z boków data 17-61;
 Rv. ☼ \ ☼ / SOLID / CIVITA\ / THOR UN, niżej godło herbu Torunia między dwiema rozetkami.
 Bilon, obłamany, 0,54 g, 15,2 mm. KS 8387.
 Wykop 77, warstwa 7691, 9 X 1997, ip. 2746/97, kat. 17330/97, MAG/GN/3094.
- **85. —, August III, szeląg 1762.**
 Av. monogram A3R pod czapką elektorską (*sic*), u góry z boków 17-62.
 Rv. ★ / SOLID / CIVITAT / THORUN / D-B, godło herbu Torunia.
 Bilon, 0,39 g, 15,0 mm. KS 8391.
 Wykop 77, warstwa 7535, 30 IX 1997, ip. 2602/97, kat. 16416/97, MAG/GN/3087.
- *86. Węgry, Ferdynand I, denar 1556 lub 1558, men. Krzemnica.**
 Av. ·FERDINAND·DG·R·VNG·1556 (lub ...8), pięciopółowa wgięta po bokach tarcza z herbami: austriackim, starowęgierskim, nowowęgierskim, dalmackim i czeskim.
 Rv. PATRONA·-·VNGARIE, Matka Boska z Dzieciątkiem, z boków litery K-B.
 Srebro, 0,54 g, 14,9 mm. Huszár 935 (odm. kształtu tarczy).
 Wykop 58, warstwa 3417, 3 IX 1997, ip. 2272/97, kat. 14467/97, MAG/GN/3067.
- 87. Zespół 12 monet. Wykop 126, warstwa 1138, 10 IV 1998, ip. 3804/98, kat. 23272/98. Tpq 1430.**
- 87a. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414, men. Gdańsk?**
 Av. +MAGST·h\RI, tarcza wielkiego mistrza.
 Rv. \MO\ORV, tarcza z krzyżem.
 Srebro, b. zniszczony, 1,04 g, 19,7 mm. Voßberg 636-40?
 Kat. 23272/98/H, MAG/GN/3141.

⁴ M. Gumowski, *Dzieje mennicy toruńskiej*, Toruń 1961, s. 159-160, słusznie zwraca uwagę, że szelągi toruńskie musiały być bite także po śmierci króla Michała w 1673 roku, do roku 1676. Nie wydaje się natomiast uzasadnione przekonanie tego autora, że przed rokiem 1671, kiedy wybito szelągi datowane, nie wybijano również szelągów bez daty.

***87b. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. \\\GST•MICHΛEL•PRI, tarcza wielkiego mistrza,
Rv. ★MO\\\\•DDORVM•RV, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,40 g, 19,7 mm, Voßberg 658?

Kat. 23272/98/F, MAG/GN/3139.

***87c. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★MAGST\MICHΛEL•PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA•DDORVM•PR\\, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,47 g, 20,2 mm. Voßberg 658 odm.

Kat. 23272/98/B, MAG/GN/3135.

***87d. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★MAGST•MICHΛEL•PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA•DDORVM•PRV, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,16 g, 21,6 mm. Voßberg 658 odm.

Kat. 23272/98/D, MAG/GN/3137.

***87e. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★MAGST•MICHΛEL•PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA•DDORVM•PRV, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,13 g, 21,6 mm. Voßberg 658 odm.

Kat. 23272/98/E, MAG/GN/3138.

***87f. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★MAGST•MICHΛEL•PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA•DDORVM•PRV, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,09 g, 20,3 mm. Voßberg 686 (Av.) / 687 (Rv.).

Kat. 23272/98/I, MAG/GN/3142.

***87g. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★MAGST★MIC\\EL%PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA•DDORVM•P\\, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,55 g, 20,9 mm. Voßberg 713 odm.

Kat. 23272/98/K, MAG/GN/3144.

***87h. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. \MAGST\MICHΛEL]PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA]DDORVM]PRV (znak] odwrócony), tarcza z krzyżem.

Srebro, obcięty, 1,41 g, 21,7 mm. Voßberg 741.

Kat. 23272/98/J, MAG/GN/3143.

***87i. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★MAGST]M\\ΛEL]PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MOD\\Λ\\\\VM]PRV (znak] odwrócony), tarcza z krzyżem.

Srebro, 0,89 g, 20,9 mm. Voßberg 741?

Kat. 23272/98/A, MAG/GN/3134.

***87j. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. ★\\\\\\\\ICHΛEL]PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. \\\\DETA]DDORV\\\\ (znak] odwrócony), tarcza z krzyżem, częściowo niedobity.

Srebro, 1,40 g, 21,9 mm. Voßberg 741 lub pod.

Kat. 23272/98/C, MAG/GN/3136.

***87k. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.**

Av. \\ΛG\\T♣MICHΛEL♣P\\ (trójliście pochyłe), tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★MODETA♣DDORVM♣PR (trójliście pochyłe), tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,32 g, 20,8 mm. Voßberg 751 pod.

Kat. 23272/98/G, MAG/GN/3140.

***87l. Dania, Eryk VII Pomorski (1396-1439), grosz (nipenning), lata 1430., men. Gurre.**

Av. :ER\\SDIGRA\\\\\\\\\\, korona otwarta z obręczą zamkniętą u dołu.

Rv. MODE|TACA|STRI\\\\, inicjał E na długim krzyżu.

Srebro, 0,92 g, 20,6 mm. Galster 16.

Kat. 23272/98/L, MAG/GN/3145.

88. Zespół 2 monet. Wykop 76, warstwa 498I, 30 IX 1997, ip. 2601/97, kat. 16413/97. Tpq 1479.

***88a. Czechy, Władysław II, grosz praski, 1477-9, men. Kutná Hora.**

Av. +WL\\SLJVSSECVDDVS (końcowe S nasunięte na krzyż inicjalny) w otoku wewnętrznym, +DEI%\\TIA[czwórlistna rozeta]REX%BOEMIE (litera M przerabiana na stemplu) w otoku zewnętrznym; korona otwarta.

Rv. ★★GROS\\PRJGEIISCS, ukoronowany lew wspięty, dwuogoniasty, krocący (herald.) w prawo, w dolnej pętli z rozwidlenia wyrasta listek, za uchem lwa niewyraźny znaczek.
Srebro, 1,69 g, 28,3 mm. Chaura 427 pod.
Ip. 2601/97/A, MAG/GN/3085.

***88b. —, Władysław II, grosz praski, 1479-94, men. Kutná Hora.**

Av. WLJDI\\LJVSSECVDDVS w otoku wewnętrznym, ★DEI%GRJIA[czwórlistna rozeta]REX%BOEMIE w otoku zewnętrznym; korona otwarta.

Rv. ★\\GROSSI[czwórlistna rozeta]PRJGEIISCS, ukoronowany lew wspięty, dwuogoniasty, krocący (herald.) w prawo, przy ogonie dwie kropki z boków.

Srebro, 1,33 g, 26,6 mm. Chaura 450 pod.

Ip. 2601/97/B, MAG/GN/3084.

Liczmany i żeton

***89. Norymberga, Johann Jacob Dietzel (mistrz 1711-1748), liczman.**

Av. od lewej PHILIP\·V·D·G·HISP·REX..., popiersie króla Filipa V hiszpańskiego w peruce i płaszczu na zbroi w prawo.

Rv. \·IACOB·DIE...·ECH·PFEN, wielopolowy herb hiszpańsko-francuski pod koroną zamkniętą. Mosiądz, skorodowany, 0,64 g, 23,0 mm. Mitchiner nie zna.

Wykop 85, warstwa 9095, 15 X 1997, ip. 2852/97, kat. 17983/97, MAG/GN/3099.

***90. —, Johann Friedrich Weidinger (mistrz 1710-po 1765), liczman [ok. 1720-65].**

Av. LUD·XV·D·G·FR·ET·NA·REX, popiersie króla w peruce i płaszczu narzuconym na zbroję w prawo.

Rv. LE REPOS.SUIT LA VICTORIA, niewiasta w draperii (Wiktoria) zasiada na tronie w lewo, wyciągniętą prawą dłoń kładzie na zamkniętej koronie spoczywającej nad (!) prawym kolaniem, u dołu z boków FE - PF (litera F przerażająca na stemplu), w odcinku I·F·W.

Brąz, 1,30 g, 22,5 mm. Mitchiner 1852 odm. (inny portret, forma legendy Rv.).

Wykop 80, warstwa 8287, 6 XI 1997, ip. 3070/97, kat. 19571/97, MAG/GN/3126.

***91. —, Magnus Gottlieb Jordan (mistrz 1761-83), liczman.**

Av. LVD·XV·D·G·FR·ET·N·REX, popiersie króla Ludwika XV w płaszczu i peruce w prawo.

Rv. od lewej MAGNUS GOTL·IORDAN, lew w aureoli zwrócony wprost kroczący w lewo.

Mosiądz, zgięty, 0,88 g, 18,7 mm. Mitchiner 1925.

Wykop 80, ar 36, warstwa 8287, ob. 1112, 5 XI 1997, ip. 3065/97, kat. 19502, MAG/GN/3123.

***92. —, Ernst Ludwig Sigmund Lauer (mistrz 1783-1829), żeton, 1804.**

Av. od lewej NAPOLEON-EMPEREUR, głowa Napoleona I w prawo.

Rv. GEKRÖNT D 23 NOV. 1804, skrzydlata postać (Wiktoria) w krótkiej tunice biegnie w lewo, w wyciągniętej prawej dłoni trzymając koronę, w odcinku LAUER.

Mosiądz, 2,71 g, 24,0 mm. Mitchiner 1985 odm.

Ar 39D, wykop 77, warstwa 7652, 15 X 1997, ip. 2837/97, kat. 17883/97, MAG/GN/3095.

Nieokreślone

93. Mała moneta całkowicie oblepiona produktami korozji — być może denar z XVI w.

Wykop 61, warstwa 3605, 1 VIII 1997, ip. 1821/97, kat. 12439/97.

94. Nieczytelna moneta wielkości szeląga z XVII w., całkowicie pokryta produktami korozji.

Ułamana, 0,38 g (z klejem), 16,6 mm. Wykop 58, 14 VII 1997, ip. 1216/97, kat. 8022/97.

95. Krażek miedziany bez śladów stempla, obrzeże okute, pośrodku dziura po gwoździu — być może niegdyś fałszywa moneta srebrna.

Miedź, skorodowany, 2,30 g, 24,0 mm.

Wykop 110, warstwa 9909, 6 II 1998, ip. 3380/98, kat. 21153/98.

2. Badania „Theatrum Gedanense”, lata 2000, 2001

Podczas badań Teatru Szekspirowskiego przy ul. Bogusławskiego (stanowisko „Theatrum Gedanense”), prowadzonych przez Elżbietę Kołosowską i Dariusza Osińskiego, znaleziono 46 numizmatów, wśród nich sześć liczmanów i 40 monet (SAZ 0255/125/01)⁵. Horyzont czasowy znalezionych monet i żetonów jest stosunkowo wąski i obejmuje niewiele ponad sto lat. Najstarszą monetą jest polski półgrosz Jana Olbrachta wybity w latach 1499-1501, najpóźniejszą – szwedzki trojak dla Prus z 1632 roku. W swojej epoce te nominały należały do frakcji najdrobniejszej i niższej frakcji średniej. Monety najstarsze nie mają cech szczególnego zużycia, co pozwala sądzić, że trafiły do ziemi niewiele lat po wybitciu. Są tymczasem wśród nich dwa polskie półgrosze i grosz czeski. Nie ma natomiast monet tej frakcji bitych w Gdańsku i dominujących na rynku północnej Polski w 1. ćwierci XVI wieku: gdańskich szelągów. Półgrosze polskie były oficjalnie dopuszczone do obiegu w Gdańsku, choć niejawnie starano się je eliminować⁶. W badaniach archeologicznych Gdańska i Prus Królewskich jednak monety te występują, zwłaszcza pojedynczo, choć chyba rzadziej niż w ówczesnych granicach Korony.

Z okresu po reformie monetarnej 1526 roku mamy pojedynczy grosz gdański, a także monety gdańskie z 2. połowy stulecia: bardzo rzadki w znaleziskach szeląg z czasów obłężenia przez króla Stefana w 1577 roku i równie rzadki denar tegoż króla z 1585 roku.

Pozostałe trzy znalezione w Theatrum monety z tej samej epoki z pewnością nie należały do obiegającej gotówki, dwie z nich bowiem były miedziane, a wszystkie trzy egzotyczne: jedna portugalska, druga holenderska, trzecia rewelska. Wszystkie trzy natomiast wskazują bardzo klarownie na morskie kontakty miasta, co w gdańskim materiale numizmatycznym zdarza się

dość rzadko. Miedziana trzyrealówka jest drugą zabytkową monetą portugalską znaną w Gdańsku. Pierwszą był *real de 3 1/2 libras* króla Jana I z lat 1398-1408 znaleziony na Wyspie Spichrzów⁷, ale późniejsze badania przyniosły następne. Wyjątkowy jest duit holenderski. Mimo znanych kontaktów Gdańska z Niderlandami monety z tego kręgu są w mieście spotykane zaledwie sporadycznie. Nie ma analogii dla monet rewelskich, które należały do zupełnie innego, północnobałtyckiego kręgu monetarnego i w granicach ówczesnej Polski nie występują. Dwukrotne przedziurawienie znalezionego w Theatrum szeląga rewelskiego oznacza, że został usunięty z obiegu jako moneta fałszywa – podobnie potraktowano też monetę portugalską.

Z tego samego lub niewiele późniejszego czasu pochodzą również wszystkie liczmany. Zestaw sześciu liczmanów jest w zasadzie typowy. Są w nim monety dwóch głównych konkurentów z Norymbergi z końca XVI i 1. tercji XVII w.: Hansa Krauwinkla II i Kiliana Kocha. Wyraźne skupienie jednorodnych co do pochodzenia liczmanów w tym miejscu zdaje się raczej świadczyć o używaniu tutaj abaku do rachunków, choć przedziurawienie jednego z okazów (nr 41) mogło zapobiegać uznaniu go za monetę.

Nie wiadomo, czy z tego, czy już z następnego okresu pochodzi fałszywy, nieczytelny denar węgierski; fragment imienia królewskiego można bowiem interpretować na nim jako *Maximilianus* (1564-76) lub *Matthias* (1608-19). Inne cechy monety, a także ogólna wiedza o napływie tych monet do Polski, raczej przemawiają za pierwszym z władców, ale fałszyfikat nie musiał powstać za jego życia. Denary węgierskie są stale obecne na polskim rynku monetarnym w 2. połowie XVI i na początku XVII wieku. W Gdańsku poza skarbem z ul. Grzaskiej wystąpiły sporadycznie: denar Maksymiliana znaleziono w Kanale Raduni⁸.

Największa grupa monet (30) zawiera się w 1. tercji XVII stulecia, jednocześnie kończąc cały materiał numizmatyczny. Są to przede wszystkim monety Zygmunta III: dwa grosze gdańskie, dwa szelągi litewskie, dalej dwa szelągi, dwa grosze (w tym jeden fałszywy), osiem półtoraków (w tym też jeden fałszywy), dwa trojaki i fałszywy szóstak polski (koronny) oraz cztery szelągi ryskie. Do tego naśladowane monety polskie szeląg, grosz i półtorak elbląski oraz półtorak ryski i trojak koronny Gustawa II Adolfa, a ponadto półtorak książęco-pruski i podwójny szeląg pomorski Bogusława XIV

⁵ Zestawienie dziewięciu pobieżnie opisanych monet z tego stanowiska, określonego tam jako „Podwale – obszar tzw. Teatrum Gedanensis” oraz „Podwale Przedmiejskie, parcela 69”, publikuje J. Dutkowski, *Drobna moneta w Gdańsku od XV do połowy XIX wieku w świetle nieopisanego zespołu z kanału Raduni i znalezisk luźnych*, [in:] *Znaleziska monet i metody ich badań. XII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Nowa Sól 2003, s. 128. Niektóre z tych monet wydają się pokrywać z udostępnionymi mi do badań, inne nie. Nie jestem w stanie rozwiązać tej łamigłówki, toteż dla porządku pomijam tamte dane, obciążone widocznymi błędami. Kilka monet zostało wyodrębnionych w zbiorze muzealnym spośród zabytków metalowych i dołączonych do zestawienia już po jego sporządzeniu, stąd w wykazie numery dodatkowe.

⁶ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku*, Wrocław 1986, s. 117-122.

⁷ Zob. rozdział następny.

⁸ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 224.

(przełamany, więc chyba potraktowany jako fałszywy). To nagromadzenie monet pozostaje najprawdopodobniej w związku z powstaniem teatru w 1610 roku i oznacza gubienie drobnych monet obiegowych przez przychodzące tu osoby (tylko dwuszeląg pomorski nie należał do miejscowego systemu monetarnego). Odsetek monet fałszywych (lub potraktowanych jak fałszywe) wynosi 15%, jest zatem stosunkowo wysoki. Także w poprzednim okresie monety potraktowane jak fałszyfikaty były widoczne, mimo że najprawdopodobniej trafiły do ziemi przed rokiem 1610. Niewykluczone więc, że zarówno przed, jak i po powstaniu teatru było to miejsce, w którym wyrzucano złe monety. Na uwagę archeologa zasługuje brak monet wybitych po 1631 roku, mimo że budynek istniał jeszcze przez sto lat. Prawdopodobnie wiązało się to ze zmianami w jego funkcjonowaniu.

W roku 2007 przeprowadzono dalsze badania tego stanowiska. Zestaw znalezionych monet był jednak zupełnie inny i będzie omówiony osobno dalej.

KATALOG

Monety

*1. Czechy, Władysław II, grosz praski [1502-9], men. Kutná Hora.

Av. ♣WŁYDISLAVS SECUNDVS / ♣DEIXG\ЯTIA♣XBOCMIE, otwarta, wysoka korona.

Rv. *GROS\GCHSCS, wspięty lew w prawo (heraldycznie).

Srebro, 1,17 g, 25,1 mm. Hásková XXII.d/1.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 311, 28 IX 2000, nr 2869, kat. 376, MAG/GN/2869.

2. Elbląg, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1630-34].

Av. legenda nieczytelna, monogram GA w enklawie.

Rv. ...O..., zarys kartusza.

Bilon, skorodowany, 0,16 g, 14,6 mm.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 287, 30 VIII 2000, nr 2854, kat. 241, MAG/GN/2854.

*3. —, Gustaw II Adolf, grosz 1630.

Av. GVS:ADOL.D·G·REX:SVE, portret króla w koronie i kołnierzu.

Rv. *GROSSVS·IVI:ELBING:30, kartusz z herbem Elbląga.

Bilon, 0,73 g, 18,9 mm. KS 9600.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 28 VIII 2000, nr 2846, kat. 107, MAG/GN/2846.

*4. —, Gustaw II Adolf, półtorak 1631.

Av. G\S.ADO'[tarczka z cyfrą 3]·D·G·REX\S, pod koroną pięciopolowa tarcza herbowa Szwecji.

Rv. *MON:NO' [tarczka z sercem i dwoma prętami] CIVELB*x, jabłko panowania, na nim Z4, z boków data 3-1.

Bilon, 0,61 g, 18,0 mm. AAJ 25.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 8 VIII 2000, nr 2840, kat. 85, MAG/GN/2840.

*5. Gdańsk, Zygmunt I, grosz 1539.

Av. *SIGIS·I·REX·POLO·DO·TO·PRVS, popiersie króla w koronie i zbroi w prawo, ślad uderzenia gwoździem (?).

Rv. [skrzyżowane haki] GROSSVS·CIVI·GEDA-NEN·1539, godło herbu Gdańska.

Srebro, 1,21 g, 23,1 mm. KS 7323.

Parcela 69, wykop 1, warstwa 290, 5 IX 2000, nr 2857, kat. 286, MAG/GN/2857.

*6. —, oblężenie, szeląg 1577.

Av. 8SOLIDVS·CIV\\EDANENSIS, godło herbu Gdańska, z boków I - 77 (cyfra 5 nie odbita).

Rv. * DEFEND\\OS*CHRISTE *, półpostać Chrystusa z globem w prawo.

Bilon, ułamany, 0,91 g, 19,6 mm. KS 7387.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 311, 25 IX 2000, nr 2856, kat. 250, MAG/GN/2856.

*7. —, Stefan I, denar 1585.

Av. Orzeł Prus Królewskich ze zbrojnym ramieniem nad prawym skrzydłem i koroną na szyi.

Rv. kartusz z herbem Gdańska, z boków data 8-5.

Bilon, zgięta, pęknięta przy rozprostowywaniu, 0,22 g, 12,0 mm. KS 7423.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 290, 14 IX 2000, nr 2859, kat. 288, MAG/GN/2859.

*8. —, Zygmunt III, grosz 1627.

Av. SIG\\III·D·G·REX·POL·D·\PR, głowa króla w koronie i krezie w prawo.

Rv. \\OSSVS·CIVI·GEDANEN\\627, kartusz z herbem Gdańska.

Srebro, 0,84 g, 19,1 mm. KS 7477.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 18 VIII 2000, nr 2848, kat. 217, MAG/GN/2848.

*9. —, Zygmunt III, grosz r.? [1623-7].

Av. legenda nieczytelna, portret króla w koronie w prawo.

Rv. GROSS\\CIVI·GE\\NENSI\\, kartusz z herbem Gdańska.

Srebro, ułamany, 0,52 g, 19,5 mm. KS 7471-7.

Parcela 69, wykop 1, warstwa 283, 4 VIII 2000, nr 2834, kat. 49, MAG/GN/2834.

*10. Holandia, Filip II, duit (1/2 oord) r.? [1573-6], men. Dordrecht.

Av. PH\\DG·HI·P·Z·RE\\COM\\HOL, krzyż burgundzki nad ostrokołem.

Rv. DOM\\NVS\\\\ADIVTOR, położona na krzyżu ukoronowana tarcza z herbem Holandii (wspięty lew).

Miedź, skorodowany, 2,84 g, 21,6 mm. *De kopergeld pagina* HOL.3B, E lub F.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 311, 25 IX 2000, nr 2868, kat. 356, MAG/GN/2868.

11. Litwa, Zygmunt III, szeląg 1624, men. Wilno.

Av. ...G III..., pod koroną litera S z kartuszem ze Snopkiem.

Rv. \LIDV\ \ \ \ \ LIT:16\4, pod koroną kartusze z Orłem i Pogonią.

Bilon, zniszczony, 0,30 g, 16,3 mm. KS 3465.

Parcela 70, wykop 4, warstwa 434, nr 2850, kat. 219, MAG/GN/2850.

12. —, Zygmunt III, szeląg 1627 (?), men. Wilno.

Av. SIG:III\ D:GREX..., pod koroną inicjał S ze Snopkiem na tarczy.

Rv. \IDVS: [godło herbu Wadwic] \ \ \ \ \ 7 (?), dwa kartusze pod wspólną koroną, z Orłem i Pogonią. Bilon, skorodowany, 0,30 g, 16,0 mm. KS 3475 (?).

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 9 VIII 2000, nr 2844, kat. 104, MAG/GN/2844.

***13. Polska, Jan Olbracht, półgrosz b.d. [1499-1501]⁹, men. Kraków.**

Av. +MONETЯ+I+ЯLBERTI, orzeł w koronie w prawo (herald.).

Rv. REGIS OPOŁONIE, korona o dwóch rzędach liści, w dolnych polach krzyżyki.

Srebro, 0,69 g, 18,2 mm. KS 386.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 290, nr 2861, kat. 290, MAG/GN/2861.

***14. —, Zygmunt I, półgrosz 1508, men. Kraków.**

Av. *MONETЯ%SIGISMVNDI, orzeł.

Rv. *REGIS%POLONIE%1508, otwarta korona.

Srebro, 0,69 g, 18,7 mm. KS 408.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 311, 28 IX 2000, nr 2870, kat. 377, MAG/GN/2870.

***15. —, Zygmunt III, szeląg 1623 (?), men. Bydgoszcz.**

Av. SIG3DGR-POLMDL, litera S pod koroną, niżej godło herbu Sas.

Rv. SOLID\ -POL1623(?), pod koroną tarcze z Orłem, Pogonią i Snopkiem.

Bilon, skorodowany, 0,30 g, 15,6 mm. KS 718 (?).

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 4 VIII 2000, nr 2838, kat. 53, MAG/GN/2838.

16. —, Zygmunt III, szeląg 1626, men. Bydgoszcz.

Av. \GIS-II\ DG\ REX·PO\ \ \ \ \, pięciopółowy herb Rzeczypospolitej pod koroną, z ozdobiakami z boków.

Rv. \ \ \ \ VS·REGNI·POŁO, S pod zamkniętą koroną, z tarczką ze Snopkiem, z boków 2-6.

Bilon, skorodowany, 0,35 g, 16,6 mm. KS 726.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 176, nr 2831, kat. 31, 27 VII 2000, MAG/GN/2831.

***17. —, Zygmunt III, grosz 1623, men. Bydgoszcz.**

Av. korona między dwiema rozetami, SIG·III·D·G / REX·POL / M·D·L.

Rv. *GROSS·REG·-POŁO·16Z3·, Orzeł w koronie z tarczą ze Snopkiem na piersi, niżej godło herbu Sas.

Srebro, 0,83 g, 18,2 mm. KS 809.

Parcela 70, wykop 4, warstwa 494, 18 VIII 2000, nr 2851, kat. 220, MAG/GN/2851.

***18. —, Zygmunt III, grosz fałszywy „160”.**

Av. pod zamkniętą koroną poziomo SI\ \ \ \ \ D:\ / REX\ \ \ \ \ L / M:D:L.

Rv. ...LO:160\, zarys orła w polu.

Miedź, skorodowany, 1,14 g, 21,8 mm.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 288, 11 IX 2000, nr 2865, kat. 294, MAG/GN/2865.

***19. —, Zygmunt III, półtorak 1620, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGI\ \ \ \ \ [tarczka z trójką] REX·P·M·DL, pięciopółowy herb Rzeczypospolitej pod otwartą koroną.

Rv. *MONE*NO-\ \ \ \ \ OLO*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków 2-o, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.

Srebro, ułamany, 0,69 g, 19,2 mm. KS 856.

Parcela 69, wykop 1, warstwa 277, 26 VII 2000, nr 2833, kat. 34, MAG/GN/2833.

***20. —, Zygmunt III, półtorak 1620 lub 1622, men. Bydgoszcz.**

Av. SIG\ \ \ 3D.G[tarczka z trójką] REX·P·M·D·L, pięciopółowy herb Rzeczypospolitej pod otwartą koroną.

Rv. *MONE*NO-REG*POŁO\, jabłko panowania z cyframi 24, z boków 2-\, u dołu herb Sas na tarczy hiszpańskiej.

Srebro, 0,94 g, 19,3 mm. KS 855 lub 859.

Parcela 69, wykop 1, warstwa 283, 9 VIII 2000, nr 2843, kat. 102, MAG/GN/2843.

***A20. —, Zygmunt III, półtorak 1623, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3DG[tarczka z trójką]·REXPMD, pięciopółowy herb Rzeczypospolitej pod zamkniętą koroną.

Rv. *MONE·NO-REG POŁO*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków 2-3, u dołu Sas na tarczy z trzech łuków.

Bilon, 0,58 g, 18,8 mm. KS 862.

Parcela 69, kat. 106, MAG/GN/2665.

***21. —, Zygmunt III, półtorak 1624, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS\ \ \ D:G[tarczka z trójką] REX·P·M·D·L, pięciopółowy herb Rzeczypospolitej pod otwartą koroną.

⁹ W sprawie chronologii zob. B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu*, Lednica [Dziedkanowice] 2010, s. 64-66.

- Rv. ★MONE★NO - REGPOLO★, jabłko panowania z cyframi 24, z boków 2-4, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, 0,91 g, 19,3 mm. KS 864.
Parcela 69, wykop 2, warstwa 192, 11 VIII 2000, nr 2849, kat. 218, MAG/GN/2849.
- *22. —, Zygmunt III, półtorak 1624, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS·3·G[tarczka z trójką]RE\\\\MDL (dwukrotnie wybity), pięciopolowy herb Rzeczypospolitej pod otwartą koroną.
Rv. ★MONE\\O-REG\\OLO★, jabłko panowania z cyframi 2\\, z boków 2-4, u dołu Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, skorodowana, 0,78 g, 19,5 mm. KS 864.
Parcela 69, wykop 1, warstwa 277, 30 VII 2000, nr 2835, kat. 50, MAG/GN/2835.
- *A22. —, Zygmunt III, półtorak 1625, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS3DG[tarczka z trójką]REX·PMDL, pod koroną pięciopolowa tarcza z herbami Polski, Litwy i Wazów.
Rv. ★MONE★NO[herb Sas na tarczy polskiej] REG★POLO★, jabłko panowania, w jego dolnej części nominal 24, z boków krzyża data 2-5. Bilon, 0,89 g, 19,20 mm. KS 866. Kat. 30, MAG/GN/2668.
- *23. —, Zygmunt III, półtorak 162\\ [1625-27], men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS·3·D·G[tarczka z trójką]..., pięciopolowy herb Rzeczypospolitej pod otwartą koroną.
Rv. ...NO·-REG·POLO, jabłko panowania z cyframi z4, z boków 2-\\, u dołu godło herbu Połukoza bez tarczy.
Srebro, złamana połówka, 0,61 g, 19,5 mm. KS 870 (?).
Parcela 69, wykop 2, warstwa 194, 23 VIII 2000, nr 2853, kat. 239, MAG/GN/2853.
- **24. —, Zygmunt III, półtorak fałszywy „1622”.**
Av. ·SIG·IS3DG [tarczka z trójką] REX·PMDL, pięciopolowy herb Rzeczypospolitej pod otwartą koroną.
Rv. ★MON★EIO★-REG·POLO, jabłko panowania z cyframi 24, z boków 2-2, u dołu Sas (strzała u dołu rozszczepiona) na tarczy z trzech łuków. Mosiądz, skorodowana, 0,78 g, 19,5 mm.
Parcela 69, wykop 1, warstwa 253, 6 VIII 2000, nr 2842, kat. 100, MAG/GN/2842.
- *25. —, Zygmunt III, trojak 1622, men. Kraków.**
Av. SIG·III·DG·REX·POL·M·D·L, popiersie króla w koronie, krezie i zbroi w prawo.
Rv. ·III· / 1 [Orzeł] 6 [Snopek na tarczy] 2 [Pogoń] 2 / GROS·ARGE / TRIP·REGN / POLONI, niżej godło herbu Sas między dwiema kropkami.
Srebro, 1,90 g, 20,3 mm. KS 1227.
Parcela 69, wykop 2, warstwa 194, 23 VIII 2000, nr 2855, kat. 242, MAG/GN/2855.
- *26. —, Zygmunt III, trojak 1622, men. Kraków.**
Av. SIG·III·DG·REX·POL·MDL, popiersie króla w koronie, krezie i zbroi w prawo.
Rv. ·III· / \\ [Orzeł] 6 [Snopek na tarczy] 2 [Pogoń] 2 / \\OS·ARGE / TRIP·REGN / \\OLONI, niżej godło herbu Sas między dwiema kropkami.
Srebro, 1,33 g, 20,3 mm. KS 1227.
Parcela nieokreślona, odc. 1A, warstwa 702, 16-17 X 2001, nr 2871, kat. 595, MAG/GN/2871.
- **27. —, Zygmunt III, szóstak fałszywy „162”.**
Av. SIGIS:III:\\\\\\\\POL·M·D·L\\, niewyraźne popiersie króla w koronie w prawo.
Rv. ...X·REG\\\\\\\\I62\\, korona, pod nią V\\, niżej tarcze z Orłem, Pogonią i Snopem.
Miedź, skorodowana, pogięta, przy krawędzi dwa małe, wybite gwoździem otwory, 1,68 g, 26,3 mm.
Parcela 69, wykop 1, warstwa 280, nr 2836, kat. 51, MAG/GN/2836.
- *28. Pomorze, Bogusław XIV, podwójny szeląg 162\\ [1620-29], men. Szczecin.**
Av. B... ...D·G·DVX S·P, przednia partia ukoronowanego gryfa wznoszącego miecz.
Rv. D... ...OR·MEVS, skrzyżowane haki, splecione DS, z lewej początek daty: z-\\.
Srebro, złamana połówka, 0,64 g, 21,7 mm. Kopicki 119.
Parcela 69, wykop 2, warstwa 172, 25 VII 2000, nr 2832, kat. 32, MAG/GN/2832.
- *29. Portugalia, Sebastian I, 3 reale b.d. [1557-78], men. Lizbona lub Porto.**
Av. ·PORT\\ETALG\\B·R·AFF\\C, pod otwartą koroną poziomo SEBAST / IANVS / \\I*.
Rv. herb Portugalii (*Quinas*) otoczony wstęgą.
Miedź, otwór wybity gwoździem z Av. na Rv., 4,86 g, 29,7 mm. Vaz, Salgado Se.87.
Parcela 69, wykop 1, warstwa 307, nr 2867, kat. 298, MAG/GN/2867.
- *A29. Prusy, Jerzy Wilhelm, półtorak 1621, men. Królewiec.**
Av. \\\\\\\MAR·BR·S·R·I·ELPD* (litera L przerabiana na stemplu z P), jabłko panowania, w jego dolnej części nominal z4, z boków krzyża data z-1.
Rv. \\EV&·MON·DROICT, pod czapką elektorską tarcza pięciopolowa: 1, 2 — orzeł, 3 — herb Kliwii, 4 — lew, w polu sercowym berło, u dołu tarczka z cyfrą 3.
Bilon, 0,85 g, 18,6 mm. BfM 1409 lub pod. Kat. 33, MAG/GN/2667.
- *B29. Prusy szwedzkie, Gustaw II Adolf, trojak 1632.**

Av. GVS·ADOL·II\\\\\\\\ S M·D·F', popiersie króla Zygmunta III w koronie w prawo.

Rv. III / 1-6-3-2 / GROS·ARG· / TRIP·REG: / SVEC·poziomo, nad datą herb Snopek na ostrołukowej tarczy podtrzymywanej przez dwa lwy, u dołu kapelusz kardynalski.

Srebro, 1,70 g, 19 mm. AAJ 2.

Kat. 54, MAG/GN/2666.

***30. Rewal (Tallinn), Jan III, szeląg r.? [1570?].**

Av. +IOAN\\III D G\\, IR pod koroną zamkniętą.

Rv. A MONO\\REVA; trzy lwy.

Bilon, dwukrotnie przedziurawiony gwoździem, 0,64 g, 17,5 mm. Fiodorow 219 (?).

Parcela 69, wykop 2, warstwa 519, 8 IX 2000, nr 2862, kat. 291, MAG/GN/2862.

***31. Ryga, Zygmunt III, szeląg 1606.**

Av. SIG·III·DG·REX·PO\\II·, pod koroną iniciał S ze Snopkiem.

Rv. [lilia]SOLIDVS·CIVI·RIGENS\\606*, kartusz z małym herbem Rygi.

Bilon, 0,92 g, 19,0 mm. Mrowiński 404.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 311, 14 IX 2000, nr 2863, kat. 292, MAG/GN/2863.

***32. —, Zygmunt III, szeląg 1621.**

Av. \\GVIII·D·G·REX·PO·D·L·, litera S z tarczą ze Snopkiem, pod koroną, z boków 2-1.

Rv. częściowe odbicia dwóch stempli, między którymi krzyżyki, SOLI / CI [lis w prawo] VI / GENSIS, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony palmą.

Bilon, 0,45 g, 16,1 mm. Mrowiński 443.

Parcela 69, wykop 1, warstwa 277, 31 VII 2000, nr 2837, kat. 52, MAG/GN/2837.

***33. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1588-1620].**

Av. I\\\\\\\\\\G·REX·PO\\LI, pod koroną S z tarczą ze Snopkiem.

Rv. ...CIVI·RIG..., fragment sąsiedniego stempla. Krążek nieforemny, 1,02 g, 20,8×18,0 mm. Kopicki I.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 311, 14 IX 2000, nr 2864, kat. 293, MAG/GN/2864.

34. —, Zygmunt III, szeląg r.? [ok. 1600-20].

Av. SIGIS\\III·DG\\\\\\\\\\DL, pod koroną iniciał S ze Snopkiem.

Rv. \\OLID\\\\\\\\\\RIGE\\SI\\, na kartuszu mały herb Rygi.

Bilon, wytarta, 0,32 g, 16,3 mm.

Parcela 69, wykop 1, warstwa 291, 6 IX 2000, nr 2858, kat. 287, MAG/GN/2858.

***35. —, Gustaw II Adolf, półtorak 1624.**

Av. GVST\\ADOL·D·G·REX·S·, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Szwecji.

Rv. *MON·NOVA (3 w kółku) CIVI·RIGE·*, jabłko panowania, na nim 24, z boków data 2-4.

Bilon, 0,97 g, 19,2 mm. Mrowiński 460.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 4 VIII 2000, nr 2839, kat. 55, MAG/GN/2839.

***36. Węgry, denar fałszywy, początek XVII w.?**

Av. \\A·..., zarys pięciopółowej tarczy herbowej.

Rv. PAT·..., dwukrotnie wybity, zarys Madonny z Dzieciątkiem, z lewej N, z prawej litera nieczytelna.

Miedź, skorodowany, 0,27 g, 15,7 mm.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 519, 8 IX 2000, nr 2860, kat. 289, MAG/GN/2860.

Liczmany

***37. Norymberga, Hans Krauwinkel II (mistrz 1586, †1635), liczman.**

Av. *HANNS·KRAUWINKEL·IN·NVR, róża, wokół trzy korony i trzy lilie.

Rv. *GOTES·REICH·BLIBT·EWICK, glob w ramce z trzech łuków i trzech kątów.

Mosiądz, 0,99 g, 22,4 mm. Mitchiner 1542.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 7 VIII 2000, nr 2841, kat. 94, MAG/GN/2841.

***38. —, Hans Krauwinkel II (mistrz 1586, †1635), liczman.**

Av. *HANNS·KRAUWINKEL·IN·NVR, róża, wokół trzy korony i trzy lilie.

Rv. *HEUT·RODT·MORGEN·TODTT* (końcowy krzyżyk uszkodzony na stemplu), glob w ramce z trzech łuków i trzech kątów.

Mosiądz, 1,18 g, 22,5 mm. Mitchiner 1582.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 10 VIII 2000, nr 2847, kat. 108, MAG/GN/2847.

***39. —, Kilian Koch (działal 1587, †1632), liczman.**

Av. *KILIA\\VS+KOCH+NORIBERGENSIS, róża, wokół trzy korony i trzy lilie.

Rv. \\ERBVM·DOMINI·MANET·IN·AETERNVM, glob w ramce z trzech łuków i trzech kątów, na zewnątrz 3 pary róż na łożyskach.

Mosiądz, 1,19 g, 25,8 mm. Mitchiner 1455 odm.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 189, 10 VIII 2000, nr 2845, kat. 105, MAG/GN/2845.

***40. —, Kilian Koch (działal 1587, †1632), liczman.**

Av. *+KILIANVS·KOCH·NVRENBERGEN, róża, wokół trzy korony i trzy lilie.

Rv. +VERBVM·DOMI·MANET·IN·AETER', glob w dziewięcioliciu zamkniętym w trójliciu.

Mosiądz, 1,39 g, 22,3 mm. Neumann 32220-21.

Parcela 69, wykop 2, warstwa 519, 8 IX 2000, nr 2866, kat. 295, MAG/GN/2866.

***A40. —, Kilian Koch (działal 1587, †1632), liczman.**

Av. ♣KILIANVS[czwórlistik]KOCH[czwórlistik]NORIBERGENSIS, pięciolistna róża, wokół trzy korony i trzy lilie.

Rv. [czwórlistek]VERBVM·DOMINI\MANET·IN·A-
ETERNVM, glob otoczony arabeskami w ramce
z trzech łuków i trzech kątów, na zewnątrz sześć
czwórlistków na łodygach.

Mosiądz, nieregularnie wycięta blacha, 1,36 g,
25,0 mm. Neumann 32220-21.

Kat. 18, MAG/GN/2663.

***41. —, Kilian Koch (działal 1587, †1632), liczman.**

Av. COELVM ☼ NON ☼ SOLVM ☼, Słońce i Księ-
życ, u góry poświata ze znakiem ♉ (Ryby),
niżej ♎ (Waga), w tle gwiazdy, w dole ognisko,
w odcinku C K przedzielone gmerkiem (stojąca
cyfra 4 z dwiema podpórkami).

Rv. FAMAM·EXTENDERE·FACTIS·, u góry z obło-
ków i poświaty wysuwa się ręka w rękawie, trzy-
mająca dwustronny trójząb, na którego końcu
zamknięta korona zawieszona nad stojącym ber-
łem liliowatym, dolna partia przedstawienia nie-
czytelna (krajobraz?), NON·OTIO w odcinku.
Mosiądz, z boku otwór 2,8 mm przewiercony
z Rv. na Av., 2,82 g, 27,2 mm. Neumann 32211.
Parcela 69, wykop 1, warstwa 288, 24 VIII 2000,
nr 2852, kat. 233, MAG/GN/2852.

3. Wyspa Spichrzów, lata 2001-2002

Badania archeologiczne Wyspy Spichrzów w Gdańsku¹⁰ w drugiej połowie 2001 roku i w następnym półroczu prowadził Zbigniew Borcowski (SAZ 0255/20/39). Wykopy objęły rejon ulic Ciesielskiej i Basztowej z całkowicie zrujnowanymi parcelami: ul. Motławska 1, Chmielna 107-110, Basztowa 1-6, 10-12 i Ciesielska 6-8 (zob. mapa). Podobnie jak w badaniach południowej pierzei ulicy Stągiewnej z lat 1993-1994¹¹, wśród materiału są liczne i zasługujące na uwagę numizmaty. Badany sektor dał łącznie 59 monet i trzy liczmany, z których 54 monety i wszystkie liczmany wystąpiły pojedynczo. Pięć monet znaleziono razem w stosiku w spichlerzu Kamienny Zbawiciel (ul. Chmielna 109.3)¹².

Rozkład chronologiczny monet i liczmanów w zaokrągleniu do ćwierćwieczy przedstawia się następująco:

do 1350	2
1351-75	30
1376-1400	12
1401-25	9
1426-50	5
1451-75	—
1476-1500	1
1501-25	—
1526-50	1
1551-75	—
1576-1600	—
1601-25	1
1626-50	1

¹⁰ O tym niezwykłym obiekcie zob. H. Paner, *Wyspa Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XV, 1993, s. 155-188; idem, *Problematyka badań nad średniowiecznym Gdańskiem w świetle prac archeologicznych prowadzonych w latach 1987-1997*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 200-202.

¹¹ Zob. B. Paszkiewicz, *Skarb skandynawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XVII, 1998, s. 265-285; idem, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993-1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 479-542. Powoływane dalej bez przypisu wcześniejsze znaleziska z Wyspy Spichrzów pochodzą z tej drugiej publikacji.

¹² Informacja pani Beaty Ceynowy. Podstawą niniejszej pracy są dwa opracowania sporządzone na zlecenie Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i przechowywane w tamtejszym archiwum: „Gdańsk, Wyspa Spichrzów (SAZ 0255/20/39). Monety” z 7 IV 2002 r. i „Numizmaty z badań stanowiska Gdańsk-Wyspa Spichrzów w 2002 r. (SAZ 0255/020/039)” z 11 V 2003 r. Identyfikacja spichlerzy na podstawie opracowania G. Sulikowskiego, *Wyspa Spichrzów: analiza rozwoju przestrzennego*, mps w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Zestaw monet zaczyna się więc w latach czterdziestych XIV wieku i kończy sto lat później, nie licząc czterech młodszych, izolowanych okazów. Ponad połowa monet (33) uważana jest za emisję wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode z lat około 1364-1382. Wcześniejsze monety krzyżackie są tylko dwie (nr 12, 19), a późniejszych jest osiem, w tym pięć w małym zespole (nr 14). Wyznacza to prawdopodobnie czas intensywnej działalności handlowej na przebadanym terenie, a zarazem jest zbieżne ze strukturą chronologiczną monet z wcześniejszych badań Wyspy Spichrzów. Tam kulminacja monet była nieco szersza, obejmowała lata od 1340 do około 1390.

Monety wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode – bite od około 1364 do 1379 roku anonimowe fircheny i półskojce oraz bite w latach 1380-1382 imienne szelągi – przeważają w materiale archeologicznym na Wyspie Spichrzów, choć w zasadzie są rzadkie. Należy podkreślić brak mniej więcej współczesnych monet drobnych tego mistrza, brakteatowych fenigów typu *Krzyż grecki II*, zarówno podczas wcześniejszych, jak i tych badań – z jednym tylko wyjątkiem ze spichlerza Księżyc i Gwiazdy przy ul. Stągiewnej. Wyrazista struktura chronologiczna i nominalowa materiału numizmatycznego staje się zatem regułą dla Wyspy Spichrzów. Oznacza ona, że sumy, które tutaj przechodziły z rąk do rąk, nie były kwotami drobnych, fenigowych transakcji, i w momencie, w którym grubsze monety pojawiły się w miejscowej emisji – od razu zastąpiły fenigi. Z drugiej jednak strony, te grubsze monety to raczej czterofenigowe fircheny (zwane w polskiej literaturze nieściśle kwartnikami) niż szesnastofenigowe półskojce (grosze). Fircheny utrzymały się w obiegu aż do drugiej dekady XV wieku.

Choć sprawa wznowienia anonimowych półskojców i firchenów według wzorów z czasów mistrza Winrycha przez Michała Küchmeistera w 1416 roku nie jest wyjaśniona (tzn. nie umieliśmy dotychczas odróżnić monet wznowionych od oryginalnych; wiadomo, że wiosną wznowiono półskojce, ale nie jest jasne, czy zrealizowano plany wznowienia firchenów z jesieni 1415 roku), to z pewnością znakomita większość ze znalezionych monet pochodzi naprawdę z czasów Winrycha – dowodzi tego również wielka rzadkość tutaj szelągów mistrza Michała, skądinąd bardzo częstych. Półskojec nr 53 jednak przedstawia nieznaną dotychczas odmianę ze zdwojonymi literami na końcu legendy awersu i z nietypowymi znakami przestankowymi, przypominającymi raczej szelągi Michała Küchmeistera z lat 1414-1416. Inter-

punkcja tej monety sugeruje, że to właśnie jest długo poszukiwany przez numizmatyków półscojce z emisji wznowionej między 5 kwietnia a 14 maja 1416 roku. Ciekawostką jest również fragment fałszywego półscojca Winrycha wykonany najprostszą i najłatwiejszą do rozpoznania techniką – odlewem w łatwo topliwym metalu (nr 51). Był to sposób fałszowania monet niewymagający specjalistycznego wyposażenia warsztatu. Fabrykaty odznaczają się jednak widocznymi pęcherzykami, powstałymi w wyniku niedokładnego odpowietrzenia formy. Mimo to, jak się wydaje, fałszyfikat nie został rozpoznany, nie ma bowiem śladów intencjonalnego przełamania, a fragment powstał w wyniku pęknięcia. Należy zauważyć, że tej techniki fałszowania monet późnośredniowiecznych dotychczas w Polsce nie zauważono, ani też nie zarejestrowano dotychczas znaleziska fałszywego półscojca – badania w następnych latach przyniosły tu dużo nowej wiedzy.

Późniejsze monety krzyżackie to szeląg Konrada Zöllnera (nr 40), moneta bardzo rzadka (z dotychczasowych badań Gdańska nie znamy ani jednej!), niezarejestrowana ani razu jako znalezisko pojedyncze. Znalezisko jest tym ciekawsze, że szeląg Konrada jest również fałszywy, odlany; został jako taki rozpoznany i przełamany. Inny szeląg, bardzo zniszczony, może być zarówno monetą z końca XIV wieku, jak i pospolitym okazem z pierwszego okresu mennictwa wielkiego mistrza Michała Kűchmeistera (nr 54).

Trzy następne monety krzyżackie to właśnie szelągi Michała Kűchmeistera z inflacyjnej emisji z lat 1414-1416, oznaczone krótkim krzyżem (nr 7, 8, 52). Są to monety złej jakości, bite licznie przed reformą monetarną w 1416 roku i służące państwu zakonnemu do zdobycia srebra do spłacenia kosztów wojen z Polską i Litwą. Pozostały jednak w obiegu bardzo długo, jako tak zwany szeląg złej monety (*böse Münze* albo *geringes Geld*), aż do schyłku XV wieku. Choć to bardzo pospolita moneta, w dotychczasowych badaniach Wyspy Spichrzów znaleziono ją tylko w spichlerzu Lubecki Okręt, o nietypowym, późnym inwentarzu. Jeden z obecnie omawianych okazów został intencjonalnie zniszczony jak moneta fałszywa.

Ciekawy jest mały skarb (nr 14), typowy podręczny zasób gotówki, w postaci pięciu szelągów wybitych po reformie wielkiego mistrza Michała w 1416 roku, a przed abdykacją Pawła von Rusdorfa w 1440 roku. Szelągi z kilkunastoletniego panowania mistrza Pawła nie są pewnie określone czasowo, ale Friedrich August Voßberg przypuszczał, że monety z kropką nad tarczą po obu stronach – jak jeden ze znalezionych – powstały w latach 1436-40¹³. W takim razie

¹³ F.A. Voßberg, *Geschichte der Preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen*

terminus post quem dla zespołu monet byłby rok 1436. Zespół ten gromadzi monety, tzw. dobre szelągi, których wspólny obieg poświadczony jest przez liczne skarby. Na Wyspie Spichrzów nie jest jednak typowy, gdyż mamy z tego okresu tylko monety obce, pozapruskie.

Monety obce w badanym materiale są niezwykle interesujące. Paradoksalnie, nie dlatego, by zaskakiwały swoim pochodzeniem – przeciwnie, wreszcie znaleziono w Gdańsku monety, które, w świetle naszej wiedzy o kontaktach handlowych miasta, dawno powinny się były tu pojawić: późnośredniowieczne monety iberyjskie, angielskie, niderlandzkie i gotlandzkie. Ze średniowiecznej Anglii w Gdańsku dotychczas znaleźliśmy tylko pojedynczy nobel Edwarda III (1327-77), wrzucony w 1772 roku do skarbonki Sierocińca, przypuszczalnie więc znaleziony przedtem w mieście lub bliskiej okolicy¹⁴. Złote monety tego króla są zresztą od czasu do czasu spotykane. Grosz znaleziony na parceli Motławska 1 jest dobrze czytelny, ale obcięty dookoła. W rezultacie utracił aż 31% pierwotnej wagi 4,67 g¹⁵.

We fragmencie zachował się flandryjski dwugrosz hrabiego Ludwika II (nr 46). Monety flandryjskie – choć o innym nominale – zarejestrowano we wcześniejszych badaniach Gdańska. Dwa fragmenty białych groszy (tzw. lewkowych) znaleziono bowiem podczas badań Zielonej Bramy¹⁶. Jeden z nich należał prawdopodobnie do skarbu, głównie brakteatowego, ale gromadzącego raczej kruszec niż gotówkę. Dwugrosz stanowi więc w Gdańsku świeży import. Stan zachowania wszystkich trzech znalezionych w Gdańsku monet flandryjskich świadczy wszelako, że zostały połamane w celu wyeliminowania z obiegu. Chronologia dwugrosza jest niemal zbieżna z datacją półscojców mistrza Winrycha.

Kolejne monety, również ilustrujące morskie kontakty Gdańska, tym razem z kręgiem Hanzy wendyjskiej, to fenig hamburski (nr 10) i witten lubecki (nr 20), które należą do zwykłych monet obiegowych handlu bałtyckiego. Zdaniem Wilhelma Jesego, ta odmiana fenigów hamburskich pochodzi z pierwszej połowy XIV wieku¹⁷ – w świetle kontek-

Ordens, Berlin 1843, s. 164.

¹⁴ S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146-1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998, nr 299/II.

¹⁵ J.J. North, *English Hammered Coinage*, vol. 2, Edward I to Charles II 1271-1662, London³ 1991, s. 212.

¹⁶ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny: Skarb, pojedyncze monety i liczmany z badań Zielonej Bramy w Gdańsku*, [in:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Gdańsk 2009, s. 70.

¹⁷ W. Jesse, *Der Wendische Münzverein*, Lübeck 1928, s. 232.

stu znaleziskowego Wyspy Spichrzów wypada zapytać, czy ta chronologia nie powinna zostać zrewidowana. Przesunięta już została przyjmowana dawniej chronologia wittenów lubeckich – wedle Petera Berghausa bito je nie od 1340, lecz od 1365 roku¹⁸, co doskonale odpowiada obecnemu znalezisku.

Z tego samego kręgu, lecz z następnej fazy pochodzi witten strzałowski (nr 47). Jest to już drugi okaz tego pochodzenia i nominału znaleziony na Wyspie¹⁹. Jak poprzedni, pochodzi z lat 1381-7, następujących bezpośrednio po wstrzymaniu emisji firchenów i półskojców Winrycha. Należy więc wraz z nimi, a zwłaszcza z pierwszymi pruskimi szelągami, do tego samego horyzontu chronologicznego.

Dwie inne monety obce, nieco późniejsze, są znów fałszerstwami. Zaskakującą zbieżnością jest fakt, że obie, niby-złota (nr 24) i niby-srebrna (nr 45), stanowią imitacje monet tego samego władcy: Jana z Bawarii, syna hrabiego Holandii Albrechta i księżniczki brzeskiej Małgorzaty, biskupa-elektora Leodium w latach 1389-1418, zwanego Niemiłosierdnym za krwawe stłumienie buntu mieszczan leodyjskich w 1408 roku. Oba te fałszyfikaty zostały zde-maskowane, o czym świadczy ich zniszczenie: floren został połamany, a szterling przedziurawiony nożem. Floren – sądząc z zachowanych fragmentów powierzchni – wykonany był perfekcyjnie.

Zniszczyć przez zgięcie w pół chciano też kolejną monetę obcą (nr 30): piętnastowieczny örtug gotlandzki (*gote*)²⁰. Najwyraźniej nie była to moneta akceptowana w Gdańsku, mimo dość szerokiego rozprzestrzenienia nad Bałtykiem, a zwłaszcza w Inflantach. Być może powodem był niestabilny standard kruszcowy örtugów w 1. połowie XV wieku. Spotkaliśmy jednak podobne monety z późniejszych badań w Gdańsku.

Tak samo potraktowano portugalski real (nr 18), pospolitą monetę wybitą z bardzo słabego kruszcu. Monety portugalskie w Polsce w zasadzie nie występują, podczas gdy w Gdańsku zebrano kilka egzemplarzy. Można więc zakładać, że i ów real przybłąkał się tu przy okazji personalnych kontaktów z Portugalią. Musiała jednak zajść próba wprowadzenia

go do obiegu, jeśli został potraktowany jako pieniądz fałszywy, unicestwiony i wyrzucony.

Vinkenaugen któregoś z bliższych zachodnich sąsiadów państwa zakonnego (najprawdopodobniej Pomorza), niewyraźny i bliżej nieokreślony (nr 11), ma aż dwie analogie w spichlerzu Mleczarka przy ul. Stągiewnej, w którym monety krzyżackie były także analogiczne do obecnie omawianego zestawu: brakteat z połowy XIV stulecia i monety dwustronne mistrza Winrycha. Nie znaleziono *Vinkenaugen* w kościele św. Jana, dobrze dokumentującym obieg drobnego pieniądza²¹, ale pojawiły się w Jatkach Rzeźniczych. Moneta ta nie ma śladów celowego niszczenia. Być może więc, podobnie jak grosz angielski, była tutaj tolerowana. Trudno jednak byłoby to powiedzieć o ostatniej z monet omawianej teraz zwartej sekwencji, polskim denarze Władysława III (nr 2), monecie bardzo złej jakości. Tymczasem i ona nie nosi śladów niszczenia. W każdym razie jej wystąpienie w Gdańsku jest zupełnie wyjątkowe i w gruncie rzeczy niewiele mniej egzotyczne niż monety portugalskiej. Monety Królestwa Polskiego pojawiają się w Gdańsku dopiero w ostatnich latach XV wieku. Możliwe zatem, że i ten denar napłynął znacznie później na badany teren, gdyż licznie bite denary Władysława III długo utrzymały się w obiegu. Przemawia za tym także stratygrafia, którą zajmujemy się dalej.

Towarzyszyłyby wtedy izolowanemu chronologicznie fenigowi elbląskiemu z ostatniej ćwierci XV wieku (nr 44). Ten z kolei to moneta skądinąd ogromnie częsta na terenie Prus Królewskich, bo bita długo i w znacznych ilościach, a także oficjalnie akceptowana na terenie tej prowincji – ale na Wyspie Spichrzów zaobserwowano ją po raz pierwszy.

Z późniejszego okresu mamy jeszcze dwie monety siedemnastowieczne, także pospolite, a mimo to dotąd na Wyspie Spichrzów niewidziane. Pierwszą jest szeląg elbląski króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa (nr 56), moneta bita krótko, lecz masowo na polski rynek. W kościele św. Jana w Gdańsku wśród 227 monet były trzy takie okazy, co chyba trafnie odzwierciedla skromną skalę ich infiltracji do Gdańska, ale też potwierdza sam fakt ich przenikania. Wydaje się akcydentalną zgubą, podobnie jak druga moneta, półtorak pruski księcia Jerzego Wilhelma (nr 29). I tu trzy analogiczne monety znaleziono w kościele św. Jana. Oba te okazy zamykają listę monet.

Z trzech znalezionych w badanym sektorze liczmanów stosunkowo najbardziej banalny jest norymberski typu „Róża/glob” (nr 9). Mógł tu pozostać

¹⁸ P. Berghaus, *Phänomene der deutschen Münzgeschichte des 14./15. Jahrhunderts im Ostseegebiet*, [in:] *Acta Visbyensia*, Bd. 4, *Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971*, Visby 1973, s. 89-90.

¹⁹ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299/XVI.

²⁰ W sprawie datowania zob. K. Jonsson, *The early gote*, [in:] *Studia numismatica. Festschrift Arkadi Molvögin*, Tallinn MCMVC, s. 76-82. Typ 4, ostatni, różni się od typu 3 mniejszym rozmiarem; na ile można się zorientować, nasz egzemplarz reprezentuje standard pośredni między jednym a drugim.

²¹ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzcziciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 419-477. Z tej też pracy pochodzą dalsze informacje o monetach znalezionych w tym kościele.

przy okazji dokonywania jakichś obliczeń – nie ma bowiem śladów prób jego unicestwienia jako monety fałszywej czy choćby dziurawienia dla zapobieżenia pomyłce bądź oszustwu²², jak to znamy z wielu gdańskich przykładów. Analogię w mieście ma również liczman francuski (nr 55). Takie okazy z XIV i XV wieku były już bowiem rejestrowane na Wyspie Spichrzów, ale – w przeciwieństwie do norymberskich – poza Gdańskiem w zasadzie ich z Polski nie znamy. I ten okaz nie został przedziurawiony. Nowością jest natomiast czternastowieczny liczman angielski (nr 58) – dotychczas w Gdańsku ani w ogóle w Polsce takich zabytków nie znano. Liczman wydają się wskazywać na prowadzenie tu czynności rachunkowych, którym mógł towarzyszyć obrót średnimi i grubymi monetami krzyżackimi.

Przyjrzyjmy się jeszcze rozrzutowi numizmatów w badanych obiektach, tym pilniej, że stratygrafia pozwala na spostrzeżenia dotyczące chronologii. Przy magistralnej ulicy Chmielnej większość spichlerzy (parcele 106-107, 108, 109.1, 109.2, 110.2) w ogóle nie przyniosła monet. Spichlerz Kamienny Zbawiciel z początku XVI wieku (Chmielna 109.3) przyniósł monety najwcześniejsze (fenig hamburski i pruski), *Vinkenauge* i monetę Winrycha – i dużo od nich późniejszy i płycej zalegający zespół szelągów z XV wieku. Potwierdza więc izolowaną pozycję zespołu, niezwiązaną z obiegiem pieniężnym na Wyspie. Drugi spichlerz, Biała Kura, z 1. połowy XVI wieku (Chmielna 110.1) dał wyłącznie monety Winrycha, w tym dwie, firchen i półskojec, w jednej warstwie.

Przy bocznej ulicy Ciesielskiej, już w sąsiedztwie bezmonetarnej posesji przy Chmielnej (spichlerze Beczka Smoły i Trzy Kaczki), na parceli 8 (spichlerz Otto) wystąpiły dwie monety: oprócz mistrza Winrycha okaz nowożytny. O wiele obfitszy był spichlerz Kamienny Gołąb na parceli 7 wraz z dodatkowymi 7A i 7B, na którego obszarze monet było aż dziesięć. Należy zauważyć, że na parceli 7 w jednej warstwie 5158 wystąpiły cztery monety: dwugrosz flamandzki, firchen, fałszywy półskojec i witten strzałowski. Na parceli 7A wystąpiły dwa późniejsze szelągi, a na 7B, poza półskojcem (jak sądzimy, pochodzącym z 1416 roku) zalegającym płycej, wystąpiły w jednej warstwie 5424 firchen i francuski liczman. Najbliższa Nowej Motławy parcela Ciesielska 6A zawierała tylko okazy nietypowe: późny fenig elbląski i – leżący wyraźnie głębiej – fałszywy szterling leodyjski.

Kolejna przecznica, ulica Basztowa, została przebadana po obu stronach. Przejdźmy najpierw południową pierzeję od Chmielnej.

Parcela 1, niezabudowana, była jałowa. Pod numerem 2 (od początku XV wieku stały tu dwa spichlerze: Kapelusz Kardynalski nr 2.1 i Błękitny Krzyż nr 2.2) mamy dwie monety: fenig sprzed czasów Winrycha i późniejszą monetę portugalską. Bogatsza była parcela 3 (spichlerz Złoty Jednorożec z początku XV wieku), gdzie dwa fircheny wystąpiły w jednej warstwie 1107, płycej zalegał witten lubecki, a jeszcze płycej – szeląg Winrycha. Na Basztowej 4.1 (spichlerz Rothmann z początku XVI wieku) mieliśmy fałszywy gulden i szeląg Winrycha, a na parceli 4.2 (współczesny poprzedniemu spichlerz Złote Klucze) trzy monety Winrycha (firchen i szeląg w jednej warstwie 1404) i jedną nowożytną. Niezwykle obfita była nieduża parcela Basztowa 5 (spichlerz Turkawka z początku XVI wieku), gdzie wystąpiło aż dziewięć monet. Tu w jednej warstwie (1710) znaleziono trzy monety: późny *gote*, firchen i szeląg Winrycha – co wskazuje na jej przemieszanie. Mniej wątpliwości budzi warstwa 1707 z dwoma firchenami. Ponadto były tu inne monety Winrycha i szeląg Konrada Zöllnera. Ostatni w pierzei spichlerz (podwójny: Szkoła Fechtunku i Kieszeń) nr 6 zawierał trzy egzemplarze, wyłącznie Winrycha. Na przeciwnej stronie ulicy tylko w spichlerzu Żółty Orzeł (Basztowa 12, 1. połowa XVI wieku) był pojedynczy firchen.

Owocna okazała się jedyna przebadana parcela nad Nową Motławą (dziś ul. Motławska 1), zajmowana w przeszłości przez kompleks spichlerzy: Czerwony Krzyż, Niemiecki Chłop, Polski Chłop, Polski Szlachcic i bezimienny. Było tu dziewięć monet, w tym, poza monetami mistrza Winrycha, aż dwa szelągi mistrza Michała. Szeląg Winrycha wystąpił w jednej warstwie (2559) z groszem angielskim, a szesnastowieczny liczman norymberski – z denarem Władysława Warneńczyka (warstwa 1235). Wydaje się, że w obu przypadkach można tę stratyografię uznać za świadectwo współczesnego użytkowania tych okazów.

Materiał numizmatyczny ze zbadanego w latach 2001-2002 sektora Spichlerzy nie tylko potwierdza zaobserwowane już wcześniej zjawiska: przede wszystkim szeroki użytek na wyspie monety obiegowej w trzeciej i na początku czwartej ćwierci XIV wieku oraz zniknięcie fenigów po reformie Winrycha z 1364 roku, które sugeruje, że realizowano tu transakcje co najmniej średniego rzędu. Tam, gdzie mieliśmy możliwość zestawienia monet z danymi o zabudowie, widzimy, że monety w zasadzie poprzedzają wzniesienie spichlerzy. Materiał ten pokazuje także, że Wyspa Spichrzów objęta była jakąś formą kontroli rynku monetarnego – nie wiemy, czy urzędo-

²² M. Allen, *The English currency and the commercialization of England before the Black Death*, [in:] *Medieval Money Matters*, ed. by D. Wood, Oxford 2004, s. 37.

wej, czy może spontanicznie wykonywanej przez jego uczestników, którzy złe monety niszczyli i wyrzucali. Pozwala rozszerzyć na całą wyspę zaobserwowane we wcześniej badanym sektorze intensywne posługiwanie się monetami średnimi (fircheny) i grubymi (półskojce) Winrycha von Kniprode, następnie znaczną redukcję występowania monet po około 1382 roku trwającą przez kolejne półwiecze i niemal całkowity zanik w następnym okresie. Potwierdzony też został napływ wittenów hanzeatyckich z lat osiemdziesiątych XIV wieku. Różnicą z innymi obiektami wyspy jest brak materiału z XIX i XX wieku. Najbardziej podobny do obecnego był materiał ze spichlerza Kampen. Wreszcie też materiał numizmatyczny pod względem krajów pochodzenia zaczyna odpowiadać oczekiwaniom, jakie można było przyjąć w stosunku do monet znajdujących w największym porcie Bałtyku.

W aspekcie numizmatycznym na szczególną uwagę zasługuje angielski liczman z XIV wieku i dwa półskojce pruskie: nietypowy i fałszywy. Stanowią one zupełnie nowe elementy naszej wiedzy.

KATALOG

Spichlerze: Czerwony Krzyż, Niemiecki Chłop, Polski Chłop, Polski Szlachcic (ul. Motławska 1)

*1. Anglia, Edward III, groat (grosz), 1369-77, men. Londyn.

Av. +EDWARD $\overline{x}$ DI $\overline{x}$ GRA $\overline{x}$ REX $\overline{x}$ADICIE $\overline{x}$, głowa króla na wprost, otoczona dziesięcioliściem.

Rv. \OSVI|DEVM $\overline{x}$ A|DIVT\|EM $\overline{x}$ MEV\|, CIVI|TAS|LOH|DOH|, długi krzyż, w kątach trójkropki.

Srebro, obcięty, 3,20 g²³, 24,2 mm. North 1286. Podwórko, warstwa 2559, nr 1246/2001, kat. 3488, MAG/GN/2713.

*2. Polska, Władysław III Warneńczyk, denar, 1434-1444, men. Kraków.

Av. ażurowa korona o połączonym górnym i dolnym rzędzie płatków, w dolnych polach znak ^, zapewne oparty na obręczy.

Rv. słabo widoczny orzeł.

Srebro, 0,27 g, 11,3 mm. Kub. II/2.

Podwórko, warstwa 1235, nr 1290/2001, kat. 3491, MAG/GN/2710.

3. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. +MAGIS... ..S, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ...VM $\overline{x}$ PRVS.... krzyż.

Srebro, ok. 2/3 monety, 0,30 g, 14,8 mm. Voßberg 120.

Motławska 1, podwórko, warstwa 1246, nr 515/2001, kat. 3462, MAG/GN/2707.

*4. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. +MAGISTE $\overline{x}$ G $\overline{x}$ EDICALIS (przebity).

Rv. +DOMIDORVM $\overline{x}$ PRVDOM\ (przebity).

Srebro, 0,60 g, 16,0 mm. Voßberg 121.

Podwórko, hałda, nr 1655/2001, kat. 3497, MAG/GN/2689.

*5. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.

Av. +MAGST $\overline{x}$ WYDRICS $\overline{x}$ PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA $\overline{x}$ DDORVM $\overline{x}$ PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,44 g, 21,3 mm. Voßberg 133.

Podwórko, warstwa 1643, nr 629/2001, kat. 3464, MAG/GN/2731.

*6. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.

Av. +MAGST $\overline{x}$ WYDRICS $\overline{x}$ PRIMS.

Rv. +MODETA $\overline{x}$ DDORVM $\overline{x}$ PRVCI.

Srebro, ślady uderzeń tępym trzpieniem, 1,54 g, 21,1 mm. Voßberg 133.

Podwórko, cz. N, warstwa 2559, nr 1277/2001, kat. 3489, MAG/GN/2706.

*7. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.

Av. *MAGST $\overline{x}$ ChAEL $\overline{x}$.

Rv. *MO $\overline{x}$ A $\overline{x}$ DDORV $\overline{x}$ PRV.

Srebro, skorodowany, 0,67 g, 19,8 mm. Voßberg 667-9.

Motławska 1, podwórko, hałda, nr 1661/2001, kat. 3498, MAG/GN/2729.

8. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.

Av. MA... MIC $\overline{x}$ AEL...

Rv. ...[DDO... (znak J ustawiony odwrotnie).

Srebro, pogięty, zgięty, skorodowany, 1,16 g, 19,8 mm. Voßberg V. Art.

Podwórko, warstwa 2174, nr 829/2001, kat. 3478, MAG/GN/2722.

*9. Norymberga, liczman anonimowy, 1. połowa XVI w.

Av. *VETSVO*VETSVO*VETSVO, pięciolistna rozeta, wokół niej na przemian trzy lilie i trzy korony.

Rv. *VELOM δ *VELOM δ *VELOM δ (znak δ niepewny), jabłko panowania otoczone trójliściem z trzema kątami.

Mosiądz, 1,10 g, 22,4 mm. Jak Mitchiner 1190-1226 (tych stempli brak, ale są bardzo podobne).

Podwórko, warstwa 1235, 11 IX 2001, ip. 979/2001, kat. 3479, MAG/GN/2730.

²³ Wszystkie monety ważono po polakierowaniu.

Rv. +Я\IV... , pięć tarcz i cztery schematyczne zamki (*Quinas*).

Srebro, zgięty, silnie skorodowany, 0,64 g. Vaz, Salgado J1.42.

Warstwa 226, nr 162/2001, kat. 3452, MAG/GN/2723.

***19. Prusy, brakteat *Korona II*, ok. 1337/8-ok. 1345.**

Korona o wysokiej obręczy podzielonej na trzy pola, boczne kwiatony lekko odchylone, środkowy w formie krzyża.

Srebro, 0,12 g, 14,5 mm. Waschinski 137b.

Sondaż, nr 465/2001, kat. 3460, MAG/GN/2736.

Spichlerz Złoty Jednorożec (ul. Basztowa 3)

***20. Lubeka, witten, ok. 1365-1379.**

Av. ☉MODCTA:LVBICEDS', orzeł dwugłowy.

Rv. ☉CIVITAS:IMPERIAL', czwórliść w środku krzyża równoramiennego.

Srebro, 1,18 g, 18,9 mm. Jesse 302a. Saurma 3483 (1888).

Warstwa 1099, nr 376/2001, kat. 3458, MAG/GN/2705.

***21. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. \MAGISTER*GCDERAL\, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.

Srebro, 0,63 g, 16,6 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1107, nr 520/2001, kat. 3463, MAG/GN/2690.

***22. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC.

Srebro, 0,73 g, 15,8 mm. Voßberg 121.

Warstwa 1107, nr 377/2001, kat. 3459, MAG/GN/2697.

23. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.

Av. \\\WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODCTA*DDORVM\, tarcza z krzyżem.

Srebro, lekko pocięty, 1,17 g, 21,1 mm. Voßberg 133(?).

Warstwa 1088, nr 370/2001, kat. 3456, MAG/GN/2701.

Spichlerz Rothmann (ul. Basztowa 4.1)

****24. Leodium, biskupstwo, Jan VI Bawarski zw. Niemilosierny (1389-1418), gulden fałszywy (men. oryginalna: St. Trond), fragment.**

Av. ...IC*DV..., z prawej strony pola tarcza z herbem bawarskim.

Rv. ...VDOD..., fragment ośmioliścia, w jego wnętrzu fragment tarczy z herbem bawarskim²⁴.

Biały metal w pozłocie, 0,48 g. Chestret 281 (oryginał).

Warstwa 3002, nr 1365/2001, kat. 3493, MAG/GN/2717.

***25. Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS.

Rv. +MODCTA*DDORVM*PRVCI.

Srebro, 1,41 g, 21,7 mm. Voßberg 133.

Warstwa 3057, nr 1621/2001, kat. 3496, MAG/GN/2704.

Spichlerz Złote Klucze (ul. Basztowa 4.2)

***26. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.

Srebro, 0,62 g, 17,3 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1404, sondaż, nr 375/2001, kat. 3457, MAG/GN/2693.

***27. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODCTA*DDORVM*PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,57 g, 21,0 mm. Voßberg 129.

Warstwa 379, nr 272/2001, kat. 3454, MAG/GN/2700.

***28. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, w tarczy wielkiego mistrza nadlew z uszkodzenia stempla.

Rv. +MODCTA*DDORVM*PRVCI.

Srebro, 1,33 g, 21,0 mm. Voßberg 133.

Warstwa 1404, nr 209/2001, kat. 3453, MAG/GN/2715.

***29. —, Jerzy Wilhelm, półtorak 1625, Królewiec.**

Av. GE·WI·MA—BR·S·R·I\, herb pięciopolowy (1 — Orzeł, 2 — Gryf, 3 — Lew, 4 — Orzeł, 5 — berło).

Rv. MONE·NO—DVC·PRV\, jabłko panowania, w nim 24, z boków 2-5.

Srebro, ułamany, 0,77 g, 19,1 mm. BftM 1470.

Nr 730/2001, kat. 3473, MAG/GN/2719.

stehend hält in der Rechten das Schwert, in der Linken den bayerischen Rautenschild. Zu seiner Rechten im Feld der holländische Löwe. R.) +FLORINI*DE*SCO·TRVDODE. In einer achtmal gebogenen Einfassung der vierfeldige, bayerisch-holländische Wappenschild." — *Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach, auf Grund eines Manuscripts von J. P. Beierlein*, bearb. u. hrsg. vom K. Conservatorium des Münzkabinetts, I. Band: *Bayerische Linie*, München 1901, s. 495, nr 3326 (wytluszczenie B.P.).

²⁴ Opis tej monety w całości brzmi tak: „A.) IOh°B—AUARIC*DVX—*—COM*LOS*. Der gekrönte Herzog

Spichlerz Turkawka (ul. Basztowa 5)

***30. Gotlandia, gote (örtug), ok. 1420-50?, men. Visby.**

Av. \\\TЯ\CIVIЯTI\, drzewo uformowane na kształt uncjalnej litery M, z pięcioma liliami bez przewiązek na gałęziach, u góry i z boków dodatkowe znaki w postaci jagódek.

Rv. +WISB\\CIS, Baranek Boży w lewo, z proporcem na długim krzyżu (krzyżem jest inicjał krzyżyk legendy; w polu monety żerdź zwieczona jest tylko kulka).

Srebro, zgięty w pół, 0,65 g, 16,7 mm. Lagerqvist XXXV.(C)4?

Warstwa 1710 (II mech.), nr 734/2/2001, kat. 3475, MAG/GN/2699.

***31. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, 0,61 g, 16,9 mm. Voßberg 120.

Warstwa 80 (I mechaniczna), nr 1159/2001, kat. 3483, MAG/GN/2692.

***32. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE.

Srebro, ślad zgięcia, szczerba, 0,37 g, 17,0 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1707, nr 679/1, kat. 3465, MAG/GN/2732.

33. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. +MAGISTER*GCDERALIS.

Rv. +DOM... VSSIE.

Srebro, uszkodzony, 17,6 mm, 0,39 g. Voßberg 120.

Warstwa 1710, nr 683/2001, kat. 3467, MAG/GN/2714.

***34. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE.

Srebro, 0,59 g, 16,6 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1710 (II mechaniczna), nr 734/1/2001, kat. 3474, MAG/GN/2698.

***35. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE.

Srebro, pocięty, 0,60 g, 16,1 mm. Voßberg 121.

Warstwa 1707, nr 679/2/2001, kat. 3466, MAG/GN/2733.

***36. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE.

Srebro, 0,63 g, 16,6 mm. Voßberg 121.

Warstwa 77, nr 827/2001, kat. 3477, MAG/GN/2691.

***37. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*DDORVM*PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,62 g, 21,4 mm. Voßberg 133.

Warstwa 80 (sondaż; 5 mechaniczna), nr 1027/2001, kat. 3480, MAG/GN/2709.

***38. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS.

Rv. +MODETA*DDORVM*PRVCI.

Srebro, ubytek, 0,79 g, 21,3 mm. Voßberg 133(?).

Basztowa 5, warstwa 1710, nr 825/2001, kat. 3476, MAG/GN/2703.

***39. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS.

Rv. +MODETA*DDORVM*PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, skorodowany, 0,85 g, 20,9 mm. Voßberg 135/136-141.

Nr 1147/2001, kat. 3482, MAG/GN/2718.

****40. —, Konrad I Zöllner v. Rothenstein (1382-1390), szeląg fałszywy, po 1382.**

Av. +... ADVS*PRIM9, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ...ETA*DDORVM*... , tarcza z krzyżem.

Stop ołowiu, odlew, złamana połówka, 1,15 g, 21,1 mm. Voßberg 144-5 (oryginał).

Sondaż, warstwa mechaniczna 2, nr 1059/2001, kat. 3481, MAG/GN/2708.

Spichlerze: Szkoła Fechtunku i Kieszeń (ul. Basztowa 6)

***41. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, skorodowany, 0,40 g, 17,2 mm. Voßberg 120.

Warstwa 646, nr 481/2001, kat. 3461, MAG/GN/2695.

42. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. nieczytelny.

Rv. ...IDOR...

Srebro, popękany, sklejony, niekompletny, 0,32 g, 16,1 mm. Voßberg 121.

Warstwa 790, nr 60/2001, kat. 3451, MAG/GN/2721.

Spichlerz Żółty Orzeł (ul. Basztowa 12)

***43. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER////IS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC.

Srebro, 0,33 g, 15,9 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1333, nr 1202/2001, kat. 3485, MAG/GN/2696.

Spichlerz Dwa Gołębie (ul. Ciesielska 6)

***44. Elbląg, Kazimierz IV Jagiellończyk, fenig brakteatowy, po 1457 (4. ćwierć XV w.).**

Av. tarcza z herbem Elbląga, u dołu rozszerzona i zaokrąglona, w górnym polu krzyż wklęsły, w dolnym wypukły.

Bilon, 0,13 g. Waschinski Elb. 2b.

Ciesielska 6A, warstwa 549, nr 100/2002, kat. 3503, MAG/GN/2785.

****45. Leodium (Liège, Luik), biskupstwo, Jan VI Bawarski (1389-1418), szterling fałszywy.**

Av. +IOh | [D·G·] CLET | LEOD, długi krzyż, w jego przeciwnych kątach dwa wspięte lwy.

Rv. [+MODETA·DOVA·LEODIEN], tarcza czteropłowa ze skwadrowanymi bawarską skośną szachownicą i leodyjskim lwem.

Przy krawędzi przedziurawiony nożem, miedź, 0,54 g, 19,7 mm. Beierlein 3339 (oryginał); Chestret s. 183, nr 296 (oryginał);

Ciesielska 6A, warstwa 1310, nr 275/2001, kat. 3455, MAG/GN/2716.

Spichlerz Kamienny Gołąb (ul. Ciesielska 7)

***46. Flandria, Ludwik II van Maale (1346-84), dwugrosz, 1365-84, men. Gandawa lub Mechelen, fragment.**

Av. ...LVDON..., w wielołuku ogon lwa.

Rv. ...INI*BCIC..., ...IA*MO..., ramię krzyża zakończone kwiatonem.

1/4 monety, ułamana, 0,74 g, 22,6 mm.

Warstwa 5158, nr 269/2002, kat. 3506, MAG/GN/2788.

***47. Pomorze, Strzałowo (Stralsund), witten, 1381-1384/7.**

Av. *MOHETA*SVNDENSIS, grot strzały, pod tulejką kropka.

Rv. *DEVSTIN*DOIMDC*TVO, krzyż grecki, na przecięciu ramion pierścień, w którym *, w górnym-lewym kącie grot strzały.

Srebro, 1,15 g, 18,6 mm. DbgP 261 odm. interpunkcji, KS 8518g.

Warstwa 5158, nr 365/2002, kat. 3511, MAG/GN/2790.

***48. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GCDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż grecki.

Srebro, 0,52 g, 17,6 mm. Voßberg 120.

Ciesielska 7B, warstwa 5124, nr 90/2002, kat. 3502, MAG/GN/2784.

49. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. +MAGISTER*GC...,

Rv. \\M\\VM*PR\\.

Srebro, ok. 3/5 monety, 0,29 g, 16,6 mm. Voßberg 120.

Warstwa 5158, nr 493/2002, kat. 3513, MAG/GN/2792.

***50. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGIS\\GCDERALIS.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC

Srebro, 0,69 g, 17,9 mm. Voßberg 121.

Warstwa 5146, nr 86/2002, kat. 3500, MAG/GN/2782.

****51. —, Winrych von Kniprode, półskojec fałszywy, po ok. 1364, fragment.**

Av. + MODET... VSSIC, tarcza w sześcioliściu.

Rv. +hODO... M*DILIGIT, dwa ramiona krzyża liliowego w czwórłuku, w którego kątach znak V, pęcherzyki odlewnicze po obu stronach.

Prawdopodobnie stop Pb-Sn, ok. 2/5 monety oddzielone pęknięciem, 1,35 g.

Warstwa 5158, nr 237/2002, kat. 3505, MAG/GN/2787.

52. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-1416.

Av. ...MICHAE...

Rv. \\MOD\\DORVM...

Srebro, sklejany w fragmentów, 0,33 g, 21,8 mm. Voßberg ?

Ciesielska 7A, warstwa 4982, nr 298/2002, kat. 3507, MAG/GN/2789.

****53. —, Michał Küchmeister (?), półskojec, 1416 (?).**

Av. +MODETA\\MIDORVM↑PRVSSIIC, tarcza wielkiego mistrza w sześcioliściu.

Rv. +hODOR♣MAGRI♠IVDIC\\VM♠DILIGIT (dwa pierwsze znaki ♣ przechylone w tył), wszystkie znaki międzywyrazowe słabo czytelne; krzyż liliowy w czwórliściu, w którego kątach znaczki V.

Srebro, skorodowany, popękany, 1,14 g (z klejem), 26,6 mm. Voßberg nie zna.

Ciesielska 7B, warstwa 4958, nr 222/2002, kat. 3504, MAG/GN/2786.

54. —, mistrz nieokreślony, szeląg z krótkim krzyżem, 1380-1416.

Av. słabo widoczne ślady tarczy i legendy otokowej.

Rv. tarcza z krzyżem, ślady legendy otokowej.

Srebro, złamana połówka monety, 0,69 g, 20,3 mm.

Ciesielska 7A, warstwa 5457, nr 596/2002, kat. 3515, MAG/GN/2794.

***55. Francja, liczman, po 1326 do 2. połowy XIV w.**

Av. AVE... ..A, król stoi na wprost, w prawicy wznosi berło, lewicę trzyma na piersi, nad królem baldachim wsparty na dwóch smukłych wieżyczkach z boków.

Rv. krzyż liliowaty w czwórliściu, w którego kątach
+✠A+VC+\\-RI+.

Mosiądz, skorodowany, 1,44 g, 23,6 mm. Mitchiner 401 odm. (legenda Rv. nienotowana).

Ciesielska 7B, warstwa 5424, nr 89/2002, kat. 3501, MAG/GN/2783.

Spichlerz Otto (ul. Ciesielska 8)

56. Elbląg, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1632-3].

Av. fragment inicjału G;

Rv. ...CIVIT..., dolny (wklęsły) krzyż z herbu Elbląga.

Bilon, pokruszony, spatynowany, 0,26 g. AAJ 8-9.
Warstwa 5007, nr 24/2002, kat. 3499, MAG/GN/2781.

***57. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +M\\ISTER*GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMINORVM*PR\\SIC, krzyż grecki.

Srebro, znaczny ubytek, 0,40 g, 18,0 mm. Voßberg 120.

Warstwa 5039, nr 413/2002, kat. 3512, MAG/GN/2791.

Bez ścisłej lokalizacji

***58. Anglia, liczman, *Cross and flower type*, 2. połowa XIV w.**

Av. siatkowany kwiat 6-listny, w otoku 12 siatkowanych trójkątów.

Rv. krzyż grecki, otok jw.

Stop ołowiu i cyny, zgięty w pół, 0,85 g, 18,5 mm. Mitchiner 318.

Hałda, nr 530/2002, kat. 3514, MAG/GN/2793.

4. Badania „Nowa Radunia”, 2002

Podczas nadzoru archeologicznego nad bagrowaniem Kanału Raduni pod Biskupią Górką, prowadzonego przez Zbigniewa Borcowskiego i Sylwię Kurzyńską, 17 VI 2002 roku znaleziono osiem monet (SAZ 255/72/04), w tym pięć dwudziestowiecznych. Pozostałe trzy powiększają naszą wiedzę o wielkim zespole zebranym w tymże kanale na początku lat osiemdziesiątych XX w. Monety zarejestrowane dotychczas pozyskane zostały jednak z odcinka przebiegającego przez teren intensywnej działalności gospodarczej (przedpole Bramy Wyżynnej, Targ Koński) i także osadniczej (Stare Miasto)²⁵, gdy obecnie badane miejsce w górnym biegu kanału raczej nie wyróżniało się pod tymi względami.

Wyznaczony przez znalezione w 2002 roku monety horyzont czasowy stanowiska kształtuje się następująco: polski półtorak Zygmunta III mógł przetrwać w obiegu długo, aż do schyłku XVII wieku. Szeląg elbląski Augusta III raczej nie dostał się do Kanału później niż około 1800 roku, a fenig pruskich „prowincji środkowych” mógł pozostać w obiegu kilka lat po reformie monetarnej z 1821 roku. Półtorak Zygmunta III i szeląg Augusta III należą do monet typowych na rynku gdańskim, znanych z licznych znalezisk. Fenig pruskich „prowincji środkowych”, choć jest monetą geograficznie dość odległą, również spotykany jest w zasięgu staropruskiego systemu monetarnego (tzn. Prus Książęcych i Królewskich). Jego obieg tutaj mógł być ułatwiony podobieństwem do pruskiego szeląga miedzianego, ale stopa mennicza tych monet różniła się dość znacznie.

Porównanie obecnej garstki monet z materiałem numizmatycznym z dolnego odcinka Kanału wykazuje zasadniczą różnicę: tam, wśród ponad 900 monet, był tylko jeden półtorak Zygmunta III i jeden fenig „prowincji środkowych”. Tylko szelągi elbląskie Augusta III były licznie reprezentowane. Obecna próbka odzwierciedla więc chyba inną rzeczywistość. I faktycznie: w materiale zebranym z Kanału Raduni pomiędzy osią Bramy Wyżynnej a dzisiejszym węzłem drogowym ulicy Hucisko (pod Targiem Rakowym) na 294 monety było 35 półtoraków, w tym 18 Zygmunta III i 15 fałszywych²⁶. Możliwości trafiaania monet do Kanału Raduni w mieście były rozmaite: ofiary magiczne rzucone z mostów, odśnieżanie targowisk, wyrzucanie monet zabronionych w obiegu. Tu zaś, pod Biskupią Górką, z tej listy

w grę wchodzi ofiary, istnieje też możliwość, że monety przyniosła woda, wypłukawszy je w innym miejscu. Także małe zagęszczenie materiału numizmatycznego jest widoczną różnicą między wcześniej wydobytymi z Kanału monetami a obecnym zestawem.

Numizmaty z badań Kanału Raduni w 2002 roku traktować więc należy jako zgromadzone przypadkowo świadectwa życia ekonomicznego raczej ogólnie pojętych okolic Gdańska niż rejonu badanego miejsca.

KATALOG

*1. Elbląg, August III, szeląg 1763.

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. / SOLID / CIVITA\ / ELBING / I·C·[herb Elbląga]·S·.

Bilon, 0,24 g, 15,2 mm. KS 7168.

Kat. 38, MAG/GN/3034.

2. Polska, Zygmunt III, półtorak 1622(?), men. Bydgoszcz.

Av. SIGIS\MD:G[tarcza z trójką]RE\MD'L, pod koroną pięciopłetwy herb Rzeczypospolitej.

Rv. MO\E+NO[Sas na tarczy]*POL\, jabłko panowania, z boków 2-2?

Srebro, 0,80 g, 19,3 mm. KS 859-860.

Kat. 36, MAG/GN/3032.

*3. Pruskie Prowincje Środkowe (Minden i Ravensberg), Fryderyk Wilhelm II, fenig miedziany 1795, men. Berlin.

Av. inicjały FW pod koroną.

Rv. / PFENN: / SCHEIDE / MÜNZE / 1795 / *A*. Miedź, 2,25 g, 20,6 mm. Henckel 1966; BftM (III) 5266.

Kat. 37, MAG/GN/3033.

4. Niemcy, Wilhelm II, 10 fenigów 1917 (?), mennica nieznana.

Cynk, 2,44 g, 21,0 mm. AKS 14.

17 VI 2003, kat. 13b.

5. —, republika, 10 fenigów 1920, mennica nieznana.

Cynk, 2,74 g, 21,3 mm. AKS 14.

17 VI 2003, kat. 13a.

6. —, republika, 50 fenigów r.? [1919-1922], mennica nieznana.

Aluminium, rozklepana, 1,63 g, 24,0 mm. AKS 37.

Kat. 21.

7. Niemcy, republika, 1 reichsfenig 1940, Berlin.

Cynk, ubytki korozyjne, 1,22 g, 17,2 mm. AKS 59.

Kat. 9b.

8. —, republika, 1 reichsfenig 1943, Berlin.

Cynk, 1,80 g, 17,0 mm. AKS 59.

Kat. 9a.

²⁵ J. Dutkowski, *Monety z Kanału Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 213-226; J. Dutkowski, *Drobna moneta w Gdańsku od XV do połowy XIX wieku w świetle nieopisanego zespołu z kanału Raduni i znalezisk luźnych*, [in:] *Znaleziska monet i metody ich badań*, Nowa Sól 2003 (XII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna), s. 103-137.

²⁶ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 117-123.

5. Badania „Na Szańcach”, 2002

Nadzory archeologiczne nad bagrowaniem Opływu Motławy (siedemnastowiecznej fosy miejskiej) pod bastionami Królik, Miś i Wyskok (Caninchen, Bären i Aussprung), w rejonie ulic Na Szańcach i Modrej w 2002 roku, prowadzone przez Katarzynę Kaczyńską i Monikę Muchę, przyniosły łącznie pięć monet (SAZ 258/02/02). Zestaw numizmatów jest dość nietypowy: srebrny grosz śląski z 1662 roku, miedziany grosz polski z 1755 roku, pruski trojak z 1785 roku i 2½ grosza srebrnego z 1848 roku, wreszcie zdawkowa moneta fińska z II wojny światowej. Każda moneta reprezentuje inny okres w historii pieniądza i inny rynek monetarny. Polski (a formalnie saski) grosz miedziany Augusta III nie był w Gdańsku monetą obiegową. Także moneta fińska i śląska wydają się egzotyczne. Fińskie monety z czasu II wojny światowej są jednak spotykane na Mierzei Wiślanej i prawdopodobnie wiążą się z obecnością żołnierzy fińskich (w mieście Gdańsku ich dotychczas nie stwierdzono). Śląska trzykrajcarówka należy do monet habsburskich bitych od reformy monetarnej cesarza Leopolda I w 1659 roku, o stosunkowo wysokiej w stosunku do nominału zawartości kruszcu. W znaleziskach monety te (przede wszystkim śląskie, ale także z innych krajów habsburskich) tworzą czytelną falę obiegu na terenie Rzeczypospolitej i towarzyszyły monetom polskim jako srebrne trojaki. Toteż znalezione zostały na gdańskiej Wyspie Spichrzów, w kościele św. Jana i w innych miejscach. Obie monety pruskie stanowiły w Gdańsku normalny pieniądz obiegowy po aneksji miasta do Królestwa Pruskiego w 1793 roku.

Wszystkie monety powstały już po nowym uformowaniu terenu miejskich obwałowań w latach 1631-35. Najprawdopodobniej więc nie zostały przywleczone w to miejsce skądinąd w toku prac ziemnych, lecz trafiły tu w czasie funkcjonowania fortyfikacji lub po ich kasacie. Nie jest to jednak teren, na którym można byłoby oczekiwać działalności ekonomicznej, czy choćby osadnictwa.

Choć wśród pięciu monet tylko grosz miedziany jest zjawiskiem niezwykłym, to także moneta fińska nie dokumentuje obiegu pieniężnego. Obie mogły zostać wyrzucone przez posiadaczy. Moneta habsburska jest tu pewnym wyjątkiem, bo musiała się tu dostać w okresie pełnienia przez wał zewnętrzny funkcji militarnej; przypuszczalnie została zgubiona.

KATALOG

1. Finlandia, republika, 50 penni 1942, men. Helsinki.

Av. czytelna tylko ostatnia cyfra daty ...2.

Rv. cyfry 50 otoczone dwoma kłosami zboża, u dołu słabo widoczny napis PENNIÄ.

Miedź z domieszką cyny i cynku, skorodowany, 2,13 g, 18,2 mm.

Kat. 103, MAG/GN/2798.

2. Polska (Saksonia), August III, grosz 1755 (?), men. Gubin lub Grünthal.

Av. AUGUSTUSIII\\POL, popiersie króla w prawo.

Rv. u góry resztką legendy ...5 (?), kartusz z herbem Rzeczypospolitej i Saksonii, u dołu 3.

Miedź, skorodowany, 2,51 g, 21,2 mm. KS 2085.

Kat. 102, MAG/GN/2797.

3. Prusy, Fryderyk II, trojak (Düttchen) 1785, men. Królewiec.

Av. \\\\CUS BORUSSORUM REX, słabo widoczna głowa króla w wieńcu laurowym w prawym profilu.

Rv. MONETA ARGE\\ / 1 7 E 8 5, zrywający się do lotu orzeł w koronie, z berłem i jabłkiem, niżej 3-gr.

Bilon, 1,05 g, 19,2 mm. Henckel 3864.

Kat. 101, MAG/GN/2796.

4. —, Fryderyk Wilhelm IV, 2½ grosza srebrnego 1848, men. Berlin.

Av. FRIEDR. WILH. IV KOENIG V. PREUSSEN, głowa króla w prawo.

Rv. 12 EINEN THALER / SCHEIDE MÜNZE, w polu 2½ / SILBER / GROSCHEN / 1848 / A.

Bilon, 2,62 g, 20,7 mm. AKS 83.

Kat. 104, MAG/GN/2799.

*5. Śląsk-Wołów, Krystian, grosz (3 krajcary) 1662, men. Brzeg.

Av. D:G'CHRISTIAN'DuX'S'L'B'&W', popiersie księcia w peruce i płaszczu na zbroi, w prawym profilu, u dołu cyfra 3 w owalu.

Rv. *MONETA·NOVA-ARGENT·1662·, orzeł z przepaską z krzyżem, u dołu serce z krzyżem (znak mincmistrza).

Srebro, 1,16 g, 20,3 mm. KS 5456.

Kat. 100, MAG/GN/2795.

6. Lastadia, 2003-2005

Stanowisko „Lastadia” przy ulicy o tej nazwie położone jest w południowej części historycznego centrum Gdańska, na Starym Przedmieściu, w pobliżu Starej Motławy. Badania archeologiczne w latach 2003-2005 prowadziła tu Maria Karolina Kocińska (SAZ 255/133/02 i 255/133/03). Pozwoliły one rozpoznać stanowisko przede wszystkim jako miejsce działalności warsztatów szkutniczych. Podczas badań w latach 2003-4 i rozbiórki świadków na początku 2005 roku pozyskano 112 monet oraz 22 licznym i żetony. Pod względem czasu powstania zabytki te rozkładają się, jak w tabeli 2.

są ze skarbu z okolicy Gdańska (przed 1780 rokiem)²⁸, znaleziska pojedynczego z Oliwy²⁹ i w samym mieście z bagrowania Motławy³⁰. Jest zatem całkiem możliwe, że moneta, choć na wtórnym złożu, trafiła w to miejsce już w starożytności.

W pierwszej połowie XV wieku poza pojedynczym, hipotetycznie tylko określonym wittenem zachodniopomorskim (pojedyncze okazy tego rodzaju spotykane są na innych stanowiskach z obszaru Pomorza Gdańskiego, w tym również z Gdańska), pojawiła się na Lastadii moneta znacznie odleglejsza: *real branco* Jana I, króla Portugalii (nr 58). Rozpoczyna

Tabela 2. Chronologia monet i żetonów ze stanowiska Lastadia.

półwiecze	IV/2	XV/1	XV/2	XVI/1	XVI/2	XVII/1	XVII/2	XVIII/1	XVIII/2	XIX/1	XIX/2	XX/1
monety	1	21	29	7	4	16	24	-	6	3	-	1
żetony	-	5	9	7	-	1	-	-	-	-	-	-
razem	1	26	38	14	4	17	24	-	6	3	-	1

Po pojedynczej monecie z IV wieku następne są o tysiąc lat późniejsze. Z zestawienia wynika, że monety i żetony pojawiają się jednocześnie, w pierwszej połowie XV wieku, by kulminować w drugiej połowie stulecia. Bardzo interesujący jest wiek XVI, w którym liczba monet gwałtownie spada, gdy liczba żetonów w pierwszej połowie stulecia utrzymuje się na poziomie zbliżonym do poprzedniego. Potem żetony praktycznie znikają, gdy monety osiągają następną kulminację w drugiej połowie XVII wieku i po przerwie kolejną, znacznie już skromniejszą, w drugiej połowie XVIII wieku, by zaniknąć w ciągu kolejnego półwiecza. Poniżej przyjrzymy się tym zjawiskom szczegółowo.

Sekwencję monet rozpoczyna rzadki brąz późnorzymski (nr 104), który może poświadczać napływ monet tej kategorii już w IV wieku, gdyż istnieją podobne znaleziska w okolicy. Dwie monety tego rodzaju wystąpiły w niepewnym skarbie z Bydgoszczy-Rynkowa²⁷. Brązy późnorzymskie znane

ona całą serię monet portugalskich, które odkładane były w warstwach Lastadii w następnych okresach. Już w XV wieku, choć to tylko cztery okazy, stanowią najliczniejszą w tym miejscu grupę monet obcych, a do tego znajdują kontynuację w następnym stuleciu. Jeszcze niedawno nie było dla monet portugalskich żadnej analogii nad Bałtykiem, ale pierwszą, pojedynczą monetę portugalską z XV wieku odkryto w Gdańsku już przed paroma laty: na Wyspie Spichrzów w 2001 roku wystąpił nieco starszy *real de 3½ libras* tego samego króla Jana I. Do kwestii roli monet portugalskich jeszcze powrócimy.

Pozostałe monety z pierwszej połowy XV wieku to emisje miejscowe. Jest to anonimowy krzyżacki fenig, wybity po reformie w 1416 roku (niestety, nie dysponowaliśmy jeszcze w czasie opracowania

vol. VI), nr 25/27-8.

²⁸ Ibidem, nr 65.

²⁹ Ibidem, nr 71/5.

³⁰ Ibidem, nr 78/11-14.

²⁷ R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001 (Światowit Supplement Series A: Antiquity,

materiału chronologią względną tego typu, wybijanego przez blisko pół wieku), oraz szelągi zakonne: 10 (lub 11) sztuk wielkiego mistrza Michała Küchmeistera (w tym cztery fałszywe) i siedem Pawła von Rusdorf (1422-41), które przypadają na czas panowania krzyżackiego w mieście. Niedługi okres emisji szelągów Michała Küchmeistera z krótkim krzyżem, lata 1414-16, prawdopodobnie pokrywa się z początkiem odkładania się monet na Lastadii, choć część szelągów tego mistrza mogła trafić do ziemi nawet w kilka dziesięcioleci później. Szelągi Michała Küchmeistera z krótkim krzyżem stanowiły masową emisję inflacyjną, której celem było pokrycie zobowiązań finansowych Zakonu po ciężkich klęskach wojennych. Zostały zastąpione nową emisją, z długim krzyżem i o poprawionym standardzie, już w 1416 roku, ale w obiegu pozostały aż do końca stulecia. Do ich bowiem standardu, zwanego *geringes Geld*, nawiązały bite od 1457 roku szelągi miast pruskich oraz szelągi krzyżackie od 1460 roku³¹. Jeden z szelągów mistrza Michała (nr 72) został prawdopodobnie celowo uszkodzony przez użytkownika jako wycofany z obiegu. Za późnym trafieniem do ziemi wielu szelągów z krótkim krzyżem na Lastadii przemawia też bardzo pokaźny udział fałszyfikatów (których prawdopodobnie pozbywano się intencjonalnie; jeden został przedziurawiony). Szelągów Michała Küchmeistera z długim krzyżem – znacznie rzadszych – na Lastadii nie znaleziono, ale trzeba zaznaczyć, że obecne tu szelągi Pawła von Rusdorf powróciły do obiegu w ostatniej dekadzie XV wieku jako skojce, a później grosze³², a zatem i one mogły trafić do ziemi długo po wybicie.

Mamy jednak i późniejsze monety krzyżackie, z czasów po zrzućeniu przez Gdańsk zwierzchnictwa zakonnego: dwa szelągi z długim krzyżem Ludwika von Erlichshausen (1450-67), na których znak kwiatu nad tarczą wskazuje, że zostały wybite w Malborku po buncie Torunia i Gdańska³³, jeden zły szeląg tego mistrza z krótkim krzyżem, bity w Królewcu od 1460 roku, jeden Henryka Reffle (1470-77), trzy Marcina Truchsessa (1477-89) i jeden Jana von Tiefen (1489-97). Choć jedna moneta mistrza Marcina wygląda na fałszywą, monety te raczej odzwierciedlają gdański

obróć monetarny, w którym przynajmniej teoretycznie monety obu części Prus winny występować obok siebie. W drugiej połowie XV wieku bowiem wyraźnie dominują w badanym materiale szelągi miejscowe, gdańskie, wybijane od 1457 roku do około 1520 roku. Wystąpienie aż 16 złych szelągów gdańskich Kazimierza Jagiellończyka zasługuje na uwagę. Monety te przecież w żadnym z dotychczas rozpatrywanych zespołów znaleziskowych nie pojawiły się w takiej koncentracji, mimo że były emitowane bardzo długo (ponad pół wieku, także po śmierci króla Kazimierza³⁴), w znacznych ilościach, i obiegały szeroko. Z jednej strony można sądzić, że monety te poświadczają intensywny drobny obróć handlowy na badanym terenie w końcu XV i na początku XVI wieku, z drugiej jednak wyróżniają ten obszar od innych części gdańskiego historycznego zespołu miejskiego. Wielkość i zasięg obiegu tej emisji mogły jednak sprawić, że część spośród tych 16 monet dostała się do ziemi na Lastadii później, już w 2. ćwierci wieku XVI, co tłumaczyłoby po części niską liczbę znalezionych monet z owego okresu. Fenig elbląski jest z kolei monetą zdawkową współczesną gdańskim szelągom i obiegającą w całych Prusach; znaleziona tu odmiana powstała przypuszczalnie w latach siedemdziesiątych XV wieku. Fenigi takie były najczęściej spotykanymi – bo najliczniej wybijanymi, przypuszczalnie aż do lat dwudziestych XVI wieku – monekami Prus Królewskich po 1457 roku. Przypisanie ich do Kazimierza IV jest konwencjonalne; wiemy, że wybijano je również po jego śmierci, prawdopodobnie do początku lat dwudziestych XVI wieku³⁵. Emisja fenigów gdańskich, jeśli w ogóle była³⁶, miała bardzo niewielkie znaczenie. Znaleziona na Lastadii moneta elbląska raczej należy do odmian wcześniejszych, jeszcze z XV wieku³⁷. Jest też chyba rzeczą naturalną, że monet następnych mistrzów krzyżackich, którzy nie przestrzegali zasad jedności monetarnej Prus, na Lastadii nie ma. Ale – są z tego okresu kolejne monety portugalskie, i to aż trzy. Inną monetą obcą z tego czasu jest miedziany szkocki pens Jakuba III (nr 105). Pens *Crvx pellit* jest jedynym rodzajem późnośredniowiecznej monety szkockiej zarejestrowanym w Polsce, i to wyłącznie w Gdańsku, w pięć-

³¹ O. Volckart, *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550*, Wiesbaden 1996 (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 4), s. 205-206, 215-216, 223; B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009, s. 237.

³² O. Volckart, *op. cit.*, s. 217-218.

³³ W sprawie datowania tych monet zob. B. Paszkiewicz, Schilling Kenigsbergisch slages of Grand Master Louis of Erlichshausen, [in:] *Proceedings of the Fourteenth International Numismatic Congress*, ed. by N. Holmes, Glasgow [w druku].

³⁴ O. Volckart, *op. cit.*, s. 231.

³⁵ A. Musiałowski, *Obieg pieniężny w Prusach w latach 1454-1526*, [in:] *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII-XVIII w. Materiały z konferencji w Toruniu, 12-13 listopada 1992*, red. A. Musiałowski, Toruń 2002, s. 133.

³⁶ B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz*, s. 310-314.

³⁷ Podczas opracowania nie dysponowaliśmy jeszcze próbą chronologii bezwzględnej tych monet, zob. jednak B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz*, s. 255-258

ciu już egzemplarzach. Monety te krótko obiegały w Szkocji (w latach ok. 1480-1482), są także znajdowane na terenie Flandrii, gdzie powstały ich naśladowstwa. Ich występowanie w Gdańsku wygląda na zupełnie odosobnione. Dotychczas znalezione cztery egzemplarze należały do oryginalnej emisji szkockiej (typ I wg G. Macdonalda), obecny zaś (typ III) może stanowić naśladowstwo wykonane we Flandrii w niejasnych celach – prawdopodobnie jako liczman lub żeton do gry, w każdym razie nie jako pieniądź obiegowy³⁸.

Monetom z XV wieku na badanym stanowisku towarzyszą przedmioty metalowe o podobnym do monet kształcie i różnicowanych funkcjach: żetony i liczmany. Te drugie, wykonane z mosiądzu w warsztatach posługujących się technologią menniczą i na ogół w dużych nakładach, pełniły głównie rolę przyborów rachunkowych, stosowane przez kupców i księgowych. Zazwyczaj mają legendy dewocyjne lub pseudolegendy. Trudniej określić zastosowanie tych pierwszych. Z XV wieku pochodzi żeton ołowiany nr 113. Jak można wnosić ze szczegółowo czytelnej tarczy herbowej, powstał we Francji, skąd też zaczerpnięto schemat stempla z majestatowym awersem i herbowym rewersem (z monet złotych *chaise d'or* i *royal d'or*³⁹), możliwe jest jednak również pochodzenie niderlandzkie. W otokach obu stron widnieje tekst modlitewny. Ponieważ nie ma on odniesień do kultu żadnego świętego, a zatem nie można go powiązać z miejscowością pielgrzymkową, a sądząc z legendy i zamkniętej korony, awers przedstawia samego Boga Ojca – nasuwała się jego interpretacja jako żetonu żebraczego. Byłby on udzielany żebrakom jako forma jałmużny możliwa do wymiany na żywność. Taki obiekt o wybitnie lokalnym zastosowaniu zostałby więc przywieziony do Gdańska z daleka, musiałby zatem być w Gdańsku unikatem. Toteż późniejsze znalezisko podobnego przedmiotu na gdańskim stanowisku Szafarnia (SAZ 255/100/05)⁴⁰ pozwala oddalić taką interpretację, nie sugeruje jednak innej.

Liczmany pojawiają się na Lastadii równocześnie z monetami (lub nawet nieco wcześniej). Pochodzą z Niderlandów i z Norymbergi, która chyba w drugiej

połowie XV wieku niemal zmonopolizowała dostawę tego artykułu na gdański rynek. Żetony norymberskie z kogą (nr 122, 123) są naśladownictwami żetonów miasta Paryża wybijanych w latach sześćdziesiątych-osiemdziesiątych XV wieku. Część ze znalezionych okazów została przedziurawiona, co niekoniecznie miało na celu ich destrukcję, lecz pozbawienie pozorów monetarnego charakteru i uniknięcie sposobności do oszustwa⁴¹. Dwa tworzyły mały zespół (nr 133): liczman francuski lub brabancki wraz z tureńskim. Liczman norymberski nr 120 ma już w Gdańsku analogię znalezioną na ul. Kłádki 24⁴².

Reasumując spostrzeżenia o materiale piętnastowiecznym stwierdzamy, że jest on na badanym stanowisku najobfitszy (łącznie 64 okazy, tj. blisko połowa wszystkich badanych numizmatów). Zaczyna się dość wyraźnie w drugim dziesięcioleciu i mamy w nim niewątpliwie sporą grupę monet uczestniczących w obiegu pieniężnym, których obecność świadczy o zawieranych tutaj transakcjach gotówkowych. Znaczna przewaga szelągów – monet średniej wartości – nad drobnymi fenigami wskazuje, że nie były to transakcje najdrobniejsze, lecz nieco wyższego rzędu. Zwracają uwagę fałszywe monety krzyżackie, z których przynajmniej jedna została rozpoznana i przedziurawiona, a zatem celowo usunięta z obiegu. Z drugiej strony, obok monet obiegowych mamy zupełnie wyjątkowe monety obce, z pewnością nieakceptowane na gdańskim rynku (m.in. miedziane, a monety z tego surowca były wówczas w strefie bałtyckiej – poza Danią – nie do przyjęcia w roli pieniądza). Ich rola nie jest jasna – jedna z nich została również przedziurawiona, co wskazuje na celową eliminację, ale nie tłumaczy takiego ich nagromadzenia. Mamy wreszcie pokąsną grupę liczmanów, które najprawdopodobniej były na tym obszarze używane zgodnie ze swoim przeznaczeniem – do różnego rodzaju obrachunków.

Następne stulecie przynosi zdecydowany regres, widoczny najpierw tylko wśród monet. Z pierwszego półwiecza XVI stulecia jest ich zaledwie siedem, czterokrotnie mniej zatem niż w półwieczu poprzednim. Nie ma monet krzyżackich i ich kontynuacji – monet świeckich książąt pruskich po 1525 roku, choć bito je na wspólną, obowiązującą również w Gdańsku stopę. Są tylko dwie monety Prus Królewskich, obie z mennicy gdańskiej, nie monarszej: szeląg Zygmunta I (1506-48) i denar Zygmunta

³⁸ B. Paszkiewicz, *Two 'Crosraguel pennies' found in Gdańsk and the problem of their function on the Continent*, „The British Numismatic Journal”, vol. 70, 2000, s. 83-89.

³⁹ J. Duplessy, *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI*, t. I, Paris 1999, s. 120, 126-127.

⁴⁰ Opracowany przeze mnie materiał numizmatyczny z tego stanowiska ma być opublikowany w osobnym tomie badań i nie został wciągnięty do niniejszego zbioru (B. Paszkiewicz, *Materiały numizmatyczne i metrologiczne ze stanowiska Szafarnia w Gdańsku*).

⁴¹ M. Allen, *The English currency and the commercialization of England before the Black Death*, [in:] *Medieval Money Matters*, ed. by D. Wood, Oxford 2004, s. 37.

⁴² B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993-1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 514, nr IV:11.

Augusta (1548-72), należące wtedy do najdrobniejszej warstwy obiegu (kolejne denary Zygmunta Augusta pochodzą już z następnego półwiecza). Szelągi gdańskie Zygmunta I wybijano od 1524 roku z przetopionych półgroszy świdnickich. Na życzenie króla emisję przerwano w 1526 roku, w związku z reformą i unią monetarną Polski i Prus⁴³. Denary gdańskie były bite z przerwami od połowy lat trzydziestych aż do bezkrólewia w 1573 roku. Służyły niewątpliwie przede wszystkim do lokalnego obiegu, toteż znajduwane są w większych liczbach od czasu badań archeologicznych warstw wczesnonowożytnych z wykorzystaniem wykrywaczy metalu; wcześniej uważano je za rzadkie. Do monet miejscowych można też zaliczyć polski grosz Zygmunta I. Dwa półgrosze świdnickie należały do monet obiegających wprawdzie w Gdańsku, lecz zwalczanych jako fałszywe. Emisja półgroszy świdnickich trwała od 1517 roku. Wykorzystując zakończenie produkcji półgroszy polskich w Krakowie w 1511 roku, nowo założona królewska mennica śląska w Świdnicy wybijała znaczne ilości tych monet, różniących się od polskich tylko tekstami napisów z imieniem Ludwika, króla Węgier i Czech (1516-26). Monety te miały wartość kruszcową zasadniczo równą polskim, dopiero w 1526 roku obniżono ich standard⁴⁴, przechwytyując dochody nie tylko z *seignoragium*, różnicy między wartością nominalną a realną, ale także z zaniżania tej ostatniej (monety z datą 1526 bito do 1528 roku). Zasługuje na szczególną uwagę fakt, że nie znaleziono na badanym stanowisku ani jednego oryginalnego półgrosza polskiego (w Gdańsku spotykanego niezbyt obficie, ale regularnie), a tylko dwa świdnickie naśladownictwa. Choć znalezione okazy nie noszą śladów celowej destrukcji, sugerują, że do ziemi trafiały tu wówczas przede wszystkim monety eliminowane z obiegu. Tak też interpretować można dwie drobne monety portugalskie króla Jana III (1521-57), które wyróżniają się w tym skromnym zestawie znacznie wyraźniej niż poprzednio.

Reprezentacja liczmanów z pierwszej połowy XVI wieku jest w liczbach bezwzględnych niewiele mniejsza niż przedtem, relatywnie zatem wyraźnie wzrosła. Liczmany te pochodzą wyłącznie z ośrodka norymberskiego, którego produkcja faktycznie zdominowała Europę na kilka wieków. Dwa z nich są przedziurawione. Mamy też żeton żebraczy (114), jak się wydaje, miejscowy, choć nieznanego dotąd rodzaju. Awers i rewers żetonu przynoszą prawdopodobnie

⁴³ A. Białkowski, T. Szweyger, *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975, s. 64.

⁴⁴ U. Zgorzelska, *Rola półgroszy świdnickich w reformie monetarnej z lat 1526-1528*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVIII, 1974, z. 4, s. 193-210.

umoralniający dwuwiersz, jego treści jednak nie udało się zrekonstruować. Żeton z pewnością służył do jałmużny (jak świadczy wzmianka o chlebie), mimo stosunkowo wyszukanej formy.

W drugim półwieczu liczmany i żetony zanikają zupełnie, a pozostają zaledwie cztery monety: dwa gdańskie denary Zygmunta Augusta, a więc monety bardzo drobne, i dwa portugalskie reale Sebastiana I (1557-78), monety pozbawione w Gdańsku jakiegokolwiek wartości. Zauważmy, że napływ innych monet niemal ustał, gdy portugalskie wciąż widać. Reale to monety pospolite w Portugalii, lecz w Polsce zupełnie wyjątkowe. Najnowsze badania Gdańska pokazują jednak, że monety portugalskie tu trafiały. Poza wspomnianymi wyżej monetami późnośredniowiecznymi z Lastadii mamy już trzy okazy nowożytnie z innych stanowisk: monetę trzyrealową króla Sebastiana I znalezioną na niedalekim stanowisku „Theatrum Gedanense” w 2000 roku, pięciorealówkę tego samego władcy odkrytą pod Basztą Łabędź w 2006 roku i późniejszą o ponad stulecie dużą, miedzianą dziesięciorealówkę Piotra II z 1699 roku, zarejestrowaną na południowym krańcu Wyspy Spichrzów, na stanowisku „Toruńska”, w 2006 roku. Ale i na tym tle wyróżnia się skupienie jednej bilonowej i siedmiu miedzianych monet portugalskich z XV-XVI wieku na Lastadii, sugerujące, że ten sam mechanizm sporadycznego pozostawiania takich okazów w tym miejscu trwał blisko dwa stulecia. Mimo to nie ulega chyba kwestii, że te monety nie miały tu wartości obiegowej, mogły więc być świadomie wyrzucane. Czy można – biorąc pod uwagę występujące na Lastadii liczmany – uznać, że przynajmniej monety miedziane były tu we wtórnym użytku jako liczmany? Raczej nie, bo w takiej sytuacji powinny byłyby wystąpić wraz z liczmanami znajduwanymi także w innych rejonach miasta. Ale możliwe też jest, że monety te odkładały się tutaj bez niczyjej świadomości – o takiej ewentualności powiemy poniżej.

W materiale szesnastowiecznym widzimy zatem przede wszystkim znaczny spadek liczebności, który dotyka najpierw monet, a potem dopiero liczmanów – co niewątpliwie wiąże się z przemianami funkcji badanego obszaru. Wśród samych monet widać gwałtowny wzrost udziału numizmatów spoza rynku pieniężnego oraz – w połowie stulecia – spadek wartości nominalnej. Wszystko to wskazuje chyba na zanik płatności na tym terenie.

Tendencja ta ulega wyraźnemu odwróceniu w pierwszej połowie XVII wieku. Liczman z tego czasu mamy wprawdzie tylko jeden, ale monet aż 16. Są to monety Rzeczypospolitej: polskie, pruska i ryska, o nominale grosza, półtoraka i szeląga (razem siedem egzemplarzy, w tym dwa fałszywe;

nie ma monet gdańskich). Fałszywy grosz nr 46 wystąpił wraz z prawdziwym półtorakiem nr 47. Widzimy, jak po przerwie wracają na rynek gdański monety bite w Królewcu – teraz w mennicy książąt pruskich. Szelągi pruskie są typowym elementem obiegu monetarnego zarówno w Prusach Królewskich, jak w ogóle w Polsce, jednak na Lastadii jest ich wyjątkowo mało. Miejska mennica w Rydze była jednym z najważniejszych producentów zdawkowej monety na rynek Rzeczypospolitej i obecność szeląga ryskiego Zygmunta III jest również zupełnie naturalna dla obiegu pieniężnego. Wyjątkowym zjawiskiem natomiast – mniej w Gdańsku, niż w Polsce – jest znalezisko dużego szeląga miedzianego Jana Kazimierza z 1650 roku. Monety te zostały wprowadzone w toku reformy monetarnej z 16 V 1650 roku. Miały zastąpić dotychczasowe, bilonowe szelągi o wartości 1/3 grosza, w dużej mierze wybite w kontynentalnych mennicach szwedzkich. Nadano im wartość 1/4 grosza.

Są też na Lastadii monety szwedzkie podobnych nominalów – szelągi i półtorak – dostosowane do polskich wzorców ikonograficznych i systemu monetarnego, lecz mające zaniżoną wartość kruszczową, bite w Rydze i Elblągu pod stemplem królów szwedzkich (pięć egzemplarzy). Opanowały one rynek Rzeczypospolitej, zwłaszcza po zamknięciu krajowych mennic w 1627 roku. Ich rozpowszechnianie było ułatwione obsadzeniem przez Szwedów wybrzeża Rzeczypospolitej wraz z kontrolą portu w Gdańsku. W 1638 roku elektor Jerzy Wilhelm zakazał obiegu szwedzkich szelągów i półtoraków w księstwie pruskim⁴⁵. Zakazy te ponawiał jego następca, Fryderyk Wilhelm Wielki Elektor. Jeden z tych szelągów, nominalnie ryski, jest fałszywy (nr 102). Jest to wyrób dość prymitywny, przypuszczalnie niezwiązany z żadną z wielkich afer fałszerskich XVII wieku. Poza monetami zdobytymi przez Szwedów miast, Rygi i Elbląga, wybijano też w Elblągu monety na stopę polską, oznaczone jako królewskie emisje szwedzkie (nr 98). Po pokoju stuhmsdorfskim w 1635 roku szwedzką załogę Elbląga ewakuowano, ale w 1644 roku uruchomiono emisję szelągów inflanckich w nowej, królewskiej mennicy w Rydze. Trwała ona do 1664 roku (ostatnie szelągi były postdatowane „1665”).

Trzykrajcarówka tyrolska (nr 110) odbiega od powyższych monet, należąc do innego systemu pieniężnego. Kontakty handlowe Rzeczypospolitej i krajów habsburskich sprawiały jednak, że oba systemy były porównywalne: trzykrajcarówka odpowiadała monecie trzygroszowej. Toteż domieszka monet habsburskich do krajowych jest częsta w siedemna-

stowiecznych skarbach i monety z tego kręgu (na ogół śląskie) znajdujące się także w Gdańsku. Monetę tyrolską najłatwiej zatem interpretować jako zgubę.

Pozostałe monety są miedziane, całkowicie pozbawione wartości obiegowej: dwa duity niderlandzkie i szwedzka moneta o nominale ćwierć öre. Ciężka miedź szwedzka, bita od 1624 roku, rejestrowana jest na terenie Polski od niedawna, na ogół w zasięgu działalności wojsk szwedzkich. Znalezione tu ćwierć öre królowej Krystyny wydaje się jednak niezwiązane z ekspansją militarną Szwecji, choć oczywiście na terenie Gdańska nie mogło być uważane za pieniądź. Miedziane duity niderlandzkie (z Fryzji, Fryzji Zachodniej i Reckheim – jeden z nich należy już do następnego okresu) stanowią wyróżniającą się w Gdańsku grupę monet miedzianych, które z pewnością nie trafiły do ziemi z obiegu pieniężnego, lecz w wyniku świadomej lub mimowolnej eliminacji. Poza Gdańskiem nie są nigdzie w Polsce spotykane, a i w samym Gdańsku bardzo rzadko – tu zaś jak gdyby weszły w rolę pełnioną wcześniej przez portugalskie reale. Szczególnie interesujący jest duit baronii Reckheim (nr 99) – inflacyjne naśladownictwo monety niderlandzkiej prowincji Overijssel z lat 1605-35. Napis TRAN / MOESA / 'A'R stara się upodobnić monetę do oryginału (*Transisulania* zapisana w formie TRAN / ISULA / NIA).

W drugiej połowie stulecia monet jest znów sporo: łącznie 24, w tym bilonowe szelągi – gdański, toruński, pruski, inflancki i fałszywy miedziany szeląg mołdawski – ale przeważa 16 miedzianych inflacyjnych szelągów litewskich i polskich Jana Kazimierza (do tego jeden nieczytelny, prawdopodobnie fałszywy). Poza tym znaleziono jeden niderlandzki miedziany duit. Szelągi miedziane Jana Kazimierza, już zredukowane, bito od 1659 roku w Polsce i od następnego roku dla Litwy. Litewskie wybijano w latach 1660-61 w Ujazdowie pod Warszawą (zatem w Koronie), w mennicy wybijającej analogiczne szelągi polskie. Po przerwie produkcję wznowiono w 1663 roku w Oliwie pod Gdańskiem (znów w Koronie), a w kolejnym dopiero roku przeniesiono ją w granice Wielkiego Księstwa, do Wilna, później też Kowna i Brześć. Monety te nie zostały dopuszczone do obiegu w Prusach Królewskich i w kontekstach handlowych lub tezauryzacyjnych tutaj nie występują – znajdowane są tylko jako monety wyrzucone. Wystąpienie na Lastadii aż 16 małych szelągów litewskich i polskich z pewnością wynikało z ich świadomego bądź nieświadomego wyrzucania w tym miejscu. Musiały przybyć do Gdańska z handlem wiślanym. W Prusach Królewskich podtrzymano poprzedni system monetarny z szelągami bilonowymi wybijanym w mennicach miejskich. Z monet tych jest jed-

⁴⁵ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980, s. 88.

nak w badanym materiale tylko jeden szeląg toruński i jeden gdański Jana Kazimierza. Jest to zupełnie niebywała w Gdańsku proporcja, nieznana z innych stanowisk na terenie miasta.

Może wiązać to trzeba z tym, że wśród reprezentowanych na Lastadii gatunków monet obiegających w mieście widoczny jest znaczny udział fałszyfikatów. Taki jest też charakter fałszywego szeląga „wołoskiego”, jak go nazywają źródła, w rzeczywistości mołdawskiego, z lat 1662-4. Produkcja fałszywych szelągów w Mołdawii była dostrzeżona w Polsce już w 1660 roku, ale masowa emisja fałszerstw na rynek Rzeczypospolitej w mennicy hospodarskiej w Suczawie rozpoczęła się w roku 1662 i trwała najprawdopodobniej do roku 1664⁴⁶.

Skład numizmatów z XVII wieku wykazuje zatem bardzo niewiele elementów miejscowych, gdańskich lub dla Gdańska charakterystycznych, jest natomiast bardzo bliski rynkowi monetarnemu Korony Polskiej, czego najwymowniejszym świadectwem są małe szelągi miedziane Jana Kazimierza. Można więc sądzić, że znakomita większość monet porzucanych w XVII wieku na Lastadii przybyła z handlem wiślanym z Polski i została tutaj intencjonalnie wyeliminowana z obiegu lub wypadła ze szpar między deskami rozbieganych statków. Wraz z monetami przybyłymi z południa trafiły do ziemi znacznie mniej liczne pochodzące z miejscowego rynku.

Wpływem rynku polskiego wyjaśnić też można lukę w materiale, szerszą niż tylko pierwsza połowa XVIII wieku – jak wynikałoby z tabelarycznego zestawienia – bo rozpoczęła już po 1671 roku i trwającą do 1754 roku. Luka ta jest bowiem obserwowana także w kumulatywnych znaleziskach monet z obszarów Korony. W istocie jest ona pozorna, bo w całym tym okresie odkładały się tam miedziane szelągi Jana Kazimierza z lat sześćdziesiątych XVII wieku, następnych bowiem drobnych monet nie wybijano. Trzeba jednak zauważyć, że na tym analogia się kończy, nie ma bowiem na Lastadii monet miedzianych Augusta III – których emisja w 1749 roku zakończyła ową przerwę w mennictwie – ani zresztą dalszych monet koronnych.

Monety z drugiej połowy XVIII wieku – jest ich tylko sześć – tworzą faktycznie jedną grupę z trzema egzemplarzami z początku następnego stulecia, zamkniętą w datach 1754-1821 (gdański szeląg Stanisława Augusta nr 30 wystąpił nawet w sąsiedztwie trojaka pruskiego z 1802 roku, nr 95). Ich mała

liczebność świadczy chyba o peryferyjnym wówczas położeniu badanego fragmentu miasta i braku intensywnego życia ekonomicznego w tym rejonie. Są to najpierw trzy szelągi miast Prus Królewskich: Gdańska i Elbląga, potem miedziane monety północnoniemieckie kursujące w państwie Hohenzollernów, wreszcie dwa bilonowe trojaki pruskie z początku XIX wieku (jeden fałszywy) i pojedyncza moneta czterofenigowa wybita po reformie monetarnej w 1821 roku. Trojaki pruskie stanowią najpospolitszą drobną monetę swej epoki w znaleziskach luźnych. Ich fałszyfikaty, wykonywane techniką menniczą, również nie należą do rzadkości, aczkolwiek trudno je wyróżnić. W zasadzie więc wszystkie monety z tej grupy należały do obiegających na terenie miasta, choć część z nich mogła stanowić nielegalną domieszkę, wyeliminowaną przez wyrzucenie. Szelągi gdańskie i elbląskie, wraz z toruńskimi, stanowiły lokalną monetę drobną Prus Królewskich po obniżeniu standardu szeląga Królestwa Pruskiego w 1752 roku⁴⁷. Ćwierćstüber wschodniofryzyjski z 1767 (?) roku jest wprawdzie monetą z odległego terytorium, ale spod władzy pruskiego króla Fryderyka II. Miedziane monety lokalne poszczególnych dominiów Hohenzollernów prawdopodobnie obiegały w całym państwie, jeśli odpowiadały parametrami miejscowym lokalnym miedzianom. Być może, ćwierćstüber został w Gdańsku uznany za odpowiednik miedzianego szeląga pruskiego, wprowadzonego w 1790 r. Półstüber juliacko-berski (nr 33) został najprawdopodobniej zgięty i wyrzucony wraz z drugą, nieczytelną dziś monetą (nr 112), przedziurawioną nożem – obie znaleziono razem. Podobnie fenig z nieokreślonego państwa północnoniemieckiego został może domieszany w obiegu do pruskiej miedzianej monety zdawkowej, do której jest podobny – a następnie wyeliminowany w wyniku rozpoznania jego obcego pochodzenia. Zamykająca zestaw, późniejsza o całe sto lat francuska dziesięciocentymówka oczywiście z gdańskim rynkiem monetarnym nie ma nic wspólnego a jej wystąpienie uznać trzeba za przypadkowe. Jej dobry stan może wskazywać, że trafiła do ziemi niewiele lat po wybiciu.

Lastadia, miejsce budowy, wykańczania i obciążania balastem statków, powstało w Gdańsku około 1361 roku⁴⁸. Pojawienie się monet obserwujemy

⁴⁶ A. Mikołajczyk, *Falszerska mennica w Suczawie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXIV, 1980, z. 4, s. 197-224; W. Szlapiński, *Fałszywe szelągi wołoskie na rynku pieniężnym województwa ruskiego w sześćdziesiątych latach XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLI, 1997, z. 3-4, s. 113-136.

⁴⁷ Szerzej przedstawiam ten problem na przykładzie materiału z kościoła św. Jana w Gdańsku: B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzyciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 428-429.

⁴⁸ B. Możejko, *Z dziejów floty gdańskiej w XV wieku*, [in:] *Komturzy, rajcy, żupani*, Malbork 2005 (Studia z dziejów średniowiecza, nr 11), s. 167-171.

tu jednak z ponad półwiekowym opóźnieniem (być może wcześniej od monet trafiły tu liczmany). Na początku, w XV wieku, widzimy sekwencję monet obiegowych średniej wielkości, najpierw krzyżackich, które w drugiej połowie XV wieku stopniowo są zastępowane przez gdańskie. Spory jest udział monet fałszywych oraz obiektów niemonetarnych – żetonów. Z XV-XVI wieku pochodzi niezwykle w Polsce i w Gdańsku zestaw monet portugalskich. Można sądzić, że funkcja badanego miejsca – podobnie jak zestaw monet – uległa gdzieś na początku XVI wieku zubożeniu bądź zmianie: na pewno mniej dokonywano tutaj powszednich transakcji handlowych, pozostały zguby monet najdrobniejszych i okazy wyrzucane. Zarazem wolno chyba wysunąć przypuszczenie, że z jakiegoś powodu tu właśnie w ciągu wielu dekad pojawiali się przybywający do Gdańska Portugalczycy. Ich miedziane monety były może traktowane jak fałszywe i wyrzucane, a może były to dawne zguby ze szpar rozbieranych w stocznich pokładów? Podobna mogła być droga na Lastadię miedzianej monety szwedzkiej z 1642 roku, choć jednak takie monety sporadycznie są na terenie Polski znajdowane. W XVII wieku i aż do trudno uchwytanego momentu w ciągu pierwszej połowy XVIII stulecia, oprócz nielicznych monet eliminowanych z gdańskiego obiegu monetarnego, na Lastadię dostawały się monety przywożone bezpośrednio z głębi Polski. To zjawisko zanikło przed 1750 rokiem, później zaś, aż do lat dwudziestych XIX wieku, mamy do czynienia ze sporadycznymi zgubami (lub wyrzucaniem) monet obiegowych. Jeszcze później nastąpiła kolejna zmiana funkcji badanego obszaru, eliminująca całkowicie możliwość porzucania tu monet.

Nadzwyczajnie liczne są znalezione podczas badań żetony i liczmany, których zgromadzono aż 22 egzemplarze. Poza jednym, pochodzą z XV i pierwszej połowy XVI wieku, a miejsce ich produkcji (znów poza jednym) to Francja, Flandria i – szybko opanowująca rynek bez reszty – Norymberga. Można się zastanawiać, czy ta znacząca obecność żetonów wynika z celowego usuwania ich tutaj jako imitacji monet, a przez to zagrożenia dla obiegu pieniężnego, czy też przeciwnie, były to zguby przypadkowe, a zatem świadczą o ich używaniu tutaj, dokonywaniu rachunków na abaku. Prawdopodobnie oba powody ich obecności są prawdziwe, skoro są egzemplarze przedziurawione i niewyglądzone, a zarazem i takie, które po wykonaniu otworu – zapobiegającego pomyleniu liczniana z monetą – wygładzono do dalszego użytku.

Materiał numizmatyczny z Lastadii podsumować trzeba jako bogaty, urozmaicony i nietypowy.

Pokazuje zarówno losy trudnego na ogół do obserwacji marginesu obiegu monetarnego w Gdańsku (monety odrzucone), jak i tropy zjawisk dotąd nierozpoznanych a ciekawych, do przyszłego prześledzenia w źródłach pisanych (wyraźna obecność portugalska). Znakomicie wzbogaca wiedzę o późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym Gdańsku.

KATALOG

I. Monety

1. Dolne Niemcy, kraj nieokreślony, fenig, 2. połowa XVIII w.

Av. zarys prostokątnej, cztero(?)połowej tarczy herbowej ze skosem w pierwszym polu.

Rv. \\\NNI\ / \\\NDMU\ (*Pfennig Landmün[t]z*) poziomo.

Miedź, 1,32 g, 19,4 mm.

Parcela 35, kat. 3008, MAG/GN/3158.

*2. Elbląg, Kazimierz IV, fenig brakteatowy, ok. 1460-1480.

Tarcza gotycka dzielona w pas, w górnym polu krzyż wklęsły, dolne niezachowane.

Bilon, 0,09 g, 12,4 mm. PaszkiewiczPr C2.7 (?).

Parcela 36b, kat. 3053, MAG/GN/3203.

3. —, August III, szeląg 1763.

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-63.

Rv. [rozeta] / \OLID / \IVITA\ / ELBIN\ / F· [herb Elbląga] \\\ (*Solid[us] civitat[is] Elbing[ensis], F[riedrich L[u]dwig] S[t]über[er]*).

Bilon, skorodowany, 0,58 g, 15,5 mm. KS 7164.

Sondaż 3, kat. 531, MAG/GN/2999.

4. Francja, III Republika, 10 centimes 1923, men. Paryż.

Odgruzowanie, kat. 3103.

*5. Fryzja, duit 1653, men. Leeuwarden.

Av. FRI / SIA / 1653 poziomo, otoczone wieńcem.

Rv. ...NO\SCVM (*Nisi Dominus nobiscum*), dwa lwy na kartuszu pod niską, otwartą koroną.

Miedź, 1,10 g, 20,0 mm, zgięty. *Kopergeld* FRI.10.

Parcela 35b, kat. 3084, MAG/GN/3234.

*6. Fryzja Wschodnia, Fryderyk II (1744-86), 1/4 stübera 1767?, men. Aurich.

Av. monogram FR pod koroną.

Rv. niemal zupełnie zatarty, w środkowej partii słabo widoczna data 1767(?).

Miedź, 2,39 g, 19,9 mm. BfM 5140-1; Schön 18.Jh. 42.

Parcela 35d, kat. 3054, MAG/GN/3204.

*7. Fryzja Zachodnia, duit 1626, men. Enkhuizen.

Av. WEST: / FRISIÆ / I626 poziomo, wokół wieńiec laurowy.

- Rv. DE\\ORTI·ET·SP·NOS (*Deus fortitudo*) et spes nostra), dwa leopardy na tarczy w bordiurze, nakrytej mitrą.
Miedź, 1,05 g, 20,2 mm. *Kopergeld* WES.40.
Parcela 35, kat. 3105, MAG/GN/3253.
- *8. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. *KASIMIRVS:R:POLON (*Kasimirus R[ex] Polonie*), tarcza gotycka z orłem w koronie.
Rv. %MONET\\:IVIT:DANC3 (*Moneta civitatis Danicz[ik]*), tarcza gotycka z koroną i dwoma krzyżami.
Srebro, 1,03 g, 18,7 mm. KubiakPr II/1.
Parcela 35A, kat. 3060, MAG/GN/3210.
- *9. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. *KASIMRV*POLONI, tarcza gotycka z orłem, nad nią korona.
Rv. 8MO\\TA:CIVIT·DAN2, tarcza gotycka z koroną i dwoma krzyżami.
Srebro, bardzo dobrze zachowany, 1,43 g, 20,2 mm. KubiakPr II/1.
Parcela 36A, kat. 3069, MAG/GN/3219
- *10. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. \\A\\IRVS:R:POL\\, tarcza gotycka z orłem, na jej górnej krawędzi korona.
Rv. \\MONETA\\:ITA:D\\, tarcza gotycka z koroną i dwoma krzyżami.
Srebro, 0,62 g, 19,0 mm. KubiakPr II/1.
Parcela 35d, kat. 3006, MAG/GN/3156.
- *11. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. \\KASIM\\S:R:POLO\\; tarcza gotycka z orłem, na niej korona.
Rv. 8MONE\\T:DANCI, tarcza gotycka z koroną i dwoma krzyżami. Dwukrotnie wybity.
Srebro, 0,82 g, 19,7 mm. KubiakPr II/1.
Parcela 35d, kat. 3043, MAG/GN/3193.
- *12. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. \\KASIMIRVS:R:POLONI, tarcza gotycka z orłem, na jej górnej krawędzi korona.
Rv. \\MONCTA:CIVIT·DANC, tarcza gotycka z koroną i dwoma krzyżami.
Srebro, 0,64 g, 10,0 mm. KubiakPr II/1.
Parcela 35d, kat. 3009, MAG/GN/3159.
- *13. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. ...R:POLONI•, tarcza z orłem w koronie.
Rv. +MONE\\\\ANI, tarcza z koroną i dwoma krzyżami.
Srebro, 0,62 g, 19,4 mm. KubiakPr II/1.
Parcela 35d, kat. 3046, MAG/GN/3196.
- *14. Jw.**
Av. \\IMIRVS·R:POLON, tarcza z orłem, nad nią korona.
Rv. \\MONETA·C\\VIT·D\\, tarcza z koroną nad dwoma krzyżami.
Srebro, 0,98 g, 19,9 mm. KubiakPr II/3?
Parcela 36a, kat. 3078, MAG/GN/3228.
- *15. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. \\KASIMIRVS\\OLONI, tarcza półokrągła z orłem, na niej korona.
Rv. %MONETA%CVI%DANC3I, korona i dwa krzyże na tarczy półokrągłej.
Srebro, 0,89 g, 20,2 mm. KubiakPr II/7.
Parcela 35b, kat. 3073, MAG/GN/3223.
- *16. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. +\\3IMIRV..., orzeł na tarczy gotyckiej, na niej korona.
Rv. •MONETA\\VITA\\, korona i dwa krzyże na tarczy gotyckiej.
Srebro, 0,95 g, 19,4 mm. KubiakPr II/9.
Parcela 35b, kat. 3065, MAG/GN/3215.
- 17. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. \\ASIMI...I, tarcza z orłem, na niej korona.
Rv. MONETA•C..., fragment tarczy.
Srebro, złamana 1/2 monety, 0,56 g, 19,2 mm. KubiakPr II.
Parcela 35d, kat. 3056, MAG/GN/3206.
- 18. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. *K...ONIE, tarcza gotycka z orłem bez korony.
Rv. %MONETA:C...ANC3IK, korona i dwa krzyże na tarczy gotyckiej.
Srebro, złamany, 0,82 g, 22,5 mm. KubiakPr III/1.
Parcela 36b, kat. 3049, MAG/GN/3199.
- *19. —, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.**
Av. *KASIMIRVS:R:POL\\, tarcza gotycka z orłem bez korony.
Rv. %MONETA:CIVIT:D\\C3I, korona i dwa krzyże na gotyckiej tarczy.
Srebro, 1,14 g, 20,3 mm. KubiakPr III/1.
Parcela 35, kat. 3003, MAG/GN/3153.
- *20. —, Kazimierz IV, zły szeląg, schylek XV w.**
Av. \\KA3IMIRVS°REX°, orzeł na tarczy gotyckiej.
Rv. °MONETA°CIVI°DA, korona i dwa krzyże na gotyckiej tarczy. KubiakPr II/3.
Srebro, 0,969 g, 19,7 mm, zgięta.
Parcela 36b, kat. 3127, MAG/GN/3266.
- *21. —, Kazimierz IV, zły szeląg, schylek XV w.**
Av. [rozeta] KAZIMI...ON, tarcza z orłem, nad nią korona.
Rv. \\ONETCIVIT\\, korona i dwa krzyże na niedomkniętej u dołu tarczy.
Srebro, 0,69 g, 19,7 mm. KubiakPr II/9? (jak ryc. 47).
Parcela 36a, kat. 3086, MAG/GN/3236.
- *22. —, Kazimierz IV, zły szeląg, schylek XV w.**
Av. [rozeta] \\ASIMIR°\\O°, tarcza półokrągła z orłem, na niej korona.
Rv. °HON\\CI\\A°DAI, dwa krzyże pod koroną na półokrągłej tarczy.
Srebro, 1,26 g, 20,6 mm. KubiakPr II/9.
Parcela 36a, kat. 3076, MAG/GN/3226.

***23. —, Kazimierz IV, zły szeląg, schylek XV w.**

Av. ∞∞∞∞IRVS∞R∞DOVOI, tarcza półokrągła z orłem, nad nią mała ażurowa korona.

Rv. ∞ONETA∞IVITA∞∞∞, korona i dwa krzyże na tarczy gotyckiej.

Srebro, 1,27 g, 19,5 mm. KubiakPr II/9?

Parcela 36b, kat. 3023, MAG/GN/3173.

24. —, Zygmunt I, zły szeląg r.? [1524].

Av. ...G∞REX...(*Sigismund[us] D[ei] g[ratia] Rex Polo[niae]*), tarcza z orłem.

Rv. ...NSCZ... (*Civitas Danszcz*), tarcza z koroną i dwoma krzyżami.

Srebro, ułamek monety, 0,15 g. BS 201; KS 7262.

Parcela 35, kat. 3030, MAG/GN/3180.

***25. —, Zygmunt August, denar 1550.**

Av. orzeł ze zbrojnym ramieniem nad lewym (herald.) skrzydłem i koroną na szyi.

Rv. korona i dwa krzyże, z boków 5-0.

Bilon, 0,288 g, 11,2 mm. BS 405.

Parcela 35, kat. 3130, MAG/GN/3269.

26. —, Zygmunt August, denar 1555.

Av. orzeł ze zbrojnym ramieniem nad lewym (herald.) skrzydłem i koroną na szyi.

Rv. korona i dwa krzyże, z boków 5-5.

Bilon, skorodowany, ubytki, 0,19 g, 12,0 mm.

BS 409; KS 7351.

Parcela 35b, kat. 3037, MAG/GN/3187.

***27. —, Zygmunt August, denar 1558.**

Av. orzeł ze zbrojnym ramieniem nad lewym (herald.) skrzydłem i koroną na szyi.

Rv. korona i dwa krzyże, z boków 5-8.

Bilon, skorodowany, 0,17 g, 11,4 mm. BS 412;

KS 7354.

Parcela 35b, kat. 3036, MAG/GN/3186.

***28. —, Jan Kazimierz, szeląg 1657.**

Av. monogram ICR (*Ioannes Casimirus Rex*) pod koroną, z boków ∞-57.

Rv. [gwiazdka] / SOID∞ / ∞∞∞AT / ∞∞AN (*Solid[us] civitat[is] Gedan[ensis]*).

Bilon, 0,48 g, 16,3 mm. KS 7605.

Parcela 35c, kat. 3106, MAG/GN/3254.

29. —, August III, szeląg 1754.

Av. monogram A3R (*Augustus Tertius Rex*), z boków ∞-54.

Rv. * * * / SOLID / CIVI∞ / GEDA∞, niżej godło Gdańska między dwiema rozetkami.

Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,23 g, 15,8 mm. KS 7714.

Sondaż 3, kat. 538, MAG/GN/3006.

***30. —, Stanisław August, szeląg r.? [1766].**

Av. monogram SAR pod koroną (*Stanislaus Augustus Rex*).

Rv. [rozetka] / SOLID / CIVITAT / GEDAN∞ / F-L - S; korona i dwa krzyże — godło herbu Gdańska.

Bilon, 0,48 g, 14,5 mm. KS 7791.

Parcela 35b, kat. 3087, MAG/GN/3237.

***31. Inflanty, Karol XI, szeląg 1663, men. Ryga.**

Av. C∞∞LVSDG... (*Carolus D[ei] g[ratia] Rex Sueciae*), monogram CR (*Carolus Rex*) pod koroną.

Rv. ...SLIVON∞63 (*Solidus Livoni[ae]* i data), kartusz z Gryfem.

Bilon, 0,29 g, 15,1 mm. AAJ 22.

Parcela 35b, kat. 3022, MAG/GN/3172.

32. Inflanty lub Ryga, Krystyna (1632-54), szeląg, r.? [1644-54], men. Ryga.

Av. C... ..R S (*Christina Dei gratia Regina Sueciae*), pod koroną inicjał C ze Snopkiem.

Rv. ...LIDV... (*Solidus*), zarys kartusza.

Bilon, skorodowany, 0,20 g, 14,1 mm.

Parcela 35, kat. 3005, MAG/GN/3155. Nieczytelny rewers uniemożliwia rozpoznanie, czy monetę wybito w ryskiej mennicy miejskiej, czy też w królewskiej mennicy inflanckiej.

***33. Jülich-Berg, Karol Teodor (1742-1794/9), 1/2 stübera [17\]4 (1774, 1784 lub 1794), men. Düsseldorf?**

Av. *GULICH·UND·BERGISCHE·LANDMUNZ, monogram CT.

Rv. ∞ / ∞BER / ∞4 (nominał i data).

Miedź, wytarty, pocięty, 6,59 g, 21,7 mm. Schön 18.Jh. 58.

Parcela 35b, kat. 3066, MAG/GN/3216.

***34. Litwa, Jan Kazimierz, szeląg 1661, men. Ujazdów.**

Av. ∞AN - CAS·REX (*Ioan[nes] Cas[imirus] Rex*), portret króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. [mitra] SOLI·MAGD·C·LIT·1661 (*Soli[dus] Mag[ni] Duc[atus] Lit[uaniae]* i data), Pogoń ze wstęgą, niżej Ślepowron.

Miedź, 0,91 g, 16,0 mm. KS 3590.

Plac, kat. 535, MAG/GN/3003.

35. —, Jan Kazimierz, szeląg 1661?, men. Ujazdów.

Av. ...CA..., zarys portretu.

Rv. [mitra] SO∞D·MAG·DVC·LIT·1[661?], Pogoń ze wstęgą i tarczą, niżej herb Ślepowron.

Miedź, skorodowany, 0,77 g, 15,2 mm. KS 1548.

Parcela 35, kat. 3079, MAG/GN/3229.

36. —, Jan Kazimierz, szeląg [1663], men. Oliwa.

Av. IOAN -

Rv. ...LID MA..., z wyobrażenia widoczny tylko znak pod koniem (uważany za Snopek⁴⁹) i zarys Wieniawy poniżej.

Miedź, skorodowany, 0,62 g, 16,0 mm. KS 3592.

Plac, kat. 537, MAG/GN/3005.

***37. —, Jan Kazimierz, szeląg 1665, men. Wilno lub Brześć.**

⁴⁹ W sprawie domniemanego Snopka zob. B. Paszkiewicz, Monety z kościoła świętego Jana, s. 426-427

- Av. IOAN..., zarys portretu króla w prawo.
Rv. [mitra] S\GDVC·LIT·1665, Pogoń, HKPL niskie.
Miedź, 0,81 g, 15,0 mm. KS 3594.
Plac, kat. 533, MAG/GN/3001.
- 38. —, Jan Kazimierz, szeląg 1665, men. Wilno.**
Av. niewyraźne zarysy portretu.
Rv. [mitra] SOLI·MAG·DVC\1665, Pogoń, niżej HKPL wysokie.
Miedź, skorodowany, 0,51 g, 14,9 mm. KS 3594.
Parcela 35, kat. 3004, MAG/GN/3154.
- *39. —, Jan Kazimierz, szeląg 1666, men. Kowno.**
Av. IOAN - \EX, G·F·H, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. [mitra] SOL\DVCLIT1666, Pogoń ze wstęgą, niżej jelenia głowa (fragment herbu Kirszenstein).
Miedź, 1,063 g, 15,6 mm. KS 3604.
Parcela 35d, kat. 3129, MAG/GN/3268.
- *40. —, Jan Kazimierz, szeląg 1666, men. Wilno lub Brześć.**
Av. IOAN... REX, T L \, zarys portretu.
Rv. [mitra] SOL... CLIT·1666, Pogoń, niżej HKPL wysokie.
Miedź, skorodowany, 0,56 g, 15,4 mm. KS 3601.
Parcela 35d, kat. 3058, MAG/GN/3208.
- 41. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1660-66].**
Av. zarys głowy.
Rv. ...II..., fragmenty Pogoni.
Miedź, 0,64 g, 15,5 mm.
Parcela 35, kat. 3001, MAG/GN/3151.
- 42. Litwa lub Polska, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1659-66].**
Av. zarys portretu, pod nim \ L B (?).
Rv. zupełnie nieczytelny.
Miedź, 0,76 g, 14,4 mm.
Parcela 35, kat. 3121, MAG/GN/3265.
- 43. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1659-66].**
Av. ...EX, zarys głowy,
Rv. zupełnie nieczytelny.
Miedź, pogięty, 0,76 g, 14,6 mm.
Parcela 35, kat. 3011, MAG/GN/3161.
- *44. Moldawia, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg ryski królowej Krystyny, r.? [1662-64?], men. Suczawa.**
Av. CH... G R S; pod koroną C ze Snopkiem.
Rv. \OLIDVSCIVI RIG\, krzyż i dwa klucze na kartuszu.
Miedź, 0,49 g, 15,0 mm.
Parcela 35d, kat. 3099, MAG/GN/3249.
- *45. Polska, Zygmunt I, grosz 1545, men. Kraków.**
Av. SIGISMVND / PRIM·REX / POLONIE (*Sigismundus Primus*...), u góry zamknięta korona, u dołu dwie rozetki.
Rv. MONETA\GNI·POLONIE·1545 (*Moneta Regni Poloniae*), orzeł w koronie.
Srebro, 1,60 g, 23,8 mm. BS 33.
Parcela 35b, kat. 3059, MAG/GN/3209.
- **46. —, Zygmunt III, grosz fałszywy „1608”.**
Av. \IGIIDG... D L· (litery D z odwróconej puncy G), popiersie króla w koronie w prawo.
Rv. [rozetka pięciolistna] 800II:OL... G (punca G odwrócona; legenda wsteczna, lecz wykonana prawidłowymi puncami), zarys orła.
Obłamany, miedź, 0,53 g, 19,8 mm. Jak KS 780.
Parcela 35d, kat. 3098, MAG/GN/3248. Oryginalne monety tego typu bito w latach 1607-23.
- *47. —, Zygmunt III, półtorak 1623, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS\REXPMDL (*Sigis[mundus] 3 D[ei] g[ra]tia Rex P[oloniae] M[agnus] D[ux] L[ithuaniae]*), pod koroną tarcza pięciopółowa z Orłem, Pogonią i Snopkiem, niżej tarczka z trójką.
Rv. •MONE·NO (herb Sas na tarczce z trzech łuków) REGPOLO· (*Mone[ta] no[va] Reg[ni] Polon[iae]*), jabłko królewskie, na nim 24, z boków 2-3.
Srebro, 0,61 g, 19,2 mm. KS 862.
Parcela 35d, kat. 3097, MAG/GN/3247.
- *48. —, Zygmunt III, półtorak 1623, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS3DG·REXPMD\, pod koroną tarcza pięciopółowa z Orłem, Pogonią i Snopkiem, niżej tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO (herb Sas na tarczce z trzech łuków) REG*POLO*, jabłko królewskie, na nim 24, z boków 2-3.
Srebro, 0,70 g, 19,4 mm. KS 862.
Hałda, kat. 3108, MAG/GN/3256.
- *49. —, Zygmunt III, półtorak fałszywy „1629”.**
Av. SIG·3... RPMDLI, pod koroną niewyraźna tarcza.
Rv. *MONE*NO (herb Sas na tarczce z trzech łuków) ...OLO, jabłko królewskie, w nim \4, z boków 2-9.
Miedź, 0,72 g, 18,8 mm.
Parcela 35a, kat. 3067, MAG/GN/3217. Herb Sas podskarbiego Mikołaja Daniłowicza (pełnił urząd 1616-24) nie zgadza się z datą; w 1629 roku półtoraków nie wybijano wcale.
- *50. —, Jan Kazimierz, szeląg 1650, men. Bydgoszcz.**
Av. pod koroną monogram ICR (*Ioannes Casimirus Rex*), z boków 16-10, niżej godło Wieniawy, z boków C-G.
Rv. \LIDVS REGNIPOLONI BIDG (*Solidus Regni Poloni[ae] Bidgostia*), orzeł, na piersi tarcza ze Snopkiem.
Miedź, 1,53 g, 21,6 mm. KS 1542.
Odgruzowanie, kat. 3020, MAG/GN/3170.
- *51. —, Jan Kazimierz, szeląg 1660, men. Ujazdów.**

- Av. IOAN-CAS\REX, T·L·B, głowa króla w prawo.
Rv. ·SOLID\POLO\1660.
Miedź, skorodowany, 0,51 g, 15,4 mm. KS 1546.
Parcela 35, kat. 3000, MAG/GN/3150.
- 52. —, Jan Kazimierz, szeląg 1661, men. Ujazdów.**
Av. IOAN·-..., głowa króla w prawo.
Rv. SOLI·1661[rozeta], fragmenty orła.
Miedź, 0,82 g, 16,0 mm. KS 1548.
Sondaż 1, kat. 532, MAG/GN/3000.
- 53. —, Jan Kazimierz, szeląg 1663, men. Kraków.**
Av. IOAN·..., T·..., zarys portretu.
Rv. SOLID REG... ·...3?, orzeł z tarczą ze Snopkiem na piersi.
Miedź, skorodowany, 0,74 g, 15,5 mm. KS 1551.
Plac, kat. 536, MAG/GN/3004.
- 54. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1659-65], men. Ujazdów lub Kraków.**
Av. legenda nieczytelna, T L B pod zarysem portretu.
Rv. legenda nieczytelna, orzeł.
Skorodowany, 0,57 g, 14,8 mm.
Parcela 35d, kat. 3100, MAG/GN/3250.
- 55. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1659-65], men. Ujazdów lub Kraków.**
Av. IO·..., zarys portretu.
Rv. SOLID\·EGNPO\.....
Skorodowany, 0,67 g, 16,6 mm.
Parcela 35b, kat. 3031, MAG/GN/3181.
- *56. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1659-65], men. Ujazdów lub Kraków.**
Av. IOAN· - CASR\, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. SOLID·REG - POLO\, orzeł, niżej Ślepowron.
Miedź, 1,05 g, 15,6 mm.
Parcela 35, kat. 3075, MAG/GN/3225.
- 57. Pomorze(?), władca?, witten, 1. połowa XV w.**
Av. ...CIT...?, w polu nieczytelna figura.
Rv. ...OCIV... ·...V... (?), w polu nieczytelna figura.
Srebro, 0,39 g, 16,2 mm.
Parcela 35d, kat. 3014, MAG/GN/3164.
- *58. Portugalia, Jan I, real branco, 1415-33, men. Lizbona.**
Av. [+A]DIVT[ORIVM·NOSTRVN·QVI] / +FE[CI·T·CELLVM] w podwójnym otoku (tekst katolickiej mszy poprzedzający *Confiteor*: — *Adiutorium nostrum in Nomine Domini* — *Qui fecit coelum et terram*), pod koroną gotycki inicjał Y, z lewej małe L, z prawej krzyżyk.
Rv. [+IhNS DEI GRA RES PO E] (*Iohannes Dei gratia Rex Portugallie* [e]t *Algarbie*), w podwójnej ramce z czterech łuków i czterech klinów *Quinas* (pięć tarcz ułożonych w krzyż, na każdej 5 bezantów).
Bilon, 1,583 g, 23,8 mm. Vaz, Salgado J1.69.
Parcela 35d, kat. 3132, MAG/GN/3271.
- *59. —, Alfons V, ceitil, 1438-1481, men. Lizbona?**
Av. +\UMNOST, trójwieżowy zamek nad wodą.
Rv. AF\·D\·A (*Afunsus Dei gracia*), *Quinas* na tarczy, nad nią krzyżyk.
Miedź, 1,65 g, 20,5 mm, przedziurawiony (przewiercony?). Vaz, Salgado A5.133/?
Parcela 35c, kat. 3095, MAG/GN/3245.
- *60. —, Alfons V, ceitil, 1438-1481, mennica nieokreślona.**
Av. ...+CEP, trójwieżowy zamek nad wodą.
Rv. ...EX·..., *Quinas*, wokół cztery lilie.
Miedź, 1,97 g, 23,6 mm. Vaz, Salgado A5.96-97 odm.
Parcela 35d, kat. 3044, MAG/GN/3194.
- *61. —, Jan II, ceitil, 1481-95, men. Porto.**
Av. +ADIUTOR\·IN\, zamek nad wodą.
Rv. +IOANE... ·...PORT, słabo widoczny *Quinas*.
Miedź, 0,78 g, 19,8 mm. Vaz, Salgado J2.58.
Parcela 36b, kat. 3027, MAG/GN/3177.
- *62. —, Jan III, ceitil b.d. (1521-57), men. Beja.**
Av. otok niewidoczny, gruba obwódka, z zamku nad wodą widoczna lewa wieża.
Rv. ślady legendy, *Quinas*.
Miedź, skorodowany, 0,82 g, czworoboczny, max. średnica 14,5 mm. Vaz, Salgado J3.211.
Sondaż 8, kat. 539, MAG/GN/3007.
- *63. —, Jan III (1521-57)?, ceitil, men. Lizbona.**
Av. legenda nieczytelna, trójwieżowy zamek.
Rv. +... ·...R·P·A; *Quinas* widoczny fragmentarycznie.
Miedź, 0,43 g, 15,3 mm. Vaz, Salgado J3.203(?).
Parcela 35b, kat. 3052, MAG/GN/3202.
- *64. —, Sebastian I, real b.d. [1557-78], men. Lizbona.**
Av. \EBAS / TIA / NVS / ·IX.
Rv. R pod słabo widoczną koroną, z boków dwa skośne krzyże.
Miedź, silnie skorodowany, 0,81 g, 17,1 mm. Vaz, Salgado Se.91.
Parcela 35b, kat. 3107, MAG/GN/3255.
- *65. —, Sebastian I, real b.d. [1557-78], men. Lizbona.**
Av. SEBAS / TIA / NVS / I.
Rv. R pod koroną, z boków dwa skośne krzyże.
Miedź, 1,34 g, 19,3 mm. Vaz, Salgado Se.91.
Parcela 35a, warstwa 11029 (255/133/03), ip. 2277, kat. 3093, MAG/GN/3243.
- 66. Prusy, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**
Av. MAGS\·EL·PRI (*Mag[i]st[er] Michael Pri[mus]*), tarcza wielkiego mistrza.
Rv. *MON·... ·...PRV (*Moneta D[omi]norum Pru[sie]*), tarcza krzyżacka.
Srebro, klejony, 0,48 g, 21,2 mm. Voßberg 641-765.
Parcela 35b, kat. 3064, MAG/GN/3214.

***67. —, Michal K chmeister, szel g z krótkim krzy em, 1414-16.**

Av. *MAGST•MICH EL•PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *MONETA•DNORVM•PRV, tarcza krzy acka.
Srebro, 1,33 g, 19,4 mm. Vo berg 661?
Parcela 35d, kat. 3013, MAG/GN/3163.

***68. —, Michal K chmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. *MAGST•MICH EL•PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *M... ..ORVM•PRVC, tarcza krzyżacka.
Srebro, 0,92 g, 19,3 mm. Vo berg 670.
Sondaż 3, kat. 540, MAG/GN/3008.

***69. —, Michal K chmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. \MAGST\MICH EL\, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. \ONETA\DNORVM\PRV (wszystkie znaki \ odwrócone), tarcza krzyżacka.
Srebro, 1,23 g, 20,3 mm. Vo berg Art V. (nr 735-47).
Parcela 35a, kat. 3026, MAG/GN/3176.

***70. —, Michal K chmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. *MAGST\MICH      RI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *MON          PRV (wszystkie znaki \ odwrócone), tarcza krzyżacka.
Srebro, 1,09 g, 20,2 mm. Vo berg 741.
Parcela 35b, kat. 3051, MAG/GN/3201.

***71. —, Michal K chmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. *MAGST\MICH EL\PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *MONETA\DNORVM\PRV (wszystkie znaki \ odwrócone).
Srebro, 0,746 g, 20,8 mm, przedziurawiona czubkiem noża. Vo berg 741.
Parcela 36b, kat. 3131, MAG/GN/3270.

****72. —, Michal K chmeister, szeląg fałszywy z krótkim krzyżem, po 1414.**

Av. \M... ..AEL..., tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ...T;PRV, tarcza krzy acka.
Mied , przedziurawiony gwo dziem, 1,66 g, 20,3 mm.
Parcela 35c, kat. 3096, MAG/GN/3246.

***73. —, Michal K chmeister, szel g fałszywy z krótkim krzy em, po 1414.**

Av. *MAGISTM..., tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ...DNORVM\, tarcza krzy acka.
Mied , 1,04 g, 19,4 mm.
Parcela 36a, kat. 3063, MAG/GN/3213.

***74. —, Michal K chmeister, szel g fałszywy z krótkim krzy em, po 1414.**

Av. \M..., tarcza wielkiego mistrza.

Rv. M..., tarcza krzyżacka.

Miedź(?), ok. 2/3 monety, 0,51 g, 21,5 mm.
Parcela 35d, kat. 3039, MAG/GN/3189.

***75. —, Michal K chmeister(?), szeląg fałszywy z krótkim krzyżem, po 1414.**

Av. ...AEL...?, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ...MO..., tarcza krzyżacka.
Miedź, 0,829 g, 20,4 mm.
Parcela 35c, kat. 3133, MAG/GN/3272.

***76. —, mistrz nieokre ony, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16 lub ok. 1470-89.**

Av. legenda nieczytelna, tarcza wielkiego mistrza (?).

Rv. legenda nieczytelna, tarcza krzyżacka?
Bilon, 0,44 g, 18,6 mm.
Parcela 35, kat. 3029, MAG/GN/3179.

***77. —, mistrz nieokre ony, fenig brakteatowy *Krzyż grecki III*, 1416-ok. 1460.**

Av. krzyż o poszerzanych końcach ramion (widoczne dwa).
Srebro, ok. 1/2 monety, 0,05 g, ok. 14 mm.
Waschinski 222.
Parcela 35d, kat. 3042, MAG/GN/3192.

***78. —, Pawel von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1423-40.**

Av. MAGS\T8PA\VLVS\PRIM\ (*Mag[i]st[er] Paulus Prim[us]*), tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu, or el z głową heraldycznie w lewo (!).

Rv. MONE\TADN\ORVM\PRVC\, tarcza krzyżacka na długim krzyżu.
Srebro, 1,49 g, 20,5 mm. Vo berg 820 (Av.) / 822 (Rv).
Parcela 35d, kat. 3085, MAG/GN/3235.

***79. —, Pawel von Rusdorf, szel g z d ugim krzy em, 1423-40.**

Av. MAGS\T PA\VLVS\PRIM\, tarcza wielkiego mistrza na d ugim krzy u.

Rv. MONE\TADN\ORVM\PRVC\, tarcza krzy acka na d ugim krzy u.
Srebro, 1,35 g, 21,1 mm. Vo berg 822.
Parcela 35d, kat. 3010, MAG/GN/3160.

***80. —, Pawel von Rusdorf, szel g z d ugim krzy em, 1423-40.**

Av. HAGS\T PA\VL      , tarcza wielkiego mistrza na d ugim krzyżu.

Rv.                 , tarcza krzyżacka na długim krzyżu.
Srebro, 1,00 g, 20,4 mm. Vo berg 836-57.
Parcela 35, kat. 3048, MAG/GN/3198.

***81. —, Pawel von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1423-40.**

Av. HAGS\T  PA\VLVS\PRIM\, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu, nad nią po lewej kropka.

Rv. HONE\TADN\ORVM\PRVC\, tarcza krzyżacka na długim krzyżu, nad nią po lewej kropka.

- Srebro, 1,41 g, 20,4 mm. Voßberg 844.
Parcela 36B, kat. 3057, MAG/GN/3207.
- *82. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1423-40.**
Av. NAGS|T°\|LVVS|PRIM|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. HONE|TA·DN|ORVM|PRVC|, tarcza na długim krzyżu, nad nią po lewej kropka.
Srebro, 1,29 g, 21,2 mm. Voßberg 847.
Parcela 36b, kat. 3032, MAG/GN/3182.
- *83. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1423-40.**
Av. M\|S|T°PA|VLVS|PRIM|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. MON\|TA·DN|O\|V\|PRVC|, tarcza na długim krzyżu, nad tarczą z lewej kropka.
Srebro, 1,48 g, 20,6 mm. Voßberg 847.
Parcela 35d, kat. 3018, MAG/GN/3168.
- *84. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1423-40.**
Av. HAGS|T°PA|VLVS|PRIM|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. HONE|TA·DN|ORVM|PRVC[owal]|, tarcza krzyżacka na długim krzyżu, nad tarczą z lewej kulka.
Srebro, 1,49 g, 21,1 mm. Voßberg 851 odm. / 850.
Parcela 35d, kat. 3007, MAG/GN/3157.
- *85. —, Ludwik von Erlichshausen, szeląg z długim krzyżem, 1454-56, men. Malbork.**
Av. MAGS|LVDW\|PRIM| (*Mag[is]ter Ludwicus Prim[us]*), tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. \NE|TADN|OR\|VC|, tarcza krzyżacka na długim krzyżu, nad tarczą niewyraźny kwiat.
Srebro, 0,88 g, 20,0 mm. Voßberg 879-8.
Parcela 35b, kat. 3062, MAG/GN/3212.
- *86. —, Ludwik von Erlichshausen, szeląg z długim krzyżem, 1454-56, men. Malbork.**
Av. \\\|W|IVS|PRII|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. legenda nieczytelna, tarcza krzyżacka na długim krzyżu, nad tarczą niewyraźny kwiat, bity podwójnie.
Srebro, 1,35 g, 20,4 mm. Voßberg 886.
Odgruzowanie, kat. 3102, MAG/GN/3252.
- *87. —, Ludwik von Erlichshausen, zły szeląg, 1460-67, men. Królewiec.**
Av. *\\STLVDWICVSPRI, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. *MONETA\\VM|PRV, tarcza krzyżacka, negatyw Av.
Srebro, uszkodzony, 0,40 g, 19,3 mm. Voßberg 889 (?).
Parcela 36b, kat. 3024, MAG/GN/3174.
- 88. —, Henryk IV Reffle von Richtenberg, zły szeląg, 1470-77, men. Królewiec.**
Voßberg I/2-3 (z tarczką z belką na Rv.), negatyw niezachowanej monety odcisnięty w bryłkach patyny.
Parcela 35d, kat. 3050, MAG/GN/3200.
- *89. —, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg, 1477-89, men. Królewiec.**
Av. *MAGIST:MARTINVPR: (*Magist[er] Martinu[s] Pr[imus]*), tarcza wielkiego mistrza.
Rv. M MONET\\NORVMP; tarcza krzyżacka.
Bilon, 0,76 g, 20,1 mm. Voßberg 1014a odm.
Parcela 35d, kat. 3083, MAG/GN/3233.
- 90. —, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg, 1477-89, men. Królewiec.**
Av. *MAGI... NV9:P, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. M\\NETA:DNORVMMPR, tarcza krzyżacka.
Bilon, skorodowany, 0,44 g, 19,8 mm. Voßberg 1023.
Parcela 36b, kat. 3070, MAG/GN/3220.
- *91. —, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg, 1477-89, może fałszywy.**
Av. *MA|ST·M|RTINV:PRI, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. :M:MONET... PRVS, tarcza krzyżacka.
Miedź(?), 1,36 g, 19,7 mm. Voßberg I. Art (1002-71, brak tej odmiany).
Parcela 36a, kat. 3081, MAG/GN/3231.
- *92. —, Jan von Tiefen, zły szeląg, 1489-ok. 1493, men. Królewiec.**
Av. MA|GIS|IOh\|ISP (*Magis[ter] Ioh[an]nes P[ri]mus*), tarcza wielkiego mistrza na krzyżu z beret.
Rv. ♣MONETADN\\MP, tarcza krzyżacka.
Bilon, 0,76 g, 19,4 mm. Voßberg 1082.
Parcela 35a, kat. 3015, MAG/GN/3165.
- *93. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1625, men. Królewiec.**
Av. [serce z krzyżem] GEORG WILH·MAR·BR·S·R·I·E (*Georg[ius] Wilh[elmus] Mar[chio] B[randenburgiae] S[acri] R[omani] I[mperii] E[lector]*), Orzeł z S w koronie na piersi.
Rv. +SOLIDVS PR-\\SSIAE\1625, inicjały GW w enklawie, niżej tarcza z herbem Zollern.
Bilon, 0,31 g, 15,7 mm. BftM 1473 odm.
Parcela 35d, kat. 3074, MAG/GN/3224.
- *94. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1671, men. Królewiec.**
Av. poziomo FWC (*Friedrich Wilhelm Churfuerst*), pod napis podłożone berło pod czapką elektorską.
Rv. [rozetka] / SOLID / \\RUSSIAE / DUCALIS / 1671 (*Solid[us] Prussiae Ducalis*).
Bilon, wyszczerbiony, 0,57 g, 15,9 mm. BftM 1671.
Parcela 36b, kat. 3019, MAG/GN/3169.
- *95. —, Fryderyk Wilhelm III, trojak (Düttchen) 1802, men. Berlin.**
Av. FRID·WILHELM·III BORUSS·REX (*Fridericus Wilhelmus III Borussorum Rex*), popiersie króla w mundurze i w peruce w lewo.

- Rv. MON·ARGENT· (*Moneta argentea*), orzeł wzlatający, niżej III / \8-02 / A.
Bilon, 1,08 g, 18,4 mm. AKS 36.
Parcela 35b, kat. 3088, MAG/GN/3238.
- *96. —, Fryderyk Wilhelm III, trojak (*Düttchen*) fałszywy, r.? [1800-1821].**
Av. ...III BORU..., zarys popiersia króla w peruce w lewo.
Rv. ...GENT, zarys wzlatającego orła.
Miedź, 1,35 g, 18,0 mm. AKS 36.
Odgruzowanie, kat. 3104.
- 97. —, Fryderyk Wilhelm III, 4 fenigi r.? [1821-39].**
Av. ...E..., zarys tarczy herbowej pod koroną.
Rv. zupełnie wytarty.
Miedź, 5,68 g, 25,0 mm. AKS 32.
Parcela 35, kat. 3002, MAG/GN/3152.
- *98. Prusy szwedzkie, Krystyna, półtorak 1635 (?), men. Elbląg.**
Av. \RISDG-REGSVE (*Christina D[ei] g[ratia] Reg[ina] Sue[ciae]*), pod koroną tarcza herbowa ze skwadrowanymi Trzema Koronami i Lwem, w polu sercowym Snopek, niżej w tarczce cyfra 3.
Rv. MON NO-REG SVE (*Mon[eta] no[va] Reg[ni] Sue[ciae]*), jabłko panowania, w nim 24, z boków data \-5?
Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,24 g, 18,9 mm. KS 9651; AAJ 12a.
Parcela 35d, kat. 3017, MAG/GN/3167.
- *99. Reckheim, baronia, Ferdynand d'Aspremont-Lynden (1636-1665)?, gigot (duit), b.d. [ok. 1650], men. Reckheim.**
Av. w tulipanowym wieńcu · / TRAN / MOESA / ·A·R[?] (*Trans Moesa ad Reckum*).
Rv. w tulipanowym wieńcu nieczytelna tarcza.
Miedź, 0,48 g, 17,4 mm. *Kopergeld* REC.28.K.
Hałda, kat. 534, MAG/GN/3002.
- 100. Ryga, Zygmunt III, szeląg, r.? [1588-1609].**
Av. legenda nieczytelna, pod koroną inicjał S, na nim tarczka ze Snopkiem.
Rv. [lilia?]SO... IVI... (*Solidus civitatis Rigensis*), na kartuszu z palmętą u dołu dwa klucze i krzyż. Skorodowany, pogięty, 0,37 g, 16,8 mm. Kop. I.
Parcela 35d, kat. 3071, MAG/GN/3221.
- *101. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1632.**
Av. \ST\DO-L'D'G'REX·S (*Gust[avus] Ado[lphus] D[ei] G[ratia] Rex S[ueciae]*); pod koroną inicjały GA w enklawie, niżej tarczka ze Snopkiem.
Rv. SOLIDVS·C\NSIS·3⁻², zwieńczony palmętą kartusz z dwoma kluczami i krzyżykiem; stempel przesunięty w dół, poza nim dwie kulki i otoku sąsiedniego stempla: ...VI...
Bilon, 0,51 g, 15,5 mm. AAJ 24.
Parcela 35b, kat. 3016, MAG/GN/3166.
- *102. —, Gustaw II Adolf, szeląg fałszywy, r.? (po 1621).**
Av. ślady legendy, inicjały GA w enklawie.
Rv. ślady legendy, zarys kartusza herbowego.
Miedź, 0,66 g, 16,9 mm.
Parcela 35c, kat. 3109, MAG/GN/3257.
- *103. —, Krystyna, szeląg 1638? [1635-9].**
Av. CHRISTINADGDRS (*Christina D[ei] g[ratia] d[esigna] R[egina] S[ueciae]*), pod koroną inicjał C i Snopek.
Rv. [kwiat] SOLIDVS·CRIGENSIS38(?), krzyż i dwa klucze na kartuszu.
Bilon, 0,307 g, 15,4 mm. AAJ 57.
Parcela 35d, kat. 3128, MAG/GN/3267.
- **104. Rzym, Konstancjusz II (Konstancjusz Galus Cezar), AE2 (15 III 351 - koniec 354 lub 6 XI 355), men. Antiochia lub Heraklea.**
Av. [DNCON]STAN[TIVSNOBC] (*D[ominus] n[oster] Constantius nob[ilis] c[ae]sar*), popiersie w draperii, bez diademu, w prawo.
Rv. [FELTE]MPRE-PAR[ATIO] (*Fel[icitium] tem[p]orum reparatio*), żołnierz (Virtus?) w hełmie w lewo, z tarczą w lewej, włócznią w prawej ręce, uderza w leżącego u stóp jeźdźca, z lewej S, znak mennicy u dołu niewidoczny.
Brąz, 3,66 g, 19,6 mm. RIC VIII, Her. 89 lub Ant. 151.
Parcela 36b, kat. 3033 MAG/GN/3183.
- *105. Szkocja, Jakub III, pens *Crux pellit*, ok. 1475-82, men. Edynburg — lub naśladownictwo flamandzkie, przełom XV/XVI w.**
Av. IACOBVS·DEI·GRA·REX, jabłko królewskie z obręczą wygiętą do góry i rozetą pośrodku.
Rv. +CRVX·PELL·T·OIE8CRIM8 (*Crux pellit o[mn]e crim[en]*, Prudentius, *Ante somnum*); krzyż łaciński w czwórliściu, dwukrotnie wybity.
Miedź, 1,22 g, 21,3 mm. Macdonald III; Spink 5311.
Parcela 36b, kat. 3034, MAG/GN/3184.
- 106. Szwecja, Krystyna, 1/4 öre 1642, men. Säter.**
Av. C R S (*Christina Regina Sueciae*) między trzema koronami, u dołu trzy rozety.
Rv. tarcza herbowa, na niej korona, u góry data \-2, z boków nominał \ - O\.
Silnie skorodowana, miedź, 5,48 g, 28,6 mm. AAH 129.
Parcela 35d, kat. 3072, MAG/GN/3222.
- *107. Śląsk, Ludwik II, półgrosz 1523, men. Świdnica.**
Av. +LVDOVICVS·R·VN·ET·BO (*Ludovicus R[ex] Un[garie] et Bo[emie]*), orzeł w koronie.
Rv. +CIVITAS·SWIENICISZ3, korona otwarta.
Srebro, 0,92 g, 18,2 mm. Fbg CDS 718a.
Parcela 35c, kat. 3111, MAG/GN/3259.
- *108. —, Ludwik II, półgrosz 1526 [bite 1526-28].**
Av. +\VICVS·R·VI·ET·BO, orzeł w koronie.

Rv. +CIVITAS°SWIEII\526, korona otwarta.

Srebro, 0,90 g, 18,0 mm. Fbg CDS 721h/g.

Parcela 35c, kat. 3110, MAG/GN/3258.

***109. Toruń, Jan Kazimierz, szeląg 1668.**

Av. monogram ICR (*Ioannes Casimirus Rex*) pod koroną, z boków 16-68.

Rv. SOLI... / CIVITA... / THORVN / * · (Solid[us] civitat[is] Thorun[ensis]).

Bilon, ułamany, ok. 3/5 monety, 0,37 g, 15,8 mm. KS 8310.

Hałda, kat. 530, MAG/GN/2998.

***110. Tyrol, Ferdynand Karol (regencja Klaudii Medycejskiej), 3 krajcary 1645, men. Hall.**

Av. FERDIN CAROL·D·G·ARCHID·AV· (*Ferdinandus Carolus D[omi]ni g[ra]tia Archidux Austriae*), popiersie arcyksięcia w mitrze i kołnierzu wyłożonym na zbroję, z boków 16-45.

Rv. [rozeta]DVX·BVRGVND·COM·TYROLIS (*Dux Burgundiae Comes Tyrolis*), dwie tarcze, z belką i koronowanym orłem, u góry pięciolistna rozeta, u dołu cyfra 3 w obwódce.

Srebro, 0,78 g, 20,5 mm. Moser, Tursky 496.

Plac, kat. 541, MAG/GN/3009.

111. Nieokreślona zupełnie zniszczona moneta, prawdopodobnie fałszywy mały szeląg miedziany, polski lub litewski, Jana Kazimierza, dwukrotnie przedziurawiony gwoździem, po 1660.

Miedź, 0,35 g, 16,1 mm.

Parcela 35d, kat. 3123.

112. Nieokreślona zniszczona moneta, XVIII-początek XIX w., przedziurawiona nożem.

Miedź, 1,74 g, 20,3 mm.

Parcela 35b, kat. 3122.

II. Żetony i liczmany

****113. Francja?, dewocyjna imitacja monety, 2. połowa XV w.**

Av. +PATER·NOSTER+QVIES8IICELIS·SA (*Pater noster qui es in celis sanctificetur nomen tuum*) — Mt 6:9, postać męska w zamkniętej koronie siedzi na majestacie, z mieczem na prawym ramieniu.

Rv. \SERERE·MEIDEVS8SECV\DVM (*Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam Tuam*) — Ps. 50:3, krzyż kwiecisty w obwódce w kształcie czterech oślich grzbietów, w kątach obwódki cztery otwarte korony.

Stop cynowo-ołowiany (?), 1,84 g, 28,1 mm, znaleziony w stanie zgiętym w 4.

Parcela 35d, kat. 3035, MAG/GN/3185.

***114. Gdańsk(?), żeton ołowiany, żebraczy(?), 1. połowa XVI w.**

Av. \IE·ECHT·SO·GET·DIRS·W\, popiersie mężczyzny w hełmie (?) i płaszczu zarzuconym na zbroję w prawo, przed nim zawieszony miecz sztychem w górę.

Rv. \H\ICHT·SO·HASTV·BROT (jako znaki interpunkcyjne po obu stronach małe kliny), popiersie mężczyzny w koronie promienistej i płaszczu w lewo. Ołów(?), 2,36 g, 20,3 mm.

Parcela 35b, kat. 3038, MAG/GN/3188.

***115. Norymberga, liczman, 1. połowa XV w.**

Av. +I·VTVI+RVIRITVI+RIV·+, półpostać biskupa na wprost, z mieczem w prawej i pastorałem w lewej ręce, w mitrze i aureoli, z boków gwiazdy.

Rv. AVXVU\WAVAXVAVXVAVXV, tarcza gotycka, 1 — siedzący lew, 2, 3 — skośna szachownica, 4 — lilia.

Otwór przystosowujący do zawieszania, mosiądz, 3,29 g, 25,6 mm. Mitchiner nie zna.

Parcela 36b, kat. 3040, MAG/GN/3190.

***116. — (?), liczman, XV w.**

Av. RCOC\IOCRCO..., trzy lilie w roztrój, między nimi trzy rozety, każda flankowana dwiema grupami trzech punktów.

Rv. CBOLBOBC\OBLBOBCBOX\LBOBLBO, krzyż liliowaty z losange pośrodku, w kątach ukoronowane i flankowane dwoma pierścieniami litery R. Mosiądz, przedziurawiony gwoździem, pogięty, 2,05 g, 29,7 mm.

Parcela 35d, kat. 3047, MAG/GN/3197.

***117. — (?), liczman, ok. połowy XV w.**

Av. [lilia] V [lilia] V [lilia] V [lilia] V [lilia] V [lilia] V [lilia] V [lilia] V (litera L przewrócona), glob z krzyżem, z boków dwa krzyże i dwie grupy trzech kulek, całość obwiedziona czwórliściem, w którego kątach pierścienie.

Rv. krzyż ze splecionego sznura, w jego kątach pojedyncze rozety, wokół ornament arkadkowy.

Mosiądz, 1,94 g, 27,2 mm, przedziurawiony gwoździem u góry, niegładzony.

Parcela 35d, kat. 3055, MAG/GN/3205.

***118. —, liczman anonimowy, czasy Fryderyka III (1440-93)?**

Av. BEOLERBEORBEORBEOR\GB\REO, w ramce z 3 łuków i 3 kątów tarcza z czteropolowym „herbem”: 1 — korona, 2 — litera n, 3 — skośna szachownica bawarska, 4 — nieczytelne.

Rv. ROBE\OBEROBEROBEROBE [znak inicjalny w postaci kwiatu między dwiema kulkami], trzy kwiatony w roztrój, trzy rozety.

Mosiądz, 1,43 g, 24,5 mm. Mitchiner nie zna⁵⁰.

Parcela 36a, kat. 3077, MAG/GN/3227.

⁵⁰ M. Mitchiner (*Jetons, Medalets & Tokens*. vol. I, *The Medieval Period and Nuremberg*, London 1988, s. 336) wykazuje zbliżone żetony herbowe lub pseudoherbowe, m.in. z elementami bawarskimi, które datuje na czasy Fryderyka III.

***119. —, liczman anonimowy, 2. połowa XV w.**

Av. Baranek Paschalny w lewo.

Rv. legenda nieczytelna, lekko zaokrąglona tarcza z lilią. Dwa otwory (jak do naszywania na ubranie). Mosiądz, 0,70 g, 20,7 mm. Mitchiner 1014 v. Parcela 36b, kat. 3045, MAG/GN/3195.

***120. —, liczman anonimowy, 2. połowa XV w.**

Av. tańcząca postać męska *l'homme sylvestre* w lewo, z kwitnącymi wiciami w dłoniach.

Rv. otwarta korona królewska, z obręczą widoczną perspektywie od spodu, kwiatonami w kształcie heraldycznych lilii, między nimi L (obrócone) i A z górną poprzeczką, wokół dwie kwitnące wici.

Mosiądz, 1,31 g, 21,6 mm. Mitchiner 976-7 Av.

Parcela 35d, kat. 3012, MAG/GN/3162.

***121. —, liczman anonimowy, 4. ćwierć XV-początek XVI w.**

Av. lew wspięty w lewo otoczony 6 pierścieniami.

Rv. pod szeroką, kwiatną koroną 3 lilie w tarczy hiszpańskiej; z boków 5- i 6-listna rozetka z kółek oraz 4 luźne kółka.

Mosiądz, 1,31 g, 22,9 mm. Podobny do Mitchiner 974-5.

Parcela 35d, kat. 3021, MAG/GN/3171. Mitchiner datuje na czasy Zygmunta Luksemburskiego — moim zdaniem zbyt wcześnie, a odmiana obecna późniejsza jest od znanych Mitchinerowi okazów z Londynu. Kształt korony byłby w sztuce polskiej charakterystyczny dla przełomu XV/XVI w., lecz w Norymberdze może być nieco wcześniejszy: 4. ćwierć XV w.?

***122. —, liczman anonimowy, ok. 1490–1. ćwierć XVI w.**

Av. VIIGNDVIIIOBNDBIIGVNOBERV\, koga w lewo, na maszcie litera G.

Rv. [FII]OAROIIFAROIIFAROIIFARI, w kwadratowej skośnej tarczy cztery lilie, w polu przy bokach tarczy po rozetce i 2 pierścieniach.

Mosiądz, 1,79 g, 25,1 mm. Mitchiner 1155 odm. Parcela 36b, kat. 3089, MAG/GN/3239.

***123. — (?), liczman, 2. połowa XV-początek XVI w.**

Av. ICOOCOOC\OCOOCOOCO\, koga pod żaglem w prawo, na kasztelu rufowym schematyczne popiersie, na dziobie proporzec, na szczycie masztu leżąca litera G, pod statkiem dwa łuki i trójliść.

Rv. LEBLEB\EBLEBLEB\BLEB odśrodkowo, z odwróconym E; w polu krzyż liliowy, w jego kątach trójliść, rozeta i dwa pierścienie.

Mosiądz, przedziurawiony gwoździem przy krawędzi, następnie zagładzony, pęknięty, 0,99 g, 24,2 mm.

Parcela 36b, kat. 3061, MAG/GN/3211.

***124. —, liczman, ok. 1500-1525.**

Av. legenda nieczytelna, tarcza gotycka z trzema liliami.

Rv. legenda nieczytelna, jabłko panowania w obwódce z trzech łuków i trzech kątów.

Mosiądz, skorodowany, 0,42 g, 21,5 mm. Mitchiner 1082-92.

Parcela 35c, kat. 3068, MAG/GN/3218.

***125. —, liczman anonimowy, ok. 1525.**

Av. BEOLE%NGONE%BENEGO%NEOLE%, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów.

Rv. LEONEOLVVEOLEOLEOLEOL, koga w lewo, na maszcie litera G.

Mosiądz, z boku przewiercony otwór, 2,57 g, 26,8 mm. Zbliżony do Mitchiner 1187-8.

Parcela 36a, kat. 3082, MAG/GN/3232.

***126. —, liczman anonimowy *Glob/rozeta*, 1. połowa XVI w.**

Av. [rozeta]AVBKNOAVBKIN\BK\O, róża, wokół 3 lilie i 3 korony.

Rv. %FNBVFGFNBVFOFNB\B, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów.

Mosiądz, przedziurawiony, 0,74 g, 22,0 mm.

Podobny do Mitchiner 1237-47.

Parcela 35c, kat. 3094, MAG/GN/3244.

***127. —, liczman anonimowy *Glob/rozeta*, 1. połowa XVI w.**

Av. [rozeta] MON\M\MONO\DDD (uncjalne), pięciolistna rozeta, wokół trzy lilie i trzy korony, każda zwieńczona trzema pierścieniami.

Rv. \OEB:... ..EO:ENO\, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów, na zewnątrz której 6 pierścieni.

Mosiądz, pogięty, przedziurawiony gwoździem i niezagładzony, 1,85 g, 24,6 mm. Mitchiner 1248.

Parcela 35, kat. 3041, MAG/GN/3191.

***128. —, liczman anonimowy, 1. połowa XVI w.**

Av. *VODDE... ..RDEN, figura nieczytelna.

Rv. \VR\OREM\VEI\DDDD\, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów.

Mosiądz, silnie skorodowany, 0,40 g, 22,3 mm.

Mitchiner 1190-1226, seria *Duży glob*.

Parcela 35c, kat. 3080, MAG/GN/3230.

***129. Tournai, liczman anonimowy, XV w.**

Av. [trzy pierścienie]AVEMARIA\ACIAP, tarcza gotycka z trzema liliami, figury wokół niej nieczytelne.

Rv. O - O - O - \, krzyż liliowy w czwórliściu.

Mosiądz, 3,44 g, 24,5 mm. Mitchiner 688.

Parcela 36b, kat. 3090, MAG/GN/3240.

***130. Norymberga, liczman anonimowy, XV w. (2. połowa?)**

Av. [rozeta między dwoma fleuronami]AV\ARIA-[fleuron]GRACIAV, wieża z trzema wieżyczkami.

Rv. M R A ?, każda litera flankowana rozetkami, długi krzyż liliowaty.

Mosiądz, 2,12 g, 31,5 mm. Mitchiner nie zna.

Parcela 35d, kat. 3025, MAG/GN/3175.

***131. —, Hans Lauffer I (1607-32), liczman z imieniem Henryka IV króla Francji, „1607” (zapewne nieco późniejszy).**

Av. HENRICUS\\\FRANCORAMETNAVAR\\REX·M·D·C·VII (*Henricus [Dei gratia] Francorum et Navar[rae] Rex, MDCVII*), pod koroną tarczy Francji i Nawarry, niżej ukoronowane H na gałązkach lauru, otoczone dwoma łańcuchami orderowymi.

Rv. [czterolistna rozetka] VVLTV·QVO·GO·ELVM·[czterolistna rozetka] (*[Olli subridens hominum sator, atque //] Vultu, quo coelum, [tempestatesque serenat]*, Wergiliusz, *Eneida*, I:259), antykizowane popiersie króla w wieńcu w lewo, w odcinku sygnatura ·H·LAVF·.

Mosiądz, u góry wywiercony otwór do zawieszania, 2,77 g, 28,1 mm. Jak Mitchiner 1647, lecz inny emitent; Feuarent⁵¹ 11906.

Odgruzowanie, kat. 3101, MAG/GN/3251.

***132. Tournai?, liczman anonimowy, XV w.**

Av. ornament z liści w otoku, kwadrat z liliami i gwiazdkami, ślady poprzednio wybitego, innego stempla (typu „Wenus”?).

Rv. duży krzyż liliowaty, w kątach nieczytelne figury.

Mosiądz, wybity gwoździem i zagładzony otwór, 1,40 g, 27,9 mm. Mitchiner?

Parcela 35d, kat. 3028, MAG/GN/3178.

133. Zespół dwóch liczmanów, parcela 35d.

***133a. Flandria lub Brabancja?, liczman, początek XV w.?**

Av. litera E na przemian z gwiazdką wielokrotnie powtórzona, hełm z pawim pióropuszem.

Rv. [rozetka]BA\\[rozetka]BABS[rozetka]BAS (pseudolegenda), korona nad nieczytelną figurą, w polu ornamenty z pierścieni.

Mosiądz, 1,34 g, 25,5 mm. Ślady wycinania krążka wykrojnikiem.

Kat. 3092, MAG/GN/3242.

***133b. Tournai, liczman anonimowy, 1. połowa XV w.**

Av. \\AVEMARIA[lilia]G\\ACIAPL\\ (*Ave Maria gratia plena*), tarcza gotycka z trzema liliami, figury wokół niej nieczytelne.

Rv. M-\\-M-\\, krzyż liliowaty w czwórliściu.

Mosiądz, w środku wybity gwoździem otwór, 1,89 g, 26,2 mm. Mitchiner 665.

Kat. 3091, MAG/GN/3241.

⁵¹ *Non vidi.*

7. Wyspa Spichrzów, 2004

Badania Zbigniewa Borcowskiego w 2004 roku na Wyspie Spichrzów, w północnej pierzei środkowego odcinka ul. Stągiewnej, między ulicami Chmielną i Ciesielską, przyniosły 19 monet (SAZ 255/020/041). Spośród wszystkich badanych spichlerzy najobfitszy i najbardziej urozmaicony materiał znaleziono w Małym Zegarze (ul. Stągiewna 28; dziewięć monet). Wyróżnia się też spichlerz Obligacja (sześć) – a zatem dwie sąsiadujące ze sobą parcele między ulicami Ciesielską i Stągiewną.

Poza jedną monetą z końca XIX wieku, pozostałe pochodzą z wieku XIV. Są to monety bite od około 1300 do 1382 roku, ze zdecydowaną przewagą lat około 1364-82, czyli okresu od wprowadzenia reformy groszowej wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode do końca rządów tego mistrza. Jest to – z jednym wyjątkiem – rozkład czasowy materiału analogiczny do obserwowanego w większości badanych wcześniej spichlerzy, związany najprawdopodobniej z początkiem zagospodarowania tego terenu w latach czterdziestych i jego zamknięciem na przełomie XIV i XV wieku⁵². Zwraca uwagę, że nie ma zdawkowych monet pruskich, brakteatowych fenigów, z czasów, gdy (od 1364 roku) w obiegu monetarnym istniały większe od nich jednostki. Przeważają, podobnie jak we wcześniej badanych spichlerzach, krzyżackie fircheny, monety wprowadzone nieduże, ale należące do kategorii pieniądza pełnowartościowego. Należy też zauważyć, że wszystkie monety wybite przed 1364 rokiem oraz jedyny odważnik, który można ze znacznym prawdopodobieństwem datować na ten sam czas, zostały znalezione na obszarze spichlerza Mały Zegar, co świadczy, że znajdował się tutaj jakiś starszy od innych obiekt. Tu też znaleziono denar Paderborn, jedyną monetę wyraźnie wcześniejszą od czasu zagospodarowania Wyspy Spichrzów, wybitą przed 1307 r. Nie wydaje się jednak, by wskazywała ona na tak wczesną działalność handlową na tym obszarze, gdyż jest silnie zniszczona. Można się domyślać, że trafiła do ziemi już jako przestarzała, wtedy, kiedy i inne najstarsze monety z Małego Zegara, tzn. w latach trzydziestych XIV wieku, i tak zatem wyjątkowo wcześnie.

Interesująco wygląda pochodzenie znalezionych monet. Oprócz okazów miejscowych, wybitych w mennicach Zakonu Krzyżackiego i z reguły dominujących w Gdańsku w warstwach sprzed 1466 roku, mamy też monety obce. Wspomniany powyżej denar biskupstwa Paderborn wybity został w War-

burgu, głównej mennicy tego dominium, działającej przez około stulecie po 1230 roku⁵³. Denar ten należał do kręgu mennictwa kolońskiego, który w zasadzie nie jest reprezentowany w znaleziskach współczesnych w Polsce. Znany jest tylko z dużego skarbu z miejscowości Laski w Ziemi Sternberskiej, ówczesnej Brandenburgii, ukrytego po 1298 roku⁵⁴. Okaz gdański został zgięty, zatem prawdopodobnie celowo wyeliminowany. Miedziany denar duński z okresu inflacji związanej z wojną domową (tzw. *borgerkrigsmønt*), to moneta w zasadzie wewnętrzna, pozbawiona realnej wartości. W owym czasie w Europie łacińskiej moneta miedziana była pełnym wyjątkiem, gdyż nie mieściła się w doktrynie monetarnej epoki⁵⁵, i można wykluczyć, by denar ten miał jakiegokolwiek użytkowe znaczenie w Gdańsku. Od niedawna wprowadzie podobne monety są rejestrowane w granicach dzisiejszej Polski (zamek Rogowiec pod Wałbrzychem, Kołobrzeg⁵⁶), ale niewątpliwie nie miały one związku z wymianą handlową, lecz z wędrówkami osób. Podobnie więc należy interpretować okaz znaleziony w Gdańsku, tym bardziej, że kontakty osobiste z Danią nie są tutaj niczym zaskakującym, a we wcześniejszych badaniach Gdańska wystąpiło kilka pojedynczych, również inflacyjnych, monet duńskich z XV wieku. Rzecz ciekawa, że dopiero teraz po raz pierwszy zarejestrowano w Gdańsku podstawową monetę Hanzy w XIV wieku: *gote* z Visby na Gotlandii (spichlerz Duża Jerozolima). Późniejsze badania przyniosły dalsze monety tego nominału i dalsze denary duńskie z czasów wojny domowej.

Zwracają też uwagę fałszyfikaty, których – na tle niedużego zestawu monet – jest stosunkowo wiele, bo trzy. Są to: firchen i półskojec Winrycha von Kniprode (oba zgięte) oraz szeląg nierozpoznanego mistrza (spichlerze: Obligacja i Ryba Miecz). Ta ostatnia moneta najprawdopodobniej również pochodzi z czasów Winrycha, późniejszych bowiem monet krzyżackich w badanym sektorze wyspy w ogóle nie znaleziono. Także inne znalezione monety mogły być ówczynie potraktowane jako fałszywe: wskazuje na to zgięcie feniga westfal-

⁵³ P. Berghaus, *Kleine Paderborner Münzgeschichte*, Paderborn 1969, s. 5; idem, *Kölner und Paderborner Münzstätten des 13. Jahrhunderts in Westfalen*, [in:] *Festschrift Hermann Aubin zum 80. Geburtstag*, Wiesbaden b.r., s. 135.

⁵⁴ S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146–1500. Inwentarz*, Poznań 1998, nr 72.

⁵⁵ R. Kiersnowski, *Pradzieje grosza*, Warszawa 1975, s. 282.

⁵⁶ S. Kubiak, *Znaleziska monet*, nr 348, 413/II.

⁵² B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993-1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 479-542.

skiego ze spichlerza Mały Zegar. Nie ma zaś śladów celowej destrukcji na miedzianym denarze duńskim, choć z pewnością nie był on akceptowany w obiegu monetarnym Gdańska. Można więc stwierdzić, mimo niewielkiej liczebności materiału, że widoczny w nim udział mają monety intencjonalnie eliminowane z obiegu.

W porównaniu z materiałem z wcześniejszych badań zastanawia brak liczmanów. We wcześniej badanych spichlerzach były one pozostałościami obliczeń rachunkowych, dokonywanych przy transakcjach różnego (raczej jednak wyższego niż codzienne zakupy) rzędu. Tutaj – jakby zamiast nich – są odważniki, m.in. do monet złotych.

Materiał numizmatyczny z przebadanego obecnie sektora Wyspy Spichrzów, choć niezbyt obfity, stanowi wyraziste świadectwo kształtowania się funkcji tego fragmentu miasta i jego kontaktów gospodarczych.

KATALOG

Spichlerz Duża Jerozolima (ul. Ciesielska 1)

****1. Gotlandia, gote, ok. 1340-1361 (lub nieco później), men. Visby.**

Av. ETACI , Drzewo Życia (przypuszczalnie bez dodatkowych znaków).

Rv. NCIS , Baranek Boży bez nimbu.

Srebro, silnie wytarty, 0,92 g, 18,2 mm. Hauberg/Jonsson Ia.

Wykop A i przekop, warstwa 2095, 6 XII 2004, ip. 644, kat. 2720, MAG/GN/3349.

Spichlerze Mała Jerozolima i Kozioróżec (ul. Ciesielska 2)

***2. Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364-79, men. Toruń.**

Av. $\text{TA}^{\circ}\text{DOMINORVM}^{\circ}\text{PRVSSIE}$, tarcza wielkiego mistrza w sześcioliściu.

Rv. $\text{HONOR}^{\circ}\text{MAGRI}^{\circ}\text{IVDICIVM}^{\circ}\text{DILIGIT}$, krzyż liliowaty w czwórliściu, między łukami V.

Srebro, wytarty, 1,74 g, 25,3 mm. Voßberg 114 odm.(?).

Wykop B, warstwa 847, 21 IX 2004, ip. 372, kat. 2711, MAG/GN/3342.

Spichlerz Obligacja (ul. Ciesielska 4-4a)

***3. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. $\text{MAGISTER}^{\circ}\text{GENE}^{\circ}\text{LIS}$, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. $\text{DOM}^{\circ}\text{RVM}^{\circ}\text{PRVSSIE}$, krzyż równoramienny.

Srebro, 0,43 g, 15,8 mm. Voßberg 121.

Warstwa 100, ip. 3, kat. 2701, MAG/GN/3333..

4. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. $\text{MAGIST}^{\circ}\text{ERALIS}$, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. $\text{DOMINORVM}^{\circ}\text{IE}$, krzyż równoramienny. Srebro, nieco wytarty, ubytki, 0,32 g, 16,6 mm.

Voßberg 120.

Warstwa 103, ip. 17, kat. 2702, MAG/GN/3334.

***5. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. $\text{MAGISTER}^{\circ}\text{GENERALIS}$, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. $\text{DOMINORVM}^{\circ}\text{PRVSSIE}$, krzyż równoramienny.

Srebro, nieco wytarty, 0,61 g, 16,2 mm. Voßberg 121.

Wykop 1, warstwa 76, 3 IX 2004, ip. 209, kat. 2705, MAG/GN/3337.

***6. —, Winrych von Kniprode, półskojec fałszywy, po 1364.**

Av. $\text{MONETA}^{\circ}\text{DOMINORVM}^{\circ}\text{PRVSSIE}$, tarcza wielkiego mistrza w sześcioliściu.

Rv. $\text{HONOR}^{\circ}\text{MAGRI}^{\circ}\text{IVDICIVM}^{\circ}\text{DILIGIT}$, krzyż liliowaty w czwórliściu, między łukami V, tło chropowate (równoległe rysy).

Biały metal, odlew, 2,78 g, 26,0 mm, był zgięty. Zestawienie znaków interpunkcyjnych nieznane Voßbergowi ani Bahrfeldtowi.

Podczyszczanie, 14 XII 2004, ip. 656, kat. 2721, MAG/GN/3350.

***7. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-2, men. Toruń.**

Av. $\text{MAGST}^{\circ}\text{WYNRIC}^{\circ}\text{PRIMS}$, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. $\text{MONETA}^{\circ}\text{DNORVM}^{\circ}\text{PRVCI}$, tarcza z krzyżem. Srebro, 1,43 g, 21,2 mm. Voßberg 133.

Wykop 1, warstwa 26, ip. 87, kat. 2704, MAG/GN/3336.

***8. —, mistrz?, szeląg fałszywy z krótkim krzyżem, 1380-1416.**

Av. legenda nieczytelna, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. legenda nieczytelna, tarcza z krzyżem.

Ciemny metal, 0,54 g, 19,8 mm, silnie skorodowany. Wykop 1, warstwa 26, ip. 84, kat. 2703, MAG/GN/3335.

Spichlerz Mały Zegar (ul. Stągiewna 28)

***9. Dania, Waldemar III, denar (penning), men. Roskilde, ok. 1328-30.**

Av. dwa półksiężyce nad belką.

Rv. krzyż łaciński, w dolnej partii nieczytelny.

Miedź, skorodowany, 0,83 g, 15,5 mm. MB 554; GH II:9.

Warstwa 275, 8 IX 2004, ip. 313, kat. 2708, MAG/GN/3340.

****10. Paderborn, biskupstwo, Otto von Rietberg (1277–1307), fenig, men. Warburg.**

Av. OTTO..., półpostać biskupa w dwurożnej infule na wprost, w prawej dłoni krzyż z proporcem, w lewej ewangeliarz.

Rv. legenda nieczytelna, między dwiema oblanowanymi wieżami trójkątny szczyt, pod nim duża lilia.

Srebro, wytarty, zgięty, 0,81 g, 17,1 mm. Weingärtner 57.

Warstwa 277, 15 IX 2004, ip. 412, kat. 2712, MAG/GN/3343.

***11. Prusy, fenig brakteatowy typu Korona II, ok. 1337/8–ok. 1345.**

Korona, obręcz wygięta, z trzema zagłębieniami, boczne sterczyńy lekko wygięte, pośrodku krzyż grecki.

Srebro, drobne ubytki, 0,11 g, 14,3 mm. Waschinski 141.

Warstwa 291, 20 IX 2004, ip. 418, kat. 2714, MAG/GN/3345.

***12. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79.**

Av. +MAGISTER*GENERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMINORVM*PRVSSIE, krzyż równoramienny.

Srebro, 0,52 g, 17,5 mm. Voßberg 120.

Warstwa 277, 13 IX 2004, ip. 319, kat. 2709, MAG/GN/3341.

***13. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAGI*GENERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DO*PRVSSIE, krzyż równoramienny.

Srebro, 0,66 g, 17,0 mm. Voßberg 121.

Warstwa 276, 11 IX 2004, ip. 413, kat. 2713, MAG/GN/3344.

***14. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +MAG*GENERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DO*PRVSSIE, krzyż równoramienny.

Srebro, wyszczerbiony, 0,48 g, 16,4 mm. Voßberg 121.

Warstwa 291, 26 IX 2004, ip. 448, kat. 2715, MAG/GN/3346.

***15. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.**

Av. +GISTE*ALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOVINO*PRVSSIE, krzyż równoramienny.

Srebro, 0,50 g, 15,9 mm. Voßberg 121.

Warstwa 291, 29 IX 2004, ip. 451, kat. 2716, MAG/GN/3347.

16. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364-79, men. Toruń.

Av. +MAGISTER*RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMINOR*PRVSSIE, krzyż równoramienny.

Srebro, 0,56 g, 17,2 mm, skorodowany. Voßberg 120.

Hałda, kat. 2722, MAG/GN/3351.

17. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-2, men. Toruń.

Av. +MAGS*WYNRICS*IMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. M*NETA*DNO*M*PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, skorodowany, ubytek, 0,58 g, 20,6 mm. Voßberg 129.

Warstwa 277, 13 IX 2004, ip. 301, kat. 2706, MAG/GN/3338.

Spichlerz Ryba Miecz (ul. Stągiewna 29)

***18. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen fałszywy, po 1364.**

Av. legenda nieczytelna, tarcza wielkiego mistrza (słabo widoczna).

Rv. ...R..., krzyż równoramienny.

Szary metal (reakcje nietypowe dla srebra), 0,71 g, 16,2 mm, zgięty w pół. Jak Voßberg 121.

Warstwa 658, ip. 541, kat. 2717, MAG/GN/3348.

Spichlerze Wodnik

i Mała Wskazówka (ul. Stągiewna 31)

19. Niemcy, Wilhelm II, 10 fenigów 1890, men. Berlin.

Av. orzeł cesarski, A-A.

Rv. DEUTSCHES REICH / ·PFENNIG·, pośrodku 10.

Miedzionikiel, 3,82 g, 21,2 mm. AKS 12.

Warstwa 1436, 21 X 2004, ip. 546, kat. 2718.

8. Ulica Strzelecka, 2005

Materiał z badań prowadzonych przez Zbigniewa Borcowskiego na ulicy Strzeleckiej w 2005 roku zawiera 99 monet i trzy żetony (badania „Strzelecka”, SAZ 0255/111/04)⁵⁷. Wśród monet największą grupę, 62 sztuk, stanowią okazy z XX wieku. Znacznie mniej, bo 16, jest z wieku XIX, 11 z XVIII, 7 z XVII, a tylko pojedyncze z XVI, XV i IX. Jak więc widać, jest to zestaw stosunkowo świeżej daty, choć niepozbawiony interesujących elementów. Fakt znalezienia numizmatów w przemieszanej, nowej warstwie oczywiście poważnie utrudnia ich interpretację i podnosi ich znaczenie dla interpretacji owej warstwy.

Najstarszą i najciekawszą monetą w zestawie jest fragment dirhama arabskiego. Dzięki widocznym cechom stylistycznym i zachowanemu charakterystycznemu tytułowi „piastujący dwa naczelne urzędy”, można ten okaz bezpiecznie datować na okres lat 812-20. Tytuł ten odnosił się do al-Fadla ibn Sahl, pierwszego ministra i naczelnego dowódcy sił zbrojnych antykalifa (od 194 H, 809/10 AD), później kalifa al-Ma'mūna (198-218 H, 813-33 AD), w latach 196-204 H (812/13-819-20 AD). Ów siódmy kalif abbasydzki, Abū al-'Abbās 'Abd Allah al-Mamūn, dla którego tę monetę wybito, był młodszym synem Hārūna ar-Rasīda. Ojciec, umierając w 809 roku (198 rok Hidżry), zostawił mu wprawdzie wschodnią połowę państwa, ale naczelną władzę – kalifat – powierzył starszemu synowi, Muhammadowi al-Amīnowi. Al-Ma'mūn, wspomagany przez al-Fadla, obalił brata, zdobywając Bagdad w 813 roku i ponownie w 819 roku, po krótkiej utracie władzy w latach 817-19 na rzecz Ibrahima ibn al-Mahdiego. Jego panowanie uważane jest za kulminację rozkwitu kultury i nauki w państwie. W 829 roku ufundował w Bagdadzie obserwatorium astronomiczne, a w rok później Dom Mądrości (*Bayt al-Hikmat*), akademię przyswajającą myśl grecką światu arabskiemu (ostatnio jednak tę zasługę przypisuje się jego ojcu). Jego imię (Almanon) nosi jeden z księżycowych kraterów. Pod względem religijnym należał do herezji mutazylickiej, utrzymującej, że Koran powstał w czasie – srogo prześladowana przezeń islamską ortodoksja uważa go za księgę wiekiustą. Monety Al-Ma'mūna są obfite, bito je w licznych mennicach.

Kolejna moneta pochodzi dopiero z lat dwudziestych XV wieku. Jest to szterling miedziany Eryka

Pomorskiego jako króla Danii (panował w latach 1396-1439). Moneta ta oczywiście nie nosi daty rocznej, a jej chronologia nie jest zupełnie klarowna. Pierwsza znana wzmianka o duńskich szterlingach miedzianych pochodzi z lipca 1423 roku⁵⁸. Uważa się więc, że bito je co najmniej od 1422 roku, może nieco wcześniej. Ich emisja winna zakończyć się z unią monetarną z Hanzą, którą królowa Filipa zawarła 8 X 1424 roku. Unia jednak była krótkotrwała, a skarby duńskie z lat 1420-40 są zdominowane przez miedziane szterlingi, co uważane jest za świadectwo ich emisji – prawdopodobnie po przerwie w 1424 roku – do końca panowania Eryka VII⁵⁹. Monety te, o charakterze kredytowym i inflacyjnym, nie są znajdowane w Polsce, ponieważ nie miały tu żadnej wartości pieniężnej. Do Gdańska najprawdopodobniej napływały przypadkowo, w wyniku kontaktów personalnych z Danią, i były wyrzucane jako monety fałszywe. Można się więc domyślać, że i kolejny okaz pochodzi z kontekstu śmietniskowego.

Jedyna moneta szesnastowieczna z badań ul. Strzeleckiej, inflancki ferding wspólnej emisji Zakonu Krzyżackiego i arcybiskupa ryskiego, jest tym bardziej interesująca, że całkowicie pozbawiona analogii w bliższym sąsiedztwie. Jest to zjawisko zaskakujące: monety bite w – niedalekich przecież – Inflantach przed 1580 rokiem są w Polsce zupełnie wyjątkowe, a i w Gdańsku nie pojawiają się częściej.

Monety siedemnastowieczne z ulicy Strzeleckiej wydają się odzwierciedlać normalny obieg monetarny rynku gdańskiego. Półtorak Zygmunta III jest jedyną monetą polską w badanym obecnie zestawie, co jest w pełni zgodne z wcześniejszymi obserwacjami: drobne i średnie monety Zygmunta III są bodaj jedynymi polskimi monetami królewskimi, których obieg w Gdańsku jest wyraźnie poświadczony przez znaleziska dokonane w toku badań archeologicznych ostatniej dekady. Nie ma śladów, by władze miejskie starały się ograniczyć ich obieg.

Kolejne monety z XVII wieku to szelągi miast pruskich, Gdańska i Torunia, bite pod panowaniem króla Jana Kazimierza. Monety te powstały w warunkach pogłębiającego się kryzysu monetarnego Pol-

⁵⁷ Dwie monety zostały wyodrębnione w zbiorze muzealnym spośród zabytków metalowych i dołączone do zestawienia już po jego sporządzeniu, stąd w wykazie numery dodatkowe.

⁵⁸ B.F. Johansen, *De skriftlige kilder til Danmarks middelalderlige møntvæsen. Et udvalg 1085-1500*, København 1989, nr 658.

⁵⁹ J.S. Jensen, *Møntcirkulationen i Danmark ca. 1241-1550 belyst ved skattefund og andre fundtyper*, [in:] *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, del 1, København 1992, s. 98.

ski. W 1659 roku w Rzeczypospolitej wprowadzono mały miedziany szeląg. Moneta ta, jako silnie podwartościowa, nie została zaakceptowana przez Stany Pruskie⁶⁰, w rezultacie czego uległa zerwaniu unia monetarna między Koroną a Prusami, zawarta jeszcze w 1526 roku. Miejsce koronnego i litewskiego szeląga miedzianego zajął szeląg pruski bity z bilonu (nisko-próbnego srebra) w mennicach miejskich Gdańska, Torunia i Elbląga. Była to najdrobniejsza już wówczas moneta, służąca w codziennym obiegu rynkowym, a także do ofiar kościelnych i jałmużny. W stosunku do wcześniej wybijanych (do 1627 roku) szelągów polskich, litewskich i miejskich, monety te były zdewaluowane, podobnie jak bilonowe szelągi szwedzkie emitowane w Rydze i masowo eksportowane do Rzeczypospolitej. Tym ostatnim towarzyszyły fałszywe monety wybijane przypuszczalnie w latach 1662-64 w mennicy gospodarów mołdawskich, tzw. szelągi wołoskie, z których jeden – imitujący szeląg ryski królowej Krystyny – należy do badanego zespołu. Obieg ich był wprawdzie w Gdańsku zakazany, ale ich znaleziska zdarzają się w mieście, m.in. w kościele św. Jana. Moneta znaleziona na ulicy Strzeleckiej może więc być zarówno zgubą pochodzącą z obiegu, jak i okazem rozpoznany jako fałsyfikat i wyrzuconym.

W ostatniej tercji XVII wieku rynek najdrobniejszej monety w Gdańsku był stopniowo opanowywany przez szelągi Księstwa Pruskiego, jak to jest wyraźnie widoczne w materiale z badań kościoła św. Jana⁶¹, i co znajduje odzwierciedlenie w skromnym przecięż materiale z ul. Strzeleckiej (dwa szelągi z 1669 roku). Co ciekawe, nawet habsburski grosz (3 krajcary) Leopolda I znajduje swe analogie w materiale świętojańskim. Wystąpiły tam trzy takie monety z lat 1665-1712, wybite wprawdzie w mennicach śląskich, ale należące do tego samego systemu monetarnego, co czeska moneta z ul. Strzeleckiej. Grosz czeski z 1703 roku znaleziono w Kanale Raduni⁶². Najwyraźniej więc i trzykrajcarowe grosze państw habsburskich używane były w obiegu w Gdańsku.

Jak więc widzimy, w przeciwieństwie do wcześniejszych epok, numizmaty XVII-wieczne z ulicy Strzeleckiej wykazują pełną zgodność ze strukturą

obiegu drobnej monety w murach Gdańska, zwłaszcza obserwowaną w kościele św. Jana. Zgodność tę widzimy również w następnym stuleciu. Na ulicy Strzeleckiej szelągi Królestwa Pruskiego kontynuują serię, rozpoczętą w poprzednim stuleciu, okazami z lat 1705-33. W kościele św. Jana obserwujemy je jako regularną monetę miejscową, monet bowiem gdańskich ani polskich w tym czasie w zasadzie nie bito. Urywają się tam w roku 1752, po czym następuje kilka nieco większych monet srebrnych z różnych państw Hohenzollernów. Ich odpowiednikiem na ulicy Strzeleckiej jest trzykrajcarówka śląska Fryderyka II z 1754 r. Drobne srebrne jednostki monetarne w państwach króla Fryderyka zachowały swe lokalne nazwy, ale były wzajemnie do siebie dopasowane, toteż taka trzykrajcarówka równa była trzygroszowej monecie pruskiej (wywodzącej się z polskiego trojaka). Również zgodne z materiałem ze św. Jana są późniejsze monety – szelągi gdańskie Augusta III i Stanisława Augusta z lat 1753-66. Zupełnie wyjątkowym elementem jest jedynie rosyjska ciężka moneta pięciokopiejkowa, całkowicie obca na rynku gdańskim. Nie widać w materiale z ulicy Strzeleckiej śladów istnienia nieopodal pruskiego miasta konkurencyjnego, Stolzenbergu (Nowej Górki), założonego na wzgórzach w 1773 roku, które – można oczekiwać – winno pozostawić znów zdawkową monetę pruską. Na badanym terenie nadal posługiwano się taką monetą, jak w Gdańsku. Uzupełnieniem serii monet z XVIII wieku jest liczman norymberski, pierwszy zabytek tego rodzaju na badanym stanowisku, z samego końca stulecia.

Wyłącznie monety obiegowe zawiera materiał dziewiętnastowieczny. Rozpoczyna go fałszywy trojak pruski z początku stulecia. Jest to zjawisko raczej pospolite; fałszerstwa monet zdawkowych były poważnym problemem w państwie Hohenzollernów w ostatnich dekadach XVIII wieku i pierwszych dziesięcioleciach następnego stulecia. Dalej mamy drobne monety Wolnego Miasta Gdańska z czasów napoleońskich oraz monety Królestwa Pruskiego bite po reformie monetarnej w 1821 roku: fenigi, półgrosze i grosze, a więc nie tylko monety najdrobniejszych nominałów, najmniejsze natomiast pod względem rozmiaru. Brak pospolitych większych monet miedzianych, 3- i 4-fenigowych, mimo obecności wyższych nominałów realizowanych w słabym srebrze, sugeruje, że mechanizmem pozostawiania tutaj monet były zguby (mniejsze monety trudniej dostrzec lub usłyszeć ich upadek). Monetom tym towarzyszy drugi liczman – przypuszczalnie służący jako sztonkarciany. Sytuacja się zmienia w latach sześćdziesiątych: szereg małych monet w zasadzie się kończy w 1864 roku. Z okresu po powstaniu II Rzeszy

⁶⁰ I. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niej nigdy należących, z trzech ostatnich wieków*, Warszawa 1845, s. 167.

⁶¹ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzyciela*.

⁶² J. Dutkowski, *Drobna moneta w Gdańsku od XV do połowy XIX wieku w świetle nieopisanego zespołu z kanału Raduni i znalezisk luźnych*, [in:] *XII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli. Znaleziska monet i metody ich badań*, Nowa Sól 2003, s. 122 (błędne określenie).

mamy monety nieliczne, za to niespotykanej dotychczas wartości: srebrną markę, a nawet trzymarkówkę, już z początku XX stulecia. Świadczy to o jakichś zmianach w użytkowaniu tego miejsca, ale po 1920 roku sytuacja pozornie wraca do poprzedniego stanu: znów mamy monety drobne, Rzeszy i Wolnego Miasta Gdańska. Wzbogacają jednak zestaw drobne monety francuskie, Królestwa SHS oraz duńska, która być może z pewnym opóźnieniem trafiła do Gdańska (podczas II wojny światowej wraz z monetami niemieckimi?). Świadczą one raczej o innym powodzie wypadania tutaj monet niż obrót pieniężny.

Znaczna liczba cynkowych zdawkowych monet z okresu III Rzeszy majoryzuje w ogóle zestaw numizmatów. Był wśród nich co najmniej jeden zespół, złożony z dziewięciu monet. Cynkowe monety w większości nie mają zachowanych dat, ale tam, gdzie można je odczytać, nie są późniejsze niż 1942. Być może więc nie trafiły do ziemi przez cały okres wojny, lecz wiążą się z jakimś pojedynczym epizodem, który mógłby być uchwytany w innych źródłach. Całkowity brak monet późniejszych – jeśli nie wynika z selekcji materiału archeologicznego – potwierdzałby taką koncepcję.

Mimo zdominowania zestawu przez okazy dwudziestowieczne, materiał numizmatyczny ze stanowiska „ulica Strzelecka” okazuje się wymowny i interesujący. Pokazuje przede wszystkim, że w 1. połowie XVII wieku obszar ten zaczął funkcjonować jako część miasta, posługująca się w swym życiu ekonomicznym takim samym rodzajem pieniądza, jak otoczone fortyfikacjami centrum. Okazy wcześniejsze, odosobnione, nie są tak jednoznaczne w interpretacji, chociaż znalezisko fragmentu wczesnego dirhama arabskiego musi być uznane za fakt istotny dla badań nad początkami Gdańska w IX wieku.

Teren badań wraz z położonym nieopodal morenowym wzniesieniem Grodzisko, choć pod względem archeologicznym niemal całkiem zniszczony w wyniku nowożytnych prac fortyfikacyjnych, odznacza się koncentracją najwcześniejszych znalezisk monetarnych⁶³. Jak zwrócił niedawno uwagę Błażej Śliwiński, nie znając informacji o naszym dirhamie, znaleziska monet świadczą, że to tu właśnie mieściło się najdawniejsze centrum osadnictwa w Gdańsku. Znaleziony tu ułamek monety, o sto lat starszy od dawniej znanych, znakomicie wspiera opinię tego uczonego.

⁶³ [J. Dutkowski], *Znaleziska dirchemów [sic!] z Gdańska*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2001, nr 2, s. 17 (na podstawie opracowania Doroty Malarczyk); wszystkie znaleziska zestawia B. Śliwiński, *Początki Gdańska. Dzieje ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku*, Gdańsk 2009, s. 170-172.

KATALOG

Monety

****1. Kalifat Arabski, Abbasydzi, ‘Abd Allah al-Ma’mūn, dirham, rok? [812-20], men.?**

Av. legenda 1: [lā i]lah illā / [Allah] wahdahu / [lā sherik la]hu, legenda 2: [bism]illah zuriba hazā ad-dir[ham]..., zewnętrzny otok: ornament z małych i dużych pierścieni;

Rv. legenda 1: ... / [Mohammad] / rasū[ī] / Alla[h] / du’r-riyāsātayn, legenda 2 stereotypowa; podobny: Klukowicz 44.

Srebro, fragment, ok. 1/3 monety 1,07 g, 20,9×13,5 mm.

Wykop 14, warstwa 283, 14 VII 2005, ip. 555. Na ułamku nie zachowała się ani data, ani nazwa mennicy, a imienia kalifa w ogóle na niej nie było. Jest jednak wyraźnie czytelny na rewersie pod *Kalimah* tytuł *du’r-riyāsātayn*, „piastujący dwa naczelne urzędy”.

***2. Bawaria, regent Luitpold, 3 marki 1911, men. Monachium.**

Av. od lewej LVITPOLD PRINZ- — REGENT V.BAYERN / 1821 ★ 12 MÄRZ ★ 1911, głowa księcia w prawo, niżej sygnatura mennicy D.

Rv. DEUTSCHES REICH 1911 / ★ DREI MARK ★, orzeł niemiecki pod cesarską koroną, na piersi otoczona łańcuchem orderowym tarcza z herbem Prus.

Obreże: wgłębny napis GOTT MIT UNS i ornament. Srebro, 16,37 g, 33,2 mm. AKS 206.

Wykop 14, warstwa 283, 14 VII 2005, ip. 556.

***3. Czechy, Leopold I, 3 krajcary 1695, men. Praga.**

Av. LEOPOLDVS·D·G·R· [cyfra 3 w kółku]-IMPER·S·A·, popiersie cesarza w prawo.

Rv. 95·GER·HVN·BO·HEMIE·REX·16, pod koroną orzeł dwugłowy z mieczami w szponach, na piersi ukoronowana kolistą tarczą ze lwem, u dołu G E w owalu.

Srebro, 1,17 g, 22,4 mm. Halačka 1425; Herinek 1462.

Hałda, 5 IV 2005, ip. 293.

***4. Dania, Eryk VII Pomorski (1396-1439), szterling miedziany (*kobbersterling*) [ok. 1422-?], mennica nierozpoznana (możliwe Lund, Odense lub Randers, dwie ostatnie jednak mało prawdopodobne).**

Av. MONE..., inicjał E pod koroną.

Rv. ...OMI..., słabo widoczny krzyż.

Miedź, 0,71 g, kształt nieregularny, zbliżony do prostokąta, 18,6 mm. Galster 10, 14 lub 15.

Wykop 9, warstwa 283, 7 V 2005, ip. 398.

5. —, **Fryderyk VIII, 1 øre 1909, men. Kopenhaga.**
Brąz, 1,90 g, 16,1 mm.
Wykop 9, warstwa 646, 7 V 2005, ip. 411.
6. **Francja, III Republika, 10 centimes 1921, men. Paryż.**
Miedzionikiel, 3,78 g, 21,1 mm.
Hałda, 20 V 2005, ip. 447.
7. —, **III Republika, 10 centimes 1923, men. Poissy.**
Miedzionikiel, 3,76 g, 21,1 mm.
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 505.
- *8. **Gdańsk, Jan Kazimierz, szeląg 1657.**
Av. monogram ICR pod koroną, z boków 16-57.
Rv. [gwiazdka] / SOLID· / CIVITAT / GEDAN· / [gwiazdka].
Bilon, 0,56 g, 16,1 mm. KS 7605.
Hałda, 20 V 2005, ip. 450.
- *9. —, **August III, szeląg 1753.**
Av. monogram A3R pod koroną, z boków data 17-53.
Rv. [trzy rozetki] / SOLID· / CIVITAT· / GEDAN· / W - R, dwa krzyże pod koroną.
Bilon, 0,53 g, 16,0 mm. KS 7711.
Hałda, 25 IV 2005, ip. 370.
- *10. —, **Stanisław August, szeląg 1765.**
Av. monogram SAR pod koroną, z boków data 17-65.
Rv. rozetka, SOLID / CIVITAT / GEDAN / R·E - Æ, dwa krzyże pod koroną.
Bilon, skorodowany, 0,53 g, 15,6 mm. KS 7790.
Wykop 7, warstwa 283, część W, 14 IV 2005, ip. 321.
- *11. —, **Stanisław August, szeląg 176\ [1766].**
Av. monogram SAR pod koroną, z boków 17-6\.
Rv. SOLID / CIVITAT / GEDAN / L· - S·, dwa krzyże pod koroną.
Bilon, 0,67 g, 14,9 mm. KS 7791.
Wykop 9, warstwa 283, 7 V 2005, ip. 399.
12. —, **Stanisław August, szeląg r.? [1766].**
Av. korona i ślady monogramu, z boków 17-\\;
Rv. SOLID / CIVITAT / GEDAN / E - \.
Bilon, skorodowany, 0,35 g, 14,9 mm. KS 7791.
Wykop 13, warstwa 283, 20 VI 2005, ip. 515.
- *13. —, **I Wolne Miasto, szeląg 1808.**
Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków data 18-08.
Rv. * I * / SCHILLING, skrzyżowane gałązki palmowe, niżej M.
Miedź, 0,80 g, 15,7 mm. Plage II.46.
Wykop 10, warstwa 283, 25 V 2005, ip. 461.
- *14. —, **I Wolne Miasto, grosz 1812.**
Av. lwy trzymają tarczę z koroną i dwoma krzyżami opartą na belce, u góry dwie skrzyżowane gałązki palmy i wieniec, u dołu data 1812.
Rv. DANZIGER KUPFER MUENZE, w polu EIN / GROSCHEN, skrzyżowane gałązki palmy, niżej M.
Miedź, 2,75 g, 20,6 mm. Plage II:50.
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 503.
15. —, **II Wolne Miasto, 1 fenig 1930, men. Berlin.**
Brąz, ubytki korozyjne, 1,26 g, 17,2 mm. Parchimowicz 53d.
Wykop 13, warstwa 283, 28 V 2005, ip. 511.
16. —, **II Wolne Miasto, 2 fenigi 1926, men. Berlin.**
Brąz, 2,50 g, 20,5 mm. Parchimowicz 54b.
Wykop 9, warstwa 646, 10 V 2005, ip. 416.
17. —, **II Wolne Miasto, 5 fenigów 1923, men. Berlin.**
Miedzionikiel, skorodowany, 1,66 g, 17,6 mm. Parchimowicz 55a.
Hałda, 25 IV 2005, ip. 368.
- *18. —, **II Wolne Miasto, 10 fenigów 1923, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 3,91 g, 21,8 mm. Parchimowicz 57.
Warstwa 646, 5 V 2005, ip. 414.
- *19. **Inflanty Zakonne i Arcybiskupstwo Ryskie, Walter v. Plettenberg i Kacper Linde, ferding 1517, men. Ryga.**
Av. MONET|ARC\\P\\A|GISTR, na długim krzyżu dwie tarcze herbowe: w prawej lipa, lewa dwudzielna w słup, prawe pole pokryte kulkami.
Rv. O·MARIA· - CONSERVA, stojąca Madonna z Dzieciątkiem na półksiężycu.
Srebro, lekko zgięty, 2,73 g, 23,7 mm. Mrowiński 220.
Wykop 11, warstwa 283, 17 VI 2005, ip. 542.
- *20. **Moldawia, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg ryski Krystyny [1662-64?], men. Suczawa.**
Av. C\\TINA·D·G·R·S·, pod koroną (bez dolnej obręczy) inicjał C ze Snopkiem w środku.
Rv. SOLIDVS CIVI \\\\5, na kartuszu zwieńczonym akantem krzyż i dwa klucze.
Miedź, 0,49 g, 15,4 mm.
Świadek 7, warstwa 283, 31 V 2005, ip. 495.
21. **Niemcy, Wilhelm I, 2 fenigi 1876, men. Berlin.**
Miedź, 3,21 g, 20,2 mm. AKS 18.
Obiekt 400, warstwa 401, 14 IV 2005, ip. 315.
22. —, **Wilhelm I, 1 marka 1876, men. Berlin.**
Srebro, 5,22 g, 24,1 mm. AKS 1.
Wykop 9, warstwa 283, 10 V 2005, ip. 417.
- A22. —, **Wilhelm II, 10 fenigów 1892, men. Berlin.**
Miedzionikiel. AKS 12. Wykop 13, 8 IV 2005, ip. 576, kat. 576.
23. —, **republika, 10 fenigów 1921.**
Cynk, skorodowany, 2,35 g, 21,2 mm. AKS 14.
Wykop 6, część E, warstwa 283, 13 IV 2005, ip. 311.
24. —, **republika, 1 Reichspfennig 1944?**
Cynk, skorodowany, 1,67 g, 17,3 mm. AKS 59.
Wykop 6, hałda, 18 IV 2005, ip. 327.
25. —, **republika, 1 Reichspfennig 194\ [1940-45], men. Berlin.**
Cynk, skorodowany, 1,19 g, 16,5 mm. AKS 59.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 568.

26. —, **republika, 1 Reichspfennig r.? [1940-45], men. Monachium.**
Cynk, skorodowany, 1,19 g, 16,5 mm. AKS 59.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 557.
27. —, **republika, 1 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, znaczny ubytek, 1,32 g, 17,0 mm. AKS 59.
Wykop 9, warstwa 283, 4 V 2005, ip. 395.
28. —, **republika, 1 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 1,81 g, 17,7 mm. AKS 59.
Wykop 6, warstwa 283, część E, 14 IV 2005, ip. 304.
29. —, **republika, 1 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, znaczny ubytek, 1,35 g, 17,5 mm. AKS 59.
Hałda, 5 V 2005, ip. 427.
- A29. —, **republika, 1 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, znaczny ubytek. AKS 59.
Hałda, 5 IV 2005, ip. 295.
30. —, **republika, 5 Rentenpfennig lub Reichspfennig 192\ [1923-29].**
Mosiądz, skorodowany, 2,14 g, 18,4 mm. AKS 48 lub 49.
Wykop 7, część E, warstwa 283, 13 IV 2005, ip. 314.
31. —, **republika, 5 Reichspfennig 1942, men. Berlin.**
Cynk, skorodowany, 2,22 g, 19,2 mm. AKS 51.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
32. —, **republika, 5 Reichspfennig 1942?, men. Stuttgart?**
Cynk, skorodowany, 2,11 g, 19,1 mm. AKS 51.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
33. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44], men.**
Berlin. Cynk, skorodowany, 2,12 g, 19,3 mm. AKS 51.
Hałda, 5 V 2005, ip. 427.
34. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44], men. Berlin.**
Cynk, skorodowany, 1,97 g, 18,9 mm. AKS 51.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
35. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44], men. Wiedeń.**
Cynk, skorodowany, 2,23 g, 19,3 mm. AKS 51.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
36. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44].**
Cynk, skorodowany, 2,32 g, 19,5 mm. AKS 51.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 564.
37. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44].**
Cynk, skorodowany, 2,06 g, 19,6 mm. AKS 51.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 560.
38. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44].**
Cynk, skorodowany, 1,92 g (ubytki), 19,1 mm. AKS 51.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
39. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44].**
Cynk, znaczny ubytek, 1,95 g, 19,4 mm. AKS 51.
Wykop 6, hałda, 18 IV 2005, ip. 327.
40. —, **republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44].**
Cynk, znaczny ubytek, 2,31 g, 19,6 mm. AKS 51.
Hałda, 6 IV 2005, ip. 294.
41. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1936-9].**
Mosiądz, skorodowany, 3,19 g, 21,5 mm. AKS 46.
Wykop 7, obiekt 400, warstwa 401, 14 IV 2005, ip. 317.
42. —, **republika, 10 Reichspfennig 1940, Berlin.**
Cynk, skorodowany, 3,26 g, 21,9 mm. AKS 47.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 559.
43. —, **republika, 10 Reichspfennig 1941, Berlin.**
Cynk, skorodowany, 3,07 g, 21,2 mm. AKS 47.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 566.
44. —, **republika, 10 Reichspfennig 1941.**
Cynk, skorodowany, 3,03 g, 21,8 mm. AKS 47.
Hałda, 29 IV 2005, ip. 383.
45. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45], men. Berlin.**
Cynk, skorodowany, 3,20 g, 22,0 mm. AKS 47.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 565.
46. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45], men. Berlin.**
Cynk, skorodowany, 3,08 g, 21,1 mm. AKS 47.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
47. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45], men. Muldenhütten.**
Cynk, skorodowany, 2,66 g, 21,4 mm. AKS 47.
Hałda, 11 IV 2005, ip. 297.
48. —, **republika, 10 Reichspfennig 194\ [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 2,70 g, 21,2 mm. AKS 47.
Wykop 6, część E, warstwa 283, 13 IV 2005, ip. 312.
49. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 2,57 g, 22,2 mm. AKS 47.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 562.
50. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 2,78 g, 21,2 mm. AKS 47.
Wykop 10, warstwa 283, 12 V 2005, ip. 420.
51. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, obłamany, 2,16 g, 21,1 mm. AKS 47.
Hałda, 5 V 2005, ip. 428.
52. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 3,22 g, 21,7 mm. AKS 47.
Hałda, 6 IV 2005, ip. 292.
53. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 3,12 g, 21,7 mm. AKS 47.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 567.
54. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 2,99 g, 21,7 mm. AKS 47.
Wykop 8, warstwa 283, 19 IV 2005, ip. 345.

55. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].
Cynk, skorodowany, 3,06 g, 21,4 mm. AKS 47.
Wykop 8, warstwa 283, 19 IV 2005, ip. 342.
56. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].
Cynk, skorodowany, 2,20 g, 21,3 mm. AKS 47.
Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483.
57. —, republika, 50 Reichspfennig r.? [1939-44].
Aluminium, skorodowany, 1,24 g, 22,5 mm.
AKS 43.
Hałda, 5 V 2005, ip. 415.
58. —, republika, 50 Reichspfennig r.? [1939-44].
Aluminium, skorodowany, 1,24 g, 22,5 mm, 1,26 g, 22,7 mm. AKS 43.
Wykop 14, 15 VII 2005, ip. 569.
- *59. Polska, Zygmunt III, półtorak 1623 (?), men. Bydgoszcz.
Av. SIGIS·3·D·G·-·REX\\\\\\\\, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z cyfrą 3.
Rv. *MONE*NO - REG*PO\\\\, jabłko panowania, w nim cyfry 24, z boków data \\-3 (?), u dołu herb Sas na tarczce z trzech łuków.
Srebro, wytarty, 1,13 g, 19,2 mm. KS 862 (?).
Wykop 7, część W, warstwa 283, 15 IV 2005, ip. 332.
- *60. Prusy, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.
Av. inicjały FWC i berło pod mitrą.
Rv. [rozetka] / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1669.
Bilon, 0,83 g, 16,5 mm. BftM 1649.
Hałda, 20 V 2005, ip. 449.
- *61. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.
Av. inicjały \\WC pod mitrą.
Rv. [rozetka] / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1669.
Bilon, wytarty, 0,40 g, 15,5 mm. BftM 1651.
Hałda, 25 IV 2005, ip. 369.
- *62. —, Fryderyk I, szeląg 1705, men. Królewiec.
Av. monogram FR pod koroną, niżej CG.
Rv. [gwiazdka] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1705.
Bilon, 0,57 g, 15,8 mm. Henckel 3575.
Hałda, 20 V 2005, ip. 448.
- *63. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1718, men. Królewiec.
Av. monogram FWR pod koroną, niżej C·G·.
Rv. * / SOLID / REGNI / PRUSS / 1718·.
Bilon, 0,51 g, 16,1 mm. Henckel 3614.
Wykop 8, warstwa 283, 25 IV 2005, ip. 365.
- *64. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1724, men. Królewiec.
Av. monogram FWR pod koroną, u dołu CG.
Rv. [rozetka] / SOLID / REGNI / PRUSS / ·1724·.
Bilon, 0,51 g, 16,0 mm. Henckel 3633 odm. interpunkcji.
Wykop 9, warstwa 283, 5 V 2005, ip. 413.
- *65. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1733, men. Królewiec.
Av. monogram FW pod koroną, u dołu C-S.
Rv. [rozeta] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1733.
Bilon, 0,56 g, 16,0 mm. Henckel 3642 odm. (brak rozetki na Av.).
Wykop 10, warstwa 283, 25 V 2005 ip. 476, w.
- *66. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1733, men. Królewiec.
Av. monogram FWR pod koroną, u dołu C-S.
Rv. [rozeta] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1733.
Bilon, 0,61 g, 16,5 mm. Henckel 3642 odm. (bez rozetki na Av.).
Świadek 7, warstwa 283, 31 V 2005, ip. 492.
- *67. —, Fryderyk Wilhelm III, fałszywy trojak (Düttchen), 180\\ [1806-21].
Av. ...ILHELM·III BORUSS·REX, popiersie króla w mundurze i peruce w lewo.
Rv. MON· ARGENT, niżej wzlatujący orzeł, pod nim III / 18_A0\\.
Brąz, wytarty, 1,35 g, 18,2 mm. Jak AKS 36.
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 504.
68. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1821, men. Berlin.
Miedź, 1,49 g, 17,2 mm. AKS 35.
Wykop 8, warstwa 283, 19 IV 2005, ip. 343.
69. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1821, men. Berlin.
Miedź, 1,29 g, 17,0 mm. AKS 35.
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 497.
70. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1837, men. ?.
Miedź, skorodowany, 1,34 g, 17,4 mm. AKS 35.
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 505.
71. —, Fryderyk Wilhelm III, 1/2 grosza srebrnego 1822, men. Berlin.
Bilon, 1,04 g, 15,1 mm. AKS 30. Hałda, 20 VI 2005, ip. 509.
72. —, Fryderyk Wilhelm III, grosz srebrny 1823, men. Berlin.
Bilon, 1,84 g, 18,4 mm. AKS 27.
Wykop 10, warstwa 283, 25 V 2005, ip. 478.
73. —, Fryderyk Wilhelm III, grosz srebrny 1839, men. Berlin.
Bilon, 2,02 g, 18,5 mm. AKS 27.
Wykop 10, warstwa 283, 25 V 2005, ip. 462.
74. —, Fryderyk Wilhelm IV, fenig 1860, men. Berlin.
Miedź, 1,14 g, 17,5 mm. AKS 92.
20 V 2005, ip. 451.
75. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1/2 grosza srebrnego 1845, men. Berlin.
Bilon, 1,10 g, 15,2 mm. AKS 87.
Wykop 9, warstwa 283, 7 V 2005, ip. 407.
76. —, Wilhelm I, fenig 1863, men. Berlin.

- Miedź, 1,40 g, 17,6 mm. AKS 108.
Świadek 7, warstwa 283, 31 V 2005, ip. 491.
77. —, **Wilhelm I, 3 fenigi 1862, men. Berlin.**
Miedź, 4,32 g, 24,0 mm. AKS 106.
Wykop 8, warstwa 283, 19 IV 2005, ip. 344/2.
78. —, **władca?, grosz srebrny, r.? [1821-73].**
Bilon, wytarty, skorodowany, 1,50 g, 18,7 mm.
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 505.
- *79. **Rosja, Katarzyna II, 5 kopiejek 1776, men. Jekaterynburg.**
Av. monogram *IE* II pod koroną cesarską, z boków data 17-76, wokół wieniec laurowo-palmowy.
Rv. ПЯТЬКОПѢЕКЪ na wstędze u dołu⁶⁴, pod trzema koronami orzeł dwugłowy z berłem, jabłkiem i tarczą ze św. Jerzym na piersi, niżej E-M. Obrzeże siatkowane.
Miedź, 51,68 g, 41,6 mm. Uzdenikov 2677.
Wykop 7, warstwa 283, 29 IV 2005, ip. 541.
80. **Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, Piotr I, 25 para „1920” [1921], men. Berndorf** (Berndorfer Metallwarenfabrik Arthur Krupp, Austria).
Miedzionikiel, 5,42 g, 24,3 mm. Repertorium XVIII: 23.12.1.1.1/3.
Wykop 8, warstwa 283, 19 IV 2005, ip. 344/1.
- *81. **Śląsk, Fryderyk II, 3 krajcary 1754, men. Wrocław.**
Av. FRIDERIC:BORUSS:REX, popiersie króla w zbroi i peruce w prawo.
Rv. MONETAAR-GENTEA1754, pod wspólną koroną dwa kartusze z orłami, między nimi w górze nominał 3, w dole berło, u dołu B między dwiema gałązkami.
Srebro, 1,48 g, 19,1 mm. FS 1027.
Wykop 10, warstwa 283, 16 V 2005, ip. 444.
- *82. **Toruń, Jan Kazimierz, szeląg 1668.**
Av. monogram ICR pod zamkniętą koroną, z boków 16-68.
Rv. SOLID9 / CIVITATIS / THORUN, u góry i u dołu gwiazdka między dwoma punktami.
Bilon, 0,59 g, 15,9 mm. KS 8310.
Wykop 12, warstwa 283, 31 V 2005, ip. 493.
83. **Nieokreślona moneta wielkości niemieckiej 1-fenigówki z lat 1940-44.**
Cynk, skorodowany, 1,37 g, 17,7 mm.
Wykop 8, hałda, 20 IV 2005, ip. 352.
84. **Nieokreślona moneta wielkości niemieckiej 5-fenigówki z lat 1940-44.**
Cynk, skorodowany, 1,53 g, 19,7 mm.
Hałda, 5 V 2005, ip. 427.
85. **Nieokreślona moneta wielkości niemieckiej 5-fenigówki z lat 1940-44.**

- Cynk, skorodowany, 2,25 g, 19,6 mm.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 561.
86. **Nieokreślona moneta, 1. połowa XX w.**
Cynk, skorodowany, 1,74 g, 18,0 mm.
Wykop 14, warstwa 283, 15 VII 2005, ip. 559.

Liczmany

- *87. **Fürth, Johann Christian Reich (działal 1758-1814), liczman [ok. 1795].**
Av. LUD XVI·GALLIAE DEFUNCTUS, głowa króla w prawym profilu.
Rv. IOH·CHRISTIAN REICH RE·PF, owalna tarcza z Trzema Liliami, zwieńczona koroną i otoczona dwoma palmowymi liśćmi.
Mosiądz, 1,31 g, 26,0 mm. Mitchiner nie zna (podobny Av.: 2202).
Wykop 13, warstwa 283, 9 VI 2005, ip. 494.
- *88. **Norymberga, Johann Jacob Lauer (działal 1806-52), liczman.**
Av. VE — NUS, głowa kobieca w prawym profilu.
Rv. *IOH:LAUER RECHE PFENING, dwie skrzydlate nagie postacie trzymające się za ręce.
Mosiądz, 0,63 g, 20,9 mm. Mitchiner 1997.
Świadek 7, warstwa 283, 31 V 2005, ip. 490.
89. **Nieokreślony żeton zachodnioeuropejski, 1. ćwierć XX w.**
Av. ślady legendy otokowej ...AM.
Brąz, silnie skorodowany, 1,77 g, 22,2 mm.
Hałda, 29 IV 2005, ip. 382.

Zespoły monet

90. **Zespół I: 2 monety zlepione. Wykop 12, warstwa 283, 27 V 2005, ip. 483. Tpq 1940.**
- 90a. **Niemcy, republika, 5 Reichspfennig 1940.**
Cynk, skorodowany, 5,79 g (zlepiony z monetą 10-fenigową nr 90b), 19,2 mm. AKS 51.
- 90b. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 5,79 g (zlepiony z monetą 5-fenigową nr 90a), 21,2 mm. AKS 47.
91. **Zespół II: 9 monet. Wykop 14, warstwa 283, zespół 9 monet, 15 VII 2005, ip. 563. Tpq 1941.**
- 91a. **Niemcy, republika, 5 Reichspfennig r.? [1940-44].**
Cynk, skorodowany, 1,63 g (ubytki), 19,0 mm. AKS 51.
- 91b. —, **republika, 10 Reichspfennig 1941, Berlin.**
Cynk, skorodowany, ubytki, 3,16 g, 21,5 mm. AKS 47.
- 91c. —, **republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**

⁶⁴ Ze względów technicznych czcionka Ъ zastępuje w przytaczanych legendach monet literę *jat*.

- Cynk, skorodowany, 2,82 g (ubytki), 22,1 mm.
AKS 47.
- 91d. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 2,59 g, 21,2 mm. AKS 47.
- 91e. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, 3,35 g (ubytek), 21,5 mm.
AKS 47.
- 91f. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, ubytki, 2,64 g, 20,4 mm.
AKS 47.
- 91g. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, ubytki, 3,04 g, 21,7 mm.
AKS 47.
- 91h. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, ubytki, 2,54 g, 22,4 mm.
AKS 47.
- 91i. —, republika, 10 Reichspfennig r.? [1940-45].**
Cynk, skorodowany, ubytki, 2,46 g, 21,7 mm.
AKS 47.

9. Ulica Toruńska, 2005/2006

Wykopalka potocznie określane mianem „Toruńska” prowadzono przy ul. Toruńskiej nad Nową Motławą, na terenie stanowiącym niegdyś południowy koniec Wyspy Spichrzów, na zapleczu Dworu Popielnego. Teren ten został w połowie XIX wieku odcięty od wyspy nowym kanałem tzw. Rozdzielającym, a potem zajęty przez gazownię. Badania prowadzono jesienią i zimą 2005/6 roku pod kierunkiem Krzysztofa Dyrdy. Wśród zabytków są 32 monety i dziewięć liczmanów (SAZ 0255/20/44).

W materiale monetarnym dominują monety właściwe dla rynku gdańskiego, takie jak zaobserwowane na innych stanowiskach w mieście: monety miast Prus Królewskich, polskie monety Zygmunta III (jego panowanie to jedyny okres wyraźnej obecności monet koronnych w Gdańsku) oraz XVII- i XIX-wieczne monety pruskie.

Wśród monet wyróżnia się przede wszystkim okaz wyjątkowo wczesny: szkocki szterling (pens) króla Aleksandra III z przedostatniej dekady XIII wieku, wybity po reformie monetarnej przeprowadzonej około 1280 roku. Jest to wprowadzić najpospolitsza moneta szkocka z pierwszych wieków mennictwa, wzorowana na angielskich szterlingach, dotąd jednak w Polsce nienotowana. Dość często spotyka się na pensach zreformowanych Aleksandra III ślady otworów do zawieszania, świadczące o pozamonetarnym ich użyciu. Tak też musiało być z okazem gdańskim. Trudno jednak sądzić, by mógł on trafić do ziemi dopiero około 1500 roku, kiedy pojawiają się na badanym terenie inne monety. Znalazł się tu raczej w XIV wieku lub został przeniesiony z ziemią z innego miejsca w Gdańsku.

Inną wyjątkową monetą – już tylko ze względu na pochodzenie geograficzne – jest portugalska 10-realówka z 1699 roku. Monety portugalskie poza Gdańskiem nie były znajdowane w Polsce (z wyjątkiem jednego okazu z Poznania); dopiero od niedawna zaś znane są z tego miasta, do którego napływały niewątpliwie w wyniku kontaktów morskich. Wystąpiły głównie na nieodległym stanowisku Lastadia. W jakiejś mierze wyróżnia się też saska moneta dwufenigowa z 1846 roku. Po reformach Steina-Hardenberga rynek pieniężny Królestwa Pruskiego był już bowiem w zasadzie uporządkowany i monety innych państw niemieckich nie są spotykane w obiegu; co najwyżej można wskazać w Gdańsku nieliczne znaleziska monet obcych przybyłych drogą wodną (np. rosyjskich). Moneta saska mogła się tu zabłąkać ze względu na podobieństwo do dwufenigówki pruskiej – być może została rozpoznana jako obca i wyeliminowana.

Wyróżnia się jeszcze grupa czterech półgroszy polskich z przełomu XV/XVI wieku. Monety te są, co prawda, spotykane w Gdańsku, ale tu, w niezbyt licznych materiałach, są wyjątkowo dobrze widoczne. Być może więc ich obecność tutaj wiąże się z bytnością na tym obszarze przybyszów z Korony. Co ciekawe, przybysze ci, jeżeli przyłynęli Wisłą np. z Mazowsza, mogli przywieźć ze sobą również znalezione tu szelągi gdańskie, które na rynku mazowieckim skutecznie rywalizowały z monetą koronną. Wśród półgroszy jest ciekawa moneta z imieniem Zygmunta I i omyłkową datą „1599” zamiast „1509”; nie wydaje się, by była falsyfikatem.

Jeśli przyjrzymy się zgromadzonemu materiałowi w kolejności czasowej, zobaczymy, że poza całkowicie odosobnioną – zarówno pod względem chronologicznym, jak geograficznym – monetą szkocką z XIII wieku, sekwencja monet zaczyna się w końcu XV wieku, co w praktyce może odpowiadać trafieniu ich do ziemi w pierwszych latach wieku XVI. Są to monety o nominale szeląga i półgrosza, a zatem podstawowy standard monetarny dla codziennych transakcji w tej epoce. Ten sam rząd wielkości dominuje również później, choć z połowy i drugiej połowy XVI stulecia mamy jeszcze trzy drobne denary (fenigi), a z czasów panowania Zygmunta III zdawkowe już szelągi, wczesny trojak i późny szóstak (wbrew nazwom, obie ostatnie monety są mniej więcej równe sobie pod względem zawartości kruszcu srebrnego: wedle oficjalnych norm 2,059 g w trojaku i 1,829 g w szóstaku⁶⁵, a to w wyniku dewaluacji grosza polskiego w 1. ćwierci XVII w.). Po połowie XVII wieku jednak materiał zawiera wyłącznie monety najdrobniejsze: stosunkowo nieliczne bilonowe szelągi oraz miedziane monety o wartości 1-3 fenigów z 1. połowy XIX wieku. Najpóźniejsza moneta, której datę udało się rozpoznać, została wybita w 1864 roku, żadna nie jest późniejsza niż rok 1873, kiedy wprowadzono ogólnoniemiecką walutę markową.

Chronologia liczmanów jest jeszcze węższa. Zestaw liczmanów z badanego stanowiska nie odbiega specjalnie od innych gdańskich znalezisk. W przeciwieństwie jednak do obiektów pozyskanych w centralnej partii Wyspy Spichrzów, nie ma tutaj okazów XV-wiecznych, a tylko z XVI stulecia, jeden z 1. połowy XVII wieku i jeden z pierwszej połowy XVIII wieku. Trzy liczmany są ręcznie wycięte z mosiężnej blachy i nieopatrzone żadnymi stemplami. Są to prawdopodobnie miejscowe, rzemieślnicze wyroby, bądź uzupeł-

⁶⁵ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981, s. 105, 113.

niające braki w importowanych kompletach, bądź też funkcjonujące samodzielnie jako przyrządy do liczenia na liniach. Pięć dalszych sztuk to przybory rachunkowe z Norymbergi, najbardziej typowe, powszechnie znane ze znalezisk w całej Europie. Jest jednak jeden okaz nietypowy, pochodzący z Brugii w Niderlandach, z popiersiem Filipa II jako infanta na jednej stronie, a złożonym herbem na damskiej, rautowej tarczy na drugiej. Nie znalazłem go w dostępnej literaturze. Taki właśnie herbowy rewers używany był w Brugii w latach 1536-1550 do produkcji liczmanów z awerssem z inicjałem królowej Marii Węgierskiej, siostry cesarza Karola V a ciotki króla Hiszpanii Filipa II, zmarłej w 1558 roku⁶⁶. Jest to bowiem herb tej właśnie królowej, wdowy po Ludwiku II węgiersko-czeskim, łączący znaki królestw hiszpańskich i środkowo-europejskich (z Orłem polskim włącznie, przynależnym mężowi Marii, pochodzącemu z dynastii Jagiellonów) oraz księstw dynastii burgundzkiej. Z kolei typ awersu liczmana znalezionego przy ulicy Toruńskiej, z portretem przyszłego Filipa II jako infanta Hiszpanii, spotykamy na rewersie liczmanów wybitych (także w Brugii) dla izby rachunkowej w Lille w 1554 i 1555 roku. Jedyną różnicą są tam skrócone daty: 54, 55⁶⁷, gdy tu mamy datę pełną, czterocyfrową, przypuszczalnie 1556. Filip od 1554 roku miał już tytuł królewski jako władca Neapolu oraz mąż królowej angielskiej Marii, mimo to jednak tytuł ten nie pojawił się na bitych wówczas w Brugii liczmanach. Zabytek nasz zatem jest przypuszczalnie hybrydą, łączącą dwa nie należące pierwotnie do siebie stemple. Obecność liczmana niderlandzkiego w Gdańsku nie powinna dziwić wobec powszechnie znanych kontaktów z tamtym regionem; trzeba jednak zauważyć, że kontakty te nader rzadko są poświadczone gdańskimi znaleziskami numizmatycznymi.

Podsumowując: mamy monety – poza wyjątkowym okazem z XIII wieku – z okresu od około 1500 do 1864 roku, od połowy XVII wieku wyłącznie najdrobniejsze, i liczmany z okresu od XVI do początku XVIII wieku. Można więc domyślać się istnienia na badanym obszarze urządzeń sprzyjających transakcjom handlowym na średnią skalę od początku XVI stulecia, potem jakichś przemian w funkcjonowaniu tego obszaru w latach pięćdziesiątych XVII wieku oraz kolejnych około roku 1870. Po tej dacie, jak się wydaje, teren był raczej zamknięty i wyłączony z codziennej aktywności ludzkiej, jeżeli przestano gubić na nim drobne monety. Przemysłowa funkcja (gazownia) w pełni, jak myślę, odpowiada tej charakterystyce.

⁶⁶ SBV 31:23c, 27c, 29a, 32b, 37a, 43b, 43c, 47d, 51a.

⁶⁷ SBV 31:57c, 60b.

KATALOG

Monety

*1. Elbląg, Zygmunt I, denar b.d. [1544-45]⁶⁸.

Av. orzeł Prus Królewskich z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. herb Elbląga, tarcza z 4 łuków w górnej połowie, 5 łuków i 2 wrębów w dolnej.
Bilon, 0,20 g, 12,4 mm. KS 7070 odm. kształtu tarczy.
Wykop 5, sondaż 2, warstwa 810, 31 I 2006, ip. 267, kat. 2337, MAG/GN/3586.

*2. —, Zygmunt I, szeląg 1531.

Av. [5-listna rozeta] SIGIS*P*REX*POLO*DO*PRVS (przerywniki — rozetki pięciolistne), orzeł Prus Królewskich z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. [5-listna rozeta] SOLID\CIVI*ELBINGK*1531, herb Elbląga.
Srebro, 0,81 g, 19,2 mm. KS 7074.
Wykop 4, warstwa 714, 3 I 2006, ip. 156, kat. 2326, MAG/GN/3577.

3. —, Zygmunt I, szeląg r. ? [1530-39].

Av. \\\\\P\REX\POLO*DO*PRVSS (przerywniki — rozetki pięciolistne), orzeł Prus Królewskich z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. \\\ID*CIVIT*ELBINK*\\, herb Elbląga.
Srebro, skorodowany, 0,46 g, 19,2 mm. KS 7073-9.
Wykop 4, warstwa 715, 29 XII 2005, ip. 148, kat. 2325, MAG/GN/3576.

*4. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1630.

Av. GVSADO[tarczka ze Snopkiem]D G REX:S.
Rv. [rozetka 5-listna] SOLIDVS·CIVI·ELBING·30, herb Elbląga.
Bilon, 0,56 g, 16,0 mm. KS 9588.
Wykop 3, warstwa 118, 2 XI 2005, ip. 61, kat. 2310, MAG/GN/3567.

*5. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1633(?).

Av. GVS:ADO:[tarczka ze Snopkiem]D:G:REX:S.
Rv. \\\DVS:CI\\\\BING 3·3.
Bilon, 0,37 g, 16,1 mm. KS 9594 (?).
Wykop 3, sondaż 3, warstwa 136, 2 II 2006, ip. 301, kat. 2339, MAG/GN/3588.

*6. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg b.d. [1457-ok. 1520].

Av. [gwiazdka 6-promienna]KA3IMIRVS:R:POLON.
Rv. \MONETA:CIVIT:DAN\.
Srebro, 1,47 g, 18,6 mm. KubiakPr II/1.

⁶⁸ Uzasadnienie datowania zob. B. Paszkiewicz, Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu, Lednica [Dziekanowice] 2010, s. 72-73.

- Wykop 4, warstwa 714, 3 I 2006, ip. 166, kat. 2327, MAG/GN/3580.
- *7. —, Kazimierz IV, zły szeląg b.d. [1457-ok. 1520].**
 Av. \KASIMIRVS°REX°PO\ (litera X przerobiona na stemplu z P).
 Rv. \MONETA°CIVITA°DAN\
 Srebro, 0,76 g, 20,4 mm. KubiakPr II/2.
 Wykop 4, warstwa 715, 12 I 2006, ip. 189, kat. 2330, MAG/GN/3582.
- *8. —, Zygmunt II August, denar 1554.**
 Av. orzeł Prus Królewskich.
 Rv. godło Gdańska rozdziela datę 5-4.
 Bilon, skorodowany, 0,23 g, 12,6 mm. KS 7350.
 Wykop 4, warstwa 714, 21 XII 2005, ip. 142, kat. 2321, MAG/GN/3390.
- *9. —, bezkrólewie, denar 1573.**
 Av. orzeł Prus Królewskich.
 Rv. tarcza herbowa 12-łukowa rozdziela datę 7-3.
 Bilon, 0,22 g, 11,7 mm. KS 7385.
 Wykop 4, warstwa 714, 21 XII 2005, ip. 139, kat. 2318, MAG/GN/3572.
- *10. —, Stanisław August, szeląg 1765.**
 Av. monogram SAR rozdziela datę 17-65.
 Rv. SOLID / CIVITAT / GEDAN / R·E· - Æ·.
 Bilon, 0,57 g, 15,7 mm. KS 7790.
 Wykop 4, warstwa 225, 7 X 2005, ip. 012, kat. 2300, MAG/GN/3561.
- *11. Infanty, Krystyna, szeląg 1654 (?), men. Ryga.**
 Av. CHR... ..A·D·G·R·S·.
 Rv. SOLIDVS LI·ONI·Æ·5·4(?).
 Bilon, ubytki korozyjne, 0,28 g, 15,5 mm. Mrowiński 653(?).
 Wykop 3, warstwa 136, 8 II 2006, ip. 326, kat. 2340, MAG/GN/3589.
- *12. Polska, Jan Olbracht, półgrosz b.d. [1492-8], men. Kraków.**
 Av. +MON\\X·ALBERTI.
 Rv. +REGIS:: [Róża] POLONIE (litera S odwrócona).
 Srebro, ukruszony, 0,40 g, 16,9 mm. KS 387.
 Wykop 5, sondaż 2, warstwa 808, 31 I 2006, ip. 265, kat. 2343, MAG/GN/3592.
- *13. —, Zygmunt I, półgrosz 1508, men. Kraków.**
 Av. +MONETA°SIGISMVNDI.
 Rv. +REGIS°POLONIE°1508.
 Srebro, 0,65 g, 18,3 mm. KS 408.
 Wykop 4, warstwa 715, 21 XII 2005, ip. 141, kat. 2320, MAG/GN/3574.
- *14. —, Zygmunt I, półgrosz 1509 („1599”), men. Kraków.**
 Av. +MONETA°SIGISMVNDI.
 Rv. +REGIS°POLONIE°1599.
 Srebro, 0,67 g, 18,1 mm. KS 413x.
- Wykop 4, warstwa 714, 5 I 2006, ip. 173, kat. 2328, MAG/GN/3581.
- *15. —, Zygmunt I, półgrosz 1510, men. Kraków.**
 Av. +MONETA°SIGISMVNDI.
 Rv. +REGIS°POLONIE°10.
 Srebro, 0,68 g, 18,4 mm. KS 411.
 Wykop 4, warstwa 714, 21 XII 2005, ip. 143, kat. 2322, MAG/GN/3575.
- *16. —, Zygmunt III, grosz 1624, men. Bydgoszcz.**
 Av. SIG·III·D·G / REX·POL / M·D·L·.
 Rv. *GROS·RE\\POLO:1624.
 Bilon, ubytki, 0,29 g, 18,0 mm. KS 812.
 Wykop 3, warstwa 137, 28 X 2005, ip. 53, kat. 2306, MAG/GN/3564.
- 17. —, Zygmunt III, półtorak 162\ [1620-25], men. Bydgoszcz.**
 Av. SIGIS·3·D·G:-REX·P·M·D·L·.
 Rv. MONEN·O[herb Sas na tarczce z trzech łuków] REG·POLO.
 Bilon, 0,70 g, 19,0 mm. Kopicki II_B.9-14.
 Wykop 3, warstwa 137, 28 X 2005, ip. 52, kat. 2305, MAG/GN/3563.
- *18. —, Zygmunt III, półtorak 162\ [1620-25], men. Bydgoszcz.**
 Av. SIGIS3DG-REXPMDL.
 Rv. *MON\\NO[herb Sas na tarczce z trzech łuków] REG*POLO*. Kopicki II_B.9-14.
 Bilon, 0,62 g, 19,0 mm.
 Wykop 3, warstwa 137, 28 X 2005, ip. 51, kat. 2304, MAG/GN/3562.
- 19. —, Zygmunt III, trojak 1594, men. Malbork.**
 Av. SIGISM III D:G[herb Lewart]REX·PO·M·D·L·.
 Rv. III / GROS·ARG / ·TRIP·REG· / ·POLONI· / [rozetka, pierścień]94[trójkąt, rozetka], u dołu rozetka.
 Srebro, wżery pokorozyjne, 1,82 g, 20,4 mm. KS 985.
 Wykop 4, podczyszczenie, 21 XII 2005, ip. 140, kat. 2319, MAG/GN/3573.
- *20. —, Zygmunt III, szóstak 1625, men. Kraków.**
 Av. SIGIS:III:D:G: [godło herbu Sas bez obwódki] :REX·POL·M·D·L·.
 Rv. GROS·ARGE·SEX·REG·POL·16Z5·.
 Srebro, 2,71 g, 25,2 mm. KS 1261.
 Wykop 3, warstwa 137, 28 X 2005, ip. 54, kat. 2307, MAG/GN/3565.
- *21. Portugalia, Piotr II, 10 reali 1699, men. Lizbona.**
 Av. D.G.PORT.ET ALG\REX, pod koroną P.II, niżej krzyżyk.
 Rv. + 1699 + VTILITATI + PVBLIC\E, X w wieńcu między dwoma krzyżkami.
 Mosiądz, 13,12 g, 36,9 mm. Vaz, Salgado P2.122.
 Warstwa 494, 12 I 2006, ip. 190, kat. 2331, wykop 3, MAG/GN/3578.

22. Prusy, Jerzy Wilhelm, półtorak 1621 (?), men. Królewiec.

Av. GE...RIELP\, jabłko panowania, w nim Z4, z boków niewyraźna data Z-1 (?).

Rv. ...EV&MON [tarczka z trójką] DR..., tarcza pięciopółowa, 2 — gryf, 4 — lew, pole sercowe — berło.

Bilon, znaczne ubytki, 0,25 g. BftM 1404-10 (?).

Wykop 5, warstwa 539, 6 XII 2005, ip. 106, kat. 2313, MAG/GN/3569.

23. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1844, men. Berlin.

Miedź, skorodowany, 0,95 g, 17,6 mm. AKS 92.

Wykop 3, warstwa 114, ip. 16, kat. 2301, 7 X 2005.

24. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1849, men. Berlin.

Miedź, 1,17 g, 17,6 mm. AKS 92.

Hałda, 17 X 2005, ip. 29, kat. 2303.

25. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1849, men. Berlin.

Miedź, 0,99 g, 17,4 mm. AKS 92.

Wykop 3, warstwa 114, 18 I 2006, ip. 209, kat. 2332.

26. —, Fryderyk Wilhelm IV, 3 fenigi 1841, men. Berlin.

Miedź, nieco skorodowany, 4,03 g, 23,8 mm. AKS 90.

Wykop 3, warstwa 137, 28 X 2005, ip. 60, kat. 2309.

27. —, Wilhelm I, 2 fenigi 1857, men. Berlin.

Miedź, skorodowany, 2,17 g, 20,4 mm. AKS 91.

Wykop 4, warstwa 233, 11 X 2005, ip. 19, kat. 2302.

28. —, Wilhelm I, 2 fenigi 1864, men. Berlin.

Miedź, 2,45 g, 20,6 mm. AKS 107.

Wykop 4, hałda, 10 XI 2005, ip. 85, kat. 2312.

29. — (?), władca nieokreślony, 3 fenigi, r.? [1821-73].

Miedź, 3,89 g, 23,0 mm.

Wykop 5, warstwa 114, 7 XII 2005, ip. 115, kat. 2315.

30. Saksonia, Fryderyk August II, 2 fenigi 1846, men. Drezno (znak F — Gustav Theodor Fischer).

Miedź, 2,85 g, 19,7 mm. AKS 110.

Wykop 3, warstwa 110, 6 XII 2005, ip. 107, kat. 2314.

***31. Szkocja, Aleksander III (1249-86), pens Long Cross, ok. 1280-6, men. Perth (?).**

Av. \ALEXANDERDEIGRA, głowa króla w koronie z profilu w lewo, przed nim berło.

Rv. R\X-SCO-TOR-VM+, długi krzyż, w jego kątach gwiazdki (26 wierzchołków, liczba uważana za wskazówkę mennicy), w 1. i 3. kącie (zgodnie z kierunkiem zegara) siedmiopromienne, pełne, w 2. i 4. kącie sześciopromienne z prześwitami w środku (*mullets*).

Srebro, 0,60 g, 19,0 mm, zerwany otwór do zawieszania na osi Av., wżery korozyjne. Seaby 5057 (?).

Wykop 4, warstwa 714, 21 XII 2005, ip. 135, kat. 2342, MAG/GN/3591.

***32. Toruń, Jan Kazimierz, szeląg 1668.**

Av. monogram ICR dzieli datę 16-68.

Rv. SOLID9· / CIVITATIS / THORVN.

Bilon, 0,68 g, 15,6 mm. KS 8310.

Wykop 3, warstwa 137, 28 X 2005, ip. 59, kat. 2308, MAG/GN/3566.

Liczmiany

***33. Brugia, liczman, 1556 (?).**

Av. [lilia]PHILIP CAROL [FIL] HISPA PRINCEP 1556(?), lewe popiersie księcia infanta Filipa (przyszłego Filipa II).

Rv. [SVB VMBRA ALA]RVMTVAR[VM PROTEGE ME], pod zamkniętą koroną, na piersi dwugłowego orła, rombowa wielopółowa tarcza herbowa królowej Marii Węgierskiej (siostry Karola V, namiestniczki Niderlandów 1531-1556), w prawej (heraldycznie) połowie skwadrowane herby węgiersko-czeskie z Orłem polskim w polu sercowym, lewa górna ćwierć z herbami kastylijsko-aragońskimi i lewa dolna — z burgundzkimi. Miedź, skorodowany, 2,59 g, 28,1 mm. Mitchiner 962/897 lub pod.; SBV 31 (1992) brak.

Wykop 5, sondaż 2, warstwa 808, 30 I 2006, ip. 243, kat. 2336, MAG/GN/3585.

***34. Norymberga, liczman anonimowy z okrętem typu *Cztery lilie w rombie*, ok. 1490-1550.**

Av. \\\EVNO...OI, okręt na falach w prawo, żagiel zwinięty, na maszcie kółko, w otoku korona.

Rv. \VEE...BNV\, w podwójnym rombie cztery lilie, wokół niego 4 grupy po 3 kółka.

Mosiądz, 1,75 g, 25,9 mm. Podobny: Mitchiner 1184.

Wykop 5, warstwa 570, 8 II 2006, ip. 327, kat. 2341, MAG/GN/3590.

***35. —, liczman anonimowy typu *Lew św. Marka*, ok. 1500-1570.**

Av. korona, GVERDE°VDMRVI\\RLGMVRVM, Lew św. Marka w lewo, w nimbie niewchodzącym w otok.

Rv. [lilia]VE[lilia]VEN[lilia]VEV[lilia]VEN[lilia]VE°VEN, jabłko panowania w podwójnej ramce z trójliścia i trójkąta.

Mosiądz, 4,03 g, 28,7 mm. Mitchiner 1100 (te same stemple).

Wykop 4, warstwa 714, 21 XII 2005, ip. 133, kat. 2317, MAG/GN/3571.

***36. —, liczman anonimowy typu *Zwykły glob*, 1. połowa XVI w.**

Av. dwukrotnie wybity, w otoku korona, OVEO\\OVEB°OVEOBE°OVEI; jabłko panowania w ramce z trójliścia i trójkąta, wokół ramki 3 pary kulek.

Rv. VEBR\OBVRB0 (leżące) \OBV\ROB, trzy korony i trzy lilie wokół róży.

Mosiądz, 1,41 g, 24,7 mm. B. podobny: Mitchiner 1235.

Wykop 4, warstwa 715, 19 XII 2005, ip. 146, kat. 2323, MAG/GN/3579.

***37. —, Mathäus Lauffer (mistrz 1612, †1634).**

Av. LUDOVIC⁹ X III· D·G·FRAN:ET·NA.; Ludwik XIII, król Francji, z odkrytą głową, w prawicy trzyma berło, na koniu, długi czaprak.

Rv. OMNIS - VICDORIA - A DNO, u góry w obłoku wieniec, dwie palmy, promienie, niżej korona na mieczu, dwie palmy, z boków inicjały mistrza M-L, dwie tarcze herbowe: Francji i Nawarry.

Mosiądz, 3,03 g, 29,7 mm. Mitchiner 1700a (te same stemple).

Wykop 5, warstwa 513, 19 I 2006, ip. 214, kat. 2334, MAG/GN/3584.

***38. —, Johann Konrad Hoger (mistrz 1705, †1743), [1711-43].**

Av. ANNA D G ANG - S F E H REGINA, lewe popiersie królowej Anny Brytyjskiej z odkrytą głową.

Rv. IOH·CONRAD·HOGER·RECH·PFN·COUNTERS, cztery tarcze herbowe na krzyż: harfa (Irlandia), 3 lilie (Francja), Lew (Szkocja), 3 leopardy (Anglia), w kątach między nimi splecione litery C.

Mosiądz, skorodowany, 0,61 g, 20,4 mm. Mitchiner brak (podobny liczman wydał Johann Jacob Dietzel, 1711-48, Mitchiner 1872).

Wykop 3, sondaż 3, warstwa 136, 1 II 2006, ip. 288, kat. 2338, MAG/GN/3587.

***39. Liczman bez stempla, wycięty nożycami, wyrób miejscowy (?), XV-XVI w.?**

Mosiądz, 3,23 g, 25,6 mm.

Wykop 5, sondaż 2, 19 I 2006, ip. 224, kat. 2335.

40. Liczman bez stempla, wycięty nożycami, wyrób miejscowy (?), XV-XVI w.?

Mosiądz, 2,39 g, 22,2×21,1 mm.

Wykop 4, warstwa 714, 5 I 2005, ip. 174, kat. 2329.

41. Liczman bez stempla, wycięty nożycami, wyrób miejscowy (?), XV-XVI w.?

Mosiądz, 1,78 g, 24,5×24,1 mm.

Wykop 4, warstwa 715, 29 XII 2005, ip. 147, kat. 2324.

10. Ulica Chmielna 114, 2005/2006

Badania kolejnego fragmentu Wyspy Spichrzów od lipca 2005 do stycznia 2006 roku, kierowane przez Zbigniewa Borcowskiego, objęły parcele w północnej części wyspy, przy ulicy Chmielnej 114, 4, 5 (dawny spichlerz Czerwony), na rogu ul. Pożarniczej (d. Leitergasse; badania „Chmielna 114”). Znalezione zespół złożony z dwu monet (wykop 34, 10 XI 2005, ip. 41; SAZ 255/20/43).

Są to dwa okazy z sąsiadujących ze sobą w czasie emisji krzyżackich. Mogły więc stanowić podręczną gotówkę jakiejś osoby, utraconą wraz z sakiewką lub ubraniem. W każdym jednak razie nie wydaje się, by mogły być utracone później niż w połowie XIV wieku.

KATALOG

***1. Prusy, Zakon Krzyżacki, brakteat typu *Brama II*, ok. 1327/8-ok. 1337/8.**

Av. schematyczna brama z trzema oknami, w przejeździe trzy kulki, u góry zawieszony krzyż grecki. Srebro, ułamany, 0,08 g, 13,0 mm. Waschinski 128. Kat. 163, MAG/GN/3663.

***2. —, Zakon Krzyżacki, brakteat typu *Korona II*, ok. 1337/8-ok. 1345.**

Av. prosta korona o trzech wgłębieniach w obręczy. Srebro, fragmentarycznie zachowany. Waschinski 138-140. Kat. 164, MAG/GN/3664.

11. Kościół św. Jana, lata 2006 i 2008

Badania archeologiczne kościoła św. Jana w sezonach 1996 i 1998 przyniosły 227 monet, a ponadto ciemną liczbę (wiadomo o ośmiu) monet znalezionych podczas rabunku wykopów⁶⁹. Podczas kierowanych przez Zbigniewa Borcowskiego na zlecenie Nadbałtyckiego Centrum Kultury kolejnych badań kościoła św. Jana w 2006 roku znaleziono 19 monet, a prace prowadzone na terenie kościoła w styczniu i lutym 2008 roku przyniosły 77 kolejnych zabytków numizmatycznych (0255/21/09, 0255/21/11). Łączna liczba monet znalezionych podczas badań wynosi już 323 egzemplarze. Wedle dokumentacji żadna z monet nie wystąpiła w badanym pochówku. Nie ma wśród nich liczmanów, co w zasadzie potwierdza dotychczasową tendencję (wcześniej zarejestrowano ledwie cztery).

Tylko jedną monetę możemy przypisać do XV wieku (a w zasadzie do przełomu z następnym stuleciem), gdy w pierwszej partii były cztery. Z pierwszej połowy XVI wieku nie ma monet (były również cztery). Z drugiej połowy – są dwie (było 6), z pierwszej połowy XVII wieku dziewięć (było 37), z drugiej połowy 18 (były 42). Z pierwszej połowy XVIII wieku 14 (były 63), z drugiej 30 (46), z XIX wieku 20 (20), z XX wieku dwie (5). Jak widać, jeśli weźmiemy pod uwagę mniejszą liczbę monet, dostrzeżemy znaczne zbieżności pod względem chronologii z materiałem z sezonów 1996 i 1998, jedynie z mocniejszą reprezentacją wieku XIX, ale też, co chyba znaczące, z przesunięciem dominanty z pierwszej połowy XVIII wieku na drugą. Ogólne ramy chronologiczne materiału pozostają – jak poprzednio – wyraźnie węższe od funkcjonowania badanej budowli, sięgającej początkami połowy XV wieku⁷⁰ i spalonej w 1945 roku. Oznacza to również, że zarejestrowane w pierwszej partii inflacyjne szelągi wielkiego mistrza Michała Kűchmeistera, wybite w latach 1414-1416, zgodnie z wysuniętą już w opracowaniu tamtej partii sugestią, trafiły do ziemi najprawdopodobniej dopiero pod koniec XV wieku. Z drugiej strony, w 2008 roku wystąpił wreszcie szeląg gdański z imieniem króla Kazimierza IV – poprzednio wyrażaliśmy zaskoczenie brakiem takiej monety, które jednakże zmałało, gdy okazało się, że i w analizowanych później mate-

riałach z badań z terenu Gdańska te pospolite gdzie indziej szelągi spotykane są sporadycznie.

Szesnasty wiek w opisywanej partii reprezentowany jest bardzo ubogo i w zasadzie przez monety, które wypadałoby zaliczyć do fazy historii monety polskiej obejmującej czas od reformy monetarnej króla Stefana w 1580 roku do czwartej dekady XVII już stulecia. Jest to bowiem kwartnik (*Dreier*) księstwa pruskiego z 1596 roku. Monety takie, o bardzo niewielkiej sile nabywczej, choć w zbiorach są rzadkie, spotyka się w gdańskich badaniach. Należały wraz z monetami królewskimi dla Korony i Litwy, książęcymi kurlandzkimi oraz monetami miast, zwłaszcza Rygi, do egzystującego ledwie kilka dekad jednolitego rynku pieniężnego Rzeczypospolitej. Taki też obraz dominuje w pierwszych dziesięcioleciach XVII wieku i ulega stopniowej zmianie wraz z narastaniem kryzysu monetarnej do połowy stulecia. Druga z monet, mniej więcej współczesna, zachowana jest szczątkowo i tylko hipotetycznie domyślamy się w niej emisji miasta Metz. Nie widać dla niej analogii w znaleziskach, nie pochodzi więc ona z obiegu monetarnej.

Z pierwszej połowy XVII wieku mamy szeląg litewski, cztery monety polskie (najdrobniejszy denar, szeląg i dwa nieco bardziej wartościowe półtoraki), szeląg książęcy pruski i trzy szelągi ryskie – ciekawe jednak, że nie mamy monet gdańskich, które znane są z innych stanowisk, w tym także (jeden egzemplarz) z badań kościoła św. Jana w latach 1996-1998. Wszystkie znalezione obecnie rodzaje monet znajdują analogie w tych wcześniejszych badaniach.

W drugiej połowie XVII wieku, podobnie jak w badaniach sprzed dekady, zestaw nominałów zostaje ograniczony wyłącznie do monet najdrobniejszych, którymi są w tym czasie szelągi. Wśród nich panują niepodzielnie szelągi pruskie, na które składają się dwa elbląskie, dwa toruńskie, dwa gdańskie i 11 książęcych. Nie ma – zaobserwowanych w poprzednich badaniach – monet polskich, litewskich, śląskich ani fałszerstw. Mimo to jednak, ze względu na zbieżność elementów dominujących, można mówić o zasadniczej tożsamości zaobserwowanej masy monetarnej. Potwierdza to nasz wcześniejszy wniosek, że w kościele św. Jana znajdujemy z tego okresu przede wszystkim drobne monety używane w obrocie pieniężnym Gdańska i gubione przy okazji kolekt. Na uwagę zasługuje drobna moneta cieszyńska, z napisem określającym ją jako obol księstwa cieszyńskiego (*obulus principatus Tes-sinensis*), zazwyczaj w literaturze określana jako

⁶⁹ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzciciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 419-477.

⁷⁰ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, seria nowa, t. VIII, *Miasto Gdańsk*, cz. 1, *Główne Miasto*, red. B. Roll i I. Strzelecka, *Tekst*, Warszawa 2006, s. 148-149.

halerz. W istocie pełniła ona na rynku Rzeczypospolitej funkcję miedzianego naśladownictwa bilonowego szeląga. Wystąpienie obola cieszyńskiego w gdańskim kościele jest więc wyjątkiem, na swój sposób potwierdzającym regułę, że kościół ten gromadził głównie najdrobniejsze monety obiegające na gdańskim rynku.

Przekonanie to trwa także przy przeglądzie monet z kolejnego półwiecza. Inaczej niż w poprzednich badaniach, nie jest to okres dominujący wielkością materiału, ale tak samo jak poprzednio, mamy w nim przede wszystkim szelągi Królestwa Pruskiego, kontynuujące wcześniejszą emisję książęcą. Jedyne uzupełnienia tej serii to dwie najdrobniejsze monety z kręgu turyngensko-frankońskiego, który obserwowany jest w luźnych znaleziskach z połowy XVIII w. w Polsce, i który we wcześniejszych badaniach kościoła św. Jana reprezentowany był przez monetę z Saalfeldu. Teraz znaleziono o dwa lata młodszy halerz księstwa Sachsen-Koburg-Saalfeld oraz halerz bayreucki. Na pewno nie były traktowane w Gdańsku jako legalny pieniądz obiegowy, mogły najwyżej – w większej masie monetarnej – imitować pruskie szelągi z 1. połowy XVIII wieku. Wydaje się jednak, że ich wystąpienie odzwierciedla bardziej skomplikowane zjawisko, gdyż podobne monety są znajdowane na całym obszarze Rzeczypospolitej, również poza zasięgiem drobnej monety pruskiej. Fenomen napływu monet z kręgu wschodniej Frankonii i Turyngii na obszar Rzeczypospolitej, choć zaobserwowany, nadal nie został zbadany w zadowalający sposób. Z drugiej jednak strony można zauważyć, że w paradoksalny sposób te pozornie egzotyczne monety są jedynym elementem w tym materiale, świadczącym o związkach monetarnych Gdańska z Polską.

Świadcstwo takie, bardziej bezpośrednie, widzimy i w następnym półwieczu: to szeląg miedziany bity pod polskim stemplem przez Augusta III (formalnie biorąc, jest to moneta saska, i tak ją traktowano po reformie monetarnej Stanisława Augusta w 1765/6 roku), analogiczny do już znalezionego podczas badań w latach 1996-1998. Prawdopodobnie była to moneta uznana przez właściciela za nienadającą się do obiegu. Podobny był przypuszczalnie status pierwszego chyba w znaleziskach gdańskich szeląga Królestwa Pruskiego, wybitego podczas okupacji rosyjskiej z imieniem cesarzowej Elżbiety. Należy bowiem zauważyć, że, jak i w poprzednim materiale, od 1753 roku widzimy przewęskowanie kierunku napływu szelągów z Królestwa Pruskiego na miasta Prus polskich: Gdańsk (18 szelągów), Toruń (pięć szelągów) i Elbląg (cztery szelągi). Różnica jest tylko taka, że tym razem szelągi pruskie kończą się kilkanaście lat wcześniej, na roku 1738. Szeląg pruski z 1761 roku nie stanowi więc kontynuacji napływu przerwanych

kilka lat wcześniej, lecz element odosobniony, prawdopodobnie monetę wycofaną z obiegu po ewakuacji armii okupacyjnej. Monetą spoza rynku, i nawet niepodobną do monet miejscowych, był miedziany węgierski półkrajcar Józefa II.

Wiek XIX w zasadzie również przypomina to, co widzieliśmy w materiałach ze starszych badań: dominuje moneta miejscowa, najpierw Gdańska pruskiego (trzy szelągi), potem napoleońskiego Wolnego Miasta (cztery szelągi i grosz), wreszcie powraca moneta Królestwa Pruskiego, tym razem już w zreformowanej w 1821 roku, ponadprowincjonalnej wersji, ale zawsze w drobnych (choć niekoniecznie najdrobniejszych) nominałach (osiem fenigów, dwufenig i półgrosz). Bardzo ciekawa jest tutaj część gdańska – jeden z szelągów jest bowiem nieźle wykonanym, bitym stemplami fałszerstwem, jakiego dotąd literatura nie odnotowała. Zjawiskiem podobnego rodzaju jest moneta pozornie egzotyczna – miedziany inflacyjny szeląg duński z 1812 roku. Jedna jego strona do złudzenia przypomina szelągi gdańskie z tego samego roku, prawdopodobnie więc monetę tę domieszano do obiegu monetarnego w mieście po bankructwie Danii w 1813 roku i utracie tam mocy prawnego środka płatniczego przez monety z okresu wojen napoleońskich.

Monet z XIX wieku jest stosunkowo dużo (proporcjonalnie znacznie więcej niż w poprzednich badaniach) i przerwanie ich sekwencji już w 1853 roku wydaje się znaczące. Trzeba bowiem zaznaczyć, że kolejna moneta, niemiecki fenig z 1875 roku, należy do wyjątkowo dużej i trwałej emisji; mogła trafić do warstwy nawet w 1915 roku. W partii sprzed 10 lat były jednak również późniejsze monety dziewiętnastowieczne, może więc po prostu ogólny stopniowy spadek liczby monet przypadkowo sprawił tę lukę. Dwie monety z XX wieku – niemiecki fenig z 1905 roku i gdańska pięciofenigówka z 1932 roku – nie zmieniają ani zaobserwowanej powyżej tendencji, ani nie różnią się znacznie od pozyskanego dawniej materiału. Z jedną tylko różnicą: moneta gdańska przesuwa o kilka lat datę końca odkładania się monet z dotychczas zaobserwowanego roku 1923. Nie jest to jednak zmiana, którą można uznać za istotną.

Poza niezbyt licznymi wyjątkami materiał z kolejnych sezonów badań kościoła św. Jana tworzą monety miejscowe, drobne lub najdrobniejsze z osiągalnych na rynku. Podtrzymuje to przekonanie, że pochodzą one z kolekt i innego rodzaju ofiar sakralnych. Wyjątki te jednak mają tendencję do skupiania się w wykopie 1 w nawie północnej z 2006 roku. Może objął on miejsca, do których trafiały monety usunięte z obiegu w mieście.

KATALOG

***1. Brandenburgia-Bayreuth, Jerzy Wilhelm (1712-26), halerz 1724, men. Bayreuth.**

Av. monogram GW pod mitrą książęcą.

Rv. [rozetka] 1 [rozetka] / HEL / LER / 1724.

Miedź, 0,44 g, 15,2 mm. Schön 18.Jh. 31.

Wykop 1, warstwa 3, 25 VI 2006, ip. 15, kat. 446, MAG/GN/3597.

***2. Dania, Fryderyk VI, szeląg 1812, men. Kopenhaga lub Altona.**Av. monogram F_{VI}R pod koroną.

Rv. *I* / SKILLING / DANSK / 1812 / M-F.

Miedź, 0,71 g, 15,1 mm. Hede 15A.

Warstwa 3, 26 II 2008, ip. 108, kat. 42, MAG/GN/4025.

3. Elbląg, Jan Kazimierz, szeląg 1666.

Av. monogram ICR pod koroną, z boków \ - 66.

Rv. \ * * / \OLID: / CIV\TA: / ELBIN:.

Bilon, znaczne ubytki, 0,30 g, 15,6 mm. KS 7109?

Warstwa 1, 24 I 2008, ip. 11, kat. 45, MAG/GN/4028.

4. —, Michał, szeląg, r.? [1671-3].

Av. MR w ligaturze pod koroną.

Rv. LIDV / VITAT / BING, niżej herb Elbląga.

Bilon, znaczne ubytki, 0,12 g, 13,3 mm. KS 7140-45.

Warstwa 3, 24 II 2008, ip. 112, kat. 73, MAG/GN/4051.

***5. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. * / SOLID / CIVITAT / ELBIN\ / F-L [herb Elbląga] \.

Bilon, 0,67 g, 15,6 mm. KS 7164.

Warstwa 3, 22 II 2008, ip. 96, kat. 43, MAG/GN/4026.

***6. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. u góry słabo widoczna rozetka, SOLID / CIVITAT / ELBING / F-L [herb Elbląga] ·S·.

Bilon, 0,55 g, 16,0 mm. KS 7164.

Wykop 1, warstwa 3, 26 V 2006, ip. 18, kat. 448, MAG/GN/3599.

***7. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. * / SOLID / CIVITAT. / ELBING / ·¹·_c [herb Elbląga] ·_s·.

Bilon, 0,47 g, 15,7 mm. KS 7168.

Wykop 2, warstwa 20, 26 V 2006, ip. 20, kat. 450, MAG/GN/3601.

***8. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. * / SOLID / CIVITAT / ELBING / I-C [herb Elbląga] S·.

Bilon, 0,58 g, 15,1 mm. KS 7168.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 47, kat. 44, MAG/GN/4027.

***9. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg b.d. [przełom XV/XVI w.].**

Av. [trójliść].KASIMIRVS·RCX·DOL·, ostrołukowa tarcza z orłem pod koroną.

Rv. 8MOÐE\\VIT·DAI, tarcza ostrołukowa z dwoma krzyżami pod koroną.

Srebro, 0,95 g, 20,1 mm. KubiakPr II/2; Voßberg, Städte nie zna.

Warstwa 3, 11 II 2008, ip. 44, kat. 67, MAG/GN/4045.

***10. —, Jan Kazimierz, szeląg 1657.**

Av. monogram ICR pod koroną dzieli datę \6-57.

Rv. SOLID. / \IVITAT. / GE\\N.

Bilon, 0,64 g, 15,9 mm. KS 7605.

Wykop 1, warstwa 42, 1 VI 2006, ip. 25, kat. 451, MAG/GN/3602.

***11. —, Michał, szeląg 1670.**

Av. pod małą koroną monogram MR, niżej data 1670.

Rv. SOLIDUS / CIVITATIS / GED·ANEN, u góry rozetka, u dołu godło Gdańska.

Bilon, obłamany, 0,38 g, 16,0 mm. KS 7676.

Wykop 1, warstwa 2, 23 V 2006, ip. 08, kat. 443, MAG/GN/3594.

***12. —, August III, szeląg 1753.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-53.

Rv. *** / SOLID· / CIVITAT· / GEDAN· / W-R, godło Gdańska.

Bilon, ubytki, 0,34 g, 14,4 mm. KS 7711.

Warstwa 3, 22 II 2008, ip. 97, kat. 60, MAG/GN/4042.

***13. —, August III, szeląg 1753.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-53.

Rv. * * * / SOLID· / CIVITAT· / GEDAN· / W-R, godło Gdańska.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,34 g, 14,7 mm. KS 7711.

Warstwa 3, 14 II 2008, ip. 73, kat. 56, MAG/GN/4038.

***14. —, August III, szeląg 1753.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-53.

Rv. * * * / SOLID· / CIVITAT· / GEDAN· / W-R, godło Gdańska.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,56 g, 16,3 mm. KS 7711.

Warstwa 3, 11 II 2008, ip. 45, kat. 51, MAG/GN/4033.

***15. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-54.

Rv. * * * / SOLID· / CIVITAT· / GEDAN· / W-R, godło Gdańska.

Bilon, 0,52 g, 15,5 mm. KS 7716.

Warstwa 3, 28 I 2008, ip. 31, kat. 50, MAG/GN/4032.

***16. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-54.

Rv.   / SOLID · / CIVITAT · / GEDAN · / ,
godło Gdańska.

Bilon, drobne ubytki, 0,52 g, 16,0 mm. KS 7714.

Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 26, kat. 48, MAG/
GN/4030.

***17. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-54.

Rv.   / SOLID · / CIVITAT · / GEDAN · / ,
godło Gdańska.

Bilon, ubytki, 0,39 g, 15,3 mm. KS 7716.

Warstwa 3, 14 II 2008, ip. 74, kat. 57, MAG/GN/4039.

***18. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-54.

Rv.   / SOLID · / CIVITAT · / GEDAN · / ,
godło Gdańska.

Bilon, 0,56 g, 15,8 mm. KS 7714.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 68, kat. 55, MAG/
GN/4037.

***19. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-54.

Rv.   / SOLID · / CIVITAT · / GEDAN · godło
Gdańska między siedmiolistnymi rozetkami.

Bilon, 0,38 g, 15,2 mm. KS 7714.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 51, kat. 52, MAG/
GN/4034.

***20. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-54.

Rv.   / SOLID · / CIVITAT · / GEDAN · / ,
godło Gdańska.

Bilon, drobne ubytki, 0,32 g, 15,3 mm. KS 7714.

Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 94, kat. 59, MAG/GN/4041.

21. —, August III, szeląg 1757.

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-57.

Rv.   / SOLID / CIVITAT / GEDAN / ,
godło Gdańska.

Bilon, wytarty, 0,46 g, 16,1 mm. KS 7718.

Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 87, kat. 58, MAG/
GN/4040.

***22. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17-63.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / RE-Æ,
godło Gdańska.

Bilon, 0,60 g, 15,7 mm. KS 7726.

Warstwa 3, 28 I 2008, ip. 28, kat. 49, MAG/
GN/4031.

***23. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17 - 63.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R E-Æ,
godło Gdańska.

Bilon, 0,64 g, 15,4 mm. KS 7726.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 62, kat. 54, MAG/
GN/4036.

***24. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram *A3R* pod koroną, z boków 17 - 63.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / RE-Æ,
godło Gdańska.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,56 g, 15,6 mm.
KS 7726.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 59, kat. 53, MAG/
GN/4035.

***25. —, Stanisław August, szeląg 1765.**

Av. monogram *SAR* pod koroną, z boków 17 - 65.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R·E-Æ,
godło Gdańska.

Bilon, drobne ubytki, 0,53 g, 15,6 mm. KS 7790.

Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 86, kat. 71, MAG/
GN/4049.

***26. —, Stanisław August, szeląg 1765.**

Av. monogram *SAR* pod koroną, z boków 17 - 65.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R·E-Æ,
godło Gdańska.

Bilon, 0,64 g, 15,6 mm. KS 7790.

Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 88, kat. 72, MAG/
GN/4050.

***27. —, Stanisław August, szeląg 1766.**

Av. monogram *SAR* pod koroną, z boków 17 - 66.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / F·L·S·,
godło Gdańska.

Bilon, 0,72 g, 15,6 mm. KS 7791.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 64, kat. 68, MAG/
GN/4046.

***28. —, Stanisław August, szeląg 1766.**

Av. monogram *SAR* pod koroną, z boków 17 - 66.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / F·L·S·,
godło Gdańska.

Bilon, 0,73 g, 15,5 mm. KS 7791.

Warstwa 2, 30 I 2008, ip. 81, kat. 70, MAG/
GN/4048.

***29. —, Stanisław August, szeląg 1766.**

Av. monogram *SAR* pod koroną, z boków 17 - 66.

Rv. / SOLID / CIVITAT / GEDAN / F·L·S·,
godło Gdańska.

Bilon, 0,53 g, 15,3 mm. KS 7791.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 67, kat. 69, MAG/
GN/4047.

***30. —, Fryderyk Wilhelm III, szeląg 1801, men.
Berlin.**

Av. monogram *FW* pod koroną.

Rv. [rozetka] I [rozetka / DANZIG. / SCHILLING
/ 1801 / A.

Miedź, 1,24 g, 18,1 mm. Plage II.44.

Wykop 1, warstwa 12, 9 VI 2006, ip. 57, kat. 454,
MAG/GN/3389.

***31. —, Fryderyk Wilhelm III, szeląg 1801, men.
Berlin.**

Av. monogram *FW* pod koroną.

- Rv. MONE\NO-REG POLO, jabłko panowania z cyframi 24, z boków 2-\, u dołu herb Sas na tarczy polskiej.
Srebro, 0,83 g, 19,5 mm. Kopicki II_B, 9-14.
Warstwa 1, 24 I 2008, ip. 9, kat. 77, MAG/GN/4056.
- *47. — (Saksonia), August III, szeląg 1753, men. Gubin lub Grünthal.**
Av. AUGUSTUS III REX POL, popiersie króla w prawo.
Rv. EL.SAX.1753, pod koroną kartusz z Orłem i Pogonią, między nimi tarczka z mieczami i Rutą, nakryta czapką elektorską.
Miedź, 1,15 g, 14,6 mm. KS 2055-75.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 91, kat. 75, MAG/GN/4053.
- *48. Prusy, Jerzy Fryderyk, kwartnik (Dreier) 1596, men. Królewiec.**
Av. monogram GF w enklawie, III / \5-96, u dołu herb Zollern.
Rv. [hak]GEORG·FRID·D·G·DVX·PRVSS, orzeł z ukoronowanym monogramem S na piersi.
Srebro, 0,45 g, 14,1 mm. BftM 1310 odm.
Warstwa 3, 22 II 2008, ip. 98, kat. 105, MAG/GN/4076.
- 49. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1627, men. Królewiec.**
Av. GEORG·WILH·MAR·B·\R·I·EL, orzeł z ukoronowaną literą S, u góry serce z krzyżykiem.
Rv. *SOLI·\R·VSSIAE·1627, monogram GW w enklawie, u dołu tarczka z herbem Zollern.
Bilon, drobne szczyrby, 0,36 g, 15,9 mm. BftM 1483 (Av.), 1484 (Rv.).
Warstwa 3, 6 II 2008, ip. 40, kat. 106, MAG/GN/4077.
- *50. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1658, men. Królewiec.**
Av. inicjały FWC pod czapką elektorską dzielą datę 16-58.
Rv. SOLID\ / DuCAT\ / PRUSS\, rozeta czterolistna.
Bilon, 0,38 g, 14,2 mm. BftM 1609.
Wykop 1, warstwa 78, 21 VI 2006, ip. 82, kat. 457, MAG/GN/3606.
- 51. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg r.? [1657-9], men. Królewiec.**
Av. inicjały \WC.
Rv. ... / \uC\ / \RuSS\, * , stempel przesunięty w górę, niżej górna część sąsiedniego rewersu: S...
Stan szczątkowy, 0,06 g.
Wykop 1, warstwa 78, 13 VI 2006, ip. 58, kat. 455.
- 52. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 166\, men. Królewiec.**
Av. pod czapką elektorską monogram FWC rozdziela datę 16-6\.
Rv. SOLID· / DuCAT: / PRUSS\, u góry i dołu arabeski.
Bilon, obłamany, 0,25 g, 15,0 mm. Jak BftM 1610 i 1613.
Wykop 1, warstwa 3, ip. 19, kat. 449, 26 V 2006, MAG/GN/3600. Bahrfeldt podaje taki układ Rv. tylko w 1658 i 1659 r., jednak cyfra dekady „6” wygląda jednoznacznie.
- *53. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. FWC, w tle berło pod czapką elektorską.
Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DuCALIS / 1669; ślady destrukcji stempla w środkowej partii.
Bilon, 0,66 g, 16,1 mm. BftM 1651.
Warstwa 3, 25 I 2008, ip. 14, kat. 91, MAG/GN/4062.
- 54. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. FWC, w tle berło pod czapką elektorską.
Rv. \ / SOLID / \RUSSIAE / DUCALIS / 1669.
Bilon, wytarty, 0,57 g, 15,4 mm. BftM 1649.
Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 66, kat. 97, MAG/GN/4068.
- 55. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. FWC, w tle berło pod czapką elektorską.
Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DUCALIS / 1669.
Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,26 g, 15,3 mm. BftM 1650.
Warstwa 3, 30 I 2008, ip. 80, kat. 98, MAG/GN/4069.
- *56. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. FWC, w tle berło pod czapką elektorską.
Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DuCALIS / 1669.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,30 g, 16,0 mm. BftM 1651.
Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 65, kat. 96, MAG/GN/4067.
- *57. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1670, men. Królewiec.**
Av. \W\, reszta wizerunku niewidoczna.
Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DuCALIS / 1670.
Bilon, ubytki, 0,34 g, 14,0 mm. BftM 1661.
Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 63, kat. 62, MAG/GN/4043.
- *58. —, Fryderyk III, szeląg 1693, men. Królewiec.**
Av. FCIII pod czapką elektorską, w tle berło, u dołu H-S.
Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DUCALIS / 1693.
Bilon, 0,58 g, 15,2 mm. BftM 1854.
Warstwa 2, 30 I 2008, ip. 79, kat. 88, MAG/GN/4059.
- *59. —, Fryderyk III, szeląg 1694, men. Królewiec.**
Av. FCIII pod czapką elektorską, w tle berło, u dołu H-S.
Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DUCALIS / 1694.
Bilon, 0,44 g, 14,7 mm. BftM 1856.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 89, kat. 89, MAG/GN/4060.

***60. —, Fryderyk III, szeląg 1695, men. Królewiec.**
Av. FCIII pod czapką elektorską, w tle berło, u dołu S-D.

Rv. *** / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1695.
Bilon, 0,51 g, 14,7 mm. BftM 1862.
Wykop 1, warstwa 78, 21 VI 2006, ip. 83, kat. 458, MAG/GN/3607.

***61. —, Fryderyk I (III), szeląg 1703, men. Królewiec.**

Av. monogram *FR* pod koroną, niżej CG.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1703.
Bilon, 0,51 g, 15,6 mm. Jak Henckel 3565 (inna data).
Wykop 1, warstwa 2, 16 V 2006, ip. 1, kat. 440, MAG/GN/3593.

***62. —, Fryderyk I (III), szeląg 1703, men. Królewiec.**

Av. monogram *FR* pod koroną, u dołu CG.
Rv. * / SOLID / REGNI / PRUSS / 1703.
Bilon, 0,51 g, 15,8 mm. Jak Henckel 3565 (inna data).
Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 20, kat. 104, MAG/GN/4075.

63. —, Fryderyk I (III), szeląg r.? [1701-10], men. Królewiec.

Av. monogram *FR* pod koroną.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS.
Bilon, znaczne ubytki, 0,24 g, 13,4 mm.
Warstwa 3, 6 II 2008, ip. 39, kat. 103, MAG/GN/4074.

***64. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1721, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu CG.
Rv. znak nieczytelny, SOLID / REGNI / PRUSS / 1721.
Bilon, 0,62 g, 16,5 mm. Henckel 3625.
Wykop 1, warstwa 3, 25 V 2006, ip. 14, kat. 445, MAG/GN/3596.

***65. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1717, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C·G·.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1717·.
Bilon, 0,60 g, 15,7 mm. Henckel 3611.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 83, kat. 99, MAG/GN/4070.

***66. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1721(?), men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C·G·.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1721(?).
Bilon, ubytki, 0,53 g, 15,8 mm. Henckel 3625(?).
Warstwa 3, 28 I 2008, ip. 29, kat. 93, MAG/GN/4064.

***67. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1733, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C·-S.

Rv. \ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1733.
Bilon, 0,58 g, 16,1 mm. Henckel 3642 odm.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 85, kat. 100, MAG/GN/4071.

***68. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1733, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C-✱-S.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1733.
Bilon, 0,54 g, 15,7 mm. Henckel 3642.
Warstwa 3, 6 II 2008, ip. 41, kat. 94, MAG/GN/4065.

***69. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1734, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C*-S.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1734.
Bilon, wyszczerbiony, 0,56 g, 15,4 mm. Henckel 3643.
Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 56, kat. 95, MAG/GN/4066.

***70. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1735, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C-S (rozetka u dołu zatarta).
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1735.
Bilon, 0,50 g, 15,6 mm. Henckel 3644.
Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 25, kat. 92, MAG/GN/4063.

****71. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1738, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C-✱-S (litera S przerabiana na stemplu z C).
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1738· (cyfra 8 przerabiana z 5).
Bilon, 0,66 g, 16,1 mm. Henckel 3648.
Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 102, kat. 102, MAG/GN/4073.

***72. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1738, men. Królewiec.**

Av. monogram *FWR* pod koroną, u dołu C*-S.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1738·.
Bilon, 0,55 g, 15,5 mm. Henckel 3648.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 93, kat. 101, MAG/GN/4072.

***73. —, Elżbieta, szeląg r.? [1761?], men. Królewiec.**

Av. monogram *EI* pod koroną cesarską w wieńcu laurowym.
Rv. ✱ / SOLID / REGNI / \RUSS / \6\, ślady wykruśnięcia stempla.
Bilon, drobne ubytki, 0,52 g, 14,6 mm. Henckel 3772(?).
Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 24, kat. 74, MAG/GN/4052.

74. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1821, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. SCHEIDE MUNZE, 1 / PFENNING / 1821 / A.
Miedź, skorodowany, 1,31 g, 17,1 mm. AKS 35.
Warstwa 3, ip. 100, kat. 87, 22 II 2008.

75. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1821, men. Berlin.

Av. 360 \\\\\\ALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. 1 / \\\ENNI\\ / 1821 / A.
Miedź, przepalony i skorodowany, 1,20 g, 17,2 mm. AKS 35.
Warstwa 3, 26 II 2008, ip. 107, kat. 81.

76. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1828, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1828 / A.
Miedź, 1,48 g, 17,6 mm. AKS 35.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 90, kat. 85.

77. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1828, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1828 / A.
Miedź, wytarty, 1,30 g, 17,4 mm. AKS 35.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 92, kat. 86.

78. —, Fryderyk Wilhelm III, 2 fenigi 1839, men. Berlin.

Av. 180 EINEN THALER, tarcza z orłem pod koroną.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 2 / PFENNIGE / 1839 / [ozdobnik] / A.
Miedź, 2,63 g, 20,2 mm. AKS 34.
Wykop 1, warstwa 2, 22 V 2006, ip. 4, kat. 441.

79. —, Fryderyk Wilhelm III, ½ grosza srebrnego 1821, men. Berlin.

Av. · FRIEDR·WILH·III KOENIG V·PREUSSEN, głowa króla w prawo.
Rv. 60 EINEN THALER / · SCHEIDE MUNZE ·, ½ / SILBER / GROSCHEN / 18 21 / A.
Bilon, skorodowany, 0,90 g, 15,1 mm. AKS 30.
Warstwa 3, 15 II 2008, ip. 77, kat. 90, MAG/GN/4061.

80. —, Fryderyk Wilhelm III lub IV, fenig r.? [1821-ok. 1850].

Av. 360..., zarys tarczy.
Rv. zupełnie wytarty.
Miedź, mocno starty, 1,23 g, 17,4 mm. AKS 35 lub 92.
Warstwa 3, 26 II 2008, ip. 105, kat. 80.

81. —, Fryderyk Wilhelm IV, fenig 1841, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. \CHEIDE \\\, 1 / \FENNING / 1841 / A.
Miedź, skorodowany, 1,37 g, 17,6 mm. AKS 92.
Warstwa 1, 23 I 2008, ip. 3, kat. 83.

82. —, Fryderyk Wilhelm IV, fenig 1851, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1851 / A.
Miedź, defekt menniczy krawędzi, odprysk korozyjny, 1,47 g, 17,6 mm. AKS 92.
Warstwa 3, 21 II 2008, ip. 82, kat. 84, MAG/GN/4058.

83. —, Fryderyk Wilhelm IV, fenig 1853, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1853 / A.
Miedź, 1,51 g, 17,6 mm. AKS 92.
Warstwa 1, 23 I 2008, ip. 2, kat. 82.

***84. Ryga, Zygmunt III, szeląg 1602.**

Av. SI\\DG:REX\PO.D\LI, pod koroną monogram S ze Snopkiem na tarczce.
Rv. [lilijka]SOLIDVS:CIVIXRIG\\02, kartusz z małym herbem Rygi.
Srebro, 0,64 g, 17,7 mm. Mrowiński 399.
Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 61, kat. 109, MAG/GN/4080.

***85. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1631.**

Av. GVSTADO-LDGREX·S, pod koroną monogram GA w enklawie, u dołu tarczka ze Snopkiem.
Rv. 'SOLIDVS·\VIRIGENSIS³⁻¹, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.
Bilon, odłamany fragment, 0,45 g, 15,8 mm. Mrowiński 480.
Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 22, kat. 107, MAG/GN/4078.

***86. —, Krystyna, szeląg r.? [1645-54].**

Av. ...D\G\R\\, monogram C ze Snopkiem.
Rv. ...DVSCIVIRIG..., kartusz z małym herbem Rygi, brak obwódki wewnętrznej (!).
Bilon, skorodowany, 0,32 g, 14,8 mm.
Warstwa 3, 14 II 2008, ip. 72, kat. 108, MAG/GN/4079.

***87. Saksonia-Koburg-Saalfeld, Krystian Ernest i Franciszek Józysz, halerz 1744, men. Saalfeld.**

Av. owalna tarcza z herbem saskim, nakryta czapką elektorską i otoczona dwiema gałązkami palmy.
Rv. poziomy napis: ♣ 1 ♣ / SAAL// / FELDER / HELLER / 1744 (pęknięcie stempla). Merseburger 3653.
Miedź, 0,52 g, 16,9 mm.
Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 48, kat. 110, MAG/GN/4081.

***88. Śląsk-Cieszyn, księstwo, Elżbieta Lukrecja, obol (halerz?) 1651, men. Cieszyn.**

Av. mitra książęca, OBVLVS:PRINCIPAT:TES, orzeł w koronie.
Rv. ANNO:DOMINI:16·5·1·, pod mitrą książęcą uncjalna litera T, w środku lilia.

Miedź, 0,36 g, 15,6 mm. KS 5659.

Wykop 1, warstwa 42, 2 VI 2006, ip. 28, kat. 452, MAG/GN/3603.

***89. Toruń, Jan Kazimierz, szeląg 1668.**

Av. monogram ICR pod koroną, z boków 16 - 68.

Rv. · ★ · / SOLID9 / CIVITATIS / THORVN / · \ \.

Bilon, ubytki, 0,39 g, 15,8 mm. KS 8310.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 50, kat. 116, MAG/GN/4087.

***90. —, Michał, szeląg b.d. [1669-1676].**

Av. monogram MR w ligaturze pod koroną, niżej arabeska.

Rv. * / SOLIDVS / CIVITATIS / \HORVN, niżej herb Torunia między dwiema rozetkami; liczne pęknięcia stempla.

Bilon, 0,52 g, 16,5 mm. KS 8366.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 52, kat. 117, MAG/GN/4088.

***91. —, August III, szeląg 1760.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-60.

Rv. ☼ / SOLID / CIVITAT / THORUN / ☼ [godło herbu Torunia] ☼.

Bilon, 0,58 g, 16,1 mm. KS 8381.

Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 23, kat. 113, MAG/GN/4084.

***92. —, August III, szeląg 1761.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-61.

Rv. ☼ ☼ / SOLID / CIVITAT / THORUN / ☼ [godło herbu Torunia] ☼.

Bilon, 0,74 g, 15,3 mm. KS 8387.

Warstwa 3, 26 I 2008, ip. 21, kat. 111, MAG/GN/4082.

***93. —, August III, szeląg 1761.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-61.

Rv. \ \ / \ \ \ D / C \ \ \ \ / T \ O \ \ / ☼ [godło herbu Torunia] ☼.

Bilon, wytarty, zgięty, 0,71 g, 15,4 mm. KS 8387.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 49, kat. 114, MAG/GN/4085.

***94. —, August III, szeląg 1761.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-61; pęknięcie stempla na monogramie.

Rv. ☼ ☼ / SOLID / CIVITAT / THO · · RUN / ☼ [godło herbu Torunia] ☼.

Bilon, 0,69 g, 15,5 mm. KS 8387.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 53, kat. 115, MAG/GN/4086.

***95. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. ☼ / SOLID / CIVITAT / THORUN / * [godło herbu Torunia] *.

Bilon, 0,46 g, 15,7 mm. KS 8393.

Warstwa 3, 13 II 2008, ip. 54, kat. 112, MAG/GN/4083.

***96. Węgry, Józef II, 1/2 krajcara 1775, men. Smolnik.**

Av. popiersie cesarza w wieńcu laurowym w prawo, legenda nieczytelna.

Rv. na kartuszu 1 / - / 2 / KREUTZER / 1775 / S., obrzeże ornamentowane.

Miedź, 5,38 g, 21,2 mm. Huszár 1857.

Wykop 1, warstwa 3, 25 V 2006, ip. 16, kat. 447, MAG/GN/3598.

12. Łagiewniki, 2006

Badania o nazwie „Łagiewniki” objęły obszar między ulicami Łagiewniki, Rybaki Górne i Heweliusza na Starym Mieście, nad Kanałem Raduni (posesje Łagiewniki 33, 33A, 34, 34A, 35, 35A, 36, 37, 38A, 39, 40 oraz Rybaki Górne 33A, 34, do 1945 roku objęte zabudową mieszkalną, a później po części magazynową). Głębokość wykopu była ograniczona rzędną budowlaną. Badaniami kierowali Katarzyna Kaczyńska i Aleksander Kwapiński. Materiał, dość rozproszony na wymienionych parcelach, obejmuje 44 obiekty umownie zaliczone do numizmatów (SAZ 0255/039/07). Wśród nich jednak znalazło się sześć żetonów lub liczmanów oraz krążek metalowy bez śladów stempla. W dodatku z pozostałych monet trzy są zachowane w stanie uniemożliwiającym przybliżoną choćby identyfikację, a i stan kilku dalszych zmusza do postawienia przy identyfikacjach znaku zapytania.

Ale za to najstarszą rozpoznaną monetą jest brąz rzymski, as Nerona z I wieku po Chr. Występowanie takich monet na Pomorzu, a zwłaszcza w okolicy Gdańska, zostało już dawno dostrzeżone w literaturze⁷¹. Brak innych materiałów z okresu rzymskiego na badanym stanowisku świadczy wprawdzie, że jest to znalezisko wtórne, przypuszczać jednak wolno, że pochodzi z jakiegoś niedalekiego stanowiska rzymskiego, zniszczonego w późniejszym okresie. Rzymskie monety na wtórnym złożu zaobserwowano już w innych częściach historycznego centrum Gdańska⁷².

Również materiał późnośredniowieczny wykracza przed chronologię rozpoznaną na podstawie innych zabytków i stratygrafii, tzn. XV wiek. Jest to seria czterech monet pruskich Winrycha von Kniprode. Jego szelągi, wprowadzone w 1380 roku, mogły przetrwać w obiegu do roku 1416, podobnie jak wcześniej bite w latach 1364-1379 fircheny. Wypada jednak przemyśleć, czy nie można datować wczesnych warstw osadniczych na ostatnią ćwierć XIV wieku. Za taką możliwością przemawia moneta trewirska z lat 1372-75, a także interesujący żeton ołowiany, najprawdopodobniej miejscowego pochodzenia, z tarczą podzieloną na krzyż, na dwa pola wyższe i dwa niższe, ze słabo widocznym krzyżem w jednym z wyższych pól.

Analogiczne żetony zostały odkryte podczas badań Martyny Milewskiej na zamku krzyżackim w Działdowie (m. pow., woj. warmińsko-mazurskie) w latach 1983 i 1985. Były tam trzy krążki, uznane za ołowiane, z jednostronnym wyobrażeniem zin-

terpretowanym na dwóch jako herb Hohenzollernów (15 mm, 1,92 g; 14 mm, 2,2 g), a na trzecim jako krzyż grecki (15-17 mm, 1,61 g)⁷³. Znaleziony obecnie okaz wydaje się łączyć oba motywy (domniemany herb Hohenzollernów z dodanym krzyżem greckim w polu 2), bardziej jednak prawdopodobne, że jest to lepiej czytelny przypadek rzekomego herbu Hohenzollernów, w którym wcześniej nie dostrzeżono krzyża. W używanym przez tę szwabską rodzinę herbie takiego krzyża nie było, figura na krążku zatem nie jest jej herbem. I to nie tylko ze względu na krzyż w polu 2: tarcza ma bowiem kształt czternastowieczny, z pobocznkami odchylającymi się stopniowo ku środkowi, poczynając od samej głowicy. Taki kształt tarczy wychodzi z użycia w pierwszej i drugiej dekadzie XV wieku. Hohenzollernowie zaś byli tylko burgrabiami Norymbergi aż do 1415 roku, kiedy zostali margrabiami Brandenburgii, trudno więc byłoby uzasadnić pojawianie się żetonów z ich herbem w Gdańsku i Działdowie. Bardziej już sensowne byłoby dopatrywanie się tam herbu – ćwiartowanej srebrno-błękitnej tarczy – świetnie znanego w Zakonie rodu z Jungingen⁷⁴. Chyba nie można tego interpretować jako herbu wielkiego mistrza skwadrowanego z rodowym, który wchodzi w użytek dopiero w ostatniej ćwierci wieku XV, i to w odwrotnym porządku⁷⁵. Ale herby o skwadrowanych polach w XIV wieku są już dość częste i bez wyraźnego wizerunku trudno orzec, do kogo należał ten przedstawiony na żetonach z Gdańska i Działdowa.

⁷³ Przedmioty te nie były publikowane, wspomina o nich jedynie S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146-1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998, nr 291.II (dane pomiarowe według informacji S. Suchodolskiego).

⁷⁴ J. Trupinda, *Zespół heraldyczny z herbem von Jungingen w systemie dekoracji malarzkiej piętra reprezentacyjnego pałacu wielkich mistrzów w Malborku*, [in:] *Krzyżacy, szpitalnicy, kondotierzy*, Malbork 2006 (Studia z dziejów średniowiecza nr 12), s. 401.

⁷⁵ Jako najstarszy przypadek wskazywany jest szkic roli herbowej wielkich mistrzów z ok. 1485 roku: *Edition deutschsprachiger Quellen, (14.-16. Jahrhundert)*, hg. von M. Thumser, J. Tandeci und D. Heckmann (Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition. Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródeł 1, 2001), s. 345 n. (cyt. za <http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/GoldeneBulle/AmtsundFamilienwappen.html>); M.-L. Heckmann, *Überlegungen zu einem heraldischen Repertorium an Hand der Hochmeisterwappen des Deutschen Ordens*, punkt 2.4, <http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/GoldeneBulle/Wappen.htm> [dostęp 1 IV 2011].

⁷¹ R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001, mapa 2.

⁷² Zob. część II, rozdział 1.

Rozbieżność wag zarejestrowanych egzemplarzy żetonów oddała przypuszczenie, by były to odważniki. Podobne żetony ze stopu ołowiu – niekiedy również odlewane w miseczkowatej foremce – pojawiają się od trzeciej ćwierci XIII wieku w Palestynie, Francji i Anglii. Ich pierwotnym przeznaczeniem było, zdaje się, udzielanie wsparcia ubogim pielgrzymom. Te miały wyraźne symbole eklezjalne (pielgrzym, pelikan, krzyż mniej lub bardziej stylizowany) – taka interpretacja niby-herbowego znaku na żetonie z Łagiewnik nie jest wykluczona. Martin Allen ujmuje funkcje średniowiecznych żetonów ogólnie: „talony na wypłatę zasiłków dobroczynnych i wynagrodzeń, rejestracja wykonanych powinności, wpłaconych podatków i należności za towary, przepustki”⁷⁶. Zarazem zgadza się z możliwością używania ołowiano-cynowych żetonów do drobnych transakcji. Należy rozważyć, czy kontekst archeologiczny znaleziska na Łagiewnikach wspiera domysł o którejś z tej funkcji. Dodać można, że w ruinach krzyżackiego zamku Nieszawa (w Małej Nieszawce w pow. toruńskim woj. kujawsko-pomorskiego) odkryto podobny przedmiot z XIV wieku, wykonany jednak w mennicy – ołowiany żeton z odciskiem stempla feniga krzyżackiego⁷⁷.

Znaleziska w zamkach mogą skłonić do powiązania tej kategorii żetonów z którymiś z sugerowanych przez Allena funkcji administracyjnych: rejestracja wykonanych powinności lub wpłaconych należności (funkcji przepustki, z racji małych rozmiarów i skromnej treści żetonu, chyba nie trzeba brać pod uwagę). Działdowo było siedzibą wójta, a Nieszawa – komtura, w obu więc przypadkach administracji okręgowej. Zagadką pozostaje herb w tarczy. Tarcze podzielone na cztery lub – gwiazdźście – osiem pól (uproszczony herb dominikanów?) występują tymczasem na ołowianych żetonach znalezionych w Sekwanie w Paryżu⁷⁸. Tamte okazy mają inną formę, w każdym jednak razie pozwalają w rozważaniach nad rozpoznaniem naszego zabytku wyjść poza kwestię rzekomego herbu Hohenzollernów czy choćby Jungingenów. Niezbędne do sformułowania mocniejszych wniosków jest atoli opublikowanie materiału z Działdowa.

⁷⁶ M. Allen, *The English currency and the commercialization of England before the Black Death*, [in:] *Medieval Money Matters*, ed. by D. Wood, Oxford 2004, s. 35. Zob. też M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, London² 1995, s. 306-7.

⁷⁷ S. Kubiak, *op. cit.*, nr 499.I; B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądze*, tabl. IV.

⁷⁸ Materiały bez tytułu wydane przez Centre national de recherche sur les jetons et les méreaux du moyen age, mars 1991, pl. 21.

Wiek XV jest najliczniej reprezentowany w omawianym materiale, zarówno przez monetę obiegową (szeląg Michała Küchmeistera, Ludwika von Erlichshausen i Kazimierza Jagiellończyka), jak i stosunkowo liczną obcą (burgundzką, duńską, kastyljską i gotlandzką), a także przez liczmany. Gotlandzki *gote*, moneta jednego z ważniejszych ośrodków hanzeatyckich, nie powinien dziwić, choć nie jest w Gdańsku częsty. Duński grosz *nipenning* Eryka Pomorskiego z mennicy w Gurre zaobserwowano już w Gdańsku. Trzy otwory wywiercone w otoku świadczą o naszym groszu na ubranie lub wprawieniu go w łańcuch. Znacznie częstsze są w Gdańsku inflacyjne szterlingi miedziane Eryka Pomorskiego, które nigdzie poza tym w Polsce nie wystąpiły (a przynajmniej nie zostały rozpoznane).

Wedle mojej wiedzy kastyljska *blanca* Henryka III (1390-1406) z ulicy Łagiewniki jest pierwszą średniowieczną monetą kastyljską znalezioną w Gdańsku sprzed emisji złotej Ferdynanda V i Izabeli I (1479-1504). Drugą – tego samego władcy – znaleziono na Szafarni. Rejestrowane są w Gdańsku monety portugalskie, których nigdzie poza tym w Polsce nie dostrzeżono. Zarówno jednak złote monety Królów Katolickich jak i monety portugalskie należą do nieco odmiennych kręgów obiegu monetarnego i nie służą za kontekst dla blanki Henryka III.

Zestaw miejscowych, inflacyjnych szelągów wielkiego mistrza Michała z krótkim krzyżem, wybitych w latach 1414-16, jest typowy, trzeba jednak pamiętać, że monety te mogły trafić do ziemi nawet w latach dziewięćdziesiątych. Znacznie rzadszy jest szeląg tego mistrza wybity według poprawionego w 1416 roku standardu i wyróżniony nowym typem, z długim krzyżem. Rewelacją okazał się – skądinąd zniszczony – szeląg wielkiego mistrza Ludwika (1450-1467), reprezentujący nienotowany w katalogach typ stempla z koroną w polu tarczy krzyżackiej. Moneta taka znana była wprawdzie w XIX wieku z jakiegoś dużego skarbu szelągów, ale jej nieilustrowanej publikacji nie dostrzeżono⁷⁹. Rzecz jednak nie w mennicznej ciekawostce, ale w tym, że moneta ta niesie najprawdopodobniej rozwiązanie jednej z zagadek związanych z mennictwem krzyżackim, dotyczącej szelągów *kenigsbergisch slages*, czyli bitych w Królewcu, które w 1460 roku wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen zdewaluował do poziomu „złych” szelągów z czasów mistrzów Henryka i Michała, to znaczy do wartości 6 starych fenigów. Przy tej okazji udało się wyjaśnić, kiedy i w jakich okolicznościach wielki mistrz Ludwik przywrócił typ szeląga z krótkim krzyżem – stało się to właśnie z powodu dewaluacji szeląga dokonanej w 1460 roku.

⁷⁹ F.A. Vossberg, *Bruchstücke zur Münzgeschichte Preussens*, „Berliner Blätter für Münz-, Siegel und Wappenkunde”, 4. Bd., 1868, s. 211-239.

Z XV wieku pochodzi nie tylko 15 monet, ale także cztery liczmany: dwa francuskie, tureński i norymberski. Jeszcze jeden liczman, norymberski, rozpoczyna wiek XVI, z którego mamy poza tym tylko jedną monetę. Reprezentacja kolejnego, XVII stulecia (sześć monet) jest również skromna. Co więcej, przeważają wśród niej monety spoza obiegu pieniężnego: zakazane w Gdańsku szelągi miedziane Jana Kazimierza, fałszywy szeląg moldawski, a nawet grosz siedmiogrodzki.

Ta ostatnia moneta mogłaby być uznana za relikw kończącego się w Gdańsku średniowiecznego jeszcze szlaku handlowego z Węgier, ale brak jej kontekstu poza kilkoma, skądinąd pospolitymi, denarami węgierskimi z 2. połowy XVI wieku z innych stanowisk. Być może więc należy grosz siedmiogrodzki interpretować raczej poprzez jego – w pełni celowe – upodobnienie do groszy polskich Zygmunta III, jako naśladownictwo monet polskich, które znamy z innych gdańskich stanowisk.

Ten niewielki, choć ciekawy zestaw monetarny zanika w XVIII wieku, z którego znamy jedną tylko monetę, najprawdopodobniej miejscową. Znaleziska z XIX stulecia to typowe dla Gdańska okazy najdrobniejszych monet I Wolnego Miasta i Prus (pięć egzemplarzy). Ciekawi obecność monety niemieckiej z 1922 roku przy braku emisji II Wolnego Miasta. Typowy jest natomiast okaz nieniemiecki z czasów II wojny światowej – tu drobna moneta norweska. Podobne numizmaty trafiają się w Gdańsku i okolicy pojedynczo, prawdopodobnie przywożone przez żołnierzy z frontów.

Materiał numizmatyczny z ulic Łagiewniki i Rybaki Górne, choć nieduży, okazał się nadszpiewanie zróżnicowany. Rozszerzył wiedzę o wczesnej historii tego stanowiska i nieoczekiwanie rozwiązał jedną z zagadek mennictwa krzyżackiego.

KATALOG

Monety

*1. Burgundia(?), Filip (Dobry?, książę Burgundii i Brabancji, hrabia Flandrii i Artois, 1419-67), mite.

Av. +Ph\|P\|DVX\|B\|V\|RG], herb ze skwadrowaną lilią w bordiurze i skosami.

Rv. +M\|DET\|A:B\|AD(?)O], długi krzyż.

Bilon, skorodowany, 0,58 g, 17,6 mm.

Łagiewniki 38A, warstwa 2595, kat. 4010, MAG/GN/3667. Monety nie udało się zidentyfikować w publikacjach; być może więc jest to naśladownictwo wydane przez któregoś z niderlandzkich baronów, którego jednak na tak słabo zachowanym egzemplarzu (nierozpoznawalna nazwa mennicy) nie da się bliżej określić.

**2. Dania, Eryk Pomorski, grosz nipening, lata 1430., men. Gurre.

Av. \RICVS\DI\GRA\REXDA\, korona otwarta;

Rv. M[OD]E[TACA|STRIG|ORGE], inicjał E na długim krzyżu.

Srebro, trzy otwory wywiercone w otoku, 0,95 g, 21,6 mm. Galster 16.

Rybaki Górne 33A, warstwa 3973, kat. 4016, MAG/GN/3668.

*3. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg, po 1457.

Av. *KASIMIRVS\POLODI₃, tarcza z orłem w koronie położonej na krawędzi.

Rv. MODCTA:CIVI\DAID₃, herb Gdańska.

Wyszczerbiony, 0,51 g, 19,5 mm. KubiakPr II:1.

Łagiewniki 36, wykop 148, kat. 4011, MAG/GN/3670.

*4. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1657-8].

Av. ICR w monogramie pod koroną zamkniętą, z boków 16-\.

Rv. * / SOLID / CIVITA\ / GEDAN..., poza otokiem dwie gwiazdki.

Bilon, 0,35 g, 16,3 mm. KS 7605 lub 7606.

Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 72, kat. 7510, MAG/GN/3697.

*5. —, I Wolne Miasto, szeląg 1808.

Av. tarcza z dwoma krzyżami, nakryta szeroką koroną, dzieli datę 18-08.

Rv. I / SCHILLING w liściach palmowych, u dołu M. Miedź, skorodowany, 0,36 g, 15,3 mm. Plage II.46.

Łagiewniki 36, warstwa 166, kat. 4014, MAG/GN/3671.

6. — lub Toruń, Kazimierz IV, zły szeląg [1457-1525].

Av. CKA..., zarys tarczy herbowej.

Rv. ...CI..., wytarte.

Bilon, silnie wytarty, 0,55 g, 19,5 mm.

Łagiewniki 39/40, warstwa 208, ip. 88, kat. 4062, MAG/GN/3672.

*7. Gotlandia, gote, ok. 1420-1440/50, men. Visby.

Av. +MODET\IVIT\T, Drzewo Życia.

Rv. +WISBYC\|S, Baranek Boży. Lagerqvist XXXV:C4.

Srebro, 0,58 g, 16,5 mm.

Łagiewniki 39/40, podwórko, warstwa 3037, ip. 996, kat. 4003, MAG/GN/3689.

*8. Kastylia i León, Henryk III (1390-1406), blanca (?), men. Sewilla.

Av. \RICVS:R..., lew w sześcioliściu.

Rv. ...ICVS:R..., kasztel w sześcioliściu, u dołu S. Bilon, silnie skorodowany, 0,91 g, 22,3 mm.

Thomsen 2745, zbliżony do Heiss Lam. 10:26-27. Łagiewniki 35A, warstwa 3102, ip. 742, kat. 4005, MAG/GN/3673.

9. Moldawia, Eustachy Dabija Voda, fałszywy szeląg ryski królowej Krystyny, 1662-1664?, men. Suczawa.

- Av. CHRIST..., inicjał C ze Snopkiem w enklawie, pod zamkniętą koroną bez obręczy.
Rv. ...CIVL...0.
Miedź (?), skorodowany, 0,24 g, 15,2 mm.
Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 63, kat. 7511, MAG/GN/3698.
- 10. Niemcy, republika, 50 fenigów 1922, men. Berlin.**
Aluminium, 1,70 g, 23,0 mm. AKS 37.
Łagiewniki 34, odgruzowanie, ip. 219, kat. 4059.
- 11. Norwegia, Håkon VII, 5 øre 1940, men. Kongsberg.**
Brąz, 6,71 g, 27,1 mm. ABH 169.
Rybaki Górne, odgruzowanie, ip. 20, kat. 4065.
- *12. Polska, Jan Kazimierz, mały szeląg miedziany (szeląg Boratyniego) 1664, men. Ujazdów.**
Av. IOAN· - C\S·REX, ·T·L·B., głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. SOLID\G[Ślepowron]POŁO·1664, Orzeł z tarczą ze Snopkiem na piersi.
Miedź, 1,04 g, 15,2 mm.
Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 66, kat. 7508, MAG/GN/3695.
- 13. —, Jan Kazimierz, mały szeląg miedziany r.? [1659-1665], men. Ujazdów lub Kraków.**
Av. nieczytelny.
Rv. ślady orła i cyfra „6” w dacie.
Miedź, silnie wytarty, 1,28 g, 15,6 mm.
Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 69, kat. 7507, MAG/GN/3694.
- *14. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, 1364(?)–79, men. Toruń.**
Av. \GISTER·G·EDERALI\, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +D\IDORVM·PRVSSIE, krzyż.
Srebro, 0,48 g, 17,0 mm. Voßberg 120.
Łagiewniki 36, warstwa 166, kat. 4012, MAG/GN/3675.
- *15. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364(?)–79, men. Toruń.**
Av. +MAG\ALIS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. \ORVM·PRVSSIE, krzyż.
Srebro, 0,51 g, 16,9 mm. Voßberg 120.
Łagiewniki 36, warstwa 168, ip. 1049, kat. 4001, MAG/GN/3676.
- *16. —, Winrych von Kniprode, firchen, 1364(?)–79, men. Toruń.**
Av. +MAGISTE\G·RALIS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +OMIDORVM·P\, krzyż.
Srebro, obcięty, 0,49 g, 15,9 mm. Voßberg 121.
Łagiewniki 37, warstwa 162, 20 VI 2006, ip. 162, kat. 4064, MAG/GN/3677.
- *17. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-1382, men. Toruń.**
Av. +MAGST·WYDRICS·PRIMS, herb wielkiego mistrza.
Rv. +MODETA·DDORVM·PRVCI, tarcza z krzyżem.
Srebro, 1,23 g, 20,6 mm. Voßberg 133.
Łagiewniki 39/40, podwórko, kat. 4013, MAG/GN/3678.
- *18. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**
Av. *MAGST·IC\I, herb wielkiego mistrza.
Rv. \DETA·DDORVM·PRV, tarcza z krzyżem.
Srebro, 0,82 g, 20,2 mm. Voßberg 659 (?).
Łagiewniki 38A, warstwa 2599, 24 VIII 2006, ip. 720, kat. 4006, MAG/GN/3680.
- *19. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**
Av. *MAGST·M\I, herb wielkiego mistrza.
Rv. \ORVM·PRV, tarcza z krzyżem.
Srebro, 0,90 g, 19,0 mm. Voßberg 656-675.
Łagiewniki 38A, warstwa 2599, ip. 792, kat. 4002, MAG/GN/3681.
- *20. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**
Av. *MAGST·MICH\PR, herb wielkiego mistrza.
Rv. *MODETA·DDORVM·PR, tarcza z krzyżem.
Srebro, 1,10 g, 20,5 mm. Voßberg 657/656 (?).
Łagiewniki 37, ob. 491, warstwa 492, 17 V 2006, ip. 157, kat. 4058, MAG/GN/3682.
- *21. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**
Av. *MAGS·MICH·ACL\, herb wielkiego mistrza.
Rv. *MODETA·DDORVM·PRVI, tarcza z krzyżem.
Srebro, 1,11 g, 21,1 mm. Voßberg 671 (?).
Łagiewniki 35A, warstwa 671, kat. 4017, MAG/GN/3683.
- *22. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**
Av. *MAGST]M...RI, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. ...]DDORVM]P..., tarcza z krzyżem (wszystkie znaki] odwrócone).
Bilon, 1,06 g, 19,3 mm. Voßberg 738.
Łagiewniki 39/40, podwórko, warstwa 208, ip. 434, kat. 7502, MAG/GN/3691.
- 23. —, mistrz nieokreślony, szeląg z krótkim krzyżem, 1380-1416.**
Zachowany szczątkowo pod produktami korozji.
Rybaki Górne 34, warstwa 366, 14 VI 2006, ip. 136, kat. 6219.
- *24. —, Michał Kuchmeister, szeląg z długim krzyżem, 1416-22.**
Av. ...S]T·MIC\·ACL]P..., herb wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. M... ...O\VM·PRVC, tarcza z długim krzyżem.
Srebro, ułamany, ok. 3/5 monety, 0,93 g, 20,8 mm. Voßberg 798-815.

- Łagiewniki 38A, warstwa 2599, 24 VIII 2006, ip. 721, kat. 4007, MAG/GN/3679.
- **25. —, Ludwik von Erlichshausen, szeląg z długim krzyżem, 1456-1460, men. Królewiec.**
 Av. MGS|LVDW|ICVS |PRIH|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
 Rv. M0DC|TA\\|0RVM|PRVC, tarcza na długim krzyżu, w lewym górnym polu otwarta korona. Srebro, skorodowany, 0,68 g, 20,8 mm. Podobne do Voßberg 883-6, lecz tam nieco inna legenda i kwiat nad tarczą Rv., korona w tarczy nieznana. Rybaki Górne 33A, warstwa 3973, kat. 4015, MAG/GN/3388.
- *26. Prusy Królewskie, Zygmunt I, denar, r.? (1528-1535), men. Toruń.**
 Av. inicjał S pod koroną.
 Rv. orzeł ze zbrojnym ramieniem nad prawym (herald.) skrzydłem i z koroną na szyi. Bilon, ubytki, 0,18 g, 11,9 mm. BS 59. Łagiewniki 40, warstwa 208, ip. 119, kat. 4060, MAG/GN/3684.
- *27. Prusy, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
 Av. słabo widoczne inicjały FWC.
 Rv. * / SOLID / PRUSSIÆ / DuCALIS / 1669. Bilon, 0,32 g, 16,0 mm. BftM 1651. Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 60, kat. 7509, MAG/GN/3696.
- 28. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1828, men. Berlin.**
 Miedź, 1,25 g, 17,4 mm. AKS 35. Łagiewniki 39/40, warstwa 218, piasek, ip. 94, kat. 4063.
- 29. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1829, men.?**
 Miedź, skorodowany, 1,15 g, 17,2 mm. AKS 35. Łagiewniki 39/40, podwórko, warstwa 218, ip. 193, kat. 4056.
- 30. —, Fryderyk Wilhelm III, 3 grosze (Düttchen) 180? (1806-7), men. Berlin.**
 Av. ...LM·III BORUSS-REX, popiersie króla w lewo.
 Rv. \ON:ARG\\, orzeł, niżej 1 8 0 \ / A. Bilon, 1,08 g, 18,0 mm. AKS 36. Łagiewniki 33, warstwa 1634, 29 VI 2006, ip. 216, kat. 4061, MAG/GN/3685.
- 31. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1842, men. Berlin.**
 Miedź, skorodowany, 0,91 g, 17,0 mm. AKS 92. Łagiewniki 39/40, podwórko, warstwa 208, ip. 237, kat. 7506.
- *32. Rzym, Neron, as, AD 54-68, men. Rzym.**
 Av. głowa cesarza w wieńcu laurowym w lewo.
 Rv. nieczytelny. Silnie skorodowany, brąz, 4,47 g, 27,5 mm. Łagiewniki 39/40, warstwa 208, kat. 6220, MAG/GN/3686.
- *33. Siedmiogród (Transylwania), Gabriel Bethlen, grosz siedmiogrodzki 1626, men. Koszyce.**
 Av. [Lilia]GAB:D\\R-PR-PR-HVD·SI·CO·OP·RA·D·, w kartuszu herb podzielony w pas: połuorzeł i siedem kaszteli.
 Rv. zamknięta korona królewska, 16-26 / GROS-SVS·RE / GNI·TRAN / ·SYL·. Srebro, 0,81 g, 20,2 mm. Repertorium XVIII 21.1.11.6.24/14. Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 67, kat. 7505, MAG/GN/3693.
- *34. Trewir, Kuno v. Falkenstein, 1362-88, 1½ szeląga (18 fenigów), men. Trewir?, 1372-75.**
 Av. ...PS: \REVE', półpostać św. Piotra na wprost pod gotyckim baldachimem.
 Rv. PER: GA[L]: A[RCAD MODETA TREVER] C, w ozdobnej ramce tarcza z krzyżem, na którym mniejsza tarczka z niewidocznym herbem. Srebro, złamana, ok. 2/5 monety, zgięta, 0,54 g. SlgFbg 261. Łagiewniki 39/40, warstwa 2318, ip. 986, kat. 4008, MAG/GN/3688.
- 35. Nieokreślony szeląg bilonowy pruski (miast Prus Królewskich lub Królestwa Pruskiego), XVIII w.**
 Bilon, 0,80 g, 14,7 mm. Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 59, kat. 7512. Określenie na podstawie ogólnego pokroju monety oraz widocznego ścięcia z krawędzi taśmy. Okaz jest jednak wyjątkowo ciężki jak na silnie skorodowany szeląg bilonowy; istnieje też możliwość, że był to polski szeląg miedziany Augusta III.
- 36. Nieokreślona, silnie skorodowana moneta, być może południowoniemiecka z XIV w.**
 Skorodowana, 0,55 g, 17,7 mm. Łagiewniki 34, warstwa 2438, 1 VIII 2006, ip. 776, kat. 4000.
- 37. Niezidentyfikowana moneta miedziana, XV/XVI w.**
 Av. wielopółowa tarcza herbowa pod niską koroną (?).
 Rv. niezidentyfikowane wyobrażenie w wielołuku, po obu stronach ślady legend otokowych. Ślady przybicia gwoździem przez środek, moneta silnie skorodowana i obłamana, 0,58 g, 21,0 mm. Łagiewniki 38A, warstwa 2599, ip. 813.

Liczmany i żetony

- *38. Francja, liczman królewski, 1385-ok. 1415/22.**
 Av. +AV\\ARIA:GRACIA:LI (w miejscu oznaczonym „:” dwa trójlistki w pionie), korona, na obręczy trzy trójlistki, między fleuronami dwie kulki.
 Rv. w czwórliściu krzyż liliowy, na zewnątrz w kątach G - A - V - C.

Mosiądz, przy krawędzi wywiercony otwór, 2,79 g, 24,5 mm. Av. podobny do Mitchiner 464-5, Rv. Mitchiner 467.

Łagiewniki 39/40, szambo, warstwa 752, obiekt 751, ip. 421, kat. 7513, MAG/GN/3699.

39. — (?), liczman, zupełnie skorodowany i nieczytelny, XV w.

Mosiądz, 3,32 g, 27,0 mm.

Łagiewniki 33A, warstwa 301, 10 IV 2006, ip. 12, kat. 4057, MAG/GN/3669.

***40. Norymberga, liczman z „tarczą francuską”, ok. 1500-1525.**

Av. BVCDVODC°BVQ\\BVGIIB\\, tarcza z trzema liliami pod otwartą koroną w otoku.

Rv. ODVO*BEVONVEI*BEVIE:B\\VB, jabłko panowania w trójlściu.

Mosiądz, skorodowany, 1,38 g, 29,6 mm. Mitchiner 1070.

Łagiewniki 37, warstwa 1540, 7 VII 2006, ip. 248, kat. 4055, MAG/GN/3674.

***41. — (?), liczman, po 1488?**

Av. ...X+, pod otwartą koroną tarcza hiszpańska z dwiema liliami i połówką lilii, z boków i nad koroną pary pierścieni.

Rv. [dwie rozetki] MARIA[rozetka]G...LCIIA, krzyż liliowy w czwórłściu, otoczony czterema pierścieniami.

Mosiądz, 1,82 g, 25,8 mm. Przy krawędzi wywiercony otwór, cztery otwory w czworobok pośrodku, wybite gwoździem. Mitchiner nie zna. Podobna tarcza, z obciętą dolną lilią, występuje na liczmanach norymberskich

z końca XV w. Mitchiner (nr 974-976) datuje je zbyt wcześnie, na czasy Zygmunta Luksemburskiego; za późniejszą chronologią przemawia wzorzec — przez samego Mitchinera datowany na 1488 r. — oraz stylistyka.

Łagiewniki 39/40, warstwa 283, ip. 440, kat. 7501, MAG/GN/3690.

***42. Prusy, żeton, XIV-pocz. XV w.**

Av. tarcza gotycka, czteropolowa, pole 1 i 4 płysz, pole 2 i 3 wypukłe; w polu 2 krzyż grecki.

Rv. wklęsły, słabo zarysowany negatyw Av.

Biały metal, przypuszczalnie stop cynowo-ołwiany, odlew (Av. stroną spodnią, Rv. z wklęsłym meniskiem), 1,76 g, 14,8 mm.

Łagiewniki 34A, warstwa 1987, obiekt 1992, ip. 315, kat. 7504, MAG/GN/3692.

***43. Tournai, liczman, ok. 1415-1497.**

Av. +AVEMARIA::RACIAC:, tarcza z trzema liliami.

Rv. krzyż liliowy w czwórłściu, w kątach krzyża lilie, w kątach czwórłścia lilie.

Mosiądz, 1,44 g, 26,8 mm. Mitchiner 672-705 (brak ścisłej analogii legendy i dodatkowych elementów Rv.).

Łagiewniki 35, warstwa 2608, ip. 578, kat. 4004, MAG/GN/3687.

44. Krążek miedziany bez śladów stempla, XVII/XVIII w.(?).

Miedź, 1,35 g, 15,7 mm. Wycięty wykrojnikiem, prawdopodobnie namiastka małego szeląga miedzianego Jana Kazimierza.

Łagiewniki 35, warstwa 609, ip. 70, kat. 7503.

13. Targ Rybny, 2006

Podczas prowadzonych przez Monikę Kasprzak badań o nazwie „Targ Rybny 2006”, poprzedzających przywrócenie zabudowy pierzei domów w północnej części Długiego Pobrzeża, na obszarze średnowiecznych fortyfikacji miejskich znaleziono cztery monety (SAZ 0255/03/09), bardzo więc skromną liczbę. W dodatku jedna z nich – cynkowy fenig niemiecki z czasu II wojny światowej – jest zjawiskiem banalnym w całym obszarze działań administracji III Rzeszy i nie zasługuje na uwagę. Pozostałe trzy monety są jednak bardzo interesujące w gdańskim kontekście.

Pierwsza i najstarsza to naśladowczy szterling dolnosaskiej baronii Lippe, z imieniem hrabiego Szymona (I, panującego w latach 1275-1344). Bardziej zdaje się wiązać z uchwytnym w innych znaleziskach napływem monet westfalskich niż z obiegiem oryginalnych szterlingów, widocznych nie tyle w ziemi, ile w źródłach pisanych. Datowanie szterlingów z Lippe nie jest precyzyjne, ale można sądzić, że moneta ta trafiła do ziemi w pierwszej połowie XIV wieku. Jest to numizmat wielkiej rzadkości⁸⁰.

Fałszywy szeląg litewski Jana Kazimierza jest monetą pospolitą na obszarze Korony Polskiej i Litwy. Na terenie Prus Królewskich, a zwłaszcza w Gdańsku, nawet oryginalne monety miedziane Jana Kazimierza – najczęstsze monety staropolskie – były zakazane w obiegu i w znaleziskach trafiają się wyjątkowo. Oczywiście po wielu sezonach starannych badań zespołu miejskiego można już zacytować sporo przykładów tych monet w Gdańsku, ale nie ma żadnego porównania z masowym ich występowaniem za południową i wschodnią granicą Prus. Okaz z Targu Rybnego to toporny fałszyfik, którego wzorzec był wręcz trudny do odgadnięcia. Mimo szczątkowej czytelności tego okazu nie widzę możliwości uzgodnienia jego chronologii z warstwą, w której wystąpił, datowaną na około 1400-1415 roku, aczkolwiek możliwości błędnego rozpoznania wykluczyć się całkiem nie da.

Wreszcie szeląg polski Augusta III, moneta wybita wprawdzie w Saksonii, ale przeznaczona na rynek pieniężny Rzeczypospolitej. Emisja tych szelągów była kontynuacją mennictwa miedzianego Jana Kazimie-

rza, podobnie nieuczestniczącą w życiu ekonomicznym Prus Królewskich. W połowie XVIII wieku system monetarny Gdańska różnił się już od polskiego tak dalece, że na takie monety nie było w mieście miejsca. A ponieważ emisja szelągów Augusta była znacznie mniejsza od tej Jana Kazimierza, znaleziska tych monet w Gdańsku są bardzo rzadkie.

Można więc podsumować, że – poza monetą dwudziestowieczną – znalezione podczas badań na Targu Rybnym monety są wyjątkowe w Gdańsku. Oznacza to, że ich wystąpienie nie jest pozostałością prowadzonego tu życia gospodarczego miasta, lecz aktywności innego rodzaju.

KATALOG

****1. Lippe, Szymon I (1275-1344), szterling, po 1280, men. Lemgo.**

Av. [+SI]MOH..., głowa w koronie na wprost, z berłem w prawej dłoni.

Rv. \\\|TA|S\\|MGO|, długi krzyż, w kątach pojedyncze pięciolistne rozety.

Srebro, 0,95 g, 16,1 mm. Por. P. Berghaus, *Aus der Lippischen Münzgeschichte*, Städtische Sparkasse Detmold: Ausstellung zur Münz- und Geldgeschichte, nr 2, 1965, s. 4, ryc. 9 (inna legenda Av.); P. Ilisch, *Münzfunde 1991-1993*, Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe (Münster), nr 9A, 1997, s. 425, ryc. 1 (inna legenda Av., bardzo podobny stempel Rv.).

Targ Rybny 11, wykop 7, warstwa 331, ip. 49, kat. 116, MAG/GN/3559.

2. Litwa, Jan Kazimierz, fałszywy mały szeląg miedziany (szeląg Boratyniego), po 1664.

Av. ...EX, zarys głowy króla.

Rv. słabo widoczny zarys Pogoni i szerokie H poniżej (zdeformowane HKPL).

Miedź, 0,67 g, 14,3 mm.

Targ Rybny 11, wykop 2, warstwa 104, ip. 12, kat. 117, MAG/GN/3560.

3. Niemcy, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-1945].

Cynk, skorodowany, 1,36 g, 17,5 mm. AKS 59.

Wykop 1, spąg obiektu 40, ip. 1, kat. 118.

4. Polska (Saksonia), August III, szeląg r.? [1752-1755], men. Gubin lub Grünthal.

Av. ...S III REX..., popiersie króla w peruce w prawo.

Rv. EL:SAX \\\|, pod zamkniętą koroną kartusz herbowy Rzeczypospolitej i Saksonii.

Miedź, wytarty, 1,01 g, 14,3 mm. Kopicki 321.

Targ Rybny 11, wykop 1, warstwa 61, ip. 33, kat. 115, MAG/GN/3558.

⁸⁰ Na aukcji firmy Künker w Osnabrück, 23 VI 2004 roku, sprzedano gorzej zachowany egzemplarz za 1100 euro. Fritz Rudolf Künker Münzenhandlung, Auktion 93, 2004, nr 3735; por. <http://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=89843&AucID=72&Lot=3735> (odmiana z berłem w lewej dłoni).

14. Baszta Łabędź, 2006

Mianem „Baszta Łabędź” umownie określono prowadzone przez Monikę Kasprzak badania terenu na wschód od wieży o tej nazwie, w rejonie obejmującym zarówno zasypiska fos pod dzisiejszym Targiem Rybnym, jak i opróżniony w wyniku szkód wojennych obszar zabudowy kwartału Zamczysko między ulicami Grodzką i Wartką – plac budowy obecnego hotelu Hilton. Z materiału z badań w 2006 roku wyodrębniono 201 zabytków jako potencjalne numizmaty (0255/03/07). Z tej liczby pięć okazów ze stopów miedzi nie wykazało żadnych śladów stempla i można je zakwalifikować jako przypuszczalne liczmany. Czternaście następnych to liczmany stemplowane, reszta zaś, czyli 182 zabytki, to monety. Osiem spośród tych monet utworzyło dwa małe zespoły.

Najstarszą z monet jest firchen krzyżacki wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode, wybity między około 1364 a 1379 rokiem. Jest to jedyna moneta z XIV wieku. Z XV wieku mamy sześć monet, z okresu 1501-1580 – 15, z lat 1581-1648 – 93 (oraz ponadto dwie w zespole, po 1639 roku), z lat 1649-1700 tylko sześć, z lat 1701-53 zaledwie trzy. Nieco więcej, bo siedem, z półwiecza 1754-1806, dalej z okresu 1807-1914 – 25 (oraz zespół liczący sześć sztuk, po 1908 roku) i z okresu po 1914 roku – 18. Daty dzielące poszczególne okresy dobraliśmy według reform monetarnych i przemian politycznych, które zmieniły rozpoznana na innych stanowiskach strukturę obiegu monetarnego Gdańska. Zbliżony, choć nie tak mocno zróżnicowany jest czasowy rozkład liczmanów: trzy z XV wieku, cztery sprzed 1581 roku, pięć sprzed 1649 i wreszcie dwa z XVIII i XIX wieku.

O najstarszej monecie już wspomniano; zaznaczyć trzeba, że jest mało prawdopodobne, by firchen mistrza Winrycha trafił do ziemi później niż w drugiej dekadzie XV wieku; jego pojawienie się w późniejszej warstwie wskazuje na zaleganie na wtórnym złożu. Podobnie wygląda sytuacja chronologiczna dwóch inflacyjnych monet duńskich króla Eryka Pomorskiego, wybitych w latach dwudziestych lub trzydziestych: grosza i miedzianego szterlinga. Wypadły one szybko z obiegu i jest wątpliwe, by mogły przetrwać w Gdańsku do drugiej połowy stulecia. Zarówno firchen, jak i monety duńskie mają swoje analogie we wcześniejszych znaleziskach z Gdańska. Oczywiście fircheny jako moneta miejscowa są znacznie liczniejsze, można jednak uznać wszystkie wymienione monety za typowe dla tego miasta. Grosze duńskie znane są z jednego skarbu z terenu Polski, szterlingi miedziane natomiast wystąpiły tylko w badaniach archeologicznych Gdańska.

Ciekawy jest późniejszy materiał z XV wieku, który skupia się w samym końcu tego stulecia i dotyczy głównie (trzy z czterech monet) numizmatów raczej rzadkich w Gdańsku w tym czasie, mianowicie monet Królestwa Polskiego. Wśród nich jest największa sensacja w pozyskanym materiale, mianowicie nieznany dotąd literaturze anonimowy denar, który należy przypisać królowi Polski, Janowi Olbrachtowi, i mennicy krakowskiej. Naszą identyfikację wspiera dodatkowo fakt rozpoznania na badanym stanowisku dwóch półgroszy tego samego władcy, nieczęsto w Gdańsku spotykanych.

Dodać należy, że ze źródeł pisanych wiemy, iż Rada Miejska Gdańska czyniła trudności w dopuszczaniu do obiegu w mieście polskiej monety królewskiej, nie ustępując nawet przed bezpośrednią presją monarchy⁸¹. Mimo to półgrosze z przełomu XV/XVI wieku rejestrowane są w Gdańsku, w niewielkich wprowadzić ilościach, ale na wielu stanowiskach. I na omawianym stanowisku mamy ich ciąg dalszy w postaci dwóch monet już szesnastowiecznych, mianowicie półgrosza polskiego Zygmunta I z 1509 roku i półgrosza świdnickiego z 1525 roku. Ten drugi jest, co prawda, monetą obcą i na rynku polskim wielokrotnie zakazywaną, ale zewnętrznie różnił się od monet polskich wyłącznie napisami, toteż półgrosze świdnickie szeroko obiegały po Polsce. Wszystkie te monety, jeśli sądzić z przemian rynku monetarnego w Polsce, nie powinny trafić do ziemi później niż w 1530 roku, kiedy zakończył się cykl reform konstytuujących nowy system monetarny, wspólny dla Polski i obu części Prus.

Znaleziono jeszcze jedną monetę piętnastowieczną: szeląg toruński Kazimierza Jagiellończyka (musimy jednak zastrzec, że prawdopodobnie wybijano te monety jeszcze długo po śmierci tego króla, może aż do lat dwudziestych XVI wieku)⁸². W przeciwieństwie do omówionych powyżej monet polskich, był to pieniądz akceptowany na rynku gdańskim. Możliwość jego przetrwania w obiegu wygląda jednak podobnie jak w tamtym przypadku: wchodzi w grę głównie czas przed 1530 rokiem. Trzeba podkreślić, że nie było tu szelągów gdańskich Kazimierza Jagiellończyka, które zazwyczaj są na terenie Polski znacznie od toruńskich liczniejsze. I to zjawisko

⁸¹ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku*, Wrocław 1986, s. 118-121.

⁸² M. Biskup, *Uwagi o późnośredniowiecznej monecie miast Prus Królewskich*, [in:] *Ludzie kontakty kultura XVI-XVIII w. Prace ofiarowane Profesor Marii Boguckiej*, red. J. Kawecki, J. Tazbir, Warszawa 1997, s. 61-64.

ma analogie w materiałach z wielu innych stanowisk gdańskich⁸³ i wymaga wyjaśnienia, którego jeszcze nie potrafimy udzielić.

Z powyższego przeglądu monet piętnastowiecznych wynika, że najprawdopodobniej monety zaczęły trafiać do badanych warstw nie wcześniej niż w ostatnich latach XV wieku lub w pierwszych latach kolejnego stulecia.

Bo też i monety szesnastowieczne są nieco liczniejsze. Wśród trzynastu numizmatów sprzed kolejnej reformy monetarnej z 1580 roku mamy trzy okazy gdańskie (szelągi i denar) i cztery analogiczne pruskie, drobną monetę geldryjską, portugalską i ryską, półtalar kliwijski – bezwzględnie największą ze wszystkich badanych monet – bilonowy sösling duński oraz dwuszeląg lubecki, też niemały. Monety portugalskie wystąpiły dotąd głównie na stanowisku Lastadia, a ten sam władca Kliwii, Wilhelm V (1539-92), wybił drobniejszą monetę znaną na stanowisku Monopol⁸⁴. Również zdawkowe monety niderlandzkie i Wolnego Miasta Rygi wystąpiły już, choć w bardzo nielicznych egzemplarzach. Zestaw ten łączy więc chyba monety obiegowe w Gdańsku (miejscowe i książęce pruskie) z przypadkowymi drobnymi monetami z zewnątrz oraz z międzynarodowym grubym pieniądzem srebrnym. Nie ma tu natomiast koronnych monet polskich ani nawet – co zaskakuje – monet Prus Królewskich, które występują na innych stanowiskach. Być może, ze względu na szczupłość materiału z tego okresu, brak ten przypisać należy przypadkowi.

Ponad połowę wszystkich monet wybito pomiędzy reformą monetarną w 1580 roku a zasypaniem fosy w roku 1648. Jest to więc wielka masa pieniężna, w której znów mamy monety polskie, lecz znacznie liczniejsze niż poprzednio: szelągi, grosze, półtoraki, trojaki i szóstak Zygmunta III (22 egzemplarze) oraz litewskie szelągi i grosze Stefana oraz Zygmunta III (11 egzemplarzy; jak było widać na innych stanowiskach, tylko w tym okresie monety litewskie docierały liczniej do Gdańska). Dwie spośród monet polskich: grosz i trojak, są fałszywe. Mamy też reprezentację najaktywniejszej w owym czasie mennicy miejskiej Rzeczypospolitej w Rydze (sześć szelągów) oraz lennego księstwa pruskiego (kwartnik, szelągi i półtoraki – osiem sztuk). Jest również pojedyncza drobna moneta łobżeńska, a nie ma wyrobów mennicy gdańskiej – wszystko to odpowiada obserwacjom z innych stanowisk w mieście. Wśród monet polskich zwracają uwagę okazy wybite przed zamknięciem

większości mennic koronnych w 1601 roku. Z siedmiu monet aż cztery pochodzą z Bydgoszczy, co świadczy o znaczącej roli tej mennicy w obsłudze handlu nad dolną Wisłą. Dotychczas nie zwrócono na to uwagi, co wynika z faktu, że monety z tego okresu są dość rzadkie, a mennica bydgoska odegrała zasadniczą rolę w następnym ćwierćwieczu, załamując niejako swoje początki⁸⁵.

Z drugiej strony, w materiale z pierwszej połowy XVII wieku zwraca uwagę obecność monet szwedzkich bitych w Rydze i Elblągu. Monety te intensywnie obiegały w Polsce, powodując poważną inflację⁸⁶, ale w Gdańsku monety elbląskie zostały już w 1630 roku zakazane, a w księstwie pruskim spotkał je ten sam los dwa lata później. Po kilku latach zakazy objęły też bite w Rydze szelągi i półtoraki. Toteż w dotychczasowych materiałach gdańskich te pospolite monety występują rzadko i w niewielkiej liczbie. Tu tymczasem, w materiałach ze stanowiska Baszta Łabędź, mamy aż 24 monety szwedzkiej Rygi pojedynczo i dwie w zespole, siedem monet szwedzkiego Elblągu i dodatkowo jeszcze trzy koronne monety szwedzkie wybite w Elblągu – łącznie 36 wybitych pod szwedzkim panowaniem szelągów i półtoraków. Brakuje tu natomiast monet rozpoznawanych jako fałszerstwa suczawskie szelągów szwedzkich. Te ostatnie bito od 1662 roku⁸⁷, toteż nieobecność monet identyfikowanych z fałszerstwami suczawskimi świadczy, że rzeczywiście są one późniejsze niż zasypisko fosy z 1648 roku, a zatem rozpoznanie to jest najprawdopodobniej trafne.

Listę numizmatów z końca XVI i pierwszej połowy XVII wieku dopełniają drobne monety zachodnie: duit holenderski (kontynuacja w stosunku do monety geldryjskiej z poprzedniego okresu), albus koloński (bliński pod względem miejsca pochodzenia odnotowanej wcześniej monecie kliwijskiej), śląski grosz trzykrajcarowy z Nysy (podobne grosze śląskie znamy w nielicznych egzemplarzach z innych stanowisk) i bilonowe pół öre Szwecji właściwej. Analogie do tej ostatniej monety są mniej jasne: jeden okaz, nieco

⁸³ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzciciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006, s. 421.

⁸⁴ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 510. O Lastadii zob. wyżej w niniejszym tomie.

⁸⁵ Por. np. A. Musiałowski, *Udział monet z mennicy bydgoskiej w obrocie pieniężnym XVII wieku na przykładzie półtoraków*, [in:] *400-lecie mennicy bydgoskiej 1594-1994. Referaty z sesji numizmatycznej 23 września 1994*, Bydgoszcz 1994, s. 43-49.

⁸⁶ A. Mikołajczyk, *Charakterystyka obiegu monetarnego na terenie Małopolski w świetle skarbów monet z epoki Wazów (1587-1668)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XIX, 1975, z. 4, s. 237-238; idem, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980, s. 83-96.

⁸⁷ W. Szlapiński, *Fałszywe szelągi wołoskie na rynku pieniężnym województwa ruskiego w sześćdziesiątych latach XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLI, 1997, z. 3-4, s. 113-34.

późniejszy, bo z 1642 roku, znaleziono na Lastadii, inny, z 1635 roku, na ul. Gnilnej⁸⁸. Są to jednak monety miedziane, a ich znaleziska zwykło się wiązać ze szwedzką obecnością wojskową w Prusach Królewskich. Mimo to zobaczymy dalej kontynuację tej serii monet, która przemawia raczej za napłynięciem ich wraz z przemieszczaniem się osób między Szwecją a Gdańskiem.

Szczególnie wyrazistą domieszką zewnętrzną jawi się na tym tle element szkocki, złożony z siedmiu monet króla Karola I (1625-49). Wszystkie one są z miedzi i mają nominal turnera, czyli szkockiego dwupensa, wówczas najdrobniejszej wybijanej w tym kraju monety. Sześć z nich należy do ogromnej, nie-datowanej emisji turnerów Stirlinga z lat 1632-1639. Monety te są często znajdowane pojedynczo w Polsce i najprawdopodobniej stanowiły one rodzaj fałszywej domieszki do szelągów, do których były bardzo podobne. Tak znacznego nagromadzenia turnerów Stirlinga w jednym miejscu nigdzie jednak w Polsce nie spotykamy.

Na badanym stanowisku mamy również turner następnej, trzeciej emisji Karola I, niemający analogii w Polsce, wybijany w latach 1642-1650. Można to znalezisko uznać za dodatkowe poświadczenie napływu do Gdańska drobnych monet szkockich za pośrednictwem podróżnych.

Zauważmy jeszcze, że nie ma tutaj monet zachodniopomorskich, które zaobserwowano jako drobną domieszkę w Gdańsku w innych materiałach z końca XVI i pierwszej połowy XVII wieku.

Następny okres znaczony jest głębokim spadkiem liczby monet. Na drugie półwiecze XVII stulecia przypadają dwie monety polskie, z których jedna, miedziany szeląg Jana Kazimierza, należy – podobnie jak wcześniej miejskie szelągi bite pod szwedzką władzą – do monet pospolitych w Polsce, ale rzadkich w Gdańsku z powodu administracyjnych zakazów ich przywozu. Funkcję obiegową można byłoby przypisać drugiej monecie polskiej – szóstakowi Jana Kazimierza – ale monety takie są bardzo rzadkie w Gdańsku, a w dodatku znaleziony okaz ma wycięty intencjonalnie fragment, co świadczy, że traktowano go jako surowiec srebrny. Spoza miejscowego rynku monetarnego jest też dwugrosz księstwa Bayreuth, drobne miedziane monety Szwecji i Utrechtu. Jedyną więc monetą z tego czasu, która prawdopodobnie była w Gdańsku w obiegu, jest pruski szeląg Fryderyka Wilhelma Wielkiego Elektora. Szelągi pruskie są też jedynymi monetami reprezentującymi pierwszą połowę XVIII wieku. Z kolei w drugiej połowie tego stulecia pojawiają się szelągi miast

Prus Królewskich: trzy elbląskie, toruński i gdański, oraz trojak gdański. Z tego okresu pochodzi również kliwijska sześciokrajcarówka, moneta często spotykana w zasięgu oddziaływania mennictwa państwa Hohenzollernów, przy czym wywodząca swój standard z polskiego i pruskiego szóstaka.

Jak więc widzimy, od początku XVIII wieku na badanym obszarze pozostawały nieznaczne ilości monet, przy czym wyłącznie należących do miejscowego rynku pieniężnego. Ta tendencja utrzymała się w następnych okresach, stąd mamy szelągi I Wolnego Miasta Gdańska, drobne monety pruskie po reformie 1821 roku, 1-10 fenigowe monety niemieckie II Rzeszy (tych najwięcej, wraz z małym zespołem dziesięciofenigówek), a dalej zdawkowe monety wczesnej Republiki Weimarskiej, II Wolnego Miasta i wreszcie niemieckie monety o nominałach 1-50 fenigów tych emisji, które pozostawały w obiegu w okresie II wojny światowej. Na tym monotonnym tle zdawkowego pieniądza miejscowego wyróżnia się kilka monet nietypowych: fenig brandenburski z 1814 roku – prawdopodobnie pełniący przed reformą 1821 roku w Gdańsku rolę szeląga miejscowego systemu monetarnego – oraz rosyjska kopiejka i australijski półpens, obie monety oczywiście egzotyczne na miejscowym rynku, choć, być może, w jakiś przypadkowy sposób odpowiadające kierunkom, z których przybywali do Gdańska podróżni.

Z tego przeglądu można odnieść wrażenie, że do ziemi w rejonie Baszty Łabędź trafiały monety najdrobniejsze. Byłby to jednak wniosek nie całkiem słuszny. Poza niezwyklej denarem Jana Olbrachta, w Gdańsku na pewno obcym, nie mamy na badanym stanowisku denarów średniowiecznych. Również i w XVI stuleciu monety są raczej o jeden stopień wyższe od najdrobniejszego nominału, w drugiej zaś połowie stulecia pojawia się nawet półtalar, a także mniejsze od niego, ale też wartościowe trojaki. Dopiero ostatnie dwie dekady przed zasypaniem fosy (ok. 1628-48) charakteryzują się szelągami i podobnymi do szelągów monetami, które w tym czasie reprezentują już najmniejsze dostępne w obiegu wartości. Wszystko to zdaje się znamionować żywy użytek monety w tym rejonie, a zatem najprawdopodobniej jakieś funkcje handlowe. Przemawia za tym także bardzo niewielki udział monet fałszywych (rozpoznano ledwie dwa egzemplarze). To musiało ulec zmianie po zasypaniu fosy. Monety z późniejszego okresu są bowiem, choć nieliczne, początkowo dość zróżnicowane pod względem nominału (jak zauważyliśmy, także pod względem pochodzenia). Dopiero w XVIII wieku stabilizują się znów na poziomie najniższego dostępnego nominału – szeląga – z nieznacznymi wyjątkami (szóstak i trojak

⁸⁸ Zob. wyżej w tym tomie.

w XVIII wieku, grosz srebrny pruski w wieku XIX). Na tym tle dość zaskakujący jest zestaw monet z czasów II Rzeszy: 1 fenig – 3 egz., 5 fenigów – 4 egz., 10 fenigów – 14 egz. (w tym 6 w zespole). To zróżnicowanie wydaje się oznaczać powrót do tego miejsca funkcji handlowych, które mogły tu przetrwać jeszcze w latach II wojny światowej.

Pozyskany na stanowisku Baszta Łabędź zestaw numizmatów warto porównać z zestawem 227 monet z kościoła św. Jana w Gdańsku. Tamto stanowisko przyniosło bowiem, jak wolno sądzić, dość reprezentatywny przekrój najdrobniejszego pieniądza używanego w obrębie murów Gdańska⁸⁹. Zbieżne jest wystąpienie w obu miejscach monet polskich z początku XVI wieku i ze schyłku tego stulecia (w kościele były drobniejsze nominały), jak też opóźniony początek reprezentacji monet gdańskich w tym samym stuleciu. Nie ma jednak wokół baszty denarów węgierskich ani drobnych monet pomorskich z XVI stulecia. Pokrywa się na obu stanowiskach wyraźny udział monet Rzeczypospolitej z czasów Zygmunta III – widać, że był to okres masowego użytku w Gdańsku monet wybijanych w mennicach Korony, Litwy i Rygi. Analogiczne są też pojedyncze grosze z krajów habsburskich: pod basztą śląski, w kościele tyrolski. Prawdopodobnie w obu przypadkach monety habsburskie były domieszką do polskich. Z drugiej strony jednak, bez porównania mniej jest w kościele szelągów miejskich bitych pod władzą królów Szwecji, które pod basztą stanowią bardzo istotny składnik, a turner Stirlinga jest w kościele tylko jeden. Powstaje wrażenie, że jeśli monety z kościoła św. Jana odzwierciedlają rynek monetarny w mieście (oczywiście ograniczony do najdrobniejszej frakcji i nie wolny od domieszek), to monety spod baszty stanowią raczej przywieziony tutaj z głębi Polski element rynku monetarnego zaplecza. Ta nadzwyczajnie intensywna obecność monet niedopuszczanych na rynek gdański sugeruje, że badany obszar znajdował się poza miejskimi regulacjami dotyczącymi obiegu monetarnego. Sugeruje również, że w domniemanym życiu ekonomicznym tej części miasta brali istotny udział przybysze z zewnątrz. Oczywiście, skala zawieranych tu transakcji byłaby adekwatna do rzędu wielkości znajdujących monet, a więc niewysoka.

Tymczasem spory zestaw znalezionych liczmanów wydaje się raczej świadectwem obecności kupców wyższej rangi. To oni bowiem używali abaków z liczmanami do swych obliczeń. Chronologia, dominująca rola Norymbergi jako miejsca produkcji i nie-

wielka domieszka liczmanów niderlandzkich (liczana z Tournai i przypuszczalnie dworskiego liczman z kręgu książąt Burgundii) nie odróżniają tego zestawu od innych gdańskich stanowisk z liczmanami.

W sumie, zestaw numizmatów ze stanowiska Baszta Łabędź okazał się obfity i wyjątkowo wymowny. Z uwagi na jego odmienną w stosunku do innych stanowisk gdańskich, możliwe było przedstawienie hipotez dotyczących funkcji i położenia prawnego badanego rejonu. Jednocześnie przyniósł zupełnie nieoczekiwane i ekscytujące nowe odkrycie z zakresu mennictwa polskiego – długo poszukiwany denar Jana Olbrachta.

KATALOG

1. Australia, Jerzy V, półpens 1914, men. Sydney.

Av. GEORGE D. G. BRITT-OMN:REX F.D.IND:IMP.; słabo widoczne popiersie króla w koronie i płaszczu w prawo.

Rv. COMMONWEALTH OF AUSTRALIA / · 1914 ; ONE / /// / PEN\\.

Pogięty. Brąz, 4,23 g, 25,3 mm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1976.

*2. Brandenburgia, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1814 (?), men. Berlin.

Av. pod koroną owalna tarcza z berłem otoczona wieńcem dębowym.

Rv. 1 / PFENNING / 1814(?) / A.

Miedź, 0,96 g (skorodowany), 18,3 mm. AKS 40.

Targ Rybny 46, warstwa 165, kat. 1987.

**3. Brandenburgia-Bayreuth, Krystian Ernest (1655-1712), 2 grosze cesarskie 1696, men. Bayreuth.

Av. +CHRISTIANVS--ERN:D:G:M:BRAND:, pod mitrą książęcą podwójny, smukły kartusz z owalnymi herbami Zollern i Brandenburgii, niżej I:A:P.

Rv. N ACH:D:CHVR.SACHS.V.BRAND:KORN. V.SCHROT, w polu poziomo 12 / EINEN / THAL / 1696, każdy wiersz między dwiema rozetkami. Srebro, 2,69 g, 26,5 mm. W katalogu aukcyjnym Meister & Sonntag (2: 1905) jest moneta o tym samym nominale i treści, ale innej kompozycji stempli.

Wartka 2a, piwnica, hałda, kat. 1817, MAG/GN/3395.

*4. Dania, Eryk Pomorski, szterling miedziany, b.d. [ok. 1422-?], men. Lund.

Av. ...VIDDE..., pod koroną E.

Rv. legenda nieczytelna, krzyż.

Miedź, 0,80 g, 17,2 mm. Galster 10.

Wartka 1, warstwa 200, kat. 1800, MAG/GN/3372.

⁸⁹ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, s. 419-477.

5. — (?), Eryk Pomorski(?), grosz(?) [1422-39(?)].

Av. Zarys korony.

Rv. zarys inicjału E na krzyżu.

Destrukt⁹⁰, poważnie skorodowany.

Targ Rybny 46, warstwa 902, kat. 1916.

***6. —, Fryderyk I, sösling r.? [1524-6], men. Ribe.**

Av. FRID|CRIC|\\RE|\\|, na długim krzyżu (dzielącym legendę) tarcza z dwiema belkami nakryta szeroką koroną.

Rv. M0HC\\H0VA\\€HIS\\S, tarcza z trzema lwami. Bilon, skorodowany, 1,276 g, 21,3 mm. Galster 73.

Targ Rybny 46, warstwa 165, 30 X 2006, kat. 1986, MAG/GN/3554.

***7. Elbląg, Gustaw II Adolf, król Szwecji, szeląg 1633.**

Av. GVS\\ADO-D G REX\\S, pod koroną inicjały GA w enklawie, niżej tarczka ze Snopkiem.

Rv. SOLIDV\\V\\LBING 33, herb Elbląga na kartuszu.

Bilon, 0,25 g (skorodowany), 17,0 mm. KS 9594.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1853, MAG/GN/3430.

***8. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1629-34].**

Av. G\\DO-..., pole jak poprzednio.

Rv. \\DVS\\CIVI\\ELBI\\, pole jak poprzednio.

Bilon, 0,32 g (skorodowany), 17,2 mm.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1923, MAG/GN/3493.

***9. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1629-34].**

Av. GVSTADO-LD..., pole jak poprzednio.

Rv. ...SI..., słabo widoczny herb Elbląga na kartuszu.

Bilon, 0,35 g (skorodowany), 14,7 mm.

Targ Rybny 46, warstwa 909, kat. 1833, MAG/GN/3411.

10. — (?), Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1629-34].

Av. ...DO..., pole jak poprzednio.

Rv. słabe zarysy herbu Elbląga.

Bilon, 0,44 g, 15,8 mm.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1812, MAG/GN/3391.

11. — (?), Gustaw II Adolf (?), szeląg, r.? [1630-43?].

Dwukrotnie tłoczony, nieczytelny, na Av. dwukrotnie widoczny fragment monogramu A, na Rv. zarysy herbu Elbląga (zwłaszcza belka dzieląca kartusz w pas).

Bilon, 0,28 g, 15,5 mm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1874, MAG/GN/3448.

***12. —, Gustaw II Adolf, półtorak 1630.**

Av. GVS:ADO- D:G:REX-S, pod koroną pięciopłowy herb Szwecji, niżej tarczka z cyfrą 3.

Rv. ^x MONNO:-CIVI:ELB ^x, jabłko panowania z cyframi z4, z boków 3-0, u dołu tarczka z trzech łuków z sercem przebitym dwiema strzałami.

Bilon, 1,01 g, 19,0 mm. KS 9606.

Targ Rybny 46, warstwa 168, kat. 1822, MAG/GN/3401.

***13. —, Krystyna, szeląg r.? [1633-5].**

Av. legenda nieczytelna, pod koroną monogram CR w enklawie, niżej tarczka ze Snopkiem.

Rv. SOLIDVS\\CIV\\ELBING\\, kartusz z herbem Elbląga.

Bilon, 0,29 g (skorodowany), 16,2 mm. KS 9646-8.

Targ Rybny 46, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1868, MAG/GN/3442.

***14. —, August III, szeląg 1763.**

Av. Monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. ★ / SOLID / CIVITA\\ / ELBIN\\ / 'I'C[herb Elbląga]'S\\.

Bilon, 0,46 g, 15,4 mm. KS 7168.

Odgruzowanie, kat. 1889, MAG/GN/3462.

***15. —, August III, szeląg 1763.**

Av. pole jak poprzednio.

Rv. \\ / SOLID / CIVITAT / ELBING / \\|[herb Elbląga]'S-.

Bilon, pogięty, 0,77 g, 15,3 mm. KS 7168.

Wartka 1, warstwa 201, kat. 1926, MAG/GN/3496.

***16. —, August III, szeląg 1763.**

Av. pole jak poprzednio.

Rv. SOLID / CIVITAT / ELBING / I'C[herb Elbląga]'S.

Bilon, 0,39 g, 14,8 mm. KS 7168.

Grodzka 1, kat. 1956, MAG/GN/3504.

***17. Gdańsk, Zygmunt I, szeląg 153 [1537-9].**

Av. SIGIS-DEI-GRAX-REX POL\\[skrzyżowane haki], orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym skrzydłem.

Rv. MONE·CIVI·GEDANEN·153\\, pod koroną dwa krzyże.

Srebro, 0,74 g (ubytek), 20,0 mm. BS 207-9.

Grodzka 3, warstwa 590, kat. 1820, MAG/GN/3399.

***18. —, Zygmunt I, szeląg r.? [1537-47].**

Av. ...S-DEI-GRAX-REX-PO..., orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym skrzydłem.

Rv. *MONE·CIVI·GE\\, pod koroną dwa krzyże.

Dwa okrągłe otwory przebite prętem z Rv. na Av.

Bilon, 0,19 g (ubytki), 18,7 mm. BS 207-13.

Wartka 1, warstwa 200, kat. 1932, MAG/GN/3500.

***19. —, bezkrólewie (1572-3), denar 1573.**

⁹⁰ Termin „destrukt” jest niekiedy w polskiej literaturze numizmatycznej używany dla monet wadliwie wybitych. Nie wydaje się to jednak właściwe, skoro w języku potocznym, zgodnie ze źródłosłowem, oznacza on przedmiot zniszczony w stopniu wykluczającym jego użycie. Tym też znaczeniem będziemy się tu kierować.

- 103

- Srebro, 2,14 g, 23,3 mm. Henckel 5027.
Grodzka 3, kat. 1806, MAG/GN/3375.
- *35. Kolonia, Rudolf II, albus 1583.**
Av. MONOCIVI·COLON·83·[nieczytelny znak], tarcza z herbem Kolonii (trzy korony w polu górnym, arabeska w dolnym).
Rv. RVDOL·RO·IM·S·A, hełm z pawim pióropuszem na wprost.
Srebro, 0,27 g (skorodowany), 18,1 mm. Saurma 2872/1518.
Targ Rybny 46, warstwa 900, kat. 1863, MAG/GN/3439.
- *36. Litwa, Stefan, szeląg 1582, men. Wilno.**
Av. \TEPA·PO, pod koroną inicjał S z herbem Wilcze zęby.
Rv. SOL·DVS·...·158Z, pod koroną tarcze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Leliwa.
Srebro, destrukta. KS 3350.
Hałda, kat. 1893, MAG/GN/3466.
- *37. —, Zygmunt III, szeląg 1624, men. Wilno.**
Av. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L, pod koroną S z tarczką ze Snopkiem.
Rv. \OLIDVS·D·LITV·1624, pod koroną dwa kartusze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Wadwic.
Bilon, 0,35 g (skorodowany, szczyrby), 16,4 mm. KS 3465.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1904, MAG/GN/3476.
- *38. —, Zygmunt III, szeląg 1625(?), men. Wilno.**
Av. SIG·...·X·PO·M·D·L, pole jak poprzednio.
Rv. SOLIDVS·M·D·LITV·1625(?), pod koroną dwie wygięte tarcze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Wadwic.
Bilon, 0,20 g (ubytki), 15,8 mm. KS 3469.
Targ Rybny 46, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1824, MAG/GN/3403.
- *39. —, Zygmunt III, szeląg 1626, men. Wilno.**
Av. SIG·III·D·G·X·PO·M·D·L, pole jak poprzednio.
Rv. SOLIDVS·M·D·LITV·1626[jabłko z krzyżykiem], pole słabo widoczne: pod koroną dwa kartusze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Wadwic.
Bilon, 0,31 g, 15,9 mm. KS 3471.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1870, MAG/GN/3444.
- *40. —, Zygmunt III, szeląg 1626, men. Wilno.**
Av. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L, pole jak poprzednio.
Rv. SOLIDVS·M·D·LITV·1626, pole jak poprzednio.
Bilon, szczyrby, 0,32 g, 16,2 mm. KS 3471.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1809, MAG/GN/3377.
- 41. —, Zygmunt III, szeląg 162 [1622-7], men. Wilno.**
Av. legenda nieczytelna, słabo widoczny monogram S ze Snopkiem na kartuszu, z boków data 2-\.
- Rv. ...LIT·★, pod koroną wygięte tarcze z Orłem i Pogonią.
Bilon, skorodowany, 0,29 g, 15,7 mm. Kopicki VI.
Targ Rybny 46, warstwa 901, kat. 1900, MAG/GN/3472.
- 42. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1612-27], men. Wilno.**
Av. legenda nieczytelna, pod koroną inicjał S.
Rv. legenda nieczytelna, szeroka korona z prostym spodem nad tarczami herbowymi.
Bilon, 0,40 g, 15,8 mm.
Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1917, MAG/GN/3487.
- 43. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1614-17], men. Wilno.**
Av. ...DL, wyobrażenie nieczytelne.
Rv. ...DVS·-M·..., tarcze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Bogoria.
Bilon, 0,36 g (ubytki), 16,8 mm. Kopicki II-III.
Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1907, MAG/GN/3479.
- *44. —, Zygmunt III, grosz 1625, men. Wilno.**
Av. \G·III·D·G·X·PO·M·D, popiersie króla w krezie w prawo.
Rv. [mitra]GROSS·MAG·DVCA·LIT·1625, Pogoń na słabo zarysowanej tarczy, pod nią godło herbu Wadwic.
Srebro, skorodowany, 0,39 g, 19,2 mm. KS 3501.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1972, MAG/GN/3509.
- *45. —, Zygmunt III, grosz 1627, men. Wilno.**
Av. SIG·...·REX·..., pole jak poprzednio.
Rv. GRO·...·627[mitra], Pogoń bez tarczy, niżej godło herbu Wadwic.
Srebro, 0,31 g (ok. 2/3 monety, ułamane), 18,3 mm. KS 3505.
Wartka 1, warstwa 200, kat. 1903, MAG/GN/3475.
- *46. Lubeka, wolne miasto, podwójny szeląg 1560 (?).**
Av. [ptak]CRV·X·[FV]GA·OM·NE·[M]AL·[VM], tarcza z dwugłowym orłem na długim krzyżu.
Rv. MO·NE·NOVA·LVBECE, półpostać św. Jana Chrzciciela na wprost, u dołu data -0 i rząd herbów.
Obok głowy św. Jana okrągły otwór do zawieszania, moneta złamana w pół. Srebro, 1,58 g, 27,7 mm. Saurma 3505/1905.
Wartka 1, warstwa 326, kat. 1975, MAG/GN/3512.
- 47. Łobżenica, Zygmunt III, kwartnik (ternar) r.? [1626-30].**
Av. legenda nieczytelna, zarysy monogramu S z tarczką.

- Rv. legenda nieczytelna, tarcza czteropolowa z Orłem, Pogonią, Snopkiem i Brogiem między czterema rozetkami.
Bilon, destrukcyjnie skorodowany). Opozda typ IV.
Targ Rybny 46, warstwa 902, kat. 1914, MAG/GN/3485.
48. **Niemcy, Wilhelm I, 5 fenigów 1875, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 2,10 g, 18,1 mm.
Targ Rybny 46, odgruzowanie, kat. 1991.
49. —, **Wilhelm I, 10 fenigów 1871 [1873-6], men. Berlin.**
Miedzionikiel, 3,66 g (wytarty), 21,3 mm.
Odgruzowanie, kat. 1940.
50. —, **Wilhelm I, 10 fenigów 1875, mennica nieznana.**
Miedzionikiel, 3,75 g (wytarty), 21,3 mm.
Odgruzowanie, kat. 1943.
51. —, **Fryderyk III, 1 fenig 1888, men. Berlin.**
Brąz, 1,95 g (oblepiony produktami korozji), 18,0 mm.
Targ Rybny 46, odgruzowanie, kat. 1978.
52. —, **Fryderyk III, 5 fenigów 1888, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 2,37 g, 18,1 mm.
Wartka 1, warstwa 219, kat. 1964.
53. —, **Wilhelm II, 1 fenig 1893, men. Berlin.**
Brąz, 1,75 g (skorodowany), 17,6 mm.
Wartka 2, podwórko, warstwa 148, kat. 1980.
54. —, **Wilhelm II, 1 fenig 1912, mennica nieznana.**
Brąz, 1,19 g (skorodowany), 17,4 mm.
Wartka 2, warstwa 400, kat. 1969.
55. —, **Wilhelm II, 5 fenigów 1891, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 2,34 g, 18,2 mm.
Grodzka 3, warstwa 590, kat. 1971.
56. —, **Wilhelm II, 5 fenigów 1900, men. Hamburg.**
Miedzionikiel, 2,43 g, 18,3 mm.
Odgruzowanie, kat. 1941.
57. —, **Wilhelm II, 10 fenigów 1890, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 3,67 g (skorodowany), 21,3 mm.
Odgruzowanie, kat. 1944.
58. —, **Wilhelm II, 10 fenigów 1892, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 3,69 g (skorodowany), 21,1 mm.
Hałda, kat. 1935.
59. —, **Wilhelm II, 10 fenigów 1896, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 3,85 g (skorodowany), 21,2 mm.
Odgruzowanie, kat. 1947.
60. —, **Wilhelm II, 10 fenigów 1896, men. Berlin.**
Miedzionikiel, 3,79 g, 21,1 mm.
Wartka 2, warstwa 103, kat. 1952.
61. —, **Wilhelm II, 10 fenigów 1913, mennica nieznana.**
Miedzionikiel, 3,85, 21,2 mm.
Hałda, kat. 1937.
62. —, **Wilhelm II lub wczesna republika, 10 fenigów r.? [1890-1922], mennica nieznana.**
Odgruzowanie, kat. 1949.
63. —, **republika, 1 reichsfenig 1936, men. Berlin.**
Brąz, pocięty, 1,70 g. AKS 57.
Hałda, kat. 1960.
64. —, **republika, 1 reichsfenig 1942, mennica nieznana.**
Cynk, 1,76 g, 17,4 mm. AKS 59.
Targ Rybny 46, warstwa 900, kat. 1962.
65. —, **republika, 5 rentenfenigów r.? [1923-5], mennica nieokreślona.**
Mosiądz, 2,60 g (skorodowany), 18,4 mm.
AKS 48.
Wartka 1, warstwa 219, kat. 1957.
66. —, **republika, 5 reichsfenigów 1939, mennica nieznana.**
Brąz, 2,57 g (skorodowany), 18,6 mm. AKS 50.
Odgruzowanie, kat. 1948.
67. —, **republika, 10 fenigów 1919, mennica nieznana.**
Cynk, 2,17 g (skorodowany), 19,6 mm. AKS 14.
Hałda, kat. 1936.
68. —, **republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45].**
Wartka 1, warstwa 219, kat. 1958.
69. —, **republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45].**
Hałda, kat. 1959.
70. —, **republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45].**
Cynk, 3,40 g, 21,6 mm.
Targ Rybny 46, warstwa 900, kat. 1963.
71. —, **republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45].**
Cynk, 3,28 g, 22,0 mm.
Wartka 2, warstwa 103, kat. 1951.
72. —, **republika, 50 reichsfenigów r.? [1939-44], mennica nieokreślona.**
Aluminium, 1,30 g (skorodowany, ubytki), 22,7 mm. AKS 43.
Wartka 2, warstwa 103, kat. 1953.
73. —, **republika, 50 reichsfenigów r.? [1940-44], mennica nieokreślona.**
Aluminium, 1,43 g (skorodowany, ubytki), 22,8 mm. AKS 43.
Targ Rybny 46, odgruzowanie, kat. 1990.
- **74. Polska, Jan Olbracht (1492-1501), denar [1492-1498], men. Kraków.**
Av. Orzeł w koronie w prawo (heraldycznie).
Rv. korona gotycka, wysoka lecz rozchylona, o połączonych górnych i dolnych płatkach, nad środkowym fleuronem trójkropek („koniczynka”).
Bilon, 0,16 g (ubytki), 12,3 mm. Nieznany w literaturze.
Grodzka 3, warstwa 590, kat. 1821, MAG/GN/3400.
- *75. —, Jan Olbracht, półgrosz [1492-1498], men. Kraków.**
Av. + MONC\YALBERTI, orzeł w koronie w prawo (herald.).

Rv. $\text{S} \spadesuit \text{POLOD}$ (litera S odwrócona, litery PO przerobione na stemplu z RC), wysoka korona, nad nią trzykropek, niżej godło herbu Róża. Na piersi Orła ślady dwóch uderzeń czubkiem noża, które nie przedziurawiły monety. Srebro, 0,71 g, 17,9 mm. KS 387.

Wartka 2, warstwa 400, kat. 1895, MAG/GN/3468.

***76. —, Jan Olbracht, półgrosz [1492-1498], men. Kraków.**

Av. + MODETЯ*ЯЛBERTI, pole jak poprzednio.
Rv. REGIS X -POŁODIE (litera S odwrócona), pole jak poprzednio.

Srebro, 0,52 g (wytarty), 17,3 mm. KS 387.

Wartka 2, warstwa 127, kat. 1896, MAG/GN/3369.

***77. —, Zygmunt I, półgrosz 1509, men. Kraków.**

Av. +MO\TA\SIGISMVNDI, orzeł w koronie w prawo (herald.).

Rv. +REGIS\POŁONI\9, korona otwarta, rozchylona.

Srebro, 0,65 g (wytarty), 18,2 mm. BS 22.

Targ Rybny 47, warstwa 909, kat. 1836, MAG/GN/3414.

***78. —, Zygmunt III, szeląg 1592, men. Poznań.**

Av. SIG-III-DG-REX\OL92, pod koroną dwie wygięte tarcze z Orłem i Pogonią, niżej tarcza ze Snopkiem.

Rv. SOLIDRE-POLO\, pod koroną inicjał S, z boków inicjały podskarbiego Jana Firleja I-F, niżej tarcza z Lewartem.

Srebro, 0,58 g, 18,4 mm. Kopicki IX.4.

Targ Rybny 46, warstwa 909, kat. 1832, MAG/GN/3410.

***79. —, Zygmunt III, szeląg 1593, men. Olkusz.**

Av. \SIIIDGR-POŁONI-93, pod koroną fantazyjny monogram S, z boków I-F, niżej tarcza z herbem Lewart.

Rv. SOLIDVS-R-POLO-M-DL, pod koroną tarcze z Orłem i Pogonią, niżej tarcza ze Snopkiem.

Srebro, 0,55 g (ubytki), 18,2 mm. KS 630.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1891, MAG/GN/3464.

***80. —, Zygmunt III, szeląg 1594, men. Bydgoszcz.**

Av. \SIIID-REPO\, pod koroną monogram S ze Snopkiem na tarczy, z boków inicjały I-F, u dołu tarcza z herbem Lewart.

Rv. \LIDRE-POLO-94, pod koroną wygięte tarcze z Orłem i Pogonią, niżej .S.C., u dołu tarcza z herbem Radwan.

Srebro, 0,78 g, 18,6 mm. KS 635-6.

Grodzka 4, warstwa 148, kat. 1875, MAG/GN/3449.

***81. —, Zygmunt III, szeląg 1623, men. Bydgoszcz.**

Av. SIG3DGR-POLM\, pod koroną inicjał S, u dołu godło herbu Sas.

Rv. ...-POL1623, pod koroną tarcze z Orłem i Pogonią, niżej herb Snopek.

Bilon, 0,22 g (skorodowany), 15,6 mm. KS 717.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1906, MAG/GN/3478.

***82. —, Zygmunt III, szeląg 1626, men. Bydgoszcz.**

Av. +SIGIS-III-D-G-REX-POŁONI, pięciopolowy herb Rzeczypospolitej, arabeski u góry i z boków.

Rv. SOLIDVS-REGNI-POŁO, pod koroną inicjał S ze Snopkiem na tarczce, z boków data 2-6.

Bilon, 0,30 g, 16,3 mm. KS 726.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1810, MAG/GN/3379.

***83. —, Zygmunt III, grosz 1610, men. Kraków.**

Av. SIG-III-D-G- / \X:POL- / \:D:L, nad poziomym napisem korona między dwiema rozetkami.

Rv. [pięciolistna rozeta]GROSS-REG-POŁO:1-6-10, orzeł w koronie ze Snopkiem na tarczy na piersi, niżej tarcza z zatartym herbem.

Bilon, 1,30 g, 20,4 mm. KS 797.

Targ Rybny 46, warstwa 908, kat. 1829, MAG/GN/3407.

****84. —, Zygmunt III, grosz fałszywy, po 1601.**

Av. SIIIDGREXDOMDI, popiersie króla w koronie i krezie w prawo.

Rv. \GRO-REG-PO-IOOX (na awersie litera S odwrócona, wszędzie litera G zastąpiona odwróconą literą D), orzeł w prawo, bez korony, pod nim szeroka tarcza z herbem przypominającym róg. Miedź, nieznaczące ślady powleknięcia białym metalem, 0,80 g, 20,1 mm.

Targ Rybny 46, warstwa 165, kat. 1823. Naśladownictwo grosza Zygmunta III wprowadzonego w 1601 r. (por. KS 768), MAG/GN/3402.

***85. —, Zygmunt III, półtorak 1622, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3DG-REXPMDL, pod koroną pięciopolowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej, niżej tarcza z cyfrą 3.

Rv. *MONE*NO-REG*POŁO*, jabłko panowania, na nim cyfry 24, z boków data 2-2, u dołu herb Sas na tarczce z trzech łuków.

Srebro, 0,88 g, 19,4 mm. KS 860.

Targ Rybny 46, warstwa 908, kat. 1830, MAG/GN/3408.

***86. —, Zygmunt III, półtorak 1623, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3DG-REXPMDL, pole jak poprzednio.

Rv. *MONE*NO[herb Sas na tarczy z trzech łuków]REG*POŁO*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-3.

Srebro, 0,69 g, 19,3 mm. KS 862.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1855, MAG/GN/3432.

***87. —, Zygmunt III, półtorak 1623, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3 D G - REXPMDL, pole jak poprzednio.

Rv. *MONE·NO[herb Sas na tarczy z trzech łuków] REG+POLO⁺, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data \-3.

Srebro, 0,91 g, 19,3 mm. KS 862.

Targ Rybny 47, warstwa 165, kat. 1838, MAG/GN/3416.

***88. —, Zygmunt III, półtorak 1624, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3DG - REXPMDL, pole jak poprzednio.

Rv. *MONE·NO[herb Sas na tarczy z trzech łuków] REG·POLO⁺, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-4.

Srebro, 0,62 g, 19,4 mm. KS 864.

Z wtórnego złoza po wykopaliskach z lat pięćdziesiątych XX wieku, kat. 1802, MAG/GN/3396.

***89. —, Zygmunt III, półtorak 1624, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3DG - REXPM*DL, pole jak poprzednio.

Rv. *MONE·NO[herb Sas na tarczy z trzech łuków] REG·POLO⁺, pole jak poprzednio.

Srebro, 0,88 g (skorodowany), 19,5 mm. KS 864.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1857, MAG/GN/3434.

***90. —, Zygmunt III, półtorak 1625, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS·3·D·G - REX·P·M·DL, pole jak poprzednio.

Rv. * MONE*NO[herb Sas na tarczy polskiej] REG*POLO⁺, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-5.

Srebro, 0,94 g, 19,3 mm. KS 866.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1872, MAG/GN/3446.

***91. —, Zygmunt III, półtorak 1625, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS·3·D·G - REX·P·M·D·L, pole jak poprzednio, niżej tarczka z cyfrą 3.

Rv. *MONE\NO[godło herbu Połukoza]·RE·G·POLO\, pole jak poprzednio.

Srebro, 0,95 g, 19,4 mm. KS 870.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1920, MAG/GN/3490.

***92. —, Zygmunt III, półtorak 1626, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS·3·DG· - RE\\DL, pole jak poprzednio.

Rv. *MONE·NO[herb Połukoza na tarczy polskiej] REG*PO*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-6.

Srebro, 0,45 g (ubytki), 19,2 mm. KS 872.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1913, MAG/GN/3484.

***93. —, Zygmunt III, półtorak 1627, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS·3·DG - REX·M·DL, pole jak poprzednio.

Rv. * MONE·NO[herb Połukoza na tarczy polskiej] REG·POLO⁺, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-7.

Srebro, 0,92 g, 19,3 mm. KS 876.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, kat. 1925, MAG/GN/3495.

***94. —, Zygmunt III, trojak 1594, men. Malbork.**

Av. SIGISM·III·D\G·-REX·PO·MDL, głowa króla w koronie i krezie w prawo, w dole tarczka z herbem Lewart.

Rv. III, niżej Orzeł, herb Snopek i Pogoń, niżej GRO·S·ARG· / TRIP·REG· / ·POLONI· / [gwiazdka, pierścień] 94 [trójkąt, gwiazdka], niżej gwiazdka. Srebro, 1,97 g, 20,6 mm. KS 972.

Wartka 2, podwórko, warstwa 148, ip. 700, kat. 1979, MAG/GN/3514.

***95. —, Zygmunt III, trojak 1595, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIIIDGREXPOLO\DL, głowa króla w koronie i krezie w prawo.

Rv. ·III·, niżej Orzeł, herb Snopek i Pogoń, niżej GRO·S·ARG· / ·TRIP·REG· / ·POLON95, niżej herby Lewart flankowany literami I-F, Radwan flankowany literami S-C, między nimi skrzyżowane haki, nad nimi * (?), po prawej w samym dole rozetka (?).

Srebro, skorodowany, 1,33 g, 20,3 mm. KS 1009b.

Odgruzowanie, kat. 1938, MAG/GN/3502.

***96. —, Zygmunt III, trojak r.? [1598-9], men. Bydgoszcz.**

Av. ...EX·PO·M·DL, tylna część popiersia króla w koronie i krezie.

Rv. Pogoń, niżej ...ARG· / ...G·PO / [tarcza]B·.

Srebro, fragment, ok. 1/3 monety, skorodowany, 0,30 g. Kopicki XLVII_B.

Wartka 2a, warstwa 701, kat. 1988, MAG/GN/3515.

***97. —, Zygmunt III, trojak 1622, men. Kraków.**

Av. SIG·III·D·G·REX·POL·MDL, popiersie króla w koronie, krezie i zbroi w prawo.

Rv. ·III·, niżej Orzeł, herb Snopek i Pogoń, niżej 1-6-2-2 / GRO·ARGE· / TRIP·REGN· / POLONI, niżej godło herbu Sas między dwiema kropkami. Srebro, 1,43 g, 20,1 mm. KS 1227.

Hałda, kat. 1877, MAG/GN/3368.

****98. —, Zygmunt III, trojak fałszywy [po 1618].**

Av. SIG... ...X\\OL·ML, głowa króla w koronie w prawo.

Rv. ślady poziomej legendy, u dołu godło herbu Sas. Przedziurawiony z Av. na Rv. okrągłym prętem. Miedź, 1,14 g, 20,5 mm. Odpowiada oryginalnym trojakom KS 1223-9.

Wartka 2, podwórko, warstwa 148, kat. 1897, MAG/GN/3469.

***99. —, Zygmunt III, szóstak 1625, men. Kraków.**

Av. 'SIGIS'III'D:G'-REX-POL'LL', popiersie króla w koronie, krezie i zbroi w prawo, niżej tarczka z herbem Połukoza.

Rv. 'GROS'ARGE-SEX-REG-POL'1625', pod koroną cyfry VI i dwie ozdobne tarcze z Orłem i Pogonią, niżej Snopek na kartuszu.

Srebro, 3,40 g, 25,5 mm. KS 1263.

Baszta, odgruzowanie, kat. 1859, MAG/GN/3436.

100. —, Jan Kazimierz, mały szeląg miedziany (szeląg Boratyniego), r.? [1659-65], men. Ujazdów lub Kraków.

Av. nieczytelny.

Rv. legenda nieczytelna, Orzeł ze Snopkiem na piersi. Miedź, skorodowany, 0,42 g, 14,7 mm.

Wartka 1a, warstwa 376, kat. 1924, MAG/GN/3494.

***101. —, Jan Kazimierz, szóstak 1662, men. Bydgoszcz.**

Av. IOAN·CAS·DGREX...DLRP, popiersie króla w koronie, peruce, zbroi i płaszcza w prawo.

Rv. ...ARG SEX-REG POL'1662, pod koroną znak wartości VI i dwie tarcze z Orłem i Pogonią z wolutami na zewnętrznych narożnikach; niżej Snopek w owalu zamkniętym sterczyną, z boków .A-T, u dołu w otoku godło herbu Ślepowron bez tarczy.

Srebro, 1,82 g (wycięta nożycami 1/5 monety), 25,1 mm. Szłapinskij, Biełopolskij 99.

Targ Rybny 46, odgruzowanie, kat. 1847, MAG/GN/3424.

***102. Portugalia, Sebastian I (1557-78), 5 reali, b.d. [1557-78], men. Lizbona.**

Av. \\BA[STIANV]S'I'D:G'\\ET\\IO\\, pod koroną herb Portugalii (*Quinas*).

Rv. \\ R E X [SEXTVS DJEC[IMVS], cyfra V między dwiema czteroramiennymi gwiazdkami.

Miedź, 4,64 g, 29,5 mm. Vaz, Salgado Se.82-85.

Wartka 2a, warstwa 632, kat. 1826, MAG/GN/3364.

***103. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GENERALIS, herb wielkiego mistrza.

Rv. +DOMINORVM*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, 0,64 g, 17,7 mm. Voßberg 120.

Wartka 1, warstwa 365, 25 X 2006, kat. 1871, MAG/GN/3445.

***104. —, Albrecht, denar b.r. [1529-31], men. Królewiec.**

Av. inicjał A z tarczą z szachownicą otoczony trzema rozetkami.

Rv. Orzeł, na piersi ukoronowany inicjał S.

Bilon, 0,17 g (ubytki), 11,7 mm. BftM 1113.

Wartka 2, warstwa 148, kat. 1818, MAG/GN/3397.

***105. —, Albrecht, denar b.r. [1529-31], men. Królewiec.**

Av. i Rv. pole jak poprzednio.

Bilon, 0,26 g, 12,8 mm. BftM 1113.

Wartka 1a, warstwa 376, kat. 1819, MAG/GN/3398.

***106. —, Albrecht, szeląg 1530, men. Królewiec.**

Av. *ALBER*D*G*DVX*PRVSSIE, orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.

Rv. *SOLIDVS*PRVSSIE*1530, inicjał A, z boków dwie rozetki, u dołu tarcza z herbem Zollern.

Srebro, 0,61 g, 18,7 mm. BftM 1128.

Grodzka 3, warstwa 552, kat. 1866, MAG/GN/3366.

***107. —, Albrecht, szeląg 1531, men. Królewiec.**

Av. AIBERTVS*D*G*DVX\\, słabo widoczny orzeł.

Rv. ...VS*PRV\\E*I\\I, inicjał A, pod nim tarcza z herbem Zollern (jako przerywniki obu stron pięciolistne rozetki).

Srebro 0,59 g, 18,60 mm. BftM 1135-6.

Grodzka 4, warstwa 148, kat. 1827, MAG/GN/3405.

***108. —, Jerzy Fryderyk, kwartnik (*Dreier*) 1593, men. Królewiec.**

Av. GEORG·FRID·DGDVX·PRVSS [jabłko z krzyżem], orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.

Rv. monogram GF w enklawie, u góry III, z boków 15-93, u dołu tarczka z herbem Zollern między dwiema kropkami.

Bilon, 0,38 g, 15,1 mm. BftM 1298.

Wartka 2, warstwa 148, kat. 1902, MAG/GN/3474.

***109. —, Jerzy Fryderyk, szeląg 1594, men. Królewiec.**

Av. GEORG·FRID:D:G\\PRVS, CA przekreślone hakiem, orzeł z ukoronowanym S na piersi.

Rv. *SOLID\\RV-SSIAE·1594, monogram GF w enklawie, niżej tarczka z herbem Zollern.

Srebro, ubytki, 0,57 g, 18,2 mm. BftM 1302 (podaje kółka zamiast kropek w interpunkcji, lecz moneta jest zbyt zniszczona, by to potwierdzić).

Grodzka 4, warstwa 148, kat. 1878, MAG/GN/3451.

***110. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1625, men. Królewiec.**

Av. GEORG·WILH·MAR·BR\\·R·I·EL[serce z krzyżem], orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.

Rv. +SOLIDVS·PR-VSS\\AE·1625', inicjały GW w enklawie, u dołu tarczka z herbem Zollern.

Bilon, skorodowany, szczerba, 0,32 g, 16,0 mm. BftM. 1474 odm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1905, MAG/GN/3477.

***111. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1627, men. Królewiec.**

- Av. GEORG\WILH·MAR·BR·S·R·I·EL·[serce z krzyżykiem], pole jak poprzednio.
Rv. [rozeta]SOLIDVS·PR·VSSIAE·1627, pole jak poprzednio.
Bilon, skorodowany, 0,58 g, 16,1 mm. BftM 1483/1484.
Grodzka 3, warstwa 552, kat. 1919, MAG/GN/3489.
- *112. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1627, men. Królewiec.**
Av. GEORG·WILH·MAR·BR·S·R·I·EL·[serce z krzyżykiem], pole jak poprzednio.
Rv. [rozeta]SOLIDVS·PR·VSSIAE·1627, pole jak poprzednio.
Bilon, skorodowany, 0,35 g, 16,0 mm. BftM 1483/1484.
Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1849, MAG/GN/3426.
- *113. —, Jerzy Wilhelm, szeląg r.? [1627-30], men. Królewiec.**
Av. \ORG·WILH·MAR·BR·S·R·I·EL·[serce z krzyżykiem], pole jak poprzednio.
Rv. [rozeta]SOLIDVS·PR·VSS\, pole jak poprzednio.
Bilon, ubytki, 0,25 g, 16,1 mm.
Targ Rybny 46, warstwa 908, kat. 1831, MAG/GN/3409.
- *114. —, Jerzy Wilhelm, półtorak 1621 (?), men. Królewiec.**
Av. \WIMAR·BR·SRIEL·PD·, jabłko panowania, w nim 24, z boków data 2-1(?).
Rv. DIEV&\ROICT[serce z krzyżykiem], pięciopółowa tarcza herbowa Brandenburgii: Orzeł, Orzeł, *Lilienhaspel*, Lew, Berło, u dołu tarczka z trójką. Srebro, pęknięty, niekompletny, 0,33 g, 20,0 mm. BftM 1404 odm. (?).
Wartka 1, warstwa 200, kat. 1933, MAG/GN/3501.
- 115. —, Jerzy Wilhelm, półtorak 1622 (?), men. Królewiec.**
Av. G\AR·B\S·R·I·EL·PD, jabłko panowania, w nim Z4, z boków data Z-Z(?).
Rv. \V&MON·DRO\, pole jak poprzednio.
Srebro, skorodowany, 0,23 g. BftM 1427-30.
Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1909, MAG/GN/3481.
- *116. Prusy szwedzkie, Gustaw II Adolf, szeląg 1632, men. Elbląg.**
Av. GVS·ADO·D·G·REX·S, monogram GA w enklawie, niżej tarczka ze Snopkiem.
Rv. SOLIDVS\G·SVEC:32[rozetka], kartusz z herbem Elbląga.
Bilon, 0,32 g, 16,2 mm. KS 9593.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1852, MAG/GN/3429.
- *117. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1633, men. Elbląg.**
Av. ...L·D·G·REX\, słabo widoczny monogram GA.
Rv. ...SVEC:33, pole jak poprzednio.
Bilon, 0,22 g, 15,4 mm.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1881, MAG/GN/3454.
- *118. —, Krystyna, półtorak 1632 (?), men. Elbląg.**
Av. C\REG:SVE, pod koroną pięciopółowy herb Szwecji, niżej tarczka z cyfrą 3.
Rv. \MO\G\SVE\, jabłko panowania z cyframi z4, z boków 3-z (?); stempel przesunięty w dół.
Bilon, 0,80 g, 18,9 mm. KS 9649.
Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1973, MAG/GN/3510.
- *119. Prusy, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1658, men. Królewiec.**
Av. monogram FWC pod czapką elektorską, data \-58, stempel przesunięty w górę i w lewo.
Rv. + / SOLID / DuCAT / PRUSS / B+N.
Bilon, 0,52 g, 15,9 mm. BftM 1608 odmiana (przestawione inicjały mincmistrza).
Hałda, kat. 1876, MAG/GN/3450.
- *120. —, Fryderyk I, szeląg 1701, men. Królewiec.**
Av. monogram FR pod koroną.
Rv. [rozetka] SOLID / REGNI / PRUSS / 1701 / C G.
Bilon, 0,34 g (ubytki), 15,2 mm. Henckel 3562.
Wartka 2, podwórko, warstwa 400, kat. 1850, MAG/GN/3427.
- *121. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1725, men. Królewiec.**
Av. monogram FWR pod koroną, niżej C.G.
Rv. SOLID / REGNI / PRUSS / 1725.
Bilon, 0,48 g, 16,2 mm. Henckel 3636.
Wartka 2, warstwa 129, kat. 1898, MAG/GN/3470.
- *122. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1725, men. Królewiec.**
Av. monogram FWR pod koroną, niżej C·G·.
Rv. SOLID / REGN\ / PRUSS / 1725·.
Bilon, 0,41 g, 16,3 mm. Henckel 3636.
Odgruzowanie, kat. 1910, MAG/GN/3482.
- 123. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1847, men. Berlin.**
Av. 360 EINEN THALER, herb Prus pod koroną.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1847 / A.
Brąz, 1,21 g, 17,5 mm. AKS 92.
Targ Rybny 46, warstwa 900, kat. 1961.
- 124. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1860, men. Berlin.**
Av. 360 \INEN THA\ER, herb Prus pod koroną.
Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1860 / A.
Brąz, 1,34 g, 17,7 mm. AKS 92.
Wartka 2, warstwa 129, kat. 1968.
- 125. —, Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1860, men. Berlin.**

Av. 360 EINEN THALER, herb Prus pod koroną.

Rv. pole jak poprzednio.

Brąz, 1,32 g, 17,7 mm. AKS 92.

Odgruzowanie, kat. 1942.

126. —, Wilhelm I, 1 fenig 1861, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, herb Prus pod koroną.

Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1861 / A.

Brąz, 1,41 g, 17,9 mm. AKS 108.

Grodzka 1, warstwa 500, kat. 1955.

127. —, Wilhelm I, grosz srebrny 1862, men. Berlin.

Av. WILHELM KOENIG VON PREUSSEN, głowa króla w prawo.

Rv. 30 EINEN THALER, 1 / SILBER / GROSCHEN / 1862 / A / SCHEIDE MÜNZE.

Bilon, 2,00 g, 18,5 mm. AKS 103.

Grodzka 1, kat. 1858, MAG/GN/3435.

128. Rosja, Mikołaj II, 1 kopiejka 1896, men. Petersburg lub Birmingham.

Av. МѢДНАЯ РОССІЙСКАЯ МОНЕТА / ОДНА КОПѢЙКА⁹¹, orzeł dwugłowy z regaliami i dziewięcioma tarczami.

Rv. 1896 ГОДА, w polu 1 / КОПѢЙКА / С. П. Б., wieniec laurowo-dębowy.

Miedź, 3,09 g, 21,7 mm. Uzdienikow 3806.

Targ Rybny 47, warstwa 165, kat. 1989.

***129. Ryga, wolne miasto, szeląg 1575.**

Av. *MONE\NO*ARGENTEA, skrzyżowane klucze, u góry krzyżyk, z boków data 7-5.

Rv. CIVITATIS♀-RIGENSIS♂, brama miejska zwieńczona kopułą, w niej głowa lwa, u dołu lilijka.

Srebro, 0,82 g, 18,4 mm. Mrowiński 315.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1840, MAG/GN/3365.

***130. —, Zygmunt III, szeląg 1588.**

Av. SIG·III·D·G·REX·PO·D·L, pod koroną inicjał S ze Snopkiem na tarczy.

Rv. SOLIDVS·CIVI·RIGE·8·[lilia]·8, kartusz z małym herbem Rygi.

Srebro, 0,61 g, 18,8 mm. Mrowiński 362.

Grodzka 4, warstwa 148, kat. 1828, MAG/GN/3406.

***131. —, Zygmunt III, szeląg 1600.**

Av. SIG·III·D·G·REX·PO·D·LI, pole jak poprzednio.

Rv. [lilia] SOLIDVS·CIVI·RIGENS'600, pole jak poprzednio.

Srebro, 0,85 g, 18,0 mm. Mrowiński 396.

Targ Rybny 46, warstwa 165, kat. 1825, MAG/GN/3404.

***132. —, Zygmunt III, szeląg 1606.**

Av. SIG·III·D·G·REX·\\\\\\\\\\\, pole jak poprzednio.

Rv. [lilia] SOL·D·S·CIVI·RIGE·S1606*, pole jak poprzednio.

Srebro, 0,97 g, 19,1 mm. Mrowiński 404.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1851, MAG/GN/3428.

***133. —, Zygmunt III, szeląg 1620.**

Av. SIG·III·DGREXPMDL, pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·CIVI·RIG\ZO [lis], pole jak poprzednio.

Bilon, 0,50 g (ubytek), 15,9 mm. Mrowiński 435, 437 lub 438.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1882, MAG/GN/3455.

***134. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1588-1620].**

Av. SIG·...·EX·P·M·D·L, pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·C·V·RI\\\\, pole jak poprzednio; stempel przesunięty w górę.

Srebro, 0,42 g (skorodowany, ubytki), 16,9 mm.

Targ Rybny 50, warstwa 165, kat. 1846, MAG/GN/3423.

***135. —, Zygmunt III, szeląg 1621.**

Av. ·SIG·III·D·G·REX\\\\, pod koroną inicjał S ze Snopkiem na tarczy, z boków data Z-I.

Rv. ·SO·\\\\\\\\VI·RIGENSIS·, na kartuszu mały herb Rygi.

Bilon, 0,27 g (skorodowany), 15,2 mm. KS 8169.

Wartka 1, warstwa 901, kat. 1890, MAG/GN/3463.

***136. —, Gustaw II Adolf, król Szwecji (1621-32), szeląg 1626.**

Av. \\\\\DO-D·G·REX·S, pod koroną inicjały GA w enklawie, u dołu tarczka ze Snopkiem.

Rv. SOLIDVS·C·VI·RIG\\\\IS.26, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon, 0,37 g (szczyrba), 15,8 mm. Mrowiński 463.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1808, MAG/GN/3378.

***137. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1629 (?).**

Av. GVST·AD·L·D·G·REX·S, pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·C·VI·RIGENSIS·29(?), pole jak poprzednio.

Bilon, 0,47 g, 15,8 mm. Mrowiński 471 (?).

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1873, MAG/GN/3447.

138. —, Gustaw II Adolf, szeląg 162 [1621-9].

Av. GVST·ADO·L·D·\\\\\\\\S, pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·C·VI·RIGEN\\\\2, pole jak poprzednio.

Bilon, skorodowany, 0,40 g, 15,5 mm.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1880, MAG/GN/3453.

***139. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1630.**

Av. GVST·ADO·L·D·G·REX·S, pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·C·I·\\\\\\\\\\\\IS30, pole jak poprzednio.

Bilon, 0,39 g, 15,8 mm. Mrowiński 476.

Targ Rybny 46, kat. 1879, MAG/GN/3452.

⁹¹ Ze względów technicznych czcionka Ъ zastępuje w przytaczanych legendach monet literę *ja*.

140. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1633.

Av. GVST\A\-\D\G\VIII, pod koroną inicjały GA w enklawie.

Rv. SOLIDVS\C\VIII\SS³⁻³, pole jak poprzednio.

Bilon, 0,33 g, 15,8 mm. Mrowiński 487.

Targ Rybny 47, warstwa 165, kat. 1915, MAG/GN/3486.

***141. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1634.**

Av. GV... ..L'D'G'REX'S, pod koroną inicjały GA w enklawie, niżej tarczka z mało widocznym Snopkiem.

Rv. SOLIDVS... ..SIS34, pole jak poprzednio; stempel przesunięty w lewo-dół, poza nim kulki, zewnętrzna obwódka sąsiedniego stempla.

Bilon, 0,63 g, 16,3 mm. Mrowiński 489.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1813, MAG/GN/3392.

142. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1634 (?).

Av. niewyraźne ślady legendy, pod koroną monogram GA w enklawie.

Rv. SOLIDVS\CI\VIII\4 (?), niewyraźny mały herb Rygi na kartuszu.

Bilon, 0,35 g (skorodowany), 15,6 mm. Mrowiński 489?

Targ Rybny 47, warstwa 909, kat. 1837, MAG/GN/3415.

***143. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].**

Av. GVSTADO-\REX\S, pod koroną inicjały GA w enklawie, u dołu tarczka ze Snopkiem.

Rv. SOLIDVS\C\VI\RIG\NSIS\, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon, 0,40 g (ubytek), 16,5 mm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1912, MAG/GN/3483.

***144. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].**

Av. G\DO-L'D'G'REX'S, pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS\CIVIRIG\SIS, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem dzielącym nieczytelną datę.

Bilon, 0,43 g, 15,7 mm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1883, MAG/GN/3456.

145. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].

Av. GVS\AD\-\L'D'G'REX'S, pole nieczytelne.

Rv. \VS\CI\R\GENSIS\, zarys kartusza.

Bilon, 0,42 g, 15,7 mm.

Targ Rybny 46, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1908, MAG/GN/3480.

146. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].

Av. legenda nieczytelna, pod koroną zarys monogramu GA w enklawie.

Rv. \OLI\VIII\GE\, kartusz zwieńczony akantem.

Bilon, wytarty, 0,42 g, 15,8 mm.

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1869, MAG/GN/3443.

147. — (?), Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].

Av. legenda szczątkowa, pod koroną inicjały GA w enklawie.

Rv. nieczytelny, widoczne fragmenty bordiury przypominają raczej kartusz z herbem Rygi.

Bilon, 0,38 g (skorodowany), 15,2 mm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1885, MAG/GN/3458.

***148. —, Gustaw II Adolf, półtorak (ferding) 1624.**

Av. GVST\ADOL\D\VIII, pod koroną pięciopolowy herb Szwecji.

Rv. *MON:N\A-CIVI\RIGE*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-4, u dołu kółko z cyfrą 3.

Srebro, 0,57 g (skorodowany), 19,1 mm. Mrowiński 460.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1843, MAG/GN/3420.

***149. —, Krystyna, królowa Szwecji (1632-54), szeląg 1635.**

Av. C\STINA\D'G\DR'S, pod koroną inicjał C ze Snopkiem.

Rv. SOLIDVS\C\NSIS³⁵, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem; stempel nieco przesunięty w dół.

Bilon, 0,39 g (ubytki), 16,1 mm. Mrowiński 492.

Targ Rybny 46, warstwa 908, kat. 1864, MAG/GN/3440.

***150. —, Krystyna, szeląg 1636.**

Av. CH\TINADG\S, pod koroną spłaszczone C ze Snopkiem w środku.

Rv. SOLI... ..GENSIS36, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem; stempel przesunięty w dół, nad nim dwie kulki i zewnętrzna obwódka z sąsiedniego stempla.

Bilon, 0,44 g, 15,8 mm. Mrowiński 493.

Targ Rybny 46, warstwa 902, kat. 1807, MAG/GN/3376.

***151. —, Krystyna, szeląg 1637 (?).**

Av. legenda nieczytelna, pod koroną C ze Snopkiem w środku.

Rv. SO\VIII\IS37 (?), kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon, 0,29 g (skorodowany), 16,0 mm. Mrowiński 494(?).

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1922, MAG/GN/3492.

152. —, Krystyna, szeląg 1638 (?).

Av. \NAD\G\DR'S, pole jak poprzednio.

Rv. \OLID\CIV\VIII³⁻⁸(?), kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem dzielącym datę.

Bilon, 0,31 g (skorodowany), 15,5 mm. Mrowiński 495(?).

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1901, MAG/GN/3473.

***153. —, Krystyna, szeląg 163\ [1635-39].**

Av. CHRISTINA·D·G·D·R·S', pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·C·RIGENSIS3\, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem; stempel nieco przesunięty w dół.

Bilon, 0,52 g (ubytki), 15,6 mm.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1867, MAG/GN/3441.

***154. —, Krystyna, szeląg 1640.**

Av. \HRISTINA·D·G·D·R·S', pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·CIVI·RIGEN'4'0, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon, 0,49 g, 15,3 mm. Mrowiński 499.

Targ Rybny 46, warstwa 902, kat. 1815, MAG/GN/3394.

***155. —, Krystyna, szeląg 1641.**

Av. CHRISTINA·D·G\RS, pole jak poprzednio.

Rv. 'SO\DV'S·CIVI·RIG'41', pole jak poprzednio.

Bilon, 0,48 g, 15,3 mm. Mrowiński 501.

Targ Rybny 47, warstwa 165, kat. 1839, MAG/GN/3417.

***156. —, Krystyna, szeląg 1642.**

Av. CHRISTINA·D·G·D·R·S', pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·CIVI·R\4'2, pole jak poprzednio.

Bilon, 0,52 g, 14,4 mm. Mrowiński 502-3.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1811, MAG/GN/3380.

***157. —, Krystyna, szeląg 1643.**

Av. C\ISTINADGDR·S', pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS·CIVI·RI\43, pole jak poprzednio.

Bilon, 0,57 g, 15,4 mm. Mrowiński 504.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1921, MAG/GN/3491.

***158. —, Krystyna, szeląg 1643(?).**

Av. \N\ID·G·D·R·S', pole jak poprzednio.

Rv. SOLIDVS\43(?), kartusz z małym herbem Rygi, zwieńczony akantem dzielącym datę.

Bilon, skorodowany, 0,29 g, 13,8 mm. Mrowiński 504.

Targ Rybny 47/48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1888, MAG/GN/3461.

159. —, Krystyna, szeląg r.? [1635-44].

Av. \INADGD\, pole jak poprzednio.

Rv. ...VI..., kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon, skorodowany, 0,40 g, 16,1 mm.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1842, MAG/GN/3419.

***160. Szkocja, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], men. Edynburg.**

Av. \R·D·G·SCOT·ANG·FR·ET·HIB·R, w polu słabo widoczna korona, niżej ·C·R·, niżej II między dwoma rombami.

Rv. NEMO·ME·I\NE·LACESSET[rozeta], oset pod niewyraźną koroną.

Miedź, 0,60 g, 15,9 mm.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1841, MAG/GN/3418.

***161. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], men. Edynburg.**

Av. \AR·D·G·SCOT·A\, w polu korona, niżej C·R, niżej II, stempel przesunięty w górę.

Rv. NEMO·ME·IM\LA\, oset pod niewyraźną koroną.

Miedź, 0,74 g (szczyrba), 16,1 mm.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1918, MAG/GN/3488.

***162. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], men. Edynburg.**

Av. \OT·ANG·FR·ET·H\, w polu słabo widoczna korona, niżej C·R, niżej II, u dołu trzy romby.

Rv. N\O·ME·IMPVNE·LACESSET[rozeta], oset pod niewyraźną koroną.

Miedź, skorodowany, 0,61 g, 16,0 mm.

Targ Rybny 46, warstwa 902, kat. 1927, MAG/GN/3497.

163. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], men. Edynburg.

Av. legenda nieczytelna, w polu słabo widoczna korona, niżej \·R, niżej \I.

Rv. \O·M\AC\, korona nad niewidocznym ostem.

Miedź, silnie skorodowany, 0,26 g.

Targ Rybny 46, warstwa 908, kat. 1928, MAG/GN/3498.

***164. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], men. Edynburg.**

Av. CAR·DG·SCOT·ANG·\[rozeta], w polu pod koroną II, z boków C·R, u dołu trzy romby.

Rv. NEMO·ME·IM\ACESSET[rozeta], oset.

Miedź, skorodowany, 0,52 g, 16,2 mm.

Targ Rybny 47/8, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1929, MAG/GN/3499.

***165. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], men. Edynburg.**

Av. CAR·D·G·SCOT·ANG·FR·ET·HIB·R[rozetka], w polu korona, niżej II, z boków ·C·R·, u dołu trzy romby.

Rv. NEMO·ME·IMPVNE·LACESSET[rozeta], oset pod koroną.

Miedź, skorodowany, 0,55 g, 16,0 mm.

Targ Rybny 46, warstwa 165, kat. 1930, MAG/GN/3370.

***166. —, Karol I, turner 3. emisji b.d. [1642-50], men. Edynburg.**

Av. CAR·D·G·SCOT·ANG·FRA·ET·HIB·R[rozetka], pod koroną C♦R.

Rv. NEMO·ME·IMPVNE·LA\, oset.

Miedź, skorodowany, 1,87 g, 19,4 mm. Spink 5602-5602A.

Grodzka 1, warstwa 165, kat. 1931, MAG/GN/3371.

***167. Szwecja, Jan III, ½ öre 1582 (lub 1592?), men. Sztokholm.**

Av. IOHANNE\3'D'G'SVEC\R\, pod koroną Snoppek i inicjały I-R.

Rv. MO\TA\NOVA'REG\EC, pod koroną tarcza z Trzema Koronami, z boków data 8(?) - Z.

Bilon, skorodowany, 0,70 g, 21,3 mm. AAH 91 (lub 100).

Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1974, MAG/GN/3511.

***168. —, Karol XI, 1/6 öre 1669, men. Avesta.**

Av. C / R-S między Trzema Koronami, u dołu data 1669.

Rv. 1/6 - ÖR / s - m (*silver mynt*), pod koroną Lew. Miedź, 6,34 g, 25,9 mm. AAH 359.

Baszta Łabędź, hałda, kat. 1967, MAG/GN/3505.

***169. Śląsk, Ludwik, król Czech i Węgier, półgrosz 1525, men. Świdnica.**

Av. LVDOVICVS'R-VN'C'\\, Orzeł w koronie, w prawo (herald.).

Rv. +CIVI\\WIEN%IZ5, korona.

Bilon, 0,67 g, 18,5 mm. FbgCDS 7201 (?).

Targ Rybny 46, warstwa 165, kat. 1899, MAG/GN/3471.

***170. — Nysa-Grodków, księstwo biskupie, Karol Austriacki, 3 krajcary 1622, men. Nysa.**

Av. CAR'D'G ARC-DVX'AVSTRI, popiersie biskupa z odkrytą głową, w płaszczu, w prawo, u dołu cyfra wartości 3 w owalu.

Rv. EPVS BRIX'ETWRAT'16ZZ, Orzeł w mitrze, na piersi Belka austriacka.

Srebro, 0,51 g, 18,4 mm. Kopicki 593.

Targ Rybny 47, warstwa 909, kat. 1835, MAG/GN/3413.

***171. Toruń, Kazimierz IV Jagiellończyk, zły szeląg [1457-1525].**

Av. G'K\\MIRδG\\OLOD, tarcza z podwójnym krzyżem.

Rv. \MOΔETA\\ORV\\, herb Prus Królewskich ze skośnym mieczem.

Srebro, 0,79 g (skorodowany), 19,9 mm. KubiakPr I.9 (?).

Odgruzowanie, kat. 1892, MAG/GN/3465.

***172. —, August III, szeląg 1763.**

Av. Monogram A3R pod koroną, z boków data 17-63.

Rv. * / SOLID / CIVITAT / THORUN / D-B, u dołu godło herbowe Torunia (brama miejska).

Bilon, 0,45 g, 15,4 mm. KS 8394.

Wartka 2a, piwnica, hałda, kat. 1894, MAG/GN/3467.

***173. Utrecht, republika, duit 16\\ [1657-89].**

Av. [UTRE]CHT pod herbem podtrzymywanym przez dwa lwy i nakrytym koroną.

Rv. w czwórliściu nieczytelny napis, u dołu data 16\\. Miedź, skorodowany, 0,96 g, 20,3 mm. *Kopergeld* UTR.14-16 (pozycje te różnią się sposobem szrafowania tarczy, który na tej monecie jest nie do ustalenia).

Wartka 2, warstwa 129, kat. 1993, MAG/GN/3516.

174. Nieokreślony szeląg, 1. połowa XVII w.

Po jednej stronie ślady dwóch stempli. Bilon, 0,28 g, 15,5 mm.

Targ Rybny 46, warstwa 908, kat. 1911.

Liczmany i żetony

175. Niderlandy (?), liczman, ok. 1500, nierozpoznany, zniszczony przez korozję.

Por. Mitchiner, s. 261-3.

Grodzka 3, warstwa 552, kat. 1995.

***176. Norymberga, liczman anonimowy, XV w.**

Av. otok z ornamentem roślinnym, pod otwartą koroną tarcza półokrągła z dwiema liliami i półlilią, trzy pierścienie.

Rv. ...V•MARIA•GRACA•P..., krzyż lilio-waty w czworlistnej ramce, w kątach krzyża i ramki pierścienie.

W środku otwór wybity gwoździem z Av. na Rv. Mosiądz, skorodowany, ubytki, 1,50 g, 26,1 mm. Mitchiner nie zna, podobne tarcze występują na liczmanach Mitchiner 973-6, datowanych na czasy Zygmunta Luksemburskiego (1410-37), lecz, być może, późniejszych.

Wartka 1, warstwa 218, kat. 1970, MAG/GN/3508.

***177. —, Hans Zwingel (działal 1553-86), liczman typu *Rachmistrz*.**

Av. kupiec stoi nad stołem z abakiem, u góry łuk z trójlistków połączonych łuczkami.

Rv. ABCDE / FGHIK / LMNOP / QRSTV / * XYZZ (litera D odwrócona) w kwadratowej tabliczce, przy której bokach rozetki flankowane pierścieniami.

Mosiądz, skorodowany, 3,30 g, 27,6 mm. Mitchiner 1427-8.

Wartka 2, warstwa 148, kat. 1856, MAG/GN/3433.

***178. —, Hans Krauwinkel I (mistrz 1562, † 1586), liczman.**

Av. RECHEN•-PFEN\\, tarcza z trzema liliami, na niej wspięty lew typu niderlandzkiego przekreślony w lewo, z boków tarczy H-K.

Rv. \\CHIF•PFENING•H•K, żaglowiec ze skośną reją.

Przy krawędzi otwór wybity gwoździem z Av. na Rv. Mosiądz, skorodowany, 1,42 g, 26,7 mm. Literatura nie zna.

Wartka 1, warstwa 218, kat. 1848, MAG/GN/3425.

***179. —, Hans Krauwinkel I, liczman.**

- Av. +HANS KRAVWINCKEL RECHEN PFENI (między wyrazami przerywniki w postaci czworlistków; litery RA przerobione na stemplu), krzyż liliowaty, w kątach dwie korony i dwie palmy.
- Rv. PIETAT ET-IVSTITIA, pod zamkniętą koroną tarcza z trzema liliami otoczona ornamentem w formie łańcucha orderowego.
- Mosiądz, 3,60 g, 28,9 mm. Mitchiner 1492 (te same stemple).
- Targ Rybny 46, warstwa 165, kat. 1861, MAG/GN/3367.
- *180. —, Egidius Krauwinkel (mistrz 1570, † 1613), liczman.**
- Av. [3 kulki i książęcy]EGIDI*KRAVWINCKEL*NVR (ostatnia litera V w formie odwróconego A), sześciolistna rozetka otoczona trzema liliami i trzema koronami.
- Rv. *RECHEN*PFENING*NVRNE, glob w ramce z trzech kątów i trzech łuków.
- Mosiądz, 1,71 g, 27,1 mm. Mitchiner 1450 odm. legendy.
- Wartka 2, warstwa 148, kat. 1862, MAG/GN/3438.
- *181. —, liczman anonimowy typu *Rachmistrz*, ok. 1580-ok. 1600.**
- Av. kupiec stoi nad stołem z abakiem, u góry łuk z trójlistków połączonych łuczkami.
- Rv. otok ornamentalny, w polu ABCD / EFGHIK / LMNOPQ / RSTVW / XYZ.
- Mosiądz, skorodowany, 2,39 g, 27,7 mm. Mitchiner 1430.
- Baszta, odgruzowanie, kat. 1801, MAG/GN/3987.
- *182. —, Hans Krauwinkel II (mistrz 1586, † 1635), liczman.**
- Av. *HANNS·KRAVW[I]NCKEL·IN·NVR, rozeta w środku zniszczona, trzy korony i trzy lilie.
- Rv. *GOTES·REICH·BLIBT·EWICK, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów. W środku wybity gwoździem otwór z awersu na rewers. Mosiądz, 0,59 g, 21,7 mm. Mitchiner 1540(?).
- Targ Rybny 50, warstwa 163, kat. 1844, MAG/GN/3421.
- *183. —, Hans Lauffer I (działał 1607, † 1632), liczman 1612.**
- Av. *HANNS·LAVFER·IN·NVRNBERG·1612 (litery VR przerobione na stemplu), siedmiolistna rozetka otoczona trzema liliami i trzema koronami.
- Rv. *DAS·WORT·GOTTES·BLEIBT·EWICK, glob w ramce z trzech kątów i trzech łuków.
- Mosiądz, 2,32 g, 25,8 mm. Mitchiner 1682 odm. (tam data 1610).
- Targ Rybny 50, warstwa 165, kat. 1845, MAG/GN/3422.
- *184. —, Wolf Lauffer II (mistrz 1612, † 1651), liczman.**
- Av. *WOLF·LAVFER·NVRNB\\ECH\\, rozeta otoczona trzema koronami i trzema liliami.
- Rv. \\GOT\\\\EN\\MACHT\\REICH, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów. Przy krawędzi przebity otwór z Av. na Rv. Mosiądz, 1,06 g, 21,9 mm. Mitchiner 1709.
- Targ Rybny 48, warstwa 165, zasypisko fosy, kat. 1814, MAG/GN/3393.
- *185. — (?), mosiężnik nieokreślony, liczman, XVII w.**
- Av. ...S·IOHANN...ORA\\RONO... (przypuszczalnie *Sanctus Johannes ora pro nobis*), figura nieczytelna.
- Rv. SOLI DEO - GLORIA, tarcza francuska w słup, z prawej (heraldycznie) także w pas, 1 — nieczytelne, 2 — krzyż, 3 — płonący świecznik (? — herb fantazyjny).
- Mosiądz, silnie skorodowany, 0,55 g, 20,5 mm. Mitchiner nie zna, podobne liczmany wybijał Egidius Krauwinkel (Mitchiner, s. 422), ten jednak wydaje się późniejszy.
- Wartka 2, warstwa 148, kat. 1977, MAG/GN/3513.
- *186. —, Johann Adam Vogel (mistrz 1737, † po 1760).**
- Av. CAROLINA - D·G·M·B·REG, prawe popiersie (żony Jerzego II, króla Wielkiej Brytanii) zatarte.
- Rv. IOH: AD. - VOGEL, drzewo, w odcinku RE:PF:.
- Mosiądz, wżery korozyjne, 1,10 g, 20,0 mm. Mitchiner 1912 odm. leg. Rv.
- Grodzka 3, warstwa 552, kat. 1884, MAG/GN/3457.
- *187. — (?), L. Chr. Lauer (?), żeton karciany, po 1840.**
- Av. SPIEL / MARKE w wieńcu dębowym.
- Rv. K[ÖNI]GL.H. - P.ALBERT, głowa księcia w profilu, pod portretem małe C lub L. Nad głową mały wywiercony otwór.
- Brąz, 2,06 g, 22,2 mm.
- Wartka 2a, piwnica, kat. 1982. Żeton powstał po 1840 roku, kiedy Albert Saski uzyskał w Wielkiej Brytanii tytuł Królewskiej Wysokości jako małżonek królowej Wiktorii.
- *188. Tournai, liczman anonimowy, ok. 1415-97.**
- Av. \\V... DOID\\, tarcza z trzema liliami.
- Rv. krzyż liliowaty w czterołukowej ramce.
- Skorodowany. Mosiądz, 4,07 g, 27,1 mm. Podobny do Mitchiner 679a.
- Grodzka 3, warstwa 552, kat. 1860, MAG/GN/3437.
- 189. Żeton brązowy bez stempla, prawdopodobnie liczman.**
- Brąz, 1,93 g, 22,7 mm.
- Wartka 2, warstwa 103, kat. 1954.
- 190. Żeton wycięty nożycami z blachy, bez stempla, prawdopodobnie liczman.**

Mosiądz, 3,47 g, 25,4 mm.
Wartka 1, warstwa 272, kat. 1805.

191. Jw.

Mosiądz, 1,63 g, 22,1 mm.
Wartka 2, warstwa 148, kat. 1816.

***192. Jw.**

Po jednej stronie ryte trzy zbiegające się linie.
Mosiądz, 3,31 g, 25,4 mm.
Grodzka 1, warstwa 506, kat. 1804.

193. Jw.

Mosiądz, 1,62 g, 24,8 mm.
Targ Rybny 46, warstwa 909, kat. 1834, MAG/
GN/3412.

Zespoły monet

194. Zespół dwóch monet (Grodzka 1, warstwa 165).
Tpq 1639.

***194a. Ryga, Krystyna, szeląg 1637.**

Av. CHRISTINA'D'G'D'R'S, pod koroną inicjał C
ze Snopkiem.

Rv. SOL'DVS'C\RIGENSIS³⁻⁷, kartusz z małym her-
bem Rygi, zwieńczony akantem dzielącym datę.
Bilon, 0,50 g (skorodowany), 16,2 mm. Mro-
wiński 494.

Kat. 1886, MAG/GN/3459.

***194b. —, Krystyna, szeląg 1639.**

Av. C\RISTI..., pod koroną litera C.

Rv. SOL\RIGE\SIS3-9, fragment kartusza.

Bilon, 0,43 g, 15,6 mm. Mrowiński 496.

Kat. 1887, MAG/GN/3460.

**195. Zespół sześciu monet (Grodzka 4, odgruzowa-
nie). Tpq 1908.**

**195a. Niemcy, Wilhelm I, 10 fenigów 1876, men-
nica nieznana.**

Miedzionikiel, wytarty, 3,43 g, 21,1 mm.

Kat. 1996.

**195b. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1898, men. Karls-
ruhe.**

Miedzionikiel, 3,83 g, 21,1 mm.

Kat. 5266.

195c. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1900, men. Berlin.

Miedzionikiel, 3,69 g, 21,0 mm.

Kat. 1997.

195d. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1904, men. Berlin.

Miedzionikiel, 3,73 g, 21,1 mm.

Kat. 1998.

195e. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1907, men. Berlin.

Miedzionikiel, 3,82 g, 21,1 mm.

Kat. 1999.

195f. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1908, men. Berlin.

Miedzionikiel, 3,66 g, 21,0 mm.

Kat. 5265.

15. Ulica Sieroca, 2006

W rezultacie badań ratowniczych zabudowy miejskiej o nazwie „Sieroca 2006”, prowadzonych przez Agnieszkę Rutę, Joannę Dąbal i Filipa Kuczmę, zgromadzono dziewięć monet i liczman (SAZ 255/105/02). W tym niewielkim zestawie wyróżnia się moneta starożytna, rzymski sesterce Antonina Piusa. Jest to już piąte pojedyncze znalezisko monety rzymskiej w obrębie historycznego centrum Gdańska. Odkrycia monet starożytnych w centrach współczesnych miast i bez informacji o starożytnym kontekście trzeba oczywiście traktować bardzo ostrożnie; istnieje bowiem znaczne prawdopodobieństwo, że zostały utracone już w epoce nowożytnej przez kolekcjonerów. W przypadku denarów srebrnych można by też oczekiwać, że znalezione w średniowieczu monety z dobrego srebra mogły być użyte w roli pieniądza, przynajmniej do tezauryzacji lub daru grobowego; taki domysł jest jednak niemożliwy w stosunku do monety brązowej. W Gdańsku i najbliższej okolicy notowane jest wyraźne skupienie znalezisk monet rzymskich, zarówno z wczesnego, jak i późnego Cesarstwa⁹², co zwiększa możliwość wystąpienia sesterca na wtórnym złożu, w pobliżu zniszczonych w średniowieczu stanowisk starożytnych.

Kolejne monety pochodzą dopiero z XV wieku, przy czym szeląg Michała Kūchmeistera, wybity w latach 1414-16, mógł trafić do ziemi z opóźnieniem, aczkolwiek jego niezły stan zachowania raczej nie sugeruje, by spotkało go to współcześnie z szelągami Kazimierza Jagiellończyka. Można sądzić, że moneta ta została porzucona jeszcze w pierwszej połowie stulecia. Szelągi Kazimierza natomiast, bite długo po śmierci króla (do około 1520 roku), mogły trafić do ziemi jeszcze w XVI wieku, nawet po reformie walutowej z lat 1526-30. Trzeba jednak zauważyć, że te pospolite w całej północnej Polsce (a zwłaszcza na Mazowszu) monety są w Gdańsku spotykane niezbyt często. Nie ma ich np. w licznie obelanych monetami Jatkach Rzeźniczych, Kanale Raduni ani w kościele św. Jana. Jednym z niewielu miejsc w mieście, gdzie zarejestrowano taką monetę, były wcześniejsze badania działek mieszkalnych przy ul. Sierociej (255/105/01)⁹³. Analizy metalu pozwalają sądzić, że moneta nr 2, wykonana ze znacznie lepszego kruszcza, wcześniejsza jest od monety nr 1.

Co ciekawe, pozostałe monety są rozbieżne w stosunku do owych wcześniejszych badań. Wówczas były jeszcze trzy polskie monety Zygmunta III, z jedyne go okresu, w którym polska moneta koronna docierała do Gdańska w znaczącej liczbie. Teraz zaś mamy trzy monety szesnastowieczne i dwie I Wolnego Miasta z początku XIX wieku. Razem więc otrzymujemy wrażenie pewnej kompletności obu inwentarzy numizmatycznych. Wszystko to są wyłącznie monety miejscowe: Gdańska, Prus Królewskich i Polski z okresu ścisłej unii monetarnej Gdańska z Koroną. Zwraca uwagę zupełny brak monet z drugiej połowy XVII i z całego XVIII wieku. Na tym tle dwie monety napoleońskiego Wolnego Miasta mogą raczej świadczyć o ich usunięciu po wycofaniu z obiegu niż o ciągłości gubienia lub deponowania monet obiegowych w tym miejscu.

Warto zatrzymać się jeszcze przy denarze gdańskim króla Stefana z 1580 roku (nr 4 wykazu). Jest to moneta rzadka, w przeciwieństwie na przykład do niewiele wcześniejszych denarów bezkrólewia z 1573 roku, ale w Kanale Raduni na początku lat osiemdziesiątych zarejestrowano aż 22 denary gdańskie tego władcy⁹⁴, wyraziście dokumentujące intensywny obieg tych monet w drobnym miejskim handlu.

Uzupełnieniem materiału numizmatycznego jest ciekawy liczman norymberski, zaliczony przez Michaela Mitchinera do grupy „miejskiej” (w znaczeniu ustrojowym, *civic*), tzn. swą symboliką odwołujących się wyłącznie do miejscowych, norymberskich motywów⁹⁵. Co interesujące jednak, liczman ten łączy faktycznie dwa odnotowane przez Mitchinera typy: „miejskie” liczmany z Madonną mają zazwyczaj na rewersie jabłko królewskie w trójliściu, podczas gdy bardziej złożona ramka, z trzech łuków i trzech kątów, jaką widzimy na naszym okazie, właściwa jest dla typu „Bawarskiego”, który po drugiej stronie prezentuje *Weckenschild*, herb książąt Bawarii. Wśród licznych liczmanów piętnastowiecznych, znalezionych w różnych punktach Gdańska, typ „Miejski” z Madonną ani „Bawarski” nie były, o ile mi wiadomo, dostrzeżone.

⁹² R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001 (Światowit Supplement Series A: Antiquity, vol. VI), nr 65-82 (z administracyjnego obszaru Gdańska, zob. też jednak znaczną liczbę z sąsiednich miejscowości na mapie 1).

⁹³ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 509, nr 1:1.

⁹⁴ J. Dutkowski, *Monety z Kanalu Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 220.

⁹⁵ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*. vol. I, *The Medieval Period and Nuremberg*, London 1988, s. 343.

KATALOG

***1. Gdańsk, Kazimierz IV (1454-92), zły szeląg [po 1457].**

Av. [rozeta]KASIIIRVS\R\\D:, na tarczy ostrołukowej, z koroną, Orzeł.

Rv. oMOII\\oDAII, na ostrołukowej tarczy herb Gdańska.

Bilon (zob. tabela 3), 0,66 g, 18,8 mm. Voßberg, *Städte*, nr 33-36/18; KubiakPr typ II, brak odmiany. Wykop 1, część NW, warstwa 102, 28 I 2006, ip. 35, kat. 1811, MAG/GN/3547.

***4. —, Stefan I Batory, denar 1580.**

Av. orzeł Prus Królewskich z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad prawym (heraldycznie) skrzydłem.

Rv. fantazyjnie uformowany kartusz z dwoma krzyżami pod koroną, z boków 8-0.

Bilon, 0,22 g, 12,4 mm. KS 7417.

Wykop 1, część NE, warstwa 93, 7 II 2006, ip. 63, kat. 1812, MAG/GN/3548.

***5. —, I Wolne Miasto, szeląg 180[8].**

Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-0\.

Tabela 3. Analiza zawartości metalu metodą spektroskopowej fluorescencji rentgenowskiej z dyspersją energii (ang. ED-XRF) monety nr 1. Wykonała dr inż. Beata Miazga z Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.⁹⁶

	Pierwiastek (%)	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Ag	Cd	Sn	Ir	Pt	Au	Suma
krawędź boczna	18_11	<0,0036	<0,0059	0,008	0,073	64,92	34,72	<0,017	< 0,089	0,105	0,051	0,107	99,99
	18_12	<0,0037	<0,0058	0,010	0,073	65,18	34,47	< 0,017	<0,088	0,09	0,052	0,114	99,99
	18_1	0,008	<0,0061	0,018	0,076	65,68	33,92	<0,017	<0,091	0,097	0,069	0,126	99,99
	18_2	0,006	<0,0046	<0,020	0,079	69,2	30,46	<0,014	<0,067	0,077	0,046	0,112	99,98
	18_3	0,006	<0,0045	< 0,020	0,074	65,27	34,34	<0,013	<0,068	0,099	0,048	0,133	99,97
	18_4	0,004	0,006	0,013	0,073	63,98	35,65	<0,015	<0,080	0,096	0,058	0,117	99,99
	18_5	0,005	<0,0050	0,011	0,068	60,21	24,54	<0,014	<0,069	0,051	0,038	0,076	85
powierzchnia	18_6	<0,0038	<0,0061	0,009	0,067	60,82	23,93	<0,017	<0,084	0,057	0,042	0,075	85
	18_7	<0,0039	<0,0062	0,012	0,079	68,26	31,39	<0,017	<0,092	0,087	0,055	0,102	99,99
	18_8	0,006	<0,0062	0,010	0,064	59,66	39,93	<0,018	<0,096	0,131	0,059	0,127	99,99
	18_9	<0,0036	<0,0060	0,012	0,082	70,6	29,1	<0,017	<0,086	0,047	0,048	0,095	99,99
	18_10	<0,0037	<0,0058	0,009	0,067	62,71	36,91	<0,017	<0,089	0,11	0,056	0,122	99,99

***2. —, Kazimierz IV (1454-92), zły szeląg [po 1457].**

Av. *KASIMIRVS:R:POL, na tarczy lekko zaokrąglonej Orzeł bez korony.

Rv. %MODETA:CIVI\\C, na ostrołukowej tarczy herb Gdańska.

Srebro (zob. tabela 4), 0,98 g, 19,3 mm. Voßberg, *Städte*, nr 241; KubiakPr III/1.

Wykop 1, część NW, warstwa 76, 18 I 2006, ip. 19, kat. 1809, MAG/GN/3545.

***3. —, Zygmunt I, denar b.d. [1535-40].**

Av. orzeł Prus Królewskich z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (herald.) skrzydłem.

Rv. dwa krzyże pod szeroką, otwartą koroną, z lewej strony górnego krzyża kropka, z boków M-S.

Bilon, 0,17 g, 11,8 mm. BS 194.

Wykop 1, część W, warstwa 221, 22 II 2006, ip. 166, kat. 1815, MAG/GN/3551.

Rv. [rozetka] 1 [rozetka] / SCHILLING, niżej dwa palmowe liście, pod nimi M.

Miedź, 0,79 g, 15,5 mm. Plage II, 46.

Wykop 1, część NE, warstwa 93, 7 II 2006, ip. 62, kat. 1813, MAG/GN/3549.

***6. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**

Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-12.

Rv. [rozetka] 1 [rozetka] / SCHILLIN\, niżej dwa palmowe liście, pod nimi M.

Miedź, skorodowany, 0,42 g, 14,9 mm. Plage II, 47.

Wykop 1, część NE, warstwa 204, 21 II 2006, ip. 157, kat. 1814, MAG/GN/3550.

***7. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].**

Av. *\\GST[trójliść]MICH\\AEL[trójliść]PRI, tarcza wielkiego mistrza (podwójnie wybite).

Rv. *MODETA[trójliść]DDORVM[trójliść]PRV, tarcza z krzyżem (podwójnie wybite).

⁹⁶ Badania były finansowane przez Ministerstwo Nauki w ramach programu nr N109 008 32/0398.

Tabela 4. Analiza zawartości metalu metodą spektroskopowej fluorescencji rentgenowskiej z dyspersją energii (ED-XRF) monety nr 2. Wykonała dr inż. Beata Miazga z Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

	Pierwiastek (%)	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Ag	Cd	Sn	Ir	Pt	Au	Suma
powierzchnia	17	0,006	< 0,0055	0,01	0,057	49,62	49,86	< 0,016	< 0,095	0,108	0,05	0,282	99,99
	17_1	0,004	< 0,0062	0,011	0,068	57,68	41,81	< 0,017	< 0,099	0,076	0,053	0,289	99,99
	17_2	< 0,0041	< 0,0065	0,012	0,086	68,56	31,09	< 0,018	< 0,096	0,039	0,040	0,165	99,99
powierzchnia zeszlifowana	17_3	< 0,0039	< 0,0061	0,009	0,067	60,14	39,4	< 0,017	< 0,096	0,082	0,053	0,237	99,99
	17_4	< 0,0038	< 0,0061	0,011	0,079	66,93	32,73	< 0,017	< 0,090	0,035	0,040	0,163	99,99
	17_5	0,005	< 0,0062	0,010	0,051	42,43	57,03	< 0,019	< 0,11	0,109	0,056	0,304	99,99
krawędź boczna	17_6	< 0,0039	< 0,0062	0,009	0,067	57,76	41,78	< 0,017	< 0,098	0,09	0,059	0,221	99,99
	17_7	0,004	< 0,0056	0,010	0,058	48,87	50,62	< 0,016	< 0,096	0,097	0,054	0,275	99,99
	17_8	0,010	< 0,0060	0,014	0,055	47,26	52,19	< 0,017	< 0,10	0,109	0,055	0,299	99,99
	17_9	0,019	0,038	0,016	0,049	41,46	57,88	< 0,019	< 0,12	0,138	0,075	0,316	99,99
	17_10	0,015	0,032	0,017	0,050	41,01	58,32	< 0,020	< 0,12	0,140	0,065	0,341	99,99
	17_11	0,013	0,027	0,014	0,056	42,95	56,42	< 0,019	< 0,11	0,128	0,067	0,321	99,99
	17_12	0,017	0,029	0,019	0,061	44,53	54,8	< 0,019	< 0,095	0,12	0,084	0,329	99,99

Bilon, 1,38 g, 20,7 mm. Voßberg 764.

Wykop 1, część W, warstwa 21, 22 II 2006, ip. 165, kat. 1810, MAG/GN/3546.

***8. Prusy Królewskie, Zygmunt I, grosz 1534, men. Toruń.**

Av. *SIGIS*I*REX*PO*DO*TOCI*PRVSS, popiersie króla w koronie i zbroi w prawo.

Rv. *GROSS*COMV*TERR*PRVSSIE*1534, orzeł Prus Królewskich, z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad prawym (heraldycznie) skrzydłem. Srebro, ubytki, 0,57 g, 22,5 mm. BS 94.

Wykop 1, część SE, sonda 7, 4 II 2006, ip. 51, kat. 1808 MAG/GN/3544.

***9. Rzym, Antoninus Pius, sesterc, [rok 156/157?], men. Rzym.**

Av. ANT[ONI]NVS AVG - PIVS[PPI]M[PII], głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. [TRPOT]XX - [C] O [SI]III, S-C w polu, Annona w draperii stoi w prawo, lewą nogę opierając

na *prora*, [w lewej dłoni trzyma modius z kłosa], w prawej wychylony do tyłu ster [oparty na kuli?].

Mosiądz, 19,86 g, 30,5 mm. RIC III, 964 (?).

Wykop 1, część W, warstwa 222, 21 II 2006, ip. 158, kat. 1806, MAG/GN/3542.

***10. Norymberga, liczman anonimowy, typ Miejski, przełom XV/XVI w.**

Av. SVSVSV... powtórzone wielokrotnie, Madonna z Dzieciątkiem.

Rv. SLSLSL... powtórzone wielokrotnie w pozycji odśrodkowej, jabłko panowania w obwódce z trzech łuków i trzech kątów.

Mosiądz, 2,83 g, 25,5 mm. Mitchiner 1028 (Av.), 1030 (Rv.) — po obu stronach odmienne pseudolegendy.

Wykop 1, część NW, 28 I 2006, ip. 36, kat. 1807, MAG/GN/3543.

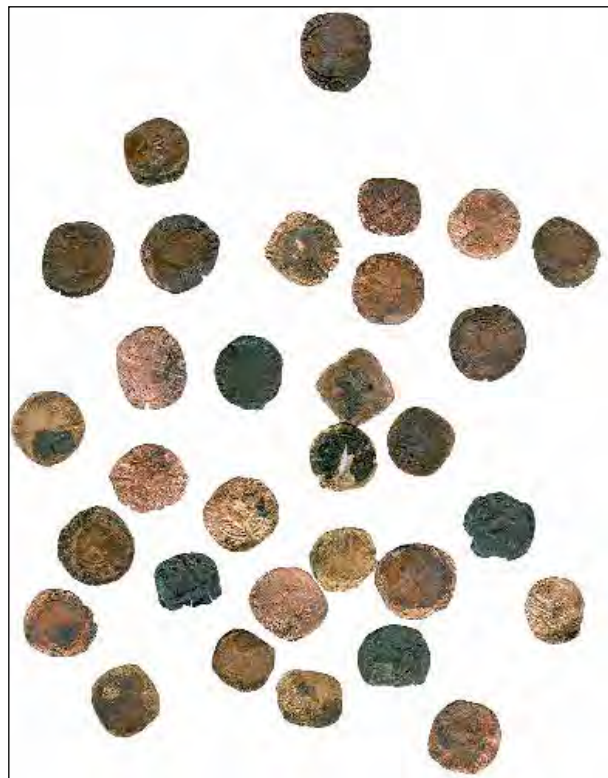
16. Ulica Żytnia, 2006

Badania sektora Wyspy Spichrzów pomiędzy ulicami Żytnią a Spichrzową w 2006 roku, określone jako „Żytnia”, prowadził Leszek Lotkowski. Na badanym obszarze znaleziono 183 monety (123 monety pojedyncze oraz trzy zespoły, złożone z 34, 17 i dziewięciu monet; SAZ 255/20/48). Ponadto wystąpiło tam sześć stemplowanych liczmanów, dwa innego rodzaju krążki metalowe i dziesięć odważników, głównie monetarnych, którymi nie będę się tu zajmować. Dwie monety z działki Spichrzowa 3.2 (spichlerz Królik), warstwa 751 (ip. 400 i 400a) zostały zinterpretowane jako zespół, którego *terminus post quem* wypadłby około 1364 roku. Być może wystąpiły one razem w wyniku procesów postdepozycyjnych, gdyż ich cechy wtórne każą uważać je za odrębne znaleziska. Jedna z tych monet, francuska, ma bowiem liczne ślady fizycznego unieważnienia, potraktowania jako fałszyfikat, podczas gdy druga jest najzupełniej regularnym pruskim firchemem i nie nosi śladów kwestionowania jej prawdziwości. Monety te zaliczamy zatem do pojedynczych.

Zestaw monet jest nie tylko duży, ale pod wieloma względami wyjątkowy. Nawet uwzględniając stosunkowo dużą powierzchnię badanego obszaru trzeba stwierdzić, że nie zdarzyło się jeszcze, by w jednych badaniach wystąpiły trzy skarby czternastowieczne, nawet niezbyt duże. Również pochodzenie znalezionych monet, choć w Gdańsku trudno być czymkolwiek zaskoczonym, bywa zupełnie wyjątkowe. Są tu bowiem licznie reprezentowane monety z północnej Francji (dotychczas nieobecne) i Niderlandów (dotychczas bardzo rzadkie), a nawet jedna moneta ze środkowej Francji (Poitou).

Bezprecedensowa jest również chronologia. Najwcześniejsza moneta została bowiem wybita przed 1305 rokiem (podwójny mijt hrabiego Flandrii, Gwidona z Dampierre), a najpóźniejsze (z dwoma wyjątkami) po 1455 roku (półgrosze króla Polski, Kazimierza Jagiellończyka). Tylko dwie monety nowożytne: polska z 1622 roku i niemiecka z 1875 pozostają zupełnie izolowane na badanym obszarze. Koncentracja monet w 2. połowie XIV i na początku XV wieku jest wprawdzie typowa dla Wyspy Spichrzów, ale nigdy jeszcze nie była tak wyraźna i oparta na takiej liczbie egzemplarzy.

Najstarsza moneta, jak już wiemy, pochodzi z Flandrii (nr 128 – ul. Żytnia, wykop 2) i należy do większej grupy monet z bardzo słabego srebra lub miedzi, wybitych w północnych baroniach francuskich lub na terenie (późniejszych) Niderlandów. Są to mijty (półdenary) baronii Born (nr 58 – ul. Spichrzowa 4.3) i Stein (nr 98 – Murzyn, ul. Spichrzowa

Ryc. 1. Skarb mijtów niderlandzkich z XIV w. z badań „Żytnia” podczas konserwacji.

Fot. Beata Ceynowa
The hoard of fourteenth century Netherlandish mites from the ‘Żytnia’ excavation, Gdańsk, during conservation works.

Photo by Beata Ceynowa.

7), naśladujące wzory flandryjskie, mijt i podwójny mijt samej Flandrii (nr 107 – Kapliczka, ul. Żytnia 24; nr 128 jak wyżej), denar baronii Fauquembergues (nr 61 – ul. Spichrzowa 4.3) i wreszcie dwa mijty typu flamandzkiego, bliżej nieokreślone, a również wzorowane na flandryjskich (nr 62 – ul. Spichrzowa 4.3; nr 84 – Niebieski Krzyż, ul. Spichrzowa 5). Tych siedem monet pojedynczych uzupełnia skarb złożony z 34 podobnych okazów (baronie Born, Reckheim i Stein, hrabstwa Namur i Saint-Pol – mijty i denary; nr 55 – Kamienny Samson, ul. Spichrzowa 4.2, ryc. 1). Zarówno w skarbie, jak i wśród monet pojedynczych większość pochodzi z początku 2. połowy XIV wieku, ale niektóre okazy są o kilka dekad starsze. Ponieważ takich monet nie znaleziono więcej nie tylko w Gdańsku, ale również – o ile mi wiadomo – w całym basenie Morza Bałtyckiego, nasuwa się pytanie, czy monety pojedyncze nie są przypadkiem odpryskami (czy to powstałymi przed, czy po depozycji) zespołu monet. Nic jednak na to nie wskazuje; monety te pochodzą z różnych warstw i spichlerzy na badanym obszarze (skarby: Kamienny Samson⁹⁷, warstwa

⁹⁷ Nazwy spichlerzy podaję według opracowania Grzegorza Sulikowskiego, *Wyspa Spichrzów. Analiza rozwoju przestrzenne-*

3671; monety pojedyncze: Spichrzowa 4.3, warstwy 2156, 2163 i 2184; Niebieski Krzyż, hałda; Murzyn, warstwa 3015; Kapliczka, warstwa 3182 i wreszcie Żytia, wykop 2 – każdy kontekst dostarczył jednej monety; kolejny okaz znaleziono później na posesji Chmielna 63/64, w południowej części Wyspy Spichrzów). Skarb został zdeponowany po 1356 roku. Zwraca uwagę fakt, że choć zawiera głównie naśladownictwa mijtów flamandzkich Ludwika I, nie rozpoznano w nim żadnej oryginalnej monety tego rodzaju. Co ciekawe, wśród monet nieokreślonych i niepewnie określonych ze skarbów daje się wyróżnić zbieżności punc liter i ornamentów (na przykład na monetach nr katalogu 55ag, 55g, 55aa, 55ab i 55u)⁹⁸, co sugeruje jedność warsztatu.

Obcość tych monet zasadza się nie na pochodzeniu – kontakty Gdańska z ujściem Renu trudno uznać za sporadyczne i monety z tamtego regionu są czasem spotykane – ale na metalu, praktycznie nieszlachetnym. To on sprawia, że monety takie zupełnie nie mieściły się w miejscowym systemie monetarnym i nie mogły w Gdańsku w XIV wieku pełnić funkcji pieniężnych w żadnym zakresie. Toteż o skarbie domyślać się można, że nie tyle został ukryty, ile porzucony jako bezużyteczny, podobnie jak niemal współczesny z nim skarb brakteatów norweskich i szwedzkich ze spichlerza Księżyc i Gwiazdy⁹⁹. Również mijty pojedyncze, choć nie mają śladów intencjonalnej destrukcji, jakie często widzimy na monetach uznanych za fałszywe, nie nadawały się do użycia ich w Gdańsku w charakterze pieniądza. Ich nagromadzenie na badanym obszarze stanowi jednak świadectwo jakiegoś wyraźnego związku tego właśnie miejsca z którymś z ośrodków w ujściu Renu; raczej nie z samą Flandrią, skoro prawdziwych monet tego hrabstwa jest ledwie parę w liczonym gronie naśladownictw z drobnych baronii. Skarb przekonuje też, że monety stosunkowo dawne mogły trafić do ziemi kilka dziesięcioleci po wybiciu, około połowy XIV wieku, i nie powinny sugerować datowania warstw przed prawną regulacją wyspy przez wielkiego mistrza Ludolfa w 1342 roku.

Drugą grupę monet stanowią miejscowe monety Krzyżaków pruskich. Pojedynczo znaleziono ich 92 sztuki, a do tego jeszcze 17 monet tworzyło znalezisko zespołowe (nr 56 – jest to drugi już skarb ze spichlerza Kamienny Samson). Na razie zajmijmy się

starszymi z nich, wybitymi przed reformą Winrycha von Kniprode z około 1364 roku. Należy do nich wspomniane znalezisko gromadne oraz 12 monet pojedynczych. Najstarsze z pojedynczo znalezionych monet pruskich są prawie współczesne z najstarszymi monetami zachodnimi i pochodzą z dekady datowanej w przybliżeniu na lata 1307/8-1317/18. Są to trzy brakteaty typu *Tarcza z krzyżem I*. Podobnie i w skarbie, złożonym z 17 brakteatów, najstarsza moneta należy właśnie do tego typu. Co prawda, jest to najczęściej spotykany typ brakteatów krzyżackich sprzed reformy wielkiego mistrza Winrycha, ale w trakcie licznych badań Wyspy Spichrzów takich monet dotąd nie odnotowano. Jak sądzę, przyczyną dotychczasowej absencji była chronologia: wyspę i działki spichlerne uformowano w ćwierć wieku po tej emisji. Powstaje więc pytanie, czy w obecnie rozpatrywanym przypadku monety te trafiły do ziemi wtedy, gdy były obowiązującą emisją pruskich fenigów? Odpowiedź twierdząca implikowałaby domysł o jakiejś enklawie osadniczej w tym rejonie bezpośrednio po zdobyciu Gdańska przez Krzyżaków i zniszczeniu pierwszego miasta lokacyjnego. Enklawa taka musiałaby obejmować znaczny obszar, skoro każdy z tych brakteatów znaleziono w innym spichlerzu: Jesiotr, Królik i Kamienny Anioł, stojących od bliskiego Motławy rogu ul. Spichrzowej aż do połowy jej długości ku Nowej Motławie.

O tym, że nie ma konieczności wysuwania tak ryzykownych hipotez, przekonuje jednak skarb, który również zawierał monetę tego typu, mimo, że był niewątpliwie ukryty po ok. 1360 roku. Długie trwanie w użyciu *Tarczy z krzyżem I*, najobfitszej emisji krzyżackiej z okresu brakteatowego, jest typowe dla skarbów pruskich. Co prawda, trwanie w skarbach nie oznaczało trwania w obiegu, wszelako fakt, że na badanym obszarze nie znaleziono brakteatów następnej emisji, *Krzyż łaciński*, pozwala sądzić, że wystąpienie monet z drugiej dekady stulecia było tu reliktowe. Obecność kolejnej emisji, *Brama II*, w reprezentacji czterech egzemplarzy, może być już interpretowane jako przesłanka na rzecz współczesnej tym monetom (ok. 1327/8-1337/8) aktywności ludzkiej, tym bardziej, że dotyczy sąsiadujących ze sobą parcel (ul. Spichrzowa 4.2, 4.3, 6, ul. Żytia 26). Fenigi brakteatowe mamy też z następnych emisji: *Korona II* (ok. 1337/8-1345), *Prostokąt-D* (ok. 1345-1353), *Tarcza z gwiazdą II* (ok. 1353-1360), aż do *Bramy ze skosem*, wybijanej do reformy monetarnej wielkiego mistrza Winrycha, przeprowadzonej najpóźniej w 1364 roku. Łącznie mamy w tej grupie 12 brakteatów.

Podobną sekwencję widzimy w skarbie. Wydaje się, że jego ukrycie należy datować około lat 1360-64

go, w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

⁹⁸ Zwrócił na to uwagę konsultowany przeze mnie pan Marc Gheerardijn z Rudder Voorde, któremu serdecznie dziękuję.

⁹⁹ B. Paszkiewicz, *Skarb skandynawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XVII, 1998, s. 265-285.

(prawdopodobny czas emisji pruskiego typu *Zmodyfikowana brama*). Skarb zawiera też dwie monety przypuszczalnie obce, aczkolwiek podobne do miejscowych i – jak można sądzić – uczestniczące w miejscowym obiegu. Pierwsza z nich naśladuje brakteat krzyżacki typu *Korona II*. Może pochodzić z ościennej emisji polskiej lub też pruskiej biskupiej.

Jeszcze mocniej przyciąga w skarbie uwagę nieznaną dotychczas brakteat z literą K, który można przypisać bez większych wątpliwości którejś z ziem polskich pod panowaniem Kazimierza Wielkiego, gdzieś w latach pięćdziesiątych XIV wieku. Wskazać konkretne księstwo byłoby trudno, choć chyba najbardziej prawdopodobne byłyby Kujawy.

Wracając do monet pojedynczych poprzedzających reformę około 1364 roku, spotykamy kolejne niezwykle zjawisko – cztery denary (*penning*) duńskie. Tylko jeden z nich został dzięki nowej monografii Kelda Grindera-Hansena przypisany królowi Krzysztofowi II, pozostałe typy ów autor pominął – być może oznacza to, że nie są one zarejestrowane w duńskich znaleziskach¹⁰⁰. Każdy z nich wystąpił w innym spichlerzu (Czarny Królik, Kamienny Samson, Biskup i Kapliczka), co sugeruje, że napłynęły niezależnie od siebie. Analogiczna moneta wystąpiła w 2008 roku na ul. Pszennej 8A¹⁰¹. Do niedawna uważane za wyjątkowe, *penningi* występują w ostatnich latach w Polsce, a przede wszystkim, choć nie wyłącznie, w Gdańsku. Ich inflacyjny, wewnętrzduński charakter świadczy, że napływ ich nie mógł mieć charakteru ekonomicznego, tak samo, jak w przypadku niderlandzkich miltów omówionych powyżej. Nie powinny też trafić do ziemi po ich wycofaniu w Danii około 1360 roku, ale za to mogło się zdarzyć, że *penning* datowany na lata trzydzieste został porzucony w latach pięćdziesiątych.

Omawiany przedział czasowy zamyka fenig lubecki jako 24. moneta (nr 103). Mieliliśmy już w Gdańsku nieco późniejszy witten, monetę dwustronną z tego miasta, ale fenig sprzed przystąpienia Lubeki do Wendenckiego Związku Monetarnego trafia się po raz pierwszy.

Wprowadzenie wielostopniowego systemu monetarnego w pruskim państwie krzyżackim, najpóźniej w 1364 roku, wiązało się z gwałtownym przyrostem materiału numizmatycznego w badanym kwartale spichlerzy. Z tego półwiekowego okresu, który trwał do reformy monetarnej wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera, przeprowadzonej w 1416 roku, mamy

88 monet pojedynczych oraz znalezisko gromadne, złożone z dziewięciu monet. Znakomitą większość z tego stanowią monety Krzyżaków pruskich, których jest 77. Bardzo ciekawa jest struktura nominalowa: tylko dwie z tych monet to brakteatowe fenigi, dominuje natomiast 41 firchenów anonimowych, monet o pierwotnym kursie trzech, a ostatecznie czterech fenigów, bitych najprawdopodobniej w latach około 1364-1379. Mamy też sześć półskojców, czyli współczesnych firchenom szesnastofenigowych groszy, w tym dwa we fragmentach. Jeden z firchenów i jeden zachowany we fragmencie półskojec są fałszywe. Bitych w następnym trzyleciu (1380-1382) szelągów, monet dwunastofenigowych, mamy 21, w tym aż trzy fałszywe. Po 1382 roku liczba znalezionych monet krzyżackich gwałtownie spada: mamy tylko jeden szeląg Konrada von Jungingen (1393-1407) i trzy szelągi z krótkim krzyżem Michała Kuchmeistera z lat 1414-16. Te ostatnie zresztą pozostawały w obiegu do ostatnich dekad XV stulecia i mogły trafić do ziemi dużo później.

Ten zestaw monet krzyżackich potwierdza prawidłowość zaobserwowaną już podczas badań pierwszego kwartału zabudowy wyspy, między ulicami Stągiewną a Spichrzową: i tam była znaczna liczba monet Winrycha von Kniprode, zwłaszcza firchenów, skądinąd uważanych za rzadkie. O firchenach wiadomo, że utrzymały się w obiegu jeszcze w pierwszej dekadzie XV wieku – żeby jednak uznać, że trafiły do ziemi z takim opóźnieniem, musielibyśmy mieć większą liczbę monet z tego czasu. Skoro ich nie ma, należy stwierdzić, że i tutaj przez mniej więcej dwie dekady toczyło się intensywne życie gospodarcze, posługujące się monetami większymi od feniga, i w latach osiemdziesiątych z jakichś powodów zamarło.

Podobnie jak we wspomnianym kwartale zabudowy, tak i tutaj temu intensywnemu handlowi towarzyszyły monety nietypowe, rzadko spotykane w Gdańsku. Najwięcej jest wśród nich monet pomorskich (cztery) i brandenburskich (trzy), nie tworzą one jednak zwartej grupy. Monety brandenburskie to denary zwane *Vinkenaugen*. Wśród monet pomorskich mamy jeden denar *Vinkenauge* (z Kamienia), fenig brakteatowy (ze Strzałowa) i dwa okazy większe, witteny: Strzałowa i – fałszywy – Taglimia (Anklam). Denary pomorskie utworzyły też kolejny mały skarb, złożony z dziewięciu egzemplarzy (w tym dwu blankietów bez śladów stempla), znaleziony w spichlerzu Niedźwiedzi Taniec (ul. Spichrzowa 3.1). Tego rodzaju znalezisko nie miało dotąd w Gdańsku precedensu i wypada je zinterpretować – podobnie jak wcześniejsze depozyty gromadne monet z badanego stanowiska – raczej jako porzuconą sakiewkę.

¹⁰⁰ K. Grindera-Hansen, *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340. Den pengebaserede økonomi og møntcirkulation i Danmark i perioden 1241-ca. 1340*, København 2000, s. 304-311.

¹⁰¹ Badania p. Karoliny Kocińskiej w 2008 roku.

Napływ do Gdańska denarów z Pomorza i sąsiednich krajów – choć zawsze bardzo skromny – był obserwowalny w dotychczasowych znaleziskach z Wyspy Spichrzów, przy czym były to okazy wybite tak niestarannie, że ze słabych śladów stempla trudno było stwierdzić, czy pochodzą z Brandenburgii, Meklemburgii czy Pomorza. W naszym zespole jedna moneta ma odcisnięty tylko ogólnopomorski stempel z Gryfem, trzy mają znaki szczecińskie, dwie pyrzyckie, a jedna biskupie. Są to dość typowe relacje liczbowe między tymi ośrodkami mennicznymi. Warto zwrócić uwagę na wystąpienie w tym skarbie blankietów srebrnych, co sugeruje jakąś pozamenniczą produkcję surogatów monet, raczej jednak – w tym kontekście – nie gdańską.

Kłopotliwe jest pytanie o czas ukrycia tego depozytu, ponieważ chronologia pomorskich *Vinkenau-gen* jest bardzo ogólna i w dodatku wiele ustaleń dawnej literatury budzi wątpliwości. Denary szczecińskie z głową gryfa w lewo są bardzo rzadkie i znam je tylko z dwu skarbów ukrytych, moim zdaniem, po około 1405 roku: z Łagiewnik w pow. łobeskim (jeden) i z Pyrzyca (dwa)¹⁰². Również denary pyrzyckie z pięciolistną różą spotykane są tylko wyjątkowo: pojedynczo na Chełmskiej Górze pod Koszalinem (jeden)¹⁰³ i w tymże skarbie z Łagiewnik (jeden). Także i rozpoznana tu odmiana monety biskupiej pojawia się tylko w skarbach z początku XV wieku. Zespół denarowy ze spichrza Niedźwiedzi Taniec trzeba więc datować również po około 1405 roku, a zawarte w nim monety, które w zespole tego typu powinny być sobie mniej więcej współczesne – na przełom XIV i XV wieku¹⁰⁴.

Hanzeatyckie witteny z tego okresu (nr 28, 134) notowano częściej (w spichlerzach: Wole Rogi, Błękitny Krzyż? – ul. Basztowa 2A, Kamienny Gołąb i w nieokreślonym, a ponadto na Lastadii). Była to podstawowa moneta handlu bałtyckiego, aczkolwiek należała do odmiennego niż pruski system monetarny i w Gdańsku w zasadzie nie miała prawa obiegu. Do tej samej strefy należą dwa gotlandzkie *gote* z Visby (nr 9, 16). Pierwszy *gote* z XIV wieku w Gdańsku zarejestrowano dopiero w 2004 roku w spichlerzu Duża Jerozolima¹⁰⁵, kolejny zaś w Jatkach Rzeźniczych¹⁰⁶. Wystąpiło też kilka monet tego rodzaju bitych już w XV

wieku. Ze strefą wittena hanzeatyckiego wiązał się w jakiejś mierze także obieg brakteatów północno-wschodnich Niemiec i Szwecji. Należał do nich wspomniany już fenig strzałowski (nr 6) i brakteat szwedzki (nr 24), podobnie jak fenig lubecki, który zaliczyliśmy do schyłku poprzedniego okresu. Ich napływ wypada wiązać z morskimi kontaktami miasta.

Na koniec odnotujmy zupełnie niezwykle okaz – monetę środkowofrancuskiego księstwa Poitou (nr 27, Królik), pozbawioną w chwili odkrycia bliższych i dalszych analogii w możliwym do ogarnięcia kręgu czasowym i przestrzennym wokół Gdańska (dopiero badania przy ul. Chmielnej 63/64 nieco zmieniły ten obraz). Została ona potraktowana – poprzez intencjonalną destrukcję (dziurawienie gwoździem i nożem) – jako fałszywa i świadomie wyeliminowana z obiegu, mimo zawartości srebra.

Jak widzimy, w wyróżnionych dotychczas okresach mieliśmy wprawdzie do czynienia z ciekawymi i dość licznymi monetami importowanymi, ale wyraźny trzon znalezisk pojedynczych tworzyła moneta miejscowa, obecna w codziennym obiegu pieniężnym miasta. Sytuacja ta zmienia się po roku 1416. Mamy z tego okresu (do około 1460 roku) tylko siedem monet, w tym ledwie trzy miejscowe: szelągi wielkiego mistrza Pawła von Rusdorf (nr 22, 81, 133). Istnieje wprawdzie – jak już sygnalizowałem powyżej – możliwość, że w tym czasie dostał się do ziemi także któryś z trzech szelągów Michała Küchmeistera sprzed reformy, ale nadal nie jest to wiele. We wcześniejszym okresie fenigi krzyżackie były bardzo nieliczne, teraz nie ma ich wcale, co sugeruje dominację monet frakcji średniej. Monety niepruskie z tego czasu są cztery (zatem przeważają). Jedną z nich to duński szterling miedziany, bity przez kilka lat od 1422 roku (nr 127). Moneta ta pozostawała zdecydowanie poza pruskim rynkiem monetarnym, który miedzi nie akceptował. Kilka podobnych monet odnotowano już w mieście, co świadczy przypuszczalnie o ich napływie wraz z kontaktami handlowymi z Danią.

Pozostałe trzy monety zasługują na szczególną uwagę. Dwie stanowią półgrosze polskie króla Kazimierza Jagiellończyka, bite od 1455 roku¹⁰⁷ (nr 121, 125). Mimo że powstały już po hołdzie Gdańska, złożonym temu władcy, należy podkreślić, że nie są to monety miejscowe. Na rynku gdańskim używano monet pruskich: stanowych, miejskich i krzyżackich – tych jednakże na badanym obszarze Gdańska nie widzimy. Monety polskie, aczkolwiek w źródłach pisanych nie widać przed począt-

¹⁰² S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 479 i 639.

¹⁰³ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 420.

¹⁰⁴ Rozwinę tę kwestię w pracy *Skarb z pogranicza brandenbursko-pomorskiego z drugiej połowy XIV wieku*, przygotowywanej dla czasopisma „Numismatyczny zbiórnik”.

¹⁰⁵ Zob. wyżej w tym tomie.

¹⁰⁶ B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] monografia stanowiska Jatki Rzeźnicze [w druku].

¹⁰⁷ Dotychczas obowiązywały ustalenia S. Kubiak, *Monety koronne z drugiej połowy XV w. (1447-1506)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, 1998, z. 3-4, s. 130-131. Obecnie rewiduję je w pracy *Monety z kościoła św. Mikołaja*, s. 58-64.

kiem XVI wieku śladów ich jawnej dyskryminacji¹⁰⁸, są jednak nieobecne w skarbach z obszaru Prus, tak Zakonnych, jak Królewskich. Półgrosze króla Kazimierza z literami MK to monety spotykane wyjątkowo. Podobnie niebywałe było odkrycie w tym samym 2006 roku nieco późniejszego, nieznanego polskiego denara Jana Olbrachta na stanowisku „Baszta Łabędź”¹⁰⁹. Wystąpienie dwóch okazów półgroszy na Wyspie Spichrzów domaga się wyjaśnienia. Skoro na badanym obszarze nie znaleziono miejscowych szelągów wybitych po 1454 roku, to obecność tu półgroszy nie wiąże się z ich obiegiem, a raczej z przypadkowym dotarciem z południa wraz z handlem wiślanym lub z żołdem najemników. Drugi półgrosz jest fałszerstwem z epoki. Wobec braku uszkodzeń można przypuszczać, że fałszerstwo półgrosza nie zostało rozpoznane – prawdopodobnie moneta przed trafieniem do ziemi miała niezachowaną dziś, srebrzystą powłokę – ale został on usunięty lub zdeponowany, podobnie jak moneta prawdziwa, ze względu na nieprzystawalność do miejscowego systemu monetarnego.

Najtrudniejszą i najciekawszą monetę zostawiliśmy na koniec. Jest to brakteat, bardzo dobrze zachowany, którego ogólny pokrój wskazuje na pochodzenie z 2. połowy XV wieku z południowych wybrzeży Bałtyku lub może ich zaplecza, którego typ jednakże nie jest dotąd znany (nr 52). Moneta przedstawia tarczę ostrołukową, podzieloną na dwie części w słup. W prawym polu widnieją cztery belki, w lewym zaś pół-orzeł z łapą, szponami i dwoma piórami w skrzydle. Między dziobem a ramieniem widoczne są dwa pierścienie, prawdopodobnie element ozdobnego zakończenia ramienia. Podobny herb (belki i pół-orzeł), związany z dynastią askańską, był wcześniej używany w księstwie sasko-lauenburskim, lecz w XV wieku już go tam nie widać. Dość podobny, unikatowy brakteat z aukcji firmy antykwarycznej Riechmanna (nr XXIX: 856, dziś w Museum für hamburgische Geschichte; herb w odwróconym porządku, orzeł nieco prostszy, 0,41 g, 16,5 mm) Bruno Dorfmann uznał – chyba niesłusznie – za monetę księstwa sasko-lauenburskiego z około 1285 roku. Datowanie to oparte było na formie herbu, który właśnie wtedy książęta wzbogacili o przepaskę z ruty, nieobecną na monecie¹¹⁰. Analogiczny znak widzimy też u panów z Barby, a poprzez nich trafił on na jeden z kwartni-

ków śląskich¹¹¹. Tam herb ten oznacza najprawdopodobniej Hermana z Barby jako starostę księstwa fürstenberskiego z ramienia regenta-margrabiego Hermana Brandenburskiego w latach 1302-3, w okresie małoletności synów księcia Bolka I¹¹². Jest to oczywiście czas o wiele za wcześnie, by analogie te dało się odnieść do znalezionej w Gdańsku monety. Istnieją też pospolite brakteaty anhalckie z XV wieku, gdzie orzeł i belki są w odwrotnym porządku i bez tarczy, a na wale są promienie. Moneta nasza niewątpliwie należy do jakiejś innej emisji. Jej forma jest zbieżna z nieokreślonym brakteatem z orłem, znanym ze skarbu z Chojnic¹¹³, ogólnie też przypomina fenigi krzyżackie typu *Orzeł II*, bite prawdopodobnie w latach 1460 – ok. 1490. Sugerowałoby to pochodzenie tej monety z Prus lub sąsiednich ziem. W Prusach jednakże nie ma miejsca dla takiej monety w żadnej znanej nam strukturze politycznej dysponującej prawem bicia monety (Zakon, Stany, miasta). Sąsiedztwo pomorskie nie wchodzi w grę, skoro w XV wieku wybijano tam znane nam już denary dwustronne, a potem, w czasach Bogusława X, brakteaty z gryfem. Na Mazowszu i Kujawach nie ma śladu lokalnej emisji monet od drugiej dekady XV wieku, herb zresztą nie daje się w tym kontekście wyjaśnić.

Taka forma monet jest jednak możliwa także na Śląsku, choć drobne monety z tej ziemi z XV wieku są słabo rozpoznane. O tym, że pojawiały się tam nieznanym dzisiaj katalogom emisje podobnych brakteatów, świadczy choćby znalezisko z Głogowa brakteatu z księżycem i połową koła¹¹⁴. Symbolu położonego na tamtej – najprawdopodobniej miejscowej – monecie nie udało się objaśnić. Na Śląsku nasuwa się możliwość interpretacji belek jako herbu starowęgierskiego, orła zaś – jako herbu śląskiego. Znak taki mógłby być użyty w mennicy któregoś z księstw śląskich pozostających pod bezpośrednią władzą Macieja Korwina, króla Węgier i Czech: od 1469 roku były to księstwa świdnicko-jaworskie (ze wspólną mennicą w Świdnicy) i wrocławskie, a od 1488 głogowskie. Ta ostatnia data wydaje się zbyt późna wobec chronologii innych monet z badanego stanowiska, z kolei zaś we Wrocławiu i chyba też w Świdnicy bito w tym czasie denary dwustronne. Istnieje jednak również inna możliwość: że belki w prawym

¹⁰⁸ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2. połowie XV wieku*, Wrocław 1986, s. 118.

¹⁰⁹ Zob. wyżej w tym tomie.

¹¹⁰ B. Dorfmann, *Das Münz- und Geldwesen des Herzogtums Lauenburg und die Medaillen des Hauses Sachsen-Lauenburg*, Lübeck 1969, s. 8, 100, Taf. I: 3.

¹¹¹ F. Friedensburg, *Die schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931, nr 345.

¹¹² T. Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 194.

¹¹³ B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądź*, s. 291, ryc. 52.

¹¹⁴ S. Kubiak, *Znaleziska*, tabl. 40 A:49.

polu liczyć należy nie cztery, lecz trzy (najwyższa byłaby po prostu głowicą tarczy) i mamy do czynienia z herbem czeskiego rodu z Podiebrad, który od 1456 władał w księstwie ziębickim, a od 1460 też na części opawskiego. Problem nie wygląda na możliwy do rozwiązania przy obecnym stanie źródeł, monetę zatem trzeba ogólnie zakwalifikować jako przypuszczalnie śląską z 3. ćwierci XV wieku.

Poza omówionymi, zidentyfikowano jeszcze dwie monety późniejsze. Pierwsza to polski półtorak z 1622 roku (nr 126), druga zaś – niemiecka dwufenigówka z roku 1875 (nr 133). W obu przypadkach mamy do czynienia z monetami pospolitymi w codziennym obiegu monetarnym Gdańska i często znajduwanymi na terenie historycznego centrum. Ale brak gromadzenia się monet na badanym obszarze nie oznacza braku użytku monet – odważniki do monet złotych sugerują, że obrót monetarny ograniczony został w 2. połowie XV wieku do sztuk o najwyższej wartości.

KATALOG

Spichlerz Dwie Murzyńskie Głowy (ul. Chmielna 98)

*1. Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.

Av. +MAGIST^xWYDRICS^xPRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODCTA^xDD^xORVM^xPRVCI, tarcza z krzyżem. Srebro, nieco zgięty, 1,44 g, 20,7 mm. Voßberg 138 odm. (bez apostrofu po MAGIST). Warstwa 116, 117, 118, ip. 1924, kat. 1779, MAG/GN/3960.

Spichlerz Jesiotr (ul. Chmielna 100)

*2. Prusy, fenig brakteatowy *Tarcza z krzyżem I*, 1307/8-1317/18.

Tarcza trójkątna z krzyżem, po trzech jej stronach trzy grupy kulek zestawionych w krzyżyk. Srebro, 0,14 g, 15,3 mm. PaszkiewiczPr T8b.2. Warstwa 2313, ip. 424, kat. 1621, MAG/GN/3811.

*3. —, Winrych v. Kniprode, fenig brakteatowy *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.

Dwa słupy zwieńczone kulkami, połączone dwiema poprzeczkami, u dołu krzyż, w środku skośna belka z prawej-górnej do lewej-dolnej strony, u góry swobodna kulka. Srebro, destrukta (moneta zachowana bez części środkowej, która przechowała się w postaci odcisku na bryłce korozji). PaszkiewiczPr T15.11. Warstwa 1399, ip. 385, kat. 1624, MAG/GN/3814.

*4. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.

Av. [+MAGISTER^xG]CDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+DO]MIDORVM[^xPRVSSIC], krzyż. Srebro, niedobity, 0,60 g, 16,5 mm. Voßberg 120. Warstwa 1351, ip. 131, kat. 1707, MAG/GN/3888.

*5. —, Michał Kűchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.

Av. ★MAG[ST]MICH]AEL[PRI, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★[MODCT]A[DDORVM[PRV, tarcza z krzyżem (znaki] odwrócone). Srebro, 0,70 g, 20,0 mm. Voßberg 741? Warstwa 1351, 10 XI 2006, ip. 100, kat. 1757, MAG/GN/3938.

Spichlerz Ślepiec (ul. Spichrzowa 1)

*6. Pomorze, Strzałowo (Stralsund), fenig brakteatowy, przełom XIV/XV w.

Proporzec o trzech strefach, pod nim grot strzały skierowany w górę. Na wale otokowym ok. 19 promieni. Srebro, drobny ubytek, 0,23 g, 16,2 mm. DbgP 508. Warstwa 2359, 16 I 2007, ip. 667, kat. 1629, MAG/GN/3819.

*7. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.

Av. +MAGISTER^xGCDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM^xPRVSSIC, krzyż. Srebro, 0,54 g, 17,4 mm. Voßberg 120. Warstwa 1382, ip. 1071, kat. 1720, MAG/GN/3901.

*8. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.

Av. +MAGISTER^xGCDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+]DOMIDORVM^xPRV[SSIC], krzyż. Srebro, nieco wytarty, 0,59 g, 16,3 mm. Voßberg 121. Warstwa 1382, ip. 1072, kat. 1721, MAG/GN/3902.

Niezabudowana posesja, ul. Spichrzowa 2.1

*9. Gotlandia, *gote (örtug)* [po 1361], men. Visby.

Av. +MO[IICTA]CIVITATIS, Drzewo Życia o gałęziach zakończonych liliami, u góry i u dołu po dwie pojedyncze jagódki.

Rv. +WISBVCE\CIS, Baranek Boży bez nimbu w lewo, z proporczykiem (podwójnie wybity). Srebro, 0,81 g, 18,1 mm. Hauberg/Jonsson Ib. Warstwa 2201, ip. 617, kat. 1785, MAG/GN/3965.

*10. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.

Av. +MAGIST[ER*G]EDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+DOMID]ORVM*PRVSS[IC], krzyż.
Srebro, nieco obcięty, 0,48 g, 15,8 mm. Voßberg 120.
Warstwa 1031, ip. 630, kat. 1713, MAG/GN/3894.

***11. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*G]EDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+DOMID]ORVM*PRVS[IC], krzyż.
Srebro, nieco wytarty, 0,58 g, 15,6 mm. Voßberg 121.
Warstwa 3957, 3958, 3959, 3967, ip. 1767, kat. 1741, MAG/GN/3922.

***12. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. [+MAGISTER]*G]EDER[ALIS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+DOMID]ORVM*PRVSS[IC], krzyż.
Srebro, wytarty, obcięty, zgięty w pół, 0,40 g, 16,8 mm. Voßberg 121.
Warstwa 2201, ip. 1539, kat. 1712, MAG/GN/3893.

***13. —, Konrad III von Jungingen, szeląg, 1393-1407, men. Toruń.**

Av. +MAG[S]T*xCORADVS*xTERC', tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*xDDORVM*xPRVCI', tarcza krzyżacka, na jej głowicy kolec (z pęknięcia stempla?).
Srebro, 1,37 g, 21,0 mm. Voßberg 216/220.
Odgruzowanie, ip. 362, kat. 1706, MAG/GN/3887.

***14. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. *M[AGST]fMICHACL[PRI], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *M[MODETA]DDORVMfPRV, tarcza z krzyżem (wszystkie znaki f odwrócone).
Srebro, 1,16 g, 20,6 mm. Voßberg 741.
Warstwa 1850, ip. 909, kat. 1747, 29 XI 2006, MAG/GN/3928.

***15. Tournai, liczman, ok. 1415-1497.**

Av. +AVE:MARIA:GRASIA:PLEDA (od dołu), korona, na obręczy osiem kulek.

Rv. krzyż liliowaty w czwórliściu, w kątach którego litery V.
Mosiądz, obcięty (!), 0,97 g, 25,8 mm. Mitchiner 660.
Warstwa 2260, ip. 908, kat. 1638, MAG/GN/3825.

Spichlerz Lutnista (ul. Spichrzowa 2.2)

***16. Gotlandia, gote (örtug) [po 1361], men. Visby.**

Av. +MOICTA..., Drzewo Życia o gałęziach zakończonych liliami, u góry dwa trójlistki.

Rv. +WI... CIS, Baranek Boży bez nimbu w lewo, z proporczykiem.
Srebro, zgięty, 0,94 g, 18,0 mm. Hauberg/Jonsson Ic.

Warstwa 1031, ip. 558, kat. 1784, MAG/GN/3964.

***17. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen [ok. 1364-ok. 1379], men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*G]EDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.
Srebro, 0,62 g, 17,0 mm. Voßberg 120.
Warstwa 1052, ip. 878, kat. 1716, MAG/GN/3897.

***18. —, Winrych von Kniprode, firchen [ok. 1364-ok. 1379], men. Toruń.**

Av. +[MA]GISTER*G]EDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.
Srebro, zgięty, 0,59 g, 17,0 mm. Voßberg 121.
Warstwa 1052, ip. 877, kat. 1715, MAG/GN/3896.

***19. —, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364-1379, men. Toruń.**

Av. +MODETA8DOM[ID]ORVMfPRVSSIC, tarcza wielkiego mistrza otoczona sześcioliściem.

Rv. +hODOR8MAGRIfIVDICIVM[8]DILIGIT, krzyż liliowaty w czwórłuku z literami V w kątach.
Srebro, nieco wytarty, 2,59 g, 26,6 mm. Voßberg 113?
Warstwa 1010, ip. 613, kat. 1751, MAG/GN/3932.

***20. —, mistrz nieokreślony, fenig brakteatowy Orzeł I, 1391-1407.**

Orzeł na tarczy położonej na krzyżu zaznaczonym podwójnymi liniami; stempel dwukrotnie odbity.
Srebro, 0,19 g, 13,8 mm. PaszkiewiczPr T17.5.
Warstwa 1031, ip. 593, kat. 1618, MAG/GN/3808.

***21. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. *MAGST•MICHACLAP, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *M[O]DETA*DDOR[VM]8PRV8, tarcza z krzyżem.
Srebro, 0,70 g, 20,0 mm. Voßberg 692?
Warstwa 1031, ip. 82, kat. 1756, MAG/GN/3937.

***22. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1422-41.**

Av. MAGSfT8PAfVLV[S]fPRIM, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. MODCfTADDfORVMfPRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu.
Srebro, pęknięcie mennicze, 1,24 g, 21,1 mm. Voßberg 839.
Warstwa 1031, ip. 81, kat. 1763, MAG/GN/3944.

Spichlerz Niedźwiedzi Taniec (ul. Spichrzowa 3.1)

***23. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*G]EDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.
Srebro, nieco wytarty, 0,68 g, 16,6 mm.
Voßberg 120.

Warstwa 3653, ip. 1260, kat. 1730, MAG/GN/3911.

***24. Szwecja, Magnus II Eriksson (lub Albrecht Meklemburski), penning brakteatowy, 1363-65.**

Głowa króla w koronie na wprost.

Srebro, 0,14 g, 13,8 mm. Malmer Kr H Ä II d (51).

Warstwa 3650, ip. 1063, kat. 1597, MAG/GN/3787.

***25. Nieokreślona moneta.**

Av. MEO... ..:REX (?), w polu G\EI (?) nad nieczytelnym kartuszem.

Rv. ...Y\ES\, korona zamknięta, pod nią litera I lub kolumna.

Krażek rozklepany z kwadratu, mosiądz lub bilon, zgięta, 0,53 g, 20,6 mm.

Warstwa 3653, ip. 1264, kat. 1646, MAG/GN/3831.

26. Zespół 9 monet. Warstwa 3650, ip. 1061, kat. 1697-1705. Tpq około 1405.

***26a. Kamień, biskupstwo, władca?, denar, przełom XIV/XV w., men. Kolobrzeg.**

Av. infula biskupia z rzędem trzech pereł.

Rv. skrzyżowane pastorały, w kątach kulki.

Srebro, 0,26 g, 11,7 mm. DbgP 185d?

Ip. 1061b, kat. 1698, MAG/GN/3881.

***26b. Pomorze, Pyrzyce, denar, przełom XIV/XV w.**

Av. róża o pięciu (?) płatkach, obwódka ciągła.

Rv. brak śladów stempla, negatyw Av.

Srebro, 0,23 g, 11,4 mm. DbgP 221.

Ip. 1061c, kat. 1699, MAG/GN/3882.

***26c. —, Pyrzyce, denar, przełom XIV/XV w.**

Av. róża o pięciu płatkach, obwódka ciągła.

Rv. gryf kroczy w lewo (?), negatyw Av.

Srebro, 0,24 g, 12,5 mm. DbgP 219 lub 221.

Ip. 1061e, kat. 1701, MAG/GN/3884.

***26d. —, Szczecin, denar, przełom XIV/XV w.**

Av. brak śladów stempla.

Rv. budowla bramna, trójwieżowa.

Srebro, 0,21 g, 10,3 mm. DbgP 246-7.

Ip. 1061a, kat. 1697, MAG/GN/3880.

***26e. —, Szczecin (?), denar, przełom XIV/XV w.**

Av. głowa gryfa w lewo (?), pod dziobem kulka.

Rv. brak śladów stempla.

Srebro, 0,23 g, 12,1 mm. DbgP 247 (?).

Ip. 1061d, kat. 1700, MAG/GN/3883.

***26f. —, Szczecin, denar, przełom XIV/XV w.**

Av. fragment budowli z wieżą blankowaną i spiczastą.

Rv. głowa gryfa w lewo (?).

Srebro, ubytki, 0,15 g, 12,9 mm. DbgP 247 (?).

Ip. 1061h, kat. 1704, MAG/GN/3886.

***26g. —, denar, przełom XIV/XV w.**

Av. gryf kroczy w lewo.

Rv. bez śladów stempla.

Srebro, pęknięty, 0,26 g, 12,1 mm. DbgP 189, 201, 207, 217, 219 i in.

Ip. 1061f, kat. 1702, MAG/GN/3885.

***26h. Krażek srebrny wielkości denara Vinke-nauge, bez śladów stempla.**

Srebro, ubytki korozyjne, 0,10 g, 10,9 mm.

Ip. 1061g, kat. 1703, MAG/GN/3977.

***26i. Krażek srebrny wielkości denara Vinke-nauge, bez śladów stempla.**

Srebro, ułamany, 0,09 g, 11,1 mm.

Ip. 1061i, kat. 1705, MAG/GN/3978.

Spichlerz Królik (ul. Spichrzowa 3.2)

****27. Poitou, Edward Czarny Książę (1362-1372), hardi d'argent, men. Poitiers, 1368-72.**

Av. CDI*GCDI - REGIAGIE (*Edwardus primogenitus regis Anglie*), półpostać księcia na wprost, w diademie z róż i płaszczu, w prawicy trzyma miecz oparty o ramię, lewicą go wskazuje, nad nim mały gotycki baldachim.

Rv. PRD-CPS-AQ*PI-TAD (*Princeps Aquitanie*, wtrącona litera P jest znakiem mennicy), długi krzyż, w kątach na przemian lilia i leopold.

Srebro, dwukrotnie przedziurawiona gwoździem i raz nożem, 0,84 g, 19,8 mm. Poey d'Avant 3010 (prawdopodobnie błędnie odczytał legendę)¹¹⁵; Duncan Elias 205b.

Warstwa 751, ip. 400, kat. 1654, MAG/GN/3838.

***28. Pomorze, Tałlim (Anklam), fałszywy witten, koniec XIV w.**

Av. \OD\EC\A\T\LL\, strzała.

Rv. legenda nieczytelna, krzyż, w środku pierścień z kółkiem.

Miedziane jądro ze śladami zewnętrznej warstwy białego metalu, skorodowane, 0,55 g, 17,20 mm. DbgP 178 lub odmiana.

Warstwa 751, ip. 224, kat. 1783, MAG/GN/3963.

***29. Prusy, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, 1307/8-1317/18.**

Tarcza ostrołukowa z krzyżem, nad nią trzy kulki w trójkąt, kulka w 1., 3. i 4. polu.

Srebro, zgnieciony, ubytki, 0,15 g, 15,0 mm. PaszkiewiczPr T8a.30.

Warstwa 751, ip. 320, kat. 1620, MAG/GN/3810.

¹¹⁵ F. Poey d'Avant (*Monnaies féodales de France*, vol. 1-3, Paris 1858-1862, reed. Graz 1961) datuje na okres 1355-75, niewątpliwie zbyt szeroko, skoro Edward Czarny Książę władał tam w latach 1362-1372. Zdaniem E.R. Duncan-Eliasa (*The Anglo-Gallic Coins*, Paris-London 1984, s. 163, 176), *hardi d'argent* został wprowadzony w 1368 roku.

***30. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GENDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRV[SSIC], krzyż. Voßberg 121. Srebro, nieco wytarty, 0,66 g, 17,1 mm.

Warstwa 751, ip. 400a, kat. 1745, MAG/GN/3926.

***31. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +[M]AGISTER*GENDERA[LIS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PR[VSSI]C, krzyż.

Srebro, 0,53 g, 17,5 mm. Voßberg 121.

Warstwa 751, ip. 409, kat. 1709, MAG/GN/3890.

***32. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRIC[S*]PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*DDOR[V]M*PRVCI, tarcza z krzyżem. Srebro, 1,56 g, 21,4 mm. Voßberg 133.

Warstwa 752, ip. 225, kat. 1766, MAG/GN/3947.

***33. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*DDORVM*PRVCI, tarcza z krzyżem. Srebro, pęknięty na trzy części, 1,30 g, 21,8 mm. Voßberg 133.

Warstwa 751, ip. 761, kat. 1768, MAG/GN/3949.

****34. —, Winrych von Kniprode, szeląg fałszywy, po 1380, połówka.**

Obustronny wgłębny odcisk monety:

Av. [+MAGS]T*W[YD]RICS[*]PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*D[ORVM*PRVC]I, tarcza z krzyżem. Ołów (?), cięta połówka monety, 1,31 g, 20,4 mm.

Jak Voßberg 133 lub podobny.

Warstwa 750, ip. 262, kat. 1759, MAG/GN/3940.

***35. Tournai, liczman, ok. 1415-1497.**

Av. \ASVA\ \VSB\AV\AVSA (litera B odwrócona), korona, na obręczy trzy gwiazdki sześciopromienne, z lewej krzyżyk.

Rv. krzyż liliowaty w czwórliściu, w kątach którego litery A.

Mosiądz, ubytki korozyjne, 2,24 g, 27,0 mm. Podobny do Mitchiner 661.

Warstwa 705, ip. 162, kat. 1639, MAG/GN/3826.

**Spichlerz Królik lub Czarny Królik
(Spichrzowa 3.2/4.1)**

***36. Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. [+M]AGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA[*D]DORVM*PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, ślady wysokiej temperatury?, 1,31 g, 21,4 mm. Voßberg 133.

Warstwa 3659, ip. 1043, kat. 1770, MAG/GN/3951.

Spichlerz Czarny Królik (ul. Spichrzowa 4.1)

***37. Dania, Krzysztof II, 2. panowanie (1330-32) lub regencja Gerarda z Holsztynu (1332-40), penning (denar), 1330-ok. 1340, men. Roskilde.**

Av. schematyczna wieża z trzema blankami.

Rv. Krzyż z podwójnych prętów, z kulkami w kątach. Bilon, 0,53 g, 16,0 mm. Mansfeld-Büllner 577.

Warstwa 3663, ip. 1455, kat. 1648, MAG/GN/3833.

***38. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GENDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.

Srebro, nieco wytarty, 0,54 g, 17,5 mm. Voßberg 120.

Warstwa 3663, ip. 1454, kat. 1733, MAG/GN/3914.

***39. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. [+MAGISTER*]GENDERAL[IS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+DOMIDORV]M*PRVSSIC, krzyż.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,19 g, 14,9 mm. Voßberg 120.

Warstwa 924, ip. 150, kat. 1708, MAG/GN/3889.

***40. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +M[Λ]GISTER*GEND[ER]ALIS, tarcza wielkiego mistrza (dwukrotnie wybity).

Rv. +DOMIDORVM*PR[VSSI]C, krzyż.

Srebro, 0,60 g, 16,8 mm. Voßberg 120.

Warstwa 981, ip. 517, kat. 1711, MAG/GN/3892.

***41. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GENDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.

Srebro, nieco wytarty, 0,67 g, 16,3 mm. Voßberg 121.

Warstwa 3661/3663, ip. 1245, kat. 1729, MAG/GN/3910.

***42. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GEND[ER]ALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMI[DORVM*]PRVSSIC, krzyż.

Srebro, nieco wytarty, 0,61 g, 17,0 mm.
Voßberg 121.

Warstwa 3663, ip. 1463, kat. 1734, MAG/
GN/3915.

***43. —, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364-1379, men. Toruń.**

Av. +MO... .. € , tarcza wielkiego mistrza otoczona sześcioliściem.

Rv. ...ICIVM D..., krzyż liliowaty w czwórłuku z literami V w kątach.

Srebro, łamany fragment ok. 1/5 monety, 0,56 g. Voßberg 113?

Warstwa 3663, ip. 1621, kat. 1752, MAG/GN/3933.

**Spichlerz Kamienny Samson
(ul. Spichrzowa 4.2)**

****44. Pomorze, miasto? Vinkenaue, przełom XIV/XV w.**

Av. gryf kroczący w lewo (patrzącego).

Rv. negatyw Av.

Srebro, 0,30 g, 11,1 mm.

Warstwa 3667, ip. 1221, kat. 1659, MAG/GN/3842.

***45. Prusy, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**

Brama sklepiona prosto, w niej trzy kulki w trójkąt, na bocznych słupach kulki, na środkowym krzyż.

Srebro, 0,12 g, 14,3 mm. PaszkiewiczPr T10.17.

Warstwa 3661/3663, ip. 1244, kat. 1626, MAG/
GN/3816.

***46. —, Winrych von Kniprode, fenig brakteatowy, *Krzyż grecki II*, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Krzyż wielkiego mistrza.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,09 g, 12,5 mm. PaszkiewiczPr T16.

Warstwa 3667, ip. 1222, kat. 1598, MAG/GN/3788.

***47. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGI[STER*GE]DCRALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+DOM]IDORVM*PRVSSI[€], krzyż.

Srebro, wytarty i obcięty (?), 0,71 g, 15,4 mm. Voßberg 121.

Warstwa 3667, kat. 1727, ip. 1211, MAG/GN/3908.

Moneta ma wyraźnie pomniejszony rozmiar (stemple są normalnej wielkości), ale jest okrągła i waga niewiele odbiega od prawidłowej.

***48. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GDCRALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.

Srebro, 0,49 g, 17,3 mm. Voßberg 121.

Warstwa 3671, ip. 1182, kat. 1726, MAG/
GN/3907.

***49. —, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364-1379, men. Toruń.**

Av. +MODCTA DDOMIDORVM PRVSSIC, tarcza wielkiego mistrza otoczona sześcioliściem.

Rv. +[hO]DOR•MAGRI PIVDICIVM DILIGIT, krzyż liliowaty w czwórłuku z literami V w kątach.

Srebro, pogięty, złamany, 1,67 g, 27,2 mm. Voßberg 113.

Odgruzowanie, ip. 523, kat. 1750, MAG/GN/3931.

***50. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń, połówka.**

Av. +MAGST WYD[RICS PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODCTA D[DORVM PRV]CI, tarcza z krzyżem.

Srebro, łamana połówka monety, 0,87 g, 20,6 mm. Voßberg 133 lub podobny.

Warstwa 3661/3663, ip. 1188, kat. 1772, MAG/
GN/3953.

****51. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST WYDRICS DRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODCTA DDORVM PRVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,34 g, 20,6 mm. Voßberg 133 odm. (nieznane błędy literowe).

Warstwa 3661/3663, ip. 1247, kat. 1774, MAG/
GN/3955.

****52. Śląsk (?), księstwo nieokreślone, halerz brakteatowy, 3. ćwierć XV w.**

Tarcza ostrołukowa dzielona w słup, w prawym polu cztery (lub trzy) belki, w lewym połuorzeł z łapą, szponami i dwoma piórami w skrzydle.

Srebro, 0,13 g, 13,7 mm. Moneta nieznana w literaturze.

Warstwa 3661/3663, ip. 1225, kat. 1630, MAG/
GN/3820.

***53. Blankiet (niewybity krążek monetarny) pomorskiego denara Vinkenaue, XIV/XV w.**

Srebro, 0,18 g, 10,6 mm.

Warstwa 3667, ip. 1223, kat. 1657.

***54. Francja, liczman, XIV/XV w.**

Av. +VE MARIA GRASIA PLEDA, zamek turoński pod koroną.

Rv. krzyż liliowaty w czwórliściu, w kątach którego korony flankowane pierścieniami.

Mosiądz, 1,82 g, 26,0 mm. Mitchiner nie zna.

Warstwa 2014, ip. 518, kat. 1637, MAG/GN/3824.

55. Zespół 34 monet. Warstwa 3671, ip. 1178, kat. 1661-94. Tpq 1356.

***55a. Born, Walram IV (1356-78), mijt, men. Sittard.**

Av. $\text{\\\\RAD\\\\DR...}$, litera L otoczona czterema ornamentami, przebiecia z Rv.

Rv. MOD|CTA|SIT|TER , długi krzyż.
Bilon (mosiądz?), 0,43 g, 18,0 mm. De Mey, *Imit.* 408.

Ip. 1178/27, kat. 1687, MAG/GN/3870.

***55b. —, Walram IV, mijt, men. Sittard.**

Av. +WALRANVAN|BOR|D , litera L otoczona czterema ornamentami.

Rv. MON|ETA|SIT|TER , długi krzyż.
Bilon (mosiądz?), pęknięty w środku, 0,45 g, 16,1 mm. De Mey, *Imit.* 408.

Ip. 1178/23, kat. 1683, MAG/GN/3866.

***55c. —, Walram IV, mijt, men. Sittard.**

Av. +WALR|ANVANB|OR , niewidoczna litera L (?).

Rv. MON|ETA|SIT|TER , długi krzyż.
Bilon (mosiądz?), niedobity, 0,50 g, 16,7 mm. De Mey, *Imit.* 408.

Ip. 1178/1, kat. 1661, MAG/GN/3844.

***55d. —, Walram IV, mijt, men. Sittard.**

Av. +WALRAD|VAN|BOR|D , litera L otoczona czterema ornamentami.

Rv. IIO|DC|SIT|ER (dwukrotnie wybity), długi krzyż.
Bilon (mosiądz?), 0,54 g, 17,4 mm. De Mey, *Imit.* 408 odm. legendy.

Ip. 1178/6, kat. 1666, MAG/GN/3849.

***55e. —, Walram IV, mijt, men. Sittard (?).**

Av. +WALRADVAII:B , litera L otoczona czterema ornamentami.

Rv. MO|DET|AR'D. EI , długi krzyż.
Bilon (mosiądz?), 0,55 g, 18,4 mm. De Mey, *Imit.* 408 odm.

Ip. 1178/26, kat. 1686, MAG/GN/3869.

***55f. —, Walram IV, mijt, men. Sittard.**

Av. ...RD , długi krzyż.

Rv. +MODETA|SI... , litera L otoczona ornamentami z grup pierścieni.

Bilon (miedź?), niedobity, 0,39 g, 16,0 mm. De Mey, *Imit.* 407-10 pod.

Ip. 1178/25, kat. 1685, MAG/GN/3868.

***55g. — (?), Walram IV (1356-78)?, mijt.**

Av. ...D|BOR... , litera L otoczona 4 ornamentami.

Rv. ...|DC|SII|... , długi krzyż.
Bilon (miedź?), 0,57 g, 17,3 mm. De Mey, *Imit.* 407-10 pod.

Ip. 1178/4, kat. 1664, MAG/GN/3847.

***55h. Namur, Wilhelm I (1337-91), mijt.**

Av. legenda nieczytelna, litera G (otoczona ornamentami?).

Rv. legenda nieczytelna, długi krzyż.
Bilon (miedź?), prawie prostokątny, 0,48 g, 16,3 mm. De Mey, *Namur* 176?

Ip. 1178/30, kat. 1690, MAG/GN/3873.

***55i. —, Wilhelm I (?), mijt.**

Av. W..., długi krzyż.

Rv. MO... (początek napisu z lewej), litera L otoczona ornamentami z grup pierścieni i trójlistków.
Niedobity, bilon (mosiądz?), 0,30 g, 16,7 mm. De Mey, *Namur* 175?

Ip. 1178/14, kat. 1674, MAG/GN/3857.

***55j. Reckheim, Ludwik van Stein-Diepenbeek, mijt, do 1350.**

Av. LVD|CO|M|MLA|DD|I , długi krzyż.

Rv. $\text{+M|ODETA|LECTIIIIIVAD}$, litera L otoczona czterema ornamentami.

Bilon (miedź?), 0,68 g, 17,7 mm. De Mey, *Imit.* 419; De Wit 1194 (odm. legendy Rv.).

Ip. 1178/13, kat. 1673, MAG/GN/3856.

***55k. —, Arnold van Stein (1355-81), mijt.**

Av. AR... , długi krzyż.

Rv. +MODETA|EKE (początek napisu z lewej), litera L otoczona ornamentami z grup pierścieni.
Przebiecie Av./Rv.

Bilon (miedź?), 0,66 g, 18,5 mm. De Mey, *Imit.* 420 odm.

Ip. 1178/24, kat. 1684, MAG/GN/3867.

***55l. —, Arnold van Stein (?), mijt.**

Av. $\text{+\\IIO|IIE|IIV}$, długi krzyż.

Rv. $\text{\\IIO|E|ARC}$, litera L otoczona czterema ornamentami.

Bilon (mosiądz?), 0,58 g, 16,9 mm. De Mey, *Imit.* 420 odm.?

Ip. 1178/19, kat. 1679, MAG/GN/3862.

***55m. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. $\text{+ARDOLD|\\S}$, litera L otoczona czterema ornamentami.

Rv. $\text{\\\\\\|\\|E|DII}$, długi krzyż.

Bilon (miedź?), wykruszona część krawędzi, 0,40 g, 18,5 mm. De Mey, *Imit.* 421 lub podobny.

Ip. 1178/97, kat. 1667, MAG/GN/3850.

***55n. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. $\text{+ARD|OLDV|\\S}$, litera L otoczona czterema ornamentami, w środku punkt, przebiecia z Rv.

Rv. $\text{MO|\\|\\|AD}$, długi krzyż.

Bilon¹¹⁶, uszczerbiony, 0,23 g, 15,7 mm. De Mey, *Imit.* 421 lub 423 odm.

Ip. 1178/34, kat. 1694, MAG/GN/3877.

***55o. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. $\text{+ARD|OLDV|\\S}$, litera L otoczona czterema ornamentami, w środku punkt.

Rv. $\text{\\|\\|OND|\\S|C}$, długi krzyż.

¹¹⁶ Cienka warstwa srebra na powierzchni — albo utworzona celowo (fałszerstwo), albo przypadkowo (osadzenie srebra kontaktowego). Obserwowany rodzaj zniszczeń sugeruje raczej kontakt ze srebrem w mokrym środowisku (uwaga Beaty Ceynowy).

Bilon¹¹⁷, 0,74 g, 16,7 mm. De Mey, *Imit.* 421 lub 423 odm.

Ip. 1178/32, kat. 1692, MAG/GN/3875.

***55p. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. \AR|N\|S|DST, długi krzyż.

Rv. +IIOD[ETAR]EDEREI+, litera L otoczona czterema ornamentami. De Mey, *Imit.* 422.

Bilon (miedź?), 0,71 g, 18,2 mm.

Ip. 1178/12, kat. 1672, MAG/GN/3855.

***55q. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. +AR|D\L|D\S|STC, długi krzyż.

Rv. +\ODC\REDCD\, litera L otoczona czterema ornamentami, w środku punkt.

Bilon (miedź?), 0,83 g, 19,0 mm. De Mey, *Imit.* 422.

Ip. 1178/9, kat. 1669, MAG/GN/3852.

***55r. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. +AR|DOL|DVS|DST, długi krzyż.

Rv. \\\TARE\\, pole nieczytelne (niedobite).

Bilon¹¹⁸, 0,38 g, 16,9 mm. De Mey, *Imit.* 422.

Ip. 1178/31, kat. 1691, MAG/GN/3874.

***55s. —, Arnold van Stein, mijt.**

Av. \OL|IIR|\|, długi krzyż.

Rv. legenda nieczytelna, litera L otoczona czterema ornamentami.

Bilon¹¹⁹, 0,41 g, 16,4 mm. De Mey, *Imit.* 420 lub 422 odm.

Ip. 1178/33, kat. 1693, MAG/GN/3876.

***55t. —, Arnold van Stein (?), mijt.**

Av. \AR|\OL|DVS|DVS\, długi krzyż.

Rv. \ODETA\RE\\, litera L otoczona czterema ornamentami.

Bilon (miedź?), 0,73 g, 17,9 mm. De Mey, *Imit.* 420 lub 422.

Ip. 1178/3, kat. 1663, MAG/GN/3846.

***55u. — (?), Arnold van Stein, mijt.**

Av. +A|RD|\L|\|, długi krzyż.

Rv. +NOII\\, litera L otoczona czterema ornamentami, w środku punkt, przebiecia z Av.

Bilon (miedź?), 0,36 g, 18,4 mm. De Mey, *Imit.* 420 odm. (?).

Ip. 1178/22, kat. 1682, MAG/GN/3865.

***55v. Saint-Pol, Gwido IV (1292-1317)? denar.**

Av. \GVID\\OBA..., krzyż kawalerski.

Rv. legenda otokowa nieczytelna, w polu [P-]A / [VL]I.

Niedobity, bilon (miedź?), 0,85 g, 19,0 mm. Poey d'Avant 6844 (CLX: 9) odm. legendy.

Ip. 1178/16, kat. 1676, MAG/GN/3859. Zdaniem Poey d'Avanta, atrybucja do Gwidona IV,

nie V (1355-60) jest pewna z racji wystąpienia tych monet w skarbie z Saint-Maixent, ukrytym w początku XIV wieku¹²⁰. Być może jednak fakt, że ta moneta przedstawia nieznaną temu autorowi odmianę, pozwoli na późniejsze datowanie.

***55w. Stein, Arnold IV van Stein (1346-81), mijt.**

Av. ...|DE+, długi krzyż.

Rv. ...STCD\\, litera L otoczona 4 ornamentami.

Niedobity, bilon (mosiądz?), 0,81 g, 16,2 mm. De Mey, *Imit.* 425 odm.

Ip. 1178/15, kat. 1675, MAG/GN/3858.

***55x. Niderlandy, kraj nieokreślony, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. legenda nieczytelna, litera L otoczona ornamentami.

Rv. legenda nieczytelna, długi krzyż.

Bilon (mosiądz?), 0,47 g, 15,1 mm.

Ip. 1178/28, kat. 1688, MAG/GN/3871.

***55y. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. ...OD..., litera L otoczona ornamentami.

Rv. legenda nieczytelna, długi krzyż.

Bilon (mosiądz?), prawie prostokątny, 0,32 g, 18,6 mm.

Ip. 1178/29, kat. 1689, MAG/GN/3872.

***55z. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. legenda nieczytelna, litera L otoczona ornamentami, stempel zniszczony (otok wykruszony).

Rv. ...|V\|..., długi krzyż.

Bilon (mosiądz?), prawie prostokątny, 0,38 g, 15,0 mm.

Ip. 1178/10, kat. 1670, MAG/GN/3853.

***55aa. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. MO|L|\|RB, długi krzyż.

Rv. +MOIIE\\DI, litera L otoczona 4 ornamentami, w środku punkt.

Bilon (miedź?), 0,36 g, 18,4 mm.

Ip. 1178/11, kat. 1671, MAG/GN/3854.

***55ab. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. +A... ...SID, litera L otoczona 4 ornamentami.

Rv. M\\|BA|RI|, długi krzyż. De Mey, *Imit.* nie zna.

Niedobity, bilon (miedź?), 0,43 g, 16,8 mm.

Ip. 1178/18, kat. 1678, MAG/GN/3861.

***55ac. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. legenda nieczytelna, litera L otoczona ornamentami, stempel zniszczony.

Rv. ...|D|..., długi krzyż.

Bilon (mosiądz?), 0,56 g, 17,7 mm.

Ip. 1178/17, kat. 1677, MAG/GN/3860.

***55ad. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. legenda nieczytelna, długi krzyż, ślady przebiecia na stemplu awersu.

Rv. +M... ...L, litera L otoczona ornamentami.

¹¹⁷ Zob. przypis poprzedni.

¹¹⁸ Zob. przypis 116.

¹¹⁹ Zob. przypis 116.

¹²⁰ F. Poey d'Avant, *op. cit.*, s. 416.

- Miedź, 0,30 g, 15,7 mm.
Ip. 1178/20, kat. 1680, MAG/GN/3863.
- *55ae. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**
Av. legenda nieczytelna, długi krzyż.
Rv. ...IO..., słabo widoczna litera L otoczona ornamentami.
Bilon (mosiądz?), ubytki korozyjne, 0,28 g, 16,3 mm.
Ip. 1178/21, kat. 1681, MAG/GN/3864.
- *55af. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**
Av. legenda nieczytelna, długi krzyż, ślady czwórbicia.
Rv. fragment litery L otoczonej ornamentami.
Bilon (mosiądz?), 0,47 g, 17,0 mm.
Ip. 1178/5, kat. 1665, MAG/GN/3848.
- *55ag. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**
Av. DAC|VID|IVA|\\, długi krzyż.
Rv. +HODTA\\\\\\DC\\O, ornament i słabo widoczny zarys litery L (przebicia z Av.).
Bilon (mosiądz?), 0,26 g, 17,4 mm. De Mey Imit. nie zna.
Ip. 1178/2, kat. 1662, MAG/GN/3845.
- *55ah. —, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**
Av. ...|IIA|..., długi krzyż.
Rv. legenda nieczytelna, litera L otoczona 4 ornamentami.
Bilon (mosiądz?), czworoboczny, 0,35 g, 16,2 mm.
Ip. 1178/8, kat. 1668, MAG/GN/3851.
- 56. Zespół 17 monet. Warstwa 367I, ip. 1179. Tpq ok. 1360.**
- *56a. Prusy, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, 1307/8-1317/18.**
Tarcza ostrołukowa z krzyżem, nad nią krzyżyk, z boków pojedyncze kulki.
Srebro, nieco obłamany, 0,07 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T8a.21.
Ip. 1179/16, kat. 1623, MAG/GN/3813.
- *56b. —, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż łaciński, z boków dwa krzyżyki kawalerskie.
Srebro, ubytek kołnierza, 0,10 g, 14,1 mm. PaszkiewiczPr T9.1.
Ip. 1179/4, kat. 1611, MAG/GN/3801.
- *56c. —, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż łaciński, z boków dwa krzyżyki kawalerskie.
Srebro, 0,14 g, 14,1 mm. PaszkiewiczPr T9.4.
Ip. 1179/1, kat. 1608, MAG/GN/3798.
- *56d. —, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż łaciński, z boków dwa skośne krzyżyki kawalerskie.
- Srebro, ubytki korozyjne, 0,07 g, 14,0 mm. PaszkiewiczPr T9.16.
Ip. 1179/2, kat. 1609, MAG/GN/3799.
- *56e. —, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż łaciński, z boków dwa skośne krzyżyki.
Srebro, ubytek kołnierza, 0,14 g, 14,5 mm. PaszkiewiczPr T9.18.
Ip. 1179/3, kat. 1610, MAG/GN/3800.
- *56f. —, fenig brakteatowy Krzyż łaciński, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż łaciński, z boków dwa leżące krzyżyki, w górnych kątach po jednym klinie skierowanym do środka.
Srebro, ubytki korozyjne, 0,10 g, 14,4 mm. PaszkiewiczPr T9.25.
Ip. 1179/5, kat. 1612, MAG/GN/3802.
- *56g. —, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama na dwu słupach, sklepiona prosto, w niej trzy kulki w trójkąt, na bocznych słupach kulki, na środkowym krzyż.
Srebro, 0,10 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T10.17.
Ip. 1179/13, kat. 1798, MAG/GN/3976.
- *56h. —, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama na dwu słupach, sklepiona prosto, w bramie swobodny krzyż grecki prawie jak kula.
Srebro, ubytek kołnierza, 0,12 g, 14,1 mm. PaszkiewiczPr T10.20.
Ip. 1179/11, kat. 1797, MAG/GN/3975.
- *56i. —, fenig brakteatowy Korona II, ok. 1337/8-1345.**
Korona o trzech fleuronach nieco rozchylnych na boki i trzech prześwitach w łukowatej obręczy.
Srebro, ubytek kołnierza, 0,14 g, 14,6 mm. PaszkiewiczPr T11.5.
Ip. 1179/17, kat. 1606, MAG/GN/3796.
- *56j. —, fenig brakteatowy Korona II, ok. 1337/8-1345.**
Korona o trzech fleuronach nieco rozchylonych na boki i trzech prześwitach w łukowatej obręczy.
Srebro, 0,11 g, 13,4 mm. PaszkiewiczPr T11.25 odm.
Ip. 1179/7, kat. 1607, MAG/GN/3797.
- *56k. —, fenig brakteatowy Korona II, ok. 1337/8-1345.**
Korona o trzech fleuronach: środkowym w formie trójliscia i bocznych rozdzielonych u szczytu, oraz o trzech prześwitach w łukowatej obręczy.
Srebro, ubytek kołnierza, 0,09 g, 14,4 mm. PaszkiewiczPr T11, odmiana nieznana.
Ip. 1179/12, kat. 1604, MAG/GN/3794.

***56l. —, fenig brakteatowy *Prostokąt–D*, ok. 1345-1353.**

Prostokąt, na którego lewym górnym narożniku słup, na prawym krzyż, z prawej krzyż, u dołu gwiazda sześciopromienna.

Srebro, 0,13 g, 14,0 mm. PaszkiewiczPr T12.1.

Ip. 1179/8, kat. 1616, MAG/GN/3806.

***56m. —, fenig brakteatowy *Prostokąt–D*, ok. 1345-1353.**

Prostokąt, na którego lewym górnym narożniku słup, na prawym krzyż, z prawej krzyż, u dołu kulka.

Srebro, ubytek kołnierza, 0,09 g, 14,0 mm. PaszkiewiczPr T12.5.

Ip. 1179/10, kat. 1615, MAG/GN/3805.

***56n. —, fenig brakteatowy *Prostokąt–D*, ok. 1345-1353.**

Prostokąt, na którego lewym górnym narożniku słup, na prawym dwa trójkąty, u dołu kulka.

Srebro, 0,15 g, 13,9 mm. PaszkiewiczPr T12.11 odm.

Ip. 1179/9, kat. 1617, MAG/GN/3807.

***56o. —, fenig brakteatowy *Zmodyfikowana brama*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**

Dwie kule, nad nimi i pod nimi po jednej gwiazdzie, z boków po jednym słupie zakończonym z obu stron kulą.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,06 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T14.2.

Ip. 1179/14, kat. 1603, MAG/GN/3793.

****56p. Kujawy Brzeskie (?), Kazimierz III Wielki, denar brakteatowy, lata 1350.?**

Majuskułna litera K.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,10 g, 13,6 mm.

Ip. 1179/6, kat. 1599, MAG/GN/3789.

****56q. Naśladownictwo brakteatu pruskiego typu *Korona II*, po 1338.**

Korona o trzech fleuronach w formie krzyżyków i o dwóch prześwitach w obręczy.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,05 g, 13,1 mm. PaszkiewiczPr N11b.1.

Ip. 1179/15, kat. 1605, MAG/GN/3795.

Spichlerz Czarny Królik lub Kamienny Samson (ul. Spichrzowa 4.1-4.2)

***57. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MA[GIST]CR*GECRALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +[DO]MIDOR[VM*PRV]SSIC, krzyż.

Srebro, skorodowany, obcięty? 0,52 g, 16,8 mm. Voßberg 120.

Warstwa 3658, ip. 1083, kat. 1722, MAG/GN/3903.

Bezimienny spichlerz, ul. Spichrzowa 4.3

***58. Born, Walram IV (1356-78), mijt, men. Sittard.**

Av. ...AL-\\-DCB (Walram de Born), długi krzyż.

Rv. ...SITTE... (Moneta Sitter), arabeska przy nieczytelnej literze L.

Miedź, 0,42 g, 17,4 mm. De Mey, Imit. 408-409 odm. (inne rozmieszczenie legend).

Warstwa 2156, ip. 1130, kat. 1660, MAG/GN/3843.

****59. Brandenburgia (?), władca nierozpoznany, *Vinkenaue* (denar na stopę pomorską), przełom XIV/XV w.**

Av. wspięty lew, widoczna dolna partia.

Rv. negatyw Av.

Srebro, 0,25 g, 12,2 mm. HDD 349A.

Warstwa 2138, ip. 1080, kat. 1655, MAG/GN/3839.

***60. Dania, władca?, *penning* (denar), 1. połowa XIV w.**

Av. krzyż o ramionach zakończonych półksiężcami.

Rv. grot włóczni (?) między księżcem i (niewidoczną) gwiazdą.

Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,33 g, 14,6 mm. Mansfeld-Büllner 663.

Warstwa 2127, ip. 742, kat. 1645.

***61. Fauquembergues (Valkenberg), Eleonora, denar, 1290-1326.**

Av. legenda nieczytelna, w polu EL[I]E / DOR (górny wiersz wsteczny).

Rv. legenda nieczytelna, krzyż o rozszerzonych końcach. Bilon (mosiądz?), 1,10 g, 20,2 mm. Poey d'Avant 6818 (CLIX: 19).

Warstwa 2163, ip. 1517, kat. 1641, MAG/GN/3828.

***62. Niderlandy, kraj nieokreślony, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. legenda nieczytelna, uncjalne L, nad nim trzy pierścienie zestawione w trójkąt.

Rv. legenda nieczytelna, długi krzyż.

Bilon (miedź?), skorodowany, wybity na słabo zaokrąglonym kawałku blachy, 0,26 g, 16,2 mm. Lucas G192?

Warstwa 2184, ip. 1782, kat. 1649, MAG/GN/3834.

***63. Pomorze, Kamień, biskupstwo, władca nierozpoznany, denar, 2. połowa XIV w., men. Kołobrzeg.**

Av. infuła biskupia z rzędem trzech pereł.

Rv. skrzyżowane pastorały, w kątach kulki.

Srebro, 0,19 g, 11,9 mm. DbgP 185.

Warstwa 2158, ip. 1155, kat. 1656, MAG/GN/3840.

***64. Prusy, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**

Brama sklepiąca prosto, w niej trzy kulki w trójkąt, na bocznych słupach kulki, między nimi swobodny krzyż kawalerski.

Srebro, 0,17 mm, 13,8 mm. PaszkiewiczPr T10.38.

Warstwa 2158, ip. 1418, kat. 1627, MAG/GN/3817.

***65. —, fenig brakteatowy Korona II, ok. 1337/8-1345.**

Korona o trzech prostopadłych fleuronach i trzech prześwitach w obręczy.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,07 g, 13,9 mm. PaszkiewiczPr T11.9.

Warstwa 2138, ip. 1007, kat. 1600, MAG/GN/3790.

***66. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTE[R*G]E[DE]RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVS[S]IE, krzyż.

Srebro, nieco obcięty, 0,71 g, 17,2 mm. Voßberg 120.

Warstwa 2138, ip. 1005, kat. 1719, MAG/GN/3900.

***67. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER[*]G[DE]RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVS[S]IE, krzyż.

Srebro, 0,70 g, 18,2 mm. Voßberg 120.

Warstwa 2156, ip. 1126, kat. 1723, MAG/GN/3904.

***68. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*G[DE]RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, 0,75 g, 16,3 mm. Voßberg 120.

Warstwa 2189, ip. 1699, kat. 1739, MAG/GN/3920.

69. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.

Av. +[MAGISTE]R*G[DE]RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +[DO]MIDO[RVM*PR]VSSIE, krzyż.

Srebro, złamany, ubytek, 0,44 g, 17,1 mm. Voßberg 120.

Warstwa 2184, ip. 1781, kat. 1742, MAG/GN/3923.

***70. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGI[STER*G[DE]R]ALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, 0,51 g, 16,6 mm. Voßberg 121.

Warstwa 2163, ip. 1522, kat. 1735, MAG/GN/3916.

***71. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*G[DE]RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +[D]OMIDORVM*PRVSSI[C], krzyż.

Srebro, zgięty, 0,53 g, 17,6 mm. Voßberg 121.

Warstwa 2127, ip. 737, kat. 1714, MAG/GN/3895.

***72. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER[*]G[DE]RALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, 0,63 g, 16,4 mm. Voßberg 121.

Warstwa 2158, ip. 1156, kat. 1724, MAG/GN/3905.

73. Przepalona moneta, być może firchen Winrycha von Kniprode, ok. 1364-ok. 1379.

Srebro (?), fragment odłamany, 0,47 g, 15,9 mm.

Warstwa 2163, ip. 1349, kat. 1642.

***74. Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364-1379, men. Toruń.**

Av. +MONETA[DOM[IDO]RVM↑PRVSSIE, tarcza wielkiego mistrza otoczona sześcioliściem.

Rv. +HODOR[MA[GRI]]IVDICIVM[DE]DILIGIT, krzyż liliowaty w czwórłuku z literami V w kątach.

Srebro, popękany, brak fragmentu, 1,31 g, 26,4 mm. Voßberg 113 lub 117.

Warstwa 1242, ip. 106, kat. 1749, MAG/GN/3930.

****75. —, Winrych von Kniprode, półskojec fałszywy, po 1364.**

Av. ...ONETA..., tarcza wielkiego mistrza otoczona sześcioliściem.

Rv. ...M[DE]DILIG..., krzyż liliowaty w czwórłuku z literami V w kątach.

Stop cynowo-ołowiany, ułamek ok. 1/5 monety, 0,48 g. Voßberg 106-119.

Warstwa 2130, ip. 799, kat. 1754, MAG/GN/3935.

***76. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST[WY[DRI]CS[PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MON[ET]A[DDORVM*PRVCI], tarcza z krzyżem.

Srebro, nieco pocięty, jakby uderzony kamieniem, 1,51 g, 20,4 mm. Voßberg 133.

Warstwa 2138, ip. 1199, kat. 1773, MAG/GN/3954.

***77. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST[WYDRICS[PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MONETA[DDORVM*PRVCI], tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,51 g, 21,1 mm. Voßberg 133.

Warstwa 2184, ip. 1591, kat. 1776, MAG/GN/3957.

***78. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST[WYDRICS[PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MONETA[DDORVM*PRVCI], tarcza z krzyżem.

Srebro, 1,61 g, 21,4 mm. Voßberg 133 odm.

Warstwa 2133, ip. 849, kat. 1769, MAG/GN/3950.

****79. —, Winrych von Kniprode, szeląg fałszywy, po 1380.**

Av. [+MAGST[WYDRIC[S]PRI[MS]], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+M]ON[ET]A[DDORVM[*PRVCI]], tarcza z krzyżem.

Stop cynowo-ołowiany, zwinięta w rulonik (wyprostowana w trakcie konserwacji), 1,76 g, 20,7 mm.

Warstwa 190, ip. 1728, kat. 1762, MAG/GN/3943.

80. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.

Av. ★MAGS[T\MICHΛEL\P]R, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. ★[MODETA\DDORVM\PR]V, tarcza z krzyżem. Srebro, pogięty, znaczne ubytki, 0,36 g. Voßberg 648-762.

Warstwa 1213, ip. 119, kat. 1758, MAG/GN/3939.

***81. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1422-41.**

Av. HAGS[T°PA|VLV[S]]PRI[M], tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu, z lewej nad nią kropka.

Rv. IODE|TADD|OR[V]M|PRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu, z lewej nad nią kropka. Srebro, skorodowany, 1,04 g, 20,2 mm. Voßberg 845 odm. (z kropką na Rv.).

Warstwa 1213, ip. 116, kat. 1764, MAG/GN/3945.

***82. Francja, Karol VI, liczman, 1385-ok. 1415.**

Av. +AV[C]M[ARIA]*GR[A]C\\\\\\\\, korona z trzema sześciolistnymi rozetkami.

Rv. krzyż liliowaty w czwórliściu, w jednym kącie litera V.

Mosiądz, liczne ślady uszkodzeń fizycznych, 1,12 g, 24,7 mm. Mitchiner 474?

Warstwa 2163, ip. 1512, kat. 1635, MAG/GN/3822.

83. Krążek mosiężny, prawdopodobnie liczman, wycięty nożycami z blachy.

Mosiądz, 2,50 g, 22,1 mm.

Warstwa 2184, ip. 1592, kat. 1633.

Spichlerz Niebieski Krzyż (ul. Spichrzowa 5)

***84. Niderlandy, kraj nieokreślony, mijt typu flamandzkiego, połowa XIV w.**

Av. ...IPA..., L, z boków rozetki.

Rv. ...OE|H... (?), długi krzyż.

Bilon (mosiądz?), niedobity i wytarty, 0,66 g, 16,3 mm. Lucas G190-204?

Hałda, ip. 1402, kat. 1647, MAG/GN/3832.

***85. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER*GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDOR[V]M*PRVSSIE, krzyż.

Srebro, skorodowany, obcięty (?), 0,43 g, 16,6 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1470, ip. 1409, kat. 1732, MAG/GN/3913.

86. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.

Av. +MAGISTER*GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSI[C], krzyż. Srebro, zgięty i popękany, 0,56 g, 17,2 mm. Voßberg 120.

Warstwa 1450, ip. 500, kat. 1710, MAG/GN/3891.

***87. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. [+MA]GISTER*GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMID[ORVM*PR]VSSIE (przebity), krzyż. Srebro, uszczerbiony, 0,55 g, 16,2 mm. Voßberg 121.

Warstwa 1465, ip. 1177, kat. 1725, MAG/GN/3906.

88. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*[D]DO[R]V[M*P]RVCI, tarcza z krzyżem.

Srebro, znaczne ubytki korozyjne, 0,50 g, 19,7 mm. Voßberg 133.

Warstwa 1465, ip. 1271, kat. 1775, MAG/GN/3956.

89. —, Winrych von Kniprode?, szeląg, 1380-82? men. Toruń.

Av. +MAGS[T*WYDRICS*PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+]MODETA*DDO[RVM*PRVC], tarcza z krzyżem.

Srebro, szczerba, ubytki korozyjne, 0,844 g, 19,5 mm. Voßberg 133(?).

Warstwa 1382, ip. 2025, kat. 5210, MAG/GN/3980.

Spichlerz Kamienny Anioł (ul. Spichrzowa 6)

***90. Prusy, fenig brakteatowy Tarcza z krzyżem I, 1307/8-1317/18.**

Tarcza ostrołukowa z krzyżem, nad nią trzy kulki zestawione w trójkąt.

Srebro, 0,19 g, 14,4 mm. PaszkiewiczPr T8a.34.

Warstwa 2583, ip. 1432, kat. 1622, MAG/GN/3812.

***91. —, fenig brakteatowy Brama II, ok. 1327/8-1337/8.**

Brama sklepiąta łukowato, w bramie krzyż grecki, zwieńczenie niewidoczne (niedobite).

Srebro, uszczerbiony, 0,13 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T10.1 lub podobny.

Warstwa 576, 12 I 2007, ip. 683, kat. 1625, MAG/GN/3815.

Spichlerz Murzyn (ul. Spichrzowa 7)

***92. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGIST[C]

R*GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM*PRVSSIE, krzyż. Srebro, nieco wytarty, 0,45 g, 17,6 mm. Voßberg 120.

Warstwa 3015, ip. 1297, kat. 1731, MAG/GN/3912.

***93. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGIS[TCR^xGED]ERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM^x[PRVSS]IE, krzyż.
Srebro, nieco obcięty, 0,71 g, 17,0 mm. Voßberg 120.
Sondaż, ip. 971, 21 II 2007, kat. 1718, MAG/GN/3899.

***94. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER^xG[EDERA]LIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM^x[PRVS]SIE, krzyż.
Srebro, nieco obcięty, 0,70 g, 16,9 mm. Voßberg 120.
Sondaż, ip. 963, 16 II 2007, kat. 1717, MAG/GN/3898.

***95. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGISTER^xG[EDERA]LIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM^x[P]RVSSIE, krzyż.
Srebro, 0,54 g, 16,6 mm. Voßberg 121.
Warstwa 3015, ip. 1240, 18 V 2007, kat. 1728, MAG/GN/3909.

***96. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST^xWYDRICS^xPRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA^xDDORVM^x[x]PRVCI, tarcza z krzyżem.
Srebro, 1,45 g, 21,2 mm. Voßberg 133.
Warstwa 1782, ip. 1112, kat. 1771, MAG/GN/3952.

***97. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST^xWYDRICS^xPRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA^xDDORVM^x[x]PRVCI, tarcza z krzyżem.
Srebro, skorodowany, 0,83 g, 21,6 mm. Voßberg 133.
Warstwa 1734, ip. 686, 17 I 2007, kat. 1767, MAG/GN/3948.

***98. Stein, Arnold IV, mijt, 1346-81 (naśladownictwo monety flamandzkiej).**

Av. \AR|..., długi krzyż.
Rv. MOD\STED\, inicjał L otoczony słabo widocznymi ornamentami z pierścieni.
Bilon, wytarty, 0,58 g, 17,0 mm. De Mey, *Imit.* 425 odm.
Warstwa 3015, ip. 1325, kat. 1640, MAG/GN/3827.

****99. Anglia lub Niderlandy, żeton (ozdoba?) wzorowany na angielskim groszu Edwarda I, bitym 1279-1307.**

Av. popiersie na wprost, bez korony, w perełkowym czwórłuku z kulkami w kątach.

Rv. pusty.
Stop cynowo-ołowiany, 3,203 g, 22,8×20,1 mm.
Sondaż 1, kat. 5188, MAG/GN/3979.

Spichlerz Biały Koń (ul. Spichrzowa 8)

100. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen fałszywy, po 1364.

Av. nieczytelny.
Rv. krzyż.
Stop cynowo-ołowiany (?), pogięta, 0,69 g, 15,0 mm.
Warstwa 1637, 26 XI 2006, ip. 341, kat. 1652.

***101. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST^xWYDRICS^xPRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA^xDDORVM^xPRVCI, tarcza z krzyżem.
Srebro, 1,49 g, 21,0 mm. Voßberg 133.
Warstwa 2590, ip. 1713, kat. 1777, MAG/GN/3958.

Spichlerz Biskup (ul. Żytnia 23)

***102. Dania, władca nieokreślony, penning (denar), 1. połowa XIV w.**

Av. znak podobny do litery T otoczony pierścieniami.
Rv. krzyż podwójny rozwidlony na końcach.
Bilon, 0,70 g, 17,0 mm. Mansfeld-Büllner 656.
Warstwa 4130, 4131, ip. 1456, kat. 1651, MAG/GN/3836.

***103. Lubeka, fenig brakteatowy, 3. ćwierć XIV w (?).**

Głowa na wprost w rozłożystej koronie liliowatej, na kołnierzu 22 grube promienie.
Srebro, brak fragmentu kołnierza, 0,31 g, 16,8 mm. Kirial 1173 odm. (inna liczba promieni).
Warstwa 4122, ip. 1889, kat. 1596, MAG/GN/3786.

***104. Prusy, fenig brakteatowy *Prostokāt–D*, ok. 1345-1353.**

Prostokąt, na którego lewym górnym narożniku słup, na prawym dwa trójkąty, u dołu niewyraźna kulka.
Srebro, 0,13 g, 13,8 mm. PaszkiewiczPr T12.11.
Warstwa 4130, 4131, ip. 1952, kat. 1614, MAG/GN/3804.

***105. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +M[A]GISTER^xG[EDER]ALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DO[MI]DORVM[*P]RVSSIC, krzyż.
Srebro, nieco obcięty, 0,57 g, 16,4 mm. Voßberg 120.
Warstwa 4102, ip. 1741, kat. 1740, MAG/GN/3921.
***106. Francja, liczman (domu królewskiego?), XIV/XV w.**
Av. +A... ..RACIA\P (*Ave Maria gracia plena*), pole nieczytelne (głowa Maura w prawo).
Rv. legenda nieczytelna, krzyż liliowaty, w środku romb z lilią.
Miedź, znaczne ubytki korozyjne, 0,44 g, 19,4 mm. De Wit III, 4191.
Warstwa 4130, 4131, ip. 1954, kat. 1634, MAG/GN/3821.

Spichlerz Kapliczka (ul. Żytnia 24)

***107. Dania, władca nieokreślony, penning (denar), 1. połowa XIV w.**
Av. znak podobny do litery T otoczony pierścieniami.
Rv. krzyż podwójny rozwidlony na końcach.
Bilon, 0,49 g, 16,6 mm. Mansfeld-Büllner 656.
Warstwa 4334, ip. 1864, kat. 1650, MAG/GN/3835.
***108. Flandria, Ludwik I de Nevers, mijt, 1322-46.**
Av. ...DĖ..., L, z boków rozetki.
Rv. ...OM\F..., długi krzyż.
Bilon, 0,43 g, 18,9 mm. Lucas G203.
Warstwa 3182, 3183, ip. 2015, kat. 1653, MAG/GN/3837.
***109. Prusy, fenig brakteatowy *Prostoką*-D, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, na którego lewym górnym narożniku słup, na prawym dwa krzyżyki (bez dodatkowego znaku).
Srebro, 0,14 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T12.13 odm.
Warstwa 4334, ip. 1835, kat. 1613, MAG/GN/3803.

***110. —, fenig brakteatowy *Tarcza z gwiazdą II*, ok. 1353-1360.**
Tarcza z gwiazdą sześciopromienną, nad nią duża kulka.
Srebro, 0,16 g, 14,5 mm. PaszkiewiczPr T13.5.
Warstwa 4334, ip. 1862, kat. 1619, MAG/GN/3809.

***111. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**
Av. +MAGIST[ER*]GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +DOMIDORVM*P[RV]SSIC, krzyż.
Srebro, niedobity, 0,74 g, 17,4 mm. Voßberg 120.
Warstwa 2499, ip. 1560, kat. 1738, MAG/GN/3919.

***112. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**
Av. +M[AGISTER]*GED[ER]ALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +DOMIDORVM[*PRVSS]IE, krzyż.
Srebro, obcięty (?), 0,60 g, 15,7 mm. Voßberg 121.
Warstwa 2499, ip. 1539, kat. 1736, MAG/GN/3917.

***113. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**

Av. +MAGI[ST]ER*GEDERALIS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [+D]OMIDORVM*PRVSSIC, krzyż.
Srebro, 0,53 g, 16,5 mm. Voßberg 121.
Warstwa 2499, ip. 1545, kat. 1737, MAG/GN/3918.

***114. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*DDORVM*PRVCI, tarcza z krzyżem.
Srebro, skorodowany, 1,13 g, 20,5 mm. Voßberg 133.
Warstwa 2499, ip. 1744, kat. 1778, MAG/GN/3959.

****115. —, Winrych von Kniprode, szeląg fałszywy, po 1380, połówka.**

Av. [+M]AGST*W[YDRICS*PRIMS], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA*DD[ORVM*PRVC]I, tarcza z krzyżem.
Stop cynowo-ołowiany (?), łamana połówka monety, 1,11 g, 21,0 mm. Voßberg 133 lub podobny.
Warstwa 2495, ip. 1652, kat. 1761, MAG/GN/3942.

***116. Francja, Karol VI, liczman, 1385-ok. 1415.**

Av. +AVEMARIA*GRACIA*P, korona.
Rv. krzyż liliowaty w czwórliściu, w kątach którego +A+ +V+ +C+ +G+.
Mosiądz, 1,23 g, 24,3 mm. Mitchiner 477 odm.
Warstwa 2478 i 2499, ip. 1640, kat. 1636, MAG/GN/3823.

Spichlerz Czarny Koziół (ul. Żytnia 25)

***117. Prusy, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. * [MAG]ST[MICH]AEL[PRI], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. * [MO]DETA[DDO[R]VM]PRV, tarcza z krzyżem (znaki | odwrócone).
Srebro, nieco skorodowany, 0,97 g, 20,5 mm. Voßberg 741.
Wykop 1, warstwa 1513, 26 II 2007, ip. 975, kat. 1748, MAG/GN/3929.

Spichlerz Kula Ziemska (ul. Żytnia 26)

***118. Prusy, fenig brakteatowy *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**

Brama sklepiona prosto, w bramie niewyraźny krzyżyk, boczne słupy zwieńczone kulkami, w środku swobodna (?) kulka.

- Srebro, brak fragmentu kołnierza, 0,08 g, 13,9 mm. PaszkiewiczPr T10.21 lub podobny.
Warstwa 4241, ip. 1819, kat. 1628, MAG/GN/3818.
- *119. —, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**
Av. +MAGI[STER*GEND]ERALIS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. [+DOM]IDORVM*PRVSSIE, krzyż.
Srebro, 0,53 g, 16,5 mm. Voßberg 121.
Warstwa 4241, ip. 1918, kat. 1743, MAG/GN/3924.

**Spichlerze: Jelenia Głowa,
Maria Magdalena, Armata (ul. Żytnia 27-29)**

- **120. Polska, Kazimierz IV, półgrosz, 1455-przed 1479¹²¹, men. Kraków.**
Av. +MODETA*KASIMIRI, orzeł w koronie w prawo.
Rv. +REGIS*POLODIE, korona, niżej MK.
Srebro, nieco pogięty, jakby uderzony kamieniem, 1,73 g, 22,1 mm. KubiakMK I.
Warstwa 4460, ip. 1903, kat. 1595, MAG/GN/3785.
- **121. Pomorze, Szczecin (?), Vinkenauge, przełom XIV/XV w.**
Av. gryf krocący w lewo (patrzącego).
Rv. dolna partia bramy z hełmem w prześwicie (?).
Srebro, 0,26 g, 11,1 mm. DbgP 348 (?).
Warstwa 4460, ip. 1986, kat. 1658, MAG/GN/3841.
- *122. Prusy, Winrych von Kniprode, firchen, ok. 1364-ok. 1379, men. Toruń.**
Av. [+MAGISTER*]GENDER[ALIS], tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +DOMIDORVM*PRV[SS]IE, krzyż.
Srebro, obcięty (?), pęknięty, 0,31 g, 15,8 mm. Voßberg 120.
Warstwa 4460, ip. 1981, kat. 1744, MAG/GN/3925.
- *123. —, Winrych von Kniprode, półskojec, 1364-1379, men. Toruń.**
Av. ...TA%DOMID..., tarcza wielkiego mistrza otoczona sześcioliciem.
Rv. ...CIVM%[DIL..., krzyż liliowaty w czwórniku z literami V w kątach.
Srebro, ułamek, ok. ¼ monety, 0,84 g. Voßberg 107-119.
Warstwa 4460, ip. 1896, kat. 1753, MAG/GN/3934.
- *124. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**
Av. +MAGST*WYDRICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +MODETA*DDO[RVM*PRVCI], pole zasłonięte.
Srebro, zgięty, 1,61 g, 21,2 mm. Voßberg 133 lub podobny.
Warstwa 4460, ip. 1980, kat. 1780, MAG/GN/3961.

Żytnia, wykop 1

- **125. Polska, Kazimierz IV, półgrosz fałszywy, po 1455.**
Av. +MODETA*KASIMIRI, orzeł w koronie w prawo.
Rv. +REGIS*POLODIE, korona, niżej MK.
Miedź, 1,04 g, 21,2 mm. KubiakMK I.
Warstwa 1 lub 40, ip. 14, kat. 1695, MAG/GN/3878.
- *126. —, Zygmunt III, półtorak 1622, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS*3·D·G·REX·P·M·D·L, pod koroną pięciopółową tarcza herbowa Rzeczypospolitej, u dołu tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO-REG*POLO*, jabłko panowania, z boków 2-2, na nim 24, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, 0,95 g, 19,2 mm. KS 860.
„Ściąganie świadka”, ip. 10, kat. 1696, MAG/GN/3879.

Żytnia, wykop 2

- *127. Dania, Eryk VII Pomorski (1396–1439), szterling miedziany (kobbersterling), 1422–?, men. Randers.**
Av. \\DET\\\\DDER, ukoronowany inicjał E.
Rv. ...DOMIDE..., krzyż.
Miedź, 0,91 g, kształt nieregularny, zbliżony do prostokąta, 16,6 mm. Galster 15.
Warstwa 379, 11 X 2006, ip. 61, kat. 1644, MAG/GN/3830.
- *128. Flandria, Gwido z Dampierre, podwójny mijt (fałszywy?), 1280-1305.**
Av. PHOM... (zamiast: GCOM), krzyż, w jednym kącie lilijka (?).
Rv. ...FLA..., pole nieczytelne.
Bilon (miedź?), 5 wywierconych otworów, 0,66 g, 18,0 mm. Lucas G161.
Warstwa 379, 27 IX 2006, ip. 51, kat. 1643, MAG/GN/3829. Być może naśladownictwo jakiegoś drobnego emitenta.
- *129. Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**
Av. +[MAGST*WYDR]ICS*PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +MODETA*DDORV[M]*PRVCI, tarcza z krzyżem.
Srebro, część odłamana wzdłuż cięciwy i włożona w zagięcie reszty monety, 1,52 g. Voßberg 133?
Warstwa 1169, 28 XI 2006, ip. 455, kat. 1760, MAG/GN/3941.
- *130. —, Winrych von Kniprode, szeląg, 1380-82, men. Toruń.**

¹²¹ W sprawie datowania zob. B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu*, s. 58-64.

Av. +MAGST^xWYDRICS^xPRIMS, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. +MODETA^xDDORVM^xPRVCI, tarcza z krzyżem. Srebro, 1,27 g, 21,6 mm. Voßberg 133. Warstwa 385, ip. 67, kat. 1765, MAG/GN/3946.

***131. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16.**

Av. [★MAG]ST•MIC[hÆ]L[\\PRI], tarcza wielkiego mistrza.

Rv. [★M]ODETA•D[\\DORVM\\PR]V, tarcza z krzyżem. Bilon, 1,33 g, 19,2 mm. Voßberg 656-675. Warstwa 385, 23 X 2006, ip. 69, kat. 1746, MAG/GN/3927.

***132. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem, 1422-41.**

Av. MAGS|T⁸PA|VLVS|PRIM, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. MODC|TADD|ORVM|PRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu. Srebro, 0,98 g, 20,2 mm. Voßberg 823. Warstwa 379, 28 IX 2006, ip. 54, kat. 1755, MAG/GN/3936.

Żytnia, wykop 4

133. Niemcy, Wilhelm I, 2 fenigi 1875, men.?

Brąz, 2,77 g, 20,7 mm. Warstwa 178, ip. 47, kat. 1781.

Bez lokalizacji

***134. Pomorze, Strzałowo (Stralsund), witten, po 1403?**

Av. +HODETA⁸SVNDEDSIS, tarcza ze strzałą w skłonie heraldycznym w prawo, na główicy pierścień.

Rv. DEVS⁸ID⁸DOHIDCTVO, tarcza ze strzałą w skłonie heraldycznym w prawo, pod strzałą pierścień, nad główicą kulka.

Srebro, 0,84 g, 18,4 mm. DbgP 267a odm. Hałda, ip. 1142, kat. 1782, MAG/GN/3962.

17. Rejon Hali Targowej, 2006/2007

Badania sąsiedztwa gdańskiej Hali Targowej i reliktyw klasztoru dominikanów, prowadzone przez Macieja Szyszkę w sezonie 2006/7 („Hala Targowa”)¹²², przyniosły 160 numizmatów, w tym, oprócz monet, cztery liczmany (SAZ 255/05/07). Poza trzema monetami, tworzącymi zespół, są to znaleziska luźne. Choć tylko nieliczne mają archeologicznie uchwycone związki z pochówkami, najprawdopodobniej większość monet wybitych do końca XVIII wieku pochodzi ze zniszczonych grobów. Inaczej interpretować należy monety z XIX i XX wieku, które trafiły tu po kasacie i następnie rozbiórce klasztoru w latach 1813-33.

By prześledzić w badanym materiale ślady obyczaju monetarnych darów grobowych, uporządkujmy najpierw monety ze znalezisk pojedynczych wedle sztucznego podziału na półwiecza:

XIV/2	3
XV/1	16
XV/2	4
XVI/1	2
XVI/2	1
XVII/1	18
XVII/2	17
XVIII/1	15
XVIII/2	18
XIX/1	10
XIX/2	2
XX/1	41

Oczywiście, trudno ocenić intensywność depozycji grobowej monet, nie mając danych o liczbie pochówków z poszczególnych okresów. Mimo to jednak rzuca się w oczy ustabilizowana skala gromadzenia się monet w XVII-XVIII wieku, zanik po kasacie klasztoru (większość monet z 1. połowy XIX wieku pochodzi z pierwszych dwu dekad) i gwałtowny wzrost, który na pierwszy rzut oka wiąże się z budową Hali Targowej w 1896 roku. Jeśli kierować się wyłącznie chronologią monet, można ocenić, że zjawisko zaczyna się w ostatniej ćwierci wieku XIV, kulminuje w 1. połowie XV, a następnie ulega znacznej redukcji, by ponownie odżyć z początkiem XVII stulecia i trwać aż do początku XIX wieku. Nie ma jednak pewności, że rzeczywiście do grobów trafiały monety z obiegu, a nie przestarzałe. Nowe badania monet z ewangelickiego cmentarza Zbawiciela we Wrocławiu, założonego w połowie XVI

wieku, pokazują, że do grobów mogły trafiać monety bieżące, ale obok nich dawne, nawet dwustuletnie¹²³! Jeśliby przyjąć taką możliwość (a sugerują to również dawne badania Andrzeja Zbierskiego w kościele św. Katarzyny¹²⁴), to należy się liczyć z tym, że początek gromadzenia się monet w XIV wieku jest pozorny, i że w rzeczywistości mamy do czynienia z monetami porzucanymi od początku wieku XVII.

Wymaga to oczywiście konfrontacji z innymi materiałami, pozwalającymi weryfikować datowanie pochówków. Nie mając tej możliwości, mogą jednak wskazać inny kontrargument, który wskaże, że przynajmniej część monet średniowiecznych trafiła do ziemi w czasie stosunkowo bliskim ich wybiciu. Jest nim mały zespół, złożony z trzech brakteatów: krzyżackiego sprzed reformy 1416 roku, krzyżackiego po reformie, i wreszcie elbląskiego z lat sześćdziesiątych lub siedemdziesiątych. O ile można dopuścić możliwość, że pierwsza moneta wystąpiła w jednej sakiewce z drugą, albo druga z trzecią, o tyle jednak równoczesne wystąpienie w obiegu monety pierwszej (pozbawionej mocy obiegowej w 1416 roku) i trzeciej (wybitej najwcześniej w 1457 roku) nie jest możliwe. Mamy więc zarazem potwierdzenie składania w grobach monet wycofanych już z obiegu i świadectwo, że monetarne dary grobowe na badanym cmentarzu praktykowano już w XV wieku, bo skompletowanie takiego zestawu na początku XVII stulecia nie wygląda na prawdopodobne.

Późniejszy zanik monet i ich pojawienie się w znacznej masie w XX wieku ma już zupełnie inny charakter i musi się wiązać z przemianami przestrzennymi tutejszego targowiska. Skoro nie widać prawie wcale monet sprzed reformy markowej w 1873 roku, a i potem pojawiają się one w większej liczbie dopiero po I wojnie światowej, i nie widać, by data budowy Hali Targowej w 1896 roku była tu istotną cezurą, nasuwa się domysł, że monety wiążą się z jakimiś przemianami przestrzennymi targowiska w latach trzydziestych¹²⁵.

¹²³ K. Książek, *Monety z dawnego cmentarza przy kościele Salwatora we Wrocławiu: opóźniona depozycja monet w darach grobowych*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 23-25.

¹²⁴ A. Zbierski, *Odkrycie grobu Jana Heweliusza w kościele św. Katarzyny w Gdańsku*, [in:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Gdańsk 2009, s. 26-27; dalsza literatura ibidem, s. 17, przypis 3.

¹²⁵ Najpóźniejsza moneta, polska pięciogroszówka z datą 1949, w rzeczywistości została wprowadzona do obiegu w listopadzie 1950 roku (a wycofana 26 IX 1956), praktycznie więc z pewno-

¹²² Wstępne wyniki zob. M. Szyszka, *O relikwach pierwszego kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*, [in:] *Kaci, święci, templariusze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2008 (Studia z dziejów średniowiecza 14), s. 437-455.

Przyjrzyjmy się teraz znalezionym monetom. Do celów tej analizy podzielimy nasz materiał nie na mechaniczne etapy, jak poprzednio, ale okresy wyznaczane przez historię monetarną i polityczną. Monety rozpoczyna półkojce wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode, bity w latach około 1364-1379 (lub wznowienie tej anonimowej monety w 1416 roku, co jednak hipotetycznie wykluczamy¹²⁶). Otwór wybity w monecie świadczy o uznaniu jej za fałszywą, tymczasem nie widać, by srebro było złej jakości. Być może powodem była bardzo niska waga: tylko 2,07 g zostało z założonej pierwotnie wagi 3,18 g¹²⁷. Świadczy to jednak o tym, że moneta pozostawała długo w obiegu, zanim dostała się do ziemi. Jest to, trzeba podkreślić, mimo tych ubytków pieniądz o stosunkowo znacznej wartości, największy ze znalezionych na badanym stanowisku.

Aż do końca panowania krzyżackiego w Gdańsku, tj. do 1454 roku, rozpoznajemy wyłącznie monety krzyżackie. Razem mamy z tego okresu 19 egzemplarzy, w tym jeden nierozpoznany brakteat, który także może być monetą krzyżacką. Jest to okoliczność warta podkreślenia, że z różnych gdańskich stanowisk znamy rozmaite monety zewnętrzne, niedopuszczane do obiegu i najczęściej intencjonalnie eliminowane¹²⁸, gdy tymczasem tutaj widzimy wyłącznie legalny pieniądz obiegowy. Koliduje to z wypowiedzianymi niekiedy opiniami, że do roli monetarnych darów grobowych wykorzystywano szczególnie chętnie monety fałszywe lub w inny sposób nielegalne. Mogło się to oczywiście zmieniać w zależności od miejsca i czasu, w każdym jednak razie tu tego nie widzimy. Podobnie nie dostrzega tego zwyczaju współcześnie w zbliżonym kręgu kulturowym Pomorza Zachodniego i Nowej Marchii Tadeusz Szczurek¹²⁹. Jak to zagadnienie będzie się przedstawiać później – zobaczymy.

ścią została porzucona już w drugiej połowie XX wieku. Wyodrębnianie jej jednak mija się z celem, skoro w badanym materiale nie ma innych monet z tego czasu.

¹²⁶ O możliwej identyfikacji półkojca z 1416 roku zob. wyżej w tym tomie rozdział „Wyspa Spichrzów, lata 2001-2002”, spichlerz Kamienny Gołąb — i niżej w części II.

¹²⁷ Ordynacja mennicza dla tych monet jest nieznana; rekonstruuje ją w pracy *Brakteaty — pieniądz*, s. 223.

¹²⁸ Omawiam to zjawisko szerzej w pracy: *Znaleziska monet a rynek pieniężny: Skarb, pojedyncze monety i licznym z badań Zielonej Bramy w Gdańsku*, [in:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Gdańsk 2009, s. 65-66.

¹²⁹ T. Szczurek, *Obol zmarłych w późnym średniowieczu w Polsce północno-zachodniej*, [in:] *Materiały z X Sesji Numizmatycznej w Nowej Soli. Pozaekonomiczne funkcje monet*, Poznań 1995, s. 79-93.

Wśród monet Prus krzyżackich z badanego okresu mamy jeszcze dwie monety grubsze, szelągi mistrzów Winrycha i Ulryka (monety, które wypadły z obiegu w wyniku kryzysu monetarnego po I traktacie toruńskim), dwa złe szelągi mistrza Michała, ale także dobry szeląg (z długim krzyżem) tego władcy i dwa jego następcy, Pawła Rusdorfa. Ponadto mamy monety drobne – fenigi. Dwa szelągi mają jednoznacznie poświadczone pochodzenie z grobów, co również przeczy stereotypowi, że do grobów wkładano przede wszystkim monety jak najmniejsze.

W drugim okresie, od zrzucenia panowania krzyżackiego w 1454 roku do unii monetarnej z Polską w 1526, choć o podobnej długości trwania, monet jest znacznie mniej: ledwie pięć. Są to jednak dwie polskie monety koronne: denar Kazimierza IV i półgrosz Aleksandra, jeden lub dwa fenigi pruskie nieokreślonego emitenta i „zły” szeląg krzyżacki Jana von Tiefen. Jeśli nadal traktować te monety jako utracone współcześnie lub niemal współcześnie z ich obiegiem, trzeba dostrzec tu zmianę polegającą na pojawieniu się okazów nie pochodzących z miejscowego rynku pieniężnego – polskiego denara i półgrosza. Rzecz jest jednak bardziej skomplikowana: Gdańsk co prawda nie mógł sobie pozwolić na zakazanie wprost na swym obszarze monety królewskiej, jednak faktycznie władze miejskie starały się nie wpuszczać półgroszy do miasta, a królewskie prośby i groźby w tej sprawie przeczekać¹³⁰. To samo dotyczyło przypuszczalnie denarów, którymi znana korespondencja w sprawach monetarnych nie zajmuje się. Można więc sądzić, że składanie tych monet w grobach było rozwiązaniem problemu ich wykorzystania dla ich gdańskich posiadaczy, którzy przecież, jak dawniej, wyposażyli pochówek w monetę legalną, choć kłopotliwą.

Rzeczywistym pieniądzem obiegowym były w mieście monety pruskie, zarówno wybite w miastach królewskich, jak i w zakonnej mennicy w Królewcu. Ponieważ dwa brakteaty nie są określone co do pochodzenia, stwierdzić możemy tylko krzyżacki złoty szeląg Jana von Tiefen, monetę znaną także z innych gdańskich stanowisk. Do tych pięciu monet pojedynczych dodać też trzeba omówiony wcześniej zespół trzech brakteatów pruskich, z których co najmniej dwa w chwili złożenia były już wywołane z obiegu.

Z czasu pomiędzy unią monetarną Prus z Polską (1526) i Litwą (1580) mamy tylko jedną monetę, w dodatku z samego początku tego okresu. Jest to denar księcia pruskiego Albrechta. I tym razem więc moneta jest w pełni legalna i funkcjonująca bez przeszkód na gdańskim rynku. Widzimy też, że albo obyczaj monetarnych darów grobowych,

¹³⁰ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku*, Wrocław 1986, s. 117-122.

albo samo chowanie zmarłych na badanym obszarze w latach trzydziestych XVI wieku ustało. Opowiadamy się za pierwszą możliwością.

Okazuje się bowiem, że ściśle analogiczne zjawisko zaobserwowano już w partii terenu poklasztornego badanej w 2001 roku¹³¹. Monety średniowiecznych było tam co prawda znacznie mniej, ale zaczynały się od początku XV wieku i kończyły już u schyłku tego stulecia, przy czym były to wyłącznie szelągi. Choć cmentarz przy kościele dominikanów używany był prawdopodobnie głównie przez katolików, to prawdopodobnie wywołana Reformacją troska o prawowierność wyeliminowała obyczaj o pogańskim rodowodzie. Nie jest też przypadkową zbieżnością, że i tam, i tu pierwszą monetą po przerwie jest szeląg ryski z 1599 roku.

Z kolejnego bowiem odcinka czasowego, który historia monetarna rozpoczyna unią systemów monetarnych Prus, Polski i Litwy w 1580 roku, a historia miejsca przesuwają początek o 19 lat później, mamy 24 monety bardzo różnorodnego pochodzenia. Są tu monety Zygmunta III: szelągi ryski i litewski, denar, kwartnik i dwa grosze koronne, trzy koronne półtoraki (w tym jeden fałszywy) i wreszcie trojak, monety lennika Rzeczypospolitej w Prusach (siedem szelągów), szelągi bite pod stemplem królów szwedzkich w Elblągu (dwa) i Rydze (trzy), w końcu fałszywy szkocki turner Karola I. Jest też – dopiero teraz! – pierwsza moneta gdańska: szeląg Jana Kazimierza. Jak widzimy, różnorodność pochodzenia wynika po prostu stąd, że trafiały tu monety ze wszystkich krajów Rzeczypospolitej. Unia monetarna rzeczywiście doprowadziła do tego, że na równi z monetą pruską, książęcą i miejską, do ziemi trafiała moneta litewska bita w Wilnie czy polska z mennicy w Krakowie i Bydgoszczy. Wśród monet przeważają szelągi, ale mamy także przypadki monet mniejszych (denar, kwartnik) i większych (grosze, półtoraki, trojak). Mamy też domieszkę szelągów obcych, które, wybijane na podobieństwo monet polskich w mennicach kontrolowanych przez Szwedów, przenikały w znacznej liczbie na ziemię Rzeczypospolitej. Monety te zostały zakazane w mieście w 1630 roku¹³², zatem znalezione tu szelągi, wybite później, były już – w świetle prawa – monetami fałszywymi.

Jedyna moneta spoza omówionego powyżej kręgu, miedziany szkocki turner dwupensowy, jest nawet podwójnie fałszywa. Należy ona do grupy tzw. turnerów Stirlinga. Monety te znajdujące się licznie

na całym obszarze Rzeczypospolitej, najprawdopodobniej bowiem były oszukańczo dodawane do obiegujących szelągów, którym odpowiadały tak wielkością, jak ogólnym wyglądem. Znaleziony obecnie turner jednak nie jest oryginalną monetą króla Szkocji, ale fałszerstwem.

Reasumując, w omówionym okresie widzimy monety należące do lokalnego systemu monetarnego (bądź też mylnie traktowane przez współczesnych tak, jakby do niego należały). Zarazem jednak, inaczej niż w XV wieku, możemy stwierdzić dość znaczący udział wśród nich monet fałszywych lub w inny sposób nielegalnych. Jeśli podtrzymywać przekonanie, że powodem ich depozycji był obyczaj monetarnych darów grobowych, trzeba przyjąć, że obyczaj ten odrodził się w postaci zmodyfikowanej – obserwowany był z mniejszą powagą. Odzwierciedla to przypuszczalnie osłabienie jego znaczenia magicznego na rzecz czysto zwyczajowego.

Kolejny okres, który wydzielamy w rozpatrywanym materiale, odpowiada czasowi zerwania unii monetarnej Prus z Polską i Litwą, dokonanego w obliczu gwałtownej inflacji pieniądza kredytowego w mennicach królewskich. Jego kres wiążemy ze wznowieniem mennictwa Prus Królewskich w 1753 roku. Zatem z przedziału lat 1660-1752 mamy 27 monet. Wśród nich jest fałszywy szeląg mołdawski, miedziany szeląg polski Jana Kazimierza, srebrny szóstak tego króla, dwa szelągi toruńskie króla Michała, 19 szelągów Prus Wschodnich (Królestwa Pruskiego), szeląg ryski Karola XI oraz dwa halerze saalfeldzkie książąt saskich Krystiana Ernesta i Franciszka Józefa. Pod względem nominalów widzimy więc kontynuację poprzedniego okresu: nadal dominują szelągi, przy czym, stosownie do tego, kto w tym czasie wybijał monety o tym nominale, są to monety wybijane przez władców Prus Książęcych i miejskie mennice w Toruniu i w Rydze. Do tego jednak dochodzi imitujący szelągi ryskie okaz mołdawski, być może nierozpoznany w swej epoce, oraz miedziany szeląg polski Boratyniego. Ten ostatni nie był dopuszczony do legalnego obiegu w Prusach Królewskich. Zasługują też na uwagę dwa halerze z Saalfeldu w Turynii. Monety tego rodzaju, głównie z Saalfeldu, ale także z sąsiednich mennic w Turynii i Frankonii, z drugiej ćwierci i połowy XVIII wieku, spotykane są dosyć często, choć w pojedynczych okazach i luzem na terenie Rzeczypospolitej; stosunkowo znaczną ich liczbę znaleziono na różnych stanowiskach w Gdańsku. Ich rola była dotąd zagadkowa, wydaje się jednak, że obecnie analizowany materiał sugeruje wyjaśnienie problemu: najprawdopodobniej były to monety pełniące tutaj również rolę szelągów, podobnie jak o stulecie wcześniej

¹³¹ B. Paszkiewicz, *Numizmaty z badań Hali Targowej w Gdańsku w 2001 roku*, [in:] *Archeologia Gdańska*, t. III, red. H. Paner, Gdańsk 2007, s. 47-55.

¹³² B. Ahlström, Y. Almer, K. Jonsson, *Sveriges besittningssmynt*, Stockholm² 1980, s. 50.

szkockie turnery. Pozostał do skomentowania jeszcze szóstak Jana Kazimierza – moneta stosunkowo duża i jako jedyna nie należąca do frakcji drobnej, analogicznie do wcześniejszego trojaka Zygmunta III. Wspomnijmy jednak, że również w średniowieczu nie tylko najdrobniejsze monety trafiły do warstw archeologicznych klasztoru dominikanów.

Cezura 1752/3 roku mogła być sformułowana dzięki badaniom materiału numizmatycznego z kościoła św. Jana w Gdańsku. Okazało się tam bowiem, że wznowienie emisji szelągów miast Prus Królewskich w 1753 roku łączyło się z gwałtownym przerwaniem obfitego we wcześniejszych dekadach napływu monet o tym nominale z Prus Wschodnich. Zjawisko to widzimy również w analizowanym zespole, który do 1793 roku (czyli do przejścia Gdańska pod panowanie pruskie) zawiera 18 monet: dwa szelągi elbląskie i dwa toruńskie Augusta III, sześć szelągów gdańskich tego króla i jego następcy, Stanisława Augusta, a ponadto trzy trojaki Fryderyka II wybite według systemu wspólnego dla Prus i Śląska, wschodniopruską dwugroszówkę i kliwiską sześciokrajcarówkę tego króla. Zestawienia dopełniają dwa polskie szelągi Augusta III i miedziany półgrosz Stanisława Augusta.

Monety te kontynuują cykl szelągów, jaki widzieliśmy poprzednio. Uzupełniają je monety wyższych nominalów, wybijane w mennicach różnych krajów króla pruskiego, pasujące jednak do lokalnego, pruskiego systemu monetarnego (czyli faktycznie dawnego systemu Rzeczypospolitej sprzed 1660 roku, choć już zdewaluowanego). Niewykluczone zresztą, że śląskie trzykrajcarówki z lat osiemdziesiątych dostały się tutaj już pod władzę Prus, po roku 1793. Na uwagę zasługuje dwugroszówka z 1753 roku, moneta wprawdzie nie uważana za rzadką, ale wśród znalezisk drobnych dotychczas nie odnotowana. Znacznie dziwniejsze są jednak trzy miedziane monety polskie: dwa szelągi i półgrosz. Szelągi Augusta III, podobnie jak Jana Kazimierza, nie miały w Gdańsku waloru pieniądza. Jedna podobna moneta znaleziona została w kościele św. Jana. Stanisławowski półgrosz wedle stanu prawnego uznać trzeba za monetę pochodzącą z obiegu, choć niechętnie akceptowaną w mieście i być może, podobnie jak niegdyś półgrosze koronne Aleksandra czy Zygmunta I, nieco kłopotliwą.

Podsumowując więc ostatni okres przynależności Gdańska do Polski, widzimy na badanym stanowisku monety obiegowe, ale i – przynajmniej w postaci dwóch szelągów Augusta III – pewien udział monet nielegalnych.

Ostatni okres istnienia klasztoru zaznaczył się siedmioma monetami, należącymi do emisji wycofanych z obiegu w wyniku reformy monetarnej 1821 roku. Są to wyłącznie monety gdańskie (pięć szelągów

i grosz Wolnego Miasta) i krajów króla pruskiego (trojak pruski lub śląski), nie ma natomiast na przykład monet francuskich, które można by wiązać z załogą napoleońską. Brak innych monet pruskich pozwala przypuszczać, że to po 1793 roku trafiły do ziemi również nieco wcześniejsze trojaki śląskie.

Jak widzimy, obyczaj monetarnych darów grobowych, bądź też inne, nieokreślone zachowania, które sprzyjały odkładaniu się monet na badanym obszarze, trwały bez widocznych zmian co do skali lub rodzaju monet aż do końca istnienia klasztoru. Należy też podkreślić, że i w tej fazie, od końca XVI do początku XIX wieku, materiał ten jest bardzo podobny do zarejestrowanego podczas badań wewnątrz Hali Targowej w 2001 roku. Skłania to również do zmiany interpretacji monet z tamtego stanowiska, jako związanych raczej z funkcją sepulkralną niż z działalnością o charakterze gospodarczym. Tamta interpretacja była z kolei zasugerowana przez widoczny bliski związek znalezionych monet z gdańskim rynkiem pieniężnym, ujawniony w niewielkim udziale monet nielegalnych i w wyraźnej przewadze monet związanych z obowiązującym systemem. Jak się okazuje, cecha ta charakteryzowała nie tylko monety używane do handlu czy ofiar kościelnych, ale również wkładane do grobów.

Z całego długiego okresu od wprowadzenia jednolitego systemu monetarnego Królestwa Pruskiego w 1821 roku do wprowadzenia marki niemieckiej w roku 1873 mamy zaledwie trzy monety. Wszystkie są zdawkowymi monetami pruskimi i pochodzą z obiegu monetarnego. Ponieważ ani klasztoru, ani cmentarza już w tym miejscu nie było, trzeba je interpretować jako przypadkowe zguby. Zastanawia jednak fakt, że w późniejszym okresie, mimo postawienia Hali Targowej w 1896 roku, monet nie przybyło: do upadku władzy niemieckiej w 1920 roku zaledwie cztery, a za to aż dwie – połowa! – to monety rosyjskie. Można by powiedzieć, że to przypadek, ale zauważmy, że monety rosyjskie są stosunkowo znacznej wartości – 5 kopiejek to ponad 10 fenigów – a jedna z monet niemieckich ma nawet nominal 20 fenigów. Są to bardzo niewielkie w rozmiarze monety srebrne, szczególnie podatne na zguby (był to zresztą powód, dla którego niemieckie 20-fenigówki srebrne wycofano z obiegu w 1900 roku). Wydaje się jednak, że przybycie do Gdańska pięciokopiejek z 1914 roku miało już związek z wydarzeniami I wojny światowej, a skoro tak, to tego samego można się domyślać w stosunku do drugiego okazu, z 1901 roku. Niezbyt liczne są też monety z okresu II Wolnego Miasta Gdańska. Jest ich osiem sztuk, w tym tylko trzy gdańskie, a reszta niemieckich. Sugeruje to, że mogły one trafić do ziemi już w okresie II

wojny światowej, kiedy wciąż pozostawały w legalnym obiegu w przeważającej masie cynkowych fenigów wojennych, których znaleziono aż 29. Podczas wojny też musiała pozostać w ziemi srebrna dwumarkówka z 1939 roku. Wszystko to razem pozwala przypuszczać, że tak nasilone gromadzenie monet w ledwo sześcioletnim okresie (lub nawet jeszcze krótszym – ostatnia pewnie odczytana data to 1941) oznaczała inną funkcję badanego miejsca w okresie wojny niż przedtem.

Do omówienia pozostały jeszcze żetony, których znaleziono cztery, wszystkie będące liczmanami norymberskimi. Ich obecność na tym terenie może być interpretowana jako ślad używania ich do monetarnych darów grobowych, pozostawiania ich w szatach, bądź też gubienia przy okazji ich właściwego zastosowania, w przypadku liczmanów zatem – do rachowania na liniach. Żaden z liczmanów nie został zlokalizowany przy pochówku, co jednak samo w sobie, wobec przemieszania warstw cmentarzyska, nie wyklucza interpretacji sepulkralnej. Ich chronologia jest z grubsza zbieżna z monetami, poza jednym wyjątkiem: datowanego na rok 1575, w dodatku znakomicie zachowanego okazu o mocno wyeksponowanych motywach zaślubinowych. Najwyraźniej znalazł się on tutaj w czasie, gdy żadna moneta do ziemi nie trafiła. Inny okaz został zaopatrzony w serię otworów, sugerującą przystosowanie go do naszywania na szatę. Oba zatem wskazują, że to nie dary grobowe były powodem ich porzucenia. Być może więc, dokonywano tu również rachunków, liczman XVI-wieczny sugeruje nawet użycie w jakiejś ceremonii ślubnej.

KATALOG

I. Monety

*1. Elbląg, Gustaw II Adolf, szeląg 1632.

Av. GVS\ADO - D\G\REX\, pod koroną monogram GA w enklawie, u dołu tarczka ze Snopkiem.

Rv. [rozetka] SOLIDV... ..BING32, kartusz z herbem Elbląga.

Bilon, skorodowany, 0,27 g, 16,5 mm. AAJ 35.

Hałda, 24 III 2007, ip. 394, kat. 710, MAG/GN/4282.

2. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1630-34].

Av. legendy nieczytelne, monogram GA w enklawie.

Rv. ...DVSCI..., kartusz z herbem Elbląga.

Bilon, 0,20 g, 16,7 mm.

Wykop 5, część NE, 26 XI 2005, ip. 20, kat. 746, MAG/GN/4308.

*3. —, August III, szeląg 1763.

Av. monogram A3R pod koroną, z boków \7-63.

Rv. [gwiazdka ośmiopromienna] / SOLID / CIVITAT / ELBIN\ / F·L·S\, u dołu herb Elbląga.

Bilon, 0,39 g, 15,5 mm. KS 7164.

Wykop 5, warstwa 127, przy murze 814, inw. 393, kat. 709, MAG/GN/4281.

*4. —, August III, szeląg 1763.

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. [krzyż z dodatkowymi promykami] / SOLID / CIVITAT / ELBING / F·L·S\, u dołu herb Elbląga.

Bilon, 0,39 g, 15,4 mm. KS 7165.

Hałda, 29 XI 2006, ip. 210, kat. 665, MAG/GN/4242.

*5. Gdańsk, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1657-8].

Av. korona, pod nią zarys monogramu ICR, dzielącego datę 16-\.

Rv. gwiazdka pięcioramienna, \OLID· / \\\AT· / \\\N·.

Bilon, nieznaczące ubytki, 0,52 g, 15,1 mm.

Kopicki 212.

Wykop 7, 20 XI 2006, ip. 174, kat. 654, MAG/GN/4232. Stempel rewersu był niemal zupełnie zniszczony.

*6. —, August III, szeląg 1757.

Av. monogram A3R, z boków data 17-57.

Rv. [trzy rozetki] / SOLID / CIVITAT / GEDAN, godło Gdańska między dwiema rozetkami.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,36 g, 15,9 mm. KS 7718.

Wykop 5, warstwa 120, 9 II 2007, ip. 347, kat. 695, MAG/GN/4267.

*7. —, August III, szeląg 1757.

Av. monogram A3R, z boków data 17-57.

Rv. [trzy rozetki] / SOLID / CIVITAT / GEDAN, godło Gdańska między dwiema rozetkami.

Bilon, 0,55 g, 15,9 mm. KS 7718.

Wykop 5, wirydarz, skupisko luźnych kości ludzkich, 10 XI 2005, ip. 9, kat. 748, MAG/GN/4309.

*8. —, August III, szeląg 1763.

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. [rozetka] / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R·E·Æ, u dołu korona i dwa krzyże.

Bilon, 0,57 g, 16,1 mm. KS 7726.

Wykop 7, hałda, podczyszczanie do bruku, ip. 145, kat. 647, MAG/GN/4226.

*9. —, Stanisław August, szeląg 1765.

Av. pod koroną monogram SAR, z boków data 17-65 (cyfry 7 i 5 ze śladami destrukcji stempla).

Rv. [rozetka] / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R·E·Æ, u dołu godło Gdańska.

Bilon, 0,47 g, 15,7 mm. Pl. I.485.

Wykop 5, warstwa 127, ob. 1142, szkielet 1143, trumna 1141, 11 IV 2007, ip. 420, kat. 715, MAG/GN/4287.

*10. —, Stanisław August, szeląg 1766.

Av. pod koroną monogram SAR, z boków data 17-66.

Rv. [rozetka] / SOLID / CIVITAT / GEDAN / F·L·S·, u dołu godło Gdańska.

- Bilon, 0,57 g, 15,1 mm. Pl. I.488.
Wykop 6, 26 X 2006, ip. 78, kat. 639, MAG/GN/4219.
- *11. —, Stanisław August, szeląg 1766.**
Av. i Rv. jak poprzednio.
Bilon, 0,47 g, 15,6 mm. Pl. I.488.
Klasztor, wschodni krużganek, ip. 58, kat. 634, MAG/GN/4214.
- *12. —, I Wolne Miasto, szeląg 1808.**
Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-08.
Rv. * I * / SCHILLING, skrzyżowane gałązki palmy, niżej M.
Miedź, 0,98 g, 15,3 mm. Pl. II.47.
Hałda, 25 XI 2006, ip. 195, kat. 659, MAG/GN/4237.
- *13. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**
Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-12.
Rv. * I * / SCHILLING, skrzyżowane gałązki palmy, niżej M.
Miedź, intencjonalnie pogięta, 0,87 g, 15,8 mm. Pl. II.47.
Hałda, 11 I 2007, ip. 281, kat. 685, MAG/GN/4261.
- *14. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**
Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-12.
Rv. * I * / SCHILLING, skrzyżowane gałązki palmy, niżej ledwie widoczne M.
Miedź, 0,98 g, 15,3 mm. Pl. II.47.
Hałda, 18 I 2007, ip. 304, kat. 692, MAG/GN/4265.
- *15. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**
Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-12.
Rv. * I * / SCHILLING, skrzyżowane gałązki palmy, niżej słabo widoczne M.
Miedź, przypadkowo zgięta, 1,00 g, 15,5 mm. Pl. II.47.
Wykop 5, warstwa 128, zasypisko piwnicy, 14 XII 2005, ip. 29, kat. 760.
- *16. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**
Av. pod koroną tarcza z dwoma krzyżami, z boków 18-12.
Rv. * I * / SCHILLING, skrzyżowane gałązki palmy, niżej M.
Miedź, 0,99 g, 15,3 mm. Pl. II.47.
Wykop 5, warstwa 120, 29 XI 2006, ip. 206, kat. 663, MAG/GN/4240.
- *17. —, I Wolne Miasto, grosz 1812.**
Av. dwa lwy trzymają tarczę z herbem Gdańska, nad którą wieniec i dwie palmy, w odcinku data 1812.
Rv. DANZIGER KUPFER MUE, EIN / GRO-SCHEN, niżej dwie palmy i litera M.
Miedź, 2,18 g, 20,3 mm. Pl. II.50.
Klasztor, 6 XII 2006, ip. 247, kat. 675, MAG/GN/4252.
- 18. —, II Wolne Miasto, 1 fenig 1930, men. Berlin.**
Brąz, skorodowany, 1,29 g, 17,4 mm. AKS 25.
Wykop 9, zasypisko z wykopu 5, kat. 622.
- 19. —, II Wolne Miasto, 2 fenigi 1926, men. Berlin.**
Brąz, skorodowany, 1,86 g, 19,6 mm. AKS 24.
Wykop 9, zasypisko z wykopu 5, kat. 621.
- 20. —, II Wolne Miasto, 5 fenigów 1932, men. Berlin.**
Mosiądz, skorodowany, 1,72 g, 17,6 mm. AKS 23.
Wykop 9, zasypisko z wykopu 5, kat. 624.
- *21. Kliwia, Fryderyk II, 6 krajcarów 1757, men. Cleve.**
Av. FRIDERICUS BORUSSOR, popiersie króla w koronie i zbroi w prawo.
Rv. 17 - 57/MONETA [rozetka] - [rozetka] A, pod koroną cyfry VI i dwa kartusze z orłami, u dołu C.
Srebro, wytarta, 2,27 g, 22,7 mm. Henckel 5027.
Hałda, XII 2006, ip. 217, kat. 666, MAG/GN/4243.
- *22. Litwa, Zygmunt III, szeląg 1619, men. Wilno.**
Av. SIG...XPOMDL, pod koroną inicjał S z kartuszem ze Snopkiem, z boków data 1-9.
Rv. S\IDVS-MA:D:LI, pod koroną kartusze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Wadwic.
Srebro, 0,57 g, 17,3 mm. KS 3453.
Wirydarz, sondaż (SE), 14 XI 2005, ip. 11, kat. 741, MAG/GN/4303.
- *23. Mołdawia, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg ryski królowej Krystyny „1660” [1662-4?], men. Suczawa (?).**
Av. CHRISTI G·R·S, pod koroną półotwartą na prostej obręczy inicjał C ze Snopkiem.
Rv. [palma] SOLID I·RIG·60.
Miedź, ścięcie z krawędzi taśmy, 0,61 g, 15,5 mm.
Hałda, 18 I 2007, ip. 305, kat. 693, MAG/GN/4266.
- 24. Niemcy, Wilhelm I, 2 fenigi 1875, men. Berlin.**
Av. DEUTSCHES REICH 1875 / · PFENNIG ; w polu 2.
Rv. orzeł w koronie cesarskiej z tarczą z orłem pruskim na piersi, u dołu znaki mennicy A-A.
Brąz, 3,07 g, 20,2 mm. AKS 18.
Wykop 7, hałda, 7 XI 2006, ip. 124, kat. 645, MAG/GN/4224.
- 25. —, Wilhelm I, 20 fenigów 1875, men. Berlin.**
Av. DEUTSCHES REICH 1875 / · PFENNIG ; w polu 20.
Rv. orzeł w koronie cesarskiej z tarczą z orłem pruskim na piersi, u dołu znaki mennicy A-A.
Srebro, 1,01 g, 16,1 mm. AKS 8.
Hałda, 7 XI 2006, ip. 130, kat. 725.
- 26. —, republika, 1 rentenfenig 1923, men. Berlin.**
Brąz, wytarty, 1,86 g, 17,6 mm. AKS 56.
Hałda, 17 I 2007, ip. 301B, kat. 723.
- 27. —, republika, 1 reichsfenig 1934, men. Berlin.**
Brąz, 1,86 g, 17,6 mm. AKS 57.
Wykop 7, hałda, 30 X 2006, ip. 82, kat. 640.

28. —, republika, 1 reichsfenig 1941, men. Berlin.
Cynk, skorodowany, 1,51 g, 18,0 mm. AKS 59.
Hałda, kat. 618.
29. —, republika, 1 reichsfenig 1941, men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, 1,69 g, 17,3 mm. AKS 59.
„Monety ze skupiska 4 Niemców”, XI-XII 2006, kat. 626.
30. —, republika, 1 reichsfenig 1943, men. Berlin.
Cynk, skorodowany, 1,61 g, 17,2 mm. AKS 59.
Hałda, kat. 601.
31. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. Berlin.
Cynk, skorodowany, 1,65 g, 17,6 mm. AKS 59.
Hałda, kat. 619.
32. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. Berlin.
Cynk, skorodowany, 1,62 g, 17,1 mm. AKS 59.
Hałda (poza wykopem 2), 18 I 2007, ip. 307, kat. 694.
33. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. Muldenhütten.
Cynk, skorodowany, 1,76 g, 17,2 mm. AKS 59.
„Monety ze skupiska 4 Niemców”, XI-XII 2006. Kat. 627.
34. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, 1,48 g, 18,0 mm. AKS 59.
Hałda. Kat. 607.
35. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, 1,55 g, 18,4 mm. AKS 59.
Hałda. Kat. 606.
36. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, 1,63 g, 17,2 mm. AKS 59.
Hałda. Kat. 604.
37. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, znaczne ubytki, 1,29 g, 17,6 mm. AKS 59.
Hałda. Kat. 609.
38. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, ubytki, 1,45 g, 17,1 mm. AKS 59.
Wykop 9, zasypisko z wykopu 5. Kat. 620.
39. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, 1,62 g, 17,7 mm. AKS 59.
Hałda. Kat. 605.
40. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men. nieokreślona.
Cynk, skorodowany, ubytki, 1,39 g, 17,4 mm. AKS 59.
Hałda. Kat. 608.
41. —, republika, 5 rentenfenigów 1924, men. Berlin.
Mosiądz, 2,11 g, 17,9 mm. AKS 48.
Hałda. Kat. 724.
42. —, republika, 5 rentenfenigów 1924, men.?.
Mosiądz, uszkodzenia mechaniczne, prawdopodobnie przypadkowe, 2,16 g, 18,2 mm. AKS 48.
Hałda. Kat. 731.
43. —, republika, 5 reichsfenigów 1938, men. Berlin.
Mosiądz, 2,10 g, 18,0 mm. AKS 50.
Hałda, 2007, ip. 445, kat. 720.
44. —, republika, 5 reichsfenigów r.? [1940-44], men. ?.
Cynk, skorodowany, 2,40 g, 19,6 mm. AKS 51.
Hałda. Kat. 617.
45. —, republika, 5 reichsfenigów r.? [1940-44], men. ?.
Cynk, skorodowany, 2,32 g, 19,6 mm. AKS 51.
Hałda. Kat. 616.
46. —, republika, 5 reichsfenigów r.? [1940-44], men. ?.
Cynk, skorodowany, 2,10 g, 19,4 mm. AKS 51.
Hałda, 29 XI 2006, ip. 203, kat. 616.
47. —, republika, 5 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.
Cynk, skorodowany, ubytki, 2,30 g, 19,3 mm. AKS 51.
Wykop 9, zasypisko z wykopu 5. Kat. 623.
48. —, republika, 10 reichsfenigów 1940, men. ?.
Cynk, skorodowany, 3,25 g, 21,4 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 614.
49. —, republika, 10 reichsfenigów 1941, men. Berlin.
Cynk, 3,25 g, 21,3 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 602.
50. —, republika, 10 reichsfenigów 1941, men. ?.
Cynk, skorodowany, 3,31 g, 21,5 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 610.
51. —, republika, 10 reichsfenigów 1941, men. ?.
Cynk, skorodowany, 3,24 g, 21,3 mm. AKS 47.
„Monety ze skupiska 4 Niemców”, XI-XII 2006. Kat. 630.
52. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.
Cynk, skorodowany, 3,27 g, 21,3 mm. AKS 47.
„Monety ze skupiska 4 Niemców”, XI-XII 2006. Kat. 628.
53. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.
Cynk, skorodowany, 3,04 g, 21,7 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 613.
54. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.

- Cynk, skorodowany, 3,23 g, 21,5 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 612.
- 55. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.**
Cynk, skorodowany, ubytki, 2,63 g, 21,6 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 615.
- 56. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.**
Cynk, skorodowany, 3,18 g, 21,9 mm. AKS 47.
Hałda. Kat. 611.
- 57. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.**
Cynk, skorodowany, 3,25 g, 21,8 mm. AKS 47.
Wykop 5, hałda. Kat. 603.
- 58. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1940-45], men. ?.**
Cynk, skorodowany, oblepiony gruzem, ubytki, 3,03 g, 22,0 mm. AKS 47.
Hałda, 15 XI 2006, ip. 157, kat. 651.
- 59. —, republika, 10 reichsfenigów r.? [1944?], men. ?.**
Cynk, skorodowany, 3,40 g, 21,3 mm. AKS 47.
„Monety ze skupiska 4 Niemców”, XI-XII 2006. Kat. 629.
- 60. —, republika, 2 reichsmarki 1939, men. Berlin.**
Srebro, 7,52 g, 25,1 mm. AKS 33.
Wykop 9, zasypisko z wykopu 5. Kat. 625.
- *61. Polska, Kazimierz IV (1447-92), denar [1455-79], men. Kraków.**
Av. Orzeł.
Rv. korona o rozłączonych dolnych płatkach, pod nią kółko.
Bilon, ok. połowy monety, 0,15 g, 10,2 mm. Kubiak III/2.
Wykop 6, warstwa 150/201, IV 2007, ip. 441, kat. 719, MAG/GN/4291.
- *62. —, Aleksander, półgrosz [1501-6], men. Kraków.**
Av. +ALEXANDER%DEI%G%RCX%, Orzeł w koronie.
Rv. +MONETA%REGIS%OLODIC, otwarta korona.
Srebro, 0,62 g, 18,6 mm. KS 389.
Piwnica na północ od sklepienia północnego, 15 III 2007, ip. 376, kat. 701, MAG/GN/4273.
- *63. —, Zygmunt III, denar 1624, men. Kraków.**
Av. pod koroną, flankowaną dwiema pięciolistnymi rozetkami, monogram S ze Snopkiem na kartuszu, 2-4.
Rv. pod koroną flankowaną dwiema kropkami, kartusze z Orłem i Pogonią, niżej herb Snopiek.
Bilon, 0,30 g, 14,4 mm. KS 575.
Hałda, III 2007, ip. 382, kat. 706, MAG/GN/4278.
- *64. —, Zygmunt III, kwartnik (ternar) 1619, men. Kraków.**
Av. ·III· / 1-9, monogram S.
Rv. pod koroną tarczy z Orłem i Pogonią, niżej tarcza ze Snopkiem.
Bilon, zgięta, 0,28 g, 14,2 mm. KS 585.
Wykop 6, warstwa 150, 23 X 2006, ip. 72, kat. 638, MAG/GN/4218.
- *65. —, Zygmunt III, grosz 1624, men. Bydgoszcz.**
Av. SIG%III·D·G / REX%OL·M·D·L·, u góry korona między dwiema sześciopromiennymi gwiazdami.
Rv. [sześciopromienna gwiazda] GROSSREG·-·P%O·1624, orzeł w koronie, niżej godło herbu Sas.
Bilon, 0,74 g, 18,0 mm. KS 812.
Hałda, IV 2007, ip. 419, kat. 714, MAG/GN/4286.
- *66. —, Zygmunt III, grosz 1624, men. Bydgoszcz.**
Av. SIG·III DG / REX%PO· / M·D·L·, u góry korona między dwiema pięciolistnymi rozetkami.
Rv. [rozeta]GRO·.....POL·O·1·624 (prawdopodobnie uszkodzenia stempla w legendzie), orzeł w koronie, na piersi tarcza ze Snopkiem, u dołu godło herbu Sas.
Srebro, ułamana, 0,74 g, 18,7 mm. KS 812.
Hałda, XII 2006, ip. 244, kat. 672, MAG/GN/4249.
- *67. —, Zygmunt III, półtorak 1621, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS3DG-R%X·PMDL·, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej, u dołu tarcza z nominałem „3”.
Rv. *MONE·NO-REG·POLO* (znaki „E” połączone), jabłko panowania z nominałem 24, z boków data 2-1, u dołu godło herbu Sas na tarczce wciętej z boków.
Srebro, nieco zgięta, 0,89 g, 19,2 mm. KS 858.
Wykop 7, 30 X 2006, ip. 96, kat. 641, MAG/GN/4220.
- *68. —, Zygmunt III, półtorak 1622, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS·3 D·G-REX·P·MD·L·, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej, u dołu tarcza z nominałem „3”.
Rv. * MONE*NO-REG*POLO *, jabłko panowania z nominałem 24, z boków data 2-2, u dołu godło herbu Sas na tarczce z trzech łuków.
Srebro, 0,90 g, 19,3 mm. KS 860.
Wykop 5, część NE, warstwa 120, 24 XI 2005, ip. 12, kat. 734, MAG/GN/4297.
- **69. —, Zygmunt III, półtorak fałszywy „1625”.**
Av. SIGIS3DG-RE%PMDL·, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej, u dołu tarcza z nominałem „3”.
Rv. %ONE[rozetka]NO-RE%LO[rozetka], jabłko panowania z nominałem 2:4, z boków data 2-5, u dołu godło herbu Sas na tarczce z trzech łuków.
Miedź, nieco zgięta, 0,94 g, 19,5 mm. Analogia monety oryginalnej: KS 867.

- Wykop 6, warstwa 150/201, XII 2006, ip. 231, kat. 669, MAG/GN/4246. Na fałszerstwo wskazuje tylko barwa czystej miedzi, moneta jest wykonana w sposób pełni zgodny ze zwyczajami mennicznymi. Zgięcie świadczy jednak, że fałszerstwo zostało najprawdopodobniej zdemaskowane.
- *70. —, Zygmunt III, 3 grosze 1623, men. Kraków.**
 Av. ·SIG·III·D·G·REX·POL·M·D·L·, popiersie króla w koronie i krezie w prawo.
 Rv. ·III· / 1-6-2-3 / GROS·ARGE / TRIP·REGN / POL ONI / ·[godło herbu Sas]·, pod cyframi nominału Orzeł, Snopek i Pogoń.
 Srebro, 1,63 g, 20,3 mm. KS 1228.
 Hałda, III 2007, ip. 379, kat. 703, MAG/GN/4275.
- *71. —, Jan Kazimierz, szeląg 1663 lub 1665, men. Ujazdów lub Kraków.**
 Av. ·IOAN·\·S·REX / T.L.B., głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
 Rv. ...·POLO·166[3 lub 5], orzeł w koronie, na piersi tarcza ze Snopkiem, u dołu godło herbu Korwin.
 Miedź, 1,08 g, 16,0 mm.
 Wykop 5, krużganek północny, warstwa 127 lub 125, 22 III 2007, ip. 395, kat. 711, MAG/GN/4283.
- *72. —, Jan Kazimierz, szóstak 1665, men. Bydgoszcz.**
 Av. IOANCASDGREXPOL·SM·DL·, popiersie króla w koronie, zbroi i płaszcza w prawo.
 Rv. GROSARGSEX·REG·POL·1665, pod koroną cyfry VI, dwie tarcze hiszpańskie z Orłem i Pogonią, z wolutami na zewnętrznych narożnikach, między nimi kropka, niżej kartusz ze Snopkiem rozdziela litery · A-T ·, u dołu godło Ślepowrona bez tarczy, zwrócone heraldycznie w lewo.
 Srebro, 2,63 g, 24,9 mm. Szłapinskij, Bielopolskij 101.
 Wykop 5, krużganek, narożnik NE, warstwa 127, pod posadzką, 6 XII 2005. Kat. 740, MAG/GN/4302.
- *73. — (Saksonia), August III, szeląg 1753, men. Gubin lub Grünthal.**
 Av. \UGUSTUS III REX POL, popiersie króla w prawo.
 Rv. EL.SAX.1753, pod koroną kartusz z herbem polsko-litewsko-saskim.
 Miedź, 1,05 g, 14,0 mm. KS 2055-75.
 Wykop 6, warstwa 150, 23 X 2006, ip. 59, kat. 635, MAG/GN/4215.
- *74. — (Saksonia), August III, szeląg 175? [1751-53], men. Gubin lub Grünthal.**
 Av. AVGVSTVS III REX POL., popiersie króla w peruce w prawo.
 Rv. EL.SAX.175\, ukoronowany kartusz z herbami Rzeczypospolitej i Saksonii, u dołu D.
 Miedź, 0,94 g, 15,2 mm. Kopicki 321.
 Hałda, XII 2006, ip. 251, kat. 677, MAG/GN/4254.
- *75. —, Stanisław August, ½ grosza 1768, men. Kraków¹³³.**
 Av. Monogram SAR, tzw. duży, 17-68.
 Rv. [rozetka] ½ [rozetka] / GROSSUS / REG·POL / G. Miedź, skorodowany, 1,63 g, 18,0 mm. Pl. I.14.
 Hałda, XII 2006, ip. 252, kat. 678, MAG/GN/4255.
- *76. —, PRL, 5 groszy 1949, men. Bazyłęa.**
 Brąz, 2,74 g, 20,2 mm.
 Hałda, kat. 759.
- *77. Prusy, Winrych von Kniprode, półskojec b.d. [ok. 1364-79], men. Toruń.**
 Av. MODETA·DOMIDORVM↑PRVSSIE, tarcza wielkiego mistrza w sześciolściu.
 Rv. hODOR·MAGRI·IVDICIVM·DILIGIT, krzyż liliowy w czwórłściu.
 Srebro, w środku otwór po gwoździu z Rv. na Av., 2,07 g, 28,7 mm. Voßberg 109.
 Hałda, 7 XI 2006, ip. 132, kat. 726, MAG/GN/4294.
- *78. —, Winrych von Kniprode, szeląg [1380-82], men. Toruń.**
 Av. +MAGST·WYDRICS·PRIMS, tarcza wielkiego mistrza.
 Rv. MODETA·DDORVM·PRVCI, tarcza krzyżacka.
 Srebro, 1,44 g, 21,9 mm. Voßberg 133.
 Wykop 5, krużganek północny, 15 XII 2006, ip. 222, kat. 667, MAG/GN/4244.
- *79. —, Konrad von Rotenstein (?), fenig brakteatowy [1391-1393/4?], men. Toruń.**
 Av. orzeł na tarczy ostrołukowej położonej na krzyżu oznaczonym pojedynczymi liniami.
 Srebro, ok. 2/3 monety, 0,9 g, 13,3 mm. PaszkiewiczPr T17.1.
 Wykop 5, warstwa 127, część NE, narożnik krużganka, 25 XI 2005, ip. 22, kat. 749, MAG/GN/4310.
- *80. —, Konrad von Jungingen (?), fenig brakteatowy [1396-1407].**
 Av. orzeł na tarczy ostrołukowej położonej na krzyżu (widoczne jedno ramię zaznaczone dwiema liniami).
 Srebro, 0,15 g, 13,6 mm. PaszkiewiczPr T17.2.
 Wykop 5, część NE, krużganek, warstwa 120, 28 XI 2005, ip. 28, kat. 739, MAG/GN/4301.
- *81. —, Konrad von Jungingen (?), fenig brakteatowy [1396-1407].**
 Av. orzeł na tarczy ostrołukowej położonej na krzyżu zaznaczonym dwiema liniami.
 Srebro, ubytki korozyjne, 0,06 g, 13,0 mm. PaszkiewiczPr T17.2.
 Wykop 5, część NE, warstwa 127, 26 XI 2005, ip. 25, kat. 743, MAG/GN/4305.

¹³³ Miejsce wybicia ustalone na podstawie: R. Janke, *Podział monet miedzianych Stanisława Augusta na mennice*, „Biuletyn Numizmatyczny”, nr 4 (336), 2004 s. 273-282.

***82. —, Konrad von Jungingen (?), fenig brakteatowy [1404-7?], men. Malbork?**

Av. w zarysie tarczy orzeł z trzema piórami w skrzydle.

Bilon, 0,10 g, 12,6 mm. PaszkiewiczPr T17.6.

Bez numeru inw., kat. 737, MAG/GN/4299.

***83. —, Konrad von Jungingen (?), fenig brakteatowy [1404-7?], men. Malbork?**

Av. orzeł w niewidocznej ostrołukowej tarczy.

Srebro, 0,09 g, 13,2 mm. PaszkiewiczPr T17.6.

Warstwa 127, ip. 374, kat. 757, MAG/GN/4314.

***84. —, Ulryk von Jungingen (1407-10), szeląg, men. Toruń.**

Av. *MЯГСТ'V\\CVS+P\\MRCC, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *M0DCTЯ\\CD0RVM+PRVCEV\\ (litery D odwrócone), tarcza krzyżacka.

Srebro, 1,57 g, 20,3 mm. Voßberg brak ścisłej analogii, grupa 513-527.

Hałda, XII 2006, ip. 243, kat. 671, MAG/GN/4248.

85. —, fenig brakteatowy [1411-15].

Av. orzeł bez tarczy.

Fragment monety. Bilon. PaszkiewiczPr T17.8-9.

Wykop 5, część NE, warstwa 127, 26 XI 2005, ip. 26, kat. 736.

***86. —, fenig brakteatowy [1411-15].**

Av. zarys orła bez tarczy.

Fragment monety. Bilon. PaszkiewiczPr T17.8-9.

Wykop 5, warstwa 127, 26 XI 2005, ip. 27, kat. 747.

***87. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].**

Av. * MAGST\\MICHAEL\\P\\, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. * MO\\\\\\DORVM\\PRV (wszystkie znaki \\ odwrócone), tarcza krzyżacka.

Srebro, 1,12 g, 21,1 mm. Voßberg 741-3.

Wykop 5, warstwa 127, 31 III 2007, ip. 412, kat. 713, MAG/GN/4285.

***88. —, Michał Kuchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].**

Av. ...DETA D..., tarcza krzyżacka z krzyżem rozszerzającym się ku końcom.

Rv. ...DE... ..RVM PRV, tarcza krzyżacka.

Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,53 g, 18,4 mm.

Wykop 8, wypełnienie pachy sklepiennej pod posadzką kruzganka, warstwa 126, 3 XI 2006, ip. 113, kat. 642, MAG/GN/4221. Moneta wybita dwoma stemplami rewersu; nie należy do znanej odmiany Voßberg 146 ze względu na inne zakończenie legendy. Metal ma barwę miedzi zmieszanej ze srebrem, nie wskazuje więc na fałszerstwo. Niestety, szczątkowy stan uniemożliwia bliższe poznanie tego interesującego numizmatu.

89. —, Michał Kuchmeister, szeląg z długim krzyżem [1416-22].

Av. ...C\\hAEL\\PRI\\, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. legenda nieczytelna, tarcza krzyżacka na długim krzyżu.

Srebro, silnie skorodowany, 0,32 g (z klejem), 19,2 mm.

Wykop 6, warstwa 150/201, przy nieodkrytym szkielecie, pod szkieletem 951, ip. 457, kat. 721, MAG/GN/4292.

***90. —, fenig brakteatowy [1416-ok. 1450].**

Av. krzyż równoramienny o rozszczepianych końcach.

Srebro, obłamany, 0,09 g, 14,3 mm. PaszkiewiczPr T18.2.

Wykop 5, część NE, warstwa 127, 26 XI 2005, ip. 23, kat. 735, MAG/GN/4298.

***91. —, fenig brakteatowy [1416-ok. 1450].**

Av. krzyż równoramienny o rozszczepianych końcach.

Srebro, 0,28 g, 14,3 mm. PaszkiewiczPr T18.3.

Wykop 5, część NE, warstwa 120, 24 XI 2005, ip. 16, kat. 738, MAG/GN/4300.

***92. —, fenig brakteatowy [1416-ok. 1450].**

Av. krzyż równoramienny o rozszczepianych końcach, w jednym kącie mały klin.

Srebro, ubytki, 0,15 g, 15,8 mm. PaszkiewiczPr T18.7.

Wykop 5, część NE, warstwa 127, 26 XI 2005, ip. 24, kat. 742, MAG/GN/4304.

***93. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem [1422-41].**

Av. MAGS\\TOPA\\VLVS\\PRIM, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. MODE\\TADD\\ORVM\\PRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu.

Srebro, 1,43 g, 19,3 mm. Voßberg 822.

Wykop 5, część NE, warstwa 120, 24 XI 2005, ip. 17, kat. 745, MAG/GN/4307.

94. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem [1422-41].

Av. ...VLV..., tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. \\MONE\\TADD\\ORV..., tarcza krzyżacka na długim krzyżu.

Srebro, silnie skorodowany, 0,50 g, 19,0 mm.

Wykop 6, warstwa 150/201, szkielec 952, pod żuchwą, III 2007, ip. 366, kat. 697, MAG/GN/4269.

95. — (Królewskie lub Zakonne), fenig brakteatowy, XV/XVI w.

Nieczytelny. Bilon, zgięty w pół, 0,12 g.

Warstwa 707, ip. 454, kat. 758, MAG/GN/4315.

***96. —, Jan von Tiefen, zły szeląg [1489-93?], men. Królewiec.**

- Av. MA\GIS\IOh\ISÐ, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu liliowatym.
- Rv. ♣MODC\\\\RVMP; tarcza zakonna.
Srebro, 0,99 g, 18,9 mm. Voßberg 1086.
Wykop 5, XII 2006, ip. 255, kat. 679, MAG/GN/4256.
- *97. —, Albrecht, denar b.d. [1529-31], men. Królewiec.**
Av. monogram A między trzema rozetkami, u dołu tarczka z herbem Zollern.
Rv. orzeł, na piersi ukoronowana litera S.
Bilon, 0,29 g, 13,0 mm. BftM 1112.
Wykop 6, warstwa 149, 26 X 2006, ip. 41, kat. 631, MAG/GN/4211.
- *98. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1625, men. Królewiec.**
Av. [serce z krzyżykiem] GEORG·WILH·MAR·BR·S·R·I·EL, orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.
Rv. +SOLIDVS·PR·VSSIAE·1625, monogram GW w enklawie, niżej herb Zollern.
Srebro, skorodowany, 16,2 mm, 0,30 g. BftM 1475 odm. Rv.
Hałda, 11 I 2007, ip. 282, kat. 686, MAG/GN/4262.
- *99. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1629, men. Królewiec.**
Av. nieczytelny.
Rv. [rozeta]SO\\\\\\\\VS\\\\\\\\1629, w polu monogram GW w enklawie, niżej tarczka z herbem Zollern.
Bilon, wytarta, 0,40 g, 17,9 mm. BftM 1492.
Wykop 7, 18 XI 2006, ip. 167, kat. 652, MAG/GN/4230.
- *100. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1629, men. Królewiec.**
Av. \\ORG WILH·MAR·\\\\\\\\\\\\\\\\, orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.
Rv. [rozeta]SOLIDVS·PR·\\\\\\\\\\\\\\\\1629, monogram GW w enklawie, niżej tarczka z herbem Zollern.
Bilon, przetarta, 0,41 g, 15,8 mm. BftM 1492.
Hałda, XII 2006, ip. 260, kat. 680, MAG/GN/4357.
- *101. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1633, men. Królewiec.**
Av. [serce z krzyżykiem] GEORG WILH·MAR·BR·S·R·I·EL, orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.
Rv. [rozetka]SOLIDVS·PR·VSSIAE·1633, monogram GW w enklawie, niżej herb Zollern.
Bilon, 0,42 g, 16,0 mm. BftM 1508.
Hałda, III 2007, ip. 381, kat. 705, MAG/GN/4277.
- *102. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1654, men. Królewiec.**
Av. [mitra] FRIDWILH·MAR·BR·S·R·I·PR·EL, orzeł z monogramem ICR na piersi.
- Rv. +SOLIDuSPR·uSSIAE·1654, monogram FW, niżej tarczka z herbem Zollern.
Bilon, 0,35 g, 15,1 mm. BftM 1576.
Hałda, 17 I 2007, ip. 301, kat. 722, MAG/GN/4293.
- *103. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1654?, men. Królewiec.**
Av. [mitra] FRIDWILH·MA... ..PR·EL, orzeł z monogramem ICR na piersi, stempel przesunięty.
Rv. \\SOLID\\\\R·uSSIAE·1654(?), monogram FW, niżej tarczka z herbem Zollern.
Bilon, 0,42 g, 15,3 mm. BftM 1574?
Hałda, XII 2006, ip. 266, kat. 684, MAG/GN/4260.
- *104. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1658, men. Królewiec.**
Av. pod mitrą monogram FWc, z boków \\-58.
Rv. · / SOLID / DUCAT\\ / \\RuS\\.
Bilon, skorodowany, 0,24 g, 14,5 mm. BftM 1608-10 odm.
Hałda, III 2007, ip. 380, kat. 704, MAG/GN/4276.
- *105. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1659?, men. Królewiec.**
Av. pod mitrą monogram FWc, z boków \\ - 59 (?).
Rv. [dwie rozety] / SOLID\\ / DuCAT: / \\uSS\\ / \\ [rozeta]·.
Bilon, skorodowany, 0,44 g, 16,5 mm. BftM 1612-13.
Wykop 5, warstwa 120, 20 XI 2006, ip. 171, kat. 653, MAG/GN/4231.
- *106. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1664, men. Królewiec.**
Av. FWC na tle berła.
Rv. Nu / MUS·PRUS / SIÆ / 1664.
Bilon, 0,41 g, 15,7 mm. BftM 1633 odm. (inne formy liter U).
Wykop 5, krużganek zachodni, przy murze 107, warstwa 127, ip. 245, kat. 673, MAG/GN/4250.
- *107. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
Av. FWC na tle berła.
Rv. [pięciolistna rozeta] / SOLID / PRuSSIAE / DUCALIS / 1669.
Bilon, 0,54 g, 15,7 mm. BftM 1650.
Wykop 5, część NE, warstwa 120, 24 XI 2005, ip. 13, kat. 732, MAG/GN/4295.
- 108. —, Fryderyk Wilhelm?, szeląg, r.? [1657-88?], men. Królewiec.**
Av. ślady monogramu zawierającego literę W?
Rv. [rozeta] / ...LID...
Bilon, złamana połówka monety, 0,12 g, 15,3 mm.
Wykop 6, warstwa 150/201, 13 III 2007, ip. 368, kat. 698, MAG/GN/4270.
- **109. —, Fryderyk III, szeląg 1693/3, men. Królewiec.**

- Av. FCIII / H-S pod mitrą, na tle berła.
Rv. [rozeta pięciolistna] / SOLID. / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1693 (cyfra 3 przerabiana na stemplu z inaczej położonego 3).
Bilon, 0,39 g, 14,9 mm. BftM 1854 odm.
Wykop 7, 23 XI 2006, ip. 178, kat. 656, MAG/GN/4234.
- *110. —, Fryderyk III, szeląg 1695, men. Królewiec.**
Av. FCIII / S-D pod mitrą, na tle berła.
Rv. SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1695, u góry gwiazdka sześciopromienna między dwiema pięciopromiennymi.
Bilon, 0,38 g, 15,2 mm. BftM 1862.
Hałda, III 2007, ip. 378, kat. 702, MAG/GN/4274.
- *111. —, Fryderyk III, szeląg 1700, men. Królewiec.**
Av. FC3 / C-G pod mitrą, na tle berła, u góry dwie gwiazdki sześciopromienne.
Rv. [gwiazdka pięciopromienna] / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1700.
Bilon, 0,39 g, 15,4 mm. BftM 1911.
Wykop 7, 23 XI 2006, ip. 187, kat. 658, MAG/GN/4236.
- *112. —, Fryderyk I, szeląg 1701, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną.
Rv. [rozeta sześciopłatkowa] / SOLID\ / REGNI / PRUSS\ / 1701 / C G.
Bilon, 0,58 g, 15,7 mm. Henckel 3562.
Hałda, 15 XI 2006, ip. 155, kat. 649, MAG/GN/4228.
- *113. —, Fryderyk I, szeląg 1702, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną, niżej CG.
Rv. * / SOLID / REGNI / PRUSS / 1702.
Bilon, 0,55 g, 16,1 mm. Henckel 3565.
Wykop 5, warstwa 127, przy murze 809, 18 IV 2007, ip. 435, kat. 716, MAG/GN/4288.
- *114. —, Fryderyk I, szeląg 1703, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną, niżej CG.
Rv. [rozeta sześciopłatkowa] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1703.
Bilon, pęknięty, 0,58 g, 15,8 mm. Henckel 3572 odm. (inna data).
Wykop 5, warstwa 127, 20 III 2007, ip. 392, kat. 708, MAG/GN/4280.
- *115. —, Fryderyk I, szeląg 1703?, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną, mały fragment liter mincerskich.
Rv. [pięciolistna rozeta] SOLID / REGNI / PRUSS / 1703 (?).
Bilon, 0,44 g, 15,8 mm. Henckel 3572 odm. (inna data).
Hałda, IV 2007, ip. 437, kat. 718, MAG/GN/4290.
- *116. —, Fryderyk I, szeląg 1705, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną, niżej CG.
Rv. [rozeta sześciopłatkowa] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1705.
Bilon, 0,42 g, 16,1 mm. Henckel 3575.
Wykop 5, przy murze krużganku, warstwa 127, 3 I 2007, ip. 246, kat. 674, MAG/GN/4251.
- *117. —, Fryderyk I, szeląg 1705, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną, niżej C G.
Rv. * / SOLID / REGNI / PRUSS / 1705.
Bilon, 0,53 g, 15,9 mm. Henckel 3575.
Hałda, XII 2006, ip. 265, kat. 683, MAG/GN/4259.
- *118. —, Fryderyk I, szeląg 1707, men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną, niżej CG.
Rv. [rozeta sześciopłatkowa] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1707.
Bilon, 0,58 g, 15,7 mm. Henckel 3579.
Na północ od trumny 504 i pod nią, szkielec 1015, III 2007, ip. 372, kat. 700, MAG/GN/4272.
- *119. —, Fryderyk I, szeląg 170? [1701-7], men. Królewiec.**
Av. monogram *FR* pod koroną.
Rv. [rozeta] / SOLID / REGNI / PRUSS / 170\.
Bilon, ubytek, 0,42 g, 15,3 mm. Henckel 3580 lub podobny.
Wykop 5, wschodni krużganek, warstwa 120, 30 X 2006, ip. 67, kat. 636, MAG/GN/4216.
- *120. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1721, men. Królewiec.**
Av. pod koroną berło, na nim monogram *FWR*, niżej C-G.
Rv. [rozeta] SOLID / REGNI / PRUSS / 1721.
Bilon, ścięcie z krawędzi taśmy, 0,39 g, 16,3 mm. Henckel 3625.
Wykop 7, kaplica wewnętrzna, 23 XI 2006, ip. 183, kat. 657, MAG/GN/4235.
- *121. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1721?, men. Królewiec.**
Av. monogram *FWR* pod koroną, niżej C G.
Rv. [rozetka] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1721 (?).
Bilon, 0,58 g, 16,4 mm. Henckel 3625 (?).
Wykop 5, część NE, warstwa 120, 24 XI 2005, ip. 14, kat. 744, MAG/GN/4306.
- *122. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1723, men. Królewiec.**
Av. monogram *FWR* pod koroną, niżej C-G.
Rv. [rozetka] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1723\.
Bilon, 0,59 g, 15,6 mm. Jak Henckel 3628, lecz inna data.
Hałda, IV 2007, ip. 436, kat. 717, MAG/GN/4289.
- *123. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 172? [1720-6], men. Królewiec.**
Av. monogram *FWR* pod koroną, niżej C-G.
Rv. [rozetka] / SOLID / REGNI / PRUSS / 172\.
Bilon, 0,51 g, 16,1 mm.

- Piwnica, wypełnienie pachy NW żagielka trzynastowiecznej piwnicy, pod posadzką, warstwa 126, 3 XI 2006, ip. 114, kat. 643, MAG/GN/4222.
- *124. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1734, men. Królewiec.**
 Av. monogram FWR pod koroną, niżej C-[rozetka]-S.
 Rv. [rozetka] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1734.
 Bilon, 0,59 g, 16,0 mm. Jak Henckel 3643.
 Wykop 5, warstwa 127, 29 XI 2006, ip. 204, kat. 661, MAG/GN/4238.
- *125. —, Fryderyk II, 2 grosze 1753, men. Królewiec.**
 Av. FRIDERICUS-BORuS:REX (litera B przerabiana na stemplu), Orzeł z regaliai, u dołu E otoczone gałązką.
 Rv. [rozetka] II [rozetka] / GROSSUS / REGNI / PRUSS / [rozetka] 1753 [rozetka].
 Srebro, 1,26 g, 18,8 mm. Henckel 3695.
 Wirydarz, sondaż (SE), 14 XI 2005, ip. 10, kat. 733, MAG/GN/4296.
- 126. — lub Śląsk, Fryderyk Wilhelm III, grosz śląski=trojak pruski (*Düttchen*) r.? [1807-8], men. ?**
 Av. ...WI... ..II BORUSS-REX, popiersie króla w peruce w lewo.
 Rv. MON ARGE\ / III, reszta zatarta; wzlatujący orzeł z regaliai.
 Bilon(?), silnie wytarty, 1,42 g, 18,5 mm. AKS 36.
 Klasztor, wykop 7, 10 XI 2006, ip. 148, kat. 648, MAG/GN/4227.
- 127. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1821, men. Berlin.**
 Av. 360 \\\ THALE\, na ukoronowanej tarczy francuskiej orzeł z regaliai.
 Rv. SCHEIDE MUNZE / 1 / PFENNING / 1821 / [ozdobnik] / A.
 Brąz, 1,53 g, 17,0 mm. AKS 35.
 Wykop 9, warstwa 851, 15 I 2007, ip. 294, kat. 690.
- 128. —, Fryderyk Wilhelm III, 2 fenigi 1821, men. Berlin.**
 Av. 180 EINEN THALER, na ukoronowanej tarczy francuskiej orzeł z regaliai.
 Rv. SCHEIDE MÜNZE / 2 / PFENNIGE / 1821 / [ozdobnik] / A.
 Brąz, 2,93 g, 20,0 mm. AKS 34.
 Hałda, 11 I 2007, ip. 283, kat. 687.
- 129. —, Fryderyk Wilhelm III, grosz srebrny 1825, men. Berlin.**
 Av. FRIEDR·WILH·III KOENIG V· PREUSSEN, głowa króla w prawo.
 Rv. 30 EINEN THALER / SCHEIDE MÜNZE, 1 / SILBER / GROSCHEN / 1823 / A.
 Srebro, 1,96 g, 18,4 mm. AKS 27.
 Hałda, 15 XII 2006, ip. 223, kat. 668, MAG/GN/4245.
- 130. Rosja, Mikołaj II, 5 kopiejek 1901, men. Petersburg, Feliks Zaleman.**
 Srebro, 0,70 g, 15,0 mm. Uzdenikov 2089.
 Wykop 9, zasypisko z wykopu 5. Kat. 727.
- 131. —, Mikołaj II, 5 kopiejek 1914, men. Petersburg, Wiktor Smirnow.**
 Srebro, 0,74 g, 15,0 mm. Uzdenikov 2174.
 Wykop 9, warstwa 851, 11 I 2007, ip. 285, kat. 688.
- *132. Ryga, Zygmunt III, szeląg 1599.**
 Av. SIG·III·DG·REX·PO·D·L·, pod koroną monogram S ze Snopkiem.
 Rv. [lilia]SOLIDVS·CIVI·RIGENS·99, kartusz z mniejszym herbem Rygi.
 Srebro, wżery korozyjne, wycięcie po sąsiednim krążku, 0,60 g, 18,1 mm. Mrowiński 393.
 Wykop 5, warstwa 120, 29 XI 2006, ip. 205, kat. 662, MAG/GN/4239.
- *133. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1634.**
 Av. ...O·L·D·G·REX·S, monogram GA w enklawie, u dołu tarczka ze Snopkiem.
 Rv. ³⁴SOLIDVS·CIVI... ..IS, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony palmą.
 Bilon, ułamany, skorodowany, 0,31 g, 15,6 mm. AAJ 26.
 Wykop 7, 15 XI 2006, ip. 156, kat. 650, MAG/GN/4229.
- *134. —, Krystyna, szeląg 1637.**
 Av. CHRISTINADGDRS, pod koroną inicjał C ze Snopkiem.
 Rv. SOLIDVSCIVIRICENS\37, kartusz z małym herbem Rygi.
 Bilon, uszczerbiony, 0,43 g, 15,6 mm. Mrowiński 494.
 Wykop 9, warstwa 851, 13 I 2007, ip. 292, kat. 689, MAG/GN/4263.
- *135. —, Krystyna, szeląg r.? [1635-54].**
 Av. ...RISTL..., monogram C ze Snopkiem.
 Rv. \LIDVSCIVIRIGE3[?].
 Bilon, wytarty, 0,51 g, 15,0 mm.
 Wykop 6, warstwa 150, 23 X 2006, ip. 70, kat. 637, MAG/GN/4217.
- *136. —, Karol XI, szeląg 1661.**
 Av. CAROLVS·D·G·REX·S, pod koroną monogram CR.
 Rv. [akant]SOLIDVS·CIVI·RIG·61, kartusz z mniejszym herbem Rygi.
 Bilon, 0,59 g, 15,7 mm. AAJ 100; Mrowiński 565.
 Klasztor, hałda, 23 X 2006, ip. 51, kat. 632, MAG/GN/4212.
- *137. Saksonia-Koburg-Saalfeld, Krystian Ernest i Franciszek Józysz, halerz 1741, men. Saalfeld.**
 Av. owalna tarcza herbowa z Rutą saską, pod mitrą książęcą, otoczona dwoma liśćmi palmy.

Rv. [rozeta] 1 [rozeta] / SAAL / FELDER / HELLER / 1741.

Miedź, 0,62 g, 17,0 mm. Schön 18. Jh. s. 584, nr 1. Wykop 8, krużganek zachodni, pod posadzką, warstwa 126, przy południowej ścianie trzynastowiecznej piwnicy, 3 XI 2006, ip. 115, kat. 644, MAG/GN/4223.

***138. —, Franciszek Jozjasz, halerz 1747, men. Saalfeld.**

Av. owalna tarcza herbowa z Rutą saską, pod mitrą książęcą, otoczona dwoma liśćmi palmy.

Rv. [rozeta] 1 [rozeta] / SAAL / FELDER / HELLER / 1747.

Miedź, zgięty, 0,62 g, 17,6 mm. Schön 18. Jh. s. 585, nr 18.

Wykop 5, warstwa 177, 20 II 2006, ip. 177, kat. 655, MAG/GN/4233.

****139. Szkocja, Karol I, fałszywy turner Stirlinga b.d. [1632-9].**

Av. \RDGSCOTANGFREHI\, korona z pięcioma krzyżami we fleuronach i bardzo wąską obręczą, z boków inicjały C-R, pośrodku cyfry II, niżej trzy romby.

Rv. [romb] NEMOM·I·AMPVNIACESSET (lity SE zachodzą na siebie).

Miedź, 0,43 g, 16,0 mm.

Hałda, 17 I 2007, ip. 300, kat. 691¹³⁴, MAG/GN/4264.

***140. Śląsk, Fryderyk II, 3 krajcary (Düttchen) 1782, men. Berlin.**

Av. FRIDERICUS BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. MONETA ARGENT:, orzeł z regaliai, niżej 3 / A, z boków data 17-82.

Bilon, 1,40 g, 18,1 mm. Henckel 4265.

Wykop 5, warstwa 127, przy murze 809, krużganek zachodni, 22 III 2007, ip. 398, kat. 712, MAG/GN/4284.

***141. —, Fryderyk II, 3 krajcary (Düttchen) 1783, men. Berlin.**

Av. FRIDERICUS BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. MON\ARGENT, orzeł z regaliai, niżej 3 / \A:, z boków data 17-83.

Bilon, 1,56 g, 18,4 mm. Henckel 4272 odm.

Wykop 6, ossuarium, warstwa 165, ob. 164, ip. 133, kat. 646, MAG/GN/4225.

***142. —, Fryderyk II, 3 krajcary (Düttchen) 1783, men. Berlin.**

Av. FRIDERICUS BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. MONETA ARGENT:, orzeł z regaliai, niżej 3 / \A\, z boków data 17-83.

Bilon, skorodowany, 1,20 g, 18,0 mm. Henckel 4272.

Wykop 7, hałda, XII 2006, ip. 262, kat. 681, MAG/GN/4257.

***143. Toruń, Michał, szeląg b.d. [1669-1676].**

Av. pod koroną MR w ligaturze, niżej ornament roślinny.

Rv. . * . / SOLIDVS / CIVITATIS / TH\S (?), niżej godło herbu Torunia między dwiema kropkami.

Bilon, 0,44 g, 16,0 mm. KS 8367.

Hałda, 21 II 2007, ip. 353, kat. 696, MAG/GN/4268.

***144. —, Michał, szeląg b.d. [1669-1676].**

Av. pod koroną MR w ligaturze, niżej ornament roślinny.

Rv. . * . / SOLIDVS / CIVITATIS / THORVN., niżej niewyraźne godło herbu Torunia między dwiema kropkami.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,31 g, 16,2 mm. KS 8368.

Wykop 6, warstwa 150, 29 XI 2006, ip. 209, kat. 664, MAG/GN/4241.

***145. —, August III, szeląg 1760.**

Av. pod koroną monogram A3R, z boków 17-60.

Rv. [pięciolistna rozetka] / SOLID / CIVITAT / THORUN / D-B, u dołu godło herbu Torunia.

Bilon, 0,47 g, 16,0 mm. KS 8378.

Wykop 5, warstwa 127, po zewn. stronie muru M. 814, 20 III 2007, ip. 383, kat. 707, MAG/GN/4279.

***146. —, August III, szeląg 1763.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. [rozetka] / SOLID / CIVITAT / THORUN, u dołu godło herbu Torunia między dwiema sześciopromiennymi gwiazdkami.

Bilon, 0,52 g, 15,5 mm. KS 8393.

Wykop 5, warstwa 127, na południe od obiektu 130, III 2007, ip. 369, kat. 699, MAG/GN/4271.

147. Resztki brakteatu guzickowego, XIV-XV w.

Wykop 5, część NE, warstwa 120, 24 XI 2005, ip. 15, kat. 756.

148. Szczątki brakteatu, XV w.

Klasztor, wykop 6, warstwa 149, 24 X 2006, ip. 43, kat. 728.

149. Szczątki monety niemożliwe do określenia.

Wykop 6, warstwa 150/201, szkielet 1057, 10 I 2007, ip. 278, kat. 730.

150. Szczątki monety niemożliwe do określenia.

Wykop 6, warstwa 201, szkielet 1045, XII 2006, ip. 236, kat. 729.

151. Nieokreślone resztki monety. 0,12 g.

Wykop 6, warstwa 150/201, I 2007, ip. 275, kat. 753.

¹³⁴ Za konsultację tego egzemplarza i potwierdzenie przypuszczenia o jego fałszywym charakterze dziękuję doktorowi Donaldowi Batesonowi z National Museums of Scotland w Edynburgu.

152. Nieokreślone resztki monety. 0,20 g.

Wykop 6, warstwa 150/201, 26 III 2007, ip. 404, kat. 755.

153. Nieokreślone resztki monety. 0,73 g.

Wykop 6, warstwa 340, 26 III 2007, ip. 405, kat. 754

154. Zespół 3 monet. Tpq 1460.

Zespół złożony z trzech monet z warstwy 120 (destrukcja północnego krużganka klasztoru dominikanów z lat 1813-33), prawdopodobnie zdeponowany wtórnie: do rowu po wyjęciu cegieł osypały się położone wyżej warstwy, związane z pochówkami. Wykop 5, część NW, warstwa 120, rozbiórka narożnika krużganka. Ip. 8 (kat. 750-752).

***154a. Elbląg, Kazimierz IV, fenig brakteatowy b.d. [lata 1460.-70.].**

Av. herb Elbląga na wąskiej tarczy ostrołukowej o ledwie widocznej krawędzi.

Bilon, 0,18 g, 12,3 mm. PaszkiewiczPr C2.7.

Ip. 8.1, kat. 750, MAG/GN/4311.

***154b. Prusy, fenig brakteatowy b.d. [1411-15].**

Av. orzeł bez tarczy, niemal nieczytelny.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,24 g, 15,1 mm. PaszkiewiczPr T17.9.

Ip. 8.3, kat. 752, MAG/GN/4313.

***154c. —, fenig brakteatowy b.d. [1416-ok. 1450].**

Av. krzyż równoramienny o rozszczepianych końcach.

Srebro, 0,17 g, 14,7 mm. PaszkiewiczPr T18.2.

Ip. 8.2, kat. 751, MAG/GN/4312.

Mosiądz, drobny ubytek, 0,64 g, 18,1 mm. Mitchiner nie zna.

Hałda, XII 2006, ip. 264, kat. 682, MAG/GN/4258.

Typ wybity pod koniec życia Hansa Lauffra I, bo kontynuowany przez syna, Konrada (Mitchiner 1760). Znany też z imieniem Wolfa Lauffra II, młodszego brata Hansa I (Mitchiner 1720).

***157. —, Wolf Lauffer II (mistrz 1612, †1651), liczman „Narodziny Delfina” b.d. [1638 lub później].**

Av. [rozetka] A DELPHINO INCOLuMNI\AS, delfin płynie w prawo, koronowany przez dłoń z obłoków.

Rv. EX PACE-uBER\AS, Pax stoi w lewo, z rogiem obfitości, podpała stertę broni, w odcinku WOLF LAVF.

Mosiądz, duży otwór wywiercony pośrodku i dwa z boków, 2,74 g, 28,7 mm. Mitchiner 1728, 1729, 1729a, 1729b (te same stemple¹³⁵).

Klasztor, wykop 6, warstwa 149, ip. 57, kat. 633, MAG/GN/4213.

***158. —, Johann Jacob Dietzel (mistrz 1711, † 1748 lub później), liczman b.d. [po 1715].**

Av. LVDXV - DG·FR·E·N·REX, popiersie w wieńcu i płaszczu na zbroi w prawo.

Rv. IOH.IACOB.DIETZEL.RECHEN.PF, pod koroną spleciony monogram LL w wieńcu laurowym.

Mosiądz, 0,71 g, 19,1 mm. Mitchiner nie zna;

podobny: http://www.atmikes.be/index.php?option=com_content&task=view&id=229&Itemid=47.

Wykop 7, hałda, XII 2006, ip. 233, kat. 670, MAG/GN/4247.

II. Liczmany

***155. Norymberga, liczman anonimowy, b.d. [1575].**

Av. [czwórliść] TROW IST NOCH MEIN SCHA (*Treue ist noch mein Schatz*), połączone ręce w fantazyjnych mankietach, pod koroną ślubną, u dołu krzyż.

Rv. BE-ZWIFEL N ITGOTSALTROVLON (*Bezwiefel nicht Gott soll Treue lohnen*), stojąca na wprost kobieta w czepcu i sukni, w prawej dłoni *corona radiata*, w lewej długie berło.

Mosiądz, 3,31 g, 27,2 mm. Mitchiner nie zna; Barnard 62.

Wykop 9, XII 2006, ip. 250, kat. 676, MAG/GN/4253.

***156. —, Hans Lauffer I (działal 1607, †1632), liczman b.d. [lata 20.-30.].**

Av. ♣HANS♣LAVFER♣IN♣NVRMBER, popiersie Merkurego w lewo.

Rv. ♣ANFAG♣BEDENCK♣DAS♣ENDT♣, jabłko panowania w ramce z trzech łuków i trzech kątów.

¹³⁵ Mitchiner twierdzi, że należąca do tego samego typu poz. 1727 była wybita innymi stemplami. Moim zdaniem jednak stemple poz. 1727 były następnie naprawione i posłużyły do wybicia pozostałych okazów, w tym również obecnie odkrytego.

18. Studzienka, 2007

Badany rejon położony jest w dzielnicy Wrzeszcz, u wylotu morenowej Królewskiej Doliny, w rejonie leczniczego źródła zwanego Świętą Studzienką, objętym na przełomie XVI/XVII wieku osadnictwem o charakterze rezydencjalnym gdańskiego patrycjatu¹³⁶. Posesja Traugutta 94, w pobliżu skrzyżowania z ulicą Do Studzienki, obejmuje założenie dworsko-pałacowe Heiligenbrunn (Święty Zdrój, urzędowa nazwa po 1945 roku Studzienka), datowane na koniec XVIII wieku (co nie wyłącza znacznie wcześniejszych początków). Badania („Do Studzienki”), kierowane przez Pawła Henryka Dąbrowskiego, przyniosły 19 monet i jeden liczman (SAZ 269/11/02). Choć liczba to niewielka i są to wyłącznie zabytki nowożytnie (najstarsza moneta z roku 1508, najpóźniejsza z 1942), to są one bardzo urozmaicone i ciekawe. Część z nich należy do legalnie używanych na Pomorzu Gdańskim środków płatniczych: denar książęco-pruski z lat 1529-31, szeląg gdański z 1584 roku, grosz gdański z 1626 roku, kwartnik poznański z 1627 roku, szeląg pruski z 1707 roku i szeląg toruński z lat 1669-76, czy wreszcie fenig niemiecki z 1942 roku. Znacznie więcej jednak jest monet, które *de facto* lub *de iure* nie były w Gdańsku lub w całych Prusach Królewskich akceptowane. Do pierwszych, zasadniczo nie zakazanych, ale w taki czy inny sposób dyskryminowanych w obiegu, zaliczyć trzeba półgrosz polski z 1508 roku, szeląg kurlandzki z roku 1577 i szeląg książęco-pruski z 1628 roku, a do drugich, wyraźnie zabronionych lub nieuznawanych, należą: miedziany fenig strzałowski z 1607 roku, fałszywy grosz polski z datą 1609, bity w Elblągu półtorak z 1633 roku, cztery ryskie szelągi (Gustawa II Adolfa, Krystyny i Karola X Gustawa), öre szwedzki z 1627 roku i miedziany szeląg litewski z lat 1660-66.

Przyciąga w tym zbiorze uwagę moneta jednoznacznie fałszywa, polski grosz Zygmunta III z datą 1609. Podobny okaz, z datą 1611, znaleziono podczas badań na ulicy Gnilnej na Starym Mieście w Gdańsku, w skupieniu monet fałszywych¹³⁷. Fałszywy grosz jest jednak monetą w jakiejś mierze typową w polskich znaleziskach luźnych. Znacznie bardziej wyjątkowe w polskiej skali jest znalezisko dużej miedzianej monety szwedzkiej, öre z 1627 roku. Dokumentacją agresji szwedzkiej na tym obsza-

rze – dokonywanej wszelako drogą ekonomiczną, a nie militarną – są liczne monety pozorujące przynależność do systemu monetarnego Rzeczypospolitej, lecz bite wedle poważnie zaniżonych norm pod stemplem królów szwedzkich w zajętych po naszej stronie Bałtyku miastach, Rydze i Elblągu¹³⁸. Monety takie są powszechne w granicach Rzeczypospolitej w skarbach i znaleziskach luźnych, niewiele ich jednak wystąpiło wewnątrz gdańskich fortyfikacji (poza stanowiskiem „Baszta Łabędź”). W Studziencie stanowią one ponad 1/4 ogółu znalezionych monet.

Do monet obcych, przede wszystkim pod względem systemowym, należy szeląg kurlandzki pierwszego księcia tego kraju, Gotarda (nr 3). Mimo zbieżności nazwy, nie należy go porównywać z późniejszym o kilka lat szelągiem gdańskim (nr 1), gdyż pochodzi on jeszcze sprzed przyłączenia Kurlandii i Semigalii do systemu monetarnego Rzeczypospolitej i należy do systemu ryskiego¹³⁹. Miał więc wartość mniej więcej dwukrotnie niższą. Dlatego też szelągi te, choć bite w stosunkowo znacznej liczbie, nie są spotykane w Polsce i znalezisko ze Studzienki należy do wyjątków.

Interesującą monetą jest też rzadki fenig sundzki (określenie „sundzki” dotyczy tutaj systemu monetarnego, odróżnianego od lubeckiego) miasta Strzałowa z 1607 roku. Były to w zasadzie wewnętrzne monety Księstwa Pomorskiego i nie oczekiwalibyśmy znalezienia takiego feniga we Wrzeszczu.

Pośród monet należących do miejscowego rynku pieniężnego na uwagę zasługuje poznański kwartnik. Dewaluacja w latach dwudziestych ostatecznie wyeliminowała z obiegu najdrobniejsze nominały monet polskich, denary i trzydenarowe kwartniki (równe połowie szeląga). W ostatnich latach przed zamknięciem mennic (ostatecznie w 1630 roku) oba te nominały produkowane były przez dwie lokalne mennice wielkopolskie: miejską mennicę poznańską i prywatną w Łobżenicy. Wyroby zakładu poznańskiego miały zasięg raczej lokalny, wielkopolski¹⁴⁰. W takim razie jest dość zaskakujące, że to okaz poznański właśnie

¹³⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, seria nowa, t. VIII, *Miasto Gdańsk*, cz. 1, *Główne Miasto*, red. B. Roll i I. Strzelecka, Warszawa 2006, s. xxiv.

¹³⁷ Zob. powyżej w tym tomie.

¹³⁸ A. Mikołajczyk, *Geneza i rozwój nowożytnej monety polskiej na tle europejskim (XVI-poł. XVIII w.)*, Kraków 1983 (Zarys mennictwa europejskiego, t. IX), s. 107-109.

¹³⁹ I. Leimus, *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515-1581/94)*, Stockholm 1995 (Stockholm Studies in Numismatics 1), s. 60-61.

¹⁴⁰ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu*, s. 27.

znalazł się w Studzienie, tym bardziej, że Łobżenica w XVI i na początku XVII wieku wyrosła na handlu gdańskim i jej kontakty z Gdańskiem powinny być lepiej widoczne. Obie emisje zostały w Gdańsku zakazane w 1630 roku.

Na koniec zatrzymajmy się chwilę nad jedynym obiektem niemonetarnym uwzględnionym w niniejszym komentarzu. Liczman jednego z najbardziej znanych norymberskich mosiężników, Hansa Krauwinczka I, należy do zupełnie wyjątkowej pod względem klasy artystycznej w swej epoce serii mitologicznej. Liczmany te po jednej stronie przedstawiają glorię monarchii francuskiej (do której seria owa była skierowana), po drugiej zaś prezentują sceny mitologiczne. Całość ujęta jest w zaskakującej stylizacji, budzącej raczej skojarzenia z XVIII stuleciem niż ze schyłkiem XVI wieku, kiedy cała ta seria dowodnie powstała. Na tle konwencjonalnych i na ogół dość monotonna przedstawień liczmanów cykl ten stanowi zapowiedź nowej epoki. Wątpliwe, by liczman norymberski trafił do Studzienki przez Francję – wczesnonowożytnych monet francuskich nie znamy ani wewnątrz, ani na zewnątrz gdańskich obwarowań (nieco późniejsze pojawiają się wyjątkowo w Teatrze Szekspirowskim¹⁴¹).

Podsumowując, widzimy inwentarz numizmatyczny spod Wrzeszcza odmienny od tego, co zazwyczaj oglądamy w badaniach archeologicznych historycznego centrum Gdańska, zwłaszcza kościołów czy miejsc targowych. Dostrzegamy tutaj rezultaty znacznie słabszej kontroli rynku pieniężnego, w postaci monet, które w obrębie fortyfikacji Gdańska pojawiają się tylko w kontekście wskazującym na celowe usunięcie z obiegu. Kontekst archeologiczny tych znalezisk przypuszczalnie mógłby znacznie rozbudować ich interpretację – same monety podsuwają domysł o funkcjonującej tu może karczmie.

KATALOG

Monety

*1. Gdańsk, Stefan, szeląg 1584.

- Av. +STEPHAN·D·G·REX·POL·D·PRVS, Orzeł Prus Królewskich z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad prawym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. 'SOLIDVS·CIVI·GEDANENSIS·[pierścień]', kartusz z herbem Gdańska (korona i dwa krzyże) zwieńczony palmą, z boków 8-4.
Bilon, dwa wybite końcem noża otwory z Rv. na Av., 0,67 g, 19,3 mm. KS 7431.
Wykop 1, część S, warstwa IV, ip. 12, kat. 258.

*2. —, Zygmunt III, grosz 1626.

- Av. SIGIS·III·D·G·REX·POL·D·R·P·, popiersie króla w prawo, w koronie, krezie, łańcuchu Orderu Złotego Runa, ze lwia maską na ramieniu.
Rv. GROSSVS·CIVI·GEDANENSIS·1626[lilia], herb Gdańska na kartuszu, wokół cztery lilijki.
Bilon, 0,86 g, 20,2 mm. KS 7476.
Wykop 1, część S, warstwa IV, ip. 15, kat. 261.

*3. Kurlandia i Semigalia, Gotard, szeląg 1577, men. Mitawa.

- Av. \ONE\NOV\ARGENTEA, hak kotłowy, wewnątrz ukoronowany monogram SA, u góry 77.
Rv. +D\S\VR\ET+SEM\, lew wspięty.
Bilon, skorodowany, 0,65 g, 18,1 mm. Kruggel, Gerbaševskis 1.5.4.1.3.1 (?).
Wykop 1, część S, warstwa IV, ip. 13, kat. 259.

*4. Litwa, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1664-66], men. Wilno lub Brześć.

- Av. IOAN-\\X..., zarys głowy w prawym profilu.
Rv. SOLI·M... LIT... Pogoń ze wstęgą i zawiniętą tarczą, niżej HKPL wysokie.
Miedź, 1,17 g, 15,6 mm.
Wykop 1, sondaż 1-3, ip. 05, kat. 253.

5. Niemcy, republika, Reichspfennig 1942, men. Berlin.

- Cynk, 1,66 g, 17,1 mm. AKS 59.
Warstwa 2, ip. 42, kat. 263.

*6. Polska, Zygmunt I, półgrosz 1508, men. Kraków.

- Av. +MONETA·SIGISMVNDI, Orzeł w koronie.
Rv. +REGIS·POLONIE·1508, korona.
Srebro, skorodowany, 0,71 g, 18,9 mm. BS 20.
Warstwa 1-3, ip. 04, kat. 252.

**7. —, Zygmunt III, grosz fałszywy „1609”¹⁴².

- Av. SIG·III·D·G / REX·POL / 'M·D·L', u góry korona między dwiema rozetkami.
Rv. GROSS·REG·POLO·1609[rozeta], Orzeł w koronie ze Snopkiem na piersi (przy tarczy i na ramionach Orła szereg kółeczek), u dołu herb Piława.
Miedź, resztki powleknięcia białym metalem, skorodowany, 1,09 g, 21,4 mm, ślad zgięcia szczypcami.
Warstwa 1-3, ip. 03, kat. 251.

*8. Pomorze, Strzałowo (Stralsund), fenig sundzki 1607.

- Av. grot strzały, pod nim kółko, z boków 16-07.
Brakteat.
Miedź, 0,90 g, 17,4 mm. Bratring 20.
Warstwa 2, ip. 45, kat. 266.

¹⁴² Moneta wykazuje cechy analogiczne do zidentyfikowanych przez A. Schmidta na fałszywych groszach Zygmunta III ze skarbu z Torunia, zob. A. Schmidt, *Fragment skarbu fałszywych groszy koronnych Zygmunta III z Torunia*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIX, 1995, z. 3-4, s. 155-6. Tamte jednak nosiły daty 1610 i 1611.

¹⁴¹ Zob. niżej w tym tomie.

***9. Poznań, Zygmunt III, kwartnik (ternar) 1627.**

Av. SIG·III·DG·REX·O·MD, pod koroną inicjał S z kartuszem.

Rv. TERNAR\OS·1627, w polu tarcza herbowa z Orłem, Pogonią, Snopkiem i skrzyżowanymi kluczami między dwiema gwiazdami.

Bilon, skorodowany, 0,27 g, 15,8 mm. KS 8006.

Warstwa 1-3, ip. 02, kat. 250.

***10. Prusy, Albrecht, denar b.d. (1529-31), men. Królewiec.**

Av. inicjał A, u dołu tarcza z herbem Zollern, wokół trzy pięciolistne rozety.

Rv. Orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.

Bilon, 0,25 g, 12,3 mm. BftM 1113.

Warstwa 2, ip. 44, kat. 265.

11. —, Jerzy Wilhelm, szeląg 1628, men. Królewiec.

Av. GEO·G·WILH·M·R·R·EL[serce z krzyżem], Orzeł z ukoronowaną literą S na piersi.

Rv. SOLIDVS·PR·VSSIA·628[rozeta], monogram GW w enklawie, u dołu tarczka z herbem Zollern.

Bilon, 0,52 g, 15,7 mm. BftM 1489.

Warstwa 2, ip. 49, kat. 268.

***12. Prusy szwedzkie, Gustaw II Adolf, półtorak 1633, men. Elbląg.**

Av. GVS·ADO·DG·X·S, pod koroną tarcza pięciopółowa ze skwadrowanymi Trzema Koronami i Lwem, w polu sercowym Snopek, niżej tarczka z trójką.

Rv. \MON·NO·REG·SVE, jabłko królewskie, w nim 24, z boków data 3-3, u dołu tarczka łukowata z sercem i prętem.

Bilon, 1,01 g, 19,5 mm. AAJ 5.

Wykop 1, część S, warstwa IV, ip. 14, kat. 260.

***13. Prusy, Fryderyk I, szeląg 1707, men. Królewiec.**

Av. monogram FR pod koroną, niżej inicjały ministrza CG.

Rv. ★ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1707.

Bilon, 0,29 g, 15,4 mm. Henckel 3580.

Wykop 1, warstwa 1-3, ip. 06, kat. 254.

14. Ryga, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].

Av. \DO·L·D·G·X·S, pod koroną monogram GA w enklawie, u dołu nieczytelna tarczka ze Snopkiem.

Rv. ...VS·CIVI·R..., kartusz z małym herbem Rygi (krzyż i dwa klucze), stempel przesunięty w górę, poza nim duże kropki i fragment sąsiedniego stempla z wieńczącym kartusz akantem.

Bilon, skorodowany, 0,29 g, 15,4 mm.

Warstwa 2, ip. 47, kat. 267.

15. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].

Av. ...ADO·..., w polu fragment monogramu GA, niżej tarczka z herbem Wazów.

Rv. ...I·R..., fragment kartusza herbowego.

Bilon, ok. ¼ monety, 0,11 g. AAJ 14-26.

Wykop 1, warstwa 2, ip. 43, kat. 264.

***16. —, Krystyna, szeląg 164\ [1640-45].**

Av. CHRISTINA·D·G·D·R·S, w polu monogram C ze Snopkiem pod koroną.

Rv. SOLIDVS·CIVI·RIG·4\, na kartuszu mały herb Rygi (krzyż i dwa klucze).

Bilon, 0,47 g, 14,6 mm. AAJ 59-64.

Warstwa 1-3, ip. 41, kat. 262.

***17. —, Karol X Gustaw, szeląg 1659.**

Av. CAROLVS·GVS..., pod koroną monogram CG w enklawie, stempel przesunięty w lewo.

Rv. ...CIVI·RIG·5·9, kartusz z małym herbem Rygi (krzyż i dwa klucze) zwieńczony akantem, stempel przesunięty w prawo.

Bilon, zgięty, 0,33 g, 14,8 mm. Mrowiński 560.

Wykop 1, część S, warstwa IV, ip. 09, kat. 257.

***18. Szwecja, Gustaw II Adolf, öre 1627, men. Nyköping.**

Av. GVS·GOTH·VAN·REX·MPF, pod koroną słabo widoczna tarcza pięciopółowa ze skwadrowanymi Trzema Koronami i Lwem, w polu sercowym Snopek.

Rv. MONETA·NOVA·CVP·NS·M·DC·XX7[korona], gryf, z lewej nieczytelne, z prawej ÖR.

Miedź, wytarty, 23,54 g, 39,5 mm. AAH 149c.

Wykop 1, część S, warstwa 4, ip. 08, kat. 256.

***19. Toruń, Michał, szeląg b.d. [1669-76].**

Av. pod koroną monogram MR, niżej ornament.

Rv. SOLIDVS / CIVITATIS / \OVN, niżej godło herbu Torunia, brama miejska, w zarysie tarczy.

Bilon, skorodowany, 0,45 g, 16,7 mm. KS 8366-70.

Warstwa 1-3, ip. 07, kat. 255.

Liczman

***20. Norymberga, Hans Krauwinkel I (działal 1586-1635), liczman [ok. 1589].**

Av. PIETATE - ET - IVSTITIA, owalna tarcza z Trzema Liliami, pod koroną, między dwiema ukoronowanymi kolumnami, stoi na postumencie z sygnaturą H·KRAV, z boków dwa rogi obfitości z gałązkami lauru.

Rv. VOLCANVS, Wulkan w draperii siedzi z prawej przy kowadle i wykuwa młotem hełm, w tle stoi naga Wenus na wprost i Mars w prawo, trzymając rękę na piersi Wenus; za Marsem tarcza i włócznia, za Wulkanem Amor z łukiem, w odcinku H.K.

Brąz, 4,27 g, 28,4 mm. Mitchiner 1603 (te same stemple).

Wykop 1, warstwa 1-3, ip. 01, kat. 249.

19. Badania „Bogusławskiego-Teatr”, 2007

Badania o nazwie „Bogusławskiego-Teatr”, kontynuujące wcześniejsze badania „Theatrum Gedanense”, kierowane przez Monikę Kasprzak, przyniosły 49 przedmiotów metalowych związanych z numizmatyką, przy czym 44 to rzeczywiste monety, cztery można uznać za żetony i liczmany, a jeden jest odważnikiem do monet złotych, którym nie będziemy się tu zajmować (SAZ 0255/125/03). Jedenaście egzemplarzy wszelako (10 monet i liczman) zgromadziło się w obiekcie określonym jako konstrukcja 79, rozpoznany jako szambo z przełomu XVIII/XIX wieku na tyłach posesji przy Podwalu Przedmiejskim. Fakt ten zasługuje na zapamiętanie, gdyż numizmaty z tego miejsca zdecydowanie różnią się od pozostałych.

Odważnik monetarny z końca XV lub początku XVI wieku poprzedza monety na badanym stanowisku, chociaż potwierdza użytek grubego pieniądza złotego, stosowanego w poważnych transakcjach. Szereg monet rozpoczyna się bowiem wyjątkowo późno, jak na historyczne centrum Gdańska: dopiero od 1578 roku, monetą również nietypową, bo szelągami Rygi z czasów wolnego miasta (1561-81). Ale rok 1589 otwiera sekwencję monet z tej samej mennicy najzupełniej zwyczajnych dla Gdańska: szelągów króla Zygmunta III (siedem egzemplarzy). Reprezentowane są też inne kraje Rzeczypospolitej spod tego panowania: Polska (siedem egzemplarzy – szeląg, grosz i półtoraki), Litwa (jeden grosz) i Gdańsk (jeden kwartnik). Są wśród nich dwie monety fałszywe, grosz i półtorak, bez śladów celowego niszczenia. I one więc stanowią element codziennego obiegu pieniężnego we frakcji monety drobnej. W tej fazie mamy jeszcze śląski grosz (trzykrajcarówkę) księstwa legnicko-brzeskiego – monetę, której wartość nominalna zbieżna była z półtorakiem. Takie grosze występują wyjątkowo rzadko, ale inne książęce i cesarskie monety śląskie spotykane są w materiałach gdańskich, przypuszczalnie dokumentując kontakty handlowe Gdańska ze Śląskiem. Nie ma tu natomiast monet Prus Książęcych, jakie znamy z innych stanowisk.

Ta faza intensywniejszego gromadzenia się monet kończy się w 1627 roku lub – co najpóźniej – szelągiem elbląskim wybitym w latach 1629-1634 pod władzą Szwecji. W 1627 roku na ponad dwie dekady zamknięto mennice Rzeczypospolitej i nie było późniejszych monet polskich, które mogłyby tu trafić. Znamy jednak – także z innych stanowisk gdańskich – zalewające Rzeczpospolitą szelągi wybijane w mennicach szwedzkich w Rydze czy Elblągu, jak również późniejsze monety Prus Książęcych. Sze-

lągi szwedzkie nie były co prawda do Gdańska oficjalnie wpuszczane, ale mimo to zdarzają się, choćby jako odrzucone fałszerstwa. Mogły jednak trafić do ziemi jedną lub dwie dekady później i jedyny tutaj z tej grupy szeląg Gustawa II Adolfa nie świadczyłby w takim razie o kontynuacji gromadzenia się monet z lat 1578-1627. Mamy tu tymczasem dwa miedziane szelągi króla Jana Kazimierza, polski i litewski, z lat 1664 i 1666. Monety te nie były dopuszczone do obiegu w Gdańsku (ani w całych Prusach Królewskich) i pojawiają się tu wyłącznie jako monety odrzucone z obiegu. Skoro znaleziono je tutaj, to jest możliwe, że szeląg szwedzki z Elbląga został, podobnie jak one, celowo wyeliminowany z obiegu.

Późniejsze monety są już bardzo odosobnione, jak szeląg elbląski króla Michała, trzykrajcarowy grosz biskupstwa ołomunieckiego, czy późniejszy o ponad pół wieku szeląg pruski z 1733 roku, monety gdańskie Augusta III z lat 1762-3 (w tej grupie najbardziej wartościowy na badanym stanowisku szóstak), i wreszcie grosz śląski z 1781 roku. Tak jak wcześniejsze, należą one do monet funkcjonujących na gdańskim rynku w XVIII wieku, monetę ołomuniecką należy bowiem odnieść do wspomnianego już szerszego kontekstu monet krajów habsburskich.

Najpóźniejsze ze wspomnianych monet odpowiadają swą chronologią grupie monet z szamba, które, jak już była o tym mowa, traktować trzeba osobno. Wprawdzie najstarszy z tych okazów to nie moneta, a liczman z 1637 roku (czyli tworzy jakby kontynuację czasową sekwencji monet przerwanej w 1627 roku) – lecz jest to liczman francuski, co w Gdańsku, w okresie wczesnonowożytnym zdominowanym przez liczmany norymberskie, jest wyjątkiem. Rzecz ciekawa, że znaleziono na badanym stanowisku (poza omawianym obecnie obiektem) także dwa liczmany norymberskie, ale oba również z motywami francuskimi. Liczman francuski wpisuje się w grupę późniejszych monet, pochodzących głównie z Francji. Są tu bowiem brązy francuskie, jeden Ludwika XIV i cztery z końca XVIII wieku. Poza tym widzimy w tej grupie monety z Leodium, Luksemburga, austriackich krajów dziedzicznych i Ulm z drugiej połowy XVIII wieku. Wszystkie one są wyjątkowe w Gdańsku; nie były elementem obiegu monetarnego ani uchwytnych, trwałych relacji o charakterze ekonomicznym. Z drugiej strony, pewne rozproszenie tych monet zarówno w czasie, jak w przestrzeni, nie wskazuje na jednorazowo przywieziony z zachodu zespół. Czyżby przez kilkadziesiąt lat działał jakiś mechanizm, który sprawiał, że gubiono tu tak nietypowe

monety? Chyba jednak jest bardziej prawdopodobne, że w samej Francji niedostatek emisji brązu, trwający przez cały XVIII wiek i okres napoleoński¹⁴³, prowadził do używania monet dawnych i obcych, a odnaleziony zestaw pochodzi z sakiewki żołnierza napoleońskiego.

Pojedyncze okazy monet mamy także z wieków XIX i XX: trzy miedziaki pruskie, dziesięciofenigówkę niemiecką z początku XX wieku i dwie drobne monety II Wolnego Miasta Gdańska, a najpóźniejsze są dwie zdawkowe monety niemieckie z okresu II wojny światowej. I one należą do lokalnego rynku pieniężnego i zakwalifikować je trzeba do przypadkowych zgub.

Nieduży zestaw monet i liczmanów z badanego stanowiska bardzo klarownie gromadzi miejscowe monety obiegowe, na ogół z frakcji drobnej i – trafiające do szamba – brązy z Francji i krajów sąsiednich, głównie z drugiej połowy XVIII wieku. Interesująco wygląda porównanie z rezultatami badań sąsiedniej posesji, określanych jako *Theatrum Gedanense*. Materiał różni się wyraźnie (tam zaczyna się wcześniej i mamy monety niedopuszczane do obiegu), ale pokrywa się przerwa po 1627 roku (tam mamy – dzięki naśladownictwom ze szwedzkich mennic – dokładniej wyznaczony rok 1631). Potwierdza to jakąś istotną przemianę w organizacji przestrzeni lub w funkcji, która wtedy zaszła w badanym miejscu.

KATALOG

Monety

***1. Austriackie kraje dziedziczne (Węgry, Austria, Czechy, Austria Przednia), Józef II, 1 krajcar r.? [1779-90], mennica nieokreślona.**

Av. IO... ..IS·A..., zarys głowy cesarza w wieńcu.
Rv. ∞ / KR∞∞ER / ∞∞ w wieńcu palmowo-laurowym.
Miedź, silnie skorodowany, 4,65 g, 24,1 mm.
Wykop 1, K 27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007, ip. 15, kat. 167, MAG/GN/4330.

***2. Elbląg, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1629-34].**

Av. ...-DG:REX\S, pod koroną monogram GA w enkławie, niżej tarczka ze Snopkiem.
Rv. ...OLIDVS·CIV..., kartusz z herbem Elbląga, stempel przesunięty.
Bilon, 0,49 g, 15,8 mm. AAJ 32-37.
Hałda, kat. 196, MAG/GN/4354.

***3. —, Michał, szeląg 1673.**

Av. monogram MR pod koroną, niżej 1673.
Rv. ...OLIDV... / ∞∞ITATI\ / ELBINGEN, słabo widoczna tarczka z herbem miasta.

Bilon, 0,47 g, 15,4 mm. KS 7144-5.

Wykop 2, warstwa 167, pom. D, 20 XII 2007, ip. 85, kat. 157, MAG/GN/4322.

4. Francja, Ludwik XIV, 1643-1715, liard, typ 2, r.? [1655-8], men. Rouen.

Av. legenda nieczytelna, zarys głowy w koronie w prawym profilu.

Rv. ∞ARD / ∞ / FRA∞∞ / B, 3 lilie.

Miedź, silnie skorodowany i obcięty dookoła nożycami, 1,83 g, max. 21,4 mm. Duplessy 1588.

Wykop 1, K27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007, ip. 16, kat. 158, MAG/GN/4323.

5. —, Ludwik XVI, sol r.? [1777-1791], mennica nieokreślona.

Av. ...XVI..., lewy profil Ludwika XVI w peruce.

Rv. całkowicie skorodowany.

Miedź, silnie skorodowany, 8,17 g, 27,1 mm. Duplessy 1714.

Wykop 1, K 27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007, ip. 12, kat. 168, MAG/GN/4331.

***6. —, I Republika, sol 1793, men. Arras.**

Av. [R]EPUBLIQUE-FRANÇOISE, u dołu L'AN II, Karta Praw Człowieka i Obywatela, u góry oko w promieniach, z boków winne grono i kłosy.

Rv. ·LIB[ERTE]-EGALITE / 1793, waga, wieniec, czapka frygijska, w środku nominal 1·S·, niżej znak mennicy W.

Spiż, wytarta, 13,65 g, 28,3 mm. *Repertoire* 7.

Wykop 1, K 27, warstwa/konstrukcja 79, 11 X 2007, ip. 21, kat. 161, MAG/GN/4326.

***7. —, I Republika, 5 centimes r. ? [V-IX, tj. 1796-1801], men. Limoges?**

Av. nieczytelny.

Rv. CINQ / CENTIMES / L'AN \ / [łuczniczka] \ [kwiat], całość w wieńcu.

Miedź, silnie skorodowany, 4,98 g, 26,8 mm. *Repertoire* 17 lub 21.

Wykop 1, K 27, warstwa/konstrukcja 79, 11 X 2007, ip. 25, kat. 160, MAG/GN/4325.

***8. —, I Republika, 5 centimes r. VI (1797/8), men. Metz.**

Av. legenda nieczytelna, głowa kobieca w lewo.

Rv. CINQ / CENTIMES / \AN 6 / [łuczniczka] AA [hełm], całość w wieńcu.

Miedź, silnie skorodowany, 6,94 g, 27,0 mm. *Repertoire* 17.

Wykop 1, K 27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007, ip. 14, kat. 159, MAG/GN/4324.

***9. Gdańsk, Zygmunt III, kwartnik (ternar) 1613.**

Av. Orzeł ze zbrojnym ramieniem nad prawym (heraldycznie) skrzydłem.

Rv. [klin] III [klin] / 16-13, owalny kartusz z koroną i dwoma krzyżami.

Bilon, 0,39 g, 13,2 mm. KS 7467.

¹⁴³ N. Mayhew, *Coinage in France from the Dark Ages to Napoleon*, London 1988, s. 140.

- Wykop 1, warstwa 114, 28 XI 2007, ip. 57b, kat. 166, MAG/GN/4329.
- *10. —, August III, trojak 1763.**
 Av. pod koroną monogram *A3R* rozdziela datę 17-63.
 Rv. \ROSSVS·TRIP\X·GEDANENSIS, herb trzy-
 many przez dwa lwy, niżej R E Æ.
 Srebro, 1,17 g, 19,3 mm. KS 7742.
 Wykop 2, warstwa 1-3, ip. 34, kat. 164, MAG/
 GN/4328.
- *11. —, August III, szóstak 1762.**
 Av. D·G·AVGVST·III·R·POL·M·D·L·R\P\L\S\&EL,
 popiersie króla w koronie i płaszczu na zbroi
 w prawo.
 Rv. MON·ARGENT·CIVIT·GEDAN, owalna tarcza
 z herbem Gdańska przytrzymywana przez dwa
 lwy, nad nią korona i skrzyżowane gałązki palmy
 i lauru, cyfry VI, niżej R-E-Æ / 1762.
 Srebro, 2,05 g, 22,5 mm. KS 7756.
 Wykop 2, warstwa 167, pomieszczenie D, 8 XII
 2007, ip. 69, kat. 163, MAG/GN/4327.
- 12. —, II Wolne Miasto, fenig 1926, men. Berlin.**
 Brąz, skorodowany, 1,35 g, 17,0 mm. AKS 25.
 Wykop 1, warstwa/konstrukcja 79, ip. 22, kat. 165.
- 13. —, II Wolne Miasto, 10 fenigów 1932, men. Berlin.**
 Brąz, skorodowany, 2,81 g, 21,5 mm. AKS 21.
 Wykop 1, warstwa 4, 6 IX 2007, ip. 3, kat. 162.
- *14. Leodium, księstwo biskupie, Jan Teodor Bawar-
 ski (1744-63), liard [17]52, men. Leodium.**
 Av. legenda nieczytelna, skwadrowany herb Bawarii
 i Palatynatu pod mitrą, z podłożonymi skrzyżo-
 wanymi pastorałem i mieczem.
 Rv. ...LEO·DU..., owalna tarcza herbowa z kolumną
 (Leodium) otoczona czterema tarczami (belki
 z Looz, nieczytelne; trzy lwy z Franchimont, trzy
 rogi z Hoorn i belka z Bouillon).
 Miedź, silnie skorodowany, 1,76 g, 22,6 mm. Che-
 stret 692.
 Wykop 1, K27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007,
 ip. 17, kat. 156, MAG/GN/4321.
- *15. Litwa, Zygmunt III, grosz 1627, men. Wilno.**
 Av. SIG·III·D·G·REX·PO·M·D·L, popiersie króla
 w koronie i krezie w prawo.
 Rv. [mitra]GROSS·MAG·DVCA·LIT·1627, Pogoń bez
 tarczy, niżej godło herbu Wadwic.
 Bilon, 0,64 g, 18,5 mm. KS 3505.
 Wykop 1, K 27, warstwa 28, 18 IX 2007, ip. 4, kat.
 186, MAG/GN/4344.
- *16. —, Jan Kazimierz, szeląg 1666, men. Brześć
 lub Wilno.**
 Av. IOAN· - CAS·REX, T\LB, głowa króla w prawo.
 Rv. [mitra]SOLI·MAG·DVC·LIT·1666, Pogoń z tarczą
 i dużym czaprakiem, niżej HKPL· niskie.
 Miedź, 1,13 g, 15,5 mm.
 Hałda, kat. 199, MAG/GN/4356.
- *17. Luksemburg, Maria Teresa, liard, r.? [1759-61].**
 Av. [MAR·T·D·G·R·IMP·G·H·B·REG·A·A·D·LUX· /
 17\], na owalnej tarczy lew na pasach, woluty,
 mitra książęca.
 Rv. [IUSTITIA ET - CLEMENTIA], monogram MTT
 pod koroną cesarską.
 Miedź, skorodowany i wytarty, 2,05 g, 23,2 mm.
 Schön 18. Jh., s. 368, nr 5.
 Wykop 1, K 27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X
 2007, ip. 18, kat. 169, MAG/GN/4332.
- 18. Niemcy, Wilhelm II, 10 fenigów 1905, men.
 Berlin?**
 Miedzionikiel, skorodowany, 3,78 g, 21,3 mm. AKS 12.
 Wykop 1, warstwa 162, 19 XI 2007, ip. 43, kat. 170.
- 19. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men.?**
 Cynk, silnie skorodowany, 1,33 g. 17,3 mm.
 AKS 59.
 Hałda, kat. 197.
- 20. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45], men.?**
 Cynk, silnie skorodowany. AKS 59.
 Wykop 1, warstwa 4, ip. 94c, kat. 174.
- *21. Olomuniec, biskupstwo, Karol II Liechtenstein-
 Castelnorn, grosz (3 krajcary) 1695, men.
 Kromieżyż.**
 Av. ·CAROLVS·D·G·EPVS·OLOMVCENSIS, popier-
 sie biskupa w sutannie w prawo, u dołu tarczka
 z trójką.
 Rv. DVX·S·R·I·PCEP··RE·CA·BO·COM·, na kartuszu
 kolistą tarcza herbowa (pięciopolowa tarcza hisz-
 pańska Liechtensteinów na czteropolowym herbie
 biskupstwa), nad tarczą mitry biskupia i książęca,
 pod tarczę podłożone pastorał i miecz; u dołu (SAS).
 Srebro, ubytek (przy eksploracji), 0,71 g, 21,7 mm.
 SV 332 (H₁/H₁).
 Hałda, kat. 194, MAG/GN/4352.
- *22. Polska, Zygmunt III, szeląg 1613, men. Byd-
 goszcz.**
 Av. ·SIG·III·D·G·R\X·POLO\, orzeł w koronie
 ze Snopkiem na piersi.
 Rv. ·SOLIDVS·REG\LO, monogram S pod koroną,
 ze Snopkiem, z boków data \-3.
 Bilon, wżery korozyjne, 0,35 g, 15,2 mm. KS 694.
 Wykop 1, warstwa 114, 28 XI 2007, ip. 57a, kat.
 189, MAG/GN/4347.
- **23. —, Zygmunt III, grosz fałszywy „1608”.**
 Av. SIG\I:D·G / ·REXPOL / MDL· (litera D otrzymana
 odwróconą puncą G), korona, z prawej ośmio-
 listna rozetka.
 Rv. [rozeta] GROS·REG·PO·L·1608, orzeł ze Snop-
 kiem na tarczy normañskiej, u dołu Lewart w owal-
 nej tarczce.
 Miedź, silnie skorodowany, 0,84 g, 20,9 mm. KS
 791 (oryginał).
 Wykop 1, warstwa 114, ip. 52, kat. 153, MAG/GN/4318.

***24. —, Zygmunt III, półtorak 1615, men. Bydgoszcz.**

Av. \SIGI3·DG·REXPMDL, pod koroną pięciopolowa tarcza Rzeczypospolitej, niżej tarczka z trójką.
Rv. ·MONENO-REG·POL·, glob z krzyżem, na nim z4, z boków 1-5, u dołu tarczka z herbem Awdaniec.
Srebro, 1,21 g, 20,3 mm. KS 834.
Hałda, kat. 193, MAG/GN/4351.

***25. —, Zygmunt III, półtorak 1615, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGI3DG·REXP M D, pod koroną pięciopolowa tarcza Rzeczypospolitej, niżej tarczka z trójką.
Rv. \M O NE[NO]-REGP O L \, glob z krzyżem, na nim z4, z boków 1-5, u dołu tarczka z herbem Awdaniec.
Srebro, uszczerbiony, 0,87 g, 20,4 mm. KS 834.
Hałda, kat. 192, MAG/GN/4350.

***26. —, Zygmunt III, półtorak 1623, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGIS3DG·REXPMDL, pięciopolowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej pod koroną, niżej tarczka z nominałem „3”.
Rv. *MONE*NO - REG*POLO*, jabłko panowania, na nim 24, z boków data 2-3, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, skorodowany, 0,69 g, 19,1 mm. KS 862.
Wykop 2, warstwa 167, pom. T, 21 XII 2007, ip. 88, kat. 187, MAG/GN/4345.

***27. —, Zygmunt III, półtorak r.? [1618-25], men. Bydgoszcz.**

Av. ...S3DG·REXP M..., pięciopolowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej pod koroną, niżej tarczka z nominałem „3”.
Rv. ...NENO-REG..., jabłko panowania, na nim 24, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, połówka, być może powstała w wyniku rozwarstwienia blachy, 0,64 g, 19,9 mm.
Wykop 1, warstwa 114, 23 XI 2007, ip. 53, kat. 188, MAG/GN/4346.

****28. —, Zygmunt III, półtorak fałszywy „1616”.**

Av. SI\\\\D·G·RFX·PMD, pod koroną pięciopolowa tarcza herbowa ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz ze Snopkiem w polu sercowym.
Rv. ·MONLNO-\\\\POLO [skrzyżowane haki?], jabłko panowania, w nim imitacja cyfr Z4 wykonana puncami Nx, z boków data I-6, u dołu tarczka z herbem Awdaniec.
Mosiądz, skorodowany, 0,96 g, 20,7 mm. KS 886 (oryginał).
Wykop 1, warstwa 114, 28 XI 2007, ip. 56, kat. 154, MAG/GN/4319.

29. —, Jan Kazimierz, szeląg 1664 (?), men. Ujazdów.

Av. IO·N - \\\\\\\, zarys głowy króla w prawo.
Rv. SOLID·REG[godło herbu Ślepowron]PO\\\\\\4(?), Orzeł z tarczką ze Snopkiem na piersi.

Miedź, skorodowany, 0,95 g, 15,0 mm.

Hałda, kat. 198, MAG/GN/4355.

***30. Prusy, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1733, men. Królewiec.**

Av. monogram FWR pod koroną, u dołu inicjały C-[rozetka]-S, stempel nieco przesunięty w lewo.
Rv. [rozetka] / SOLID / REGNI / PRUSS / 1733, stempel nieco przesunięty w prawo.
Bilon, 0,58 g, 16,1 mm. Henckel 3643.
Wykop 1, warstwa 16, 6 X 2007, ip. 10, kat. 176, MAG/GN/4334.

31. —, Fryderyk Wilhelm IV, fenig 1841, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, na ukoronowanej tarczy francuskiej orzeł z regaliai.
Rv. SCHEIDE MÜNZE / 1 / PFENNING / 1841 / [ozdobnik] / A.
Brąz, 1,33 g, 17,5 mm. AKS 92.
Wykop 1, W7 (29), 5 X 2007, ip. 8, kat. 175.

32. —, Fryderyk Wilhelm IV lub Wilhelm I, fenig r.? [1843-73], men.?

Av. 360 EINEN\\\\A\\\\, tarcza z orłem pod koroną.
Rv. \\\\\E MÜNZE / 1 / PFENNING, reszta legendy nieczytelna.
Miedź, pokryty produktami korozji, 1,43 g, 18,2 mm. AKS 92 lub 108.
Wykop 2, warstwa 167, 21 XI 2007, ip. 46, kat. 172, MAG/GN/4333.

33. —, Wilhelm I, 3 fenigi 1867, men. Berlin.

Av. 120 EINEN THALER, na ukoronowanej tarczy francuskiej orzeł z regaliai.
Rv. SCHEIDE MÜNZE / 3 / PFENNINGE / 1867 / [ozdobnik] / A.
Brąz, 3,42 g, 23,8 mm. AKS 106.
Wykop 1, warstwa 4, ip. 94a, kat. 171.

***34. Ryga, Wolne Miasto, szeląg 1578.**

Av. [lilijka] ...NO..., klucz i fragment daty \-8.
Rv. ...NSI..., zarys bramy.
Bilon, silnie skorodowany, 0,35 g, 17,8 mm. Mrowiński 320.
Wykop 1, warstwa 114, 30 XI 2007, ip. 64, kat. 178, MAG/GN/4336.

***35. —, Zygmunt III, szeląg 1589.**

Av. SIG·III·D·G·REX·PO·DL·, monogram S ze Snopkiem pod koroną.
Rv. [lilijka]9 SOLIDVS·CIVI·RIGE·8, na kartuszu krzyżyk i dwa klucze.
Srebro, 0,79 g, 18,9 mm. Mrowiński 368.
Wykop 1, warstwa 114, 5 XII 2007, ip. 65, kat. 179, MAG/GN/4337.

***36. —, Zygmunt III, szeląg 1591.**

Av. SIG·III·D·G·REX·PO·D·L·, monogram S ze Snopkiem pod koroną.
Rv. [lilijka]SOLIDVS·CIVI·RI·EN·91, na kartuszu krzyżyk i dwa klucze.

- Srebro, 0,67 g, 18,4 mm. Mrowiński 373.
Wykop 1, warstwa 114, 22 XI 2007, ip. 49, kat. 180, MAG/GN/4338.
- 37. —, Zygmunt III, szeląg 1594.**
Av. S\G\III:D\G\RE..., pod koroną monogram S ze Snopkiem.
Rv. [lilijka]SOLID... NS-94, kartusz z małym herbem Rygi.
Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,42 g, 17,6 mm. Mrowiński 381.
Wykop 1, warstwa 114, 22 XI 2007, ip. 60, kat. 182, MAG/GN/4340.
- *38. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1588-1609].**
Av. \\\\\\\\\\\REX\PO\D\LI, pod koroną monogram S ze Snopkiem.
Rv. [lilia]SOLIDVS\CIVI\RIG\\\\, kartusz z małym herbem Rygi.
Bilon, uszczerbiony, 0,59 g, 18,6 mm. KS 8108-32.
Wykop 1, warstwa 114, ip. 59, kat. 183, MAG/GN/4341.
- 39. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1609].**
Av. ...X\POLONI, monogram S ze Snopkiem, z lewej początek daty 1\ - \\\.
Rv. ...OL..., kartusz z małym herbem Rygi.
Bilon, ubytki, 0,73 g, 17,8 mm. KZ3 1396.
Wykop 1, warstwa 114, 21 XI 2007, ip. 45, kat. 181, MAG/GN/4339.
- *40. —, Zygmunt III, szeląg r.? [1609-20].**
Av. SIG\\\\\\\\\\EX\POLO\D\L, pod koroną monogram S ze Snopkiem.
Rv. [lis]SO\\\\\\\\\\IVI\RIGEN\\\\, kartusz z małym herbem Rygi.
Bilon, 0,63 g, 18,6 mm. KS 8133-68.
Wykop 1, warstwa 116, ip. 70, kat. 184, MAG/GN/4342.
- *41. —, Zygmunt III, szeląg 1620.**
Av. SIG\III\DG\\EX\PO\M\\\\, pod koroną inicjał S ze Snopkiem.
Rv. ...VS\CIVI\RIGE\ZO, kartusz z małym herbem Rygi, stempel przesunięty.
Bilon, skorodowany, 0,35 g, 15,4 mm. Mrowiński 438.
Hałda, kat. 195, MAG/GN/4353.
- *42. Śląsk, Fryderyk II, 3 krajcary (Düttchen) 1781, men. Berlin.**
Av. FRIDERICUS BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. MONETA ARGENT, orzeł z regaliai, niżej 3 / · A ·, z boków data 17-81.
Bilon, silnie skorodowany, 0,64 g, 18,7 mm. Henczel 4259.
Wykop 2, warstwa 177, 13 XI 2007, ip. 38, kat. 177, MAG/GN/4335.
- *43. Śląsk-Legnica-Brzeg, Jerzy Rudolf, grosz (3 krajcary) 1622, mennica nierozpoznana.**
Av. DG\GEO\RVD\DV\SILLI&BR, pod mitrą tarcze z orłem i szachownicą, niżej nominal 3 w półłukowej obwódce.
Rv. +MONE\NOVA\ARGENT-1622, orzeł z przepaską.
Srebro, 0,69 g, 18,6 mm. Kopicki 203.1.
Wykop 1, W7 (29), 5 X 2007, ip. 7, kat. 185, MAG/GN/4343.
- *44. Ulm, 1 krajcar 1772?, men. Günzburg.**
Av. niemal zupełnie zatarty kartusz herbowy z owalną tarczą.
Rv. EIN / KREUTZER / 177[2?] / G.
Miedź, skorodowany, 5,93 g, 23,1 mm. Nau 172; Häberle Abb. 103.
Wykop 1, K27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007, ip. 9, kat. 155, MAG/GN/4320.

Liczmany i żetony

- *45. Francja, Ludwik XIII, liczman królewski 1637, mennica nierozpoznana.**
Av. [NIL N]ISI - CONSILIO, pod koroną herb Trzy Lilie otoczony łańcuchami orderów Św. Ducha i św. Michała.
Rv. FVLGET [QVOCVMQVE] MOVETVR, przedstawienie zatarte, w odcinku [163]7.
Mosiądz, w środku mały przewiercony otwór, 3,97 g, 26,4 mm. Podobny: <http://www.cgb.fr/monnaies/jetons/j04/j040044.html>.
Wykop 1, K27, warstwa/konstrukcja 79, 10 X 2007, ip. 13, kat. 151, MAG/GN/4316.
- *46. Norymberga, Hans Lauffer I (działal 1607, †1632), liczman.**
Av. LVDOVIC XIII..., popiersie króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. [HANS LAVFER - RECHENPF]EN\M, pod koroną tarcze z herbami Francji i Nawarry, niżej L, otoczone dwoma łańcuchami orderowymi.
Mosiądz, silnie skorodowany, 0,86 g. Mitchiner 1692.
Wykop 1, warstwa 14, 13 IX 2007, ip. 5, kat. 152, MAG/GN/4317.
- *47. Norymberga, Mathäus Lauffer (1612-34), liczman w stylu francuskim.**
Av. LVDOVIC, X-III-DG-FR\\ET-NA, król na koniu galopującym w lewo, z berłem w prawej dłoni.
Rv. OMNI\-\-\-\-\-A DNO, miecz sztychem w górę i korona z dwiema gałązkami oliwnymi, z boków tarcze z herbami Francji i Nawarry, między nimi M-\.
Mosiądz, 2,81 g, 27,9 mm. Mitchiner 1700a.
Hałda, kat. 191, MAG/GN/4349.
- 48. Wycięty nożycami krążek mosiężny bez śladów stempla.**
Wżery, 3,79 g, 24,0 mm.
Wykop 1, warstwa 4, ip. 94b, kat. 173.

20. Ulica Grząska 1-4, 2007

Stanowisko „Grząska 1-4” położone jest na terenie lokowanego w połowie XIV wieku Prawego Miasta Gdańska, między ul. Chlebnicką a Mariacką. Stosunkowo nieduży wykop poza parcelami Grząska 1-4 objął też tylne fragmenty sąsiednich parcel: Mariacka 13-15 i Chlebnicka 30-32. Kierowane przez Krzysztofa Dyrkę badania przyniosły w 2007 roku pokaźny materiał numizmatyczny. Łącznie znaleziono około 288 monet (SAZ 255/129/02). Tylko 89 z nich wystąpiło pojedynczo, około 199 zaś w prawdopodobnie ośmiu zespołach różnej wielkości, od złożonych z dwu monet aż do 114. Zastrzeżenie „około” przy liczbach wynika z silnej destrukcji części monet, pozlepianych, skorodowanych, pokruszonych i przepalonych. Stan taki sprawia, że możliwe jest zarówno dwukrotne policzenie jednego egzemplarza, zachowanego w kilku fragmentach lub czytelny jedynie w odcisku przylgniętym do innej monety, jak i przecoczenie monety stopionej z inną w grubszym pliku. Również liczba zespołów monet nie jest pewna: analiza ich składu prowadzi do wniosku, że cztery zarejestrowane w dokumentacji archeologicznej zespoły są w istocie błędnie wyodrębnionymi częściami dwóch większych skarbów (Grząska 4, warstwa 401, ip. 187, kat. 4852, 16 III 2007 i ip. 188, kat. 4915, oraz Grząska 4, podwórko, warstwa 362, ip. 124, kat. 4850, 21 II 2007 i ip. 123, kat. 4849). Z kolei dwa małe zespoły, złożone każdy z dwu monet znacznie oddalonych czasowo oraz z jednej plomby, najprawdopodobniej powstały przypadkowo i wtórnie, w wyniku przemieszania warstw (Grząska 4, warstwa 351, ip. 42, kat. 4885, 4889, 2 II 2007; Chlebnicka 32, warstwa 2064, ip. 1057, kat. 4888, 4894)¹⁴⁴. Przedmiotem opracowania będzie ponadto dziesięć liczmanów. Mimo wszelkie zastrzeżenia, jest to niezwykle obfity kumulatywny materiał znaleziskowy. Znaczna liczba monet rozczarowuje jednak po bliższym przyjrzeniu: 26 monet pojedynczych i aż 117 znalezionych w zespołach to okazy z drugiej połowy XIX i z XX wieku. Ale i one zostaną poddane analizie, dopełniają bowiem historię monetarną badanego stanowiska.

¹⁴⁴ W czerwcu 2011 r., już po napisaniu tej książki, w konserwowanym wciąż materiale ujawnione zostały dalsze monety: sklejonny zespół kilku brakteatów, z których rozpoznawalny należy do typu *Brama ze skosem*, dwie pary sklejonnych, nierozpoznanych brakteatów, pojedynczy brakteat *Tarcza z gwiazdą II* oraz firchen krzyżacki sklejonny z brakteatem, prawdopodobnie nieznanego typu (warstwa 913, ip. 753 — może więc pierwotnie jeden zespół). Monety te nie mogą być tutaj uwzględnione.

Chronologia monet jest bardzo rozległa i sięga od 1280 do 1990 roku, ale rozkłada się bardzo nierównomiernie, z dominantami w wieku XIV, pierwszej połowie wieku XVII i pierwszej połowie wieku XX.

Najstarszą monetą – jedyną sięgającą XIII stulecia – jest duński denar (*penning*) króla Eryka Glippinga (1259-86) z lat osiemdziesiątych. Jest to pierwsze znane znalezisko monety tego władcy w Gdańsku, atoli podobne bilonowe denary duńskie jego następców były sporadycznie już notowane w Jatkach Rzeźniczych i na Wyspie Spichrzów. Wyjątkowa dawność okazu z Grząskiej i brak kontekstu równie starych monet sugeruje, że dostał się on do warstwy przypadkowo i może później, w licznie obesłanej monetami pierwszej połowie XIV wieku.

Z tego bowiem czasu mamy w badanym sektorze 22 monety pojedyncze i do tego pięć małych zespołów (jeden czteromonetowy i cztery dwumonetowe), zawierających łącznie 12 monet. Z tego 16 monet pojedynczych i wszystkie znalezione w zespołach to brakteaty krzyżackie, bite od około 1308 roku. Nasuwa się tu oczywiście zbieżność z datą zajęcia Gdańska przez Krzyżaków, wydaje się jednak, że jest to zbieżność pozorna. Emisja monet z lat około 1307/8-1317/18 (typ *Tarcza z krzyżem I*) była bowiem bardzo obfita i w niektórych skarbach dominuje jeszcze w drugiej połowie XIV wieku. O późniejszym trafieniu ich do ziemi świadczy znalezisko zespołowe I, jedyne, w którym wystąpiły brakteaty typu *Tarcza z krzyżem I*. Towarzyszą im tam monety typu *Brama II*, bite w latach 1327/8-1337/8, bez typu *Krzyż łaciński*, wybijanego pomiędzy tymi emisjami. Wydaje się więc, że początek gromadzenia się monet na badanym stanowisku mógł przypaść na pierwszą połowę lat trzydziestych XIV wieku.

Tym obficie wygląda przytoczony inwentarz numizmatyczny, skoro pochodzi z dwu tylko dekad. Poza monetami krzyżackimi, miejscowymi, zawiera on sześć okazów importowanych, w ciekawym zestawieniu. Widzimy tu szterling angielski Edwarda II lub III, monetę wprawdzie bardzo rzadko notowaną we wschodniopomorskich znaleziskach (w Gdańsku zarejestrowano dotąd jeden egzemplarz pensa Edwarda II w Jatkach Rzeźniczych¹⁴⁵), ale występującą w źródłach pisanych¹⁴⁶. Znaleziska tych monet

¹⁴⁵ B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] monografia stanowiska Jatki Rzeźnicze [w druku].

¹⁴⁶ *Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. J. Ptaśnik, t. I, *Acta Camerae Apostolicae*, vol. 1, 1207-1344, Kraków 1913, s. 267-269, 279-281.

znane są z obszaru Pomorza (Zachodniego), a nawet ze żmudzkiej Poługi¹⁴⁷; okaz z ulicy Grząskiej mógł więc napłynąć zarówno w drodze kontaktu dalekosiężnego z Anglią (lub przynajmniej z Danią), jak i lądem, w wyniku wymiany z Pomorzem. Na pierwszą możliwość wskazywałaby omówiona powyżej moneta duńska, na drugą zaś moneta meklemberska i pomorskie.

Brakteat meklemberski z tego okresu ma w Gdańsku jedną tylko analogię, w Jatkach Rzeźniczych. Poza tym znajdowano wyłącznie nieco późniejsze monety dwustronne z tego księstwa. Monety pomorskie z 1. połowy XIV wieku także były już notowane. Dwa denary *Vinke-naugen* ze Szczecina – w tym jeden dość wczesny, może jeszcze z 2. ćwierci XIV wieku – znaleziono na stanowisku Jatki Rzeźnicze¹⁴⁸. Denar szczeciński z ul. Grząskiej może jednak pochodzić już z następnego półwiecza. Chronologia monet pomorskich jest bowiem opracowana bardzo słabo, a i atrybucje mennicze – zwłaszcza w stosunku do brakteatów – są raczej umowne. Z większą pewnością możemy mówić o wczesnej metryce brakteatu z gwiazdą, uważanego za monetę stargardzką. Takich monet dotychczas w Gdańsku – o ile mi wiadomo – nie znaleziono.

Wyjątkowy jest również denar westfalskiej baronii Ravensberg, ale zarejestrowano już w mieście podobne monety innych władztw z tego regionu. Na Targu Rybnym w 2006 roku wystąpił naśladowczy szterling hrabiego Lippe, Szymona I (1275-1344). W spichlerzu Mały Zegar w 2004 roku odkryto fenig Ottona von Rietberg, biskupa Paderborn (1277-1307).

Wymienione powyżej importy są rzadkie w Gdańsku, a praktycznie nieobecne na obszarze polskiego zaplecza tego miasta; mają natomiast pewne analogie w znaleziskach z Pomorza (Zachodniego) czy Meklemburgii. Zupełnie inaczej wygląda sytuacja grosza praskiego króla Jana (1310-46). Monety takie stanowiły w południowej połowie Polski główny – jeśli nie jedyny – składnik skarbów i powszechną walutę transakcji pieniężnych. Tymczasem grosze praskie wystąpiły dotąd w Gdańsku tylko w późnych emisjach, z XV-XVI w. Okaz z czasów króla Jana w tym rejonie wystąpił dotąd tylko raz, w zagadkowych okolicznościach, znaleziony w basenie portowym w Gdyni¹⁴⁹. Grosze praskie w pierwszej połowie XIV wieku dopływały na Pomorze Gdańskie sporadycznie i nie pełniły tu roli porównywalnej z południową Polską¹⁵⁰. Moneta z ul. Grząskiej przybyła najprawdopodobniej stamtąd.

¹⁴⁷ M. Balčius, E. Ivanauskas, *Senausios Šventojoje rastos monetos*, [in:] *Žemaičių praeitis*, t. 1, Vilnius 1990, s. 77-80.

¹⁴⁸ B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] monografia stanowiska Jatki Rzeźnicze [w druku].

¹⁴⁹ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 301.

¹⁵⁰ Obszerniej zajmowałem się tym w pracy *Moneta i jej obieg*

W następnym półwieczu liczba monet wyraźnie spada: mamy ich tylko dziewięć, przy tym żadnego zespołu. Wśród nich zwraca jednak uwagę nienotowane dotychczas w Gdańsku nagromadzenie monet pruskich z wczesnych lat sześćdziesiątych XIV wieku, w ogóle rzadko spotykanych. Jest to siedem brakteatów z emisji *Brama III*, bezpośrednio poprzedzającej reformę monetarną wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode z około 1364 roku, oraz ósmy brakteat *Krzyż grecki II*, fenig wybity już po reformie, występujący wyjątkowo rzadko. Bardzo ciekawy jest w takim razie brak fenigów typu *Tarcza z gwiazdą II*, które wedle rekonstrukcji opartej na analizie wszystkich znalezisk brakteatów pruskich były wybijane między emisjami *Prostokąt-D* i *Brama III* (ta ostatnia złożona z dwu typów, bitych prawdopodobnie w różnych mennicach, obu reprezentowanych na badanym stanowisku). Już na ulicy Żytniej zauważyliśmy niepokojącą absencję brakteatów tego typu, która prowadzi do przypuszczenia, że błędnie te monety datujemy lub lokalizujemy.

Istnieje możliwość, że niektóre monety datowane wcześniej, zwłaszcza obce, trafiły do ziemi po połowie XIV wieku. Przedłużeniem zarejestrowanych wcześniej importów spoza pruskiego rynku monetarnego jest moneta flamandzka. *Leeuwengroot* Ludwika II van Maale z tej samej emisji (rok 1353/4) znaleziono we fragmencie w skarbie z Zielonej Bramy w Gdańsku, a z innej emisji (nieustalonej dokładnie) z pojedynczego znaleziska w tym samym obiekcie¹⁵¹. Poświadcza to znany także z niektórych znalezisk na terenie Prus właściwych (Gaudynki, Równina Dolna) przywóz monet flamandzkich, które wpłynęły m.in. na kształt reformy monetarnej mistrza Winrycha. Brak późniejszych fenigów pruskich pozwala określić kres gromadzenia się monet dość szeroko, na lata siedemdziesiąte-dziewięćdziesiąte XIV wieku, kolejny bowiem typ feniga po *Krzyżu greckim II*, nieobecny na Grząskiej, pojawił się w roku 1391¹⁵². Jednakże, jeśli znaleziono tylko jedną monetę wybitą po reformie około 1364 roku, bardziej prawdopodobny wydaje się wczesny termin tej przerwy, około 1370 roku. W sumie zatem pierwszy okres akumulacji, i to dość intensywnej, trwał około pół wieku.

Po tym obfitym półwieczu następuje gwałtowna zmiana, kolejne dwa wieki z górą są bowiem niemal całkowicie pozbawione monet. Jedyną monetą z XV wieku jest późny półgrosz Władysława II Jagiełły, w warunkach gdańskich zatem moneta obca i w dodatku uwa-

w państwie Władysława Łokietka, 1993 (http://archeo.uni.wroc.pl/docs/publikacje/Paszkiewicz_Lokietek.pdf).

¹⁵¹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny*, s. 70.

¹⁵² B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądź*, s. 273.

żana za złą. Nie pochodzi ona więc z rynku pieniężnego – może dostała się do warstwy w wyniku eliminacji z rynku (zauważmy, że moneta ta jest w stanie całkowitej destrukcji: rozpoznaliśmy ją dzięki odciskowi w bryłce patyny). Półgrosz mógł wprawdzie trafić do ziemi znacznie później, nawet w XVI wieku¹⁵³, ale przeciwko tej możliwości przemawia niemal całkowity brak kontekstu monet szesnastowiecznych.

Moneta z XVI wieku jest bowiem też tylko jedna: pomorski witten strzałowski z samego początku stulecia. Pochodząc spoza rynku monetarnego Gdańska, musi on być uznany za równie przypadkowy, jak półgrosz polski. Na Wyspie Spichrzów znaleziono już dwa witteny strzałowskie, ale z wczesnej, XIV-wiecznej jeszcze emisji¹⁵⁴.

Dopiero pierwsze półwiecze XVII stulecia przynosi nowe monety. Inaczej niż w wieku XIV, jest to przede wszystkim skarb, nieznacznie tylko uzupełniony przez pięć monet pojedynczych. Skarb ten (zespół VI w naszym katalogu), ukryty po 1608 roku, składał się z około 70 monet, które uległy zaawansowanej destrukcji, przypuszczalnie w związku z pożarem kamienicy przy ul. Grząskiej 4 na początku XX wieku. Zespół został zarejestrowany archeologicznie w dwóch częściach (w pierwszej było około 15, w drugiej około 55 monet), zbieżnych co do struktury, daty i stanu zachowania. Ten ostatni czynnik poważnie utrudnia rozpoznanie składników znaleziska. Depozyt ten zawierał monety używane w drobnym i średnim obrocie pieniężnym. Największymi monetami w skarbie jest pięć szóstaków Zygmunta III z mennicy malborskiej z ostatnich lat XVI wieku, zawierających nominalnie 4,1 g srebra każdy¹⁵⁵. Są też co najmniej dwie monety wybite po dewaluacji grosza polskiego w 1604 roku: grosz polski i litewski. Ten drugi, bity od 1608 roku, wyznacza *terminus post quem* ukrycia skarbu. Wśród rozpoznanych monet najwięcej jest denarów węgierskich (13 egzemplarzy) królów Ferdynanda I i Rudolfa. W skarbie przeważają pozlepiane i przepalone monety, które, sądząc po wielkości i pokroju, mogły być denarami węgierskimi lub szelągami z mennic Rzeczypospolitej. Depozyt zawierał więc szelągi (i równe im wielkością oraz wartością obiegową węgierskie denary), grosze i szóstaki, zabrakło w nim natomiast najczęściej wybijanych i używanych w tej epoce monet srebrnych, trojaków. Są to monety typowe

w Gdańsku tego czasu, ale proporcje skarbu, w którym wyróżnia się bardzo znaczny udział denarów węgierskich, są niezwykle. Choć nie znamy analogicznego znaleziska, trudno byłoby zgodzić się z sugestią, że zespół ten stanowi zniszczoną w 1945 roku kolekcję numizmatyczną – brak mu charakterystycznego dla takich zbiorów profilu tematycznego i różnorodności. Jest za to spójny pod względem czasu i obszaru, z którego pochodzą monety, i wszystkie one – jeśli dają się rozpoznać – mogły do depozytu trafić z miejscowego rynku pieniężnego.

Monety pojedyncze są wyraźnie późniejsze od skarbu (co oznacza, że raczej nie należy wiązać ze sobą obu rodzajów znalezisk). Znajdujemy tu polski półtorak, gdański grosz i łobżeński kwartnik – dwie monety drobne i jedną bardzo drobną, ale wszystkie w pełni należące do miejscowego rynku pieniężnego; jak bowiem wykazały wcześniejsze znaleziska archeologiczne z Gdańska, w końcu XVI i na początku XVII wieku w mieście powszechnie obiegały monety z mennic całej Rzeczypospolitej. Szeląg elbląski z kolei i szkocki turner Stirlinga są częstymi na obszarze Rzeczypospolitej monetami nielegalnymi, uważanymi za fałszywe. I one zatem, choć w inny sposób, poświadczają obieg drobnej monety w Gdańsku – zostały przypuszczalnie z niego wyeliminowane. Łobżeński kwartnik mógł do nich dołączyć, zakazany przez Radę Miejską w 1630 roku.

W kolejnym półwieczu skarbów już nie ma, a nasycenie znaleziskami drobnymi jest podobne: mamy ledwie cztery okazy. Wśród nich miedziany szeląg litewski z emisji 1664-1666 był w Gdańsku zakazany, podobnie jak szeląg ryski Karola X Gustawa. Obie te monety mogły być co najwyżej celowo usunięte. U schyłku XVII wieku widzimy jednak dwa szelągi pruskie, które uznać trzeba – na podstawie materiałów z gdańskiego kościoła św. Jana¹⁵⁶ – za zwykły element obiegu drobnej monety w mieście. Analogiczny szeląg o kilka lat późniejszy jest jedyną monetą z następnego półwiecza. Nieznaczne ożywienie przynosi dopiero druga połowa XVIII wieku. Objawia się ono głównie drobnymi monetami obiegowymi, jak szeląg i trojak gdański z początku tego okresu oraz dwie monety państwa prusko-brandenburskiego z dalszych dekad, ale i tym razem mamy miedziany szeląg Augusta III, który w Gdańsku nie miał wartości pieniężnej.

W I. połowie XIX wieku mamy już tylko monety (razem siedem) z państwa Hohenzollernów, zjednoczonego jako Królestwo Pruskie. Zwraca uwagę wśród nich grosz Wielkiego Księstwa Poznańskiego, moneta dotychczas w Gdańsku nienotowana. Grosz taki był równy 1/3 grosza pruskiego, monety regio-

¹⁵³ A. Mikołajczyk, *Przedłużony obieg późnośredniowiecznych półgroszy polskich i litewskich w Europie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, 1990, z. 3-4, s. 201-208.

¹⁵⁴ Badania MAG w 2002 r. oraz S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299/XVI.

¹⁵⁵ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, s. 105.

¹⁵⁶ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, s. 419-477.

nalnej, również znalezionej na omawianym stanowisku. Kolejne monety wybito już po przeprowadzonej w 1821 roku reformie unifikującej system monetarny Królestwa. Poza fenigami jest to ½ tzw. grosza srebrnego (*Silbergroschen*) – moneta pozostająca jednak w kategorii drobnego pieniądza. Nieco większe – ale nie imponujące – ilości drobnego krajowego pieniądza odkładały się tu również w drugim półwieczu XIX stulecia. Tym razem, wśród 13 okazów, mamy pojedynczy cent niderlandzki jako jedyną monetę obcą. Obserwujemy w tym okresie jednak ciekawą zmianę: oprócz najdrobniejszych fenigów spotykamy monety pięcio- i dziesięciofenigowe, a nawet markę. Nie dość na tym, na początku XX wieku widzimy nawet pruską dwumarkówkę – największą ze znalezionych tu monet. W pierwszej połowie XX wieku mamy bowiem 16 monet, kontynuujących zestaw zaobserwowany w poprzednich dekadach. Dominują miejscowe dziesięciofenigówki, a w okresie inflacji, w latach 1919-22, dochodzą do nich pięćdziesięciofenigówki. Po reformie monetarnej 1923/4 roku jednakże nominały monet ponownie spadają i mamy tylko cztery pojedyncze fenigi.

Do tego materiału dochodzi depozyt gromadny (zespół VII, zarejestrowany w dwu częściach). Nasuwa się jego interpretacja jako zespołu monet, które wypadły z obiegu w wyniku inflacji w 1922 roku i reformy monetarnej (najpóźniejsze monety mają datę 1921). Depozyt ten zawierał 114 monet, wyłącznie drobnych (poniżej 1 marki), wykonanych z metali nieszlachetnych, zwłaszcza zastępczych (żelazo, cynk, aluminium), co spowodowało daleko posuniętą destrukcję monet. Zwraca uwagę wśród nich sześć monet sprzed wojny, znacznie lepiej zachowanych. Łączna zdeponowana kwota to 8,40+7,55 marek.

Koniec akumulacji monet wypada więc z datą monet gdańskich z 1923 roku. Monety te zostały wprowadzone do obiegu w grudniu tego roku¹⁵⁷, toteż z pewnością trzeba wziąć pod uwagę następny rok, ale i kolejne, bo druga emisja fenigów była dopiero w roku 1926. Cezura jest jednak niewątpliwa, bo nie ma tu nie tylko dalszych emisji gdańskich, ale nawet bardzo często spotykanych cynkowych monet niemieckich z lat 1940-1944. Również po zburzeniu miasta sytuacja nie uległa zmianie – z drugiej połowy stulecia uchwyciono jedynie pojedynczą polską monetę zdawkową i ciekawy zespół trzech drobnych monet niemieckich z lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Ten ostatni sprawia wrażenie raczej celowego depozytu (ofiary „na pamiątkę”) niż zguby.

Na badanym stanowisku znaleziono również 10 liczmanów, których chronologia i pochodzenie wykazują znamienne rozbieżności w stosunku do monet. Najstarszy liczman (nr 93 wykazu) datowany jest na przełom XIV/XV wieku, a więc na czas późniejszy od czternastowiecznej fazy gromadzenia się monet. Również drugi w kolejności okaz, bardzo efektowny i zagadkowy liczman norymberski z XV wieku, przypada na lukę w monetach. Pozostałe liczmany są z XVIII wieku, który wprowadził przyniósł nieco monet, ale niewiele (mniej niż liczmanów).

Wnioski, jakie się nasuwają z tych spostrzeżeń, to przede wszystkim nieprzerwane użytkowanie badanego sektora od lat trzydziestych XIV wieku prawdopodobnie aż do 1945 roku, jednakże z ciągle zmieniającą się funkcją. W pierwszym półwieczu działalności ludzkiej na tym miejscu mieliśmy prawdopodobnie do czynienia z żywym drobnym handlem, przypuszczalnie związanym z pobliskim portem. Potem jednakże było to miejsce, w którym dokonywano rozrachunków i może też używano monet złotych do dużych transakcji (monety tak wartościowe, w przypadku utraty, były pilnie poszukiwane, i stąd mielibyśmy tylko odważniki do nich). Późniejsza skromna akumulacja drobnych monet i dwa stosunkowo duże skarby sugerują funkcje mieszkalne. Nietypowy skład skarbu ukrytego po 1608 roku byłby poświadczał monety wyselekcjonowane z obiegu dla jakichś szczególnych celów, może związanych z inflacją bieżących emisji pieniądza i koniecznością odłożenia monet o ponadstandardowej już wartości. W jakiejś mierze odwrotna byłaby interpretacja skarbu ukrytego w 1922 roku: tym razem w wyniku inflacji to zgromadzone monety utraciły wartość i zostały odłożone z braku możliwości ich sensownego wykorzystania.

KATALOG

Monety pojedyncze

****1. Anglia, Edward II lub III, pens szterling, 1320-ok. 1333, men. Canterbury.**

Av. \CDWARR\GLDNSHyB, popiersie króla w koronie i kołnierzu na wprost.

Rv. CIVI-TAS-CAN-TOR, długi krzyż, w kątach po trzy kulki.

Srebro, 0,90 g, 18,7 mm. North 1067 (Class 15b).

Grząska 2, warstwa 706, 1 VI 2007, ip. 789, kat. 4911, MAG/GN/3782.

***2. Brandenburgia, Fryderyk II, 1/24 talara 1783 (?), men. Berlin?**

Av. pod koroną monogram FR, z boków data 17-83 (?).

¹⁵⁷ M. Gumowski, M. Pelczar, *Pieniądz gdański 1814-1939*, Gdańsk 1960, s. 36-37.

Rv. [rozeta] 24 [rozeta] / E\NEN / TH\LER / A.
Bardzo płytko bity, może fałszerstwo? Bilon,
1,81 g, 19,1 mm. Henckel 1816.

Grząska 2, podwórko, warstwa 202, 3 III 2007,
ip. 150, kat. 4896, MAG/GN/3772.

***3. Czechy, Jan Luksemburski, grosz praski [1327-40], men. Kutná Hora.**

Av. ...NDĚS°PR... / +DCI°GRATIA°REX BOEMIE,
pole monety nieczytelne.

Rv. *+*GROSSI♠(?)PRAGENSES, w polu ledwo
widoczny lew.

Moneta po obu stronach intencjonalnie potłuczona,
pęknięta. Srebro, 1,91 g, 28,4 mm. Castelin VI:36.
Grząska 3, warstwa 1201, 8 VIII 2007, ip. 1050,
kat. 4860, MAG/GN/3763.

***4. Dania, Eryk V Glipping, penning (denar) 1280-86, men. Lund.**

Av. ruszt (dwie linie podłużne połączone pięcioma
poprzecznymi), z boku księżyc i kulki.

Rv. dwa księżycy (z czterech), wśród nich krzyż,
między nimi duża kulka.

Bilon, 0,56 g, 16,1 mm. Mansfeld-Büllner 302.
Grząska 2, odgruzowanie, warstwa 169, 22 I 2007,
ip. 31, kat. 4861, MAG/GN/3764.

***5. Elbląg, Gustaw II Adolf, szeląg 163 [1630-34].**

Av. GVS\ADO... ..RE..., inicjał GA w enklawie,
stempel zniszczony, mocno przesunięty w lewo-
górę, fragment sąsiedniego stempla.

Rv. SOLIDVS... ..BING3..., kartusz z nieczytel-
nym herbem, stempel zniszczony, mocno prze-
sunięty w lewo, fragment sąsiedniego stempla.
Bilon, 0,35 g, 17,1 mm. Kopicki III, s. 273, I.2-6.
Grząska 2, warstwa 175, 5 II 2007, ip. 44, kat.
4907, MAG/GN/3778.

***6. Flandria, Ludwik II van Maale, grosz leeuwengroot, IV emisja [7 IX 1353 – 24 X 1354]¹⁵⁸, men. Brugia lub Gandawa.**

Av. BDDICTV:SIT:DO°E:DDE:DRI:IhV\PI, LVD-
OVI-C°CO-MES, krzyż sięgający do pośred-
niej obwódki.

Rv. +·MODCTA[lilijka]FLADD' [w literze T małe
kółko], w otoku zewnętrznym w medalionach
lew wspięty i 11 liści pietruszki (w tym 1 nieza-
chowany), lew wspięty.

Srebro, ubytek, 2,38 g, 26,0 mm. Lucas G219.
Grząska 2, warstwa 153, 16 IV 2007, ip. 379, kat.
4863, MAG/GN/3766.

***7. Gdańsk, Zygmunt III, grosz 1627.**

Av. SIGIS:III°D:G°REX-POL:DR:P:, popiersie króla
w prawo, w koronie, krezie i płaszczu, z łańcu-
chem Orderu Złotego Runa.

Rv. [czwórliść] GROSSVS:CIVI:GEDANE\SIS\1627,
kartusz z owalną tarczą z herbem Gdańska.

Srebro, 0,61 g, 19,1 mm. KS 7477.

Grząska 4, warstwa 426, 26 IV 2007, ip. 535, kat.
4869, MAG/GN/3768.

***8. —, August III, szeląg 1754.**

Av. monogram A3R pod koroną, z boków data 17-54.

Rv. [trzy rozetki] / SOLID / CIVITAT / GEDAN,
u dołu godło herbu Gdańska (korona i dwa
krzyże) między dwiema rozetkami.

Bilon, skorodowany, 0,42 g, 15,7 mm. KS 7714.
Grząska 1, warstwa 827, 17 V 2007, ip. 672, kat.
4867, MAG/GN/3767.

9. —, August III lub Stanisław August, trojak (3 grosze) r.? [1755-66].

Av. nieczytelny,

Rv. ...DANENSIS, słabo widoczne zarysy herbu.

Bilon, silnie skorodowany, 0,93 g, 19,7 mm.

Grząska 4, podwórko, warstwa 585, 29 V 2007,
ip. 735, kat. 4857.

10. —, II Wolne Miasto, 10 fenigów 1920, men. Gdańsk.

Cynk, 2,06 g, 22,1 mm. Parchimowicz 51.

Grząska 4, warstwa 362, 21 II 2007, ip. 121, kat.
4866.

11. —, II Wolne Miasto, 1 fenig 1923, men. Berlin.

Brąz, 1,53 g, 17,1 mm. AKS 25.

Grząska 3, warstwa 250, 9 I 2007, ip. 19, kat. 4864.

12. —, II Wolne Miasto, 1 fenig 1923, men. Berlin.

Brąz, 1,53 g, 17,1 mm. AKS 25.

Grząska 4, podwórko, warstwa 363A, 11 IV 2007,
ip. 354, kat. 4865.

13. —, II Wolne Miasto, 1 fenig 1923, men. Berlin.

Brąz, silnie skorodowany, 0,62 g, 16,4 mm.
AKS 25.

Grząska 1, wkop 50, warstwa 51, odgruzowanie,
19 XII 2006, ip. 2, kat. 4868.

14. Litwa, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1664-6], men. Wilno lub Brześć.

Av. ...CAS..., poza tym nieczytelny.

Rv. ...DVC·LIT·166..., Pogoń z szarfą, bez tarczy,
niżej HKPL wysokie, między dwiema gwiazd-
kami.

Miedź, 0,82 g, 14,7 mm.

Grząska 4, warstwa 351, 2 II 2007, ip. 42b, kat.
4889 (zinterpretowany jako zespół z monetą
nr 28), MAG/GN/3769.

***15. Łobżenica, Zygmunt III, kwartnik (ternar) r.? [1625-30].**

Av. ...X\OL\DL, inicjał S ze Snopkiem na tarczy,
stempel przesunięty w prawo-górę.

Rv. ...RIV\ZAN\+ , tarcze z Orłem i Pogonią pod
koroną, niżej godło herbu Bróg; oba stemple sil-
nie zużyte i słabo czytelne.

¹⁵⁸ Datowanie wg J. Duplessy, *Chronologie et circulation des gros au lion flamands (1337-1365)*, „Cercle d'Études Numismatiques. Bulletin trimestriel”, vol. 11, 1974, no. 4, s. 98-9.

- Bilon, 0,32 g, 16,0 mm. Opozda typ III, brak odmiany (Av. inicjał 5g; Rv. korona 7ex?, tarcze 1lu). Grząska 2, odgruzowanie, warstwa 169, 22 I 2007, ip. 32, kat. 4891, MAG/GN/3771.
- *16. Meklemburgia(-Werle?), brakteat, 1325-1375.**
Av. głowa bydłęcia w koronie o trzech fleuronach, na kołnierzu niewyraźne cztery kulki.
Srebro, drobna szczerba, 0,23 g, 15,3 mm. Oertzen 154.
Grząska 3, warstwa 655, 1 VIII 2007, ip. 1018, kat. 4802, MAG/GN/3720.
- 17. Niderlandy, Wilhelm III, 1 cent 1878, men. Utrecht.**
Av. KONINGRIJK DER NE\RL\N\ / [czekan] 1878 [kaduceusz], lew w koronie, z mieczem, w polu obsianym gontami.
Rv. 1 / CENT w wieńcu laurowym.
Miedź, 2,28 g, 19,2 mm.
Chlebnicka 32, odgruzowanie, 26 VII 2007, ip. 973, kat. 4870.
- 18. Niemcy, Wilhelm I, 1 fenig 1875, mennica nieokreślona.**
Miedź, skorodowany. AKS 20.
Grząska 1, warstwa 60, 14 V 2007, ip. 662, kat. 4873.
- 19. —, Wilhelm I, 1 fenig 1875, mennica nieokreślona.**
Miedź, wytarty. AKS 20.
Grząska 3, odgruzowanie, warstwa 256, 4 I 2007, ip. 11, kat. 4892.
- 20. —, Wilhelm I, 1 fenig 1875, mennica nieokreślona.**
Miedź. AKS 20.
Chlebnicka 32, warstwa 2064, odgruzowanie, 8 VIII 2007, ip. 1057b, kat. 4894.
- 21. —, Wilhelm I, 1 fenig 1885, men. Berlin.**
Miedź. AKS 20.
Grząska 4, podwórko, warstwa 363A, 11 IV 2007, ip. 359, kat. 4875.
- 22. —, Wilhelm I, 5 fenigów 1876, men. Stuttgart.**
Miedzionikiel. AKS 15.
Grząska 4, warstwa 352, 19 I 2007, ip. 30, kat. 4882.
- 23. —, Wilhelm I, 10 fenigów 1876, men. Berlin.**
Miedzionikiel. AKS 11.
Grząska 4, podwórko, warstwa 363A, 10 IV 2007, ip. 349, kat. 4879.
- 24. —, Wilhelm I, 1 marka 1873, men. Berlin.**
Srebro, 5,27 g, 24,3 mm. AKS 1.
Grząska 4, podwórko, warstwa 363A, 10 IV 2007, ip. 348, kat. 4895, MAG/GN/3982.
- 25. —, Fryderyk III, 1 fenig 1888, men. Berlin.**
Miedź. AKS 20.
Grząska 4, podwórko, warstwa 363A, 11 IV 2007, ip. 353, kat. 4872.
- 26. —, Wilhelm II, 1 fenig 1898, men. Berlin.**
Miedź, skorodowany. AKS 21.
Grząska 4, warstwa 362, 22 II 2007, ip. 133, kat. 4893.
- 27. —, Wilhelm II, 1 fenig 1906, mennica nieokreślona.**
Miedź, skorodowany. AKS 21.
Grząska 4, warstwa 350, odgruzowanie, 23 II 2007, ip. 137, kat. 4871.
- 28. —, Wilhelm II, 1 fenig 1906, men. Berlin.**
Skorodowany. AKS 21.
Grząska 4, warstwa 351, 2 II 2007 (zinterpretowany jako zespół z monetą nr 14), ip. 42a, kat. 4885.
- 29. —, Wilhelm II, 1 fenig 1912, men. Berlin.**
AKS 21.
Grząska 3, podwórko, warstwa 265, 10 III 2007, ip. 165, kat. 4874.
- 30. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1891, men. Hamburg (?).**
Miedzionikiel, skorodowany. AKS 12.
Grząska 1, podwórko, warstwa 58, 5 III 2007, ip. 152, kat. 4877.
- 31. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1900, men. Berlin.**
Miedzionikiel. AKS 12.
Grząska 4, podwórko, warstwa 363A, 11 IV 2007, ip. 358, kat. 4880.
- 32. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1907, men. Berlin.**
Miedzionikiel. AKS 12.
Grząska 1, wkop 50, warstwa 51, 6 II 2007, ip. 45, kat. 4859.
- 33. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1910, men. Berlin.**
Miedzionikiel. AKS 12.
Grząska 1, warstwa 67, 12 IV 2007, ip. 366, kat. 4878.
- 34. —, Wilhelm II (?), 10 fenigów r.? [1890-1916?].**
Miedzionikiel, silnie skorodowana. AKS 12?
Grząska 2, warstwa 200, 26 II 2007, ip. 141, kat. 4876.
- 35. —, republika, 50 fenigów 1921, mennica nieokreślona.**
Aluminium. AKS 37.
Chlebnicka 32, warstwa 2053, 27 VII 2007, ip. 992, kat. 4884.
- 36. —, republika, 50 fenigów r.? [1919-22], mennica nieokreślona.**
Aluminium, silnie skorodowana. AKS 37.
Grząska 1, wkop 50, warstwa 51, 8 II 2007, ip. 49, kat. 4848.
- 37. —, republika, 50 fenigów r.? [1919-22], mennica nieokreślona.**
Aluminium, silnie skorodowana. AKS 37.
Grząska 2, wkop 203, warstwa 202, 19 II 2007, ip. 80, kat. 4883.

38. Niemcy lub Gdańsk, 10 fenigów r.? [1917-22, 1940-45].

Cynk, silnie skorodowany.

Grząska 1, podwórko, warstwa 67, 11 IV 2007, ip. 362, kat. 4853.

39. —, 10 fenigów r.? [1917-22, 1940-45].

Cynk, silnie skorodowany.

Grząska 4, warstwa 365, 13 III 2007, ip. 178, kat. 4851.

40. Polska, Władysław II Jagiello, półgrosz, 1416-34, men. Kraków?¹⁵⁹

Z monety pozostał tylko odcisk wewnątrz bryłki patyny. Kubiak typ VI-XII.

Grząska 1, podwórko, warstwa 109, 19 IV 2007, ip. 426, kat. 4854.

***41. —, Zygmunt III, półtorak 1621, men. Bydgoszcz.**

Av. SIGI3·D:G-REX·PMDL, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz ze Snopkiem w polu sercowym, u dołu tarczka z cyfrą 3.

Rv. *MONE * NO-REG*POLO*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-1, u dołu herb Sas na tarczce z trzech łuków.

Srebro, 1,13 g, 19,5 mm. KZ3 373.

Grząska 2, warstwa 157, 29 III 2007, ip. 320, kat. 4890, MAG/GN/3770.

42. — (Saksonia), August III, szeląg r.? [1749-55], men. Gubin lub Grünthal.

Av. ślady legendy, zarys popiersia w płaszczu w prawo.

Rv. nieczytelny.

Silnie skorodowany, 0,66 g, 14,4 mm. KS 2025-80.

Grząska 1, podwórko, warstwa 67, 12 III 2007, ip. 172, kat. 4855.

43. —, PRL, 5 groszy „1949” [1956], men. Krzemnica.

Aluminium. Parchimowicz 203b.

Chlebnicka 32, warstwa 2064, odgruzowanie, 8 VIII 2007, ip. 1057a, kat. 4888.

***44. Pomorze, Stargard (?), brakteat, 1. połowa XIV w.**

Av. widoczna połowa prostej sześciopromiennej gwiazdy składającej się z trzech przecinających się, prostych linii stopionych z wałem otokowym; na kołnierzu niewyraźne, grube promienie. Niespełna połówka monety, 0,05 g, 13,1 mm. DbgP 128b (?).

Grząska 2, warstwa 928, 18 V 2007, ip. 677, kat. 4806, MAG/GN/3724.

***45. Pomorze, Strzałowo (Stralsund), witten (1/2 szeląga) 1504.**

Av. M0DET·D0VA·SVDDCDS15o4 (litera M uncjalna, cyfra 4 w formie pętelki), grot strzały.

Rv. *DDEVVS·ID·D0MIDC·TV0·SAL (litera M uncjalna), krzyż z ośmiopromienną gwiazdą w 1. kącie.

Srebro, 0,62 g, 17,7 mm. DbgP 300 odm.

Chlebnicka 32, warstwa 2053, 27 VII 2007, ip. 993, kat. 4909, MAG/GN/3780.

***46. Pomorze, Szczecin, denar Vinkenaug, po 1345.**

Av. nieczytelny (prawdopodobnie brak stempla).

Rv. budowla trójwieżowa, środkowa wieża blankowana, boczne spiczaste.

Srebro, 0,25 g, 11,7 mm. DbgP 246-8a.

Grząska 2, warstwa 704, 18 V 2007, ip. 679, kat. 4862, MAG/GN/3765.

***47. Poznań, Wielkie Księstwo, Fryderyk Wilhelm III, 1 grosz 1816, men. Wrocław.**

Av. owalna, ukoronowana tarcza z Orłem pruskim, w otoku gałązki dębu.

Rv. ...ALER / 1 / GROSCHEN / GR.HERZ. / POSEN / 1 8 1 6 / B.

Miedź, 1,76 g, 20,4 mm. Pl. I.57.

Grząska 1, podwórko, warstwa 67, 11 IV 2007, ip. 361, kat. 4912, MAG/GN/3783.

***48. Prusy, brakteat Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8-1317/18.**

Tarcza z krzyżem, nad nią trzy kulki zestawione w Δ. Srebro, ubytki korozyjne, 0,10 g, 14,3 mm. PaszkiewiczPr T8a.28.

Grząska 2, warstwa 942, 27 VI 2007, ip. 863, kat. 4828, MAG/GN/3744.

***49. —, brakteat Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8-1317/18.**

Tarcza z krzyżem, nad nią trzy kulki zestawione w trójkąt.

Srebro, znaczne ubytki, zgięty, 0,15 g, 14,4 mm. PaszkiewiczPr T8a.34.

Grząska 2, warstwa 1044, 28 VII 2007, ip. 1004, kat. 4830, MAG/GN/3746.

***50. —, brakteat Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8-1317/18.**

Tarcza z krzyżem, nad nią trzy kulki zestawione w trójkąt.

Srebro, ubytki, 0,09 g, 14,1 mm. PaszkiewiczPr T8a.36.

Grząska 3, warstwa 1324, 19 VII 2007, ip. 914, kat. 4829, MAG/GN/3745.

***51. —, brakteat Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8-1317/18.**

Tarcza z krzyżem, nad nią trzy kulki zestawione w Δ.

¹⁵⁹ Zdaniem S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów (1386-1444)*, Wrocław 1970, s. 30-32, część półgroszy tej grupy została wybita we Wschowie. Opinia ta nie wydaje się dostatecznie uzasadniona, zob. B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja*, s. 56-57.

- Srebro, ubytki, 0,10 g, 13,6 mm. PaszkiewiczPr T8a.41.
Grząska 2, warstwa 704, 27 IV 2007, ip. 545, kat. 4827, MAG/GN/3743.
- *52. —, brakteat *Krzyż laciński*, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż o rozszerzających się ku końcom, nieco rozszczepionych ramionach, z lewej mały krzyż kawalerski.
Srebro, ok. 3/5 monety, 0,06 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T9.1.
Grząska 4, warstwa 426, 24 IV 2007, ip. 491, kat. 4815, MAG/GN/3733.
- *53. —, brakteat *Krzyż laciński*, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż o obłych ramionach, z boków skośne, niewyraźne krzyżyki.
Srebro, ok. 2/3 monety, 0,09 g. PaszkiewiczPr T9.29.
Grząska 1, warstwa 846, 13 VIII 2007, ip. 1075, kat. 4816, MAG/GN/3734.
- *54. —, brakteat *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama oparta na dwu słupach, między którymi prosty pas z trzema strzelnicami, w środku zatknięty dodatkowy słup, na słupach kule, w bramie krzyżyk grecki.
Srebro, drobny ubytek, 0,13 g, 13,5 mm. PaszkiewiczPr T10.19.
Grząska 3, warstwa 427, 25 V 2007, ip. 740, kat. 4803, MAG/GN/3721.
- *55. —, brakteat *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama oparta na dwu słupach, między którymi prosty pas z trzema strzelnicami.
Srebro, skorodowany, ubytki, 0,23 g, 14,8 mm. PaszkiewiczPr T10.
Grząska 3, sondaż, warstwa 651, 25 V 2007, ip. 739, kat. 4808, MAG/GN/3726.
- *56. —, brakteat *Korona II*, ok. 1337/8-1345.**
Korona ze środkowym fleuronem w kształcie krzyża. Na obręczy korony trzy wklęsłe prostokąty.
Srebro, drobny ubytek, 0,15 g, 13,9 mm. PaszkiewiczPr T11.9.
Grząska 2, warstwa 943, 11 VII 2007, ip. 885, kat. 4809, MAG/GN/3727.
- *57. —, brakteat *Korona II*, ok. 1337/8-1345.**
Korona ze środkowym fleuronem w kształcie krzyża. Na obręczy korony trzy wklęsłe prostokąty.
Srebro, drobny ubytek, 0,08 g, 15,09 mm. PaszkiewiczPr T11.9.
Grząska 3, warstwa 2148, 21 VIII 2007, ip. 1117, kat. 4811, MAG/GN/3729.
- *58. —, brakteat *Korona II*, ok. 1337/8-1345.**
Korona ze środkowym fleuronem w kształcie krzyża. Na obręczy korony trzy wklęsłe prostokąty.
Srebro, wyszczerbiony, 0,10 g, 13,3 mm. PaszkiewiczPr T11.11.
Grząska 2, warstwa 1024, 12 VII 2007, ip. 889, kat. 4810, MAG/GN/3728.
- *59. —, brakteat *Korona II*, ok. 1337/8-1345.**
Korona ze środkowym fleuronem w kształcie krzyża. Na obręczy korony trzy wklęsłe prostokąty.
Srebro, drobny ubytek, 0,12 g, 14,3 mm. PaszkiewiczPr T11.31.
Grząska 2, warstwa 706, 16 V 2007, ip. 669, kat. 4807, MAG/GN/3725.
- *60. —, brakteat *Prostokąt-D*, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, na którego górnych narożnikach słup i krzyżyk, z prawej krzyżyk, u dołu gwiazdka.
Srebro, ubytki, 0,10 g, 13,8 mm. PaszkiewiczPr T12.2.
Grząska 2, warstwa 843, ip. 12 VII 2007, ip. 890, kat. 4822, MAG/GN/3739.
- *61. —, brakteat *Prostokąt-D*, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, na którego górnych narożnikach słup i krzyżyk, z prawej krzyżyk, u dołu kulka.
Srebro, ubytek kołnierza, 0,10 g, 13,6 mm. PaszkiewiczPr T12.5.
Grząska 3, warstwa 651, 3 VII 2007, ip. 873, kat. 4821, MAG/GN/3738.
- *62. —, brakteat *Prostokąt-D*, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, na którego górnych narożnikach słup i krzyżyk, z prawej krzyżyk, u dołu kulka.
Srebro, znaczne ubytki korozyjne, 0,07 g, 13,7 mm. PaszkiewiczPr T12.5.
Grząska 2, warstwa 966, 20 VI 2007, ip. 850, kat. 4820, MAG/GN/3737.
- *63. —, brakteat *Prostokąt-D*, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, u dołu kulka.
Srebro, w kilku fragmentach. PaszkiewiczPr T12.5-11.
Grząska 4, warstwa 1772, 23 VII 2007, ip. 934, kat. 4801, MAG/GN/3719.
- *64. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Zmodyfikowana brama*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**
Para słupów, między nimi dwie kulki, u góry i dołu krzyż grecki.
Srebro, ubytki, 0,11 g, 13,6 mm. PaszkiewiczPr T14.5.
Grząska 2, wkop 180, warstwa 181, 17 V 2007, ip. 671, kat. 4834, MAG/GN/3749.
- *65. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Zmodyfikowana brama*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**
Para słupów, między nimi dwie kulki, u góry i dołu krzyż grecki.
Srebro, ubytki, pogniecione, 0,06 g, 12,5 mm. PaszkiewiczPr T14.5.
Grząska 2, warstwa 940, 21 VI 2007, ip. 853, kat. 4835, MAG/GN/3750.

***66. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**

Prostokąt, którego boczne krawędzie są przedłużone w górę i w dół, zwieńczone kulkami, nad i pod (?) prostokątem kulka.

Srebro, ok. ½ monety, 0,04 g, 13,0 mm. PaszkiewiczPr T15.2-7 (?).

Grząska 2, warstwa 912, 24 V 2007, ip. 736, kat. 4800, MAG/GN/3718.

***67. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**

Prostokąt, którego boczne krawędzie są przedłużone w górę i w dół, zwieńczone kulkami, w środku skos pochylony w prawo, nad prostokątem kulka, pod nim krzyżyk.

Srebro, znaczne ubytki, uszkodzenia, 0,11 g, 13,3 mm. PaszkiewiczPr T15.12.

Grząska 4, warstwa 426, 25 IV 2007, ip. 496, kat. 4804, MAG/GN/3722.

***68. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**

Prostokąt, którego boczne krawędzie są przedłużone w górę i w dół, zwieńczone kulkami, z lewego górnego do prawego dolnego kąta linia, nad prostokątem kulka, pod nim niewyraźny krzyżyk.

Srebro, znaczne ubytki, uszkodzenia, 0,04 g, 12,0 mm. PaszkiewiczPr T15.12.

Grząska 3, warstwa 1324, 23 VII 2007, ip. 928, kat. 4805, MAG/GN/3723.

***69. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**

Dwa słupy zwieńczone kulkami, między nimi u góry kulka, u dołu krzyżyk, pośrodku niewyraźne ślady konstrukcji.

Srebro, ubytki korozyjne, 0,08 g, 13,7 mm. PaszkiewiczPr T15.12 (?).

Grząska 2, warstwa 922, 15 V 2007, ip. 663, kat. 4833, MAG/GN/3748.

***70. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364.**

Prostokąt, którego boczne krawędzie są przedłużone w górę i w dół, zwieńczone kulkami, przekątna z prawego górnego do lewego dolnego kąta, nad nią mała kulka, nad prostokątem kulka, pod nim klin (?).

Srebro, ubytki, 0,09 g, 13,4 mm. PaszkiewiczPr T15, nieznana odmiana.

Grząska 1, warstwa 844, 8 VIII 2007, ip. 1056, kat. 4825, MAG/GN/3742.

***71. —, Winrych von Kniprode, brakteat *Krzyż grecki II*, najpóźniej 1364-1379?, men. Toruń.**

Znak złożony z krzyża z poprzeczkami na końcach ramion, położonego na szerokim krzyżu greckim.

Srebro, ok. 3/5 monety, 0,06 g, 12,5 mm. PaszkiewiczPr T16.

Grząska 2, warstwa 704, 18 V 2007, ip. 680, kat. 4814, MAG/GN/3732.

***72. —, Fryderyk III, szeląg 1693, men. Królewiec.**

Av. FCIII pod czapką elektorską, na tle berła, niżej H-S. Rv. [róża] / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1693, stempel przesunięty w lewo-górę.

Bilon, 0,61 g, 15,4 mm. BftM 1854.

Grząska 3, wkop 429, warstwa 430, 16 IV 2007, ip. 376, kat. 4898, MAG/GN/3774.

***73. —, Fryderyk III, szeląg 1695, men. Królewiec.**

Av. FCIII pod czapką elektorską, na tle berła, niżej S-D.

Rv. *** / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1695.

Bilon, 0,46 g, 15,3 mm. BftM 1862.

Grząska 1, warstwa 75, 2 IV 2007, ip. 328, kat. 4899, MAG/GN/3775.

***74. —, Fryderyk I (III), szeląg 170? [1701-7], men. Królewiec.**

Av. pod koroną monogram FR, niżej CG.

Rv. [rozeta] / SOLID / REGNI / PRUSS / 170\, stempel przesunięty w prawo-dół.

Bilon, 0,53 g, 15,7 mm. Henckel 3563 i in.

Grząska 2, warstwa 489, 31 III 2007, ip. 325, kat. 4904, MAG/GN/3776.

***75. —, Fryderyk II, 3 grosze (*Düttchen*) 1782, men. Królewiec.**

Av. FRIDERI\BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. MONET\NT, 3-gr: / 1 \ 8 2, wzlatujący Orzeł pruski z regaliaми.

Bilon, 1,47 b, 18,7 mm. Henckel nie zna.

Grząska 2, odgruzowanie, warstwa 169, 4 I 2007, ip. 12, kat. 4897, MAG/GN/3773.

***76. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 grosz 1810, men. Berlin.**

Av. pod koroną owalna tarcza z Orłem pruskim otoczona wieńcem dębowym.

Rv. legenda otokowa nieczytelna, 1 / GROSCHEN / PREUSS: / 1 8 1 0 / A.

Miedź, 4,90 g, 23,2 mm. AKS 42.

Grząska 2, warstwa 201, 19 II 2007, ip. 70, kat. 4905.

***77. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1821, men. Berlin.**

Av. 360 EINEN THALE\, Orzeł pruski na ukoronowanej tarczy francuskiej.

Rv. SCHEID\ MÜNZE, 1 / PFENNING / 1 8 2 1 / A.

Skorodowany, miedź, 1,17 g, 17,0 mm. AKS 35.

Grząska 4, warstwa 352, 12 III 2007, ip. 169, kat. 4858.

***78. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1833, men. Berlin.**

Av. 360 EINEN THALER, Orzeł pruski na ukoronowanej tarczy francuskiej.

Rv. SCHEIDE MÜNZE, 1 / PFENNING / 1 8 3 3 / A.
Wytarty, miedź, 1,39 g, 17,5 mm. AKS 35.

Grząska 2, warstwa 201, 19 II 2007, ip. 69, kat. 4900.

79. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1840, men. Berlin.

Av. 360 EI\N T\W\R, Orzeł pruski na ukoronowanej tarczy francuskiej.

Rv. S\W\DE MUNZE, 1 / PFENNING / 1 8 4 0 / A.
Skorodowany, miedź, 1,13 g, 17,2 mm. AKS 35.
Grząska 1, warstwa 58, 5 III 2007, ip. 153, kat. 4902.

80. —, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1840, men. Berlin.

Av. 360 EINEN THALER, Orzeł pruski na ukoronowanej tarczy francuskiej.

Rv. SCHEIDE MÜNZE., 1 / PFENNING / 1 8 4 0 / A.
Miedź, 1,48 g, 17,4 mm. AKS 35.
Grząska 1, podwórko, warstwa 65, 28 II 2007, ip. 142, kat. 4901.

81. —, Fryderyk Wilhelm IV, ½ grosza srebrnego 1845, men. Berlin.

Av. FRIEDR.WILH.IV KOENIG V.PREUSSEN, głowa króla w prawo.

Rv. 60 EINEN THALER / SCHEIDE MÜNZE, ½ / SILBER / GROSCHEN / 1 8 4 5 / A.
Bilon, 1,05 g, 15,1 mm. AKS 87.
Chlebnicka 32, odgruzowanie, 26 VII 2007, ip. 970, kat. 4903, MAG/GN/3983.

82. —, Wilhelm I, 3 fenigi 1869, men. Berlin.

Av. 120 EINEN THALER, Orzeł pruski na ukoronowanej tarczy francuskiej.

Rv. SCHEIDE MÜNZE, 3 / PFENNIGE / 1 8 6 9 / A.
Miedź, skorodowany, 4,09 g, 24,1 mm. AKS 106.
Chlebnicka 32, odgruzowanie, 26 VII 2007, ip. 971, kat. 4881.

83. —, Wilhelm II, 2 marki 1902, men. Berlin.

Srebro, 10,81 g. AKS 134.

Grząska 4, warstwa 363A, 10 IV 2007, ip. 344, kat. 4887, MAG/GN/3981.

****84. Ravensberg, Bernard (1329-46), fenig, men. Bielefeld.**

Av. ...- [R?]DEPI¹⁶⁰, władca zasiada na wprost, z odkrytą głową, berłem liliowym w prawicy i globem oznaczonym krzyżem na powierzchni w lewicy.

Rv. \WITAS B..., tarcza z trzema krokwiemi otoczona czwórlistną obwódką, w której łukach trzy krzyże kawalerskie, w kątach czwórlistie.
Srebro, 0,92 g, 14,7 mm. Stange 35? (n.v.; wg Künker 93:3659).
Grząska 2, warstwa 1008, 5 VII 2007, ip. 877, kat. 4906, MAG/GN/3777.

***85. Ryga, Karol X Gustaw, szeląg 1657.**

Av. CAROL\SGVSTAV\DG\R'S', pod koroną monogram CG w enklawie.

Rv. SOLIDVSCIVI\RIG 5-7', kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon, ubytek, 0,32 g, 15,4 mm. Mrowiński 557.
Grząska 1, podwórko, warstwa 97, 17 IV 2007, ip. 381, kat. 4908, MAG/GN/3779.

***86. Szkocja, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-39], men. Edynburg.**

Av. nieczytelny.

Rv. ...ACCESSI..., kwiat ostu.

Miedź, silnie wytarty, 0,59 g, 16,3 mm.

Grząska 2-3, z zaprawy muru 10, 19 I 2007, ip. 29, kat. 4910, MAG/GN/3781.

87. Przypuszczalnie moneta nowożytna, całkowicie nieczytelna, skorodowana i chyba przepalona.

2,00 g, 22,1 mm. Grząska 1, warstwa 75, 10 V 2007, ip. 644, kat. 4856.

88. Relikt nieokreślonej dużej monety, prawdopodobnie srebrnej, nowożytnej (XVII-XIX w.).

Srebro(?), 9,98+5,69 g, ok. 33 mm.

Grząska 3, podwórko, warstwa 266, 8 III 2007, ip. 162, kat. 4914.

89. Nieokreślona, zupełnie skorodowana moneta, XIX w.?

Srebro? 1,81 g, 21,8 mm.

Grząska 1, warstwa 54, 9 II 2007, ip. 53, kat. 4913.

90. Kążek ze słabego srebra, wycięty nożycami.

Bilon, 0,15 g, 7,5 mm.

Grząska 2, warstwa 704, ip. 544, kat. 5638, MAG/GD/129/03/5638.

Liczmany

***91. Fürth, Johann Christian Reich (mistrz 1758-1814), liczman.**

Av. GEORG.IID.G.M.B.&H.R. / I.C. REICH, popiersie króla w płaszczu w prawo.

Rv. IOHANN\CHRISTIAN\RECHE, trzy realistyczne lilie, w odcinku nieczytelna litera.

Mosiądz, 0,61 g, 18,7 mm. Zbliżony: Mitchiner 2162.

Grząska 4, warstwa 402, 26 III 2007, ip. 288, kat. 4840, MAG/GN/3755.

***92. Norymberga, liczman anonimowy, XV w.**

Av. €★€★€★€★€★€★€, osiodłany rumak wspięty w lewo.

Rv. RPRBhOR9CFEITδLAVS, Baranek paschalny w lewo.

Brąz, 1,81 g, 23,6 mm. Av. podobny do Mitchiner 1011 Rv. (liczman ze św. Marcinem), Rv. nieznan (naśladownictwo liczmanów francuskich).
Grząska 4, warstwa 402, 19 III 2007, ip. 197, kat. 4838, MAG/GN/3753.

¹⁶⁰ Zwraca uwagę biskupi tytuł, zaczerpnięty przypuszczalnie z monet monasterskich.

***93. —, Johann Jacob Dietzel (mistrz 1711-1748),
liczman, ok. 1725-48.**

Av. LVDXV - DG·FR·E·N·REX, popiersie króla w wieńcu laurowym i płaszczu narzuconym na rzymską zbroję w prawo.

Rv. IOH·IACOB·DIETZEL·RECHEN·PF, pod koroną dwie splecione litery L otoczone wieńcem palmowym. Mosiądz, 0,79 g, 19,7 mm. Mitchiner nie zna. Grząska 4, podwórko, warstwa 585, 28 V 2007, ip. 729, kat. 4844, MAG/GN/3759.

***94. —, Johann Jacob Dietzel (mistrz 1711-1748),
liczman, ok. 1725-48.**

Av. LVDXV - DG·FR·E·N·REX, popiersie króla w wieńcu laurowym i płaszczu narzuconym na rzymską zbroję w prawo.

Rv. IOH·IACOB·DIETZEL·RECHEN·PF, pod koroną dwie splecione litery L otoczone wieńcem palmowym. Mosiądz, 0,83 g, 19,1 mm. Mitchiner nie zna. Grząska 4, podwórko, warstwa 585, 1 VI 2007, ip. 775, kat. 4845, MAG/GN/3760.

***95. —, Johann Albrecht Dorn (mistrz 1732-1783),
liczman.**

Av. LVD XV·DG· - FR·E·N·REX, popiersie króla w wieńcu laurowym i płaszczu w prawo, liczne skazy po uszkodzeniach stempla.

Rv. RECHEN PFENGING· (*sic*), lew kroczący w lewo, patrzący wprost, w odcinku I Ć D (*sic* — zamiast A jest I z poprzeczką), liczne skazy po uszkodzeniach stempla. Mosiądz, 1,14 g, 19,7 mm. Mitchiner 1921 (te same stemple).

Grząska 2, podwórko, warstwa 481, 26 III 2007, ip. 284, kat. 4846, MAG/GN/3761.

***96. —, Albrecht Hoyer (mistrz 1735-1789), liczman, 1774-89.**

Av. \VDXVI· - D·G·FR·&·N·R, popiersie króla w wieńcu laurowym i płaszczu w prawo.

Rv. ALB·HOGER·RECH·PFENIG, okręt trójmasztowy na falach w lewo, w odcinku arabeska. Mosiądz, 0,58 g, 20,3 mm. Podobny do Mitchiner 1902, lecz popiersie odpowiada przedstawieniom Ludwika XV u tego mistrza, Mitchiner 1897-1901. Grząska 2, podwórko, warstwa 466, 22 III 2007, ip. 209, kat. 4847, MAG/GN/3762.

***97. —, Ernst Ludwig Sigmund Lauer (mistrz 1783-1829), liczman b.d. [po 1790].**

Av. LEOPOL II·DG IMP, półpostać w lewo, ze wstęgą i gwiazdą orderową.

Rv. ELUDSIG·LAUER, na skrzydlatym globie tańczy pólnaga Fortuna z szarfą. Mosiądz, 0,69 g, 20,0 mm, z boku mały, wywiercony otwór. Mitchiner 1950 (te same stemple). Grząska 4, podwórko, warstwa 366, 20 IV 2007, ip. 136, katalog 4843, MAG/GN/3758.

***98. —, Johann Friedrich Weidinger (mistrz 1710-po 1765), liczman.**

Av. IOH FRIED·WEIDINGER·RECH..., słońce i księżyc.

Rv. ...FA\ETP... ...FRINGI NU\MARIS (?), okręt lub okręty(?).

Mosiądz, skorodowany, 0,60 g, 22,0 mm. Av. Mitchiner 1855, Rv. nieznany.

Grząska 2, podwórko, warstwa 466, 23 III 2007, ip. 261, kat. 4839, MAG/GN/3754.

***99. —, Johann Friedrich Weidinger (mistrz 1710-po 1765), liczman [ok. 1727].**

Av. GEORG II·D·G·M·B·E·F·H·S R, popiersie króla Jerzego I (*sic*) w płaszczu i wieńcu laurowym w prawo.

Rv. IOHANN·WEIDINGERS·RECHPF·COVM(?) SER, zestawione w krzyż, koronowane tarcze z herbami Szkocji, Francji, Irlandii i Anglii.

Mosiądz, 0,99 g, 19,3 mm. Zbliżony do Mitchiner 1854.

Grząska 2, podwórko, warstwa 481, 24 III 2007, ip. 275, kat. 4842. Liczman nosi podpis Johanna (Hansa) Weidingera, mistrza działającego w latach 1670-1727¹⁶¹, lecz również imię króla Jerzego II, który dopiero w 1727 roku wstąpił na tron. Jest więc przypisywany późniejszemu wytwórcy o tym nazwisku, używającemu imion Johann Friedrich. Portret nieaktualnego władcy świadczy, że liczman powstał na początku nowego panowania, MAG/GN/3757.

***100. Francja, Karol VI, liczman, 1385-ok. 1415.**

Av. +AVEMA\\RACI\ P, otwarta korona zwieńczona trzema liliami, na obręczy trzy pięciopłatkowe rozetki.

Rv. krzyż liliowy w czwórliściu, w kątach A V \ C. Mosiądz, ubytki korozyjne, 2,33 g, 24,3 mm. Mitchiner 464 odm.

Grząska 4, podwórko, warstwa 363, 23 IV 2007, ip. 456, kat. 4841, MAG/GN/3756.

Zespoły monet

101. Mały zespół 4 monet. Grząska 3, warstwa 651, 20 VIII 2007, ip. 1102 (a-d), kat. 4826, 4831, 4836, 4837. Tpq 1328.

101a. Prusy, brakteat Tarcza z krzyżem I, ok. 1307/8-1317/18.

Tarcza z krzyżem, nad nią krzyżyk.

Srebro, skorodowany, pokruszony, 0,18 g. PaszkiewiczPr T8a.5.

Ip. 1102b, kat. 4831.

¹⁶¹ Zob. część I, rozdział 21, poz. 2.

- 101b. —, brakteat *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8-1317/18.**
Tarcza z krzyżem, nad nią nieokreślony znak.
Srebro, skorodowany, pokruszony, fragmentaryczny. PaszkiewiczPr T8a.
Ip. 1102d, kat. 4826.
- *101c. —, brakteat *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama oparta na dwu słupach, między którymi prosty pas z trzema strzelnicami, słupy zwieńczone kulkami, pośrodku zatknięty trójliść; w prześwicie bramy trzy kulki zestawione w Λ .
Srebro, skorodowany, drobne ubytki, 0,17 g, 13,6 mm. PaszkiewiczPr T10.39.
Ip. 1102a, kat. 4836, MAG/GN/3751.
- 101d. —, brakteat *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama oparta na dwu słupach, między którymi prosty pas z trzema strzelnicami, słupy zwieńczone kulkami, pośrodku zatknięty krzyżyk lub trójliść; w prześwicie bramy trzy kulki zestawione w Λ .
Srebro, skorodowany, ubytki, 0,18 g, 14,2 mm. PaszkiewiczPr T10.38 lub 39.
Ip. 1102c, kat. 4837, MAG/GN/3752.
- 102. Mały zespół 2 monet. Grząska 4, warstwa 1779, I VIII 2007, ip. 1015, kat. 4813, 4817. Tpq 1328.**
- 102a. Prusy, brakteat *Krzyż laciński*, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż o rozszerzających się ku końcom, nieco rozszczepionych ramionach, z lewej mały krzyż kawalerski.
Srebro, moneta pokruszona. PaszkiewiczPr T9.3.
Ip. 1015a, kat. 4817.
- 102b. —, brakteat *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8.**
Brama oparta na dwu zwieńczonych kulkami słupach, między którymi prosty pas z trzema strzelnicami, zwieńczony słupem z kulą.
Srebro, skorodowany, ok. 2/3 monety, 0,06 g, 14,0 mm. PaszkiewiczPr T10.18.
Ip. 1015b, kat. 4813, MAG/GN/3731.
- 103. Mały zespół 2 monet. Grząska 3, warstwa 1324, 20 VII 2007, ip. 921(a i b), kat. 4812, 4819. Tpq 1338.**
- 103a. Prusy, brakteat *Krzyż laciński*, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż o prostych ramionach, z boku skośny krzyżyk.
Srebro, ok. 1/2 monety, 0,06 g, 13,7 mm. PaszkiewiczPr T9.20.
Kat. 4819, MAG/GN/3736.
- 103b. —, brakteat *Korona II*, ok. 1337/8-1345.**
Korona ze środkowym fleuronem w kształcie krzyża. Na obręczy korony trzy wklęsłe prostokąty.
Srebro, ubytki, tlenki z awersu uległy odwarstwieniu, 0,09 g (moneta) + 0,11 g (tlenki), 13,2 mm. PaszkiewiczPr T11.32.
Kat. 4812, MAG/GN/3730.
- 104. Mały zespół 2 monet. Grząska 3, warstwa 651, 18 VIII 2007, ip. 1095 (a, b), kat. 4818, 4823. Tpq ok. 1345.**
- 104a. Prusy, brakteat *Krzyż laciński*, ok. 1317/18-1327/8.**
Krzyż o jednostajnych ramionach, z boków dwa skośne krzyżyki.
Srebro, znaczne ubytki korozyjne, 0,09 g, 13,8 mm. PaszkiewiczPr T9.16.
Ip. 1095b, kat. 4818, MAG/GN/3735.
- *104b. —, brakteat *Prostokąt-D*, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, na którego górnych narożnikach słup i krzyżyk, z prawej krzyżyk, u dołu kulka (?).
Srebro, ubytki korozyjne, spłaszczony, 0,08 g, 13,9 mm. PaszkiewiczPr T12.5 (?).
Ip. 1095a, kat. 4823, MAG/GN/3740.
- 105. Mały zespół 2 monet. Grząska 3, warstwa 2148, 21 VIII 2007, ip. 1113 (a, b), kat. 4824, 4832. Tpq ok. 1345.**
- *105a. Prusy, brakteat *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8-1317/18.**
Tarcza z krzyżem, w prawym górnym (heraldycznie) polu kulka, nad tarczą trzy kulki zestawione w Λ (kulki poprawiane na stemplu).
Srebro, brak części kołnierza, 0,09 g, 13,8 mm. PaszkiewiczPr T8a.29.
Ip. 1113b, kat. 4832, MAG/GN/3747.
- *105b. —, brakteat *Prostokąt-D*, ok. 1345-1353.**
Prostokąt, na którego górnych narożnikach słup i krzyżyk, z prawej krzyżyk, u dołu kulka.
Srebro, ok. 2/3 monety, 0,09 g, 13,9 mm. PaszkiewiczPr T12.5.
Ip. 1113a, kat. 4824, MAG/GN/3741.
- 106a. Zespół ok. 15 monet. Grząska 4, warstwa 401, 16 III 2007, ip. 187, kat. 4852. Tpq 1608.¹⁶²**
- 106a.1. Polska, Zygmunt III, grosz r.? [1607-27], men. Kraków lub Bydgoszcz.**
Av. pod koroną SIG·III·D·G / \EX·PO...
Rv. nieczytelny.
Bilon, destruk. KS 786-819. Nr 2.
- 106a.2. —, Zygmunt III, 6 groszy 1596(?), men. Malbork.**
Av. SIGIS\III·D·G... ślady popiersia w krezie w prawo.
Rv. GRO..., pod koroną VI, niżej dwie manierystyczne tarcze z Orłem i Pogonią.
Silnie skorodowana, nieco miseczkowata (wklęsła od Av.), srebro, 1,76 g, 26,8 mm. KS 1240? Nr 1.

¹⁶² Oba zespoły nowożytnie z Grząskiej 4, warstwa 401 (ip. 187 i 188, poz. 106a i 106b), wyglądają na części jednego depozytu.

106a.3. Węgry, Ferdynand I, denar r.? [1527-65].

Av. ...NAND·D..., na tarczy hiszpańskiej herb pięciopolowy: 3. lew wspięty, 4. dwie głowy leopardów. Fragment monety. Nr 10.

106a.4. —, Ferdynand I?, denar r.? [1527-65?].

Av. na nieco wklęsłej z boków tarczy herb pięciopolowy: 1. 3 belki, 2. krzyż podwójny, 3. lew wspięty, 4. dwie głowy leopardów, pole sercowe: pod mitrą tarcza z belką z dwoma znakami ×. Fragment patyny z negatywowym odciskiem monety. Huszár 945 lub podobny. Nr 6.

106a.5. —, Rudolf, denar r.? [1576-1608].

Av. RVD..., górna część tarczy herbowej z belkami w polu 1. i krzyżem podwójnym w polu 2. Fragment monety. Huszár 1059 lub podobny. Nr 11.

106a.6. —, Rudolf?, denar r.? [1576-1608].

Av. ...D..., heraldycznie lewa strona tarczy herbowej z krzyżem podwójnym w polu 2. i Belką w polu sercowym.

Rv. nieczytelny.

Fragment monety. Huszár 936. Nr 7.

106a.7. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.].

Av. nieczytelny.

Rv. ...ONA ...

Ok. 15,5 mm. Nr 3.

106a.8-11. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.], men. Krzemnica.

Av. nieczytelny.

Rv. PA..., zarys postaci Madonny, z boków K-B.

Sklejony z ok. 3 innymi monetami o średnicy do 20 mm. Nr 4.

106a.12. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.].

Av. nieczytelny.

Rv. \ATR..., z prawej strony pola B.

Fragment monety. Nr 5.

106a.13. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.].

Av. ...H B..., narożnik tarczy herbowej.

Rv. nieczytelny.

Fragment monety (nr 8).

106a.14. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.].

Av. ...H·B..., tarcza herbową.

Rv. nieczytelny.

Fragment monety, pokryty produktami korozji. 0,29 g (nr 9).

106a.15. Nierozpoznane drobne odłamki monet (nr 12).

106b. Zespół ok. 55 monet. Grzaska 4, warstwa 401, 16 III 2007, ip. 188, kat. 4915. Tpq 1608.¹⁶³

***106b.1-4. Litwa, Zygmunt III, grosz r.? [1608-9].**

Av. ...X·PO·MA·D·L., Orzeł z tarczką ze Snopkiem na piersi.

Rv. przyklejone 3 nieczytelne monety.

Bilon, 3,60 g, 21,4 mm. KS 3487-8. Nr 13.

***106b.5. Polska, Zygmunt III, 6 groszy 1596, men. Malbork.**

Av. ...II·D·G..., reszta zniszczona.

Rv. ...RGEN... ...96, niewyraźne ślady kartuszy pod koroną.

Srebro, skorodowana, może przyklejony do Rv. fragment innej monety, 2,99 g, 28,4 mm. KS 1240. Nr 3.

***106b.6. —, Zygmunt III, 6 groszy 1599, men. Malbork.**

Av. SIGIS... ślady popiersia w koronie i krezie w prawo.

Rv. GROS·ARGEN·\EX·REG·POLONI\9, pod koroną VI, niżej dwie manierystyczne tarcze z Orłem i Pogonią, niżej tarcza ze Snopkiem, z boków pierścien i trójkąt.

Srebro, skorodowana, nieco miseczkowata (wklęśła od Av.), 1,91 g, 27,5 mm. KS 1245-6. Nr 1.

106b.7. —, Zygmunt III, 6 groszy dużej średnicy, r.? [1596-9], men. Malbork.

Av. ·SIG..., fragment popiersia w koronie w prawo.

Rv. zniszczony.

Srebro, fragment monety, 0,90 g. Nr 2.

106b.8. —, Zygmunt III, 6 groszy r.? [1596 lub 1599], men. Malbork.

Av. ...I D G..., fragment popiersia z krezą.

Srebro, fragment monety, 0,33 g. KZ3 904-5. (nr 4).

106b.9. Ryga, Zygmunt III, szeląg 16\ [1600-9].

Av. nieczytelny.

Rv. ...6..., fragment kartusza z kluczami i krzyżykiem.

Srebro, ok. 2/3 monety, skorodowany, 0,55 g, 18,2 mm. KZ3 1356-66. Nr 5.

106b.10-12. —, Zygmunt III, szeląg, r.? [1587-1620].

Av. ...REX·PO·D, pod koroną inicjał S z tarczką hiszpańską ze Snopkiem na skosie.

Rv. przyklejone dwie monety nieczytelne wielkości szelągów i moneta poz. 25.

Bilon, 3,14 g. Nr 15.

106b.13. Węgry, Ferdynand I, denar r.? [1529-30], men. Buda.

Zachowana w postaci negatywu na Av. monety nr 6: z boków Madonny B-H. Huszár 937. Nr 7.

106b.14. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.].

Av. negatyw monety nr 7.

Rv. ...NA - VNGA..., niewyraźne ślady Madonny.

Bilon, fragment monety, 0,31 g. Nr 6.

106b.15-24. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.].

Rv. ...ARIE, Madonna z Dzieciątkiem.

¹⁶³ Zob. przypis poprzedni.

- Negatywowy odcisk monety na bryle ok. 9 monet o wielkościach od denara węgierskiego do grosza Zygmunta III (14,5-22 mm), 9,70 g. Nr 14.
- 106b.25. —, władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.], men. Krzemnica.**
Rv. ...GARIE, Madonna z Dzieciątkiem, z boków KB. Sklejony w bryłę opisaną w poz. 10-12. Nr 16.
- 106b.26-29. Bryła zlepionych, nieczytelnych monet o wielkościach od denara węgierskiego do szeląga Zygmunta III (17-19 mm), ok. 4 monet, 3,88 g. Nr 12.**
- 106b.30-36. Bryła zlepionych, nieczytelnych monet o wielkościach od denara węgierskiego do trojaka Zygmunta III (17-20 mm), ok. 7 monet, 7,82 g. Nr 10.**
- 106b.37-43. Bryła zlepionych, nieczytelnych monet o wielkościach od denara węgierskiego do grosza Zygmunta III (16-20,5 mm), ok. 7 monet, 9,49 g. Nr 11.**
- 106b.44-54. Bryła zlepionych, nieczytelnych monet o wielkościach od wczesnego szeląga do grosza Zygmunta III (17,5-22,5 mm), ok. 11 monet, 19,35 g. Nr 9.**
- 106b.55. Nierozpoznane odłamki monet. Nr 8.**
- 107a. Zespół 28 monet. Grząska 4, podwórko, warstwa 362, 21 II 2007, ip. 124, kat. 4850. Tpq 1921.¹⁶⁴**
- 107a.1. Niemcy, Wilhelm II lub republika, 10 fenigów r.? [1916-1922], całkowicie nieczytelny.**
Żelazo. AKS 13. (1 egz.).
- 107a.2-14. —, Wilhelm II lub republika, 10 fenigów r.? [1917-1922], nieczytelne.**
Cynk. AKS 14. (13 egz.).
- 107a.15. —, republika, 50 fenigów 1921, men. Berlin.**
AKS 37. (1 egz.).
- 107a.16. —, republika, 50 fenigów 1921, men. ?**
AKS 37. (1 egz.).
- 107a.17-20. —, republika, 50 fenigów r.? [1919-1922], men. Berlin.**
AKS 37. (4 egz.).
- 107a.21. —, republika, 50 fenigów 192\ [1920-1922].**
AKS 37. (1 egz.).
- 107a.22-28. —, republika, 50 fenigów r.? [1919-1922], nieczytelne.**
Aluminium. AKS 37. (7 egz.)
- 107b. Zespół 86 monet. Grząska 4, podwórko, warstwa 362, 21 II 2007, ip. 123, kat. 4849. Tpq 1921.¹⁶⁵**
- 107b.1. Niemcy, Wilhelm I, 1 fenig r.? [1873-1889], men.?, wąski orzeł.**
AKS 20 (1 egz.).
- 107b.2. —, Wilhelm I, 2 fenigi 1873, men. Monachium.**
AKS 18 (1 egz.).
- 107b.3. —, Wilhelm I, 5 fenigów 1875, men. Berlin.**
AKS 15 (1 egz.).
- 107b.4. —, Wilhelm I, 10 fenigów 1876, men. Monachium.**
AKS 11 (1 egz.).
- 107b.5. —, Wilhelm II, 1 fenig 1898 lub 1908, men. Berlin.**
AKS 21 (1 egz.).
- 107b.6. —, Wilhelm II, 1 fenig 1913, men. Berlin.**
AKS 21 (1 egz.).
- 107b.7-8. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1917.**
Cynk. AKS 14. (2 egz.).
- 107b.9-13. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1918.**
Cynk. AKS 14. (5 egz.).
- 107b.14-34. —, Wilhelm II lub republika, 5 fenigów r.? [1915-1922], całkowicie nieczytelny.**
Żelazo. AKS 17. (21 egz.).
- 107b.35-46. —, Wilhelm II lub republika, 10 fenigów r.? [1916-1922], całkowicie nieczytelny.**
Żelazo. AKS 13. (12 egz.).
- 107b.47-62. —, Wilhelm II lub republika, 10 fenigów r.? [1917-1922], nieczytelne.**
Cynk. AKS 14. (16 egz.).
- 107b.63. —, Wilhelm II lub republika, 10 fenigów 191\ [1917-1919].**
Cynk. AKS 14. (1 egz.).
- 107b.64-67. —, republika, 10 fenigów 1919.**
Cynk. AKS 14. (4 egz.).
- 107b.68-69. —, republika, 10 fenigów 192\ [1920-1922].**
Cynk. AKS 14. (2 egz.).
- 107b.70-76. —, republika, 10 fenigów 1920.**
Cynk. AKS 14. (7 egz.).
- 107b.77-85. —, republika, 10 fenigów 1921.**
Cynk. AKS 14. (9 egz.).
- 107b.86. —, republika, 50 fenigów 192\ [1920-1922].**
Aluminium. AKS 37. (1 egz.).
- 108. Mały zespół 3 monet. Grząska 4, podwórko, warstwa 362, ip. 367, kat. 4886, 13 IV 2007. Tpq 1990.**
- 108a. Niemcy, Republika Federalna, 5 fenigów r.? [1950-2000], men. Stuttgart.**
Żelazo pokryte mosiądzem. AKS 150.
- 108b. —, Republika Federalna, 10 fenigów 1990, men. Stuttgart.**
Żelazo pokryte mosiądzem. AKS 140.
- 108c. —, Republika Federalna, 10 fenigów 1990, men.?**
Żelazo pokryte mosiądzem. AKS 140.

¹⁶⁴ Dwa zespoły dwudziestowieczne z Grząskiej 4, warstwa 362 (ip. 123 i 124, zespoły 107a i 107b), wyglądają na części jednego depozytu.

¹⁶⁵ Zob. przypis poprzedni.

21. Ulica Klesza, 2007

Stosunkowo nieduży wykop (około 60 metrów kwadratowych) określany jako „Klesza 2007”, w historycznym centrum Gdańska, położony był we wschodniej pierzei ulicy Kleszej na Prawym Mieście, wchodząc głęboko w zaplecza działek ulicy Chlebnickiej. Inwestorem był Gdański Zarząd Nieruchomości Komunalnych, a miesięcznym nadzorem archeologicznym kierował Szymon Bednarz. Za cały materiał numizmatyczny wykop przyniósł siedem żetonów z XVIII wieku (SAZ 255/129/03). Wszystkie pochodzą z zaplecza kamienic ulicy Chlebnickiej (nr 36, 37 i 38), z jednej warstwy (42) i konstrukcji (201), co każe traktować je jako zespół. To ostatnie ma pewne znaczenie wobec kilkudziesięcioletniej rozpiętości zabytków w czasie. Całkowity brak monet jest niewątpliwie wyjątkiem w tej części miasta, tym bardziej, że żetony – obiekty o zbieżnych z monetami cechach fizycznych – dowodzą, że akumulacja takich przedmiotów była tu możliwa. Sześć żetonów to wykonane w Norymberdze liczmany, obiekty pospolite w historycznych ośrodkach miejskich, służące tradycyjnie do rachunków na specjalnych, liniowanych tabliczkach. W XVIII wieku jednakże funkcja ta zanikała, a liczmany – nie zmieniając zasadniczo swej szaty zewnętrznej ani parametrów (choć ich wielkość i ciężar ulegały zazwyczaj stopniowej redukcji pod koniec stulecia) – zaczęły pełnić funkcje sztonów do gier karcianych.

W przedstawionym zestawie zwraca uwagę znaczna przewaga motywów francuskich, wzmocniona obecnością jednego żetonu z samej Francji. Norymbercy mosiężnicy wykonywali serie żetonów o różnej tematyce, dostosowanej do upodobań klientów – a te dyktowała moda. Jak widać, badaną parcelę zamieszkiwały przez kilka dekad osoby wyczulone na modę francuską – co w XVIII stuleciu nie jest niczym nadzwyczajnym. Nie sądzę natomiast, by mogły to być osoby utrzymujące jakieś wyjątkowe kontakty z samą Francją, bo wtedy mielibyśmy do czynienia z większą liczbą oryginalnych żetonów francuskich. Dowodzi tego także liczman „brytyjski”, nieznany w ogóle z przebogatego materiału londyńskiego¹⁶⁶. Przedstawia on króla Wielkiej Brytanii Jerzego I, podpisanego jednak używanymi przed koronacją imionami „Jerzy Ludwik”. Elektor Hanoweru, Jerzy Ludwik, został w 1714 r. królem Wielkiej Brytanii jako Jerzy I.

Na uwagę zasługuje też dość rzadko spotykany żeton tzw. „typu polskiego”, tzn. z wizerunkiem pol-

skiej pary królewskiej, może też świadczący o sympatiach właściciela zestawu liczmanów. Całość materiału mówi również o jego rozrywkach: takie nagromadzenie żetonów przy braku monet interpretowałbym bowiem raczej jako świadectwo gier karcianych niż oddawania się kalkulacjom matematycznym.

KATALOG

*1. **Francja, Ludwik XIV, żeton na pamiątkę pokoju w Ryswick (1697?).**

Av. LVDOVICVS· - ·MAGNVS·REX·, popiersie Ludwika XIV w prawo.

Rv. PACE·IN·\ \ \ \ \ \ \ \ \ \ AS·CONFECTA· (*Pace in leges suas confecta*), kaduceusz na piorunie, w odcinku arabeska. Skaza techniczna na znacznej części powierzchni Av., na Rv. odpowiada jej niedobicie. Mosiądz, 4,35 g, 25,9 mm. Mitchiner 2 3406(?). Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 27 VI 2007, kat. 118, MAG/GN/3705.

*2. **Norymberga, Johann (Hans) Weidinger (mistrz 1670-1727), liczman [po 1714].**

Av. GEORG LVD·DGM·B·F·HSR (*Georgius Ludovicus Dei gratia Magnae Britanniae, Franciae, Hiberniae, Scotiae rex*), popiersie brytyjskiego króla Jerzego I w płaszczu i peruce w prawo.

Rv. IOHANN·WEIDINGERS·RECHPF·COVM(?) SER (prawdopodobnie zamiast *counter*), tarcze z herbami Szkocji, Francji, Irlandii i Anglii zestawione w krzyż (naśladownictwo monet angielskich bitych do 1706).

Mosiądz, 1,12 g, 18,9 mm. Podobny do Mitchiner 1850, lecz mniejszy i odm. legendy.

Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 27 VI 2007, kat. 119, MAG/GN/3706.

*3. —, **Johann Adam Vogel (mistrz 1737-60).**

Av. LVDXV·D·-G·FR·ET REX, młodzieńcze popiersie Ludwika XV w prawo.

Rv. LEREPOS SVITLA VICTORE (*sic*; zamiast *Le repos suit la victoire*), postać siedzi na krześle z oparciem w kształcie koźlej głowy w lewo, wyciągając prawą dłoń z koroną, kozioł (?) w prawo, z boków RE·PF, w odcinku I·A·V·.

Mosiądz, 0,62 g, 19,3 mm. Mitchiner nie zna.

Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 29 VI 2007, kat. 115, MAG/GN/3703.

*4. —, **Michael Leykauff (Leichkauf), (mistrz 1724-1768), liczman.**

Av. LVDXVDG· - ·FRETNREX (*Ludovicus XV Dei gratia Franciae et Navarrae rex*), nagie popiersie Ludwika XV w prawo.

¹⁶⁶ Por. M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, London 1988.

Rv. ··MICHAEL·LEICHKAUF·RECH·PF·, pod koroną dwie splecione litery L i trzy lilie. Mosiądz, 1,16 g, 19,6 mm. Mitchiner 1858 (Av. spod tego samego stempla).

Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 27 VI 2007, kat. 120, MAG/GN/3707.

***5. —, Michael Leykauff (mistrz 1724-1768).**

Av. LVD·XV·DG·F - ETN·REX, popiersie Ludwika XV w zbroi i w koronie w lewo.

Rv. MICHAEL·LEIK·AVF·RECH·PF· (jako V użyte odwrócone A), pod koroną dwie splecione litery L i trzy lilie.

Mosiądz, 0,96 g, 18,8 mm. Mitchiner nie zna.

Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 29 VI 2007, kat. 113, MAG/GN/3701.

***6. —, Albrecht Hoger (mistrz 1735-1789), liczman [ok. 1774].**

Av. LVD·XV·D\\ - FR·ET·N·REX, popiersie Ludwika XV w wieńcu laurowym i płaszczu w prawo, znaczne uszkodzenia stempla.

Rv. ALB·HOGER RECH\\PFENIG, okręt trójmasztowy na falach w lewo, w odcinku arabeska, znaczne uszkodzenia stempla.

Mosiądz, 0,49 g, 20,3 mm. Av. Mitchiner 1901 odm. legendy; Rv. Mitchiner 1902 (ten sam stempel, żeton z imieniem Ludwika XVI!).

Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 27 VI 2007, kat. 116, MAG/GN/3704.

***7. —, Johann Adam Dietzel (mistrz 1746-1762/8), liczman.**

Av. AUG·III·D· - G·POL·REX (*Augustus III Poloniarum rex*), popiersie króla w koronie i zbroi w prawo.

Rv. MARIA - IOSEPHA / RE·I·A·D·PF, popiersie królowej w koronie i sukni w lewo.

Mosiądz, 0,98 g, 22,4 mm. Mitchiner 1886a.

Chlebnicka 36, 37, 38, konstrukcja 201, warstwa 42, 29 VI 2007, kat. 114, MAG/GN/3702.

22. Ulica Chmielna 73-74, lata 2007-2008

Badania objęły znaczny obszar, położony w południowej części Wyspy Spichrzów, ograniczony ulicą Chmielną, Kanałem Rozdzielającym, Nową Motławą (bez nabrzeży) i zapleczem ulicy Jaglanej. Ze względów organizacyjnych obszar ten został podzielony na trzy odcinki: „Toruńska 10a” (badany w 2007 r.), „Chmielna 73” (badania w 2008 r.) i „Jaglana” (badania w 2008 r.). Badania prowadził Marcin Jagusiak przy współpracy liczego grona archeologów, a finansowała po części Fundacja Ochrony Zabytków w Gdańsku, po części zaś tutejsze Muzeum Archeologiczne.

Do pożaru wyspy w 1813 roku na posesji Chmielna 73 stało siedem spichlerzy, nie wcześniejszych niż początek XVII wieku: Złote Słońce, Wiatrak, Trzy Gwiazdy, Dąb, Trzy Koniczyny, Pierwsza Koniczyna i Czarny Pies. Inne lokalizowane na badanym obszarze spichlerze to Wiśłana Łódź, Okręt Wojenny, Złoty Kowal i Wiatrak. Spory obszar pozostawał niezabudowany, oddzielony od koryta Nowej Motławy Psim Wałem, usypanym w latach 1517–19 a zlikwidowanym w 1633 roku. Na jego miejscu pozostał odkryty teren wzdłuż nabrzeża, tzw. Pole Drzewne (*Holzfeld*). Po pożarze w 1813 roku teren pozostał niezabudowany, dopiero w drugiej połowie XIX wieku, po przekopaniu nowego kanału wzdłuż ulicy Toruńskiej, umieszczono tu rafinerię cukru i magazyny fabryki oleju¹⁶⁷. Na terenie Pola Drzewnego mapa z początku XX wieku lokalizuje firmę Werweda.

Materiały z części badanego obszaru określonej nazwą „Jaglana” nie zostały jeszcze opracowane i nie będą tu uwzględnione (sposobność do zajęcia się nimi dadzą pewno dalsze badania, planowane w tym rejonie). Skoro jednak podział na części „Chmielna 73” i „Toruńska 10a” odnosi się do dzisiejszych kwestii administracyjnych i nie pokrywa się z podziałami historycznymi, w niniejszym opracowaniu połączono materiał z obu części. Badania na ul. Toruńskiej 10A przyniosły 102 monety, 45 żetonów i liczmanów (w tym 23 przypuszczalne), półfabrykat menniczy oraz 23 odważniki i szalkę precyzyjnej wagi (SAZ 255/20/50). W rozległym wykopie „Chmielna 73” zarejestrowano 49 monet, 14 liczmanów pewnych i trzy domniemane, a ponadto cztery odważniki służące do ważenia monet oraz dwie szalki wag używanych do tych samych celów (SAZ 0255/20/51). Zabytkami związanymi z ważeniem nie będziemy się tu zajmować.

Większość omawianych zabytków wystąpiła pojedynczo, ale odnotowano też pięć małych zespołów numizmatów: cztery liczące po dwa okazy, a jeden

trzy. W czterech przypadkach zespoły te są mało spójne chronologicznie, wydaje się więc, że sąsiedztwo zaliczonych do nich okazów jest raczej efektem przypadku i procesów postdepozycyjnych, a nie odzwierciedleniem okoliczności porzucania tych przedmiotów. Dlatego numizmaty z tych zespołów będziemy traktować osobno, odnotowując tu jedynie, że zespoły te wyglądały następująco:

- a) okazy nr 56, 83 i 129 naszego katalogu (Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066, ip. 561);
- b) okazy nr 14 i 62 (Chmielna 73, wykop 15, ip. 436);
- c) okazy nr 64 i 175 (moneta i liczman; Chmielna 73, wykop 15, podczyszczanie);
- d) okazy nr 59 i 133 (Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066).

Spójny natomiast wydaje się zespół dwóch liczmanów z wykopu „Chmielna 73”, warstwy 6066 (nr 210); niestety, zupełnie nieczytelnych. Dwa sklejone produktami korozji krążki bez stempla, prawdopodobnie liczmany (nr 211), znaleziono w części „Toruńska 10a”.

Łącznie podział chronologiczny monet i żetonów przedstawia tabela 5.

Tabela 5. Chronologia monet i liczmanów ze stanowiska Chmielna 73/74.

Wiek	Monety	Liczmany ¹⁶⁸
XIV	1	
XV	31	3
XVI	53	27
XVII	33	2
XVIII	18	3
XIX	7	1
XX	1	

Jak widać, monety zaczynają się dość późno, a w materiale zdecydowanie dominuje wiek XVI. Wynik ten może być nawet nieco zaniżony poprzez datowanie na XV stulecie wszystkich ośmiu szelągów gdańskich i toruńskich z przełomu wieków XV i XVI. Jest to sytuacja wyjątkowa. Zazwyczaj bowiem w Gdańsku udział monet z XVI wieku w znaleziskach kumulatywnych jest znacznie mniejszy niż z wieków poprzedniego i następnego, a w polskim interiorze zjawisko to jest jeszcze wyraźniejsze¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Datowanie liczmanów jest ramowe i nie zawsze przystaje do podziałów na stulecia.

¹⁶⁹ Por. A. Mikołajczyk, *Wstępna charakterystyka*, s. 208-9 (gdzie zestawia, niestety, tylko z wiekami późniejszymi). Rów-

¹⁶⁷ H. Paner, *Wyspa Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XV, 1993, s. 180.

Zanim zbadamy bliżej ten fenomen, obejrzymy monety najstarsze. Sekwencja rozpoczyna się od brakteatowego feniga hamburskiego z początku drugiej połowy XIV wieku. Jest to czas dość typowy dla inwentarzy numizmatycznych z Wyspy Spichrzów, ale nie oczekiwaliśmy takiej chronologii na obszarze peryferyjnym. Wyjątkowe jest też, że brakteat nie jest miejscowym fenigiem krzyżackim, ale rzadko spotykaną w Gdańsku monetą importowaną. Nieco wcześniejsze fenigi hamburskie znaleziono w spichlerzach Kamienny Zbawiciel (ul. Chmielna 109.3) oraz Księżyc i Gwiazdy (ul. Stągiewna 15), w północnej i centralnej partii Wyspy Spichrzów¹⁷⁰. Co więcej, następne monety, rzeczywiście pruskie, pochodzą dopiero z 2. dekady XV wieku. Wynika z tego, że fenig hamburski nie trafił do ziemi z obiegu pieniężnego, lecz stanowił monetę przeżytkową i jego wystąpienie nie powinno być podstawą do datowania stanowiska na XIV wiek. Moneta została znaleziona na hałdzie, co uniemożliwia stwierdzenie, czy nie trafiła na swe miejsce w ziemi nawożonej do niwelacji.

Zwartą grupę tworzą szelągi pruskie z okresu nasilonej emisji złego pieniądza w latach 1414-1416. Monety takie pozostały w obiegu aż do schyłku XV wieku, co stało się powodem powrotu do tego standardu, tzw. złej monety (*böse Münze*), przez Zakon Krzyżacki i miasta królewskie w Prusach podczas wojny trzynastoletniej. Z tej wczesnej emisji wielkiego mistrza Michała Kűchmeistera z lat 1414-16 znaleziono na badanym stanowisku trzy monety, wszystkie mocno zniszczone. Sugeruje to, że między ich wybitiem a trafieniem przez nie do ziemi upłynął znaczny czas. Czwarty znaleziony okaz (nr 72), w dobrym stanie zachowania i z nieznacznym ubytkiem wagi, trafił do ziemi raczej jeszcze w pierwszej połowie stulecia, choć przypuszczalnie już po 1416 roku. Kolejne monety wybito bowiem już po reformie monetarnej wielkiego mistrza Michała Kűchmeistera, przeprowadzonej w 1416 roku. Są to monety Krzyżaków pruskich, zarówno znaczone długim krzyżem dobre szelągi mistrza Michała (aż trzy) i Pawła (połówka), jak i współczesne im fenigi brakteatowe (cztery). Przewaga szelągów Michała jest wymowna, bowiem dobre szelągi tego mistrza (z długim krzyżem) z reguły są znacznie rzadsze niż analogiczne monety jego następcy, Pawła von Rusdorf. Oznacza ona, że akumulacja tych monet była stosunkowo wczesna, przed uzyskaniem przewagi na rynku przez szelągi późniejszego mistrza.

niez S. Suchodolski, *Monety z badań archeologicznych na dziedzińcu Gostomianum. Próba odtworzenia obiegu pieniężnego w mieście i okolicy*, [in:] *Sandomierz. Badania 1969-1973*, red. S. Tabaczyński, Warszawa 1996, s. 391.

¹⁷⁰ Zob. wyżej w tym tomie oraz B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 523.

Nie zanikła jednak i później, o czym świadczy fałszywy dobry szeląg kolejnego zwierzchnika Zakonu, Konrada von Erlichshausen. Ta bardzo ciekawa moneta wykonana jest z zastosowaniem zaawansowanej na owe czasy techniki menniczej. Niedostatek emisji szelągów w czasach tego mistrza (1441-1449), wywołany niedostatkiem srebra, powodował z jednej strony wyraźnie mniejszą ich liczebność w znaleziskach, z drugiej zaś istnienie fałszerstw i naśladownictw, odnotowywanych już współcześnie w źródłach pisanych¹⁷¹. Znaleziska fałszywych szelągów Konrada V są jednak rzadkie, a literatura odnotowuje je tylko w skarbie z Fromborka z 1873 roku (pojedynczy okaz miedziany i posrebrzany należał wraz z 36 prawdziwymi szelągami tegoż mistrza do monet datujących skarb po 1441 roku)¹⁷² oraz z nieznanej miejscowości w Prusach sprzed 1860 roku (skarb zawierający ledwie dwa prawdziwe szelągi Konrada V i jeden fałszywy przy kilkuset wcześniejszych, z czego jednak nie należy zbyt pewnie wnioskować, że ukryty na samym początku panowania tego mistrza)¹⁷³. Z czasów przed zrzuceniem zwierzchnictwa krzyżackiego przez Gdańsk w 1454 roku mamy więc 10 sztuk, samych monet miejscowych z wyjątkiem wspomnianego już przeżytkowego feniga hamburskiego.

Pochodzenie monet ulega znacznemu urozmaiceniu w kolejnym okresie, który ze względu na wydarzenia zarówno polityczne, jak i monetarne, należy zamknąć w roku 1526. Z tego czasu mamy 35 monet. Cechą tej grupy, rzucającą się najbardziej w oczy, jest niezbyt wydatny, ale ciekawy udział monet fałszywych – są ich cztery sztuki (polska, litewska, pruska i inflancka). Tylko jedna z nich – półgrosz litewski, pierwsza w zbiorze moneta z Litwy – została poddana intencjonalnej destrukcji, świadczącej, że fałszerstwo zostało rozpoznane. Zwraca również uwagę fakt, że aż 16 monet, czyli blisko połowa, pochodzi spoza obszaru Prus. Wśród tych monet obcych jest siedem polskich półgroszy, niechętnie tolerowanych na pruskim rynku monetarnym, oraz moneta Krzyżaków inflanckich (nr 15), zdecydowanie obca na gdańskim rynku, podobnie jak wspomniany półgrosz litewski. Dalej mamy trzy klipy bite w Danii w latach 1518-22 przez króla Krystiana II (o nominale szeląga duńskiego) i dwie bite na wzór duński w Szwecji, przez zbuntowanego przeciw Krystianowi regenta, Gustawa Erikssona Vasę, w latach 1521-23 (o nominale półtora szeląga szwedzkiego).

¹⁷¹ B. Paszkiewicz, *Imitationen von Schillingen des Hochmeisters Paul von Rußdorf*, „Numismatisches Nachrichtenblatt”, 55. Jg., 2006, nr 6, s. 239-241.

¹⁷² S. Kubiak, *Znaleziska*, poz. 294:IV.

¹⁷³ S. Kubiak, *Znaleziska*, poz. 893:IV.

Takich monet nigdzie więcej w Gdańsku nie znaleziono, a poza nim znane są tylko z okolicy Kołobrzegu. Emisję duńską kontynuuje na badanym stanowisku sösling Fryderyka I (trzecia moneta duńska pochodzi z 1535 roku). Dopełnieniem tej grupy monet są już w następnym okresie fyrk (półörtug) Gustawa Vasy jako króla oraz czteroszelągowy okaz duński z czasów tak zwanej hrabiowskiej wojny (*Grevefejden*), wybity w imieniu uwięzionego, zdeponowanego króla Krystiana II przez wiernych lenników pod przywództwem hrabiego oldenburskiego Krzysztofa¹⁷⁴. To bardzo wyraźne na gdańskim tle skupienie monet duńskich i szwedzkich drugiej-czwartej dekady XVI wieku jest z pewnością nieprzypadkowe i stanowi specyfikę badanego miejsca.

Pozostała część grupy monet z tego okresu z badanej parceli wydaje się zupełnie normalna jako element rynku monetarnego: fenig elbląski oraz złe szelągi: dziewięć gdańskich, jeden toruński oraz osiem Krzyżaków pruskich. Monety mistrzów Marcina Truchsesssa i Jana von Tiefen (1477–około 1493) są w zróżnicowanym stanie, od silnie zniszczonych do dobrze zachowanej. Wskazują one na nasilenie gromadzenia się monet na badanym stanowisku w ósmej lub dziewiątej dekadzie XV wieku. Użycie tu monet krzyżackich, mimo, że Gdańsk nie znajdował się już wówczas pod zwierzchnością zakonu, nie powinno dziwić, gdyż mimo okresowych konfliktów, w obu częściach Prus zasadniczo obiegały monety zarówno krzyżackie, jak miejskie¹⁷⁵. Te ostatnie też kontynuują sekwencję złych szelągów (których Krzyżacy od lat 1490-93 nie wybijali), przechodząc już do XVI stulecia. Niestety, datowanie bezwzględne szelągów Gdańska i Torunia z imieniem króla Kazimierza IV nie zostało dotychczas ustalone, a zawarte tu propozycje są intuicyjne, oparte na stylistyce przedstawień. Sądzę, że w tym materiale nie ma wczesnych szelągów gdańskich, ani nawet tych ze schyłku panowania króla Kazimierza, a jedynie monety wybite pośmiertnie na przełomie XV i XVI wieku i nieco później. Jeszcze mniej możemy powiedzieć o pojedynczym szelągu toruńskim, który może (ale nie musi) być nieco od gdańskich wcześniejszy. Sekwencję monet pruskiego systemu *geringes Geld* (*böse Münze*) zamykają dwa ostatnie złe szelągi gdańskie z lat 1524-5, już z imieniem króla Zygmunta I. Wszystko to jest miejscowy, obiegowy pieniądz. Trzeba jednak zastrzec, że szelągi gdańskie z XV i początku XVI wieku spotykane są raczej na obrzeżach historycznego gdańskiego zespołu miejskiego – jak jest i w tym przypadku – niż w jego

centrum. Towarzyszą im – jak zazwyczaj – monety polskie, półgrosze, należące do odrębnego systemu monetarnego i niechętnie w Gdańsku przyjmowane (głównie pod naciskiem króla, autoryzującego tę emisję)¹⁷⁶, ale od czasu do czasu spotykane.

Lata 1527-1580, od unii monetarnej z Polską do unii monetarnej z Litwą, wypełnione są 28 monetami. Są wśród nich okazy wyjątkowo duże – ćwierćtalary saski i magdeburski czy też wspomniana duńska moneta czteroszelągowa, a obok nich wyjątkowo drobny – miedziana moneta o nominale 4 soli biskupstwa Leodium w Niderlandach południowych. Wyraźniej niż dotąd dominują monety pruskie (20): cztery denary elbląskie, cztery denary i jeden szeląg gdański, dwa denary i cztery szelągi Prus Królewskich i wreszcie pięć denarów Prus Książęcych. Jak widać, napływ monet z poszczególnych mennic był dość zrównoważony, a przewaga miejscowej mennicy gdańskiej jest niewielka. Resztę stanowią monety egzotyczne: poza wspomnianymi wyżej, wyróżniającymi się wartością, także zdawkowy lew szkocki królowej Marii, węgierski denar Ferdynanda I i złamany sechsling wismarski. Wszystkie te monety stanowią okazy wyjątkowe, mające bardzo niewiele analogii na obszarze Polski – najwięcej tu można wskazać denarów węgierskich, ale zazwyczaj późniejszych, od połowy XVI wieku¹⁷⁷, gdy znaleziony okaz wybito w roku 1529 lub 1530. Jest to jedyna moneta szesnastowieczna pochodzenia południowego i wydawałoby się naturalne przypuszczenie, że napłynęła do Gdańska przez Polskę, gdyby nie brak monet polskich z tego czasu. Brak nawet – spotykanych czasem w Gdańsku – monet śląskich. Wszystko to (wraz z poprzednią grupą skandynawską) wskazuje na bardzo specyficzny kierunek napływających w badane miejsce monet, inny niż na większości gdańskich stanowisk miejskich.

Jak więc widzimy, unia monetarna z Polską poskutkowała zniknięciem monet polskich, widocznych w poprzednim okresie, w warunkach odrębności systemów monetarnych i dyskryminowania monety polskiej. To pozornie paradoksalne zjawisko jest typowe dla Gdańska, obserwowane i na innych stanowiskach. Przynajmniej częściowo paradoks ten objaśnia jednak początkowa próba skoncentrowania emisji monetarnej na połączony rynek Polski i Prus w Toruniu, potem zaś wyraźne opanowanie północno-zachodniej części Korony przez monetę bitą w Prusach. W istocie bowiem unia monetarna przede wszystkim umożliwiła ekspansję pieniądza pruskiego w głąb kontynentu.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 117-124.

¹⁷⁷ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980 (Acta Archaeologica Lodziensia, nr 28), s. 80-81.

¹⁷⁴ K. Bendixen, *Denmark's money*, [b.m.] 1967, s. 65-66.

¹⁷⁵ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne*, s. 114-117.

Absencja monet polskich z tego okresu na badanej posesji świadczy, że w omawianym teraz okresie materiał numizmatyczny ma bliższy związek z obiegiem monetarnym Gdańska, niż to widzieliśmy poprzednio. Miedziane monety niderlandzkie z XVI wieku, choć bardzo rzadkie, były już w Gdańsku obserwowane. Wczesne ćwierćtalary nie mają znanej analogii.

Lata 1581-1659, od unii monetarnej z Litwą do początku rozpadu polskiej prowincji monetarnej, przyniosły 32 monety. Piętnaście z nich to szelągi wybite wedle polskiej stopy menniczej, w koronnych mennicach w Olkuszu, Poznaniu, Bydgoszczy i Malborku, litewskiej w Wilnie oraz w miejskich w Gdańsku, Toruniu i Rydze. To ostatnie miasto było też miejscem wybicia czterech szelągów tylko formą nawiązujących do systemu polskiego, a w istocie znacznie pogorszonych w wartości, noszących imiona władców Szwecji. Są również większe monety na stopę polską: grosz koronny, półtoraki (sześć koronnych, jeden pruski, jeden z mennicy szwedzkiej w Elblągu) i dwa trojaki koronne. Starszy z trojaków, z 1592 roku, należy jeszcze do monet wyróżniających się wartością. Zdecydowany spadek znaczenia monet pruskich na rzecz polskich i ryskich (tych ostatnich zwłaszcza w sferze szelągów), stanowi zjawisko typowe dla gdańskich znalezisk z tego czasu. Z drugiej strony jednak uderza znów wyraźna obecność monet fałszywych: jest ich aż pięć, w tym cztery to monety systemu polskiego (grosz, dwa półtoraki i trojak). Nie da się tego jednak powiedzieć o kolejnej monecie fałszywej – moskiewskiej kopiejce Aleksego Michajłowicza, wybitej po 1645 roku. Takie monety w Gdańsku nie były dotąd znane, ale dwie wcześniejsze monety Rusi Moskiewskiej, diengę Iwana IV jako cara (1547-84) oraz kopiejkę bitą przez Szwedów w Nowogrodzie w latach 1615-1616, znaleziono przy karczynie Nifer, na terenie dzisiejszych Gór Wschodnich¹⁷⁸. Wskazują więc one kierunek napływu monet moskiewskich z handlem wiślanym i fakt, że nie były one wpuszczane do miasta.

Dolnoniemiecki grosz cesarski hrabstwa Schaumburg ilustruje infiltrację średniej monety niemieckiej na przełomie XVI/XVII wieku, która po dwóch dekadach zaowocuje polską emisją półtoraków, ikonograficznie wywodzących się właśnie od groszy cesarskich. Analogiczną monetę (o rok późniejszą) wykopano w Wielkim Młynie w latach pięćdziesiątych¹⁷⁹. Monety

takie mogły być prawdopodobnie użyte na gdańskim rynku pieniężnym¹⁸⁰, w przeciwieństwie do kolejnej: miedzianego feniga księstwa pomorskiego (zwanego także szerfem, czyli półfenigiem, wedle systemu lubeckiego). Fenigi takie spotyka się niekiedy w Gdańsku, była to jednak tutaj bez wątpienia moneta nielegalna. Również i teraz, jak w poprzednim okresie, widzimy drobne, miedziane monety niderlandzkie, pochodzące spoza miejscowego rynku. Należy do nich duit miasta Arnheim w północnych Niderlandach z lat dziewięćdziesiątych oraz gigot brabancki z 1615 roku. Duit to pospolita moneta – wprawdzie nie w Gdańsku, dokąd podobne, obce brązy dostawały się wyłącznie akcydenalnie – ale niezwykłością znalezionego egzemplarza jest wykonanie go poprzez przebicie na zimno na innej monecie lub liczmanie, o wciąż wyraźnej, dużej literze M w polu jednej ze stron. Był to najprawdopodobniej inicjał imienia cesarza Maksymiliana II, ale tożsamości tej pierwotnej monety nie udało się zidentyfikować, mimo widocznych sporych fragmentów stempla również po drugiej stronie. Być może więc nie była to moneta, lecz liczman – te zabytki są gorzej zinwentaryzowane, a przez to trudniejsze do rozpoznania na podstawie czytelnych fragmentów. Listę zamyka moneta szkocka, której jednak nie należy wiązać z poprzednio wymienionym lwem królowej Marii, ale z obiegiem szelągów. Jest to bowiem miedziany turner Karola I, tzw. turner Stirlinga, moneta znana nam już z innych stanowisk, którą w zasadzie należy traktować jako fałszywy szeląg. Ogólnie stwierdzić można, że w I. połowie XVII stulecia spada udział monet nienależących do miejscowego systemu monetarnego i nagle wzrasta udział fałszyfikatów. Przede wszystkim jednak spada w ciągu omawianego teraz okresu wartość nominalna monet, a w ślad za nią także sama liczba gubionych egzemplarzy, których większość wyraźnie skupia się we wcześniejszych dekadach. Nie widać, by data likwidacji Psiego Wału (1633) pokrywała się z jakąś gwałtowną zmianą w badanym materiale.

Prawdopodobnie jednak na ten właśnie okres przypada zagadkowy przedmiot srebrny, który interpretujemy jako półfabrykat menniczy: niewykończony krążek do wybicia monety gdańskiej z przełomu XVI/XVII wieku. Tego rodzaju przedmiot może świad-

tyczna i konserwatorska, nr 1, 1981 [1982], s. 27, poz. 86.

¹⁷⁸ B. Paszkiewicz, *Znaleziska zarejestrowane w Gabinecie Numizmatycznym Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska”, nr 12, 2003 [2004], s. 66.

¹⁷⁹ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizma-

¹⁸⁰ Pomija grosze schaumburskie urzędowa taryfa groszy niemieckich z 1600 roku, opracowana przez Kaspra Rytkiera. Prawdopodobnie więc były uważane za pełnowartościowe odpowiedniki 1½ grosza polskiego; por. K. Rytkier, *Wizerunek y szacunek mynyc wszelakich cudzoziemskich iako które w koronie Polskiej brán y wydawáné bydz máią*, Kraków 1600, s. 5: *Naprzód to potrzebá wiedzieć, iż niektóre Półtoraki Rzeskie, które máią liczbę 24. w Jáblku z krzyżem nápisaną, mogą być bez szkody po półtoru groszy bráné...*

czyć, że w sąsiedztwie odbywała się produkcja mennicza, legalna bądź nie. Mennica gdańska tymczasem mieściła się przy odległej ul. Ogarnej¹⁸¹. Jeśli więc brak w materiale archeologicznym innych przedmiotów wiążących się z produkcją menniczą, należałoby uznać ten przedmiot za przypadkowo zabłąkany, przypuszczalnie nawieziony w ziemi do niwelacji terenu.

Kolejny przedział czasowy, krótszy od poprzednich, wyznacza z jednej strony masowa emisja szelągów miedzianych w 1660 roku, która wkrótce doprowadziła do zerwania unii monetarnej Prus z resztą Rzeczypospolitej, a z drugiej powołanie Królestwa Pruskiego w 1701 roku. Mamy z tego czasu nieproporcjonalnie mniej monet, ledwie osiem: cztery miedziane szelągi litewskie i polskie Jana Kazimierza, sfałszowany w mołdawskiej Suczawie szeląg ryski królowej Krystyny szwedzkiej, dwa szelągi Prus Książęcych i jeden ryski. Gdy moneta mołdawska mogła być użyta nieświadomie zamiast prawdziwej, to jednak szelągi miedziane projektu Boratyniego nie były urzędowo dopuszczane do obiegu w obu częściach Prus. Również szeląg ryski nie był dopuszczony do obiegu w kraju. Jedynymi zatem legalnymi monetami obiegowymi na badanym obszarze są dwa szelągi pruskie. Przemawia to na rzecz znacznego ograniczenia użytku drobnej monety (a całkowitego zaniku monety nieco większej, bo wszystkie znalezione okazy reprezentują nominal szeląga) w badanym miejscu. Oznaczałoby to też, że w badanym miejscu około połowy XVII wieku i później wyrzucano monety niedopuszczane w Gdańsku do obiegu.

Obserwowany z półwiecza na półwiecze stopniowy zanik akumulacji monet postępował dalej w kolejnym okresie, który ograniczymy datami 1701-1752. W Prusach Królewskich, podobnie jak w całej północnej Polsce, jest to czas zdecydowanej dominacji Królestwa Pruskiego w sferze monety średniej (i Niderlandów w sferze monety grubej). Różnica leżała dopiero w sferze monety drobnej, którą na terenie Korony były pozostające w obiegu masy szelągów miedzianych Jana Kazimierza, uzupełniane od 1749 roku bieżącą emisją w Saksonii monet Augusta III pod polskimi stemplami, podczas gdy na terenie Prus Królewskich funkcję tę pełniły w 2. połowie XVII wieku szelągi miast pruskich tego władcy. Te ostatnie były stopniowo wypierane przez szelągi władców Prus Wschodnich, które zmajoryzowały rynek całkowicie w ostatnich dekadach XVII stulecia i w pierwszej połowie następnego wieku.

Na badanej posesji wystąpiły z tego czasu tylko cztery monety. Dwie z nich to wszelako szelągi króla Prus, Fryderyka I, czyli właśnie takie, jakich mieliśmy prawo oczekiwać na rynku drobnej pienią-

dza. Trzecia moneta, grosz śląski (trzykrajcarówka), należy do spotykanych właśnie w tej frakcji w Gdańsku monet krajów habsburskich. I o niej możemy sądzić, że pochodzi z rynku pieniężnego. Status monety nielegalnej można przypisać tylko jednemu okazowi – miedzianemu halerzowi saskiego udzielnego księstwa saalfeldzkiego. Wbrew pozorom, nie jest to moneta egzotyczna, gdyż drobne monety z obszaru Turynii i Szwabii spotykane są w kumulatywnych znaleziskach z Gdańska i całej Rzeczypospolitej¹⁸². Choć więc monet z 1. połowy XVIII wieku jest bardzo niewiele, to istnieją podstawy do domysłu o powrocie rynku monetarnego do tej części Gdańska. Należy też zastrzec, że – podobnie jak w reszcie obszarów Rzeczypospolitej – znaleziska małych szelągów miedzianych Jana Kazimierza mogą pochodzić już z 1. połowy XVIII stulecia, nie bito bowiem w kraju nowej drobnej monety. To nieco złagodziłoby obserwowaną gwałtowność zaniku akumulacji monet na badanym obszarze.

Nagle, choć krótkotrwałe ożywienie panuje w kolejnym półwieczu, jednakże w rzeczywistości grupa 14 monet zamyka się w przedziale ledwie 13 lat: 1753-1765. Jest tu osiem szelągów miast Prus Królewskich: Gdańska (5), Torunia (2) i Elbląga (1). Już w analizie materiału numizmatycznego z kościoła św. Jana w Gdańsku okazało się, że emisja miejska w 1753 roku raptownie zastąpiła dominujące wcześniej szelągi wschodniopruskie¹⁸³. Różnica tkwi jednak w tym, że w badanym miejscu z całej tej wcześniejszej dominacji mieliśmy ledwie dwie monety, gdy teraz jest ich wyraźnie więcej, w dodatku jedna z nich to szeląg wschodniopruski z 1753 roku – właśnie tego rocznika, który do kościoła św. Jana już nie dotarł. Trojak (*Düttchen*) Fryderyka II z 1753 roku również ilustruje szerzej obserwowaną tendencję umacniania się tego właśnie nominalu monety pruskiej na rynku Prus Królewskich i Polski północno-zachodniej, i również nie ma poprzedników na badanym stanowisku. Tu jednak widać wyraźnie, że przynajmniej przez pewien czas jeszcze przeważała miejscowa emisja monet tej frakcji, w postaci trojaka i dwóch szóstaków Augusta III. Na uwagę też zasługuje moneta saska tego samego władcy: grosz wybity pod imieniem elektora Fryderyka Augusta II. Jest to ważny standard monetarny, odpowiadający tzw. stopie konwencyjnej, międzynarodowemu systemowi monetarnemu, który objął w 3. ćwierci XVIII wieku sporą część Europy Środkowej. Polityka monetarna Augusta III zmierzała do włączenia również Polski do tego systemu. Monety konwencyjne były w każdym razie w Polsce używane, choć w znaleziskach trafiają się stosunkowo rzadko.

¹⁸² B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, s. 428.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 419-477.

¹⁸¹ M. Gumowski, *Mennica gdańska*, Gdańsk 1990, s. 97.

Omówiony powyżej zestaw monet z początku 2. połowy XVIII wieku jest dość typowy. Czemu kończy się tak nagle? To prawda, że z naturalnych powodów nie mógł on znaleźć kontynuacji, skoro emisje szelągów miejskich zakończono w 1766 roku, a same monety utrzymały się w obiegu przez następnych kilka dekad. Zauważyć jednak trzeba, że nie widzimy na badanej działce bitych masowo od początku lat osiemdziesiątych groszy brandenburskich (oznaczanych jako 1/24 talara) i zbliżonych w wartości późnych trojaków pruskich, tzw. dytków (*Düttchen*). Są to monety powszechnie znajdowane w północnej Polsce, a trojaki również w Gdańsku. Ich brak oznaczałby, że krótkotrwała intensyfikacja gromadzenia się monet odzwierciedla jakieś przemiany funkcjonalne badanej parceli – zarówno w połowie XVIII wieku, jak i ponowną jakieś 20-30 lat później.

Potem mamy bowiem blisko stuletnią lukę. Wcześniej wybite monety mogły utrzymać się w obiegu aż do unifikacji monetarnej monarchii Hohenzollernów w latach dwudziestych XIX wieku, ale zwraca uwagę brak często znajdujących monet I Wolnego Miasta Gdańska, sugerujący wyraźne słabnięcie intensywności obrotu monetarnego w badanym miejscu. Dopiero w latach pięćdziesiątych pojawiają się cztery zdawkowe monety Królestwa Pruskiego i nowy grosz Królestwa Saksonii z 1867 roku. Choć ta moneta pochodzi z czasów nasilających się tendencji unifikacyjnych w niemieckim mennictwie, to reprezentuje koncepcję zjednoczeniową konkurencyjną w stosunku do pruskiej (mimo przyjęcia stopy Graumanna, grosz, równy 1/30 talara, dzielił się na 10 fenigów zamiast 12)¹⁸⁴, raczej nie da się więc jej uznać za element rynku monetarnego. Skąd zatem jej obecność? Zaciekawia pewna ciągłość w pojawianiu się monet saskich na badanej parceli (z 1546, 1760 i 1867 roku). Przypuszczalnie jest to przypadek, choć monety takie występują w Gdańsku rzadko. Do tej samej fazy należą dwa fenigi II Rzeszy z 1875 roku. Monety z tą datą, wybite w ogromnych ilościach, mogły trafić do ziemi nawet 40 lat później, ale przeciwko takiej możliwości przemawia brak późniejszego kontekstu. Z wyjątkiem grosza saskiego, monety poświadczają funkcjonowanie codziennego obrotu monetarnego aż do ósmej lub dziewiątej dekady stulecia. Wtedy jednak teren musiał zmienić funkcję, skoro sekwencja monet na tym się kończy, a jedyna moneta z XX wieku, z czasów II wojny światowej, choć również „miejscowa” w sensie przynależności państwowej, wygląda na znalezisko całkowicie przypadkowe.

Monety z badanego obszaru odzwierciedlają stosunkowo późne – w ostatniej ćwierci XV wieku – zagospodarowanie tego terenu w formie wiążącej się z użytkowaniem pieniądza. Co ważne, jest to początkowo pieniądz nie tylko drobny, ale i z wyższej warstwy średniej (ćwierćtalary) i z niezwykle dużym udziałem elementu skandynawskiego. W późniejszych dekadach XVI stulecia kierunek napływu monety obcej się wprawdzie zmienia, ale wciąż udział emisji nietypowych, nierejestrowanych zazwyczaj w gdańskich znaleziskach, jest wyraźny. Ponieważ jednocześnie sam udział monet XVI-wiecznych jest nietypowo wysoki, wszystko to sugeruje niezwykle charakter użytku monet w tym miejscu, może wiążący się z jakąś ich selekcją i intencjonalnym odrzucaniem monet uznanych za niestosowne. W następnych dziesięcioleciach, aż do siódmej dekady XVII wieku, na to samo wskazują dość liczne monety fałszywe. Miejsc o podobnej charakterystyce zgromadzonego pieniądza zidentyfikowano w Gdańsku więcej (Zielona Brama, Brama Bożego Ciała), i przypuszczalnie były to punkty kontroli gotówki wwożonej do miasta, gdzie usuwano monety nieprawidłowe. Peryferyczne w stosunku do zespołu miejskiego położenie stanowiska pozwala zapytać, czy i tu nie miało miejsca jakieś wejście (np. w przystani) do miasta, prowadzące z lądowego interioru – lub czy do niwelacji nie nawieziono ziemi z obiektu o takim charakterze.

O tym, że w końcu XV i w XVI stuleciu (w mniejszej mierze również w XVII) użytek monety nie ograniczał się tutaj do frakcji drobnej i średniej, świadczą dość obfite znaleziska odważników i szalek służących do sprawdzania wag monet złotych. Wśród zidentyfikowanych odważników, poza standardowymi wyrobami antwerpskimi (w Gdańsku niezbyt częstymi) spotykamy najbardziej typowe okazy północnoniemieckie oraz przypuszczalnie miejscowe. Te ostatnie są szczególnie ciekawe, jako wytwarzane poza oficjalnymi warsztatami i oznaczane rytami. Odważniki będą przedmiotem osobnego opracowania; tu zaznaczymy tylko, że przeznaczone były do ważenia monet z kręgu nadreńskiego (horngulden, gulden reński, karolus, vlies, real, półgulden burgundzki), Anglii (nobel, półnobel, ryal, półryal, może też *unite*) oraz Francji (½ écu *au soleil*, luidor). Wyraźna jest też obecność guldenów węgierskich.

Monetom towarzyszą – jak na wielu stanowiskach gdańskich – liczmany i żetony. Spośród 34 obiektów rozpoznanych dzięki stemplom, 26 to liczmany norymberskie, które zazwyczaj dominują w każdym zestawie znalezisk liczmanów w Europie Środkowej. Są to jednak głównie liczmany anonimowe z pierwszych trzech ćwierci XVI wieku: nie tylko pospolitego typu „Róża/glob”, ale także znacznie rzad-

¹⁸⁴ B. Paszkiewicz, *Pieniądz europejski 1815-1914*, [in:] E. Korczyńska, B. Paszkiewicz, *Mennictwo XIX i XX wieku*, Kraków 1989 (Zarys mennictwa europejskiego, t. X), s. 181-182.

szych „Tarcza francuska” i „Wenus” oraz określonych przez Michaela Mitchinera mianem burgrabiowskiego i miejskiego. Jest również bardzo ciekawe naśladownictwo typu „Róża/glob”, wykonane poza Norymbergą, przypuszczalnie na terenie Niemiec. Tylko dziewięć jest późniejszych, sygnowanych okazów od połowy XVI do połowy XIX wieku. Ciekawy okaz z imieniem Hansa Laufra można przypisać pierwszemu mosiężnikowi tego nazwiska (działał 1607-32), ale – co ciekawe – okaz ten nie jest uważany za liczman, lecz żeton o charakterze dewocyjnym (z legendą *Sancte Johanne ora pro nobis*).

Oprócz liczmanów norymberskich znaleziono dwa tureńskie, co także nie jest nowością na obszarze Gdańska. Jeden jest piętnastowieczny, drugi stosunkowo późny jak na produkcję liczmanów z Tournai, z początku XVI wieku. Gdańsk jest – o ile wiadomo – jedynym miastem w Polsce, w którym liczmany z tego ośrodka w ogóle występują. Bardzo ciekawe są trzy liczmany niderlandzkie, wszystkie typu „Wenus” i najwyraźniej pochodzące z jednego kompletu z 1. połowy XVI wieku. Co szczególnie interesujące, jeden z liczmanów norymberskich należy do tego samego typu (stanowi naśladownictwo liczmanów niderlandzkich) i prawdopodobnie był używany wraz z nimi.

Poza czterema okazami tak silnie wytartymi, że nie można orzec, czy były niegdyś monetą, czy liczmanem, zebrano również 20 krążków wyciętych wykrojnikami lub nożycami z blachy, najczęściej ze złocistego stopu miedzi (umownie mówimy o nich: mosiężne), nieopatrzonych żadnym stemplem o charakterze menniczym. Jeden z nich nosi odcisk puncy w formie krzyża kawalerskiego (nr 186), jaki spotkamy również na posesji Chmielna 63/64, dwa pokryte są obustronnie cienkimi rytami, które przypominają gmerki lub monogramy (powtarzalność kombinacji kresiek po obu stronach zabytku nr 187 świadczy, że nie jest ona przypadkowa), jeden ma ryt jednostronny (nr 195), pozostałe nie mają żadnych znaków. Przedmioty takie – znajdujące na gdańskich stanowiskach częściej – mogły pełnić jakieś funkcje techniczne lub kulturowe. W przedstawionym powyżej kontekście liczmanów i odważników uprawniona wydaje się hipoteza, którą wysuwałem już w poprzednich opracowaniach, że są to liczmany o najprostszej formie, bądź uzupełniające komplety stemplowane, bądź tworzące zupełnie samodzielne zestawy. Na tę drugą możliwość wskazuje powtarzalność średnic wielu okazów, np. 27,0-26,6 mm (nr 188 z rytami, 189-191), 26,1-25,6 mm (192-194, 202, 211a-b, 195 z rytami), 24,7-24,0 mm (196-200). Niekiedy powtarzalność ta sięga nawet 0,1 mm, a dwa z tych krążków pozostały zlepione mimo prac konserwatorskich, co również świadczy o ich wspólnym

funkcjonowaniu. Na temat chronologii tych przedmiotów nie mamy danych, możemy jednak przypuszczać, że są one współczesne liczmanom o podobnej wielkości, przede wszystkim typu *Róża/Glob* z trzech pierwszych ćwierci XVI wieku.

O ile wczesna faza liczmanów niewątpliwie wiązała się z prowadzeniem rachunków na abaku, o tyle późną można ze znacznym prawdopodobieństwem wiązać z uprawianiem gier karcianych – liczmany bowiem na przełomie XVII i XVIII wieku zmieniły swe zastosowanie.

Sumując nasze spostrzeżenia o materiale numizmatycznym z dawnych parcel Chmielna 73 i 74 na Wyspie Spichrzów, musimy podkreślić jego odmienność od większości inwentarzy zarejestrowanych w tej części miasta. Sekwencja zabytków – zwłaszcza monet – rozpoczyna się później i inaczej, z kolei też obfity schyłek XV wieku i niezłe reprezentowany wiek XVI świadczą, że posesja ta pełniła inne funkcje i miała inną historię. Stosunkowo liczne i urozmaicone monety z tego okresu, również średnie, fałsyfikaty – prawdopodobnie odrzucone – odważniki do zachodnioeuropejskich monet złotych oraz liczmany; wszystko to wydaje się odnosić do działalności jakiegoś kantoru kupieckiego, dokonującego obliczeń i transakcji na dużą i średnią (ze względu na wielkość monet fałszywych) skalę. Funkcja ta uległa prawdopodobnie ograniczeniu w 4. ćwierci XVI wieku, po czym pozostały już tylko ślady użytku drobnej, obiegowej monety, które praktycznie zanikły w połowie wieku XVII. Jakaś krótkotrwała nowa sytuacja, związana z intensywniejszą obecnością monety drobnej, miała tu miejsce w 3. ćwierci XVIII wieku. Poza tym, już wcześniej, na badanych posesjach oddawano się grom służącym zabijaniu wolnego czasu.

KATALOG

Monety

****1. Arnheim (Niderlandy Zjednoczone), duit b.d. [ok. 1594-9].**

- Av. $\backslash\backslash\backslash\backslash$ VT•LILIVM- $\backslash\backslash$ TE•SPIN $\backslash\backslash$, w polu prawy skraj przedstawienia siedzącej półnagiej dziewczyny, u dołu tarcza herbowa z orłem; w centralnej części widoczne ślady przebitej, gotyckiej tarczy herbowej.
- Rv. MON $\backslash\backslash\backslash\backslash$ ARNHEM•IN•GELRIA, pod otwartą koroną nieczytelna tarcza herbowa, z jej lewej strony arabeska, nad nią kulka; w centralnej części pola wyraźne ślady przebitej, wczesno-renesansowej (kapitała humanistyczna) litery M (pod koroną?).

- Miedź, pogięty, 1,61 g, 23,6 mm. *Kopergeld* ARN.5; Purmer Ar 06 lub 07 (przebić nie odnotowano). Przebity na monecie lub liczmanie Maksymiliana II (1564-76).
Toruńska 10A, wykop 9, warstwa 1450, 30 X 2007, ip. 574b, kat. 433, MAG/GN/4499.
- *2. Brabancja, Albert i Elżbieta, gigot 1615, men. Antwerpia.**
Av. [dłoi] \BERTVS\ET\ELI\D:G, pod mitrą książęcą tarcza z nieczytelnym herbem.
Rv. [dłoi] \RCHID\AVS\VC\VRG\ET\B\Z, pod mitrą książęcą krzyż burgundzki z krzesiwem i Złotym Runem dzieli datę \-15.
Miedź, skorodowany, 1,36 g, 21,0 mm. Keymeulen 26BRA26.62[15].
Toruńska 10A, wykop 22, hałda, 22 I 2008, ip. 1078, kat. 404, MAG/GN/4472.
- **3. Dania, Krystian II, szeląg (skilling), klipa b.d. [1518-22], men. Malmö.**
Av. korpus króla w zbroi.
Rv. trzy lwy na tarczy położonej na krzyżu i nakrytej koroną.
Bilon, skorodowany, 1,87 g, 15,0×14,8 mm. Galster 42.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, ip. 512, kat. 493, MAG/GN/4551. Możliwe też pochodzenie szwedzkie.
- **4. —, Krystian II, szeląg (skilling), klipa b.d. [1518-22], men. Malmö.**
Av. król zbrojny stoi na wprost, z berłem w prawej i globem w lewej dłoni (na monecie widoczna tylko środkowa partia).
Rv. trzy lwy na tarczy położonej na krzyżu.
Bilon, 1,729 g, 14,5×14,0 mm.
Chmielna 73, wykop 25, warstwa 5264, 22 IX 2008, ip. 524, kat. 187, MAG/GN/4377. Możliwe też pochodzenie szwedzkie.
- **5. —, Krystian II, szeląg (skilling), klipa b.d. [1518-22], men. Malmö.**
Av. król zbrojny stoi na wprost, z berłem w prawej i globem w lewej dłoni (na monecie widoczna tylko środkowa partia).
Rv. trzy lwy na tarczy położonej na krzyżu.
Bilon, 1,535 g, 15,6×14,2 mm.
Chmielna 73, wykop 15, ip. 467, kat. 186, MAG/GN/4376.
- *6. —, Fryderyk I, søsling 1524, men. Kopenhaga.**
Av. [korona] \OIE\IOVA\HAFIEIS, tarcza z trzema lwami, nad nią z4, z boków C-★.
Rv. FRE\-\RIC\-\REX-DACI, na długim krzyżu tarcza z dwiema belkami pod otwartą koroną.
Bilon, 1,23 g, 21,7 mm. Galster 57B.
Toruńska 10A, wykop 13, hałda, 29 X 2007, ip. 1060, kat. 408, MAG/GN/4474.
- *7. —, Krzysztof, hr. Oldenburga, jako regent w imieniu Krystiana II, 4 szelągi 1535, men. Malmö.**
Av. CHRI\NV\REX\DACIE, król na majestacie.
Rv. ❖\TA\MALM\ENSIS\XX, tarcza herbowa z trzema lwami pod niską, otwartą koroną.
Srebro, silnie skorodowana, 1,60 g, 29,4 mm. Galster 86.
Toruńska 10A, wykop 1, poniżej rzędnej, 18 IX 2007, ip. 163, kat. 407, MAG/GN/4473.
- *8. Elbląg, Kazimierz IV, fenig brakteatowy, lata 1460.-70.**
Av. tarcza o zaokrąglonej podstawie i obłych pobocznicach, podzielona w pas, w polach krzyże kawalerskie; wał stożkowy.
Srebro, 0,160 g, 12,1 mm. PaszkiewiczPr C2.6.
Chmielna 73, wykop 3, warstwa 4613, ip. 469, kat. 162, MAG/GN/4359.
- *9. —, Zygmunt I, denar b.d. [1530-32].**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. dwa krzyże na podzielonej w pas tarczy o dwułukowej główicy, pobocznicach z łukowatymi wcięciami oraz lekko zaokrągloną podstawą.
Bilon, 0,25 g, 12,1 mm. KS 7070.
Toruńska 10A, wykop 4, warstwa 668, 19 IX 2007, ip. 184, kat. 414, MAG/GN/4480.
- *10. —, Zygmunt August, denar 1555.**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. dwa krzyże na podzielonej w pas tarczy o łukowatej główicy, pobocznicach z łukowatymi wcięciami i ostrogami oraz trzema wrębami w podstawie.
Bilon, 0,25 g, 12,1 mm. KS 7099 (rysunek przedstawia inną odmianę).
Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 648, kat. 410, MAG/GN/4476.
- *11. —, Zygmunt August, denar 1555.**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. dwa krzyże na podzielonej w pas tarczy o łukowatej główicy, pobocznicach z łukowatymi wcięciami i ostrogami oraz łukowatej (?) podstawie.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,15 g, 12,4 mm. KS 7099.
Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 721, kat. 411, MAG/GN/4477.
- *12. —, Zygmunt August, denar 1557.**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. dwa krzyże na podzielonej w pas tarczy o pobocznicach z łukowatymi wcięciami i ostrogami oraz trzema wrębami w podstawie.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,16 g, 12,4 mm. KS 7101 (tylko opis, rysunek przedstawia inną odmianę). Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 825, kat. 412, MAG/GN/4478.

13. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1630-34].

Av. \VS\G R S, pod niewidoczną koroną monogram GA w enklawie.

Rv. \IDV\ING, kartusz z niewyraźnym herbem Elbląga.

Bilon, 0,35 g, 16,8 mm. AAJ 32-37.

Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 929, kat. 484, MAG/GN/4542.

14. —, August III, szeląg 1763.

Av. Monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.

Rv. ✱ / SOLID / CIVI\ / ELB\ / \L [herb Elbląga] S\ KS 7164.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,355 g, 15,5 mm.

Chmielna 73, wykop 15, ip. 436b, kat. 188 (zespół b), MAG/GN/4378.

***15. Gdańsk, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg, przełom XV/XVI w.**

Av. ✱KA3I\RVSEX\PO, orzeł na tarczy ostrołukowej, nad nią korona.

Rv. \MOIET\CIVIT\DA, korona i dwa krzyże na tarczy ostrołukowej.

Bilon, wżery korozyjne, 0,76 g, 19,1 mm. KubiakPr II/1 lub II/2 (ryc. 38).

Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 2201, 15 XI 2007, ip. 761, kat. 424, MAG/GN/4490.

***16. —, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg, przełom XV/XVI w.**

Av. ✱K\VS\EX\PO, orzeł na tarczy ostrołukowej, nad nią korona.

Rv. \IOIET\C\T\DAI, korona i dwa krzyże na tarczy ostrołukowej.

Bilon, 1,03 g, 19,1 mm. KubiakPr II/2 (ryc. 38).

Toruńska 10A, wykop 10, warstwa najniższa nad rzędną, 26 VII 2007, ip. 242, kat. 419, MAG/GN/4485.

17. —, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg, przełom XV/XVI w.

Av. \A\IRVSEX\PO, orzeł na tarczy, nad nią korona.

Rv. \IET\CIVIT\DAI, korona i dwa krzyże na tarczy ostrołukowej.

Bilon, wżery korozyjne, 0,81 g, 19,6 mm. KubiakPr II/2 (ryc. 41).

Toruńska 10A, wykop 17, hałda, 6 XI 2007, ip. 601, kat. 423, MAG/GN/4489.

18. —, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg, przełom XV/XVI w.

Av. legenda nieczytelna, orzeł na tarczy ostrołukowej, nad nią korona.

Rv. \MET\VIT\DAI, korona i dwa krzyże na tarczy ostrołukowej.

Bilon, sklejone fragmenty, 0,39 g, 19,2 mm. KubiakPr II/2 (ryc. 38).

Toruńska 10A, wykop 2, warstwa 196, 10 IX 2007, ip. 106, kat. 421, MAG/GN/4487.

19. —, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg, przełom XV/XVI w.

Av. \ASIM\X\PO, orzeł na tarczy ostrołukowej, nad nią korona.

Rv. \IET\CIVIT\, korona i dwa krzyże na tarczy ostrołukowej.

Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,32 g, 20,6 mm. KubiakPr II/1 lub II/2 (ryc. 38).

Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 8 X 2007, ip. 345, kat. 422, MAG/GN/4488.

***20. —, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg b.d. [przełom XV/XVI w.].**

Av. [lilia]KASIMIRVS\R\PO\, szeroka tarcza z orłem, na głowicy korona.

Rv. \MOET\+CIVIT+D\DC3, na szerokiej tarczy korona nad dwoma krzyżami.

Srebro, 1,036 g, 20,0 mm. KubiakPr II/8; Voßberg, *Städte* 329.

Chmielna 73, hałda, ip. 657, kat. 192, MAG/GN/4382.

***21. —, Kazimierz IV lub następcy, zły szeląg, 1. ćwierć XVI w.**

Av. [lilia]KASIMIR\POLODI, orzeł z oderwanymi skrzydłami na tarczy zaokrąglonej, nad nią korona, podwójnie wybity.

Rv. \CIVIT+D\DC3, korona i dwa krzyże na tarczy zaokrąglonej, podwójnie wybity.

Bilon, 1,17 g, 19,9 mm. KubiakPr II/8 (ryc. 43).

Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 2212, 20 XI 2007, ip. 837, kat. 425, MAG/GN/4491.

***22. —, Zygmunt I, zły szeląg 1524.**

Av. \SIGMVND\EX\POLO, tarcza z orłem w koronie.

Rv. +CIVIT\DANSC\I5Z4, na tarczy bez głowicy korona i dwa krzyże.

Bilon, 0,537 g, 18,6 mm. Voßberg, *Städte* 341-2; BS 201.

Chmielna 73, hałda, 26 I 2008, ip. 118, kat. 189, MAG/GN/4379.

***23. —, Zygmunt I, zły szeląg 1525.**

Av. +S... \D\G\LO, Orzeł na tarczy ostrołukowej nakrytej koroną.

Rv. ...TAS\DA\5Z5, korona i dwa krzyże na tarczy ostrołukowej.

Wygięty, intencjonalnie złamany. Bilon, ok. 2/3 monety, 0,49 g, 18,3 mm. KS 202.

Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 519b, kat. 426, MAG/GN/4492.

***24. —, Zygmunt I, denar b.d. [ok. 1535].**

Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.

- Rv. dwa krzyże pod koroną o widocznej obręczy.
Bilon, 0,25 g, 12,1 mm. KS 7254.
Toruńska 10A, wykop 6B, warstwa 490, 4 X 2007, ip. 276, kat. 430, MAG/GN4496.
- *25. —, Zygmunt I, denar b.d. [1535-40].**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. dwa krzyże pod wygiętą koroną, z boków M-S.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,22 g, 14,3 mm. KS 7256.
Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 9 X 2007, ip. 359, kat. 418, MAG/GN/4484.
- *26. —, Zygmunt I, szeląg 1538.**
Av. ·SIGIS·DEI·GRA·REX·POLON·[skrzyżowane haki], w polu orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.
Rv. [ośmiolistna rozeta]MONE·CIVI·GEDA·NEN·1538, dwa krzyże pod koroną.
Bilon, 0,86 g, 19,5 mm. BS 208; KS 7279.
Toruńska 10A, wykop 10, warstwa najniższa nad rzędną, 26 VII 2007, ip. 243, kat. 431, MAG/GN/4497.
- *27. —, Zygmunt August, denar 1556.**
Av. orzeł Prus Królewskich ze zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem; ślady poprzednio odbitego stempla z koroną, dwoma krzyżami i datą 5-
Rv. korona i dwa krzyże, z boków data 5-6; z prawej widoczne ogon i łapy orla z poprzednio odbitego stempla.
Bilon, 0,28 g, 13,0 mm. BS 410.
Toruńska 10A, wykop 218, hałda, ip. 976, kat. 429, MAG/GN/4495.
- *28. —, bezkrólewie, denar 1573.**
Av. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad prawym skrzydłem.
Rv. korona i dwa krzyże na tarczy o podstawie z trzech łuków, z boków data 7-3.
Bilon, obłamana, 0,10 g, 10,5 mm. KS 7384.
Toruńska 10A, wykop 6A, warstwa 420, 4 IX 2007, ip. 80, kat. 428, MAG/GN/4494.
- *29. —, Stefan, szeląg 1582.**
Av. [rozeta czwórlistna]STEPHAN·D·G·REX·POL·D·PRVS, orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad prawym skrzydłem.
Rv. ·SOLIDVS·CIVI·GEDANENSIS·[pierścień], dwa krzyże pod koroną na kartuszu zwieńczonym akantem, dzielącym datę 8-z.
Bilon, 0,89 g, 19,4 mm. KS 7430.
Toruńska 10A, wykop 5, warstwa 342, 23 VIII 2007, ip. 40, kat. 427, MAG/GN/4493.
- *30. —, Jan Kazimierz, szeląg 1658.**
Av. monogram ICR pod koroną rozdziela datę 16-58.
Rv. * / SOLID / CIVITAT / GEDAN / *.
Bilon, nieco zgięta, 0,37 g, 15,3 mm. KS 7606.
Toruńska 10A, wykop 21B, warstwa 2801, ip. 975, kat. 420, MAG/GN/4486.
- *31. —, Jan Kazimierz, szeląg 1658.**
Av. monogram ICR pod koroną rozdziela datę 16-58.
Rv. * / SOLID / CIVITAT / GEDAN / *.
Bilon, skorodowana, 0,45 g, 15,1 mm. KS 7606.
Toruńska 10A, wykop 22, hałda, ip. 900a, kat. 445, MAG/GN/4506.
- *32. —, August III, szeląg 1753.**
Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-53.
Rv. * * * / SOLID / CIVITAT / GEDAN / * [godło Gdańska] *.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,222 g, 16,1 mm. KS 7709.
Chmielna 73, wykop 30, hałda, ip. 608, kat. 194, MAG/GN/4384.
- 33. —, August III, szeląg 1754.**
Av. pod koroną monogram A3R rozdziela datę 17-54.
Rv. * * * / SOLID / CIVITAT / GEDAN / W - R.
Bilon, silnie skorodowana, 0,29 g, 15,2 mm. KS 7716.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 523c, kat. 432, MAG/GN/4498.
- *34. —, August III, szeląg 1753\ [1753-7].**
Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-53.
Rv. * * * / SOLID / CIVITAT / GEDAN / * [godło Gdańska] *.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,284 g, 15,6 mm. KS 7718 lub podobny.
Chmielna 73, hałda, ip. 125, kat. 191, 1 II 2008, MAG/GN/4381.
- 35. —, August III, szeląg 1753\ [1753-7].**
Av. monogram A3R pod koroną, z boków 17-53.
Rv. * * * / SOLID / CIVITAT / GEDAN / * [godło Gdańska] *.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,218 g, 16,0 mm. KS 7718 lub podobny.
Chmielna 73, hałda, ip. 114, kat. 190, MAG/GN/4380.
- *36. —, August III, trojak 1763.**
Av. pod koroną monogram A3R rozdziela datę 17-63.
Rv. GROSSUST / GEDANENSIS, tarcza z dwoma krzyżami pod koroną podtrzymywaną przez dwa lwy, niżej R E Œ.
Srebro, nieco wyszczerbiona, 0,71 g, 19,6 mm. KS 7742.
Toruńska 10A, wykop 20, odgruzowanie, ip. 802, kat. 416, MAG/GN/4482.
- 37. —, August III, szóstak 1763.**
Av. ...III·ROLMD·LRPDS&EL, popiersie króla w prawo, w koronie, peruce, zbroi i płaszcza.
Rv. MO..., korona i dwa krzyże na owalnej tarczy podtrzymywanej przez dwa lwy; nad tarczą VI, pod tarczą R-E-Œ / 1763.

Srebro, znaczne ubytki korozyjne, 0,51 g, 22,4 mm. KS 7757.

Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 23 X 2007, ip. 476, kat. 415, MAG/GN/4481.

***38. —, August III, szóstak 1763.**

Av. D:G·AVGVST·III·R\POLMD L\D:S·& EL·, popiersie króla w prawo, w koronie, peruce, zbroi i płaszcza.

Rv. MON\GENT·CIVIT·GEDAN, korona i dwa krzyże na owalnej tarczy podtrzymywanej przez dwa lwów; nad tarczą wieniec otaczający gałązki palmy i lauru, cyfry VI, pod tarczą R-E- / 17 63. Srebro, 2,53 g, 23,0 mm. KS 7757.

Toruńska 10A, wykop 24, warstwa 2630, 12 XII 2007, ip. 983, kat. 417, MAG/GN/4483.

***39. —, Stanisław August, szeląg 1765.**

Av. monogram SAR pod koroną, z boków 17-65.

Rv. ✱ / SOLID / CIVITAT / GEDAN / R-E-Æ, godło herbu Gdańska.

Bilon, ubytki korozyjne, 0,480 g, 15,9 mm. Plage I.485.

Chmielna 73, wykop 30, hałda, ip. 597, kat. 193, MAG/GN/4383.

***40. Hamburg, fenig brakteatowy, przed 1364.**

Brama, na niej wieżyczka z trzema blankami, a w niej liść pokrzywy; kołnierz promienisty. Srebro, 0,231 g, 17,0 mm. Kirial 894 (?).

Chmielna 73, wykop 30, hałda, ip. 649, kat. 166, MAG/GN/4363.

****41. Infanty, mistrz nieokreślony, szeląg fałszywy, schylek XV w. (men. „Rewel”).**

Av. ✱MAG\S\VVODI\ (S odwrócone), tarcza z krzyżem.

Rv. MOD|ETA|\A|LIE| (cały napis wspak), długi krzyż.

Miedź, 1,255 g, 19,0 mm. Jak Fiodorow 180; Haljak 97-21.

Chmielna 73, wykop 1AII, odgruzowanie, 8 V 2008, ip. 514, kat. 197, MAG/GN/4387.

42. —, Krystyna, szeląg r.? [1644-54], men. Ryga.

Av. ...S, pod koroną monogram C ze Snopkiem.

Rv. ...OLIDVS·LIVO..., gryf na kartuszu.

Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,19 g, 13,6 mm. Toruńska 10A, wykop 13, hałda, 29 X 2007, ip. 1060b, kat. 487, MAG/GN/4545.

43. Leodium, księstwo biskupie, Jerzy Austriacki, 4 sole r.? [1546-55], men. Leodium.

Av. legenda nieczytelna, na długim krzyżu skwadrowana tarcza austriacko-habsburska (Belka i Lew).

Rv. legenda nieczytelna, trzy tarcze herbowe, w prawej pasy, pozostałe nieczytelne, u góry 15-\\.

Miedź, 1,329 g, 24,2 mm. Chestret 495.

Chmielna 73, wykop 30, hałda, 18 II 2008, ip. 134, kat. 204, MAG/GN/4394.

****44. Litwa, Zygmunt Jagiellończyk, półgrosz fałszywy b.d. [po 1508], złamana połówka.**

Av. ...ΘΔΕΤΑΣΙΣΙΣMV..., rycerz z wzniesionym mieczem na koniu w lewo.

Rv. +MA... ..ISLITVADIΘ, Orzeł, na głowie niejasny przedmiot.

Mosiądz, około połowy monety, złamana, 0,666 g, 20,5 mm. Kopicki typ I.

Chmielna 73, wykop 24, ip. 543, kat. 196, MAG/GN/4386.

***45. —, Zygmunt III, szeląg 1618, men. Wilno.**

Av. SIG·III·D:G·REX\PO·M·D·L·, pod koroną inicjał S ze Snopkiem na kartuszu dzieli datę 1-8.

Rv. ·SOLIDVS·M:D:LIT°, pod koroną kartusze z Orłem i Pogonią, niżej godło herbu Wadwic. Bilon, 0,62 g, 16,8 mm. KS 3448-50.

Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 866, kat. 457, MAG/GN/4518.

***46. —, Jan Kazimierz, szeląg 1665, men. Wilno lub Brześć.**

Av. IOAN·-CAS·REX / T·L·B·, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. SOLI·MAG·D\LLIT·16·5, Pogoń ze wstęgą, bez tarczy, niżej HKPL wysokie.

Miedź, 1,15 g, 15,6 mm.

Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1371, 26 X 2007, ip. 555, kat. 444, MAG/GN/4505.

***47. —, Jan Kazimierz, szeląg 1666, men. Wilno lub Brześć.**

Av. IOAN· - CAS\B, głowa króla w prawo.

Rv. [mitra] SOLI·MAG·DVC\B, Pogoń ze wstęgą i tarczą, niżej ★HKPL★ wysokie.

Miedź, 0,621 g, 14,8 mm.

Chmielna 73, hałda, 18 I 2008, ip. 121, kat. 195, MAG/GN/4385.

48. —, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1664-1666].

Av. nieczytelny.

Rv. ...MAG·DV..., Pogoń, niżej HKPL niskie.

Miedź, silnie skorodowana, 0,61 g, 15,1 mm.

Toruńska 10A, wykop 1B, warstwa 1077, ip. 324, kat. 446, MAG/GN/4507.

***49. Magdeburg, miasto, ¼ talara 1550.**

Av. [rozetka]MONE\B\MAGDEBVRG\B, pole nieczytelne.

Rv. +VERBVM DOMINI MAN\B, pięciopłatkowa róża.

Srebro, wykuszony, złuszczone, przy krawędzi otwór przy osi Rv., 2,21 g, 29,7 mm. Saurma 4133/2198.

Toruńska 10A, wykop 9, warstwa 1450, 30 X 2007, ip. 547a, kat. 436, MAG/GN/4501.

****50. Moldawia, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg ryski Krystyny b.d. [1662-64?], men. Suczawa.**

Av. CHR... ..S, w polu monogram C ze Snopkiem pod koroną bez dolnej obręczy; stempel mocno

- przesunięty w dół, fragment drugiego, nieczytelnego stempla.
- Rv. SO... 16, górna część kartusza zwieńczona akantem, stempel mocno przesunięty w dół, na sąsiednim stemple ...VSC\\..., kartusz ze skrzyżowanymi kluczami.
Miedź, 0,364 g, 15,2 mm.
Chmielna 73, hałda, ip. 111, kat. 217, MAG/GN/4407.
- 51. Niemcy, Wilhelm I, 1 fenig 1875, men. Berlin.**
Av. Orzeł niemiecki w koronie, na piersi tarcza z herbem Prus, z boków ogona A-A.
Rv. DEUTSCHES REICH 1875 / 1 / ·PFENNIG·.
Miedź, skorodowany, 1,67 g, 17,4 mm. AKS 20.
Toruńska 10A, odgruzowanie, 2 VII 2007, ip. 2, kat. 437.
- 52. —, Wilhelm I, 1 fenig 1875, men. Berlin.**
Miedź, skorodowany, 1,49 g, 17,5 mm. AKS 20.
Toruńska 10A, odgruzowanie, 2 VII 2007, ip. 82, kat. 438.
- 53. —, republika, 50 reichsfenigów 1940, men. Berlin.**
Av. ...eich / 1940, orzeł na swastyce otoczonej wieńcem dębowym. Rv. Reichs..., u dołu A między liśćmi dębu.
Aluminium, silnie skorodowane, 1,27 g, 22,8 mm. AKS 43.
Toruńska 10A, wykop 25, hałda, ip. 1033, kat. 434.
- **54. Polska, Kazimierz IV Jagiellończyk, denar fałszywy, po 1455.**
Av. dolna partia rytego ręcznie na stemple orła.
Rv. korona o połączonych dolnych (i prawdopodobnie też górnych) fleuronach, dolne pola wypełnione całkowicie prostymi krzyżami.
Miedź, 0,211 g, 11,0 mm.
Chmielna 73, wykop 30, hałda, ip. 641, kat. 200, MAG/GN/4390.
- *55. —, Aleksander, półgrosz b.d. [1502-6], men. Kraków.**
Av. +ALEXANDER·DEI·G·REX, Orzeł w koronie.
Rv. +MONETA·REG·POLONIE, korona.
Srebro, 0,58 g, 17,5 mm. KS 411.
Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 928, kat. 443, MAG/GN/4504.
- *56. —, Aleksander, półgrosz b.d. [1502-6], men. Kraków.**
Av. +ALEXANDER·DEI·G·REX, Orzeł w koronie.
Rv. +\\TA·REGIS·POLONIE, korona.
Srebro, 0,615 g, 18,5 mm. KS 389.
Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066 (zespół a), ip. 561b, kat. 199, MAG/GN/4389.
- *57. —, Aleksander, półgrosz b.d. [1502-6], men. Kraków.**
Av. +ALEXANDER·DEI·G·REX, Orzeł w koronie.
Rv. +\\\\A·R·S·POLONIE, korona.
Srebro, ułamany, 0,414 g, 17,5 mm. KS 389.
Chmielna 73, wykop 24, podczyszczanie, 1 IX 2008, ip. 545, kat. 198, MAG/GN/4388.
- *58. —, Zygmunt I, półgrosz 1507, men. Kraków.**
Av. +MONETA·SIGISMVNDI, Orzeł w koronie.
Rv. +REGIS·POLONIE·1507, korona.
Srebro, 0,77 g, 18,5 mm. KS 406.
Toruńska 10A, wykop 6B, warstwa 490, 4 X 2007, ip. 275, kat. 448, MAG/GN/4509.
- *59. —, Zygmunt I, półgrosz 1508, men. Kraków.**
Av. +MONETA·SIGISMVNDI, Orzeł w koronie.
Rv. +REGIS·POLONIE·1508, korona.
Srebro, 0,616 g, 18,6 mm. BS 20.
Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066 (zespół d), ip. 563b, kat. 201, MAG/GN/4391.
- *60. —, Zygmunt I, półgrosz 1510, men. Kraków.**
Av. +MONETA·SIGISMVNDI, Orzeł w koronie.
Rv. +REGIS·POLONIE·1510, korona.
Srebro, 0,63 g, 18,6 mm. KS 411.
Toruńska 10A, wykop 10, najniższe warstwy nad rzędną, 26 IX 2007, ip. 232, kat. 447, MAG/GN/4508.
- *61. —, Zygmunt I, półgrosz 1511, men. Kraków.**
Av. +MONETA·SIGISMVNDI, Orzeł w koronie.
Rv. +R·\\\\\\\\NIE·1511, korona.
Srebro, 0,63 g, 18,4 mm. KS 413.
Toruńska 10A, wykop 5, warstwa 1207, 17 XI 2007, ip. 956, kat. 449, MAG/GN/4510.
- *62. —, Zygmunt III, szeląg 1589, men. Olkusz.**
Av. SIG·III·DG·REX·POL·M·D·LIT, pod koroną monogram S, z boków I - D., u dołu tarczka z herbem Ostoja.
Rv. SOLIDVS·REG·POLON[gmerek]1589, pod koroną tarcze z Orłem i Pogonią, niżej tarcza ze Snopkiem.
Srebro, 0,614 g, 18,4 mm. KS 603.
Chmielna 73, wykop 15 (zespół b), ip. 436a, kat. 202, MAG/GN/4392.
- *63. —, Zygmunt III, szeląg 1595, men. Poznań.**
Av. 'SIG·D·G·-R·P·M·DL95', pod koroną dwie tarcze z Orłem i Pogonią, niżej tarczka ze Snopkiem.
Rv. 'SOLIDV·-RE·POLO[hak]', pod koroną monogram S między inicjałami I-F.
Bilon, 1,70 g, 18,7 mm. KS 642.
Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 30 X 2007, ip. 565, kat. 456, MAG/GN/4517.
- *64. —, Zygmunt III, szeląg 1596, men. Malbork.**
Av. ·SIG·III·D·G·REX·PO·D·P; w polu monogram S pod koroną, ze Snopkiem na tarczy, u dołu herb Lewart na tarczy.
Rv. ·A·SOLIDVS·REG·POLO[pierścień]; pod koroną kartusze z Orłem i Pogonią, u dołu między nimi data 96.

- Srebro, 0,584 g, 17,1 mm. KS 654.
Chmielna 73, wykop 15, podczyszczanie (zespół c), ip. 413b, kat. 203, MAG/GN/4393.
- *65. —, Zygmunt III, szeląg 1614, men. Bydgoszcz.**
Av. ·SIG·III·D·G·REX·POLONIÆ, orzeł w koronie, na piersi tarcza migdałowata ze Snopkiem.
Rv. SOLIDVS·REGNI·POLO, pod koroną monogram S ze Snopkiem na tarczce rozdziela datę 1-4.
Bilon, 0,67 g, 16,5 mm. KS 697.
Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 30 X 2007, ip. 566, kat. 454, MAG/GN/4515.
- **66. —, Zygmunt III, grosz fałszywy, po 1601 [oryginał z lat 1601-7].**
Av. ...LOD..., popiersie króla w koronie w prawo.
Rv. ...EG..., orzeł z migdałową tarczą na piersi, u dołu tarcza hiszpańska z herbem Lewart.
Miedź, poszarpana, pocięta, 0,27 g, 17,4 mm.
Jak KS 768-82.
Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 30 X 2007, ip. 567, kat. 455, MAG/GN/4516.
- *67. —, Zygmunt III, półtorak 1621, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS·3·DG·REX·P·M·DL, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO-REG*POLO, jabłko panowania z cyframi 24 dzieli datę 2-1, niżej herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, 0,68 g, 18,9 mm. KS 858.
Toruńska 10A, wykop 22, hałda, ip. 900b, kat. 499, MAG/GN/4557.
- *68. —, Zygmunt III, półtorak 1624, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS3DG-REXPMDL, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO-REG:POLO*, jabłko panowania z cyframi 24 dzieli datę 2-4, niżej herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, 1,09 g, 19,5 mm. KS 864.
Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 927, kat. 451, MAG/GN/4512.
- *69. —, Zygmunt III, półtorak 1624, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS3DG-REXPMDL, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z trójką.
Rv. MONENO-REGPOLO, jabłko panowania z cyframi 24 dzieli datę 2-4, niżej herb Sas na tarczy z trzech łuków.
Srebro, 0,91 g, 19,3 mm. KS 864.
Toruńska 10A, wykop 20, odgruzowanie, ip. 801, kat. 450, MAG/GN/4511.
- *70. —, Zygmunt III, półtorak 1627, men. Bydgoszcz.**
Av. SIGIS·3·D·G·REX·P·M·DL, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO-REG·POLO*, jabłko panowania z cyframi 24 dzieli datę 2-7, niżej herb Połukoza na tarczy polskiej.
Srebro, 1,15 g, 19,6 mm. KS 876.
Toruńska 10A, wykop 23, warstwa 3470, 15 XII 2007, ip. 1021, kat. 452, MAG/GN/4513.
- **71. —, Zygmunt III, półtorak fałszywy r.? [po 1611].**
Av. ...REX..., pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO-REG·POLO*, jabłko panowania z cyframi 24, niżej tarczka z trzech łuków z niewidocznym herbem.
Miedź, skorodowana, 0,61 g, 20,1 mm.
Toruńska 10A, wykop 25, hałda, ip. 1045, kat. 460, MAG/GN/4521.
- **72. —, Zygmunt III, półtorak fałszywy „1619”.**
Av. \SIGIS3DG-REXPMDL*, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarczka z trójką.
Rv. *MONE*NO-REG·POLO*, jabłko panowania dzieli datę 1-9, niżej niewidoczny herb.
Miedź, 0,97 g, 20,1 mm.
Toruńska 10A, wykop 20, hałda, ip. 889, kat. 453, MAG/GN/4514.
- *73. —, Zygmunt III, trojak 1592, men. Malbork.**
Av. ·SIGISM·III·D·G·REX·PO·M·D·L, popiersie króla w prawo, w koronie, krezie i zbroi, niżej mały herb Lewart.
Rv. III / GROS·ARG / ·TRIP·REG· / ·POLONI· / 9^z, między pierwszym a drugim wierszem Orzeł, Snopek na tarczy pod koroną i Pogoń, z boków pięciolistne rozetki; u dołu z boków daty pierścien i trójkąt oraz trzy także rozetki; w legendzie ślady pęknięcia stempla.
Srebro, powierzchnie wżery korozyjne, 2,24 g, 20,6 mm. Iger M.92.1a.
Toruńska 10A, wykop 25, hałda, ip. 1026, kat. 459, MAG/GN/4520.
- **74. —, Zygmunt III, trojak fałszywy „1622”.**
Av. SIG IIIDG·X·POL·MDL, popiersie króla w koronie, zbroi i krezie w prawo.
Rv. ·III· / 1-6-2-2 / GROS·ARGE / TRIP·REGN / POL·ONI (druga litera O przerobiona na stemplu z N), u góry Orzeł, Snopek na tarczy i Pogoń, u dołu nieczytelne godło.
Miedź, przebita gwoździem otwór i ślady wyrwania drugiego, 1,17 g, 19,7 mm. Jak KS 1227.
Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 6 X 2007, ip. 285, kat. 458, MAG/GN/4519.

75. —, Jan Kazimierz, szeląg 166? [1660-1665].

Av. wytarty.

Rv. ...O166\, zarys Orła z tarczą ze Snopkiem na piersi.

Miedź, 1,09 g, 15,2 mm.

Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 493, kat. 435, MAG/GN/4500.

***76. Pomorze-Wologoszcz, Ernest Ludwik, fenig miedziany 1591, men. Wologoszcz.**

Av. (nieco wklęsły) gryf w koronie w prawo (herald.).

Rv. (nieco wypukły) ·1·5·9·1· / · / ·WOL· (odbite dolny i górny fragment stempli sąsiadujących ze sobą na walcu, brak obwódok zewnętrznych).

Miedź, wycięcie po sąsiednim krążku i ścięcie z krawędzi taśmy, 0,601 g, 14,7 mm. Kopicki 24.5. Chmielna 73, hałda, 26 I 2008, ip. 117, kat. 228, MAG/GN/4418.

***77. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].**

Av. *MAGST*\\ChACL*PR, tarcza wielkiego mistrza, stempel wybity dwukrotnie.

Rv. *\\OΔETA\\DΔORVM*PRV\, tarcza z krzyżem, stempel wybity dwukrotnie.

Bilon, 0,74 g, 20,0 mm. Voßberg 684.

Toruńska 10A, wykop 1B, warstwa 1059, 22 IX 2007, ip. 220, kat. 462, MAG/GN/4523.

***78. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].**

Av. MAGST*MICHACL*PRI:, tarcza wielkiego mistrza, stempel wybity dwukrotnie.

Rv. *MODETA\\DΔORVM°PRV, tarcza z krzyżem, stempel wybity dwukrotnie.

Bilon, 0,53 g, 21,6 mm. Voßberg 718?

Toruńska 10A, wykop 3, warstwa 1161, 17 X 2007, ip. 409, kat. 464, MAG/GN/4525.

***79. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].**

Av. *MAGST*MICHACL\\RI°, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *MODETA*DΔORVM°PRV°, tarcza krzyżacka. Srebro, 1,371 g, 20,0 mm. Voßberg 723 odm. (interpunkcja Rv.).

Chmielna 73, wykop 18, warstwa 3626, 4 IV 2008, ip. 481, kat. 205, MAG/GN/4395.

80. —, Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem [1414-16].

Av. ... PRI:, tarcza wielkiego mistrza.

Rv. *MODETA..., tarcza z krzyżem.

Bilon, obłamana, 0,41 g, 19,5 mm. Voßberg 652-765.

Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, ip. 296, kat. 463, MAG/GN/4524.

***81. —, Michał Küchmeister, dobry szeląg [1416-22].**

Av. MAGS|T•MIC|hACL|PRIM|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. MODC|TA•DΔ|\\VM|PRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu.

Srebro, 1,653 g, 20,2 mm. Voßberg 814.

Chmielna 73, wykop 17, warstwa 3869 (?), 27 VIII 2008, ip. 458, kat. 212, MAG/GN/4402.

***82. —, Michał Küchmeister, dobry szeląg [1416-22].**

Av. MAGS|T•MIC|hACL|PRIM|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. MODC|TADΔ|ORVM|PRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu. Obie strony podwójnie wybite.

Srebro, 1,560 g, 20,1 mm. Voßberg 817.

Chmielna 73, wykop 5, warstwa 719, 19 III 2008, ip. 254, kat. 206, MAG/GN/4396.

***83. —, Michał Küchmeister, dobry szeląg [1416-22].**

Av. MAGS|T•MIC|hACL|PRIM|, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. MODC|TA•DΔ|ORVM|PRVC, tarcza krzyżacka na długim krzyżu.

Srebro, 1,414 g, 20,8 mm. Voßberg 800/809.

Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066 (zespół a), ip. 561a, kat. 207, MAG/GN/4397.

***84. —, fenig brakteatowy Krzyż grecki III [1416-60].**

Krzyż o poszerzanych i rozszczepionych końcach ramion.

Bilon srebrzony, 0,162 g, 14,2 mm. PaszkiewiczPr T18.2.

Chmielna 73, wykop 17, warstwa 6869, ip. 456, kat. 164, MAG/GN/4361.

***85. —, fenig brakteatowy Krzyż grecki III [1416-60].**

Krzyż o poszerzanych i rozszczepionych końcach ramion.

Bilon, 0,205 g, 14,0 mm. PaszkiewiczPr T18.5.

Chmielna 73, wykop 17, warstwa 3869, 1 VIII 2008, ip. 429, kat. 163, MAG/GN/4360.

***86. —, fenig brakteatowy Krzyż grecki III [1416-60].**

Krzyż z rozszerzanymi końcami ramion.

Srebro, 0,192 g, 15,0 mm. PaszkiewiczPr T18.7.

Chmielna 73, wykop 18, warstwa 4844, 5 IX 2008, ip. 497, kat. 165, MAG/GN/4362.

87. —, fenig brakteatowy Krzyż grecki III [1416-60].

Niewyraźny krzyż o poszerzanych końcach ramion.

Bilon, zgięty, 0,242 g, 15,1 mm. PaszkiewiczPr T18.7?

Chmielna 73, wykop 15, ip. 620, kat. 161, MAG/GN/4358.

***88. —, Paweł von Rusdorf, szeląg z długim krzyżem [1422-41], połówka.**

Av. ...LVS|PRIM|..., tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.

Rv. ...TADΔ|ORVM|..., tarcza krzyżacka na długim krzyżu.

- Srebro, cięta połówka, 0,524 g, 21,0 mm.
Chmielna 73, odgruzowanie, III 2008, ip. 282, kat. 211, MAG/GN/4401.
- *89. —, Konrad V von Erlichshausen, dobry szeląg fałszywy [po 1441].**
Av. MAGS|T|IOR|ADOS|OVIM| (litera M uncjalne), tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu.
Rv. M|C|\\|\\|ORVM|PRV:S (litera M uncjalne), tarcza krzyżacka na długim krzyżu.
Miedź, 0,969 g, 20,5 mm. Zbliżone do Voßberg 867.
Chmielna 73, wykop 38, hałda, ip. 614, kat. 213, MAG/GN/4403. Moneta wykonana na przyzwoitym poziomie technicznym, ale punca litery V na Av. zaokrąglona, na Rv. ostra.
- **90. Prusy Krzyżackie, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg [1477-89], men. Królewiec.**
Av. ★MA\\MARTIDV: P, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. ♣MODETA\\DDORVMP (litera P odcisnięta podwójnie na stemplu), tarcza z krzyżem.
Bilon, 1,22 g, 20,2 mm. Voßberg brak (podobny do 1061).
Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 2201, 15 XI 2007, ip. 760, kat. 465, MAG/GN/4526.
- 91. —, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg [1477-89], men. Królewiec.**
Av. \\AGI\\\\\\ART\\\\, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. ♣M\\\\\\\\\\\\\\\\.
Bilon, 0,53 g, 21,6 mm. Voßberg 1058-71.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 515, kat. 467, MAG/GN/4528.
- **92. —, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg [1477-89], men. Królewiec.**
Av. ★:MAGIST:MARTIDV:P, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. MMODETA:DDORVMP:, tarcza z krzyżem.
Bilon, 0,94 g, 19,0 mm. Voßberg 1006.
Toruńska 10A, wykop 25, hałda, ip. 1025, kat. 461, MAG/GN/4522.
- *93. —, Jan von Tiefen, zły szeląg [1489-ok. 1493], men. Królewiec.**
Av. |MA|GIS|IOh|ISP, tarcza wielkiego mistrza na krzyżu liliowatym.
Rv. \\M0D\\TA DD0R\\P, tarcza z krzyżem.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,564 g, 19,9 mm. Voßberg 1088 lub podobny.
Chmielna 73, hałda, 31 I 2008, ip. 124, kat. 208, MAG/GN/4398.
- *94. —, Jan von Tiefen, zły szeląg [1489-ok. 1493], men. Królewiec.**
Av. |MA|GIS|IOh|ISP, tarcza wielkiego mistrza na krzyżu liliowatym.
- Rv. ♣M0DETA:DD0RVM:P:, tarcza z krzyżem.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,826 g, 18,9 mm. Voßberg 1088.
Chmielna 73, wykop 26, warstwa 5373, ip. 577, kat. 210, MAG/GN/4400.
- *95. —, Jan von Tiefen, zły szeląg [1489-ok. 1493], men. Królewiec.**
Av. |MA|GIS|IOh|\\, tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu liliowatym.
Rv. ♣MODETA\\DDORVMP, tarcza z krzyżem.
Bilon, pogięty, skorodowany, 0,64 g, 19,7 mm. Voßberg 1084-91.
Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 789, kat. 468, MAG/GN/4529.
- *96. —, Jan von Tiefen, zły szeląg [1489-ok. 1493], men. Królewiec.**
Av. MA|GIS|IOh|ISP (przy literze P pęknięcie stempla sprawiające wrażenie R), tarcza wielkiego mistrza na długim krzyżu liliowatym.
Rv. ♣MOD\\A\\DDORVMPR\\, tarcza z krzyżem, w prawym górnym polu odcisk pęknięcia stempla.
Bilon, 0,94 g, 19,0 mm. Voßberg 1098 lub podobny.
Toruńska 10A, wykop 29, warstwa 5119, ip. 1118, kat. 466, MAG/GN/4527.
- **97. —, Jan von Tiefen, zły szeląg fałszywy [po 1489].**
Av. |M|GIS|IO\\\\, tarcza wielkiego mistrza na krzyżu liliowatym.
Rv. \\\\TA\\DD\\, tarcza z krzyżem.
Miedź, 0,600 g, 18,8 mm. Voßberg 1072-1110.
Chmielna 73, wykop 16, warstwa 3990, 18 VII 2008, ip. 470, kat. 209, MAG/GN/4399.
- *98. Prusy, Albrecht, denar b.d. [1529-31], men. Królewiec.**
Av. inicjał A flankowany gwiazdami sześciopromiennymi, u dołu herb Zollern.
Rv. orzeł z ukoronowanym monogramem S na piersi.
Bilon, wżery korozyjne, 0,21 g, 12,4 mm. BftM 1111.
Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 2201, 17 XI 2007, ip. 769, kat. 475, MAG/GN/4533.
- *99. —, Albrecht, denar b.d. [1529-31], men. Królewiec.**
Av. inicjał A otoczony trzema rozetami, u dołu herb Zollern.
Rv. orzeł z ukoronowanym monogramem S na piersi.
Bilon, 0,19 g, 12,2 mm. BftM 1113.
Toruńska 10A, odgruzowanie, 2 VII 2007, ip. 14, kat. 472, MAG/GN/4530.
- *100. —, Albrecht, denar b.d. [1529-31], men. Królewiec.**
Av. inicjał A otoczony trzema rozetami, u dołu herb Zollern.
Rv. orzeł z ukoronowanym monogramem S na piersi.
Bilon, 0,17 g, 11,6 mm. BftM 1113.

- Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 523a, kat. 473, MAG/GN/4531.
- *101. —, Albrecht, denar b.d. [1529-31], men. Królewiec.**
 Av. inicjał A otoczony trzema rozetami, u dołu herb Zollern.
 Rv. orzeł z ukoronowanym monogramem S na piersi. Bilon, 0,29 g, 12,1 mm. BftM 1113.
 Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1371, 29 X 2007, ip. 559, kat. 474, MAG/GN/4532.
- **102. —, Albrecht, denar 1562 (?), men. Królewiec.**
 Av. monogram A, u góry rozetka, z boków data 6-2 (?), u dołu tarczka z herbem Zollern.
 Rv. Orzeł, na piersi ukoronowana tarcza z literą S. Bilon, 0,249 g, 12,0 mm. BftM brak. Nieznana w katalogach (znany jest rocznik 63, jednak widoczna część cyfry nie przypomina „3”).
 Chmielna 73, hałda, ip. 115, kat. 214, MAG/GN/4404.
- *103. —, Jerzy Wilhelm, półtorak 1622, men. Królewiec.**
 Av. ·GE\\I\\MAR·BR\\EL·PD·, jabłko panowania z cyframi z4 rozdziela datę z-z.
 Rv. DIEV\\MON-DROI\\, pięciopółowy herb brandenbursko-pruski pod czapką elektorską, niżej tarczka z trójką.
 Srebro, ubytki korozyjne, 0,19 g, 19,5 mm. BftM 1427-8.
 Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 868, kat. 492, MAG/GN/4550.
- *104. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
 Av. FWC na tle berła pod czapką elektorską.
 Rv. * / SOLID / PRUSSIAE / DuCALIS / 1669 (litery u w lustrzanym odbiciu).
 Bilon, 0,31 g, 15,3 mm. BftM 1651.
 Toruńska 10A, wykop 5, warstwa 1207, 26 XI 2007, ip. 1207, kat. 477, MAG/GN/4535.
- *105. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg r.? [1667-72], men. Królewiec.**
 Av. \\WC na tle berła pod czapką elektorską; stempel przesunięty w lewo-dół, poza nim rozetka.
 Rv. * / SOLI\\ / PRUSS\\ / DUC\\ / I\\; stempel przesunięty w prawo-dół, poza nim trzy rozetki.
 Bilon, 0,31 g, 15,3 mm.
 Toruńska 10A, wykop 2A, warstwa 196, 11 XI 2007, ip. 376, kat. 476, MAG/GN/4534.
- *106. —, Fryderyk I, szeląg 1707, men. Królewiec.**
 Av. FR w monogramie pod koroną, niżej CG.
 Rv. * / SOLID / REGNI / PRUSS / 1707.
 Bilon, 0,36 g, 15,3 mm. Henckel 3579.
 Toruńska 10A, wykop 10, odgruzowanie, ip. 1097, kat. 478, MAG/GN/4536.
- *107. —, Fryderyk I, szeląg 170\\ [1701-7], men. Królewiec.**
 Av. Monogram FR pod koroną, u dołu CG.
 Rv. * / SOLID / REGNI / PRUSS / 172\\.
 Bilon, 0,322 g, 15,3 mm. Henckel 3636(?).
 Chmielna 73, wykop 23, warstwa 4517, 19 XI 2008, ip. 669, kat. 216, MAG/GN/4406.
- *108. —, Fryderyk II, szeląg 1753, men. Królewiec.**
 Av. pod koroną monogram FR, niżej E.
 Rv. SO\\D / \\EGNI / PRUSS / 1753.
 Moneta zachowana tylko w postaci odcisków na bryłkach nalotu korozyjnego. Henckel 3696.
 Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 8 X 2007. Kat. 403.
- *109. —, Fryderyk II, trojak 1753, men. Królewiec.**
 Av. FRIDERICVS BORV\\OR REX, popiersie króla w płaszczu na zbroi w prawo, z Orderem Orła Czarnego, na ramieniu SF.
 Rv. MON: ARG:-REG:PRUS\\; pod koroną dwa kartusze z orłami, rozdzielone berłem, nad berłem 3, pod nim E w małej tarczce, u dołu 17-53.
 Srebro, 0,755 g, 20,2 mm. Henckel 3692.
 Chmielna 73, hałda, 3 III 2008, ip. 178, kat. 215, MAG/GN/4405.
- 110. —, Fryderyk Wilhelm IV, grosz srebrny r.? [1853-60], men. Berlin.**
 Av. legenda nieczytelna, widoczny dolny skraj portretu króla.
 Rv. nieczytelny.
 Bilon, 1,70 g, 18,1 mm. AKS 86.
 Toruńska 10A, odgruzowanie, 2 VII 2007, ip. 10, kat. 402, MAG/GN/4471.
- 111. —, Wilhelm I, 1 fenig 1869, men. Berlin.**
 Av. 360 EINEN THALER, pod koroną zamkniętą tarcza francuska z orłem.
 Rv. SCHID\\ÜNZE, 1 / PFENNING / 1869 / A.
 Miedź, skorodowana, 0,93 g, 17,3 mm. AKS 108.
 Toruńska 10A, wykop 2, warstwa 196, 2 X 2007, ip. 260, kat. 469.
- 112. —, Wilhelm I, 2 fenigi 1870, men. Berlin.**
 Av. 180 EINEN THALER, pod koroną zamkniętą tarcza francuska z orłem.
 Rv. SCHEIDE MÜNZE, 2 / PFENNINGE / 1870 / A.
 Miedź, 2,77 g, 20,5 mm. AKS 107.
 Toruńska 10A, wykop 24, hałda, 12 XII 2007, ip. 986, kat. 470.
- 113. —, Wilhelm I, 3 fenigi 1863, men. Berlin.**
 Av. 120 EINEN THALER, pod koroną zamkniętą tarcza francuska z orłem.
 Rv. SCHEIDE MÜNZE, 3 / PFENNINGE / 1863 / A.
 Miedź, 3,97 g, 24,0 mm. AKS 106.
 Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 858, kat. 471.
- *114. Prusy Królewskie, Zygmunt I, denar b.d. [1528-35], men. Toruń.**

Av. monogram S pod szeroką, zamkniętą koroną.
Rv. orzeł ze zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem. BS 58.

Bilon, 0,222 g, 12,2 mm.

Chmielna 73, wykop 23, warstwa 4507, 19 XI 2008, ip. 671, kat. 219, MAG/GN/4409.

***115. —, Zygmunt I, denar b.d. [1528-35], men. Toruń.**

Av. pod koroną o pełnej obręczy monogram S.

Rv. orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym skrzydłem.

Bilon, skorodowany, 0,16 g, 12,5 mm. BS 59.

Toruńska 10A, wykop 6B, warstwa 490, 4 X 2007, ip. 278, kat. 498, MAG/GN/4556.

***116. —, Zygmunt I, szeląg 1529, men. Toruń.**

Av. ❀ SIGI\REX❀POLO❀DO❀PRVS, pod koroną monogram S.

Rv. ❀ SOLID\❀PRVSSIE❀I5Z9, orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym skrzydłem.

Srebro, ukruszona, 0,69 g, 19,1 mm. BS 67.

Toruńska 10A, wykop 5, warstwa 342, 30 VIII 2007, ip. 1123, kat. 481, MAG/GN/4539.

***117. —, Zygmunt I, szeląg 1529, men. Toruń.**

Av. \SIGIS*REX*PO*\DO*PRVS, monogram S pod koroną.

Rv. [rozeta]SOLIDVS***\SIE*I529 (wszystkie znaki * oznaczają rozetki pięciolistne), orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.

Bilon, nieco wyszczerbiony, 0,684 g, 19,0 mm. BS 67.

Chmielna 73, ip. 133, kat. 218, MAG/GN/4408.

***118. —, Zygmunt I, szeląg 152? [1528-9], men. Toruń.**

Av. ❀ SIGIS❀REX\OLO❀DO❀RVS, pod koroną monogram S.

Rv. \SOLIDVS❀PRVSSIE❀I5Z\, orzeł z koroną na szyi i zbrojnym ramieniem nad lewym skrzydłem.

Srebro, ukruszona, 0,48 g, 18,5 mm. BS 64-7.

Toruńska 10A, wykop 20, warstwa 2917, ip. 1080, kat. 480, MAG/GN/4538.

***119. —, Zygmunt I, szeląg 1530, men. Toruń.**

Av. ❀ SIGIS❀R\POLO❀DO❀PRVS, pod koroną inicjał S.

Rv. ❀ SOLIDVS❀PRVSSIE❀I530, Orzeł Prus Królewskich ze zbrojnym ramieniem nad lewym (heraldycznie) skrzydłem.

Srebro, 0,86 g, 18,6 mm. BS 70.

Toruńska 10A, wykop 28, hałda, 14 I 2008, ip. 1964, kat. 479, MAG/GN/4537.

***120. —, Gustaw II Adolf, półtorak 1633, men. Elbląg.**

Av. GVS\ADO\`D`G`REXS`, pod koroną tarcza ze skwadrowanymi Trzema Koronami i Lwem

oraz Snopkiem w polu sercowym, niżej tarcza z trójką.

Rv. \MON`NO`-`REG\SVE`, jabłko panowania z cyframi 24 dzieli datę 3-3, niżej serce z dwoma hakami (?) na tarczy z trzech łuków.

Srebro, 0,69 g, 19,1 mm. KS 9613.

Toruńska 10A, wykop 27, warstwa 4459, ip. 1111, kat. 413, MAG/GN/4479.

****121. Ruś Moskiewska, Aleksy Michajłowicz (1645-76), kopiejka fałszywa.**

Av. tylna część przedstawienia jeźdźca na koniu.

Rv. ІБѢЯІЄ / МІХЛІЛО / ЯБЄ / ОЦИ (w dwu dolnych wierszach lewe połowy puste, bez napisów). Miedź, 0,29 g, 11,4 mm.

Toruńska 10A, wykop 10, odgruzowanie, ip. 1098, kat. 482, MAG/GN/4540. Nie są znane oryginalne monety o podobnym układzie napisów.

***122. Ryga, Zygmunt III, szeląg 1617 (?).**

Av. SIGIS III-DG-REX\OM\, pod koroną monogram S ze Snopkiem na tarczy hiszpańskiej.

Rv. SO\ID\S\CIVI\RIGE\I617[?], lis w lewo, kartusz z krzyżem i dwoma kluczami.

Bilon, 0,45 g, 16,7 mm. Mrowiński 427 (?).

Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 523b, kat. 489, MAG/GN/4547.

***123. —, Zygmunt III, szeląg 1620.**

Av. SIG-III-D-G-REX\M-DL-, pod koroną inicjał S ze Snopkiem.

Rv. \SOLIDVS\CIVI\RIGE:ZO, kartusz z małym herbem Rygi, pod kluczami kropka, u góry lis biegnący w prawo, nad nim i pod nim kropka.

Bilon, 0,588 g, 16,0 mm. Mrowiński 438.

Chmielna 73, hałda, ip. 120, kat. 220, 26 I 2008,

MAG/GN/4410.

124. —, Zygmunt III, szeląg, r.? [1587-1621].

Av. \GIS*III DG\EX***, pod koroną inicjał S z tarczą hiszpańską ze Snopkiem.

Rv. SO..., krzyż i skrzyżowane klucze na kartuszu.

Bilon, skorodowany, pogięty, 0,20 g, 16,3 mm.

Toruńska 10A, wykop 25, hałda, 21 XII 2007, ip. 1046, kat. 488, MAG/GN/4546.

***125. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1626.**

Av. GVST\ADO -L`D`G\X`S, pod koroną monogram GA w enklawie, niżej tarcza ze Snopkiem.

Rv. SOLIDVSCIVIRIG\I6-26, kartusz z krzyżem i dwoma kluczami, zwieńczony akantem.

Bilon, 0,31 g, 15,7 mm. Mrowiński 463.

Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 725, kat. 483, MAG/GN/4541.

126. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].

Av. GVST\ADO -L`D`G****, pod koroną monogram GA w enklawie, niżej tarcza ze Snopkiem.

Rv. \OLIDVS CIVI\RIGE***, kartusz z krzyżem i dwoma kluczami, zwieńczony akantem.

- Bilon, skorodowana, 0,18 g, 14,4 mm.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1371, ip. 708, kat. 485, MAG/GN/4543.
- 127. —, Gustaw II Adolf, szeląg r.? [1621-34].**
Av. legenda nieczytelna, pod koroną GA w enklawie.
Rv. legenda nieczytelna, skrzyżowane klucze na kartuszu.
Bilon, znaczne ubytki korozyjne, 0,19 g, 16,6 mm.
Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 913, kat. 441, MAG/GN/4502.
- *128. —, Karol XI, szeląg 1660.**
Av. ∞OLVSDGV∞, słabo widoczny monogram CR.
Rv. SOLIDVSCIVIRIG60, krzyż i dwa klucze na kartuszu zwieńczonym akantem.
Bilon, skorodowana, 0,33 g, 15,1 mm. AAJ 99 odm.; Mrowiński 562 odm.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1059, ip. 259, kat. 486, MAG/GN/4544. Na stemple Av. omyłkowo umieszczono początek imienia poprzedniego władcy (GVSTAVVS); błąd taki nie jest znany w literaturze.
- *129. Saksonia Elektorska, Jan Fryderyk i Maurycy, ¼ talara 1546, men. Freiberg.**
Av. ★IOHANFRID-ELE-DVX-SAX-FI-F (...*fieri fecit*), trzy tarcze: ze skrzyżowanymi mieczami, Rutą i Lwem.
Rv. ∞MAVRITI∞DVX∞SAX∞FI∞IVS∞1546 (...*fieri iussit*), hełm z labrami, w koronie, na nim dwa rogi obetkane chorągiewkami i stożek z Rutą.
Srebro 7,037 g, 28,8 mm. Haupt 64:8.
Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066 (zespół a), ip. 561c, kat. 222, MAG/GN/4412.
- *130. —, Fryderyk August II, grosz (1/24 talara) 1760, men. Lipsk.**
Av. pod koroną królewską kolistą tarcza herbowa Rzeczypospolitej otoczona liśćmi palmy, niżej ∞DC.
Rv. w wieńcu palmowym 24 / EINEN / ∞∞∞R / 1 7 6 0 / L.
Bilon, 0,992 g, 20,0 mm. Kopicki 287.5.
Chmielna 73, hałda, 3 III 2008, ip. 194, kat. 221, MAG/GN/4411.
- 131. Saksonia, Jan, 1 nowy grosz 1867, men. Drezno.**
Av. IOHANN V.G.G.KOENIG V.SACHSEN, głowa króla w prawo, u dołu B.
Rv. SCHEIDE MÜNZE / 10 PFENNIG, w polu 1 / NEU= / GROSCHEN / 1867.
Bilon, 1,795 g, 17,9 mm. AKS 148.
Chmielna 73, hałda, 3 III 2008, ip. 180, kat. 223, MAG/GN/4413.
- *132. Saksonia-Altenburg-Saalfeld, Jan Ernest VIII (1680-1729), halerz 1723 (?), men. Saalfeld.**
Av. pod mitrą książęcą kartusz z Rutą saską.
Rv. HEL∞-SALFELD, monogram IE pod mitrą książęcą dzieli datę 1-7 / 2-3(?).
- Miedź, 0,403 g, 15,0 mm. Schön 18.Jh., 4. wyd., s. 920, nr 32.
Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 714, kat. 490, MAG/GN/4548.
- *133. Schaumburg, Adolf XIII, grosz cesarski 1592, men. Rinteln.**
Av. AD·D·G·C·H·SESD (ES przerobione na stemple z HA), pięciopółowa tarcza herbowa z trzema klejnotami.
Rv. [żołędź]RVDOL·II·ROM·IMP·SE·AV, jabłko panowania, w nim Z4, z boków 9-Z.
Srebro, 1,457 g, 22,5 mm. Saurma 3165/1695.
Chmielna 73, wykop 29, warstwa 6066 (zespół d), ip. 563a, kat. 225, MAG/GN/4415.
- *134. Śląsk, Józef I, grosz (3 krajcary) 1708, men. Wrocław.**
Av. IOSEPHUS·D·G·R·I·S·A·G·H·BOREX, popiersie cesarza w peruce, płaszczu na zbroi, z łańcuchem Orderu Złotego Runa, pod ramieniem owal z cyfrą 3.
Rv. 17-08·ARCHID·AUS·DUX·BUR·SIL·, pod koroną dwugłowy Orzeł cesarski z tarczą austriacko-burgundzką na piersi, u dołu (F·N).
Srebro, 1,196 g, 21,8 mm. Halačka 1760 (inny podział legendy Av.); Herinek 217.
Chmielna 73, wykop 3, hałda, 18 XI 2008, ip. 589, kat. 224, MAG/GN/4414.
- **135. Szkocja, Maria, lew (1½ pensa) r.? [1558?], men. Edynburg, kontrasygnowany za Jakuba VI [1575] jako pens.**
Av. MA..., inicjał M pod koroną (bez pierścieni z boków).
Rv. legenda niewidoczna, lew krocący w lewo, kontrasygnatura w postaci tarczy sercowatej z gwiazdą pięcioramienną.
Bilon, mocno wytarta i chyba obcięta, 0,66 g, 15,4 mm. Seaby 5445 (?); SCBI 58, 907-924 (?).
Toruńska 10A, odgruzowanie, 21 VII 2007, ip. 28, kat. 442, MAG/GN/4503. Kontrasygnatura legalizująca z 1575 r. (emblem Earla of Morton)¹⁸⁵.
- *136. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga, 2 pensy) b.d. [1632-39], men. Edynburg.**
Av. CIIR, reszta nieczytelna.
Rv. nieczytelny.
Miedź, silnie skorodowana, 0,25 g, 11,3 mm. Spink 5598-5600.
Toruńska 10A, wykop 25, hałda, ip. 1040a, kat. 491, MAG/GN/4549.
- **137. Szwecja, Gustaw Eriksson Vasa, regent, 18 penningów b.d. [1521-1523], men. Hedemora, Västerås lub Söderköping (naśladownictwo skillingów Krystiana II, króla Danii).**

¹⁸⁵ N. Holmes, *Scottish Coins. A history of small change in Scotland*, Edinburgh 1998, s. 46-47.

Liczmany i żetony

*152. Gdańsk, żeton miejski nieokreślonego przeznaczenia, XVI-XVII w. (?).

Zestawione w skośny kwadrat, wbite puncami dwa krzyże i litery D G, u góry być może ornament lub napis.

Miedź, skorodowany, 2,005 g, 21,1 mm.

Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 3411, 28 XI 2007, ip. 1004, kat. 406.

*153. —, żeton miejski nieokreślonego przeznaczenia, XVII w. (?).

Av. odcisk okrągłego stempla: korona i dwa krzyże dzielą poziome napisy \-NI / TF-KF, u dołu para niewyraźnych ornamentów.

Rv. Zarys tarczy herbowej tzw. polskiej (z wcięciami po bokach), godło nieczytelne.

Stop cynowo-ołowiany, 3,275 g, czworobok, 19,0×19,1 mm.

Toruńska 10A, wykop 5, warstwa 342, 13 IX 2007, ip. 943, kat. 129.

*154. Niderlandy, anonimowy liczman typu *Wenus*, lata 1490.-1550.

Av. [korona]GOLCBGV°BVG°DVE°\°BVG°IIC° tarcza pięciopółowa, na niej dwie belki, trzy lilie, trzy skosy (położone poziomo!), lew i trzy rozetki, w polu sercowym lew, nad tarczą krzesiwo z dwoma pierścieniami i miękkie ornamenty.

Rv. [korona]GVE*-BVDMD-GVEB[trójliść]D\GMVOB, naga kobieta przepasana draperią stoi $\frac{3}{4}$ w lewo, w prawej dłoni wznosi ptaka, obok rozetka, lewą dłonią wylewa wodę z dzbanka, rozwiane włosy z prawej, z lewej draperia, u dołu z lewej róża. Brąz, ślad wbicia czubka noża w środek Rv. (brzuch kobiety), 4,744 g, 30,8 mm. Mitchiner 837a odm. legendy i tarczy.

Toruńska 10A, wykop 11, hałda, 3 X 2007, ip. 266, kat. 383, MAG/GN/4452.

*155. —, anonimowy liczman typu *Wenus*, lata 1490.-1550.

Av. [korona]GVIDMCDTY8M:BV\O8GMDCL8H°, tarcza pięciopółowa, na niej 3 belki, 3 lilie, 3 skosy, lew i dwa pierścienie, w polu sercowym lew, nad tarczą krzesiwo i miękkie ornamenty.

Rv. [korona]GVE*-DERGMY-VGM[trójliść]VEDY°VC (druga litera Y odwrócona), naga kobieta przepasana draperią stoi $\frac{3}{4}$ w lewo, w prawej dłoni wznosi ptaka i różę, lewą dłonią wylewa wodę z dzbanka, rozwiane włosy i z lewej draperia, u dołu z lewej róża, w prawym polu róża. Brąz, 4,322 g, 30,1 mm. Av. Mitchiner 837a, Rv. zbliżony do Mitchiner 838.

Toruńska 10A, wykop 10, 26 IX 2007, ip. 231, kat. 382, MAG/GN/4451.

*156. —, anonimowy liczman typu *Wenus*, lata 1490.-1550.

Av. +BEMODOV°BEMVODC°ROTE°DEBV, tarcza pięciopółowa, na niej 3 belki, 3 lilie, 3 skosy, lew, w polu sercowym lew, nad tarczą krzesiwo z czterema kulkami i miękkie ornamenty.

Rv. [korona]BVODERG°\BVO[sześciolistna rozeta]BVCRGID°BEMOV, naga kobieta przepasana draperią stoi $\frac{3}{4}$ w lewo, w prawej dłoni wznosi gałązkę z dwiema różami i lilią, lewa nieczytelna, z prawej rozwiane włosy, z lewej draperia, u dołu z lewej i z prawej liczne różę, z lewej pod draperią również odwrócona lilia.

Brąz, 2,74 g, 29,3 mm. Mitchiner 841 odm. legendy.

Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 3411, 28 XI 2007, ip. 1003, kat. 384, MAG/GN/4453.

*157. Norymberga, liczman typu burgrabiowskiego, 2. połowa XV w.

Av. lew wspięty w lewo, otoczony gwiazdami.

Rv. korona z trzema masywnymi, mocno rozchyłonymi liliami, w otoku ornament z rozetek.

Mosiądz, 1,204 g, 22,1 mm. Mitchiner 974-5 (Av.), 980 (Rv.).

Chmielna 73, wykop 1AI, odgruzowanie, ip. 450, kat. 172, MAG/GN/4365.

*158. —, liczman typu miejskiego, przełom XV/XVI w.

Av. półpostać Madonny z Dzieciątkiem, w otoku trzy kulki w trójkąt i ornament z liter S i gwiazdek pięcioramiennych.

Rv. korona cesarska (zamknięta), u góry trzy kulki, z boków dwie gwiazdki pięcioramienne, w otoku trzy kulki i ornament roślinny.

Mosiądz, 1,436 g, 25,0 mm. Mitchiner brak, Av. typ jak 1026, Rv. typ jak 1004.

Chmielna 73, wykop 3, hałda, ip. 402, kat. 170, MAG/GN/4364.

*159. —, liczman anonimowy typu *Tarcza francuska*, 1. ćwierć XVI w.

Av. BOLE°HVVEOD°\°LE:BOB°, pod koroną wchodzącą w otok prostokątna-ostrołukowa tarcza z trzema liliami, z boków dwa trójlistki i cztery pierścienie.

Rv. BODOR°BOVVDON(?)°VREC°DOVEO°, glob z krzyżem w trójliściu z trójkątem.

Mosiądz, z boku wywiercony otwór, 1,775 g, 26,6 mm. Mitchiner 1082 (te same stemple).

Toruńska 10A, wykop 3, hałda, ip. 425, kat. 399, MAG/GN/4468.

*160. —, liczman anonimowy *Róża/Glob*, odmiana *duży glob*, 1. połowa XVI w.

Av. legenda nieczytelna, rozeta pięciolistna, wokół trzy lilie i trzy korony o fleuronach zwieńczonych pierścieniami.

***170. —, liczman anonimowy *Róża/Glob*, 1. połowa XVI w.**

Av. GDVEGDGDVEG\\GDVE (litery G i D wspak), rozeta pięciolistna, wokół trzy lilie i trzy małe korony o fleuronach zwieńczonych pierścieniami.

Rv. G\\GDGVGDGV\\GDGV (wspak), glob otoczony trójliściem i trójkątem, w zewnętrznych kątach figury pierścienie.

Mosiądz, przy krawędzi otwór przebity nożem, 0,855 g, 24,0 mm. Mitchiner nie zna takiego ornamentu Rv., podobne do nr 1227-32.

Toruńska 10A, wykop 9, warstwa 1450, 30 X 2007, ip. 574c, kat. 398, MAG/GN/4467.

***171. —, liczman anonimowy *Róża/Glob*, 1. połowa XVI w.**

Av. GV\\GDVG\\GDVG\\GDVG (wspak), glob otoczony trójliściem i trójkątem, w zewnętrznych kątach figury pierścienie.

Rv. VEGDVEGDVEGDVEGD\\ (litery D i G wstecznie), rozeta pięciolistna, wokół trzy lilie i trzy małe korony o fleuronach zwieńczonych pierścieniami.

Mosiądz, 1,243 g, 24,2 mm. Mitchiner 1244 lub podobny.

Toruńska 10A, wykop 15, hałda, ip. 737, kat. 393, MAG/GN/4462.

***172. —, liczman anonimowy typu *Wenus*, lata 40.-60. XVI w.**

Av. [lilia]VEDOBI[lilia]VEDOBI[lilia]VEDOB[lilia]VEDOIB, pięciopolowa tarcza herbowa o podstawie w ośli grzbiet, na niej trzy lilie, dwie belki, dwie belki i lew, pole sercowe zniszczone, u góry mała korona i dwa pierścienie, z boków pojedyncze pierścienie.

Rv. [korona?]LOBEDIVDOBEL\\LOBE\\D\\VDOLE\\, naga kobieta przepasana draperią stoi wprost, z boków rozwiana wstęga (lub włosy), w prawej dłoni wznosi nieokreślony przedmiot, lewą wylewa wodę z dzbanu, u dołu mały pusty odcinek pola.

Mosiądz, dwa otwory wybite gwoździem pośrodku Rv. (w podbrzusze postaci i obok) i zagładzone, 4,492 g, 33,1 mm. Mitchiner nie zna podobnego, nieco zbliżony nr 1288.

Toruńska 10A, hałda, kat. 385, MAG/GN/4454.

***173. —, liczman anonimowy *Róża/Glob*, 3. ćwierć XVI w.**

Av. H\\GCADVBNC\\AV\\ (litera G wspak), rozeta pięciolistna, wokół trzy lilie i trzy korony o fleuronach zwieńczonych pierścieniami.

Rv. [korona]D\\POVD\\OBS, normalny glob z krzyżem w trójliściu, w którego kątach pierścienie.

Mosiądz, 1,031 g, 24,8 mm. Mitchiner nie zna.

Toruńska 10A, wykop 10A, ip. 1096, kat. 388, MAG/GN/4457. Tzw. „specjalne ramki” wokół globu, tylko z trzech łuków bez kątów, charakterystyczne są dla warsztatu Jorga i Hansa I Schultesów (1515-59, 1553-84), mają one jednak w kątach trójlistną rozetę, a nie pierścienie. Na stosunkowo późny czas powstania liczmana w obrębie XVI w. wskazują litery antykwowe przeważające nad uncjalnymi.

***174. Niemcy (?), naśladownictwo liczmana norymberskiego typu *Róża/Glob*, XVI/XVII w.**

Av. ornament z liter I, pięciolistna rozeta, wokół niej trzy lilie i trzy korony.

Rv. ornament z liter I, zwykły glob w trójliściu z trójkątem, w kątach figury pierścienie.

Mosiądz, skorodowany, zgięty, 0,742 g, 19,7 mm. Mitchiner nie zna.

Toruńska 10A, wykop 6A, warstwa 420, 27 VIII 2007, ip. 36, kat. 389, MAG/GN/4458.

***175. Norymberga, Jorg Schultes (1515-59), liczman.**

Av. [korona]IO:VS:BGI\\OVS\\, koga z rozetą na żaglu.

Rv. IOSVDCBP\\OSVDEBS, skośny kwadrat z czterema liliami, przy każdym boku rozeta między dwiema kulkami.

Mosiądz, 1,300 g, 26,8 mm. Typ zbliżony do grupy Mitchiner 1177-82, legendy zbliżone do grupy 1302-3, 1315-16a.

Chmielna 73, wykop 15, podczyszczanie (zespół c), ip. 413a, kat. 181, MAG/GN/4374.

***176. —, Hans Krauwinkel I (1562-86).**

Av. \\ETATE*ET[trójliść]IVSTITIA[trójliść], pod koroną tarcza z trzema liliami otoczona łańcuchem orderowym z dystynktorium u dołu.

Rv. \\HANSKRAVWI – NCKEL\\CHPF, trójmasztowy żaglowiec na falach w lewo.

Mosiądz, 2,488 g, 28,5 mm. Av. jak Mitchiner 1492, Rv. nieznany.

Chmielna 73, wykop 30, hałda, ip. 600, kat. 179, MAG/GN/4372.

***177. —, Hans Krauwinkel II (? — działał 1586-1635), liczman typu *Róża/Glob*.**

Av. ...NV*..., rozeta, korona i lilia.

Rv. *GO..., glob z krzyżem w częściowo widocznym trójliściu z trójkątem.

Brąz, drobny fragment, 0,172 g, 11,3 mm. Mitchiner 1518-73 (?).

Toruńska 10A, wykop 25, hałda, ip. 1040b, kat. 400, MAG/GN/4469.

***178. —, Hans Schultes II (1586-1603) lub III (1608-12), liczman.**

Av. +HANS+SCHVLTES+ZV+NVRE, glob w ozdobnej ramce; w jej kątach czworlistne rozetki, takie same są przerywnikami legend oznaczonymi jako „+”.

Rv. GLIT+WALCZ+VND+FL\GET, róża otoczona trzema koronami i trzema liliami.

Otok przedziurawiony. Mosiądz, 0,63 g, 25,0 mm. Jak Mitchiner 1402-13 (Hans Schultes III), lecz legenda jak 1397 (HS II).

Chmielna 73, wykop 24, podczyszczanie, ip. 544, kat. 174, MAG/GN/4367.

***179. —, Hans Lauffer I (działal 1607-32) raczej niż II (działal 1686-1716), żeton dewocyjny.**

Av. S IOHANNE-ORA PRON\BI\, słabo widoczna postać stojąca w aureoli na wprost.

Rv. HANS LAVFER RECHEN\PFEN, pod otwartą koroną tarcza dzielona w słup, w prawej części dwa nieczytelne pola (w górnym kogut?), w lewej świecznik (herb księstwa-biskupstwa leodyjskiego). Mosiądz, 0,941 g, 22,0 mm. Mitchiner nie uwzględnia¹⁸⁶.

Toruńska 10A, wykop 24, 18 XII 2007, ip. 1055, kat. 401, MAG/GN/4470.

***180. —, Johann Jacob Dietzel (1711-1748), liczman, ok. 1720.**

Av. LUD XV D:G – FR·ET NAV·REX, słabo widoczne nagie popiersie króla w wieńcu laurowym w prawo.

Rv. EX – LINO LILA, słońce z lewej świeci na rozłożystą roślinę, w odcinku I·D.

Mosiądz, 0,513 g, 19,0 mm. Av. Mitchiner 1869a, Rv. nieznany.

Chmielna 73, wykop 27, warstwa 4517, ip. 662, kat. 180, MAG/GN/4373.

***181. —, Albrecht Hoger (1735-89), liczman, połowa XVIII w.**

Av. LVD·XV·DG·F·R·ET N·REX, popiersie króla w wieńcu laurowym i draperii w prawo.

Rv. *ALBRECHT·HOGER·RECHN·PFEN (fragment ·HOGE przerobiony na stemplu z HOGER), trzy realistyczne lilie w promieniach słońca świecącego z lewej.

Mosiądz, 0,957 g, 20,0 mm. Av. jak Mitchiner 1897, Rv. nieznany.

Chmielna 73, hałda, ip. 122, kat. 176, MAG/GN/4369.

***182. —, Johann Adam Vogel (1737-60).**

Av. LUD·XV·D·G·FR·E·N·\EX, popiersie króla w zbroi rzymskiej w prawo.

Rv. IOH\ADA\VOGEL·RECHEN·PF, pod koroną dwie splecione litery L otoczone wieńcem laurowym.

Mosiądz, 0,770 g, 19,5 mm. Av. jak Mitchiner 1911, Rv. nieznany.

Chmielna 73, hałda, ip. 116, kat. 177, MAG/GN/4370.

***183. —, Johann Jacob Lauer (1806-1865), liczman.**

Av. MIN,, – ERVA, popiersie kobiece w lewo, w rzymskiej zbroi i hełmie.

Rv. RECHEN PFENNING, jeleń w prawo, między roślinami; w odcinku I:L.

Mosiądz, 0,57 g, 22,0 mm. Mitchiner 1994.

Chmielna 73, hałda, ip. 331, kat. 178, MAG/GN/4371.

***184. Tournai, liczman typu Tarcza Francji, 2.-3. ćwierć XV w.**

Av. +AV\ARIA:GRA\LCD, tarcza z trzema liliami, nad nią niewyraźny ornament.

Rv. krzyż liliowaty w czwórniku złączonym literami Λ z górną poprzeczką zwróconymi na zewnątrz, w jego kątach ••, ślady pęknięcia stempla.

Mosiądz, 2,172 g, 27,5 mm. Mitchiner 671.

Chmielna 73, wykop 27, warstwa 4517, ip. 667, kat. 182, MAG/GN/4375.

***185. —, liczman anonimowy, typ Litera V, ok. 1497-1521.**

Av. ••SIT\IOIII·I·BO\II\IO\II, inicjał V (Virgo) w dziewięcioluku.

Rv. \II\IOIII·I·BOIII III, krzyż o szerokich zakończeniach, w każdym kącie kwiat.

Brąz, 4,513 g, 28,0 mm. Mitchiner 732-4.

Toruńska 10A, wykop 1B, warstwa 2201, 17 XI 2007, ip. 770, kat. 386, MAG/GN/4455.

***186. Żeton do gry lub liczman, XVI w. (?).**

Krażek mosiężny, w środku odcisk puncy w formie krzyża kawalerskiego o wypukłym środku, z boku ślad przebiccia czworobocznym gwoździem od drugiej strony.

Mosiądz, skorodowany, 2,42 g, 24,0 mm.

Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 25 X 2007, ip. 523d, kat. 378.

****187. Liczman anonimowy, XVI w. (?).**

Av. wydrapany gmerk (?) złożony z podwójnego krzyża i niepełnej litery W.

Rv. analogiczny gmerk (?).

Mosiądz, wycięty wykrojnikiem, 2,99 g, 23,8 mm.

Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, ip. 341b, kat. 380.

***188. Krążek mosiężny wycięty wykrojnikiem (może liczman z XVI w.).**

Strona wklęśła: ryte 4 przecinające się linie, niżej nałożone litery XT.

Strona wypukła: niezrozumiałe, nakładające się ryty. Płytkie wycięcie po sąsiednim krążku.

Mosiądz, lekko miseczkowaty, 4,06 g, 26,7 mm. Toruńska 10A, wykop 17, hałda, ip. 597, kat. 379.

¹⁸⁶ W sprawie „alegorycznych żetonów ze św. Janem” Hansa Lauffra I Mitchiner kieruje do pracy H. de la Tour, *Catalogue de la Collection Rouyer ligués en 1897 au Département des Médailles et Antiques*, 2 vols., Paris 1910, nr 4584-85 (*non vidi*). J. Neumann, *Beschreibung der bekanntesten Kupfer-Münzen*, 5. Bd., Prag 1868, wśród licznych żetonów dewocyjnych Lauffra nie wymienia świętojańskich.

- 189. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 4,22 g, 27,0 mm.
Toruńska 10A, wykop 10, hałda, ip. 685, kat. 364.
- 190. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 4,41 g, 26,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 17, hałda, ip. 591, kat. 363.
- 191. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 4,39 g, 26,6 mm.
Toruńska 10A, hałda, wykop 8, z najniższych warstw ponad rzędną, 8 XI 2007, ip. 204, kat. 359.
- 192. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, płytkie wycięcie po sąsiednim krążku, 3,91 g, 26,1 mm.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1371, 8 XI 2007, ip. 711a, kat. 376 (w parze z drugim krążkiem?).
- 193. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 3,40 g, 25,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 3411, 28 XI 2007, ip. 1005, kat. 372.
- 194. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Skorodowane powierzchnie, liczne rysy.
Mosiądz, 1,75 g, 25,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 24 X 2007, ip. 480a, kat. 374.
- *195. Krążek mosiężny wycięty wykrojnikiem (może liczman z XVI w.).**
Po jednej stronie ryt w formie litery X zamkniętej z jednej strony. Nieznaczne wycięcie po sąsiednim krążku.
Mosiądz, 3,49 g, 25,6 mm.
Toruńska 10A, wykop 2, warstwa 522, 6 IX 2007, ip. 84, kat. 381.
- 196. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 2,14 g, 24,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1370, 24 X 2007, ip. 480b, kat. 375.
- 197. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 3,96 g, 24,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 930, kat. 371.
- 198. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Skorodowane powierzchnie, rysy wzdłuż średnicy.
Mosiądz, znaczne ubytki korozyjne, 2,09 g, 24,5 mm.
Toruńska 10A, wykop 2, warstwa 196, 30 VIII 2007, ip. 73, kat. 357.
- 199. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, 2,88 g, 24,4 mm.
Toruńska 10A, wykop 13, warstwa 1371, 8 XI 2007, ip. 711b, kat. 377.
- 200. Krążek mosiężny (może liczman z XVI w.).**
Mosiądz, płytkie wycięcie po sąsiednim krążku, nieco zgięty, 1,56 g, 24,0 mm.
Toruńska 10A, wykop 17, hałda, ip. 754, kat. 365.
- 201. Krążek mosiężny wycięty nożycami (może liczman z XVI w.).**
Silnie skorodowane powierzchnie.
Mosiądz, ubytki korozyjne, 1,40 g, 22,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 20, hałda, ip. 896, kat. 369.
- 202. Krążek mosiężny bez czytelnych śladów stempla (liczman?).**
Mosiądz, 3,856 g, 25,7 mm.
Chmielna 73, odgruzowanie, ip. 680, kat. 184.
- 203. Krążek mosiężny bez śladów stempla (liczman?).**
Mosiądz, 2,290 g, 23,0 mm.
Chmielna 73, wykop 30, hałda, ip. 602, kat. 167.
- 204. Krążek mosiężny bez śladów stempla (liczman?), wycięty nożycami.**
Mosiądz, 2,784 g, 25,2 mm.
Chmielna 73, hałda, ip. 144, kat. 183, 18 II 2008.
- 205. Krążek miedziany.**
Skorodowany, 1,01 g, 20,0 mm.
Toruńska 10A, wykop 21, hałda, ip. 895, kat. 368.
- 206. Zupełnie wytarty liczman lub moneta, XVI/XVII w.**
Av. zarys tarczy hiszpańskiej, być może otoczonej łańcuchem Orderu Złotego Runa.
Rv. zupełnie zatarty. Rv. lekko wklęsły, pośrodku lekko nawiercony otwór.
Stop miedzi, 3,43 g, 29,7 mm.
Toruńska 10A, wykop 18, warstwa 2201, 15 XI 2007, ip. 765, kat. 366.
- 207. Nieczytelna moneta lub krążek miedziany o zupełnie skorodowanych powierzchniach.**
Miedź lub bilon, 1,35 g, 21,6 mm.
Toruńska 10A, wykop 23, hałda, ip. 908, kat. 370.
- 208. Nieczytelna moneta lub krążek miedziany o zupełnie skorodowanych powierzchniach.**
Miedź, 1,54 g, 20,1 mm.
Toruńska 10A, wykop 11, warstwa 1268, ip. 389, kat. 361.
- 209. Nieczytelna moneta lub krążek miedziany o zupełnie skorodowanych powierzchniach, XVII-XVIII w.?**
Brak czytelnych wyobrażeń.
Miedź, 1,20 g, 23,5 mm.

Toruńska 10A, wykop 10, warstwa 1450, 8 X 2007, ip. 341a, kat. 373.

210. *Zespół 2 liczmanów, Chmielna 73, warstwa 6066:*

210a. Liczman nieczytelny, całkowicie skorodowany, XVI w.?

Mosiądz, 1,312 g, 20,4 mm.

Ip. 631a, kat. 168.

210b. Liczman nieczytelny, całkowicie skorodowany, XVI w.?

Mosiądz, 1,718 g, 23,8 mm.

Ip. 631b, kat. 169.

211. *Zespół 2 liczmanów (?), Toruńska 10A, wykop 10, hałda:*

211a-b. Para krążków mosiężnych (może liczmany z XVI w.).

Zlepione produktami korozji, silnie skorodowane.

Mosiądz, 3,48 g, 25,8 mm.

Toruńska 10A, hałda, wykop 10, ip. 828, kat. 367.

Inne przedmioty

***212. Półprodukt menniczy, XVI-XVII w.**

Płytką metalową częściowo wyklepaną w krążek.

Srebro, 2,12 g, maksymalna przekątna 17,7 mm.

Toruńska 10A, wykop 17, hałda, 5 XI 2007, ip.

596, kat. 147. Prawdopodobnie miał posłużyć do wybicia trojaka gdańskiego według ordynacji Zygmunta III z 1604 r.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich X-XX w.*, Kraków 1980, s. 112.

23. Długa Grobla 8/10, 2008

Kierowane przez Monikę Kasprzak badania dużej parceli Długa Grobla 8/10 w 2008 roku (dawna wytwórnia bombek, wewnątrz nowożytnych fortyfikacji) przyniosły 30 numizmatów, w tym dwa liczmany i dwie prawdopodobne monety zastępcze (SAZ 255/102/02). Jak na parcelę na Długich Ogrodach, peryferyjną w stosunku do historycznego centrum, teren urbanizowany dopiero od XVII-XVIII wieku, jest to zupełnie spora liczba, mimo widocznego udziału okazów nowych (łącznie monet z XIX i XX wieku jest 10).

Dwie najstarsze monety pochodzą – formalnie biorąc – z XV jeszcze wieku, a ich trafienie do ziemi można umieścić na przełomie XV/XVI stulecia. Tak długo bowiem, do końca XV stulecia, w obiegu pruskim występowały złe szelągi z krótkim krzyżem wielkiego mistrza Michała Küchmeistera, wybite w znacznej liczbie w ciągu trzech zaledwie lat 1414-1416 – spotykając się z bieżącą emisją szelągów gdańskich z imieniem Kazimierza Jagiellończyka, bitych z kolei nie tylko za jego życia, ale i przez dwie lub trzy dekady po śmierci tego władcy w 1492 roku. Oba szelągi stanowią podstawowy gatunek monety obiegowej Prus w końcu XV wieku. Ich pojawienie się tutaj wskazuje na jakieś formy życia gospodarczego w tym rejonie już w tak wczesnym okresie, ale może też wiązać się z przemieszczeniami mas ziemi przy budowie fortyfikacji.

Te dwie monety wyprzedzają o sto lat kolejną, którą jest *Dreier* książęcy pruski, odpowiednik kwartnika polskiego, z 1593 roku. Należy on do innego już horyzontu monet obiegających w Gdańsku w końcu XVI i pierwszych dekadach XVII wieku, wraz z dwoma szelągami ryskimi Zygmunta III i dwiema monetami polskimi tego samego władcy, z których szóstak z 1626 roku jest monetą zaskakująco dużą jak na znalezisko pojedyncze. Bardzo dobrze widoczny jest też narastający kryzys monetarny, który zerwał jedność monetarną Gdańska i Rzeczypospolitej. Jego znakami są kolejne trzy monety, naśladujące szelągi, mające jednak wyraźnie niższą wartość. Należy do nich szeląg ryski Gustawa II Adolfa i aż dwa miedziane turnery szkockie Karola I, tzw. turnery Stirlinga. Monety te, aczkolwiek dość często spotykane, rzadko jednak tworzą pary. Wspomniane trzy monety inflacyjne trafiły do ziemi najprawdopodobniej już po wzniesieniu nowego pierścienia fortyfikacji, a mimo to wykazują ciągłość odkładania się monet obiegowych; być może jednak należy je traktować jako świadomie odrzucone z obiegu.

Znacznym zaskoczeniem jest znalezisko kolejnej monety polskiej: bardzo rzadkiego, tzw. szerokiego szeląga miedzianego Jana Kazimierza z 1650 roku. Moneta taka wystąpiła już w Gdańsku na stanowisku Lastadia¹⁸⁸. Szerokie szelągi miedziane zostały wprowadzone w reformie monetarnej z 1650 roku zamiast dotychczasowych szelągów bilonowych, których obieg został zaburzony znaczną liczbą fałszerstw. Zamiast jednakże 1/3 grosza, jak dotychczas, szelągi miedziane otrzymały wartość 1/4 grosza. Znaleziska sugerują, że w Gdańsku odgrywały w obiegu większą rolę niż w reszcie Polski. Niewykluczone jednak – w kontekście wcześniejszych monet – że szeląg z Długiej Grobli również został, jak one, celowo wyeliminowany z obiegu.

Kolejne monety pokrywają się z grubszą ze składnikami obiegu drobnego pieniądza obserwowanymi w położonym w środku miasta kościele św. Jana. Są to bowiem szelągi Prus Książęcych (od 1701 r. królestwa) z lat 1669, 1720 i 172?. Brakuje jednak obserwowanych tam szelągów miejskich, bitych od 1753 roku. Zamiast tego mamy grupę czterech trojaków, tzw. dytków, z lat 1782-1800, mocno zdewaluowanych monet trzygroszowych lub trzykrajcarowych, bitych w różnych państwach Hohenzollernów wedle wspólnej stopy. Jest chyba dziełem przypadku, że wszystkie znalezione na badanej parceli są, formalnie biorąc, śląskie (choć bite, na ile można stwierdzić, w Berlinie). Przypuszczalnie wszystkie trafiły tutaj dopiero po zajęciu Gdańska przez Prusy w 1793 roku. Wtedy lub nieco wcześniej znalazły się przy Długiej Grobli także oba liczmany (w tym czasie pełniące już funkcję sztonów do gier), pochodzące z największego ośrodka produkcji takich przedmiotów, Norymbergi (i sąsiedniego Fürth). Również w XIX wieku widzimy miejscowe monety drobne i najdrobniejsze: zarówno szeląg i grosz Wolnego Miasta z 1812 roku, jak potem 4 fenigi królewskie z 1830 lub 1840 roku, trzy monety zjednoczonych Niemiec i znów zdawkową monetę gdańską.

Po drodze jednak, na początku XX wieku, mamy dwa numizmaty, których przeznaczenia do rozliczeń pieniężnych bądź innych nie możemy być pewni bez szczegółowej kwerendy historycznej. Umownie nazwę je tutaj „monetami zastępczymi”, choć nie musi to być nazwa trafna. Zastosowanie bowiem takich typowych krążków metalowych z cyframi i napisem WERTH-MARKE, kupowanymi u fabrykantów galanterii metalowej i opatrywanymi potem znakami użyt-

¹⁸⁸ Zob. wyżej w tym tomie.

kownika, bywało różnicowane. Mogły służyć jako pieniądź wewnętrzny, lub np. do różnego rodzaju deputatów fabrycznych czy rozliczania pracy. Znaleziska monet zastępczych w materiale archeologicznym Gdańska są zaskakująco rzadkie, co prawdopodobnie wynika z faktu, że rzadko przedmiotem badań są relikty XIX-wiecznego przemysłu, gdzie prawdopodobnie najczęściej używano tego rodzaju środków rozliczeniowych. Wystąpienie dwu monet tego samego, dotychczas nieznanego rodzaju, z sygnaturą MU, świadczy, że pochodzą one z miejscowej emisji. Emitenta może dałoby się rozpoznać z dokumentacji posesji z przełomu XIX/XX wieku. Litera „M” może odnosić się np. do nazwiska Michaelson, ale raczej już jakiegoś potomka owego Georga, autora odkrytego podczas badań listu do potomnych z 1880 roku¹⁸⁹.

Ogólnie materiał numizmatyczny, poza zwykłą dokumentacją zgub monet z drobnego, codziennego obiegu, zwraca uwagę badacza na stosunkowo wcześnie datowanie i względnie intensywne użytkowanie działki w końcu XVI i dwóch tercjach XVII wieku.

KATALOG

Monety

*1. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg b.d. [przełom XV/XVI w.].

Av. \KAS\\VS•REX•D, zaokrąglona tarcza z orłem pod koroną.

Rv. ○NO\\CIVIT•DAI, tarcza zaokrąglona z dwoma krzyżami pod koroną.

Bilon, ubytki, 0,81 g, 19,3 mm. KubiakPr II/2; Voßberg, *Städte* 24 lub podobny.

Wykop 1, warstwa 3, 3 IV 2008, ip. 12, kat. 379, MAG/GN/3994.

*2. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.

Av. tarcza z dwoma krzyżami pod koroną, z boków \8-12.

Rv. *I* / \CHILLING, niżej skrzyżowane liście palmowe, niżej M.

Miedź, ubytki korozyjne, 0,79 g, 15,6 mm. Plage II.47.

Wykop 2, obiekt 68, 15 V 2008, ip. 65, kat. 378.

3. —, I Wolne Miasto, grosz 1812.

Av. korona i dwa krzyże na tarczy trzymanej przez dwa lwy, nad tarczą wieniec i dwa liście palmy, u dołu pod belką \81\.

Rv. nieczytelny.

Miedź, skorodowany i uszkodzony, 2,27 g, 20,5 mm. Plage II.49-50.

Wykop 2, warstwa 57, 30 IV 2008, ip. 50, kat. 377.

4. —, II Wolne Miasto, 2 fenigi 1937, men. Berlin.

Brąz, skorodowany, 2,14 g, 19,5 mm. AKS 24.

Hałda, 8 VII 2008, ip. 88, kat. 369.

*5. — (?), emitent „MU”, żeton rozliczeniowy lub moneta zastępcza, 25 (fenigów?), ok. 1910.

Av. WERTH-MARKE / 25, niżej wgłębnie M U bez linii z kropek.

Rv. 25.

Brąz, 2,60 g, 23,9 mm. Menzel nie zna.

Wykop 1, warstwa 3, hałda, 16 IV 2008, ip. 23, kat. 398.

*6. — (?), emitent „MU”, żeton rozliczeniowy lub moneta zastępcza, 25 (fenigów?), ok. 1910.

Av. WERTH-MARKE / 25, niżej wgłębnie M U bez linii z kropek.

Rv. 25.

Brąz, ułamany, brak ok. 1/3, 1,27 g, 24,2 mm. Menzel nie zna.

Wykop 1, warstwa 3, hałda, 19 IV 2008, ip. 26, kat. 399.

7. Niemcy, Wilhelm I, 5 fenigów 1876, men. Hanower.

Miedzionikiel, skorodowany, 2,11 g, 18,2 mm. AKS 15.

Wykop 1, hałda, 31 III 2008, ip. 5, kat. 384.

8. —, Wilhelm II, 2 fenigi 1915, men. Stuttgart.

Brąz, ubytki korozyjne, 3,10 g, 20,1 mm. AKS 19.

Wykop 1, warstwa 3, 4 IV 2008, ip. 13, kat. 382.

9. —, Wilhelm II, 10 fenigów 1891, men. Monachium.

Miedzionikiel, 3,60 g, 21,2 mm. AKS 12.

Wykop 1, warstwa 3, 15 III 2008, ip. 4, kat. 383.

10. —, republika, 1 reichsfenig r.? [1940-45].

Cynk, skorodowany, 1,75 g, 17,6 mm. AKS 59.

Hałda, 8 VII 2008, ip. 87, kat. 380.

*11. Polska, Zygmunt III, półtorak 1625, men. Bydgoszcz.

Av. SIGIS3D:G-REX P•M•D•L, pod koroną tarcza herbowa Rzeczypospolitej ze Snopkiem w polu sercowym, u dołu tarcza z trójką.

Rv. *MONE*NO-REG*POLO*, jabłko panowania z cyframi 24, z boków \-5, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.

Srebro, 0,84 g, 19,2 mm. KS 867.

Wykop 2, warstwa 3, 29 IV 2008, ip. 45, kat. 387, MAG/GN/3997.

*12. —, Zygmunt III, 6 groszy 1626, men. Kraków.

Av. ...IGIS•III•DG-REXPOL•M..., popiersie króla w prawo, w krezie i zbroi, u dołu tarcza z herbem Połukoza.

Rv. ...EXREGPOL•1626, pod koroną cyfry VI, niżej dwie tarcze z Orłem i Pogonią, niżej tarcza ze Snopkiem.

Srebro, brak odłamanych ok. 2/5 monety, 1,68 g, 25,2 mm. KS 1264.

¹⁸⁹ <http://trojmiasto.gazeta.pl/trojmiasto/1,35614,5237451.html>.

- Wykop 1, hałda, 4 IV 2008, ip. 19, kat. 388, MAG/GN/3998.
- *13. —, Jan Kazimierz, szeląg 1650, men. Poznań?**
 Av. pod koroną monogram ICR, z boków arabeski, u dołu Snopki w tarczce.
 Rv. \OLID / \EGNI / \\\NI / \-50, u dołu godło herbu Wieniawa.
 Miedź, bardzo skorodowany, 1,20 g, 20,7 mm. KS 1539.
 Hałda, 8 VII 2008, ip 86, kat. 386, MAG/GN/3996.
- *14. Prusy, Michał Kűchmeister, szeląg Krótki krzyż b.d. [1414-16].**
 Av. ★MAGST\M\\\\\I, tarcza wielkiego mistrza.
 Rv. ★MODETA•\\\\V, tarcza krzyżacka.
 Srebro, 1,00 g, 20,3 mm. Voßberg 656-695.
 Wykop 1, warstwa 1, 2 IV 2008, ip. 11, kat. 391, MAG/GN/4001.
- *15. —, Jerzy Fryderyk, kwartnik (Dreier) 1593, men. Królewiec.**
 Av. monogram GF w enklawie, ·III· / 15 - 93, u dołu herb Zollern między dwiema kulkami.
 Rv. [liść]GEORG·FRID·D·G·DVXPRVSS, orzeł z ukoronowanym monogramem S na piersi.
 Srebro, 0,48 g, 15,0 mm. BftM 1298 lub 1299.
 Wykop 1, warstwa 3, 24 IV 2008, ip. 31, kat. 396, MAG/GN/4006.
- *16. —, Fryderyk Wilhelm, szeląg 1669, men. Królewiec.**
 Av. FWC pod czapką elektorską.
 Rv. \ / SOLID / PRUSSI / DuCALIS / 1669.
 Bilon, drobne szczyby, 0,38 g, 15,7 mm. BftM 1651.
 Wykop 1, warstwa 3, 28 IV 2008, ip. 41, kat. 375, MAG/GN/3992.
- *17. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1720, men. Królewiec.**
 Av. monogram FWR (pod koroną), u dołu \G\.
 Rv. ☼ / SOLID / REGNI / PRUSS / 1720.
 Bilon, 0,53 g, 16,1 mm. Henckel 3623.
 Wykop 1, warstwa 3, 28 IV 2008, ip. 33, kat. 393, MAG/GN/4003.
- *18. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 172\ [1720-26], men. Królewiec.**
 Av. monogram FWR pod koroną, u dołu C·G·.
 Rv. ☼ / SOLID / REGNI / PRUSS / 72\.
 Bilon, 0,52 g, 15,7 mm.
 Wykop 1, warstwa 3, 28 IV 2008, ip. 34, kat. 392, MAG/GN/4002.
- 19. —, Fryderyk Wilhelm III, 4 fenigi 1830 lub 40, men.?**
 Av. 90 EINEN \ALER, pod koroną tarcza z orłem.
 Rv. \CH\\\\\ / 4 / P\E\\ / 18\0 / \A.
 Brąz, skorodowany, 4,21 g, 25,0 mm. AKS 32 lub 89.
 Wykop 2, warstwa 57, 30 IV 2008, ip. 51, kat. 381.
- *20. Ryga, Zygmunt III, szeląg 1591.**
 Av. SIG·III·D·G·REX·PO·D·L^I, pod koroną monogram S ze Snopkiem na tarczce.
 Rv. 9[lilijka]1 SOLIDVS·CIVI·RIGEN·, kartusz z małym herbem Rygi.
 Srebro, 0,65 g, 17,9 mm. Mrowiński 374.
 Wykop A, warstwa 3, 28 IV 2008, ip. 38, kat. 376, MAG/GN/3993.
- *21. —, Zygmunt III, szeląg r.? [ok. 1600].**
 Av. SI\\\\G·REX·POD·LI, pod koroną monogram S ze Snopkiem na tarczce.
 Rv. \SOLIDVS·CIVI·R\\\\, kartusz z małym herbem Rygi.
 Srebro, wyszczerbiony, 0,60 g, 17,9 mm.
 Hałda, 4 III 2008, ip. 2, kat. 394, MAG/GN/4004.
- *22. —, Gustaw II Adolf, szeląg 1632 (?).**
 Av. G\S\ADO-LDGR\X·S, pod koroną monogram GA w enklawie, u dołu tarcza ze Snopkiem.
 Rv. SO\\DVS·CIVIRIG\\S³⁻² (?), kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.
 Bilon, skorodowany, odłamany fragment, 0,31 g, 16,1 mm. Mrowiński 485.
 Wykop 1, warstwa 3, przy fundamencie, 30 IV 2008, ip. 49, kat. 385, MAG/GN/3995.
- *23. Szkocja, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-39], men. Edynburg.**
 Av. C-R pod koroną, niżej II.
 Rv. ...M/V..., oset.
 Miedź, skorodowany, 0,46 g, 16,1 mm. Spink 5598-9.
 Wykop 1, hałda, 4 IV 2008, ip. 17, kat. 395, MAG/GN/4005.
- 24. —, Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-39], men. Edynburg.**
 Av. korona, niżej II.
 Rv. nieczytelny.
 Miedź, silnie skorodowany, 0,27 g, 15,7 mm. Spink 5598-9.
 Wykop 2, okolice muru 103 (W3), 19 V 2008, ip. 72, kat. 373, MAG/GN/3990.
- *25. Śląsk, Fryderyk II, 3 krajcary 1782, men. Berlin.**
 Av. FRIDERICUS BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
 Rv. \ONETA AR\\, wzlatujący Orzeł pruski z regaliami, niżej 3 / I7-82 / \A\.
 Bilon, 1,26 g, 17,7 mm. Henckel 4266.
 Wykop 1, warstwa 3, 4 IV 2008, ip. 14, kat. 389, MAG/GN/3999.
- *26. —, Fryderyk II, 3 krajcary 1782, men. Berlin.**
 Av. FRIDERICUS BORUSSORUM REX, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
 Rv. MONETA ARGENT·, wzlatujący Orzeł pruski z regaliami, niżej 3 (słabo odbite) / I7-82 / \A·.
 Bilon, 1,40 g, 18,4 mm. Henckel 4266.

Wykop 2, obiekt 68, 13 V 2008, ip. 57, kat. 390, MAG/GN/4000.

***27. —, Fryderyk Wilhelm III, 3 krajcary 1800, men. Berlin.**

Av. FRID WILHELM·III BORUSS·REX, popiersie króla w lewo.

Rv. MON·ARGENT, wzlatający Orzeł pruski, niżej III / 18 00 / A.

Bilon (?), wytarty, 1,34 g, 18,3 mm. Henc-
kel 4340.

Wykop 2, obiekt 68, 15 V 2008, ip. 64, kat. 374, MAG/GN/3991.

***28. —, Fryderyk Wilhelm III, 3 krajcary, r.? [ok. 1800], men.?**

Av. legenda nieczytelna, zarys popiersia króla w lewo.

Rv. nieczytelny.

Bilon (?), silnie wytarty, 1,14 g, 18,0 mm. Henc-
kel 4340 lub podobny.

Wykop 1, warstwa 3, 1 IV 2008, ip. 10, kat. 397.

Liczmany

***29. Fürth, Johann Christian Reich (1758-1814), liczman, po 1774.**

Av. LUD·XVI·D·\\\ET·NAV·REX:, głowa króla w prawo.

Rv. DU·CH·GLICK·AN·PORD, fregata w lewo, z pół-
księżycem na żaglu grotmasztu, odcinek pusty.
Mosiądz, 0,68 g, 19,6 mm, z boku wywiercony
otwór. Mitchiner 2177 (Rv.).

Wykop 1, warstwa 3, 1 IV 2008, ip. 42, kat. 367, MAG/GN/3988.

***30. Norymberga, Johann Albrecht Dorn (mistrz 1732, †1783), liczman.**

Av. LVD·XV·D G·FR·E·N·REX, popiersie króla w prawo.

Rv. RECHEN PFENGING·(!), leopard kroczący w lewo, w odcinku nieczytelna sygnatura.

Mosiądz, 0,88 g, 19,4 mm. Mitchiner 1921.

Wykop 2, warstwa 220, ip. 80, kat. 368, MAG/
GN/3989.

24. Ulica Chmielna 63/64, lata 2008-2009

Kierowane przez Jakuba Pragera badania (SAZ 0255/20/52) parceli spichlernej Chmielna 63/64, obejmującej grupę spichlerzy (Ryś, Drugi Flagowy i Kolorowy¹⁹⁰) przebudowanych w XIX wieku na fabrykę, przyniosły 23 możliwe numizmaty, z których tylko 20 okazało się oznaczonych stemplami, a z tych z kolei trzy to liczmany, monet więc pozostaje 17. Jak na spichlerz gdański jednak, jest to materiał stosunkowo obfity, a co więcej, niezwykle pod względem jakościowym.

Zacznijmy go analizować od monet. Prawie połowa z nich, bo osiem sztuk, pochodzi z XIV wieku, a ściślej biorąc, z przedziału lat 1322-1392. Są tu ogromnie ciekawe, rzadkie w Gdańsku i w Polsce monety. Potencjalnie najstarszy jest pochodzący z panowania hrabiego Flandrii Ludwika I (1322-46) mijt, zdawkowa moneta ze słabego srebra. Do niedawna monet takich w Gdańsku nie znano, lecz w 2006 roku podczas badań stanowiska Żytnia (również na Wyspie Spichrzów) odkryty został cały skarb mijtów niderlandzkich (nie były to jednak monety Flandrii, lecz ich naśladownictwa wykonane najprawdopodobniej z brązu bez udziału srebra), a poza tym kilka mijtów pojedynczych, w tym i flandryjski (lub może tylko jego fałszerstwo)¹⁹¹. Monety te przypuszczalnie odzwierciedlają kontakty Gdańska z regionem ujścia Renu w połowie XIV wieku, znane dotąd z badań historycznych, lecz nie reprezentowane w znaleziskach numizmatów. Omawiając znaleziska z Żytniej doszliśmy do wniosku, że mijty mogły trafiać do ziemi ze znacznym, kilkudziesięcioletnim opóźnieniem.

Duński denar bilonowy z lat trzydziestych XIV wieku, półgrosz angielski z lat 1351-52, akwitańskie *double* Edwarda III z około 1355 roku – to kolejne w sekwencji czasowej monety z badanego obecnie stanowiska. I one znajdują bliższe lub dalsze analogie na ul. Żytniej. Mimo że denary duńskie to praktycznie monety wewnętrzne, pozbawione wartości poza Danią, zdarzają się w pojedynczych znaleziskach na Pomorzu (Zachodnim), a jedną znaleziono w sudeckim zamku¹⁹². Przede wszystkim

jednak odkrywane są w Gdańsku. Okaz z Chmielnej to już dziesiąta moneta w mieście, o której wiadomo. Jak widzimy, monety te, choć wybite z bardzo złego surowca i z pewnością nieakceptowane w gdańskim obiegu pieniężnym, pojawiają się wcale licznie, przypuszczalnie wyrzucane, choć – zastrzec trzeba – żadna dotąd nie nosiła śladów typowego traktowania monet fałszywych (dziurawienie, gięcie itp.). W każdym razie wydają się mocno świadczyć o kontaktach ludzkich Gdańska z Danią – i to nie tylko Skanią, sądząc z miejsc wybicia tych penningów, lecz również Jutlandią.

Półgrosz angielski wydawałby się naturalnym dla Gdańska znaleziskiem, tymczasem w Gdańsku i w ogóle na południowym wybrzeżu Bałtyku jest ich bardzo niewiele. Jeszcze ciekawsza jest francuska moneta tego samego władcy. Jeszcze niedawno byłaby zupełnie bez precedensu, ale ostatnio na stanowisku „Żytnia” znaleziono *hardi d'argent* hrabstwa Poitou, wybity w imieniu Edwarda Czarnego Księcia (1362-1372), syna Edwarda III, a zatem monetę o standardzie szterlinga wybitą przez Anglików we Francji¹⁹³. *Double* Edwarda III, choć o mniejszej niż *hardi* wartości, jest rzadziej spotykane w kolekcjach.

Dopiero potem wymienić wypada monetę miejscową: fenig Krzyżaków pruskich, wybity w drugiej połowie lat pięćdziesiątych (lub może nieco wcześniej). Moneta ta, typu *Tarcza z gwiazdą II*, nie jest często spotykana w znaleziskach w ogóle, ale na Wyspie Spichrzów jest typowa i wydaje się współczesna początkom zagospodarowania tego obszaru¹⁹⁴. Z drugiej strony właśnie tego typu zabrakło w niektórych sekwencjach monet z wyspy, co pozostaje do wyjaśnienia. Brak starszych monet pruskich sugeruje, że wymienione poprzednio monety wcześniejsze (w sumie może niewiele wcześniejsze) dostały się do ziemi dopiero współcześnie z emisją tego brakteatu. Rzecz ciekawa, że nie ma monet pruskich wybitych po pierwszej reformie wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode około 1364 roku, a dopiero szeląg wybijany w latach 1380-1382 (może nieco dłużej).

Największą rewelacją o trudnych na razie do ogarnięcia konsekwencjach jest odkrycie na badanym stanowisku kwartnika małego (w literaturze zwanego też ćwierćgroszem) polskiego króla Kazimierza III Wielkiego. Dotychczas bowiem mieliśmy do czynienia z monetami dobrze znanymi, lecz pochodzącymi z odległych rynków, tu tymczasem mamy

¹⁹⁰ Nazwy spichlerzy według G. Sulikowskiego, *Wyspa Spichrzów*.

¹⁹¹ Zob. wyżej w tym tomie.

¹⁹² S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 348, 413: II, 634. W ostatniej dekadzie pojawiają się sporadycznie w polskim handlu antykwarecznym, co sugeruje, że są znajdowane w wyniku penetracji wykrywaczami metalu pomorskich stanowisk archeologicznych; informacje o konkretnych znaleziskach są wszelako niedostępne, ponieważ ich ujawnienie jest w praktyce polskiego prawa karalne.

¹⁹³ Zob. wyżej w tym tomie.

¹⁹⁴ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 187-190.

do czynienia z jedną z najrzadszych i najbardziej tajemniczych monet polskich, nienotowaną w znanych źródłach pisanych. Znaleźisko to – jak zobaczymy w następnej części książki – jest kolejnym argumentem na rzecz zmiany atrybucji tej monety: nie do Krakowa, jak dotąd sądzono, lecz do Kujaw lub może Mazowsza Płockiego.

Ostatnią monetą z grupy czternastowiecznej, łączącą się czasowo z szelągami mistrza Winrycha, jest *Dreiling*, moneta trzyfenigowa miasta Lubeki, bita przypuszczalnie po 1381 roku do 1392, o wielkości zbliżonej do szterlinga angielskiego.

Koniec zasadniczego trzonu zebranych monet w latach osiemdziesiątych XIV wieku jest typowy dla materiałów z Wyspy Spichrzów i prawdopodobnie wiązał się z nałożeniem regulacji prawnych ograniczających funkcje tego terenu. Z XV wieku mamy więc tylko trzy monety: wczesny szeląg elbląski króla Kazimierza IV, wybity wkrótce po 1457 roku, oraz dwa szelągi krzyżackie: Michała Küchmeistera z lat 1414-1416 i Marcina Truchseßa von Wetzhausen z lat 1477-89. Odnosić trzeba, że z monet miast Prus Królewskich po raz kolejny nie widzimy tu reprezentanta pospolitych szelągów gdańskich – z niezrozumiałych dla nas powodów rzadko w Gdańsku znajdowanych – lecz monetę zewnętrzną: tym razem pochodzący ze znacznie mniej licznej emisji szeląg elbląski. Można byłoby przyjąć, że wszystkie trzy monety XV-wieczne trafiły do ziemi w zbliżonym czasie, po wybitciu najmłodszej z nich, zle szelągi wielkiego mistrza Michała przetrwały bowiem w obiegu do końca XV stulecia. Możliwości takiej nie da się wykluczyć i – jak się zdaje – często w Gdańsku tak się właśnie zdarzało, ale tym razem przeciwko niej przemawia fakt, że starszy szeląg mistrza Michała jest zachowany w dobrym stanie, niewskazującym na długotrwały obieg, podczas gdy znacznie późniejsza moneta mistrza Marcina uległa zaawansowanej destrukcji. Są to zatem raczej trzy monety z różnych odcinków czasowych XV stulecia, wszystkie jednak miejscowe pod względem prawa obiegu i wszystkie o zbliżonej wartości, wyższej od najdrobniejszych fenigów.

Kolejne trzy monety mamy po ponaddwustuletniej przerwie, dopiero z XVIII wieku. Jest to szeląg pruski z 1725 roku, szeląg elbląski z roku 1763 i fałszywy trojak pruski z datą 1783. Zgodnie z obserwacjami poczynionymi w toku analizy materiału numizmatycznego z kościoła św. Jana w Gdańsku, oba szelągi stanowią element codziennego obiegu monety drobnej w mieście¹⁹⁵. Możliwe, że trojak nie został rozpoznany jako fałszyfikat i stanowi również przypadkowy relikwitu obiegu pieniężnego. Pojawianie

się – w niewielkiej liczbie – monet z tej epoki znajduje analogie w niektórych przebadanych spichlerzach. Najpóźniejsze trzy monety z kolejnego stulecia zdają się kontynuować tę serię: dwa szelągi gdańskie z 1812 roku i fenig pruski z 1824 (?) roku to również najdrobniejsze monety z lokalnego rynku. Urwanie się ich ciągu w latach dwudziestych XIX wieku może mieć związek z przekształceniem funkcjonalnym badanego miejsca.

Stosunkowo znaczna reprezentacja liczmanów (trzy) i żetonów bez stempla (również trzy), prawdopodobnie pełniących też rolę liczmanów, jest także zjawiskiem typowym dla gdańskiej Wyspy Spichrzów. Rzecz ciekawa, że w innych spichlerzach obserwowano również sporadycznie XIV- i XV-wieczne egzemplarze francuskie, podobnie jak tutaj liczman z Berry. Należy więc raczej wiązać te przypadki z różnych spichlerzy ze sobą, niż wskazywać, że na badanej parceli wystąpiła też moneta francuska, która mogłaby towarzyszyć liczmanowi. Liczman norymberskie, anonimowe okazy z I. połowy XVI wieku, szeroko rozpowszechnione w Europie Środkowej i Zachodniej, mają w Gdańsku bardzo obfitą reprezentację. Brak okazów niderlandzkich, choć nieodmiennie w Gdańsku dziwi i domaga się wyjaśnienia, nie jest na badanym wycinku Wyspy Spichrzów nowością.

Materiał numizmatyczny z parceli Chmielna 63/64 znakomicie poszerza wiedzę o przeszłości Gdańska, ale – jak się przekonaliśmy na przykładzie monety Kazimierza Wielkiego – może mieć poważne znaczenie dla historii Polski w ogóle.

KATALOG

Monety

****1. Akwitania, Edward III kr. Anglii, *double au léopard sous couronne*, ok. 1355, mennica nieznana.**

Av. \D-RE\ - \\\\\C, korona, pod nią leopárd, pod nim rozetka.

Rv. +\\\\A°DVP\EX*, krzyż, w dwu kątach korony. Bilon, skorodowany, 0,70 g, 19,0 mm. Duncan Elias 92c.

Wykop 3/III, warstwa 88, 6 XI 2008, ip. 54, kat. 668, MAG/GN/4013.

****2. Anglia, Edward III, półgrosz b.d. [1351-52], men. Londyn.**

Av. +EDWARDVS°REX°ANGLI\ANCI°, popiersie króla w koronie na wprost w ośmioluku.

Rv. +POS\VIDEV°ADIVT\OREM\ / CIVI\TAS\LOH\DOH, długi krzyż, w polu w każdej ćwierci trzy kule.

¹⁹⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, s. 419-477.

- Srebro, obcięty, 1,62 g, 21,2 mm. North 1143, okres przedtraktatowy, IV emisja, seria B/C.
Wykop 3, warstwa 20, 20 X 2008, ip. 25, kat. 667, MAG/GN/4012.
- *3. Dania, Krzysztof II, 2. panowanie (1330-32) lub regencja Gerarda z Holsztynu (1332-40), penning (denar), 1330-ok. 1340, men. Roskilde.**
Av. schematyczna wieża z trzema blankami.
Rv. krzyż z podwójnych prętów, z kulkami w kątach. Bilon, 0,77 g, 16,1 mm. Mansfeld-Büllner 577.
Wykop 1, warstwa 710, 21 I 2009, ip. 108, kat. 666, MAG/GN/4011.
- *4. Elbląg, Kazimierz IV, zły szeląg, 1457-lata 1460.**
Av. *KASIMIRVS:R:PO\OD, tarcza ostrołukowa z Orłem, u góry korona, stempel wyszczerbiony przy krawędzi.
Rv. +MODETA\CIVIT•ELVI, tarcza ostrołukowa z herbem Elbląga.
Srebro, 1,18 g, 20,2 mm. KubiakPr typ I/1; Voßberg, *Städte*, nr 9.
Wykop 1, warstwa 1087, 2 II 2009, ip. 121, kat. 670, MAG/GN/4015.
- *5. —, August III, szeląg 1763.**
Av. Monogram A3R pod koroną, z boków 17-63.
Rv. \ / \OLID / CIVITAT / ELBING / F•L [herb Elbląga] •S; ślady przebiccia, przypuszczalnie tego samego stempla.
Bilon, wytarty, 0,69 g, 16,3 mm. KS 7164.
Wykop 3, warstwa 33, 22 VIII 2008, ip. 10, kat. 669, MAG/GN/4014.
- *6. Flandria, Ludwik I (1322-46), mijt, men. Aalst.**
Av. LVD|COM|FLA|DRI|, długi krzyż.
Rv. MODET\OSTS, monogram L, wokół cztery trójliscie.
Bilon, ubytki korozyjne, 0,55 g, 19,9 mm. Lucas G198 odm.
Wykop 3/III, warstwa 88, 6 XI 2008, ip. 55, kat. 673, MAG/GN/4016.
- 7. Gdańsk, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**
Av. tarcza (z dwoma krzyżami) pod koroną, z boków 18-12.
Rv. *I* / SCH\IN\, niżej skrzyżowane liście palmowe, niżej M.
Miedź, znaczne ubytki korozyjne, 0,56 g, 15,5 mm. Plage II.47.
Wykop 1, pomieszczenie E, warstwa 33, 17 VII 2008, ip. 5, kat. 672.
- 8. —, I Wolne Miasto, szeląg 1812.**
Av. tarcza z dwoma krzyżami pod koroną, z boków 18-12.
Rv. *I* / \HILLIN\, niżej skrzyżowane liście palmowe, niżej M.
Miedź, znaczne ubytki korozyjne, 0,82 g, 15,6 mm. Plage II.47.
Wykop 3, warstwa 86, 6 XI 2008, ip. 52, kat. 671.
- *9. Lubeka, dreiling, 1381-1392¹⁹⁶.**
Av. legenda nieczytelna, tarcza ostrołukowa z Orłem dwugłowym, nad tarczą brak znaków dodatkowych.
Rv. legenda nieczytelna, tarcza ostrołukowa z Orłem dwugłowym.
Srebro, moneta w znacznym stopniu zniszczona korozją, 0,34 g, ok. 17 mm. Jesse 412.
Wykop 1, warstwa 27 (773), 11 XII 2008, ip. 94, kat. 674, MAG/GN/4017.
- **10. Polska (Kujawy lub Mazowsze Płockie), Kazimierz III, kwartnik mały (ćwierćgrosz), men. kujawska lub Płock¹⁹⁷, ok. 1365 lub nieco wcześniej.**
Av. \\\Λ-KAHIRI-RC, głowa króla na wprost w koronie z rogami.
Rv. +REGIS♣P\\\NO♣, korona.
Srebro, 0,51 g, 15,7 mm. KS 337.
Wykop 2, warstwa 104, 3 IX 2008, ip. 13, kat. 681, MAG/GN/4023.
- *11. Prusy, Winrych von Kniprode (?), fenig brakteatowy Tarcza z gwiazdą II, ok. 1353-ok. 1360.**
Av. Tarcza ostrołukowa z gwiazdą sięgającą bordiury, przy trzech krawędziach tarczy pojedyncze kulki.
Srebro, poszarpana, 0,11 g. PaszkiewiczPr T13.1.
Wykop 2/II, warstwa 297, 30 X 2008, ip. 41, kat. 660, MAG/GN/4007.
- *12. —, Winrych von Kniprode, szeląg b.d. [1380-82], men. Toruń.**
Av. +M\\\WYDRICSxPRIMS, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. +MOD\ΛxDDORVMxPRVCI, tarcza krzyżacka.
Srebro, ślady wyginania, 1,58 g, 21,2 mm. Voßberg 133.
Wykop 3/III, warstwa 908, 11 II 2009, ip. 137, kat. 677, MAG/GN/4020.
- *13. —, Michał Kuchmeister, szeląg Krótki krzyż b.d. [1414-16].**
Av. *MAGST[MICHΛEL]PRI, tarcza wielkiego mistrza.
Rv. *MODETA:DDORVM:PRV (znaki] na obu stronach odwrócone), tarcza krzyżacka.
Srebro, 1,56 g, 21,2 mm. Voßberg 744 (uważał za rzadki).
Wykop 1, warstwa 822, 11 XII 2008, ip. 91, kat. 675, MAG/GN/4018.
- 14. —, Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg, 1477-89, men. Królewiec.**
Av. \ΛG\ST:MA..., tarcza wielkiego mistrza.

¹⁹⁶ Datowanie wg G. Stefke, *Silbergeld-Probleme im westlichen Ostseeraum, ca. 1380-ca. 1390*, „Nordisk Numismatisk Årsskrift”, 1981, s. 61.

¹⁹⁷ O położeniu mennicy kwartników małych piszę szerzej w przygotowywanej większej pracy o mennictwie Kazimierza Wielkiego.

Rv. legenda nieczytelna, tarcza krzyżacka.
Bilon, 0,47 g, 18,9 mm. Voßberg 1003-1071.
Wykop 1, pomieszczenie E, warstwa 33, 16 VII 2008, ip. 4, kat. 676, MAG/GN/4019.

***15. —, Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1725, men. Królewiec.**

Av. monogram FWR pod koroną, u dołu C·G·.
Rv. ☼ / SOLID / REGNI / PRUSS / \725.
Bilon, 0,70 g, 16,1 mm. Henckel 3636(?).
Wykop 2, warstwa 104, 10 IX 2008, ip. 14, kat. 679, MAG/GN/4021.

***16. —, Fryderyk II, 3 grosze (Düttchen) fałszywe „1783”.**

Av. FRIDE\ BORUSSORUM REX., głowa króla w wieńcu laurowym w prawo.
Rv. MONETA ARGENT, wzlatający Orzeł z regali-ami, niżej 3-gr / I 7E 8 3.
Miedź, 1,61 g, 19,2 mm. Jak Henckel 3864, lecz inny rok.
Wykop 1, warstwa 23, 23 VII 2008, ip. 6, kat. 680, MAG/GN/4022.

17. —, Fryderyk Wilhelm III, fenig 1824 (?), men.?

Av. 360 EINEN THALER, pod koroną tarcza z orłem.
Rv. \CHEIDE\ / 1 / \FENNIN\ / 1824 (?) / \.
Brąz, skorodowany, 0,98 g, 17,1 mm. AKS 35.
Wykop 3/III, warstwa 27 (86), 10 II 2009, ip. 138, kat. 678.

Liczmany

***18. Berry, liczman, po 1354, men. Bourges.**

Av. ◦MOVTOISVIꝰDE[Beri], Baranek Paschalny z proporcem na liliowatym krzyżu.
Rv. Λ V € \, krzyż liliowaty w czwórłuku.
Mosiądz, przedziurawiony i zgięty, 0,98 g, 25 mm. Mitchiner 501.
Wykop 3, warstwa 1087, 24 I 2009, ip. 127, kat. 661, MAG/GN/4008.

***19. Norymberga, liczman anonimowy Róża / Glob, 1. połowa XVI w.**

Av. [lilijka]BVCROI[lilijka]BVCROI\I, pięciolistna róża otoczona trzema liliami i trzema koronami.
Rv. CLO☼ RVOI\VCIOI\, w trójkącie i trójluku jabłko panowania.
Mosiądz, przedziurawiony cienkim gwoździem, grubym gwoździem, nożem i kątownikiem, 0,90 g, 22,0 mm. Pod. do Mitchiner 1222-24 (inne legendy).
Wykop 1/II, warstwa 822, 17 XII 2008, ip. 105, kat. 662, MAG/GN/4009.

***20. —, liczman anonimowy Róża / Glob, 1. połowa XVI w.**

Av. CB\BCB\B:CB\BCB\B:CB, pięciolistna róża otoczona trzema liliami i trzema koronami.
Rv. [korona]BCB\BCB\B:CB\BCB\B, w trójkącie i trójluku jabłko panowania, w zewnętrznych kątach ramki po kulce.
Mosiądz, zgięty i złamany, 1,87+0,57 g, 25,0 mm. Mitchiner 1268.
Wykop 1/II, warstwa 916, 19 I 2009, ip. 110, kat. 663, MAG/GN/4010.

21. Żeton bez stempla, liczman?

Mosiądz, 3,71 g, 27,5 mm. Wykop 3, warstwa 1189, 26 I 2009, ip. 123, kat. 664.

***22. Żeton do gry lub liczman, XVI w. (?).**

Pośrodku odcisk głębokiej puncy w formie krzyża kawalerskiego, szerokość 4 mm.
Mosiądz, znaczne ubytki korozyjne, 0,95 g, 24,0 mm.
Wykop 3, warstwa 121 (107), 3 XII 2008, ip. 124, kat. 665.

23. Krążek bez stempla, wyklepany w miseczkę, z trzema nieregularnie wybitymi gwoździem otworami.

Mosiądz, 2,28 g, 26,2 mm.
Wykop 3, warstwa 27 (78), 4 XI 2008, kat. 710.

CZĘŚĆ II

OBIEG MONET I UŻYTEK LICZMANÓW W GDAŃSKU W ŚWIECIE ZNALEZISK

Byłoby niewybaczalnym zaniedbaniem, gdybyśmy – zebrawszy tak obfity i zróżnicowany materiał znaleziskowy – nie zadali pytania: „Co z tego wynika?”. Z drugiej jednak strony musimy zastrzec, że każda wypowiedź oparta wyłącznie (czy prawie wyłącznie, jak będzie w tym przypadku) na materiale znaleziskowym będzie jednostronna, jeśli nie skonfrontujemy jej ze źródłami pisany. To zaś jest wyzwanie, którego rozmiar dorównuje ponaddziesięcioletniemu wysiłkowi włożonemu w opracowanie zgromadzonych tutaj materiałów, i jego podjęcie oznaczałoby praktycznie zaniechanie tej publikacji. Będzie tedy dla autora roztropniej pozostawić tę drugą stronę badanego zjawiska historykowi dobrze znającemu gdańskie archiwalia¹ i ograniczyć metody badań do zasięgu własnych kompetencji. Przedstawiony w części pierwszej inwentarz 24 stanowisk zostanie tutaj podsumowany, ale byłoby sztucznym i nienaukowym zabiegiem przemilczeć inne informacje o znaleziskach, przede wszystkim z literatury², a także niepublikowane znaleziska z badań Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, przeznaczone do publikacji w monografiach stanowisk Szafarnia i Jatki Rzeźnicze, oraz inne opracowane przez autora: z badań ulicy Szklary (stanowisko Centrum Dominikańskie, SAZ 0255/121/01) z 2000 roku i Powroźniczej z 2002 roku, prowadzonych przez Andrzeja Gołębniaka³, z badań ul. Pszennej na Wyspie Spichrzów w 2008 roku (SAZ 0255/020/049) oraz z badań posesji przy ul. Tokarskiej 21/25 (SAZ 0255/089/02), prowadzonych przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską Marii Karoliny Kocińskiej z Borkowa. Z cudzych opracowań bardzo pobieżnie i z błędami opublikowane zostały znaleziska z wykopu „Łąkowa” na Dolnym Mieście (monety

na wtórnym złożu, w ziemi przywiezionej w XVII wieku z centrum miasta) i niestety również z daleko ważniejszego wykopu „Rajska” na Starym Mieście⁴, z których można korzystać tylko w odniesieniu do monet charakterystycznych. Drobną inwentarz numizmatyczny pochodzi ponadto z „obszaru pod budowę budynku Centromoru, ul. Bogusławskiego”⁵, który określać będziemy jako „Centromor”, by uniknąć pomyłki z publikowanym w tym tomie stanowiskiem „Bogusławskiego-Teatr”. Uwzględnimy również wrak spod Vejby w Sundzie, który wedle wszelkiego prawdopodobieństwa należał do gdańszczanina Christiana Rodinghera i płynął do Gdańska z frachtem i pieniędzmi⁶, a choć do niego nie dotarł, pozwoli nam poznać taki fragment obiegu pieniężnego, jaki tylko wyjątkowo może być znaleziony na lądzie. Postaramy się porównać te dane z informacjami – często z konieczności nieprecyzyjnymi – zebranymi przez Jarosława Dutkowskiego, o niekontrolowanej penetracji dna Kanału Raduni po jego czasowym osuszeniu w latach 1982-83⁷ (o tym zestawie będziemy pisać „Kanał Raduni”), o wybranych w podobnych okolicznościach monetach z dna tegoż kanału pod Brabankiem w roku 1990⁸ (nazwiemy je „pod Brabankiem”) oraz wcześniej, w latach 1974-76, w rejonie Targu Rakowego⁹ (tu użyjemy określenia „pod Targiem Rakowym”).

¹ Studium obiegu pieniężnego w archiwaliach z 2. połowy XV i 1. połowy XVI wieku, niestety bardzo skrótowe, przedstawił przed laty Henryk Samsonowicz (*Stosunki monetarne w Gdańsku na przełomie XV/XVI wieku*, [in:] *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, red. S.K. Kuczyński, S. Suchodolski, Warszawa 1985, s. 297-302).

² Zob. Wstęp, przypis 16.

³ B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] *Badania archeologiczne terenu przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku. Sezon 2000*, red. A. Gołębniak, Warszawa 2001, Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages, vol. VI, s. 181-183. Materiał z ul. Powroźniczej nie został — o ile mi wiadomo — opublikowany.

⁴ J. Dutkowski, *Drobna moneta w Gdańsku od XV do połowy XIX wieku w świetle nieopisanego zespołu z kanału Raduni i znalezisk luźnych*, [in:] *Znaleziska monet i metody ich badań. XII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Nowa Sól 2003, s. 126, 128.

⁵ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 128, nr IIb.

⁶ S. Suchodolski, *Numizmatyka podwodna, czyli o współdziałaniu nauk*, [in:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz et al., Warszawa 2010, s. 912-917.

⁷ J. Dutkowski, *Monety z Kanału Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 213-226.

⁸ J. Dutkowski, *Gdańsk m. woj. — Kanał Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, 1990, z. 1-2, s. 65-67.

⁹ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 117-123. W przeciwieństwie do poprzednich dwóch rejestracji monet z Kanału Raduni, dokonywanych poprzez obserwację rynku i przez to narażonych na zmyślenia, dotyczące zwłaszcza monet grubych, ten ostatni inwentarz, oparty na osobistych zapiskach szperacza, wydaje się wiarygodny i, jak zobaczymy, jest o wiele bliższy materiałowi wykopaliskowemu.

1. Monety rzymskie

W zebranych w tomie materiałach mamy trzy monety rzymskie, wszystkie z brązu: as Nerona (Łagiewniki), sesterc Antonina Piusa (ul. Sieroca) i AE2 Konstancjusza Gallusa (Lastadia). Z innych nowych badań z obszaru średniowiecznego centrum Gdańska znamy monety srebrne: denar Antonina Piusa z Bramy Bożego Ciała (stanowisko Monopol)¹⁰ oraz nieczytelny denar, prawdopodobnie z II wieku, z Jatek Rzeźniczych¹¹. We wszystkich przypadkach są to znaleziska luźne. Monety te zatem mogły napłynąć w starożytności i zostać pozbawione kontekstu w wyniku procesów postdepozycyjnych, mogą też pochodzić z dokonanych w późnym średniowieczu znalezisk lub wreszcie z kolekcji – czy to dawnych, z XVI-XVII wieku, czy nowych, zwłaszcza zniszczonych podczas II wojny światowej.

Izolowany charakter wszystkich pięciu monet rzymskich pozwala nie tyle wykluczyć, ile znacznie zredukować prawdopodobieństwo ostatniej z możliwości: rozbite kolekcje powinny zostawić więcej niż jedną monetę¹². Srebrny denar z Bramy Bożego Ciała, dzięki sąsiedztwu grobu z okresu rzymskiego, można było potraktować jako relikwiarz współczesnego cmentarzyska, pozbawiony kontekstu prawdopodobnie w następstwie nowożytnych robót fortyfikacyjnych. Kolejny, domniemany denar z Jatek Rzeźniczych, interpretuję jako przypuszczalne znalezisko dokonane w późnym średniowieczu i wtórnie włączone do obiegu pieniężnego. Trzy okazy wymienione w tym tomie wykonane są jednak z metalu nieszlachetnego i ich remonetyzacja w późnym średniowieczu lub nowożytności nie byłaby możliwa. Wysuwana jest sugestia o pełnieniu przez brązy rzymskie w sre-

dniowieczu roli ozdób lub amuletów¹³, która jednak w przypadku braku śladów fizycznego przystosowania (uszka itp.) raczej nie wchodzi w grę; co najwyżej można pytać o możliwość ich wtórnego wykorzystania w roli liczmanów lub talizmanów. Mimo licznych motywów antycznych umieszczanych na liczmanach, zwłaszcza w XVIII wieku, i ta interpretacja nie wydaje się trafna. Po pierwsze brak dla niej poświadczenia (np. znaleziska monety rzymskiej wraz z liczmanami), po drugie uniformizacja używanych zestawów liczmanów wskazuje, że użyteczne były zestawy okazów jednolitych w wielkości i niezbyt dużej wadze, w dodatku, ze względu na konieczność układania ich w słupki – płaskich¹⁴. Monety rzymskie tymczasem są z reguły wypukłe i bardziej masywne nawet od dużych liczmanów z XV i początku XVI stulecia, co z pewnością nie ułatwiałoby sprawnego posługiwania się nimi w tej roli. Trudno więc przyjąć takie zastosowanie za inne niż doraźne.

Literatura zna jednak znacznie więcej podobnych, pozbawionych kontekstu znalezisk monet rzymskich, zwłaszcza brązowych, dokonanych w Gdańsku i jego okolicy¹⁵. Na szczególną rolę sesterców w tym rejonie wskazuje niezwykle skarb złożony wyłącznie z 85 drugowiecznych monet tego nominału, znaleziony na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Pruszczu¹⁶. Wszystko to podnosi prawdopodobieństwo wystąpienia omawianych monet na złożu wtórnym, w wyniku zniszczenia stanowisk archeologicznych z okresu późnorzymskiego i wędrówek ludów. Szczególnie bliskość stanowisk „Łagiewniki” i „Sieroca 2006” sugeruje obecność takiego stanowiska w tym rejonie Starego Miasta.

¹⁰ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993-1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 480-481.

¹¹ B. Paszkiewicz, *Monety*, [w:] *Jatki Rzeźnicze*, monografia stanowiska, w przygotowaniu.

¹² Por. A. Dymowski, *Metodyczne aspekty rejestracji znalezisk monet rzymskich z terenu Polski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 134-135.

¹³ A. Zapolska, *Denary rzymskie znajdowane w kontekstach wczesnośredniowiecznych na ziemiach polskich*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LI, 2007, z. 2, s. 159.

¹⁴ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, *The Medieval Period and Nuremberg*, London 1988, s. 20.

¹⁵ R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001 (Światowit Supplement Series A: Antiquity, vol. VI), nr 65-82, zwłaszcza poz. 77 — sześć monet z obszaru miasta (w tym cztery brązy; jedyny tu denar to znany nam już Antoninus Pius z Bramy Bożego Ciała) — i 78 (15 monet, wyłącznie brązowych, z bagrowania Motławy w 1903 r.).

¹⁶ R. Ciołek, *Katalog znalezisk*, nr 221.

2. Monety wczesnośredniowieczne

Literatura zna pokaźną liczbę monet wczesnośredniowiecznych znalezionych w historycznym centrum Gdańska i jego najbliższym sąsiedztwie, zwłaszcza na Grodzisku (Górze Gradowej)¹⁷. Badania archeologiczne z lat pięćdziesiątych również przyniosły ciekawy materiał: przy ul. Rycerskiej w wykopach I-II cztery saskie denary krzyżowe z krzyżem prostym z 2. połowy XI wieku i późne miejscowe naśladownictwo monety duńskiej, w wykopie XIV dwa saskie denary Ottona i Adelajdy z 1. połowy XI wieku¹⁸. Tymczasem w zebranych w tym tomie inwentarzach znaleziskowych mamy tylko jedną taką monetę (ul. Strzelecka). W jakiejś mierze odzwierciedla to lokalizację wykopów, z których większość przypadła na obszary pozbawione osadnictwa wczesnośredniowiecznego (jak zwłaszcza Wyspa Spichrzów). W obrębie dzisiejszych kwartałów Stare Miasto i Główne Miasto za możliwą przyczynę trzeba jednak wskazać również wymuszoną niekiedy warunkami ekonomicznymi badań praktykę kopania do poziomu rzędnej budowlanej, poniżej którego można było oczekiwać najwcześniejszych warstw. Co najmniej dwa znaleziska monet z X-XI wieku czekają na opracowanie w materiałach z badań „Klesza” i „Plac Dominikański”, w obu więc wypadkach w obrębie lokacyjnego Prawego Miasta, a mały zespół i kilka monet pojedynczych w materiale z niewielkiego wykopu przy ulicy Czopowej na Zamczysku, dowodząc, że w tej mierze wiele interesujących faktów źródłowych jest jeszcze przed nami.

Ale i owa jedyna moneta wczesnośredniowieczna, którą mogliśmy włączyć do obecnego tomu, jest niezwykle zajmująca, tyleż pod względem swego wieku, ile miejsca znalezienia. Na ulicy Strzeleckiej znaleziono bowiem monetę wczesnoabbasydzką z lat 812-820, należącą do najwcześniejszej fali srebra arabskiego w Polsce. W strefie bałtyckiej monety arabskie pojawiły się jeszcze wcześniej, u schyłku VIII wieku (tzw. fala Ia), w Skandynawii i na połabskim (meklemburskim) wybrzeżu¹⁹. Monety wczesnoabbasydzkie tzw.

fali Ib (do 833 r.²⁰) znane są ze skarbów z Pomorza i przyległej części Prus. Część z nich nie zawiera późniejszych monet – na zachód od Wisły są to: Grzybowo (pow. kołobrzeski) i Kretomino (pow. koszaliński), a na wschód: Zalewo (pow. iławski), Stegna (pow. nowodworski), Długobór (pow. braniewski), Krasnołąka (pow. bartoszycki), Braniewo, Mokajmy-Sójki (pow. elbląski), Ramsowo (pow. olsztyński)²¹. Są też ukryte znacznie później skarby, w których nielicznym monetom wczesnoabbasydzkim towarzyszą elementy młodsze: Białogard I, Bierkowo (pow. słupski), Bogucino (pow. kołobrzeski), Elbląg-okolica, Gdańsk-okolica III, Karwowo (pow. łobeski), Mgowo (pow. wąbrzeski), Oliwa II, Połczyn-Zdrój, Słupsk I, Trzebianowo (pow. goleniowski), Wicimice (pow. gryficki)²². Jedynie w skarbie z Opalenia (pow. tczewski) duży zespół wczesnych monet arabskich był włączony do ukrytego później (po 917 r.) depozytu. Pojedyncze znaleziska monet wybitych przed 833 r. znane są ze Świłubia (cmentarzysko, pow. kołobrzeski; fragment)²³, Kędrzyna (grodzisko, pow.

²⁰ Niektórzy autorzy datę graniczną faz (różnie zresztą numerowanych) napływu srebra arabskiego kładą na rok 825. Dla naszego tematu nie ma to raczej znaczenia poza przesunięciem do następnej fazy wspomnianego niżej skarbu z Ramsowa.

²¹ R. Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, [in:] M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur. Materiały*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 68-79, wg indeksu; W. Łosiński, *Chronologia napływu*, s. 133, 155. Pełen wykaz skarbów dirhamów z tej fazy z całej Europy, sporządzony przez G. Risplinga, zob. Ch. Kilger, *Kaupang from Afar: Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries*, [in:] *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*, ed. by D. Skre, Oslo 2007 (Kaupang Excavation Project Publication Series, vol. 2, Norske Oldfunn XXIII), s. 216-217. Autor zwraca uwagę na bardzo niski na Pomorzu — w przeciwieństwie do Rusi i w odróżnieniu od Gotlandii — udział monet z mennic północnoafrykańskich. O dwu nowych bardzo wczesnych skarbach z zachodniej Ukrainy i konsekwencjach ich odkrycia zob. S. Suchodolski przy współpr. D. Malarczyk, *Die Zustromwege der Dirhams nach Polen*, [in:] *Magister Monetae. Studies in Honour of Jørgen Steen Jensen*, ed. by M. Andersen, H.W. Horsnæs & J.Ch. Moesgaard (PNM — Publications of the National Museum, Studies in Archaeology and History 13), Copenhagen 2007, s. 93-100.

²² T. R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. Materiały*, Warszawa-Wrocław 1959, wg indeksu.

²³ W. Łosiński, *Monety arabskie z Bard i Świłubia, pow. Kołobrzeg*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. X, 1966, z. 3, s. 176-177.

¹⁷ A. Gupieniec, *Monety średniowieczne znalezione na terenie Gdańska*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna, nr 9, 1963, s. 167-192, tabl. I.

¹⁸ A. Gupieniec, *Monety średniowieczne*, s. 167-168, nr 1, 2, 4 (błędnie rozpoznany), 5 i 7; 10, 11 (zbyt wcześnie datowane).

¹⁹ W. Łosiński, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej na terytorium Europy*, „Slavia Antiqua”, t. 31, 1988, s. 128.

kołobrzesci; fragmenty)²⁴ i okolicy Gdańska (kontekst nieznany)²⁵ na terenie Pomorza, oraz z Rudni (pow. iławski; luźne, fragment), Warnikam (d. pow. świętosiekiński)²⁶, Pasłęka²⁷, okolicy Elbląga (cmentarzysko, fragment)²⁸, Muntowa (pow. mrągowski)²⁹, Gierdaw (Żeleznodorożnyj, Rosja) i Löbertshofu pod Labiawą³⁰ na terenie Prus. Ostatnio całą serię monet umajjadzkich i wczesnoabbasydzkich dały wykopaliska w Janowie Pomorskim, na miejscu wczesnośredniowiecznego Truso: z warstw osadniczych i portowych wydobyto tam zarówno mały skarb, jak i (do 2007 roku) około 900 pojedynczych fragmentów³¹.

Na wyjątkowość pruskiej grupy znalezisk monet arabskich w strefie bałtyckiej zwrócił uwagę Ryszard Kiersnowski³². Zaproponował uznanie ich za świadectwo wczesnego i bezpośredniego kontaktu Truso z handlem arabskim. Władysław Łosiński z kolei datuje początki napływu monety arabskiej do Prus na 2. dekadę IX wieku, a w 10-15 lat później widzi jego załamanie, poprzedzające przerwę w napływie monet arabskich do Słowiańszczyzny Wschodniej po 833 roku. Zdaniem tego badacza, to wczesne srebro arabskie zostało reeksportowane z Prus na Pomorze Gdańskie dopiero w 1. połowie

X wieku, i tym należy tłumaczyć wysoki udział wczesnych dirhamów w ówczesnych depozytach. „Z unieruchomionych majątków starszyny plemiennej – pisze – ta wczesna moneta kuficka została «uwolniona» w X stuleciu w związku z dużym zapotrzebowaniem na kruszec srebrny na obszarze sąsiadujących z Prusami Słowian nadbałtyckich”³³. Do tej ciekawej tezy Władysław Łosiński dopisał po kilku latach jeszcze drugą – jak stwierdził – równie prawdopodobną, „o przenikaniu na Pomorze Wschodnie u schyłku IX w. liczącej się fali srebra z południa szlakiem bużańskim, niosącej ze sobą spore ilości starych zasobów kruszcu monetarnego”³⁴.

W świetle zestawionych powyżej znalezisk można stwierdzić, że oprócz wyraźnego skupiska w i wokół Truso oraz śladów ekspansji w pruski i – nieco płycej – wschodniopomorski interior, mamy jeszcze drugie, mniejsze skupienie w okolicy Kołobrzegu. Nie było ono raczej jeszcze związane z tym miastem, którego początki datuje się na schyłek IX wieku³⁵, ale z istniejącym już wcześniej zespołem osadniczym dolnej Parsęty z głównym grodem w Bardach³⁶. Przypuszczalnie zgrupowanie kołobrzescie było wtórne wobec trusowskiego. Znalezisko gdańskie oczywiście wiązać należy ze skupiskiem trusowskim, jako drugi już przypadek pojedynczej monety wczesnoabbasydzkiej na terenie miasta. W stosunku do jednostkowego okazu, w dodatku pozbawionego kontekstu archeologicznego, trudno zgadnąć, czy przybył do Gdańska współcześnie z obiegiem takich monet w Truso, czy też dopiero po stu latach, z falą opisanego przez W. Łosińskiego „uwalniania” monet przechowywanych w skarbcach. Sądząc z rozpoznanych kontekstów pojedynczych znalezisk fragmentów dirhamów wczesnoabbasydzkich, okaz z ulicy Strzeleckiej pochodzi przypuszczalnie ze zniszczonego grobu.

Pobliskie Grodzisko (Hagelsberg, Góra Gradowa) i obszar sąsiadujący z nim na południu, choć pod względem archeologicznym niemal całkiem zniszczone w wyniku nowożytnych prac fortyfikacyjnych, odznaczają się koncentracją najwcześniejszych znale-

²⁴ R. Kiersnowski, *Uzupełnienia do inwentarza: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, [in:] M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur. Materiały*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 91-92, nr 245.

²⁵ T. R. Kiersnowscy, *op. cit.*, nr 36.

²⁶ R. Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, nr 14, 18. Miejscowość błędnie zidentyfikowano jako Warnikajmy w dawnym powiecie pasłęckim; sprostowanie zob. M. Bogucki, *Występowanie dirhamów na ziemiach pruskich*, „Pruthenia”, t. V, 2010, s. 255.

²⁷ G. Arkuszewski, *Pasłęk, m., pow. elbląski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 93-94.

²⁸ T. R. Kiersnowscy, *op. cit.*, nr 27.

²⁹ A. Bartczak, *Muntowo, gm. i pow. Mrągowo*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIV, 2000, z. 1, s. 70.

³⁰ R. Kiersnowski, *Uwagi o znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych z ziem pruskich*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. IV, 1960, z. 1-2, s. 5 (omyłkowo „Löbersthoft”).

³¹ A. Bartczak, M.F. Jagodziński, S. Suchodolski, *Monety z VIII i IX w. odkryte w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg — dawnym Truso (opracowanie wstępne)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLVIII, 2004, z. 1, s. 28-29; M. Bogucki, *Coin finds in the Viking-Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the 'Prussian phenomenon'*, [in:] *Money Circulation in Antiquity, the Middle Ages and Modern Times: Time, Range, Intensity. International Symposium of the 50th Anniversary of Wiadomości Numizmatyczne. Warsaw, 13-14 October 2006*, ed. by S. Suchodolski, M. Bogucki, Warsaw-Cracow 2007, s. 83.

³² R. Kiersnowski, *Uwagi o znaleziskach*, *passim*.

³³ W. Łosiński, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej*, s. 133-135.

³⁴ W. Łosiński, *Chronologia, skala i drogi napływu monet arabskich do krajów europejskich u schyłku IX i w X w.*, „Slavia Antiqua”, 34, 1993 [1994], s. 27-28.

³⁵ M. Rębkowski, *Kiedy powstał Kołobrzeg? Uwagi na temat datowania dwóch przełomowych momentów w dziejach miasta*, „Rocznik Koszaliński”, 31, 2003, s. 245-252.

³⁶ W. Łosiński, *Rola kontaktów ze Skandynawią w dziejach gospodarczych Słowian nadbałtyckich*, [in:] idem, *Pomorze Zachodnie we wczesnym średniowieczu. Studia archeologiczne*, Poznań 2008, s. 162-163.

isk monetarnych, Dotychczas zarejestrowane tu skarby i znaleziska pojedyncze datują się od drugiej-czwartej dekady X wieku³⁷, są więc mniej więcej współczesne z najstarszymi śladami osadnictwa na terenie historycznego centrum Gdańska, przy ratuszu Głównego Miasta – i nieco późniejsze od opisanego przez W. Łosińskiego reeksportu monet wczesnoabbasydzkich

na Pomorze Gdańskie na początku tego stulecia³⁸. Ułamek wczesnoabbasydzkiej monety z badań przy ul. Strzeleckiej, aczkolwiek nie możemy przypisać go do konkretnej fali napływu srebra arabskiego, jest ważnym świadectwem na rzecz położenia tu właśnie najwcześniejszego Gdańska.

³⁷ J. Dutkowski, *Znaleziska dirchemów [sic!] z Gdańska*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2001, nr 2, s. 17 (na podstawie opracowania Doroty Malarczycy); wszystkie znaleziska zestawia B. Śliwiński, *Początki Gdańska. Dzieje ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku*, Gdańsk 2009, s. 170-172. O ile mi wiadomo, na opracowanie oczekuje kolejny fragment dirhama z badań przy ulicy Kleszej.

³⁸ W. Łosiński, *Chronologia, skala i drogi*, s. 27.

3. Monety pruskie

Przegląd monet pełnego i późnego średniowiecza oraz wczesnej epoki nowożytnej rozpoczniemy od emisji miejscowych dla Gdańska. Przedkrzyżackich monet lokalnych nie mamy w omawianych badaniach prawdopodobnie z tych samych powodów, które wspomnieliśmy, wyjaśniając niedostatek monet wczesnośredniowiecznych. Monety książąt gdańsko-pomorskich wystąpiły jednak w innych, publikowanych już badaniach z obszaru Zamczyska³⁹ i Starego Miasta⁴⁰ (ryc. 2), a także na stanowisku Tartaczna, oczekującym jeszcze na opracowanie⁴¹. Ponieważ tworzą one zamkniętą problematykę i nie mamy potrzeby się do nich odwoływać w tej pracy, pozostawiamy je do osobnej, monograficznej publikacji, co bynajmniej nie oznacza, byśmy uważali je za nieinteresujące.

W całym badanym materiale zdecydowanie dominują monety pruskie – w takim znaczeniu, jakie to pojęcie przyjmowało w kolejnych epokach. Dominację tę notujemy również w poszczególnych odcin-

Ryc. 2. Nieokreślony brakteat z XIII w. (może gdańsko-pomorski); srebro, ok. 20 mm. Z badań Hali Dominikańskiej w 2001 r. (por. B. Paszkiewicz, Numizmaty z badań Hali Targowej w Gdańsku z 2001 roku, [in:] *Archeologia Gdańska*, t. III, red. H. Paner, Gdańsk 2007, s. 48, poz. 5)

An uncertain bracteate (possibly of Gdańsk-Pomeranian origin) from the thirteenth century. Silver, c. 20 mm. Excavated in Blackfriars Covered Market, Gdańsk, 2001.

³⁹ A. Gupieniec, *Monety średniowieczne*, s. 170, nr 15, 16. W sprawie ich interpretacji (w pierwszej publikacji uznano je za monety krzyżacką i śląską) zob. S. Suchodolski, *Uwagi o monecie Pomorza Gdańskiego w XIII w.*, [in:] *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII-XVIII w.*, red. A. Musiałowski, Toruń 2002, s. 33-55.

⁴⁰ B. Kościński, *Znaleziska skarbu brakteatów oraz domniemanego stempla menniczego z XIII w. na stan. 2 w Gdańsku*, [in:] *Międzynarodowa sesja numizmatyczna w Gdańsku z okazji 65. rocznicy prof. Stanisława Suchodolskiego. Materiały*, red. A. Kuźmin, Gdańsk 2003, s. 29-36.

⁴¹ Pierwsza partia tego rewelacyjnego materiału przygotowana jest do publikacji: B. Ceynowa, B. Paszkiewicz, *Sambor I i Otto z Bambergu na wczesnych monetach gdańskich*, [in:] *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Materiały z sympozjum*, Gdańsk [w druku].

kach czasowych, z wyjątkiem tylko trzech pierwszych dekad XVII wieku. Monety pruskiej gałęzi Zakonu Krzyżackiego pojawiają się w poszczególnych kwartałach Gdańska wraz z osadnictwem. Nie ma więc monet wybitych przez Zakon przed zajęciem miasta. Najstarsze są brakteaty typu *Tarcza z krzyżem I*, datowane około lat 1307/8-1317/18. Znajdujemy je tylko na stanowiskach „Żytunia” (trzy pojedyncze i jeden w zespole) i „Grząska” (cztery pojedyncze i trzy w dwóch zespołach) oraz – poza tym tomem – w Jatkach Rzeźniczych (17 sztuk pojedynczo) i w Zielonej Bramie (21 egzemplarzy w skarbie i tylko dwa pojedynczo). To charakterystyczny układ: dużo egzemplarzy, ale mało miejsc i znaleziska zespołowe. Wynika on ze specyfiki tego właśnie typu krzyżackich fenigów brakteatowych, który został wybity w zdecydowanie większej liczbie niż późniejsze. Mimo przeprowadzanej co kilka lat renowacji monety, która teoretycznie oznaczała ściągnięcie z obiegu całej emisji i przebicie jej na nową, monety te trafiały w wielkiej liczbie do skarbów jeszcze w 2. połowie XIV wieku. Ma to szczególne znaczenie w interpretacji znalezisk ze stanowiska „Żytunia”, położonego na Wyspie Spichrzów, gdzie materiał z 2. dekady stulecia byłby ewenementem. Tymczasem ten fenig *Tarcza z krzyżem I*, który trafił do niedużego skarbu w spichlerzu Kamienny Samson, otrzymał kontekst datowany po około 1360 roku. Wolno więc sądzić, że również pojedyncze monety trafiły do ziemi ze znacznym opóźnieniem. Niekoniecznie jednak aż tak znacznym, jak by to wynikało z datowania skarbu, skoro w innych wykopach z Wyspy Spichrzów nie zaobserwowano brakteatów tego typu. Podobna jest wymowa materiału numizmatycznego z Zielonej Bramy, gdzie ciekawy skarb, w którym fenigi *Tarcza z krzyżem I* są najstarszym, a licznym elementem, ukryty został w latach sześćdziesiątych. W dwu małych zespołach z ulicy Grząskiej interesujący nas typ również współwystąpił z późniejszymi brakteatami krzyżackimi, ale nie aż tak późnymi: w jednym wypadku po roku 1328, w drugim po około 1345. Te z kolei zespoły, wydobyte w samym środku lokacyjnego Prawego Miasta, wskazują, jak datować pojedyncze znaleziska brakteatów tego typu na stanowisku „Grząska” i w niedalekich Jatkach Rzeźniczych.

Podobnie wygląda występowanie dwu kolejnych typów brakteatów Krzyżaków pruskich, *Krzyż laciński* (około 1317/18-1327/8) i *Brama II* (około 1327/8-1337/8). Nie były wybijane tak licznie, jak

Tarcza z krzyżem I, ale i one trafiały w znacznej liczbie do skarbów długo po emisji. *Krzyż łaciński* widzimy na tych samych stanowiskach, co *Tarczę z krzyżem I*, w nieco tylko mniejszej liczbie. Można odnotować jedną tylko, ale znamionną różnicę: w Zielonej Bramie typ ten wystąpił tylko w skarbie, nie pozostawił natomiast brakteatów pojedynczych, co dodatkowo wzmacnia przekonanie, że poprzedni typ wystąpił tam przeżytkowo. Znalezione go także w badaniach 1971 roku przy ul. Długiej 46⁴² oraz w poszukiwaniach w latach osiemdziesiątych w Kanale Raduni⁴³. *Brama II* jest z kolei równie liczna, ale do miejsc, w których wystąpiła, dodać trzeba wykop „Chmielna 114” w północnej części Wyspy Spichrzów. Ten ostatni fakt dopiero można wiązać z początkami zagospodarowania tego obszaru i dopatrywać się bezpośredniego wypadnięcia tej monety z obiegu.

Na tym samym poziomie liczebności pojawia się kolejny typ, *Korona II*, datowany na okres około 1337/8-1345. Wyraźnie rozszerza się jednak lista stanowisk, na których jest rejestrowany: do wszystkich wymienionych powyżej dochodzą jeszcze: „Wyspa Spichrzów 1993-1994” (środkowa część wyspy między ulicami Stągiewną a Spichrzową), „Wyspa Spichrzów 2001 i 2002” (rejon ulic Ciesielskiej i Basztowej w części północnej) oraz „Wyspa Spichrzów 2004” (spichlerze między ulicami Stągiewną a Ciesielską). Jak widzimy, kolejne punkty, w których występują kolejne emisje pruskich fenigów, nie są przypadkowe i najprawdopodobniej odzwierciedlają początki i kolejność zagospodarowania Wyspy Spichrzów. Do typu *Korona II* należy formalnie bardzo rzadki brakteat naśladowczy, znaleziony w niedużym skarbie ze spichlerza Kamienny Samson (stanowisko „Żytunia”), do którego za chwilę wrócimy. Taka moneta była dotychczas znana tylko z publikacji skarbu z Nipkowa pod Suszem, sama jednakże w skład tego skarbu najprawdopodobniej nie wchodziła⁴⁴. Byłoby to więc pierwsze udokumentowane jej znalezisko. Wobec braku znalezisk zewnętrznych pochodzenie tego naśladowstwa jest trudne do ustalenia: nasuwają się sąsiednie ziemie polskie (Mazowsze, Kujawy, Krajna?), ale niewykluczona jest chyba też emisja któregoś z pruskich biskupstw, zwłaszcza

cza warmińskiego⁴⁵. Innych monet, które moglibyśmy przypisać pruskim biskupom, w znanym materiale z Gdańska nie ma.

Kolejny typ feniga brakteatowego Panów Pruskich określamy umowną nazwą *Prostokąt-D*, treść przedstawionego na nim, schematycznego wizerunku nie jest bowiem dla nas jasna. Datujemy go w przybliżeniu na lata 1345-1353. Typ ten odwraca obserwowaną dotychczas tendencję, wedle której każda kolejna emisja krzyżacka występuje szerzej, odzwierciedlając rozszerzające się osadnictwo. *Prostokąt-D* wystąpił tylko na trzech stanowiskach omawianych w tym tomie: „Spichlerze 2001-2002”, „Żytunia” i „Grząska”, a ponadto „Spichlerze 1993-1994” i Jatkę Rzeźnicze. Był też dobrze reprezentowany w skarbie z Zielonej Bramy, ale już nie w znaleziskach pojedynczych z tego obiektu. Być może należy to przypisać mniejszej liczbie wybitych monet tego typu, a także faktowi, że stosunkowo szybko wypadł on z obiegu.

Za następną emisję Krzyżaków pruskich uważamy typ *Tarcza z gwiazdą II*, datowany w przybliżeniu na okres 1353-1360. W obecnym materiale wystąpiły zaledwie dwa egzemplarze na dwu stanowiskach („Żytunia” i „Chmielna 63” – to ostatnie w południowej części Wyspy Spichrzów). Nieco więcej było ich w publikowanych już badaniach „Spichlerze 1993-1994”, bo trzy, sześć w skarbie z Zielonej Bramy, jeden tamże pojedynczo, a sześć w czekających na publikację Jatkach Rzeźniczych.

Skarb ze spichlerza Kamienny Samson (stanowisko „Żytunia”) został ukryty po około 1360 roku. Mały skarb, prawdopodobnie zawartość podręcznej sakiewki, przedstawia jednak dziwną nieregularność: prezentuje mianowicie sekwencję typów brakteatów pruskich wybijanych do reformy wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode z ok. 1364 r. z pominięciem właśnie typu *Tarcza z gwiazdą II*, który – w świetle innych znalezisk – następował bezpośrednio po typie *Prostokąt-D*, i który widzieliśmy wśród znalezisk pojedynczych. Wydaje się, że skarb należy datować około lat 1360-64 (przypuszczalny czas emisji pruskiego typu *Zmodyfikowana brama*). Z nieregularną absencją monet *Tarcza z gwiazdą II* spotkaliśmy się też na ulicy Grząskiej. Kwestia ta oczekuje na wyjaśnienie – być może ten typ należy inaczej ułożyć w czasie lub przestrzeni, może jednak mamy tylko do czynienia z przypadkowym rezultatem jego mniejszej emisji i liczebności.

Ostatnią emisję brakteatów pruskich poddawanych regularnej renowacji nazywamy *Brama III*. Składają się na nią dwa typy monet przedstawiające bramę uproszczoną skrajnie, ale na różny sposób: *Zmodyfi-*

⁴² S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XI.

⁴³ J. Dutkowski, *Monety z Kanalu Raduni*, s. 221; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XII.5.

⁴⁴ Por. H. Karow, *Der Bracteatenfund von Gr. Nipkau bei Rosenberg in Westpr.*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia zu Königsberg”, R. 39, 1882/3 [1884], podpis do tablicy, nr 15 i 16: „Fig. 15. u. 16 rühren (der erste wenigstens bestimmt) ebenfalls von diesem Funde her...”, a więc wystąpienie drugiej monety (właśnie tej) nie zostało potwierdzone.

⁴⁵ W sprawie możliwej biskupiej emisji monet w Prusach zob. B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądź*, s. 118.

kowana brama i *Brama ze skosem*. Prawdopodobnie jeden z typów wybijano w Elblągu, a drugi w Toruniu. Oba typy widzimy tylko na trzech stanowiskach („Żytnia”, „Grząska” i Jatki Rzeźnicze) oraz w skarbie z Zielonej Bramy, przy czym typ *Brama ze skosem* jest nieco liczniejszy (widzimy też dwa egzemplarze w badaniach „Spichlerze 1993-1994” i jeden pojedynczo w Zielonej Bramie, gdzie drugiego z tej pary typów nie było). Różnice między tymi dwoma typami – skądinąd w ogóle rzadkimi – nie są aż tak znaczne, by na ich podstawie próbować rozwiązać zagadkę mennic, z których pochodzą; w każdym jednak razie ich występowanie w Gdańsku potwierdza hipotezę o ich współczesności, czyli przynależności do jednej fazy cyklu *renovatio monetarum*.

Jak więc widzimy, brakteaty, pojawiające się w czasach periodicznej renowacji monety w różnych kwartałach miasta, nieco tracą na wyrazistości jako wskaźnik aktywności osadniczej, gdy emisja monety słabnie. Cały ten okres daje jednak wręcz podręcznikowy przykład znalezisk monet jako świadectwa osadnictwa – a zarazem, w związku z przedłużonym występowaniem typu *Tarcza z krzyżem I*, równie podręcznikowo ostrzega przed niebezpieczeństwami, jakie pociągałoby za sobą ewentualne zaniechanie krytyki źródeł.

W roku 1364 lub bardzo niewiele wcześniej w państwie zakonnym w Prusach przeprowadzono reformę, która znacznie skomplikowała system monetarny. O ile dotychczas fenig brakteatowy był jedynym gatunkiem monety krajowej i służył zarówno do drobnych, jak i bardzo dużych płatności, o tyle odtąd mamy do czynienia z wielofrakcyjnym systemem monetarnym, w którym różne monety mają różną wartość i różne przeznaczenie⁴⁶. Fenig zatem został w swych zastosowaniach mocno ograniczony, a w dodatku – jak przypuszczam, z racji wadliwie ustalonej stopy nowo wybijanych monet – nowe fenigi szybko zniknęły z obiegu, robiąc miejsce dla emisji z poprzednich dekad. Mamy je tylko w siedmiu egzemplarzach: jeden z badań „Spichlerze 1993-1994”, jeden z Jatek Rzeźniczych, trzy ze skarbu z Zielonej Bramy, a dwa z nowych badań, „Żytnia” i „Grząska”, o których już wiemy, że obfitywały w brakteaty z XIV wieku. Większe monety – fircheny i półskojce – wybijane były dłużej i kursowały też bardzo długo, prawdopodobnie aż do kryzysu pieniężnego po 1410 roku, co sprawia, że ich znaleziska są liczne, ale i mniej wrażliwe chronologicznie.

Mimo to jednak trzeba powiedzieć, że liczba firchenów⁴⁷ – ćwierćgroszowych, anonimowych monet

wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode, kiedyś uważanych za rzadkie – jest imponująca. Badania „Spichlerze 1993-1994” przyniosły 14 egzemplarzy, jeden wystąpił w skarbie z Zielonej Bramy, jeden jeszcze w badaniach z lat pięćdziesiątych⁴⁸, jeden – zniszczony i pewno zgubiony w znaczny czas od emisji – na Szafarni. Ale za to aż 12 sztuk wystąpiło w Jatkach Rzeźniczych, sześć na Pszennej, a w tym tomie zebrano aż 72 i do tego jeszcze dwa fałszywe. Ta wielka grupa pochodzi z badań „Spichlerze 2001-2002”, „Spichlerze 2004”, „Łagiewniki”, „Baszta Łabędź” i „Żytnia”. Z obu stanowisk spoza Wyspy Spichrzów („Łagiewniki” i „Baszta Łabędź”) zebrano tylko cztery z tych monet, resztę znaleziono w środkowej partii Spichlerzy. Widać więc, że to fircheny właśnie w wymienionych punktach miasta – Wyspa Spichrzów i Jatki Rzeźnicze – weszły w rolę, pełnioną wcześniej przez brakteatowe fenigi.

Wyższy nominal zreformowanej monety Winrycha von Kniprode to półskojec, duża na owe czasy moneta typu groszowego. Podobnie jak fircheny, półskojce bito od około 1364 roku, a emisję zakończono przed rokiem 1380, umownie więc przyjmuje się ramy czasowe emisji około 1364-1379. Jest ich wyraźnie mniej niż firchenów – na omawianym terenie osiem („Spichlerze 2001-2002”, „Spichlerze 2004”, „Żytnia”, „Hala” – tu okaz bardzo zużyty), w innych badaniach „Kładki” (jeden, silnie zużyty), „Spichlerze 1993-1994” (trzy), Zielona Brama (trzy w skarbie i cztery pojedynczo), Jatki Rzeźnicze (dwa). Na Wyspie Spichrzów i w Jatkach oba gatunki monet groszowych wielkiego mistrza Winrycha występują więc wspólnie, ale w pozostałych badanych częściach miasta są raczej względem siebie komplementarne.

Obok półskojców prawdziwych znaleziono również fałszywe. W zestawionym tu materiale widzimy je na stanowiskach „Spichlerze 2001-2002” (pęknięty), „Spichlerze 2004” (zgięty) i „Żytnia” (ułamek), zatem tylko na Wyspie Spichrzów. W Zielonej Bramie znaleziono liczman flamandzki, który prawdopodobnie został przez posrebrzenie upodobniony do półskojca, ale w przeciwieństwie do tamtych, nie ma on śladów intencjonalnych uszkodzeń. Fałszywe półskojce znajdujemy zatem tam, gdzie i prawdziwe, przypuszczalnie więc były one eliminowane z obiegu pieniężnego w chwili rozpoznania.

Widoczna jest bardzo wyrazista rola Wyspy Spichrzów (a dokładniej jej części północnej i środkowej) w obiegu pieniężnym miasta w 3. ćwierci XIV

⁴⁶ Szeroko piszę na ten temat w pracy *Brakteaty — pieniądz*, s. 209-226.

⁴⁷ W literaturze polskiej przyjęło się ahistoryczne określenie

tych monet przez M. Gumowskiego „kwartnikami”, przeciwko czemu protestował już R. Kiersnowski (*Grosze Kazimierza Wielkiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVII, 1973, z. 4, s. 217). Nazwę „firchen” uzasadniam w pracy *Brakteaty — pieniądz*, Wrocław 2009, s. 220-225.

⁴⁸ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: VIII.

wieku. Materiał, jak widzimy, odróżnia się mocno od tego, co możemy zaobserwować w innych częściach Gdańska. Pozwala to oddalić przypuszczenie, by monety zostały nawiezione na obszar obecnego występowania w ziemi służącej do utwardzenia przygotowywanego do zagospodarowania terenu. Nie widać bowiem takiego obszaru, z którego mogłoby wtórnie pochodzić takie nagromadzenie firchenów połączone z widocznym udziałem półskojców. Tym bardziej znamienne jest w takim razie przerwanie akumulacji monet na wyspie, w jednych partiach jeszcze w ostatnich dekadach XIV wieku, w innych w drugiej dekadzie XV stulecia.

W 1380 roku (jeśli nie wcześniej) nastąpiła kolejna zmiana systemu monetarnego⁴⁹. W jej wyniku w obiegu pozostały wprawdzie wybite dotąd fircheny i półskojce, ale do bieżącej emisji weszły monety pośredniej wielkości, szelągi wielkiego mistrza Winrycha. Datujemy je – zgodnie z jego panowaniem – na okres 1380-1382, choć trzeba zastrzec, że znane są w stosunkowo licznych egzemplarzach i odmianach, co sugeruje, że albo zaczęto je bić już przed wydaniem znanej ordynacji menniczej z lutego 1380 roku⁵⁰, albo też bito je przez jakiś czas również po śmierci wielkiego mistrza w czerwcu 1382 roku. W przeciwieństwie do wcześniejszych monet, szelągi są oznaczone imieniem wielkiego mistrza. Legenda *Magister Wynricus Primus* widnieje na 31 monetach skatalogowanych w tym tomie: ze stanowisk „Spichlerze 2001-2002”, „Spichlerze 2004”, „Łagiewniki”, „Żytunia”, „Hala” i „Chmielna 63”. Tylko dwa egzemplarze wystąpiły poza Wyspą Spichrzów, a jeden znalazł się nawet w jej południowej części, gdzie wcześniejszych monet nie było. Nieco bardziej zrównoważony jest wynik pozostałych badań: „Spichlerze 1993-1994” – pięć egzemplarzy, Zielona Brama – trzy, Jatki Rzeźnicze – jeden, Pszenna – jeden. W 1898 roku znaleziono kolejny okaz prawdopodobnie w okolicy nowo budowanego wówczas dworca głównego⁵¹. Zwraca jednak uwagę, że ta część Prawego Miasta, gdzie skupiają się te monety, to – jak poprzednio – dawna Brama Kogi, a więc najbliższe i najściślej połączone z Wyspą Spichrzów miejsce. Na tej podstawie można przypuszczać, że rejon Bramy Kogi i zaplecze traktu przekształconego póź-

niej w ulicę Stągiewną stanowiły w 2. połowie XIV wieku jedność funkcjonalną, przynajmniej w zakresie obiegu monetarnego.

To właśnie tam, w Zielonej Bramie, odkryto bardzo ciekawy szeląg, reprezentujący nieznaną dotychczas odmianę. Od czasu do czasu ujawniane są nowe kombinacje interpunkcji lub błędy literowe w napisach monet krzyżackich z tego okresu, tym razem jednak szeląg, o którym mowa, przynosi znacznie poważniejszą różnicę. Znane dotychczas szelągi mistrza Winrycha nosiły legendy stopniowo skracane od formy w grupie starszej *MAGIST' WYDRICVS PRIMVS* i *MOD'ETA DI'ORVM PRVIC* do formy *MAGST WYDRICS PRIMS* i *MOD'ETA DI'ORVM PRVIC* w grupie młodszej. Tę ostatnią formę – z aktualizowanymi imionami – widzimy na bitych przez kilka dziesięcioleci szelągach jego następców. Wyróżniona przez F.A. Voßberga grupa starsza charakteryzuje się stałą interpunkcją po obu stronach w postaci dwu pierścieni w pierwszej przerwie i skierowanej w dół strzałki w drugiej⁵² – podobnych zestawów znaków używano wcześniej na półskojcach Winrycha. Tak też widzimy na szelągu z Zielonej Bramy, który jednak niesie pełniejszy napis *+MAGIST'WYDRICVS↓PRIMVS* i *+MOD'ETA'DOMIDORVM↓PRVIC*⁵³. Jak już zostało podniesione w opracowaniu monet z Zielonej Bramy, szeląg ten jest przypuszczalnie starszy od dotychczas znanych i stanowi produkt pierwszej emisji monet tego rodzaju. Niejedyna to nowość w mennictwie Krzyżaków pruskich, jaką poznamy z gdańskich znalezisk.

W materiale mamy również trzy fałszywe szelągi mistrza Winrycha, wszystkie ze stanowiska „Żytunia”, choć z różnych spichlerzy. W innych częściach Gdańska ich nie zanotowano. Fakt, że fałszywe monety Winrycha von Kniprode wszystkich rodzajów (poza fenigami) występują tylko na Wyspie Spichrzów, wydaje się znaczący, ale trudny do interpretacji, skoro są to rozmaite monety, niewskazujące na jakiś jednolity warsztat. Trzeba więc chyba przyjąć, że fałszyfikaty występują tutaj dlatego, że występują tu prawdziwe monety tego mistrza w niespotykanym nigdzie zgęszczeniu.

Zgęszczenie to jest tym większe, że szelągi następnego wielkiego mistrza, Konrada Zöllnera von Rothenstein (tytułującego się na monetach Konradem Pierwszym), są w naszym materiale i w ogóle w znanych nauce znaleziskach z Gdańska nieobecne. Mamy tylko fałszyfikat takiej monety, odlany z ołowiu i złamany, znaleziony w kompleksie „Spichlerze 2001-2002”, w spichlerzu Turkawka. Oryginalne

⁴⁹ Inną chronologię emisji mistrza Winrycha proponuje O. Volckart, *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550*, Wiesbaden 1996 (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 4), s. 44. Argumenty przeciwko tej propozycji przedstawiam w pracy *Brak teaty – pieniądź*, Wrocław 2009, s. 210-226.

⁵⁰ F.A. Voßberg, *Geschichte*, s. 94-95.

⁵¹ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: VII.

⁵² F.A. Voßberg, *Geschichte*, s. 96.

⁵³ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny*, nr 2: 30.

szelągi Konrada I nie są znane ze znalezisk pojedynczych, a i w skarbach z reguły spotykane w bardzo nielicznych egzemplarzach. Wyjątkiem jest tylko skarb z Malborka (sprzed 1870 roku), gdzie stanowiły największą grupę⁵⁴. Skarb ten ukryto niedługo po śmierci wielkiego mistrza Konrada Zöllnera i temu prawdopodobnie zawdzięczamy duży udział jego monet. Ogólnie wydaje się jednak, że emisja szelągów z imieniem tego mistrza była bardzo niewielka. Menicę uruchomiono dopiero po czterech latach od jego instalacji, w 1386 roku⁵⁵, i wybijano w niej tylko szelągi, aż w 1391 miasta pruskie wyprosiły wznowienie bicia bardzo brakującej w obiegu monety drobnej⁵⁶. Prawdopodobny fenig mistrza Konrada I znaleziono na cmentarzysku dominikańskim (badania „Hala”), wszelako rozpoznanie tych anonimowych brakteatów jest tylko hipotetyczne⁵⁷.

Brak szelągów Konrada Zöllnera przypuszczalnie wynika z nałożenia się dwu czynników: niewielkiej emisji samych monet i zarazem zakończenia akumulacji monet w najobszerniejszych do tej pory parcelach Wyspy Spichrzów. Również następnych mistrzów spotykamy bowiem znacznie rzadziej niż Winrycha von Kniprode. Konrad II von Wallenrode nie wybijał imiennych monet, a tylko anonimowe fenigi typu *Orzel I*, podobne do fenigów poprzednika i następcy. Poza jednym okazem z Jatek Rzeźniczych, który przypuszczalnie przypada na panowanie tego mistrza, monety tego rodzaju znane ze znalezisk gdańskich skłonni jesteśmy raczej datować później, na czasy Konrada III von Jungingen. Są to cztery egzemplarze, znalezione tam, gdzie i fenig Konrada I tego typu: na stanowisku „Hala”, czyli cmentarzysku i klasztorzysku przy kościele dominikańskim. Jeden egzemplarz znamy z wcześniejszych badań w spichlerzu Kampen⁵⁸, a dwa z Jatek Rzeźniczych. W kompleksie dominikańskim prawdopodobnie zaczęła się gromadzić najdrobniejsza moneta obiegowa, w sposób charakterystyczny dla znalezisk kościelnych. Nie mamy innego zbadanego kościelnego stanowiska gdańskiego, z którym moglibyśmy zestawzić ten materiał i sprawdzić tę tezę, bowiem

inwentarz numizmatyczny kościoła św. Jana rozpoczyna się kilka dziesięcioleci później, ale materiał z Jatek Rzeźniczych powinien być pod tym względem podobny – i, jak widzimy, rzeczywiście jest.

Imię *Magister Conradus Tercius*, odnoszące się do Konrada von Jungingen (1393-1407), czytamy na jednym tylko szelągu ze stanowiska „Żytunia”, drugim ze stanowiska „Pszenna”, trzecim z poszukiwań w latach osiemdziesiątych w Kanale Raduni⁵⁹, oraz na fałszywym szelągu z Zielonej Bramy. Kolejny wielki mistrz, Ulryk (1407-10) znany jest tylko z dwu monet ze stanowiska „Hala” (z opisanych tutaj badań w 2006 roku i z opublikowanych wcześniej badań z 2001 roku, gdzie była to najstarsza moneta⁶⁰). Jak na kilkunastoletni łącznie okres panowania obu Jungingenów nie jest to jednak mało i możemy stwierdzić, że Jatki i kompleks sakralny dominikanów to te zbadane części miasta, w których w tym czasie trwał intensywny obrót pieniężny.

Pierwsze lata po klęsce grunwaldzkiej wypełnione były, jak przypuszczamy, głównie emisją szybko pogarszanych fenigów, na których wizerunek orla w tarczy ulegał stopniowemu uproszczeniu. Te późne odmiany, choć znane z wielu znalezisk luźnych na terenie Prus (ze źródeł pisanych dowiadujemy się, że dochodziło nawet do przerabiania ich przez złotników na tanią biżuterię⁶¹, co dotychczas nie zostało archeologicznie potwierdzone), nie są zbyt liczne w naszych badaniach. Spotykamy trzy egzemplarze w badaniach „Hali”, a więc tam, gdzie i wcześniejsze fenigi brakteatowe. Poza materiałem z niniejszego tomu mamy trzy okazy w Jatkach Rzeźniczych. Jak poprzednio więc, trafienie tych monet do ziemi przypuszczalnie towarzyszy ich użytkowi jako najdrobniejszego pieniądza. Znacznie powszechniejszy charakter mają znaleziska szelągów wczesnej emisji (z krótkim krzyżem) mistrza Michała Küchmeistera, wybijanych tylko przez dwa lata (1414-1416), ale w wielkiej liczbie i – co bodaj ważniejsze – pozostających w obiegu praktycznie aż do końca XV wieku. Z drugiej jednak strony właśnie ta ostatnia okoliczność – bardzo długi czas obiegu tych monet – sprawia, że ich znaleziska są trudne do datowania. W przypadku monet pojedynczych właściwie tylko stopień ich zużycia pozwala intuicyjnie orzekać o ich krótszym bądź dłuższym pozostawianiu w obiegu. Inaczej ze znaleziskami zespołowymi, nawet tak niewielkimi, jak dokonane w opublikowanych wcześniej badaniach Hali Dominikańskiej z 2001 roku. Wystą-

⁵⁴ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 497/I.

⁵⁵ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. von M. Toeppen, Bd. I, (*Die Jahre 1233-1435*), Leipzig 1874-8, s. 61.

⁵⁶ *Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, Hrgb. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, III. Bd., Leipzig 1866, s. 174.

⁵⁷ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 270-276.

⁵⁸ Badania „Spichlerze 1993-1994”, B. Paszkiewicz, *Monety z badań*, s. 532, nr XII: 6.

⁵⁹ J. Dutkowski, *Monety z Kanalu Raduni*, s. 221; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XII.3.

⁶⁰ B. Paszkiewicz, *Numizmaty z badań Hali Targowej w Gdańsku z 2001 roku*, [in:] *Archeologia Gdańska*, t. III, red. H. Paner, Gdańsk 2007, s. 51.

⁶¹ O. Volckart, *Die Münzpolitik*, s. 100.

pił tam szeląg Michała Küchmeistera wraz ze współczesnym mu niskowartościowym fenigiem *Orzeł I*, ale i dwoma nowymi fenigami o podwyższonej wartości, typu *Krzyż grecki III*. Ponieważ fenigi *Orzeł I* – w przeciwieństwie do szelągów – zostały wycofane z obiegu w 1416 roku, w tym przypadku możemy przypuszczać, że ukrycie tego zespołu nie było odległe w czasie od tej daty. Inaczej na ulicy Gnilnej, gdzie znaleziono nieco większy zespół, w którym z 12 monet 11 to omawiane właśnie szelągi, dwunastą zaś jest moneta duńska bita od około 1430 roku. Przestrzega to, że owe „stare” (jak je nazywano) szelągi mistrza Michała mogły wiele lat po emisji tworzyć zespoły – zwłaszcza nieduże, o charakterze sakiewek z obiegową monetą – pozbawione domieszki późniejszych monet pruskich.

Szelągi Michała Küchmeistera z krótkim krzyżem rozpoczynają sekwencje monet w wielu badanych punktach Gdańska, na przykład na Szafarni (16 egzemplarzy), w kościele św. Jana (dwa; ryc. 3) czy katalogowanej tutaj Lastadii (11 egzemplarzy, w tym jednak, co istotne, aż cztery fałszywe), ale i na krańcach miasta: na Długiej Grobli (jeden egzemplarz) lub Chmielnej 73 (cztery)⁶². Na niektórych stanowiskach (np. kościół św. Jana i ul. Olejarna⁶³) pozycja tych monet jest izolowana od następnych emisji, co świadczy, że do ziemi trafiły przypuszczalnie znacznie później.

Lata 1411-1415, gdy Zakon Krzyżacki spłacał ogromne koszty przegranej Wielkiej Wojny, były czasem znacznego zepsucia monety, którego rezultaty obserwujemy w ostatnich emisjach fenigów *Orzeł I* i szelągów z krótkim krzyżem. Naprawa systemu monetarnego wymagała reformy, ale koncepcje przywrócenia ładu pieniężnego były różne. Zanim zdecydowano się na powrót do przedwojennego standardu szeląga, rozważano – a nawet dekretowano – przywrócenie standardów monetarnych z czasów mistrza Winrycha von Kniprode, tak fenigów, jak firchenów i półskojców, które (zwłaszcza fircheny) przetrwały

⁶² Zauważmy na marginesie, jak dalece różni się otrzymany obecnie obraz roli starych szelągów mistrza Michała w mieście od tego, który mieliśmy omawiając poprzedni zestaw monet z badań różnych części Gdańska (B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 499). Wtedy przekonanie o częstości tych monet musieliśmy oprzeć na znaleziskach poza Gdańskiem, bo do opracowania trafiła ledwie jedna – dziś widzimy, że przekonanie to było słuszne, ale jednocześnie otrzymujemy przestrożę o niereprezentatywności tamtego materiału, choć pozyskano go na wielu stanowiskach.

⁶³ S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet znalezionych w 1996 roku na stanowisku nr 2 w Gdańsku przy ul. Olejarniej*, [in:] *Międzynarodowa sesja numizmatyczna w Gdańsku z okazji 65. rocznicy prof. Stanisława Suchodolskiego. Materiały*, Gdańsk 2003, s. 36, nr 1.

Ryc. 3. Szeląg pruski Michała Küchmeistera z krótkim krzyżem z lat 1414-16 (Voßberg 726 odmiana); srebro, 1,51 g, 20,8 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-8)
Prussian shilling of Grand Master Michael Küchmeister; Short cross type, 1414-16, Voßberg 726, variant. Silver; 1.51g, 20.8 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

w obiegu aż do pierwszych miesięcy kryzysu. Fenigi ostatecznie wznowiono w nieco uproszczonej formie (typ *Krzyż grecki III*, wybijany aż do 1460 roku), plany wznowienia firchenów najprawdopodobniej nie weszły w życie⁶⁴, źródła pisane poświadczają jednak w 1416 roku niejasny epizod emisji półskojców.

W tajemnicy przed stanami, 22 marca 1416 roku wielki mistrz Michał zarządził, by od 5 kwietnia zamiast złych szelągów wybijać na nowo – i na Wielkanoc (19 kwietnia) wprowadzić do obiegu – półskojce, choć o nieco obniżonej w stosunku do czasów mistrza Winrycha wadze i próbie⁶⁵. Miało to prowadzić do częściowego przywrócenia wartości kruszcowej czynszów pobieranych przez Zakon, dramatycznie zdeprecjonowanych w wyniku dewaluacji pieniądza. Operacja ta wzbudziła jednak żywy sprzeciw stanów, a mimo złagodzenia 14 maja przeliczników czynszów i monet, 18 czerwca wybuchł bunt pospólstwa gdańskiego. Owa zmiana przeliczników sprawiła, że nowe półskojce były wycenione zbyt nisko w stosunku do zawartego srebra⁶⁶. Nie wiadomo, jak długo wybijano nowe półskojce, wątpliwe jednak, by dłużej niż do 14 maja, wszystkiego zatem najwyżej pięć i pół tygodnia. Z pewnością nie było ich więc dużo, a dokonana 14 maja ich przecena musiała spowodować masowe ich przetwarzanie, o czym wprost świadczy współczesny kronikarz, Johann Posilge⁶⁷.

Półskojce występują w stosunkowo licznych odmianach stempla rejestrowanych w literaturze, ale są, jak pamiętamy, anonimowe, i nie znamy monet o tym nominale, które by nosiły imię mistrza Michała. Rozpoznanie efektów emisji z 1416 roku nie jest więc oczywiste, a dawni badacze uważali je wręcz za nie-

⁶⁴ O. Volckart, *op. cit.*, s. 79.

⁶⁵ O. Volckart, *op. cit.*, s. 79; E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*, Göttingen 1952, s. 107-108; poprawka w sprawie standardu monet: B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz*, s. 232-233.

⁶⁶ O. Volckart, *op. cit.*, s. 81.

⁶⁷ E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik*, s. 109.

Ryc. 4. Rzekomy półskojec pruski Michała Kuchmeistera z 1416 r., w istocie falsyfikat antykwareczny z lat dziewięćdziesiątych XX w.; srebro, 3,228 g, 27,9 mm. Za zezwoleniem właściciela strony internetowej www.zbior.com

An alleged Prussian halbscoter of Grand Master Michael Kuchmeister, 1416; actually an antiquarian forgery from the nineteen-nineties. Silver, 3.228g, 27.9 mm. Reproduced with the permission of the owner of the website www.zbior.com.

możliwe⁶⁸, bądź sądzili, że monety te nie dochowały się do naszych czasów⁶⁹. Istotnie, nawet analiza skarbów nie wykazała istnienia takiej odmiany półskojców, która by pojawiała się tylko w skarbach ukrytych po 1415 roku. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku Joachim Paul Goldhofer opublikował nieznane wcześniej półskojce z tarczą wielkiego mistrza otoczoną ramką ośmiołukową zamiast sześciolukowej, jak na dotychczas znanych okazach. Ten nowy typ półskojca uznał za monetę Michała Kuchmeistera (ryc. 4), co też zostało skwapliwie wprowadzone do kolekcjonerskich katalogów⁷⁰. W literaturze naukowej nie podjęto tego wątku, a rynek antykwareczny podszedł do odkrycia Goldhofera sceptycznie, zupełnie słusznie upatrując we wskazanych przez niego monetach nowoczesnych fałszerstw na szkodę kolekcjonerów. Monety te nie wystąpiły w żadnym znanym znalezisku, a jedynie w tajemniczym skarbie rozprowadzanym w latach dziewięćdziesiątych na rynku niemieckim, z którego pozyskał monetę ów autor.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ M. Gumowski, *Mennica gdańska*, Gdańsk 1990, s. 23.

⁷⁰ J.P. Goldhofer, *Die Halbschoter des Hochmeisters Michael Kuchmeister von Sternberg, 1414-1422*, [in:] *Beiträge zur brandenburgisch/preussischen Numismatik (Numismatischer Arbeitskreis Brandenburg-Preußen, Numismatisches Heft)*, 3, 1996, s. 35-43; E. Neumann, *Die Münzen des Deutschen Ordens in Preußen, Livland und Mergentheim, deren weltliche Nachfolger die Herzogtümer Preußen, Livland und Kurland sowie die Gepräge der baltischen Geistlichkeit ca. 1219-1801*, [Köln] 1995, s. 33-34, nr 15; WAG 53: 4244; <http://zbior.com/Polska/Monety%20Krzyzackie/Michal%20Kuchmeister%20%281414-1422%29/Polskojce/index.html> [dostęp 4 marca 2011 r.]. Zob. D. Brandhof & J. Kłaczynska, *Die Münzprägung des Deutschen Ritterordens in Preußen, Teil III, Die vermeintlichen Halbschoter des Hochmeisters Michael Kuchmeister [sic] von Sternberg und deren numismatischen Probleme, „money trend”*, 2004, Nr 7-8, s. 162-167.

Luka w szeregu znanych monet pruskich zatem trwała, a kolejną sugestią jej wypełnienia podjąłem sam, wskazując, że odkryty w Zielonej Bramie fragment półskojca niesie znak międzywyrazowy, którego nie zna dotychczasowa literatura. Możliwe więc, że był to właśnie poszukiwany półskojec mistrza Michała, chociaż tej możliwości „przeczy [...]” liternictwo, które niczym się nie różni od stosowanego w czasach mistrza Winrycha, oraz brak [na stanowisku] innych monet bitych po 1410 r.”⁷¹

Tym razem z dużo wyższą dozą prawdopodobieństwa możemy sądzić, że znaleźliśmy rozwiązanie zagadki. Jest nim wykopany w spichlerzu Kamienny Gołąb, popękany, ale kompletny półskojec o legendach +MONETA\\MIDORVM↑PRVSSIIEC, +hODOR♣MAGRI♣IVDIC\\VM♣DILIGT. Nie zauważono dotąd takiej odmiany, ze zdwojonymi literami na końcu legendy awersu i trójliściami w roli znaków przestankowych. Te ostatnie znajdują analogie nie na monetach Winrycha, ale na późniejszych o kilka dziesięcioleci szelągach. Po raz pierwszy widzimy je na monetach Ulryka von Jungingen (1407-10)⁷², a po kilkuletniej przerwie pojawiają się u Michała Kuchmeistera na szelągach o najniższej próbie, poniżej 4 łutów⁷³, najprawdopodobniej więc takich, które bito bezpośrednio przed 5 kwietnia 1416. Strzałki widzimy wprowadzić na półskojcach i wcześniejszych szelągach Winrycha von Kniprode, ale pojawiają się znowu (choć skierowane w dół) na pierwszych poprawionych szelągach Michała Kuchmeistera wybitych w sierpniu 1416 roku⁷⁴. Podwojenie liter na awersie nie powstało na pojedynczym egzemplarzu w wyniku odskoku i przesunięcia stempla – błędny napis był dziełem rytownika. Prawdopodobnie w ten sposób zagospodarował on przestrzeń tej partii otoku powstałą w wyniku nadmiernego ściśnięcia liter legendy. Na drugiej stronie z kolei prawdopodobnie zbyt luźno rozmieszczony początek wywołał konieczność ściśnięcia ostatniego słowa (*diligit*) przez eliminację litery I. Legendy nie są więc w pełni poprawne, co może sugerować fałszerstwo z epoki albo brak wprawy rytownika w rozmieszczaniu takiej legendy. Znaki interpunkcyjne – tu nie-

⁷¹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek*, s. 63, moneta nr II: 33.

⁷² F.A. Voßberg, *Geschichte*, s. 124-125. Autor ów sugerował związek tych szelągów z mincownictwem gdańskim Dietzem Mynleinem, co jednak przekonująco odrzucił E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik*, s. 83-89; O. Volckart, *Die Münzpolitik*, s. 168.

⁷³ F.A. Voßberg, *Geschichte*, s. 151.

⁷⁴ Ibidem, s. 158.

wątpliwie niosące treść menniczą⁷⁵ – wskazują jednak na wysoce prawdopodobne umiejscowienie tej monety między ostatnią emisją szelągów Michała Küchmeistera z krótkim krzyżem a pierwszą emisją tego samego mistrza z długim krzyżem, czyli właśnie na czas wznowionej emisji półskojców. Skoro manipulacje kursem tych monet doprowadziły do rewolty w Gdańsku, właśnie w tym mieście wolno było oczekiwać takiego znaleziska. Krótki czas emisji pozwala przypuszczać, że właśnie tutaj były bite i niewiele ich zdążyło wypłynąć poza miejskie bramy.

Wybite na mocy reformy z 1416 roku fenigi brakteatowe należały do typu *Krzyż grecki III*, tyleż prostego, co długotrwałego (aż do roku 1460). Udało się już osiągnąć przynajmniej propozycję chronologii względnej drobnych odmian, ale nie była ona jeszcze osiągalna podczas opracowywania materiału. Stąd możemy ogólnie stwierdzić, że w katalogach 24 stanowisk omówionych w tym tomie mamy dziewięć takich monet: jedną na Lastadii, cztery w badaniach „Hala” 2006/2007 roku (wspomnijmy, że dotyczących głównie cmentarzyska) – w tym jedną w małym zespole drobnych monet, ukrytym wkrótce po reformie – i cztery egzemplarze na obszarze badań „Chmielna 73/74”. Na Szafarni odkryto trzy egzemplarze (jeden uznany za wczesny, a dwa wiązane z psciemiem monety w latach pięćdziesiątych), w Ławach dwa (wczesny i późny). Na Pszennej wreszcie pojawiła się jedna taka moneta, zaliczana do wcześniejszych. Razem nie jest to wiele jak na podstawowy typ monety drobnej w Gdańsku w ciągu niemal półwiecza. Rzuca się w oczy, że nawet tych niewiele egzemplarzy jest skoncentrowanych w jeszcze mniejszej liczbie badanych stanowisk. Nie umiemy wyjaśnić tego zjawiska, trudno byłoby bowiem przypuszczać, że obieg tych monet w mieście był ograniczony.

Zreformowane, „nowe” szelągi Michała Küchmeistera, z długim krzyżem, wprowadzone latem 1416 roku i wybijane do 1422, rejestrujemy w siedmiu egzemplarzach z opisanych w tym tomie stanowisk („Gnilna”, „Spichlerze 2001-2002”, „Łagiewniki”, „Hala 2006-2007”, „Chmielna 73”), z których jednak dwa znaleziono w zespole zdeponowanym później. Cztery egzemplarze znaleziono ponadto na Szafarni. Szerzej występują podobne szelągi następnego wielkiego mistrza, Pawła Rusdorfa (poza wymienionymi stanowiskami znaleziono je również na Lastadii oraz w kościele św. Jana⁷⁶, a także w 1870 roku w pobliżu

ul. Rycerskiej⁷⁷). W spichlerzu Kamienny Zbawiciel (badania „Spichlerze 2001-2002”) znaleziono mały zespół złożony z pięciu szelągów z długim krzyżem: dwóch Michała i trzech Pawła. Podobny mały skarb znaleziono już podczas nadzoru wykopu przy ul. Stajennej w 1957 roku – tam obaj mistrzowie byli reprezentowani przez cztery monety każdy⁷⁸. Skarby te, o charakterze podręcznych sakiewek, poświadczają szerzej obserwowane zjawisko nielączenia w obiegu starych i nowych szelągów. Kolejne panowania, Konrada i Ludwika Erlichshausenów (1441-1450-1467), reprezentowane są przez imienne szelągi znacznie skromniej, co jest jednak w pierwszym rzędzie rezultatem znacznej redukcji ich emisji, będącej z kolei następstwem ogólnoeuropejskiego deficytu srebra⁷⁹. Monety te są nieliczne również w skarbach. Szelągów tych mistrzów nie ma nawet na Szafarni, stanowisku, które można określić jako wyjątkowo aktywne w tym właśnie czasie. Fałszywy szeląg Konrada, wykonany na bardzo dobrym poziomie, znalazł się na Chmielnej 73-74, w południowej części Wyspy Spichrzów, a Lastadia przyniosła dwa szelągi Ludwika z długim krzyżem z kwiatem (oba przypisywane mennicy malborskiej w pierwszych latach po wybuchu wojny trzynastoletniej) i jeden z krótkim. Z drugiej jednak strony to właśnie badania gdańskie ostatnich lat przyniosły rozwiązanie kolejnej zagadki mennictwa krzyżackiego, związanej z tym okresem – okoliczności i sensu powrotu od mennictwa szelągów z długim krzyżem do „starych, złych” szelągów z krótkim krzyżem, porzuconych w 1416 roku przez wielkiego mistrza Michała.

Choć szelągi z długim krzyżem miały realizować standard „dobrych” szelągów, ustanowiony w 1416 roku, w wyniku kryzysu srebra były stopniowo a niejawnie pogarszane od początku władzy Ludwika von Erlichshausen w 1450 roku. W państwie istniały dwie mennice: pomocnicza, gdańska i główna, toruńska, ale z powodu braku kruszcu funkcjonowała od lat tylko ta druga⁸⁰. Gdy więc 4 lutego 1454 roku Stany Pruskie z Toruniem i Gdańskiem na czele wypowiedziały posłuszeństwo Zakonowi Krzyżackiemu i wkrótce złożyły hołd królowi Polski, pruska

⁷⁷ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: IV.

⁷⁸ A. Gupieniec, *Monety średniowieczne*, s. 170-171, nr 17-24; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: X. W sprawie lokalizacji wykopu zob. R. Barnycz-Gupieniec, *Badania nad wczesnośredniowiecznym Gdańskiem. Historia — rezultaty*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 8.

⁷⁹ P. Spufford, *Money and Its Use in Medieval Europe*, Cambridge 1988, s. 357.

⁸⁰ O. Volckart, *Die Münzpolitik*, s. 170-176.

⁷⁵ Zob. R. Kiersnowski, *Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, Warszawa 1964, s. 76; P. Grierson, *Numismatics*, London 1975, s. 82.

⁷⁶ B. Paszkiewicz, *Monety z badań kościoła św. Jana*, s. 473; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XXIII.

gałąź zakonu pozostała bez własnej mennicy. Tymczasem pieniądze okazały się rozstrzygającą bronią w toczącej się przewlekłej wojnie. Zakon zmuszony był zatem zorganizować i uruchomić nową mennicę w stołecznym Malborku⁸¹. I ten zamek, dotąd niezdo- byty, został jednak w 1456 roku zajęty przez niepłat- nych czeskich zaciężników jako zastaw ich należno- ści, a ostatecznie w czerwcu roku następnego sprze- dany polskiemu królowi. Następną mennicę urucho- miono jeszcze w 1456 roku w Królewcu. Być może słusznie Oliver Volckart domyśla się, że na początku 1457 roku w Gniewie działała mennica polowa. Może o tym świadczyć dokument informujący, że Hans von Lichtenstein, wypędzony mincmistrz toruński, zmarł w Gniewie 3 kwietnia tegoż roku, zostawia- jąc pewne narzędzia mennicze⁸².

Dnia 24 czerwca 1460 roku wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen zarządził obniżenie kursu szelągów bitych w Królewcu (*Kenigsbergisch slages*) do sze- ściu (z 12) przedwojennych fenigów, a fenigi wybite dotychczas podczas wojny unieważnił⁸³. Identyfikacja szelągów, o których była mowa, nie została dokonana dostatecznie wnikliwie. Jak widzimy, przed wojną bito monety z długim krzyżem, po wojnie z krót- kim, z imieniem zaś mistrza Ludwika znamy i takie, i takie. Najprawdopodobniejszym terminem zmiany typu był właśnie rok 1460, kiedy wielki mistrz ofi- cjalnie odstąpił od bicia „dobrych” szelągów na rzecz szelągów „złych”. Naturalną tego konsekwencją stała się zmiana typu monet. Jednakże w przyjęciu takiej – dość przecież oczywistej – rekonstrukcji przeska- dzał brak odpowiedzi na pytanie, czym od innych róż- niły się szelągi z Królewca z lat 1456-1460, że wielki mistrz mógł te właśnie monety zdevaluować.

Na stanowisku „Łagiewniki” na Starym Mieście, na parceli Rybaki Górne 33A, znaleziono szeląg wiel- kiego mistrza Ludwika z koroną w drugim polu tar- czy krzyżackiej. Okazało się, że taka moneta była już odnotowana w XIX wieku, ale pominęli ją autorzy katalogów. Jest to szeląg z długim krzyżem, a korona wydaje się wyraźnym oznaczeniem mennicy króle- wieckiej⁸⁴. To już trzecia zagadka mennictwa krzy- żackiego – po pierwszych szelągach Winrycha von Kniprode i półskojcach Michała Kuchmeistera – którą rozwiązały nam badania gdańskie.

Wojna trzynastoletnia i przeprowadzony w Trak- tacie toruńskim w 1466 roku podział Prus kompli- kują obraz pruskich emisji monetarnych. Bardzo rzad- kie dobre szelągi Stanów Pruskich, wybite w Toru- niu w latach 1454-7, nie zostały znalezione w Gdań- sku. Od 1457 roku emisję szelągów podjęły Gdańsk, Elbląg i Toruń, i to one właśnie przetarły drogę powrotu do standardu złego szeląga, jaką podążył oficjalnie w 1460 roku wielki mistrz. Dwa ostatnie miasta pod- jąły także regularną emisję fenigów, podczas gdy fenigi gdańskie, jeśli były wybijane, to w bardzo niewielkiej liczbie⁸⁵. W wyniku pokoju toruńskiego monetę pruską wybijały po królewskiej stronie trzy miasta, po zakon- nej zaś wielki mistrz w Królewcu, wedle tego samego systemu. Wielcy mistrzowie zmieniali się często, toteż ich monety mogą być datowane w stosunkowo niedu- żych przedziałach. Po stronie królewskiej nie tylko panowanie Kazimierza Jagiellończyka trwało jeszcze 35 lat, ale – jak się okazało – monety z jego imieniem wybijano przypuszczalnie mniej więcej kolejne trzy dekady po jego śmierci⁸⁶. Niestety, nie ustalono chro- nologii względnej ani bezwzględnej szelągów miej- skich, bo podjęte w tym kierunku usiłowania Mariana Gumowskiego⁸⁷ słusznie zostały zakwestionowane przez Stanisławę Kubiakową⁸⁸. Opracowując monety z gdańskich wykopalisk pozwalałem sobie na suges- tie zawężające czas emisji niektórych z nich, atoli nie mogą one zastąpić solidnych studiów, wciąż oczekujących na podjęcie. Wydaje się, że materiał znale- ziskowy, zarówno w postaci skarbow, jak i znalezisk pojedynczych, może już wiele wyjaśnić, jednak – sto- sowana również przeze mnie – typologia monet Stani- sławy Kubiak nie ułatwia tego zadania, bo pozostawia cechy istotne poza opisem typologicznym.

Monety Prus Królewskich możemy zatem omó- wić tylko w bardzo szerokim przedziale czasowym do około 1520 roku. Z tego czasu mamy oczywiście monety wszystkich trzech miast królewskich w Pru- sach, wszelako w bardzo nierównej reprezentacji. Złe szelągi elbląskie są tylko dwa: jeden z badań „Chmielna 63/64”, zatem z odległej, południowej części Wyspy Spichrzów, a drugi, chyba wczesny, z Szafarni – za każdym razem z peryferii ówczesnego miasta. Można jednak powiedzieć, że to i tak dużo,

⁸¹ E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik*, s. 141.

⁸² O. Volckart, *Die Münzpolitik*, s. 280, 431.

⁸³ F.A. Voßberg, *Geschichte*, Berlin 1843, s. 174.

⁸⁴ Szerzej na temat identyfikacji mennic Ludwika von Erlichshausen i chronologii jego szelągów piszę w pracy Schilling *Kenigsbergisch slages of Grand Master Louis of Erlichshausen*, [in:] *Proceedings of the Fourteenth International Numismatic Congress*, ed. by N. Holmes, Glasgow [w druku].

⁸⁵ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądź*, s. 298-315.

⁸⁶ M. Biskup, *Uwagi o późnośredniowiecznej monecie miast Prus Królewskich*, [in:] *Ludzie, kontakty, kultura XVI-XVIII w. Prace ofiarowane Profesor Marii Boguckiej*, red. J. Kawecki, J. Tazbir, Warszawa 1997, s. 61-64.

⁸⁷ M. Gumowski, *Dzieje mennicy toruńskiej*, Toruń 1961 (Rocz- niki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 65, z. 1), s. 70; idem, *Mennica gdańska*, s. 50.

⁸⁸ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne*, s. 61-62.

bo szelągi elbląskie są w ogóle dość rzadkie w znaleziskach, co świadczy o ich stosunkowo niewielkiej emisji. Złe szelągi toruńskie są wyraźnie liczniejsze, ale też nie masowe: po jednym egzemplarzu mamy z „Gnilnej”, „Łagiewnik”, „Baszty Łabędź” i „Chmielnej 73/74”, a także z badań przy ul. Łąkowej w 1994 roku (na wtórnym złożu)⁸⁹. Jeden okaz wystąpił ponadto na stanowisku „Monopol” (Brama Bożego Ciała), jeden w Jatkach Rzeźniczych i jeden na Szafarni. Tu mamy zarówno stanowiska peryferyjne, jak i położone w osadniczym trzonie miasta. Nie jest – rzecz jasna – zaskoczeniem, że znacznie liczniejsze są złe szelągi gdańskie, w ogóle spotykane znacznie częściej od pozostałych szelągów miejskich. Mamy je z „Gnilnej” (cztery), Lastadii (tu szczególnie liczne – 16), „Toruńskiej” (dwa), „Łagiewnik” (jeden), „Sierocej 2006” (dwa – tam zbadaliśmy ich surowiec) i „Chmielnej 73/74” (siedem), a z innych badań także „Podwale Staromiejskie 69-76” (*recte* 71-77) z 1956 roku (jeden)⁹⁰, „Sieroca 1993-96” (jeden – tu chyba bardzo opóźnione znalezisko), „Hala 2001” (jeden), liczne na Szafarni (12), fałszywy okaz na Pszennej. Pozostaje jednakże zagadką, dlaczego nie ma ich u św. Jana (gdzie są współczesne szelągi krzyżackie), a i w drugim miejscu, które zdaje się dobrze odzwierciedlać drobny obieg monetarny, to znaczy na cmentarzysku i klasztorzysku dominikańskim (badania „Hala”), jest tylko jeden egzemplarz. Podobnie jest w badaniach „Łagiewniki”. Wydaje się, że zestawienie znalezisk wskazuje na odkładanie się tych monet głównie (choć nie wyłącznie) na peryferiach zespołu miejskiego. Gdy po raz pierwszy zaobserwowałem tę nieregularność, wyraziłem sugestię, że złe szelągi gdańskie w Gdańsku mogły być wręcz reeksportowane z obszaru Korony Polskiej wraz z żywym napływem polskiej monety na przełomie XVI i XVII wieku⁹¹. Wciąż interpretacja taka wydaje się możliwa w odniesieniu do tych nielicznych egzemplarzy, które znaleziono na Starym Mieście. Oczywiście jednak złe szelągi gdańskie musiały też trafiać do użytku w mieście współcześnie z ich emisją, o czym świadczy ciekawy zespół z Szafarni, zawierający trzy monety gdańskie i jedną krzyżacką namiestnika Henryka Reuśa (1467-69). W przyszłości zespół ten powinien być wykorzystany do badań nad chronologią złych szelągów.

W Gdańsku jedynie najpóźniejsze emisje złych szelągów otrzymały aktualne imię władcy, Zygmunta I Starego. „Nie są zbyt pospolite, na rok zwłaszcza 1524 niełatwo natrafić można” – pisał o nich niegdyś Kazimierz Stronczyński, skądinąd błędnie uważający te ładnie wybite monety za półgrosze⁹². W istocie ich niska zawartość kruszcu sprawiła, że liczone były nawet nie jako 1/3, ale tylko 1/4 grosza. W naszym materiale mamy dwa egzemplarze z roku 1524 i jeden z następnego (Lastadia, Chmielna 73/74). Niepewne daty miały pojedyncze okazy z Jatek Rzeźniczych i z Zielonej Bramy⁹³. Trzeba przyznać, że jak na miejscową, trzyletnią emisję, jest tych monet bardzo niewiele, a w przeciwieństwie do poprzedniej emisji złych szelągów, z imieniem króla Kazimierza, te nie wypływały na teren Korony. Choć tak nieliczne, przecież występują zarówno na stanowiskach peryferyjnych, jak i w handlowym centrum, i mimo wszystko w Gdańsku jest ich więcej niż gdziekolwiek indziej.

Złe szelągi Zakonu Krzyżackiego są wprawdzie mniej liczne niż miejskie, ale mimo to widoczne w materiale. O wspólnym obiegu jednych i drugich, dekretowanym w licznych porozumieniach stanowych, świadczyć mógłby przytoczony już zespół czterech monet z Szafarni. Reprezentowany tam namiestnik (późniejszy wielki mistrz) Henryk Reuß von Plauen (1467-70) nie jest jednak znany z innych znalezisk miejskich (na Szafarni wystąpił też pojedynczo), co budzi podejrzenie, że zespół ten nie został uformowany na terenie Gdańska. Trzej następni mistrzowie: Henryk IV Reffle von Richtenberg (1470-77), Marcin Truchseß von Wetzhausen (1477-89) i Jan von Tiefen (1489-97), reprezentowani są nieco liczniej (ryc. 5), a zwłaszcza Marcin Truchseß. Porzucenie przez mistrza Jana emisji złych szelągów na rzecz dobrych, powracających do standardu z czasów Pawła Rusdorfa, przerwało jednak ten napływ. Te ostatnie monety – wkrótce przezwane skoterami, tj. skojcówkami, a później groszami⁹⁴ – znamy tylko z pojedynczego, złe zachowanego egzemplarza z kościoła św. Jana (ryc. 6). Ze źródeł pisanych nie wynika jakaś szczególna rzadkość tych monet, przyczyną trudności okazuje się jednak ich wywóz na Pomorze (Zachodnie). Być może to właśnie była przyczyna nieobecności skoterów w Gdańsku, trwającej również w cza-

⁸⁹ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XXI.

⁹⁰ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: IX; A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 26, nr 80. Poprawiony numer posesji wg R. Barnycz-Gupieniec, *op. cit.*, s. 7.

⁹¹ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 479-480.

⁹² K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, cz. III, Piotrków 1885, s. 128.

⁹³ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek*, s. 71, nr 2: 9.

⁹⁴ O ewolucji jednostek monetarnych piszę szerzej w pracy *Ostatnie lata mennictwa Krzyżaków pruskich*, [in:] D. Grosmanová, J.T. Štefan, J. Videman (red.), *Mincovníctví církevních institucí ve střední Evropě*, Kroměříž–Ostrava 2009 [2010], s. 9-26.

Ryc. 5. Zły szeląg pruski Jana von Tiefen z lat 1489-1493 (?), Królewiec, nieznana odmiana; bilon, 1,044 g. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

A Prussian base shilling of Grand Master John of Tiefen, 1489-93 (?), Königsberg mint, unrecorded variant. Billon, 1.044g. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

Ryc. 6. Dobry szeląg (skoter, grosz) pruski Jana von Tiefen z lat 1493 (?) - 1497, Królewiec, nieznana odmiana; srebro, 0,60 g, 21,0 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

A Prussian good shilling (scoter, groschen) of Grand Master John of Tiefen, 1493 (?) - 1497, Königsberg mint, unrecorded variant. Silver, 0.60g, 21.0 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

sach kolejnego wielkiego mistrza, Fryderyka Saskiego (1498-1510), którego imienia nie odnotowano na żadnej znalezionej w Gdańsku monecie. Niewiele lepiej wygląda reprezentacja ostatniego mistrza w Prusach, Albrechta Brandenburskiego (1510-1525), który używał manipulacji monetarnych dla finansowania swej awanturniczej polityki. W obecnym materiale nie ma monet tego władcy z okresu zakonnego, natomiast wcześniej znaleziono jego grosz na stanowisku „Monopol” (Brama Bożego Ciała). Nie zmienia on wrażenia, że reforma monetarna Jana von Tiefen w praktyce wyeliminowała z gdańskiego rynku monety krzyżackie większe od fenigów.

Jeśli zaś przyjrzymy się brakteatowym fenigom pruskim z okresu 1457-1526, okaże się, że ostatnich typów krzyżackich w ogóle w Gdańsku nie ma, mimo że zdarzają się w jego okolicy (fenigi *Orzeł IIa*: Puck, Gdańsk-okolica; fenigi *Krzyż grecki IV*: Puck). Wiadomość z rynku antykwarycznego o znalezieniu w Gdańsku w 2006 roku feniga *Tarcza z krzyżem II*⁹⁵ w tym świetle dotyczyć może raczej jakiejś odległej od średniowiecznego centrum osady położonej w dzisiejszych granicach administracyjnych miasta. Najczęściej spotykanych z tego okresu fenigów elbląskich mamy cztery egzemplarze: z „Hali”, „Spichlerzy 2001-2002”, „Lastadii” i „Chmielnej 73/74”, a do tego z innych badań: dwa z Jatek Rzeź-

⁹⁵ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 348, znalezisko „Gdańsk XLI”.

niczych i jeden z Szafarni, jeden wreszcie z Kanalu Raduni⁹⁶, zarówno zatem z obrzeży, jak i z handlowego centrum miasta. Fenigów toruńskich z opisanych tu badań nie mamy, tylko jeden wystąpił na stanowisku „Monopol”. Poniekąd potwierdza to dawno zaobserwowaną prawidłowość, że fenigi elbląskie są w Prusach (jak również w krajach pozostających w morskim kontakcie z Prusami) kilkakrotnie liczniejsze od toruńskich, choć w głębi lądu dominują te ostatnie⁹⁷. Znaleziska gdańskie potwierdzają hipotezę, że to port gdański wraz z elbląskim był źródłem wypływu tych monet za morze, skoro i tu dominują tak wyraziście nad toruńskimi.

Czy jednak – z drugiej strony patrząc – brak fenigów z dwoma krzyżami, uważanych za gdańskie⁹⁸, jest argumentem przeciw gdańskiemu ich pochodzeniu? Wydaje się, że wobec ogólnie niewielkiej liczebności fenigów z tego okresu absencja tego ich typu nie powinna być użyta jako przesłanka przeciwko ich miejscowemu pochodzeniu, a problem oczekuje dalszych argumentów.

Reforma monetarna w latach 1526-30 całkowicie zmieniła otoczenie monetarne Gdańska. System pruski, zmodyfikowany i ustabilizowany, został ujednolicony w obu częściach podzielonego kraju i włączony do systemu polskiego, który też uległ gruntownej modernizacji. W samych Prusach jako jeden z emitentów monet – i to od razu w pozycji dominującej – wystąpił król Polski jako „pan całych Prus” (*dominus totius Prussie*), obejmując miejską dotychczas mennicę toruńską.

Emisje królewskie reprezentowane są w badaniach Gdańska przez denary i szelągi oraz pojedynczy grosz ze stanowisk: „Gniłna”, „Łagiewniki”, „Sieroca 2006” i „Chmielna 73/74”. Poza zebrany tu materiałem archeologicznym mamy jeszcze szeląg z Jatek Rzeźniczych, grosze z Szafarni i z Wielkiego Młyna⁹⁹. W Kanale Raduni i pod Brabankiem nie odnotowano pojedynczych denarów, a grosze były aż cztery. Monety książęce Albrechta pruskiego to niemal wyłącznie denary i szelągi, z wyraźną przewagą denarów, ze stanowisk „Baszta Łabędź”, „Hala”, „Studzienka” (poza ówczesnym obszarem miasta) i „Chmielna 73/74”. Grosze tego władcy w wykopach archeologicznych znaleziono tylko na stanowi-

⁹⁶ J. Dutkowski, *Monety z Kanalu Raduni*, s. 220; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XII.1.

⁹⁷ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 265-266.

⁹⁸ A. Mu[siałowski], *Fenigi gdańskie 1454-1526 (?)*, [in:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej: Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku. Katalog*, Gdańsk 1997, s. 133. W sprawie atrybucji zob. B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 311-314.

⁹⁹ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 27, nr 86.

sku „Centromor” (jeden) i w Wielkim Młynie (dwa), ale zarejestrowano je też w Kanale Raduni, nawet z trojakiem. Miejska mennica gdańska dała denary, szelągi i grosze z przewagą szelągów, na stanowiskach „Gnilna”, „Theatrum Gedanense”, „Baszta Łabędź”, „Sieroca 2006”, „Chmielna 73/74”, a ponadto „Podwale Staromiejskie 69-76” (*recte* 71-77)¹⁰⁰, „Szafarnia”, Jatkki Rzeźnicze i kościół św. Jana. Podobne monety wystąpiły w Kanale Raduni. W Zielonej Bramie znaleziono dwie monety o jeszcze wyższym nominale, bo trojaki, lecz fałszywe, i to pochodzące z jednego warsztatu. Taki sam trojak prawdziwy (z 1538 roku) znaleziono w Kanale Raduni. Denary i szelągi znajduwane w Gdańsku pochodzą również z miejskiej mennicy elbląskiej¹⁰¹, a w Kanale Raduni był także grosz. Następne panowanie, króla Zygmunta Augusta w Gdańsku i Elblągu oraz – w Prusach Książęcych – Albrechta Fryderyka ogranicza nominały gubionych monet do najmniejszych denarów, skądinąd szeroko notowanych nie tylko w Prusach, ale także w północnych województwach Korony¹⁰². To samo zjawisko widzieliśmy w Kanale Raduni (tylko jeden szeląg gdański). Pod Brabankiem znaleziono nawet mały zespół denarów pruskich – miejskich, książęcych i królewskich – datowany najpóźniejszą monetą króla Stefana z 1586 roku.

W czasach króla Stefana w 1580 roku do połączonego systemu monetarnego polsko-pruskiego włączono także Litwę i Inflanty. Władca ten wznowił również mennictwo Prus Królewskich, tym razem jednak nie w Toruniu, a w Malborku. Mimo że w ten sposób mennica znalazła się bliżej Gdańska, w mieście nie ma jej wyrobów (również w Kanale Raduni) – tylko w Zielonej Bramie znaleziono jeden szeląg. Działalność menniczą w Prusach prowadził poza tym książę i miasto Gdańsk. Spośród wyrobów mennicy książęcej pewną rolę zdają się pełnić dreilingi lub dreilingi, monety trzyfenigowe, odpowiednik polskich kwartników małych. Trzy egzemplarze takich monet księcia Jerzego Fryderyka z lat 1593 i 1596 znaleziono w uzupełniających badaniach kościoła św. Jana (2006-2008), pod Basztą Łabędź i na Długiej Grobli 8, a poza naszym tomem w Jatkach Rzeźniczych oraz w Kanale Raduni i pod Brabankiem. Na drugim ze stanowisk był też szeląg tego księcia. Po tej

serii z ostatnich lat XVI wieku mennicę królewską zamknięto na dwadzieścia lat i następne monety Prus Książęcych zobaczymy dopiero w latach dwudziestych XVII stulecia. Monety gdańskie po pospolitych denarach bezkrólewia z 1573 roku i rzadkim szelągu z oblężenia miasta w 1577 roku („Theatrum Gedanense”; w Kanale Raduni były też grosze, a jakoby nawet talar z oblężenia) reprezentowane są przez parę denarów i kilka szelągów króla Stefana (również na stanowisku Szafarnia poza niniejszym tomem), ale i one urywają się już na roku 1585. I tym razem Kanał Raduni był obdarzony szczodrzej, prezentując całość emisji denarów, a do tego nie tylko grosz, ale nawet trojak. Odosobniony kwartnik gdański z 1613 roku (wykop „Bogusławskiego-Teatr”, więc druga część stanowiska „Theatrum”; podobne były w Kanale Raduni i pod Targiem Rakowym) pokazuje, że nominał monet książęco-pruskich nie był przypadkowy. Przypomnieć trzeba, że gdański kwartnik z 1596 roku był znaleziony w nieoznaczonej części miasta już w roku 1950¹⁰³. Błędny byłby jednak domysł, że kwartniki-dreilingi zastąpiły w roli najdrobniejszego pieniądza denary, bo tych wprowadzić w Królewcu nie wybijano od 1572 roku, ale w Gdańsku ich emisję utrzymano aż do roku 1599 (i wystąpiły w Kanale Raduni, ale nie w badaniach archeologicznych). Wzrost roli trzydenarowego nominału wymaga więc bliższych badań.

Również w monetach gdańskich rejestrujemy przerwę do roku 1625. Widzimy, że rola monety pruskiej w sferze, jaką rejestrujemy w znaleziskach archeologicznych, uległa znaczącej redukcji, która dotknęła najpierw monetę miejską, potem książęcą, ale z tej redukcji nie skorzystała mennica malborska, gdy miała w latach 1584-5 status prowincjonalnej mennicy Ziemi Pruskiej¹⁰⁴. Łukę tę, jak dowiemy się za chwilę, wypełniły monety z koronnych i litewskich mennic Rzeczypospolitej.

Być może, przynajmniej częściowe wyjaśnienie zagadki zniknięcia monet gdańskich z Gdańska przynosi wiejski kościół w wielkopolskim Gieczu, gdzie znaleziono denar gdański z 1596 roku¹⁰⁵. Gdyby takich znalezisk zarejestrowano więcej, można by przypuszczać, że denary zniknęły z Gdańska, bo przy poziomie cen artykułów codziennego użytku w najbogatszym mieście Rzeczypospolitej przestały być tu używane; korzystała z nich natomiast nadal polska wieś.

¹⁰⁰ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 26, nr 80.

¹⁰¹ Poza materiałami z tego tomu zob. znalezisko ze „stanowiska 1” (Zamczysko): A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 26, nr 78.

¹⁰² W skarbach z Korony również spotykamy często monety księcia Albrechta, lecz szelągi i grosze, rzadziej trojaki (por. A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 103) — denary praktycznie nie trafiały do skarbów, występują za to w inwentarzach znalezisk kościelnych i cmentarnych.

¹⁰³ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 27, nr 85.

¹⁰⁴ W tej sprawie zob. R. Włodarczak, *Mennica malborska w Rzeczypospolitej*, [in:] *Mennice między Bałtykiem a Morzem Czarnym: wspólnota dziejów*, Warszawa 1998, s. 107-112.

¹⁰⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja*, s. 133, nr 663.

Kwestia ta wymaga jednak dalszych badań, bo choć badacze są zgodni, że ceny zbóż w Prusach Królewskich były wyższe niż na polskim zapleczu, to datują to zjawisko na lata trzydzieste XVI wieku¹⁰⁶, a zatem dużo wcześniej, niż obserwowane przez nas różnice w strukturze nominalowej znalezisk. Proces ten był jednak dynamiczny i być może trwał również pod koniec stulecia, dopiero wtedy prowadząc do zaniku najmniejszych nominalów.

Krócej trwała przerwa w monetach pruskich. Obserwujemy w Gdańsku półtoraki pruskie z lat 1621-26 (poza stanowiskami wykazanymi w tym tomie, także badania u św. Jana z lat 1996-98). Półtorak był jednocześnie monetą na tyle drobną, by jego pojedyncze znaleziska były dość liczne, i na tyle grubą, by służyć do formowania skarbów. Zobaczmy dalej, że monety te towarzyszyły w Gdańsku półtorakom polskim z mennicy bydgoskiej. Z jakiegoś powodu w roku 1626 zostały zastąpione przez pruskie szelągi (tak było również pod Targiem Rakowym, podczas gdy w Kanale Raduni, w latach osiemdziesiątych XX wieku, półtoraków było mało, a szelągów nie było wcale). W tym też czasie pojawił się pierwszy przypadek dużej monety książęco-pruskiej – orta z 1621 roku, znalezionej jakoby podczas nielegalnych poszukiwań w kościele św. Jana¹⁰⁷. Inny, z 1622 roku, znaleziono w Kanale Raduni.

Po przesileniu monetarnym, które w Niemczech nosiło nazwę *Kipper- und Wipperzeit* i zakończyło się w latach 1624-5, w Polsce zaś około tego czasu zmieniło swą postać, widzimy powrót monety gdańskiej, a nieco później – elbląskiej i lokalnej królewskiej. Kilka groszy gdańskich z lat 1625-7 wystąpiło na stanowiskach „Theatrum”, „Grząska”, „Studzienka”, a także „Św. Jan 1996-8”. Z jednej strony można to uznać za rezultat nowej ordynacji menniczej i dewaluacji drobnej monety Rzeczypospolitej (w tym gdańskiej) w roku 1623¹⁰⁸ – widocznie to obniżenie wartości pomogło monetom utrzymywać się na rynku. Z drugiej jednak strony, nie był to początek długotrwałej tendencji, gdyż w roku 1627 wprowadzono w Rzeczypospolitej zakaz (w zamyśle chwilowy, który jednak przetrwał do 1650 roku) bicia monety poza najgrubszymi nominalami – talarami i dukatami¹⁰⁹. Otwiera

się zatem następna luka w miejscowych monetach, a na stanowiskach tak obfitych jak Jatki Rzeźnicze czy Szafarnia monety gdańskie spotkamy ponownie dopiero w 2. połowie XVIII wieku. Zakaz sejmowy ze znacznym opóźnieniem przyjął do wykonania lennik pruski, toteż zebrano dłuższy szereg szelągów z jego mennicy z lat 1625-33.

Wydany przez Sejm w styczniu 1627 roku zakaz bicia drobnej, potrzebnej w obiegu monety, stworzył znakomitą koniunkturę dla emisji pieniądza na rynek Rzeczypospolitej w mennicach poza kontrolą jej władz. W lipcu 1626 roku wojska szwedzkie zajęły Elbląg. W mieście ulokowano siedzibę szwedzkich władz okupowanych Prus. Aspiracje mieszczan elbląskich do przywrócenia funkcjonowania mennicy miejskiej, nieczynnej od 1557 roku, zaspokoili przywilej króla Gustawa II Adolfa z lipca 1627 roku. Produkcję menniczą rozpoczęto w 1628 roku, ale dopiero w dwa lata później osiągnęła ona wydajność, którą obserwujemy w znaleziskach jako zalew monety elbląskiej. Wybijano monety z legendą *civitatis Elbingensis*, a zatem o statusie miejskim, a od jesieni 1631 roku równocześnie podobne, z napisem *Regni Sveciae*. Wyrażać to miało podział zysków między miasto a Koronę Szwedzką, w rzeczywistości jednak – jak twierdzą badacze – Szwedzi wyeliminowali Elbląg z podziału¹¹⁰. Wpisywało zarazem monety królewskie w tradycję wybijania odrębnych monet dla Prus Królewskich. Ponieważ jednak ordynacje szwedzkie dla Elbląga stanowiły znacznie gorsze standardy monetarne niż obowiązujące w Rzeczypospolitej wraz z Prusami, to odwołanie się do tradycji było zabiegiem oszukańczym, ułatwiającym proceder, który Andrzej Mikołajczyk trafnie nazwał „dywersją monetarną”. Polegał on na wypuszczaniu na obcy rynek niskowartościowego pieniądza i przechwytywaniu stamtąd zysku menniczego – w istocie monety te miały taki sam status, jak wybijane na podobnych warunkach w inflanckiej Rydze. Już w 1630 roku przyjmowania tych monet zakazało miasto Gdańsk¹¹¹, w uniwersale ze stycznia 1631 roku król Zygmunt III¹¹², a w 1633 roku Sejm Rzeczypospoli-

¹⁰⁶ J. Szpak, *Rewolucja cen XVI wieku a funkcjonowanie gospodarki dworskiej w starostwach Prus Królewskich*, Kraków 1982 (Akademia Ekonomiczna w Krakowie. Zeszyty naukowe: Monografie, nr 54), s. 89-91.

¹⁰⁷ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Jana*, s. 473.

¹⁰⁸ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne*, s. 111, 116.

¹⁰⁹ ...dla wprawienia mynicy w klubę ani w Koronie ani w Litwie i miastach portowych, ani w Pruskim nie bić żadnej monety minorum speciarum aż do przyszłego Sejmu 6-niedzielnego. Z.

Sadowski, *Pieniądz a początki upadku Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 1964, s. 214-215.

¹¹⁰ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 85.

¹¹¹ Plakat monetarny burmistrza i rady z 2 XI 1630 roku miał przywieszony jako przykład monety fałszywej m.in. szeląg elbląski z tegoż roku. *Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant le cabinet Mathy dont la vente a l'enchère aura lieu a Danzig le 2. aout 1858 et les jours suivans*, Danzig 1858, s. 164, nr 2756.

¹¹² T. Opozda, *Mennica łobżenicka*, Wrocław 1975, s. 102-103 (pełny tekst dokumentu).

tej¹¹³. Mimo to, z różnych punktów miasta opisaliśmy wyżej 17 monet Gustawa II Adolfa o statusie „elbląskich” oraz siedem „królewskich”: szelągów i półtoraków, poza jednym groszem i jednym trojakiem – z datami od 1630 roku aż do emisji pośmiertnych z lat 1633-34 – a także podobne monety królowej Krynstyny. Takie monety znane są także z innych badań (św. Jan, Jatki, Szafarnia, również Kanał Raduni). Ewakuacja Elbląga przez załogę szwedzką po pokoju w Stuhmsdorfie w 1635 roku zakończyła ten epizod monetarny. Ponowne emisje szwedzkie z Elbląga z lat 1656-59, z imieniem Karola X Gustawa, nie są nigdzie w Gdańsku notowane – czyżby kontrola monetarna była skuteczniejsza?¹¹⁴

Brak w Gdańsku monet gdańskich, wybijanych od 1650 roku, wiąże się prawdopodobnie z ich stosunkowo wysokim nominałem, aczkolwiek dwugroszówki z 1651 roku znaleziono w Kanale Raduni (dwie) i np. w Malborku¹¹⁵. Wyjątkiem potwierdzającym regułę byłby „doskonale zachowany” dukat gdański Jana Kazimierza z 1650 roku, znaleziony podczas nielegalnych poszukiwań w kościele św. Jana¹¹⁶. Trzeba jednak zastrzec, że wiarygodność informacji, dotyczących nielegalnie znalezionych na stanowiskach archeologicznych kosztownych, „doskonale zachowanych” monet, jest ograniczona. Deklaracje takiego pochodzenia w stosunku do oferowanych w handlu zabytków – jak można zaobserwować – służą czasem, by oddalić od nich (nawet w istocie bezpodstawne) zastrzeżenia do autentyczności¹¹⁷. Od roku 1653 (najpierw w kościele św. Jana i pod Targiem Rakowym) obserwujemy powrót monety pruskiej, przede wszystkim w postaci monet książęcych, a od 1657 roku szelągów miast Prus Królewskich: Gdańska, później Torunia i Elbląga, bitych pod stemplem królów Jana Kazimierza i Michała. Ta faza trwała do przerwania emisji w latach siedemdziesiątych (1676?), kiedy emisje miejskie zakończono, a jedyną pruską mennicą pozostał książęcy zakład w Królewcu. Wśród

Ryc. 7. Jednostronny szeląg pruski Fryderyka Wilhelma Wielkiego Elektora z 1670 r., Królewiec; bilon, 0,38 g, 15,2 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-8)

A one-side coined Prussian shilling of Frederick William the Great Elector, 1670, Königsberg. Billon, 0.38g, 15.2 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

jego wyrobów – wyłącznie szelągów, których długi szereg roczników znamy z różnych punktów miasta (ryc. 7) – szczególnie interesujący jest znaleziony na stanowisku „Hala” okaz z 1693 roku. Choć data na stemplu jest przerobiona, rocznik 1693 jest najstarszym znanym rocznikiem szelągów Fryderyka III (1688-1713). Najprawdopodobniej w pierwszej wersji stempla po prostu trójka była umieszczona odwrotnie. Nie mamy w materiale ani rzadkich szelągów gdańskich Jana III z 1688 roku, ani bardzo rzadkich szelągów Augusta II z 1715 roku. Te drugie były wypuszczone w niewielkiej liczbie, ale tych pierwszych wybito aż 128 tysięcy sztuk i ich brak jest zastanawiający.

Na podstawie obserwacji materiału z kościoła św. Jana sformułowana została teza, że pogorszenie pruskiej stopy menniczej w 1753 roku spowodowało uruchomienie mennic miast Prus Królewskich i zastąpienie monet z Królewca miejscowymi emisjami pod stemplem królów polskich¹¹⁸. Choć zjawisko to rysowało się w znaleziskach kościelnych wyjątkowo ostro na bogatym materiale, i choć podobnie wyglądało pod Targiem Rakowym, to w obecnie analizowanych monetach z różnych punktów miasta jest mniej jednoznaczne. Szelągi wschodniopruskie, choć liczne, urywają się w swojej masie wcześniej, bo w roku 1738, mamy za to pojedyncze okazy późniejsze, jak szeląg wschodniopruski z 1753 roku („Chmielna 73/74”), a nawet – dotąd nienotowany w znaleziskach – szeląg cesarzowej Elżbiety rosyjskiej, prawdopodobnie z 1761 roku (i to właśnie z nowego wykopu w kościele św. Jana¹¹⁹; drugi egzemplarz zaobserwowano pod Targiem Rakowym). Szelągi miast pruskich jednak powtarzają się w znacznej

¹¹³ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniędzy*, s. 86.

¹¹⁴ Nie znalazłem w znanej mi literaturze opisów procedur kontroli monetarnej w Gdańsku. Bez wątpienia jednak istniała i miała umocowanie w decyzjach królewskich, skoro np. w 1771 r. władze miasta, zatrzymując do kontroli transfery gotówki z Królewca, powoływały się na reskrypt Augusta III skierowany do dyrektora poczty Ziem Pruskich. Zob. M. Kurnatowski, *Przyczynki do historii medali i monet Polskich bitych za panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Numizmatyczne”, R. IV, 1887, s. 243.

¹¹⁵ S. Suchodolski, *Malbork-Zamek, woj. pomorskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 1, s. 101.

¹¹⁶ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Jana*, s. 473.

¹¹⁷ J. Dutkowski, *Monety z Kanału Raduni*, s. 215.

¹¹⁸ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Jana*, s. 429.

¹¹⁹ Pruską monetę cesarzowej Elżbiety o nominale 1/6 talara znaleziono w Szestnie w Prusach Wschodnich, zob. M. Bogucki, D. Malarczyk, *Szestno-Czarny Las, gm. i pow. Mrągowo*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLVII, 2003, z. 2, s. 210; trojak natomiast w nieznanym miejscu na Żuławach, zob. J. Dutkowski, *Gdańsk, m. pow. i woj., okolica*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIV, 2000, z. 1, s. 78.

liczbie, takie jak poprzednio: gdańskie z lat 1753-66, elbląskie z lat 1761-63 i toruńskie z lat 1760-63. Konsekwentnie nie ma w Gdańsku szelągów toruńskich Stanisława Augusta z 1765 roku (jeden okaz znaleziono w Kanale Raduni), choć były wybijane i choć oba miasta blisko współpracowały w sprawach monetarnych¹²⁰. Nie ma też szelągów gdańskich Stanisława Augusta z roku 1793, które nie wystąpiły nigdzie w znaleziskach, nie widać dla nich metryki dokumentarnej i nie odpowiadały ustrojowi monetarnemu w roku wybicia (niezależnie od tego, że znane w literaturze egzemplarze zostały wybite nie w słabym bilonie, jak wcześniejsze, lecz w czystym srebrze, i w dodatku dużo cięższe, 0,90-0,95 g¹²¹). Nikt nie umie wytłumaczyć umieszczonej na tej monecie sygnatury CLM. Wszystko to pozwala przypuszczać, że niekoniecznie była to – jak sądził M. Gumowski – moneta niewypuszczona do obiegu, może próbna lub pamiątkowa¹²², ale wprost mistyfikacja kolekcjonerska, jedna z wielu, jakimi obrosła gdańska numizmatyka w 1. połowie XIX wieku. Oprócz szelągów spotkać można większe monety gdańskie: trojaki i szóstaki Augusta III oraz trojaki Stanisława Augusta (w Kanale Raduni także toruński, a pod Targiem Rakowym szóstak gdański).

Wydaje się, że szelągi, trojaki i szóstaki z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych musiały trafiać do ziemi także w następnych dekadach, nie widać bowiem odpowiednio licznych monet podobnej wielkości, które by mogły je zastąpić. Nowych monet zaś nie wybijano, ponieważ nie odpowiadały zasadom reformy monetarnej Stanisława Augusta, praktycznie – choć nie wprost – likwidującej autonomię monetarną Prus Królewskich¹²³. W istocie jednak Gdańsk, nawet bez czynnej mennicy, pozostał przy własnej rachubie monetarnej, zwanej dla srebra gdańskim kurantem¹²⁴, posługującej się monetami dostępnymi na rynku. Jakie to były monety w sferze najdrobniejszego pieniądza – pouczają nas znaleziska. Do końca XVIII

wieku widzimy niezbyt liczne monety wschodniopruskie, dwojak i trojaki zwane *Düttchen*, „dytki”¹²⁵, a również szóstaki (w badaniach Hali Targowej i Zielonej Bramy, opublikowanych osobno), a w Kanale Raduni nawet tymf. Towarzyszyły im jednak również analogiczne monety z innych państw Hohenzollernów, które obejrzymy później. Przypuszczalnie współistniały one na gdańskim rynku z bilonowymi szelągami miejskimi.

Monety monarchii Hohenzollernów z drugiej połowy XVIII wieku są dość kłopotliwe do rozpatrywania według stosowanych dziś pojęć. Formalnie bowiem monarchia ta stanowiła konglomerat różnych dominiów o zróżnicowanym statusie (Hrabstwo Kłodzkie, Księstwo Śląskie, Marchia Brandenburska itd.), z których większość wchodziła w skład Rzeszy (aczkolwiek formalnie miały już przyznany atrybut suwerenności, to wciąż były pod symbolicznym zwierzchnictwem cesarza rzymskiego). Poza Rzeszą pozostawało suwerenne Królestwo Pruskie ze stolicą w Królewcu, sprawiając, że całość monarchii określana była jako „kraje króla imci pruskiego”. Konglomerat ten był stopniowo konsolidowany wewnętrznie, podlegając nie tylko osobistej władzy króla, ale i centralnego rządu – Generalnego Dyrektorium w Berlinie, jednak – aż do epoki napoleońskiej – odbywało się to na płaszczyźnie wewnętrznej, a nie prawnomiędzynarodowej. Monety dość wiernie pokazują ten niedookreślony stan: wybijane są wedle czterech głównych systemów: pruskiego, brandenburskiego, śląskiego i fryzyjskiego, sprowadzonych do prostych relacji przeliczeniowych (1 dobry grosz brandenburski = 3¼ grosza pruskiego = 3¼ krajcara śląskiego). Większość monet nie ma oznaczenia (słownego lub heraldycznego) przynależności terytorialnej, a tylko imię władcy z tytułem „króla Prusaków” oraz znak mennicy, a ponieważ mennice były również monety dla innych prowincji niż miejscowa, określenie przynależności terytorialnej monety bywa czasem dość skomplikowane.

Podobne jak w końcu XVIII wieku monety pojawiają się w pierwszych latach XIX stulecia (mennicę królewską wprawdzie w 1802 roku zamknięto, ale emisje regionalne dla Prus właściwych prowadzono w Berlinie). Wszystkie one przetrwały w obiegu nie tylko do wprowadzenia reformy monetarnej

¹²⁰ M. Gumowski, *Dzieje mennicy toruńskiej*, Toruń 1961, s. 170-174.

¹²¹ F.A. Voßberg, *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, Berlin 1852, s. 137; E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, V. Band, *Münzen und Medaillen der Stadt Danzig*, Danzig 1910, s. 29, 147; E. Hutten Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, St. Petersburg 1872, vol. II, s. 110, nr 331; H. Dzieńis, *Katalog zbioru numizmatycznego Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Wrocław 1984, s. 43, nr 612.

¹²² M. Gumowski, *Mennica gdańska*, s. 188.

¹²³ M. Gumowski, *Dzieje mennicy toruńskiej*, s. 175-178.

¹²⁴ B. Paszkiewicz, *Pieniądz europejski 1815-1914*, [in:] E. Korczyńska, B. Paszkiewicz, *Mennictwo XIX i XX wieku*, Kraków 1989 (Zarys mennictwa europejskiego, t. X), s. 145.

¹²⁵ Nazwa ta, tutaj wtórnie spolonizowana i w tym brzmieniu obecna w polszczyźnie jeszcze w XX wieku, a w wersji niemieckiej (także w pisowni *Düttchen*) powszechna w Prusach i kręgu dolnosaskim, wywodzi się od polskiego określenia „dudek”, odnoszącego się do specyficznego kształtu orła na pierwszych trojakach w historii Polski, wybitych w 1528 roku dla Zygmunta I. Zob. B. Dorfmann, *Doppelschillinge und Düttchen*, *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, 1947, H. 1, s. 54.

w 1821 roku, ale jeszcze przez dwa dziesięciolecia, kiedy posługiwanie się nimi było prawnie dozwolone. Jednocześnie jednak koniec XVIII i początek XIX wieku to spadek znaczenia pruskiej monety regionalnej, której emisja zostaje ograniczona do najniższych nominałów. Przewagę w państwie Hohenzollernów uzyskują monety na stopę brandenburską, które staną się podstawą unifikacji monetarnej. Zauważmy, że nie ma w Gdańsku bitych według polskiego systemu z czasów Stanisława Augusta pruskich monet miedzianych z 1796 roku, które badacze opisują jako przeznaczone dla Prus Zachodnich: trojaków i półgroszy z napisami BORUSSIAE lub REGNI BORUSS¹²⁶. To potwierdza sugestię Zbigniewa Bartkowiaka, że były to w istocie monety dla Prus Południowych, tj. zajętej w II rozbiorze Wielkopolski¹²⁷. Szeląg południowopruski – tylko jeden – znaleziono pod Brabankiem.

Przypuszczalnie to właśnie konieczność uzupełnienia na rynku szelągów wybijanych do 1766 roku stała się przyczyną emisji miedzianych szelągów gdańskich króla Fryderyka Wilhelma III (1797-1840). Monet tych nie widzieliśmy we wcześniejszych badaniach – w opisanych powyżej dodatkowych wykopaliskach z kościoła św. Jana wystąpiły aż trzy. Tę samą funkcję – uzupełniania zasobu obiegających w mieście drobnych monet kurantu gdańskiego – pełniły monety I Wolnego Miasta Gdańska¹²⁸. Wybiano je w latach 1808-1812 w dwu nominałach – szelągi i grosze – i częste ich znaleziska (więcej jednak szelągów) w różnych częściach miasta dowodzą szerokiego ich obiegu; na uwagę zasługuje fałszywy szeląg z kościoła św. Jana, wybity ciętymi od ręki stemplami.

¹²⁶ E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, II. Bd., Danzig 1904, s. 131-132.

¹²⁷ Referat Z. Bartkowiaka na zebraniu Towarzystwa Numizmatycznego Poznańskiego w 2000 roku.

¹²⁸ E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung*, V. Bd., s. 29, 148.

4. Monety polskie i litewskie

Czternastowieczne początki występowania monety polskiej w Gdańsku są trudne do zbadania, gdyż monety, jakie tu mogły napływać z interioru, to przede wszystkim brakteaty guziczkowe, nierozpoznane co do pochodzenia, a często naśladowujące wzory pruskie. Najnowsza monografia brakteatów pruskich – oparta w dużej mierze na gdańskim materiale – wprowadza tu hipotezy odnośnie do polskiego pochodzenia niektórych z nich, z reguły jednak brak dostatecznie szerokiej bazy znaleziskowej dla uznania tych propozycji za w miarę pewne.

Już w badaniach „Spichlerze 1993-1994” (spichlerz Kobziarz) zaobserwowano brakteat przedstawiający krzyż grecki z kulkami w kątach¹²⁹, uznany za niekrzyżackie naśladownictwo, przypuszczalnie polskiego (kujawskiego?) pochodzenia¹³⁰. Wspomnieliśmy już powyżej o naśladowczym brakteacie z koroną ze spichlerza Kamienny Samson (moneta nr 56q), o którym nie umiemy orzec, czy jest jakąś lokalną (biskupią?) emisją pruską, czy też polskim naśladownictwem (np. z królewskiego w latach 1355-1370 Płocka – trudno jednak stawiać taką tezę, dysponując tylko znaleziskiem w Gdańsku). Nieoczekiwaną konsekwencją takiej sytuacji jest to, że odkrywane w Gdańsku monety polskie z tego okresu są nieznane dotychczas polskiej numizmatyce. W materiale objętym tym tomem można wskazać brakteat z inicjałem *K* ze stanowiska „Żytia” (znów bardzo bogaty w znaleziska numizmatyczne spichlerz Kamienny Samson, moneta nr 56p), znaleziony w skarbie ukrytym po około 1360 roku z brakteatami krzyżackimi wraz ze wspomnianym powyżej naśladowczym brakteatem z koroną. Takiej monety dotąd nie znaleźliśmy, lecz notowane są dwie czternastowieczne emisje z tym motywem: z Wielkopolski¹³¹ i Dolnego Śląska¹³². W obu wypadkach były to brakteaty nieco odmienne w kształcie od obecnie omawianego. Na Śląsku „*K*” oznaczało przypuszczalnie cesarza Karola IV, ale, jak zauważyła Barbara Trelińska, na terenie Polski „*K*” używano

tylko w imieniu *Kazimirus*¹³³. Co prawda, można wziąć pod uwagę nie tylko Kazimierza Wielkiego, ale i księcia Kazimierza IV z linii słupskiej, jednak, sądząc z datowania innych monet w skarbie, władca ten, który zaczął panowanie w 1369 roku od rządów w Sieradzu i Łęczycy, byłby za późny. Pozostaje więc król Polski, który wybijał lokalne monety w wielu rządzonych przez siebie księstwach¹³⁴.

Lokalne brakteaty kujawskie i mazowieckie z czasów Kazimierza Wielkiego (tak przynajmniej je interpretuję¹³⁵) odkryto również w pięciu egzemplarzach w skarbie z Zielonej Bramy i w sześciu pojedynczych sztukach w Jatkach Rzeźniczych (poza niniejszym tomem). W tym ostatnim miejscu był też brakteat znany poza tym z Płocka i mogący stamtąd pochodzić. Można, rzecz jasna, wnosić wątpliwości do przypisywania kilku typów brakteatów, słabo lub wcale nie poznanych z innych znalezisk, królowi Kazimierzowi Wielkiemu, ale w Gdańsku odnotowano również imienne, dwustronne monety tego króla. Równie rzadki co brakteaty jest mały kwartnik (tzw. ćwierćgrosz) tego władcy, znaleziony na stanowisku „Chmielna 63/64”, pełnym monet niezwykle i nietypowych jak na Gdańsk. Naliczono dotychczas jedenaście egzemplarzy kwartników małych. Ich emisja w świetle najnowszych badań datowana jest na pierwszą połowę lat sześćdziesiątych. Dotychczas umieszczano ją w Krakowie¹³⁶. Ta lokalizacja mennicy jest mocno wątpliwa, skoro jedyne znalezisko tej monety w Krakowie jest niepewne, a pozostałe znane są z Ciechanowa, okolicy Torunia, okolicy Chocenia w pow. włocławskim, Chalna w pow. radziejowskim¹³⁷ i z Borzymia w pow. włocławskim. Taki rozrzut znalezisk sugeruje raczej, że jest to moneta księstwa kujawsko-brzeskiego niż krakowskiego, choć żadna cecha stempla nie nawiązuje do takiego pochodzenia. Również znalezisko z Gdańska mieści się w tej perspektywie, właśnie ze względu na identyfikowane we wcześniejszych badaniach gdańskich prawdopodobne monety kujawskie Kazimierza Wielkiego. Rzecz bezwzględnie zasługuje na dalsze bada-

¹²⁹ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 516 (moneta nr VI: 8); B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 341 (znalezisko Gdańsk XXVI). Wedle przedstawionej tam typologii jest to typ N9b.

¹³⁰ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 167-168.

¹³¹ B. Paszkiewicz, *De moneta in Regno currente: Mennictwo polskie Kazimierza Wielkiego*, „Roczniki Historyczne”, R. LXXIV, 2008 [2009], tabl. 2: 3.

¹³² Niepublikowane znaleziska z niedawnych badań w Głogowie.

¹³³ B. Trelińska, *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991, s. 43.

¹³⁴ B. Paszkiewicz, *De moneta in Regno currente*, s. 31-54.

¹³⁵ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 199-208.

¹³⁶ B. Paszkiewicz, *De moneta*, s. 46-47, 51.

¹³⁷ Publikowane jako znalezisko z Włocławka: W. Piotrowski, *Włocławek, m. pow., okolica*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LI, 2007, z. 1, s. 123-124.

nia¹³⁸. Kwartnik duży Kazimierza Wielkiego, również znaleziony w Gdańsku, oczekuje – o ile wiem – w materiale do opracowania.

Jeszcze jedną monetę można wspomnieć jako przykład lokalnych polskich brakteatów w Gdańsku – jest to znaleziony w Jatkach Rzeźniczych (nieuwzględnionych w tym tomie) brakteat z literą S, który uważam za monetę Siemowita IV mazowieckiego jako księcia (1383-1385) lub pana zastawnego Kujaw Brzeskich, wybitą w Brześciu Kujawskim w latach 1383-1398¹³⁹. Nie mamy natomiast w Gdańsku polskich monet królewskich z kilku dekad po śmierci króla Kazimierza III, gdyż jest to okres znacznej dezintegracji polskiego mennictwa. Dopiero trzy półgrosze Władysława II Jagiełły, bite po 1394 roku, wystąpiły na stanowiskach „Grząska” i „Szafarnia”.

Przy tej okazji musimy odnotować rzecz niezwykłą i dostrzeżoną dopiero w ostatnich latach – początki napływu do Gdańska monety litewskiej. Litewskie mennictwo gospodarskie, rozpoczęte pod koniec XIV wieku, dopiero się w tym czasie organizowało na zasadach mających objąć całe państwo, scentralizowane przez wielkiego księcia Aleksandra-Witolda. Monety litewskie sprzed czasów Aleksandra Jagiellończyka tylko wyjątkowo występują poza granicami Wielkiego Księstwa¹⁴⁰. Nie wystąpiły również w zebranych tu materiale z 24 wykopów, ale są aż trzy egzemplarze z Szafarni, publikowanej osobno, i dwa egzemplarze w materiale z ulicy Tartacznej, jeszcze nie w pełni opracowanym. Wszystkich pięć egzemplarzy to małe, bilonowe pieniądze litewskie (*pinigai*) typu *Grot włóczni/Kolumny*, pierwszego ogólnolitewskiego pod względem występowania typu monetarnego, którego emisję przypisuje się wielkiemu księciu Witoldowi w latach 1413-1430, prawdopodobnie ze srebra pozyskanego z krzyżackich okupów po grunwaldzkim zwycięstwie¹⁴¹. O ile

wiadomo, monety te nie wystąpiły dotychczas poza granicami monarchii Witolda¹⁴². Mimo zbieżności czasu – i po części też miejsca – ze wspomnianymi powyżej półgroszami Władysława Jagiełły, trudno byłoby powiązać ze sobą wystąpienie obu rodzajów monet, bo półgrosze napłynęły z Polski, gdzie pieniądze litewskie nie są notowane – te ostatnie musiały w jakiś sposób napłynąć bezpośrednio z Litwy. Kres ich napływu wiąże się z załamaniem centralnego mennictwa litewskiego, prawdopodobnie po śmierci Aleksandra Witolda w 1430 roku. Napływ ten mógł być w każdym razie nieco opóźniony, bo przynajmniej w południowej części Wielkiego Księstwa monety tego typu występują jeszcze w skarbach zdeponowanych około połowy XV wieku¹⁴³.

Monety polskie z kolejnych dekad nie są liczne i stanowią odpryski znacznych a mało wartościowych emisji wczesnych Jagiellonów: denar Władysława III Warneńczyka z badań „Spichlerze 2001-2002”, drugi – przypuszczalnie fałszywy – z Szafarni, denar Kazimierza IV Jagiellończyka z wykopu przy Hali Dominikańskiej, fałszywy denar tego władcy z odległej posesji Chmielna 73/74 na Wyspie Spichrzów – w pełni odpowiadają przekonaniu o niewielkim i pozbawionym znaczenia gospodarczego napływie monet polskich do Gdańska. Jednakże współczesne denarom są również dwa wczesne półgrosze Kazimierza IV, wybite przypuszczalnie podczas wojny trzydziestoletniej lub wkrótce po jej zakończeniu, a znalezione na stanowisku „Żytnia” (na różnych posesjach!). To już jest wydarzenie niezwykle, bo monety te są niezmiernie rzadkie w znaleziskach.

Półgrosze z lat 1455-79 (z literami MK, jak obecnie omawiane, z literami TM i FM¹⁴⁴) wybijane były przypuszczalnie od roku 1455 do nieoznaczonego czasu przed rokiem 1479¹⁴⁵. Spoza Gdańska znamy tylko trzy ich znaleziska pojedyncze z Wielkopolski i Krakowa oraz dwa skarby: z Wielkopolski i z Rusi Czerwonej¹⁴⁶. Są więc rzadkie, ale rozprzestrzenione na terenie

¹³⁸ Rozwinę ten temat w tomie studiów poświęconych mennictwu Kazimierza Wielkiego.

¹³⁹ B. Paszkiewicz, *Ostatnia dzielnicowa moneta kujawska?* [in:] *Z monetą przez wieki*, red. M. Derwich, Wrocław (Przez źródła do historii 1), [w druku].

¹⁴⁰ R. Kiersnowski, *Najdawniejsze monety litewskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXVIII, z. 3-4, s. 151-155; zaktualizowane dane o chronologii i znaleziskach: B. Paszkiewicz, *The Circulation of the Earliest Lithuanian Coins*, [in:] *Money Circulation in Antiquity, the Middle Ages and Modern Times: Time, Range, Intensity. International Symposium of the 50th Anniversary of Wiadomości Numizmatyczne*. Warsaw, 13-14 October 2006, ed. by S. Suchodolski, M. Bogucki, Warsaw-Cracow 2007, s. 191-212.

¹⁴¹ E. Ivanauskas, M. Balčius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetas nuo 1387 iki 1495 metų*, Vilnius 1994, s. 68-70.

¹⁴² B. Paszkiewicz, *The Circulation*, s. 203-204, mapa 13 (błędny podpis mapy). Informacje o znaleziskach detektorowych w północnej (obecnie rosyjskiej) części Prus Wschodnich praktycznie nie docierają do obiegu naukowego.

¹⁴³ R. Kiersnowski, *Najdawniejsze monety*, s. 154.

¹⁴⁴ W. Gaj-Piotrowski, *Nieznamy półgrosz koronny Kazimierza Jagiellończyka*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. IX, 1965, z. 1, s. 56. Istnienie tej odmiany – moim zdaniem niesłusznie – kwestionuje S. Kubiak, *Monety koronne*, s. 130.

¹⁴⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja*, s. 58-64.

¹⁴⁶ Być może jeden taki półgrosz znaleziono pojedynczo lub w skarbie z początku XVI wieku w Krakowie, zob. S. Kubiak, *Monety koronne*, s. 131; eadem, *Znaleziska*, nr 433/XII. Inną odmianę z tej samej emisji, znaczoną literami TM, znaleziono pod Mieszkowem w powiecie jarocińskim: S. Kubiak, *Zna-*

Korony, co sugeruje obieg powszechny, lecz krótkotrwały. Wybite nielicznie, wypadły z obiegu najpóźniej w wyniku obniżenia standardu monet tego nominału po 1479 roku. Ciężki niedobór srebra, który w połowie XV wieku panował w całej Europie, nie skłaniał do tezauryzacji współczesnej z ich obiegiem.

Na tym jednak nie dość problemów. Jeden z dwu półgroszy, sądząc z barwy, jest z bardzo słabego srebra lub wręcz czysto miedziany (nr 125), gdy zbadane przez S. Kubiak okazy muzealne zawierają 0,360-0,510 części srebra¹⁴⁷. Mimo pomyłki w jednej literze (KASIMIAI zamiast KASIMIRI) można ocenić, że moneta jest wykonana poprawnie, bez cech barbaryzacji, a błędy literowe zdarzają się w XV wieku na monetach niebudzących zastrzeżeń swym surowcem. Istnienie półgroszy z MK wybitych w pełni poprawnie, a mimo to miedzianych, zauważył już Kaźmirz Stronczyński, wykluczając, by były fałszywe¹⁴⁸. Stanisława Kubiak podobny okaz z Muzeum Narodowego w Warszawie uznała za „kopię lub nowożytnie fałszerstwo”¹⁴⁹. Stoiśmy wszelako na stanowisku, że monety wykonane w pełni poprawnie, ale o wyraźnie zaniżonej zawartości srebra, bez wątplenia były w swej epoce traktowane jako fałszywe, toteż i my je tak winniśmy traktować. Przekonanie, że późnośredniowieczne fałszerstwo musi być wyrobem topornym i rozpoznawalnym na pierwszy rzut oka, jest bezpodstawne, o czym – na tle gdańskim – świetnie może przekonać znaleziony przy ul. Basztowej 2b perfekcyjnie wykonany fałszywy gulden biskupa Leodium, Jana VI Bawarskiego (1389-1418), którego naturę poznaliśmy tylko dzięki temu, że w swej epoce został przełamany i wyrzucony.

leziska, nr 509, oraz w wielkopolskim Poniecu: Z. Bartkowiak, *Znaleziska monet z Poznania i Wielkopolski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 290. Trzy egzemplarze (jeden MK i dwa TM) były w ukrytym po 1509 roku skarbie z Polanowa pod Powidzem: E. Bahrfeldt, *Ein Fund polnischer Mittelaltermünzen*, „Berliner Münzblätter”, nr 105, 1910, s. 563. Ostatnio opublikowano (niestety, tylko ogólnie) pierwsze w dziejach większe znalezisko monet z tej grupy: zawierający ok. półtora tysiąca sztuk skarb spod Żółkwi (obecnie na Ukrainie), w którym odnotowano około 50 półgroszy Kazimierza IV, wyłącznie z grupy literowej (MK, TM i FM). Brak wiadomości, by któryś z nich był miedziany: A. Kryżaniwskij, *Próba rekonstrukcji nie notowanych skarbów monet XIV-XV wieku znalezionych na Ukrainie Zachodniej*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2009, z. 3, s. 162-163.

¹⁴⁷ S. Kubiak, *Monety koronne*, s. 123.

¹⁴⁸ „...przed kilką laty miałem w ręku kilka okazów z literami M K prawie na czystej miedzi wybitych, a jednak widząc zupełnie poprawny na nich stempel, i dokładne wybicie, nie można przypuszczać aby były wyrobem jakichś pokątnych fałszerzy”. K. Stronczyński, *Dawne monety polskie*, cz. III, s. 71.

¹⁴⁹ S. Kubiak, *Monety koronne*, s. 123.

Bez porównania częstszy w Polsce półgrosz Kazimierza Jagiellończyka z Różą, herbem podskarbiego wielkiego Piotra z Kurozwęk, pełniącego urząd od 1479 roku, w Gdańsku wystąpił w jednym egzemplarzu (stanowisko „Gnilna”). Dopiero półgrosze następnych władców: Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta I, bite do 1511 roku, są lepiej widoczne (jeden z nich za murami miasta, przy dworze Studzienka). Dekada 1501-1511 jest w przedstawionych powyżej inwentarzach reprezentowana łącznie przez 14 egzemplarzy. To oczywiście znacznie mniej niż monet pruskich (jak wiemy jednak, w przypadku emisji miejskich, niemożliwych do precyzyjnego zestawienia ze zbliżonego okresu), ale dość dużo jak na monety, o których wiemy, że były pod naciskiem króla oficjalnie dopuszczone do obiegu w Gdańsku, lecz starano się je dyskretnie eliminować jako podwartościowe. Najciekawsze jednak, że z czasów panowania Kazimierza mamy skargi miast pruskich na zakazy przyjmowania ich monet w Koronie, gdy tymczasem sytuacja odwrotna, wyrazy niezadowolenia monarchy z powodu zakazów przyjmowania monet polskich w Prusach, notowana jest dopiero za króla Aleksandra¹⁵⁰. Wynikałoby z tego, że to nie restrykcje wstrzymywały napływ monet wybitych do 1492 roku, ale ich niekorzystny kurs w porównaniu z miejscowym pieniądzem¹⁵¹. I odwrotnie: import półgroszy polskich po tej dacie musiał być opłacalny, skoro mimo restrykcji są dobrze widoczne. Najwyraźniej powodem zmiany było dokonane między 1490 a 1493 rokiem obniżenie kursu złych szelągów pruskich po wprowadzeniu reformy monetarnej Jana von Tiefen i wznowieniu dobrych szelągów (czyli skoterów, a później groszy) oraz przypuszczalne utożsamienie utworzonego w ten sposób grosza pruskiego z koronnym, złożonym z dwu półgroszy¹⁵². Zaniżenie kursu złych szelągów pruskich oznaczało bowiem zarazem nadmierną aprecjację półgroszy polskich i opłacalność ich importu.

Wśród półgroszy ze stanowiska „Toruńska” jest ciekawa moneta z imieniem Zygmunta I i omyłkową datą „1599” zamiast „1509”. Po raz pierwszy taka moneta pojawiła się, o ile mi wiadomo, w katalogu Edmunda Kopickiego na podstawie anonimo-

¹⁵⁰ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne*, s. 117-122.

¹⁵¹ Jak podaje H. Samsonowicz (*Stosunki monetarne w Gdańsku*, s. 298), w 1490 roku w Krakowie przeliczano obrachunkowo złoty polski liczony po 32 gr na 1,27 marki pruskiej (co jednak nie wynika z przytoczonego tamże na s. 302 równania).

¹⁵² S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne*, s. 126-128, nie znalazła danych źródłowych o kursie półgroszy polskich w Prusach; zestawia jedynie ich parytety kruszcowe. Kursu monety polskiej w Prusach nie badał również O. Volckart, *op. cit.*, s. 219, 437-445.

wego prywatnego zbioru, i została oznaczona jako unikatowa¹⁵³. Niewykluczone jednak, że okazy takie są częstsze, lecz błąd w cyfrze nie został na nich dostrzeżony; również na znalezionym w Gdańsku egzemplarzu jest on słabo widoczny.

Odkryciem jeszcze ciekawszym niż znalezisko bardzo rzadkiego półgrosza Kazimierza Jagiellończyka jest znaleziony w wykopie „Baszta Łabędź” denar, którego rozpoznanie nie jest całkiem jednoznaczne. Jest bowiem wykonany dość prymitywnie i może być monetą fałszywą, ale w takim wypadku nie miałby żadnego bezpośredniego pierwowzoru i musiałby być skomponowany z elementów kilku prawdziwych monet. Dlatego bardziej prawdopodobne, że – zgodnie z wymową analogii formalnych i treściowych – jest to denar króla Jana Olbrachta. Denary tego władcy nie były dotąd znane; część badaczy przypisywała mu inną odmianę anonimowych denarów, która jednak – jak wskazują znaleziska i analogie stylu do innych monet – powstała w czasach Kazimierza Jagiellończyka¹⁵⁴. Awers i rewers obecnie znalezionego denara odpowiadają polom awersu i rewersu półgroszy Jana Olbrachta bitych w latach 1492-98, pod zarządem podskarbiego Piotra z Kurozwęk. Podobieństwo w szczególności dotyczy korony, która na wcześniejszych, bardzo podobnych półgroszach Kazimierza Jagiellończyka wyglądała inaczej (była mniej rozchylona). Nie wchodzi w grę możliwość sfabrykowania tej monety poprzez obcięcie otoków półgrosza Jana Olbrachta, gdyż pod koroną byłby wtedy widoczny górny płatek Róży, godła herbowego podskarbiego. Emisja tych monet musiała być bardzo niewielka (podobnie jak emisja denarów króla Aleksandra z 1506 roku), co zgadza się z faktem, że nie została żadnego śladu w znanych dziś źródłach pisanych¹⁵⁵.

Przez cały ten czas nie widzimy w Gdańsku – ani w zebranych tutaj materiale, ani w innych opracowaniach – monety litewskiej, co pokazuje jeszcze pełną jej separację od obiegu monetarnego Prus Królewskich. Ciekawym wyjątkiem jest fałszywy półgrosz litewski Zygmunta Starego ze stanowiska Chmielna 73/74. Moneta trafiła do ziemi z obiegu, skoro została przed wyrzuceniem złamana, ale też stanowisko, na którym ją znaleziono, charakteryzuje się znacznym udziałem fałszerstw.

Unia monetarna, zawarta przez obie części Prus z Koroną Polską i zrealizowana w latach 1528-30, paradoksalnie przerwała niemal całkowicie napływ monety polskiej do Gdańska, uruchamiając prąd odwrotny: monety pruskiej na południe. Wyjątkiem jest koronny grosz Zygmunta I z 1545 roku, odkryty na stanowisku „Lastadia”. Brak jeszcze późniejszych monet polskich uzasadniony jest wstrzymaniem działalności menniczej w Koronie po śmierci króla Zygmunta I w 1548 roku.

O ile trafnie Andrzej Mikołajczyk napisał o dokonanej przez króla Zygmunta I unii monetarnej Polski z Prusami, że „otworzyła monetom pruskim drogę na rynek pieniężny Korony”¹⁵⁶ – zwłaszcza gdy w Koronie zamknięto mennice – o tyle o zawartej pod patronatem króla Stefana unii z Litwą i Inflantami można powiedzieć, że otworzyła monecie polskiej i litewskiej (a także inflanckiej, którą zajmujemy się dalej) drogę do Prus. Nie stało się to jednak automatycznie: z dziesięcioletniego panowania tego władcy mamy w zebranych powyżej materiałach tylko jedną monetę polską – grosz z 1580 roku („Gnilna”), a litewską tylko z publikowanych osobno badań Zielonej Bramy (szeląg 1583), choć widzimy, że to powrót monety litewskiej do Gdańska po 150 latach nieobecności. Również monety z pierwszej dekady panowania Zygmunta III, wyłącznie szelągi koronne, nie są bardzo liczne (towarzyszą im jednak szelągi tego samego władcy z Rygi, razem tworząc wyraźnie dominującą grupę). Ale liczba monet polskich w Gdańsku stopniowo wzrasta, przybywa też nominalów – od denara (w kościele św. Jana w latach dziewięćdziesiątych) do szóstaków – aż do kulminacji w pierwszej połowie lat dwudziestych XVII wieku, czyli właśnie w czasie kryzysu monetarnego, który najciężej dotknął Rzeszę Niemiecką. Nie widać praktycznych skutków zakazu wpuszczania do Prus Królewskich i Gdańska szelągów bitych od 1613 roku (być może, znalezione monety napłynęły dopiero po dłuższym czasie od tych zarządzeń)¹⁵⁷. Dopiero u szczytu, od 1618 roku, pojawiają się wreszcie monety litewskie – szelągi i grosze, a w Kanale Raduni także dwudenar (nie widać wśród nich fałszerstw). Wydaje się, że napłynęły one przez Polskę, a nie bezpośrednio, jak w czasach Witolda. Tym, co wzmogło tendencję wzrostową monet polskich i litewskich, było głębokie obniżenie standardu drobnej monety w Rzeczypospolitej, dokonane w 1604 roku. Ordynacja z 1614 roku wprowadziła półtoraki, monety półtoragroszowe. Z jednej strony były one próbą nadgonienia przez emisję drobnej monety rosnącego kursu

¹⁵³ E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, Warszawa 1995, nr 413x.

¹⁵⁴ Obszernie o dyskusji na ten temat: B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja*, s. 58-64.

¹⁵⁵ Na ten temat piszę osobno w pracy *O jagiellońskich „denarach z kółkiem” i denarze Jana Olbrachta*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2007, nr 4, s. 253-260.

¹⁵⁶ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 103.

¹⁵⁷ M. Gumowski, *Mennica bydgoska*, Toruń 1955, s. 82.

monety grubej (co było spowodowane deficytem srebra w obiegu¹⁵⁸), z drugiej zaś, monety te miały ułatwić handel z krajami Rzeszy poprzez zastosowanie elementów ikonograficznych odpowiadających groszowi cesarskiemu: jabłko panowania z cyframi „24” oznaczającymi 1/24 część talara oraz tarczka z cyfrą „3” oznaczającą trzy krajcary. Kryzys monetarny zmusił jednak Koronę do kilkakrotnego obniżania standardu tych monet. Jednocześnie wartość bitych w Rzeszy groszy spadła daleko bardziej, ze względu na znacznie cięższy przebieg tamtejszego kryzysu, tzw. *Kipper- und Wipperzeit*. W Gdańsku półtoraki stają się szczególnie popularne po ich z kolei zepsuciu w roku 1619 (to im właśnie towarzyszą monety Prus Książęcych o tym samym nominale)¹⁵⁹. Wraz z nimi występuje znaczna liczba fałszyfikatów (wśród 46 wykazanych w tym tomie sześć egzemplarzy), ale najwyższy jest udział fałszyfikatów wśród groszy: na 13 wykazanych tu monet siedem fałszywych! Rzecz ciekawa, że w Kanale Raduni w latach osiemdziesiątych groszy polskich nie było wcale, półtorak tylko jeden, a za to były większe nominały, nawet ort (wieści o bliżej nieokreślonym dukacie czy srebrnej donatywie Władysława IV nie brzmią wiarygodnie). Znacznie bliższy zaobserwowanemu przez archeologów jest materiał polski zebrany z Kanału pod Targiem Rakowym: wprawdzie tylko cztery grosze, w tym jeden fałszywy, ale za to wśród 33 półtoraków aż 15 fałszyfikatów.

Wśród trojaków i szóstaków z przełomu wieków znajdujemy monety z mennicy malborskiej, która – tym razem już jako zakład koronny – kontynuowała działalność z doby autonomii Prus Królewskich. Rejestrujemy też drobne monety z lokalnych mennic wielkopolskich. Miejska mennica w Poznaniu reprezentowana jest tylko przez dwa kwartniki (przez numizmatyków zwane zazwyczaj ternarami, choć nazwa ta nie funkcjonowała w siedemnastowiecznej polszczyźnie) z 1627 roku (Studzienka i kościół św. Jana w latach 1996-8; więcej ich było w Kanale Raduni). Liczniejsze są produkty prywatnej mennicy w Łobżenicy: denar łobżeński z 1623 roku na ulicy Gnilnej i w kościele św. Jana, z 1624 roku na Pszennej, a kwartniki z lat 1623-30 przy Baszcie Łabędź i na stanowisku „Grząska” w tym tomie, a poza nim u św. Jana (dwa) i na Szafarni (jeden). Obie mennice, częściowo nawet organizowane przez tych samych przedsiębiorców, wyposażone w prasy walcowe, a więc

zmechanizowane – wybijały wyłącznie monety najdrobniejszych nominalów: denary (zwane wówczas pieniążkami) i kwartniki, na rynek Rzeczypospolitej¹⁶⁰. Rejestracja znalezisk pojedynczych prowadzi dziś do wniosku, że oba rywalizujące ze sobą zakłady kierowały swój produkt na inne rynki: o ile produkty mennicy poznańskiej obserwujemy przede wszystkim w zasięgu bliskich wpływów tego miasta (ale nawet w wielkopolskim Gieczy nieco ustępują monetom łobżeńskim), o tyle monety łobżeńskie szeroko spotykane są na całym obszarze Rzeczypospolitej¹⁶¹. W tym świetle przewaga Łobżenicy nad Poznaniem w naszym materiale nie dziwi tym bardziej, że to właśnie Łobżenica leżała na szlaku handlowym łączącym Wielkopolskę z Gdańskiem, co było podstawą pomyślności tego miasta we wczesnym okresie nowożytnym. Można wręcz wyrazić rozczarowanie, że monet łobżeńskich – jak na tak korzystne dla ich napływu warunki – jest w sumie niewiele. Prawdopodobnie był to skutek różnicy poziomu cen między Gdańskiem a interiorami i tego, że drobniejsze nominały monet w tym mieście wcześniej zniknęły z użytku. Nie bez znaczenia był też przypuszczalnie zakaz tych monet w edykcji Rady Miasta w 1630 roku¹⁶².

Niemożliwość uzgodnienia kierunku reform monetarnych zapewniających wyjście z kryzysu była powodem wielokrotnego przedłużania prowizorycznej decyzji sejmowej z 1627 roku o przerwaniu produkcji monety drobnej. Chociaż właśnie mennica łobżeńska podporządkowała się tej decyzji ze znacznym opóźnieniem, nie zapobiegło to powstaniu na rynku luki popytowej¹⁶³, w którą weszły monety obce, jak omawiane już emisje szwedzko-pruskie. Ponieważ monety grube z zasady nie trafiają do znalezisk drobnych, lukę obserwujemy również w monetach polskich z Gdańska, ale tym bardziej interesujące jest zakończenie tej przerwy. Dnia 16 maja 1650 roku wydano w Rze-

¹⁶⁰ O mennicy poznańskiej: M. Gumowski, *Miejska moneta w Poznaniu*, Poznań 1929; M. Kirmis, *Historia mennicy miejskiej w Poznaniu*, „Zapiski Numizmatyczne”, R. IV, 1887, s. 177-189. Obaj autorzy omawiają szeroko zagadnienia produkcji i organizacji, lecz nie funkcji i obiegu tych monet. Obszerne monografia mennicy łobżeńskiej: T. Opozda, *Mennica łobżeńska*, Wrocław 1975, uwzględnia również i te zagadnienia, jednakże od czasu publikacji niepomniernie wzrosła lista znalezisk tych monet.

¹⁶¹ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja*, s. 27.

¹⁶² *Zuwissen Demnach für die alle fremde kleine münze sondern auch in specie der ausdrücklich das Wort Ternarius stehet [...] 2. Novembris Anno 1630*. Do plakatu przywieszony był m.in. kwartnik łobżeński z 1627 roku. *Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant le cabinet Mathy*, s. 164, nr 2756.

¹⁶³ T. Opozda, *Mennica łobżeńska*, s. 186.

¹⁵⁸ Z. Sadowski, *Pieniądz a początki upadku*, s. 54.

¹⁵⁹ Na nierozpoznane dotychczas przemiany funkcjonalne półtoraków, które pod koniec lat dwudziestych dopiero weszły do skarbów z monetą drobną, zwracałem uwagę w pracy: *Monety znalezione na Zamku Królewskim i warszawskim Starym Mieście*, Kronika Zamkowa, 1991, nr 1 (23), s. 87.

czypospolitej ordynację menniczą, która radykalnie reformowała monetę drobną, najsilniej zaśmieconą monetami fałszywymi i obcymi. By ustabilizować jej kurs, wprowadzono szelągi miedziane (a nie bilonowe, jak dotąd) o wartości $\frac{1}{4}$ (a nie $\frac{1}{3}$) grosza¹⁶⁴. Ordynacja mennicza z 1650 roku przetrwała ledwie cztery lata, a te tzw. duże lub szerokie szelągi miedziane znane są tylko z 1650 roku i należą do wielkich rzadkości w znaleziskach, a i na rynku antykwarecznym występują nieczęsto. Emisja tych monet była jednak przypuszczalnie stosunkowo znaczna, sądząc z liczby znanych odmian¹⁶⁵ – zniknęły one wszelako z obiegu przetopione na małe szelągi, wprowadzone w 1659 roku. Nie zachowały się też w zasadzie w skarbach, bo – choć pełnowartościowe – nie nadawały się do tezauryzacji. Wystąpiły – o ile mi wiadomo – w dwu zaledwie skarbach: z ul. Wronieckiej 20 w Poznaniu¹⁶⁶ i z Czemiernik pod Radzyniem Podlaskim¹⁶⁷, ukryte nie później niż paręnaście lat po wybiściu. W Gdańsku tymczasem mamy po jednym egzemplarzu na Lastadii (z mennicy bydgoskiej) i na Długiej Grobli (prawdopodobnie z mennicy poznańskiej), a dwa egzemplarze w wykopie „Łąkowa”. W dwu pierwszych przypadkach są to znaleziska peryferyjne, poświadczające napływ, a nie użytek tej monety w mieście, i może także (jak przypuszczamy w kontekście monet z Długiej Grobli) ich eliminację z obiegu. Znaleziska z ul. Łąkowej, na wtórnym złożu, nie da się zinterpretować.

¹⁶⁴ Co się tycze szelągów, te z szczerrey miedzi powinne być bite, na grosz cztery, a to także dla snadniejszey redukcye, gdyby na połowicę valoris moderni chciała Rzeczpospolita reducere monetę wszystkę, żeby to co teraz iest szelągiem, mogło być pulszelągiem. Szelągów zaś na grzywnę tyle sztuk się bić ma, ile valor wynosi grzywny w zwyczajnym kupnie miedzi, deductis impensis. Akt Commissyey Mynicney, Warszawa, 16 V 1650. I. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niej niegdy należących, z trzech ostatnich wieków*, Warszawa 1845, s. 161.

¹⁶⁵ W. Niemirycz, *Katalog szelągów miedzianych Jana Kazimierza*, wyd. II uzupełnione, Warszawa 1982, s. 6-7.

¹⁶⁶ Poznań IV, fot. zob. A. Murawska, *Skarby monet w Wielkopolsce doby potopu szwedzkiego*, [in:] *Pieniądz i banki w Wielkopolsce*, red. W. Garbaczewski i R. Macyra, Poznań 2009, s. 171.

¹⁶⁷ M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1650-1944 na obszarze Polski. Inwentarz*, Wrocław 1991, nr 754, 934. Informacja T. Karczewskiej o znalezieniu dwu szelągów z 1650 roku w skarbie z Izbicy Kujawskiej (T. Karczewska, *Izbica, pow. Koło. Skarb z XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. VIII, 1964, z. 3-4, s. 215), powtórzona przez W. Niemirycz, który pierwszy zestawiał znaleziska szerokich szelągów (W. Niemirycz, *Polska moneta miedziana w XVII wieku*, Białystok 1979, s. 6), okazała się błędem druku (zamiast „1660”); por. Męclewska, Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1650-1944*, nr 1157.

Pokazuje się znów, że rzadkie monety polskie (jak wcześniej kwartnik mały Kazimierza Wielkiego, wczesny półgrosz Kazimierza Jagiellończyka czy denar Jana Olbrachta), pojawiają się w Gdańsku.

Wystąpienie szerokich szelągów miedzianych będzie może bardziej zrozumiałe, gdy zauważymy, że poza nimi nie widać powrotu tak obfitego przed 1630 rokiem strumienia napływu monety polskiej. Następstwem wojen moskiewskiej i szwedzkiej jest bowiem ciężki kryzys finansów państwa, skłaniający do obniżania standardów monetarnych. Już w październiku 1658 roku Stany Pruskie w Tucholi wystosowały protest przeciwko takim operacjom i zapowiedziały, że nie będą przyjmować nowej monety¹⁶⁸. Mimo to kolejne monety z koronnych mennic pojawiają się od roku 1660, i są to małe szelągi miedziane i srebrne szóstaki. Jak zauważyliśmy, wtedy też wracają pruskie szelągi bilonowe, które najwyraźniej zajmują miejsce opuszczone przez monetę polską i litewską, bo nie ma wątpliwości co do tego, że małe szelągi miedziane (szelągi Boratyniego), zgodnie z przytoczoną powyżej uchwałą tucholską, a przede wszystkim chełmińską z października 1660 roku, są w całych Prusach Królewskich zabronione¹⁶⁹. Nie wpuszczano ich więc na rynek gdański¹⁷⁰, a ich znaleziska odzwierciedlają nie ich obieg, lecz eliminację. Wystąpiły przede wszystkim na stanowisku Lastadia (osiem egzemplarzy), gdzie mogły być usuwane intencjonalnie lub wypadać z poszycia pokładowego remontowanych statków rzecznych. Inne stanowiska, na których szelągi Boratyniego zarejestrowano, to „Łagiewniki” (dwa egzemplarze), „Baszta Łabędź”, „Hala 2006/7”, „Bogusławskiego” i „Chmielna 73/74” (po jednym). W kościele św. Jana znalazła się złotówka Tymfa, a w Kanale Raduni – szóstaki. Wraz z szelągami koronnymi pokazały się również miedziane szelągi litewskie, których znów najwięcej przyniosła Lastadia (osiem), a poza tym „Gnilna” (dwa), „Studzienka”, „Bogusławskiego” i „Grząska” (po jednym) oraz „Chmielna 73/74” (trzy). Wbrew pozorom, łącznie 30 egzemplarzy (i dwa fałszywe, które omówimy osobno) w materiałach zebranych w tym tomie to liczba niewielka w porównaniu z zalewem szelągów miedzianych obserwowanym na targowiskach i w kościołach

¹⁶⁸ A. Hniłko, *Włosi w Polsce*. I. Tytus Liwjuusz Boratyni, Kraków 1922, s. 28.

¹⁶⁹ A. Szelągowski, *Pieniądz i przewrót cen w XVI. i XVII. wieku w Polsce*, Lwów 1902, s. 251.

¹⁷⁰ Już na podstawie opublikowanego przez J. Dutkowskiego materiału z Kanalu Raduni do takiego wniosku doszli O.E. Zaiceva, I.I. Sinčuk, *Nahodki monet 16-20 vv. v Disne i Drue (k istorii tovarno-deneznyh otnošení goroda i okrug)*, Minsk 2001, s. 19-20.

w granicach Rzeczypospolitej poza Prusami. Tylko w Zielonej Bramie (poza niniejszym tomem) pojawiła się moneta litewska większa od miedzianego szeląga – był to interesujący, rzadki okaz trojaka z 1664 roku. Zaciekawia bardzo mała liczba szelągów fałszywych, gdy zazwyczaj zespoły szelągów Boratyniego zawierają powyżej 6% fałszyfikatów¹⁷¹: w zebranych tu badaniach wyróżniliśmy tylko jeden okaz litewski z Targu Rybnego, inny, koronny, znamy z badań stanowiska „Hala” w roku 2001. Być może, trzeba to objaśnić domysłem, że szelągi fałszywe kierowane były tam, gdzie fałszowane monety były w obiegu, ale z drugiej strony, choćby przypadkowo powinny napływać wraz z prawdziwymi. Szelągi miedziane Boratyniego, wybijane tylko do 1666 roku, pozostawały w obiegu aż do reformy monetarnej króla Stanisława Augusta w latach 1765/6 i przez to stulecie wciąż przybywały ich fałszyfikaty. Można więc przypuszczać, że niewielka liczba fałszerstw w Gdańsku świadczy, że prawdziwe małe szelągi miedziane napływały tutaj raczej blisko czasu emisji.

Poza epizodem bicia szóstaków litewskich w Królewcu i Moskwie w latach 1706-1707, monet litewskich nie bito już aż do XX wieku, toteż nie widzimy ich w Gdańsku więcej. Ale i monety polskie, choć wybijane wcale obficie za Jana III, są zupełnie w mieście niewidoczne – spotykamy je dopiero za Augusta III. Zjawisko to pokazuje skutki zerwania unii monetarnej polsko-pruskiej w obliczu znacznego pogorszenia polskiej monety – wydany w 1660 roku zakaz przyjmowania szelągów miedzianych Boratyniego, które stały się podstawą systemu monetarnego Rzeczypospolitej na stulecie, miał dalekosiężne skutki.

Owe monety Augusta III to pięć miedzianych szelągów i grosz, znalezione „Na Szańcach” (poza wałami miejskimi), w kościele św. Jana (drugi wystąpił tu podczas wcześniejszych badań), na Targu Rybnym, na stanowiskach „Hala” i „Grząska”, zatem w różnorodnych miejscach, także takich, które sugerują używanie tych monet w obrocie. Nie wydaje się jednak, by mogło do tego dojść, gdyż monety te nie należały do systemu pruskiego (w odpowiedzi na nie miało wznowić własną emisję szelągów bilonowych), były jeszcze mniej wartościowe niż szelągi Boratyniego, a nie miały nie tylko sankcji władzy miejskiej czy Stanów Pruskich, ale nawet władz Rzeczypospolitej – pozostawały czymś w rodzaju prywatnej inicjatywy króla, podjętej w mennicach saskich, a podczas reformy Stanisława Augusta zostały uznane

za monetę obcą, zdewaluowane i wycofane¹⁷². Edykt miejski z 1760 roku nakazywał stosowanie we wszelkich transakcjach waluty gdańskiej wedle bieżącej stopy, chociaż dopuszczał użytek obcych monet po kursie wyznaczonym w tabelach redukcyjnych¹⁷³. Przypuszczam jednak, że ten ostatni wyjątek dotyczył monety srebrnej, a nie miedzianej. Widzimy go zresztą w postaci polskiej (a zarazem saskiej) monety ćwierćtalarowej, czyli dwuzłotowej Augusta III z 1753 roku, znalezionej w Zielonej Bramie.

Ostatnimi polskimi monetami (przed XX wiekiem, naturalnie) znalezionymi w Gdańsku są bardzo nieliczne miedziane monety koronne króla Stanisława Augusta. Półgrosz miedziany z 1768 roku znaleziono na stanowisku „Hala”, drugi, z 1766 roku, w Kanale Raduni, dwa trojaki tamże, bardzo skorodowany grosz na Powroźniczej, drugi, z datą 1767, pod Targiem Rakowym, trzeci zaś gdzieś nad Motławą¹⁷⁴ – a mówimy o monetach bardzo częstych w polskich znaleziskach. Niejasna była sytuacja tych monet, wprowadzonych w wyniku reformy monetarnej, znoszącej formalnie odrębność monetarną Prus Królewskich. Wprowadzono je do obiegu na początku 1766 roku i najpóźniej w marcu tegoż roku dostarczono duży transport nowej monety do Gdańska. Tu jednak pojawiły się jakieś problemy z jej akceptacją

¹⁷² W Uniwersale Komisji Skarbu Koronnego w sprawie monety krakowskiej z 9 I 1766 roku czytamy o tych monetach: *Kommissya Skarbu Koronnego [...] ostrzega przytym, iż dawna zagraniczna miedziana moneta, co dotąd w kurrencyi była pod stęplem polskim, do terminu y dnia pierwszego Września teraźniejszego roku ieszcze tylko w kurrencyi zostawać będzie, a że iest daleko tak w wadze, czystości miedzi, iako y szacunku wewnętrznym podlejsza od teraźniejszey nowego bicia miedzianey monety, iako niemogąca się z nią porównywać, tak przyzwoicie Kommissya Skarbu Koronnego uznała, aby odtąd tychże dawniejszych Szelągów cztery na grosz nowo bitey monety rachowane y przyjmowane były, które iednak po terminie przeznaczonym [...], a zaś wszelkie inne zagraniczne iakiegokolwiek gatunku, nie pod stęplem polskim będące miedziane monety, odtąd żadnego kursu y waloru mieć nie powinny. I. Zagórski, Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niej niegdy należących z trzech ostatnich wieków, Warszawa 1845, s. 178.*

¹⁷³ T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815*, Lwów 1935, s. 47.

¹⁷⁴ Według J. Dutkowskiego, grosz Stanisława Augusta z nieczytelną datą znaleziono także podczas badań archeologicznych „Nabrzeża Motławskiego” (J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 129), w Gdańsku jednak nie ma miejsca o takiej nazwie własnej, jaką sugerowałyby wielkie litery. Jak wyjaśniła mi pani Beata Ceynowa, moneta o powołanym przez J. Dutkowskiego numerze MAG/GN/1158 (SAZ 255/27/01 kat. 4) to faktycznie grosz Stanisława Augusta, lecz nie pochodzi z badań archeologicznych, a z daru, z adnotacją „znaleziono nad Motławą” z 1974 roku.

¹⁷¹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska numizmatyczne pod Monasterem Błahowieszczeńskim w Supraślu*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska, nr 11, 1996, s. 51-52.

na rynku¹⁷⁵. Pod naciskiem króla Gdańsk zamknął swą mennicę w 1766 roku i – jak się zdaje – przestał stawiać urzędowe przeszkody nowej monecie królewskiej¹⁷⁶, jednakże w mieście rozliczano się w miejscowym systemie walutowym, zwanym gdańskim

kurantem, który przetrwał aż do pruskich reform lat 1821-26¹⁷⁷. Do tego systemu stosowano różne dostępne monety państw króla pruskiego, w tym również miedziany grosz Wielkiego Księstwa Poznańskiego, znaleziony przy ul. Grząskiej.

¹⁷⁵ M. Kurnatowski, *Przyczynki do historii medali i monet Polskich bitych za panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Numizmatyczne”, R. IV, 1887, s. 215.

¹⁷⁶ M. Gumowski, *Mennica gdańska*, s. 187-188.

¹⁷⁷ T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815*, s. 48-50.

5. Monety inflanckie

Trzeci co do wielkości reprezentacji gdańskiej krąg monetarny to Inflanty (Liwonia), czyli obszar odpowiadający z grubsza dzisiejszej Łotwie i Estonii. W XIII i 1. połowie XIV wieku uformowały się tam – podobnie jak w Prusach – dominia kościelne Zakonu Krzyżackiego i biskupstw, jednakże – i tu inaczej niż w Prusach – zakon nie uzyskał takiej przewagi nad biskupami, by pozbawić ich prawa mennicznego¹⁷⁸. Monety z okresu kościelnej konfederacji są jednak w naszym materiale bardzo nieliczne. Pierwsza z nich to fałszywy szeląg, naśladujący wyrób krzyżackiej mennicy rewelskiej (tallińskiej) ze schyłku XV wieku, z parceli Chmielna 73/74. Zauważmy, że na tej samej parceli był również fałszywy półgrosz litewski z początku XVI wieku, w obu wypadkach były to więc fałszerstwa monet nieobecnych w Gdańsku. Mechanizmu ich pozostawienia w południowej partii Wyspy Spichrzów nie umiemy odgadnąć. Drugą monetą jest wybity w Rydze ferding mistrza inflanckiego Waltera von Plettenberg i arcybiskupa ryskiego Kacpra Lindego z 1517 roku. Znalezione go na stanowisku „Strzelecka”, znów więc peryferyjnym. Ryska emisja monetarna wykonywana była wspólnie w imieniu dwóch panów mennicznych: po 1494 roku arcybiskup Michał Hildebrand dopuścił do korzystania ze swej mennicy w Rydze także mistrza krajowego Inflant Waltera Plettenberga, co kontynuowali następni arcybiskupi. Było to konsekwencją układu dzielącego między mistrza i arcybiskupa suwerenność nad Rygą, zawartego w Kirchholmie (Salaspils) jeszcze w 1452 roku. Choć także inne stany inflanckie miały prawo menniczne, to do obu tych władców należały decyzje dotyczące systemu monetarnego i stopy. Ferding, dotychczas jednostka obrachunkowa (1/4 marki ryskiej), został wprowadzony do obiegu w postaci brzęczącej monety w wyniku reformy monetarnej 1515 roku, konstytuującej nowożytny system monetarny Inflant, oparty na srebrze. Analogiczną reformę w Prusach i w Polsce przeprowadzono kilkanaście lat później. Reforma inflancka, która miała przerwać ciągłą dewaluację pieniądza srebrnego, w rzeczywistości spowolniła ją tylko. Ferdingi z obiegu, wykupywane za znacznie gorsze pod względem parytetu kruszcowego monety drobne¹⁷⁹. Być może, znalezisko gdańskie w jakiejś mierze ilu-

struje ten wpływ ferdingów z inflanckiego rynku, choć głównie był on skierowany na wschód.

Z okresu konfederacji inflanckiej (do 1561 roku) mamy jeszcze poza niniejszym tomem fenig biskupa dorpckiego Jana Blankenfelda z 1522 roku, znaleziony na Szafarni. Jak widzimy, jest to na razie napływ zupełnie incydentalny. Sytuacja ulega zmianie po rozpadzie państwa związkowego: dwa szelągi Wolnego Miasta Rygi z lat siedemdziesiątych znaleziono przy Baszcie Łabędź i na stanowisku „Bogusławskiego-Teatr”, a trzeci w Kanale Raduni. Musiał istnieć jakiś mechanizm ich napływu, skoro kolejny egzemplarz znaleziono na zamku w Człuchowie¹⁸⁰. Współczesny szeląg rewelski króla szwedzkiego Jana III odkryto nieopodal poprzedniego, na stanowisku „Theatrum Gedanense”, przedziurawiony i wyrzucony. Jeszcze jeden szeląg ówczesny, księcia Kurlandii Gotarda, znaleziono przy dworze Studzienka we Wrzeszczu (analogiczny w Kanale Raduni i pod Targiem Rakowym). Co do szelągów Gotarda, co prawda, brak pewności w literaturze, czy są to monety jeszcze na stopę ryską (inflancką)¹⁸¹, czy już polską¹⁸², jednak problem ten rozstrzygnął już Ivar Leimus wykazując, że książę Gotard w pierwszym okresie swej działalności mennicznej wybijał szelągi na stopę i rynek inflancki, następnie zaś dwudenary na stopę i rynek litewski, prawdopodobnie korzystając z niedalekiej Rygi jako źródła zaopatrzenia mennicy w kruszec. Batoriańska reforma monetarna w Rzeczypospolitej w 1580 roku przerwała to mennictwo¹⁸³. Niewykluczone, że pojawienie się szelągów księcia Gotarda odzwierciedla właśnie tę niejasność – kurs szeląga polskiego był znacznie wyższy niż tradycyjnego inflanckiego, więc wywóz tych monet mógł być opłacalny, gdyby potraktowano je wedle nominału.

Wbrew temu, czego moglibyśmy oczekiwać, reforma nie poskutkowała od razu wzrostem obecności monety inflanckiej w Gdańsku. Nawet monet króla Stefana z Rygi w zgromadzonym w tym tomie materiale gdańskim nie ma. Jeden szeląg z 1586 roku znaleziono w wykopie „Rajska”, a grosz z 1581 roku

¹⁷⁸ W sprawie ustroju Inflant zob. cenną monografię J. Kostrzaka, *Narodziny ogólnoinflanckich zgromadzeń stanowych od XIII do połowy XV wieku*, Warszawa-Poznań-Toruń 1985 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 82, z. 1).

¹⁷⁹ I. Leimus, *Das Münzwesen Livlands*, s. 21-22.

¹⁸⁰ B. Paszkiewicz, *Monety z badań zamku w Człuchowie w sezonach 2008-2009*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 255.

¹⁸¹ E. Mrowiński, *Monety księstwa Kurlandii i Semigalii*, Warszawa 1989, s. 36.

¹⁸² Tak wynika z rekonstruowanego legalnego ciężaru monety u: E. Kruggel, G. Gerbaševskis, *Die Münzen des Herzogtums Kurland*, Riga 2000, s. 25.

¹⁸³ I. Leimus, *Das Münzwesen Livlands*, s. 61.

w Wielkim Młynie¹⁸⁴ (średnią monetę, trojak, zarejestrowano w Kanale Raduni, tamże pojawiły się też nieliczne monety kurlandzkie). Dopiero szelągi Zygmunta III formują szereg rozpoczęty w roku 1588 przy Baszcie Łabędź. Już do roku 1600 lekko przeważają nad polskimi monetami koronnymi (7:6 w obrębie materiału zebranego w tym tomie), z którymi wspólnie tworzą jedną masę monetarną, a w następnej dekadzie wypierają szelągi koronne całkowicie (8:0). Dopiero w drugim dziesięcioleciu XVII wieku przewaga szelągów z Rygi maleje, choć jest wciąż bezwzględna (1611-1621: Ryga – 7, Korona – 2, Litwa – 2; włącznie innych stanowisk nie zmienia ogólnego obrazu). Dane te niezupełnie odzwierciedlają proporcje wielkości produkcji monet. Jak podaje Andrzej Mikołajczyk, w latach 1577-1601 szelągi ryskie stanowiły aż 63% ogólnej produkcji tego nominału w Rzeczypospolitej bez lenn (koronne 24%, litewskie 6%, a gdańskie 7% – te ostatnie bito wyłącznie za panowania króla Stefana)¹⁸⁵. Z kolei dla lat 1601-1622 udział Rygi w globalnej produkcji szelągów Rzeczypospolitej nieco spada, do 58%, co jednak wynika chyba z faktu, że rocznik 1622 Ryga wybiła już w ramach Szwecji (Korona 8%, Litwa 33%)¹⁸⁶. Zestawienia te prowadzą do wniosku o nadreprezentacji Korony w materiale gdańskim – skądinąd niezaskakującego na tle ówczesnych powiązań handlowych miasta, z pewnością silniejszych z Koroną niż z Litwą czy Inflantami.

Przyjęcie polskiego systemu monetarnego umożliwiło więc, choć dopiero w dłuższej perspektywie, masowy napływ monety ryskiej, ale nie wywarło analogicznego wpływu na monetę lennego księstwa Kurlandii, której w zebranym tu materiale gdańskim nie ma, a poza nim pojawia się wyjątkowo (trojak i szelągi z przełomu XVI/XVII wieku w Kanale Raduni oraz dwie późniejsze monety, o których niżej). Jak wskazał Andrzej Mikołajczyk, Kurlandia uczestniczyła wprawdzie w ożywieniu menniczym w Rzeczypospolitej w ostatniej dekadzie XVI wieku, a jej monety spotykane są na całym obszarze państwa polsko-litewskiego, jednakże ich udział w skarbach był bardzo skromny, stale poniżej 1%¹⁸⁷.

Zdobycie Rygi przez Szwecję w 1621 roku zmieniło sytuację prawną tamtejszej mennicy. Nadal wybijała

ona na rachunek miasta monety wedle systemu polskiego, szelągi i półtoraki, ale – niezwiązana już polskimi ordynacjami menniczymi – o niższej zawartości kruszcu. Rezultatem był masowy napływ tych monet, zwłaszcza szelągów, na teren Rzeczypospolitej. Znaleźiska z Gdańska zdają się potwierdzać, że napływ ten wzmógł się po nieszczęsnym zamknięciu mennicy w 1627 roku: monety Gustawa II Adolfa z Rygi zaczynają się tu w roku 1626. Nieco później, jak już wiemy, towarzyszą im monety bite w Elblągu: z Rygi mamy 20 szelągów z imieniem Gustawa Adolfa, a z Elbląga (wraz z prusko-szwedzkimi) 14. Szczególnie dużo tych monet wystąpiło pod Basztą Łabędź. Towarzyszy im jeden szeląg fałszywy i jeden ryski półtorak (drugi znaleziono pod Targiem Rakowym; w tym nominale to Elbląg miał przewagę). Dwadzieścia szelągów ryskich nosi też imię królowej Krystyny – i one skupiają się pod Łabędziem. Tylko dwa dalsze pochodzą z umieszczonej w Rydze drugiej mennicy, królewskiej, otwartej w 1644 roku, mimo, że wydajność obu zakładów była porównywalna¹⁸⁸. Jeśli jednak przyjrzymy się datom na szelągach miejskich, zobaczymy, że kończą się w roku 1645, a zatem wkrótce po otwarciu mennicy królewskiej. Następni władcy – Karol X Gustaw i Karol XI – reprezentowani są w zebranym tu materiale tylko przez dwie monety miasta Rygi każdy (Karol XI również przez pojedynczy okaz z mennicy królewskiej). Skąd ta zmiana? Napływ monet ryskich do Polski trwał aż do 1662 roku, kiedy zderzył się z konkurencją zarówno szczerze miedzianych szelągów Boratyniego, jak fałszywych szelągów suczawskich. Wiadomo, że w latach 1648 i 1649 zakazy monety ryskiej wydał książę pruski Fryderyk Wilhelm¹⁸⁹, ale nie powinno to mieć wpływu na znaleźiska gdańskie.

Gdy jednak przyjrzymy się innym gdańskim stanowiskom, gdzie szwedzkie szelągi z ryskich mennic są spotykane w ogóle w bardzo niewielkich ilościach (najwięcej z badań kościoła św. Jana w latach 1996-98 – szelągi inflanckie z lat 1651 (?) i 1644-54 oraz ryskie z lat 1636, 1637, 1658 i 1661), w ogóle nie widzimy tego zjawiska. W istocie więc jest to wynik właśnie niezwykle nagromadzenia tych szelągów w fosie pod Basztą Łabędź, zasypanej w 1648 roku. Przekonujemy się w ten sposób, że inwentarz tego wykopu mocno odbiega od gdańskiej normy, choć powodów tej specyfiki nie znamy. Przypuszczalnie podobnie wyglądał profil monet królów szwedzkich spod Targu Rakowego, czego jednak nie możemy uwzględnić z uwagi na nieodróżnienie fałszykatów, zwłaszcza mołdawskich, w zapiskach o tym znaleźisku.

¹⁸⁴ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 27, nr 86.

¹⁸⁵ A. Mikołajczyk, *Geneza i rozwój nowożytnej monety polskiej na tle europejskim (XVI-pol. XVIII w.)*, Kraków 1983 (Zarys mennictwa europejskiego, t. IX), s. 121.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 126.

¹⁸⁷ A. Mikołajczyk, *Lenne monety kurlandzkie na rynku pieniężnym Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1984, nr 5-6, s. 82-84.

¹⁸⁸ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 91.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 88.

W ten sposób reprezentacja monet inflanckich w badaniach Gdańska dobiegła końca. Pozostały jednak monety kurlandzkie: dwa półtoraki księcia Fryderyka II Kazimierza (1682-98) – jeden z Kanału Raduni, drugi zaś z wykopu „Łąkowa”. Ówczesne ożywienie mennictwa kurlandzkiego przypadło – przeciwnie niż sto lat wcześniej – na okres długotrwałego zastoju w mennictwie polskim i litewskim. A. Mikołajczyk wnioskował stąd o „osłabieniu dotychczasowych silnych więzów między Rzeczpospolitą a kurlandzkim lennem w sferze produkcji menniczej”¹⁹⁰. Proponowałbym wszelako wniosek przeciwny: monety kurlandzkie, opatrzone dobrze widocznymi herbami polsko-litewskimi, produkowano właśnie po to, by wypełnić spowodowaną zastojem lukę podażową na polskim i litewskim rynku, podobnie

jak – na dużo większą skalę – książęce monety pruskie. Inaczej jednak niż Prusacy, Kurlandczycy zajęli się przede wszystkim produkcją półtoraków. Półtoraki utrzymały się w obiegu na lewobrzeżnej Ukrainie aż do schyłku XVIII wieku i na tamten rynek prawdopodobnie skierowane były próby wznowienia tych monet, czy to polskie i litewskie z czasów Jana Kazimierza, czy jeszcze późniejsze, moskiewskie¹⁹¹ i kurlandzkie. Tam też, w Lubarcach pod Perejasławiem, wystąpił skarb zawierający półtoraki Fryderyka Kazimierza¹⁹². Monety te wystąpiły jednak ponadto w macierzystych skarbach na terenie samej Kurlandii i Inflant szwedzkich¹⁹³, a także na Litwie¹⁹⁴. Dwie monety z Gdańska łatwiej chyba uznać za pozostałość po przypadkowych kontaktach z Kurlandią lub Litwą niż z lewobrzeżną Ukrainą.

¹⁹⁰ A. Mikołajczyk, *Lenne monety kurlandzkie*, s. 84.

¹⁹¹ Zob. V.N. Rjabcevič, *Putywlskie i sewskie czechy*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska, nr 8, 1988, s. 107-151.

¹⁹² M. Kotlar, *Znaleziska monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukraińskiej SRR. Materiały*, Wrocław 1975, nr 827.

¹⁹³ R. Ceplite, *Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība*, [in:] *Numismātika*, Rīga 1968, s. 111-170, nr 18, 41.

¹⁹⁴ E. Ivanauskas, *Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390-1865 metais*, Vilnius 1995, nr 272, 295, 308, 309.

6. Monety gotlandzkie

Położona pośrodku Bałtyku Gotlandia z jej głównym portem – hanzeatyckim, niemieckim miastem Visby – odgrywała w XIII-XIV wieku kluczową rolę w handlu bałtyckim. W późnym średniowieczu był to również jeden z ważniejszych ośrodków mennicznych, na co prawdopodobnie pozwalały znaczne ilości przepływającego przez miasto srebra. Choć gotlandzki standard menniczny nie był bardzo stabilny, to typ bitych w Visby monet nie ulegał zmianom mimo dość burzliwych zmian przynależności politycznej: uzależnioną od Szwecji wyspę zdobył w 1361 roku król duński Waldemar IV, a w 1394 roku odbili ją – działając w imieniu króla Szwecji Albrechta – piraci zwani braćmi witalijskimi (*vitaliebröderna*). W 1398 roku wyspę zdobył Zakon Krzyżacki i podporządkował swoim strukturom pruskim, ale w 1408/9 roku odsprzedał ją Danii. Król Eryk Pomorski, utraciwszy tron duński w 1438 roku, utrzymał się na Gotlandii aż do roku 1449, kiedy został wyparty przez króla Szwecji i Norwegii Karola VIII. Przypuszczalnie od 1288 roku aż do połowy XV wieku miasto Visby wybijało małe monety jednostronne z literą W, swym inicjałem, ze stopniowo coraz gorszego srebra, a w końcu czystej miedzi¹⁹⁵. Około 1340 roku rozpoczęto też emisję większych, dwustronnych monet z Drzewem Życia i Barankiem Paschalnym otoczonymi legendą MONETA CIVITATS [!] / WISBYENSIS. Dopiero w latach 1440. wokół Drzewa Życia pojawia się imię władcy: ERIC' GOTOR' REX. Na wyspie nazywano je *gote*, w systemie szwedzkim odpowiadały jednostce zwanej *örtug*¹⁹⁶. Jest to standard monetarny, który dał podstawę do utworzenia później, przed 1365 rokiem, wittena¹⁹⁷, zasadniczej monety Wendyjskiej Unii Monetarniej. Nie został natomiast nigdy przyjęty w Gdańsku, mimo że sześląg, tutejsza jednostka monetarna od 1380 roku, również miał swój rodowód w strefie bałtyckiej.

Monety gotlandzkie w Gdańsku przedstawiają się skromnie, lecz interesująco. Nie ma wcale denarów z literą W (choć są sporadycznie spotykane w skarbach pomorskich). Jest za to – w materiale ujętym w tym tomie – pięć *gote*, od wczesnej emisji po późne, z 2. ćwierci XV wieku. Szczególnie ważna jest ta pierwsza moneta (ze stanowiska „Spichlerze 2004”, spichlerz Duża Jerozolima), gdyż wczesne *gote* znał Kenneth Jonsson w wydanym w 1995 roku opracowaniu tych monet tylko z pięciu znalezisk (z trzech grobów poległych w bitwie na Korsbetningen w 1361 roku i ze skarbów w Ebbelnæs w Danii i Knaresborough w Anglii¹⁹⁸). Moneta znaleziona w Gdańsku jest silnie wytarta, co świadczy o jej długotrwałym obiegu. W świetle systematyki sformułowanej przez tego badacza okaz z Dużej Jerozolimy nie pochodzi z najwcześniejszej emisji, ale w każdym razie należy do odmiany wprowadzonej przed bitwą na Korsbetningen. Drugi okaz, który może być równie wczesny, znaleziono na nieujętych tutaj stanowisku Jątki Rzeźnicze – niestety, zachowany szczątkowo. Napływ monet gotlandzkich, jak widać, nie wykazuje korelacji z wydarzeniami politycznymi – nawet z przynależnością Gotlandii do tego samego, co Gdańsk, państwa. Z pewnością towarzyszył kontaktom handlowym z Visby i zanikł wraz z upadkiem handlowego znaczenia wyspy. Jedynym przypadkiem opublikowanego podobnego znaleziska w Polsce jest okaz z Poznania, też nie znaleziony w mieście, lecz na Ostrowie Tumskim¹⁹⁹. *Gote* nie są notowane na Pomorzu, gdzie widzieliśmy denary gotlandzkie. Ostatnio pojawiła się wiadomość o odkryciu słabo czytelного okazu z 1. połowy XV wieku w okręgu mohylewskim na Białorusi²⁰⁰ – trudno ten odosobniony przypadek wiązać z jakąś konkretną drogą, choć najbardziej prawdopodobny jest chyba handel dżwiński, nie wiślany.

¹⁹⁵ K. Holmberg, *När kungens mynt blev allmogens mynt. En översikt över mynt, myntning och myntens roll i det svenska samhället under 1200-talet*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska meddelanden XL), s. 79.

¹⁹⁶ M. Golabiewski Lannby, *Makt, mark och penningar*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska meddelanden XL), s. 97-8; poprawiona datacja: K. Jonsson, *The early gote*, [in:] *Studia numismatica: Festschrift Arkadi Molvögin* 65, Tallinn 1995, s. 78-79.

¹⁹⁷ P. Berghaus, *Phänomene der deutschen Münzgeschichte des 14./15. Jahrhunderts im Ostseegebiet*, [in:] *Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971*, Visby 1973 (Acta Visbyensia, 4), s. 89.

¹⁹⁸ K. Jonsson, *The early gote*, s. 79.

¹⁹⁹ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 616/XI.

²⁰⁰ B. Paszkiewicz, A. Rudnicki, *Magilëŭ (Mohylew), oblast', Białoruś*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIII, 2009, z. 2, s. 263.

7. Monety duńskie, szwedzkie i norweskie

Po monetach rzymskich i wczesnośredniowiecznych to właśnie monety duńskie należą do grupy najwcześniejszych w omówionych w tym tomie badaniach Gdańska i utrzymują się w znaleziskach pojedynczych aż do XVI wieku. We wczesnej fazie są to anonimowe denary (*penningi*), wybijane w 2. połowie XIII wieku ze słabego srebra, a w połowie XIV wieku praktycznie z miedzi, obrazujące krzys państwa duńskiego tej epoki²⁰¹. Do lat dziewięćdziesiątych XX wieku nie były one w ogóle notowane w Polsce – i nic dziwnego, są to bowiem typowe monety inflacyjne do wewnętrznego obiegu. Sytuacja ta zmieniła się jednak, gdy pierwsze okazy tego typu zarejestrowano w zamku Hornschloß (Rogowiec) w Górach Kamiennych na Dolnym Śląsku (króla Krzysztofa II, 1320-1333) i w Kołobrzegu (prawdopodobnie króla Eryka VI Menveda, z 2. dekady XIV wieku)²⁰². Znalezisk tego rodzaju na terenie Polski pojawiło się ostatnio z pewnością więcej, lecz poza obiegiem naukowym, o czym mogą świadczyć występujące od czasu do czasu oferty antykwaryczne.

Najstarszą monetę znaleziono na ulicy Grzaskiej na Prawym Mieście – jest to denar (*penning*) króla Eryka V Glippinga (1259-86) z lat 1280-86. Ze względu na brak innych, równie wczesnych monet na tym stanowisku, można przypuszczać, że dostał się do ziemi z opóźnieniem, już w XIV wieku. Również późniejszy denar Eryka VI Menveda (1286-1319) z lat 1310-19 wystąpił w Jatkach Rzeźniczych (poza niniejszym tomem) w młodszym o ćwierć wieku kontekście. Następne monety pochodzą z okresu rozpadu państwa i przypisuje się je królom Krzysztofowi II (1320-26, 1330-42) i Waldemarowi III (1326-30) oraz regencji hrabiego holsztyńskiego Gerarda (1332-40). Znaleziono je w badaniach „Spichlerze 2004” (spichlerz Mały Zegar), „Żytnia” (spichlerze: Czarny Królik, bezimienny ul. Spichrzowa 4.3, Biskup i Kapliczka) i „Chmielna 63/64”, a ponadto, poza niniejszym tomem, w Jatkach i bezimiennym spichlerzu przy ul. Pszennej 8A²⁰³. Razem więc 10 monet, a każda z nich wystąpiła pojedynczo, co potwierdza, że nie były sto-

sowane do tezauryzacji, ale ich rozprzestrzenienie w Gdańsku jest zaskakująco szerokie i niekoniecznie musi świadczyć o ich wyrzucaniu jako bezwartościowych – na co wszak zasługiwały.

Równie zaskakujące było użycie do tezauryzacji 238 brakteatów norweskich i szwedzkich ukrytych na terenie spichlerza Księżyc i Gwiazdy²⁰⁴. Były to bowiem monety wycofane i unieważnione w 1363 roku, po upadku emitującego je króla Magnusa II Erikssona (1319-64). Sądząc ze składu skarbu, ten zespół monet przywieziono do Gdańska z okolic norweskiego Bergen, ponieważ ta właśnie mennica była w nim najliczniej reprezentowana. Najprawdopodobniej monety zostały porzucone na Wyspie Spichrzów jako beзуżyteczne.

Monety analogiczne do zdeponowanych w skarbie wystąpiły także – choć wyjątkowo – pojedynczo. W Jatkach Rzeźniczych (poza niniejszym tomem) znaleziono inflacyjny brakteat szwedzki króla Magnusa Erikssona wybity w Söderköping. Brakteat norweski z mennicy w Bergen znaleziono poza badaniami archeologicznymi, „w obrębie ulicy Chmielnej”, najpóźniej w 1996 roku²⁰⁵. Niewykluczone, że stanowił on odprysk omówionego wyżej skarbu. Na tym – aż do XX wieku – kończy się występowanie w Gdańsku monet norweskich. Monety szwedzkie znajdują swą kontynuację w pojedynczym brakteacie ze spichlerza Niedźwiedzi Taniec (badania „Żytnia”). Monetę takiej samej odmiany znaleziono w ukrytym około 1365 roku skarbie z Kirial w Danii. Zdaniem Brity Malmer, monografistki późnośredniowiecznych brakteatów szwedzkich, należy tę emisję wiązać z „nową” czy „lepszą monetą” króla Magnusa II Erikssona, wybitą w ostatnich miesiącach jego panowania i wzmiankowaną 29 lipca 1363 roku, zanim kandydat na nowego króla, Albrecht Meklemburski, przybył do Szwecji²⁰⁶. Albrecht, koronowany w lutym 1364 roku (panował w latach 1364-1389/95), kontynuował jednak ten typ brakteatów, stąd moneta może być przypisana również jemu w samym początku panowania.

²⁰¹ K. Grønder-Hansen, *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340. Den pengebaserede økonomi og møntcirkulation i Danmark i perioden 1241-ca. 1340*, København 2000.

²⁰² S. Suchodolski, J. Steen Jensen, *Fund af en dansk 'borgerkrigsmønt' i Schlesien*, „Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad”, 1992, nr 8, s. 147; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 348, 413; II. Poprawione datowanie monety z Kołobrzegu wg K. Grønder-Hansen, *Kongemagtens krise*, s. 150.

²⁰³ Materiał z ulicy Pszennej, z badań M. K. Kocińskiej w 2008 roku, będzie publikowany osobno.

²⁰⁴ B. Paszkiewicz, *Skarb skandynawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XVII, 1998, s. 265-285. Na podstawie później wydanej literatury należy przeważać tam grupę Lagerkvist XXIX, Golabiewski VII, uznać za monety wprowadzone Magnusa Erikssona, ale nie szwedzkie, lecz norweskie. Obszerniejsze sprostowanie zamieściłem w pracy *Monety z badań archeologicznych*, s. 502.

²⁰⁵ B. Paszkiewicz, *Nie tak szybko z odkryciami!*, „Przegląd Numizmatyczny”, 1997, nr 3, s. 11-12.

²⁰⁶ B. Malmer, *Den senmedeltida penningen i Sverige*, s. 28, 33-34.

Szwedzkie brakteaty z głową miały w XV wieku naśladownictwa w północno-wschodnich Niemczech, zwłaszcza w Lubece, i rozgraniczenie tych monet nie jest całkiem pewne, ponieważ ich terytoria obiegu były zbieżne. Takie monety, datowane na 2. połowę XV wieku, znaleziono na zamku w Pucku i przy kościele św. Jakuba w Lęborku²⁰⁷. Lębork należał już jednak do (zachodnio-)pomorskiego rynku monetarnego, a brak analogii w Gdańsku pozwala przypuszczać, że do Pucka taki brakteat trafił nie w wyniku kontaktów handlowych, a może z dworem wygnanego króla szwedzkiego, Karola VIII Knutssona (1448-1470, z przerwami), który rezydował w tym mieście w latach 1457–1460.

Można przypuszczać, że kres mennictwa duńskiego w połowie XIV wieku otworzył w Gdańsku na pół wieku lukę dla monety szwedzkiej (mimo że w samej Danii w okresie bez mennictwa używano głównie monety północnoniemieckiej²⁰⁸). Ale kolejne monety skandynawskie są znowu duńskiego pochodzenia i wiążą się z inflacyjną emisją pieniądza króla Eryka VII Pomorskiego (w Danii 1396-1439). Są to dwa rodzaje monet. Starsze są miedziane szterlingi – nie tylko skorodowane, ale i niestarannie wybite, dlatego też ledwie czytelne – czworoboczne, zazwyczaj podłużne blaszki, które spotykamy na Strzeleckiej, pod Basztą Łabędź i na Żytniej, poza niniejszym tomem na Szafarni (dwa), a wcześniej widzieliśmy je już na stanowisku „Monopol” oraz z badań Wyspy Spichrzów w latach 1993-94, razem więc siedem sztuk, rozsianych w raczej peryferyjnych kwartałach miasta. Były to silnie podwartościowe monety, po raz pierwszy wspomniane 9 lipca 1423 roku w dokumencie Jana, biskupa Roskilde²⁰⁹. Uważa się więc, że bito je co najmniej od 1422 roku, może nieco wcześniej. Król wyruszył na pielgrzymkę do Ziemi Świętej, a pozostawiona na królestwie duńskim królowa, Filipa Angielska, zawarła 8 października 1424 roku unię monetarną z Hanżą, co musiało przerwać emisję tych szterlingów, jeśli nawet dotrwała tak długo. W połowie 1425 roku król powrócił i rychło popadł

w konflikt z Hanżą, co doprowadziło do zerwania unii. Uważa się, że była to sposobność do wznowienia emisji miedzianych szterlingów, która trwałaby aż do detronizacji króla Eryka w 1439 roku, i przyczyna zdominowania przez nich skarbów duńskich z lat 1420-40²¹⁰. W Polsce nie odnotowano innych znalezisk tych monet (nie są wszelako zazwyczaj łatwe do rozpoznania). Gdańsk uskarżał się na napływ miedzianej monety duńskiej – przypuszczalnie nie tylko takiej – jak świadczy o tym zachowany list herolda króla Dani²¹¹. Najprawdopodobniej napływały do miasta przypadkowo i były wyrzucane jako monety fałszywe. W Wismarze w 1424 roku władze miejskie zakazały kobietom składania w kościołach miedzianego pieniądza duńskiego²¹². W gdańskich kościołach ich dotąd nie odnotowano, ale może dlatego, że jedyny gruntownie przebadany kościół gdański, św. Jana, dał materiał numizmatyczny o zasadniczo późniejszej chronologii.

Drugi gatunek monety duńskiej Eryka VII to dziewięciodenarowe grosze (*nipenning*), znalezione na stanowiskach „Gnilna”, „Łagiewniki” i „Baszta Łabędź”. Datuje się je na lata trzydzieste. W polskich znaleziskach poza Gdańskiem znamy taką monetę ze skarbu półgroszy Władysława Jagiełły z okolicy Łodzi (*tpq* 1431)²¹³. Ponieważ monet Władysława Jagiełły w Gdańsku prawie nie ma, wolno raczej przypuszczać, że moneta duńska trafiła do polskiego skarbu przez Gdańsk, niż że grosze duńskie napływały do Gdańska z polskiego zaplecza. Inny okaz wystąpił wszelako w grobie na cmentarzu we wsi Pribitka pod Retowem na Żmudzi²¹⁴, co raczej sugeruje bezpośredni napływ z któregoś z bliższych portów bałtyckich.

Po następnej kilkudziesięcioletniej przerwie, w trzeciej-czwartej dekadzie XVI wieku, spotykają się w Gdańsku monety duńskie ze szwedzkimi na stanowisku „Chmielna 73/74”. Są to bardzo podobne, pochodzące z obu krajów klipy (łącznie pięć), tymczasowe monety wojenne. Trzy z nich to duńskie klipy inflacyjne z 1518 roku, od niedawna dopiero

²⁰⁷ B. Paszkiewicz, *Puck, m. pow.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. L, 2006, z. 2, s. 207; Lębork: zbiór Muzeum w Lęborku, znalezisko z 15 XI 2001 r. (typ Malmer 266).

²⁰⁸ G. Stefke, *Der „wendische Münzverein” und seine Nachbarn. Ein Überblick auf der Grundlage des heutigen Forschungsstandes*, „Geldgeschichtliche Nachrichten”, Jg. 30, 1995, s. 126.

²⁰⁹ [B.F. Johansen, O. Mørkholm] *De skriftlige kilder til Danmarks middelalderlige møntvæsen. Et udvalg 1085-1500*, København 1989, nr 658. W. Jesse, *Der wendische Münzverein*, wyd. 2, Braunschweig 1968, s. 101, z niejasnych powodów datuje tę wzmiankę na początek roku i twierdzi, że już 23 maja 1423 roku król monetę wycofał.

²¹⁰ J.S. Jensen, *Møntcirkulationen i Danmark ca. 1241-1550 belyst ved skattefund og andre fundtyper*, [in:] *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, del 1, København 1992, s. 98.

²¹¹ B.F. Johansen, O. Mørkholm, *op. cit.*, nr 656.

²¹² W. Jesse, *loco cit.*

²¹³ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 492/II.

²¹⁴ E. Ivanauskas, *Monetos ir žetonai Lietuvos senkapuose 1387-1850*, Vilnius 2001, s. 157. Ta bardzo cenna praca inwentarzowa jest, niestety, mało użyteczna ze względu na brak indeksu monet; grosz był możliwy do uchwycenia dzięki ilustracji.

notowane w znaleziskach na południowym brzegu Bałtyku – prawdopodobnie dlatego, że wcześniej nie dostrzegano monet w tych czworobocznych, niewyraźnie wybitych płytkach metalu. Wypuszczono je w ramach finansowych przygotowań króla Krystiana II (1513-23) do wojny o tron szwedzki (doprowadzonej do skutku w 1520 roku). Ich wartość nominalna, szeląg, znacznie przewyższała wartość substancjalną, gdyż monety te były niepełnej wagi i z niskopróbnego srebra²¹⁵. Wybijano je stemplami znacznie większymi niż przygotowane kawałki metalu. Być może, to te właśnie monety nasunęły pomysł wybicia w Królewcu w 1520 roku klip na finansowanie prowadzonej przez Zakon Krzyżacki w Prusach wojny z Polską, tzn. *Reiterkrieg*. Paradoxem było, że zwycięski rywal króla Krystiana, szwedzki regent Gustaw Eriksson Vasa wybił analogiczne klipy o nominale 18 penningów (1½ szeląga)²¹⁶, z których dwie również znaleziono. Klipy duńskie są od niedawna rejestrowane na południowym wybrzeżu Bałtyku, w rejonie Kołobrzegu, ale ich szwedzkie, bardzo rzadkie naśladownictwa, dostrzeżono w Gdańsku po raz pierwszy. Możliwe jednak, że jest to wynikiem niedoskonałości rozpoznania monet, bo podobieństwo między szelągami duńskimi i szwedzkimi półtoraszelągami jest znaczne.

Szwedzki regent, zostawszy w 1523 roku królem Gustawem I (1523-60), wybił regularny fyrk (półörtug), który również został znaleziony w Gdańsku. Z kolei mamy dwa söslingi Fryderyka I, który odebrał Krystianowi II także tron duński, i wreszcie dużą monetę z czasów tak zwanej wojny hrabiowskiej (*Grevefejden*), kiedy w imieniu uwięzionego Krystiana II bunt przeciwko kolejnemu królowi Danii, Krystianowi III, podnieśli możnowładcy na czele z hrabią oldenburskim Krzysztofem, mianowanym regentem królestwa. Nie wiadomo, z czym wiązać tę dość zwartą grupę monet, ale niewątpliwie nie odzwierciedla ona żadnego regularnego napływu, skoro z wymienionych dziewięciu monet osiem znaleziono na stanowisku Chmielna 73/74, czyli w południowej, peryferyjnej części Wyspy Spichrzów, a dziewiątą pod Basztą Łabędź, miejscem gromadzącym sporo nietypowych dla gdańskiego rynku monet.

Późniejszy napływ monet skandynawskich jest incydentalny: marka duńska, spora moneta srebrna z 1561 roku na Szafarni, dwie dość duże monety króla Szwecji, Jana III (1568-92), z końca XVI wieku: pół

öre pod Basztą Łabędź i fyrk na ulicy Olejarnej²¹⁷, zdają się odzwierciedlać żywe kontakty personalne raczej niż jakieś strumienie monetarne. Ale tego rodzaju znalezisk można wskazać w Polsce więcej, np. małą, bilonową monetę dwupenningową Jana III w okolicy Starogardu Gdańskiego²¹⁸, a także szwedzkie monety Zygmunta III (1592-99). Może to one właśnie wskazują, że wszystkie te monety – lub przynajmniej większość – napłynęły w wyniku ożywionych kontaktów polsko-szwedzkich w początkowym okresie panowania tego monarchy. Talar szwedzki króla Karola IX (1604-11) z 1608 roku znaleźć miano pod Brabankiem, ale wielokrotnie zaznaczaliśmy konieczność sceptycyzmu wobec dopływających z rynku antykwarycznego wieści o grubych monetach znalezionych poza kontrolą archeologa.

W XVII wieku jakąś prawidłowość wskazywać mogą miedziane monety szwedzkie – rezultat wykorzystania miedzi do produkcji zdawkowej monety w tamtym ubogim w kruszce kraju. Odnotowaliśmy bowiem pięć monet z różnych punktów Gdańska. Stosunkowo najczęściej z nich znajduwane są w Polsce szwedzkie klipy miedziane, monety zdawkowe o kształcie zbliżonym do kwadratu – ponieważ jednak kształt ten nie kojarzył się z monetą, ich znaleziska dostrzega się dopiero od mniej więcej dwóch dekad, głównie na Żuławach²¹⁹. W Polsce wraz z Prusami w tym czasie jeszcze nie funkcjonowała moneta miedziana i okazy te nie były traktowane jako pieniądź. Jak się zdaje, klipy w zasadzie nie wykraczają poza zasięg działań wojsk szwedzkich podczas wojen lat 1627-9²²⁰, gdy królowi Gustawowi II Adolfowi (1611-32), jak wiadomo, nie udało się dotrzeć pod Gdańsk. Mimo to, trafiła się taka moneta o nominale 1 öre pod Brabankiem. Na początku 1629 roku w wyniku spadku cen miedzi klipy zostały w Szwecji wycofane z obiegu²²¹. Jednakże monety okrągłe, cięższe, których emisję w ogromnych ilościach rozpoczęto w roku 1627, wydają się w Pol-

²¹⁷ S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet*, s. 36, nr 2.

²¹⁸ M. Sokołowski, *Starogard Gdański okolica, m. pow.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 2, s. 230.

²¹⁹ Np. dwa egz. w Bągarcie (B. Paszkiewicz, *Bągart, gm. Dzierzgoń, woj. Elbląg*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIX, 1995, z. 3-4, s. 165) i Drewnicy (B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 2000 r.*, „Fontes Numismatici”, II, 2002, s. 17).

²²⁰ O roli wojska w rozprzestrzenianiu pewnych gatunków monety zob. uwagi P. Griersona, *The interpretation of coin finds* (2), „The Numismatic Chronicle”, 7th series, 6, 1966, s. xi.

²²¹ B. Tingström, *Stormaktstidens penningväsen*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska Meddelanden XL), s. 183.

²¹⁵ K. Bendixen, *Denmark's money*, [b.m.] 1967, s. 61.

²¹⁶ L.O. Lagerqvist, *Äldre vasatid*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska meddelanden XL), s. 125-126.

sce należeć do jakiegoś późniejszego, trudnego jeszcze do zdefiniowania horyzontu. Znalezione w Studzience öre króla Gustawa II Adolfa z 1627 roku to efektowna, duża moneta. Podobny (choć nieco późniejszy) okaz znaleziono pod Ostrołęką na miejscu karczmy²²², a jeszcze późniejszy – już królowej Krystyny (1632-54) – znów w Gdańsku, pod Brabankiem. W obrębie fortyfikacji Gdańska zdarzają się okrągłe monety ćwierćörowe królowej Krystyny (ul. Gnilna na Starym Mieście, wśród monet fałszywych; Lastadia na Przedmieściu, również w nagromadzeniu monet fałszywych; oraz ulica Olejarna na Starym Mieście – i tu bez kontekstu monet obiegowych²²³). Trudno powiedzieć, czemu właśnie ten nominal przenikał do miasta (i nie tylko tu; analogiczne ćwierć öre znaleziono w Helu²²⁴). Być może ich napływ należy wiązać z kampanią szwedzką lat 1655-7, ale wydaje się, że są jak na ten kontekst zbyt rzadkie. Może więc docierały na południowy brzeg Bałtyku (i nawet na Mazowsze) przypadkowo, w wyniku pokojowych kontaktów. Nie sposób byłoby tego powiedzieć o trzech dużych, miedzianych öre z 1628 roku, włożonych do grobu na miejskim cmentarzu w brandenburskim wówczas Gorzowie nad Wartą²²⁵, które wprost sugerują swój związek z przejściem przez Nową Marchię wojsk Gustawa II Adolfa w roku 1631. Andrzej Mikołajczyk w swej monografii obiegu pieniężnego

w Polsce Środkowej w okresie wczesnonowoczesnym nie dostrzega takich monet wcale.

Miedzianą drobną monetą szwedzką z 1669 roku spotykamy jeszcze pod Basztą Łabędź (musimy jednak pamiętać, że charakter tego stanowiska zmienił się po roku 1648) i jest to ostatni okaz z tego kraju. Nie wiele późniejszy jest srebrny duński szeląg Krystiana V (1670-99) z ulicy Gnilnej. Ten jednak nie kończy całkiem szeregu monet duńskich, bo w kościele św. Jana (badania 2006-8) wystąpił jeszcze miedziany szeląg Fryderyka VI (1808-39) z 1812 roku. To moneta zupełnie wyjątkowa i pozornie egzotyczna, jednakże uderzająco podobna do szelągów I Wolnego Miasta Gdańska (1807-13). W macierzystej Danii monety te bito w wojennej potrzebie (wykorzystując na przykład miedź z dachu kopenhaskiego kościoła Panny Marii zniszczonego podczas bombardowania w 1807 roku). W wyniku bankructwa państwa w 1813 roku miedziane monety utraciły wartość²²⁶, powstała więc sytuacja, w której mogły być – podobnie jak niegdyś turnery Stirlinga ze Szkocji – wywożone tam, gdzie mogły uchodzić za pieniądź. Rychły upadek Wolnego Miasta Gdańska prawdopodobnie przeszkodził w szerszym napływie tych monet. Można podsumować, że obecność monety duńskiej w Gdańsku skończyła się, jak zaczęła – monetami pozbawionymi wartości.

²²² B. Kielak, J. Korsak, *Znaleziska monet na obszarze województwa ostrołęckiego*, Ostrołęka 1987, s. 11 (moneta nie została rozpoznana) i fot. 6. O funkcjonowaniu karczmy na terenie wcześniejszego grodziska Stare Miasto zob. S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 578:II.

²²³ S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet*, s. 36, nr 3.

²²⁴ B. Paszkiewicz, *Hel, m., woj. gdańskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XL, 1996, z. 3-4, s. 190-191.

²²⁵ T. Szczurek, *Moneta w Gorzowie Wielkopolskim na przestrzeni dziejów*, Gorzów Wielkopolski 2007, s. 99, poz. 23. W mieście lub okolicy znaleziono też czwartą podobną monetę, *ibidem*, s. 99, nr 25, a piątą w pobliskich Mironicach (*ibidem*, s. 141, nr 143).

²²⁶ K. Bendixen, *Denmark's Money*, s. 90.

8. Monety pomorskie i brandenburskie

Obie części Pomorza w przeszłości nie utrzymywały ze sobą szczególnie bliskich stosunków monetarnych; częściej też obserwuje się świadectwa przepływu monet ze wschodu na zachód niż odwrotnie. Systemy monetarne obu ziem były zazwyczaj odmienne. Mimo to jednak można wskazać w gdańskim materiale interesujące monety przybyłe z Pomorza Szczecińskiego. Zaanonsujmy tylko, że w badanym dopiero materiale z ulicy Tartacznej na Zamczysku dostrzeżono denar Bogusława I (1160-87) z lat około 1183-7, którym mamy nadzieję zająć się w przyszłości, i przejdźmy do badań, które można tu przedstawić w pełni.

Najwcześniejsze monety, którymi możemy się tutaj zająć, to małe denary pomorskie, zwane najczęściej w źródłach denarami słowiańskimi, szczecińskimi albo *Vinkenaugen*. Bito je w środkowej i wschodniej części Księstwa Pomorskiego, na zachodzie natomiast używano brakteatowych denarów strzaławskich, czyli sundzkich. Większość mennic – lub nawet wszystkie – znalazła się w I. połowie XIV wieku w rękach miast, ale identyfikacja emitentów w wielu przypadkach budzi wątpliwości. Najpoważniejszy problem dotyczy jednak rozróżnienia między pomorskimi *Vinkenaugen* a denarami bitymi na stopę pomorską w Brandenburgii i Meklemburgii. Ostrożność badaczy mennictwa poszczególnych krajów sprawia, że spora grupa anonimowych typów z 2. połowy XIV i I. ćwierci XV wieku, które nie znajdują prostych odniesień do któregoś z nich, trafia na swą własną ziemię niczyją. Ostatnio starał się ją zagospodarować na rzecz Brandenburgii Hans-Dieter Dannenberg²²⁷, jednakże rezultaty wymagają jeszcze przedyskutowania. Osobnym problemem jest chronologia tych monet, ustalana przez badaczy dość dowolnie i niespójnie, a także niestaranne bicie, które sprawia, że często mamy do czynienia z monetami nieczytelnymi z jednej lub obu stron. Wszystkich tych problemów nie możemy oczywiście rozwiązać w opracowaniu monet znalezionych w Gdańsku, ale materiał tutejszy jest na tyle znaczący, że może być cennym przyczynkiem do dalszych badań.

Prawdopodobnie najstarszą monetą z tego kręgu jest znaleziony na ulicy Grząskiej fragment brakteatu guziczkowego z gwiazdą i promienistym kołnierzem. Taki typ monety przypisywany jest pomorskiemu Stargardowi, jednakże występuje dość szeroko (nawet w Krakowie na Wawelu²²⁸). Istnieje nie-

bezpieczeństwo, że wobec wielkiej prostoty motywu i pospolitej formy monety łączymy ze sobą emisje z różnych źródeł, niekoniecznie pomorskich. To samo stanowisko przyniosło brakteat meklemburski, współczesny poprzedniemu lub nieco późniejszy, inny zaś, przypuszczalnie z początku 2. połowy XIV wieku, wystąpił w Jatkach Rzeźniczych (poza tym tomem). Zwraca uwagę, że te brakteaty z kręgu dolnej Odry i Meklemburgii nie wystąpiły na Wyspie Spichrzów²²⁹, gdzie obserwujemy brakteaty pruskie z połowy XIV wieku, ale na terenie Prawego Miasta, co sugeruje specyfikę ich obiegu, dla nas dziś niezrozumiałą. Szczególnie stanowisko „Grząska” gromadzi monety z tamtego kręgu, a także inne, które mogły napłynąć przez Pomorze Szczecińskie.

Również z ulicy Grząskiej znamy denar dość pewnie przypisywany Szczecinowi, datowany szeroko na lata 1345-około 1410. Denary niejasnego pochodzenia z grupy *Vinkenaugen* wystąpiły w badaniach „Spichlerze 2001-2002” (spichlerz Kamienny Zbawiciel) i wcześniej w badaniach „Spichlerze 1994” (spichlerz Mlecarka, dwa egzemplarze). Szczególnie jednak owocne okazały się badania „Żytnia”, również na Wyspie Spichrzów. Odkryto tam pojedyncze *Vinkenauge* przypisywane Brandenburgii (spichlerz bezimienny Spichrzowa 4.3) i trzy pomorskie (bezimienny spichlerz Spichrzowa 4.3, Kamienny Samson i Jelenia Głowa lub sąsiednie). Znaleziono tam także, w spichlerzu Niedźwiedzi Taniec, mały skarb, złożony z dziewięciu monet i ukryty po około 1405 roku (ustalenie to pomogło nam wydatować monety w tym skarbie). Na dwu z monet nie ma żadnych śladów stempla – potwierdzają one domysł, że był to rodzaj monet zastępczych, sporządzanych dla uzupełnienia pieniądza monetarnego, najwyraźniej w sytuacji jego niedostatku (podobne okazy znaleziono również w spichlerzu Kamienny Samson i w Jatkach Rzeźniczych). Interpretacja ta wydaje się kolidować ze znanymi z Pomorza (Zachodniego) wielotyśięcznymi skarbami denarów z tej epoki, ale najwyraźniej masowa tezauryzacja nie musi przeczyć brakom monet w obiegu – przeciwnie, mogła być nawet ich przyczyną. Mały skarb *Vinkenaugen* interpretujemy jako porzuconą sakiewkę. Ponieważ denary pomorskie nie były obiektem deprecjacji i gwałtownego wycofania z obiegu, ich porzucenie miało przypuszczalnie raczej charakter przypadku.

²²⁷ H.-D. Dannenberg, *Die brandenburgischen Denare des 13. und 14. Jahrhunderts. Typenkatalog, Prägezeiten, Historische Zusammenhänge*, Berlin 1997, s. 167-173.

²²⁸ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 433: XLV.3.

²²⁹ Brakteat miasta Anklam, odnotowany w jednym ze skarbów z Wyspy Spichrzów (S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299:XX), okazał się błędnie rozpoznany; zob. B. Paszkiewicz, *Skarb skandy-nawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów*, s. 265-285.

Drugim skupieniem denarów *Vinkenaugen* jest stanowisko Jatki Rzeźnicze (publikowane osobno). Znalezione tam – w różnych miejscach – sześć takich monet, w tym jeden wspomniany już blankiet. Tak jak w zespole z Niedźwiedziego Tańca, są to denary szczecińskie (dwa), pyrzycki, biskupi i nieokreślony, choć innych odmian. Denar biskupi przedstawia odmianę w ogóle dotąd nieznaną. Szczególnie interesujący jest denar nieokreślony, przedstawiający nieznaną typ – niestety, słabo czytelny i słabo zachowany.

Znaleziska z Jatek, niewątpliwego miejsca handlu, poświadczają napływ i – co ważniejsze – użytek, choćby ograniczony, denarów *Vinkenaugen* w Gdańsku. Potwierdzeniem tego wniosku mogą być trzy *Vinkenaugen* (dwa pomorskie i jeden brandenburski) znalezione w kościele w Rumi²³⁰, dającym, jak się zdaje, dobre wyobrażenie o pieniądzu gdańskiego interioru. Była też taka moneta – bez widocznych śladów stempla, jak kilka znanych z Gdańska okazów – w badaniach rynku w Pucku²³¹. Właśnie znaczny udział okazów bez śladów stempla lub z bardzo niewyraźnymi stemplami wyróżnia *Vinkenaugen* z Gdańska, choć ogólnie nie były to monety starannie wybijane.

Vinkenaugen nie wyczerpują gatunków monet napływających z Pomorza. Mamy poza nimi także fenig waluty sundzkiej, brakteatowy, z samego Strzałowa, datowany z grubsza na przełom XIV i XV wieku („Żytnia”, spichlerz Ślepiec), oraz serię monet większych, wittenów. Witten został wprowadzony w Lubece w 1365 roku jako moneta czterofenigowa, ale w strefie waluty sundzkiej odpowiadał sześciu fenigom. Strzałowo przystąpiwszy w 1381 roku do wendyjskiego porozumienia monetarnego wybiło taką monetę²³² – i dwukrotnie znajdujemy ją w Gdańsku (badania „Spichlerze 2001-2002”: Kamienny Gołąb oraz w nieznanym miejscu Wyspy Spichrzów w 1993 roku²³³). Pieniądz strzałowski nie był oficjalnie akceptowany w państwie krzyżackim, ale stanowił jeden z ważniejszych elementów systemu walutowego Hanzy wendyjskiej. Wybity został w wyniku akcesu Strzałowa w 1381 roku²³⁴ do tzw. wendyjskiego związku monetarnego, tj. umowy Lubeki, Hamburga

i Wismaru zawartej w 1379 roku: ...*unde desse penninghe schullen hebben sternen an beyden syden, an der syde des crutzes mydden in deme crutze, unde an der anderen syden in deme tzirkele dar de bokstave inne stan rechte boven des arnes hove de unde boven der borch unde boven dem ossenhovede*²³⁵. Witteny lubecki i wismarski, wybite na mocy tegoż porozumienia, omówimy dalej. Na wittenie strzałowskim zamiast wymienionych symboli stosownych dla tamtych miast jest strzała, poza tym dokładnie odpowiada on cytowanemu przepisowi. Wedle normy witteny wendyjskie powinny ważyć około 1,3 g, zachowane egzemplarze jednak rzadko dosięgają tej wielkości²³⁶. Przy przepisowej próbie 13½ (0,844) daje to zawartość czystego srebra około 1,1 g²³⁷. Jaka była relacja tej monety w stosunku do waluty półskojcowej, obowiązującej w Prusach w latach około 1364-80? Dla półskojca rekonstruuje się ciężar 3,07 g srebra próby 632/1000, jest to jednak standard realny, a nie nominalny (uzyskany nie z dokumentów normatywnych, których dla tych monet nie znamy, a z pomiarów monet, które pozostały w obiegu bardzo długo, stopniowo tracąc ciężar). Ostatnio pojawiła się hipoteza, że półskojec miał być pierwotnie szelągim, wybijanym w liczbie 60 sztuk z grzywny chełmińskiej srebra 10- lub 10¼-lutowego, co oznaczałoby nominalną zawartość srebra 1,99 lub 2,04 g²³⁸. Półskojec odpowiadałby więc realnie niespełna dwu wittenom, a witten – po dewaluacji feniga jeszcze przed 1368 rokiem – dziewięciu fenigom. W 1368 roku półskojec miał już kurs 16 fenigów toruńskich i w 1416 roku, po usunięciu skutków kryzysowego zepsucia monety pruskiej, kurs ten ponownie określono na 16 dobrych pruskich fenigów²³⁹. Wprowadzone w 1380 roku (lub nieco wcześniej) szelągi równe 12 fenigom ważyć miały 1,70 g srebra próby 729/1000, ich zawartość kruszcu zatem wynosić miała 1,24 g. Wedle tej miary witten winien być wart około 10 fenigów. Była to więc moneta należąca do tej samej warstwy obiegu pod względem nominalu, co krzyżackie półskojce, fircheny i szelągi (moneta średnia i gruba, przeciwstawiana monecie drobnej, tj. fenigom brakteatowym).

²³⁰ B. Paszkiewicz, *Uwagi o monetach z kościoła w Rumi*, archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

²³¹ Badania prof. Jerzego Kruppé i Marii Dąbrowskiej w 2007 r., niepublikowane; B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych w Pucku w latach 2007-2008*, „Wiadomości Numizmatyczne” [w druku].

²³² G. Stefke, *Der „wendische Münzverein” und seine Nachbarn*, s. 126.

²³³ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299/XVI.

²³⁴ H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Berlin 1893, s. 103.

²³⁵ *Die Rezesse und andere Akten der Hansetage von 1256-1430*, Abt. I, Bd. 2, Leipzig 1872, s. 187, nr 172.

²³⁶ M. Kunzel, *Die werlesch-mecklenburgische Wittenprägung im 14. und 15. Jahrhundert*, „Berliner Numismatische Forschungen”, 2, 1988, s. 39-40.

²³⁷ R. Kiersnowski, *Wielka Reforma Monetarna XIII-XIV w.*, cz. I, Warszawa 1969, s. 168.

²³⁸ B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz*, s. 223.

²³⁹ E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik*, s. 75.

Na bogatym w pomorski materiał stanowisku „Żyt-
nia” mamy ponadto nieco późniejszy witten strzałowski
(bez lokalizacji) i fałszywy witten zaodrzańskiego mia-
sta Taglim (Anklam) (spichlerz Królik), a na Lastadii
zniszczoną monetę, która może być wittenem pomor-
skim z 1. połowy XV wieku. Jak widzimy, nie tylko
strefa pieniądza słowiańskiego, ale i strefa monety
sundzkiej na Zaodrze pozostawiła w Gdańsku swe
ślady pod koniec XIV i na początku XV wieku. Potem
jednak ten kierunek napływu zanikł, by na krótko poka-
zać się w 1. ćwierci XVI wieku. Spotykamy bowiem
na stanowisku „Grząska” witten (półszeląg) strzałow-
ski z 1504 roku, wybity po reformie monetarnej księcia
Bogusława X (1474-1523), która walutę sundzką roz-
ciągnęła na całe państwo. Analogiczny szeląg wydo-
byto z Kanału Raduni, witten znaleziono w Pucku²⁴⁰,
na stanowisku „Monopol” znaleziono zaś witten ksią-
żęcy Jerzego I i Barnima I z 1524 roku.

Ponownie widzimy nieco monet pomorskich na prze-
łomie XVI i XVII wieku. Są to fenigi miedziane (lub
szerfy, czyli półfenigi waluty lubeckiej) wybijane przez
książąt Ernesta Ludwika z Wołogoszcza („Chmielna
73/74”, a poza niniejszym tomem kościół św. Jana z pierw-
szych badań i Szafarnia) oraz Jana Fryderyka ze Szczecina
(„Gnilna”). Podobne fenigi obu książąt znaleziono pod
Targiem Rakowym. Wybijane od 1581 roku, były pierw-
szą próbą wprowadzenia monety miedzianej w regionie
(opartą na wzorcach hamburskich i meklemburskich)²⁴¹.
Ponieważ, jak zazwyczaj w takich wypadkach, nie zacho-
wano miary w kwocie emisyjnej, od 1595 roku wielkie
miasta pomorskie zaczęły zakazywać tej monety u sie-
bie. Wycofano ją z obiegu w części wołogoskiej księstwa
w roku 1605 (nie ma wiadomości, by to samo uczyniono
w części szczecińskiej), ale w 1621 wypuszczono z zasó-
bów skarbowych na powrót na krótko na rynek²⁴². To dość
typowe w znaleziskach luźnych w obrębie Księstwa
Pomorskiego monety, które przypuszczalnie wpływały
poza jego granice, udając bilonowe denary na stopę pol-
ską. W dwadzieścia lat po książętach własny miedziany
fenig sundzki wydało Strzałowo; tę rzadką monetę znaj-
dujemy przy dworze Studzienka. Fenigów Strzałowa
wybito stosunkowo dużo, na łączną kwotę 2000 gulde-
nów, do wewnętrznego obiegu księstwa pomorskiego²⁴³.

Po tej fazie miedzi na krótko powróciło do Gdań-
ska pomorskie srebro w postaci szeląga księcia Filipa
Juliusza z 1622 roku (przedziurawionego, więc uzna-
nego za złą monetę; ul. Kładki na Starym Przedmie-
ściu – znalezisko publikowane wcześniej) oraz noszą-
cego imię księcia Bogusława XIV (1620-37) dwusze-
łaga, który mógł być wybity w latach 1620-22 lub
1626-29 („Theatrum Gedanense”). Brandenburski
grosz z 1612 roku znaleziono w Kanale Raduni – mógł
przybyć tą samą drogą, jak i znaleziony tamże grosz
księcia Ulryka pomorskiego (1618-22) z 1622 roku.

Państwo pomorskie upadło w 1637 roku, ale mennic-
two w Szczecinie kontynuowane było obficie pod władzą
królów Szwecji jako ksiąząt pomorskich. Nie widzimy
jednak stamtąd żadnej już monety. Nie powstała też luka,
w której powróciłaby niewidziana w zasadzie od początku
XV wieku moneta brandenburska. Tę spotykamy dopiero
wraz z politycznym zwierzchnictwem monarchii Hohen-
zollernów wokół miasta (1770). W dodatku monety bite
w Berlinie według systemu brandenburskiego nie są tak
liczne, jak można by oczekiwać. Odosobniona pozo-
staje 1/6 talara z 1751 roku (spichlerz Kobziarz z badań
lat dziewięćdziesiątych) i większą grupę otwierają, for-
malnie biorąc, tzw. dobre grosze, oznaczone nominałem
24 EINEN THALER króla Fryderyka II. Jeden egzemplarz
mamy na Grząskiej, drugi – poza tym tomem – w Jat-
kach Rzeźniczych. Znane są z datami 1781-86, tu czy-
telna była tylko „1783”. Data ta jednak może być myląca,
bo znaczną liczbę monet z datami 1782 i 1783 wybito
w latach 1793-1806²⁴⁴. Znaleziska tych monet są bar-
dzo częste w Marchii²⁴⁵ i na Pomorzu, nawet w Kanale
Raduni znaleziono ich pięć, wydaje się więc, że ich słaba
obecność w wykopach w Gdańsku oznacza też niewielki
zakres ich obiegu. Zwracają uwagę natomiast niewiele
młodsze monety grubsze: 1/6 talara (*Sechstel*) z 1807
roku, w ówczesnym systemie monetarnym najmniej-
sza pełnowartościowa moneta wspólna dla wszystkich
państw króla pruskiego (ul. Gnilna) i dwukrotnie więk-
sza 1/3 talara (*Drittel*), znaleziona w Jatkach Rzeźni-
czych. Z dolnego zakresu obiegu mamy znaleziony pod
Basztą Łąbędź fenig brandenburski z 1814 roku, który
stanowił (w niewielkim zaokrągleniu w górę) równo-
wartość pruskiego szeląga i prawdopodobnie świadczy,
że drobna moneta brandenburska zaczęła w Gdańsku
przejmować rolę zdawkowego pieniądza miejscowego
(podobnie jak grosz Wielkiego Księstwa Poznańskiego
z 1816 roku), co ostatecznie przypieczętowała reforma
monetarna z 1821 roku.

²⁴⁰ B. Paszkiewicz, *Puck, m. pow.*, s. 207.

²⁴¹ Ostatnio miedziane fenigi pomorskie otrzymały monogra-
fię książkową: W. Gibezyński, T. Witkiewicz, *Szerfy pomorskie*.
Opracowanie i katalog, Szczecin 2011.

²⁴² O warunkach emisji tych monet zob. ostatnio J. Krüger, *Zwi-
schen dem Reich und Schweden. Die landesherrliche Münzprä-
gung im Herzogtum Pommern und in Schwedisch-Pommern in
der frühen Neuzeit (ca. 1580-1715)*, Berlin: Lit Verlag 2006
(Nordische Geschichte, Bd. 3), s. 77-86, 93-98.

²⁴³ J. Krüger, *Zwischen dem Reich und Schweden*, s. 99-102.

²⁴⁴ T. Szczurek, J. Łybek, G. Bejcar, *Znaleziska monet z Deszcz-
na. Historyczne i geograficzne aspekty numizmatyki partykular-
nej*, Gorzów Wielkopolski–Deszczno 2009, s. 140.

²⁴⁵ Zob. np. T. Szczurek, J. Łybek, G. Bejcar, *op. cit.*, s. 208-
210: 11 półgroszy i cztery grosze znalezione w Deszcznie, nie-
wielkiej marchijskiej wsi.

9. Monety z kręgu stopy lubeckiej

Monety z kręgu stopy lubeckiej (jak widzimy, przejściowo do tego kręgu wchodziło również Pomorze, które jednak omówiliśmy osobno), odgrywające znaczną rolę w Hanzie, później też w Skandynawii, nie są liczne, ale dobrze je widać na samym początku akumulacji monet w Gdańsku. Mamy bowiem z 2. i 3. ćwierci XIV wieku dwa brakteatowe fenigi meklemburskie (ul. Grząska i Jatki Rzeźnicze), trzy hamburskie („Spichlerze 1993-1994” – Księżyc i Gwiazdy, „Spichlerze 2001-2002” – Kamienny Zbawiciel, „Chmielna 73/74” – to ostatnie stanowisko zwraca uwagę peryferyjnym położeniem) i wreszcie jeden lubecki („Żytnia” – spichlerz Biskup). Tylko monety meklemburskie wystąpiły na obszarze Prawego Miasta, pozostałe bowiem znaleziono na Wyspie Spichrzów. W ślad za reformą wittenową około 1365 roku pojawiły się monety dwustronne (podobnie jak widzieliśmy to wśród monet pomorskich), poczynając od wczesnego wittena lubeckiego („Spichlerze 2001-2002” – Złoty Jednorożec) i nieco późniejszego wismarskiego („Spichlerze 1993-1994” – Wole Rogi). Sekwencji tej dopełnia *Dreiling* (moneta trzyfenigowa) lubecki z lat 1381-1392 ze spichrzowej posesji Chmielna 63/64. Wprowadzono go prawdopodobnie jako odpowiednik szterlinga angielskiego, również wycenianego na trzy fenigi lubeckie, ale moneta ta nigdy nie osiągnęła standardu szterlinga²⁴⁶. Na tym ten wczesny napływ monety lubeckiej i pokrewnej się urywa. Zjawisko to w sposób jednoznaczny kojarzy się z występowaniem innych monet, zwłaszcza pruskich, na Wyspie Spichrzów, które zazwyczaj też się kończą w latach osiemdziesiątych XIV wieku. Różnica polega na tym, że monety krzyżackie występują także w innych częściach miasta, lubeckie natomiast nie. Kontynuacji sekwencji monet z Wyspy Spichrzów dopatrujemy się w drugiej-trzeciej dekadzie XV wieku na Szafarni, gdzie jednak monet z omawianego teraz kręgu również brak.

Jak dowiodły badania wraku spod Vejby, nie tylko monety srebrne płynęły do Gdańska z Lubeki. W pochodzącym z tego wraku skarbie – kasie wiezionej najprawdopodobniej do Gdańska – wraz z ponad setką złotych monet angielskich znalazł się floren lubecki – naśladownictwo florenów florenckich, wybite prawdopodobnie w latach 1365-71²⁴⁷. Lubeka otrzymała jako pierwsze miasto na pół-

noc od Alp przywilej cesarski na bicie florenów na wzór florencki w 1340 roku i uruchomiła tę produkcję w roku następnym²⁴⁸. Biorąc pod uwagę miejsce zatonięcia kogi i resztę monet, musimy zauważyć, że lubecki floren zmierzał do Gdańska bardzo okrężną drogą, przez Flandrię i Anglię.

W XVI i na początku XVII wieku odosobnione monety Lubeki i Wismaru: dwa sechslingi i dwuszełąg, znaleziono w trzech odległych od siebie punktach miasta: na Chmielnej 73 na południu Wyspy Spichrzów, na Gnilnej na północy Starego Miasta i pod Basztą Łabędź – mniej więcej pośrodku zespołu miejskiego. Przy ulicy Chmielnej znaleziono też w ruinach „przypadkowo” (co zazwyczaj oznacza pokątne poszukiwania wykrywaczem metali) przed 1995 rokiem wyjątkowo okazała monetę meklemburską – talar księcia Henryka V z 1540 roku²⁴⁹ (przypomnieć tu jednak trzeba podniesione już zastrzeżenie do wiarygodności postronnych znalezisk okazałych i kosztownych monet). Ciekawe, że w Kanale Raduni w latach osiemdziesiątych monety z tego kręgu – półszelągi, szelągi i grosze, a sporadycznie i większe nominały, Hamburga, Lubeki, Bremy i Meklemburgii – z lat czterdziestych-osiemdziesiątych XVI wieku były znacznie lepiej widoczne. Pod Targiem Rakowym znaleziono szerf meklemburski, odpowiednik pomorskich fenigów miedzianych, całkowicie odosobniony w Gdańsku i w Polsce, jeśli oprzeć się na publikowanych znaleziskach²⁵⁰.

Wypada dodać do tego siedemnastowieczną już monetę z południowej rubieży waluty lubeckiej – ćwierćtalar miasta Lüneburga (ulica Kładki 24 z dawniejszych badań)²⁵¹. Mimo wysokiego nominału moneta ta została uszkodzona, co przypuszczalnie oznacza demonetyzację i celowe wyrzucenie. Prawdopodobnie uznano w niej okaz o zaniżonej wartości, na co wskazuje rok wybicia 1622 – czas inflacji zwany *Kipper- und Wipperzeit*. Na stanowisku „Centromor” wystąpił jeszcze podwójny szeląg hamburski z 1726 roku. Za miastem, pod Targiem Rakowym,

²⁴⁶ W. Jesse, *Der wendische Münzverein*, s. 82.

²⁴⁷ N. Bonde, J.S. Jensen, *The dating of a Hanseatic cog-ship in Denmark: What coins and tree rings reveal in maritime archaeology*, [in:] *Shipshape: Essays for Ole Crumlin-Pedersen on the occasion of his 60th anniversary February 24th 1995*, Roskilde 1995, s. 108.

²⁴⁸ P. Berghaus, *Umlauf und Nachprägung des Florentiner Guldens nördlich der Alpen*, [in:] *Congresso internazionale di numismatica, Roma 11-16 settembre 1961*, t. 2: Atti, Roma 1965, s. 601.

²⁴⁹ J. Dutkowski, *Gdańsk, m. pow. i woj.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, z. 3-4, s. 217-218. Sądząc z opisu, było to w rejonie parcel Chmielna 95-100, czyli w rejonie badań „Żytnia”.

²⁵⁰ Czy bowiem okazy takie nie są obecnie znajduwane pojedynczo na Pomorzu (Zachodnim) — nie da się stwierdzić, gdyż nikt tych znalezisk — o ile wiem — nie rejestruje.

²⁵¹ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 513.

znaleziono szeląg roztockiego z 1685 roku i szeląg księcia meklembursko-szweryńskiego Fryderyka z roku 1763. Wszystkie trzy monety wyglądają na zabłą-

kane. Widać, że nie ma już powrotu do roli pieniądza lubeckiego, jaką obserwowaliśmy w XIV wieku.

10. Monety niderlandzkie

Niderlandy należą do tych krajów, z których – z racji jasno poświadczonych kontaktów handlowych, kulturalnych, osobistych wreszcie – moglibyśmy się spodziewać intensywnego i istotnego napływu monety do Gdańska, a bodaj nawet wpływu na gdański system pieniężny. Oczekiwania nasze w gruncie rzeczy nie zostaną zawiedzione, ale spełnią się w sposób dość niespodziewany.

Pierwsze monety z tego kręgu należą do najwcześniejszych numizmatów z drugiego tysiąclecia w omawianym materiale. Jest to denar południowoflamandzkiej baronii Fauquembergues (Valkenberg) z lat 1290-1326 oraz moneta o cechach podwójnego mija (1/4 szterlinga) hrabiego Flandrii, Gwidona z Dampierre z lat 1280-1305. Ta ostatnia wykazuje zniekształcenie legendy, świadczące, że nie jest oryginalną monetą flandryjską, lecz jej naśladownictwem lub fałszerstwem. Obie znaleziono podczas badań „Żytnia” na Wyspie Spichrzów, ale w różnych miejscach: monetę Fauquembergues w bezimiennym spichlerzu przy ul. Spichrzowej 4.3, a naśladowczą w nieodniesionym do spichrzów wykopie 2. Ze zbliżonego okresu pochodzi również denar wybity przypuszczalnie dla hrabiego Saint-Pol, Gwidona IV (1292-1317). Ten ostatni okaz wystąpił jednak nie osobno, lecz w niezwykle skarbie ukrytym po 1356 roku, więc dużo później, a znalezionym podczas tych samych badań na obszarze późniejszego spichlerza Kamienny Samson. Skarb (zob. ryc. 1) złożony był z 34 monet, głównie naśladownictw mija flamandzkiego hrabiego Ludwika I de Nevers (1322-46), sygnowanych imionami pomniejszych flamandzkich baronów z Born, Reckheim, Stein, lub w ogóle bezimennych, nie rozpoznano w nim natomiast żadnej oryginalnej monety tego władcy. Mija hrabiego Ludwika są ze słabego srebra, te zgromadzone w skarbie natomiast wyglądają na czysto miedziane. Sześć podobnych monet pojawiło się również pojedynczo, w tym pięć w tym samym rejonie Wyspy Spichrzów. Były wśród nich dwa oryginalne mija Ludwika de Nevers: jeden znaleziony przy ul. Żytniej (spichlerz Kapliczka) i drugi przy ul. Chmielnej 63/64.

Mija we Flandrii miał kurs 1/24 grosza; sama nazwa, ludowego pochodzenia, miała mocno pejoratywne zabarwienie (po niderlandzku *mijt* to pluskwa). Oryginalne, naśladowcze czy fałszywe, mija nie nadawały się więc do użytku pieniężnego Prus w XIV wieku i musiały zostać odrzucone, a skarb z Kamiennego Samsona był najprawdopodobniej porzucony jako bezużyteczny (podobnie jak znaleziony niedaleko, późniejszy o kilka lat skarb brakteatów skandynawskich). Istnieje też możliwość, że mija były tu właśnie przedmiotem

użytku niepieniężnego i służyły jako narzędzie do obliczeń – może na to wskazywać charakterystyczna dla zespołów liczmanów wielkość depozytu. Skarb pokazuje również, że monety stosunkowo dawne mogły trafić do ziemi kilka dziesięcioleci po wybiciu, około połowy XIV wieku, zatem także przytoczone powyżej wczesne monety flamandzkie mogły przybyć do Gdańska z kilkudziesięcioletnim opóźnieniem. Z drugiej strony, *terminus post quem* ukrycia skarbu, rok 1356, nie został przekroczony przez żadną z monet pojedynczych. Mogłoby to sugerować, że owa niezdefiniowana więź z Niderlandami, która znalazła odzwierciedlenie w tych monetach, wygasła w latach sześćdziesiątych. Byłby to jednak wniosek błędny, o czym świadczy wspomniane już, jedno z ciekawszych odkryć archeologii podwodnej. W 1377 roku zatonała w Sundzie pod Vejby koga gdańska wracająca z Flandrii. W skarbie z wraku, zidentyfikowanego ze znacznym prawdopodobieństwem i przebadanego w roku 1977, znaleziono poza monetami złotymi także zniszczoną monetę miedzianą, którą uznano za pojedynczy lub podwójny mija flandryjski Ludwika I z lat 1334-1337 lub jego naśladownictwo z sąsiedniego dominium niderlandzkiego (np. Hanonii)²⁵². Zauważmy, że miedzianak ów wieziony był do Gdańska 40 lat po wybiciu! Zdaje się to świadczyć, że pojedyncze egzemplarze niderlandzkich miedzianaków trafiały do Gdańska wraz z towarami i monetami złotymi (bo takie utworzyły pod Vejby cały skarb), nie wyjaśnia jednak, dlaczego zdają się one potem skupiać w południowej części Wyspy Spichrzów. Większe monety Ludwika I musiały być również znane w Gdańsku niewiele lat po jego śmierci pod Crécy w 1346 roku. Jak starałem się wykazać w innym miejscu, to właśnie jego ćwierćgrosze bite w latach 1331-1337 posłużyły w 1364 roku lub nieco wcześniej za wzór dla pruskich firlingów, później nazwanych firchenami²⁵³. Dotychczas jednak takich monet flamandzkich nie tylko w Gdańsku, ale w całych krzyżackich Prusach nie znaleziono.

Poza Flandrią źródłem monet dla Gdańska była wówczas również Brabancja. W nieznanych okolicznościach w 1861 roku na Siennej Grobli znaleziono dwa złote skudaty cesarza Ludwika IV (1314-47) z lat 1338-39, wybite w Antwerpii²⁵⁴. Znalezienie dwu tak rzadkich monet pozwala przypuszczać, że był to zespół, tzn. mały skarb.

²⁵² S. Suchodolski, *Numizmatyka podwodna*, s. 904-919, zwłaszcza s. 911; dokładniejszy opis monety: N. Bonde, J.S. Jensen, *op. cit.*, s. 108.

²⁵³ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 221.

²⁵⁴ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: III.

Ryc. 8. Dwugrosz Ludwika II hr. Flandrii (1346-84) z lat 1365-1384, Gandawa lub Mechelen (Lucas G223); srebro, 3,52 g, 31,3 mm. Znaleziony na Wyspie Spichrzów w 2002 r. Fot. Bogdan Miłosz
Double groat of Count Louis II of Flanders (1346-48), 1365-84, Ghent or Malines (Lucas G223). Silver, 3.52g, 31.3 mm. Found on Granary Island, Gdańsk, in 2002. Photo by Bogdan Miłosz.

Następnego hrabiego Flandrii, Ludwika II van Maale (1346-84), znamy również z monet odkrytych w Gdańsku, lecz innych i gdzie indziej. Są to grosze lewkowe (*leeuwengroot*) i dwugrosze (błędnie zwane *botdrager*) – niezbyt stabilne w standardzie, ale na swoje czasy duże monety srebrne z 3. ćwierci XIV wieku. Jeden z groszy wystąpił w skarbie z Zielonej Bramy, a dwa inne pojedynczo na tym samym stanowisku²⁵⁵ oraz na ulicy Grząskiej. Dwugrosz znaleziono na stanowisku „Spichlerze 2001-2002”, w spichrzu Kamienny Gołąb, drugi zaś na Wyspie Spichrzów poza badaniami archeologicznymi w 2002 roku (ryc. 8). Ten ostatni i moneta z ulicy Grząskiej są uszczerbione, gdy pozostałe są tylko nieregularnymi fragmentami. Z pewnością ma to związek z kruchością stopu srebra, z którego je wykonano (ten problem widoczny jest też w krzyżackich półskojcach), zwraca jednak uwagę, że w żadnym przypadku, również w skarbie, nie odnaleziono dwu fragmentów jednej monety, co by oznaczało, że trafiły do ziemi czy do skarbu już w postaci pokruszonej. Być może zostały połamane w celu wyeliminowania z obiegu – najwyraźniej na gdański rynek nie były dopuszczane. Monety flandryjskie tylko wyjątkowo występują w polskim interiorze²⁵⁶.

Kolejne dwie monety noszą stemple biskupstwa leodyjskiego – tego samego biskupa-elekta, Jana VI Bawarskiego zwanego Niemiłosiernym (1389-1418), i w dodatku obie rozpoznano przed wyrzuceniem jako fałszywe, choć jedna udawać miała okaz srebrny – szterling – a druga złoty gulden. Obie znaleziono nawet podczas tych samych badań, „Spichle-

rze 2001-2002”, choć w różnych obiektach (spichlerz Rothmann, ul. Basztowa 4.1, i spichlerz Dwa Gołębie, ul. Ciesielska 6). Jan Bawarski nigdy nie otrzymał święceń duchownych, tytuł elekta ma monetach nie jest zatem datujący. W 1418 roku został świeckim hrabią Holandii. Jego monet, prawdziwych ani fałszywych, dotąd w Polsce nie odnotowano. Można przypuszczać, że skoro przywieziono do Gdańska fałszywe monety Leodium, to i prawdziwe musiały tu trafiać, znamienne jednak, że te fałszerstwa nie dostały się na teren Prawego Miasta. Prawdopodobnie nieco późniejsza jest bilonowa moneta z imieniem księcia Filipa znaleziona na stanowisku „Łagiewniki”, niestety, bardzo zniszczona i dlatego tylko hipotetycznie przypisana władcy Burgundii (i większości dominiów niderlandzkich), Filipowi Dobremu (1419-67). W każdym razie ta pierwsza fala napływu monety niderlandzkiej, spora pod względem liczby egzemplarzy, chociaż bardzo skupiona na obszarze Gdańska, najwyraźniej opadła w drugiej dekadzie XV wieku.

Ze źródeł pisanych wiemy, że monety niderlandzkie wciąż odgrywały istotną rolę w mieście, były to jednak okazy złote²⁵⁷, które wyjątkowo tylko trafiają się w znaleziskach pojedynczych. Traf taki wszakże się zdarzył, choć poza materiałem zebrany w tym tomie, bo podczas badań na Szafarni znaleziono złoty półgulden miasta Groningen, wybity około 1492 roku. Główną rolę na rynku odgrywały atoli niskowartościowe guldeny biskupa leodyjskiego Jana IX van Hoorne (1484-1506), zwane *Horngulden*, co pozwalało łatwo je identyfikować po herbie biskupim z trzema rogami. To miano stosowane także było w szerszym rozumieniu wszelkich niskowartościowych niderlandzkich monet złotych²⁵⁸. Równie charakterystyczne były *dauidsguldeny* biskupa Utrechtu, Dawida Burgundzkiego (1457-1496), których okaz znaleziono „przypadkowo” na wałach miejskich w 1995 roku²⁵⁹.

Mniej więcej współczesna z półguldenem Groningen jest moneta, będąca przypuszczalnie flamandzkim naśladownictwem szkockiego pensa Jakuba III typu *Crux pellit* z Lastadii. Omówimy ją jednak w następnym rozdziale, wraz z mennictwem szkockim.

Późniejsze monety z kręgu niderlandzkiego wracają do stanu, który zaobserwowaliśmy na początku ich napływu: zdawkowych monet miedzianych. Z perspektywy stanowiska „Lastadia” odnieśliśmy nawet

²⁵⁵ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny*, s. 70, nr 100 i 1.

²⁵⁶ Jedyne znane znalezisko z zamku w Chęcinach — przypuszczalnie w skarbie — zob. S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 246. Z Prus znamy okaz ze skarbu z Gaudynek, ukrytego po ok. 1364 roku (Kubiak, *Znaleziska*, nr 297), oraz przypadek złożenia w grobie monety przerobionej na ozdobę w Równinie Dolnej (Kubiak, *Znaleziska*, nr 659).

²⁵⁷ H. Samsonowicz, *Stosunki monetarne w Gdańsku*, s. 299.

²⁵⁸ S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne*, s. 119; E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik*, s. 157, 162. Dzisiejsza literatura zazwyczaj koryguje tę nazwę na *Hoornsgulden*.

²⁵⁹ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XXII.

wrażenie, że miedź niderlandzka pod koniec XVI wieku zastąpiła w Gdańsku portugalską, czy może weszła w rolę tej drugiej. Mimo że to przez Gdańsk właśnie napływały w XVII i XVIII wieku do Polski ogromne ilości przekutego w mennicach niderlandzkich srebra i złota amerykańskiego, mimo że udział w tym strumieniu był podstawą pomyślności miasta²⁶⁰ – nie ma tych monet w znaleziskach. Zamiast nich spotykamy w różnych punktach miasta pojedyncze miedziaki, o których możemy zgadywać, że przypadkowo przywieziono je do Gdańska i równie przypadkowo zgubiono: 4 sole leodyjskie z połowy XVI wieku na stanowisku „Chmielna 73/74”, geldryjski mijt z lat sześćdziesiątych pod Basztą Łabędź, holenderski duit z lat siedemdziesiątych w „Theatrum Gedanense”, zagadkowy duit z Arnhem z lat dziewięćdziesiątych, przebity z innej monety, na Chmielnej 73/74, współczesny mu duit holenderski pod Basztą Łabędź, podwójny duit (*oord*) fryzyjski z początku XVII wieku na stanowisku „Monopol” – w kontekście wskazującym na celowe wyeliminowanie go z obiegu – duit miasta Zutphen z tego samego czasu na stanowisku „Łąkowa”, gigot brabantki z 1615 roku na Chmielnej

73/74, duit zachodnifryzyjski z 1626 roku i fryzyjski z 1653 na Lastadii, gigot znanej nam już ze średniowiecza baronii Reckheim z połowy XVII wieku, też z Lastadii, i duit Utrechtu z 2. połowy XVII wieku spod Baszty Łabędź. Po kilkudziesięcioletniej przerwie brązy leodyjski i luksemburski z początku 2. połowy XVIII wieku mamy na stanowisku „Bogusławskiego-Teatr”, na Lastadii zaś podobny brąz wschodnifryzyjski. Ten ostatni wybity został pod imieniem króla Prus, Fryderyka II, w 1767 (?) roku i może być również interpretowany jako brąz funkcjonujący w Gdańsku po 1793 roku w roli monety zdawkowej, wydaje się jednak, że jest na to za wcześnie i zbyt odosobniony. Tymczasem, choć brązów niderlandzkich w mieście więcej nie rejestrujemy, to przecież na „plaży w okolicy Gdańska” znaleziono jeszcze duit Geldrii z 1784²⁶¹, który dopiero kończy ten strumień napływu, najprawdopodobniej związany z ruchem osób i może też (w przypadku Lastadii) statków, a nie kapitałów. W każdym jednak razie dość znaczna liczba monet datowanych na 2. połowę XVI wieku sugeruje sporą intensywność tego ruchu.

²⁶⁰ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 71-77; H. Sadowski, *Pieniądz a początki upadku*, s. 265.

²⁶¹ BRP., *Gdańsk, m. pow., okolica*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 104.

11. Monety angielskie i szkockie

Wielka Brytania jest ostatnią już z części Europy, z których mamy prawo oczekiwać licznych monet w Gdańsku, na podstawie naszej wiedzy – opartej wszak na źródłach pisanych – o intensywnych kontaktach handlowych i używaniu monet angielskich w mieście²⁶². Rola monety angielskiej w strefie Morza Północnego i Bałtyku w późnym średniowieczu²⁶³ i obecność monet krzyżackich z 2. połowy XIV i 1. połowy XV wieku w Anglii tym bardziej wzmacniają takie oczekiwania. Tym razem spotyka nas jednak zawód, i to mimo że jednym z najdawniejszych znalezisk monetarnych odnotowanych w Gdańsku był angielski nobel króla Edwarda III (1327-1377), wyjęty w 1772 roku ze skarby Sierocińca, więc, jak się uważa, wcześniej znaleziony w mieście²⁶⁴. Co więcej, jeśli jeszcze raz powrócimy do skarbu z wraku gdańskiej kogi w Sundzie, który – wieziony do Gdańska – nie dotarł do miejsca przeznaczenia, stwierdzimy tam 74 właśnie takie noble Edwarda III, a do tego 30 pół- i pięć ćwierćnoblów²⁶⁵. Niestety, żadnej z podobnych monet nie znaleziono w Gdańsku podczas nowoczesnych badań archeologicznych, choć pojedynczy, pięknie zachowany nobel Edwarda III trafił się badaczom klasztoru beginek w zachodniopomorskiej Gryfii²⁶⁶.

A rejestr nasz też zaczyna się obiecująco: najstarszą monetą z tego kręgu jest wybity w latach osiemdziesiątych XIII wieku – zatem bardzo wcześnie – pens szkocki króla Aleksandra III (1249-86) ze stanowiska „Toruńska”. Wybity został po reformie monetarnej, którą przeprowadził ten król w ślad za podobną reformą w Anglii w 1280 roku, ustanawiając na wiele dekad równowartość monety szkockiej z angielską. Moneta ta z pewnością trafiła do ziemi długo po wybiciu. Była przystosowana do zawieszania – a więc zdemonetyzowana – co się często zdarzało tym pensom, i tym chyba można uzasadnić jej wystąpienie na dawnym południowym krańcu Wyspy Spichrzów. Niewykluczone jednak, że trafiła tu wtórnie, z ziemi przywiezionej z innego miej-

scą miasta. W obiegu kontynentalnym takie pensy szkockie zazwyczaj towarzyszyły szterlingom angielskim. Dalsze monety szkockie spotkamy w Gdańsku dopiero dwieście lat później.

Najstarszą monetę angielską odnotowano na stanowisku Jatki Rzeźnicze: szterling króla Edwarda II (1307-27) wybity około lat 1311-1312. I tym razem bardzo istotny jest stan tej monety: jest ona bowiem obcięta wokół do wagi 1,03 g, co mogło spotkać szterling w Anglii po redukcji wagi bieżących monet do 1,17 g w 1351 roku²⁶⁷. Bardzo lekki i prawdopodobnie też mocno opóźniony w imporcie i trafieniu do ziemi jest później wybity (1320-około 1333) szterling Edwarda II lub III z ul. Grząskiej. Trzecią monetą angielską jest półgrosz Edwarda III (1327-77) wybity w Londynie bezpośrednio po reformie z 1351 roku i znaleziony na Chmielnej 63/64. W dzisiejszych granicach Polski poza Gdańskiem tylko raz znaleziono – o ile wiemy – monetę srebrną Edwarda III: półgrosz z mennicy londyńskiej pojedynczo w Szczecinie²⁶⁸. Półgrosz z Gdańska jest znacznie zredukowany w wadze (1,62 g z oryginalnych 2,33 g srebra próby 925/1000²⁶⁹). I to mogło zostać dokonane w Anglii po kolejnej redukcji wagi monet w 1412 roku, w której wyniku półgrosze otrzymały ciężar 1,94 g²⁷⁰. Na tym stanowisku wszakże wystąpiły również inne monety z połowy XIV wieku; możliwe więc również, że półgrosz już w Prusach dostał ciężar dostosowany do tutejszego szeląga wprowadzonego w 1380 roku: 1,70 g srebra próby 729/1000. Czwarta i ostatnia moneta angielska, o jakiej wiemy, to grosz (*groat*) tego samego króla Edwarda III z lat 1369-77, znaleziony w toku badań „Spichlerze 2001-2002”. Czytelnik nie będzie zaskoczony, że i ta moneta jest obcięta, a jej ciężar wynosi nieco mniej niż otrzymane na wadze 3,20 g z lakierem ochronnym zamiast pierwotnej wagi teoretycznej 4,67 g. Proceder obrzynania monet był zazwyczaj najprostsza techniką fałszerską: zachowując stemple monety zawłaszczano fragment jej wartości kruszcowej. Zaobserwowano jednak także, że obrzynanie monet dostosowywało je do innego systemu monetar-

²⁶² H. Samsonowicz, *Stosunki monetarne*, s. 298-299.

²⁶³ Zob. np. N. Mayhew, *Sterling: The Rise and Fall of a Currency*, London 1999, s. 25.

²⁶⁴ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: 2.

²⁶⁵ N. Bonde, J.S. Jensen, *op. cit.*, s. 108.

²⁶⁶ W. Virk, „Gold und Silber lieb ich sehr...” — Nobel, Taler und andere Münzsorten in mecklenburg-vorpommerschen Münzfunden, [in:] *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Hrsg. H. Jöns, F. Lüth und H. Schäfer, Schwerin 2005, s. 474-475.

²⁶⁷ Opinia dra Martina Allena z Fitzwilliam Museum w Cambridge. Jeszcze lżejszy pens z tej emisji znaleziono w Elblągu, zob. M. Bogucki, *Znaleziska monet zarejestrowane w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN*, cz. 1, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 1, s. 107.

²⁶⁸ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 747/VII.

²⁶⁹ Lord Stewartby, *English Coins 1180-1551*, London 2009, s. 252.

²⁷⁰ Lord Stewartby, *op. cit.*, s. 318.

nego, jak obcięte grosze praskie na Rusi Czerwonej dostosowane zostały do tamtejszych małych groszy²⁷¹. Czy *groat* został zatem dostosowany do ciężaru pół-skojca? Zdaniem E. Waschinskiego przeciętny rzeczywisty ciężar tej monety krzyżackiej wynosi 3,07 g²⁷². Była to też moneta o niewysokiej próbie 10 lub 10¼ łuta (625-641/1000), gdy *groat* był ze srebra szterlingowego, tzn. 925/1000²⁷³. A zatem obcięcie tej monety było najprawdopodobniej zabiegiem niezwiązanym z miejscowym rynkiem monetarnym. Nie została ona jednak zniszczona, jak zazwyczaj czyniono z rozpoznanymi falsyfikatami.

Zasób monet angielskich z gdańskich wykopalisk jest zatem zaskakująco ubogi. Tymczasem monety angielskie – przede wszystkim szterlingi, czyli pensy – są w połowie XIV wieku notowane w dokumentach wschodniopomorskich²⁷⁴, są też częstym narzędziem handlu bałtyckiego²⁷⁵. Mimo to w Gdańsku i w ogóle na południowym wybrzeżu Bałtyku jest ich bardzo niewiele, najwięcej na Pomorzu (Zachodnim). Jeden okaz odnotowano nawet w Połędzie na Żmudzi²⁷⁶.

Niezwykłe interesujące zjawisko widzimy natomiast pod koniec XV wieku, kiedy w Gdańsku pojawiają się miedziane monety szkockie, pensy króla Jakuba III (1460-88) typu *Crux pellit*, wybite około lat 1475-82. Zarejestrowaliśmy pięć takich okazów: na stanowisku „Monopol”, na ulicy Rajskiej (dwa: jeden z badań archeologicznych nieujętych w tym tomie, drugi znaleziony pokątnie²⁷⁷), pod Brabankiem²⁷⁸ oraz na stanowisku Lastadia. Są to pospolite monety inflacyjne, które występują w znaleziskach tylko w Szkocji i we Flandrii, mają też – co wśród miedzianych monet inflacyjnych wyjątkowe – naśladownictwa, znajduwane wyłącznie we Flandrii. Takim naśladownictwem jest prawdo-

podobnie okaz z Lastadii, pozostałe są jednak szkockimi oryginałami. Były też flamandzkie naśladownictwa z imieniem króla Karola zamiast Jakuba, ale tych w Gdańsku nie mamy. Jak widzimy, znaleziska gdańskie są całkowicie izolowane²⁷⁹ i wskazują na napływ tych monet do miasta drogą morską przez Flandrię raczej niż bezpośrednio ze Szkocji. Na podstawie dwóch pierwszych gdańskich znalezisk tych pensów postawiłem tezę, że monety szkockie, utraciwszy walor pieniądza, były używane jako liczniki lub sztony do gier, i temu właśnie zawdzięczają swe imitacje²⁸⁰. Nowe znaleziska wydają się potwierdzać tę interpretację.

Kolejną monetą szkocką jest znaleziony na stanowisku Chmielna 73/74 bilonowy lew (zwany także *hard-head*, moneta półtorapensowa, odpowiadająca denarowi francuskiemu) królowej Marii (1542-67), wybita prawdopodobnie w roku 1558. I on ma ślad późniejszych przeobrażeń, jednak nie w postaci obcięć, lecz kontrasygnatury, przystawionej w 1575 roku, z emblematem (*badge*) hrabiego (earla) Morton. Po abdykacji królowej Marii w 1567 roku Parlament zdewałowował te monety do wartości pół pensa z powodu plag fałszerstw, jaka je dotknęła. W 1575 roku podjęto akcję kontroli wszystkich monet o tym nominale w obiegu. Te, które uznano za prawdziwe, otrzymały taką właśnie kontrasygnaturę i kurs jednego pensa, pozostałe konfiskowano²⁸¹.

Nieszczęścia monetarne Szkocji zostawiły inny jeszcze ślad w Gdańsku. Są to turnery, czyli monety dwupensowe króla Karola I (1625-49), najmniejsze już w swoim czasie monety szkockie. Pochodzą z niedatowanej emisji, rozpoczętej w 1632 roku i kontynuowanej prawdopodobnie aż do roku 1639. Ich liczbę szacuje się na 40 milionów, a do ich wybicia w specjalnie utworzonej, prywatnej mennicy w Edynburgu zaangażowano sławnego Nicolasa Briota, pioniera mechanizacji mennictwa w Paryżu i Londynie. Te pierwsze maszynowo bite monety szkockie zwane są turnerami Stirlinga, ponieważ ich emisja miała skompensować earlowi Stirling straty, które ów poniósł był z powodu przekazania Francji Port Royal w Nowej Szkocji (dziś Kanada)²⁸².

²⁷¹ J. Piniński, *Obcięte grosze praskie Jana Luksemburskiego*, [in:] *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, Warszawa 1985, s. 157; B. Paszkiewicz, *Grosz ruski*, [in:] *Hroshovy obih i bankiv'ska sprava v Ukraini: mynule ta suchasnist'*, red. R. Shust et al., L'viv 2005 [2006], s. 92-113.

²⁷² E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik*, s. 234.

²⁷³ J.J. North, *English Hammered Coinage*, vol. 2, s. 212.

²⁷⁴ B. Paszkiewicz, *Moneta i jej obieg w państwie Władysława Łokietka*, cz. 4, 1993 [2009], http://archeo.uni.wroc.pl/docs/publikacje/Paszkiewicz_Lokietek.pdf, s. 27 (124), 30 (127)-32 (129).

²⁷⁵ W. Jesse, *Der wendische Münzverein*, s. 82-85.

²⁷⁶ M. Balčius, E. Ivanauskas, *Senausios Šventojoje rastos monetos*, [in:] *Žemaičių praeitis*, t. 1, Vilnius 1990, s. 77-80.

²⁷⁷ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 128; B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 2000 r.*, s. 18-19, nr 18.1.

²⁷⁸ J. Dutkowski, *Gdańsk, m. woj. — Kanał Raduni*, s. 66; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XIV.

²⁷⁹ Szkocki farthing — przypuszczalnie Jakuba III, bo inne emisje tego nominału w XV wieku nie są znane — znaleziono w skarbie z Mirocic pod Słupskiem, ukrytym po 1513 roku (M. Męcłewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1500-1649 na obszarze PRL. Inwentarz*, Warszawa 1983, nr 26). Nie widać tu jednak związku z gdańskimi znaleziskami „pensów crossraguelskich”.

²⁸⁰ B. Paszkiewicz, *Two 'Crosraguel Pennies' Found in Gdańsk and the Problem of Their Function on the Continent*, „British Numismatic Journal”, vol. 70, 2000 [2001], s. 83-89.

²⁸¹ N. Holmes, *Scottish Coins. A history of small change in Scotland*, Edinburgh 1998, s. 46-47.

²⁸² Ibidem, s. 59-64.

Monety te są często znajdowane w Polsce pojedynczo, zdarzają się też w skarbach. Największe zgromadzenie pojedynczych okazów w Polsce odkryto na gdańskim stanowisku Baszta Łabędź (sześć egzemplarzy), a łącznie z Gdańską znamy 13 sztuk („Hala 2001” – 1, „Św. Jan 1996-8” – 1, „Grząska” – 1, „Chmielna 73/74” – 1, „Długa Grobla 8” – 2, pod Targiem Rakowym – 1), oraz jedną fałszywą („Hala 2006/7”). Ta niezwykle koncentracja może wskazywać, że to właśnie przez Gdańsk monety te napływały do Rzeczypospolitej. Nie byłoby to zaskoczeniem w świetle znanych kontaktów Gdańsk ze Szkocją. Czas napływu tych monet może być wyraźnie późniejszy niż czas ich wybicia. Miały one bowiem w Szkocji i Anglii znacznie wyższy kurs urzędowy niż wartość miedzi, z której je wykonano (w Anglii były farthingami, czyli ćwierćpensami), toteż ich wywóz byłby nieopłacalny. Wobec tego najbardziej prawdopodobny czas ich eksportu przypada po ich wycofaniu z obiegu i unieważnieniu w pierwszym kwartale 1643 roku. Wtedy też przypuszczalnie napłynęły do Gdańska, a stąd do całej Rzeczypospolitej. Dobrze pokrywa się to z obserwacją Andrzeja Mikołajczyka, że turnery trafiały do polskich skarbów deponowanych w latach 1647-1667²⁸³. Jarosław Dutkowski wskazał wprawdzie niedawno, że najstarszym znanym świadectwem napływu tych monet był edykt mone-tarny miasta Gdańska już z 1630 roku, do którego publikacji na plakacie, jako przykład monety fałszywej, przymocowano właśnie szkocki turner²⁸⁴. Choć samo zwrócenie uwagi na ten – opublikowany przecież już 150 lat temu w literaturze numizmatycznej, a wciąż niedostrzeżony przez badaczy – ważny dokument²⁸⁵ jest cenne, to nie można zgodzić się z przedstawioną przez Dutkowskiego jego interpretacją. Dokument wydany w 1630 roku nie mógł bowiem odnosić się do monet szkockich wybitych bez wątpienia dwa lata później. Turner musiał zostać przywiązany drutem do tego plakatu później, nie może zatem służyć do datowania napływu tych monet²⁸⁶.

²⁸³ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniędzy*, s. 78-79. Najpóźniejsze znalezisko pojedyncze, i to niedalekie Gdańska, bo z Izbisk w gm. Stegna, może być nawet (oczywiście hipotetycznie) datowane po roku 1669, zob. B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w katedrze Archeologii UMCS w 2000 roku*, s. 22, nr 29.17 i komentarz.

²⁸⁴ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 114.

²⁸⁵ Plakat: *Zuwiszen, Demnach sich anietzo, eine Neue Müntzsorte von Orten und Drey Polchern, wie aus dem Anhang zu ersehen geeußert, Dieselbe aber nach fleißiger Untersuchung und Probe gantz Kupricht befunden worden [...] den 12. Martii Anno 1630*. Opis dokumentu: *Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant le cabinet Mathy*, s. 163, nr 2755.

²⁸⁶ Stosowny opis w publikacji, aczkolwiek błędny, niewątpli-

wie funkcja w Polsce i na Litwie pozostaje przedmiotem kontrowersji. Jeszcze ostatnio Agnieszka Murawska aprobuje wyrażony blisko 40 lat temu pogląd A. Mikołajczyka, że użytek miedzianych turnerów w Rzeczypospolitej był świadomy i antycypował wprowadzenie krajowej monety miedzianej. Uważa, że „pojawienie się turnerów szkockich nie mogło dokonać się na drodze ekonomicznej, lecz jedynie politycznej; prawdopodobnie przybyły one jako «mienie przesiedlenia» osadników szkockich”. Jednocześnie jednak ta sama autorka zestawia turnery z obcymi szelągami i ich cieszyńskimi imitacjami, a więc monetami kursującymi nie jako miedź, lecz oszukańczo we frakcji bilonowych szelągów²⁸⁷. O takiej właśnie ich funkcji jestem przekonany, m.in. na podstawie znalezisk gdańskich: że turnery najprawdopodobniej stanowiły rodzaj fałszywej domieszki do szelągów, do których były bardzo podobne. Mikołajczyk znał bowiem tylko skarby (blisko sto), gdy dziś jesteśmy bogatsi o znaczną liczbę znalezisk pojedynczych, w których turnery pojawiają się równie często, dając obraz masowego napływu²⁸⁸. Interpretowanie ich jako monet czystym przypadkiem zabieranych przez imigrantów ze Szkocji, którzy nie przywożą innych monet szkockich, nie ma wobec tego cech prawdopodobieństwa. Jak najbar-

wie dotyczy turnera Stirlinga. Oto jego brzmienie w katalogu aukcyjnym: „Am unteren Rande dieses, vollkommen gut erhaltenen, Placats hängen, an zusammengewundenen Drahtfäden, 12 Münzen in folgender Ordnung: [...]”

¹ Ein kleine engl. Münze von Carl II. Av. Des Königs gekrönte Namensschiffer C II R Umschr. CAR · D · G · SCOT · ANG · FR · ET HIB · R Rv. Ein Distelkopf. Umschr. NEMO ME IMPUNE LACESSET ·”. Pozostałe fałszywe monety z zestawienia nie przekraczają roku 1627.

²⁸⁷ A. Murawska, *Skarby monet w Wielkopolsce*, s. 183.

²⁸⁸ Szerzej piszę o tym i wymieniam wcześniejszą literaturę w pracy *Monety z kościoła św. Jana*, s. 424-5; tamże wykaz wcześniejszych znalezisk w Polsce, którego dziś w pełni uaktualnić się praktycznie nie da, z powodu braku systemu rejestracji masowych znalezisk monet w Polsce. Można jednak dodać: Kunin Szlachecki, pow. ostrołęcki; Tum, pow. łączycki; Wierzbówiec, pow. płoński (B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w katedrze Archeologii UMCS w 2000 roku*, nr 49.III.170, 100.112, 105.IV.7); Starogard Gdański-okolica (M. Sokołowski, *Starogard Gdański okolica*, s. 230); Janikowo, pow. inowrocławski (I. Borowczak, W. Garbaczewski, *Janikowo, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 2, s. 224); Kolonia Niemirówek, pow. tomaszowski-lubelski (S. Hanejko, *Znaleziska w zbiorach Muzeum w Tomaszowie Lubelskim*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLVIII, 2004, z. 1, s. 94) oraz zob. wyżej przypis 287. Do skarbów można dodać znalezisko z 1934 roku z miejscowości Grójec, pow. opatowski (ukryte po 1658 roku: B. Piętroń, *Wiadomości archiwalne o dwóch skarbach z XVI i XVII wieku z województwa świętokrzyskiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LI, 2007, z. 1, s. 102).

dziej więc turnery musiały przybyć „na drodze ekonomicznej”, wywożone z kraju, gdzie straciły wartość pieniężną, do kraju, gdzie mogą wciąż uchodzić za drobną monetę. Nagromadzenie tych monet na stanowisku Baszta Łabędź, gdzie zaobserwowaliśmy też niezwykłą jak na Gdańsk koncentrację szwedzkich szelągów ryskich, pokazuje, że postulowana funkcja tych monet jako „fałszywych” czy „złych” szelągów jest coraz bardziej prawdopodobna.

Rozważając problem okoliczności napływu turnerów podkreślimy, że nie była to jedyna emisja tego rodzaju na Wyspach Brytyjskich w owym czasie. Turnery Stirlinga wzorowane były na prywatnej emisji farthingów w Anglii. Licencję otrzymał początkowo od Jakuba I (1603-25) w 1613 roku Lord Harington, następnie w 1616 roku zakupił ją książę Lennox, po jego śmierci w 1624 roku odziedziczyła wdowa, księżna Richmond, a wreszcie w 1634 roku kupił Lord Maltravers. Wszystkie te nazwiska służą do określania kolejnych faz tych bardzo pospolitych monet. Oprócz ostatniej, monety te miały również wielkość bilonowych szelągów i wykonane były z miedzi (niekiedy cynowane), a mimo to nie spotykamy ich prawie wcale w Polsce (jedyne znane mi znaleziska to farthingi księżnej Richmond: prawdziwy z Pucka i fałszywy z Zakroczymia²⁸⁹). Ich brak w analogicznych warunkach emisji wskazuje, że napływ szkockich

turnerów nie był procesem „naturalnym”, wywołanym decyzjami wielu anonimowych osób podejmowanymi w obliczu warunków rynkowych, jak typowe przepływy masy monetarnej – bo wtedy mielibyśmy liczne także farthingi – ale sterowanym, zorganizowanym przez jakąś konkretną grupę.

Zauważmy przy tej okazji, że znaleziska turnerów w mieście poniekąd poświadczają opinię opartą na występowaniu monet polskich i litewskich, że w 1. połowie XVII wieku Gdańsk należy do rynku pieniężnego Rzeczypospolitej.

Zupełnie inaczej traktować należy jeszcze jeden szkocki turner Karola I spod Baszty Łabędź, pochodzący z 3. emisji. Monety takie, większe i cięższe od poprzednich, zaczęto wybijać w 1642 roku, a ich emisja trwała do połowy 1650 roku, tzn. już po straceniu króla Karola, którego imię noszą²⁹⁰. To właśnie może być postulowane przez A. Murawską „mienie przesiedleńcze”, o czym świadczy wyjątkowość tej monety w polskiej skali. Na niej kończy się szereg znanych nam monet z dzisiejszej Wielkiej Brytanii w Gdańsku.

²⁸⁹ Puck: B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych w Pucku w latach 2007-2008*, „Wiadomości Numizmatyczne” [w druku]; Zakroczym: znalezisko niepublikowane, przed styczniem 2001 roku w okolicy kościoła.

²⁹⁰ N. Holmes, *Scottish Coins*, s. 64-65.

12. Monety francuskie

Przechodząc do monet francuskich trzeba podkreślić, że część okazów omówionych już w rozdziale „Monety niderlandzkie” pochodzi z mennic francuskich (zwłaszcza z Flandrii Królewskiej do pokoju madryckiego w roku 1526 i *Paix des Dames* w roku 1529, z Fauquembergues i Saint-Pol), tworzą one jednak odrębny krąg w mennictwie europejskim. Z reszty Francji znajdujemy głównie liczmany i żetony z XIV-XV wieku, które również będą omówione osobno. Średniowieczne monety francuskie są tylko dwie, i obie pochodzą z angielskich dominiów na terenie Francji: akwitańskie bilonowe *double au léopard sous couronne* króla Edwarda III angielskiego z około 1355 roku („Chmielna 63/64”) i *hardi d'argent* jego syna, Edwarda Czarnego Księcia (1362-1372), z mennicy w Poitiers („Żytnia”). Wydaje się nie bez znaczenia, że znajdujemy w Gdańsku dwie już monety anglo-galijskie przy nieobecności średniowiecznych królewskich monet francuskich. Sugeruje to, że monety te napłynęły do Gdańska wraz z angielskimi, a nie oznaczają kontaktów z Francją. W przeciwieństwie do cieszących się międzynarodowym uznaniem angielskich szterlingów, których widzimy bardzo niewiele w gdańskiej ziemi, te były jednak przypuszczalnie eliminowane z rynku, co w przypadku *hardi* jest dowiedzione przez stan znalezionej monety.

O wiele późniejszy liard Ludwika XIV z 1665 roku znaleziono na stanowisku „Podwale Staromiejskie 69-76” (*recte* 71-77) podczas badań z 1956 roku²⁹¹. Nie wiele starszy, silnie wytarty liard odkryto na stanowisku „Bogusławskiego-Teatr”. Obie monety pochodzą z dużej emisji z początku 2. połowy XVII wieku, kiedy – jak oceniał w 1665 roku Cour des monnaies w urzędowym raporcie – w rękach francuskiego ludu wiejskiego była prawie wyłącznie miedź²⁹².

Drugi z liardów należał do znalezionej w szambie dziwnej grupy pięciu francuskich monet brązowych, królewskich i republikańskich, wzmocnionej brązami luksemburskim, leodyjskim, ulmskim i austriackim, a dodatkowo francuskim liczmanem i liczmanami norymberskimi o tematyce francuskiej. Nie da się tej grupy – zwłaszcza tak silnie izolowanej w mieście – związać z miejscowym obrotem pieniężnym. W opracowaniu stanowiska doszliśmy do wniosku, że zestaw ten pochodzi najprawdopodobniej z rynku francuskiego, gdzie niedostatek emisji brązu w okresie napoleońskim – jak i zresztą w całym XVIII wieku²⁹³ – prowadził do używania monet dawnych i obcych. Może to być zawartość sakiewki żołnierza napoleońskiego.

²⁹¹ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 26, nr 80.

²⁹² N. Mayhew, *Coinage in France from the Dark Ages to Napoleon*, London 1988, s. 135.

²⁹³ *Ibidem*, s. 140.

13. Monety hiszpańskie i portugalskie

Monety hiszpańskie reprezentowane są w dostępnych materiałach z Gdańska śladowo. Z poszukiwań po osuszeniu Kanału Raduni znamy wyjątkowe w skali polskiej znalezisko podwójnego *excelente* Królów Katolickich, wybitego w Grenadzie po 1497 roku (Ferdynanda II Aragońskiego i Izabeli I Kastylijskiej, 1479-1504). Moneta ta reprezentuje jeden z głównych standardów złotych zachodniej Europy we wczesnej epoce nowożytnej²⁹⁴. Z badań archeologicznych znamy ledwie dwie wcześniejsze, bilonowe monety króla Kastylii i Leónu, Henryka III (1390-1406): *blanca* z Łagiewnik, wybitą w Sewilli (w tym tomie) i *vellon* z Szafarni, wybitą w Segowii (publikowaną osobno). Ta druga, zgięta, była intencjonalnie wyeliminowana z obiegu, w którym i ta pierwsza była nieprzydatna. Miedzianą monetę ze zbliżonego czasu znaleziono w miejscu znacznie od Gdańska oddalonym, mianowicie w Zielonej Górze²⁹⁵. Zbieżność wielkości i czasu powstania przy dwóch różnych miejscach znalezienia w Gdańsku pozwala przypuszczać, że istniał jakiś krótkotrwały mechanizm napływu tych monet, chyba nie bezpośredni, a może przez Portugalię.

Reprezentacja Portugalii bowiem, choć niewielka, jest znacznie wyraźniejsza i ciekawsza, sugerując bezpośrednią drogę napływu. Zebrano 12 monet, począwszy od współczesnego powyższym bilonom kastylijskim reala *de 3½ libras* króla Jana I z lat 1398-1408 („Spichlerze 2001-2002” – spichlerz Kapelusza Kardynała i Błękitny Krzyż). Dalsze monety (osiem) występują wyłącznie na stanowisku Lastadia: bilonowy *real branco* tegoż Jana I z lat 1415-33, miedziane ceitile królów: Alfonsa V (dwa, 1438-1481), Jana II (1481-95) i Jana III (dwa, 1521-57). Szereg z Lastadii kończą dwa miedziane reale króla Sebastiana I (1557-78). Króla Sebastiana mamy też na miedzianej, przedziurawionej monecie trzyrealowej z lat 1557-78 z „Theatrum Gedanense” i pięciorealowej spod Baszty Łabędź. Listę zamyka znacznie późniejsza, mosiężna dziesięciorealówka króla Piotra II (1683-1706) z 1699 roku ze stanowiska „Toruńska”. Miedziane i bilonowe monety portugalskie są – wedle naszej wiedzy – izolowane w basenie Morza Bałtyckiego (pewną rolę odgrywały jedynie monety złote). Ciekawe jednak, że podobny do gdańskich ceitil króla Jana II lub III znaleziono w Ogrodzie Pojezuickim

w Poznaniu²⁹⁶, a miedzianą monetę trzyrealową króla Jana III na terenie brandenburskiej Nowej Marchii, w Deszcznie pod Gorzowem nad Wartą²⁹⁷. W przypadku znaleziska poznańskiego Mirosław Andrałójć zwraca uwagę na możliwość przyniesienia tej monety w ramach kontaktów zakonnych.

Nagromadzenie monet portugalskich z Lastadii podpowiada nam następującą interpretację: na tym samym stanowisku monety prawdopodobnie wysuwały się ze szpar w poszyciu rozbieranych statków, zatem trafiały tam statki pływające z portugalskimi załogami. Statki takie przybywały więc do Gdańska i inne monety portugalskie mogły być także gubione lub wyrzucane w innych punktach miasta. Ich znaleziska z punktu widzenia obiegu pieniężnego podlegają interpretacji negatywnej: gromadzą monety wyeliminowane, choć obecne. Znalezisko poznańskie można by wiązać z gdańskimi jako następny etap kontaktów (co możliwości ich zakonnego charakteru nie musi przeczyć). Można się dziwić, że monety krajów nadatlantyckich są w największym mieście portowym nad Bałtykiem tak rzadkie. Pozwala to sądzić, że znane z innych źródeł kontakty handlowe z tym regionem odbywały się wyłącznie na poziomie wielkich transakcji, niepowodujących przepływu drobnego pieniądza.

Bo w nieobecność monet hiszpańskich w Gdańsku uwierzyć się nie da. W pierwszej połowie XVII wieku hiszpańskie „realy” są wraz z niemieckimi „talerami” w potocznym pojęciu głównym rodzajem monety napływającej do miasta w zamian za eksport: *...co raz od cudzoziemców za nasze urodzaje, za towary leśne i insze, realy i talery twarde, także czerwone złote pro rata portione w Gdańsku, Elblągu i pod jarmarkami drożej brać musieli...*²⁹⁸ – pisał w 1622 roku Wojciech Gostkowski. Co się z tymi monetami działo, ten sam autor opisuje jednak parę stron dalej: *...jako rychło cudzoziemiec jaki z talarami twardymi albo z realami po żyto albo po insze rzeczy do Gdańska przybył, to go zaraz magister monetarius Holender i z towarzystwem obkoczyli i na realach albo na inszych srebrnych grubych pie-*

²⁹⁴ B. Paszkiewicz, *Gdańsk, m. woj.* [znalezisko], „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, 1990, z. 1-2, s. 65; S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XII.2.

²⁹⁵ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 864: II.

²⁹⁶ M. Andrałójć, *Trzy znaleziska monet z Poznania*, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, t. V, 2000, s. 324-325.

²⁹⁷ Zob. np. T. Szczurek, J. Łybek, G. Bejcar, *op. cit.*, s. 99, nr 175.

²⁹⁸ W. Gostkowski, *Sposób, jakim góry złote, srebrne w przeznaczym Królestwie Polskim naprawić*, [in:] *Rozprawy o pieniądzu w Polsce pierwszej połowy XVII wieku*, wyd. Z. Sadowski, Warszawa 1959, s. 143.

*niędzach, naddawszy, w skok z nimi do menice bieżeli: półtoraków z nich narobiwszy, one reały albo grubą monetę nimi zapłacili, sobie z nich zysk zostawiwszy*²⁹⁹. Mimo niewątpliwej publicystycznej przesady (mincmistrz Jakub Jakobson, bardzo obrotny przedsiębiorca, nie był Holendrem ani w wąskim, ani w szerokim pojęciu, bo pochodził z Emden we Fryzji Wschodniej, a wybijał półtoraki nie w Gdańsku, ale dopiero w Bydgoszczy) widzimy, że importowane grube monety srebrne nie trafiały do obiegu, ulegały bowiem przebicciu na drobną monetę miejscową.

Hiszpańską monetę miedzianą o nominale 4 maravedis króla Filipa III z 1599 roku, kontrasygnowaną jako 12 maravedis prawdopodobnie w 1641 roku,

za Filipa IV, znaleziono przy ulicy Bogusławskiego- (chyba na stanowisku „Centromor”)³⁰⁰. Nie ma podstaw, by sądzić, jak Jarosław Dutkowski, że „moneta ta do Gdańska trafiła zapewne nie wcześniej niż na początku XVIII wieku”³⁰¹ – mogła przybyć już wkrótce po przebicciu. Znalezisko to jest niemal odosobnione w Polsce. Miedzianą monetę hiszpańską Filipa IV, 16 maravedis z 1662 roku, znaleziono na Zamku Królewskim w Warszawie³⁰², gdzie wiązała się prawdopodobnie ze służbą towarzyszącą obcym poselstwom lub podobnego rodzaju wędrownym środowiskiem dworskim.

²⁹⁹ *Ibidem*, s. 144-145.

³⁰⁰ [J. Dutkowski], *Gdańsk (III), ul. Bogusławskiego*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2000, nr 2, s. 50. W pracy *Drobna moneta* autor ów wspomina o tym znalezisku (s. 114), ale nie umieszcza go w wykazie monet z tego stanowiska (s. 128).

³⁰¹ Inicjał C na kontrasygnaturze, który J. Dutkowski uważał za inicjał króla Karola II (1665-1700), jest oznaczeniem mennicy w Cuenca, zob. A. Heiss, *Descripcion general de las monedas hispano-cristianas desde la invasion de los Arabes*, t. 1, Zaragoza 1962, s. 274.

³⁰² S. Suchodolski, A. Świechowska, *Monety odkryte w czasie badań archeologicznych prowadzonych na Zamku Królewskim w Warszawie w latach 1971-1975*, „Rocznik Warszawski”, t. XV, 1979, s. 127, 136-137.

14. Monety włoskie

Monety włoskie należy uznać za całkowicie nieobecne w Gdańsku. Oczywiście, „nieobecność” ta jest czysto umowna; nie mamy bowiem wątpliwości, że przez port i kamienice mieszczańskie przepływały znaczne ilości złotych weneckich cekinów, którym jednak – podobnie jak węgierskim florenom, angielskim i flamandzkim noblom i ryalom – nie pozwalano się zgubić. Jedyna znana moneta z tego kręgu to inflacyjny miedziak z przełomu XVI/XVII wieku, niepewnie zidentyfikowany jako emisja księstwa Castiglione delle Stiviere w Lombardii, a znaleziony w dawniejszych badaniach w wykopie na Kławkach na Starym Przedmieściu³⁰³.

Zauważmy, że w Kołobrzegu znaleziono XIV-wieczny wenecki grosz³⁰⁴, typową monetę handlową wschodniego Śródziemnomorza i Pontu. Z kolei skarby pruskiego interioru w połowie XIV wieku zawierają florenckie floreny, ważne dla najbardziej rozwiniętych regionów Europy Zachodniej³⁰⁵. Jednych i drugih monet tym bardziej można było oczekiwać w Gdańsku. Jeśli dalsze lub nieznane mi badania ich nie przyniosą – oznaczać to będzie jakąś wyjątkowo mocną barierę walutową dzielącą Gdańsk od Italii.

³⁰³ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 512.

³⁰⁴ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 413: III.

³⁰⁵ Z. Januszkiewicz, B. Paszkiewicz, J. Węclawski, *The hoard of gold florins from Zalewo (a preliminary information)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XL, 1996, z. 1-2 (Polish Numismatic News, VI), s. 117-120.

15. Monety zachodnioniemieckie

Monety zachodnioniemieckie rozpoczynają się w Gdańsku bardzo wcześnie i ciekawymi okazami. Do najstarszych należy znaleziony na Targu Rybnym naśladowczy szterling dolnosaskiej baronii Lippe, z imieniem Szymona I (1275-1344). Awers naśladuje szterling angielski typu *Long Cross* króla Henryka III (1216-1272), bity od 1247 roku. Rewers odwołuje się już do wzorca z czasów Edwarda I (1272-1307). Poza słabo widocznymi legendami z imieniem barona i nazwą mennicy w Lemgo (*civitas Lemgo*), pochodzenie z Lippe zaznaczone jest herbowymi rozetkami, które zastępują rozmieszczone w tych samych miejscach na oryginałach grupy trzech kulek. Dominium Lippe naśladowało angielskie pensy (szterlingi) przez cały XIII i pierwszą połowę XIV wieku, a jego monety sporadycznie trafiają się także w Polsce (skarby z Lasek Lubuskich, Łubnic pod Wieluniem i Gryfina II)³⁰⁶. W skarbach z tego obszaru współwystępują z oryginalnymi szterlingami angielskimi. Szterlingi istotnie obiegały na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XIV wieku, gdyż są notowane w rachunkach kościelnych kolektorów, ale, jak wiemy, w znaleziskach z Gdańska są wyjątkowe. Spotykane są też podobne do obecnego naśladownictwa. Naśladowczy szterling leodyjski z końca XIV wieku, fałszywy, wystąpił podczas badań Wyspy Spichrzów w sezonie 2001 (omówiliśmy go w grupie niderlandzkiej). Szkocki szterling z końca XIII wieku, mocno zużyty, znaleziono podczas badań stanowiska Toruńska w 2005 roku. Szterling z Lippe trafił do ziemi w I. połowie XIV wieku. Zbliżony w wielkości, czasie i przestrzeni był fenig Ottona von Rietberg, biskupa Paderborn (1277-1307), znaleziony w spichlerzu Mały Zegar („Spichlerze 2004”). Uważamy, że i on był tam przestarzały, gdy został porzucony, może w latach trzydziestych. Na ul. Grzaskiej znaleziono późniejszy już fenig baronii Ravensberg z lat 1329-46. Wszystko to wskazuje na niewielki, ale stały napływ monet westfalskich – trudno jednak stwierdzić przy tak skromnej podstawie źródłowej, czy powodem ich przywożenia był fakt, że nawiązywały swym standardem do angielskich szterlingów – jak już wiemy, znajdujących również rzadko – czy może stanowiły materializację feniga kolońskiego, jednostki, która legła u podstaw pruskiego systemu monetarnego. W tym drugim przypadku musiałby zastanawiać całkowity brak w Gdańsku monet z samej Kolonii, toteż bardziej prawdopodobne wydaje się rozwiązanie pierwsze. Wątek ten

zamyka moneta o wartości półtora szeląga (18 fenigów) trewirskiego arcybiskupa Kunona II von Falkenstein z lat 1362-88, znaleziona we fragmencie na Łagiewnikach. Władca ten w Prusach poznany był dotąd z guldena, który wchodził w skład skarbu z Elbląga, ukrytego po 1393 roku³⁰⁷. Choć obieg monet złotych rządził się swoimi prawami, znalezisko elbląskie wskazuje raczej na bezpośrednie kontakty z Nadrenią i w miarę prędkie przybycie monety trewirskiej, która w Gdańsku została najprawdopodobniej odrzucona.

Kolejna grupa monet z tego kręgu jest późniejsza o dwa wieki i równie nieznaczna. Składają się na nią: półtalar księcia kliwijskiego Wilhelma V (1539-92), szeroko datowany na okres około 1543-1571, spod Baszty Łabędź, grosz tego samego władcy z 1584 roku, znaleziony wcześniej na stanowisku „Monopol” (Brama Bożego Ciała), podobne grosze hrabiego Schaumburga Adolfa XIII z 1592 i 1593 roku ze stanowisk „Chmielna 73/74” i „Wielki Młyn”³⁰⁸, i wreszcie albus koloński z 1583 roku spod Baszty Łabędź. Półtalar Wilhelma V Bogatego, bodaj największa moneta srebrna znaleziona podczas badań archeologicznych w Gdańsku, jest typową monetą tezauryzacyjną w polskich skarbach schyłku XVI wieku. Jakby rozszerzenie tej grupy znajdujemy w Kanale Raduni, skąd wydobyto grosze Brunszwiku, Goslaru i Kliwii oraz półbac Palatynatu-Simmern. Napływ niemieckich groszy cesarskich (tzw. *Apfelgroschen* od wizerunku jabłka panowania z cyframi ułamka talara: 24) stał się nawet powodem urzędowej wyceny tych monet, sporządzonej przez probierza królewskiego Kacpra Rytkiera i wydanej w 1600 roku³⁰⁹. Nawet jednak te dość małe monety spotykamy w skarbach, nie w znaleziskach pojedynczych. Możemy więc stwierdzić, że znalezione monety stanowią element obiegu srebra tezauryzacyjnego w Rzeczypospolitej, ale raczej nie codziennego obrotu pieniężnego. W znaleziskach gdańskich jest inaczej i pozwala to przypuszczać, że przez Gdańsk właśnie te monety wpływały do kraju. Niejasna jest bardzo zniszczona (ale chyba nie intencjonalnie) drobna moneta, prawdopodobnie z Metzu, znaleziona w kościele św. Jana w badaniach z lat 2006 i 2008.

³⁰⁷ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 293: 2.

³⁰⁸ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 27, nr 86.

³⁰⁹ K. Rytkier, *Wizerynk y szacvnek mynic wszelakich cvdzoziemskich, iáko które w Koronie Polskiéy bráné y wydawané bydz máią*, Kraków 1600 [reed. Warszawa 1965].

³⁰⁶ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 72, 85 i 345/II.

Ostatnia wreszcie faza napływu monety nadreńskiej gromadzi siedem okazów z 2. połowy XVIII wieku (w tym sześć z zebranych tu badań). Wydaje się jednak, że jej wyróżnienie jest czysto formalne, gdyż półstüber księcia Jülichu i Bergu, Karola Teodora (1742-1799), znaleziony na Lastadii, zdaje się raczej należeć do strumienia napływu drobnych monet niderlandzkich opisanego poprzednio, podczas gdy cztery sześciokrajcówki kliwijskie z 1757 roku (Bazta Łabędź, Hala 2001-2002, dwa egzemplarze u św. Jana³¹⁰) oraz miedziany fenig pruskich prowincji środkowych (Minden i Ravensberg; stanowisko „Nowa Radunia”; podobny był w Kanale Raduni) to monety związane ze stopniowo ujednoczonym obiegiem w monarchii Hohenzollernów. Sześciokrajcówki tylko znakiem mennicy różniły się zewnętrznie od szóstaków pruskich, które kontynuowały system monetarny Jana Kazimierza

i Jana III jeszcze z XVII wieku, w Rzeczypospolitej poza Prusami zarzucony po reformie króla Stanisława Augusta z 1766 roku. W rzeczywistości jednak były od nich nieco gorsze zarówno pod względem wagi, jak i próby ($82\frac{1}{2}$ z marki kolońskiej srebra próby 4 łuty 14 grenów, gdy w Królewcu bito 70 sztuk z grzywny próby 5 łutów)³¹¹. Fenig dla prowincji środkowych pochodzi z Berlina, ale wedle ordynacji menniczej te bite na stopę 72 z marki kolońskiej monety przeznaczone były dla posiadłości Hohenzollernów w Westfalii³¹². Stopa ta nie dawała się prosto przeliczyć na ustaloną w 1801 roku stopę miedzianych szelągów gdańskich króla pruskiego (180 z marki)³¹³, chyba więc były to monety obce na gdańskim rynku. Przypuszczalnie do systemu monetarnego państw Hohenzollernów dostosowany był też półgrosz (1/48 talara) biskupstwa monasterskiego z 1745 roku spod Brabanku.

³¹⁰ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, nr 13-14.

³¹¹ E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, III. Band, Danzig 1906, s. 169.

³¹² E. Bahrfeldt, *Die Münzen-*, III. Band, s. 156.

³¹³ E. Bahrfeldt, *Die Münzen-*, V. Band, s. 30.

16. Monety środkowoniemieckie (Saksonia, Turynia, Frankonia)

Monety z kręgu środkowoniemieckiego pojawiają się późno, dopiero w połowie XVI wieku. Najstarszy jest drobny saski *Dreier* elektorski z 1534 roku, pospolita moneta zdawkowa, znaleziona na stanowisku „Gnilna”. Monety takie poza Saksonią spotykane są m.in. na zachodnim Śląsku³¹⁴, może więc to taki kontakt – często w Gdańsku notowany – spowodował tu tę monetę. Na peryferyjnym stanowisku „Chmielna 73/74” wystąpiły (w różnych miejscach) aż dwa ćwierćtalary saskie – zatem monety nietypowo duże: miejski magdeburski z 1550 roku i saski elektorski, starszy o cztery lata. Choć trudno te ostatnie znaleziska przypisać w całości przypadkowi, brak przesłanek, by je wiarygodnie wyjaśnić.

Dopiero po półtora wieku mamy kolejne monety, i to przybyłe dalej z południa, z frankońskiego księstwa Brandenburgia-Bayreuth (działu dawnego burgrabstwa norymberskiego). Jest to dwugrosz cesarski z 1696 roku spod Baszty Łabędź. Nie widać dlań żadnego kontekstu (poza halerzem z 1700 roku z Kanału Raduni), może więc należy jego napływ połączyć z ciekawym zjawiskiem, w którym brało udział między innymi to właśnie księstwo trzy dekady później.

Z lat bowiem 1723-1750 pochodzi grupa dziewięciu halerzy, wybitych w księstwach Saksonia-Altenburg-Saalfeld, Saksonia-Koburg-Saalfeld i Brandenburgia-Bayreuth, znalezionych w różnych punktach miasta z badań zebranych w tym tomie i starszych: „Św. Jan 1996-1998” (1), „Św. Jan 2006-2008” (2), „Gnilna” (1), „Chmielna 73/74” (1), „Hala 2001” (1), „Hala 2006-2007” (2) i „Spichlerze 1993-1994” (1, Lubecki Okręt). Podobne monety znane są również z innych znalezisk w Gdańsku: pod Targiem Rakowym (halerz bayreucki)³¹⁵, w Kanale Raduni (dwufenig bayreucki, halerz Elektoratu Saskiego)³¹⁶, w nieznanym miejscu (halerz saalfeldzki)³¹⁷. Należą one do większej grupy zdawkowych monet (również fenigów) sasko-turyngijskich, wraz z gotajskimi, hildburghauseńskimi i weimarskimi, oraz podobnych monet z sąsiedniej Frankonii (zwłaszcza würzburgskich i bayreuckich), z datami do 1752 roku, znajdujących często pojedynczo³¹⁸ w Prusach (Rumia

– dwa³¹⁹, Mały Garc³²⁰, Malbork³²¹, Królewiec³²²), w reszcie Polski (np. Stare Miasto pod Koninem³²³, Kołoząb pod Sochocinem, Maciejowice pod Garwolinem³²⁴, Służew pod Warszawą – kościół św. Katarzyny³²⁵, Tum pod Łęczycą³²⁶, Wieluń – kolegiata³²⁷, Wierzbówiec pod Płońskiem³²⁸) i na Litwie (Supraśl³²⁹ i znaleziska z terenu dzisiejszej Republiki Litewskiej), a także na Pomorzu (Lębork³³⁰, Wolin). Nie ma ich natomiast w skarbach³³¹, co różni oma-

³¹⁹ A.M. Kuźmin, *Znalezisko monet z terenu kościoła w Rumi*, mps w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

³²⁰ B. Paszkiewicz, *Mały Garc, gm. Subkowy, woj. gdańskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XL, 1996, z. 3-4, s. 194.

³²¹ S. Suchodolski, *Malbork-Zamek*, s. 101.

³²² E. Ivanauskas, *Montfund fra Kaliningrad 1984-1992*, „Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad”, 1997, nr 4, s. 69.

³²³ A. Żaczek, *Muzeum Okręgowe w Koninie. Dział Historyczny*, „Sprawozdania Numizmatyczne” 1987, s. 15-16.

³²⁴ Znaleziska z Kołoząbia, Maciejowic i Wolina: B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 1999 r.*, „Fontes Numismatici”, I, 2000, s. 28, 35, 65.

³²⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Katarzyny w Służewie*, [in:] A. Tomaszewski [red.], *Monografia kościoła św. Katarzyny w Służewie* [w przygotowaniu].

³²⁶ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 1999 r.*, s. 59.

³²⁷ T.J. Horbach, B. Muzolf, *Monety z pierwszego sezonu prac wykopaliskowych przy pokolegiackim kościele farnym w Wieluniu*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, 1998, z. 1-2, s. 79.

³²⁸ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 2000 r.*, s. 70, nr 105.I.79.

³²⁹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska numizmatyczne pod Monasterem*, s. 46.

³³⁰ Zbiór Muzeum w Lęborku, *znalezisko podczas prac wokół kościoła parafialnego w 2000 r.*

³³¹ M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1650-1944*, nr 1519, podają fenig würzburgski w składzie skarbu z Lubnic pod Wieluniem. Słusznie jednak przypuszczają, że wraz z kilkoma innymi monetami został on dołożony do pozyskanego drogą urzędową skarbu z XIII wieku. Prawdopodobnie monetę tę otrzymano jako znalezisko luźne z tej samej okolicy. Krajcary frankońskie i bawarskie w znacznej liczbie wystąpiły w skarbie z Kozienic, zob. D. Solecka, *Skarb monet z Kozienic (XVII-XVIII wiek)*. Katalog, Kozienice 2000, i moją recenzję w „Wiadomościach Numizmatycznych”, R. XLV, 2001, z. 1, s. 100-102. Ten bardzo ciekawy skarb nie oświetla jednak omawianego tu zjawiska, nie zawiera bowiem halerzy księstw saskich, a w znaleziskach pojedynczych w Polsce nie obserwujemy krajcarów bawarskich.

³¹⁴ Zob. np. A. Karolak, *Złotoryja, m. pow.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 98-99.

³¹⁵ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 122, data niewątpliwie błędnie zapisana.

³¹⁶ J. Dutkowski, *Monety z Kanału Raduni*, s. 222, 223.

³¹⁷ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 27, nr 88.

³¹⁸ Sygnalizowałem to zagadnienie w pracy: *Monety z kościoła świętego Jana*, s. 428.

wiane teraz zjawisko od napływu turnerów szkockich. Drugą różnicą jest zdecentralizowana emisja halerzy – to może nie tyle ważne dla istoty zjawiska, ile dla badacza, bo dlatego właśnie rzecz pozostała długo niedostrzeżona. Za znaczącą informację trzeba też uznać fakt, że nie było takich monet w największym polskim zespole znalezisk kumulatywnych z kościoła św. Mikołaja w Gieczu³³². Zdaniem A. Mikołajczyka napływ środkowoniemieckich halerzy ma związek z ekspansją monety pruskiej w połowie XVIII wieku³³³. Eugenijus Ivanauskas uważa, że był to zorganizowany proceder z centrum dystrybucji w Wilkach (Vilkija) pod Kownem³³⁴. Wbrew jego opinii, mimo braku związku z uchwytymi kontaktami gospodarczymi sędzę, że monety te nie przybyły do Rzeczypospolitej jednorazowo, ale napływały systematycznie przez wiele lat aż do reformy monetarnej Stanisława Augusta w 1766 roku. Rzecz ciekawa, że w Rumi mamy dwa halerze jednej emisji i z jednego roku, choć znalezione w różnych miejscach, a podobnie jest na stanowisku „Hala Targowa” w Gdańsku. To sugeruje, że docierały do Polski jakieś transporty tych monet, kierowane w różne miejsca, podobnie, jak dostarczano od 1749 roku miedziane monety bite pod polskim stemplem Augusta III w Saksonii. Znalezisko z Wolina i po części też Lęborka, który leżał w XVIII wieku w obrębie brandenbursko-pomorskiego rynku monetarnego, świadczą, że nie tylko obszar dawnej Rzeczypospolitej był odbiorcą tych halerzy. Znaleziska gdańskie pochodzą z różnorodnych miejsc i skłaniają do przypuszczenia o normalnym uczestnictwie tych monet w obrocie.

Mimo różnic, trudno pozbyć się przeświadczenia, że mamy do czynienia z sytuacją analogiczną do napływu szkockich turnerów, choć na mniejszą

skalę (stąd np. brak takich monet w tych znaleziskach kumulatywnych, w których wiek XVIII nie wygląda szczególnie obficie, jak w Gieczu). Monety środkowoniemieckie (przynajmniej te spośród nich, które wykonano z miedzi) przypuszczalnie przywożono do Polski jako domieszkę do bardzo już wytartych w połowie XVIII wieku szelągów Boratyniego i nowo bitych od 1749 roku szelągów Augusta III. Być może po 1752 roku trafiły razem – słabo rozpoznane – do skarbu z Sikornika w Krakowie³³⁵.

W drugiej połowie XVIII wieku pojawiają się niezbyt liczne monety Saksonii elektorskiej, potem Królestwa Saskiego. Jest to grosz elektora Fryderyka Augusta II (króla Augusta III) z 1760 roku, znaleziony na Chmielnej 73/74, fenigi Fryderyka Augusta III: z 1776 roku, znaleziony w kościele św. Jana (poza tym tomem) i z 1805 roku z ul. Szklary („Centrum Dominikańskie”), dwufenigówka króla Fryderyka Augusta II z 1846 roku i nowy grosz króla Jana z 1867 roku. Pierwszą z monet można wiązać z fazą zbliżenia monetarnego Polski z Saksonią i próby dopasowywania standardów monet bilonowych, co otwierało dla monet saskich drogę do Rzeczypospolitej. Był to też element szerszego planu politycznego: włączenia Polski do powstającej w środkowej Europie strefy monety konwencyjnej³³⁶, co udało się doprowadzić do skutku dopiero na początku panowania Stanisława Augusta. Jest interesującym paradoksem, że moneta taka wystąpiła w Gdańsku, wystawionym na dość bezwzględna infiltrację konkurencyjnej wobec systemu konwencyjnego brandenbursko-pruskiej tzw. stopy Graumanna. Następne monety saskie mogą być już pamiątką po wojnach napoleońskich lub domieszką do pieniądza monarchii Hohenzollernów.

³³² B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja*.

³³³ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 59.

³³⁴ E. Ivanauskas, *Der Umlauf von Münzen der sächsischen Fürstentümer in Litauen*, „Numismatisches Nachrichtenblatt”, 1992, nr 11, s. 309-310.

³³⁵ M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1650-1944*, nr 1522.

³³⁶ Z. Żabiński, *Rozwój systemów pieniężnych w Europie Zachodniej i Północnej*, Wrocław 1989, s. 52-53.

17. Monety południowoniemieckie

Monety z kręgu południowoniemieckiego są zasadniczo nieobecne w Gdańsku. Nieliczne wyjątki to wybity w latach 1418-1425 gulden króla Zygmunta ze szwabskiego miasta Nördlingen, znaleziony przygodnie w nieoznaczonej części średniowiecznego kompleksu miejskiego³³⁷, bawarski grosz trzykrajcarowy z 1715 roku w kościele św. Jana (badania z lat 1996-8) i miedziany krajcar miasta Ulm, przypuszczalnie z 1772 roku, z wykopu „Bogusławskiego-Teatr”. Pierwsza moneta to jeden z rzadkich śladów materialnych znanego ze źródeł pisanych napływu guldenów stopy reńskiej do miasta. Nasuwa się interpretacja drugiej monety jako przypadkowej domieszki do monet habsburskich

(ze względu na zbieżność nominału i stopy), z tym jednak zastrzeżeniem, że akurat ona kończyłaby strumień ich napływu. Trzecia należy do w ogóle dziwnego inwentarza numizmatycznego, który proponuję interpretować jako rozproszoną sakiewkę osoby przybyłej do miasta z wojskiem napoleońskim. Poza tymi schematami interpretacyjnymi pozostawałby krajcar bawarski z 1736 roku znaleziony pod Brabankiem. Znaleziony tamże grosz wirtemberski z roku 1598 należy – jak trafnie zauważył J. Dutkowski – do fali napływu do Polski groszy cesarskich u schyłku XVI wieku, rejestrowanej w taryfie ewaluacyjnej Kacpra Rytkiera³³⁸.

³³⁷ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 299: XIII.

³³⁸ J. Dutkowski, *Gdańsk, m. woj. — Kanał Raduni*, s. 67.

18. Monety śląskie, czeskie i austriackie

Monety czeskie i śląskie w późnym średniowieczu przeplatają się w Gdańsku ze sobą, by w okresie wczesnonowożytnym całkiem się wymieszać. Ich długi szereg rozpoczyna grosz praski króla Jana z ulicy Grząskiej, moneta z późniejszego okresu panowania króla (1327-1340). Na omawianym obecnie tle nie jest to znalezisko wczesne, łączy się raczej z pierwszą dużą falą monety krzyżackiej. Zwraca uwagę, że jest to jedyny odkryty w mieście reprezentant epoki dominacji grosza praskiego, rozpoczętej przez Wacława II w 1300 roku, a zakończonej przez wojny husyckie około 1420 roku³³⁹. Również poza Gdańskiem nie ma podobnych, oprócz tylko grosza z tej samej fazy mennictwa, znalezionego w morzu przy porcie w Gdyni³⁴⁰. Grosze praskie w 1. połowie XIV wieku uformowały wyrazistą prowincję monetarną w Europie Środkowej, ale Prusy ani Pomorze nie należały do niej – tu monety czeskie zaczęły odgrywać wiodącą rolę później, w ostatniej ćwierci XIV wieku. Pierwszą wzmiankę o groszach praskich w Prusach Oliver Volckart znalazł w rachunkach handlowych wielkiego szafarza z Królewca z 1357 roku³⁴¹. Wydaje się, że obecność groszy praskich w inwentarzach skarbców i wielkich transakcjach, na którą zwrócił uwagę O. Volckart, przy absencji w znaleziskach wszelkiego rodzaju, oznacza, że były to monety stosowane do wielkiego i dalekosiężnego handlu, a nie do drobnych transakcji i drobnej tezauryzacji (bo to z nią, nie ze skarbami możnowładczymi, trzeba wiązać znakomitą większość znanych skarbów).

Kolejną monetą z omawianego teraz kręgu jest pierwsza moneta śląska, halerz wrocławski króla Czech i cesarza Karola Luksemburskiego (Jatki Rzeźnicze). Halerze wrocławskie w świetle najnowszych znalezisk archeologicznych okazują się – czego dotąd nie przypuszczano z braku oświeclających to zagadnienie źródeł pisanych – główną śląską monetą zdaw-

kową 2. połowy XIV i początku XV wieku³⁴². Moneta nie musi więc wskazywać na bezpośredni kontakt z Wrocławiem – ale mimo to najprawdopodobniej wskazuje, bo praktycznie w tym czasie innych monet, które by mogły napłynąć do Gdańska drogą lądową, niż te dwie – nie mamy. Brak więc podstaw, by odtwarzać tu na przykład jakieś bliższe kontakty z Krakowem czy Poznaniem, którym by taki halerz towarzyszył.

Po tym obiecującym początku długo niewiele się w materiale gdańskim dzieje. Do Śląska przypuszczalnie trzeba przypisać nieznany nauce brakteat guzickowy ze stanowiska „Żytńia” (spichlerz Kamienny Samson), datowany wedle formy na 3. ćwierć XV wieku. Jeśli to rzeczywiście moneta śląska, to otwiera nam bardzo interesującą serię, zawierającą także zespół dwu groszy praskich Władysława II Jagiellończyka znaleziony w wykopie „Gnilna”, ukryty po 1479 roku.

W przeciwieństwie do groszy praskich wybijanych do czasów króla Wacława IV (1378-1419), grosze Władysława II bardzo rzadko są spotykane w polskich znaleziskach. Poza Śląskiem, dokąd czasem napływały, kilka pojedynczych okazów zarejestrowano w Krakowie, a w Prusach Królewskich pojedynczy egzemplarz trafił do ukrytego po 1498 roku skarbu z Rubinkowa pod Toruniem³⁴³. Tam był jednak znacznie obcięty, w dużym skarbie drobnej monety. W Gdańsku mamy więc do czynienia nie z monetami ściągniętymi z rynku, lecz z importem: obie te monety przywieziono prawdopodobnie razem, niekoniecznie z samych Czech – może ze Śląska lub Łużyc. Co jednak najciekawsze, nie był to jedyny przypadek takiego importu, skoro kolejny grosz praski tego władcy, nieco późniejszy, bo z lat 1502-9, znaleziono w „Theatrum Gedanense”, stanowisku gromadzącym różne niezwykle dla Gdańska okazy.

Współczesny ostatniej z monet czeskich jest z kolei grosz nysko-grodzkiego księstwa biskupiego na Śląsku. Stany Śląskie 19 kwietnia 1505 roku podjęły postanowienie o emisji śląskich białych groszy równych 12 halerzom. Nowych groszy śląskich miało iść na floren węgierski 36, a z grzywny wrocławskiej srebra próby VI łutów wybijać ich należało 90 sztuk³⁴⁴.

³³⁹ W badaniach „Rajska” znaleziono w rozgniecionym kubku, w zespole ukrytym po 1579 roku, trzy nieczytelne grosze praskie, w tym jakoby Wacława II (J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 128; na s. 112 jednakże o tym samym zespole twierdzi, że zawierał „2 grosze praskie Wacława II, nieczytelne, bite jednak już w XV wieku”). Nie uwzględniam ich, nie mogąc sprawdzić sprzecznych wewnętrznie określeń – wystąpienie monety Wacława II w tak późnym kontekście jest mocno wątpliwe; jeśli rzeczywiście – mogło być wtórne. Najprawdopodobniej jednak znaleziono dwa lub trzy grosze Wacława IV.

³⁴⁰ S. Kubiak, *Znaleziska*, nr 301.

³⁴¹ O. Volckart, *op. cit.*, s. 47.

³⁴² B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] *Archeologia gliwickiego Rynku*, red. M. Michnik, J. Piekalski, Gliwice-Wrocław 2011 [w druku].

³⁴³ A. Musiałowski, *Późnośredniowieczny skarb*, s. 162.

³⁴⁴ F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, Th. I, Breslau 1887 (Codex diplomaticus Silesiae XII), s. 22-23, nr 21.

Ryc. 9. Śląski grosz cesarza Leopolda I z 1696 r., Brzeg, nieznaną odmianą; srebro, 1,62 g, 22,2 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

Silesian groschen (3 kreutzer) of Emperor Leopold I, 1696, Brzeg mint, unrecorded variant. Silver; 1.62g, 22.2 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

Ryc. 10. Śląski grosz cesarza Karola VI z 1712 r., Wrocław, nieznaną odmianą; srebro, 1,36 g, 21,9 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

Silesian groschen (3 kreutzer) of Emperor Charles VI, 1712, Wrocław mint, unrecorded variant. Silver; 1.36g, 21.9 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

(daje to zawartość 0,823 g czystego srebra w groszu). Biskup Jan V był jednym z sygnatariuszy tego porozumienia, a rezultatem była seria monet ładnych, ale opatrzonych legendami z mnóstwem usterek (renesansowa kapitała była wówczas nowością). Zdarzają się w polskich skarbach, choć raczej po reformie z lat 1526-30³⁴⁵. Wydaje się możliwe, że grosz nyski przybył do Gdańska wraz z kontaktami ze Śląskiem, podobnie jak grosze Władysława Jagiellończyka. Znaleziono ich siedem, z lat 1523-26: dwa na Lastadii, dwa na Szafarni (poza niniejszym tomem) i po jednym na stanowiskach „Gnilna”, „Baszta Łabędź” i „Święty Jan 1996-8” (poza niniejszym tomem), a ponadto pięć w Kanale Raduni. Choć formalnie śląskie monety królewskie (napis CIVITAS SWIENICZ

Mniej jasne są znacznie liczniejsze znaleziska półgroszowych monet śląskich, wybijanych w mennicy świdnickiej na rachunek króla węgiersko-czeskiego Ludwika II Jagiellończyka, syna Władysława II. Znaleziono ich siedem, z lat 1523-26: dwa na Lastadii, dwa na Szafarni (poza niniejszym tomem) i po jednym na stanowiskach „Gnilna”, „Baszta Łabędź” i „Święty Jan 1996-8” (poza niniejszym tomem), a ponadto pięć w Kanale Raduni. Choć formalnie śląskie monety królewskie (napis CIVITAS SWIENICZ

³⁴⁵ Podczas dyskusji nad reformą Just Decjusz zauważył w 1526 roku, że grosze śląskie za przykładem groszy głogowskich przywożone są do Polski, choć są od tamtych lepsze. J.L. Decius, *De monete cussione ratio*, [in:] Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J. L. Decjusza traktat o biciu monety, oprac. J. Dmochowski, Warszawa b.d., s. 120.

odnosił się na nich do mennicy, nie do miejskiego emitenta), przecież wybijane były na stopę polską i naśladowały przedstawieniami awersu i rewersu polskie półgrosze koronne. Masowa emisja tych monet na polski rynek przechwytywała zysk menniczy polskiego monarchy na rzecz jego węgiersko-czeskiego bratanka, a po śmierci tego drugiego w 1526 roku pod Mohácsem – królowej-wdowy Marii Rakuskiej aż do 1528 roku, kiedy to król Ferdynand I zamknął mennicę dekretem z 26 czerwca. Monety królowej Marii miały wciąż imię Ludwika i były zazwyczaj antydatowane na 1526 rok. W dodatku nadmierna emisja (zwłaszcza pod rządami królowej Marii) zachwiała kursem tych monet, co dotknęło ludność Rzeczypospolitej, używającą półgroszy do tezauryzacji. Problem monety świdnickiej był jedną z przyczyn – może główną – reformy monetarnej z lat 1526-30, która ułatwiała wycofanie wszelkich półgroszy z obiegu, ale trwało to do połowy stulecia³⁴⁶. Półgrosze świdnickie w Gdańsku są więc raczej świadectwem kontaktu z rynkiem monetarnym Polski niż Śląska.

Dwie następne monety śląskie są o wiek późniejsze i wiążą się z kryzysem monetarnym *Kipper und Wipper*. Są to niskowartościowe trzykrajcówki (grosze) z 1622 roku książąt śląskich: Jerzego Rudolfa legnicko-brzeskiego („Bogusławskiego-Teatr”) i biskupa Karola Austriackiego na Nysie i Grodkowie („Baszta Łabędź”). Być może, że stanowią one odprysk polskiego rynku monetarnego, który – jak wiemy – w 1. połowie XVII wieku ogarnął Gdańsk i pozostawił liczne współczesne monety z mennic Rzeczypospolitej (a przy okazji ich szwedzkich i szkockich konkurentów). Kolejne monety to również trzykrajcówki, ale o jakości poprawionej w wyniku reformy monetarnej z 1624 roku. Ich napływ przetrwa aż do okazu datowanego na rok 1712 (ryc. 9, 10). Łącznie jest ich 17: cesarzy-królów czeskich i zwierzchnich książąt Śląska Leopolda I (1656/8-1705), Józefa I (1705-11) i Karola VI (1711-40), księcia legnicko-brzeskiego Krystiana (1653-72), hrabiów tyrolskich Leopolda V (1619-32) i Ferdynanda Karola (1632-62) oraz biskupa ołomunieckiego Karola Liechtensteina-Castelkorna (1664-95). Razem wśród tej siedemnastki są trzy monety z południowych rubieży krajów habsburskich – z Tyrolu, jednaście śląskich, dwie czeskie i jedna morawska – brakuje przede wszystkim monet Austrii właściwej. Źródłem ich napływu musiał więc być Śląsk. Trudno byłoby domyślać się innej drogi napływu stamtąd jak przez Polskę, gdzie takie monety tworzą drugorzędny komponent skar-

³⁴⁶ U. Zgorzelska, *Rola półgroszy świdnickich w reformie monetarnej z lat 1526-1528*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVIII, 1974, z. 4, s. 193-209.

bów i trafiają się także pojedynczo³⁴⁷. W takim razie widzimy, że choć moneta polska i litewska przestały napływać po 1650 roku do Gdańska, to nadal napływała stamtąd wyselekcjonowana moneta habsburska! Miejsca jej wystąpienia w Gdańsku to – spośród stanowisk przedstawianych w tym tomie – Lastadia, Na Szańcach, Strzelecka, Bogusławskiego-Teatr i Chmielna 73/74. Inne miejsca to kościół św. Jana (badania 1996-1998), Spichlerze (badania 1993-1994), Szafarnia, Hala (badania 2001 roku), Wielki Młyn³⁴⁸ oraz Rajska. Były ponadto cztery egzemplarze pod Targiem Rakowym. Są to więc stanowiska różnorodne, w tym i takie, które gromadzą przede wszystkim drobną monetę obiegową (w kościele św. Jana cztery egzemplarze). Znaleźiska te sugerują, że trzykrajcarówki państw habsburskich po 1624 roku uważane były za zgodne z miejscowym systemem monetarnym i funkcjonowały w jego obrębie.

Pominęliśmy powyżej jeszcze jedną monetę śląską o bardzo szczególnym charakterze: miedziany, drobny pieniążek („Św. Jan 2006-2008”), z napisem określającym go jako obol (OBVLVS PRINCIPATVS TESSINENSIS), lecz zazwyczaj w literaturze nazywany halerczem księżnej cieszyńskiej Elżbiety Lukrecji (choć imię księżnej, z powodu ograniczeń nałożonych przez cesarza, nie pojawia się na nim nigdy). Monety te w zasadzie nie należały do śląskiego systemu monetarnego (choć wybijano je pod pozorem emisji śląskich halerczy³⁴⁹), lecz stanowią miedziane imitacje szelągów obiegających w Rzeczypospolitej. Awers z uncjalnym inicjałem T pod koroną przypomina szeląg królowej Krystyny szwedzkiej ze Snopkiem Wazów wpisanym w królewską cyfrę C. Rewers z orłem w koronie wygląda jak moneta Zygmunta III. Przemysłowcy sprowadzali te monety

do Polski i odsprzedawali z zyskiem miejscowym spekulantom, którzy też na nich zarabiali³⁵⁰. Nie ma więc wątpliwości, że i ta moneta dotarła do Gdańska przez Polskę.

Po niedługiej przerwie, od 1754 roku monety śląskie pojawiają się znowu, i wciąż, aż do końca mennictwa śląskiego na początku XIX wieku, mają wartość trzech krajcarów, nominalnie zatem tyle co poprzednio. Bite są zazwyczaj w Berlinie i tylko drobny szczegół stempla odróżnia je od trzygroszowych monet pruskich zwanych dytkami (*Düttchen*), wybijanych w Królewcu. Monety pruskie i śląskie bite w obrębie monarchii Hohenzollernów były tożsame pod względem stopy i wartości, czyżby zatem – jak w okresie habsburskim – były stosowne do obiegu gdańskiego? Jak zauważyliśmy powyżej, monety Królestwa Pruskiego wybite po 1752 roku spotykane są w Gdańsku sporadycznie i prawdopodobnie aż do 1793 roku główną formą zdawkowego pieniądza miejscowego były monety gdańskie z ostatnich lat panowania Augusta III. Monety śląskie – poza dwiema – wybito dopiero po 1780 roku, najprawdopodobniej więc rozpowszechniły się w mieście nie wcześniej niż w latach dziewięćdziesiątych. Znalaziono je na stanowiskach: Strzelecka (jedna), Zielona Brama (jedna)³⁵¹, „Bogusławskiego-Teatr” (jedna), „Hala” (cztery), Długa Grobla 8/10 (cztery), „Centrum Dominikańskie” (jedna). Mimo więc, że nie ma wśród tych stanowisk kościoła św. Jana, wolno chyba ocenić, że użytek tych monet w Gdańsku był szeroki.

Na tym tle ostatnia moneta z austriackich krajów dziedzicznych, krajcar Józefa II znaleziony na stanowisku „Bogusławskiego-Teatr”, daje się rozpoznać jako moneta obca i przypadkowy wtwór – podobnie jak dwukrajcarówka Franciszka II z Kanału Raduni.

³⁴⁷ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 49, 53.

³⁴⁸ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 26, nr 86.

³⁴⁹ Niewykluczone jednak, że trafiały do obiegu również w kraju macierzystym. Świadczyć o tym może znalezisko takiego halercza w Bielsku, co prawda nienależącym już wówczas do Księstwa Cieszyńskiego, ale bardzo bliskim i położonym na Śląsku. Zob. B. Chorąży, S. Misztal i W. Zawadzki, *op. cit.*, s. 30.

³⁵⁰ F. Friedensburg, *Schlesiens neuere Münzgeschichte*, Breslau 1899 (Codex diplomaticus Silesiae XIX), s. 200-202; A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny*, s. 48.

³⁵¹ B. Paszkiewicz, *Znaleźiska monet a rynek pieniężny*, s. 74, nr 2: 47.

19. Monety węgierskie

Ryc. 11. Denar węgierski Ferdynanda I z 1550 r., Krzemnica, nieznana odmiana; srebro, 0,53 g, 15,1 mm (powiększenie). Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

A Hungarian denar of King Ferdinand I, 1550, Kremnica (Körmöcbánya) mint, unrecorded variant. Silver, 0.53g, 15.1 mm (enlarged). Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

Mimo powszechnego użytku florenów (guldenów) węgierskich w Gdańsku w XV-XVI wieku (zwłaszcza w wielkich rozliczeniach z lądowym zapleczem miasta)³⁵² znalezione przez archeologów monety węgierskie to niemal wyłącznie denary z XVI i początku XVII wieku. W zebranych tutaj materiałach archeologicznych było ich 16, z tym jednak, że aż 13 wchodziło w skład dwuczęściowego skarbu ze stanowiska „Grząska” (pozostałe: „Chmielna 73/74”, „Gnilna” i fałszywy w „Theatrum Gedanense”). Trzy kolejne mamy jeszcze poza tym tomem na stanowiskach „Św. Jan”³⁵³ (ryc. 11) i „Jatki Rzeźnicze” oraz znalezione przypadkowo na ul. Rajskiej³⁵⁴, a pięć dalszych w Kanale Raduni. Zaczynają się od denara Ferdynanda I z lat 1529-30 („Chmielna 73/74”), a ostatnim okazem z czytelną datą w zebranym przez archeologów materiale jest moneta Rudolfa z 1592 roku („Jatki”; w Kanale był o kilka lat późniejszy). Ich napływ do Polski jest dobrze znany nie tylko źródłom polskim – już w 1526 roku o ich obecności na polskim rynku wspomina w swym memoriale Just Ludwik Decjusz³⁵⁵ – ale i węgierskim, bo w 1543 i 1550 roku zakazywano wywozu tych monet z kraju³⁵⁶. W końcu XVI wieku zwano je w Polsce „szelągami węgierskimi” i tak liczono – po szelągu – choć w istocie nieco przekraczały wartość szelągi polskie. Do skarbów trafiają w Polsce przede wszystkim w 1. i 2. dekadzie

XVII wieku³⁵⁷, co należy wziąć pod uwagę przy datowaniu bardzo źle zachowanego skarbu z ul. Grząskiej, ale co powinno też wpływać na datowanie zgub monet pojedynczych. Skarb z ulicy Grząskiej wyróżnia się niezwykle liczbą denarów węgierskich w stosunku do reszty rozpoznanych okazów (9:13). Jest to odsetek (41%) niemal tak wysoki, jak we wskazywanym jako najbardziej nasycony denarami węgierskimi polskim skarbie z Kociszewa pod Łaskiem³⁵⁸. Jedna z zanotowanych pojedynczych monet – z „Theatrum Gedanense” – jest fałszywa, prawdopodobnie z imieniem króla Maksymiliana (1564-76).

Trudno mieć wątpliwości, że monety węgierskie napłynęły do Gdańska przez Polskę, a ściślej przez polski rynek monetarny. Zastanawiające jest jednak, że praktycznie nie ma innych monet węgierskich, zwłaszcza trzykrajcarówek wybitych po reformie monetarnej cesarza Leopolda I z 1659 roku, skoro są monety tego nominału z innych krajów monarchii habsburskiej. Mamy tylko na Łagiewnikach siedmiogrodzki grosz księcia Gabriela Bethlena z 1626 roku, monetę niewidoczną w polskich znaleziskach luźnych, a i w skarbach odnotowaną zaledwie dwukrotnie na południu Polski (Żdżary pod Tarnowem, *tpq* 1624, i okolica Jarosławia, *tpq* 1665)³⁵⁹. Ta nieobecność jest tym ciekawsza, że grosz ten naśladuje polskie grosze Zygmunta III z lat 1607-15, był więc przeznaczony na rynek, na którym znano pierwowzory. Tak czy inaczej, do Gdańska najprawdopodobniej ta moneta siedmiogrodzka trafiła z polskiego rynku pieniężnego. Półkrajcar z 1775 roku (kościół św. Jana, 2006 i 2008) zaliczyć by trzeba nie tyle do jakiegoś strumienia monet węgierskich, ile do zdarzających się w Gdańsku na przełomie XVIII i XIX wieku małych miedziaków różnego pochodzenia, może obsługujących lukę po zanikłym bilonie Augusta III.

³⁵² H. Samsonowicz, *Stosunki monetarne w Gdańsku*, s. 299.

³⁵³ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Jana*, nr 227.

³⁵⁴ [J. Dutkowski], „Przegląd Numizmatyczny”, 2000, nr 2, s. 50 — brak tytułu i informacji o miejscu znalezienia, lecz wymieniona w poprzednim akapicie moneta szkocka wskazuje, że chodzi o materiał z ul. Rajskiej.

³⁵⁵ J.L. Decius, *op. cit.*, s. 123.

³⁵⁶ A. Mikołajczyk, *Pieniądz polski na Węgrzech w XVI-XVIII w.*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna, nr 26, 1979, s. 221.

³⁵⁷ A. Mikołajczyk, *Uhorské striebro v Poľsku na konci 16. a na začiatku 17. storočia*, „Slovenská numizmatika”, t. VII, 1982, s. 29-30.

³⁵⁸ Ibidem, s. 30.

³⁵⁹ M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1500-1649*, nr 414; ibidem, *Skarby monet z lat 1650-1944*, nr 979. Nie rozpoznano takich monet w skarbach z dzisiejszej Ukrainy skatalogowanych przez M. Kotlara w 1975 roku. Rzekome znaleziska siedmiogrodzkiej sześciokrajcarówki Gabriela Bethlena w Dąbrowie pod Bydgoszczą i sześciogroszówki w Mieścisku pod Janowcem Wielkopolskim (M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1650-1944*, nr 1227 i 1439) dotycząły prawdopodobnie monet opolsko-raciborskich tego władcy.

20. Monety mołdawskie

Niewielka grupa monet mołdawskich nie daje się powiązać z żadną inną w większy blok terytorialny. Wszystkie znane nam mołdawskie monety z Gdańska należą do ważnej, ale efemerycznej grupy falsyfikatów, wybitych w latach 1662-1664 przez hospodara Eustachego Dabiję w Suczawie. Dotychczasowa literatura – nie tylko polska – poświęcona temu zagadnieniu nie dostrzegła faktu, że szelągi wołoskie, imitujące szelągi ryskie Gustawa II Adolfa, bito również w zbliżonym czasie w miejscowości Snagov na Wołoszczyźnie³⁶⁰. Nie ma jednak przesłanek, by którąś z monet przypisać tej ostatniej mennicy.

Te szelągi wołoskie – jak je w swoim czasie nazywano – kursowały wprawdzie w Mołdawii, istnieją nawet hybrydy łączące je z imiennymi monetami hospodara, ale ich zasadniczym przeznaczeniem był rynek Rzeczypospolitej, gdzie masowo obiegały ich pierwowzory: bite pod stemplem królów polskich szelągi koronne i litewskie, noszące imiona królów szwedzkich szelągi elbląskie, ryskie i inflankie oraz szelągi książąt pruskich. W przeciwieństwie jednak do tamtych, zawierających większą lub częściej mniejszą domieszkę srebra, te były ze szczerzej miedzi pokrytej warstewką cyny i imitowały swoim wyglądem bilonowe, „bielone” szelągi oryginalne.

Monety te były tępione przez wszelkie władze w Rzeczypospolitej – państwowe czy miejskie – jako fałszywe, jednakże ich dobry poziom wykonania i masowość obiegu zmniejszały skuteczność tych działań³⁶¹. W materiale zestawionym w tym tomie widzimy stosunkowo niewiele, bo siedem takich

monet (Gnilna – dwie, Lastadia, Strzelecka, Łagiewniki, Hala, Chmielna 73/74 – po jednej). Poza tym pojedyncze szelągi zarejestrowano u św. Jana i w Jatkach Rzeźniczych³⁶². Jest to wielokrotnie mniej niż zarejestrowanych w Gdańsku szelągów Boratyniego, co oczywiście wiąże się z tym, że tych drugich było w obiegu znacznie więcej. Istnieją też widoczne różnice w drogach ich napływu, skoro Lastadia, która zgromadziła połowę szelągów Boratyniego w Gdańsku, tu przyniosła ledwie jeden egzemplarz. Prawie wszystkie szelągi wołoskie z Gdańska noszą imię królowej Krystyny, poza jednym, ze stemplem Karola XI (Jatki Rzeźnicze). Z bardzo bogatego asortymentu produkcji mennicy suczawskiej do Gdańska trafiała więc tylko część – trudno na razie orzec, czy będąca wynikiem selekcji, czy też przypadkową próbką, odzwierciedlającą proporcje produkcji.

Emisja szelągów wołoskich została przerwana, kiedy powszechnie w Koronie i na Litwie zaakceptowano małe miedziane szelągi Boratyniego i zaczęto odmawiać przyjmowania wszelkich szelągów bilonowych³⁶³. Nie zostało jednak zbadane, jak dalsza obecność szelągów wołoskich wyglądała w obydwu częściach Prus, które pozostały przy szelągach bilonowych. Można oczekiwać, że wypierana z rynku koronnego i litewskiego moneta trafiała właśnie tutaj, jednak nie widać w znaleziskach jakiegoś szczególnego jej zalewu. Przypuszczalnie więc administracyjna kontrola nad wwozem szelągów do Prus była stosunkowo skuteczna.

³⁶⁰ D.V. Rosetti, *Bănăria dela Snagov*, „Buletinul Societății Numismatice Române”, An. XXIX-XXXVI, 1935-1942, s. 150-152. Za zwrócenie uwagi na tę publikację dziękuję panu Ernestowi Oberländerowi-Tarnoveanu.

³⁶¹ W. Szłapinskij, *Falszywe szelągi wołoskie*, s. 113-134.

³⁶² B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Jana*, nr 18.

³⁶³ W. Szłapinskij, *Falszywe szelągi wołoskie*, s. 124, 126-127.

21. Monety ruskie

Mimo odkrycia monet litewskich z pierwszej tercji XV wieku, nie znamy w Gdańsku ani jednej monety ruskiej z późnego średniowiecza, a i z okresu wczesnonowożytnego bardzo niewiele. Wysoka cena srebra w drobnych monetach ruskich czyniła je prawdopodobnie mało atrakcyjnymi. Fałszywa kopiejka cara Rusi Moskiewskiej Aleksego Michajłowicza (1645-76), niewiadomego pochodzenia, na peryferyjnym stanowisku „Chmielna 73/74”, nie daje się włączyć w żadne rozpoznawalne zjawisko. Trudno ją powiązać nawet z faktem znalezienia w Górkach Wschodnich, przypuszczalnie w rejonie karczmy Nifer (Neufähr), diengi Iwana IV Groźnego jako cara (1547-1584), wybitej w Moskwie, oraz drugiej, fałszywej kopiejki z imieniem cara Wasyla Iwanowicza (1606-10), wybitej w Nowogrodzie zajęтым przez Szwedów w latach 1611-1617³⁶⁴. Nieco inna

jest sytuacja miedzianej pięciokopiejki rosyjskiej cesarzowej Katarzyny II (1762-96) z 1776 roku, znalezionej na stanowisku „Strzelecka”. Być może – podobnie jak zespół monet ze stanowiska „Bogusławskiego-Teatr” proponowaliśmy objaśniać jako pozostałość sakiewki żołnierza napoleońskiego – ta moneta ma związek z żołnierzami oblegającymi Gdańsk w 1813 roku³⁶⁵. Wątpliwe jednak, by dało się powiedzieć to samo o wcześniejszych dużych miedziakach: pięciokopiejki Piotra II (1727-30) z 1729 roku i kopiejce Elżbiety (1741-62) – znalezionych w Kanale Raduni. Mogły mieć związek z rosyjską inwazją w czasach wojny siedmioletniej, albo nawet – pierwsza z nich – wojny o sukcesję polską. Nieliczne monety cesarzowej Elżbiety bite dla Prus podczas drugiej z wojen (w latach 1759-1761) omówiliśmy w rozdziale dotyczącym monet pruskich.

³⁶⁴ B. Paszkiewicz, *Znaleziska zarejestrowane w Gabinecie Numizmatycznym*, s. 67.

³⁶⁵ Podobne może być pochodzenie analogicznej monety z 1788 roku z Gorzowa nad Wartą, zob. T. Szczurek, *Moneta w Gorzowie*, s. 112, nr 65.

22. Moneta syryjska

O ile wczesnośredniowieczne dirhamy arabskie są – jako kategoria znalezisk – na ziemiach polskich niemal równie pospolite, jak szelągi Boratyniego (przynajmniej jeśli uwzględnić różnice zasięgu osadnictwa w obu epokach), o tyle późnośredniowieczna moneta arabska *sensu stricto* jest zjawiskiem bez precedensu nie tylko w Gdańsku, ale – o ile mi wiadomo – w całej Europie środkowej i basenie Bałtyku. Nie dotyczyłoby to oczywiście monet tureckich czy tatarskich, ale tych akurat w Gdańsku nie znaleziono. Okaz, który zwraca uwagę, to pozyskany podczas badań Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej M.K. Kocińskiej *fals* (follis) mamelucki sułtana Al-Aszraf Sza'bana II (1363-1377), wybity w mennicy damasceńskiej (ryc. 12). Odnotowanie na tej samej posesji (Pszenna 9) innych wyrobów bliskowschodnich sugeruje, że mamy do czynienia z importem dokonany przy okazji pielgrzymki do Ziemi Świętej. Oczywiście nasuwa się domysł, że pielgrzymka ta była udziałem gdańszczanina,

Ryc. 12. *Fals* mamelucki sułtana Al-Aszraf Sza'bana II (1363-1377AD = 764-778H), Damaszek; miedź, 2,95 g, 19,9×17,2 mm. Z badań Marii Karoliny Kocińskiej w Gdańsku, ul. Pszenna 9, sektor C, halda, 25 VIII 2008, ip. 1914 (obecnie w Muzeum Kaszubskim w Bytowie). Fot. autor

A Mamluk fals of Sultan al-Ashraf Sha'ban II (1363-1377AD = 764-778AH), Dimashq (Damascus) mint. Copper, 2.95g, 19.9×17.2 mm. Excavated by Maria Karolina Kocińska at 9, Pszenna Street, Granary Island, Gdańsk, 2008. Collection of the Cassubian Museum, Bytów. Photo by the author.

wspomnijmy jednak, że krzyżackie Prusy były etapem podróży także zachodnich pielgrzymów, którzy łączyli podróż do Jerozolimy z udziałem w „krucjacie” pruskiej.

23. Monety fałszywe

Komentarz dotyczący monet fałszywych musi uwzględnić okoliczność, że używane dziś pojęcie monety fałszywej jest węższe niż było w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym³⁶⁶. W przeszłości fałszywa była każda moneta, która w jakikolwiek sposób łudziła użytkownika co do swej wartości, mniej zaś istotna bywała niekiedy tożsamość emitenta, która mogła być prezentowana rzetelnie. Z tego punktu widzenia fałszywe były np. półgrosze świdnickie, turnery szkockie, szelągi inflanckie i halerze cieszyńskie, choć ich stemple przynosiły pełną i prawdziwą informację o ich pochodzeniu. Tu jednak zajmujemy się monetami rozpoznawanymi jako wykonane przez inną osobę, niż upoważniona do użycia odbitych na nich stempli. W zestawionych tu 24 inwentarzach wykopaliskowych wyróżniono 60 fałszyfikatów (nie można wykluczyć, że jakieś fałszerstwa ponadto zostały błędnie uznane za monety prawdziwe). W tej liczbie mieści się również siedem szelągów suzawskich, które omówiliśmy powyżej w punkcie 20 jako monety mołdawskie. Ciekawe, że stanowisko „Baszta Łabędź”, wyróżniające się znaczną liczbą fałszerstw *sensu lato*, to znaczy monet uważanych za nielegalne, przyniosło tylko dwa rozpoznane fałszerstwa *sensu stricto*. Najwięcej fałszyfikatów – po jedenaście – wystąpiło na stanowiskach „Lastadia” i „Chmielna 73/74”. Tak znaczna ogólna liczba pozwala na dokonanie przynajmniej z grubsza zarysu obiegu fałszywej monety w Gdańsku, chociaż tylko od strony samych wyrobów. Już na wstępie widać, że materiał rozkłada się na trzy wyraźnie oddzielone okresy, obejmujące późne średniowiecze, pierwsze dwie trzecie XVII wieku i przełom XVIII i XIX stulecia.

Najstarszą wyróżnioną w naszym materiale monetą fałszywą jest flamandzki podwójny mijt, imitujący monetę hrabiego Gwidona z Dampierre (1280-1305), znaleziony w wykopie „Żytia” (nr 128). Nie jest jednak jasne, czy w tym przypadku mamy do czynienia z fałszerstwem w wąskim, czy szerokim sensie, ponieważ moneta jest wprawdzie bita stemplem (a nie np. odlewana, co jednoznacznie wskazywałoby na fałszerstwo), ale słabo zachowana, a dostępne publikacje flamandzkich monet zdawkowych są bardzo fragmentaryczne. Widoczny fragment napisu mógł być nieudolnym naśladownictwem właściwej legendy z imieniem i tytułem hrabiego, mógł też – zwyczajem naśladowców – nieść imię rzeczywistego emitenta, jakiegoś drobnego barona, upodobnione do Gwidona.

Flamandzkie mennice w końcu XIII i w 1. połowie XIV wieku wyspecjalizowały się w produkcji takich naśladownictw, a uczestniczył w niej również Gwido z Dampierre, naśladowujący angielskie szterlingi³⁶⁷. W każdym razie podwójny mijt na pewno nie był miejscowej proveniencji, nie zyskał też uznania w Gdańsku, skoro został pięciokrotnie przewiercony. Było to jednak traktowanie specjalne – monecie fałszywej zazwyczaj wystarczyło jedno, proste przebicie gwoździem, złamanie czy nawet zgięcie; trudno zgadnąć, czemu tu postąpiono inaczej. Na tym samym stanowisku znaleziono znaczną liczbę naśladowczych flamandzkich mijtów drobnych baronów z XIV wieku.

Zwarty ciąg niewątpliwych fałszerstw rozpoczynają pruskie monety Winrycha von Kniprode. Osiem monet fałszywych znaleziono tam, gdzie i wielokrotnie większą liczbę prawdziwych – w różnych wykopach na Wyspie Spichrzów. W tej liczbie są trzy półskojce (nr 3.51, 7.6, 16.75), dwa fircheny (7.18 i 16.100) oraz trzy szelągi (16.34, 16.79, 16.115). Wszystkie powierzchownością dość wiernie odpowiadają oryginałom, wykonane w białym metalu, prawdopodobnie stopie cynowo-ołowianym używanym do wyrobu zastawy stołowej (*pewter*) lub w ołowiu. Stosowano zarówno precyzyjny odlew, jak bicie stemplem, a w jednym wypadku ściśnięcie miękkiej blachy między awersem i rewersem prawdziwych monet. Po rozpoznaniu, a przed wyrzuceniem, monety były łamane lub przecinane, w jednym wypadku fałszyfikat zwinięto w rurkę. Żadna moneta nie została przedziurawiona, żadnej też nie pozostawiono bez uszkodzenia (choć niektóre uszkodzenia mogły powstać przypadkowo). Podobnie potraktowano łamaniem odlany w ołowiu lub stopie ołowiu fałszywy szeląg mistrza Konrada Zöllnera von Rotenstein, który jednak tym się wyróżnia od monet Winrycha, że prawdziwe monety tego mistrza w omawianych 24 wykopach wcale nie wystąpiły, a i poza nimi są nieliczne. Być może innego rodzaju fałszerstwem było posrebrzenie czy pocynowanie liczmanu flandryjskiego z lat 1350-84, z wyglądu i wielkości podobnego do półskojca. Ten okaz bez uszkodzeń przetrwał w Zielonej Bramie (poza tym tomem). Technika odlewu w miękkich metalach – zwłaszcza w łatwo topliwej cynie – była często wykorzystywana w średniowieczu³⁶⁸ (ale w Polsce jej dotąd

³⁶⁶ R. Kiersnowski, *Wstęp do numizmatyki*, s. 197-198; *idem*, *Coin imitations and forgeries in the Middle Ages*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVII, 1973, Polish Numismatic News II, s. 81-89; P. Grierson, *Numismatics*, Oxford 1975, s. 158-159.

³⁶⁷ N.J. Mayhew, *Sterling Imitations of Edwardian Type*, London 1983, s. 29-35.

³⁶⁸ H. Voigtlaender, *Falschmünzer und Münzfälscher. Geschichte der Geldfälschung aus 2½ Jahrtausenden*, Münster/Westf. 1976, s. 38-39.

nie widziano), zwłaszcza przez tych fałszerzy, którzy nie dysponowali kapitałem ani warunkami lokalowymi umożliwiającymi zorganizowanie wyżej zaawansowanej technologicznie pracowni, stosującej bicie, podobnie jak normalna mennica.

Dopiero na przełomie XIV i XV wieku pojawiają się fałszerstwa monet srebrnych wybite z miedzi lub brązu i następnie powierzchownie powlekane białym metalem. Nadal widzimy je na Wyspie Spichrzów, gdzie znaleziono nieczytelny, fałszywy szeląg z krótkim krzyżem, czyli sprzed reformy monetarnej z 1416 roku (nr 7.8), oraz fałszywy witten zachodniopomorskiego miasta Taglim (Anklam; nr 16.28). Jakość pierwszej z monet trudno ocenić, drugą zdradza wyłącznie miedziane jądro. Ponieważ w Gdańsku i jego bliskim sąsiedztwie monety z kręgu Hanzy Wendyjskiej są rzadkie, nie ma raczej podstaw do podejrzenia jej o miejscowe pochodzenie. Obie monety nie mają śladów intencjonalnej destrukcji.

Bardzo ciekawa jest kolejna para monet, znalezionych podczas tych samych badań („Spichlerze 2001-2002”), choć na różnych parcelach. Łączy je bowiem to, że naśladują monety tego samego, choć odległego od Gdańska emitenta – leodyjskiego biskupa Jana Bawarskiego (1389-1418). Jedna z tych monet miała imitować gulden tego władcy (nr 3.24). Zachowany fragment sprawia wrażenie wykonanego bez zarzutu, jednakże w epoce umiano rozpoznać fałszerstwo, skoro moneta została złamana, pokazując pod pozłotą jądro z białego metalu. Ponieważ najpowszechniej stosowaną metodą sprawdzania prawdziwości monet złotych było gięcie, które moneta z dobrego, więc miękkiego kruszcu powinna znieść bez szkody (z punktu widzenia użytkownika) – niewykluczone, że gulden ów pękł właśnie przy tego rodzaju teście. Bardzo zniszczony fałszywy, miedziany szterling biskupa Jana (nr 3.45) został przedziurawiony nożem, co jest najbardziej typowym, choć zatrącającym o magię (symboliczne zabójstwo, co wiąże się z mocą duchową przypisywaną niekiedy monetom³⁶⁹) traktowaniem monety fałszywej. Obie monety leodyjskie należą do typowych pieniędzy

kręgu niderlandzko-dolnoleńskiego, choć guldeny miały, oczywiście, znacznie szerszy zasięg.

Monety fałszywe tej fazy trafiały również na gdański ląd stały. Wybity w miedzi szeląg Konrada von Jungingen, zgięty, znaleziono w Zielonej Bramie, a na Lastadii zebrano z różnych miejsc aż cztery miedziane szelągi pruskie wielkiego mistrza Michała Küchmeistera (6.72-75). Wszystkie są bite stemplem, jeden z nich jest przedziurawiony gwoździem, a drugi złamany. Szelągi z krótkim krzyżem, choć bite w krótkim czasie w latach 1414-1415, pozostały w znacznych ilościach w obiegu aż do schyłku stulecia jako tzw. złe szelągi, dlatego datowanie fałszerstw tych monet jest możliwe tylko w bardzo szerokich ramach. Po 1455 roku powstał znaleziony na Wyspie Spichrzów bardzo ciekawy polski półgrosz fałszywy (nr 6.125), z imieniem króla Kazimierza (Jagiellończyka), szeroko komentowany powyżej w punkcie 4. Moneta została wybita w miedzi dobrze wykonanym (przy użyciu punc) stemplem. Inaczej fałszywy denar tego władcy, też miedziany, ze stanowiska „Chmielna 73/74” na Wyspie (nr 22.54): ten został wprowadzić również wybity, ale stemplami ciętymi ręcznie i łatwo rozpoznawalnymi. Fałszerstwa tego rodzaju są w Polsce spotykane dość często i prawdopodobnie stamtąd właśnie przybyły. Oba pozostały nieuszkodzone, przypuszczalnie więc nierozpoznane.

Na tym samym stanowisku „Chmielna 73/74” znaleziono kolejny falsyfikat z tej epoki – dobry szeląg (z długim krzyżem) wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausen (nr 22.89). Moneta jest miedziana, spod stempla wykonanego puncami, chociaż zestaw punc literowych różni się między awersem a rewersem. Oryginalne monety tego mistrza są rzadkie.

Nasz łańcuch fałszerstw wciąż ciągnie się między „Chmielną 73/74” na Wyspie a Lastadią na Starym Przedmieściu, gdzie znaleziono przypuszczalny falsyfikat pospolitego złego szeląga wielkiego mistrza Marcina Truchsessa von Wetzhausen (1477-89). Moneta jest wybita prawidłowo. Według ordynacji mennicznej winna mieć próbę 3 2/9 łuta³⁷⁰, tj. 201/1000, co może dawać bladomiedzianą barwę, jaką widzimy na oczyszczonym okazie. Tylko badanie zawartości srebra w stopie pozwoliłoby stwierdzić stanowczo, czy mamy do czynienia z monetą fałszywą. Imię kolejnego wielkiego mistrza, Jana von Tiefen, nieśmiedziany, bity zły szeląg znaleziony na powrót na Chmielnej 73/74 (nr 22.97). Tamże widzimy dwie kolejne monety, które zamykają nam ciąg fałszerstw późnośredniowiecznych: szeląg inflancki nieokreślonego mistrza ze schyłku XV wieku (nr 22.15) oraz dobrze wybity po 1508 roku w żółtym brązie półgrosz

³⁶⁹ O tzw. inkluzach zob. niedawno Ł. Miechowicz, *Moneta jako przedmiot zabiegów magicznych w świetle źródeł etnograficznych z obszaru Polski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. L, 2006, z. 2, s. 153-156. O „zabijaniu” monety zob. K. Książek, *Monety z dawnego cmentarza*, s. 26. Dziurawienie monety nożem jako typowy zabieg praktyczny, zapobiegający obiegowi falsyfikatów, rozpoznaje m.in. E. Oberländer-Tarnoveanu, *Monetary reforms and the circulation of the old local coinage in 15th-17th century Moldavia: some remarks about a coin of Peter I (cca 1375-1391) found in a mid 17th century hoard from Iassy*, „Cercetări numismatice”, XII-XIII, 2006-2007 [2008], s. 282-283.

³⁷⁰ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne*, s. 73.

Ryc. 13. Gdański zły szeląg, fałszywy Kazimierza IV Jagiellończyka, po 1457: odciski prawdziwych monet w stopie cynowo-ołowianym; 1,35 g, 19,7 mm. Ze stanowiska Szafarnia, badania 2008-2009, plac X, warstwa 1100, ip. 943, kat. 2204

Forgery of a Gdańsk base shilling of King Kazimir IV, after 1457. Impressions of genuine coins made in pewter; 1.35g, 19.7 mm. Excavated at Szafarnia site, Gdańsk, in 2008-9.

Ryc. 14. Toruński zły szeląg, fałszywy, Kazimierza IV, XV/XVI w.; miedź, silnie skorodowany, 0,82 g, 20,8 mm. Z badań Marii Karoliny Kocińskiej w Gdańsku, ul. Pszenna 8A, sektor C, wykop VII/VIII, warstwa 394? (z haldy), 28 IV 2008, ip. 346 (obecnie w Muzeum Kaszubskim w Bytowie). Fot. autor

Forgery of a Toruń base shilling of King Kazimir IV, the late fifteenth or early sixteenth century. Copper, heavily corroded, 0.82g, 20.8 mm. Excavated by Maria Karolina Kocińska at 8A, Pszenna Street, Granary Island, Gdańsk, 2008,. Collection of the Cassubian Museum, Bytów. Photo by the author.

litewski Zygmunt Jagiellończyka (nr 22.44). Ten ostatni został złamany. Poza zestawionym tu materiałem, na Szafarni znaleziono szeląg gdański Kazimierza Jagiellończyka, wykonany znaną nam już techniką, poprzez ściśnięcie cynowo-ołowianej blaszki między dwiema prawdziwymi monetami (ryc. 13). Bardziej typowe fałszerstwo szeląga toruńskiego tego króla, wybite w miedzi, z pomyłonymi legendami, znaleziono na stanowisku „Pszenna” (również poza niniejszym tomem; ryc. 14).

Zauważmy, że o ile w 2. połowie XIV wieku widzimy w Gdańsku przede wszystkim fałszerstwa monety miejscowej – w tamtym przypadku Krzyżaków pruskich – o tyle w XV wieku i na początku następnego dominują fałszerstwa monet spoza miejscowego rynku monetarnego. Zwraca też uwagę bardzo ograniczony terytorialnie zasięg występowania w Gdańsku fałszerstw z tej epoki, które późno przekraczają Motławę, a wcale nie wstępują do Prawego Miasta (poza nieujętą w tym tomie Zieloną Bramą, gdzie wszelako mogły być wyrzucane właśnie przed wejściem).

W sekwencji rozpoznanych fałszerstw mamy teraz przerwę trwającą około stulecia, choć na przykład w materiale z Zielonej Bramy dostrzegliśmy dwa odlewane fałszyfikaty trojaków gdańskich Zyg-

munta Starego z 1538 roku, najprawdopodobniej miejscowego pochodzenia³⁷¹. Po przerwie pojawiają się już nowe miejsca występowania monet i nowe kierunki ich napływu. Denar węgierski znaleziony na stanowisku „Theatrum Gedanense” (nr 2.36) prawdopodobnie naśladuje monetę króla Maksymiliana (1564-76), ale może pochodzić z czasów szczytowego udziału denarów węgierskich w polskim obiegu pieniężnym na początku XVII stulecia. Byłby wtedy współczesny całej fali fałszyfikatów monet polskich, które w znaleziskach gdańskich towarzyszą oryginałom.

Notujemy bowiem w zebranych tutaj materiale aż 17 fałszywych monet polskich Zygmunta III, wyłącznie z datami z XVII już wieku. Są to monety o różnych nominałach: szeląg (jeden: nr 1.38), grosz (siedem: nr 1.39, 2.18, 6.46, 14.84, 18.7, 19.23, 22.66), półtorak (sześć: 2.24, 6.49, 17.69, 19.28, 22.71, 22.72), trojak (dwa: 14.98, 22.74) i szóstak (jeden: 2.27). Sądząc z fikcyjnych dat, w latach dwudziestych fałszowano półtoraki i monety większe, podczas gdy grosze i szelągi powstały w pierwszych dwu dekadach stulecia. Wszystkie są bite stemplami w miedzi lub (niektóre półtoraki) w żółtym brązie, ale odróżniają się stopniem poprawności legend. Szeląg z Gnilnej to prymitywny fałszyfikat, z odwróconym monogramem i pseudoliterami. Część groszy – np. okaz ze Studzienki z datą 1609, inny z datą 1611 znaleziony na ulicy Gnilnej na Starym Mieście, w skupieniu monet fałszywych, z „Theatrum Gedanense” z nieczytelną datą 160, z sąsiedniego wykopu „Bogusławskiego”, z datą 1608, a także np. okaz z nieujętej tu Szafarni z datą 1614 – reprezentują nie tylko jeden typ, z koroną i poziomym napisem na awersie, ale i bardzo zbliżoną, zaawansowaną technikę wykonawczą. Ta ostatnia wskazuje, że są to produkty dobrze wyposażonego warsztatu i doświadczonych, zawodowych mincerzy.

Ze względu na oparty na zapisach kronikarskich z epoki artykuł Teofili Opozdy, omawiający działalność fałszerską Mikołaja Komorowskiego, prowadzoną na zamku w Żywcu w latach 1610-21, takie stosunkowo często spotykane fałszywe grosze z datami 1610-13, wykonane zaawansowaną techniką menniczą, uważane są za wyroby tego warsztatu³⁷². Monety te odróżniają się na pierwszy rzut oka od prawdziwych wyrobów mennic królewskich czerwoną mie-

³⁷¹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny*, nr 2.3, 4.

³⁷² T. Opozda, *Fałszerska mennica w Żywcu w czasach Zygmunta III*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1983, nr 1-2, s. 1-11; J. Natkaniec-Frasiowa, *Jeszcze o fałszyfikatorach żywieckich Komorowskiego*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1984, nr 3-4, s. 46-48; J. Ptaszyński, *Fałszywe monety Zygmunta III*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1985, nr 9-10, s. 185-187.

dzią wyglądającą spod łatwo złuszczonej się warstwy białego metalu (niekoniecznie srebra; w mennicach fałszerskich używano często do pobielania cyny). Andrzej Schmidt starał się jednak na podstawie skarbu z Torunia wyodrębnić także cechy stempla umożliwiające odróżnienie fałszerstw tej grupy³⁷³. Dzięki temu możemy powiedzieć, że również grosz ze Studzienki do niej należy, mając charakterystyczne serie drobnych pierścieni na piersi i skrzydłach orła na rewersie, mimo, że nosi datę 1609, której na fałszyfikatach z tej grupy dotąd nie odnotowano. Trzeba jednak pamiętać, że data na fałszyfikacie nie odnosi się do rzeczywistej daty produkcji monety, a do naśladowanego pierwowzoru, choć oczywiście nie jest wykluczone, że obie daty bywały zbieżne lub bliskie sobie.

Erich Šefčík stwierdził, że oprócz monet przypisywanych przez badaczy polskich Mikołajowi Komorowskiemu w Żywcu, fałszerską mennicę tego możnowładcy opuściły również imitacje monet cieszyńskich³⁷⁴. Ale w połowie 1611 roku stracony został za fałszowanie polskich groszy z 1610 roku cieszyński mincerz książęcy, Hans Thacke³⁷⁵. W dodatku przytaczane przez T. Opozde uchwały sejmowe świadczą, że plaga fałszerstw miała wówczas znacznie szerszy zasięg. Znaczna odległość między Cieszynem i Żywcem a Gdańskiem oraz fakt, że mennicze fałszyfikaty groszy o wyróżnionym przez A. Schmidta stylu obserwujemy przede wszystkim na północy, sugerują raczej, by w fałszywych groszach upatrywać wyrobu jakiejś niedostrzeżonej w źródłach mennicy na Pomorzu lub w Prusach³⁷⁶. Analogiczny do toruńskiego okazu z datą 1611, fałszywy grosz z rocznikiem 1613, znaleziono na bogatym cmentarzysku w litewskiej Olicie³⁷⁷, co jeszcze bardziej rozszerza perspektywy działalności tajemniczego fałszerza. Odnotowane w Gdańsku okazy z pomyłonymi legendami pochodziłyby z jeszcze innych warsztatów. Kwestie te niewątpliwie wymagają dalszych badań, przede wszystkim analizy znalezisk i stempli fałszyfikatów.

³⁷³ A. Schmidt, *Fragment skarbu fałszywych groszy koronnych Zygmunta III z Torunia*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIX, 1995, z. 3-4, s. 155-156. Tu literatura do innych monet związanych z tą grupą.

³⁷⁴ E. Šefčík, *Falešné těšínské ražby z let 1611 a 1614 a polský Žywiec*, Časopis Slezského muzea, serie B 38, 1989, s. 69-75.

³⁷⁵ M. Gumowski, *Przyczynki do historii menniczej Księstwa Cieszyńskiego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, nowa seria, t. XV, 1933 [1934], s. 35-36; J. Spyra, *Moneta w dawnym Cieszynie*, Cieszyn 2005, s. 44.

³⁷⁶ Podobną sugestię wysunął J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 106-107.

³⁷⁷ E. Ivanauskas, *Monetos ir žetonai*, s. 23.

Wspomniany już plakat monetarny z 12 marca 1630 roku, ostrzegający ludność Gdańska przed monetą fałszywą, pokazuje rzeczywistość bardzo zbliżoną do obrazu ze znalezisk. Spośród 12 monet fałszywych, przyczepionych do dokumentu, aż dziewięć nosiło polskie stemple. Wedle opisów tych monet, jakie sporządził XIX-wieczny autor, były to, wyłącznie z miedzi: połówka orta gdańskiego bardzo podobna do oryginału, półtorak z 1627 roku (bez uwag, więc zapewne wyglądający jak prawdziwy), grosz 1607 z zepsutym napisem, półtorak 1624, szóstak 1626, grosz z zepsutym napisem i datą „1908” zamiast „1608”, grosz z lustrzaną legendą i datą „1008” i dwukrotnie grosz 1611³⁷⁸. Zamiast trojaków mamy przy plakacie ort, ale zbieżne są pozbawione błędów grosze z 1611 roku i grosz z lustrzanym rewersem z 1608 roku. Pozostałe monety, choć niedokładnie takie same, są w naszym materiale dość zbliżone. Mniejszość z nich była uszkodzona przed odrzuceniem: poprzez pogięcie (trzy), zgięcie szczypcami (jedna), wybite gwoździem dwu otworów (dwie).

Fałszywy szeląg ryski Gustawa II Adolfa (nr 6.102) może być współczesny z wymienionymi monetami Zygmunta III większymi od groszy, z lat dwudziestych lub trzydziestych, i podobnie pochodzić z rynku polskiego. Fałszywy turner szkocki (nr 17.139) natomiast, zgodnie z chronologią napływu tych monet do Polski, powstał niewątpliwie przed wycofaniem tych monet w Szkocji z obiegu, tzn. przed rokiem 1643, ale przybył do Gdańska z pewnością po tej dacie, w masie turnerów prawdziwych. Fałszowanie turnerów, monet w znacznej mierze kredytowych, było w Szkocji poważnym problemem; na ogół wskazywano jako ich źródło sąsiednią Anglię³⁷⁹. W Polsce dotychczas nie zarejestrowano fałszywego turnera Stirlinga, ale może to być wynikiem słabej znajomości tych monet wśród numizmatyków, pochodnej braku dostępnej literatury. I na omówionych tu dwu monetach nie widać śladów celowej destrukcji.

Przypadającą teraz grupę fałszyfikatów suzawskich, tzn. wybitych w Mołdawii szelągów naśladowających najczęściej (a w materiale zebranym w tym tomie wyłącznie) szelągi ryskie królowej Krystyny, omówiliśmy już w punkcie 20, poświęconym monecie mołdawskiej. Tu dodamy tylko, że monety te w zasadzie nie mają cech celowej destrukcji, jakiej poddawano wcześniej rozpoznane fałszyfikaty.

Fałszywa kopiejka moskiewska cara Aleksego Michajłowicza (1645-76) wydaje się zjawiskiem wyjątkowym w Polsce. Moneta jest sfałszowana dość

³⁷⁸ *Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant le cabinet Mathy*, s. 163.

³⁷⁹ N. Holmes, *Scottish Coins*, s. 61.

grubo, toteż nie ma możliwości jej bliższego datowania i nie wiemy, czy mogła ona pozostać po najeździe moskiewskim, który okupował wschodnią połowę Rzeczypospolitej w 1655 roku. Brak oryginalnych kopiejek tego władcy w Gdańsku pozbawia tę monetę kontekstu.

Tę siedemnastowieczną fazę napływu fałszerstw kończą dwa fałszywe małe szelągi miedziane Jana Kazimierza, wykonane topornie, ale stemplem. W stosunku do 30 prawdziwych egzemplarzy tych szelągów nie jest to liczba znaczna, sprawia raczej wrażenie normalnej domieszki, jaka towarzyszyła szelągom Boratyniego. Z punktu widzenia Gdańska oryginalne szelągi były tak samo fałszywe, jak owe fałszerstwa. Falsyfikaty mogły powstać dużo później od oryginałów, bo prawdziwe szelągi bito tylko do roku 1666, a fałszowano je aż do kresu ich obiegu w Rzeczypospolitej w roku 1765. Dwie omawiane monety nie noszą śladów rozmyślnego zniszczenia. Z przypadającej później luki pochodzi jedynie fałszywy szeląg pruski z datą 1721 roku, znaleziony w publikowanych dawniej badaniach Spichlerzy z lat 1993-4 (Kobziarz).

Siedemnastowieczna grupa falsyfikatów naśladuje głównie – jak widzimy – drobną monetę miejscową, ale nie tylko związaną z rynkiem Gdańska, lecz również polskiego interioru. Jedyną monetą całkowicie zewnętrzną byłaby w tym gronie kopiejka. Fałszywe monety w 2. ćwierci XVII wieku przestały być w Gdańsku niszczone, znaczone, czy „zabijane” – wystarczyło ich wyrzucenie.

Podobnych śladów poniewierania monet fałszywych nie spotykamy też w najpóźniejszej grupie. Jest ona bardzo niewielka – ledwie cztery egzemplarze; musimy jednak zastrzec, że może to wynikać z nazbyt łagodnego potraktowania w opracowaniu drobnych monet monarchii Hohenzollernów: dytków pruskich i bejmów śląskich. W tym samym okresie inne monety monarchii – brandenburskie dobre grosze – były fałszowane zarówno przez dobrze wyposażone warsztaty pokątne, jak i – co trudno pojąć w państwie, w którym „są jeszcze sędziowie w Berlinie” – same władze³⁸⁰. Rozpoznane fałszerstwa dytków (jedno z imieniem Fryderyka II (1740-86), dwa spod stempla Fryderyka Wilhelma III (1797-1840) – stanowiska: „Chmielna 63/64”, „Lastadia” i „Strzelecka”) w zasadzie nie różnią się z zewnątrz od monet uznanych za prawdziwe, a jedynie destrukcja w obiegu obnażyła ich miedziane jądro. W takiej sytuacji sama analiza wyglądu zewnętrznego monet, które statutowo wykonane być miały ze słabego srebra, nie musi doprowadzić do rozpoznania każdego fałszerstwa – niezbędne byłyby badania metalu. W zestawieniu z tymi produkowanymi maszynowo monetami przyjemność obcowania z rękodziełem daje fałszywy szeląg I Wolnego Miasta Gdańska z datą 1808, z badań „Św. Jan 2006-8”. Moneta została wybita stemplami wycinanymi ręcznie, bez użycia najprostszych nawet punc. Późniejszych monet fałszywych w zgromadzonym materiale nie rozpoznano.

³⁸⁰ T. Szczurek, J. Łybek, G. Bejcar, *op. cit.*, s. 140-141.

24. Monety epoki industrialnej

Zadekretowana w 1821, a przeprowadzona w 1826 roku reforma monetarna wpisała się w ciąg reform Steina i Hardenberga, zamieniających tradycyjne państwo dynastyczne w scentralizowane, unitarne Królestwo Prus. Centralizacja spotkała zatem również monetę, której lokalne mutacje zostały zlikwidowane, a po dwóch dekadach również usunięte z obiegu. Wybite po reformie monety znajdujące w Gdańsku to głównie miedziane 1-, 2-, 3- i 4-fenigówki, ale dość liczne są też monety bilonowe: ½, 1 i 2½ grosza srebrnego (zatem nieco bogatszy zestaw, niż opisaliśmy po pierwszych badaniach kościoła św. Jana). Można zauważyć, że fenig jako 1/360 Reichsthalera wedle stopy 14-talarowej był równy kursem dawnemu gdańskiemu szelągowi. Jest rzeczą zupełnie naturalną, że znaczne liczby tych monet znajdujące są na terenie całego miasta. Wszystkie te monety pruskie z lat 1821-1870 (ostatnich trzech roczników brak), na których dało się rozpoznać znak menniczy, zostały wybite w Berlinie.

Zjednoczenie monetarne Rzeszy Niemieckiej w 1873 roku przyniosło oczywiście znaczne ilości nowej monety, jednak dopiero wybijanej od 1875 roku – mamy tylko jeden okaz monety dwufenigowej z 1873 roku. W materiale z czasów Wilhelma I i Fryderyka III (1871-1888) reprezentowane są w zasadzie nominały 1-10 fenigów, ale widać, że udział poszczególnych nominałów zmienia się w czasach Wilhelma II (1888-1918). Przyjrzyjmy się ich wzajemnym relacjom w trzech odcinkach czasowych po podsumowaniu stanowisk opisywanych w tym tomie oraz wykopów: „Spichlerze 1993-1994”, „Św. Jan 1996-8”, „Powroźnicza”, „Jatki Rzeźnicze”, „Szafarnia”, „Pszenna” i „Tokarska 21-25”. Monety niezdeteminowane pominięto³⁸¹ (tabela 6).

Tabela 6. Nominały i chronologia monet II Rzeszy znalezionych w Gdańsku (liczba egz.).

Nominał/okres	1873-1888	1889-1900	1901-1918(20)
1 fenig	10	4	9
2 fenigi	5	-	1
5 fenigów	7	3	4
10 fenigów	6	14	20
20/25 fenigów	1	-	-
50 fenigów / ½ marki	1	-	-
1 marka	2	-	-

³⁸¹ Zestawienie monet spod Targu Rakowego zawiera tylko okazy srebrne: markę i 50-fenigówkę (Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 123), co oznacza, że drobniejsze monety autor notatek uznał za nieinteresujące — bo niemożliwe, by ich nie było. Pomijamy zatem ów materiał w tym punkcie jako nieobiektywny.

Tabela pokazuje ciekawe nieregularności. Widzimy na przykład, że zanikają monety dwufenigowe oraz wyższe niż 10 fenigów. Zapewne kosztem tych ostatnich wzrasta rola dziesięciofenigówek. Musimy, oczywiście, pamiętać, że rozpatrujemy nie daty trafienia do ziemi, lecz uwidocznione na monetach lata wybitcia, toteż każdy materiał z II Rzeszy będzie zdominowany przez niezwykle wydajny rocznik 1875, kiedy wybito ogromną masę monetarną, mającą zapewnić płynność obrotu monetarnego w federacji i tylko uzupełnianą w następnych dekadach. Monety z 1875 i sąsiednich lat widzimy jeszcze w ukrytym (porzuconym) w 1922 roku skarbie z ul. Grząskiej. Mimo to jednak zmiany relacji pomiędzy poszczególnymi nominałami są widoczne. Obiektywny charakter ma na przykład brak monet 25-fenigowych, bitych w latach 1909-1912, lecz niepopularnych w obiegu. Brak również często spotykanych półmarkówek, bitych od 1905 roku. Rzadko spotykaną, srebrną monetę 20-fenigową znaleziono w Hali Targowej.

Wyższe od marki nominały wybijano ze znakami państw związkowych. Oczywiście spotykamy je w materiale znaleziskowym wyjątkowo, tak, jak to było dotychczas. Jedną z nich to pruska dwumarkówka z 1902 roku (stanowisko „Grząska”), a druga – bawarska trzymarkówka, czyli talar, z 1911 roku („Strzelecka”).

Bezwzględna dominacja mennicy berlińskiej nie jest zaskoczeniem – była to zarówno najproduktywniejsza, jak najbliższa Gdańskowi mennica niemiecka. Brak wyrobów krótko działających zakładów we Frankfurcie (do 1879 roku) i Darmstadt (do 1882 roku) także odpowiada oczekiwaniom. Dziwić może jednak aż tak mały udział pozostałych mennic, a także

Tabela 7. Mennice produkujące monety II Rzeszy znalezione w Gdańsku (liczba egz.).

Mennica/okres	1873-1888	1889-1900	1901-1918(20)
Berlin	17	13	14
Hanower	2	-	-
Frankfurt	-	-	-
Monachium	2	2	1
Drezno/ Muldenhütten	-	-	1
Stuttgart	1	-	1
Karlsruhe	-	2	-
Darmstadt	-	-	-
Hamburg	-	2	-

fakt, że na drugim miejscu sytuuje się nie hamburska – jak oczekivalibyśmy po umieszczeniu Gdańska i jego kontaktach – lecz odległa monachijska. Gdy zajrzemy znów do wyższych nominalów, okaże się, że jedną z dwóch monet większych od marki wybito w Berlinie, a drugą – właśnie w Monachium. Przypuszczalnie odzwierciedla to rolę bawarskiej mennicy w zaopatrzeniu Rzeszy w monetę. Godna odnotowania jest też mennica hanowerska – również funkcjonująca krótko (do 1878 roku), a jednak w naszym materiale porównywalna z takimi zakładami, jak choćby stuttgartarcki.

Monety II Rzeszy pozostały w obiegu w Gdańsku do roku 1922, kiedy utraciły wszelką wartość obiegową (monety srebrne praktycznie zniknęły z obiegu już na początku I wojny światowej). Ostatnim monetom cesarskim towarzyszyły – często trudne do odróżnienia w materiale z powodu korozji – pierwsze dziesięciofenigowe monety republiki oraz nowe aluminiowe pięćdziesięciofenigówki. Monety pięciofenigowe z tego okresu widzimy tylko w depozycie z ulicy Grząskiej, przypuszczalnie w zespole monet pozostawionych z powodu utraty wartości, ich rola w obiegu gdańskim była więc raczej marginalna.

Okres cesarstwa i początku republiki pozostawił też nieznaczną liczbę monet obcych – łącznie ledwie siedem. Najstarszą z nich jest cent holenderski z 1878 roku („Grząska”), pozostałe zaczynają się od roku 1893. Są to: francuskie 10 centymów z 1893 roku („Olejarna”³⁸²), duńskie øre z 1909 roku („Strzelecka”), australijski półpens z 1914 („Baszta Łabędź”) i wreszcie trzy miedziane monety rosyjskie z lat 1896, 1901 i 1914. Najprawdopodobniej trafiły do Gdańska dopiero w związku z I wojną światową, może przywiezione przez żołnierzy wracających z frontów – domysł ten w szczególności dotyczy monet rosyjskich, nie da się zaś chyba zastosować do australijskiej.

Jako obowiązujący pieniądz państwowy spotykamy w omawianych w tym tomie wykopach monety II Wolnego Miasta Gdańska. Monety dziesięciofenigowe wydane w 1920 roku w systemie marki niemieckiej, wykonane z cynku, więc nietrwałe i trudne do odróżnienia od skorodowanych monet z II wojny światowej, zostały odkryte tylko w jednym pewnym i dwóch przypuszczalnych egzemplarzach, wszystkie na stanowisku „Grząska”, pełnym materiału dwudziestowiecznego. Monety waluty guldenowej reprezentowane są dość licznie (26 egzemplarzy), ale tylko w przedziale 1-10 fenigów, z wyraźną przewagą pojedynczych fenigów (1 Pfg – 11 sztuk, 2 Pfg – 3, 5 Pfg – 7, 10 Pfg – 5; brano pod uwagę te same wykopy,

co poprzednio). Wyraźnie widzimy odwrócenie tendencji kilku poprzednich dekad, kiedy dominację zaczęły zyskiwać monety 10-fenigowe (dotyczyło to jeszcze okazów miedzioniklowych, nie wiązało się więc z powojenną inflacją). W Kanale Raduni natomiast znalazły się liczne półguldeny, kilka guldenów, a nawet dwuguldenówka.

Ciekawy jest problem międzywojennych monet niemieckich. Z lat 1924-1938, a więc wybitych w czasach, kiedy nie były w Gdańsku prawnym środkiem płatniczym, jest ich tylko osiem (licząc wciąż te same stanowiska). Wolno więc sądzić, że trafiły one do miasta dopiero po aneksji Gdańska do Rzeszy w 1939 roku, wraz z całą masą monet wojennych (łącznie 92). W masie republikańskich monet niemieckich w walucie rentenmarkowej i reichsmarkowej dominują fenigi (31) i dziesięciofenigówki (tu brak okazów sprzed 1936 roku, razem 41). Monet dwufenigowych nie ma wcale, pojawiają się natomiast aluminiowe, wojenne 50-fenigówki (pięć) i nawet srebrna dwumarkówka. Zły stan zachowania monet cynkowych i aluminiowych oraz – co za tym idzie – niemożność określenia mennic, w których je wybito, sprawia, że nie ma podstaw do podobnego jak poprzednio zestawienia. Na dostatecznie czytelnych egzemplarzach widoczny jest na ogół znak mennicy berlińskiej, pojedyncze okazy wybito w Monachium, Muldenhütten, Stuttgartcie i Wiedniu. Monety te skupiają się w bardzo widoczny sposób na stanowiskach „Strzelecka” (gdzie tworzyły zespół) i „Hala”.

Choć znaleziska gromadne (aż trudno tu użyć terminu „skarby”) cynkowych monet niemieckich z okresu II wojny światowej są bardzo częste, to tylko w wyjątkowych przypadkach są opracowywane i publikowane. Tymczasem takie publikacje pomogłyby lepiej ocenić materiał gdański. Skarb 100 monet z pobliża pensjonatu „Mewa” w Sobieszewie, z najpóźniejszymi monetami z 1944 roku, więc prawdopodobnie porzucony przez uciekającą tamtędy ludność cywilną Gdańska, zawierał monety o wartości 1-10 reichsfenigów. Nie było wśród nich monet gdańskich, była za to mosiężna moneta o nominale 5 rentenfenigów z 1924 roku i jedna mosiężna pięciofenigówka z roku 1938³⁸³. Jak widać, liczba monet sprzed wprowadzenia cynku do mennictwa była w kieszeni gdańszczanina niewielka, ale niezerowa. Potwierdza się też przypuszczenie, że monety z okresu Republiki Weimarskiej mogły trafić do Gdańska już po 1939 roku. Jeszcze ciekawsze znalezisko odnotowano wprawdzie daleko od Gdańska, ale chyba wolno je rozpatrzeć jako świadectwo struktury obiegu drobnej monety w Niemczech pod koniec II wojny światowej.

³⁸² S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet*, s. 36, nr 4.

³⁸³ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 2000 r.*, s. 60, nr 90.I.

wej. W ogrodzie w Świebodzicach na Dolnym Śląsku wykopano bowiem kasę sklepową wypełnioną bilonem rozłożonym w przegródkach. Najpóźniejsze monety pochodzą – jak w Sobieszewie – z 1944 roku. Wśród 181 okazów była moneta dwufenigowa z 1905 roku, pięć monet dziesięciofenigowych i jedna pięćdziesięciofenigowa z 1921 roku, a więc monety nie tylko sprzed emisji cynkowej, ale w ogóle sprzed reformy monetarnej 1924 roku, solennie wycofane z urzędowego obiegu. Jak domyśla się autor publikacji, Krzysztof Jaworski, monety z 1921 roku, których wielkość i metal odpowiadały tym wybijanym w latach 1940-44, mogły trafić do kasy jako pieniądze obiegowe³⁸⁴. Nie jest to jednak całkiem pewne ze względu na obecność cesarskiej dwufenigówki (ten nominał nie był już wówczas w obiegu) i brak obiegowych pięćdziesięciofenigówek z lat 1940-44.

Również z okresu międzywojennego i II wojny światowej spotykamy nieznaczną liczbę monet obcych (sześć): trzy francuskie 10-centymówki z lat 1921-23, 25 para Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów (późniejszej Jugosławii) z 1921 roku, fińskie 50 penni z 1942 roku i norweskie 5 øre z roku 1940. Połowę z tych monet znaleziono na stanowisku „Strzelecka” (poza tym, po jednej: „Na Szańcach”, „Lastadia” i „Łagiewniki”), a ponieważ skupiały się

tam monety z II wojny światowej, przypuszczalnie przywóz tych okazów do Gdańska wiązać trzeba z wydarzeniami wojennymi. Łączy je pochodzenie z krajów, w których operowały wojska niemieckie. Ich pojawienie się ma zapewne związek z indywidualnymi ludzkimi losami, a nie z ogólniejszymi tendencjami ekonomicznymi. Znamienne, że nie znaleziono w badaniach archeologicznych żadnej międzywojennej monety polskiej. W Kanale Raduni były ledwie trzy, gdy np. monet ileż odleglejszej Republiki Litewskiej – dwie. Większą liczbę, bo sześć, znaleziono w Kanale pod Targiem Rakowym. Wszystko to sugeruje jakiś specyficzny sposób funkcjonowania monet polskich w międzywojennym Gdańsku.

Polskie monety powojenne, wprowadzone do obiegu w 1950 roku, zarejestrowano na dwóch stanowiskach – „Hala” i „Grząska”. W obu wypadkach są to pięciogroszówki, więc monety bardzo drobne. Późniejszych monet polskich prawdopodobnie nie uważano za warte zarejestrowania w dokumentacji, choć zwrócono uwagę na zespół trzech monet niemieckich o nominałach 5 i 10 fenigów z lat dwudziestych XX wieku („Grząska”), który sprawia wrażenie depozytu pamiątkowego. Na Gnilnej zaobserwowano też dinar algierski z 1983 roku – ciekawy przypadek współczesnej monety spoza obiegu.

³⁸⁴ K. Jaworski, *O tzw. „skarbach ostatnich dni”. Odkrycie depozytu niemieckich monet cynkowych z lat II wojny światowej w Świebodzicach*, [in:] *Świebodzicki goniec numizmatyczny*, Świebodzice 2003, s. 20-25.

25. Monety zastępcze

Monet zastępczych, a więc wydanych przez instytucje pozarządowe znaków płaćniczych o ograniczonym zasięgu i czasie ważności, znaleziono bardzo mało. Dwie monety o nominale „25” znaleziono na stanowisku „Długa Grobla 8/10”, na posesji zajmowanej przed 1945 rokiem przez mały zakład przemysłowy (wytwórnię bombek). Niewykluczone, że monety te służyły do rozliczeń w tym właśnie zakładzie lub z nim, ale potwierdzić to mogłoby tylko rozwiązanie sygnatury „MU”, umieszczonej na tych monetach. Podobną sytuację mamy na stanowisku „Centromor”, gdzie typowa WERTH-MARKE o nominale „15” została oznakowana puncą z Gwiazdą Dawida.

Jak sądzi J. Dutkowski, mogła to być moneta lub znak rozliczeniowy gdańskiej gminy żydowskiej, związana z niedaleką synagogą³⁸⁵. Jakby zaprzeczeniem ogólnej zasady lokalnego zasięgu monet zastępczych jest znaleziona w badaniach z lat pięćdziesiątych na stanowisku „Podwale Staromiejskie 69-76” (tj. 71-77) dwudziestofenigówka ceramiczna wydana przez magistrat miasta Ziębic (Münsterberg) na Śląsku w 1921 roku³⁸⁶. Jest to jednak nietypowa moneta zastępcza, której przeznaczeniem nie był faktycznie obieg pieniężny, lecz kolekcjonerstwo³⁸⁷. Można ją więc uznać za egzemplarz przechowywany w celach pamiątkowych lub okazowych.

³⁸⁵ J. Dutkowski, *Drobna moneta*, s. 128. O problemach identyfikacji monet zastępczych typu WERTH-MARKE z początku XX wieku i z czasów I wojny światowej zob. T. Szczurek, *Moneta w Gorzowie*, s. 81-82.

³⁸⁶ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 26, nr 80.

³⁸⁷ W. Lesiuk, *Pieniądz zastępczy na Śląsku 1914-1924*, wyd. 2, Wrocław 1971, s. 49.

26. Liczmany, żetony i inne przedmioty podobne do monet

Spośród licznych obiektów podobnych do monet, jednakże nieuczestniczących w obrocie pieniężnym, wyróżnia się grupa liczmanów. Zasadniczo są to krążki z nieszlachetnego metalu (mimo że bywały elegancie liczmany dworskie i patrycjuszowskie z kruszców), służące do obliczeń rachunkowych na poliniowanych tablicach (stołach)³⁸⁸. We wcześniejszym średniowieczu stosowano do tego celu monety – być może uchwyciliśmy to zjawisko w postaci skarbu flamanadzkiej mijtów ze spichlerza Kamienny Samson w badaniach „Żytunia”. Uważa się, że pierwsze specjalnie sporządzone liczmany pojawiły się w księgowości skarbowej króla Francji, Ludwika IX Świętego (1226-70). Stosunkowo szybko rozpowszechniły się w komorach innych władców, wielkich feudałów i bankierów, ale francuskie początki aż do schyłku funkcjonowania liczmanów zaznaczały się szczególnie chętnym wykorzystywaniem na nich francuskich motywów. Tymczasem od 2. ćwierci XVII wieku liczmany stopniowo zmieniały swą funkcję, coraz powszechniej stosowane jako sztony do gier. Już znaleziska stu liczmanów z obozów Tilly’ego pod Heidelbergiem z 1622 roku uważane są za świadectwo nowej ich roli, ile że trudno oczekiwać, by zaciężnicy wojny trzydziestoletniej oddawali się w obozie namiętym rozrywkom matematycznym. Swą funkcję rachunkową liczmany utrzymały jednak w niektórych krajach (Francja, Polska, Rosja) do połowy XVIII wieku³⁸⁹. Jako sztony w XIX wieku zamieniły się w drobne imitacje monet, opatrzone najczęściej niemieckim napisem SPIEL-MARKE.

Na liczmanach często kładziono motywy zapożyczone z monet (we wczesnym ich okresie w Anglii nawet wybijano je stemplami monetarnymi), co powodowało zagrożenie oszukańczym użyciem jako pieniądza. Zapobiegano temu dziurawiąc je, bądź też sięgając po wzorce do monet obcych lub – szczególnie często – starożytnych.

Czasem trudno odróżnić liczmany od zwanych żetonami drobnych medalików służących do rozrzucania lub rozdawania podczas różnych uroczystości, ile że funkcja tych obiektów mogła być przechodnia³⁹⁰, a termin *żeton*, pierwotnie *gectoir*, oznaczał właśnie liczman. Liczman jednakże, aby pełnić swoją rolę, musiał być w komplecie obejmującym co najmniej trzydzieści egzemplarzy, i choć można było zestawiać okazy z różnych kompletów albo uzupełniać komplety obcymi liczmanami bądź po prostu krążkami z blachy, to seryjność właśnie może pomóc rozstrzygnąć niejasne sytuacje.

Jeszcze w latach siedemdziesiątych XX wieku przypadki znalezienia liczmanów były w Polsce rzadkością, a znalezisko z Wielkiego Młyna w Gdańsku, gdzie oprócz liczmana z 1. połowy XVII wieku wystąpiło kilka niewspółczesnych z nim monet, posłużyło Andrzejowi Mikołajczykowi do tezy, że „owe mone-topodobne krążki metalowe w pewnych okolicznościach były używane jako drobne monety”³⁹¹. Mimo to jedyne w Polsce większe zespoły, jednorodne znalezisko 33 takich okazów z 1. połowy XVI wieku, dokonane przed 1987 r. w Inowłodzu nad Pilicą, wciąż nie zostało opublikowane³⁹² (dziś czeka na publikację również osiemnastowieczny zespół z Gdańska, który nie mógł zostać uwzględniony w tym tomie). Mały zespół czterech liczmanów norymberskich z ostatniego dwudziestolecia XV wieku znaleziono na zamku w Cieszynie³⁹³, a przypuszczalny zespół pięciu okazów, rzekomo francuskich, w Krakowie. Obecnie przekonanie o pieniężnej funkcji liczmanów w Polsce nie ma już zwolenników³⁹⁴ (byłoby zaś

³⁸⁸ Obszernie o funkcjonowaniu liczmanów zob. T. Kroha, *Lexikon der Numismatik*, Gütersloh 1977, s.v. „Rechenpfennige”, s. 357-360; A. Mikołajczyk, *Norymberskie i francuskie liczmany w Polsce*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1977, nr 10, s. 181-185; P. Mernick, D. Algar, *Jettons or Casting Counters*, [in:] *Salisbury Museum Medieval Catalogue*, Part 3, ed. by P. Saunders, Salisbury 2001, s. 213-214; T. Szczurek, J. Łybak, G. Bejcar, *op. cit.*, s. 170-178.

³⁸⁹ J. Krüger, *Rechenpfennige aus den Alostädten von Mecklenburg-Vorpommern*, [in:] *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Hrsg. H. Jöns, F. Lüth und H. Schäfer, Schwerin 2005, s. 481.

³⁹⁰ Michael Mitchiner zauważa: „Gdy używano *counters* w elżbietańskim Londynie jako narzędzia do ćwiczeń dla kieszonkowców, jak należy opisać ich funkcję?” M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, s. 18.

³⁹¹ A. Mikołajczyk, *Norymberskie i francuskie liczmany*, s. 185.

³⁹² Można je zobaczyć na zdjęciu w pracy A. Mikołajczyka, *Nowożytny skarby monet w zbiorze Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim*, Tomaszów Mazowiecki b.d., s. 10 (z błędnym podpisem jako „Monety odkryte w czasie badań wykopaliskowych w Małeczku”). Wbrew powtarzanej w literaturze informacji (np. T. Szczurek, J. Łybak, G. Bejcar, *op. cit.*, s. 173), nie są to liczmany francuskie, lecz najbardziej klasyczny norymberski typ „Róża/glob” z 1. połowy XVI wieku.

³⁹³ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet i liczmanów średniowiecznych w Starej Wieży zamku w Cieszynie*, [in:] *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. I, red. I. Panic, Katowice 1999, s. 186-189; tam też wykaz znalezisk późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych liczmanów w Polsce.

³⁹⁴ T. Szczurek, J. Łybak, G. Bejcar, *op. cit.*, s. 173.

Ryc. 15. Żeton oznaczony krzyżami, najprawdopodobniej żebraczy, XIV w. (?); ołów, 3,94 g, 20,0 mm (powiększenie). Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

Token with two crosses, probably beggar's, the fourteenth century (?). Lead, 3.94g, 20.0 mm (enlarged). Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

prawdziwe dla Anglii, gdzie przez wiele stuleci istniał problem niedoboru drobnej monety), a znaleziska tych zabytków są częste w ośrodkach miejskich i nierzadkie nawet we wsiach. Gdańsk jednakże przoduje w nich tak dalece, że nikt nie podjął się policzyć okazów znalezionych w tym mieście (głównie publikowanych w luźnych notatkach przez Jarosława Dutkowskiego), a i my się na to nie poważymy. W zebranych tu materiałach z 24 wykopów są 132 stemplowane żetony³⁹⁵ niemonetarne (zatem bez około 40 niestemplowanych krążków, którym hipotetycznie również można przypisać funkcję liczmanów). To dużo, choć Michael Mitchiner szacował liczbę liczmanów wyjętych „w ostatnich latach” z błota w Tamizie przepływającej przez Londyn na około 1200³⁹⁶.

W tej masie obiektów szczególnie ubogo reprezentowany jest sam Gdańsk. Na Lastadii znaleziono niezwykle żeton, chyba żebraczy, sądząc z napisów obiecujących chleb, ale bardzo dobrze wykonany – a sądząc ze stylu, z początku XVI wieku. O jego miejscowym pochodzeniu wnosimy tylko z rekonstrukcji jego funkcji – wątpliwe, by żetony żebracze były przewożone na dłuższe dystanse. Znaczone dwoma krzyżami, więc chyba gdańskie dwa żetony z inicjałami znaleziono na Chmielnej 73/74. Ołowiany żeton oznaczony krzyżami, najprawdopodobniej żebraczy i raczej wczesny (XIV wiek?) znaleziono wcześniej w kościele św. Jana³⁹⁷ (ryc. 15). Jeszcze jeden miejscowy, pruski chyba okaz, najpóźniej z początku XV wieku, pochodzi z Łagiewnik. Rozważamy tam szerzej jego możliwe pochodzenie i przeznaczenie,

a także ciekawe analogie. Dalej zajmiemy się żetonami opatrzonymi puncami lub rytami, które również mogą być miejscowego pochodzenia.

Mimo kontaktów Gdańska z Niderlandami, liczmany niderlandzkie – emitowane bardzo obficie, na wysokim poziomie technicznym i artystycznym, i często nasycone treściami protestanckimi, bliskimi gdańszczanom³⁹⁸ – są bardzo nieliczne i tylko z wczesnego okresu, do połowy XVI wieku. Bodaj najstarszy w tej grupie jest okaz ze znakami hrabiego Flandrii, Ludwika II van Maale, znaleziony w Zielonej Bramie³⁹⁹ i posrebrzony (lub pobielony). Wyraziliśmy już powyżej sugestię, że mógł to być w Gdańsku rodzaj fałszerstwa monetarnego. Z początku XV wieku pochodzi słabo zachowany, ale nieznany w literaturze liczman, który podejrzewamy o brabanckie lub flandryjskie pochodzenie, znaleziony na Lastadii w parze z liczmanem z Tournai. Aż trzy niderlandzkie liczmany anonimowe typu „Wenus” z 1. połowy XV wieku znaleziono na stanowisku „Chmielna 73/74”. Wrażenie rozproszonego kompletu pogłębia tu znaleziony na tymże stanowisku liczman norimberski tego samego typu. Michael Mitchiner podkreśla różnicę w użytku tych żetonów – choć opatrzonych tarczą burgundzko-austriacką, to produkowanych seryjnie dla kupców antwerpskich i popularnych wśród nich – z liczmanami „urzędowymi”, używanymi przez administrację w biurach. Gdy te pierwsze są częste w znaleziskach z Tamizy w Londynie, dokąd przypłynęły z kupcami, to tych drugich tam niemal nie ma. Nietrudno zauważyć tę samą sytuację w Gdańsku – i wyjaśnić w ten sposób brak tu owych rozlicznych emisji z dworów i urzędów dynastii burgundzkiej⁴⁰⁰. Niepewny żeton niderlandzki odkryto pod Basztą Łabędź i wreszcie ciekawą hybrydę brugejskich liczmanów infanta Filipa i Marii Węgierskiej (wdowy po królu Ludwiku II, którą spotkał się już jako właścicielkę półgroszowej mennicy świdnickiej) na stanowisku „Toruńska”.

Lepiej reprezentowany jest ośrodek produkcji liczmanów w Tournai na pograniczu niderlandzko-francuskim, w XV wieku najsilniejszy w Europie, w owym czasie podlegający w pełni Koronie Franków. Tureńskich liczmanów naliczyliśmy w tym tomie dziewięć, po jednej do trzech sztuk z Lastadii, Łagiewnik, Żytnej, Chmielnej 73/74 i spod Baszty Łabędź. Są zazwyczaj duże i niezbyt urodziwe, szeroko datowane na XV wiek, przedstawiają na rewersach krzyż

³⁹⁵ Słownikowa definicja żetonu: „krążek z metalu lub tworzywa sztucznego, używany zamiast pieniędzy w grach hazardowych, automatach telefonicznych itp.” (<http://sjp.pwn.pl/szukaj/żeton>) dotyczy także obiektów pozbawionych oznaczeń. Przyjmujemy tutaj pojęcie „żeton” jako nadrzędne w stosunku do terminu „liczman”.

³⁹⁶ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, s. 23.

³⁹⁷ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, nr 232.

³⁹⁸ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. II, *The Low Countries and France*, London 1991, s. 755-910.

³⁹⁹ B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny*, s. 74, nr 2: 48.

⁴⁰⁰ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, s. 265.

liliowaty, a na awersach tarczę lub kwadrat z liliami francuskimi, albo koronę. Legenda – jeśli w ogóle sensowna – głosi *Ave Maria gratia plena* – w ten sposób herbowa lilia staje się zarazem symbolem maryjnym. Późny okaz, znacznie lepiej wykonany, może już z początku XVI wieku, znaleziony na Chmielnej 73/74, przedstawia na awersie zamiast lilii literę V o jednoznacznie maryjnym sensie (*Virgo*, inicjału M prawdopodobnie nie użyto ze względu na kładziony na liczmanach po cesarskiej stronie granicy inicjał Marii Burgundzkiej i Maksymiliana Austriackiego). W legendzie czytamy zdeformowany tekst *Sit nomen Domini benedictum*. Podobne żetony pozyskano też w badaniach Szafarni, Olejarnej⁴⁰¹ i Zielonej Bramy⁴⁰².

Z kręgu francuskiego stosunkowo wczesny żeton z Berry z 2. połowy XIV wieku znaleziono w wykopie „Chmielna 63/64” – przedziurawiony i zgięty, więc potraktowany jak fałszywa moneta. Równie wczesny liczman królewski wystąpił w spichrzu Kamienny Gołąb (badania „Spichlerze 2002-3”, a nieco później, z końca XIV wieku – na Pszennej. Do tej samej fali napływu liczmanów francuskich należy prawdopodobnie okaz delfinacki z 2. połowy XIV wieku, znaleziony podczas badań „Spichlerze 1993-1994”⁴⁰³. Znajdywano także inne okazy we wcześniejszych badaniach na stanowiskach „Monopol” i „Spichlerze 1993-1994”⁴⁰⁴, gdzie najpóźniejszy egzemplarz pochodzi z 2. połowy XV wieku. Jeden z tych okazów jest zupełnie wyjątkowym *méreau* późnośredniowiecznym do gier i ma analogie w Paryżu. Na Szafarni znaleziono nieco późniejszą imitację liczmana delfinackiego, wykonaną w połowie XVI wieku, może w Niemczech, i przerobioną na wisiorek.

Na koniec żetonów francuskich przypada okaz raczej przeznaczony do gier, wybity na pamiątkę pokoju w Ryswick (1697), znaleziony w wykopie „Klesza”, który przyniósł poza tym wyłącznie współczesne liczmany norymberskie, też głównie opatrzone motywami francuskimi.

Gdzieś pomiędzy Francją, Niderlandami a Anglią należy odnotować dwa niezwykle okazy żetonów cynowo-ołowianych z cytatami biblijnymi, obustronnie naśladujące duże, piętnastowieczne monety złote tych krajów. Mimo zniszczeń, wykonane są bardzo starannie i – co się na późnośredniowiecznych liczmanach prawie nie zdarza – mają w pełni poprawne legendy. Jeden znaleziono na Lastadii, drugi, poza

Ryc. 16. Żeton dewocyjny, niderlandzki lub francuski, o nieokreślonym przeznaczeniu, XV/XVI w.; stop cynowo-ołowiany (?), 1,60 g, 25,1 mm. Ze stanowiska Szafarnia

A devotional token of uncertain purpose, possibly Netherlandish or French, the late fifteenth or early sixteenth century. Pewter (?), 1.60g, 25.1 mm. Excavation at Szafarnia site, Gdańsk, in 2008-9.

niniejszym tomem, na Szafarni (ryc. 16). Choć są różne, sama ich idea jest na tyle zbieżna, że skłonni jesteśmy przypisać je jednemu ośrodkowi. Łączy je też zasadniczy motyw rewersu: krzyż kwiecisty w obwódce w kształcie czterech oślich grzbietów, który różni się od wzorców monetarnych zastosowaniem właśnie oślego grzbietu zamiast łuku pełnego⁴⁰⁵. Na okazy z Lastadii napis *PATER NOSTER QVI ES IN C[O]ELIS SA[NCTIFICETVR NOMEN TVVM]* (Mt 6,9) otacza siedzącą na majestacie postać męską w zamkniętej koronie z mieczem na prawym ramieniu. Ten motyw, przejęty z monet królów Francji, przedstawia najwyraźniej Boga Ojca. Do Niego też skierowana jest legenda rewersu *MISERERE MEI DEVS SECVNDVM [MAGNAM MISERICORDIAM TVAM]* – Ps 50,3), a w kątach ramki z oślich grzbietów są cztery otwarte korony. Mniej spójna jest treść okazu z Szafarni. Tam tekst *VENI CREATOR SPIRITVS ME[NTES TVORVM VISITA]*, pochodzący z hymnu kościelnego, okala rycerza na galopującym koniu, wnoszącego miecz. Nie wydaje się, by można było owego rycerza, zaczerpniętego z francuskiej monety *franc à cheval*, uznać w ślad za legendą za przedstawienie Ducha Świętego, prędzej już za Drugiego Jeźdźcę Apokalipsy (Ap 6,3-4). Nie jest to skojarzenie całkiem oderwane, bo wszak i tronującego Boga Ojca z pierwszego żetonu można odnaleźć w Apokalipsie, ale związku z legendą by w takim razie nie było. Na rewersie legenda *IESVS AVTEM TRANCIENTES PER [MEDIVM ILLORVM IBAT]* (Łk 4,30), może się, oczywiście, wiązać z krzyżem liliowatym jako znakiem Chrystusa, podobnie jak na wzorcu monetarnym, jakim był w tym przypadku angielski nobel. Cytat ewangeliczny na tamtych monetach pełnił dodatkową rolę zaklęcia przeciw złodziejom⁴⁰⁶, co tu raczej

⁴⁰¹ S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet*, s. 36, nr 4.

⁴⁰² B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny*, s. 74, nr 2: 50.

⁴⁰³ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, nr XV.1.

⁴⁰⁴ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, nr II.14, XI.23, XIII.13.

⁴⁰⁵ Ściślej mówiąc, istnieje seria monet z łukami ostrymi. Są to akwitańskie *pavillons d'or* Edwarda Czarnego Księcia z lat 1363-68 (E.R. Duncan-Elias, *The Anglo-Gallic Coins*, Paris-London 1984, s. 169-173), z którymi spotkamy się jeszcze poniżej. Niewykluczone, że to one właśnie służyły za jeden z prototypów.

⁴⁰⁶ R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze wieków średnich*, War-

nie wchodziłoby w grę. W kątach ramki umieszczone są znaki solarne. Na obu omawianych okazach nie widać śladów przystosowania do zawieszenia, zaczepienia lub naszywania, przypuszczalnie więc używano ich luzem. Okaz z Lastadii, nieco większy, był złożony w czworo, co sugeruje przenoszenie w jakimś mieszkaniu czy zaszyty. Zaskakujące, że nie udało się natrafić na analogiczne przedmioty w literaturze zachodniej, choć – jak wskazuje pisownia *tranciens* na egzemplarzu z Szafarni – są to importy z krajów posługujących się językiem francuskim (do których zaliczała się i Anglia).

W XV wieku znane są przypadki zamykania za pomocą żetonów obiegu pieniężnego. Czy omawiane tu okazy mogły pełnić taką funkcję? W kapitule St. Omer na przykład kapelani otrzymywali żetony za wypełnianie posług kościelnych. W 1428 roku zastrzeżono, że żeton otrzymują tylko, jeśli przybyli przed końcem czytania martyrologium i nie opuścili kościoła przed końcem sumy. Co jakiś czas – w Chalon dwa razy rocznie – żetony były wymieniane na pieniądze. W tymże St. Omer w XV wieku kapituła rozdawała żetony między robotników, a czasem i obcych, którzy kupowali za nie jedzenie i picie we wskazanych gospodach, których właściciele wymieniali je na gotówkę w klasztorze⁴⁰⁷. Po pierwsze jednak, żetony z St. Omer nie są nawet w połowie tak dekoracyjne i złożone, jak okazy gdańskie, po drugie mają znaki wartości (liczby denarów)⁴⁰⁸, po trzecie zaś, wystąpienie zachodnich żetonów w Gdańsku zaprzecza pochodzeniu ich z zamkniętego obiegu. Inną analogię można znaleźć wśród żetonów angielskich z końca XIV i początku XV wieku. Są tam, określane jako *jetons*, cynowo-ołowiane okazy naśladowujące francuskie monety złote Karola IV (1322-28) i Filipa VI (1328-50) o nazwie *royal d'or*, i akwitańskie *pavillons d'or* Edwarda Czarnego Księcia z lat 1363-68, z władcą w koronie stojącym pod szerokim baldachimem po jednej stronie, a krzyżem liliowym po drugiej stronie. Legenda otokowa, położona tylko na rewersie, głosi: AVE REGINA CELORVM O IV (cytat z antyfony maryjnej, ostatnie litery niejasne, nie należą do dalszego tekstu antyfony; może miało być *O M[aria]?*)⁴⁰⁹. Poziom wykonania tych okazów

szawa 1988, s. 51, 313-314. Niezupełnie można się zgodzić z autorem, że „Tekst ten [...] nie wykazuje żadnego związku z wyobrażeniami...”, skoro okala krzyż, niewątpliwie odnosząc się do Jezusa.

⁴⁰⁷ M. Mitchiner, A. Skinner, *English Tokens, c. 1200 to 1425*, „British Numismatic Journal”, 53, 1983, s. 30, 33.

⁴⁰⁸ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. II, s. 923.

⁴⁰⁹ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, s. 127, błędnie odczytuje napis ...REGINA CELORVM jako *Regina angelorum*.

– choć z perspektywy brytyjskiego badacza były one *well executed* – jest jednak niższy od gdańskich. Kwestię musimy zatem pozostawić nierozwiązaną.

Angielskich liczmanów ani żetonów w Gdańsku prawie nie ma. Jedynie wczesny żeton geometryczny (prawdopodobnie wielorakiego zastosowania) z 2. połowy XIV wieku znaleziono podczas badań „Spichlerze 2002-2003”. Na Żytniej znaleziono natomiast jednostronny żeton wzorowany na angielskim groszu Edwarda I, bitym w latach 1279-1307, i pewnie niewiele późniejszy. W jakiejś mierze zbliżony okaz, ale z wyraźnymi wcięciami na agrafkę, znaleziono w brabantkim „s-Hertogenbosch”. Tamten naśladował rewers flamandzkiego grosza hrabiego Ludwika I de Nevers (1322-46)⁴¹⁰.

Cała reszta licznie reprezentowanych liczmanów to okazy niemieckie, niemal wyłącznie norymberskie. Spotykamy je w zasadzie od początku norymberskiej produkcji tego asortymentu, datowanego przez Michaela Mitchinera na 1415 rok⁴¹¹. Przewaga Norymbergi nie jest niczym nadzwyczajnym – miasto to zmonopolizowało europejską produkcję liczmanów, ujętą od początku XVII wieku w ramy cechowe. Już w 1. połowie XVII wieku liczmany norymberskie trafiły do Nowej Anglii na zachodzie i na Syberię na wschodzie⁴¹². Najwięcej wczesnych, anonimowych okazów zgromadziło stanowisko „Lastadia”, ale są też na Chmielnej 73/74, pod Basztą Łabędź i na Szafarni. Niektóre ich zestawienia awersów i rewersów, a nawet typy, nie są znane w monumentalnym katalogu Mitchinera. Mamy tu okazy z serii tzw. burgrabiowskiej, ze Lwem burgrabiów norymberskich, niekiedy łączącym się z przedstawieniem *L'homme sylvestre*, tańczącego (?) młodzieńca w wieńcu, otoczonego ornamentami roślinnymi. Zdaniem Mitchinera jest to *standing figure of crowned Emperor facing, holding orb*, co jest niewątpliwym nieporozumieniem, opartym prawdopodobnie na słabej czytelności dostępnych temu badaczowi

Fraza ta pojawia się na początku XVI wieku na monetach biskupstwa Chur, natomiast ostatni werset tejże antyfony, *Da mihi virtutem contra hostes Tuos*, przyjął za dewizę cesarz Karol V i umieścił na wielu monetach. Znane są też parafrazy, przy czym dla dalszego ciągu legendy żetonu najciekawszy jest napis z 1418 roku na dzwonie w kościele Mariackim w Gryfii: *Ave Regina celorum mater | Regis angelorum | O Maria flos virginum velut rosa vel lilium | fivnde preces ad filium pro salve fidelium*, zob. St.-Marien-Kirche (Greifswald), http://www.ein-handwerker.de/article/St.-Marien-Kirche_%28Greifswald%29 [dostęp 2 IV 2011].

⁴¹⁰ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. II, s. 921, nr 2865c.

⁴¹¹ M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, s. 331.

⁴¹² J. Krüger, *Rechenpfennige aus den Altstädten*, s. 482.

egzemplarzy; wyobrażona postać z żadnym władcą (może poza biblijnym królem Dawidem – 2 Krl 6, 14) nie może mieć nic wspólnego⁴¹³. Mamy też takie, które są podobne do serii burgrabiowskiej, ale mają inne oznaczenia, np. nienotowane typy spod Baszty Łabędź i ze stanowiska „Łagiewniki” z tarczą z liliami i krzyżem liliowatym, wyjątkowo opatrzone zrozumiałą legendą (*Ave Maria...*). Odległe tylko podobieństwo do serii „würzburgskiej” lub „mogunckiej” z półpostacią biskupa ma nienotowany dotychczas typ z Lastadii, niosący na rewersie herb z elementami bawarskimi i pochodzący raczej z 1. połowy XV wieku. Sam typ „würzburgski” znaleziono podczas badań „Spichlerze 1993-1994”⁴¹⁴. Znaleziony na ul. Grząskiej pięknie wykonany liczman z drugiej połowy stulecia znajduje analogię jednej strony, z rumakiem w galopie, w Norymberdze, ale drugą, z Barankiem Paschalnym, we Francji. Inny okaz z Barankiem Paschalnym, z Lastadii, łączy się z kolei z norymberskim rewersem z tarczą z lilią. Żadnych analogii nie ma wyglądający na wykonany w połowie XV wieku liczman z Lastadii, z jabłkiem panowania i krzyżem ze splecionego sznura, albo inne – również z Lastadii – z rozetą i krzyżem liliowatym, czy z rozetą i złożonym herbem z bawarskim polem. Jak widać, szczególne nagromadzenie wczesnych liczmanów norymberskich (lub podejrzewanych o norymberskie pochodzenie) odkryto na stanowisku „Lastadia”.

Widać, że w XV stuleciu liczmany norymberskie stopniowo wypierają z gdańskiego rynku wszystkie pozostałe. Czynią to, przyjmując jednocześnie motywy obce, na przykład paryski motyw kogi, który pojawia się na chyba jeszcze piętnastowiecznym liczmanie z Lastadii z krzyżem liliowatym na rewersie, tureńską wieżę z krzyżem liliowatym, weneckiego Lwa św. Marka, któremu towarzyszy jabłko panowania, niderlandzką Wenus czy Madonnę z jabłkiem panowania lub cesarską koronę po drugiej stronie. Koga, lilie, jabłko panowania i róża złożona z trzech lili i trzech koron stają się typowymi motywami liczmanów norymberskich końca XV i 1. połowy XVI wieku. W XVI wieku dominują znajduwane na licznych stanowiskach liczmany typu „Róża/glob” (także ciekawe naśladownictwo z wykopu „Chmielna 73/74”). Nawet efemeryczna seria „Tarcza francuska/glob” reprezentowana jest przez trzy egzemplarze: z Lastadii, „Łagiewnik” i „Chmielnej 73/74”.

Te same typy, „Koga/lilie” i „Róża/glob” pojawiają się też na pierwszych sygnowanych liczmanach z XVI wieku. Na typie „Koga/lilie” widzimy na przykład bardzo niewyraźny jeszcze podpis działającego w latach 1515-59 Jorga Schultesa (Schultheissa, „Chmielna 73/74”), pierwszego możliwego do identyfikacji producenta norymberskiego. Nie wiele lepiej czytelne jest imię Damiana Krauwinkla na liczmanie „Koga/glob” z Szafarni (poza tym tomem). Dotychczas typ liczmanu „Koga/glob” u D. Krauwinkla, wytwórcy rzadko spotykanego (działal 1543-81), nie był znany w literaturze. Rodzina Krauwinklów, zapoczątkowana przez tego mistrza, przejęła wiodącą pozycję w produkcji liczmanów norymberskich od Schultesów. Bardzo ciekawy liczman spod Baszty Łabędź należy do typu „Rachmistrz/alfabet”, popularnego dzięki chętnie reprodukowanym w literaturze zdjęciom – pokazuje bowiem prowadzenie rachunków za pomocą liczmanów – ale rzadko spotykanego. Typ pochodzi z Niderlandów, ze względu na tabliczkę z alfabetem na rewersie zwany jest *Schulpfennig*, i prezentuje już w pełni renesansową stylizację z połowy XVI wieku. Ma sygnaturę Z przypisaną mało znanemu norymberczykowi, Hansowi Zwinglowi (działal 1553-86).

Główne skupienie żetonów przenosi się w tym czasie pod Basztę Łabędź. Tu przede wszystkim, i na stanowisku „Chmielna 73/74”, spotykamy wyroby kolejnych przedstawicieli rodu Krauwinklów: Hansa I (działal 1562-86) i Egidiusa (działal 1570-1613), brata i syna Damiana. Egidius Krauwinkl produkował przede wszystkim popularne liczmany typu „Róża/glob”, reprezentowane w Gdańsku przez dwa egzemplarze („Baszta Łabędź” i Szafarnia), ale do niespotykanych w Gdańsku żetonów świętojańskich tego wytwórcy nawiązuje też ciekawy okaz anonimowy spod Baszty Łabędź. Hans I sięgał do tematyki moralizatorskiej i mitologicznej. Mamy cztery jego produkty z różnych miejsc, a na szczególną uwagę zasługuje okaz z badań „Studzienka”, reprezentujący wyjątkową jak na ten rodzaj wyrobów klasę artystyczną i ideową, poświęcony glorii monarchii francuskiej. Bardzo ciekawy, anonimowy liczman z tego czasu, sławiący wierność małżeńską, więc prawdopodobnie zaślubinowy, znaleziono pod Halą Dominikańską. Hans Krauwinkl II, młodszy brat Egidiusa (działal 1586-1635), produkował w ogromnych ilościach pospolite, typowe liczmany „Róża/glob” z pobożnymi sentencjami w protestanckim duchu, w rodzaju *Das Wort Gottes bleibt ewiglich*, które mamy z „Theatrum Gedanense” (dwa), „Baszty Łabędź” i „Chmielnej 73/74” (po jednym). To niezbyt duża liczba jak na tego mosiężnika. Kilian Koch, jego główny konkurent (działal 1587-1632), nie zdobył tak wielkiego

⁴¹³ Zob. w tej sprawie, na podstawie pięknie zachowanego okazu z tym awersem z ul. Kładki 24 w Gdańsku, B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, s. 492. Tam też korekta datowania.

⁴¹⁴ B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych*, nr IV.11.

Ryc. 17. Liczman norymberski Johanna Conrada Hogera (działał 1705-43) nieznanego typu; mosiądz, 0,80 g, 19,1 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

A Nuremberg counter of Johann Conrad Hoyer (flourished 1705-43), of unrecorded type. Brass, 0.80g, 19.1 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

rynku na swe wyroby, toteż starał się urozmaicić bardzo stereotypową wówczas formę liczmanów. Dodał ozdoby do formy tradycyjnej, jak to widzimy na rewersach trzech okazów z Theatrum Gedanense, jedyne stanowiska gdańskie, gdzie znaleziono ślady jego działalności. Wprowadzał też zupełnie nowe wzory, jak niezbyt zrozumiałe motywy astronomiczne i polityczne z czwartego liczmana z „Theatrum”, z legendą *Famam extendere factis* (Eneida X, 468). Liczmany Kocha są w polskich znaleziskach rzadkie. Jeden tylko, banalny liczman typu „Róża/glob” z „Chmielnej 73/74” przypisać można Hansowi Schultesowi II (działał 1586-1603) lub III (1608-12), przedsiębiorcom, którzy starali się uczestniczyć w prosperity Krauwincłków poprzez udoskonalanie najpopularniejszych motywów. Trzeba przy okazji zauważyć, że w produkcji protestanckiej Norymbergi przeważały liczmany o motywach ogólnie protestanckich (zniknęły tak typowe wcześniej odwołania maryjne na rzecz napomnień o Bożym Słowie czy Bożej woli, albo i nauk moralnych, które czekają na swojego badacza), zgodne również z upodobaniami na głównych rynkach zbytu tych wyrobów. Równoważyły je nie tyle rzadkie okazy nawiązujące do katolickiego kultu świętych, ile motywy z mitologii klasycznej. W XVII wieku spór religijny przeniósł się na płaszczyznę polityczną (głównie królowie Francji vs. królowie Anglii, tu jednak proporcje były inne, skoro Francja stała się przeważała).

Siedemnaste stulecie zdominowane jest przez rodzinę Lauffrów. Hans Lauffer I (działał 1607-1632) zostawił sześć wyrobów w badaniach gdańskich (w tym jeden z kościoła św. Jana⁴¹⁵). Te same wzory, zapożyczone z królewskich liczmanów francuskich, pojawiały się często u różnych miosiężników, i tak właśnie Lauffer wybił liczman króla Henryka IV, typu znanego dotychczas z warsztatu Hansa Krauwincła II (Lastadia), liczman Ludwika XIII („Bogusławskiego-Teatr”), a jednocześnie tradycyjny „Róża/

glob” („Bazta Łabędź”, „Św. Jan 1996-8”), czy zmodyfikowany „Merkury/glob” („Hala”). Na stanowisku „Chmielna 73/74” znaleziono świętojański żeton dewocyjny tego miosiężnika. Młodszy brat Hansa Lauffra I, Mathäus (działał 1612-1634), zostawił dwa liczmany Ludwika XIII tego samego typu, z rzuącymi błędami ortograficznymi („Toruńska” i „Bogusławskiego-Teatr”). Kolejny z braci Lauffrów, Wolf II (działał 1612-1651), kontynuował emisję typu „Róża/glob” („Bazta Łabędź”), ale pozostawił też efektowny liczman upamiętniający narodziny Delfina Francji, późniejszego Ludwika XIV („Hala”), oraz inny, moralizatorski⁴¹⁶.

Ciekawym, a dotychczas niedostrzeżonym zjawiskiem jest zanik znalezisk liczmanów w Gdańsku przed połową XVII wieku. Wyprzedza on regres produkcji norymberskiej właśnie w połowie stulecia, wywołany tam przez zanik techniki liczenia na liniach u części dotychczasowych odbiorców⁴¹⁷. Kolejne okazy pojawiają się w Gdańsku dopiero w następnym stuleciu. Prawdopodobnie jednak wiąże się to z wcześniejszą tu niż gdzie indziej przemianą funkcjonalną liczmanów, które – pozostając w tej samej tradycji wytwórczej – przestały służyć do obliczeń, a zaczęły do gier. Produkcja norymberska uległa w tym czasie znacznej decentralizacji: w miejsce dwóch-trzech wiodących „dynastii” pojawiło się liczne grono drobniejszych miosiężników, zazwyczaj o dość miernych umiejętnościach. Hans Weidinger (działał 1670-1727) zostawił w Gdańsku tylko liczman z królem Wielkiej Brytanii Jerzym I, wyróżniający się przedkoronacyjnymi imionami monarchy (Jerzy Ludwik – tak występował jako elektor Hanoweru). Liczman ten znaleziono na stanowisku „Klesza”, gromadzącym więcej takich wyrobów o treściach politycznych⁴¹⁸. Poprzedniczkę Jerzego I, królową Annę, upamiętnił Johann Conrad Hoyer (działał 1705-43) na liczmanie znalezionym w wykopie „Toruńska”, a w kościele św. Jana (badania 1996-98) znaleziono jego żeton poświęcony królowi Francji, Ludwikowi XV (ryc. 17). Żadnego z liczmanów Hogera nie zna literatura. Johann Friedrich Weidinger, syn Hansa (działał 1710-po 1765), pozostawił trzy wyroby, po części poświęcone monarchom Francji i Wielkiej Brytanii, po części zaś alegoriom („Gnilna”, „Grząska”), co w zasadzie odpowiadało całej ówczesnej aktywności norymberskich miosiężników. Jego liczman z imieniem brytyjskiego króla Jerzego II przedstawia portret Jerzego I.

⁴¹⁶ A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne*, s. 27, nr 86.

⁴¹⁷ J. Krüger, *Rechenpfennige aus den Altstädten*, s. 482.

⁴¹⁸ Na ślady doboru ideowego motywów liczmanów znalezionych na jednym stanowisku zwrócił uwagę B. Chorąży, S. Misztal i W. Zawadzki, *op. cit.*, s. 31.

⁴¹⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana*, nr 228.

Znacznie liczniej (siedem egzemplarzy) reprezentowany jest bardzo produktywny Johann Jacob Dietzel (działał 1711-1748), ale jego wyroby nie odbiegają od pozostałych tematyką i poziomem (stanowiska: „Gnilna”, „Hala”, „Grząska”, „Chmielna 73/74”, „Powroźnicza”). Charakterystyczne, że w dwóch miejscach wystąpiły pary takich samych liczmanów tego wytwórcy, świadczące o bezpośrednich dostawach z Norymbergi. Niczym się nie wyróżniają liczmany następnych mistrzów: Michaela Leykauffa (Leichkauffa), (działał 1724-1768, dwa liczmany tylko z ul. Kleszej), Johanna Albrechta Dorna (działał 1732-1783, dwa liczmany: ul. Grząska i Długa Grobla 8/10), Albrechta Hogera (działał 1735-89, trzy liczmany: ul. Grząska, Klesza i Chmielna 73/74), Johanna Adama Vogla (działał 1737-1760, trzy liczmany: „Baszta Łabędź”, „Klesza” i „Chmielna 73/74”), czy wreszcie Magnusa Gottlieba Jordana (działał 1761-83, jeden liczman, „Gnilna”). Naszą uwagę zwróci najwyżej Johann Adam Dietzel (działał 1746-1762/8), syn Johanna Jacoba, którego jedyny wyrób, z ulicy Kleszej, to rzadki przypadek umieszczenia na liczmanie króla Polski w osobie Augusta III, chyba bardziej jako bohatera ogólnoeuropejskiego konfliktu zbrojnego (wojny o sukcesję polską) niż ważnej figury w polityce. Wskazuje na to także niezwykle położenie na rewersie wizerunku małżonki, królowej Marii Józefy. Typ ten Johann Adam zapożyczył od ojca. Kronikę wydarzeń politycznych na liczmanach uprawiał też Johann Christian Reich (działał w Fürth pod Norymbergą, 1758-1814), żegnając ściętego króla Francji („Strzelecka”), ale na nieznanym w literaturze liczmanie z Hali (badania z 2001 roku) sięgając po tematykę antyczną z żołnierzem rzymskim. Nową epokę witał też Ernst Ludwig Sigmund Lauer (działał 1783-1829, trzy liczmany: „Gnilna”, „Grząska”, „Św. Jan 1996-8” – ryc. 18) – na Gnilnej mamy jego żeton na koronację Napoleona I. Dziewiętnasty wiek upłynął pod nazwiskiem Lauerów: Johanna Jacoba (działał 1806-52, zostawił dwa liczmany z motywami antycznymi na Strzeleckiej i Chmielnej 73/74) i Ludwiga Christopha (działał 1842-73). Imię tego drugiego zostało utrwalone w nazwie firmy, która w połowie XIX wieku zmonopolizowała produkcję żetonów nie tylko w mieście, ale w sporej części Niemiec. Żetony karciane tego wytwórcy są jednak w Gdańsku wyjątkowe: mamy tylko dwa okazy z badań: spod Baszty Łabędź i z kościoła św. Jana (badania 1996-8; ryc. 19).

Badania wielu katalogowanych w tym tomie stanowisk („Toruńska”, „Łagiewniki”, „Baszta Łabędź”, „Żytnia”, „Bogusławskiego-Teatr”, „Chmielna 73/74” – tu szczególnie dużo, bo aż 20 i „Chmielna 63/64”), podobnie jak i publikowane w innych miejscach

Ryc. 18. Liczman norymberski niesygnowany (Ernst Ludwiga Sigmunda Lauera?) nieznanego typu, ostatnia ćwierć XVIII w.; brąz, 1,08 g, 19,9 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

An unsigned Nuremberg counter (probably of Ernst Ludwig Sigmund Lauer) of unrecorded type, last quarter of the eighteenth century. Bronze, 1.08g, 19.9 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

Ryc. 19. Żeton karciany norymberski z firmy Ludwig Christoph Lauer, prawdopodobnie po 1886; brąz, 0,45 g, 12,8 mm. Z kościoła św. Jana w Gdańsku (badania 1996-1998)

Nuremberg card-play token of the Ludwig Christoph Lauer Company, probably after 1886. Bronze, 0.45g, 12.8 mm. Excavated in St John's Church, Gdańsk, 1996-8.

(„Spichlerze 1993-1994”, Szafarnia), przyniosły także krążki ze złocistego brązu (umownie i skrótowo zwanego mosiądzem, w istocie chodzi o stop zwany po francusku *laiton*). Nasuwała się sugestia, że są to również liczmany, czy to wykonywane niezależnie jako najtańsza, a przecież w pełni użyteczna forma tego narzędzia, czy to mające uzupełnić komplety uszczuplone w wyniku zagubienia pojedynczych okazów. Oczywiście trudno wykluczyć, że metalowy, wycięty nożycami lub wykrojnikiem krążek mógł powstać również w zupełnie innych celach, choćby jako półprodukt, ale sugestia ta w zestawie znalezisk gdańskich zyskała pewną podbudowę: oto krążki takie wystąpiły tylko na tych stanowiskach, na których wystąpiły również liczmany o podobnej wielkości. Trzy okazy ze stanowiska „Chmielna 73/74” zaopatrzone zostały w rytę, które można interpretować jako gmerki (na jednym okazy taki sam ryt wykonano po obu stronach). Inny został oznaczony głębokim odciskiem puncy w formie krzyża kawalerskiego, a bardzo podobny okaz o tej samej średnicy znaleziono również na stanowisku Chmielna 63/64. Na pewno pochodzą z tej samej emisji, chyba miejscowej, i być może miały jakieś zastosowanie rozliczeniowe.

Zauważmy, że choć liczmany są w gdańskich znaleziskach nader pospolite, to występują tylko w niektórych miejscach. W Jatkach Rzeźniczych na przykład nie ma liczmanów wcale, w kościele św. Jana prawie

wcale, za to we wszystkich badaniach na Wyspie Spichrzów mnóstwo, a i na Szafarni też sporo. Występowanie liczmanów jest zatem istotnym elementem charakterystyki stanowiska. Żetony norymberskie docierały do Gdańska, jak i do Polski, raczej niezależnie od położonych na nich motywów francuskich, angielskich, niderlandzkich czy niemieckich, ale zaobserwowaliśmy intencjonalne chyba nagromadzenia motywów francuskich na stanowiskach „Bogusławskiego-Teatr” i „Klesza”. Podob-

nie jak nie ma w Gdańsku monet włoskich, nie znaleziono też włoskich liczmanów. Bardziej dziwić może, że wśród tak licznych liczmanów nie ma okazów polskich, nawet wybijanych w niedalekiej mennicy malborskiej. Ich użytek był najprawdopodobniej bardzo wąski, skoro ich znaleziska są zupełnie wyjątkowe – analogicznie do francuskich liczmanów urzędowych. Brak też żetonów toruńskich (nieznanych literaturze) i elbląskich, a gdańskie, bardzo nie-liczne, uderzają skromnością wyglądu.

PODSUMOWANIE

Docieramy do końca przeglądu „znaleziska obszarowego”, świadomi, że w przyszłości czekają nas liczne rozszerzenia tego materiału. Jak pamiętamy, pojęcie *area find* odniesiono najpierw do materiałów z ruin miast starożytnych – otwartych dla archeologa – bez nadziei, że da się w ten sposób obserwować późnośredniowieczne i wczesnonowożytne europejskie emporium. Nie jest powodem do radości, że dwudziestowieczna historia Polski dała nam taką sposobność, ale należy się cieszyć, że przynajmniej w Gdańsku została ona dobrze wykorzystana. Niemniej jednak, o ile mi wiadomo, nie ma podobnego materiału w kręgu bałtyckim, z którym dałoby się materiał gdański porównać. W niewielkiej tylko mierze analogię może przynieść zelandzka osada Tårnborg pod Korsør. W pełnym średniowieczu było to efemeryczne emporium nad Wielkim Bełtem, dziś puste pola, które przez wiele lat penetrował archeolog-amator (ten termin, w Polsce budzący niezwykle emocje w pewnych kręgach, nie jest w Danii zakazany) Ole Bundgård. Zebrał tam 4414 monet, skupionych głównie w okresie 1241-1340¹, a więc w czasie, w którym materiał w badanych sektorach Gdańska dopiero zaczynał się pojawiać. W Tårnborgu zdecydowanie dominowały monety miejscowe, toteż możemy tam zaobserwować wyraźne nasilenie depozycji – wcześniej już wygasającej – w wyniku inflacyjnej działalności króla Eryka Pomorskiego w XV wieku. Można zauważyć, że monety duńskie w Gdańsku są zbieżne z tymi, których najwięcej było w Tårnborgu, choć niewiele, oczywiście, z tego wynika, skoro w drugim z miejsc był to główny materiał numizmatyczny, a w pierwszym – marginalna domieszka (podobnie jak w Tårnborgu drobną domieszką były m.in. monety Krzyżaków pruskich).

Jak przekonaliśmy się wielokrotnie, w żadnym razie nie można uznać zestawionych powyżej danych i spostrzeżeń o 24 stanowiskach za obiektywne odzwierciedlenie użytku pieniądza w Gdań-

sku. Otrzymaliśmy bowiem jedynie potencjalnie obiektywny wgląd w jego frakcję najdrobniejszą, i to nie zawsze gubioną przy obrocie, ale nierzadko właśnie intencjonalnie z obrotu usuniętą, innym zaś razem (to przede wszystkim przypadek Lastadii) nieświadomie przywleczoną, choć w wyniku jak najbardziej rzeczywistego kontaktu. Musimy też pamiętać, że niektóre wśród analizowanych stanowisk wykazały trudno zrozumiałą specyfikę i ich brak na liście badań znacznie zmieniłby obraz całości: oto bez badań z ulicy Żytniej mielibyśmy zupełnie inny obraz napływu monet Niderlandów, bez Wyspy Spichrzów w całości – udziału monet pruskich Winrycha von Kniprode, bez Baszty Łabędź – monet inflanckich, a bez wykopu „Bogusławskiego-Teatr” – monet francuskich. Wolno więc przypuszczać, że są jeszcze inne niezbadane, lub może tylko niepublikowane przez badaczy (z różnych wszak instytucji) miejsca, które znacząco uzupełniłyby naszą wiedzę. Te poznane, właśnie poprzez swoją specyfikę, przynoszą nowe, choć trudne do odczytania informacje na swój temat. W szczególności na odpowiedź czeka zagadka środkowej partii Wyspy Spichrzów, gromadzącej głównie w warstwach sprzed zabudowy ogromne ilości monet drobnych i grubych, miejscowych i obcych, pojedynczych i skarbów – z 2. połowy XIV wieku. Niewątpliwie rola tego obszaru była wtedy inna niż później; musiał odbywać się tu żywy handel na większą skalę², a w dodatku – sądząc z liczby drobnych i średnich depozytów, charakteryzującej miejsca zamieszkałe – musiało też istnieć osadnictwo. Wyraziliśmy w innym miejscu domysł, że ta niezwykle rola

¹ K. Grønder-Hansen, „Hvor der handles, der spildes” — *Detektørmøntfund fra den middelalderlige handelsplads i Tårnborg*, <http://www.danskmoent.dk/artikler/kghtaarn.htm> [dostęp: 8 IV 2011].

² Mark Blackburn trafnie a lapidarnie wyjaśnia naturę takiej obfitości: „the finds reflect ‘monetary activity’ in a broad sense, not only changing hands in transactions but even being carried in people’s purses, for the more money there was on the site, the greater the chance of coins being accidentally lost [...]”. The risk of loss could be increased by more rapid circulation of the same amount of money, but the most likely factor influencing it would be the volume of currency in circulation.” M. Blackburn, *‘Productive’ Sites*, s. 34. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie dla wszystkich gdańskich stanowisk taki wzorec interpretacyjny jest właściwy, co sygnalizowaliśmy w odpowiednich miejscach.

Wyspy po jej zagospodarowaniu spichlernym została przeniesiona na Szafarnię, gdzie również obserwujemy kilka dekad bardzo intensywnego odkładania się różnorodnych monet.

Z drugiej strony wyróżniliśmy pewną grupę stanowisk właśnie niespecyficznych, takich, które przyniosły w zdecydowanej przewadze monetę miejscową, obiegową, interpretowaną jako pochodząca wprost z transakcji pieniężnych zawieranych w mieście. Okazało się, że walor ten łączy znaleziska kościelne z kościoła św. Jana, cmentarne z otoczenia Hali Dominikańskiej czy targowe z Jatek Rzeźniczych. Występowanie liczmanów jednak rządzi się innymi regułami i miejsca gromadzące „typowe” monety przynoszą niewiele liczmanów, jeśli jakiegokolwiek. Stanowisko „Hala” pozwoliło nam na rozpoznanie skali i formy obyczaju monetarnych darów grobowych w mieście, który i tu nie był powszechny: pojawił się gdzieś u początku XV wieku, doznał wyraźnego, choć przejściowego regresu w wieku XVI, a posługiwał się zasadniczo monetą bieżącą. Potwierdziliśmy jednak na niewielką skalę (być może ograniczoną z powodu zniszczeń w stratygrafii) zaobserwowane wcześniej zjawisko wykorzystywania w tym zwyczaju monet przestarzałych, ale niekoniecznie najmniejszych, i wreszcie pewien spadek powagi tego zwyczaju w XVII wieku, związany z częstszym wykorzystywaniem monet fałszywych.

Wyróżniliśmy wreszcie stanowiska, w których domyślamy się selekcji negatywnej – odkładania się monet odrzucanych z obiegu. Przez pewien czas taką funkcję pełniła chyba fosa pod Basztą Łabędź, wejście do Zielonej Bramy, Kanał Raduni pod Targiem Rakowym i chyba też pod Brabankiem.

Czy wobec naszych wyników włączenie do niniejszego tomu materiału ze Studzienki okazuje się decyzją słuszną? Inaczej mówiąc – czy podmiejska rezydencja gdańskiego patrycjusza należała do gdańskiego rynku monety drobnej? Jak widzimy, materiał ze Studzienki w zasadzie powtarza ten z wnętrza murów miejskich, choć niektóre okazy (szeląg kurlandzki, öre szwedzkie) znajdują analogie właśnie w owych miejscach selekcji negatywnej. Można więc sądzić, że choć zasadniczo w mieście obiegały te same monety, co poza jego murami, to jednak w bramach miejskich istniał jakiś dodatkowy filtr, nie pierwszy wszak, na drodze monet nieakceptowanych przez Stany Pruskie.

Uderzającą – choć nie zaskakującą – cechą materiału numizmatycznego z niemal wszystkich badań archeologicznych były jak najmniejsze nominały znalezionych monet. Przypadki znalezienia okazów większych, rzędu ćwierćtalarów lub półguldenów, są zupełnie wyjątkowe. Pozwala to potwierdzić

sceptycyzm wyrażany przez różnych autorów w stosunku do pojawiających się na rynku antykwarycznym dużych monet – talarów, dukatów, czy wręcz donatyw – jakoby pochodzących ze znalezisk pojedynczych w Gdańsku. Przewaga niskich nominałów jest tak znaczna, że materiał z przepływającego przez Stare Miasto Kanału Raduni, uważany przy jego publikacji za wyjątkowo drobny, okazał się wyróżniać właśnie większą liczbą monet średniej frakcji (poza okazami dużymi, budzącymi wspomniane zastrzeżenia).

Jakimi więc monetami płacono w Gdańsku w średnich i drobnych transakcjach? Okazuje się (tabela 8), że na ogół nie były to monety gdańskie. O ile w nowych czasach okres mennictwa gdańskiego – dwie dekady istnienia II Wolnego Miasta Gdańska – jawi się w znaleziskach jako czas niewątpliwej dominacji monety gdańskiej, o tyle w epokach wcześniejszych rola Gdańska jest zaskakująco niewielka, bywa nawet, że mniejsza od tej, którą monety gdańskie odgrywały w znaleziskach poza Gdańskiem. W zestawionych znaleziskach udział monety gdańskiej najczęściej wynosi 10-11% i tu przypada również średnia z (umownej) całości materiału. Jedyny wysoki wynik („Sieroca”) jest prawdopodobnie rezultatem przypadku, ułatwionego przez niewielką liczebność tamtejszego materiału (przy tej samej Sierocej w 1996 roku były cztery monety, w tym tylko jedna gdańska). Pokazuje to wszelako, że funkcja mennictwa gdańskiego w Gdańsku była inna niż mennictwa hanzeatyckich wolnych miast w północnych Niemczech. Oto na przykład w badaniach klasztoru św. Katarzyny w Roztoku wśród 195 monet pojedynczych 39% to były emisje samego Roztoku. Więcej nawet: podczas badań katedry w Bremie spośród 178 monet aż 63% to były monety bremeńskie³. Tymczasem w gdańskim kościele św. Jana z Gdańska pochodziło 22%, na stanowisku Hala Targowa, o charakterze głównie kościelno-sepulkralnym, zaledwie 10%, a w Jatkach Rzeźniczych, których charakter w pełni oddaje nazwa, wśród 165 monet mamy tylko cztery (!) egzemplarze gdańskie – dwa procent z okładem. *Nota bene*, te właśnie trzy stanowiska, które wyróżniliśmy poprzednio ze względu na ich liczebność i „typowość” jako odzwierciedlenia rynku drobnej monety, różnią się pod tym względem – jak widzimy – zasadniczo. Oczywiście dane te nie są całkiem obiektywne, bo są poszczególne stanowiska, które skupiają przeważnie monety z okresów, gdy mennica gdańska była

³ T. Fried, *Das Scherflein im Opferstock — Münzfunde in Kirchen*, [in:] *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Hrsg. H. Jöns, F. Lüth und H. Schäfer, Schwerin 2005, s. 478.

Tabela 8. Monety gdańskie na poszczególnych stanowiskach.

Rozdział	Stanowisko*	Monet ogółem	Monet gdańskich	Udział monet gdańskich (%)
1.	„Gnilna” 1997-1998	100	15	15
2.	„Theatrum Gedanense” 2000-2001	40	5	13
3.	Spichlerze 2001-2002	59	0	0
4.	„Nowa Radunia” 2002	8	0	0
5.	„Na Szańcach” 2002	5	0	0
6.	Lastadia 2003-2005	112	23	21
7.	Spichlerze 2004	19	0	0
8.	Strzelecka 2005	99	11	11
9.	Toruńska 2005/2006	32	5	16
10.	Chmielna 114, 2005/2006	2	0	0
(11.)	Św. Jan 1996-2008	323	70	22
12.	Łagiewniki 2006	37	4	11
13.	Targ Rybny 2006	4	0	0
14.	Baszta Łabędź 2006	182	14	8
15.	Sieroca 2006	9	6	67
16.	Żytia 2006	183	0	0
(17.)	Hala Targowa 2001-2007	199	20	10
18.	Studzienka 2007	19	2	11
19.	„Bogusławskiego-Teatr”	44	5	11
20.	Grząska 1-4	288	7	2
22.	Chmielna 73-74	151	25	17
23.	Długa Grobla 8/10	28	6	21
24.	Chmielna 63/64	17	2	18
—	Spichlerze 1993-4	83	4	5
—	Zielona Brama (bez skarbu)	47	8	17
—	Jatki Rzeźnicze	165	4	2
—	Szafarnia	104	27	26
	Razem	2359	263	11

* Na stanowiskach „Św. Jan” i „Hala Targowa” materiał przedstawiony w tym tomie połączono z publikowanym wcześniej.

nieczynna (wszystkie z centralnej partii Wyspy Spichrzów czy Jatki Rzeźnicze) albo gromadzą zniszczone monety o znacznym udziale nierozpoznanych (Grząska), mimo to jednak brane jako całość wykazują jasno mały udział miejscowych monet w znaleziskach pojedynczych i małych zespołach, odkrywanych podczas prac archeologicznych.

Jedynie częściowo da się to objaśnić faktem, że wysiłek produkcyjny mennicy gdańskiej był zazwyczaj skupiony na monecie wysokich nominałów, podczas gdy natura zebranego materiału jest wprost przeciwna. Nie jest, oczywiście, zaskoczeniem, że przed uzyskaniem przez Gdańsk prawa mennictwa miejskiego w 1457 roku w mieście panują monety krzyżackie. Nie odnotowano wśród nich – skądinąd rzadko spotykanych – szelągów wielkiego mistrza Henryka von Plauen ze znakiem mennicy gdańskiej. Inne produkty tego zakładu w czasach krzyżackich są – przynajmniej na razie – niemożliwe do pewnego wyróżnienia. Ale i po 1457 roku szelągi mennicy gdańskiej musiały rywalizować z monetą różnego pochodzenia. Ta moneta pochodziła jednak raczej z bliskiego sąsiedztwa niż z krajów, z którymi Gdańsk utrzymywał kontakty handlowe. W zasadzie do reformy Batoriańskiej w 1580 roku, a nawet

nieco dłużej, obserwujemy w materiale autonomię monetarną, nie Gdańską jednak, ale Prus jako całości. Dopiero schyłek XVI wieku otwiera rynek miasta na pieniądz innych krajów Rzeczypospolitej, niestety, także fałszywy. Kryzys monetarny prowadzi najpierw do znacznego wzrostu udziału fałszerstw i monet dywersyjnych – tzn. obcych, naśladujących krajowe – potem zaś do emisji monety miedzianej i przywrócenia pruskiego separatyzmu w warstwie drobnej monety obiegowej. W obrębie tej wznowionej autonomii obserwujemy – właściwie do schyłku XVIII wieku – rywalizację lub komplementarność Prus Królewskich i Książęcych. Reforma monetarna Stanisława Augusta z 1765 roku najwyraźniej poniosła w Gdańsku fiasko – przypuszczalnie ułatwione rychłym (1770) oddzieleniem miasta od Polski najpierw „kordonem sanitarnym”, a potem pruskim zaborem. Trzeba jednak przyznać, że rynek gdański był wtedy (w sferze monety drobnej, obserwowanej w znaleziskach) równie wyraźnie oddzielony od Brandenburgii. Oczywiście, zmieniające się warunki polityczne znalazły w końcu odzwierciedlenie w napływie monety państw Hohenzollernów, tej jednak tylko, która odpowiadała miejscowemu systemowi.

W rezultacie więc widzimy, że w sferze monetarnej Gdańsk na ogół bardziej należał do pruskiego (oczywiście w Kopernikańskim sensie tego przymiotnika: Prus przed podziałem lub Prus Królewskich) rynku monetarnego niż tworzył rynek własny. Ten pruski rynek monetarny był odporny na wpływy nawet przemożnych sił politycznych, takich jak państwo Hohenzollernów z centrum w Brandenburgii, a także na wpływy choćby i bardzo zażytych więzi kulturalnych i handlowych, jak z Anglią, Niderlandami czy północnymi Niemcami, a nawet Hanzą. Jedynym wyłomem w tej *splendid isolation* okazał się okres szczytowego rozkwitu Rzeczypospolitej Obojga Narodów w końcu XVI i pierwszych dekadach XVII wieku, kiedy Gdańsk – potężny jak nigdy przedtem i potem – wpuścił na swój rynek wielką falę monety

polskiej. Ponowna izolacja w połowie XVII wieku była efektem decyzji politycznych i gospodarczych, podjętych bez wątpienia w Gdańsku, ale – poprzez siłę polityczną Stanów Pruskich – realizowanych w całych Prusach, tak Królewskich, jak Książęcych.

Ponapoleońska modernizacja systemu monetarnego i stabilizacja sytuacji politycznej doprowadziły bardzo szybko, prawdopodobnie w trzeciej dekadzie XIX wieku, do uformowania się państwowego monopolu monetarnego na gdańskim rynku. Sytuacja ta trwa praktycznie bez przerwy do dziś, a pewne nasilenie depozycji monet obcych – zawsze jednak marginalnej – wiąże się najprawdopodobniej głównie z kontaktami wojennymi – powrotem gdańszczan z odległych frontów.

LITERATURA

1. Skróty katalogów numizmatycznych (w opisach monet)

- AAH — B. Ahlström, Y. Almer, B. Hemmingson, *Sveriges mynt 1521-1977*, Stockholm 1976.
- AAJ — B. Ahlström, Y. Almer, K. Jonsson, *Sveriges besittningsmynt*, Stockholm² 1980.
- ABH — B. Ahlström, B. F. Brekke, B. Hemmingson, *Norges Mynter*, Stockholm 1976.
- AKS — P. Arnold, H. Kuthmann, D. Steinhilber, *Großer deutscher Münzkatalog von 1800 bis heute*, München 1999.
- Barnard — F.P. Barnard, *The types of certain early Nuremberg reckoning-pennies used in England*, The Numismatic Chronicle, series 5, vol. 1, 1924, s. 261-309.
- Beierlein — *Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach, auf Grund eines Manuscripts von J. P. Beierlein*, bearb. u. hrsg. vom K. Conservatorium des Münzkabinetts, I. Band: *Bayerische Linie*, München 1901.
- BftM — E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, t. I-VII, Danzig-Königsberg 1901-1929.
- Bratring — P. Bratring, *Über das Münzwesen der Stadt Stralsund in neueren Zeiten*, „Berliner Münzblätter”, N.F. 2, 1907, s. 1-37.
- BS — A. Białkowski, T. Szweycer, *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975.
- Castelin — K. Castelin, *O chronologii pražských grošů Jana Lucemburského*, Numismatický sborník, VI, 1960, s. 129-137.
- Chaura — J. Hásková, *Pražské groše (1300-1526)*, Praha 1991, České, moravské a slezské mince 10.-20. století. Národní muzeum v Praze, „Chaurova sbírka”, Sv. III.
- Chestret — A. Mignolet, *Les monnaies de la principauté de Liège. Description commentée des monnaies gravées dans l'ouvrage du baron de Chestret de Haneffe*, Maastricht [1986] (J. de Chestret de Haneffe, *Numismatique de la Principauté de Liège et de ses dépendances (Bouillon, Looz) depuis leurs annexions*, Bruxelles 1890).
- DbgP — H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Berlin 1893.
- De Mey, Imit. — J.R. De Mey, *Repertoire des imitations des types monétaires belges au moyen-âge*, 1e partie, Bruxelles 1988.
- De Mey, Namur — J.R. De Mey, *Les monnaies de Namur 946-1714*, Bruxelles 1971.
- De Wit — *The De Wit Collection of Medieval Coins: 1000 Years of European Coinage, Part III*, Osnabrück 2008 (Künker Auktion 137).
- Douglas Nicol — N. Douglas Nicol, *Standard Catalog of German Coins: 1601 to present*, Iola (Wisc.) 1994.
- Duncan Elias — E.R. Duncan Elias, *The Anglo-Gallic Coins*, Paris-London 1984.
- Duplessy — J. Duplessy, *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793)*, t. II, Paris-Maastricht 1989.
- FbgCDS — F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, Codex diplomaticus Silesiae, t. XII, XIII, XXIII, Breslau 1887-1904.
- Feuardent — F. Feuardent, *Jetons et mereaux depuis Louis IX jusqu'à la fin du Consulat de Bonaparte*, vol. 1-4, Paris 1904-15.
- Fiodorow — D. Fedorov, *Monety Pribaltiki XIII-XVIII stoletii: opredelitel' monet*, Tallin 1966.
- FS — F. Friedensburg, H. Seger, *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit*, Breslau 1901.
- Galster — G. Galster, *Unionstidens udmøntinger: Danmark og Norge 1397-1540*, Sverige 1362-1521, København 1972.
- Häberle — A. Häberle, *Ulmer Münz- und Geldgeschichte des XVI.-XIX. Jahrhunderts*, Ulm 1937.
- Halačka — I. Halačka, *Mince zemí Koruny České 1526-1856*, t. I-III, Kroměříž 1987-1988.
- Haljak — G. Haljak, *Livländische Münzen aus der Ordenzeit 13.-16. Jahrhundert. Orduae-gesed Liivimaa mündid XIII-XVI sajand*, Tallinn 1997.

- Hásková — J. Hásková, *Pražské groše z let 1471-1526: Vladislav II. — Ludvík I.*, Hradec Králové 1971.
- Hauberg/Jonsson — K. Jonsson, *The early gote*, [in] *Studia numismatica. Festschrift Arkadi Molvögin*, Tallinn 1995, s. 76-82.
- Haupt — W. Haupt, *Sächsische Münzkunde*, Berlin 1974.
- HDD — H.-D. Dannenberg, *Die brandenburgischen Denare des 13. und 14. Jahrhunderts*, Berlin 1997.
- Hede — H. Hede, *Danmarks og Norges mønter 1541-1874-1977*, Copenhagen³ 1978.
- Heiss — A. Heiss, *Descripcion general de las monedas hispano-cristianas desde la invasion de los Arabes*, t. 1, Zaragoza 1962.
- Henckel — A. Weyl, *Die Paul Henckel'sche Sammlung Brandenburg-Preussischer Münzen und Medaillen*, Berlin 1876, reed. Berlin 1987.
- Herinek — L. Herinek, *Österreichische Münzprägungen von 1657-1740*, Wien 1972.
- Huszár — L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest-München 1979.
- Iger — T. Iger, *Katalog trojaków polskich*, Warszawa 2008.
- Jesse — W. Jesse, *Der Wendische Münzverein*, Lübeck 1928 (=Braunschweig² 1968).
- Keymeulen — A. Van Keymeulen, *Monnaies des Pays-Bas méridionaux d'Albert et Isabelle à Guillaume Ier*, Bruxelles 1981.
- Kirial — J. S. Jensen, *Møntfundet fra Kirial på Djursland*, Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1970, s. 37-168.
- Klukowicze — M. Czapkiewicz, A. Gupieniec, A. Kmietowicz, W. Kubiak, *Skarb monet arabskich z Klukowicz powiat Siemiatycze*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Kopergeld — *De kopergeld pagina*, <http://www.duiten.nl/>.
- Kopicki — E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych, t. I-VIII*, Warszawa 1974-1983.
- Krause 1988 — C.L. Krause, C. Mishler, *Standard Catalog of World Coins*, 1988 ed., Iola (Wisc.) 1987.
- Kruggel, Gerbaševskis — E. Kruggel, G. Gerbaševskis, *Die Münzen des Herzogtums Kurland*, Riga 2000.
- KS — E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, Warszawa 1995.
- Kubiak — S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów (1386-1444)*, Wrocław 1970.
- KubiakMK — S. Kubiak, *Monety koronne z drugiej połowy XV w. (1447-1506)*, WN XLII, 1998, z. 3-4, s. 117-181.
- KubiakPr — S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku*, Wrocław 1986.
- Kunzel — M. Kunzel, *Mecklenburgische Münzkunde 1492-1872*, Berlin 1985.
- KZ3 — E. Kopicki, *Monety Zygmunta III Wazy*, Szczecin 2007.
- Lagerqvist — L.O. Lagerqvist, *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*, Stockholm 1970.
- Lucas — P. Lucas, *Atlas des monnaies de Flandre de Marguerite de Constantinople (1244-1280) à Philippe le Bon (1419-1467)*, b.m.wyd. 1983.
- Macdonald — G. Macdonald, *The Mint of Croisraguel Abbey*, *The Numismatic Chronicle*, 1919, s. 269-311.
- Malmer — B. Malmer, *Den senmedeltida pennningen i Sverige*, Stockholm 1980.
- Mansfeld-Büllner — H.V. Mansfeld-Büllner, *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske mønter fra Tidsrummet 1241-1377*, Kjøbenhavn 1964.
- Menzel — P. Menzel, *Deutsche Notmünzen und sonstige Geldersatzmarken 1840-1990*, Gütersloh² 1993.
- Merseburger — *Sammlung Otto Merseburger umfassend Münzen und Medaillen von Sachsen Albertinische und Ernestinische Linie*, Leipzig 1894.
- Mitchiner — M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. 1, *The Medieval Period and Nuremberg*, London 1988.
- Mitchiner 2 — M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. 2, *The Low Countries and France*, London 1991.
- Moser, Tursky — H. Moser, H. Tursky, *Die Münzstätte Hall in Tirol*, t. I, 1477-1665, Innsbruck 1977, t. II, 1665-1809, Innsbruck 1981.
- Mrowiński — E. Mrowiński, *Monety Rygi*, Warszawa 1986.
- Myntningen — *Myntningen i Sverige*, Stockholm 1995.
- Nau — E. Nau, *Die Münzen und Medaillen der ober-schwäbischen Städte*, Freiburg 1964.
- Neumann — J. Neumann, *Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen*, Bd. 1-6, Prag 1858-1872.
- North — J.J. North, *English Hammered Coinage*, vol. 2, *Edward I to Charles II 1271-1662*, London³ 1991.
- Oertzen — O. Oertzen, *Die mecklenburgischen Münzen des grossherzoglichen Münzkabinetts*, I. Teil, Schwerin 1900, II. Teil, Schwerin 1904.
- Opozda — T. Opozda, *Mennica łobżenicka*, Wrocław 1975.

- Parchimowicz — J. Parchimowicz, *Monety polskie od roku 1916*, wyd. I, Szczecin 1996.
- PaszkiewiczPr — B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądź średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009 (Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego 3).
- Plage I — K. Plage, *Okres Stanisława Augusta w historii numizmatyki polskiej*, Kraków 1913, reed. Warszawa 1970.
- Plage II — K. Plage, *Monety bite dla prowincji polskich, przez Austrię i Prusy oraz monety Wolnego Miasta Gdańska, Księstwa Warszawskiego i w obłężeniu Zamościa*, Kraków 1906, reed. Warszawa 1970.
- Poey d'Avant — F. Poey d'Avant, *Monnaies féodales de France*, vol. 1-3, Paris 1858-1862, reed. Graz 1961.
- Purmer — D. Purmer, *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1568-1795*, Deel II, [b.m.] 2009.
- Repertoire — J. De Mey, B. Poindessault, *Repertoire de la numismatique française contemporaine 1793-1968*, Bruxelles-Paris 1969.
- Repertorium XVIII — B. Prokisch, H. Emmerig, M. Heintz, M. Zavadil, S. Heinz, *Repertorium zur neuzeitlichen Münzprägungen Europas*, Bd. XVIII., *Südosteuropa*, Wien 1999.
- Reyman — J. Reyman, *Mennica olkuska 1579-1601*, Wrocław 1975.
- RIC III — H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. III. *Antoninus Pius to Commodus*, London 1930.
- RIC VIII — J.P.C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VIII, London 1994.
- Saurma — [H. Frhr. v. Saurma-Jeltsch.] *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode*, Berlin 1892, reed. Berlin 1986.
- SBV — *Schweizerische Bankverein*, katalogi aukcyjne.
- SCBI 58 — *Sylloge of Coins of the British Isles*, 58, N.M.McQ. Holmes, *Scottish Coins in the National Museums of Scotland*, Edinburgh, Part I, 1526-1603, Oxford-London 2006.
- Schön 18.Jh. — G. Schön, *Deutscher Münzkatalog 18. Jahrhundert*, München 1984.
- Schön 18.Jh. (4) — G. Schön, *Deutscher Münzkatalog 18. Jahrhundert 1700-1806*, 4. wyd., München 2008.
- Seaby — P. Seaby, P. F. Purvey, *Standard Catalogue of British Coins*, Volume 2, *Coins of Scotland, Ireland and the Islands (Jersey, Guernsey, Man and Lundy). Pre-Decimal Issues*, Second Edition, London 2002, repriced and updated by S. Hill and M. Sinclair.
- SlgFbg — *Sammlung des Herrn Dr. h. c. Ferdinand Friedensburg. Münzen des deutschen Mittelalters*, Frankfurt am Main 1924.
- Spink — *Standard Catalogue of British Coins: Coins of Scotland, Ireland and the Islands (Jersey, Guernsey, Man and Lundy). Pre-decimal issues*, 2. wyd., Spink: London 2003.
- Stange — E. Stange, *Münz- und Geldgeschichte der Grafschaft Ravensberg*, Münster 1951.
- SV — D. Suchomel, J. Videman, *Mincovníctví olomouckých biskupů a arcibiskupů (1608-1820)*, Kroměříž 1997.
- Szłapinskij, Biełopolskij — W. Szłapinskij, S. Biełopolskij, *Monety koronne Jana Kazimierza bite w mennicach zarządzanych przez Andrzeja i Tomasza Tymfów w latach 1662-1667 (przypisanie do poszczególnych mennic)*, Lwów[–Drohobyč] 2003.
- Thomsen — *Catalogue de la collection des monnaies de feu Christian Jürgensen Thomsen, directeur du Musée des antiquités du Nord, du Cabinet des Médailles &c.*, część 2, *Les monnaies du moyen-âge*, t. I-II, Copenhagen 1873-1874.
- Uzdenikov — V.V. Uzdenikov, *Monety Rossii 1700-1917*, Moskwa 1985.
- Vaz, Salgado — J. Ferraro Vaz, J. Salgado, *Livro das moedas de Portugal*, Lisboa-Braga 1987/1988.
- Voßberg — F.A. Voßberg, *Geschichte der Preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, reed. Leipzig 1976.
- Voßberg, Städte — F.A. Voßberg, *Münzen und Siegel der preussischen Städte Danzig, Elbing, Thorn, so wie der Herzöge von Pomerellen im Mittelalter*, Berlin 1841.
- WAG — Westfälische Auktionsgesellschaft oHG, Udo Gans, Heinz-Günther Hild, Dr. Christoph Stadler oHG, Arnsberg, katalogi aukcyjne.
- Waschinski — E. Waschinski, *Brakteaten und Denare des Deutschen Ordens*, Frankfurt a. M. 1934; idem, *Brakteaten und Denare des Deutschen Ordens. Nachträge*, Deutsche Münzblätter, R. LVI, 1936, s. 82-86, 108-112.
- Weingärtner — J. Weingärtner, *Die Gold- und Silbermünzen des Bistums Paderborn nebst historischen Nachrichten*, Münster 1881-90.

2. Bibliografia

- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. von M. Toeppen, Bd. I, (*Die Jahre 1233-1435*), Leipzig 1874-8.
- B. Ahlström, Y. Almer, K. Jonsson, *Sveriges besittningsmynt*, Stockholm² 1980.
- M. Allen, *The English currency and the commercialization of England before the Black Death*, [in:] *Medieval Money Matters*, ed. by D. Wood, Oxford 2004, s. 31-50.
- M. Andrałojć, *Trzy znaleziska monet z Poznania*, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, t. V, 2000, s. 321-326.
- Archeologia Dolnego Miasta w Gdańsku*, red. B. Bobowski, Łódź 2010.
- G. Arkuszewski, *Pasłęk, m., pow. elbląski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 93-94.
- E. Bahrfeldt, *Ein Fund polnischer Mittelaltermünzen*, Berliner Münzblätter, nr 105, 1910, s. 562-564.
- E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, II. Bd., Danzig 1904.
- E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, III. Bd., Danzig 1906.
- E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, V. Bd., *Münzen und Medaillen der Stadt Danzig*, Danzig 1910.
- M. Balčius, E. Ivanauskas, *Senausios Šventojoje rastos monetos*, [in:] *Žemaičių praeitis*, t. 1, Vilnius 1990, s. 77-80.
- R. Barnycz-Gupieniec, *Badania nad wczesnośredniowiecznym Gdańskiem. Historia — rezultaty*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 5-11.
- A. Bartczak, *Muntowo, gm. i pow. Mrągowo*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIV, 2000, z. 1, s. 70.
- A. Bartczak, M.F. Jagodziński, S. Suchodolski, *Monety z VIII i IX w. odkryte w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg – dawnym Truso (opracowanie wstępne)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLVIII, 2004, z. 1, s. 21-48.
- Z. Bartkowiak, *Znaleziska monet z Poznania i Wielkopolski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 288-293.
- [J.P. Beierlein], *Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach, auf Grund eines Manuscripts von J. P. Beierlein*, bearb. u. hrsg. vom K. Conservatorium des Münzkabinetts, I. Band: *Bayerische Linie*, München 1901.
- K. Bendixen, *Denmark's money*, [b.m.] 1967.
- P. Berghaus, *Aus der Lippischen Münzgeschichte*, Städtische Sparkasse Detmold: Ausstellung zur Münz- und Geldgeschichte, nr 2, 1965.
- P. Berghaus, *Kleine Paderborner Münzgeschichte*, Paderborn 1969.
- P. Berghaus, *Kölner und Paderborner Münzstätten des 13. Jahrhunderts in Westfalen*, [in:] *Festschrift Hermann Aubin zum 80. Geburtstag*, hg. O. Brunner, H. Kellenbenz, E. Maschke, Wiesbaden [1965], s. 126-141.
- P. Berghaus, *Phänomene der deutschen Münzgeschichte des 14./15. Jahrhunderts im Ostseegbiet*, [in:] *Acta Visbyensia*, Bd. 4, *Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971*, Visby 1973, s. 81-115.
- P. Berghaus, *Umlauf und Nachprägung des Florentiner Guldens nördlich der Alpen*, [in:] *Congresso internazionale di numismatica, Roma 11-16 settembre 1961*, t. 2: *Atti*, Roma 1965, s. 595-604.
- A. Białkowski, T. Szweyzer, *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975.
- M. Biskup, *Uwagi o późnośredniowiecznej monecie miast Prus Królewskich*, [in:] *Ludzie kontakty kultura XVI-XVIII w. Prace ofiarowane Profesor Marii Boguckiej*, red. J. Kawecki, J. Tazbir, Warszawa 1997, s. 61-64.
- M. Blackburn, *'Productive' Sites and the Pattern of Coin Loss in England, 600-1180*, [in:] *Markets in Early Medieval Europe. Trading and 'Productive' Sites, 650-850*, ed. by T. Pestell and K. Ulmschneider, Bollington 2003, s. 20-36.
- M. Bogucki, *Coin finds in the Viking-Age emporium at Janów Pomorski (Truso) and the 'Prussian phenomenon'* [in:] *Money Circulation in Antiquity, the Middle Ages and Modern Times: Time, Range, Intensity. International Symposium of the 50th Anniversary of Wiadomości Numizmatyczne. Warsaw, 13-14 October 2006*, ed. by S. Suchodolski, M. Bogucki, Warsaw-Cracow 2007, s. 79-108.
- M. Bogucki, *Występowanie dirhemów na ziemiach pruskich*, „Pruthenia”, t. V, 2010, s. 253-258.
- M. Bogucki, *Znaleziska monet zarejestrowane w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN*, cz. 1, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 1, s. 104-8.
- M. Bogucki, D. Malarczyk, *Szeszno-Czarny Las, gm. i pow. Mrągowo*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLVII, 2003, z. 2, s. 209-211.
- N. Bonde, J.S. Jensen, *The dating of a Hanseatic cog-ship in Denmark: What coins and tree*

- rings reveal in maritime archaeology, [in:] *Shipshape: Essays for Ole Crumlin-Pedersen On the occasion of his 60th anniversary February 24th 1995*, Roskilde 1995, s. 103-122.
- Z. Borowski, *Archeolodzy na placu wielkiej inwestycji. Ewolucja metod dokumentacji w badaniach ratowniczych w Gdańsku*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 12-15.
- I. Borowczak, W. Garbaczewski, *Janikowo, gm. Kruszwica, pow. Inowrocław, „Wiadomości Numizmatyczne”*, R. XLIX, 2005, z. 2, s. 224.
- D. Brandhof & J. Kłaczyńska, *Die Münzprägung des Deutschen Ritterordens in Preußen, Teil III, Die vermeintlichen Halbschoter des Hochmeisters Michael Kuchmeister [sic] von Sternberg und deren numismatischen Probleme*, „money trend”, 2004, nr 7-8, s. 162-167.
- A. Bursche, *Roman coinage from Jakuszowice settlement in north Malopolska*, „Notae Numismaticae Zapiski Numizmatyczne”, t. II, 1997, s. 119-145.
- Catalogue des monnaies et médailles polonaises composant le cabinet Mathy dont la vente a l'enchère aura lieu a Danzig le 2. aout 1858 et les jours suivants*, Danzig 1858.
- Centre national de recherche sur les jetons et les méreaux du moyen age* [Bulletin], mars 1991.
- R. Ceplite, *Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība*, [in:] *Numismātika, Rīgā* 1968, s. 111-170.
- B. Ceynowa, B. Paszkiewicz, *Sambor I i Otto z Bambergu na wczesnych monetach gdańskich*, [in:] *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Materiały z sympozjum*, Gdańsk [w druku].
- B. Chorąży, S. Misztal i W. Zawadzki, *Numizmaty pozyskane w trakcie badań archeologicznych na terenie Starego Miasta w Bielsku-Białej*, [in:] *Znaleziska numizmatyczne w regionalnych czasopismach numizmatycznych. Materiały z III-go [sic!] Ogólnopolskiego Seminarium w Praszce zorganizowanego 16 listopada 2007 r.*, Praszka 2008, s. 29-32.
- R. Ciołek, *Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu*, Warszawa 2001 (Światowit Supplement Series A: Antiquity, vol. VI).
- E. Hutten Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, St. Petersburg 1872.
- H. Dannenberg, *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalter*, Berlin 1893.
- H.-D. Dannenberg, *Die brandenburgischen Denare des 13. und 14. Jahrhunderts. Typenkatalog, Prägezeiten, Historische Zusammenhänge*, Berlin 1997.
- J.L. Decius, *De monete cussione ratio*, [in:] *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J. L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Warszawa b.d., s. 115-139.
- B. Dorfmann, *Doppelschillinge und Dütchen*, Hamburger Beiträge zur Numismatik, 1947, H. 1, s. 53-73.
- B. Dorfmann, *Das Münz- und Geldwesen des Herzogtums Lauenburg und die Medaillen des Hauses Sachsen-Lauenburg*, Lübeck 1969.
- E.R. Duncan-Elias, *The Anglo-Gallic Coins*, Paris-London 1984.
- J. Duplessy, *Chronologie et circulation des gros au lion flamands (1337-1365)*, „Cercle d'Études Numismatiques. Bulletin trimestriel”, vol. 11, 1974, no. 4, s. 96-105.
- J. Duplessy, *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI*, t. I, Paris 1999.
- J. Dutkowski, *Drobna moneta w Gdańsku od XV do połowy XIX wieku w świetle nieopisanego zespołu z kanału Raduni i znalezisk luźnych*, [in:] *Znaleziska monet i metody ich badań. XII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Nowa Sól 2003, s. 103-137.
- [J. Dutkowski], *Gdańsk, „Przegląd Numizmatyczny”*, 2000, nr 2, s. 47-50.
- J. Dutkowski, *Gdańsk, m. pow. i woj.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, 1998, z. 3-4, s. 217-18.
- J. Dutkowski, *Gdańsk, m. pow. i woj., okolica*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIV, 2000, z. 1, s. 78.
- J. Dutkowski, *Gdańsk m. woj. – Kanał Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, 1990, z. 1-2, s. 65-67.
- J. Dutkowski, *Monety z Kanału Raduni*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 213-226.
- J. Dutkowski, *Znaleziska dirchemów [sic!] z Gdańska*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2001, nr 2, s. 17.
- A. Dymowski, *Metodyczne aspekty rejestracji znalezisk monet rzymskich z terenu Polski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 117-171.
- H. Dzienis, *Katalog zbioru numizmatycznego Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Wrocław 1984.
- Edition deutschsprachiger Quellen, (14.-16. Jahrhundert)*, hg. von M. Thumser, J. Tandecki

- und D. Heckmann (Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition. Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródeł 1, 2001); cyt. za: <http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/GoldeneBulle/AmtsundFamilienwappen.html> [dostęp 1 IV 2011].
- T. Fried, *Das Scherflein im Opferstock – Münzfunde in Kirchen*, [in:] *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Hrsg. H. Jöns, F. Lüth und H. Schäfer, Schwerin 2005 (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, Bd. 39), s. 477-480.
- F. Friedensburg, *Die schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931.
- F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, Th. I, Breslau 1887 (Codex diplomaticus Silesiae XII).
- F. Friedensburg, *Schlesiens neuere Münzgeschichte*, Breslau 1899 (Codex diplomaticus Silesiae XIX).
- Fritz Rudolf Künker *Münzenhandlung*, Auktion 93., 2004.
- T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815*, Łwów 1935.
- W. Gaj-Piotrowski, *Nieznany półgrosz koronny Kazimierza Jagiellończyka*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. IX, 1965, z. 1, s. 56.
- G. Galster, *Unionstidens udmøntinger: Danmark og Norge 1397-1540, Sverige 1362-1521*, København 1972.
- W. Gibczyński, T. Witkiewicz, *Szerfy pomorskie. Opracowanie i katalog*, Szczecin 2011.
- M. Golabiewski Lannby, *Makt, mark och penningar*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska meddelanden XL), s. 83-107.
- J.P. Goldhofer, *Die Halbschoter des Hochmeisters Michael Küchmeister von Sternberg, 1414-1422*, [in:] *Beiträge zur brandenburgisch/preussischen Numismatik (Numismatischer Arbeitskreis Brandenburg-Preußen, Numismatisches Heft)*, 3, 1996, s. 35-43.
- W. Gostkowski, *Sposób, jakim góry złote, srebrne w przezacnym Królestwie Polskim naprawić*, [in:] *Rozprawy o pieniądzu w Polsce pierwszej połowy XVII wieku*, wyd. Z. Sadowski, Warszawa 1959, s. 139-200.
- P. Grierson, *Numismatics*, London 1975.
- P. Grierson, *The interpretation of coin finds* (1), „The Numismatic Chronicle”, 7th series, 5, 1965, s. i-xiii.
- P. Grierson, *The interpretation of coin finds* (2), „The Numismatic Chronicle”, 7th series, 6, 1966, s. i-xvi.
- K. Grinder-Hansen, „*Hvor der handles, der spildes*” – *Detektormøntfund fra den middelalderlige handelsplads i Tårnborg*, <http://www.danskmøent.dk/artikler/kghtaarn.htm> [dostęp: 8 IV 2011].
- K. Grinder-Hansen, *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340. Den pengebaserede økonomi og møntcirkulation i Danmark i perioden 1241-ca. 1340*, København 2000.
- M. Gumowski, *Dzieje mennicy toruńskiej*, Toruń 1961 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 65, z. 1).
- M. Gumowski, *Mennica bydgoska*, Toruń 1955 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 58, z. 2).
- M. Gumowski, *Mennica gdańska*, Gdańsk 1990.
- M. Gumowski, *Miejska moneta w Poznaniu*, Poznań 1929.
- M. Gumowski, *Przyczynki do historii menniczej Księstwa Cieszyńskiego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, nowa seria, t. XV, 1933 [1934], s. 32-46.
- M. Gumowski, M. Pelczar, *Pieniądz gdański 1814-1939*, Gdańsk 1960 (Biblioteka Gdańska, seria monografii, nr 7).
- A. Gupieniec, *Monety średniowieczne znalezione na terenie Gdańska*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna” nr 9, 1963, s. 167-192, tabl. I.
- M.-L. Heckmann, *Überlegungen zu einem heraldischen Repertorium an Hand der Hochmeisterwappen des Deutschen Ordens*, <http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/GoldeneBulle/Wappen.htm> [dostęp 1 IV 2011].
- A. Heiss, *Descripcion general de las monedas hispano-cristianas desde la invasion de los Arabes*, t. 1, Zaragoza 1962.
- A. Hniłko, *Włosi w Polsce. I. Tytus Liwjuusz Boratyński*, Kraków 1922.
- K. Holmberg, *När kungens mynt blev allmogens mynt. En översikt över mynt, myntning och myntens roll i det svenska samhället under 1200-talet*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska meddelanden XL), s. 63-82.
- N. Holmes, *Scottish Coins. A history of small change in Scotland*, Edinburgh 1998.
- T.J. Horbach, B. Muzolf, *Monety z pierwszego sezonu prac wykopaliskowych przy pokolegiackim kościele farnym w Wieluniu*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, 1998, z. 1-2, s. 69-82.

- P. Ilisch, *Münzfunde 1991-1993*, „Ausgrabungen und Funde in Westfalen-Lippe (Münster)”, nr 9A, 1997, s. 373-463.
- E. Ivanauskas, *Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390-1865 metais*, Vilnius 1995.
- E. Ivanauskas, *Monetos ir žetonai Lietuvos senkapiuose 1387-1850*, Vilnius 2001.
- E. Ivanauskas, *Møntfund fra Kaliningrad 1984-1992*, „Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad”, 1997, nr 4, s. 60-70.
- E. Ivanauskas, *Der Umlauf von Münzen der sächsischen Fürstentümer in Litauen*, „Numismatisches Nachrichtenblatt”, 1992, nr 11, s. 309-310.
- E. Ivanauskas, M. Balčius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų*, Vilnius 1994.
- R. Janke, *Podział monet miedzianych Stanisława Augusta na mennice*, „Biuletyn Numizmatyczny”, nr 4 (336), 2004 s. 273-282.
- Z. Januszkiewicz, B. Paszkiewicz, J. Węclawski, *The hoard of gold florins from Zalewo (a preliminary information)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XL, 1996, z. 1-2 (Polish Numismatic News, VI), s. 117-120.
- K. Jaworski, *O tzw. „skarbach ostatnich dni”. Odkrycie depozytu niemieckich monet cynkowych z lat II wojny światowej w Świebodzicach*, [in:] „Świebodzicki Goniec Numizmatyczny”, Świebodzice 2003, s. 20-25.
- J.S. Jensen, *Møntcirkulationen i Danmark ca. 1241-1550 belyst ved skattefund og andre fundtyper*, [in:] *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, del 1, København 1992, s. 93-104.
- W. Jesse, *Der wendische Münzverein*, Lübeck 1928; wyd. 2, Braunschweig 1968.
- [B.F. Johansen, O. Mørkholm] *De skriftlige kilder til Danmarks middelalderlige møntvæsen. Et udvalg 1085-1500*, København 1989.
- K. Jonsson, *The early gote*, [in:] *Studia numismatica. Festschrift Arkadi Molvögin*, Tallinn MCMVC, s. 76-82.
- T. Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996.
- T. Karczewska, *Izbica, pow. Koło. Skarb z XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. VIII, 1964, z. 3-4, s. 215.
- A. Karolak, *Złotoryja, m. pow.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 98-99.
- H. Karow, *Der Bracteatenfund von Gr. Nipkau bei Rosenberg in Westpr.*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia zu Königsberg”, R. 39, 1882/3 [1884], s. 51-54.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, seria nowa, t. VIII, *Miasto Gdańsk*, cz. 1, *Główne Miasto*, red. B. Roll i I. Strzelecka, Warszawa 2006.
- B. Kielak, J. Korsak, *Znaleziska monet na obszarze województwa ostrołęckiego*, Ostrołęka 1987.
- R. Kiersnowski, *Coin imitations and forgeries in the Middle Ages*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVII, 1973, Polish Numismatic News II, s. 81-89.
- R. Kiersnowski, *Grosze Kazimierza Wielkiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVII, 1973, z. 4, s. 193-221.
- R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988.
- R. Kiersnowski, *Najdawniejsze monety litewskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXVIII, 1984, z. 3-4, s. 129-175.
- R. Kiersnowski, *O tzw. „luźnych” znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXV, 1958, z. 3, s. 181-196.
- R. Kiersnowski, *Pradzieje grosza*, Warszawa 1975.
- R. Kiersnowski, *Uwagi o znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych z ziem pruskich*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. IV, 1960, z. 1-2, s. 1-14.
- R. Kiersnowski, *Uzupełnienia do inwentarza: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, [in:] M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur. Materiały*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 91-92.
- R. Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, [in:] M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur. Materiały*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 68-79.
- R. Kiersnowski, *Wielka Reforma Monetarna XIII-XIV w.*, cz. I, Warszawa 1969.
- R. Kiersnowski, *Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, Warszawa 1964.
- T. i R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. Materiały*, Warszawa-Wrocław 1959.
- Ch. Kilger, *Kaupang from Afar: Aspects of the Interpretation of Dirham Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries*, [in:] *Means of Exchange: Dealing with Silver in the Viking Age*, ed. by D. Skre, Oslo 2007 (Kaupang Excavation Project Publication Series, vol. 2, Norske Oldfunn XXIII), s. 199-252.

- M. Kirmis, *Historya mennicy miejskiej w Poznaniu*, „Zapiski Numizmatyczne”, R. IV, 1887, s. 177-189.
- E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, Warszawa 1995.
- J. Kostrzak, *Narodziny ogólnoinflanckich zgromadzeń stanowych od XIII do połowy XV wieku*, Warszawa-Poznań-Toruń 1985 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 82, z. 1).
- B. Kościński, *Znaleziska skarbu brakteatów oraz domniemanego stempla menniczego z XIII w. na stan. 2 w Gdańsku*, [in:] *Międzynarodowa sesja numizmatyczna w Gdańsku z okazji 65. lecia [sic!] prof. Stanisława Suchodolskiego. Materiały*, red. A. Kuźmin, Gdańsk 2003, s. 29-36.
- M. Kotlar, *Znaleziska monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainiejskiej SRR. Materiały*, Wrocław 1975.
- T. Kroha, *Lexikon der Numismatik*, Gütersloh 1977.
- J. Krüger, *Rechenpfennige aus den Altstädten von Mecklenburg-Vorpommern*, [in:] *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Hrsg. H. Jöns, F. Lüth und H. Schäfer, Schwerin 2005 (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, Bd. 39), s. 481-483.
- J. Krüger, *Zwischen dem Reich und Schweden. Die landesherrliche Münzprägung im Herzogtum Pommern und in Schwedisch-Pommern in der frühen Neuzeit (ca. 1580-1715)*, Berlin 2006 (Nordische Geschichte, Bd. 3).
- E. Kruggel, G. Gerbaševskis, *Die Münzen des Herzogtums Kurland*, Riga 2000.
- A. Kryżaniwskij, *Próba rekonstrukcji nie notowanych skarbów monet XIV-XV wieku znalezionych na Ukrainie Zachodniej*, *Biuletyn Numizmatyczny*, 2009, z. 3, s. 161-180.
- K. Książek, *Monety z dawnego cmentarza przy kościele Salwatora we Wrocławiu: opóźniona depozycja monet w darach grobowych*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 1, s. 7-71.
- S. Kubiak, *Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku*, Wrocław 1986 (Biblioteka Archeologiczna, t. 29).
- S. Kubiak, *Monety koronne z drugiej połowy XV w. (1447-1506)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLII, 1998, z. 3-4, s. 117-181.
- S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów (1386-1444)*, Wrocław 1970.
- S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146-1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998.
- M. Kunzel, *Die werlesch-mecklenburgische Wittenprägung im 14. und 15. Jahrhundert*, „Berliner Numismatische Forschungen”, 2, 1988, s. 29-50, Taf. 4-6.
- M. Kurnatowski, *Przyczynki do historii medali i monet Polskich bitych za panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Numizmatyczne”, R. III, 1886, s. 161-164, R. IV, 1887, s. 193-221, 225-238, 241-246, R. V, 1888, s. 257-265, 273-81, 289-311, 327-332.
- A.M. Kuźmin, *Znalezisko monet z terenu kościoła w Rumi*, mps w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.
- L.O. Lagerqvist, *Äldre vasatid*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska meddelanden XL), s. 125-180.
- I. Leimus, *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515-1581/94)*, Stockholm 1995 (Stockholm Studies in Numismatics 1).
- W. Łosiński, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej na terytorium Europy*, „Slavia Antiqua”, t. 31, 1988, s. 93-181.
- W. Łosiński, *Chronologia, skala i drogi napływu monet arabskich do krajów europejskich u schyłku IX i w X w.*, „Slavia Antiqua”, t. 34, 1993 [1994], s. 1-41.
- W. Łosiński, *Monety arabskie z Bard i Świłubia, pow. Kołobrzeg*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. X, 1966, z. 3, s. 176-178.
- W. Łosiński, *Rola kontaktów ze Skandynawią w dziejach gospodarczych Słowian nadbałtyckich*, [in:] idem, *Pomorze Zachodnie we wczesnym średniowieczu. Studia archeologiczne*, Poznań 2008, s. 143-169.
- B. Malmer, *Den senmedeltida penningen i Sverige. Svenska brakteater med krönt huvud och krönta bokstäver*, Stockholm 1980 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Antikvariska serien 31).
- N.[J.] Mayhew, *Coinage in France from the Dark Ages to Napoleon*, London 1988.
- N.J. Mayhew, *Sterling Imitations of Edwardian Type*, London 1983 (The Royal Numismatic Society Special Publication no. 14).
- N.[J.] Mayhew, *Sterling: The Rise and Fall of a Currency*, London 1999.
- Meister & Sonntag, Auktion 2, 2004.
- P. Mernick, D. Algar, *Jettons or Casting Counters*, [in:] *Salisbury Museum Medieval Catalogue*, Part 3, ed. by P. Saunders, Salisbury 2001, s. 213-260.
- M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, London² 1995.

- M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1500-1649 na obszarze PRL. Inwentarz*, Warszawa 1983.
- M. Męclewska, A. Mikołajczyk, *Skarby monet z lat 1650-1944 na obszarze Polski. Inwentarz II*, Wrocław 1991.
- Ł. Miechowicz, *Moneta jako przedmiot zabiegów magicznych w świetle źródeł etnograficznych z obszaru Polski*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. L, 2006, z. 2, s. 147-171.
- A. Mikołajczyk, *Charakterystyka obiegu monetarnego na terenie Małopolski w świetle skarbów monet z epoki Wazów (1587-1668)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XIX, 1975, z. 4, s. 225-244.
- A. Mikołajczyk, *Falszerska mennica w Suczawie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXIV, 1980, z. 4, s. 197-224.
- A. Mikołajczyk, *Geneza i rozwój nowożytnej monety polskiej na tle europejskim (XVI-poł. XVIII w.)*, Kraków 1983 (Zarys mennictwa europejskiego, t. IX).
- A. Mikołajczyk, *Lenne monety kurlandzkie na rynku pieniężnym Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1984, nr 5-6, s. 81-87.
- A. Mikołajczyk, *Norymberskie i francuskie liczniki w Polsce*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1977, nr 10, s. 181-185.
- A. Mikołajczyk, *Nowożytne skarby monet w zbiorze Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim*, Tomaszów Mazowiecki b.d.
- A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980 (Acta Archaeologica Lodziensia, nr 28).
- A. Mikołajczyk, *Pieniądz polski na Węgrzech w XVI-XVIII w.*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna”, nr 26, 1979, s. 165-266.
- A. Mikołajczyk, *Pojedyncze znaleziska monet jako źródła do historii osadnictwa w Tumie, województwo płockie*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska*, nr 7, 1987, s. 25-32.
- A. Mikołajczyk, *Przedłużony obieg późnośredniowiecznych półgroszy polskich i litewskich w Europie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, 1990, z. 3-4, s. 201-208.
- A. Mikołajczyk, *Uhorské striebro v Poľsku na konci 16. a na začiatku 17. storočia*, „Slovenská numizmatika”, t. VII, 1982, s. 25-37.
- A. Mikołajczyk, *Wstępna charakterystyka monet nowożytnych ze znalezisk drobnych w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXI, 1987, z. 4, s. 205-212.
- A. Mikołajczyk, *Zbiory numizmatyczne Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska”, nr 1, 1981 [1982], s. 5-67. tabl. I-VIII.
- M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. I, *The Medieval Period and Nuremberg*, London 1988.
- M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. II, *The Low Countries and France*, London 1991.
- M. Mitchiner, A. Skinner, *English Tokens, c. 1200 to 1425*, „British Numismatic Journal”, 53, 1983, s. 29-77.
- Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. J. Ptaśnik, t. I, *Acta Camerae Apostolicae*, vol. 1, 1207-1344, Kraków 1913.
- B. Możejko, *Z dziejów floty gdańskiej w XV wieku*, [in:] *Komturzy, rajcy, żupani*, Malbork 2005 (Studia z dziejów średniowiecza, nr 11), s. 165-200.
- E. Mrowiński, *Monety księstwa Kurlandii i Semigalii*, Warszawa 1989.
- A. Murawska, *Skarby monet w Wielkopolsce doby potopu szwedzkiego*, [in:] *Pieniądz i banki w Wielkopolsce*, red. W. Garbaczewski i R. Macyra, Poznań 2009 (Studia nad dziejami pieniądza i bankowości w Polsce, t. 1), s. 169-184.
- A. Mu[siałowski], *Fenigi gdańskie 1454-1526 (?)*, [in:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej: Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku. Katalog*, Gdańsk 1997, s. 133.
- A. Musiałowski, *Obieg pieniężny w Prusach w latach 1454-1526*, [in:] *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII-XVIII w. Materiały z konferencji w Toruniu, 12-13 listopada 1992*, red. A. Musiałowski, Toruń 2002, s. 125-137.
- A. Musiałowski, *Późnośredniowieczny skarb brakteatowy z Torunia*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, t. X, 2001, s. 154-170.
- A. Musiałowski, *Udział monet z mennicy bydgoskiej w obrocie pieniężnym XVII wieku na przykładzie półtoraków*, [in:] *400-lecie mennicy bydgoskiej 1594-1994. Referaty z sesji numizmatycznej 23 września 1994*, Bydgoszcz 1994, s. 43-49.
- J. Natkaniec-Frasiowa, *Jeszcze o falsyfikatach żywieckich Komorowskiego*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1984, nr 3-4, s. 46-48.
- E. Neumann, *Die Münzen des Deutschen Ordens in Preußen, Livland und Mergentheim, deren weltliche Nachfolger die Herzogtümer Preußen, Livland und Kurland sowie die Gepräge der baltischen Geistlichkeit ca. 1219-1801*, [Köln] 1995.
- J. Neumann, *Beschreibung der bekanntesten Kupfer-Münzen*, 5. Bd., Prag 1868.

- W. Niemirycz, *Katalog szelągów miedzianych Jana Kazimierza*, wyd. II uzupełnione, Warszawa 1982.
- W. Niemirycz, *Polska moneta miedziana w XVII wieku*, Białystok 1979.
- J.J. North, *English Hammered Coinage*, vol. 2, *Edward I to Charles II 1271-1662*, London³ 1991.
- E. Oberländer-Târnoveanu, *Monetary reforms and the circulation of the old local coinage in 15th-17th century Moldavia: some remarks about a coin of Peter I (cca 1375-1391) found in a mid 17th century hoard from Iassy*, „Cercetări numismatice”, XII-XIII, 2006-2007 [2008], s. 281-291.
- T. Opozda, *Falszerska mennica w Żywcu w czasach Zygmunta III*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1983, nr 1-2, s. 1-11.
- T. Opozda, *Mennica łobżenicka*, Wrocław 1975.
- H. Paner, *Problematyka badań nad średniowiecznym Gdańskiem w świetle prac archeologicznych prowadzonych w latach 1987-1997*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. H. Paner, Gdańsk 1998, s. 184-204.
- H. Paner, *Wyspa Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XV, 1993, s. 155-188.
- B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009.
- B. Paszkiewicz, *The Circulation of the Earliest Lithuanian Coins*, [in:] *Money Circulation in Antiquity, the Middle Ages and Modern Times: Time, Range, Intensity. International Symposium of the 50th Anniversary of Wiadomości Numizmatyczne. Warsaw, 13-14 October 2006*, ed. by S. Suchodolski, M. Bogucki, Warsaw-Cracow 2007, s. 191-212.
- B. Paszkiewicz, *De moneta in Regno currente: Mennictwo polskie Kazimierza Wielkiego*, „Roczniki Historyczne”, R. LXXIV, 2008 [2009], s. 31-54.
- B. Paszkiewicz, *Grosz ruski*, [w:] *Hroshovy obih i bankivs'ka sprava v Ukraïni: mynule ta suchasnist'*, red. R. Shust et al., L'viv 2005 [2006], s. 92-113.
- B. Paszkiewicz, *Imitationen von Schillingen des Hochmeisters Paul von Rußdorf*, „Numismatisches Nachrichtenblatt”, 55. Jg., 2006, nr 6, s. 239-41.
- B. Paszkiewicz, *Moneta i jej obieg w państwie Władysława Łokietka*, 1993 (http://archeo.uni.wroc.pl/docs/publikacje/Paszkiewicz_Lokietek.pdf).
- B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] *Badania archeologiczne terenu przyszłego Centrum Dominikańskiego w Gdańsku. Sezon 2000*, red. A. Gołębniak, Warszawa 2001 (Światowit. Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages, vol. VI), s. 181-183.
- B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] monografia stanowiąca Jatkę Rzeźnicze [w druku].
- B. Paszkiewicz, *Monety*, [in:] *Archeologia gliwickiego Rynku*, red. M. Michnik, J. Piekalski, Gliwice-Wrocław 2011 [w druku].
- B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych średniowiecznego i nowożytnego Gdańska (1993-1996)*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 479-542.
- B. Paszkiewicz, *Monety z badań archeologicznych w Pucku w latach 2007-2008*, „Wiadomości Numizmatyczne” [w druku].
- B. Paszkiewicz, *Monety z badań zamku w Człuchowie w sezonach 2008-2009*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LIV, 2010, z. 2, s. 246-258.
- B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Katarzyny w Służewie*, [in:] A. Tomaszewski [red.], *Monografia kościoła św. Katarzyny w Służewie* [publikacja w przygotowaniu].
- B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu, Lednica [Dziekanowice]* 2010.
- B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzciciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XXI, 2006 [2007], s. 419-477.
- B. Paszkiewicz, *Monety znalezione na Zamku Królewskim i warszawskim Starym Mieście*, „Kronika Zamkowa”, 1991, nr 1 (23), s. 80-87.
- B. Paszkiewicz, *Nie tak szybko z odkryciami!*, „Przegląd Numizmatyczny”, 1997, nr 3, s. 11-12.
- B. Paszkiewicz, *Numizmaty z badań Hali Targowej w Gdańsku z 2001 roku*, [in:] *Archeologia Gdańska*, t. III, red. H. Paner, Gdańsk 2007, s. 47-55.
- B. Paszkiewicz, *O jagiellońskich „denarach z kółkiem” i denarze Jana Olbrachta*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2007, nr 4, s. 253-260.
- B. Paszkiewicz, *Ostatnia dzielnicowa moneta kujawska?* [in:] *Z monetą przez wieki*, red. M. Derwich, Wrocław (Przez źródła do historii 1) [w druku].
- B. Paszkiewicz, *Ostatnie lata mennictwa Krzyżaków pruskich*, [in:] D. Grossmanová, J.T. Štefan, J. Videman (red.), *Mincovníctví církevních institucí ve střední Evropě*, Kroměříž–Ostrava 2009 [2010], s. 9-26.
- B. Paszkiewicz, *Pieniądz europejski 1815-1914*, [in:] E. Korczyńska, B. Paszkiewicz, *Mennictwo XIX i XX wieku*, Kraków 1989 (Zarys mennictwa europejskiego, t. X), s. 77-451.
- B. Paszkiewicz, *Puck, m. pow.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. L, 2006, z. 2, s. 202-209.
- B. Paszkiewicz, *Schilling Kenigsbergisch slages of Grand Master Louis of Erlichshausen*, [in:] *Proceedings of the Fourteenth International Numismatic Congress*, ed. by N. Holmes, Glasgow [w druku].

- B. Paszkiewicz, *Skarb skandynawskich brakteatów z Wyspy Spichrzów w Gdańsku*, „Pomorania Antiqua”, t. XVII, 1998, s. 265-285.
- B. Paszkiewicz, *Two 'Croisaguel Pennies' Found in Gdańsk and the Problem of Their Function on the Continent*, „British Numismatic Journal”, vol. 70, 2000 [2001], s. 83-89.
- B. Paszkiewicz, *Uwagi o monetach z kościoła w Rumi*, archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.
- B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet a rynek pieniężny: Skarb, pojedyncze monety i liczmany z badań Zielonej Bramy w Gdańsku*, [in:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Gdańsk 2009, s. 59-81.
- B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet i liczmanów średniowiecznych w Starej Wieży zamku w Cieszynie*, [in:] *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. I, red. I. Panic, Katowice 1999, s. 177-189.
- B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 1999 r.*, „Fontes Numismatici”, I, 2000, s. 9-75.
- B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet zarejestrowane w Katedrze Archeologii UMCS w 2000 r.*, „Fontes Numismatici”, II, 2002, s. 5-84.
- B. Paszkiewicz, *Znaleziska numizmatyczne pod Monasterem Błahowieszczeńskim w Supraślu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska”, nr 11, 1996, s. 25-64.
- B. Paszkiewicz, *Znaleziska zarejestrowane w Gabinecie Numizmatycznym Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska”, nr 12, 2003 [wyd. 2004], s. 61-108.
- B. Paszkiewicz, recenzja: D. Solecka, *Skarb monet z Kozienic (XVII-XVIII wiek). Katalog*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLV, 2001, z. 1, s. 100-102.
- B. Pietroń, *Wiadomości archiwalne o dwóch skarbach z XVI i XVII wieku z województwa świętokrzyskiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LI, 2007, z. 1, s. 97-103.
- J. Piniński, *Obcięte grosze praskie Jana Luksemburskiego*, [w:] *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, Warszawa 1985, s. 153-158.
- W. Piotrowski, *Włocławek, m. pow., okolica*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LI, 2007, z. 1, s. 123-124.
- J. Ptaszyński, *Falszywe monety Zygmunta III*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1985, nr 9-10, s. 185-187.
- Die Rezesse und andere Akten der Hansetage von 1256-1430*, Abt. I, Bd. 2, Leipzig 1872.
- M. Rębkowski, *Kiedy powstał Kołobrzeg? Uwagi na temat datowania dwóch przełomowych momentów w dziejach miasta*, „Rocznik Koszaliński”, 31, 2003, s. 245-252.
- V.N. Rjabcevič, *Putywlskie i sewskie czechy*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska”, nr 8, 1988, s. 107-151.
- D.V. Rosetti, *Bănăria dela Snagov*, „Buletinul Societății Numismatice Române”, An. XXIX-XXXVI, 1935-1942, s. 150-2.
- K. Rytmier, *Wizerunek y szacunek myniec wszelakich cudzoziemskich iako które w koronie Polskiej brane y wydawane bydz mają*, Kraków 1600 [reed. Warszawa 1965].
- Z. Sadowski, *Pieniądz a początki upadku Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 1964.
- H. Samsonowicz, *Stosunki monetarne w Gdańsku na przełomie XV/XVI wieku*, [in:] *Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, red. S.K. Kuczyński, S. Suchodolski, Warszawa 1985, s. 297-302.
- St.-Marien-Kirche (Greifswald)*, http://www.einhandwerker.de/article/St.-Marien-Kirche_%28Greifswald%29 [dostęp 2 IV 2011].
- A. Schmidt, *Fragment skarbu fałszywych groszy koronnych Zygmunta III z Torunia*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIX, 1995, z. 3-4, s. 155-156.
- Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, hrgb. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, III. Bd., Leipzig 1866.
- E. Šefčík, *Falešné těšínské ražby z let 1611 a 1614 a polský Žywiec*, „Časopis Slezského muzea”, serie B 38, 1989, s. 69-75.
- M. Sokołowski, *Starogard Gdański okolica, m. pow.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 2, s. 230.
- D. Solecka, *Skarb monet z Kozienic (XVII-XVIII wiek). Katalog*, Kozienice 2000.
- P. Spufford, *Money and Its Use in Medieval Europe*, Cambridge 1988.
- J. Spyra, *Moneta w dawnym Cieszynie*, Cieszyn 2005.
- G. Stefke, *Der „wendische Münzverein” und seine Nachbarn. Ein Überblick auf der Grundlage des heutigen Forschungsstandes*, „Geldgeschichtliche Nachrichten”, Jg. 30, 1995, nr 167, s. 125-133.
- G. Stefke, *Silbergeld-Probleme im westlichen Ostseeraum, ca. 1380-ca. 1390*, „Nordisk Numismatisk Årsskrift”, 1981, s. 58-89.
- Lord Stewartby, *English Coins 1180-1551*, London 2009.

- K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, cz. III, *Monety XIV XV i XVI wieku uporządkowane i objaśnione*, Piotrków 1885.
- S. Suchodolski, *Malbork-Zamek, woj. pomorskie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLIX, 2005, z. 1, s. 101-104.
- S. Suchodolski, *Monety z badań archeologicznych na dziedzińcu Gostomianum w Sandomierzu. Próba odtworzenia obiegu pieniężnego w mieście i okolicy*, [in:] *Sandomierz. Badania 1969-1973*, red. S. Tabaczyński, Warszawa 1996, s. 390-404.
- S. Suchodolski, *Numizmatyka podwodna, czyli o współdziałaniu nauk*, [in:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz et al., Warszawa 2010, s. 904-919.
- S. Suchodolski, *Określenie pozostałych monet znalezionych w 1996 roku na stanowisku nr 2 w Gdańsku przy ul. Olejarnej*, [in:] *Międzynarodowa sesja numizmatyczna w Gdańsku z okazji 65. lecia [sic!] prof. Stanisława Suchodolskiego. Materiały*, Gdańsk 2003, s. 36-37.
- S. Suchodolski, *Próba klasyfikacji znalezisk monet*, [in:] *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa slavânskoj arheologii*, t. 5, *Istoriâ i kul'tura drevnih i srednevekovyh slavân*, Moskva 1999, s. 277-286.
- S. Suchodolski, *Uwagi o monecie Pomorza Gdańskiego w XIII w.*, [in:] *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII-XVIII w.*, red. A. Musiałowski, Toruń 2002, s. 33-55.
- S. Suchodolski, J. S. Jensen, *Fund af en dansk 'borg-erkrigsmønt' i Schlesien*, „Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad”, 1992, nr 8, s. 147.
- S. Suchodolski przy współpr. D. Malarczyk, *Die Zustromwege der Dirhams nach Polen*, [in:] *Magister Monetae. Studies in Honour of Jørgen Steen Jensen*, ed. by Michael Andersen, Helle W. Horsnæs & Jens Christian Moesgaard (PNM — Publications of the National Museum, Studies in Archaeology and History 13), Copenhagen 2007, s. 93-100.
- S. Suchodolski, A. Świechowska, *Monety odkryte w czasie badań archeologicznych prowadzonych na Zamku Królewskim w Warszawie w latach 1971-1975*, „Rocznik Warszawski”, t. XV, 1979, s. 125-37.
- G. Sulikowski, *Wyspa Spichrzów: analiza rozwoju przestrzennego*, mps w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.
- T. Szczurek, *Moneta w Gorzowie Wielkopolskim na przestrzeni dziejów*, Gorzów Wielkopolski 2007.
- T. Szczurek, *Obol zmarłych w późnym średniowieczu w Polsce północno-zachodniej*, [in:] *Materiały z X Sesji Numizmatycznej w Nowej Soli. Pozaekonomiczne funkcje monet*, Poznań 1995, s. 79-93.
- T. Szczurek, J. Łybek, G. Bejcar, *Znaleziska monet z Deszczna. Historyczne i geograficzne aspekty numizmatyki partykularnej*, Gorzów Wielkopolski-Deszczno 2009.
- A. Szelański, *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII. wieku w Polsce*, Lwów 1902.
- W. Szlański, *Falszywe szelągi wołoskie na rynku pieniężnym województwa ruskiego w sześćdziesiątych latach XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XLI, 1997, z. 3-4, s. 113-136.
- J. Szpak, *Rewolucja cen XVI wieku a funkcjonowanie gospodarki dworskiej w starostwach Prus Królewskich*, Kraków 1982 (Akademia Ekonomiczna w Krakowie. Zeszyty naukowe: Monografie, nr 54).
- M. Szyszka, *O reliktach pierwszego kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*, [in:] *Kaci, święci, templariusze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2008 (Studia z dziejów średniowiecza 14), s. 437-455.
- B. Śliwiński, *Początki Gdańska. Dziejże ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku*, Gdańsk 2009.
- B. Tingström, *Stormaktstidens penningväsen*, [in:] *Myntningen i Sverige 995-1995*, Stockholm 1995 (Numismatiska Meddelanden XL), s. 181-200.
- B. Trelińska, *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991.
- J. Trupinda, *Zespół heraldyczny z herbem von Jungingen w systemie dekoracji malarskiej piętra reprezentacyjnego pałacu wielkich mistrzów w Malborku*, [in:] *Krzyżacy, szpitalnicy, kondotierzy*, Malbork 2006 (Studia z dziejów średniowiecza nr 12), s. 397-423.
- W. Virk, „Gold und Silber lieb ich sehr...” – Nobel, *Taler und andere Münzsorten in mecklenburg-vorpommerschen Münzfunden*, [in:] *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Hrsg. H. Jöns, F. Lüth und H. Schäfer, Schwerin 2005 (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, Bd. 39), s. 473-476.
- H. Voigtlaender, *Falschmünzer und Münzfälscher. Geschichte der Geldfälschung aus 2½ Jahrtausenden*, Münster/Westf. 1976.
- O. Volckart, *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550*, Wiesbaden 1996 (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 4).

- F.A. Vossberg, *Bruchstücke zur Münzgeschichte Preussens*, „Berliner Blätter für Münz-, Siegel- und Wappenkunde”, 4. Bd., 1868, s. 211-239.
- F.A. Voßberg, *Geschichte der Preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843.
- F.A. Voßberg, *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, Berlin 1852.
- E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*, Göttingen 1952.
- R. Włodarczak, *Mennica malborska w Rzeczypospolitej*, [in:] *Mennice między Bałtykiem a Morzem Czarnym: wspólnota dziejów*, Warszawa 1998, s. 107-112.
- I. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niej niegdy należących, z trzech ostatnich wieków*, Warszawa 1845.
- O.E. Zaiceva, I.I. Sinčuk, *Nahodki monet 16-20 vv. v Disne i Drue (k istorii tovarno-deneznyh otnošení goroda i okrug)*, Minsk 2001.
- A. Zapolska, *Denary rzymskie znajdowane w kontekstach wczesnośredniowiecznych na ziemiach polskich*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. LI, 2007, z. 2, s. 149-178.
- A. Zbierski, *Odkrycie grobu Jana Heweliusza w kościele św. Katarzyny w Gdańsku*, [in:] *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, red. H. Paner, M. Fudziński, Z. Borowski, Gdańsk 2009, s. 15-40.
- U. Zgorzelska, *Rola półgroszy świdnickich w reformie monetarnej z lat 1526-1528*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XVIII, 1974, z. 4, s. 193-210.
- Z. Żabiński, *Rozwój systemów pieniężnych w Europie Zachodniej i Północnej*, Wrocław 1989.
- Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981.
- A. Żaczek, *Muzeum Okręgowe w Koninie. Dział Historyczny*, „Sprawozdania Numizmatyczne” 1987, s. 15-16.

Skróty i symbole użyte w katalogach monet

*	—	ilustracja	ip.	—	numer inwentarza polowego
**	—	ilustracja powiększona	kat.	—	numer katalogu
\	—	znak nieczytelny	odm.	—	odmiana
AD	—	rok ery chrześcijańskiej	pod.	—	podobny do
b.d.	—	bez daty	r.?	—	data nieczytelna
H	—	rok Hidżry	tpq	—	<i>terminus post quem</i> , data, po której ukryto skarb
inw.	—	numer inwentarza			

COINS IN OLD GDAŃSK

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 1997-2009

(Summary)

INTRODUCTION

The aim of this book is to catalogue the coin finds uncovered during the examination of 24 archaeological sites in Gdańsk and to analyse them both within the individual sites and in the entire city. Gdańsk, on account of the huge building damage suffered during World War II, gives a rare opportunity to approach the problem as an *area find*, the category proposed by Philip Grierson. The study was based on research conducted

by the Archaeological Museum in Gdańsk. Apart from 24 catalogued sites, there were others, worked out by the author, already published or intended for publication in other places (in the monographs of individual sites). As far as possible and within the author's expertise, studies of other institutions and individuals as well as finds made by people unauthorized to archaeological exploration are also cited.

Part One: NUMISMATIC INVENTORIES

1. Gnilna Street, 1997-1998

In the course of rescue excavations of the premises in Gnilna Street in the northern part of Stare Miasto ('the Old Town'), 107 coins and coin-like objects were found. Of them, 93 coins were found individually and 14 occurred in two small hoards.

Both complex finds date back to the 15th century. The former contains eleven Teutonic shillings of Grand Master Michael Kűchmeister, with a short cross, from 1414 to 1416 as well as a Danish groschen of King Eric of Pomerania from the thirties. The circulation of these groschen in the Teutonic state was probably not allowed, thus we are not dealing with a handy pouch but with coins of poor quality put aside. Perhaps they were awaiting for release into circulation in a favourable moment.

The second hoard consists of two Prague groschen of Ladislaus II (1471-1516). These are rare coins among Polish finds. So we are not dealing with coins taken from the market but with import, perhaps from Silesia or Lusatia, after 1479.

Single finds include 11 coins from the 15th century, 12 from the 16th century, 41 from the 17th,

13 from the 18th, 10 from the 19th and five from the 20th century as well as one of undetermined chronology. The culmination of coins from the 17th century, although typical of Poland, is not common in Gdańsk, therefore it to some extent distinguishes the examined site.

The striking thing is that in the whole numismatic material there is a relatively strong representation of Gdańsk coins: as many as 15 coins come from Gdańsk, including the one which was struck at the mint of the Grand Duchy of Lithuania in the neighbouring Oliwa, i.e. altogether 17% of all the stray material is of local origin. What also draws attention is the fact that only medium coins, without the smallest, are found in the material from the 15th century, which may indicate the wealth of the research area at that time.

Numismatic material from the research area can be considered as typical but with some notable distinctive features, such as the concentration of counterfeits in the 17th century. Complex finds from the 15th century certainly constitute the most valuable part of this material and can be used to study money circulation and hoarding in the late medieval Gdańsk.

2. Excavation „Theatrum Gedanense”, 2000 and 2001

During the research of Shakespeare Theatre, six jettons and 40 coins were found. Their time horizon covers little more than a hundred years. The oldest coin is a Polish half-groschen of King John I Albert struck in 1499-1501, the latest — a Swedish three-groschen for Prussia from 1632. In those times these denominations belonged to the lowest and lower-medium tiers of coinage. The oldest coins are not heavily used, which suggests that they ended up in the ground a few years after minting. They include two Polish half-groschen and one Czech groschen. There are no coins of this fraction struck in Gdańsk and dominant on market in northern Poland in the first quarter of the 16th century: Gdańsk shillings. Nonetheless, there are as many as three Gdańsk coins from the period after the monetary reform in 1526. The other three coins from the 16th century found in the Theatrum certainly were not used in Gdańsk, since two of them were copper and all three were exotic ones: one Portuguese, the other ones of Holland and of Revel. All three of them indicate very clearly marine contacts of the city. Also, all the jettons, typical of Gdańsk finds, come from the same or a little later time.

The largest group of coins (30) dates back to the first third of the 17th century. These are mainly coins of Sigismund III: Gdańsk groschen, Lithuanian shillings, also Polish shillings, groschen (including one counterfeit), one-and-a-half groschen (including a counterfeit one as well), three-groschen and a false six-groschen as well as four Riga shillings. Apart from that, there are coins imitating Polish issues: a shilling, groschen and one-and-a-half groschen of Elbląg, as well as a one-and-a-half groschen of Riga and a three-groschen of the Swedish Crown of Gustav II Adolf, also a Ducal Prussian one-and-a-half groschen and a Pomeranian double shilling of Bogislaw XIV (broken, so probably treated as a false one). This accumulation of coins is probably a consequence of the creation of the theatre in 1610 and means a small change was lost by the public (only the Pomeranian double shilling did not belong to the local monetary system). The percentage of false coins (or treated as such) is 15%, which is relatively high. Archaeologists should notice the fact that none of the coins was struck after 1631, although the building still existed for another one hundred years. This was probably connected with changes in its functioning.

3. Granary Island, 2001-2002

The examined section produced a total of 59 coins and three jettons. Five coins were found together in one pile. The chronological distribution of coins and jettons rounded to quarter centuries is as follows:

by 1350	2
1351-75	30
1376-1400	12
1401-25	9
1426-50	5
1451-75	—
1476-1500	1
1501-25	—
1526-50	1
1551-75	—
1576-1600	—
1601-25	1
1626-50	1

A collection of coins begins in the forties of the 14th century and ends a hundred years later, excluding the four younger, isolated specimens. Over half of the coins is considered to be minted for Grand Master Wynric of Kniprode from around 1364-1382. There are only two earlier Teutonic coins. This marks the likely time of intense commercial activity in the research area, and at the same time is consistent with the chronological structure of the coins from previous excavations of the Granary Island. There the culmination of the coins was slightly wider and covered the years from 1340 to about 1390. Lack of small value coins of Grand Master Wynric should be emphasized.

One of halbscoters presents the variety unknown before, with double letters at the end of the obverse legend and with punctuation marks resembling rather shillings of Michael Küchmeister from 1414-1416 than those of Wynric. The punctuation on this coin suggests that this is the halbscoter, from the issue resumed between 5 April and 14 May 1416, long-sought after by numismatics. A fragment of a counterfeit halbscoter was also found, made with the simplest technique, which is also the easiest to recognize — the cast in an easily fusible metal. This technique of forgery of late medieval coins was not observed previously in Poland, and finds of a counterfeit halbscoter was not registered either.

The small hoard is a typical petty cash, five shillings struck after the reform of the grand master Michael in 1416 and before the abdication of Paul of Rusdorf in 1441. Friedrich August Voßberg supposed

that coins of Master Paul with a dot over the shield on both sides — like one of those found — were made between 1436-40. Consequently, the *terminus post quem* for the hoard of coins would be 1436. This hoard is not typical of Granary Island, since we have only foreign, out-of-Prussia, coins from that period.

Foreign coins in the studied material are extremely interesting: Iberian, English, Netherlandish and Gotlandic ones. An English groat of Edward III (1327-77) is well legible, but heavily clipped. A Flemish double groten of Count Louis II (1346-84) was preserved in a fragment. Its chronology is almost identical with the dating of halbscoters of Master Wynric. Subsequent coins, also illustrating marine contacts of Gdańsk, this time with the circle of Wendish Hansa, are a Hamburg pfennig and a Lubeck witten, which belong to common circulating coins of the Baltic trade. The witten of Stralsund derives from the same circle, but from the next phase.

Two other foreign coins, somewhat later, are counterfeits again. Both of them, one supposedly to be made of gold and the other of silver, are imitations of coins of the same ruler: John of Bavaria, called the Pitiless, the bishop elect of Leodium (Liege) between 1389 and 1418. Both of these forgeries were exposed, since the coins were damaged: the florin was broken and sterling pierced with a knife. The florin — judging from the survived fragments of the surface — was made perfectly.

From the later period we also have two 17th-century coins. Three medieval jettons: French, Nuremberg and English, are notable.

4. Excavation ‘Nowa Radunia’, 2002

During the archaeological supervision over dredging the bottom of the Radunia Channel under the Biskupia Górka, eight common coins from the 17th-20th centuries were found.

5. Excavation ‘Na Szańcach’, 2002

Archaeological supervisions of dredging Motława Float (the seventeenth-century town moat) under the bastions Królik, Miś and Wyskok (Caninchen, Bären and Aussprung) in 2002 gave an unusual collection of coins: a silver Silesian groschen from 1662, a copper Polish-Saxon groschen from 1755, a Prussian three-groschen from 1785 and a 2½ silver groschen from 1848 and finally, a Finnish small coin from World War II. Each coin represents a different period in the history of money as well as a different monetary market. All the coins were struck already after the new formation of town embankments area in

1631-35. Thus they most probably were not dragged in that place in the course of earthwork but got there during functioning of fortifications or after their demolition.

6. Lastadia, 2003-2005

The site ‘Lastadia’ at the street of that name is located in the southern part of the historic centre of Gdańsk, in Stare Przedmieście (‘the Old Suburb’), near the Stara Motława (Old Motława) river. A total of 112 coins as well as 22 jettons and counters were found. In terms of the time of the origin, the distribution of these artifacts is presented in Table 2.

After the single Roman coin from the 4th century, the next are a thousand years later. The table shows that the coins and counters appear simultaneously in the first half of the 15th century, to culminate in the second half of the century. The 16th century is very interesting, when the number of coins drops dramatically, while the number of counters in the first half of the century remains at the level similar to the previous one. Then counters practically disappear, whereas coins reach another peak in the second half of the 17th century and, after a break, another, much more modest though, in the second half of the 18th century, to disappear during the following half century. Below we will take a close look at these phenomena.

Lastadia, a site where ships were constructed, finished off and loaded with ballast, was founded in Gdańsk about 1361. Deposition of coins, however, can be observed there with a more than half a century long delay (perhaps jettons got there earlier than the coins did). At the beginning, in the 15th century, we can see a sequence of medium-size local currency, first of the Teutonic Knights, which in the second half of the 15th century were gradually being replaced by Gdańsk coins. A proportion of counterfeit coins and counters is quite large. From the 15th-16th centuries dates a collection of Portuguese coins unusual in Poland and Gdańsk. It may be assumed that the function of the research site — just as the collection of coins — got impoverished or changed somewhere in the early 16th century: certainly less everyday commercial transaction were made there, the smallest coins which were lost and specimens which were thrown out remained. At the same time an assumption can be made that for some reasons this was the place where over many decades the Portuguese arriving in Gdańsk used to appear. Their copper coins could have been hidden in cracks of the platings dismantled in the shipyards. The way of the copper Swedish coin from 1642 to Lastadia could have been similar. In the 17th century and until the elusive moment during the first half of

the 18th century, apart from few coins eliminated from the Gdańsk monetary circulation, the coins that got to Lastadia were imported directly from the heart of Poland. This phenomenon disappeared before 1750 and later, until the twenties of the 19th century, we are dealing with occasional losses (or throwing away) of local currency. Some time later, there was another change in the function of the research site, completely eliminating the possibility of leaving the coins there.

Counters and jettons found during the excavation are extremely numerous, as many as 22 of them were collected. Except for one, they all date from the 15th and the first half of the 16th century, and the place of their production (again, except for one) is France, Flanders and Nuremberg. Does this significant presence of counters result from deliberate removal of them as coin imitations, and hence threats to the circulation of money, or quite the opposite, these were accidental losses, made during calculations on the abacus? Presumably both reasons for their presence are true, since there are pierced and not smoothed specimens as well as ones that after making a hole — to prevent mistaking a jetton for a coin — were worn for further use. We also have an interesting pewter jetton from France or Netherlands. There is a prayer on margins on both faces. Its purpose remains a mystery.

7. Granary Island, 2004

The excavation in 2004 on Granary Island brought 19 coins. Except for one from the end of the 19th century, the others date from the beginnings of the island management. They were struck about 1300–1382, with a definite predomination of the years around 1364–82, that is the period from the introduction of the groschen reform of Grand Master Wynric of Kniprode to the end of the rule of this master. This is — with one exception — the time distribution of material analogous to that observed in the majority of granaries examined before, most probably connected with the beginning of management of this area in the 1340s and its closing at the turn of the 14th and 15th centuries. It is notable that there are no small Prussian coins, bracteate pfennigs, from the time when (from 1364) units larger than them existed in the monetary circulation. Teutonic firkens, the coins which are not large but belong to the category of full value money, predominate, just as in the granaries studied earlier.

The origin of the found coins looks interesting. Apart from the local specimens struck in the mints of the Teutonic Order and usually predominant in Gdańsk in the layers from before 1466 there are also foreign coins. A pfennig of the bishopric of Paderborn, a copper Danish penning from the period of Civil War and a *gote* from

Visby on Gotland. The lack of jettons — unique of Granary Island — draws attention. In previously studied granaries they constitute the remains of account calculations made for transactions of different types (yet rather more complex than the daily shopping). Here — as if instead of them — are weights, including those for golden coins.

8. Strzelecka Street, 2005

The material from the excavation conducted in 2005 contains 99 coins and three counters. Among the coins, the largest group of 62 pieces are specimens from the 20th century. Much less, namely 16, dates from the 19th century, 11 from the 18th century, 7 from the 17th century, and only individual ones from the 16th, the 15th and the 9th centuries.

The oldest and the most interesting coin in the collection is a fragment of an early Arabic dirham from 812-20. Another coin dates from not before the twenties of the 15th century. This is a copper sterling of Eric of Pomerania as the king of Denmark (1396-1439). The only 16th-century coin from the excavation at Strzelecka Street, a Livonian ferding from the common issue of the Teutonic Order and the Archbishop of Riga, is even more interesting because it is completely devoid of analogy in the closest neighbourhood. The 17th-century coins show full conformity to the structure of the circulation of small coins in Gdańsk, especially that observed in St John's church. This conformity can be observed also in the following century. The only exceptional element is a heavy Russian five-kopeck coin, completely unknown on the market of Gdańsk. The coins from the 19th century include only local currency.

The area of research with the moraine hill Grodzisko located nearby, although in terms of archaeology almost completely destroyed by modern fortification works, is characterized by the concentration of the earliest coin finds. As Błażej Śliwiński suggested recently, coin finds indicated that this was the place where the earliest settlement centre in Gdańsk was situated. A fragment of an Arabic coins, a hundred years older than those previously known from the town, perfectly supports this opinion.

9. Toruńska Street, 2005/2006

The excavation was conducted in autumn and winter 2005/6. The artifacts include 32 coins and nine jettons. Among coins, these characteristic of Gdańsk market predominate, such as issues from the cities of Royal Prussia, Polish coins of King Sigismund III (his reign is the only time with the remarkable presence of crown coins in Gdańsk), as well as 17th and 19th century Prussian coins.

An exceptionally early specimen is distinguished in the first place: a Scottish sterling (penny) of King Alexander III from the penultimate decade of the 13th century, struck after the monetary reform carried out about 1280. Nevertheless, it is hard to believe that it could have got to the earth only around 1500, when other coins appear on the research area. It found its way here rather in the 14th century or it was moved with the earth from another place in Gdańsk.

Besides there are coins dating back to the period from about 1500 to 1864 — from the middle of the 17th century, only the smallest ones. Jettons date from the period between the 16th century and the beginning of the 18th. Thus we can guess the existence in the research area devices conducive to commercial transactions on medium scale from the beginning of the 16th century, then some changes in the functioning of this area in the 1650s, and the following decades around 1870. After that date, as it seems, the area was rather closed and excluded from everyday human activity, since small coins no longer were lost there.

The jettons' chronology is even more narrow. Their hoard does not differ from what can be found at the other sites in Gdańsk. However, contrary to the counters acquired in the central part of Granary Island, there are no specimens from the 15th century — only from the 16th century, one from the first half of the 17th century and one from the first half of the 18th century. Three jettons are hand cut from brass plate, with no die impressions.

10. 114 Chmielna Street, 2005/2006

During the examination of another fragment of Granary Island, a hoard composed of two coins, Teutonic bracteates from the similar period of time, was found. Thus they could have been somebody's petty cash, lost along with the purse or clothes. Anyhow, it does not seem that they might have been lost later than in the middle of the 14th century.

11. St John's Church, 2006 and 2008

During the examination of Saint John's Church in 2006, 19 coins were found and the excavations carried out in the church in January and February 2008 brought subsequent 77 numismatic artifacts. This was a continuation of the research conducted between 1996 and 1998, when 227 coins were uncovered. The total number of coins found during the research reached already 323 specimens. According to the documentation, none of the coins had not yet occurred in a grave. There are no jettons among them, which confirms the observed tendency (previously barely four were recorded).

The coins are dated from the turn of the 15th and 16th centuries to the 20th century. The number of coins from different periods shows a significant convergence with the material from the seasons 1996 and 1998, only with a stronger representation of the 19th century as well as a dominant shift from the first half of the 18th century to the second. The general chronological frameworks of the material remain — as before — slightly narrower than functioning of the examined building, whose origins date back to the middle of the 15th century and which was burnt down in 1945. This also means that the base shillings of Grand Master Michael Kuchmeister registered in the first batch from 1996, struck in 1414-1416, were likely to get into the ground not earlier than at the end of the 15th century.

Apart from not so numerous exceptions, the material from subsequent seasons of excavations at St John's Church consists of local coins, small or the smallest achievable on the market. This sustains the belief that they originate from collects and other sacral donations. One of the exceptions is a coin seemingly exotic — a Danish copper shilling from 1812. One of its sides resembles Gdańsk shillings from the same year, so probably this coin was added to the monetary circulation in the town after the bankruptcy of Denmark in 1813 and after coins from the period of the Napoleonic wars ceased to be legal tender there.

12. Łagiewniki, 2006

The excavation called 'Łagiewniki' included a quarter of damaged buildings in the district of Old Town, by the Radunia Channel. The depth of the trench was limited by a depth of foundations that were to be laid there (which means that the oldest layers were not reached). The material includes 44 artifacts conventionally classified as numismatic items. Among them, however, there were six counters or jettons and a metal disc with no trace of the die.

The oldest identified coin is a Roman as of Emperor Nero (54-68). The absence of other materials from the Roman period on the studied site indicates that it is a secondary find, yet one may suppose that it may come from a nearby Roman period site, destroyed later.

The late medieval material reaches back before the 15th century, from which the oldest non-monetary artifacts dated. Apart from Prussian coins of Wynric of Kniprode (1350-82) this was a Trier coin from 1372-75, as well as an interesting pewter counter. Analogous counters with a quartered Gothic shield were uncovered in the castle of the Teutonic Knights in Działdowo. Similar pewter counters appear from the third quarter of the 13th century in Palestine, France and England. Their original purpose was, apparently, to provide support to the poor pilgrims.

The 15th century is the most numerous represented in the series (15 coins), both by domestic shillings and relatively large number of foreign coins (Burgundian, Danish, Castilian and Gotlandic), as well as by jettons. A Castilian *blanca* of Henry III (1390-1406) is the first medieval Castilian coin from before the gold issue of Catholic Kings found in Gdańsk. A shilling of Grand Master Louis (1450-1467) represents a type of a die not recorded in catalogues, with a crown in the field of the Teutonic shield. This coin most probably brings a solution of the riddle of shillings *kenigsbergisch slages*, that is struck in Königsberg, which in 1460 were devalued by Grand Master Louis of Erlichshausen to the level of 'bad' shillings from the times of Masters Henry and Michael, that is to a value of six old pfennigs.

Four jettons date from the 15th century: two French ones, one Tournai and one Nuremberg. Another jetton, Nuremberg, begins the 16th century, from which we have only one more coin. The representation of the next, 17th century (six coins) is modest too. Moreover, the majority of these coins are from outside of the legal money circulation: banned in Gdańsk copper shillings of John Casimir, a counterfeit Moldavian shilling and even a Transylvanian groschen. There are few local coins from the 18th till 20th centuries.

Numismatic material, though small, turned out to be surprisingly diverse. It expanded the knowledge about the early history of this site and, unexpectedly, solved one of the mysteries of the Teutonic Knights coinage.

13. Targ Rybny Square, 2006

During an excavation in the area of medieval town fortifications four coins were found, including one from the 20th century. A very rare and relatively early sterling from Lower Saxon Barony of Lippe in the name of Count Simon (i.e. Simon I who ruled between 1275-1344) is noteworthy. It rather seems to be associated with an influx of Westphalian coins, noticeable in other finds, than with the circulation of original sterlings, visible not as much in the earth but in the written sources. The other two coins date from the 17th and 18th centuries.

Apart from the 20th century coin, the found coins are unique in Gdańsk. This means that their presence is not a remnant of the economic life of the city maintained there but an activity of another kind.

14. Łabędź ('Swan Tower'), 2006

The Łabędź Tower is the name of the excavation area east of the tower of the same name, in the area covering both backfills of moats under the present-day Targ Rybny Square and the area of the quarter

Zamczysko (Das Alte Schloß) between the streets Grodzka and Wartka, emptied as a result of war damage. From material obtained during the excavation 201 artifacts were isolated as potential numismatic items. Of these five specimens of copper alloys did not show any trace of a die and they can be classified as presumable jettons. The next fourteen are coined jettons, whereas the rest, that is 182 artifacts, are coins. Eight of these formed two small hoards.

The oldest coin is the Teutonic firchen of Grand Master Wynric of Kniprode, minted between around 1364 and 1379. It is the only coin from the 14th century. From the 15th century, we have six coins, from the period 1501-1580 — 15, from 1581-1648 — 93 (and also two in a hoard, *tpq* 1639), with only six from 1649-1700 and just three from 1701-53. A little more, namely seven, date from the half-century 1754-1806, then 25 — from the period 1807-1914 (and a hoard of six pieces, *tpq* 1908) as well as 18 from the period after 1914. The dates between individual periods were chosen according to the monetary reforms and political changes which influenced the structure of the monetary circulation in Gdańsk identified at other sites. The time distribution of the jettons is similar, though not so much diverse: three from the 15th century, four from before 1581, five from before 1649 and finally, two from the 18th and 19th centuries.

It is most likely that the coins started to find their way to the studied strata no earlier than at the end of the 15th century or at the beginning of the following century. The anonymous penny, hitherto unknown in the literature, which should be attributed to John I Albert King of Poland (1492-1501) and the mint in Kraków, dates from that period. Our identification is also supported by the fact that two half-groschen of the same ruler, not that often found in Gdańsk, were identified at the research site.

In the 15th and 16th centuries coins are usually one tier higher than the smallest denomination, whereas in the second half of that century even the half-taler appears, as well as three-groschen coins, smaller but also valuable. Only the two last decades before filling in the moat (c. 1628-48) are characterized by shillings and coins similar to shillings, which at that time already represent the smallest denominations available in the circulation. All this seems to indicate the intense use of coins in the area, and therefore, most likely, some commercial functions. Also a very small proportion of counterfeit coins (barely two specimens were identified) argue for this thesis. This must have changed after filling in the moat. Coins from the later period are rare but varied in respect of denomination and origin. Only in the 18th century they stabilize again on a level of the lowest denomination available — the

shilling — with rare exceptions (the six-groschen and three-groschen coins in the 18th century, the Prussian silver groschen in the 19th century).

Meanwhile, a large set of found jettons seems to be rather a proof of the presence of major merchants. The chronology, a dominant role of Nuremberg as a place of production and a small admixture of Netherland jettons (the jetton of Tournai and presumably, a court jetton from the circle of the dukes of Burgundy) do not distinguish this set from other Gdańsk sites with jettons.

15. Sieroca Street, 2006

Nine coins and one jetton were collected as a result of the rescue excavation of the urban buildings. In this small set, the distinguishing specimen is a Roman sestertius of Antoninus Pius (138-161 AD), found probably on a secondary deposit, near ancient sites destroyed in the Middle Ages. Next coins date back to the 15th century. We also have three 16th century coins and two of the First Free City of Danzig from the beginning of the 19th century. These are all exclusively local coins: of Gdańsk, Royal Prussia, and of Poland from the period of the strict monetary union of Gdańsk with the Crown. The total lack of coins from the second half of the 17th and the whole 18th centuries is notable. Against this background, two coins of the Napoleonic Free City can rather indicate their removal after withdrawing from circulation, than constant losing or depositing circulating coins at this place.

The supplementation of numismatic material is an interesting Nuremberg jetton from the 'civic' group. This jetton in fact connects two types: 'civic' jettons with Madonna have usually a royal apple in the trefoil on the reverse, whereas a more complex tressure of three arches and three angles, which we can see on our specimen, is typical of the 'Bavarian' type, which on the other side presents the *Weckenschild*, the arms of Bavarian dukes. To my knowledge, among numerous 15th century jettons found in various points of Gdańsk, neither 'civic' type with Madonna nor 'Bavarian' were found.

16. Żytnia Street, 2006

In the investigated sector of Granary Island 183 coins were found (123 single coins and three hoards consisting of 34, 17 and nine coins). In addition there were also six coined jettons and two metal discs of another kind.

The set of coins is not only large but unique in many respects. It had not happened before that three 14th century hoards, even not large, occurred in one

excavation. Also the origin of the found coins happens to be quite unique since. There is a numerous representation of coins from the north of France (not recorded previously) and the Netherlands (very rare until then) here, and even one coin from central France (Poitou).

The earliest coin was struck before 1305 (a double mite of Guy de Dampierre, Count of Flanders), and the latest (with two exceptions) after 1455 (half-groschen of Casimir Jagiellon, King of Poland). Only two modern coins: Polish from 1622 and German from 1875, remain completely isolated in the studied area. Although the concentration of coins in the second half of the 14th and at the beginning of the 15th centuries is typical of Granary Island, it has never been so clear and based on such number of specimens before.

The Flemish mite belongs to the group of seven coins of very poor silver or copper, struck in northern French baronies or in the area of the (later) Netherlands. Also a hoard composed of 34 similar specimens was found. Both in the hoard and among the single coins the majority are date from the beginning of the second half of the 14th century, but some specimens are several decades older. Since any more such coins were found not only in Gdańsk, but also — as far as I know — in the whole basin of the Baltic, a question arises if the single coins are not, by chance, fragments (formed either before or after deposition) of the hoard. However, there is no sign of this; the coins come from various layers and granaries in the studied area. The hoard was deposited after 1356. It is notable that although it contains mainly imitations of Flemish mites of Louis I, no original coin of this kind was identified. Among undetermined and uncertainly determined coins from the hoard some similarities of punches of letters and ornaments can be distinguished, which suggests the unity of the workshop. Owing to the metal — practically base — such coins were completely beyond the local money system and by no means could perform monetary functions in Gdańsk in the 14th century. Therefore, it may be guessed that the hoard was not hidden but abandoned as useless, just as the hoard of Norwegian and Swedish bracteates from the granary the Moon and the Stars found earlier, almost contemporary with it. Also single mites, although they had no traces of deliberate destruction which we often can see on coins regarded as counterfeit, were not suitable for use as money in Gdańsk. Nevertheless, their accumulation in the studied area evidences a clear connection of this very place with one of centres at the mouth of the Rhine; rather not with Flanders itself, since there

are only a couple of real coins of this county among the large number of imitations from small baronies. The hoard also convinces that relatively old coins could have got to the earth several decades after striking, about the middle of the 14th century, and they should not suggest dating of layers before the legal regulation of the island in 1342.

The second group of coins are local coins of Prussian Teutonic Knights. There were 92 pieces found individually, and additionally 17 of them formed a hoard. First we will discuss the older of them, struck before the reform of Wynric of Kniprode from about 1364. They include the above mentioned hoard and 12 single coins. The oldest of the Prussian coins found individually are almost contemporary with the oldest Western coins and date from the first and second decade of the 14th century. These are three bracteates of the *First Cross Shield* type. Also in the hoard the oldest coin belongs to this type. Although this is the most frequent type of Teutonic bracteates from before the reform of Grand Master Wynric, but in the course of many excavations of Granary Island, such coins have not been recorded, since the island was developed nearly three decades after this issue. The long lasting of the *First Cross Shield*, the most abundant Teutonic issue from the bracteate period, is typical of Prussian hoards. Although to remain in hoards did not mean to remain in circulation, but the fact that bracteates of the next issue, *Latin Cross*, were not found in the studied area lets us think that the occurrence of coins from the second decade of the century here was relict. A similar situation is in the hoard. It seems that its hiding should be dated between the years 1360-64 (the probable time of issue of the Prussian type *Modified Gate*). The hoard also contains two coins, probably foreign, although similar to the local ones and — as might be thought — participating in the local circulation. The former imitates a Teutonic bracteate of the *Second Crown* type. It may come from the neighbouring Polish issue or the episcopal Prussian.

An even more notable specimen in the hoard is the previously unknown bracteate with the letter K, which can be attributed to a Polish land, most probably Kuyavia, under the rule of Casimir the Great, in the 1350s. Also four Danish pennies found individually date from before the reform about 1364. Their inflationary, intra-Danish character indicates that their inflow could not have economic character, just as in the case of the Netherlandish mites discussed above. The time interval under discussion is closed with a Lubeck pfennig. This is the first time we have found a pfennig from before accession of Lubeck to the Wendish Monetary Union.

Introducing a multi-tier monetary system in the Prussian Teutonic state, in 1364 at the latest, was connected with a rapid growth of numismatic material in the studied quarter of granaries. From this half-century period, which lasted to the monetary reform of Grand Master Michael Kuchmeister carried out in 1416, we have 88 single coins and a hoard composed of nine coins. A substantial majority of them are coins of Prussian Teutonic Knights, that is 77. Only two of those coins are bracteate pfennigs, whereas the predominant fraction includes 41 fircens, coins of the original rate of three, and eventually four pfennigs, struck most probably between the years 1364-1379. We also have six halbscoters, including two in fragments. One of the fircens and one halbscoter preserved in a fragment are counterfeit. We have 21 shillings, twelve-pfennig coins struck in the following three years (1380-1382), including as many as three counterfeits. After 1382 the number of found Teutonic coins decreases rapidly: we have only one shilling of Conrad of Jungingen (1393-1407) and three *Short Cross* shillings of Michael Kuchmeister from 1414-16. The latter, anyway, remained in circulation until the last decades of the 15th century and could have got to the earth much later.

This set of Teutonic coins is similar to that already observed during the excavation of the first quarter of the island buildings. For more or less two decades, intensive economic life was in progress here, with the use of coins larger than the pfennig, and for some reasons came to a standstill in the eighties.

This intensive trade was accompanied by untypical coins. Most of them are Pomeranian (four) and Brandenburg (three) coins, but they do not form a tight group. Pomeranian pennies *Vinkenaugen* also made another small hoard, composed of nine specimens (including two blanks without traces of a die). A find of this type has been unprecedented in Gdańsk so far and it should be interpreted — just as earlier hoards from the studied site — rather as a pouch lost after about 1405. A coin of the French duchy of Poitou is unusual. It was treated — by means of deliberate destroying — as counterfeit and deliberately eliminated from circulation.

We have only seven coins from 1416-60, including only three local ones, as well as a Danish copper sterling and three extremely interesting coins. Two of them are Polish half-groschen of King Casimir Jagiellon struck from 1455. The early half-groschen of King Casimir can be found only exceptionally. If local shillings struck after 1454 were not found in the studied area, the presence of half-groschen here is not related to their circulation but rather to their accidental import from the south along with the Vistula trade or mercenaries pay. The second half-groschen is a very well made counterfeit from the period. There is

also a bracteate, very well preserved, whose general appearance indicates the origin from the second half of the 15th century from the south coasts of the Baltic or perhaps of their hinterland, whose type, however, is still unknown. The coin presents a coat of arms similar to the Saxon-Lauenburg, but that used only in the 13th century. Such a form of coins, however, is also possible in Silesia, although small coins from that land dating from the 15th century are poorly researched.

17. Region of the Covered Market, 2006/2007

Research of the Gdańsk Covered Market and the relics of the Dominican monastery in the season 2006/7 brought 160 numismatic items, including, in addition to coins, four jettons. Apart three coins forming the hoard, these are single finds. Although only few of them are somehow connected archaeologically with burials, probably most of the coins minted by the end of the 18th century comes from destroyed graves. Coins from the 19th and 20th centuries, deposited after the dissolution of the monastery which then was demolished in 1813-33, should be interpreted differently.

Stabilized scale of depositions in the 17th and 18th centuries is visible, as well as a disappearance of coins after the dissolution of the monastery (most of the coins from the first half of the 19th century dates from the first two decades) and a rapid growth, which at first may be associated with the construction of the Covered Market in 1896. If one was only to follow the chronology of the coins, it could be estimated that the phenomenon starts in the last quarter of the 14th century, culminates in the first half of the 15th century, and then undergoes a significant reduction, to revive again in the early 17th century and remain until the early 19th century. But there is no certainty that real circulating coins were placed in the graves, not the obsolete ones. However, a small hoard, consisting of three bracteates: Teutonic from before the reform of 1416, Teutonic from after the reform and, finally, an Elbląg one from the sixties or seventies, must have been hidden already in the 15th century, since the completion of such a set at the beginning of the 17th century is unlikely.

The subsequent disappearance of coins and their appearance in a large mass in the 20th century must be associated with spatial transformations of the local marketplace. If the coins from before the mark reform in Germany in 1873 are hardly seen, and later they appear in greater numbers only after World War I and the Covered Market construction in 1896 does not seem to be an important turning point, an assumption arises that the coins are associated with some spatial transformations of the marketplace in the thirties.

The custom of monetary grave gifts or other unspecified behaviour which favoured depositing coins in the research area remained without a visible change in the scale or the sort of deposited coins until the end of the monastery existence. It should be noted that also in this phase, from the end of the 16th to the early 19th centuries, this material is very similar to the one recorded during the excavations inside the Covered Market in 2001. There is also a visible link between the found coins and the Gdańsk money market, revealed in a small involvement of illegal coins and the clear predominance of coins related to the current system. As it turns out, this feature is characteristic not only of the coins used for trade or church contributions but also those put into the graves.

18. Studzienka Manor, 2007

The research area is located in the district Wrzeszcz, at the mouth of the moraine Royal Valley, in an area of the medicinal source called the Sacred Well, covered at the turn of the 16th and 17th centuries by a residential settlement of the Gdańsk patriciate. The manor of Heiligenbrunn (after 1945 Studzienka), dating for the end of the 18th century (which does not exclude the possibility of much earlier origins) was investigated. The excavation brought 19 coins and one jetton. Although the number is small and these are only modern items (the oldest coin from 1508, the latest from 1942), they are both highly varied and interesting. Some of them are legally used small coins in Gdańsk Pomerania. There are, however, many more coins which *de facto* or *de iure* were not accepted in Gdańsk or in the whole Royal Prussia.

The numismatic inventory is different from what usually can be seen in the archaeological research of the historic centre of Gdańsk, especially churches and marketplaces. Here we can see the results of a much weaker control over the monetary market, in the form of coins which appear within the fortifications of Gdańsk only in the context of pointing to their deliberate removal from circulation.

19. Excavation „Bogusławskiego-Theatre”, 2007

The excavation called ‘Bogusławskiego-Theatre’, continuing the previous research ‘Theatrum Gedanense’, brought 44 coins and four counters. Among them, eleven specimens (10 coins and a jetton) accumulated in the feature referred to as structure 79, identified as a septic tank from the turn of the 18th and 19th centuries at the rear of the property at Podwale Przedmiejskie.

The set of coins and jettons very clearly collects the local circulating coins, usually small ones, and — found in the septic tank — bronzes from France and the neighbouring countries, mainly from the second half of the 18th century. A comparison with the results of excavation at the neighbouring plot, referred to as *Theatrum Gedanense*, looks interesting. The material clearly differs (it starts earlier there and we have coins not allowed for circulation), but a gap after 1627 coincides (there we have the year 1631 established more precisely — thanks to the imitations from Swedish mints). This confirms a significant change in the organization or functioning of the area, which then occurred at the studied site.

20. 1-4 Grzaska Street, 2007

The excavation at Grzaska Street in the area of medieval quarter of Prawe Miasto (the Right Town) in 2007 brought about 288 coins. Only 89 of them occurred alone, about 199 probably in eight hoards of different sizes, from the sets of two up to 114 coins. The remark ‘about’ at the numbers results from a strong destruction of some of the coins. Also ten jettons were found. The chronology of the coins is very extensive and ranges from 1280 to 1990 but it is very unevenly distributed, with dominants in the 14th century, the first half of the 17th and the first half of the 20th century.

The only coin that dates back to the 13th century is a Danish penny of King Eric Glipping (1259-86) from the eighties. The lack of the context of such old coins suggests that it got to the layer incidentally and perhaps later, in the first half of the 14th century. From this time we have 22 single coins as well as five very small hoards, containing altogether 12 coins in the studied sector. Of this, 16 single coins and all those found in hoards are Teutonic bracteates, struck from about 1308. The beginning of deposition of coins at the studied site may have fallen later, in the first half of the 1330s. Apart from local Teutonic coins, there are six imported specimens. We can see here an English sterling of Edward II or III, a Mecklenburg bracteate, Pomeranian coins and a penny of the Westphalian barony Ravensberg. Those imports are rare in Gdańsk, and practically absent from the area of the Polish hinterland of the city; whereas they have analogies in finds from Pomerania (West) or Mecklenburg. There is a completely different situation with a Prague groschen of King John (1310-46). In the southern part of Poland such coins made the main — if not the only — component of hoards and the common currency in money transactions, but in Gdańsk such early Prague groschen have not been found yet.

In the next half of the century the number of coins visibly decreases: there are only nine of them, without any hoard. They include an accumulation of rare Prussian coins from the early 1360s. A Flemish coin is the extension of previously recorded imports from outside of the monetary market. The first period of the deposition, and an intense one, lasted about half a century.

More than the following two centuries are almost completely deprived of coins. Only the first half of the 17th century brings many of them. Unlike the 14th century, this is a hoard in the first place, only slightly supplemented with five single coins. The hoard, hidden after 1608, consisted of about 70 coins, which underwent considerable destruction, probably connected with fire. The deposit contained coins used in small and medium money circulation: shillings (and Hungarian denars, equal to them in size and the circulating value), groschen and six-groschen, whereas there were no silver coins most often struck and used in that period, that is three-groschen. These are coins typical of Gdańsk at that time, but the proportions of the hoard, distinguished by a very large share of Hungarian pennies, are unusual. Single coins are clearly later than the hoard — two small coins and one very small, but all completely belonging to the local money market, although not always legal, like e.g. Scottish Stirling's turner. From the subsequent periods we have small circulating coins, accumulating at the studied site, although at the end of the 19th century, the number and denominations of coins increase. Nevertheless, after the monetary reform in 1923/4 the coin denominations decrease again and we have only four single pfennigs. Another hoard contained 114 coins, exclusively small (below 1 mark), *tpq* 1921. Presumably this was a collection of coins which dropped out of circulation as a result of inflation in 1922 and the monetary reform.

The chronology and origin of the jettons at the studied site show significant differences in relation to the coins. The oldest jetton dates back to the turn of the 14th and 15th centuries, that is later than the 14th century phase of deposition of the coins. Also the second specimen, a very impressive and enigmatic Nuremberg jetton from the 15th century, falls on the gap of coins. The other jettons are from the 18th century, which brought few coins.

The coins certify the continuous use of the studied sector from the 1330s probably until 1945, yet with a constantly changing function. In the first half century of human activity in this place, we were probably dealing with a lively small-scale trade, presumably associated with the nearby port. Later, however, this was the place where accounts were done and perhaps also gold coins were used for big transactions (we have weights to them). A subsequent modest deposition of small coins and two relatively large hoards suggest residential functions.

21. Klesza Street, 2007

The entire numismatic material obtained from the supervision of a relatively small excavation was seven counters from the 18th century. They all come from one layer and structure, which requires us to treat them as a hoard, despite several decades of their time-span. Six of the counters are jettons made in Nuremberg. A considerable predominance of French motifs on them draws attention, reinforced by the presence of one counter from France itself, which is probably a proof of a fashion observed by the owner of the hoard. There is also a jetton with British motifs, not known at all among the extremely rich London material, as well as a quite rare counter of the so-called 'Polish type'. I would interpret such accumulation of counters at the absence of coins as a proof of playing card games rather than indulging in mathematical calculations.

22. 73-74 Chmielna Street, 2007-2008

The excavation included a substantial area located in the southern part of Granary Island. For organizational reasons, the area was divided into three sections: '10a Toruńska' (studied in 2007), '73 Chmielna' (excavation in 2008) and 'Jaglana' (excavation in 2008), of which only the two former are being analysed together now. We obtained 151 coins, 62 counters and jettons (including 26 presumable jettons) and a semi-finished mint product. Apart from two jettons found together, all the specimens occurred individually.

The total chronological division of coins and counters is presented in Table 5. Coins begin rather late, and the 16th century definitely predominates in the material. Coins from the studied area reflect relatively late — in the last quarter of the 15th century — management of this area in a form associated with the use of money. What is important, originally the coins belong not only to low, but also higher-medium tier (quarter-talers), with an unusual proportion of the Scandinavian component. Although in the later decades of the 16th century, a direction of the inflow of foreign coins changes, the share of untypical issues, usually not registered in Gdańsk finds, is still noticeable. Since at the same time the proportion of 16th century coins itself is untypically high, all this suggests unusual character of the use of coins in this place, perhaps related to their selection of some kind and deliberate throwing out the coins regarded as improper. In the following decades, up to the 1670s, quite numerous counterfeit coins indicate the same. There were more places with similar characteristic of deposited money identified in Gdańsk (Zielona Brama — Green Gate, Brama Bożego Ciała — Corpus Christi Gate), and probably these were control points of cash brought to the

city, where improper coins were removed. An entrance to the city may have existed here as well (e.g. at the harbour), leading from the land interior — or the earth from a place of such function was brought for levelling.

The coins are accompanied by jettons and counters — just as at many Gdańsk sites. Of 34 items identified thanks to their types, 26 are Nuremberg jettons. These are mainly anonymous counters from the first three quarters of the 16th century. There is also an imitation of 'Rose/orb' type, made beyond Nuremberg, presumably in the area of Germany. There are only nine later, signed specimens from the mid-16th to the mid-19th centuries. Apart from Nuremberg jettons, also two Tournai, from the 15th and the beginning of the 16th centuries were found. Three Netherlandish jettons are of great interest; all of the 'Venus' type, clearly deriving from one set from the first half of the 16th century. One of the Nuremberg jettons belongs to the same type (it is an imitation of Netherlandish jettons).

Also 20 blanks cut out from metal sheet, most often from yellow alloy of copper, without any die impression, were collected. One of them was punch-marked with a cross patée, two are covered on both sides with thin incisions, which resemble house marks or monograms, one has a one-sided incision, the others do not have any marks. In the context of jettons presented above, the hypothesis that these are jettons of the most simplest form, either supplementing coined sets, or forming completely independent sets, seems to be justified. The repetitiveness of diameters of many specimens, and two of these discs remained joined together despite conservation work, which also proves their common functioning, indicates the latter possibility.

The numismatic material discussed here is different from the majority of inventories registered on Granary Island. The sequence of artifacts — especially coins — begins later and in a different way, also the abundant end of the 15th century and the quite well represented 16th century indicate that this plot of land performed other functions and had a different history. Relatively numerous and varied coins from that period, as well as the medium ones, counterfeits, weights for West-European gold coins and jettons, all this seems to refer to the activity of a merchant office, making calculations and transactions on large and medium (owing to the size of counterfeit coins) scale. This function was probably limited in the fourth quarter of the 16th century, and then only traces of usage of small currency remained, which practically vanished in the middle of the 17th century. A short-term new situation, connected with a more intensive presence of small coins, happened here in the third quarter of the 18th century. Apart from that, people already used to kill spare time by playing games at the studied properties before that time.

23. 8/10 Długa Grobla Street, 2008

A large plot Długa Grobla 8/10, peripheral to the historic centre, has been an urban area only since the 17th -18th centuries. The excavation in 2008 brought 30 numismatic items, including two jettons and two probably substitute coins.

The oldest two coins date from the 15th century and their deposition can be placed at the turn of the 15th and 16th centuries. Their emergence here indicates some forms of economic life in the region in such an early period, but may be also associated with movements of the earth mass due to the construction of fortifications.

These two coins precede next ones, Prussian and Polish, from the end of the 16th and the first decades of the 17th century, by a hundred years. A Riga shilling of Gustavus II Adolfus and as many as two copper Scottish turners of Charles I, the so-called Stirling's turners, signify a growing monetary crisis, which eventually broke the monetary unity of Gdańsk and the Republic. A find of the, very rare, so-called large module copper shilling of John Casimir from 1650 comes as a considerable surprise. It is possible — in the context of the earlier coins — that it was deliberately eliminated from circulation.

Other coins roughly coincide with the elements of small coin circulation observed in St John's Church located in the centre of the town, since these are the shillings of Royal Prussia. However, there are no city shillings observed there, struck from 1753. Instead of these we have a group of four three-groschen or three-kreutzer coins from 1782-1800, struck in different states of the Hohenzollerns according the same standards. Perhaps it is coincidence that all of them found at the studied plot of land are, formally, Silesian (although minted in Berlin). Presumably they all got here only after the annexation of Gdańsk by Prussia in 1793. Also in the 19th century we can see small and the smallest local coins.

24. 63/64 Chmielna Street, 2008-2009

The excavation at the plot 63/64 Chmielna Street on Granary Island brought 23 possible numismatic items, of which only 20 turned out to be impressed with dies, out of which three are jettons, thus there are 17 coins left.

Eight coins date from the 14th century, between the years 1322-1392. The mite dating back to the rule of count of Flanders Louis I (1322-46) is potentially the oldest. A Danish billon penny from the 1330s, an English half-groschen from 1351-52, Aquitanian *double* of Edward III from about 1355 — are coins from the site studied now, subsequent in time. Only after that the local coin appear: a pfennig of Prussian Teutonic Knights. There are no Prussian coins struck after the first reform of Grand Master Wynric of Kniprode about 1364, and only a shilling minted between 1380-1382. A *Dreiling* of the city of Lubeck comes from a similar time period.

The consequences of uncovering a small kwartnik (also called the quarter-groschen in the literature) of Casimir III the Great King of Poland at the studied site are difficult to define for the time being. Previously we have been dealing with coins well known but coming from distant markets, whereas here we are faced with one of the rarest and most mysterious Polish coins, unrecorded in the known written sources.

The ending of the essential core of collected coins in the 1380s is typical of materials from Granary Island and probably was related to legal regulations limiting the functions of this site. So there are only three Prussian coins from the 15th century. The next three coins — small and local ones — appear after an over two hundred-year break, not before the 18th century. The latest three coins from the following century seem to continue this series. The ending of their series in the 1820s may be related to the functional transformation of the studied place.

A relatively large representation of jettons (three) and uncoined discs (three as well), probably serving as counters too, is also a phenomenon typical for Gdańsk Granary Island.

Part Two: CIRCULATION OF COINS AND USE OF JETTONS IN GDAŃSK IN THE LIGHT OF THE FINDS

The inventory of 24 sites presented in the first part will be summed up here, but where possible, we will also draw upon the knowledge about other Gdańsk finds.

1. Roman coins

The material discussed in this volume include three bronze Roman coins: an as of Nero (Łagiewniki), a sestertius of Antoninus Pius (Sieroca Street) and an

AE2 of Constantius Gallus (Lastadia). From other new excavations in the area of the medieval centre of Gdańsk we have silver coins: a denarius of Antoninus Pius from Brama Bożego Ciała – Corpus Christi Gate (the site Monopol) as well an illegible denarius, probably from the 2nd century, from Jutki Rzeźnicze. All of them are single finds. Therefore these coins could arrive in antiquity and be deprived of context as a result of post-deposition processes, or they may

come from finds made in the late Middle Ages. Their isolated character allows turning down the possibility of their deriving from dispersed collections.

There are more similar finds of Roman coins lacking of context, particularly the bronze ones, made in Gdańsk and its vicinity, known from the literature. All this increases the probability of occurring those coins as secondary finds, resulting from destroying of archaeological sites from the late Roman and Migration periods. Particularly the proximity of the sites 'Łagiewniki' and 'Sieroca 2006' suggests the presence of such a site in this area of Old Town.

2. Early medieval coins

A large number of early medieval coins found in the historic centre of Gdańsk and its immediate vicinity, particularly on Grodzisko hill (Hagelsberg), is known from the literature. We have only one such coin in the finds gathered in this volume. In a certain measure this reflects the location of excavations, most of which were conducted in the areas deprived of the early medieval traces.

An early-Abbasid coin from 812-820, belonging to the earliest inflow of Arabic silver in Poland, was found on Strzelecka Street. In the Baltic region Arabic coins appeared even earlier, at the end of the 8th century (the so-called I^a wave), in Scandinavia and on the Polabian (Mecklenburg) coast. Early-Abbasid coins from the so-called I^b wave (to 833) are known from hoards of Pomerania and the adjacent part of Prussia. Some of them do not contain later coins. There are also hoards hidden much later, where few early-Abbasid coins are accompanied by younger elements. Single finds of coins struck before 833 AD are known from the Kołobrzeg region and the vicinity of Gdańsk as well as from the area of early medieval Prussia. Recently, a whole series of Umayyad and early-Abbasid coins were uncovered at the excavation in Janów Pomorski, at the site of the early medieval Truso.

Władysław Łosiński dates the beginnings of the inflow of Arabic coins to Prussia to the second decade of the 9th century, and he suggests its collapse occurred 10-15 years later, followed by a break in the inflow of Arabic coins to East Slavic lands after 833 AD. According to this scholar, there were two possible mechanisms: firstly, re-export of the early Arabic silver from Prussia to Gdańsk Pomerania in the first half of the 10th century. 'This early Kufic coinage was "released" from the untouched treasures of tribal elders in the 10th century, on account of a great demand for silver in the area of the Baltic Slavs, bordering Prussia'. Secondly, at the close of the 9th

century, an inflow of silver was coming along the Bug trade route from the south to East Pomerania, bringing large quantities of old coins.

In the light of the finds, it may be stated that besides a clear concentration around Truso and traces of the expansion into Prussian and East Pomeranian interior, we have another one, smaller concentration in the area of Kołobrzeg. Judging from the identified contexts of the individual finds of early-Abbasid dirham fragments, the specimen from Strzelecka Street presumably comes from a destroyed grave.

The nearby Grodzisko and the area adjacent to it from the south, although in respect of archaeology almost completely destroyed by modern fortification work, are characterized by the concentration of the earliest coin finds. The hoards and single finds registered here so far date from the second-fourth decades of the 10th century, thus they are more or less contemporary with the oldest traces of settlement in the area of the historic centre of Gdańsk, at the Right Town Hall — and a little later than the re-export (described by W. Łosiński) of early-Abbasid coins to Gdańsk Pomerania at the beginning of that century. A fragment of an early-Abbasid coin from excavation at Strzelecka Street, although cannot be assigned to one specific inflow of Arabic silver, is an important testimony to the location of the oldest Gdańsk at that place.

3. Prussian coins

There are no pre-Teutonic local coins in the excavations under discussion. Prussian coins definitely dominate in all the studied material — in the sense this concept used to assume in the following periods. This domination is also observed in individual lengths of time, with the exception of only three first decades of the 17th century. The coins of the Prussian branch of the Teutonic Order appear in individual quarters of Gdańsk along with settlement. Therefore there are not coins struck by the Order before the occupation of the town, and subsequent issues after 1308 are more and more commonly found in the area of the historic centre. Bracteates, appearing at the time of periodic recoinages in various quarters of the city, slightly lose clarity as a sign of settlement activity, when subsequent issues are reduced in volume. All that period, however, provides a textbook example of coin finds as a testimony of settlement — and at the same time, in connection with prolonging occurrence of the *First Cross Shield* type, in an equally textbook fashion warns against dangers which would result from possible abandoning criticism of sources.

In 1364 or not much earlier, a reform was carried out in the Teutonic state in Prussia, introducing a multi-tier monetary system. Thus pfennigs were strongly limited in their applications. Larger coins — firkchens and halbscoters — were struck for a longer time and also remained in circulation long, probably until the monetary crisis after 1410. This long duration made their finds numerous but also less sensitive in terms of chronology. A great number of found firkchens indicates that they took on a role performed earlier by bracteate pfennigs. There are clearly fewer halbscoters. On Granary Island and in Jatki Rzeźnicze ('the Butcheries') both varieties of groschen coins of Grand Master Wynric occur together, but in the other studied parts of the city they are rather complementary to each other. Besides authentic halbscoters also counterfeits were found.

Also Prussian shillings of Grand Master Wynric of Kniprode, struck from 1380, accumulate on Granary Island and in the adjacent part of Prawe Miasto (the Right Town). It can be supposed that in the second half of the 14th century this area made up a functional unity, at least in respect of money circulation. In Zielona Brama (situated on place of the medieval Brama Kogi – the Cog Gate) a shilling with a more extensive inscription than those known before was uncovered, probably dating from the earliest issue. In this material we also have three counterfeit shillings, accompanying the authentic ones in the finds.

Coins of the next masters are found much less often. Shillings of Conrad Zöllner of Rothenstein are absent from the Gdańsk finds known for the scholars. We have only a counterfeit of such a coin from Granary Island. Presumably pfennigs of this master and those of Conrad II of Wallenrode occurred as single specimens. We know slightly more numerous shillings and pfennigs of Conrad of Jungingen (1393-1407) and Ulrich of Jungingen (1407-10) from the parts of the town where intensive money circulation took place at the time.

Coinage of the first years after the defeat of Tannenberg (1410) was filled, as we supposed, mainly with the issue of quickly debased pfennigs. There are not many of them in our excavations. We meet them in the 'Covered Market' and in Jatki Rzeźnicze, thus wherever earlier bracteate pfennigs occurred. Deposition of those coins is probably accompanied by their use as the smallest money. The finds of *Short Cross* shillings of Master Michael Kuchmeister, struck only for two years (1414-1416) but in great numbers and remaining in circulation until the end of the 15th century, have a much more common character. They could form hoards many years after the issue — espe-

cially small ones, in the character of pouches with handy money — without an additive of later Prussian coins. Their single finds are difficult to date: only the degree of their worn allows the intuitive statement concerning shorter or longer remaining in circulation.

It is known that in the spring 1416, when reforming the monetary system, Grand Master Michael resumed the issue of halbscoters for a short time. He met, however, with a strong opposition from the Estates and provoked a revolt of Gdańsk common folk. Halbscoters are anonymous and those from the issue of 1416 have not been identified yet (we only know antiquarian phantasies). We can assume in all likelihood that we have found such a coin. This is a halbscoter uncovered on Granary Island with legends +MONETA\\ MIDORVM†PRVSSIIEC, +HODOR♣MAGRI♣IVDIC\\ VM♣DILIGT. Such punctuation can be seen on coins of Ulrich of Jungingen (1407-10), and after a few years' break it appears on shillings of Michael Kuchmeister, struck directly before the reform. Although we can see arrows on halbscoters and early shillings of Wynric of Kniprode, they appear again on the first improved shillings of Michael Kuchmeister struck in August 1416. Inscriptions are not completely correct, which may suggest the lack of skill of the cutter in arranging such a legend.

Bracteate pfennigs of the *Third Greek Cross* type struck in 1416-1460 are not numerous enough for the basic type of small coins in Gdańsk during almost half century. They concentrate on an even smaller number of studied sites. We can find reformed 'new' shillings with a long cross of Michael Kuchmeister from 1416-1422 and of Paul Rusdorf (1422-41). On Granary Island a small hoard was found composed of five *Long Cross* shillings: two of Michael and three of Paul. A similar small hoard was already found in 1957 in the Old Town. These hoards, with a character of handy pouches, confirm a wider observed phenomenon of not linking old and new shillings in circulation. Shillings struck in the names of Conrad and Louis Erlichshausen (1441-1450-1467) are much fewer, which results from a considerable reduction in their issue, being, in turn, a consequence of all-European silver deficit. At the site 'Łagiewniki' in the Old Town an unknown shilling of Grand Master Louis was found, with a long cross and a crown in the second field of the Teutonic shield. This coin was most likely struck in Königsberg in 1456-60 (in 1460 Grand Master Louis of Erlichshausen ordered a reduction in the *Kenigsbergisch slages* shilling rate.

The Thirteen Years' War and the division of Prussia into the royal and Teutonic parts, carried out by the Second Treaty of Thorn in 1466, complicated the Prussian coinage. Very rare good shillings of

the Prussian Estates, struck in Toruń in 1454-7, were not found in Gdańsk. From 1457 Gdańsk, Elbląg and Toruń undertook the issue of base shillings. The two latter cities also took a regular issue of pfennigs. The coins in the name of King Casimir Jagiellon (died 1492) were probably struck by 1520 or even longer. Unfortunately, their relative chronology was not determined. We have coins of all the three royal towns in the city, but in a very uneven representation: few Elbląg shillings, clearly more numerous Toruń ones, whereas Gdańsk base shillings are considerably more numerous. They appear both at peripheral sites and at the settlement core of the city. However, it still remains a riddle why Gdańsk coins were not found in St John's church (where contemporary Teutonic shillings are present) and there is only one specimen also in the second place, which seems to well reflect the low-tier monetary circulation (excavation 'Covered Market'). The list of finds indicates depositing of Gdańsk shillings mainly (although not exclusively) on the outskirts.

The latest issues of base shillings in Gdańsk received the name of the current ruler, Sigismund I the Old. Although few, they occur both at peripheral sites and in the trade centre, and despite everything there are more of them in Gdańsk than elsewhere.

Although base shillings of the Teutonic Order are less numerous than the city ones, they are still noticeable in the material, particularly those struck by Martin Truchseß of Wetzhausen (1477-89). However, restoring good shillings by Master John of Tiefen about 1490-93 stopped this inflow. There are no Teutonic bracteate pfennigs from the period 1460-1526 at all in Gdańsk, although they happen to occur in its vicinity. Elbląg pfennigs are rare (both from the outskirts and from the trade centre of the city), and those of Toruń are even less frequent. This confirms the long observed regularity that there are several times more Elbląg pfennigs in Prussia (and in countries remaining in marine contact with Prussia) than those of Toruń, although the latter predominate deep in the country. Gdańsk finds confirm the hypothesis that the Gdańsk and Elbląg ports were the source of the outflow of these coins beyond the sea, since here as well they dominate the Toruń ones so clearly.

The monetary reform in 1526-30 completely change the monetary surroundings of Gdańsk. The Prussian system was unified in both parts of separated country and incorporated into the Polish system, which also underwent the thorough modernization. The King of Poland occurred in Prussia as one of the coin issuer, as the 'lord of the whole Prussia', taking up the mint in Toruń. These royal issues are represented in Gdańsk excavations by pennies, shillings and groschen. Ducal

coins of Albert of Prussia include almost exclusively pennies and shillings, with a clear predominance of pennies. The town mint of Gdańsk gave pennies, shillings and groschen, with a predominance of shillings. Even two three-groschen were found in Zielona Brama, yet counterfeit and what is more, coming from one workshop. Pennies and shillings found in Gdańsk come also from the city mint of Elbląg. The next rule, that of King Sigismund Augustus in Gdańsk and Elbląg and of Albert Frederic in Ducal Prussia, reduce the denominations of the found coins to the smallest pennies.

During the times of King Stephan in 1580 also Lithuania and Livonia were included into the joint Polish-Prussian monetary system. This ruler resumed the coinage of Royal Prussia as well, but those coins do not occur in our series. Minting activity in Prussia was also carried out by the duke and the city of Gdańsk. Of the product of the ducal mint, dreiers or dreilings, i.e. three-pfennig coins, the counterparts of Polish small kwartniki, seem to perform a certain role. We will not see subsequent coins of Ducal Prussia until the 1620s. After pennies from the interregnum in 1573 and a shilling from the town siege in 1577, Gdańsk coins are represented by pennies and shillings of King Stephen, but they also vanish as early as in 1585. The Gdańsk kwartnik from 1613 was an isolated one.

The break in Gdańsk series can be observed until 1625 and the role of Ducal Prussian coins in the field we register in archaeological finds was also significantly limited. This gap was filled with coins from the Crown and Lithuanian mints of the Republic. We observe a return of Prussian coins in ducal one-and-a-half groschen from 1621-1626. The one-and-a-half-groschen was at the same time so small a coin that its single finds were quite frequent, and thick enough to serve to form hoards. In Gdańsk these coins accompanied Polish one-and-a-half-groschen from the mint in Bydgoszcz. In 1626 they were replaced by Prussian shillings.

After 1625 we can also observe a return of the Gdańsk and Elbląg coins. On the one hand, it can be considered a result of the new minting statute and devaluation of small coins in 1623. On the other hand, however, in 1627 a ban on striking coins apart from the highest denominations was introduced in the Republic. So another gap opens in domestic coins, and we find again Gdańsk coins in larger numbers only in the second half of the 18th century. The duke of Prussia accepted the parliamentary ban with a substantial delay, thus a longer series of shillings from his mint from 1625-1633 has been collected.

The ban on striking small coins created favourable circumstances for money issues on the market of the Republic beyond the control of its authorities. In Elbląg, being occupied by the Swedish army, an issue of small coins was started in 1628, and from 1630 we observe a deluge of the Elbląg coin in the finds. Elbląg monetary standards were considerably worse than those being in effect in the Republic, hence in 1630-1633 a sequence of bans on accepting of those coins were imposed. In spite of that, we listed shillings, one-and-a-half-groschen, a groschen and a three-groschen of Gustavus II Adolphus with the dates 1630-1634 from various points of the town, as well as similar coins of Queen Christine (1632-1654). The next Swedish issues from Elbląg from 1656-9, in the name of Charles X Gustavus (1654-1660), did not occurred in Gdańsk.

The lack of Gdańsk coins struck from 1650 in Gdańsk itself results probably from their relatively high face value. From 1653 we observe the return of the Prussian coin, first of all the ducal one, and from 1657 shillings of the cities of Royal Prussia: Gdańsk, and later Toruń and Elbląg, struck in the name of Kings John Casimir and Michael. This phase lasted until stopping the issue in the 70s (1676?), when city issues were finished and the ducal factory in Königsberg remained the only Prussian mint. Its products include only shillings, found in large numbers in the city. The phenomenon, observed in the series from St John's Church, that worsening of Prussian minting standard in 1753 resulted in opening mints in the cities of Royal Prussia and replacing shillings from Königsberg with local issues in the name of Polish kings, is now confirmed, although the change is not so clearly visible. And city shillings, three-groschen and six-groschen from the fifties and sixties got to the earth also in the following decades. Until the end of the 18th century we can see a small number of East Prussian coins, a two-groschen, three-groschen and six-groschen.

The coins similar to the ones from the end of the 18th century appear in the early years of the 19th century (although the Königsberg mint was closed in 1802 but the regional issues for Prussia were conducted in Berlin). Presumably the need to supplement on the market shillings struck until 1766 was the cause of the issue of sporadically found copper Gdańsk shillings of King Frederic William III (1797-1840). Frequent coins of the First Free City of Danzig from 1808-1812 performed the same functions.

4. Polish and Lithuanian coins

Anonymous bracteates from the second half of the 14th century, probably of Polish origin, are sporadically found on Granary Island. Usually they were not

previously known to the Polish numismatics. A small kwartnik (the so-called quartergroschen) of Casimir the Great, also from that island, is an important find. The general distribution of finds of those very rare coins suggests that they were struck in north Poland and not in Kraków, as it was thought before. We do not have in Gdańsk Polish royal coins from several decades after the death of King Casimir III. Only three halfgroschen of Ladislaus II Jogaila, struck after 1394, appeared in the city. Also few specimens of Lithuanian pennies of Grand Duke Alexander-Vytautas from 1413-1430 were recorded, which have not occurred anywhere else outside the borders of the Grand Duchy of Lithuania.

Low value Polish pennies from the following decades of the 15th century appear sporadically. One of them is probably an issue of King John Albert (1492-1501), unknown before. Two early halfgroschen of Casimir IV (one of them counterfeit), struck probably during the Thirteen Years' War or soon after its ending, and found on Granary Island, are extremely rare in finds. In contrast, a later halfgroschen of this king, immeasurably more frequent in Poland, occurred only in one specimen in Gdańsk, in Prawe Miasto. Halfgroschen of the next rulers, from 1492-1511, are much more noticeable, although from the beginning of the 16th century Polish kings reproached Gdańsk for bans on accepting Polish coins. Thus this is not restrictions that stopped the inflow of coins struck until 1492 but their unfavourable rate in comparison with the domestic money. The import of Polish halfgroschen after that date must have been profitable, since they are well visible in spite of restrictions. The change was probably caused by the monetary reform of John of Tiefen.

All that time there are no Lithuanian coins in Gdańsk. An exception is a counterfeit Lithuanian halfgroschen of Sigismund the Old, broken before throwing out.

Monetary union of both parts of Prussia with the Crown of Poland, formed in 1528-30, stopped almost completely the inflow of Polish coins to Gdańsk and started a reverse current: the outflow of Prussian coins to the south. Only the monetary union with Lithuania and Livonia formed in 1580 opened the way to Prussia for Polish, Lithuanian and Livonian coins. This, however, happened with a delay. There are very few coins of King Stephan (1576-86) in Gdańsk (one Polish groschen and one Lithuanian). Although we have Polish shillings from the first decade of the rule of Sigismund III (1587-1632), but Riga shillings of this king are much more numerous. However, the number of Polish coins increases gradually, also there are new denominations, up to the

culmination in the first half of the 1620s. From 1618 also Lithuanian coins appear. Polish one-and-a-half-groschen are noticeable in large numbers apart from Prussian ones from 1619. They are often counterfeit, but the highest proportion of fakes is among groschen (seven counterfeit out of 13 coins presented here). It seems that during the monetary crisis the smallest denominations vanished from circulation in Gdańsk earlier than in its hinterland, which probably resulted from a difference in price level.

The lack of issues of small coins in the Republic in 1630-50 was the reason for the absence of Polish and Lithuanian coins from that time in Gdańsk. Nevertheless, as many as four large copper shillings of King John Casimir from 1650 were found here — extremely rare coins in finds. Subsequent coins from the Crown mints appear from 1660, and these are small copper shillings and silver six-groschen. Small copper shillings (Boratyni shillings), Polish and Lithuanian, were forbidden in Royal Prussia, and their finds reflect their elimination rather than circulation. There are no more Lithuanian coins in Gdańsk, and the Polish ones date only from the times of Augustus III (1733-63). These are few copper shillings and a groschen, struck in Saxon mints. Polish copper coins of King Stanislaus Augustus (1764-95, in Gdańsk until 1793) are even less numerous.

5. Livonian coins

The inflow of Livonian coins from the period of confederation (until 1561) to Gdańsk is totally incidental. It increased slightly during the following twenty years (Riga shillings, a Reval/Tallinn shilling and a Courland one). Even a monetary union with Livonia, formed in 1580, did not result in an immediate growth in the presence of the Livonian coin. We occasionally find shillings and three-groschen of Riga and Courland. Only shillings of Sigismund III from 1588 gradually increase the presence up to their predominance in the body of coins from the first decade of the 17th century. In the second decade this predominance of Riga shillings decreases, although it is still absolute. This mass inflow of Riga coins is generally not accompanied by Courland coins.

After Riga had been captured by Sweden in 1621, the mint there still struck coins according to the Polish system, shillings and one-and-a-half-groschen, but of lower metal content. This resulted in a mass inflow of those coins, especially shillings, to the Republic, well visible in Gdańsk. Particularly many of them occurred at the Łabędź Tower. After filling the moat there in 1648 the general presence of those coins in

Gdańsk substantially decreased, which meant that was the place where illegal coins were disposed of.

At the end of the 17th century we can see two one-and-a-half-groschen of Frederic II Casimir, Duke of Courland (1682-98). The Courland coins, with well visible Polish-Lithuanian arms, were probably struck to fill the supply gap on the Polish and Lithuanian market caused by stagnation.

6. Gotlandic coins

Gotlandic coins in Gdańsk are represented in a modest number, yet are interesting. These are — in the material included in this volume — five *gotes*, from an early issue (from before 1361) till the latter ones, from the second quarter of the 15th century.

7. Danish, Swedish and Norwegian coins

Danish coins appear early. At first, these are anonymous pennies struck in the second half of the 13th century from poor silver, and in the first half of the 14th century from copper, depicting the crisis of the Danish state at that time. The oldest coins are those of Kings Eric V Glipping (1259-86) and Eric VI Menved (1286-1319), occurring in contexts slightly later from their striking. The next coins date from the period of the collapse of the state. They appear primarily on Granary Island, but also in Jatki Rzeźnicze. Their spread in Gdańsk is surprisingly wide.

Hiding a hoard of 238 Norwegian and Swedish bracteates of King Magnus II Eriksson (1319-64) on Granary Island was equally surprising. Judging from the hoard composition, this complex of coins was brought to Gdańsk from the vicinity of Bergen in Norway. The coins, solely debased bracteates, were most likely abandoned as useless. Coins analogous to those deposited in the hoard also occurred — yet exceptionally — individually. Also later Swedish bracteates are sporadically found. It can be supposed that the break of Danish coinage in the middle of the 14th century opened in Gdańsk, for fifty years, a gap for the Swedish coin. Subsequent Scandinavian coins are again of Danish origin: copper sterlings and nine-penny groschen (*nipenning*) of King Eric VII of Pomerania (1396-1439). The former kind of coinage was not identified in Poland beyond Gdańsk, whereas the latter is known from individual occurrences in Poland and Lithuania.

After the following several dozen year break, Danish and Swedish coins meet in Gdańsk in the third and fourth decades of the 16th century, in the southern part of Granary Island. These are war klippings (a total of five). Danish klippings have recently become recorded on the south coast of the Baltic, in

the area of Kołobrzeg, but their Swedish imitations, very rare, were identified in Gdańsk for the first time. A few slightly later coins from both countries were found mainly at the same site.

A later presence of Scandinavian coins is incidental. However, coins of King John III of Sweden (1568-92) are occasionally found, not only in Gdańsk but also in the south of Poland. It is possible that their arrival resulted from lively political Polish-Swedish contacts related to the accession of the king's son Sigismund to the Polish throne in 1587.

In the 17th century Swedish copper coins appear. They are also found in the Polish hinterland. Klippings uncovered outside Gdańsk do not go beyond the scope of Swedish troops action during the wars in 1627-9. Round coins, struck from 1627, in Poland belong to a later time horizon, still difficult to define. They appear in various points in Gdańsk, both central and peripheral. From the second half of the 17th century, Swedish and Danish coins are found only exceptionally. A copper shilling of Frederic VI of Denmark (1808-39) from 1812 may be the most interesting. This coin is strikingly similar to the shillings of the First Free City of Danzig (1807-13) and perhaps after the state bankruptcy in 1813 the shillings were exported into the places where they could be regarded as currency. The imminent collapse of the Free City of Danzig probably prevented their wider inflow.

8. Pomeranian and Brandenburg coins

A hohlpfennig of Stargard from the first half of the 14th century occurred in the area of Prawe Miasto (the site Grzaska). There are more pennies from the class of *Vinkenaugen*, from the second half of the 14th and the beginning of the 15th century, struck in Central Pomerania, in East Brandenburg and in Mecklenburg. We have them both in Prawe Miasto and on Granary Island. At the latter place, an abandoned pouch was also found, containing nine such coins, hidden after about 1405. The finds of *Vinkenaugen* from Gdańsk are characterized by a considerable proportion of coins without traces of dies or with very illegible dies. From the excavation of Granary Island in 1993 we also have a bracteate pfennig from Stralsund from the turn of the 14th and 15th centuries, as well as two wittens of that town. Then, however, this direction of inflow vanished, to appear for a short time in the first quarter of the 16th century in the form of several Pomeranian wittens in various parts of the city.

Another Pomeranian impulse is copper pfennigs, struck from 1581, typical coins in single finds within the Duchy of Pomerania, which probably crossed its borders imitating billon pennies on Polish standard.

After this phase of copper, Pomeranian silver returned to Gdańsk for a short time in the form of sporadic shillings and double-shillings from the 1620s. These are the last traces of coin inflow from the west until the times of passing the areas around the city under the political control of the Hohenzollern Monarchy in 1770, and even then, only few specimens appear. A 1/6 taler coin from 1751 (Granary Island) and the so-called good groschen of King Frederic II are rare. The latter are very common in the March and in Pomerania, so it seems that their poor representation in the trenches of Gdańsk also means a small range of their circulation in the city. Larger coins found in Prawe Miasto: a 1/6 taler and a 1/3 taler, date from the beginning of the 19th century. A copper Brandenburg pfennig from 1814 and a groschen of the Grand Duchy of Poznań from 1816, probably indicate that the small coin from the West began to take over a role of small local money in Gdańsk, which was definitely sealed by the monetary reform from 1821.

9. Coins from the Lübeck standard area

Coins from the area of the Lübeck standard are not numerous, but well visible at the very beginning of coin accumulation in Gdańsk. We find Mecklenburg, Hamburg and Lübeck hohlpfennigs from the second and third quarters of the 14th century. Only Mecklenburg coins occurred in the area of Prawe Miasto, whereas the others were found in Granary Island. Following the witten reform from about 1365, two-sided coins of Lübeck and Wismar appeared on Granary Island. In the hoard from a wreck of Vejby — the safe carried most probably to Gdańsk — a Lübeck florin was found. A small group of coins of that area, found in various points of the city, date from the 16th and at the beginning of the 17th centuries: sechslings and a double-shilling of Lübeck and Wismar, a Mecklenburg scherf and even a quarter-taler of the city of Lüneburg. Single coins of Hamburg, Rostock and Mecklenburg were struck at the end of the 17th and 18th centuries. There was no return to the role of Lübeck money which we observed in the 14th century.

10. Coins of the Low Countries

Netherlandish coins are quite frequent in Gdańsk. Most of them date from the 14th century. From as early as the turn of the 13th and 14th centuries we have a penny of Fauquembergues and an imitation of a double mite of Gui de Dampierre from 1280-1305. They were found on Granary Island, just as an unusual hoard composed

of 34 coins (*tpq* 1356), mostly copper imitations of Flemish mites of Count Louis I de Nevers (1322-46), struck in the names of minor Flemish barons of Born, Reckheim, Stein, or completely anonymous. Nevertheless, none original coins of this ruler were identified in the hoard. A few similar coins occurred individually in the same area. Also in the wreck of a Gdańsk cog sunk in 1377 in Sund near Vejby, a destroyed copper coin of Louis I from 1334-7 was found. Mites were not suitable for the monetary use of Prussia in the 14th century, and the hoard was most probably abandoned as useless. There is also a possibility that here exactly mites were a subject of non-monetary use and served as tools for calculations — a size of the deposit characteristic of hoards of jettons may indicate this. The cog of Vejby also carried Flemish gold to Gdańsk.

Apart from Flanders, also Brabant was a source of coins for Gdańsk. At Sienna Grobla (Strohdeich) two gold coins of Emperor Louis IV (1314-47) from 1338-39, struck in Antwerpia, were found. Presumably this was a small hoard. We know the next Count of Flanders, Louis II van Maale (1346-84) from *leeuwengroats* and double groats, found in the Prawe Miasto and Granary Island. Such coins occur in the Polish interior only exceptionally.

At the turn of the 14th and 15th centuries, the number of coins from the Netherlandish region falls visibly. Two counterfeit cons from Granary Island, a sterling and a gold gulden, bear the types of John VI of Bavaria, Bishop of Liège (1389-1418). A poorly legible cooper coin might be slightly later. A gold halfgulden of the city of Groningen, struck about 1492, represents contemporary hornguldens and davidsguldens, known from the written sources.

Although it was Gdańsk through which huge amounts of American silver and gold coined in Netherlandish mints poured in to Poland in the 17th and 18th centuries, there are no those coins among the finds. Instead, we encounter single copper coins in different parts of the city, mainly from the second half of the 16th century.

11. English and Scottish coins

One of the earliest monetary finds reported in Gdańsk was an English noble of King Edward III (1327-1377). The hoard from the cog of Vejby included similar coins, but they were not found in Gdańsk during modern archaeological excavations. The oldest coin of this region in this volume is a Scottish pence of King Alexander III (1249-86), struck after 1280 and pierced. The earliest English coins, sterlings of Edward II (1307-27) and Edward III (1327-77) as well as a half groat and groat of the latter king, are substantially clipped, which indicates that they came to the city with a considerable delay, in the second half

of the 14th century and at the beginning of the 15th century. In comparison with the number of sterlings recorded in Prussian written sources, this is a very modest representation.

At the end of the 15th century in Gdańsk copper Scottish coins appear, that is pennies of King James III (1460-88) of the *Crux pellit* type from 1475-82. We registered five such specimens, one of which is a Flemish imitation. All of them occurred at peripheral sites. Gdańsk finds are isolated and indicate the inflow of those coins to the city by sea, through Flanders rather than directly from Scotland. It is possible that Scottish coins, losing the value of currency, were used as jettons or counters for games, and to this they owe their imitations.

The silver Scottish lion of Queen Mary (1542-67) found on Granary island is isolated, whereas turners of King Charles I (1625-49), called Stirling turners, form a significant group. Those coins are often found individually in Poland, they also occur in hoards. The largest accumulation of single specimens in Poland was uncovered at the Gdańsk site Swan Tower (six specimens), and in total, we know 13 pieces from Gdańsk, both from the centre and the outskirts. This would be no surprise in the light of the known contacts of Gdańsk with Scotland. Presumably after their withdrawal from circulation and invalidation in Scotland in 1643 they came to Gdańsk, and from there to the whole Republic. Here they provided a kind of a false additive to domestic shillings they greatly resembled. The finds of turners in the city to a certain extent confirm the opinion based on the occurrence of Polish and Lithuanian coins that in the first half of the 17th century Gdańsk belongs to the monetary market of the Republic.

Another Scottish turner in the name of Charles I found around the Swan tower, from the third coinage (1642-1650), whose presence in Gdańsk is accidental, should be treated quite differently.

12. French coins

There are only two medieval French coins and both of them come from the English dominions in France: Aquitaine and Poitou in the 14th century. While there were no medieval royal French coins, it suggests that these coins arrived to Gdańsk along with the English ones.

Besides, there are only two liards from a great issue of copper in the 17th century and a strange group of French bronze coins, royal and Republican, found in a septic tank. This set comes probably from the French market. This may me the content of Napoleonic soldier's pouch.

13. Spanish and Portuguese coins

Spanish coins are poorly represented in available materials from Gdańsk. From archaeological excavations we know only two billon coins of Henry III King of Castile and León (1390-1406). The representation of Portugal, although small, is considerably more noticeable and more interesting, suggesting the direct way of inflow. Twelve coins were collected, from a real *de 3½ libras* of King John I from 1398-1408 on Granary Island, to a brass ten-real coin of King Peter II (1683-1706) from 1699, found on the Island too. Copper and billon Portuguese coins are — to our knowledge — isolated in the basin of the Baltic (only gold coins played a certain role). Most coins come from the site Lastadia, which probably indicates that Portuguese ships were repaired there.

So frail presence of the coins from the Iberian Peninsula suggests that trade relations with that region took place only at the level of large transactions, without causing the flow of small sums. Written evidence from the 17th century indicates that the Spanish silver coins were the main types of money inflowing to Gdańsk in exchange for Polish exports of forest and agricultural crops, but they were all melted and turned into small Polish coins.

14. Italian coins

Italian coins — with one uncertain exception — are completely absent from Gdańsk. If further research, or some others unknown to me, will not bring them — this will indicate a very strong currency barrier separating Gdańsk from Italy.

15. West German coins

West German coins began in Gdańsk very early and with interesting specimens: an imitative sterling of the Low Saxon barony Lippe in the name of Simon I (1275-1344), a pfennig of Otto von Rietberg, Bishop of Paderborn (1277-1307), a pfennig of the barony Ravensberg from 1329-46 and a one-and-a-half-shilling (18 pfennigs) of Archbishop of Trier Kuno II von Falkenstein from 1362-88, found in a fragment. This indicates a small but constant inflow of Westphalian coins. However, it is difficult to determine with such a poor source basis, whether the reason for their bringing was the fact that they referred with their standard to English sterlings — found equally rarely — or they were the materialization of Cologne pfennig, the unit which lay at the root of the Prussian monetary system. The lack of coins from Cologne itself in Gdańsk calls against the other possibility.

Another group of coins from this area is two centuries later and equally small: a half-taler and groschen of Duke Wilhelm V de Cleves (1539-92), groschen of Schaumburg and an albus of Cologne from the end of the 16th century. The half-taler, probably the largest silver coin found during the archaeological excavations in Gdańsk, is a typical hoarding coin in the Polish hoards of the end of the 16th century. The found coins make an element of circulation of hoarding silver in the Republic, and not everyday money circulation. Presumably it was through Gdańsk that those coins used to come to the country.

Finally, the last phase of inflow of Rhineland coins includes seven specimens from the second half of the 18th century. It seems, however, that its distinguishing is purely formal, since the half-stüber of Charles Theodore, Duke of Jülich and Berg (1742-1794/9), seems to belong rather to a stream of inflow of small Netherlandish coins, whereas four Cleves six-kreutzer coins from 1757 and a copper pfennig of Prussian central provinces (Minden and Ravensberg; the site 'Nowa Radunia'; there was a similar one in the Radunia Channel) are coins connected with gradually unified circulation in the Hohenzollern Monarchy.

16. Central German coins (Saxony, Thuringia, Franconia)

Coins from the central part of Germany appear late, not before the mid-16th century. These are: a Saxon *Dreier* — a common small coin — and unusually large quarter-talers: the municipal Magdeburg and the Electoral Saxon. Although the latter finds are difficult to attribute to sheer coincidence, there are no grounds for explaining them credibly. Only after a half century, we have other coins, coming from further south, from Franconian duchy of Brandenburg-Bayreuth. First it is an imperial double groschen from 1696, and then a group of nine hellers from 1723-1750, from the duchies of Saxony-Altenburg-Saalfeld, Saxony-Coburg-Saalfeld and Brandenburg-Bayreuth, found in various parts of the city. Similar coins (also from neighbouring principalities) were found individually elsewhere in Gdańsk, Prussia, in the rest of Poland, Lithuania and also in Pomerania. However, they were not hoarded, which differs the phenomenon under discussion from the inflow of Scottish turners. Despite the lack of connection with tangible economic contacts, I believe that those coins did not come to the Republic once, but arrived steadily for many years until the monetary reform of Stanislaus Augustus in 1766. Central German coins (at least those which were made of copper) were probably brought to Poland as an additive to Boratyni shillings, already very worn in the mid-18th century, and shillings of Augustus III, newly struck from 1749.

In the second half of the 18th and the first half of the 19th centuries, there appear a rather small number of coins — pfennigs and groschen — from Electoral Saxony, then from the Kingdom of Saxony. The earlier ones may be the remnant of the attempts to incorporate Poland into the Austro-Bavarian conventional coinage area emerging in central Europe, and the next ones may be a relic of the Napoleonic Wars or an admixture to money of the Hohenzollern Monarchy.

17. South German coins

Coins of the south part of Germany are basically absent from Gdańsk. The few exceptions include a gulden of King Sigismund (1410-37) from the city of Nördlingen, found accidentally, a Bavarian three-kreutzer groschen from 1715 and a copper kreutzer from the city of Ulm, presumably from 1772. The former coin is one of the rare material traces of the inflow of Rhine standard guldens to the city, known from written sources.

18. Silesian, Czech and Austrian coins

Czech and Silesian coins in the late Middle Ages alternate with each other in Gdańsk, to mix completely in the early modern period. Their long series begins with a Prague groschen of King John the Blind from 1327-1340 found in Grząska Street. This is the only representative of the period of Prague groschen full bloom (1300-c. 1420) uncovered in the city. In the first half of the 14th century Prague groschen formed a monetary province in Central Europe, but neither Prussia nor Pomerania belonged to it — here Czech coins began to play the leading role later, in the last quarter of the 14th century. Another coin from the circle under discussion is the first Silesian coin, a Wrocław heller of Charles IV of Luxembourg, King of Bohemia and Holy Roman Emperor (Jatki Rzeźnicze, beyond this volume). In the light of the latest archaeological finds Wrocław hellers turn up to be the main Silesian small coin of the second half of the 14th and the beginning of the 15th centuries.

Presumably, the hohlpfennig from the site 'Żytnia', unknown to the scholars, dated according to the form at the third quarter of the 15th century, must be attributed to Silesia. A hoard of two Prague groschen of Ladislaus II Jagiellon (1471-1516) found at the site 'Gnilna' (*tpq* 1479) is contemporary to it. Groschen of Ladislaus II are very rarely found in Polish finds beyond Silesia. Therefore in Gdańsk we are not dealing with coins collected from the market but with the import from Bohemia, Silesia or Lusatia. This was

not the only case of such import, as another Prague groschen of this ruler, slightly later, was found at the site 'Theatrum Gedanense'.

There is also a Silesian groschen from the beginning of the 16th century as well as far more numerous finds of Silesian half-groschen coins, struck in Świdnica at the profit of King Louis II of Hungary and Bohemia (1516-26). Patterned after Polish coins, Świdnica half-groschen are the evidence of Gdańsk contact with the monetary market of Poland rather than Silesia.

Coins from the 17th century also indicate connections with the Polish market: three-kreutzer groschen found in different parts of the city, both Silesian and Czech, Tyrolean or Moravian, form a secondary component of the hoards in Poland, and are also found individually. An obol of Elisabeth Lucretia, Duchess of Cieszyn (1625-53) is a copper imitation of shillings circulating in the Republic. Accordingly, although Polish and Lithuanian coins stopped coming to Gdańsk after 1650, there was still an inflow of selected Habsburg coins from there.

In the second half of the 18th century Silesian three-kreutzer groschen appear again, struck within the Hohenzollern Monarchy. They most probably became commonly used in the city only in the nineties. They were found at numerous sites, thus it may be concluded that they were widely used in Gdańsk.

19. Hungarian coins

Despite the widespread use of Hungarian florins (guldens) in Gdańsk in the 15th-16th centuries, the Hungarian coins found by archaeologists are almost exclusively denars from the 16th and the early 17th centuries. There were 16 of them in the archaeological materials collected here, yet as many as 13 of them were part of the hoard of the site 'Grząska'. The burnt hoard from Grząska Street is distinguished by an unusual number of Hungarian denars in relation to the rest of the identified specimens (9:13). Such coins were hoarded in Poland primarily in the 1st and 2nd decades of the 17th century. At the end of the 16th century, they were rated as shillings in Poland. It is hard to doubt that the Hungarian coins came to Gdańsk through Poland, and more specifically, through the Polish monetary market. Apart from them, at Łagiewniki, there is a Transylvanian groschen of Prince Gabriel Bethlen from 1626, a coin unique in Polish single finds as well as rarely recorded in hoards. That groschen imitates Polish groschen of King Sigismund III from 1607-15.

20. Moldavian coins

All the Moldavian coins from Gdańsk known to us belong to the important but ephemeral group of counterfeits, struck in 1662-1664 by voivode Eustace Dabija in Suceava. All the authorities in the Republic fought with those coins as fakes, but their good level of workmanship and mass circulation reduced the effectiveness of those actions. In the material listed in this volume we can see seven of them (and two at other sites). Almost all of them are inscribed with the name of Queen Christina of Sweden. The issue of the so-called Wallachian shillings (*recte* Moldavian) was interrupted when small copper Boratyni shillings became commonly accepted in the Crown lands of Poland and in Lithuania and people began to refuse to accept any billon shillings. It can be expected that the coin displaced from the Crown and Lithuanian market reached Prussia, but no particular inflow can be seen among the finds. Presumably, the administrative control over the importation of the coins was relatively effective.

21. Russian coins

The high price of silver in small Russian coins from the 15th-17th centuries probably made them less attractive and hence they are very rare in Gdańsk. A Muscovite counterfeit kopeck of Tsar Aleksei Mikhailovich (1645-76), of unknown origin, seems to be a quite random coin at the peripheral site '73/74 Chmielna'. A copper five-kopeck coin of Empress Catherine II (1762-96) may be connected with the soldiers besieging Gdańsk in 1813.

22. Syrian coin

A late medieval Arabic coin is a phenomenon without precedent not only in Gdańsk but — to our knowledge — in the whole Central Europe and the Baltic. The specimen which attracts attention is a Mamluk *fals* of Sultan Al-Ashraf Sha'ban II (1363-1377), struck in the Damascus mint, obtained during the research by M.K. Kocińska's Archaeology and Conservation Laboratory. Other Near East articles found on the same plot of land on Granary Island suggests that we are dealing with imports made on the occasion of a pilgrimage to the Holy Land.

23. Counterfeit coins

Among the 24 excavation inventories compiled here, 60 counterfeits were distinguished (including seven Suceava shillings which were discussed

above). The largest series of them — eleven at each — occurred at the sites 'Lastadia' and '73/74 Chmielna'. The material is divided into three clearly separated periods, covering the late Middle Ages, the first two thirds of the 17th century and the turn of the 18th and the 19th centuries.

The oldest counterfeit coin distinguished in our material is a Flemish double mite, imitating the coin of Count Guy de Dampierre (1280-1305), from Granary Island. An unbroken series of fakes is begun with nine Prussian coins of Wynric of Kniprode and Conrad Zöllner from the same part of the city. They are made in white metal, probably pewter or lead, cast or coined. After the identification and before throwing out the coins were broken or cut, and in one case the counterfeit was folded in a pipe. None of the coins was pierced, and none was left without damaging (although some damage could appear accidentally). Perhaps plating a Flanders jetton from 1350-84, resembling a halbscoter from the size and appearance, with silver or tin was counterfeit of another kind. That specimen was preserved in Zielona Brama without damage (beyond this volume).

Only at the turn of the 14th and 15th centuries counterfeits of silver coins appear struck from copper or bronze and then plated with white metal on the surface. Beyond Granary Island we can see them also on Gdańsk mainland. These are first of all counterfeit Prussian shillings from before 1416 (due to the long time of their circulation they could be counterfeited even several decades after that date), but also foreign coins, such as a witten of the West Pomeranian city of Anklam, a gulden and sterling of the bishop of Liège, John of Bavaria (1389-1418).

Both a perfectly made Polish counterfeit half-groschen with the name of King Casimir (Jagiellon) as well as a primitive counterfeit penny of this ruler were made after 1455. The counterfeits of the latter type are quite often found in Poland. Both remained intact, thus probably not identified. At Szafarnia (beyond this volume) a Gdańsk shilling of Casimir Jagiellon was found, made by pressing a pewter sheet between two authentic coins. A series of late medieval counterfeits is closed by a Revel shilling from the end of the 15th century and a Lithuanian half-groschen of Sigismund Jagiellon, well struck after 1508 in yellow bronze. Counterfeits of local coins — Teutonic and city shillings — lost their dominating position during the 15th century. The range of counterfeits from that period is very limited: they cross the Motława late and they do not reach Prawe Miasto at all, beyond Zielona Brama, not included in this volume. They could be thrown out there, exactly in front of the entrance, as it probably happened with two cast counterfeits of Gdańsk three-groschen of Sigismund the Old from 1538.

In the second phase of counterfeiting, new places of the occurrence of coins and new directions of their inflow appear. A short-lived domination of Polish coins in the first decades of the 17th century is accompanied by an inflow of their counterfeits. We record as many as 17 counterfeit Polish coins of Sigismund III, from shilling to six-groschen. All are coined in copper or (some one-and-a-half-groschen) in yellow bronze, but they differ in the degree of correctness of legends. The counterfeit groschen made properly, with the mint technique, are usually relate by scholars to the counterfeiting activity of Mikołaj Komorowski, carried out in the castle in Żywiec. In fact, there were certainly more technically advanced counterfeiting mints, and the group attributed to Komorowski was made rather in the north of Poland. Counterfeits of foreign coins concern also the varieties present on the Polish market in large quantities (a Riga shilling of Gustavus II Adolphus, a Scottish Stirling turner). A Muscovite kopeck of Tsar Aleksei Mikhailovich (1645-76) is an exception. Counterfeit coins in the second quarter of the 17th century stopped being destroyed or marked in Gdańsk — to throw them out was enough.

The latest group of identified counterfeits are four small coins of the Hohenzollern Monarchy. In principle they do not differ on the outside from the coins accepted as authentic, only destruction due to the circulation exposed their copper core. They did not get deliberately destroyed either. Only a counterfeit shilling from the first Free City of Danzig with the date 1808 was struck with a die cut by hand.

24. Coins of the industrial era

The coins struck since 1821 found in Gdańsk are mainly Prussian coins from 1 pfennig to 2½ silver groschen from the Berlin mint. The Reich coins appear in large numbers only since 1875. With time two-pfennig coins disappear as well as those higher than 10 pfennigs. Denominations higher than one mark are found in the material exceptionally. The largest number of coins were minted in Berlin. Products from short-acting mints in Frankfurt and Darmstadt are absent (although the Hanover mint is represented). The share of other mints is very small and Munich takes the second place.

Coins from the Second Reich remained in circulation in Gdańsk till 1922. The loss of importance of denominations smaller than 10 pfennigs is visible. The Empire period and the beginning of the Republic also left a small number of foreign coins (the Netherlands, France, Australia, Russia). Some of them might have been brought by soldiers returning from fronts of World War I.

Gdańsk coins of the gulden currency (1923-1939) are represented quite numerous, but only in the range of 1-10 pfennigs, with a clear predominance of single pfennigs. We can see a reversal of the tendency of several previous decades. German coins from 1924-1938 found their way to the city only after the annexation of Gdańsk by the Reich in 1939, along with a great deal of German war coins. They generally come from the Berlin mint, single specimens were struck in Munich, Muldenhütten, Stuttgart and Vienna. Those coins are mostly accumulated at the sites 'Strzelecka' (where they formed a hoard) and 'Covered Market'.

Also from the interwar period and World War II, we encounter an insignificant number of foreign coins (France, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Finland and Norway). Imports of those specimens to Gdańsk may be related to the war events. No Polish coin from the interwar period was found in these archaeological excavations.

25. Emergency coins

Very few emergency coins, issued by non-governmental institutions, with limited scope and validity, were found: three typical WERTH-MARKE with punch-marked signs of the issuer, presumably of local origin and a commemorative ceramic coin from the Silesian city of Münsterberg (Ziębice).

26. Jettons, counters and other coin-like objects

The material collected here from 24 excavations includes 132 coined non-monetary counters (and about 40 uncoined discs). Specimens from Gdańsk are very few: a figural counter, probably mendicant, from the early 16th century, found at Lastadia, as well as a few specimens marked with a pair of crosses, of uncertain purpose. The specimen of probably Prussian origin, dating from the beginning of the 15th century at the latest (mendicant?), comes from Łagiewniki. There are few Netherlandish jettons and from early period only, from the mid-14th to the mid-16th centuries. Among them, a mule can be distinguished, linking Bruges jettons of Infante Philip and Mary of Hungary, from the site 'Toruńska'. Tournai is better represented: by the specimens from the 15th till the early 16th centuries, and France, where the earliest counter comes from Berry and dates from the second half of the 14th century. On Granary Island, a late medieval Paris *méreau* for games was already found in earlier excavations. The latest French specimen is a counter designed rather

for games, minted to commemorate the peace of Ryswick (1697). Only two specimens from England were identified: a geometric counter from the late 14th century and a uniface counter patterned after a groat of Edward I, struck in 1279-1307.

Two unusual specimens of pewter tokens with biblical quotations on both sides should be placed somewhere between France, the Low Countries and England, as they imitate large, gold 15th century coins from those countries. They are very well executed and have fully correct legends. One was found at Lastadia, the second, beyond this volume, at Szafarnia. Although they are undoubtedly of western European origin, analogy for them in the literature could not be found.

All the rest of the numerous represented jettons are German specimens, almost exclusively Nuremberg ones. We encounter them in principle from the beginning of the Nuremberg jetton-making at the beginning of the 15th century up until as late as the 19th century. In the 15th century Nuremberg jettons were gradually supplanting all the other jettons on Gdańsk market. Doing this, at the same time they adopted foreign motifs. The temporary disappear-

ance of jetton finds from Gdańsk is visible before the middle of the 17th century. Subsequent specimens do not appear before the next century. This is probably related to the functional transformation of jettons, which no longer served for calculations but started to be used for games.

Excavations of many sites catalogued in this volume, as well as those published elsewhere, also brought discs made of golden bronze. A suggestion arose that they are also jettons, whether made independently as the cheapest yet fully usable form of the tool or to complete the sets depleted as a result of loss of individual copies. Such discs occurred only at the sites where also jettons of a similar size were found. Some of them had additionally incisions which can be interpreted as house marks.

Although jettons in Gdańsk finds are really common, they are found only in certain places. In Jatki Rzeźnicze ('the Butcheries'), for instance, there are no jettons at all, in Saint John's church almost none, whereas in all the excavations on Granary Island there are a lot of them as well as quite a lot at Szafarnia. The occurrence of jettons is therefore an important element of the site characteristics.

CONCLUSION

The above listed data and observations concerning the 24 sites cannot be regarded as an objective reflection of the usage of money in Gdańsk. They only give the potentially objective insight into its lowest tier and the one that not always got lost in circulation but often was deliberately removed from the market, while another time (this is primarily the case at Lastadia) brought unconsciously. We must also remember that some of the analysed sites show a specificity which is hard to comprehend and their lack on the research list would considerably change the full picture. It is possible that there are other places unexplored or maybe just unpublished by researchers which would considerably supplement our knowledge.

We also identified a group of non-specific sites, that brought mostly the local currency, probably derived directly from cash transactions concluded in the city. This value combines the finds from Saint John's Church, those from the cemetery surrounding the Dominican Covered Market (Hala Dominikańska) or the market ones from Jatki Rzeźnicze. The site 'Covered Market' has allowed us to identify the scale and form of monetary burial gifts custom in the city.

Finally, we have identified the sites where we guess the negative selection — the deposition of coins rejected from circulation. For a time this function was

probably served by the moat under the Swan Tower, the entrance to the Green Gate, Radunia Channel under Crayfish Market and probably also under Brabank.

A striking — though not surprising — feature of numismatic material from almost all the archaeological excavations were the smallest possible denominations of the found coins. Cases of finding larger specimens, quarter-talers or half-guldens, are extremely exceptional. This supports the scepticism in relation to the large coins emerging on the antique market — talers, ducats or even donatives — allegedly coming from single finds in Gdańsk.

So what kind of coins were used as cash in Gdańsk in medium and small transactions? In general, these were not Gdańsk coins, without mentioning only two decades of the existence of the Second Free City of Danzig. In the listed excavations, the proportion of Gdańsk coins is mostly 10-11% and this is also the average of the total discussed material. The function of Gdańsk coinage in the city was different from that of the coinage of the Hanseatic free cities in northern Germany. It can be explained only partly by the fact that the production effort of the Gdańsk mint was usually focused on high-denomination coins. Before obtaining by Gdańsk the municipal coinage law in 1457, Teutonic coins prevailed in the

city. After 1457 shillings from the Gdańsk mint had to compete with coins of different origins. These coins came, however, rather from the close proximity than from the countries with which Gdańsk maintained trade contacts. In fact, still the King Stephen reform in, or even a bit longer, we can observe a monetary autonomy in the material, not of Gdańsk, however, but of Prussia as a whole. It was not until the close of the 16th century that the city market opened to the currency of other countries of the Republic, unfortunately, also to the counterfeit ones. The monetary crisis leads first to a significant increase in the proportion of counterfeiting and sabotage coins — that is foreign coins imitating the local currency — and then to issuing copper coins as well as the restoration of the Prussian separatism when it comes to the small change tier. Within this autonomy revival we can observe — in fact till the end of the 18th century — a rivalry or complementarity between Royal and Ducal Prussia. The monetary reform of King Stanislaus Augustus from 1765 apparently suffered a fiasco in Gdańsk — presumably facilitated by the imminent (1770) separation the city from Poland first by the Prussian ‘sanitary cordon’ and then by the territory annexed by the Kingdom of Prussia. One must admit, however, that the Gdańsk market was then (in respect of small coins observed in the finds) equally clearly separated from Brandenburg.

Of course, the changing political conditions were finally reflected in the inflow of coins of the Hohenzollern states but only those that corresponded with the local system.

As a result, we can see that when it comes to the monetary system, Gdańsk generally used the Prussian one rather than created its own. The Prussian monetary market was resistant to even the most overpowering influence of political forces, such as the Hohenzollern Monarchy with the centre in Brandenburg, as well as the influence of even very close cultural and commercial ties with England, the Netherlands or northern Germany. The only exception in this *splendid isolation* turned out to be a period of heyday of the Polish-Lithuanian Commonwealth at the end of the 16th and the early decades of the 17th centuries, when Gdańsk — powerful as never before or afterwards — let a great amount of Polish coins enter its market.

The post-Napoleonic modernization of the monetary system and stabilization of the political situation resulted very quickly, probably in the third decade of the 19th century, in forming the state monetary monopoly on the Gdańsk market. This situation continues practically without interruption until today, and some increase in the deposition of foreign coins — yet always marginal — is most likely connected mainly with the war contacts — a return of Gdańsk residents from distant fronts.

TABLICE ILUSTRACYJNE
PLATES

Numery zdjęć odpowiadają oznaczeniom pozycji
w inwentarzach poszczególnych stanowisk opisanych w części I
Wszystkie zdjęcia, jeśli nie zaznaczono inaczej, są zamieszczone w wielkości naturalnej

Numbers at the photos correspond to those in the coin lists in Part One
The coins and jettons are illustrated natural size, unless otherwise indicated

A1

2

3

4

6

7

8

10

11

12

14

16

17

18

19

20

22

23

24

25

26

27

28

29

30

35

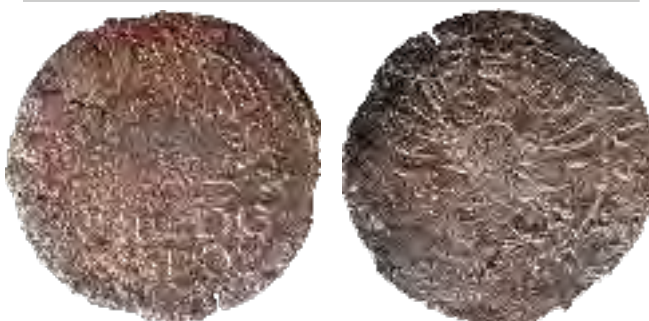
36

37

39 (2:1)

38

41

44

45

47

48

49

50

51

52

53

55

56

57

58

59

61

62

63

64

65

66

73

74

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85 (2:1)

86

87b

87c

87d

87e

87f

87g

87h

87i

87k

87l

88a

88b

89

90

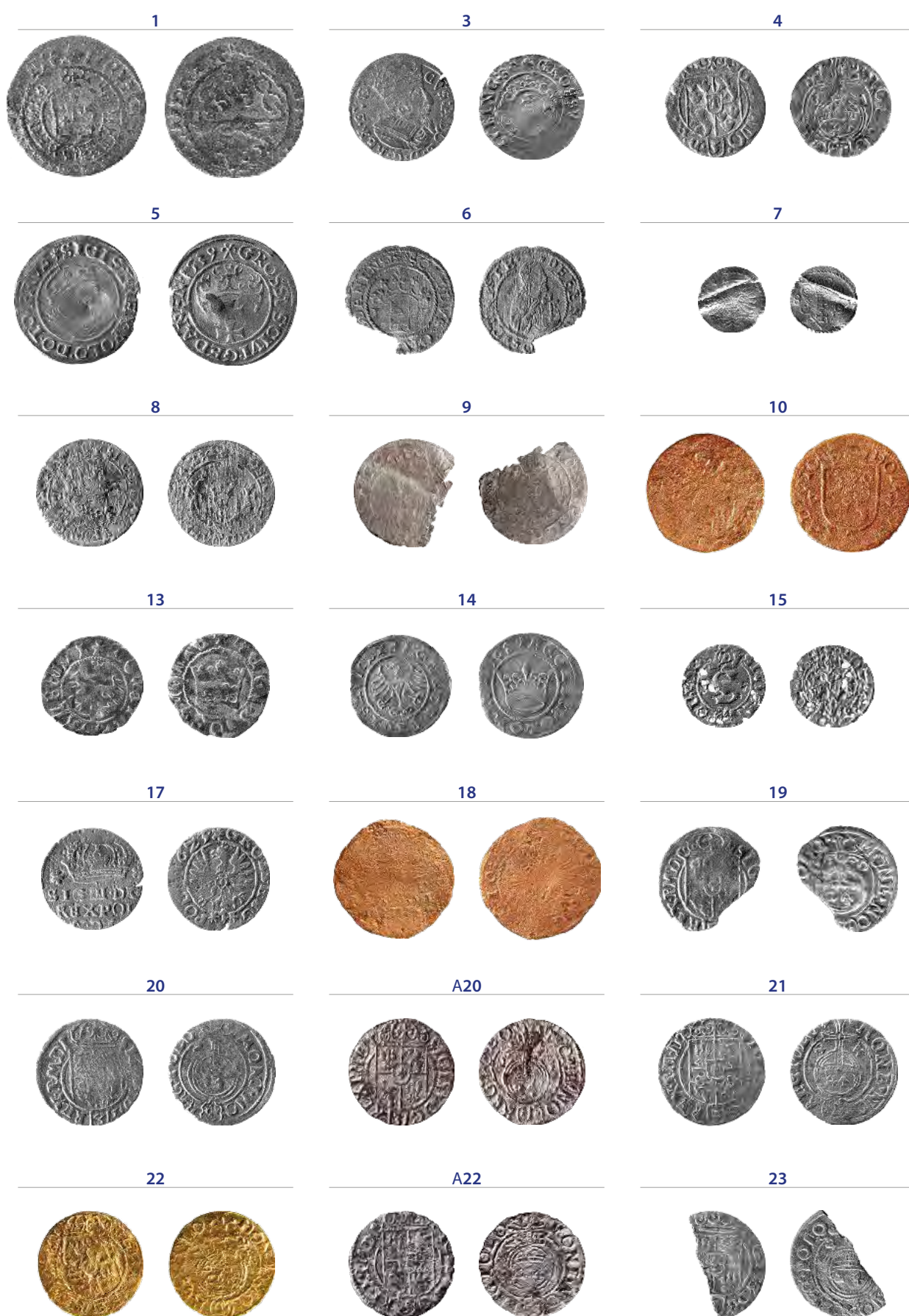

91

92

24 (2:1)

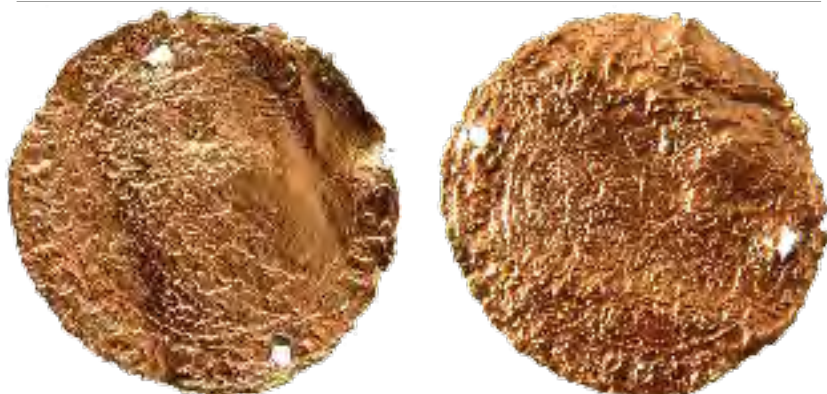
25

26

27 (2:1)

28

29

A29

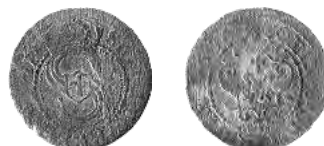
B29

30

31

32

33

35

36

37

38

39

40

A40

41

1

2

4

5

6

7

9

10

12

13

14a

14c

14d

14e

15

16

17

18

19

20

21

22

24 (2:1)

25

26

27

28

29

30

31

32

34

35

36

37

38

39

41

40 (2:1)

43

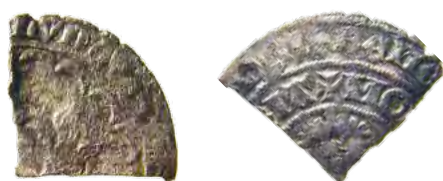
44

45 (2:1)

46

47

48

50

51 (2:1)

53 (2:1)

55

57

58

4. Badania „Nowa Radunia”, 2002

1

3

5. Badania „Na Szańcach”, 2002

5

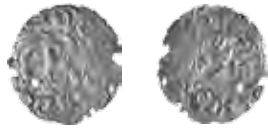

30

31

33

34

37

39

40

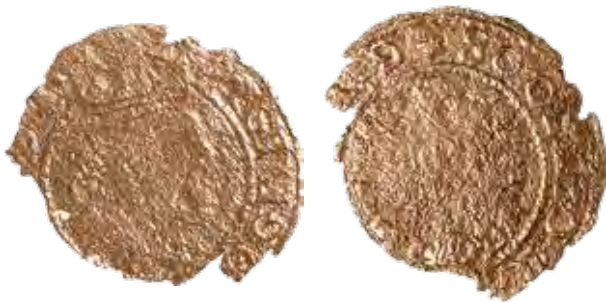
44

45

46 (2:1)

47

48

49

50

51

56

58

59

60

61

62

63

64

65

67

68

69

70

71

73

72 (2:1)

74

75

77

78

79

80

81

82

83

84

85

109

110

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133a

133b

1 (2:1)

2

3

5

6 (2:1)

7

10 (2:1)

8

9

11

12

13

14

15

18

1 (2:1)

2

3

4

8

9

10

11

13

14

18

19

20

59

60

61

62

63

64

65

66

67

79

81

82

87

88

1

2

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

18

21

20

31

32

33

34

35

36

37

38

39

1

2

1

2

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

34

35

36 (2:1)

37

39

45

46

47

48

50

53

56

57

58

59

60

61

62

64

65

66

67

68

69

70

71 (2:1)

72

73

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

1

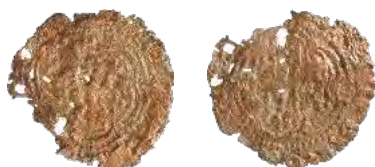
3

4

8

15

18

21

25 (2:1)

2 (2:1)

5

12

16

19

22

7

14

17

20

24

25 fragment (powiększenie)

26

12. Łagiewniki, 2006

27

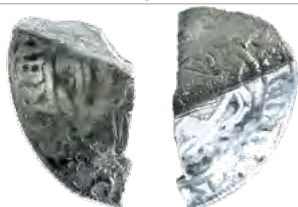
32

33

34

38

40

41

42

42 (2:1)v

43

13. Targ Rybny, 2006

1 (2:1)

2

4

6

9

14

17

20

23

3 (2:1)

7

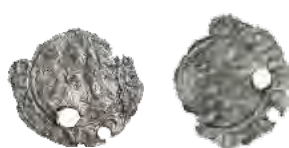
12

15

18

21

31

8

13

16

19

22

32

33

34

35

36

37

38

39

40

44

45

46

75

74 (2:1)

74

76

77

78

79

80

81

82

83

84 (2:1)

85

86

87

88

89

90

91

92

93

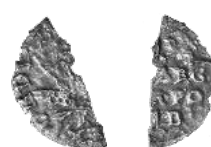
94

95

96

97

99

101

98 (2:1)

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

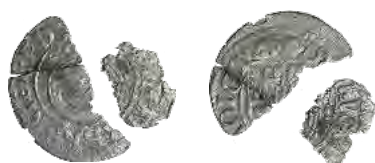
112

113

114

116

117

118

119

120

121

122

129

130

131

132

133

134

135

136

137

139

141

143

144

148

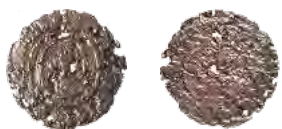
149

150

151

153

154

155

156

157

158

160

161

162

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

192

194a

194b

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26a

26b

26c

26d

26e

26f

26g

26h

26i

27 (2:1)

28

29

30

31

32

33

34 (2:1)

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44 (2:1)

45

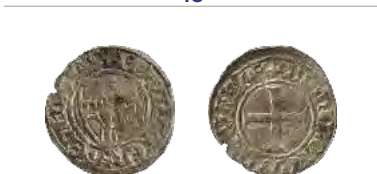
46

47

48

49

50

51 (2:1)

52 (2:1)

53

54

55a

55b

55c

55d

55e

55f

55g

55h

55i

55j

55k

55l

55m

55n

55o

55p

55q

55r

55s

55t

55u

55v

55w

55x

55y

55z

55aa

55ab

55ac

55ad

55ae

55af

55ag

55ah

56a

56b

56c

56d

56e

56f

56g

56h

56i

56j

56k

56l

56m

56n

56o

56p (2:1)

56q (2:1)

57

58

59 (2:1)

60

61

62

63

64 (przed i po czyszczeniu)

65

66

67

68

70

71

72

74

75 (2:1)

76

77

78

79 (2:1)

81

82

84

85

87

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99 (2:1)

101

102

103

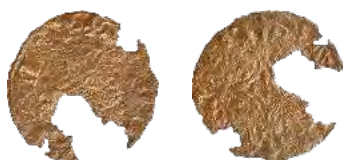
104

105

106

107

108

109

110

111

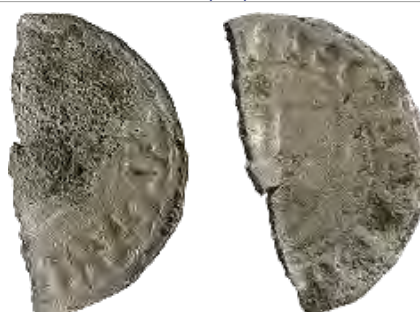
112

113

115 (2:1)

114

116

117

118

119

121 (2:1)

122

125 (2:1)

128

131

120 (2:1)

123

124

126

127

129

132

130

134

1

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

21

22

23

61

62

63

64

65

66

67

68

69 (2:1)

70

71

72

73

74

75

77

78

79

80

81

82

83

84

86

87

88

90

91

92

93

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

109 (2:1)

109 Rv (fragment)

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

132

133

134

135

136

137

138

139 (2:1)

140

141

142

143

144

145

146

154a

154b

154c

155

156

157

158

1

2

3

4

6

7 (2:1)

8

9

10

12

13

16

17

18

20

19

25

26

27

28 (2:1)

30

34

35

36

38

40

41

42

43

44

45

46

47

1 (2:1)

2

3

4

5

6

7

8

15

16

41

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

84 (2:1)

85

86

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101c

104b

105a

105b

106b.1-4

106b.5

106b.6

106a.15

1

2

3

4

5

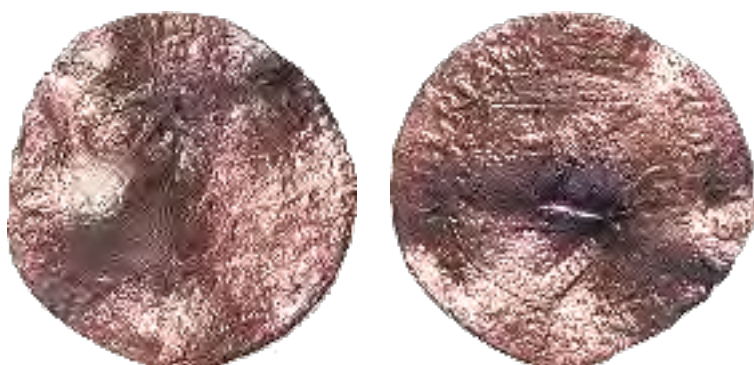
6

7

1 (2:1)

2

3 (2:1)

4 (2:1)

5 (2:1)

6

7

8

9

10

11

12

14

15

16

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

34

36

38

39

40

41 (2:1)

44 (2:1)

45

46

47

49

50 (2:1)

54 (2:1)

55

56

57

58

59

60

61

62

63

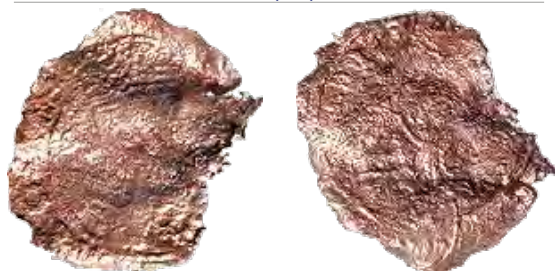
64

65

66 (2:1)

67

68

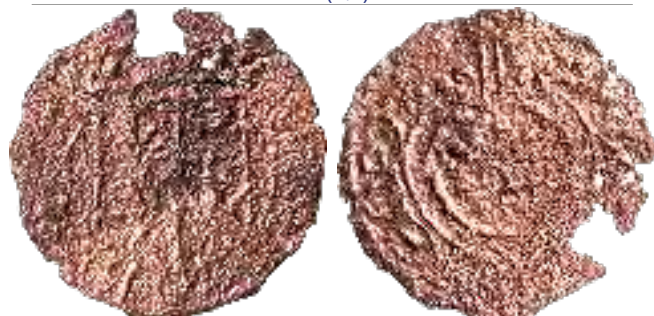
69

70

71 (2:1)

72 (2:1)

73

74 (2:1)

76

77

78

79

81

82

83

84

85

86

88

89

90 (2:1)

92 (2:1)

93

94

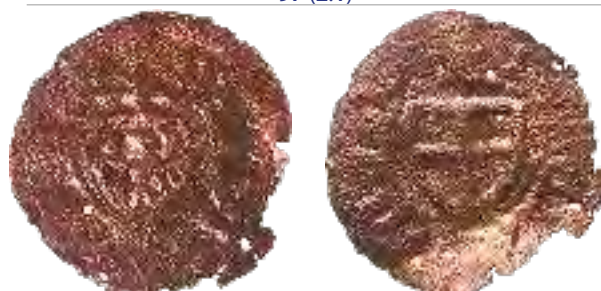
95

96

97 (2:1)

98

99

100

101

102 (2:1)

103

104

105

106

107

108

109

114

115

116

117

118

119

120

121 (2:1)

122

123

125

128

129

130

132

133

134

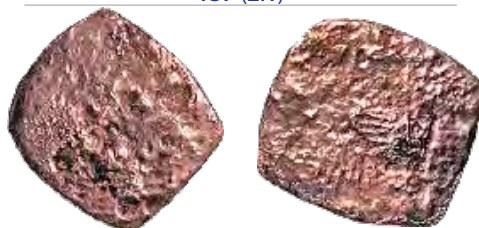
135 (2:1)

136

137 (2:1)

139

140

141

142

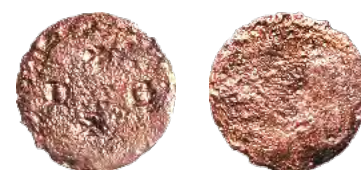
143

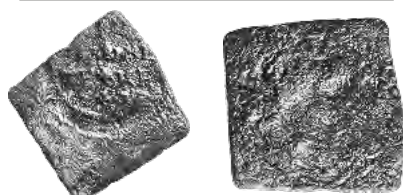
144

152

153

154

155

156

157

158

159

160

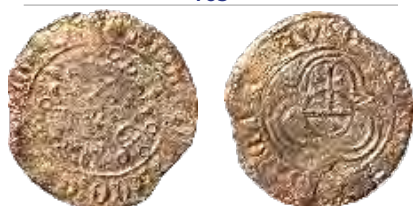
161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187 (2:1)

23. Długa Grobla 8/10, 2008

20

21

22

23

25

26

27

28

29

30

1

2 (2:1)

3

4

5

6

9

10

10 (2:1)

11

12

13

15

16

18

19

20

22

INDEKS MONET

Indeks obejmuje wyłącznie monety skatalogowane w części I. Cyfry przed kropką odsyłają do numeru rozdziału.

Akwitania, Edward III kr. Anglii, *double au léopard sous couronne*, ok. 1355, mennica nieznana: 24.1.
Algeria, 1 dinar 1983 na 20-lecie niepodległości: 1.1.
Anglia, Edward II lub III, pens szterling, 1320-ok. 1333, Canterbury: 20.1.
—, Edward III, półgrosz b.d. [1351-52], Londyn: 24.2.
—, —, groat, 1369-77, Londyn: 3.1. Zob. też Akwitania.
—, liczman *Cross and flower type*, 2. połowa XIV w.: 3.58.
— (?), żeton (ozdoba?) wzorowany na angielskim groszu Edwarda I: 16.99.
Anklam zob. Pomorze.
Arabski Kalifat, Abbasydzi, ‘Abd Allah al-Ma’mūn, dirham, r.? [812-20], mennica nieznana: 8.1.
Arnhem, duit b.d. [ok. 1594-9], przebity: 22.1.
Australia, Jerzy V, półpens 1914, Sydney: 14.1.
Austriackie kraje dziedziczne (Węgry, Austria, Czechy, Austria Przednia), Józef II, 1 krajcar r.? [1779-90], mennica nieznana: 19.1.
Bawaria, regent Luitpold, 3 marki 1911, Monachium: 8.2.
Berry, liczman, po 1354, Bourges: 24.18.
Born, Walram IV (1356-78), mijt, Sittard: 16.55a, 16.55b, 16.55c, 16.55d, 16.55e, 16.55f, 16.55g (?), 16.58.
Brabancja, Albert i Elżbieta, gigot 1615, Antwerpia: 22.2.
—(?), liczman, początek XV w.(?): 6.133a.
Brandenburgia (?), władca? *Vinkenaue*, przełom XIV/XV w.: 16.59; jednostronny, nieczytelny: 3.11 (?).
Brandenburgia, Fryderyk II, 1/24 talara 1783 (?), Berlin (?): 20.2.
—, Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1814 (?), Berlin: 14.2.
—, —, 1/6 talara (4 dobre grosze) 1807, Berlin: 1.A1.
Brandenburgia-Bayreuth, Krystian Ernest (1655-1712), 2 grosze cesarskie 1696, Bayreuth: 14.3.

—, Jerzy Wilhelm (1712-26), halers 1724, Bayreuth: 11.1.
— -Kulmbach, Fryderyk, halers 1738, Bayreuth: 1.2.
Brugia, liczman *Infant Filip/Maria Węgierska*, 1556 (?): 9.33.
Burgundia(?), Filip (Dobry?, książę Burgundii i Brabancji, hrabia Flandrii i Artois, 1419-67), mite: 12.1.
Czechy, Jan Luksemburski, grosz praski, 1327-40, Kutná Hora: 20.3.
—, Władysław II, grosz praski, 1477-9, Kutná Hora: 1.88a; 1479-94: 1.88b; 1502-9: 2.1.
—, Leopold I, 3 krajcary 1695, Praga: 8.3.
— zob. też Ołomuniec, Śląsk.
Dania, Eryk V Glipping, penning (denar), 1280-86, Lund: 20.4.
—, Waldemar III, penning (denar), Roskilde, ok. 1328-30: 7.9.
—, Krzysztof II, 2. panowanie (1330-32) lub regencja Gerarda z Holsztynu (1332-40), penning (denar), 1330-ok. 1340, Roskilde: 16.37, 24.3.
—, władca?, penning (denar), 1. połowa XIV w.: 16.60, 16.102, 16.107.
—, Eryk VII Pomorski (1396-1439), szterling miedziany (*kobbersterling*), ok. 1422-?, Lund: 14.4; Randers: 16.127; mennica nieznana: 8.4.
—, —, grosz (*nipenning*), 1422-39: Gurre: 1.871, 12.2; mennica nieznana: 14.5 (?).
—, Krystian II, szeląg (*skilling*), klipa b.d. [1518-22], Malmö: 22.3-5.
—, Fryderyk I, søsling 1524, Kopenhaga: 22.6; r.? [1524-6], Ribe: 14.6.
—, Krzysztof, hr. Oldenburga, jako regent w imieniu Krystiana II, 4 szelągi 1535, Malmö: 22.7.
—, Krystian V, szeląg r.? [1676, 1677 lub 1680], Kopenhaga: 1.3.
—, Fryderyk VI, szeląg 1812, Kopenhaga lub Altona: 11.2.
—, Fryderyk VIII, 1 øre 1909, Kopenhaga: 8.5.
Dolne Niemcy, kraj nieokreślony, fenig, 2. połowa XVIII w.: 6.1.
Elbląg, Kazimierz IV Jagiellończyk, fenig brakteatowy, lata 1460.-70.: 17.154a; ok. 1460-1480: 6.2, 22.8; 4. ćwierć XV w.?: 3.44.

- , —, zły szeląg, 1457-lata 1460.: 24.4.
- , Zygmunt I, denar b.d. [1530-32]: 22.9; b.d. [1544-45]: 9.1.
- , —, szeląg 1531: 9.2; 1532: 1.4; r.? [1530-39]: 9.3.
- , Zygmunt August, denar 1555: 22.10, 22.11; 1557: 22.12.
- , Gustaw II Adolf, szeląg 1630: 9.4; 1632: 17.1; 1633: 14.7; 1633(?): 9.5; 163\ [1630-34]: 20.5; r.? [1629-34]: 14.8, 14.9, 14.10 (?), 19.2; [1630-34]: 2.2, 17.2, 22.13; [1632-3]: 3.56; r.? [1630-43?]: 14.11 (?).
- , —, grosz 1630: 2.3.
- , —, półtorak 1630: 14.12; 1631: 2.4.
- , Krystyna, szeląg r.? [1633-5]: 14.13.
- , Jan Kazimierz, szeląg 1666: 11.3.
- , Michał, szeląg 1673: 19.3; r.? [1671-3]: 11.4.
- , August III, szeląg 1761: 1.5; 1763: 1.6, 4.1, 6.3, 11.5, 11.6, 11.7, 11.8, 14.14, 14.15, 14.16, 17.3, 17.4, 22.14, 24.5.
- zob. też Prusy szwedzkie.
- Estonia (Rewel), mistrz nieznany, szeląg fałszywy, schyłek XV w.: 22.41.
- Fałszywa moneta: 1.29, 1.30, 1.38, 1.39, 1.95, 2.18, 2.24, 2.27, 2.36, 3.24, 3.40, 3.45, 3.51, 6.44, 6.46, 6.49, 6.72, 6.73, 6.74, 6.75, 6.91, 6.96, 6.102, 6.111, 7.6, 7.8, 7.18, 8.20, 8.67, 11.36, 12.9, 13.2, 14.84, 14.98, 16.28, 16.34, 16.75, 16.79, 16.100, 16.115, 16.125, 16.128, 17.23, 17.69, 17.139, 18.7, 19.23, 19.28, 22.41, 22.44, 22.50, 22.54, 22.66, 22.71, 22.72, 22.74, 22.89, 22.97, 22.121, 24.16.
- Fauquembergues, Eleonora, denar, 1290-1326: 16.61.
- Finlandia, republika, 50 penni 1942, Helsinki: 5.1.
- Flandria, Gwido z Dampierre, podwójny mijt (fałszywy lub naśladownictwo?), 1280-1305: 16.128.
- , Ludwik I de Nevers (1322-46), mijt, Aalst: 24.6.
- , —, mijt, 1322-46, mennica nierozpoznana: 16.108.
- , Ludwik II van Maale (1346-84), grosz *leeuwigroot*, IV emisja, 7 IX 1353 – 24 X 1354, Brugia lub Gandawa: 20.6.
- , —, dwugrosz, 1365-84, Gandawa lub Mechelen, fragment: 3.46.
- (?), liczman, początek XV w.?: 6.133a.
- (?), naśladownictwo (?) szkockiego pensa *Crux pellit*, przełom XV/XVI w.: 6.105.
- Francja, liczman, po 1326 do 2. połowy XIV w.: 3.55.
- , Karol VI, liczman, 1385-ok. 1415: 12.38, 16.82, 16.116, 20.100.
- , liczman „Zamek turoński/krzyż”, XIV/XV w.: 16.54.
- , liczman (domu królewskiego?), XIV/XV w.: 16.106.
- , Ludwik XIII, liczman królewski 1637: 19.45.
- , Ludwik XIV, 1643-1715, liard, typ 2, r.? [1655-8], Rouen: 19.4.
- , Ludwik XVI, sol r.? [1777-1791], mennica nieznana: 19.5.
- , I Republika, sol 1793, Arras: 19.6.
- , —, 5 centimes r. VI (1797/8), Metz: 19.8; r. ? [V-IX, tj. 1796-1801], Limoges (?): 19.7.
- , III Republika, 10 centimes 1921, Paryż: 8.6; 1923, Poissy: 8.7; 1923, Paryż: 6.4.
- , żeton, początek XVIII w. (do 1715): 21.1.
- (?), dewocyjna imitacja monety, 2. połowa XV w.: 6.113.
- (?), liczman, zupełnie skorodowany i nieczytelny, XV w.: 12.39.
- zob. też Akwitania, Berry, Fauquembergues, Flandria, Metz, Poitou, Saint-Pol, Tournai.
- Fryzja, duit 1653, Leeuwarden: 6.5.
- Fryzja Wschodnia, Fryderyk II (1744-86), 1/4 stübera 1767?, Emden: 6.6.
- Fryzja Zachodnia, duit 1626, Enkhuizen: 6.7.
- Fürth, Johann Christian Reich (działał 1758-1814), liczman: 8.87, 20.91, 23.29.
- Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg, 1457-ok. 1520: 1.7., 1.8, 1.9, 1.10. 6.8, 6.9, 6.10, 6.11, 6.12, 6.13, 6.14, 6.15, 6.16, 6.17, 6.18, 6.19, 9.6, 9.7, 12.3, 12.6 (?), 15.1, 15.2; schyłek XV w.: 6.20, 6.21, 6.22, 6.23; przełom XV/XVI w.: 11.9, 22.15, 22.16, 22.17, 22.18, 22.19, 22.20, 23.1; 1. ćwierć XVI w.: 22.21.
- , Zygmunt I, zły szeląg 1524: 6.24, 22.22; 1525: 22.23.
- , —, denar b.d. [ok. 1535]: 22.24; b.d. [1535-40]: 15.3, 22.25; 1530: 1.11; 1538: 22.26; 153\ [1537-9]: 14.17; 1546: 1.12; r.? [1537-47]: 14.18.
- , Zygmunt I, grosz 1539: 2.5.
- , Zygmunt August, denar 1550: 6.25; 1554: 1.13, 9.8; 1555: 6.26; 1556: 22.27; 1558: 6.27.
- , bezkrólewie (1573), denar 1573: 9.9, 14.19, 22.28.
- , oblężenie, szeląg 1577: 2.6.
- , Stefan I, denar 1580: 15.4; 1585: 2.7.
- , —, szeląg 1582: 22.29; 1584: 18.1.
- , Zygmunt III, kwartnik (ternar) 1613: 19.9.
- , —, grosz 1626: 18.2; 1627: 2.8, 20.7; r.? [1623-7]: 2.9.
- , Jan Kazimierz, szeląg 1657: 6.28, 8.8, 11.10; 1658: 1.14, 22.30, 22.31; r.? [1657-8]: 1.15, 1.16, 12.4, 17.5.
- , Michał, szeląg 1670: 11.11.
- , August III, szeląg 1753: 8.9, 11.12, 11.13, 11.14, 22.32; 1754: 6.29, 11.15, 11.16, 11.17, 11.18, 11.19, 11.20, 20.8, 22.33; 1757: 11.21, 17.6, 17.7; 175\ [1753-7]: 22.34, 22.35; 1763: 1.17, 11.22, 11.23, 11.24, 17.8.
- , —, trojak 1763: 19.10, 22.36; r.? [1755-63?]: 20.9 (?).
- , —, szóstak 1762: 19.11; 1763: 22.37, 22.38.
- , Stanisław August, szeląg 1765: 8.10, 9.10, 11.25, 11.26, 17.9, 22.39; 1766: 1.18, 6.30, 8.11, 8.12, 11.27, 11.28, 11.29, 14.20, 17.10, 17.11.

- , —, trojak 1766: 14.21; r.? [1765?-66]: 20.9 (?).
- , Fryderyk Wilhelm III, szeląg 1801, Berlin: 11.30, 11.31, 11.32.
- , I Wolne Miasto, szeląg 1808: 1.19, 8.13, 11.33, 11.34, 12.5, 14.22, 15.5, 17.12; 1812: 11.35, 14.23, 15.6, 17.13, 17.14, 17.15, 17.16, 23.2, 24.7, 24.8.
- , —, szeląg fałszywy „1808”: 11.36.
- , —, grosz 1809: 1.20; 1812: 8.14, 11.37, 17.17, 23.3.
- , II Wolne Miasto, 10 fenigów 1920, Gdańsk: 20.10; r.? [1920?]: 20.38, 20.39.
- , —, 1 fenig 1923, Berlin: 1.21, 14.24, 14.25, 20.11, 20.12, 20.13; 1926, Berlin: 19.12; 1930, Berlin: 8.15, 17.18; r.? [1923-37], Berlin: 14.26.
- , —, 2 fenigi 1926, Berlin: 17.19, 8.16; 1937, Berlin: 23.4.
- , —, 5 fenigów 1923, Berlin: 8.17, 14.27, 14.28; 1932, Berlin: 11.38, 14.29, 17.20.
- , —, 10 fenigów 1923, Berlin: 8.18; 1932, Berlin: 14.30, 19.13.
- , żeton miejski nieokreślonego przeznaczenia, XVI-XVII w.: 22.152; XVII w.: 22.153.
- (?), żeton ołowiany, żebraczy?, 1. połowa XVI w.: 6.114.
- (?), emitent „MU”, żeton rozliczeniowy lub moneta zastępcza, 25 (fenigów?), ok. 1910: 23.5; 23.6.
- Geldria, Filip II, król Hiszpanii, *Hollants penninck* (mijt), b.d. [ok. 1560-74], Nijmegen: 14.31.
- Gotlandia, *gote (örtug)*, ok. 1340-1361 (lub nieco później), Visby: 7.1; po 1361: 16.9, 16.16; ok. 1420-1440/50: 3.30, 12.7.
- Hamburg, fenig brakteatowy, przed 1364: 22.40; 1. połowa (?) XIV w.: 3.10 (?).
- Holandia, Filip II, duit (1/2 oord) r.? [1573-6], Dordrecht: 2.10.
- , republika, duit r.? [ok. 1590-1605], Dordrecht: 14.32.
- Inflanty, mistrz nieznany, szeląg fałszywy, schyłek XV w. („Rewel”): 22.41
- , Walter v. Plettenberg i Arcybiskupstwo Ryskie, Kacper Linde, ferding 1517, Ryga: 8.19.
- , Krystyna, szeląg 1654?, Ryga: 9.11; r.? [1644-54], Ryga: 6.32 (?), 22.42.
- , Karol XI, szeląg 1663, Ryga: 6.31.
- zob. też Kurlandia, Rewel, Ryga.
- Jülich-Berg, Karol Teodor (1742-1794/9), 1/2 stübera [17]4 (1774, 1784 lub 1794), Düsseldorf (?): 6.33.
- Kamień zob. Pomorze.
- Kastylia i León, Henryk III (1390-1406), blanca (?), Sewilla: 12.8.
- Kliwia, Wilhelm V (1539-92), półtalar b.d. [ok. 1543-71], Mühlheim: 14.33.
- , Fryderyk II, król Prus (1740-86), 6 krajcarów 1757, Cleve: 14.34, 17.21.
- Kolonia, Rudolf II, albus 1583: 14.35.
- Kujawy Brzeskie (?), Kazimierz III Wielki, denar brakteatowy, lata 1350. (?): 16.56p. Zob. też Polska
- Kurlandia i Semigalia, Gotard, szeląg 1577, Mitawa: 18.3.
- Leodium (Liège, Luik), biskupstwo, Jan VI Bawarski zw. Niemiłosierny (1389-1418), szterling fałszywy: 3.45.
- , —, gulden fałszywy: 3.24.
- , Jerzy Austriacki, 4 sole r.? [1546-55], Leodium: 22.43.
- , Jan Teodor Bawarski (1744-63), liard [17]52, Leodium: 19.14.
- León zob. Kastylia i León.
- Liczman: 3.55, 3.58, 6.133a, 9.33, 12.38-39, 14.175, 16.82, 16.54, 16.106, 16.116, 19.45, 20.91, 20.100, 22.154-156, 22.174, 22.210a, 22.210b, 22.211a-b, 23.29, 24.18; zob. też wszystkie odniesienia do Norymberga, Tournai, krążek.
- Lippe, Szymon I (1275-1344), szterling, po 1280, Lemgo: 13.1.
- Litwa, Zygmunt Jagiellończyk, półgrosz fałszywy b.d. [po 1508]: 22.44.
- , Stefan, szeląg 1582, Wilno: 14.36.
- , Zygmunt III, szeląg 1618, Wilno: 22.45; 1619: 17.22; 162\ [1622-7]: 14.41; 1624: 1.22, 2.11, 11.39, 14.37; 1625(?): 14.38; 1626: 14.39, 14.40; 1627: 1.23; 1627(?): 2.12; r.? [1612-27]: 14.42; r.? [1614-17]: 14.43; r.? [1623-7]: 1.24.
- , —, grosz r.? [1608-9], Wilno: 20.106b.1-4; 1625: 14.44; 1627: 14.45, 19.15.
- , Jan Kazimierz, szeląg miedziany 1661, Ujazdów: 6.34, 6.35 (?); 1663, Oliwa: 1.25, 6.36; 1665, Kowno: 1.26; 1665, Wilno lub Brześć: 22.46, 6.37; 1665, Wilno: 6.38; 1666, Brześć lub Wilno: 6.40, 19.16, 22.47; 1666, Kowno: 6.39; r.? [1660-66]: 6.41, 6.42 (?), 6.43 (?); r.? [1664-66], Wilno lub Brześć: 18.4, 20.14, 22.48.
- , —, szeląg fałszywy („boratynka”), po 1664: 13.2.
- Lubeka, wolne miasto, fenig brakteatowy, 3. ćwierć XIV w. (?): 16.103.
- , —, witten, ok. 1365-1379: 3.20.
- , —, dreiling, 1381-1392: 24.9.
- , —, sechsling 1604 (?): 1.27.
- , —, podwójny szeląg 1560 (?): 14.46.
- Luksemburg, Maria Teresa, liard, r.? [1759-61]: 19.17.
- Łobżenica, Zygmunt III, denar 1623: 1.28.
- , —, kwartnik (ternar) r.? [1625-30]: 14.47, 20.15.
- Magdeburg, miasto, ¼ talara 1550: 22.49.
- Meklemburgia (?), denar *Vinkenauge*, XIV/XV w.: 3.11. Zob. też Wismar.
- (-Werle?), brakteat, 1325-1375: 20.16.
- Metz (?), drobna moneta srebrna, przełom XVI/XVII w.: 11.40.

- Minden zob. Pruskie Prowincje Środkowe.
- Mołdawia, Eustachy Dabija Voda, fałszywy szeląg
ryski królowej Krystyny, 1662-1664?, Suczawa:
1.29, 1.30, 6.44, 8.20, 12.9, 17.23, 22.50.
- Namur, Wilhelm I (1337-91), mijt: 16.55h, 16.55i (?).
- Niderlandy, Wilhelm III, 1 cent 1878, Utrecht: 20.17.
- , kraj nieokreślony, mijt typu flamandzkiego, połowa
XIV w.: 16.55x, 16.55y, 16.55z, 16.55aa, 16.55ab,
16.55ac, 16.55ad, 16.55ae, 16.55af, 16.55ag,
16.55ah, 16.62, 16.84.
- , anonimowy liczman typu Wenus, lata 1490.-1550:
22.154, 22.155, 22.156.
- (?), liczman, ok. 1500: 14.175.
- (?), żeton (ozdoba?) wzorowany na angielskim gro-
szu Edwarda I, bitym 1279-1307: 16.99.
- zob. też Arnheim, Born, Brabancja, Brugia, Bur-
gundia, Fauquembergues, Fryzja, Fryzja Zachod-
nia, Geldria, Holandia, Luksemburg, Namur, Rec-
nheim, Saint-Pol, Stein, Tournai, Utrecht.
- Niemcy, Wilhelm I, 1 fenig 1875, Berlin: 11.41, 22.51.
22.52; 1875, mennica nieznana: 20.18, 20.19,
20.20; 1885, Berlin: 20.21; r.? [1873-1889], men-
nica nieznana: 20.107b.1.
- , —, 2 fenigi 1873, Monachium: 20.107b.2; 1875,
Berlin: 17.24; 1875, mennica nieznana: 16.133;
1876, Berlin: 8.21.
- , —, 5 fenigów 1875, Berlin: 14.48, 20.107b.3; 1876,
Hanower: 23.7; 1876, Stuttgart: 20.22.
- , —, 10 fenigów 1875, mennica nieznana: 14.50;
1876, Berlin: 20.23; 1876, Monachium: 20.107b.4;
1876, mennica nieznana: 14.195a; 187\ [1873-6],
Berlin: 14.49.
- , —, 20 fenigów 1875, Berlin: 17.25.
- , —, 1 marka 1873, Berlin: 20.24; 1876, Berlin: 8.22.
- , Fryderyk III, 1 fenig 1888, Berlin: 14.51, 20.25.
- , —, 5 fenigów 1888, Berlin: 14.52.
- , Wilhelm II, 1 fenig 1893, Berlin: 14.53; 1898,
Berlin: 20.26; 1898 (?), Berlin: 20.107b.5; 1900,
Berlin: 1.31; 1905, Monachium: 11.42; 1906, Ber-
lin: 20.28; 1906, mennica nieznana: 20.27; 1908
(?), Berlin: 20.107b.5; 1910, mennica nieznana:
1.32; 1912, Berlin: 20.29; 1912, mennica nieznana:
14.54; 1913, Berlin: 20.107b.6.
- , —, 2 fenigi 1915, Stuttgart: 23.8.
- , —, 5 fenigów 1891, Berlin: 14.55; 1900, Hamburg:
14.56; 1908, Berlin: 1.33; 19\ [1900-1915], men-
nica nieznana: 1.34.
- , —, 10 fenigów 1890, Berlin: 7.19, 14.57; 1891,
Hamburg (?): 20.30; 1891, Monachium: 23.9; 1892,
Berlin: 8.A22, 14.58; 1896, Berlin: 14.59, 14.60;
1898, Karlsruhe: 14.195b; 1900, Berlin: 14.195c,
20.31; 1904, Berlin: 14.195d; 1905, Berlin (?):
19.18; 1907, Berlin: 14.195e, 20.32; Berlin: 14.195f;
1910, Berlin: 20.33; 1913, mennica nieznana: 14.61;
1917: 4.4 (?), 20.107b.7-8; 1918: 20.107b.9-13; r.?
[1890-1916?]: 20.34 (?).
- , — lub republika, 5 fenigów r.? [1915-1922]:
20.107b.14-34.
- , — lub republika, 10 fenigów r.? [1890-1922], men-
nica nieznana: 14.62; r.? [1916-1922]: 20.107a.1,
20.107a.2-14, 20.107b.35-46, 20.107b.47-62,
20.107b.63.
- , republika, 10 fenigów 1919: 14.67, 20.107b.64-67;
1920: 4.5, 20.107b.70-76; 1921: 8.23, 20.107b.77-
85; 192\ [1920-1922]: 20.107b.68-69.
- , —, 50 fenigów 1921, Berlin: 20.107a.15; 1921,
mennica nieznana: 20.35, 20.107a.16; 1922, Berlin:
12.10; 192\ [1920-1922]: 20.107a.21, 20.107b.86; r.?
[1919-1922], Berlin: 20.107a.17-20; r.? [1919-1922],
mennica nieznana: 4.6, 20.36, 20.37, 20.107a.22-28.
- , —, 1 rentenfenig 1923, Berlin: 17.26.
- , —, 5 rentenfenigów 1924, Berlin: 17.41; 1924,
mennica nieznana: 17.42; r.? [1923-5], mennica
nieokreślona: 14.65.
- , —, 5 rentenfenigów lub reichsfenigów 192\ [1923-
29]: 8.30.
- , —, 1 reichsfenig 1934, Berlin: 17.27; 1936, Berlin:
14.63; 1940, Berlin: 4.7; 1941, Berlin: 17.28; 1941,
mennica nieznana: 17.29; 1942, Berlin: 18.5;
1942, mennica nieznana: 14.64; 1943, Berlin: 4.8,
17.30; 1944: 8.24 (?); r.? [1940-45], Berlin: 8.25,
17.31, 17.32; r.? [1940-45], Monachium: 8.26; r.?
[1940-45], Muldenhütten: 17.33; r.? [1940-1945],
mennica nieznana: 8.27, 8.28, 8.29, 8.A29, 13.3,
17.34, 17.35, 17.36, 17.37, 17.38, 17.39, 17.40, 19.19,
19.20, 23.10.
- , —, 5 reichsfenigów 1938, Berlin: 17.43; 1939,
mennica nieznana: 14.66; 1940, mennica nieznana:
8.90a; 1942, Berlin: 8.31; 1942 (?), Stuttgart (?):
8.32; r.? [1940-44], Berlin: 8.33, 8.34; r.? [1940-
44], Wiedeń: 8.35; r.? [1940-44], mennica nie-
znana: 8.36, 8.37, 8.38, 8.39, 8.40, 8.91a, 17.44,
17.45, 17.46, 17.47.
- , —, 10 reichsfenigów r.? [1936-9], mennica nie-
znana: 8.41; 1940, Berlin: 8.42; 1940, mennica
nieznana: 17.48; 1941, Berlin: 8.43, 8.91b, 17.49;
1941, mennica nieznana: 8.44, 17.50, 17.51; r.?
[1944?], mennica nieznana: 17.59; r.? [1940-45],
Berlin: 8.45, 8.46; r.? [1940-45], Muldenhütten:
8.47; r.? [1940-45], mennica nieznana: 8.48, 8.49,
8.50, 8.51, 8.52, 8.53, 8.54, 8.55, 8.56, 8.90b,
8.91c, 8.91d, 8.91e, 8.91f, 8.91g, 8.91h, 8.91i, 14.68,
14.69, 14.70, 14.71, 17.52, 17.53, 17.54, 17.55, 17.56,
17.57, 17.58.
- , 10 fenigów r.? [1917-22, 1940-45]: 20.38 (?), 20.39 (?).
- , —, 50 reichsfenigów 1940, Berlin: 22.53; r.?
[1939-44], mennica nieznana: 8.57, 8.58, 14.72,
14.73.

- , —, 2 reichsmarki 1939, Berlin: 17.60.
- , Republika Federalna, 5 fenigów r.? [1950-2000], Stuttgart: 20.108a.
- , —, 10 fenigów 1990, Stuttgart: 20.108b; 1990, mennica nieznana: 20.108c.
- (?), naśladownictwo liczmana norymberskiego typu *Róża/Glob*, XVI/XVII w.: 22.174.
- zob. też: Austriackie kraje dziedziczne, Bawaria, Brandenburgia, Brandenburgia-Bayreuth, Dolne Niemcy, Fryzja Wschodnia, Fürth, Hamburg, Jülich-Berg, Kliwia, Lubeka, Magdeburg, Meklemburgia, Metz, Norymberga, Paderborn, Pomorze, Pruskie Prowincje Środkowe, Prusy, Saksonia, Saksonia Elektorska, Saksonia-Altenburg-Saalfeld, Saksonia-Koburg-Saalfeld, Schaumburg, Trewir, Tyrol, Ulm, Wismar.
- Norwegia, Håkon VII, 5 øre 1940, Kongsberg: 12.11.
- Norymberga, Johann Adam Dietzel (mistrz 1746-1762/8), liczman: 21.7.
- , Johann Jacob Dietzel (mistrz 1711, † w lub po 1748), liczman: 1.89, 17.158, 20.93, 20.94, 22.180.
- , Johann Albrecht Dorn (mistrz 1732, †1783), liczman: 20.95, 23.30.
- , Albrecht Hoger (1735-89), liczman, połowa XVIII w.: 20.96, 21.6, 22.181.
- , Johann Konrad Hoger (mistrz 1705, †1743), liczman, 1711-43: 9.38.
- , Magnus Gottlieb Jordan (mistrz 1761-83), liczman: 1.91.
- , Kilian Koch (działał 1587, †1632), liczman: 2.39, 2.40, 2.A40, 2.41.
- , Egidius Krauwinkel (mistrz 1570, †1613), liczman: 14.180.
- , Hans Krauwinkel I (mistrz 1562, †1586), liczman: 14.178, 14.179, 18.20, 22.176.
- , Hans Krauwinkel II (mistrz 1586, †1635), liczman: 2.37, 2.38, 14.182, 22.177 (?).
- , Ernst Ludwig Sigmund Lauer (mistrz 1783-1829), liczman: 1.92, 20.97.
- , Johann Jacob Lauer (działał 1806-52), liczman: 8.88, 22.183.
- , Hans Lauffer I (działał 1607, †1632), liczman: 6.131, 14.183, 17.156, 19.46.
- , — (?), żeton dewocyjny: 22.179.
- , Hans Lauffer II (działał 1686-1716) (?), żeton dewocyjny: 22.179.
- , Wolf Lauffer II (mistrz 1612, †1651), liczman: 14.184, 17.157.
- , Mathäus Lauffer (mistrz 1612, †1634), liczman: 9.37, 19.47.
- , Michael Leykauff (Leichkauf), (mistrz 1724-1768), liczman: 21.4, 21.5.
- , Hans Schultes II (1586-1603) lub III (1608-12), liczman: 22.178.
- , Jorg Schultes (1515-59), liczman: 22.175.
- , Johann Adam Vogel (mistrz 1737, † po 1760): 14.186, 21.3, 22.182.
- , Johann (Hans) Weidinger (mistrz 1670-1727), liczman: 21.2.
- , Johann Friedrich Weidinger (mistrz 1710-po 1765), liczman: 1.90, 20.98, 20.99.
- , Hans Zwingel (działał 1553-86), liczman: 14.177.
- , liczman anonimowy Baranek Paschalny/koń: 20.92; Baranek Paschalny/tarcza: 6.119; Biskup/tarcza bawarska: 6.115; Glob/krzyż: 6.117; Koga/glob: 6.125; Koga/krzyż: 6.123; Koga/lilie: 6.122, 9.34; Rachmistrz/alfabet: 14.181; *L'homme sylvestre*: 6.120; Lew św. Marka: 9.35; Lew/korona: 6.121, 22.157; Madonna/glob: 15.10; Madonna/korona: 22.158; Róża/glob: 3.9, 6.126, 6.127, 6.128, 9.36, 22.160, 22.161, 22.162, 22.163, 22.164, 22.165, 22.166, 22.167, 22.168, 22.169, 22.170, 22.171, 22.173, 24.19, 24.20; Róża/krzyż, XV w.: 6.116; Tarcza francuska/glob: 6.124, 12.40, 22.159; Tarcza/korona: 6.118; Tarcza/krzyż: 12.41; Tarcza/lilie: 14.176; *Treue*: 17.155; *Wenus*: 22.172; *Wieża/krzyż*: 6.130.
- (?), L. Chr. Lauer (?), żeton karciany, po 1840: 14.187.
- (?), liczman anonimowy Św. Jan, XVII w.: 14.185.
- Ołomuniec, biskupstwo, Karol II Liechtenstein-Castelkorn, grosz (3 krajcary) 1695, Kromieżyř: 19.21.
- Paderborn, biskupstwo, Otto von Rietberg (1277-1307), fenig, Warburg: 7.10.
- Poitou, Edward Czarny Książę (1362-1372), *hardi d'argent*, Poitiers: 16.27.
- Polska (Kujawy lub Płock?), Kazimierz III, kwartnik mały (ćwierćgrosz), ok. 1365 lub nieco wcześniej: 24.10.
- , Władysław II Jagiełło, półgrosz, 1416-34, Kraków (?): 20.40.
- , Władysław III Warneńczyk, denar, 1434-1444, Kraków: 3.2.
- , Kazimierz IV Jagiellończyk, denar [1455-79], Kraków: 17.61.
- , —, denar fałszywy, po 1456: 22.54.
- , —, półgrosz, 1455-przed 1479, Kraków: 16.120; ok. 1479-1492, Kraków: 1.35.
- , —, półgrosz fałszywy, po 1455: 16.125.
- , Jan Olbracht (1492-1501), denar, 1492-1498, Kraków: 14.74.
- , —, półgrosz, 1492-8, Kraków: 1.36, 9.12, 14.75, 14.76; 1499-1501, Kraków: 2.13.
- , Aleksander, półgrosz, 1501-6, Kraków: 17.62, 22.55, 22.56, 22.57.

- , Zygmunt I, półgrosz 1507, Kraków: 22.58; 1508, Kraków: 2.14, 9.13, 18.6, 22.59; 1509, Kraków: 14.77; 1509 („1599”), Kraków: 9.14; 1510, Kraków: 9.15, 22.60; 1511, Kraków: 22.61.
- , —, grosz 1545, Kraków: 6.45.
- , Stefan I, grosz 1580, Olkusz: 1.37.
- , Zygmunt III, denar 1621, Kraków: 11.43; 1624, Kraków: 17.63.
- , —, kwartnik (ternar) 1619, Kraków: 17.64.
- , —, szeląg 1589, Olkusz: 22.62; 1592, Poznań: 14.78; 1593, Olkusz: 14.79; 1594, Bydgoszcz: 14.80; 1595, Poznań: 22.63; 1596, Malbork: 22.64; 1613, Bydgoszcz: 19.22; 1614, Bydgoszcz: 22.65; 1623, Bydgoszcz: 2.15 (?), 14.81; 1626, Bydgoszcz: 2.16, 11.44, 14.82.
- , —, szeląg fałszywy b.d. [po 1622]: 1.38.
- , —, grosz 1610, Kraków: 14.83; 1623, Bydgoszcz: 2.17; 1624, Bydgoszcz: 9.16, 17.65, 17.66; r.? [1607-27], Kraków lub Bydgoszcz: 20.106a.1.
- , —, grosz fałszywy „1608”: 6.46, 19.23; „1609”: 18.7; po 1601: 2.18, 14.84, 22.66; „1611”: 1.39.
- , —, półtorak 1615, Bydgoszcz: 19.24, 19.25; 161\ [1614-19], Bydgoszcz: 1.40; 162\ [1620-25], Bydgoszcz: 2.23, 9.17, 9.18, 11.46; 1620, Bydgoszcz: 2.19, 2.20 (?); 1621, Bydgoszcz: 17.67, 20.41, 22.67; 1622, Bydgoszcz: 1.41 (?), 2.20 (?), 4.2 (?), 14.85, 16.126, 17.68; 1623, Bydgoszcz: 2.A20, 6.47, 6.48, 8.59 (?), 11.45, 14.86, 14.87, 19.26; 1624, Bydgoszcz: 2.21, 2.22, 14.88, 14.89, 22.68, 22.69; 1625, Bydgoszcz: 2.A22, 14.90, 14.91, 23.11; 1626, Bydgoszcz: 14.92; 1627, Bydgoszcz: 14.93, 22.70; r.? [1618-25], Bydgoszcz: 19.27.
- , —, półtorak fałszywy „1616”: 19.28; „1619”: 22.72; „1622”: 2.24; „1625”: 17.69; „1629”: 6.49; r.? [po 1611]: 22.71.
- , —, trojak 1592, Malbork: 22.73; 1594, Malbork: 9.19, 14.94; 1595, Bydgoszcz: 14.95; r.? [1598-9], Bydgoszcz: 14.96; 1622, Kraków: 2.25, 2.26, 14.97; 1623, Kraków: 17.70.
- , —, trojak fałszywy [po 1618]: 14.98; „1622”: 22.74.
- , —, szóstak 1596, Malbork: 20.106a.2 (?), 20.106b.5; 1599, Malbork: 20.106b.6; r.? [1596 lub 1599], Malbork: 20.106b.8; r.? [1596-9], Malbork: 20.106b.7; 1625, Kraków: 9.20, 14.99; 1626, Kraków: 23.12.
- , —, szóstak fałszywy „162”: 2.27.
- , Jan Kazimierz, szeląg miedziany 1650, Bydgoszcz: 6.50; 1650, Poznań (?): 23.13; 1660, Ujazdów: 6.51; 1661, Ujazdów: 6.52; 1663, Kraków: 6.53; 1663 lub 1665, Ujazdów lub Kraków: 17.71; 1664, Ujazdów: 12.12, 19.29 (?); 166? [1660-1665]: 22.75; r.? [1659-1665], Ujazdów lub Kraków: 6.42 (?), 6.43 (?), 6.54, 6.55, 6.56, 12.13, 14.100.
- , —, szóstak 1662, Bydgoszcz: 14.101; 1664, Bydgoszcz: 1.42; 1665, Bydgoszcz: 17.72.
- (Saksonia), August III, szeląg 1753, Gubin lub Grünthal: 11.47, 17.73; r.? [1749-55], Gubin lub Grünthal: 13.4, 17.74, 20.42.
- (Saksonia), —, grosz 1755 (?), Gubin lub Grünthal: 5.2.
- , Stanisław August, ½ grosza 1768, Kraków: 17.75.
- , PRL, 5 groszy 1949, Bazylea: 17.76; „1949” [1956], Krzemnica: 20.43.
- zob. też Elbląg, Gdańsk, Kujawy Brzeskie, Łobżenica, Poznań, Prusy.
- Pomorze, Kamień, biskupstwo, władca?, denar, XIV w., Kołobrzeg: 16.26a, 16.63.
- , Pyrzyce, denar, XIV w.: 16.26b, 16.26c.
- , Stargard (?), brakteat, XIV w.: 20.44.
- , Strzałowo (Stralsund), fenig brakteatowy, przełom XIV/XV w.: 16.6.
- , —, witten, 1381-1384/7: 3.47; po 1403?: 16.134; (1/2 szeląga) 1504: 20.45.
- , —, fenig sundzki 1607: 18.8.
- , Szczecin (?), denar, XIV w.: 16.26d, 16.26e, 16.26f, 16.121, 20.46.
- , Taglim (Anklam), fałszywy witten, koniec XIV w.: 16.28.
- , mennica nieznana, denar *Vinkenauge*, XIV w.: 3.11, 16.26g, 16.44.
- , mennica nieznana, blankiet pomorskiego denara *Vinkenauge*, XIV/XV w.: 16.26h, 16.26i, 16.53.
- , władca nieznany, witten, 1. połowa XV w.: 6.57 (?).
- , Ernest Ludwik, fenig miedziany 1591, Wołogoszcz: 22.76.
- , Jan Fryderyk, fenig miedziany r.? [1587-95], Szczecin: 1.43.
- , Bogusław XIV, podwójny szeląg 162\ [1620-29], Szczecin: 2.28.
- Portugalia, Jan I, real *de 3½ libras*, 1398-1408, Porto: 3.18.
- , —, real *branco*, 1415-33, Lizbona: 6.58.
- , Alfons V, ceitil, 1438-1481, Lizbona (?): 6.59; 1438-1481, mennica nieznana: 6.60.
- , Jan II, ceitil, 1481-95, Porto: 6.61.
- , Jan III, ceitil b.d. [1521-57], Beja: 6.62; Lizbona: 6.63 (?).
- , Sebastian I (1557-78), real b.d., Lizbona: 6.64, 6.65.
- , —, 3 reale b.d. [1557-78], Lizbona lub Porto: 2.29.
- , —, 5 reali, b.d. [1557-78], Lizbona: 14.102.
- , Piotr II, 10 reali 1699, Lizbona: 9.21.
- Poznań, miasto, Zygmunt III, kwartnik (ternar) 1627: 18.9.
- , Wielkie Księstwo, Fryderyk Wilhelm III, 1 grosz 1816, Wrocław: 20.47.
- Prusy, fenig brakteatowy *Tarcza z krzyżem I*, ok. 1307/8-1317/18: 16.2, 16.29, 16.56a, 16.90, 20.48, 20.49, 20.50, 20.51, 20.101a, 20.101b, 20.105a; *Krzyż łaciński*, ok. 1317/18-1327/8:

- 16.56b, 16.56c, 16.56d, 16.56e, 16.56f, 20.52, 20.53, 20.102a, 20.103a, 20.104a; *Brama II*, ok. 1327/8-1337/8: 10.1, 16.45, 16.56g, 16.56h, 16.64, 16.118, 20.101c, 20.54, 20.55, 20.101d, 20.102b; *Korona II*, ok. 1337/8-ok. 1345: 3.19, 7.11, 10.2, 16.56i, 16.56j, 16.56k, 16.65, 20.56, 20.57, 20.58, 20.59, 20.103b; nieokreślone naśladownictwo typu *Korona II*, po 1338: 16.56q; *Prostokąt-D*, ok. 1345-ok. 1353: 3.12, 16.56l, 16.56m, 16.56n, 16.104, 16.109, 20.60, 20.61, 20.62, 20.63, 20.104b, 20.105b.
- , Winrych von Kniprode (?), fenig brakteatowy *Tarcza z gwiazdą II*, ok. 1353-1360: 16.110, 24.11.
- , —, fenig brakteatowy *Zmodyfikowana brama*, ok. 1360 – najpóźniej 1364: 16.56o, 20.64, 20.65; *Brama ze skosem*, ok. 1360 – najpóźniej 1364: 16.3, 20.66, 20.67, 20.68, 20.69, 20.70; *Krzyż grecki II*, 1364 (?)–1379, Toruń: 16.46, 20.71.
- , —, firchen, 1364(?)–79, Toruń: 3.3, 3.4, 3.13, 3.15, 3.16, 3.21, 3.22, 3.26, 3.31, 3.32, 3.33, 3.34, 3.35, 3.36, 3.41, 3.42, 3.43, 3.48, 3.49, 3.50, 3.57, 7.3, 7.4, 7.5, 7.12, 7.13, 7.14, 7.15, 7.16, 12.14, 12.15, 12.16, 14.103, 16.4, 16.7, 16.8, 16.10, 16.11, 16.12, 16.17, 16.18, 16.23, 16.30, 16.31, 16.38, 16.39, 16.40, 16.41, 16.42, 16.47, 16.48, 16.57, 16.66, 16.67, 16.68, 16.69, 16.70, 16.71, 16.72, 16.85, 16.86, 16.87, 16.92, 16.93, 16.94, 16.95, 16.105, 16.111, 16.112, 16.113, 16.119, 16.122.
- , —, firchen fałszywy, po 1364: 7.18, 16.100.
- , —, półskojec, 1364-1379, Toruń: 3.17, 7.2, 16.19, 16.43, 16.49, 16.74, 16.123, 17.77.
- , —, półskojec fałszywy, po 1364: 3.51, 7.6, 16.75.
- , —, szeląg, 1380-82, Toruń: 3.5, 3.6, 3.23, 3.25, 3.27, 3.28, 3.37, 3.38, 3.39, 7.7, 7.17, 12.17, 16.1, 16.32, 16.33, 16.36, 16.50, 16.51, 16.76, 16.77, 16.78, 16.88, 16.89 (?), 16.96, 16.97, 16.101, 16.114, 16.124, 16.129, 16.130, 17.78, 24.12.
- , —, szeląg fałszywy, po 1380: 16.34, 16.79, 16.115.
- , Konrad I Zöllner v. Rothenstein (?), fenig brakteatowy *Orzeł I* [1391-1393/4?], Toruń: 17.79.
- , —, szeląg fałszywy, po 1382: 3.40.
- , mistrz nieznany, fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1391-1407: 16.20.
- , Konrad III von Jungingen, szeląg, 1393-1407, Toruń: 16.13.
- , — (?), fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1396-1407: 17.80, 17.81; 1404-7?, Malbork (?): 17.82., 17.83.
- , Ulryk von Jungingen (1407-10), szeląg, Toruń: 17.84.
- , fenig brakteatowy *Orzeł I*, 1411-15: 17.85, 17.86, 17.154b.
- , mistrz nieznany, szeląg z krótkim krzyżem, 1380-1416: 1.44, 3.54, 12.23.
- , mistrz nieznany, szeląg fałszywy z krótkim krzyżem, 1380-1416: 7.8.
- , Michał Küchmeister, szeląg z krótkim krzyżem, 1414, Gdańsk (?): 1.87a; 1414-16, mennica nieznana: 1.45, 1.87b, 1.87c, 1.87d, 1.87e, 1.87f, 1.87g, 1.87h, 1.87i, 1.87j, 1.87k, 3.7, 3.8, 3.52, 6.66, 6.67, 6.68, 6.69, 6.70, 6.71, 12.18, 12.19, 12.20, 12.21, 12.22, 15.7, 16.5, 16.14, 16.21, 16.80, 16.117, 16.131, 17.87, 17.88, 22.77, 22.78, 22.79, 22.80, 23.14, 24.13.
- , —, szeląg fałszywy z krótkim krzyżem, po 1414: 6.72, 6.73, 6.74, 6.75 (?).
- , — (?), półskojec, 1416 (?): 3.53.
- , —, dobry szeląg [1416-22]: 1.46(?), 3.14a, 3.14b, 12.24, 17.89, 22.81, 22.82, 22.83.
- , fenig brakteatowy *Krzyż grecki III*, 1416-60: 6.77, 17.90, 17.91, 17.92, 17.154c, 22.84, 22.85, 22.86, 22.87.
- , Paweł von Rusdorf (1422-41), dobry szeląg, 1422-41: 3.14c, 3.14d, 3.14e, 6.78, 6.79, 6.80, 6.81, 6.82, 6.83, 6.84, 16.22, 16.81, 16.132, 17.93, 17.94, 22.88.
- , Konrad V von Erlichshausen (1441-1450), dobry szeląg fałszywy, po 1441: 22.89.
- , Ludwik von Erlichshausen (1450-1467), szeląg z długim krzyżem, 1454-56, Malbork: 6.85, 6.86; 1456-1460, Królewiec: 12.25.
- , żeton, XIV–pocz. XV w.: 12.42.
- Prusy Zakonne, Ludwik von Erlichshausen, zły szeląg, 1460-67, Królewiec: 6.87.
- , Henryk IV Reffle von Richtenberg, zły szeląg, 1470-77, Królewiec: 6.88.
- , Marcin Truchsess von Wetzhausen, zły szeląg, 1477-89, Królewiec: 6.89, 6.90, 6.91, 22.90, 22.91, 22.92, 24.14.
- , mistrz nieokreślony, szeląg z krótkim krzyżem, 1414-16 lub ok. 1470-89: 6.76.
- , Jan von Tiefen, zły szeląg, 1489-ok. 1493, Królewiec: 1.47, 6.92, 17.96, 22.93, 22.94, 22.95, 22.96, 22.97.
- Prusy (Królewskie lub Zakonne), fenig brakteatowy, XV/XVI w.: 17.95.
- Prusy Książęce, Albrecht, denar b.d. [1529-31], Królewiec: 14.104, 14.105, 17.97, 18.10, 22.98, 22.99, 22.100, 22.101; 1562?, Królewiec: 22.102.
- , —, szeląg 1530, Królewiec: 14.106; 1531, Królewiec: 14.107.
- , Albrecht Fryderyk, denar (fenig) r.? [1571-2], Królewiec: 1.51.
- , Jerzy Fryderyk, kwartnik (*Dreier*) 1593, Królewiec: 14.108, 23.15; 1596: 11.48.
- , —, szeląg 1594, Królewiec: 14.109.
- , Jerzy Wilhelm, szeląg 1625, Królewiec: 6.93, 14.110, 17.98; 1627: 11.49, 14.111, 14.112; 1628: 18.11; 1629: 17.99, 17.100; 1633: 17.101; r.? [1623-33]: 1.52; r.? [1627-30]: 14.113.
- , —, półtorak 1621, Królewiec: 2.A29, 9.22, 14.114; 1622: 22.103; 1622 (?): 14.115; 1625: 3.29.

- , Fryderyk Wilhelm, szeląg 1654, Królewiec: 1.53, 17.102; 1654 (?): 17.103; 1658: 1.55, 11.50, 14.119, 17.104; 1659 (?): 17.105; 1664: 17.106; 1669: 1.56, 1.57, 1.58, 8.60, 8.61, 11.53, 11.54, 11.55, 11.56, 12.27, 17.107, 22.104, 23.16; 166\.: 11.52; 1670: 11.57; 1671: 1.59, 6.94; r.? [1653-1655]: 1.54; r.? [1657-9]: 11.51; r.? [1667-72]: 22.105; r.? [1657-88?], Królewiec: 17.108 (?).
- , — lub Fryderyk III, szeląg r.? [1667-71, 1693-1700], Królewiec: 1.60.
- , Fryderyk III, szeląg 1693, men. Królewiec: 11.58, 20.72; 1693/3: 17.109; 1694: 1.61, 11.59; 1695: 11.60, 17.110, 20.73; 1700: 1.62, 17.111.
- , —, trojak (3 grosze) 1697, Królewiec: 1.63.
- Prusy, Fryderyk I (III), szeląg 1701: 14.120, 17.112; 1702: 1.64, 17.113; 1703: 1.65, 11.61, 11.62, 17.114; 1703 (?): 17.115; 1705: 8.62, 17.116, 17.117; 1707: 17.118, 18.13, 22.106; 170? [1701-7]: 17.119, 20.74, 22.107; r.? [1701-10]: 11.63.
- , Fryderyk Wilhelm I, szeląg 1717, Królewiec: 11.65; 1718: 8.63; 1720: 23.17; 1721: 11.64, 17.120; 1721 (?): 11.66, 17.121; 1723: 17.122; 1724: 8.64; 1725: 14.121, 14.122, 24.15; 172? [1720-6]: 17.123, 23.18; 1733: 1.66, 8.65, 8.66, 11.67, 11.68, 19.30; 1734, Królewiec: 11.69, 17.124; 1735: 11.70; 1738: 11.71, 11.72.
- , Fryderyk II, szeląg 1753, Królewiec: 22.108.
- , —, 2 grosze 1753, Królewiec: 17.125.
- , —, trojak (*Düttchen*) 1753, Królewiec: 22.109; 1782: 20.75; 1785: 5.3.
- , —, trojak (*Düttchen*) fałszywy „1783”: 24.16.
- , Elżbieta, szeląg r.? [1761?], Królewiec: 11.73.
- , Fryderyk Wilhelm III, 1 grosz 1810, Berlin: 20.76.
- , —, trojak (*Düttchen*) 1802, Berlin: 6.95; r.? [1800-8], Berlin: 1.67, 12.30.
- , —, trojak (*Düttchen*) fałszywy, r.? [1800-1821]: 6.96, 8.67.
- (?), —, grosz śląski=trojak pruski (*Böhm=Düttchen*) r.? [1807-8], mennica nieznana: 17.126.
- zob. też: Brandenburgia, Fryzja Wschodnia, Kłiwia, Pruskie Prowincje Środkowe, Śląsk
- Prusy Królewskie, Zygmunt I, denar b.d. [1528-35], Toruń: 12.26, 22.114, 22.115.
- , —, szeląg 1529, Toruń: 22.116, 22.117; 152? [1528-9]: 22.118; 1530: 22.119; 1531: 1.48.
- , —, grosz 1534, Toruń: 15.8.
- Prusy szwedzkie, Gustaw II Adolf, szeląg 1632, Elbląg: 14.116; 1633: 14.117.
- , —, półtorak 1632, Elbląg: 1.49; 1633: 1.50, 18.12, 22.120.
- , —, trojak 1632, Elbląg: 2.B29.
- , Krystyna, półtorak 1632 (?), Elbląg: 14.118; 1635?: 6.98.
- zob. też Elbląg.
- Prusy (zjednoczone królestwo), Fryderyk Wilhelm III, 1 fenig 1821, Berlin: 1.69, 8.68, 8.69, 11.74, 11.75, 17.127, 20.77; 1822, Berlin: 1.70, 1.71; 1824 (?), mennica nieznana: 24.17; 1828, Berlin: 11.76, 11.77, 12.28; 1829, mennica nieznana: 12.29; 1833, Berlin: 20.78; 1837, mennica nieznana: 8.70; 1840, Berlin: 20.79, 20.80.
- , —, 2 fenigi 1821, Berlin: 17.128; 1839, Berlin: 11.78.
- , —, 4 fenigi 1830 lub 40, mennica nieznana: 23.19; r.? [1821-39], mennica nieznana: 6.97.
- , —, ½ grosza srebrnego 1821, Berlin: 11.79; 1822, Berlin: 8.71.
- , —, grosz srebrny 1823, Berlin: 8.72; 1825, Berlin: 17.129; 1839, Berlin: 8.73; r.? [1821-40], mennica nieznana: 1.72.
- , Fryderyk Wilhelm III lub IV, fenig r.? [1821-ok. 1850]: 11.80.
- , Fryderyk Wilhelm IV, 1 fenig 1841, Berlin: 11.81, 19.31; 1842, Berlin: 12.31; 1844, Berlin: 9.23; 1847, Berlin: 14.123; 1849, Berlin: 9.24, 9.25; 1851, Berlin: 11.82; 1853, Berlin: 11.83; 1860, Berlin: 8.74, 14.124, 14.125.
- , —, 3 fenigi 1841, Berlin: 9.26.
- , —, ½ grosza srebrnego 1845, Berlin: 8.75, 20.81.
- , —, grosz srebrny r.? [1853-60], Berlin: 22.110.
- , —, 2½ grosza srebrnego 1848, Berlin: 5.4.
- , Fryderyk Wilhelm IV lub Wilhelm I, 1 fenig r.? [1843-73], mennica nieznana: 19.32.
- , Wilhelm I, 1 fenig 1861, Berlin: 14.126; 1863, Berlin: 8.76; 1869, Berlin: 22.111.
- , —, 2 fenigi 1857, Berlin: 9.27; 1864, Berlin: 9.28; 1870, Berlin: 22.112.
- , —, 3 fenigi 1862, Berlin: 8.77; 1863, Berlin: 22.113; 1867, Berlin: 19.33; 1869, Berlin: 20.82.
- , —, grosz srebrny 1862, Berlin: 14.127.
- (?), władca nieznany, 3 fenigi, r.? [1821-73]: 9.29.
- , władca nieznany, grosz srebrny, r.? [1821-73]: 8.78.
- , Wilhelm II, 2 marki 1902, Berlin: 20.83.
- zob. też Elbląg, Gdańsk, Toruń, Poznań
- Pruskie Prowincje Środkowe (Minden i Ravensburg), Fryderyk Wilhelm II, fenig miedziany 1795, Berlin: 4.3.
- Pyrzyce zob. Pomorze
- Ravensberg, Bernard (1329-46), fenig, Bielefeld: 20.84; zob. Pruskie Prowincje Środkowe.
- Reckheim, Ludwik van Stein-Diepenbeek, mijt, do 1350: 16.55j.
- , Arnold van Stein (1355-81), mijt, 1355-81: 16.55k, 16.55l (?), 16.55m, 16.55n, 16.55o, 16.55p, 16.55q, 16.55r, 16.55s, 16.55t (?), 16.55u (?).
- , Ferdynand d'Aspremont-Lynden (1636-1665)?, gigot (duit), b.d. [ok. 1650], Reckheim: 6.99.
- Rewel (Tallinn), Jan III, szeląg r.? [1570?]: 2.30. Zob. też Estonia.

- Ruś Moskiewska, Aleksy Michajłowicz (1645-76), kopiejka fałszywa: 22.121.
- Rosja, Katarzyna II, 5 kopiejek 1776, Jekaterynburg: 8.79.
- , Mikołaj II, 1 kopiejka 1896, Petersburg lub Birmingham: 14.128.
- , —, 5 kopiejek 1901, Petersburg: 17.130; 1914, Petersburg: 17.131.
- Ryga, Wolne Miasto, szeląg 1575: 14.129; 1578: 19.34.
- , Zygmunt III, szeląg 1588: 14.130; 1589: 19.35; 1591: 19.36, 23.20; 1594: 19.37; 1599: 17.132; 1600: 14.131; r.? [ok. 1600]: 23.21; 1602: 11.84; 1604 (?): 1.73; 1606: 2.31, 14.132; 1609: 19.39; r.? [1600-9]: 1.75, 20.106b.9; 1617 (?): 22.122; 1620: 14.133, 19.41, 22.123; 1621: 2.32, 14.135; r.? [1588-1609]: 1.74, 6.100, 19.38; r.? [1588-1620]: 2.33, 14.134; r.? [ok. 1600-20]: 2.34; r.? [1609-20]: 19.40; r.? [1587-1620]: 20.106b.10-12; r.? [1587-1621]: 22.124.
- , Gustaw II Adolf (1621-32), szeląg 1626: 14.136, 22.125; 1629 (?): 14.137; 162\ [1621-9]: 14.138; 1630: 14.139; 1631: 11.85; 1632: 6.101; 1632 (?): 23.22; 1633: 14.140; 1634: 14.141, 17.133; 1634 (?): 14.142; r.? [1621-34]: 14.143, 14.144, 14.145, 14.146, 18.14, 18.15, 22.126, 22.127.
- , —, szeląg fałszywy, r.? [po 1621]: 6.102; r.? [1621-34]: 14.147 (?).
- , —, półtorak (ferding) 1624: 2.35, 14.148.
- , Krystyna (1632-54), szeląg 1635: 14.149; 1636: 14.150; 1637: 14.151 (?), 14.194a, 17.134; 1638 (?): 6.103, 14.152; 1639: 1.76 (?), 14.194b; 163\ [1635-39]: 14.153; 1640: 14.154; 1641: 14.155; 1642: 14.156; 1643: 14.157, 14.158 (?); 1645: 1.77; r.? [1635-44]: 14.159; r.? [1635-54]: 17.135; 164\ [1640-45]: 18.16; r.? [1645-54]: 6.32 (?), 11.86.
- , Karol X Gustaw (1654-60), szeląg 1657: 20.85; 1659: 18.17.
- , Karol XI, szeląg 1660: 22.128; 1661: 17.136.
- zob. też Inflanty, Mołdawia
- Rzym, Neron, as, AD 54-68, Rzym: 12.32.
- , Antoninus Pius, sesterc, AD 156/157 (?), Rzym: 15.9.
- , Konstancjusz II (Konstancjusz Gallus Cezar), AE2 (15 III 351-koniec 354 lub 6 XI 355), Antiochia lub Heraklea: 6.104.
- Saint-Pol, Gwido IV (1292-1317)?, denar: 16.55v.
- Saksonia Elektorska, Jan Fryderyk i Jerzy, *Dreier* (3 halerze) 1534, Buchholz (?): 1.78.
- , Jan Fryderyk i Maurycy, ¼ talara 1546, Freiberg: 22.129.
- , Fryderyk August II, grosz (1/24 talara) 1760, Lipsk: 22.130.
- Saksonia, Fryderyk August II, 2 fenigi 1846, Drezno: 9.30.
- , Jan, nowy grosz 1867, Drezno: 22.131.
- -Altenburg-Saalfeld, Jan Ernest VIII (1680-1729), halers 1723 (?), Saalfeld: 22.132.
- -Koburg-Saalfeld, Krystian Ernest i Franciszek Jozjasz, halers 1741, Saalfeld: 17.137; 1744, Saalfeld: 11.87; 1747, Saalfeld: 17.138.
- Schaumburg, Adolf XIII, grosz cesarski 1592, Rinteln: 22.133.
- Serbów, Chorwatów i Słoweńców Królestwo, Piotr I, 25 para „1920” [1921], Berndorf: 8.80.
- Siedmiogród (Transylwania), Gabriel Bethlen, grosz siedmiogrodzki 1626, Koszyce: 12.33.
- Stargard zob. Pomorze.
- Stein, Arnold IV, mijt, 1346-81: 16.55w, 16.98.
- Stralsund zob. Pomorze.
- Strzałowo zob. Pomorze.
- Szczecin zob. Pomorze.
- Szkocja, Aleksander III (1249-86), pens *Long Cross*, ok. 1280-6, Perth (?): 9.31.
- (?), Jakub III, pens *Crux pellit*, ok. 1475-82, Edynburg: 6.105.
- , Maria, lew (1½ pensa) r.? [1558?], Edynburg, kontrasygnowany [1575]: 22.135.
- , Karol I, turner 2. emisji (turner Stirlinga) b.d. [1632-9], Edynburg: 14.160, 14.161, 14.162, 14.163, 14.164, 14.165, 20.86, 22.136, 23.23, 23.24.
- , —, fałszywy turner Stirlinga b.d. [1632-9]: 17.139.
- , —, turner 3. emisji b.d. [1642-50], Edynburg: 14.166.
- Szwecja, Magnus Eriksson (lub Albrecht Meklemburski), penning brakteatowy, ok. 1363-65: 16.24.
- , Gustaw Eriksson Vasa, regent, 18 penningów b.d. [1521-1523]: 22.137, 22.138.
- , Gustaw I, fyrk (półörtug) b.d. [bity 1523-34 lub dłużej], Sztokholm: 22.139.
- , Jan III, ½ öre 1582 (lub 1592?), Sztokholm: 14.167.
- , Gustaw II Adolf, öre 1627, Nyköping: 18.18.
- , Krystyna, 1/4 öre 1635, Nyköping lub Säter: 1.79; 1642, Säter: 6.106.
- , Karol XI, 1/6 öre 1669, Avesta: 14.168.
- Śląsk, Ludwik II, półgrosz 1523, Świdnica: 6.107; 1525, Świdnica: 14.169; 1526 [1526-28], Świdnica: 1.80, 6.108.
- , Józef I, grosz (3 krajcary) 1708, Wrocław: 22.134.
- , Fryderyk II, 3 krajcary 1754, Wrocław: 8.81; 1781, Berlin: 19.42; 1782, Berlin: 17.140, 23.25, 23.26; 1783, Berlin: 17.141, 17.142.
- , Fryderyk Wilhelm III, 3 krajcary 1800, Berlin: 23.27; r.? [ok. 1800], mennica nieznana: 23.28; r.? [1807-8], mennica nieznana: 17.126 (?).
- -Cieszyn, księstwo, Elżbieta Lukrecja, obol (halers?) 1651, Cieszyn: 11.88.
- -Legnica-Brzeg, Jerzy Rudolf, grosz (3 krajcary) 1622, mennica nieznana: 19.43.

- -Nysa-Grodków, księstwo biskupie, Karol Austriacki, 3 krajcary 1622, Nysa: 14.170.
- -Wołów, Krystian, grosz (3 krajcary) 1662, Brzeg: 5.5.
- (?), księstwo nieokreślone, halierz brakteatowy, 3. ćwierć XV w.: 16.52.
- Świdnica zob. Śląsk
- Taglim zob. Pomorze
- Toruń, Kazimierz IV Jagiellończyk, zły szeląg [1457-1525]: 1.81, 12.6 (?), 14.171, 22.140.
- , Jan Kazimierz, szeląg 1666: 1.82; 1668: 6.109, 8.82, 9.32, 11.89.
- , Michał, szeląg b.d. [1669-76]: 1.83, 11.90, 17.143, 17.144, 18.19.
- , August III, szeląg 1760: 11.91, 17.145; 1761: 1.84, 11.92, 11.93, 11.94, 22.141; 1762; 1763: 11.95, 14.172, 17.146, 22.142.
- Tournai, liczman anonimowy Tarcza Francji/krzyż: 6.129, 6.133b, 12.43, 14.188, 22.184; Litera V: 22.185; Korona/krzyż: 16.15, 16.35.
- (?), liczman anonimowy Lilie/krzyż: 6.132.
- Transylwania zob. Siedmiogród
- Trewir, Kuno v. Falkenstein, 1362-88, 1 1/2 szeląga (18 fenigów), Trewir (?), 1372-75: 12.34.
- Tyrol, Ferdynand Karol (Klaudia Medycejska), 3 krajcary 1645, Hall: 6.110.
- Ulm, 1 krajcar 1772?, Günzburg: 19.44.
- Utrecht, republika, duit [1657-89]: 14.173.
- Węgry, Ferdynand I, denar 1556 lub 1558, Krzemnica: 1.86; r.?, Buda: 20.106b.13; r.?, Krzemnica: 22.143; r.?, mennica nieznana: 20.106a.3, 20.106a.4 (?).

- , Rudolf, denar r.?: 20.106a.5, 20.106a.6 (?).
- , władca nieokreślony, denar r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.], Krzemnica: 20.106a.8-11, 20.106b.25; r.? [2. ćwierć XVI - początek XVII w.], mennica nieznana: 20.106a.7, 20.106a.12, 20.106a.13, 20.106a.14, 20.106b.14, 20.106b.15-24.
- , —, denar fałszywy, początek XVII w. (?): 2.36.
- , Józef II, 1/2 krajcara 1775, Smolnik: 11.96.
- zob. też Siedmiogród.
- Wisnar, miasto, sechsling 1543: 22.144.

Varia

- Krażek ze stopu miedzi, bez stempla (liczman?): 9.39, 9.40, 9.41, 12.44, 14.189, 14.190, 14.191, 14.192, 14.193, 16.83, 19.48, 22.189, 22.190, 22.191, 22.192, 22.193, 22.194, 22.196, 22.197, 22.198, 22.199, 22.200, 22.201, 22.202, 22.203, 22.204, 22.205, 22.211a-b, 24.21, 24.22, 24.23.
- Krażek ze stopu miedzi, z rytym gmerkiem (liczman): 22.187, 22.188, 22.195.
- Żeton do gry lub liczman, XVI w.?, puncowany: 22.186.
- Krażek ze słabego srebra, wycięty nożycami (imitacja monety?): 20.90.
- Półprodukt menniczy, XVI-XVII w. Płytką srebrną częściowo wyklepana w krażek: 22.212.
- Żeton: 1.92, 6.113-114, 8.89, 12.42, 14.187, 16.99, 21.1, 22.152-153, 22.179, 23.5-6.